

საქართველოს ისტორია

უძველესი ხანიდან ჩვენს დრომდე

სახელწიფო გამომცემლობა
სსსრ-კავკასიური სექტორი
თბილისი.

1940

საქართველოს ისტორია

უძველესი ხანიდან ჩვენს დრომდე

სახელმწიფო გამომცემლობა
სსსრ-კვლავობიური სექტორი
თბილისი
1940

წინამდებარე წიგნი შედგენილია ავტორთა კოლექტივის მიერ. უძველესი ხანიდან ვიდრე მე-10 საუკუნის დამლევამდე (გვ. 5—115) დასწერა პროფ. ს. ჯანაშიამ, მე-10 საუკუნის დამლევიდან ვიდრე მე-16 საუკუნის დამდეგამდე (გვ. 116—284) — აკადემიკოსმა ივანე ჯავახიშვილმა, მე-16 საუკუნის დამდეგიდან მე-19 საუკუნის დამდეგამდე (გვ. 285—414) — პროფ. ნ. ბერძენიშვილიმა. მე-19 საუკუნის დამდეგიდან ვიდრე ჩვენს დრომდე (გვ. 415—486) — პროფ. გ. ხაჭაპურიძემ.

საქართველო და ქართველი ტომები უძველეს ხანაში

სამშობლო ისტორია. ჩვენს სამშობლოში, საბჭოთა კავშირში. მრავალი სხვადასხვა ხალხი ცხოვრობს.

საბჭოთა კავშირის ხალხებმა დიდი ლენინისა და დიდი სტალინის ხელმძღვანელობით და ძმური საერთო ბრძოლით განადგურეს რუსეთის მეფე, ყველა მტარვალ და მუქთამკამელა და ახალი თავისუფალი, ბედნიერი ცხოვრება გააჩაღეს.

ბოლშევიკების, კომუნისტური პარტიის მეთაურობით, დიდი სტალინის ბელადობით, საბჭოთა კავშირის მოძმე ხალხებმა ააშენეს სოციალიზმი.

ჩვენი ქვეყანა პირველი და ერთადერთია დედამიწის ზურგზე, სადაც ადამიანები სოციალისტური წესით ცხოვრობენ და მუშაობენ.

საბჭოთა კავშირი მოწინავეა ყველა სხვა ქვეყანას შორის და უცხოეთის ხალხებს გზას უნათებს.

როგორ მიაღწიეს საბჭოთა კავშირის ხალხებმა თავის დღევანდელ მდგომარეობას. აი, რა უნდა მოგვეთხროს სამშობლო ისტორიამ.

სამშობლო ისტორიამ უნდა გვიამბოს, როგორ ცხოვრობდნენ ჩვენი წინაპრები ძველად. როგორ ებრძოდნენ ისინი გარემო ბუნებასა და ბოროტ ადამიანებს, რომელთაც მათი დამონება უნდოდათ. რა შესძინეს მათ საკაცობრიო კულტურას.

ჩვენ საქართველოს მიწაწყალზე დავიბადეთ, მისი ჰაერით ვსუნთქავთ. აქ ვცხოვრობთ და ვმუშაობთ. საქართველო ჩვენი უშუალო სამშობლოა.

მაგრამ საქართველოც ჩვენი დიდი სახელმწიფოს. საბჭოთა კავშირის განუყრელი ნაწილია, ერთი თორმეტ მოკავშირე რესპუბლიკათაგანა.

საქართველოს ისტორიაც საბჭოთა კავშირის ხალხთა ისტორიის ნაწილია.

ჩვენ ვსწავლობთ საბჭოთა კავშირის ისტორიასაც მთლიანად და საქართველოს ისტორიასაც კერძოდ.

დიდი სტალინი გვეუბნება: ვისწავლოთ, კარგად შევისწავლოთ სამშობლო ისტორია. შევიყვაროთ იგი!

საქართველოს ბუნება და მოსახლეობა

საქართველოს ისტორია. საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა, თავისი ავტონომიური ერთეულებით—აფხაზეთით, აჭარითა და სამხრეთ-ოსეთით—ამიერ-კავკასიაში. კავკასიონის ქე-

დის სამხრეთით, მდებარეობს. საქართველოს ტერიტორია, რომელიც 70 ათას კვადრატულ კილომეტრსა და 3,5 მილიონ მცხოვრებს შეიცავს. ვადაჭიმულია შავი ზღვიდან ალაზნის შესართავამდე. კავკასიონიდან ქორხამდე.

ყოველთვის ასეთი იყო თუ არა საქართველოს საზღვრები?

მდიდარი და მრავალფეროვანია საქართველოს ბუნება. ზღვისპირა დაბლობები, სადაც ჩაი, ლიმონი და ფორთხალი ხარობს, ნოყიერი ხეობები, სადაც საუკეთესო ყურძენი მწიფდება, ულამაზესი მთები ცაში აწვდილი მარადთოვლიანი მწვერვალებით, ჩქარი მდინარეები და ხშირი ტყეები ამკობს ჩვენს ქვეყანას. ათასნაირი ცხოველი და მცენარე გვხვდება საქართველოში.

ხომ არ გამოიცვალა ჩვენი ქვეყნის ბუნება მას შემდეგ, რაც აქ ადამიანი ცხოვრობს?

ქართველების გარდა ბევრი სხვა ხალხიც ცხოვრობს ეხლა საქართველოში: სომხები და აზერბაიჯანელები, აფხაზები და ოსები, რუსები, უკრაინელები, ბერძნები და სხვები.

ყოველთვის ასეთი იყო თუ არა საქართველოს მოსახლეობა? როგორ მოიყარა თავი ამდენმა ხალხმა ამ მიწაწყალზე?

საქართველოში ისე ფეხს ვერ გასდგამ, რომ ძველი ნაშენები არ შეგხვდეს. ისტორიულ ციხე-დარბაზების, ხიდების, ტაძრების ნაშთებითაა მოფენილი ჩვენი ქალაქები და სოფლები. ხალხი ამ ნაშთებს უელის და ინახავს, როგორც წარსულის უტყუარ მოწმეებს, თვითონ კი ახალ ცხოვრებას აშენებს. ჩვენს მინდვრებში ეხლა კოლმეურნეობის მხიარული ტრაქტორი გუფუნებს, იქ, სადაც მტკვარს არაგვი უერთდება, მოგზაური ხედავს რომ მშვენიერი ძველი ძეგლების გვერდით საბჭოთა ხალხს დიდი მდინარის ენერგია რკინა-ბეტონით შეუბოჰავს და სინათლის ქალაქი აუშენებია — ზაჰესი. ზაჰესის ძალით მძიმე მატარებლები სურამის ქედს ადვილად გადადიან, დიდი ქარხნები დაულალაეად მუშაობენ. ჩვენი დედა-ქალაქი გაჩირალდნებულია.

ვინ ააგო. ან რისთვის. ეს ძველი შენობები, როგორ გაიარა საქართველოს ხალხმა ეს გრძელი გზა ქრაქიდან და სახნისიდან ზაჰესამდე და კოლექტიურ მეურნეობამდე?

აი, ამგვარ კითხვებზე უნდა გვიპასუხოხ ჩვენ საქართველოს ისტორიამ.

ვრცელია საქართველოს ისტორია, იმიტომ რომ გრძელია და მდიდარი ჩვენი ხალხის წარსული. აშხ. კ ა ლ ი ნ ი ნ მ ა ს თქვა: „ქართველი ხალხი კულტურის მხრივ ერთერთი უძველესი ხალხია ჩვენს ქვეყანაში. ქართველი ხალხის კულტურა ჩაისახა ჯერ კიდევ ქრისტიანობის წინა ხანაში. იგი ვითარდებოდა მსოფლიოს უძველეს და უახლეს კულტურებთან ურთიერთმოქმედებაში. ვგონებ, ჩვენს ქვეყანაში არც ერთ კულტურას არა აქვს ისეთი ხანგრძლივი ისტორია, როგორც ქართულ კულტურას“. საჭიროა ამიტომ გულმოდგინედ შევისწავლოთ საქართველოს ისტორია.

კავკასია და საქართველო უძველეს გეოლოგიურ ხანებში. პალეოლითი საქართველოში

მილიონი წლების წინათ მთელი კავკასია ზღვით იყო დაფარული. ნელინელ და მიმედ, უთვალავი საუკუნეების სივრცეზე, წყალმა ხმელეთს დაუთმო ადგილი. ჯერ კავკასიონის მთავარმა ქედმა ამოიწია ზღვიდან. შემდეგ თავი ამოჰყვეს სხვა მთაგრებილებმაც. კასპიის ზღვა მოსწყდა შავს და მათ შორის კავკასიის ყელი გაჩნდა. მაღალი ქედების წარმოშობას შემდეგში გამყინვარება მიჰყვა. ერთ დროს მყინვარები ბარშიაც ჩამოდიოდა, კავკასიონის ძირიბაზე. ბოლოს ისინი მწვერვალებს-ლა შემოჩნდნენ. მას შემდეგ რაც კავკასიაში გაჩნდა მცენარეულობა და ცხოველები, მათი შემადგენლობაც იცვლებოდა ხოლმე.

გაჩნდა ადამიანიც. საქართველოში რამდენიმე ადგილას არის ნაპოვნი ამ პირველყოფილი ადამიანის კვალი: ზემო-იმერეთში (გამოქვაბული „გვარჯილას კლდე“ სოფ. რგანში, გამოქვაბული „დევის-ხვრელი“, ხარაგოულის მახლობლად და სხვ.), ქვემო-იმერეთში (მოწამეთის გამოქვაბული, მდ. წყალ-წითელას ხეობაში და სხვ.), სამეგრელოში, აფხაზეთში (სოფ. ეშთუხაში და სხვაგან) ნაპოვნია პირველყოფილი ადამიანის ისეთი სადგომები, რომლებიც ყველაზე ძველია მთელს საბჭოთა კავშირში. ამ უძველესი ადამიანის ნაშთებს ხშირად გამოქვაბულებში პოულობენ. მაშინდელს ადამიანს ჯერ კიდევ უჭირდა ხელოვნური ბინის აგება და სიცივე-ავედრისაგან თუ საშიში მხეცებისაგან იგი თავს გამოქვაბულში იცავდა.

ეს იყო 80—30 ათასი წლის წინათ. მაშინდელი ბუნება განირჩეოდა ჩვენი ქვეყნის დღევანდელი ბუნებისაგან. ჰავა იყო უფრო ცივი. ტყეები იყო ბევრად უფრო მეტი და ხშირი. მდინარეებიც უფრო წყალ-მრავალი. მცენარეებშიაც და ცხოველებშიაც მას შემდეგ ბევრი რამე გამოიკვალა. ასე. მაგ., მაშინ ჩვენში იყო გამოქვაბულის დათვი, რომელიც ეხლა უკვე აღარ გვხვდება. გადაშენდა მას აქეთ გარეული ხარიც, სამაგიეროდ. გაჩნდა ახალი ცხოველებიცა და მცენარეებიც.

ძალიან უმწეო და განუფითარებელი იყო იმდროინდელი ადამიანი. მას არც მიწის დამუშავება შეეძლო, არც შინაური ცხოველი ჰყავდა. თავს ირჩენდა მხოლოდ ტყის ნაყოფითა და ნადირის ხორციით. იარაღიც ისეთი ჰქონდა, რომ ბუნებასთან ბრძოლაში ბევრს ვერაფერს გახდებოდა — კაყისა და ობსიდიანის (მუქი შუშისმაგვარი მინერალია) ნამტვრევები. წვეტიანი ძვალი, ხის კომბალი. იარაღის დამუშავების ტექნიკა მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ ქვასა და ძვალს ადამიანი ტყეცავდა და ჩორკნიდა ისევ ქვით, მოსახმარ ფორმას აძლევდა მათ და ასე ამზადებდა საჭრისებს, საფხეკებს, სახვრეტებს. ქვის დამაგრებით ხის ტარზე ცულსაც აკეთებდა. ასეთი იარაღის ნაშთები ბლომად არის ნაპოვნი დასავლეთ საქართველოში, განსაკუთრებით გამოქვაბულებში, მაგალითად — „დევის-ხვრელში“, ხარაგოულის მახლობლად.

ცხოვრობდნენ მაშინ პატარ-პატარა ჯგუფებად, რომლებიც 15—20 კაცისაგან შეესდგებოდა. ეს ჯგუფები ერთად მიდიოდნენ სანადიროდ,

რაკი იარაღი ისეთი სუსტი ჰქონდათ, რომ მარტოხელა კაცი ვერასგზით დიდ ნადირს ვერ მოერეოდა.

ტანისამოსისათვის თავს არ იწუხებდნენ. როცა ძალიან ციოდა, ნადირის ტყავს ხმარობდნენ ტანის დასაფარავად.

თიხის ჭურჭლის გაკეთება ჯერ არ იცოდნენ. იმდროინდელი ადამიანის ენაც სრულიად განუვითარებელი იყო. ამიტომაცაა რომ იმდროინდელ ადამიანზე ჩვენ ვერ ვიტყვით, იგი ამათუიმ ტომს ეკუთვნოდაო. ტომები გაჩნდნენ ბევრად უფრო გვიან.

ამ ხანას „ძველი ქვის“ ანუ „პალეოლითის“ ხანას ეძახიან. შემდეგში ადამიანმა გააუმჯობესა თავისი ტექნიკა. თავისი შეურნეობა. კულტურა ახალ საფეხურზე ავიდა. ეს იყო უკვე „ახალი ქვის“ ანუ „ნეოლითის“ ხანა.

ნეოლითი საქართველოში

მრავალმა ათასმა წელმა გაიარა, ვიდრე ადამიანი პალეოლითისაგან ნეოლითზე გადავიდა. ნელი-ნელ ადამიანმა ისწავლა ქვის ხერხვა, ხვრეტა, ხეხვა და გაკრივლება. კაეზე უფრო რბილი, რიყის ქვისაგან ის ეხლა აკოპიტებდა მშვენიერს დიდ ცულებს. გახვრეტილი ყურით ხის ტარისათვის, აკეთებდა აგრეთვე სატეხებს, ხერხებსა და ბევრს სხვა იარაღს. გამოიგონეს მშვილდ-ისარიც. ისარს უკეთებდნენ მაგარს წვერს, მეტწილად კაჟიდან, აგრეთვე ძვლიდან. მშვილდით გატყორცნილს ამგვარ ისარს ისეთი ძალა ჰქონდა. რომ ცხოველის ძვალსაც კი ხვრეტდა.

გაჩნდნენ იარაღის ოსტატები და მათი სახელოსნოები. რადგანაც ნეოლითური იარაღის გაკეთებისათვის კარგი დაოსტატება იყო საჭირო. ამგვარი ნეოლითური სახელოსნოს ნაშთი აღმოჩენილია სამეგრელოში. სოფ. ოდიშში.

ქვის ცულით, ხერხითა და სატეხით ადამიანი უფრო კარგად ამუშავებდა ხესაც. ხისას აკეთებდნენ შინაურ ჭურჭელს. მარხილებს, ნაგებს, ძელურს (ჯარგვალა) სახლებს.

ადამიანმა ნეოლითის ხანაში ისწავლა კალათების წვნა, ქსოვილების ქსოვა, თიხის ჭურჭლის კეთება.

ეხლა ადამიანი უფრო ძლიერი იყო ბუნებასთან ბრძოლაში. ვიდრე პალეოლითის დროს; ის ნადირსაც უფრო ადვილად ერეოდა და უსუსლო ბუნებასაც — ხე-ტყეს, საერთოდ მცენარეულობას, მდინარესა და ჭაობს.

მონადირეობის წყალობით ადამიანმა თანდათან მოაშინაურა ცხოველები, ყველაზე ადრე — ძაღლი, შემდეგ — ხარი და ირემი, თხა და ცხვარი, ღორი. შინაურ საქონელს ადამიანი ხმარობდა თავდაპირველად შესაბამელად (ძაღლი, ირემი, ხარი) და ხორცად. შემდეგში წველაც ისწავლეს.

თანდათან შეითვისა ადამიანმა მიწისმოქმედებაც. ეს იყო მებოსტნეობა ჯერ და შემდეგ — მემინდერეობა. წვეტიანი ჯოხისა და სადა თოხის სა-

შუალებით ამუშავებდნენ მიწას და სთესდნენ ქერს, ფეტვს, ხორბალს. კოლხეთის დაბლობში, ღრმად მიწაში, არქეოლოგებმა იპოვნეს ფეტვისა და ხორბლის ნაშთები. ეს მცენარეები საქართველოში ამ 4-5 ათასი წლის წინათ უშენებიათ.

ნეოლითური იარაღები ნაპოვნია იმერეთში, სამეგრელოში, რაჭა-ლეჩხუმში.

ნეოლითური ხანის მეურნეობის წყალობით ადამიანი უფრო ადვილად იკვებავდა თავს და უფრო ადვილადაც მრავლდებოდა. მოსახლეობა გახშირდა და ერთ ადგილას დაბინავდა. ხალხი ეხლა სოფლებად ცხოვრობდა. ჩამოყალიბდნენ ტომები. თვითეულ ტომს საკუთარი ენა ჰქონდა. ბევრი ეხლანდელი ენა იმდროინდელი ენების განვითარებით წარმოიშვა.

ტომები ცალკე გვარებისაგან შესდგებოდა. გვარში მხოლოდ ნათესავები შედიოდნენ. ერთ, გვარს ერთი სოფელი ეჭირა ჩვეულებრივად. გვარის მეთაური გვარის უფროსი ქალი იყო, დიასახლისი. გვარის ქონება საერთო იყო, მუშაობდნენ აგრეთვე ერთად. მოწეულ მოსავალს, ნანადირევს, სხვა შენაძენ საქონელსაც მეტნაკლებად თანასწორად იყოფდნენ.

ასეთ წყობილებას ჩვენ პირველყოფილ-თემურ წყობილებას ვეძახით.

ასეთი იყო მდგომარეობა ჩვენს ქვეყანაში ამ 10—5 ათასი წლის წინათ.

საქართველოს უძველესი მოსახლეობა და ლითონის ხანა

ნეოლითის ხანაში საქართველოს მიწაწყალზე სხვა მოსახლეობა იჯდა. ეს მოსახლეობა დიდი ხნის განმავლობაში ქვის იარაღს ხმარობდა. შემდეგში საქართველოს ამ ძველმა მოსახლეობამ ლითონის იარაღიც შემოიღო. ჯერ სპალენძის. შემდეგ ბრინჯაოსი. მაგრამ ბრინჯაოს იარაღის განვითარება მას აღარ დასცალდა. მის ცხოვრებაში დიდი ცვლილებები მოხდა. რადგანაც მას სამხრეთიდან ახალი ხალხები მოაწვინენ. ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ, მოსულმა ხალხებმა დამხდური ტომების მიწაწყალი დაიჭირეს. მოსულნი უმთავრესად ქართულ მოდგმას ეკუთვნოდნენ. ქართველობამ ძველი მოსახლეობა ნაწილობრივ შეიერთა, ნაწილობრივ უფრო ჩრდილოეთისაკენ გადასწია.

ქართველობა

ქართველი ერი სხვადასხვა მოძმე ტომისაგან შესდგა. ძირითადი მათ შორის იყვნენ: ქართვენი, მეგრელ-ჭანები და სვანები. არსებობდნენ სხვა ქართველი ტომებიც, რომლებიც ადრე გაქრნენ ისტორიული სარბიელიდან, რადგანაც ისტორიული პირობების უკუღმართობას ვერ გაუძლეს. ქართვენი, მეგრელ-ჭანები და სვანებიც ძველად ცალკე თემებად იყოფოდნენ. ქართველის თემები იყვნენ ქართლები, კახელები, ფშავ-ხევსურები, მთიულ-მოხევეები, იმერლები, გურულები, რაჭველები. ლეჩხუმელები და სხვები. ამ დაყოფის ნაშთები დღემდე არის შენახული. მაგ-

რამ ისინი თანდათან ქრებიან. მთელი ქართველობა ეხლა საერთო სა-
მეურნეო და კულტურულ საქმიანობაშია ჩაბმული. საერთო ლიტერა-
ტურული ენა სწრაფად ვრცელდება და კუთხური კილოკავების ადგილს
იჭერს. ქრება აგრეთვე ძველი კუთხური დრომოკმული ზნე-ჩვეულება,
რომელიც ადგილს უთმობს ახალს. სოციალისტურ ყოფა-ცხოვრებას.

ასეთი ცვლილებები გამოიარეს ჩვენმა ტომებმა თავის დღევანდელ-
ტერიტორიაზე, მაგრამ ხანგრძლივი ისტორია ჰქონდათ ქართველ ტო-
მებს მათს ძველ სამშობლოშიაც.

წინა-აზია უძველეს ხანაში. სუმერი

ქართველები და მათი მონათესავე კავკასიელი ტომები — ქისტები,
(ჩაჩან-ინგუშები), დაღისტნელები, აფხაზ-ჩერქეზები წარმოშობით წინა-
აზიის უძველეს, მკვიდრ მოსახლეობას ეკუთვნიან.

წინა-აზიას აზიის იმ ნაწილს ეძახიან, რომელიც მომწყვედელია ოთხ-
ზღვას შუა — კასპიის, შავს, ხმელთაშუა ზღვებსა და სპარსეთის ყუ-
რეს შორის. მთელს ამ უზარმაზარ მიწაწყალზე, ზღვიდან ზღვამდე,
ძველთაძველ დროში, ამ ექვსი ათასი წლის წინათ. ერთი მოდგმის ხალ-
ხები ცხოვრობდნენ. ამ მოდგმას მეცნიერები სხვადასხვანაირად ეძახიან —
ზოგი აღაროდითულს, ზოგი იაფეტურს, ზოგი აზიანურს. ამ მოდგმის
ხალხებმა შექმნეს ყველაზე ძველი კულტურული ცენტრები მსოფლი-
ოში. კაცობრიობის კულტურისა და ცივილიზაციის აკვანი წინა-აზიაში
დაირწა.

წინა-აზიის ამ უძველესი, მკვიდრი მოსახლეობის ერთი პირველი სა-
ხელმწიფოთაგანი იყო სუმერი. სუმერს მესოპოტამიის სამხრეთი ნაწი-
ლი ეკრა და უკვე მე-4 ათასწლეულში, ძველი წელთაღრიცხვით, იგი დაწინა-
ურებული ქვეყანა იყო მთელი რიგი ისეთი დიდი ქალაქებით. როგორცაა
ური. ურუკი, ერიდუ, ლარსი, ნიპური, ლაგაში და სხვები. სუმერებმა
გამოიგონეს ლურსმული წერა. რაც შემდეგში მათგან სხვა ხალხებმაც
შეითვისეს. სუმერებმა შექმნეს მდიდარი ლიტერატურა. ცნობილია შე-
ნანიშნავი სუმერული ეპოსი გილგამეშის შესახებ. სუმერული თქმულე-
ბები წარღვნისა და სიცოცხლის ხის შესახებ გავრცელდა მთელ მსოფ-
ლიოში. დიდ სიმაღლეს მიაღწია სუმერულმა არქიტექტურამ და ხე-
ლოვნებამ. საყურადღებო შედეგებს მიაღწიეს სუმერებმა ბუნების შე-
სწავლაშიც. მაგალითად — ვარსკვლავთ-მრიცხველობაში.

სუმერის სახელმწიფო დაეშო მე-3 ათასწლეულის დამლევს, ძვ. წ., უცხო
ხალხების შემოსევების გამო.

უკვე მე-4 ათასწლეულის დამლევებიდან, ძვ. წ., წინა-აზიაში დრო-და-დრო
იკრებიან უცხო, ველური ტომები, რომელთაც აქეთკენ მკვიდრი მოსახ-
ლეობის სიმდიდრე იზიდავს. შემოსეულთა შორის განსაკუთრებით მრავალ-
რიცხოვანი და ძლიერი იყვნენ სემიტები, რომელნიც არაბეთის ნა-
ხევარ-კუნძულიდან გადმოვიდნენ აქ. სემიტმა ტომებმა თანდათან დაიჭი-
რეს ქვემო და შუა მესოპოტამია და აქ ორი სახელმწიფო შექმნეს —
ზაბილონეთი და ასურეთი.

ბაბილონელებმა და ასურელებმა მთლიანად შეითვისეს ძველი სუმერული კულტურა და შემდეგში სხვა ხალხებსაც გადასცეს იგი.

ბაბილონ-ასურელების ენა ანუ, როგორც მას ეძახიან, აკადური სემიტური ენაა. არაბულსა და ებრაულს ენათესავება.

ჰარის ქვეყნები. მითანისა და ხეთას სახელმწიფოები

მას შემდეგ, რაც ქვემო და შუა მესოპოტამიაში სემიტები გაბატონდნენ. წინააზიის ძველი, მკვიდრი მოსახლეობის პოლიტიკურმა და კულტურულმა ცენტრებმა უფრო ჩრდილოეთისაკენ გადაინაცვლა, ჩრდილო-დასავლეთ მესოპოტამიასა და მცირე-აზიაში. ამ დიდს ტერიტორიას და მასთან ერთად ვანის ტბის მიდამოებსაც იმ ხანაში ჰარის ეძახდნენ. უძველეს ქართულს ხალხურ თქმულებაში დაცულია ხსოვნა იმის შესახებ რომ მცხეთის სამეფოს დამაარსებელი ქართველი ტომები ამ ჰარის ქვეყნიდან არიან გამოსულნი. ამ გადმოცემით, არიან-ქართლის (ე. ი. ჰარი-ქართლის) მეფის შვილმა აზომ წამოიყვანა თავის სამშობლოდან არიან-ქართველების 18 სახლი ანუ საგვარეულო. დაასახლა ისინი მტკვრის ხეობაში. თვითონ რეზიდენციად ძველი მცხეთა აირჩია და ამრიგად მცხეთა-არმაზის ანუ ქართლის (კავკასიური ქართლის) სამეფო დააარსა. ეს გარდმოცემა შეტანილია უძველეს ქართულ საისტორიო თხზულებაში, „ქართლის მოქცევაში“.

ჰარის ქვეყნებიდან ყველაზე მეტად დაწინაურდა მითანის სახელმწიფო, რომელიც ასურეთის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარეობდა. მეორე ათასეულის პირველ ნახევარში მითანი იყო წინააზიის ყველაზე ძლიერი და ყველაზე კულტურული სახელმწიფო. მითანიმ დაიპყრო ასურეთი და რამდენიმე საუკუნე იგი მორჩილებაში ჰყავდა. ჰარიული კულტურა, განსაკუთრებით ხელოვნება, რომლის კერა სწორედ მითანის სახელმწიფოში იყო, მთელ წინააზიაში გაბატონდა.

მითანელების მონათესავე ხალხებმა ჯერ კიდევ მე-3 ათასეულში მცირე აზიაშიაც შექმნეს თავისი კულტურული ცენტრი და სახელმწიფო. ეს იყო ხათი ანუ ხეთა. მეორე ათასეულის პირველი ნახევრიდან ხეთას მოსახლეობა რამდენადმე გამოიცვალა, მაგრამ გაბატონებული მანაც ძველი, ადგილობრივი კულტურა დარჩა. მეორე ათასეულში ხეთაც ძლიერი სამეფო იყო.

მალე ატყდა ბრძოლა პირველობისათვის ხეთასა და მითანის შორის, რამაც ხელი შეუწყო ჯერ მითანისა და შემდეგ ხეთას დასუსტებას. ამით ისარგებლა ასურეთმა და მე-15 საუკუნეში, ძვ. წ., თავი გაითავისუფლა მითანის ბატონობისაგან. მე-13 საუკუნისათვის ასურეთის სამეფომ თავისი ძლიერების მწვერვალს მიაღწია და მეზობლებს შეუტია. თანდათან დასუსტდნენ და ბოლოს დაემხვნენ კიდევაც მითანისა და ხეთას სამეფოები.

ჰარი-ქვეყნების, კერძოდ — მითანის, მოსახლეობა სუბარებად იწოდებოდა. მათი ენა კიდევ — სუბარულად. სუბარების ქვეყანას ასუ-

რელები ს უ ბ ა რ თ უ-საც ეძახდნენ, რაც ს უ ბ ა რ ე-თს ნიშნავს. ასურელების წარმოდგენით, მთელი მსოფლიო ოთხ ნაწილად იყოფოდა: აკადი (ე. ი. ბაბილონ-ასურეთი), ელამი (ასურეთისაგან აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყანა), ამურუ (ასურეთისაგან დასავლეთით მდებარე ქვეყანა) და სუბართუ (ასურეთიდან ჩრდილოეთით). აქედან ჩანს თუ როგორი დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სუბარეთს. სუბარების დაარსებულა ასურის სახელ-განთქმული დედა-ქალაქი.

მითანის და ხეთას ტერიტორიაზე მრავალი ისტორიული ნაწითია აღმოჩენილი. ისინი მოწმობენ ამ ქვეყნების მაღალ კულტურას. მითანელებმა და ხეთელებმა საკუთარი მდიდარი ლიტერატურაც შექმნეს. ეს ზალხებიც მეტ-წილად ლურსმულ დამწერლობას ხმარობდნენ, ზოგიერთ რაიონებში-კი — ხატოვანსაც. ამ მწერლობის ძეგლები ჯერ ბოლომდის ამოკითხული არ არის.

თაბალები და მუსკები

მას შემდეგ, რაც მითანის სახელმწიფო დაეცა, მისი მოსახლეობაც დაიქსაქსა უფრო წვრილ ტომებად. ამ სუბარული ტომებიდან, ეფერატის დასავლეთით მდებარე რაიონში, მეორე ათასეულის დამლევისა და პირველი ათასეულის დამდევისათვის, ისევე გაძლიერდა ორი ხალხი — თაბალები და მუსკები, როგორც მათ ასურელები ეძახდნენ. მუსკები შერძინდელი მესხები არიან, სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობის წინაპარნი. თაბალი იგივე სუბარია. თაბალ-სუბარისაგან წარმოსდგა მერძინდელი ჰიბერი ანუ იბერი, აღმოსავლეთ საქართველოს, ქართლის სამეფოს, მოსახლეობის სახელი. ამ სახელს სხვადასხვა ენასა და კილოკაეზე სხვადასხვანაირად გამოსთქვამდნენ ძველ დროში: იბალი, იუბალი. თიბარენი და ხვა. თაბალ-სუბარები ქართველების უშუალო წინაპრები არიან. მუსკებს ასურელები უკვე მე-11 ს. დამდეგიდან ებრძვიან. მაშინ მუსკები იმდენად ძლიერნი ყოფილან, რომ ზოგჯერ თვითონ იპყრობდნენ ასურეთის მიწაწყალს და დაუმარცხებელ ხალხად ითვლებოდნენ. მუსკები მისდევდნენ მაშინ მევენახეობასა და მესაქონლეობას და აგრეთვე ლითონის დამუშავებას. მუსკების მეფე მიტა ანუ შიდასი განთქმული იყო ძველ დროში.

უკვე მე-11 საუკუნეშივე იხსენიებენ ასურელები აგრეთვე სუბარების ქვეყანას ანუ სუბართის და „მისს ამაყსა და ურჩ ხალხს“. მაგრამ ვანსაკუთრებით მრავლდება ცნობები სუბარ-თაბალების შესახებ მე-9 საუკუნეშიდან. ამ დროიდან მოყოლებული, ჩვენ ვხედავთ რომ სუბარ-თაბალებს რამდენიმე სამეფო-სამთავრო მოეპოვებათ.

ეფერატის დასავლეთით მდებარე თაბალი დიდი ქვეყანა იყო. ასურელების ცნობებით, რომლებიც ლურსმულ წარწერებშია შენახული, თაბალი 24 სამეფოსაგან შესდგებოდა. თაბალების ამ 24 სამეფოსა თუ სამთავროს განუწყვეტლივ ებრძოდნენ ასურელები. 836 წელს ასურეთის მეფე სალმანასარ მე-3 მე-22-ჯერ გადასულა მდინარე ეფერატს,

თაბალის ქვეყანას შესეგია და იქაური 24 მეფისაგან ძღვენი მიუღია. 827 წელს სალმანასარს დაულაშქრავს როგორც დასავლეთის თაბალი, ისე ჩრდილოელი სუბარების ოლქები — ჰუბუშკია, მუსასირი, ურარტუ-მანა, ანდია და სხვები. რომელთაც ვანისა და ურმიის ტბების მიდამოები, ეფრატის სათავეები, არაქსისა და მტკვრის ხეობები ეჭირათ. ჩრდილოელი სუბარებისაგან ასურელებს ძღვენად უღელს შეჩვეული ცხენები, ცხვარი და სხვა შინაური საქონელი მიუღიათ.

დასავლეთის თაბალებს ებრძოდა ასურეთის მეფე ტიგლათ-პილესარ მესამეც (745—727). ერთს თავის წარწერაში ის იკვების: თაბალს შედე ვასურმე ასურეთს არაფრად აგდებდა და არც მე შეპუებოდაო. მის სამეფო ტახტზე მე სხვა დავსვი და ძღვენიც მივიღე—10 ტალანტი ოქრო, 1000 ტალანტი ვერცხლი, 2.000 ცხენი და სხვა. ერთი მთავარი მათი ქალაქთაგანი იყო მილითი. მილითის ოლქის დედა-ქალაქი, შემდეგში ცნობილი მელიტენა. სხვა ქალაქებიც ბევრი ჰქონდათ.

დასავლელი თაბალების ქვეყანა მთა-გორიანი იყო. აქ ხალხი ფართოდ მისდევდა მესაქონლეობას. განსაკუთრებით განთქმული იყვნენ თაბალები თავისი საუკეთესო ჯიშის მალალი ცხენებით. გარდა ამისა, თაბალები დახელოვნებული მეტალურგები იყვნენ და ვერცხლის ცნობილი მალაროები ჰქონდათ.

ცნობები მუსკებისა და თაბალების შესახებ „დაბადება“-ში. ქართველების უძველესი კულტურა

ებრაელების განთქმული წიგნი „დაბადება“ ანუ „ბიბლია“ შეიცავს კაცობრიობის ყველაზე ძველს საისტორიო თხზულებებს. ამ თხზულებათა ავტორები ცდილობდნენ, რამდენადაც შეეძლოთ, აეხსნათ მათთვის ცნობილი ხალხების წარმოშობა და მონათესაობა, და მათი ისტორიული მდგომარეობის შესახებაც ხსოვნა შეენახათ შთამომავლობისათვის. „ბიბლიის“ წიგნები იხსენიებენ მუსკებს მეშხე-ების სახელით და თაბალებსაც, სხვადასხვა სახელით. ამ წიგნების შემდგენელნი, ჩანს, თაბალების სამ დიდ ჯგუფს იცნობდნენ: იაბალებს, იუბალებს და თუბალებს ანუ თუბალ-კაინებს. იაბალის შესახებ „დაბადებაში“ ნათქვამია: „ესე იყო მამაი მკვიდრთა კარვებისათა, საცხოვარისა მზდელთა“-ო. ეს ნიშნავს რომ თაბალების ეს ტომი განთქმული იყო თავისი მესაქონლეობით. იუბალის შესახებ ნათქვამია, რომ ის „იყო გამომაჩინებელ საფსალმუნისა და ებნისა“-ო, ე. ი. თაბალების ეს მეორე ტომი თავისი ხალხური მუსიკით იყო განთქმული. მესამე ჯგუფი კი, თუბალი ანუ თუბალ-კაინი, მეტალურგიული ხელოვნებით ყოფილა განთქმული: „ესე იყო კვერით ხუროი, მჭედელი რვალისა და რკინისა“-ო, ე. ი. აქ მჭედლობა, „კვერით ხურობა“, ყოფილა გავრცელებული და ამუშავებდნენ სპილენძსა და რკინას. „კაინ“-იც ამიტომ შეერქვა ამ ჯგუფს („კაინ“ სემიტურად „მჭედელს“ ნიშნავს).

მართლაც, ქართველი ტომები, ძველთაძველი დროიდან მოყოლებული, ცნობილი იყვნენ დანარჩენი ხალხებისათვისაც თავიანთი მალალი ჯიშის

იყენენ: მრავალრიცხოვანი არხებით რწყავდნენ ისინი თავიანთ მიწებს.

ასეთივე იყო მანანა-სუბის სამეფოს კულტურაც საერთოდ. მაგრამ სოფლის მეურნეობა მანანაში კიდევ უფრო განვითარებული იყო. 714 წ., ძვ. წ., ასურეთის მბრძანებელმა სარგონმა თავისი ლაშქრით გაიარა მანანას ქვეყნის უდიდესი ნაწილი. სარგონი გაკვირებული დარჩა აქაური ხალხის კულტურისნობითა და დოვლათიანობით. მანანელების მდგომარეობას ჩვენც შეიძლება გავეცნოთ სარგონის აღწერილობის საშუალებით. მანანას ქვეყანა დაფარული ყოფილა დიდი და პატარა არხებით, რომელნიც რწყავდნენ ნოყიერ მიწებს. აღმართებში არხებიდან წყალი აჰყავდათ, როგორც ჩანს. ბორბლებით. რომლებსაც აქლემები ატრიალებდნენ. ხორბალი, ქერი და სხვა პურეული იმდენი მოჰყავდათ, რომ ძველი მოსავლით ბედლები გატენილი ჰქონდათ, მარცვლად და ფქვილად. სთესდნენ სპეციალურ ბალახებსაც კი. ცხენების საკვებს, აშენებდნენ გულდაგულ ტყეებს, მაგ. ჭადრის ხეებისას, და რგავდნენ დეკორატიულ მცენარეებს. მაგ., კვიპაროზებს. მთელი მანანა მოფენილი იყო ხეხილის ბაღებითა და ვენახებით. რომლებიც სარგონის თქმით „წვიმასავით უხვ ხილსა და ყურძენს“ იხამდნენ. სარგონის ჯარისკაცებს გული უჯერებიათ კეთილი ღვინით მანანას მარნებში, რომლებიც საესე ყოფილა ღვინიანი გულებით. მრავლად ჰყოლიათ მანანა-სუბიელებს შინაური საქონელი — მსხვილი რქოსანი პირუტყვი, ცხვარი, ცხენი. განსაკუთრებით განთქმული ყოფილან სუბიელები თავისი მეცხენეობით, აქაურ მცხოვრებთ მეცხენეობა-ცხენოსნობაში მეტოქე არა ჰყავთ მთელ ურარტუში, ამბობს სარგონი. ცხენებს აშენებდნენ როგორც ველზე გაშვებულ ჯოგებად, ისე თავლაში დაბმითაც. ცხენებს მანანა-სუბიელები ხდნიდნენ უმთავრესად ეტლებში შესაბამელად (აქ უფრო საომარი ეტლები იგულისხმება). ამ მხრივ სუბიელების ოსტატობა აოცებდა ასურელებს: ისე ჰყავთ სუბიელებს ცხენები გაწვრთნილი, რომ არას დროს არ გასტეხენ ეტლის უღელსო. ურარტუს სამეფო ჯარს აქედან მისდიოდა ცხენები. მოსახლეობა ძალიან მჭიდრო ყოფილა: აქაური ციხე-ქალაქები ურიცხვია, როგორც ვარსკვლავნი ცისანიო, ამბობს სარგონი. თვითონ შენობებიც ხელოვნურად და მტკიცედ ყოფილა ნაგები, ქვისა და აგურის კედლებით და დიდი კვიპაროზის თავხეებით (კოჭებით). ქალაქები გარსშემორტყმული ყოფილა მეტად განიერი, მაგარი კედლებით, ბურჯებითა და ღრმა თხრილებით.

თავის შრომას ხალხი თურმე „მხიარული სიმღერებით“ ახალისებდა, როგორც ამბობს სარგონი, მაგრამ ასურელებმა მათ ცეცხლი და მახვილი მოუტანეს. ხალხი მტერს არც ერთ მტკაველს არ უთმობდა უბრძოლველად. სუბიელებს მთის მწვერვალებზე სვეტები ჰქონიათ აღმართული. რომლებზედაც ასურელების მიახლოებისას ცეცხლს ანთებდნენ და შორეულ თემებს ატყობინებდნენ: გაფრთხილდით და მოემზადეთ, მტერი შემოგვესიაო. სამხედრო სიგნალიზაციის ასეთი წესი აქვს აღწერილი რუსთაველს, როცა ამბობს: „კვამლსა შეიქმენ ლაშქარნი“-ო. გააფთრე-

ბული ბრძოლა გაუმართეს ასურელებს მანნაველებმა, მაგრამ მტერი ბევრად უფრო მრავალრიცხოვანი იყო და გამარჯვებაც მას დარჩა. ქვეყანა აოხრდა, ხალხი-კი ზოგიერთი თემებიდან მთლიანად აიყარა და ჩრდილოეთისაკენ გადაიხვეწა. ასე ხდებოდა ხოლმე სწორად მოსახლეობის გადასვლა ერთი ქვეყნიდან მეორე ქვეყანაში.

აი, როგორ ასწერს თვითონ სარგონი თავის მოქმედებას მანნას ერთ-ერთ თემში „ასურის ჯარებით მე კალიასავით დავფარე მათი ქალაქები... მე დავწვი მათი მშვენიერი სადგომები... ქერისა და ხორბლის უშველებელი ზევეები, რომელსაც ისინი მრავალი დღის განმავლობაში აწყობდნენ თავიანთ ბელღებში ქვეყნისა და ხალხის შესანახავად, მე დავატვირთინე ჩემს ჯარებს ცხენებსა, ჯორებსა, აქლემებსა და ვირებზე და დავაწყობინე ჩემს ბანაკში, როგორც მთები. ჩემს კაცებს უხვი საჭმელი ვაჭამე, რამდენიც შეეძლოთ. მათ შეაგროვეს სანოვავის უხვი მარაგი უკან ასურეთში წასადებადაც. მე ავიჩხე მათი დიდებული ხეხილის ბაღები და მათი ურიცხვი ვენახები, მე ბოლო მოვუღე მთელს მათ სასმელს. მე ავიჩხე მათი დიდი ტყეები, რომლებიც ლელიანივით ხშირი იყო, უდაბნოდ ვაქციე ეს ქვეყანა და დავწვი მოჭრილი ხეები... 146 ქალაქი მათს მიდამოში მე დავწვი, როგორც ბუჩქნარი, და, როგორც გრივალმა. კვამლით დავფარე პირი ზეცისა“-ო. ასე იკვების ეს ბარბაროსი.

პართველი ტომების დამკვიდრება ამიერ-კავკასიაში

იმ ხანაში, რომელსაც ეკუთვნის ცნობები თაბალ-სუბარების, მუსკებისა და ურარტუელების შესახებ, ქართველი ტომები უკვე ამიერ-კავკასიაშიაც, კერძოდ — საქართველოს დღევანდელ ტერიტორიაზედაც სხედან. ქართველი ტომები ყველანი ერთად არ შემოსულან ამიერ-კავკასიაში. სხვებზე ადრე აქ სვანები მოვიდნენ, სვანებს მებრელ-ჭანები მოჰყვინენ, ყველაზე გვიან-კი აქ ქართველი დამკვიდრდნენ.

ქართველ ტომთა მოძრაობას ის დიდი ცვლილებები იწვევდა, რომლებიც წინა-აზიის ცხოვრებაში ხდებოდა. ასეთი იყო, მაგ., მითანის სახელმწიფოს დაშლა მეორე ათასეულის შუაში და შემდეგ ასურეთის გაძლიერება იმავე ათასეულის დამლევისათვის. სამხრეთიდან მოწოლილმა მძლავრმა და დაუნდობელმა მტერმა ქართველი ტომების ერთი ნაწილი დასავლეთისაკენ გადასწია, მეორე ნაწილი-კი — ჩრდილოეთისაკენ. მეორე ათასეულის დასასრულისათვის, ძვ. წ., ქართველ ტომებს უკვე მთელი საქართველოს ტერიტორია უჭირავთ.

პართველ ტომთა უძველესი კულტურული წრეები საქართველოში

ქართველების უძველესი კულტურული წრეების შესახებ საქართველოში ჩვენ არქეოლოგიური მასალის საშუალებით ვმსჯელობთ. ჩვენნი ნიადაგი ჯერ კიდევ კარგად შესწავლილი არ არის. მხოლოდ საბჭოთა მთავრობის დახმარებით მოახერხეს არქეოლოგებმა ფართო და წესიერი

გათხრების მოწყობა საქართველოში. დიდმა გათხრებმა მცხეთა-სამთავროში, კოლხეთის დაბლობში, წალკაზე ჩვენ უმდიდრესი მასალა შეგვიძინა. ნივთიერი კულტურის ეს ნაშთები წარსულის უტყუარი მოწმეა.

ქართველმა ტომებმა ამიერ-კავკასიაში განვითარებული ბრინჯაოს კულტურა მოიტანეს. შემდეგში ეს კულტურა ვითარდებოდა უკვე ადგილობრივ. მაგრამ წინა-აზიის მონათესავე კულტურასთან კავშირში. მეორე და პირველი ათასეულების მიჯნაზე (ძვ. წ.) საქართველოში უკვე ორი მაღალი კულტურის კერა არსებობდა — დასავლური და აღმოსავლური. ეს ბრინჯაოს კულტურები იყო — იარაღის მასალად აქ უპირატესად ბრინჯაო იხმარებოდა. ეს ორი კულტურული წრე ქართველი ტომების ორს გაერთიანებას შეესაბამება — დასავლურ ქართულსა და აღმოსავლურ ქართულს.

ქველი კოლხური ბრინჯაოს კულტურა

დასავლური კულტურული წრე შეიცავდა მთელს დასავლეთ საქართველოს, ჩრდილოეთ-კავკასიის მთიანეთს მდ. თერგის დასავლეთით, მდინარე ჭოროხის ხეობასა და შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროს (ამ კულტურის ძეგლები ნაპოვნია ოსმალეთის ქალაქ ორდუშია(კ). ეს ის ტერიტორიაა, რომელიც შემდეგში კოლხეთად იწოდებოდა. ეს უძველესი კოლხური ბრინჯაოს კულტურა განვითარების მაღალ დონეზე იდგა. ბლომად არის ნაპოვნი იმდროინდელი სასოფლო-სამეურნეო იარაღი — თოხი, ბარი, წალდი (ისეთი, დღესაც რომ დასავლეთ საქართველოში ხმარობენ). ბევრია აღმოჩენილი იმდროინდელი საბრძოლო იარაღი, ხანჯალი, შუბი, განსაკუთრებით — საომარი ცული. ეს ძველი კოლხური საომარი ცული ძალიან ნიშანდობლივია ამ კულტურისათვის. კოლხური ბრინჯაო უმთავრესად იმ სპილენძისაგან კეთდებოდა, რომლის მადნე-ბი დღესაც არსებობს ჭოროხის ხეობაში.

აღმოსავლურ-ქართული ბრინჯაოს კულტურა

აღმოსავლურ-ქართული კულტურის წრე შეიცავდა მთელს აღმოსავლეთ საქართველოს ალაზნის გაღმა მხარით, სევანის ტბის მიდამოებსა და არაქსის ხეობას. თუ რამდენად შორს ვრცელდებოდა სამხრეთისაკენ ეს კულტურა, ჯერ გამორკვეული არ არის, რადგანაც იქ არ უწარმოებიათ გათხრები.

დღევანდელი ქართლი, ჩანს, მაშინაც ისეთი ცენტრალური თემი იყო, სადაც ერთმანეთს ხვდებოდა და თავის კულტურულ გამოცდილებას უზიარებდა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა. აქ პოულობენ ხოლმე როგორც აღმოსავლური, ისე დასავლური კულტურის ძეგლებს.

ამ აღმოსავლური კულტურისათვის ნიშანდობლივია ბოლოკვეთილი მახვილები, ჩუგლუგები ნახევრად მრგვალი პირით, პრტყელი ისრის წვერები, გრძელი შუბის წვერები. იმდროინდელი საომარი საჭურველიცაა

გვწვდება აგრეთვე ფარი. იმდროინდელი მშვილდი კაცზე უფრო მაღალი ყოფილა.

ნაპოვნია აქ აგრეთვე სამეურნეო იარაღი: კეკრი, სხვადასხვანაირი ცული, ნამგალი, დნა, ნემსი, სადგისი და სხვა. საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო დანიშნულების ნივთებში ყურადღებას იქცევს კვირისთავე-ბი, სარტყლები, ღილები.

დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი ჭურჭლეულობაც, უძველეს ხანაში მეტწილად თიხისა და ნაწილობრივ — ბრინჯაოსი, ვერცხლისა, ოქროსი.

როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს ამ ძველს, ბრინჯაოს ხანის სამარხებში დიდი რაოდენობით გვწვდება სხვადასხვა სამკაულები: ბეჭდები, რაც ჩვენს წინაპრებს განსაკუთრებით ჰყვარებიათ. საყურეები, სამაჯურები, ათასნაირი მძივები, სარტყლები თავისი ბალთებითა და აბზინდებით.

მუსიკალური ინსტრუმენტებიდან სამთავროში იპოვნეს ძვლის სალამური.

აღმოსავლეთ საქართველოს ეს ბრინჯაოს კულტურა იმავე სუბარებს ეკუთვნის, რომლებსაც ბერძნები მე-6—მე-5 საუკუნეებში საბერებს ეძახდნენ, მე-4 საუკუნიდან კი—იბერებს. ე. ი. ქართველი ტომების აღმოსავლური შტოს წინაპრებს.

ქართველ ტომთა განვითარების სახე ბრინჯაოს ხანაში

იმ ხანაში. რომლის ნივთიერი ნაშთები ჩვენ ზემოთ გავიცანით, საქართველოს მოსახლეობა უკვე ძირითადად მიწისმოქმედებას მისდევდა. მოჰყავდათ სხვადასხვა პურეულები—ხორბალი, ქერი, ფეტვი. იმდროინდელი ხორბლეულის ნაშთები ნაპოვნია ჩვენს ნიადაგში.

მისდევდნენ მევენახეობასაც — განათბარ მასალებში ყურძნის კურკაც არის აღმოჩენილი.

ფართოდ იყო განვითარებული, ჩანს, მესაქონლეობაც. შინაური პირუტყვიდან ჰყავდათ ცხვარი, ძროხა, ღორი, ცხენი, ძაღლი და სხვა.

მაღალ დონეზე იდგა ხელოსნური წარმოება. ჩანს, უკვე იყვნენ კარგად გააწაფული ოსტატები, რომელნიც აკეთებდნენ მშვენიერს თიხის ჭურჭელს, ზოგჯერ საუცხოოდ მონატულს, საუკეთესო ბრინჯაოს იარაღს, ლამაზი ორნამენტით შემკულს, მატყლისა და სელის ქსოვილებს. რომლებიც საზღვარ-გარეთაც იყო ცნობილი. ასურელები, მაგალითად, იხსენიებენ თავის წარწერებში „კილხურ“ მატყლისა და სელის ქსოვილებს. „კილხი“—ს კი ასურელები კოლხეთს ეძახდნენ.

დამახასიათებელია ბრინჯაოს ხანის ქართველების ყოფა-ცხოვრებისათვის ცხენის ეტლი, რომელსაც უმთავრესად ბრძოლაში ხმარობდნენ. კავკასიელი სუბარების მიერ გაკეთებული ეტლები ეგვიპტეშიაც კი გაჰქონდათ თურმე.

დიდად განვითარებული ყოფილა იმდროინდელ საქართველოში ხელოვნება. თითქმის ყველა ნივთს, განსაკუთრებით-კი — სამკაულებს, ჭურჭ-

ლუღობას, იარაღს, საყოფაცხოვრებო საჭიროების საგნებს (მაგ, სარტყლის ბალთებს) ალამაზებდნენ, რთავდნენ ჩუქურთმით, ადამიანის, შინაური და გარეული ცხოველების, მცენარეების, ნივთების გამოსახულებით. ნივთების ეს გარეგანი მორთულობა და მოხატულობა მოწმობს იმდროინდელ ხელოვანთა დაოსტატებისა და გემოვნების მაღალ დონეს. ამასვე ამჟღავნებს თვით ნივთების ნაკეთობაც. საუცხოო ნიმუშები იმდროინდელი ხელოვნებისა აღმოჩენილ იქნა წალკაზე 1936—1939 წლებში. ეს ნივთები, საქართველოშივე ნაპოვნ იმავე ხანის ზოგ სხვა საგნებთან ერთად, მსოფლიო ღირებულების ძეგლებია.

ხუროთმოძღვრების (არქიტექტურის) ყველაზე ძველი ძეგლები ჩვენს ქვეყანაში ეგრეთ-წოდებული მეგალითებია. „მეგალითი“ ბერძნული სიტყვაა და „დიდ ქვას“ ნიშნავს. ეს ძეგლები დიდი ლოდებისაგან არის აგებული. მაგრამ უკიროდ და უდუღაბოდ. საქართველოში. განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოში, ბლომად მოიპოვება მეგალითური ხასიათის ციხედარბაზები, ნაქალაქარები. დოლმენები (ჩვეულებრივად ხუთი ლოდისაგან გაკეთებული ბინაა, მეტწილად — მიცვალებულისათვის). მენჰირები (მიწაში ჩასმული მაღალი ქვის სვეტები) და „ვეშაპები“ (მიწაში ჩასმული უზარმაზარი სალოცავი თევზის გამოსახლებანი).

მეგალითურ ძეგლებს ციკლოპურსაც ეძახიან, როგორც ვითომც ზღაპრული არსებების, ციკლოპების, მიერ აშენებულთ. ჩვენში-კი ხალხი მათ გმირთ-ნაკვეთებს, დევთ-ანასახლარებს, ქვა-კაცებს და სხვა ამნაირ სახელებს უწოდებს.

ეს მეგალითები ბრინჯაოს ხანის ძეგლები უნდა იყოს. თუმცა ზოგ მეცნიერს ისინი უფრო ძველად მიაჩნია.

უკვე ბრინჯაოს ხანაში ჩვენს წინაპრებს აღებ-მიცემა უწარმოებითა საკმაოდ შორეულ მხარეებთან — ხმელთაშუა ზღვის, მცირე-აზიის, მესოპოტამიის ქვეყნებთან და ეგვიპტესთანაც. ფულად ბრინჯაოს რგოლებიც გამოუყენებიათ.

უკვე იმ დროს ბარის მოსახლეობაში მდიდარი ხალხი განირჩეოდა ღარიბებისაგან. საზოგადოებრივი უთანასწორობაც უკვე გაჩენილი იყო. ჰყავდათ მონებიც. არსებობდნენ უკვე მთავრებიცა და, იქნებ, მეფეებიც. წალკაზე ნაპოვანია ამ ხანის სამთავრო თუ სამეფო სამარხები.

მაგრამ სიმდიდრე და სიღარიბე. დიდკაცობა და სიბეჩავე-უუფლებობა განსაკუთრებით გაძლიერდა და გავრცელდა მას შემდეგ. რაც რკინა გაჩნდა.

რკინის ხანის დასაწყისი საქართველოში

ჩვენში რკინა ჯერ კიდევ პირველი ათასეულის დამდეგს შემოვიდა. მ. წ., მაგრამ ბრინჯაოს იარაღი მას შემდეგაც კარგა ხანს იხმარებოდა. რკინის იარაღის კეთებაზე ნელ-ნელა გადადიოდნენ. თავდაპირველად რკინა ძნელი საშოვარიც იყო. ამიტომ ხმარობდნენ მას მაშინ სამკაულე-

ბის მასალად. შემდეგ, როცა რკინის იარაღი გავრცელდა, შრომის ნაყოფიერებაც დიდად გაიზარდა. ამან დააჩქარა ქვეყნის განვითარება.

რკინის დამუშავების საქმეში კავკასია-ურარტუს დიდი ღვაწლი მიუძღვის კაცობრიობის წინაშე. მეცნიერება ჩვენს ქვეყანას რკინის მეტალურგიის ერთერთს უძველეს ცენტრად სთვლის.

რკინასთან ერთად ჩვენი ხალხის ცხოვრებაში ახალი ხანა დაიწყო. გაფართოვდა ურთიერთობა სხვა ქვეყნებთან. გაჩნდა ლიტერატურული ცნობებიც კავკასიისა და საქართველოს შესახებ.

საქართველოს უძველესი კულტურული და სამოქალაქო ცენტრები

რადგანაც ჩვენ ბრინჯაოს ხანის საქართველოს შესახებ წერილობითი ცნობები არ მოგვეპოვება, ამიტომ იძულებული ვართ არქეოლოგიური მასალის მიხედვით ვიმსჯელოთ ძველი ცენტრების შესახებ. წალკის გათხრები გვაფიქრებინებს რომ ერთერთი ასეთი ცენტრთაგანი შესაძლებელია სწორედ იქ ყოფილიყო. მაგრამ განსაკუთრებით თვალსაჩინოა რომ ქართლის მერმინდელი დედა-ქალაქი, მცხეთა-არმაზი, უკვე ბრინჯაოს ხანაშიაც ერთი მთავარი და დიდი ქალაქთაგანი უნდა ყოფილიყო. ამის მოწმეა იმდროინდელი სასაფლაოები, რომლებიც მცხეთა-არმაზს ყოველი მხრიდან გარს აკრავს. განსაკუთრებით დიდი და მნიშვნელოვანია მათ შორის სამთავროს სასაფლაო. სამთავროს სასაფლაოზე მცხეთელებს თავიანთი მიცვალებულების დამარხვა უკვე ბრინჯაოს ხანაში (მეორე და პირველი ათასეულების მიჯნაზე) დაუწყიათ. მაშინ მკვდარს ღრმა ორმოს ფსკერზე, პირდაპირ მიწაზე სდებდნენ და გარშემო რიყის ქვით ამაგრებდნენ საფლავს. ხუთი-ექვსი საუკუნის შემდეგ, რკინის ხანაში, თანდათან ახალი დამარხვის წესი შემოსულა. მიცვალებულებს ეხლა მეტწილად ქვევრებში სდებდნენ. ჩვენი წელთაღრიცხვის დამდგისათვის-კი მიცვალებულები უკვე ქვა-ყუთებსა და კრამიტით ამოყვანილ საფლავებში უმარხავთ. მცხეთაში მაშინ იმდენად მრავალრიცხოვანი ყოფლა მოსახლეობა, რომ სამთავროს სასაფლაოს დიდი ტერიტორიაც მისთვის საკმარისი არ აღმოჩენილა. სხვადასხვა დროს საფლავები ერთმანეთის თავზე უკეთებიათ. ასე გაიჩრევა სამთავროში საფლავების სამი სართული ანუ ფენა.

სამთავროს სამარხები უმდიდრეს მასალას შეიცავენ, რომლის საშუალებითაც ჩვენ შეგვიძლია შევისწავლოთ ჩვენი წინაპრების ცხოვრების ყველა მხარე დიდი ხნის განმავლობაში, თხუთმეტი საუკუნის სიგრძეზე.

ქართველი ბრძენის უძველესი საწმენოება

ქართველების ძველთაძველი რწმენით, მთელი ბუნება განსულიერებული და განპიროვნებული იყო. ბუნების სხვადასხვა მოვლენებს, მცენარეებს, ცხოველებს შეგნებული არსების, ადამიანის თვისებებს მიაწერდნენ. ფიქრობდნენ რომ ამ ბუნების ძალებსა და მოვლენებს შეეძლოთ

თავის ნებაზე ადამიანებისათვის კეთილიც ექნათ და ავიც. საქიროა ამიტომ თაყვანი-ვცე მათ, მსხვერპლი და ძღვენი მივართვა და ლოცვა შევსწირო, რომ ჩემკენ კარგი თვალით მოიხედონო, ასე ეგონათ მაშინ.

ამნაირად წარმოიშვა ჩვენი წინაპრების ღმერთები. ძველ ქართველებს გაღმერთებული ჰყავდათ ცის მნათობები — მზე, მთვარე და სხვა ცთომილები. მზე ქალ-ღმერთი იყო, მთვარე-კი—ვაჟი. შვიდი მნათობის სახელები კვირის დღეებსაც შეარქვეს. ამგვარი დღის სახელები დღესაც არის შენახული დასავლურ ქართველურ ენებში — ჰანურ-მეგრულში და სვანურში. მეგრულად, მაგალითად, კვირას „ბჟაშხა“ ანუ მზის დღე ჰქვიათ, ორშაბათს — „თუთაშხა“ ანუ მთვარის დღე. სამშაბათს მეგრულად ჰქვიათ „თახაშხა“, ჰანურად—„ტიკინაზხა“. ეს მარსის დღეს ნიშნავს, მარსი კი ომიანობის ღვთაებად ითვლებოდა. მართლაც, ხეთელები ომიანობის ღმერთს „ტარკუ“-ს ანუ „ტარზონ“-ს ეძახდნენ.

ერთი ღვთაება უფროსად იყო მიჩნეული და მას „ღმერთს“ უწოდებდნენ (მეგრულად — ლორონთი, ჰანურად — ლორმოთი, სვანურად — ლერბეთ). შემდეგ მოდიოდნენ სხვა მსხვილი და წვრილი ღვთაებები. წვრილ ღვთაებებს „ღვთის შვილებს“ ეძახდნენ — ღმერთებსაც ისეთსავე ურთიერთობას მიაწერდნენ, როგორც ადამიანებს ჰქონდათ. იყვნენ, მაშასადამე, მამა-ღმერთებიც და დედა-ღმერთებიც.

შემდეგში ქართველ ტომებში სხვა რელიგიები გავრცელდა. ამ რელიგიების წყალობით ძველი ქართული სარწმუნოების სახე ძალიან შეიცვალა, აქა-იქ კიდევ საკვებით წაიშალა. მხოლოდ ხალხმა, განსაკუთრებით — მივარდნილ მთიან ადგილებში, შეინახა ახალ დრომდე ნაწილობრივ ეს ძველი რწმენები გარდმონაშთის სახით. ჩვენ ვსწავლობთ ამ გარდმონაშთებს ძველი ქართული წარმართობის სურათის აღსადგენად.

ასე, მაგ., აკად. ივ. ჯავახიშვილმა გაარკვია, რომ წმინდა გიორგის დღეობა მთვარის თაყვანისცემის ნაშთია. დოც. ვ. ბარდაველიძემ გამოიკვლია რომ წმ. ბარბაღე, რომელსაც ხალხში თაყვანს სცემდნენ, ძველი მზის ღვთაებაა. სუმერულად მზეს ბარბარა ჰქვიათ. თაყვანს სცემდნენ ისეთ წვრილ ღვთაებებს, როგორც იყო „ადგილის დედა“, „ფუძის ანგელოზი“ და სხვა. სწამდათ აგრეთვე სხვადასხვა „ავი სულის“ არსებობა.

ქართული სიტყვა „ტაროსი“. რაც დარს ნიშნავს. დარისა და ავდარის ძველი ღმერთის სახელია. ასეთი ღმერთი ჰყავდა ყველა სუბარულ ტომს. ძველი ხეთები მას სწორედ ტ ა რ ო-ს ეძახდნენ.

ჩვენი მთიელები თაყვანს სცემდნენ კ ო პ ა ლ ა ს ა და კ ვ ი რ ი ა ს. პირველი მცირე-აზიური ღვთაება კ უ ბ ე ლ ე ს მოგვაგონებს, მეორე — ბერძნულ კ უ რ ი ო ს ს („უფალს“ ნიშნავს).

ძველი ქართული წარმართული რწმენები წინა-აზიური წარმოშობისაა.

თვითონ სიტყვა „ღმერთი“-ც იმდენად ყოფილა ძველად გავრცელებული. რომ მცირე-აზიაში იგი ბერძნებსაც შეუთვისებიათ „ჰერმეს“-ის სახით. ჰერმესს ბერძნები ვაჭრობის, მეცნიერებისა და მისელა-მოსელის საშუალებათა ღვთაებად სთვლიდნენ.

რელიგიურ რწმენებთან სარწმუნოებრივი თქმულებები იყო დაკავშირებული. ქართველ ხალხში მრავალი ამგვარი თქმულება იყო გავრცელებული. ასეთია, მაგალითად, შესანიშნავი თქმულება ამირანის შესახებ, რომელიც შემდეგში ბერძნულ პრომეთეს მითოსად იქცა, სვანური თქმულება კლდის ღმერთის დალის შესახებ, რომლის სახელი ეხლაც ისმის ქართულ-სიმღერებში, დელი-დელა-დილას სახით და მრავალი სხვა.

ეს ძალიან ძველი თქმულებებია. სვანეთში დარჩენილა ძველი დღეობა-საგალობლები, რომლებიც ღვთაება მელია. ტელეფიას წასვლასა და მოსვლასთან არის დაკავშირებული.

როგორც აკადემიკოსმა ივ. ჯავახიშვილმა შენიშნა, ეს იგივე ძველი ხეთური თქმულებაა ნაყოფიერების ღმერთის ტელეფინუსის შესახებ, რომელიც მოკვდა ბუნებასთან ერთად ზამთარში, რომელსაც ეძებდნენ მორწმუნეები და რომელიც დაბრუნდა გაზაფხულზე.

საქართველო მონათმფლობელობის ხანაში

საქართველოს მეთორმეტი წევრები

მე-7 და მე-6 ს-ში ქმ. წ.

მე-7 — მე-6 საუკუნეებში საქართველოს მეზობელ ქვეყნებში დიდი ცვლილებები მოხდა. მოიშალა და დაემხო ძველი სახელმწიფოები, ხოლო მათ ადგილას აღმოცენდა ახალი. ბევრმა ტომმა გამოიცვალა თავისი ადგილსამყოფელი. ახალი მიწაწყალი დაიპყრო და დაპყრობილი ტერიტორიის მოსახლეობა ან გააძევა, ან შეიერთა, ან მოსპო. მოსულებისა და დამხდურების შეერთებით საფუძველი ჩაეყარა ახალ ხალხებსაც.

ურარტუს სამეფო მე-7 საუკუნის დამდგისათვის საკმაოდ დასუსტებული იყო გამდუმებული ბრძოლის გამო ასურეთთან და კიმერიელებთან. კიმერიელებს მოჰყვნენ სკვითები, მიდიელები და სპარსელები. ურარტუს სამეფოს სწორედ მიდიელებმა მოუღეს ბოლო მეექვსე საუკუნის დამლევის.

მიდიელებმა შემუსრეს აგრეთვე ასურეთი, რომელიც მეშვიდე საუკუნეში წინა-აზიის ყველაზე ძლიერი სახელმწიფო იყო. მიდიელების წინამძღოლმა კიაქსარმა 612 წელს აიღო ასურეთის დედაქალაქი ნინეფია.

მაგრამ არც მიდიელების ბატონობა გამოდგა ხანგრძლივი. მალე პირველობა სპარსელების ხელში გადავიდა. სპარსელების მეფემ კიროსმა 550 წელს დაატყვევა მიდიელების მეფე ასტიაგი და მიდიის სამეფოც დაიპყრო. კიროსი ამ გამარჯვებას არ დასჯერებია. მან ჯერ ლიდია შემოიერთა და ამით ხმელთაშუა ზღვისაქენ გაიკაფა გზა. შემდეგ ბაბილონი დაიმორჩილა. ასე წარმოიშვა სპარსეთის უზარმაზარი სახელმწიფო, რომელსაც აქემენიდების სამეფოსაც ეძახიან, იმიტომ რომ კიროსი და მისი მემკვიდრეები აქემენიდების საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ.

მეშვიდე-მექვსე საუკუნეში მცირე აზიაში, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდათ ლიდის, სატანტო ქალაქით სარდით, და ზღვისპირა ბერძნულ სახელმწიფო-ქალაქებს. ბერძენი ტომები აქ საბერძნეთიდან მოვიდნენ, დიდი ხნის წინათ. და ეგეოსის ზღვისპირას დამკვიდრდნენ, ძველ მცხოვრებლებთან ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ. ბერძენ ტომთაგან აქ განსაკუთრებით ძლიერი იყვნენ იონიელები, რომლებმაც მთელი რიგი

ქალაქები დააარსეს. იონიელების აქაურ ქალაქთა შორის ყველაზე დიდი და მდიდარი იყო მილეითი. მცირეაზიელი ბერძნები, განსაკუთრებით იონიელები, მარჯვე ვაჭრები და ხელოვანი მეზღვაურები იყვნენ და შორეულ ქვეყნებში დადიოდნენ ალემბიკემისათვის. ძალიან ადრე ისინი კავკასიასა და საქართველოშიაც მოვიდნენ და აქაურ ხალხებთან კავშირი დაამყარეს. ამიტომაც რომ ძველი ქართველები ბერძნებს ზოგჯერ „იონებს“ ეძახდნენ — ჩვენი წინაპრები რომ ბერძნებს ხელებოდნენ, ისინი უფრო ხშირად იონიელები იყვნენ.

მეშვიდე საუკუნეში ბერძნებს დიდი ზიანი მიაყენეს თრაკიიდან შეროსულმა კიმერიელებმა. ხოლო როცა სპარსელები გაძლიერდნენ, მათ მცირეაზიაც ხელში ჩაიგდეს. 546 წ. ლიდია დამორჩილდა კიროს აქემენიდს, ცოტა ხნის შემდეგ კი ბერძნებმაც სპარსელების ბატონობა აღიარეს.

კავკასიონისა და შავი ზღვის ჩრდილოეთით მეშვიდე-მეექვსე საუკუნეში სკვითები და სავრომატები ანუ სარმატები პირველობდნენ. სკვითებს ეკირათ ტერიტორია მდ. დუნაიდან მდ. დონამდე. დონიდან აღმოსავლეთით კი უკვე სარმატების მიწაწყალი იწყებოდა. „სკვითიცა“ და „სარმატიც“ კრებითი მნიშვნელობის სახელი იყო და მრავალს სხვადასხვა მოდგმის ტომს აღნიშნავდა. სარმატებად სთვლიდნენ, მაგალითად. ქართველების მონათესავე კავკასიელ ტომებსაც — ჩერქეზებს, ქისტებსა და სხვებს.

მეშვიდე-მეექვსე საუკუნეებში განსაკუთრებით ძლიერი იყვნენ სკვითები. სპარსელების მეფემ დარიოსმა, რომელიც დარწმუნებული იყო, დედამიწის ზურგზე ჩემი სწორი არაიენ არისო, სკვითების დამორჩილება სცადა. 514—513 წ.წ. დარიოსი უზარმაზარი ლაშქრით შეესია სკვითეთს, მაგრამ მწარე დამარცხება იწვნია.

გერმანული კოლონიზაცია შავი ზღვის სანაპიროზე და უმველესი გერმანული ცნობები საქართველო-კავკასიის შესახებ

მეშვიდე საუკუნიდან მოყოლებული ვიდრე მეხუთე საუკუნის დამდეგამდე. ძველი წელთაღრიცხვით, ბერძნებმა დასახლება იწყეს შავი ზღვის ჩრდილოეთსა და აღმოსავლეთ სანაპიროზე. ეს, მეტწილად, მცირე აზიის იონიელები იყვნენ.

ძველთაძველი დროიდანვე კავკასია-საქართველოს ხალხებს სააღმშვიტემო ურთიერთობა ჰქონდათ ეგეოსის ზღვის ხალხებთან. ამ გავალაულ გზებს შემდეგში ბერძნებიც მიჰყვნენ. მეშვიდე საუკუნისათვის ეს ძველი სავაჭრო ურთიერთობა იმდენად ფართო და ცხოველი გახდა, რომ ბერძნებმა საქართველო დაინახეს შავი ზღვის სანაპიროზე მუდმივი ბინა გაჩინათ. ჯერ მათ ფეხი მარმარილოს ზღვაზე ანუ პროპონტიდაზე მოიკიდეს. შემდეგ თითონ შავ ზღვაზედაც შეუდგნენ ახალშენების დაარსებას.

ყველაზე მეტი ახალშენი შავი ზღვის სანაპიროზე მიღეთმა გაიჩინა. მიღეთი ამ დროს წინააზიის უდიდესი სავაჭრო ქალაქი იყო. მიღეთის ნავთსადგურში თავდებოდა ძველი ქვეყნის ყველაზე დიდი სავაჭრო გზა, რომელიც გადიოდა ლიდიის დედაქალაქ სარდზე, მდ. ლალისზე. მდ. ეფფრატზე, ირანზე და შემდეგ შუა აზია-ინდოეთისაკენ მიემართებოდა. მიღეთი იმავე დროს დიდი კულტურული ცენტრიც იყო. როცა ბერძნები პირველად მოვიდნენ მცირეაზიაში. აქ ჯერ კიდევ ძლიერი იყო ადგილობრივი, მკვიდრი მოსახლეობის — სუმერების, ხეთების, ჰარების ანუ ჰურების — კულტურა, კაცობრიობის უძველესი კულტურა. ბერძნებმა შეითვისეს ეს კულტურა და საფუძვლად დაუდეს იგი თავის ეროვნულ ცივილიზაციას. ამიტომაც რომ ბერძნულ კულტურის აკვანი სწორედ აქ დაირწო, მცირე აზიაში. აქაურ ქალაქებში ჩაისახა და განვითარდა ბერძნული სამეცნიერო და პოეტური მწერლობა, ბერძნული ხელოვნება. მეშვიდე-მეექვსე საუკუნეებში ამ მხრივაც პირველი ადგილი მიღეთს ეჭირა.

საქართველოში ყველაზე ძველი ბერძნული ახალშენები იყო ფაზისი ანუ ფასილი. დიოსკურია, პიტიუნტი. ეს იყო სანავთსადგურო ქალაქები. ფაზისი დღევანდელი ფოთის ადგილას იდო, დიოსკურია — სოხუმის ადგილას ან მის მახლობლად, პიტიუნტი, რომელსაც ძველი ქართველები ბიჭვინტას ეძახდნენ, მდინარე ბზიფის შესართავთან მდებარეობდა, აფხაზეთში.

ბერძნებს აქ ყველაზე მეტად ვაჭრობა აინტერესებდათ. ჩვენს ქვეყანაში და, საერთოდ, კავკასიაში ბერძნებს ბევრი თავისთვის საჭირო საქონელი ეგულებოდათ. მეორე საუკუნის, ძვ. წ.. ბერძენი მწერალი პოლიბიოსი, ამბობს: „პონტოში ბევრი რამ არის, სხვა ხალხების ცხოვრებისათვის სასარგებლო... პონტოს გარშემო მდებარე ქვეყნები გვაწვდიან, აუცილებელი საარსებო მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად. პიტრუტყეს და უეჭველად საუკეთესო მონებს უდიდესი რაოდენობით, ფუფუნების საგნებიდან კი უხვად გვაძლევენ თაფლს, ცვილს (თაფლის სანთელს) და დამარილებულ თევზს. ხოლო იმ ნაწარმოებიდან, რითაც მდიდარია ჩვენი ქვეყნები, იღებენ ზეთსა და ყოველგვარ ღვინოს. პურიითაც აღებშიცემობენ ჩვენთან, ხან გვაწვდიან საჭიროების დროს, ხან იღებენ“. გარდა ამისა, ბერძნებს გაჰქონდათ სელი და სელის ქსოვილები; ბეწვეული, ტყავები, ძვირფასი ხის, მაგ. ბზის, მასალა; საშენებელი ხეცე, ოქრო და სხვა ლითონები. შემოჰქონდათ კიდევ თავიანთი ხელოსნების ნაწარმოები: ქსოვილები. იარაღი, ჭურჭლეულობა და სხვა.

„პონტოს“ ბერძნულად ნიშნავს „ზღვას“. ასე ეძახდნენ ბერძნები; შემოკლებით, შავ ზღვას, სრულად კი მას „პონტოს ევქსინოსს“ ანუ „სტუმართმოყვარე ზღვას“ უწოდებდნენ.

პონტოს ნაპირებზე დამკვიდრებამ და აქაურმა პრაქტიკულმა ინტერესებმა ბერძნებს ცნობისმოყვარეობა გაუცხოველა — რა ხალხები ცხოვრობენ „სტუმართმოყვარე ზღვის“ სანაპიროზე, როგორია მათი ზნეჩვეულება, მეურნეობა, გზები, საზოგადოებრივი წყობილება და ისტო-

ჩია, როგორია აქაური ბუნებაო. ამგვარ ცნობებს ჯერ ვაჭრები, მეზღვაურები და სამხედრო პირები ჰკრეფდნენ; შემდეგ-კი იმდროინდელი მეცნიერები ამუშავებდნენ და აფართოებდნენ.

საქართველოს შესახებაც უძველესი ლიტერატურული ცნობები ბერძენმა მწერლებმა შემოგვინახეს. მათ შორის ყველაზე ძველი და მნიშვნელოვანი ცნობები დაგვიტოვეს გეოგრაფებმა და ისტორიკოსებმა: ჰეკატე მილეთელმა (VI ს.), პეროდოტემ (V ს.), ჰიპოკრატემ (V ს.), ქსენოფონტემ (V ს. დამლევნი და მეოთხე საუკუნის დამდეგი), პოეტებმა: ჰესიოდემ (VIII ს.), პინდარმა (V ს.), ესქილემ (V ს.) და სხვებმა.

ძველი ბერძენი მწერლების წყალობით ჩვენ ბევრი რამ შეგვიძლია შევიტყოთ ჩვენი ქვეყნის იმდროინდელი მდგომარეობის შესახებ.

შქველესი სახელმწიფოები საქართველოს ტერიტორიაზე. კოლხეთი

ყველაზე ძველი სახელმწიფო დღევანდელ საქართველოს ტერიტორიაზე კოლხეთი იყო. კოლხეთის სამეფო უხსოვარ დროს არის წარმოშობილი. თუ მისი უძველესი მდგომარეობის შესახებ არქეოლოგიური ნაშთები მოგვითხრობენ, მეექვსე საუკუნიდან მოყოლებული, ძველი წელთაღრიცხვით, ბერძენი მწერლები გვაწვდიან ცნობებს. ძველი კოლხეთის სამეფო ვრცელ მიწაწყალს შეიცავდა, აფხაზეთიდან მოყოლებული შორს სამხრეთისაკენ შავი ზღვის გასწვრივ. ბერძენი კოლონისტების სახელგანთქმული ქალაქები ტრაპეზუნტი და კერასუნტი კოლხეთში მდებარეობდა, ისევე როგორც ფაზისი, დიოსკურია და პიტიუნტი. კოლხეთის დედაქალაქი იყო ბიპ, რომელიც მდ. ფაზისზე მდებარეობდა. ფაზისს ეძახდნენ მაშინ რიონს მდ. ყვირილას შესართავამდე და ამის ზემოთ თვით ყვირილსაც.

დაწინაურებული, მდიდარი ქვეყანა იყო იმდროინდელი კოლხეთი. ტუტილად კი არ გააშენეს ბერძნებმა ამდენი ქალაქი კოლხეთის სანაპიროზე. ბერძნული ახალშენების მკვიდრნი ვაჭრობდნენ კოლხებთან და დიდ სარგებელსაც იღებდნენ. გაიზარდა და გამდიდრდა ეს ქალაქები. მარმარილოსაგან ნაკეთები საუცხოო შენობებით, კარგი ნავთსადგურებით. არხებითა და წყალსადენებით, მტკიცე ქალაქის კედლებით შემოკო და გამაგრდა პიტიუნტი და დიოსკურია. ფაზისი და ტრაპეზუნტი.

ყოველი მხრიდან მოდიოდნენ თავიანთი ფულით ვაჭრები კოლხეთში, რომ აქაური ძვირფასი საქონელი შეეძინათ. ამ უცხოელი ვაჭრებისაგან დარჩენილს სხვადასხვა ქვეყნის ფულს დღესაც პოულობენ დას. საქართველოს ნიადაგში.

ეს ვაჭრობა სასარგებლო იყო კოლხებისათვისაც. ერთმანეთშიაც კოლხებმა ისეთი აღებმაცემა გააჩაღეს, რომ მათ უკვე უცხოეთიდან შემოტანილი ფული აღარ ჰყოფნიდათ. მეხუთე საუკუნიდან კოლხეთის მეფეებმა საკუთარი ფულის ჭრა დაიწყეს. ეს ვერცხლის ფული იყო, რომელზედაც, ჩვეულებრივ, ერთ მხარეს ხარისთავი იყო გამოსახული, მე-

ორე მხარეს კი — კოლხების ქალ-ღმერთი. ფულს სხვადასხვა ზომისას სჭრიდნენ. კოლხურ ფულს ეხლაც ბლომად პოულობენ დას. საქართველოში. სამკაულები იკოდნენ ოქროსი, ვერცხლისა, ბრინჯაოსი — საყურე, ბეჭედი, ქინძისთავები, სხვადასხვა ცხოველის გამოსახულებანი. უყვარდათ ბრინჯაოს ფართო ქამრის თავები ანუ ბალთები, რომლებზედაც გამოსახული იყო სხვადასხვა ცხოველი. უყვარდათ სხვადასხვა მძივისაგან გაკეთებული ყელსაბამებიც. კოლხებმა კარგი თიხის ჭურჭლს კეთებაც იკოდნენ. თიხისაგან კუბოსაც აკეთებდნენ. ზოგჯერ კიდევ მიცვალებულს ქვევრში ასაფლავებდნენ.

მკვდრებს სამარეში, ფულის გარდა, ყოველგვარ იარაღს, ჭურჭლეთ-ლობასა და სამკაულებსაც აყოლებდნენ, ვისაც შეძლება ხელს როგორ მისცემდა. მიცვალებულის ჭირისუფალი დარწმუნებული იყო, სიკვდილს შემდეგაც ეს ნივთები ისევე საჭიროა, როგორც სიცოცხლეშიო.

როცა იმდროინდელი კოლხების საფლავებს ესინჯავთ, ვხედავთ რომ ზოგ სამარეში მდიდარი კაცია დამარხული, ზოგში-კი — ღარიბი. ზოგისთვის ბევრი ოქრო-ვერცხლი, იარაღი და ფული გაუტანებიათ საიქიოს, სხვებისთვის — ცოტა. აშკარაა, კოლხებში ქონებრივი უთანასწორობა იმ დროს მტკიცედ იყო ფეხგადგმული. უფრო იშვიათად ისეთი საშარხებიც გვხვდება რომ საფიქრებელია, აქ მეფე ან ვინმე მთავარი უნდა იყოს დაკრძალულიო.

ძველი ბერძნული თქმულებები კოლხების შესახებ

უცხოელებს აკვირებდა კოლხეთის ბუნების სიუხვე, ხალხის ნიჭიერება და დაწინაურება. კოლხეთიდან სამშობლოში დაბრუნებული ბერძნები ბევრ საკვირველ ამბავს მოუთხრობდნენ კოლხეთის შესახებ თანამემამულეებს. შემდეგში ეს ამბები თქმულებებად გადაიქცა, ყველა კულტურულ ხალხში გავრცელდა და. ამრიგად, კოლხეთის სახელოვანი ისტორია მთელ მსოფლიოს მოედო. **ლ ე ნ ი მ ა ახალგაზრდა ს ტ ა ლ ი ნ ს** „მ გ ზ ნ ე ბ ა რ ე კ ო ლ ხ ი დ ე ლ ი“ უწოდა, როცა პირველად გაიცნო ამით **ლ ე ნ ი ნ ს** უნდოდა ეთქვა რომ ამხანაგი სტალინი ქართველია, ამ დიდი და ძველი კულტურის მქონე ქვეყნის შვილი, და იმავე დროს ახალი კაცობრიობის ბენდიერებისათვის **მ გ ზ ნ ე ბ ა რ ე** მებრძოლი.

განსაკუთრებით ცნობილია თქმულებები პრომეთესა და არგონავტების შესახებ. პრომეთე ეს იგივე ქართული ამირანია, რომლის შესახებ თქმულება ბერძნებმა აქ გაიგონეს და შემდეგ თავის სამშობლოში გაავრცელეს. პრომეთეს თქმულება ხიბლავდა როგორც ძველ ბერძენ პოეტებს, ისე ახალი დროის მწერლებსაც, იმიტომ რომ ამ თქმულებაში გამოხატული იყო თავისუფლებისმოყვარე და ამაყი ადამიანების ტიტანური ბრძოლა ბუნებისა და საზოგადოების ბნელ ძალებთან და კაცობრიობის პირველი, მნიშვნელოვანი ნაბიჯი ცივილიზაციის გზაზე. ბევრმა პოეტმა გამოიყენა ამიტომ პრომეთეს თქმულება თავისი ნაწარმოების არაკად. ბერძენ მწერალთა შორის ამ მხრივ პირველნი იყვნენ ჰესიოდე (VIII ს.)

და ესქილე (V ს.). ესქილეს ეკუთვნის სახელგანთქმული ტრაგედია „მიჯაჭული პრომეთე“.

თქმულების შინაარსი ასეთია. ტიტანების შთამომავალმა, პრომეთე იაფეტის ძემ, მოსტაცა ზეციდან ღმერთების მეუფეს, ზევსს, ცეცხლი და მოუტანა იგი ადამიანებს. ცეცხლის საშუალებით ადამიანებმა თავი დააღწიეს ცხოველურ მდგომარეობას, აზროვნების უნარი შეითვისეს და ყოველგვარი ზელოვნება გამოიგონეს. ცეცხლის საშუალებით შესძლეს მათ ლითონის დამუშავებაც. განრისხებულმა ზევსმა მძიმე ჯაპკით შებორკა კაცობრიობის განმანათლებელი, გმირი პრომეთე და დააბა იგი კავკასიონის ქედზე, რომლის მწვერვალები ვარსკვლავებს სწვდება. ზევსისავე ბრძანებით ფრთავრცელი ორბი უკოროტნის პრომეთეს უკვდავ ღვიძლს, რომელიც ღამ-ღამობით კვლავ მთელდება. „მოკვდავნი“ კი. ე. ი. ადამიანები, პრომეთეს მხარეზე არიან: კოლხეთის ასულნიც, რომელნიც ომში უშიშარნი არიან, კავკასიონის მახლობლად აღმართული მაღალი ციხის მცხოვრებთა მრისხანე ლაშქარიც, რომელიც წვერწამახულ შუბებით ხმაურობს, და სკვითების მრავალრიცხოვანი ტომები, ყველანი თანაუგრძობენ პრომეთეს ტანჯვას. თვით პრომეთე უდრეკია და ამაყი, იგი მზადაა აიტანოს ყოველგვარი ტანჯვა, ოღონდ ზევსს არაფერი დაუთმოს. პრომეთე თავისთავს ზევსზე უფრო ძლიერ არსებადაც კი ჰგრძნობს, იმიტომ რომ პრომეთემ იცის საიდუმლოება, რომელიც დაფარულია ყველა სხვისაგან. თვით ზევსისაგან. ეს არის საიდუმლოება იმ მიზეზის შესახებ, რომელიც ოდესმე დაამხობს ზევსსა და მის ძალაუფლებას. ბოლოს გმირი ჰერაკლე მართლაც მოჰკლავს მტარვალ ორბსა და გაათავისუფლებს პრომეთეს.

არა ნაკლებ ცნობილია მეორე ბერძნული თქმულება არგონავტების შესახებ. კოლხეთში მეფობს აეტი, ჰელიოს-მზის შვილი. აეტი ჰყავს ასულნი, მშვენიერი მდედა. ყოველგვარ სხვა სიმდიდრის გარდა, აეტი მფლობელია „ოქროს საწმისისა“, ე. ი. ვერძის ოქროს ტყავისა. ამ ვერძით ოდესღაც ფრიქსმა და ჰელამ, რომელნიც ავ დედინაცვალს გაქციოდნენ, გადაიარეს ჰელესპონტი და შავი ზღვა და თავი შეაფარეს კოლხების ქვეყანას. აქ ფრიქსმა ვერძი მსხვერპლად მიიტანა და ვერძის ოქროს ტყავიც ზევსს წესწირა. თქმულებამ რომ კოლხეთში „ოქროს საწმისია“ დაცული, სურვილი აღუძრა საბერძნეთის გმირებს, იასონის შეთაურობით, წასულიყვნენ კოლხეთში ამ ძვირფასი განძის მოსაპოებლად. იასონმა და მისმა რაზმმა პირველად შეასრულეს ისტორიაში ასეთი შორეული საზღვაო მგზავრობა. მათს ხომალდს სახელად ერქვა „არგო“, და ამიტომ იასონსა და მის მსლებლებსაც „არგონავტები“ ეწოდათ.

არგონავტები მოვიდნენ კოლხეთში და მდინარე ფაზისით ავიდნენ კოლხეთის დედაქალაქ აიაში. რომელიც ამავე ფაზისის ნაპირზე იდო. სიმდიდრით და სილამაზით ბრწყინავდა მტკიცედ შემოზღოღული სამეფო საჯდომი: მაღალი სასახლეები, ფართო კარები და სვეტების მწყობრი ჩივი კედლების გარშემო, სპილენძით გამაგრებული ბურჯები, ფოთოლშეწანე, მდიდრულად დაბურული ვაზები, დაუშრობელი წყაროები, რო-

მელთაც რძე, ღვინო, სურნელოვანი ზეთი და წყალი სდიოდათ. აქ ცხოვრობდა კოლხეთის მეფე, საშინელი ხმისა და უზარმაზარი ღონის მქონე აეტი. იასონი წარუდგა აეტს და სთხოვა მას ოქროს საწმისი, სამაგიეროდ შენი მტრების, სარმატების, წინააღმდეგ დაგეხმარებო. აეტი პირობას უდებს იასონს, მოგცემ საწმისს, თუ ჩემისთანა საგმირო საქმეს შეასრულებო.

კოლხეთის მეფემ მოიყვანა სპილენძისჩლიქებიანი ხარები, რომელთაც სპილენძისავე პირიდან ცეცხლი ამოსდიოდათ, მარტომ დაადგა ხარებს უღელი და შეაბა ისინი მავარი ფოლადისგან გაქვიდის, შეუმუსკრელ გუთანში. თავისი გუთნით სწორე კვლები გაავლო აეტმა და ერთი მხარის სიღრმეზე მოხნა მიწა, ხარები კი სპილენძის ჩლიქებით აფშვენდნენ ბელტებს.

იასონი ვერასოდეს ვერ შეასრულებდა ამ საქმეს, მაგრამ მას დაეხმარა კოლხეთის მეფის ასული, რომელსაც შეუყვარდა ბერძენი ვაჟკაცი. მედეა გრძნეული იყო და პრომეთეს წამლის კეთება იცოდა. როდესაც ხარბმა ორბმა კავკასიონის კალთებზე წამებული პრომეთეს სქელი სისხლი დაღვარა, მაშინ ამოვიდა უცხო ყვავილი, რომლის წვენიდანაც დააყენა მედეამ თავისი წამალი. ვინც ამ წამალს ტანზე დაიციხებდა, მას ვერაფერს აკლებდა ხმალი და ცეცხლი და ძალ-ღონეც ემატებოდა. ეს წამალი გადასცა იასონს მედეამ ჰეკატეს ტაძარში, სადაც კოლხების მეფის ასული სწრაფად მავალი ეტლით მივიდა. იასონმა შეასრულა, ამ გზით, აეტის პირობა. შემდეგ იასონმა, ისევ მედეას დახმარებით, მოჰკლათუშველებელი გველეშაპი, რომელიც კავკასიის მიწისგან იყო ნაშობი და რომელიც სდარაჯობდა არეოსის ტყეში მუხის წვერზე დაკიდულს ოქროს საწმისს. არგონავტებმა დაისაკუთრეს ეს ძვირფასი განძი, მოიტაცეს თვით მედეაც და მალულად გაეშურნენ შინისაკენ. გაძარცულმა აეტმა მდედარი გამოუყენა არგონავტებს, მაგრამ კოლხების ცდამ ფუჭად ჩაიარა, ხოლო აეტის ვაჟი, აფსირტი, დაიღუპა ამ დევნაში.

არგონავტების თქმულებაც ბევრმა პოეტმა გალექსა, მათ შორის ძველმა ბერძენმა პოეტებმა — პინდარმა (V ს., ძვ. წ.) და აპოლონი როდოსელმა (III ს., ძვ. წ.).

კიდევ ბევრი სხვა თქმულება და ამბავი დადიოდა ბერძნებში კოლხეთის შესახებ. ბერძნები ამტკიცებდნენ, მაგალითად, რომ კოლხების ქვეყანაში გველეშაპის დათესილი კბილებიდან ვაჟკაცები იზრდებიან, რომელნიც ჯაგუნით შემოიხილნი და მტრისათვის უძლეველნი არიანო.

ეს ლამაზი თქმულებები კოლხეთის ნამდვილი ცხოვრებისა და ბუნების ანარეკლზე იყო აშენებული. ჭეშმარიტება აქ პოეტებისა და მერმინდელთაობათა მიერ იყო შეფერადებული.

უკვე ძველი ბერძენი მეცნიერები ფიქრობდნენ, არგონავტების თქმულება დაკავშირებულია კოლხეთში ოქროს მოპოვებასთანო. განთქმული სტრაბონი (I ს.), მაგ., მოგვითხრობს რომ კოლხებისა და სვანების ქვეყანაში „წყლის ნაკადებს ჩამოაქვთ ოქრო და ბარბაროსები აგროვებენ“

მას დაჩერებული როფებისა და ბანჯგვლიანი ტყაეების საშუალებით. ამბობენ, რომ აქედან წარმოიშვა ზღაპარი ოქროს საწმისის შესახებ. მეორე მწერალი, ხარაქს პერგამელი-კი (II ს., ახ. წ.) ამტკიცებს რომ „ოქროს საწმისი არის მხოლოდ ოქროს მოპოვების წესი, რომელიც დაწერილი იყო ტყაეებზე. ამ ღირსშესანიშნავი წესის გულისათვის იყო სწორედ დაშრობა მოწყობილი ხომალდ არგოთი“-ო.

მართლაც, ოქრო ნამდვილად არის დას. საქართველოს მდინარეებში და ეხლა მისი მოპოვებაც წარმოებს.

ოქროს ვერძის ლეგენდა შესაძლებელია მიუთითებდეს აგრეთვე კოლხური ცხვრის ჯიშზე, რომელიც თავისი მალალი ღირსების მატყლით იყო განთქმული.

ფოლადის გუთანის, სპილენძის ჩლიქებიანი ხარი, ღრმა და სწორე ხნული — არგონავტების თქმულებაში. — იმის გამოძახილია რომ, ბერძენების ცნობით, ძველი კოლხები ხელოვანი მიწისმოქმედნი იყვნენ და ლითონის გაუმჯობესებელი იარაღით სარგებლობდნენ.

მედვას გრძნეული წამალი ხალხური სამკურნალო საქმის განვითარებაზე მიუთითებს. ქართველ ხალხში ეხლაც ბევრი საუცხოო და სასარგებლო წამლის დამზადება იციან.

გველეშაპის კბილებიდან გაზრდილი ვაჟკაცების თქმულება იმის მომსწავებელია, რომ ქართველი ხალხი, რომელიც გაკაჟებული იყო უთვალავ მტრებთან ბრძოლაში, დაღუპული ვაჟკაცების ადგილას ახალ-ახალს, გულუშიშარს და უდრეკ გმირებს წარმოშობდა, რომელნიც გააღმასებით იცადნენ მშობელი ქვეყნის თავისუფლებას.

ტყავზე დაწერილი წესი ოქროს მოპოვებისა და მწერლობის არსებობას გულისხმობს. ძველ კოლხურ ჭურჭელზე ამოჭრილია ნიშნები, რომლებიც ძალიან ჰგავს ძველ ქართულ ასოებს.

მეგრამ ჯერჯერობით ჩვენ კარგად არ ვიცით, როდის შემოვიდა დას. საქართველოში პირველად დამწერლობა. ეს კია რომ უკვე მესამე საუკუნის (ძველი წელთაღრიცხვით) ბერძენი მწერლები ამასაც ამტკიცებდნენ: კოლხებს ეხლაც შენახული აქვთ ფიცრები, რომლებზედაც შათი მამა-პაპის მიერ წარწერებია გაკეთებული და მოგზაურებისათვის ნაჩვენებია ყველა გზა და წყლისა და ხმელეთის საზღვრებიო. ასეთი ფიცრები გეოგრაფიული რუკები უნდა ყოფილიყო.

ქართველი ტომები და ამჟამინდების სამეფო

კოლხეთის სამეფოს პირველი დიდი ზიანი, ჩანს, სპარსელებმა შეაყენეს.

როცა ჯერ კიროსმა, ხოლო შემდეგ დარიოსმა თავისი უზარმაზარი სახელმწიფო შეკქმნეს, მათ ნაწილობრივ ქართველი ტომების დამორჩილებაც მოახერხეს. სხვებზე ადრე ის ტომები იქნენ დაპყრობილნი, რომელნიც ეხლანდელ ამიერ-კავკასიაზე საშხრეთით ცხოვრობდნენ. მეხუთე საუკუნის პირველ ნახევარში, ძვ. წ., სპარსეთის იმპერიის ორი ჩრდი-

ლოეთით მდებარე ოლქი ანუ სატრაპია ამ დამორჩილებული ქართველი ტომებისაგან შესდგებოდა მეტნაწილად. მე-18 სატრაპიაში, რომელიც მდ. არაქსის ხეობასა, მდ. ევფრატის სათავეებსა და ვანის ტბის გარშემო იდო. შედიოდნენ მატინები, სასპერები და ალაროდიები, ძველი ხეთა-ჰაჩიელებისა და ურარტუელების შთამომავალნი. სპარსეთის მეფეს ისინი ხარკად 200 ტალანტს ანუ ქანქარს აძლევდნენ. მე-19 ოლქში-კი, რომელიც შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროს ემზრობოდა, შედიოდნენ მოსხები ანუ მერმინდელი მესხები. ტიბარენები, მაკრონები, მოსინიკები და მარები. ეს სატრაპია ხარკად 300 ქანქარს იხდიდა.

შემდეგ სპარსელებმა თანდათან თავიანთი გავლენა კავკასიონის ქედამდე გაავრცელეს; თუმცა დღევანდელი ამიერ-კავკასიის სრული დაპყრობა მათ, ჩანს, ვერ მოუხერხებიათ. კოლხებმა და მათმა მეზობლებმა სპარსეთის მეფის სასარგებლოდ ძღვენი იკისრეს, რომ სპარსელების შემოსევებისაგან თავი დაეხსნათ. ოთხ წელიწადში ერთხელ ისინი სპარსელებს ას ბიჭსა და ას გოგოს უგზავნიდნენ.

ხაკზე არა ნაკლებ სამძიმო ქართველი ტომებისათვის იყო ის მოვალეობა, რომ მათ მონაწილეობა უნდა მიეღოთ სპარსელების ყველა ლაშქრობაში, აუ კი ამას მეფე მოითხოვდა. როცა, მაგ., სპარსეთის მეფემ ქსერქსემ საბერძნეთზე გაილაშქრა, მის ჯარში იყვნენ კოლხების, ტიბარენების, მესხების, მოსინიკების, მაკრონების, ალაროდიებისა და სასპერების რაზმები.

ამავე დროს სპარსელებმა, ჩანს, მოსწყვიტეს კოლხეთს მისი სამხრეთი ნაწილი, შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე რომ იდო, და იგი უშუალოდ თავიანთ სამეფოს შეუერთეს. სპარსელების ძალმომრეობისა და ხშირი ომიანობის გამო სამხრეთი კოლხეთი რამდენადმე დაქვეითებულა და დაქსაქსულა მეხუთე საუკუნის მეორე ნახევარში.

სამხრეთი კოლხეთი მეხუთე საუკუნის მიწარულში

401 წ.. ძვ. წ.. სამხრეთ კოლხეთში გაიარა თავისი რაზმით ბერძენმა სარდალმა და მწერალმა ქსენოფონტემ. ქსენოფონტემ დაწვრილებით ასწერა აქაური ტომების ყოფა-ცხოვრება.

სამხრეთ კოლხეთში. — ე. ი. შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე, სადაც ქალაქები ტრაპეზუნტი და კერასუნტი მდებარეობდა. და მდ. ჭოროხის ხეობაში. — ამ დროს ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობდა.

ზღვის პირას და მის გასწვრივ; უფრო ღრმად, ქვეყნის შუაგულისაკენ ცხოვრობდნენ ტიბარენები, ხალიბები, მოსინიკები, კოლხები, მაკრონები, სკვითინები, ტაოხები, ქალდეები და კარდუხები. მეხუთე საუკუნის მიწარულში ესენი უკვე სპარსეთის მეფეს აღარ ემორჩილებოდნენ, მაგრამ ჩრდილოეთ კოლხეთისგანაც ჩამოშორებული იყვნენ და ერთმანეთშიაც მათ ერთობა აღარ ჰქონდათ. პირიქით, ისინი ამ დროს ხშირად მტრობდნენ თორმე ერთმანეთს. მაინც ბერძნები ამ მხარეს, განსაკუთრებით მის ცენტრალურ ნაწილს, სადაც მდებარეობდა ქალაქები ტრაპეზუნტი და

კერასუნტი და სადაც გაბმული კოლხური მოსახლეობა იყო, ჯერ კიდევ კოლხიდას ეძახდნენ. კოლხები უფრო აღმოსავლეთითაც ცხოვრობდნენ, მთიან ადგილებში.

ის ოლქი კი, რომელიც მდ. არაქსის სათავეებში იდო და სადაც ფასიანები და ესპერიტები, ძველი სასპირები, მოსახლეობდნენ, სპარსეთის სამეფოში შედიოდა. ოლქს სპარსეთის მეფის მიერ დანიშნული მმართველი განაგებდა.

მიუხედავად იმისა რომ, ავბედობის წყალობით, ეს ტომები იმხანად დასუსტებული იყვნენ, ბერძნები მათ სოფლებში ყველგან დიდ სანოვაგეს და საქონელსაც ბლომად პოულობდნენ. შინაური პირუტყვიდან აქ ბევრი ჰყოლიათ ცხვარი, თხა, ძროხა, ცხენი, ვირი, ქათამი; პურეულიდან მოჰყავდათ ხორბალი, ქერი, და ზოგან ისეთი რაოდენობითაც რომ წინა წლის პურიდან ახალ მოსავლამდე კიდევ დიდი მარაგი რჩებოდათ. მისდევდნენ მებოსტნეობასაც და ყოველგვარი მწვანელი მოჰყავდათ. გარდა ამისა, ბევრს ხმარობდნენ კაკალსა და წაბლს. ღვინოსაც ჭარბად იყენებდნენ და მიწაში ჩათხრილ ქვევრებში ინახავდნენ. ქერისგან ლუდს აკეთებდნენ. აშენებდნენ ფუტკარსაც და სკები ედგათ. ზღვისპირელები კიდევ დერგებში ინახავდნენ დამარილებულს ზღვის ღორის ზორცსა და ქონს.

ვაჭრობა ამ ტომებში გავრცელებული ყოფილა და მათ საკუთარი, ადგილობრივი ქალაქებიც ჰქონიათ. ასე, სკეითინებისა და მაკრონების მხარეში, ზღვისპირისგან დაშორებით, იდო გუმნიადი, დიდი, მდიდარი და დასახლებული ქალაქი. როცა ბერძნებთან კარგი განწყობილება ჰქონდათ, ეს ტომები მათ თავიანთ ბაზრებს უხსნიდნენ და ცხოველ აღებშიც კმასაც აწარმოებდნენ. ამიტომ გაჩნდა სწორედ სამხრეთ კოლხეთშიაც დიდი ზღვისპირა ბერძნული ქალაქები ტრაპეზუნტი, კერასუნტი და კოტიორა, რომლებიც მცირეაზიის ქალაქ სინოპის კოლონიები იყო.

ამ ტომების შეიარაღებას ჩვეულებრივად შეადგენდა სხვადასხვანაირი, გრძელი და მოკლე, მსუბუქი და ძალიან მძიმე, აგრეთვე სატყორცნი შუბები, დაწნული და ხარის ტყავგადაკრული ფარები, სარტყელზე დაკიდული ხანჯლები და რკინის საომარი ცულები. თავს იცავდნენ მეტწილად ხის ან ტყავის მუზარადით, ტანს-კი — სელის ჯავშანით. ატარებდნენ აგრეთვე ნაბდეზს. ეტყობა, ვინც ზღვაზე დაშორებით ცხოვრობდა, იმათ ლითონი ჰკლებიათ, ზღვისპირელები ლითონის დამუშავებას სპეციალურად მისდევდნენ. მაგალითად, ტრაპეზუნტის სამხრეთით მცხოვრებ ხალიბების უმრავლესობა თავს მხოლოდ ლითონით ირჩენდა. ზოგიც, როგორც მაგ. მოსინიკები, ზღვაოსნობაში ყოფილან გაწაფულნი.

ქონებრივი უთანასწორობა აქ უკვე არსებობდა. მდიდარი მშობლების ბავშვები ძალიან გამოიარჩეოდნენ ღარიბებისგან, რადგანაც ისინი თურმე განსაკუთრებულად იზრდებოდნენ და იკვებებოდნენ. ჰყავდათ თავიანთი მთავრები, რომლებსაც ბერძნები მეფეებს ეძახდნენ. ეს მთავრები განსაკუთრებულ კოშკებში იხსდნენ, მცველებით გარსშემოარტყმულნი, და თავიანთ ქვეშევრდომების ხარჯზე ცხოვრობდნენ.

სამხრეთ კოლხეთის იმ ტომებს, რომელნიც სპარსეთის მეფეს არ ემორჩილებოდნენ, ბერძნები მეტად საშიშარ ტომებად სთვლიდნენ. მართლაც, ეს ხალხი გულადი, ამაყი და დამოუკიდებლობის მოყვარული იყო. თავისუფლების დაკარგვის მათ სიკვდილი ერჩიათ. ქსენოფონტე გაკვირვებით გვიამბობს მათი გმირობისა და თავისუფლების სიყვარულის ამბებს. როცა ქსენოფონტე და მისი ბერძენი მეომრები ტაოხების ქვეყანას მიაღწენ ზღვისკენ მიმავალი გზისა და სანოვაგის ძებნაში, ტაოხებმა მათ სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწიეს: მთელი ხალხი, ქალი და ვაჟი, ციხე-სიმაგრეებში ჩაიკეტა და ისე ებრძოდა ბერძნებს. როცა ბერძნებმა დიდი გაჭირვებით სძლიეს ტაოხებს და მათ სიმაგრეებში შეიჭრნენ, მათ საშინელი სურათი წარმოუდგათ თვალწინ: ქალები ჯერ თავიანთ ბავშვებს ისროდნენ კლდეებიდან და შემდეგ თვითონაც ცვიოდნენ უფსკრულში, ასევე იქცეოდნენ მამაკაცებიც — ტაოხებს არ სურდათ ბერძნებს ცოცხლად ხელში ჩაეგარდნოდნენ, მონობას ისევ სიკვდილი სჯობიაო. ერთი ბერძენი დახარბდა ერთი ტაოხის ლამაზ ტანისამოსს და უნდოდა ხელი შეეშალა ტაოხისათვის, როცა იგი უფსკრულში გადავარდნას აპირებდა. მაგრამ ტაოხმა აჯობა, ბერძენიც თან გადაიყოლა და ირივენი დაიღუპნენ.

მოსინიკებშიაც ასე მოხდა. როცა ბერძნებმა მოსინიკები დაამარცხეს, ისინი დაემუქრნენ მოსინიკების მთავრებს, გამოდიოთ თქვენი კოშკებიდან, თორემ დავწვავთო. მთავრებმა დამამცირებელ ტყვეობას ცეცხლში ცოცხლად სიკვდილი ირჩიეს, ბერძნებს მორჩილებაზე უარი უთხრეს და დაიღუპნენ კიდევაც.

სასპერები ანუ საბერები, იბერების წინაპარი

კოლხეთი შეიცავდა ქართველი ტომების დასავლურ შტოს. აღმოსავლური შტო, საკუთრივ ქართველები, მეოთხე საუკუნიდან მოყოლებული, ძველი წელთაღრიცხვით, იწოდებოდნენ ჯერ „იბერებად“, ხოლო შემდეგში (პირველი საუკუნიდან) — „ივერებად“. აქედან არის აღმოსავლეთ საქართველოს ძველი ბერძნულ-რომაული სახელი „იბერია“ ანუ „ივერია“. მეხუთე საუკუნეში, ძვ. წ., ბერძნები იბერებს „სასპერებს“ ანუ „საბერებს“ ეძახდნენ. ამ დროს საბერები დიდ ხალხად ითვლებოდნენ. სახელგანთქმული ბერძენი ისტორიკოსი პეროდოტე ამბობს: „სპარსები ცხოვრობენ ვიდრე სამხრეთის ზღვამდე, რომელიც „წითლად“ იწოდება (დღევანდელი სპარსეთის ყურე); მათ ზემოთ ჩრდილოეთისაკენ ცხოვრობენ მიდიელები; მიდიელების ზემოთ სასპერები, სასპერებს ზემოთ — კოლხები ვიდრე ჩრდილოეთის ზღვამდე, რომელსაც ერთვის მდინარე ფაზისი. ეს ოთხი ხალხი ცხოვრობს ზღვიდან ზღვამდე“-ო. ამრიგად, წინააზიის ოთხი დიდი ხალხიდან ორი ქართულ მოდგმას ეკუთვნოდა, ჯერ კიდევ მეხუთე საუკუნის დამდეგს, ძვ. წ. მაშინ საბერებს ეჭირათ ვრცელი მიწა-წყალი — მდინარე არაქსისა და მდინარე მტკვრის აუზების უდიდესი ნაწილი. თავის თანამოძმე მატეინებსა და აღაროდებ-

თან ერთად, რომელნიც ამ დროს საბერებზე უფრო სუსტები იყვნენ, საბერები ერთს საერთო ოქლქს შეადგენდნენ აქემენიდების სახელმწიფოში.

ჰეროდოტეს ცნობით, კოლხებს, საბერებსა და ალაროდებს ერთნაირი შეიარაღება ჰქონდათ, რაც ამ ტომების საერთო კულტურას მოწმობს.

მეხუთე საუკუნის დამლევისათვის სპარსელებს, ჩანს, უფრო დაუსუსტებით საბერები. ამის შემდეგ, აღმოსავლელი ქართველი ტომების სახელმწიფოებრივი ცენტრი საბოლოოდ გადავიდა მტკვრის აუზში, მცხეთის რაიონში.

ქართლის (იბერიის) სამეფოს წარმოშობა

ძველი გადმოცემა ამტკიცებს, რომ ალექსანდრე მაკედონელმა სხვა ქვეყნებთან ერთად აღმოსავლეთი საქართველოც დაიპყრო, აქ მცხოვრებები სხვა ტომები გააძევა და მიწა-წყალი თავის ერთ სარდალს, აზოს, მისცაო. აზო იყო არიან-ქართლის მეფის შვილი. აზო დაბრუნდა თავის სამშობლოში, არიან-ქართლში, და წამოიყვანა იქიდან კავკასიის ქართლში 18 საგვარეულო. არიან-ქართველების ამ 18 გვარიდან გამრავლდნენ შემდეგში ქართველები აქ, მცხეთის მხარეში. მათი პირველი მეფე იყო ეს აზო, რომელმაც სატახტო ქალაქად მცხეთა აირჩიაო.

ეს თქმულება მხოლოდ ნაწილობრივ არის მართალი. ქართველები მართლაც მოსულნი არიან, როგორც ვიცით, თავის ეხლანდელ სამშობლოში სამხრეთიდან, მაგრამ ალექსანდრე მაკედონელი აქ არაფერ შეაშინა. ქართლის სამეფო შეიძლება მართლაც მეოთხე საუკუნეში იყოს ჩამოყალიბებული, მაგრამ მისი უძველესი დედაქალაქი არმაზი იყო, მტკვრის მარჯვენა ნაპირას, მცხეთასთან, სადაც ეხლა რკინიგზის სადგურია. მცხეთაში დედაქალაქი უფრო გვიან გადაიტანეს.

არმაზ-მცხეთის სამეფო, რომელსაც ბერძნები „იბერიას“ ეძახდნენ, ადგილობრივი-კი „ქართლი“ ერქვა, იმავე საბერების სახელმწიფო იყო.

ქართლის მეფეები ფარნავაზიანთა საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ. შესაძლებელია რომ ფარნავაზიანთა დინასტიის დამაარსებელი მცხეთა-არმაზში მართლაც აზო ყოფილიყო.

საქართველო და მისი მემოგლები ელინისტურ ხანაში

აქემენიდების სამეფომ მხოლოდ ორი საუკუნე გასძლო. მეოთხე საუკუნის დამლევს მას ბოლო მოუღეს ბერძნებმა ალექსანდრე მაკედონელის წინამძღოლობით.

ალექსანდრეს მამა, ფილიპე, მეფობდა მაკედონიაში, მთიან ქვეყანაში ბალკანეთის ნახევარ კუნძულის ჩრდილოეთ ნაწილში. ფილიპე მაკედონელმა მოხერხებული და ფრთხილი პოლიტიკით თავის გავლენას დაუმორჩილა თითქმის მთელი საბერძნეთი, რომლის საკავშირო ჯარის სარდალად ფილიპე აღიარეს., ფილიპემ ჩააგონა ბერძნებს დაეწყეთ საერთო ძალებით დიდი ომი მათი ძველი მტრის, სპარსელების წინააღმდეგ. 336

წელს ფილიპემ მართლაც დაიწყო ეს ომი, მაგრამ ბევრი აღარ დასცალდა. იმავე წელს ფილიპე მოჰკლეს. ფილიპეს საქმე განაგრძო მისმა შვილმა, 20 წლის ალექსანდრემ, რომელიც აღზრდილი იყო სახელგანთქმული ბერძენი ფილოსოფოსის არისტოტელეს მიერ.

სპარსეთი ამ დროს მეტად დასუსტებული იყო, მაკედონელებს კი ჰყავდათ საუკეთესო ჯარი. ამიტომ ბერძნებმა ადვილად სძლიეს სპარსელებს. სამი დიდი დამარცხება აწენვეინა ალექსანდრემ თავის მტერს ამ უზარმაზარი ლაშქრობის დროს აზიაში: გრანიკთან 334 წელს, ისესთან 333 წ. და გაგამელასთან 331 წ. და წინა აზიის უდიდესი ქალაქებიც, ბაბილონი და სუზა, ზელთ იგდო. სუზა საზამთრო და საგაზაფხულო საჯდომი იყო სპარსეთის მეფეებისა, მათი ნამდვილი სატახტო ქალაქი კი იყო პერსეპოლი. მალე ალექსანდრემ აიღო პერსეპოლიც, ხოლო 330 წ. ქალაქი ეკატანაც, სპარსელების მეფის საზაფხულო რეზიდენცია.

სპარსეთის სამეფოს დაპყრობა დამთავრებული იყო. მაგრამ თვითონ ალექსანდრე მაკედონელის ახალი უზარმაზარი სახელმწიფო კიდევ უფრო დღემოკლე აღმოჩნდა. 323 წ. ალექსანდრე გარდაიცვალა. მალე მაკედონელთა მსოფლიო მონარქია დაირღვა რამდენიმე დამოუკიდებელ სამეფოდ. ალექსანდრეს სარდლებმა, რომელთაც, როგორც მეფის ნაცვლებს, საგამგეოდ ჩაბარებული ჰქონდათ სხვადასხვა პროვინცია, 306 წლიდან უკვე თავისი თავი მეფედ გამოაცხადეს.

ალექსანდრეს სახელმწიფოდან გამოყოფილ სამეფოებში ყველაზე დიდი მნიშვნელობა, აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიისათვის, ჰქონდათ ლიზიმახის მიერ დაარსებულ სამეფოს თრაკიაში, პტოლომეს მიერ დაარსებულ სამეფოს ეგვიპტეში და, განსაკუთრებით-კი, სელევკის მიერ დაარსებულ სამეფოს აზიაში. თუმცა თავდაპირველად სელევკის სამეფო თითქმის მთელ წინა აზიას შეიცავდა, მაგრამ თანდათანობით მისი ცენტრი სირიაში გადავიდა, და ამიტომ იგი სირიის სამეფოდაც იწოდებოდა. თავის სატახტო ქალაქად სელევკიდებმა, როგორც ეძახიან სელევკის შთამომავლობას, აირჩიეს ანტიოქია (სირიაში), რომელიც აგრეთვე სელევკის მიერ იყო დაარსებული.

მალე სელევკიდების ანუ სირიის სამეფოს ახალი სამეფოები გამოეყო. მესამე საუკუნის შუაწლებში სელევკიდებს გადაუდგა და დამოუკიდებელ სამეფოებად ჩამოყალიბდა ბაქტრია და პართია. ბაქტრია კასპიის გაღმა მხარეში მდებარეობდა; მდ. ამუ-დარიას (ოქსის) შუა და ზემო წელზე, პართიას კი ეჭირა კასპიის ზღვის სამხრეთით და სამხრეთ დასავლეთით მდებარე ქვეყნები. პართიაში გაბატონებულს სამეფო დინასტიას არშაკიდებს ანუ არშაკუნიანებს უწოდებენ, ამ სამეფოს დამაარსებლის, არშაკის, სახელის მიხედვით. პართიის ანუ არშაკიდების სამეფომ, რომელმაც თითქმის ხუთი საუკუნე გასძლო (250 წლიდან, ძვ. წ., — 226 წლამდე, ახ. წ.), შემდეგში დიდი როლი ითამაშა ამიერ-კავკასიის ქვეყნების ისტორიაში.

აღრვევ გამოეყო სელევკიდების სამეფოს პონტო, რომელმაც ასეთი სახელწოდება მიიღო იმიტომ რომ შავი ზღვის ანუ პონტოს სამხრეთ სა-

ნაპროზე მდებარეობდა. პონტოს სამეფოში, რომელიც მითრიდატ კთისტესმა დააარსა, შევიდნენ უმთავრესად ის ქართველი ტომები, რომელთაც სამხრეთ კოლხეთის ტერიტორია ეჭირათ.

მიუხედავად იმისა რომ, ამრიგად, ალექსანდრეს დიდი სახელმწიფო დაიშალა თითქმის მაშინვე, ალექსანდრე მაკედონელის საქმემ დიდი კვალი დასტოვა მის მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში. დიდი გავრცელება მოიპოვა არა მარტო წინა აზიაში, არამედ შუა აზიაშიც, ბერძნულმა ანუ ელინურმა კულტურამ. ამ კულტურის ცენტრებად გადაიქცა, როგორც ძველი, ისე ახალი, თვით ალექსანდრეს და მისი მემკვიდრეების მიერ დაარსებული მრავალრიცხოვანი ქალაქები, რომლებსაც ერთმანეთში ცხოველი სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდათ. ბერძნულმა ენამ და ელინურმა კულტურამ უპირატესობა მოიპოვეს ისეთს აღმოსავლეთის სამეფოებში, როგორც იყო ბაქტრია და პართია, თუმცა ამ ქვეყნების მოსახლეობის უმრავლესობა შესდგებოდა ადგილობრივი ტომებისგან, რომლებიც ენით და ზნე-ჩვეულებით ძალიან განსხვავდებოდნენ ბერძნებისაგან. პართიის მეფეები, მაგ., თავიანთ ფულეზზე ბერძნულ წარწერებს აკეთებდნენ და თავიანთ თავს „ელინოფილებს“, ე. ი., „ბერძენთა მოყვარეებს“ უწოდებდნენ.

ბერძნული ანუ ელინური კულტურის ასეთი გავრცელების გამო აღმოსავლეთში. ალექსანდრე მაკედონელისა და მისი მემკვიდრეების ანუ დიადოხების, როგორც მათ ეძახიან, სამეფოების ხანას (მეოთხე საუკუნის დამლევებიდან პირველ საუკუნემდე ძვ. წ.) ელინისტურ ხანას ელინისტის ხანას ეძახიან.

ელინისტმა გავლენა მოახდინა საქართველოზედაც, თუმცა ალექსანდრე მაკედონელი აქ არ ყოფილა. როცა ალექსანდრე კასპიის ვადმა მხარეში იყო, იქ იგი აწარმოებდა მოლაპარაკებას ხორაზმელების მეფე ფარსმანთან. ფარსმანმა უთხრა ალექსანდრეს, მე კოლხებისა და ამაზონელების მეზობელი ვარ, და თუ გასურს შავი ზღვის პირას მცხოვრები ზალხების დამორჩილება, გზას გიჩვენებ და სურსათსაც მოგაწვდიო. ალექსანდრემ კავშირი შეჰკრა ფარსმანთან, ინდოეთს რომ დავიპყრობ. შემდეგ შავი ზღვისკენ გავემართებიო, მაგრამ განზრახვის შესრულება არ დასცალდა. ვერც დიადოხებმა მოახერხეს თავიანთი პოლიტიკური გავლენის გავრცელება საქართველოზე. ელინისტის გავლენა აქ მხოლოდ ზეონომიური და კულტურული ხასიათისა იყო. საქართველოს აღებშიცემა გარეშე ქვეყნებთან ეხლა უფრო ფართო გახდა. ვაჭრობას კიდევ თან სდევდა კულტურულ მონაპოვართა და გამოცდილების გაზიარება.

საქართველოსა და სომხეთის ურთიერთობა შემდეგ ხანაში

ქართველი ხალხის უახლოესი მეზობლები მრავალი საუკუნის მანძილზე იყვნენ და დღესაც არიან სომხები.

სომხები, რომლებსაც „სომეხს“ მხოლოდ ქართველები უწოდებენ, ხოლო თავიანთ თავს „პაი“-ს ეძახიან. ისინი მე-5 — მე-3 საუკუნეში

თანდათანობით მოდიან სამხრეთიდან ძველი ურარტუს სამეფოს ტერიტორიაზე. მე-ნ საუკუნეში ურარტუს მიდიელები და სპარსელები უკვე „არმინას“ ეძახდნენ. შემდეგ ახალმა სახელწოდებამ „არმენიამ“ მთლიანად შესცვალა ძველი სახელი „ურარტუ“. სამხრეთიდან მოსული ჰაიები ნელ-ნელა მოიწვედნენ წინ, ურარტუ-არმენიის ტერიტორიაზე. ურარტუელები მათ ძლიერს წინააღმდეგობას უწევდნენ, მაგრამ ბოლოს მაინც მოსულებმა გაიმარჯვეს. ბინადარი მოსახლეობა ჰაიებმა ან გააძევეს, ან გასწყვიტეს, ან შეიერთეს. მკვიდრ მოსახლეობასთან შერევის გამო, ჰაიების ენა ძალიან შეიცვალა და კავკასიურ ენებს, განსაკუთრებით კი — ქართველურ ენებს დაუახლოვდა.

მეექვსე საუკუნის დამლევებიდან სომხებიც სპარსეთის მეფეს დაემორჩილნენ. შემდეგ, როცა ალექსანდრემ დაიპყრო სპარსეთის სახელმწიფო, სომხები მაკედონელთა საბრძანებელში მოჰყვნენ. ალექსანდრეს სამეფოს დარღვევის შემდეგ, სომხები, მესამე საუკუნის განმავლობაში, სირიის ანუ სელევკიდების სამეფოს ქვეშევრდომები იყვნენ. მაგრამ როცა მაგნეზიასთან 190 წ., ძვ. წ., სირიის მეფემ ანტიოქე დიდმა სასტიკი დამარცხება განიცადა რომაელებისაგან, მას მაშინვე გადაუდგნენ მისი სატრაპები (მმართველები) სომხეთში, არტაშესი და ზარიადრე. არტაშესმა დააარსა სამეფო მდ. არაქსის ხეობაში, ზარიადრემ კი — უფრო სამხრეთით, მდ. ტიგროსზე.

ამ დროს ქართული სახელმწიფოებიდან განსაკუთრებით ძლიერი იყო ქართლი ანუ იბერია. ძველი ბერძნები ამტკიცებდნენ, რომ იბერიელები არასოდეს არ ემორჩილებოდნენ არც მიდიელებს, არც სპარსელებს და მაკედონელთა ბატონობაც მათ თავიდან აიცილესო.

არტაშესმა და ზარიადრემ, რომლებმაც ძალიან გააფართოეს სომხეთის ტერიტორია. ქართველ ტომებსაც წაართვეს მიწა-წყლის ნაწილი. ასე, იბერიისათვის მათ ჩამოუტყლიათ პარიადრის მთის კალთები, ქორძენე და გოგარენე, ზოლო ხალიბებისა და მოსინიკებისათვის — კარინთი და ქსერქსენე, სულ ოთხი ოლქი და ერთი მთიანი რაიონი.

ამის შემდეგ იბერიისა და სომხეთის საზღვრად მდ. არაქსი დაწესდა.

კოლხეთი და პონტოს

მეორე საუკუნეში, უფრო ამ საუკუნის დამლევისათვის, კოლხეთი კიდევ უფრო დასუსტებულა. ამ დროს სამეფო დანაწილებული ყოფილა ცალკე საგამგეო ოლქებად, რომელნიც, როგორც ჩანს, ნაკლებად ემორჩილებოდნენ კოლხეთის მეფეს. ამით უსარგებლნია პონტოს, სადაც ამ დროს მეფობდა მითრიდატ ეგვატორი. მითრიდატი მხნე და მამაცი კაცი იყო. მან ძალიან გააფართოვა თავისი სამეფოს ფარგლები და თვით რომაელებსაც შიშის ზარსა ჰგვირიდა. იმის გამო, რომ მითრიდატის სამეფოში მრავალი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობდა, მითრიდატმა ბევრი ენა შეისწავლა. მითრიდატმა მოახერხა და თავის სამეფოს შეუერთა კოლხეთიცა და ყირიმის ნახევარკუნძულზე მდებარე ბოსფორის სამეფოც. თავ-

დაპირველად მითრიდატს კოლხეთში თავისი საკუთარი შვილი, სახელად აგრეთვე მითრიდატი, დაუნიშნავს. მაგრამ ახალგაზრდა მითრიდატი, როგორც ჩანს, მოხიბლული იყო კოლხეთის ძველი სახელოვანი ისტორიით და სურდა კოლხეთის დამოუკიდებელი მეფე გამხდარიყო. ამიტომ მამამ იგი სიკვდილით დასაჯა. შემდეგ მითრიდატი მშართველად და მეფის ნაცვლად კოლხეთში ერთერთს თავის მეგობარ დიდებულთაგანს ნიშნავდა ხოლმე. კოლხეთიდან იღებდა მითრიდატი უმნიშვნელოვანეს შემწეობას თავის საზღვაო ძალებისათვის, ზომალდების საშენ ხე-ტყევა და თვით მეზღვაურებსაც. კოლხეთში მითრიდატის ბატონობას არ შეპირებებიან. 83 წლის მახლობლად, ძვ. წ., ისინი, ბოსფორელებთან ერთად აჯანყებულან და ომი გაუმართავთ მითრიდატისათვის.

რომის გაძლიერება მცირე აზიაში

მაგრამ არც მითრიდატს დაჰყრია დიდხანს ხერი, მას ბოლო რომაელებმა მოუღეს.

მესამე საუკუნის დამლევადან, ძვ. წ., რომი იწყებს მსოფლიო პოლიტიკის წარმოებას, ხოლო მეორე საუკუნის დასაწყისიდან იგი აზიაშიც იჭრება. 190 წ. ძვ. წ., რომაელებმა მაგნეზიასთან საშინელი დამარცხება მიაყენეს ანტიოქე სელევკიდს, რითაც შემუსრეს სირიის სამეფოს ძლიერება, თვითონ კი დიდი გავლენა შეიძინეს მცირე აზიაში, თუმცა აქაური მიწა-წყლიდან ჯერ კიდევ არც ერთი მტკაველი არ დაესაკუთრებინათ. ტერიტორიული საკუთრება მცირე აზიაში რომაელებმა მოიპოვეს 133 წ., ძვ. წ., როცა პერგამის მომაკედავმა მეფემ, ატალმა, თავისი სამფლობელო რომს უანდერძა. პერგამის სამეფო რომაელებმა თავის პროვინციად აქციეს და სახელად ამ პროვინციას „აზია“ უწოდეს. მალე რომაელებმა გააფართოეს „აზიის“ პროვინცია. რომის მიერ აქ დამყარებული წესები, დიდძალი გადასახადები, რომელიც მოხელეების ძალმომრეობა. განუკითხაობა რომის სახელმწიფოს უზენაესი ორგანოების მხრივ, სულსა ზდიდა რომის ქვეშევრდომებს და წინააღმდეგობის ცეცხლს აღვივებდა შათში. ამ განწყობილებით ისარგებლა მითრიდატ პონტოელმა, რომელსაც არაფრად ეპიტნავებოდა რომის ასეთი გაძლიერება თავის მახლობლად, და რომს ომი აუტეხა. ომი პონტოელებსა და რომს შორის ოც წელზე მეტს გაგრძელდა (88—65 წ. წ., ძვ. წ.). ამ ომში უპირატესობა ჯერ მითრიდატის მხარეზე იყო და მან დიდად შეავიწროვა რომაელები, რომელნიც შინაური უთანხმოებითა და ბრძოლით იყვნენ დასუსტებულნი. მაგრამ შემდეგ უკვე ომის ბედი რომის მხარეს გადავიდა. რომაელებმა რიგრიგობით დაამარცხეს მითრიდატი და მისი მოკავშირეები.

რომაელები აშინა-კავკასიაში

პონტოს მეფის მოკავშირეები უკანასკნელ ომში რომაელების წინააღმდეგ იყვნენ არმენიის, ალბანიისა და იბერიის მეფეები.

არმენია, მერმინდელი სომხეთი, პირველი საუკუნის პირველ ნახევარში, ძვ. წ., დიდი და ძლიერი სახელმწიფო იყო. სომხეთის მეფეს, ტიგრან

მეორეს, „დიდად“ წოდებულს, მითრიდატ ევპატორთან მოყვრობაც აკავშირებდა: ტიგრანს ცოლად ჰყავდა მითრიდატის ასული.

ალბანია თანამედროვე საბჭოთა აზერბაიჯანის ძველი სახელწოდებაა. უძველეს ხანაში ალბანიის ტერიტორიაზე ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობდა — კასპიები, უტიები, გარგარები და სხვები, რომელნიც კავკასიურ მოდგმას ეკუთვნოდნენ და დალისტის ტომებს ენათესავებოდნენ. მათი შთამომავალი არიან დღევანდელი უდები. იმ ხანაში, რომელზედაც ჩვენ ეხლა ვსაუბრობთ, ეს ტომები გაერთიანდნენ და სამეფო დააარსეს, ალბანიის სახელწოდებით. შემდეგ, თანდათანობით, ძველს ალბანელებს შემოერივნენ თურქული მოდგმის ტომები და ასე წარმოსდგნენ ჩვენი თანამედროვე მეზობლები, აზერბაიჯანელები.

66 წ., ძვ. წ., რომაელების ახალმა სარდალმა, პომპეუსმა, სასტიკად დაამარცხა მითრიდატ პონტოელი დასტიერასთან. მითრიდატმა თავს გაქცევით უშველა. იგი ჯერ კოლხეთში გადაიხვეწა, სადაც ის ზამთარი ქალ. დიოსკურიაში გაატარა, ხოლო აქედან ბოსფორში (ყირიმში) გადავიდა, ახალი ჯარის შესაგროვებლად.

პომპეუსი ამის შემდეგ მითრიდატის მოკავშირეებს მისდგა. ჯერ სომხეთში შეიჭრა და ტიგრანი დაიმორჩილა, რომელიც სასტიკად დასაჯა. შემდეგ რომაელებმა ალბანიისა და იბერიისაკენ გაილაშქრეს. ალბანელებმა წინააღმდეგობა გაუწიეს, მაგრამ დამარცხდნენ და იძულებული გახდნენ ზავი ეთხოვათ რომაელებისათვის, რომელნიც ეხლა უკვე ქართველების წინააღმდეგ ემზადებოდნენ.

ქართლი და რომაელები

ქართლში ამ დროს მეფედ არტაგი იყო. ქართლის მოსახლეობა, რომაელების ცნობით, რიცხვით ალბანელებს არ ჩამოუვარდებოდა, მეომრობით კი მათ წააცოლებდა კიდევაც. ბრძოლით დახვდნენ ქართველები რომაელებსაც. არტაგმა რომაელებისათვის თვალის ახვევა სცადა: ზავის შესახებ მათთან მოლაპარაკება გამართა, ფარულად-კი სამხედრო სამზადისს აწარმოებდა. რომაელებმა ეშმაკობა გაუფეს და თითონ დაესხნენ თავს. ქართლის ანუ იბერიის სატახტო ქალაქი ამ დროს არმაზი ანუ არმაზ-ციხე იყო.

არმაზი რომაელებმა ადვილად ჩაიგდეს ხელში, რადგანაც მოულოდნელად დაესხნენ მას თავზე. არტაგი მტკვრის გაღმა გავიდა და ხიდი დასწვა, რომელიც მაშინ მტკვარზე იდო თურმე მცხეთასთან. შემდეგ არტაგმა კიდევ უფრო შორს გაიწია, მდ. პელორის მეორე მხარეს, სადაც აგრეთვე ხიდი დასწვა. რომაელები მას ფეხდაფეხ მისდევდნენ სასტიკი ბრძოლით.

ხალხი სამშობლოს ადვილად არ სთმობდა. ქართველი ჯარი თავგამეტებით ვანაგრძობდა ომს, თუმცა მეფე მტერთან მოლაპარაკებას აწარმოებდა. ქართველი მეომრები, ვინც წინა ბრძოლაში გადარჩა, გარშემო მდებარე ტყეებში დაიფანტნენ, მაღალ ხეებზე ავიდნენ და იქიდან

უშენდნენ რამდენიმე დღე რომაელებს ისრებს. რომაელები იძულებული გახდნენ ხეები მოეჩეხათ და ცეცხლი წაეკიდებინათ ტყისათვის,—გმირი მებრძოლები ერთიანად დაილუპნენ, მტერს კი მაინც არ დანებდნენ. ამ ბრძოლებში ქართველებმა ძალიან დიდი მსხვერპლი გაიღეს: ცხრა ათასი ქართველი მოკვდა ბრძოლის ველზე, რომაელთა ცნობით. სხვა დანაკლისიც დიდი იყო.

ბოლოს არტაგი შეურიგდა თავის მარცხს და პომპეუსთან ზავი დასდო. არტაგმა რომაელებს მძევლად თავისი შვილები მისცა, პომპეუსს კი მდიდარი ძღვენი მიართვეა: ოქროს ტახტი, ოქროს სარეცელი და ოქროსავე მაგიდა.

ეს ამბავი მოხდა 65 წელს, ძვ. წ.

რომაელები კოლხეთში

ქართლიდან პომპეუსი თავისი ჯარით კოლხეთში გადავიდა, რადგანაც მითრიდატს მისდევდა კვალდაკვალ. კოლხეთს ამ დროს ვინმე ოლთაკი ჰმართავდა. კოლხებს, ჩანს, რომაელებისათვის წინააღმდეგობა არ გაუწევიათ, რადგანაც პონტოელებისაგან სასარგებლო არაფერი უნახავთ და მითრიდატისათვის თავის დადებას არ აპირებდნენ. პომპეუსმა ოლთაკი ტყვედ წაიყვანა და კოლხეთიც რომაელების მიერ დამორჩილებულ ქვეყნებს მიათვალა.

რომაელებმა კოლხეთში თავისი მმართველი დააყენეს. ერთი ასეთი მმართველთაგანი იმ ხანებში ყოფილა ვინმე არისტარხი, რომლისგანაც ზულია დარჩენილი. ამ ფულს წარწერა აქვს ბერძნულად: „კოლხეთის მმართველის, არისტარხისა“.

ახალი ცნობების გაჩენა საქართველოს შესახებ დასავლეთის მწერლობაში

პომპეუსის ჯარში იყვნენ ისეთი ბერძნებიც, რომელნიც მწერლობას მისდევდნენ. ისინი სწერდნენ პომპეუსის ლაშქრობის ისტორიას და თან იმ ქვეყნებსაც ასწერდნენ ხოლმე, სადაც პომპეუსი გაივლიდა. ამ მწერლებმა საქართველოც ასწერეს.

მათი აღწერილობა, უფრო ძველი ბერძენი მწერლების ცნობებთან ერთად. შეჰკრიბა და გამოაქვეყნა განთქმულმა ბერძენმა გეოგრაფმა სტრაბონმა, რომელიც პირველ საუკუნეში ცხოვრობდა.

პომპეუსის თანამგზავრთა ცნობებიდან ჩვენ ვიტყობთ, თუ როგორი იყო საქართველოს ვითარება პირველი საუკუნის დამდეგს ძველი წელთაღრიცხვით.

სამეურნეო მდგომარეობა

იმ დროს საქართველოს სხვადასხვა კუთხე ერთმანეთში განსხვავებულა და თავისი მეურნეობით. განსხვავება დიდი იყო მთასა და ბარს შორის. ხალხი და მისი კულტურა ბარში უფრო სწრაფად ვითარდებოდა, ვიდ-

რე მთაში. ბარში მისვლა-მოსვლა უფრო ადვილი იყო კარგი გზების გამო და ბუნებაც უფრო ემორჩილებოდა ადამიანს. რაც უფრო მალა მდებარეობდა მთაში ადამიანთა საცხოვრისი, მით უფრო მკაცრი იყო ბუნება და მით უფრო ძნელი იყო ცალკე სოფლების დაკავშირება ერთ-მანეთთანაც და ბარის დაწინაურებულ თემებთანაც. ბარში ჩვეულებრივი სახმელეთო მიმოსვლის გარდა ფართოდ იყო განვითარებული ნოსნობა. ნაეები დადიოდნენ რიონზე, ყვირილაზე შორაპნამდის, მტკვარზე, ალაზანზე, ბლომად და კარგად უშენებიათ ჩენს წინაპრებს ხიდებიც, რომ მიმოსვლა არ შეფერხებულა. მარტო მდ. ფაზისზე შორაპნს ზემოთ, სადაც ნაეები ველარ დადიოდნენ, 120 ხიდი ყოფილა აგებული. ხიდები იყო მტკვარზე; მაგ., მცხეთასთან, სადაც მტკვარი საკმაოდ განიერია, და სხვა მდინარეებზედაც. მთიელები-კი ასე ადვილად ვერ მოძრაობდნენ. ვინც კავკასიონის მაღალ ზონაში ცხოვრობდა, მაგ. სვანები, ისინი ზამთარში მთლად მოწყვეტილი იყვნენ გარეშე ქვეყანას; ზაფხულობითაც წრიაპებით დადიოდნენ, დაღმართებში კიდევ ვითომც ტყავზე დამსხდარნი სცურავდნენ თავიანთი ბარგით, როგორც ბერძნები ამტკიცებდნენ.

ამიტომ ვინც ყველაზე მალა ცხოვრობდა, ყველაზე ღარიბიც იყო. სვანები და მათი მეზობლები თავს თურმე უფრო ნადირობითა და მესაქონლეობით ირჩენდნენ. უფრო დაბლა, მთის კალთებზე, მოსახლენი უკვე მიწასაც ხნავდნენ და პურს იწევენ, მაგრამ უმთავრესად მესაქონლეობას მისდევდნენ და ჯოგებს აშენებდნენ.

სულ სხვა იყო ბარში. აქ მთავარი მნიშვნელობა მიწისმოქმედებას ჰქონდა. კოლხეთი განთქმული იყო თავისი ხილით, სელით. კანაფით. ტვილით (თაფლის სანთელით), ფისით, ხომალდების საშენებელი ხეტყით. ასევე იყო ქართლშიაც. მოჰყავდათ ზორბალი, ქერი, ფეტვი და სხვა პურეული, ძველთაგანვე აშენებდნენ ვაზსა და აყენებდნენ ღვინოს. ბლომად ჰყავდათ შინაური პირუტყვი. იცოდნენ სხვადასხვანაირი ხელოსნობა, განსაკუთრებით კარგი ოსტატები იყვნენ მეჭურჭლეობაში. ვაჭრობაც განვითარებული ყოფილა. კავკასიონის ყველაზე მაღალ ადგილებში მცხოვრებნიც იძულებული იყვნენ ბარში ჩამოსულიყვნენ, მაგალითად, მარილის საყიდლად. თვითონ ბარელები ხომ უფრო მეტს ვაჭრობდნენ, საშინაო ვაჭრობის გარდა, იმდროინდელ საქართველოს საგარეო ვაჭრობაც შორს ჰქონია გაბმული. ინდოეთიდან, მაგალითად, საქონელი მიჰქონდათ კასპის ზღვამდე. შემდეგ კასპის ზღვაზე გამოატარებდნენ და მტკვარზე ნავით ამოიტანდნენ ქართლში. აქედან, სადაც უკვე ნოსნობა აღარ შეიძლებოდა, ხმელეთის გზით გადაჰქონდათ ყვირილას ხეობაში, შორაპნამდე. შორაპნიდან-კი ისევ ნაეებით ჩაჰქონდათ შავ ზღვამდე ქალ. ფაზისში, საიდანაც საქონელი უკვე ზღვით იგზავნებოდა დასავლეთისაკენ. სტრაბონი ამბობს იმდროინდელ საქართველოსზე: „...უმედიდარი ქვეყანაა, რომელსაც შეუძლია ძალიან ხშირი მოსახლეობა ჰყავდეს. და მართლაც, იბერია მშვენიერადაა დასახლებული მეტწილად ქალაქებითა და დაბებით, ისე რომ აქ გვხვდება კრამიტის სახურავებიც

და არქიტექტურული ხელოვნების წესების თანახმად აშენებული ბინები, და საბაზრო ადგილები და სხვა საზოგადოებრივი შენობები“.

ერთი ასეთი საზოგადოებრივი შენობა ესლა აღმოჩენილია არმაზში. ეს არის დიდი აბანო, რომელშიაც წყალი და ორთქლი მიღებით იყო გაყვანილი ცალკე საბანაო ოთახებში. იმდროინდელი უმთავრესი ქალაქები იყო: ფაზისი, დიოსკურია, პიტუნტი და შორაპანი კოლხეთში, არმაზი და მცხეთა — ქართლში.

საზოგადოებრივი წარმოება

როგორც იყო მეურნეობა და ცხოვრების წესი, საარსებო სახსრის მოპოვების წესი, იმდროინდელ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, ისეთივე იყო ამ კუთხეში საზოგადოებრივი წყობილება.

მთიელებს უფრო ჩამორჩენილი საზოგადოებრივი წყობა ჰქონდათ. მთაში ბუნება ძალიან მკაცრი იყო; მიწის დამუშავება იქ ძნელი ხდებოდა, რაკი შრომის იარაღებიც პრიმიტიული იყო. სიმდიდრის დაგროვებაც იქ ძნელი იყო. საარსებო სახსრის მოსაპოვებლად ხალხს ერთად უნდა ებრძოლა გარემო ბუნების წინააღმდეგ. ამიტომ ერთი გვარისა და თემის შვილები მეტნაკლებად თანასწორი იყვნენ, როგორც ქონებრივად, ისე უფლებრივად.

სევანებს, მაგალითად, თუმცა მთავარი ჰყავდათ, რომელსაც ბერძნები სევანთა „მეფეს“ ეძახდნენ, მაგრამ ის თავის ნებაზე კი ვერ მართავდა ხალხს. ხალხის სათავეში საბჭო იდგა, 300 კაცისაგან შემდგარი. ეს 300 კაცი ცალკე სევანური გვარების თუ თემების წარმომადგენლები იყვნენ. მათ საბჭოში ყველას თანასწორი ხმა ჰქონდათ. ცალკე გამოყოფილი, ჯარი სევანებს არ ჰყავდათ — როცა სევანებს სამხედრო გასაჭირი დაადგებოდა, მთავარი და საბჭო ქუდზე კაცს დაუძახებდნენ. ყველა ხალხით გადიოდა ბრძოლის ველზე, რადგანაც ყველა საერთო სახალხო საქმისათვის იბრძოდა. ხალხი და ჯარი ერთი იყო. იარაღიც თითქმის ყველას ერთნაირი ჰქონდა. ასეთივე წყობა ჰქონდათ იმ დროს სხვა ქართველ ტომებსაც, ვინც სევანებსავე მალა მთაში ცხოვრობდა.

ასეთ წყობილებას პირველყოფილ-თემური ჰქვიან, როგორც ვიცით. ყველა ხალხის ისტორია ასეთი წყობილებით იწყება. ძველთაძველ დროს ყველა ქართველი ტომის საზოგადოებრივი წყობილება პირველყოფილ-თემური იყო.

იმ დროს ქართველებს, ისე როგორც სხვა ტომებსაც, განუვითარებელი შრომის იარაღები ჰქონდათ, ქეისა, ძელისა, ხისა. ამგვარი მდგომარეობის ნაკვალევია ქართულ ენაში შენახული სიტყვა „მარგვლა“. „მარგვლა“ „მარგილით“ მუშაობას ნიშნავს, „მარგილი“ კიდევ წვერწამახულ, წაწვეტებულ ხის ნაჭერს ჰქვიან. ასეთს წვეტიან ხეს ხმარობდნენ მიწის დამუშავებისათვის ძალიან ძველად, ესლა კი „მარგვლას“ სიმინდის პირველ გათონას ეძახიან, როცა ყანას ზედმეტ სიმინდსა და ბალახ-ბულახს აცლიან. ძველი სიტყვა ესლა ახალ შინაარსს გამოხატავს.

ქართველი ტომები მაშინ ჯერ კიდევ ისე დაწორებული არ იყვნენ-ერთმანეთს. ქართული, მეგრულ-ქანური და სევანური ენები ერთმანეთისაგან ჯერ კიდევ არ იყო გათიშული.

ცხოვრობდნენ მაშინ ქართველები ცალკე „სახლებად“. „სახლი“ (ქანურ-მეგრულად „ოხორი“, სევანურად „ლახორ“ ანუ „ლალხორ“) ერთი დიდი ოჯახი იყო, რომელიც მხოლოდ ნათესავეებისაგან შესდგებოდა და ერთს შერ ქვეშ, ერთს სახლში ცხოვრობდა. სახლების კრებული შეადგენდა ცალკე თემს, თემთა კრებული-კი — „ნათესავს“ ანუ ტომს. სახლის სათავეში ჯერ უფროსი ქალი იდგა, რომელიც „დიასახლისად“ იწოდებოდა. დიასახლისი განაგებდა სახლის ყველა საქმეს. შემდეგ უპირატესობა მამაკაცების ხელში გადავიდა და დიასახლისის ადგილი „მამასახლისმა“ დაიჭირა. ტომსაც ჰყავდა ამორჩეული მმართველები, სატომო საბჭო, ტომის წინამძღოლები — ცალკე სამხედრო საქმისათვის, ცალკე — სამოქალაქოსათვის, და სხვები.

პირველყოფილ-თემური წყობილების დროს არ არსებობდა კერძო საკუთრება. მიწა საზოგადო საკუთრებას შეადგენდა და მას საზოგადო ძალით ამუშავებდნენ.

ცალკე ჯარი მაშინ არ არსებობდა. თვითონ ხალხი იყო ჯარი. ამიტომ მა რომ მაშინ სიტყვა „ერი“ ხალხსაც ნიშნავდა და ჯარსაც.

ერისშვილები საცესებით თანასწორი იყვნენ და მათ ერთმანეთშიაც დიდი ერთობა ჰქონდათ.

მაგრამ თანდათან გამოიცვალა ჩვენი წინაპრების ცხოვრება. შემოვიდა ლითონის იარაღი, ჯერ სპილენძის, შემდეგ — ბრინჯაოსი და, დაბოლოს. ჩკინისაც. ქართველმა ტომებმა ძალიან ადრე ისწავლეს ლითონის დამუშავება, ზოგი ლითონი ხომ ქართველი ტომების მიერ არის აღმოჩენილი. ამიტომ ქართველ ტომების ისტორიაში ლითონის იარაღის გავლენა უფრო ადრე გამოჩნდა.

ლითონის იარაღმა ადამიანის შრომა უფრო ნაყოფიერი გახადა. ვისაც, ეხლა ხელში ლითონის იარაღი ეჭირა, ის ბუნებასთან ბრძოლაშიაც უფრო ღონიერი იყო, ვიდრე ძველად ქვისა და ხის იარაღების დროს. ამიტომ ხალხი უფრო შემძლებელი და მდიდარი გახდა და უფრო ადვილადაც მრავლდებოდა.

თანდათან გაჩნდა კერძო საკუთრებაც. ყველაზე ადრე, კერძო საკუთრების საგნად იარაღი იქცა. იარაღს ადამიანი იმიტომ იჩემებდა ძველად, რომ უფრო ხშირად თვითონ აკეთებდა მას, თვითონ ხმარობდა და ზოგჯერ თანაც დაჰქონდა მუდმივ.

იარაღს ძველ ქართულად „ჭურჭელი“ ერქვა. ძველი ქართველის კერძო ქონება და სიმდიდრე სწორედ „ჭურჭელი“ იყო. ამიტომ იყო რომ შემდეგშიაც „საჭურჭლეს“ ეძახდნენ იმ საგანძურსა და ხაზინას, სადაც კერძო პირები და მეფეები თავიანთ სიმდიდრეს ინახავდნენ ხოლმე.

ლითონის იარაღის გაკეთება ყველას არ შეეძლო. ზოგი გულდაგულ სწავლობდა მჭედლობას და შემდეგ თავს ამ ხელობით ირჩენდა. ვისაც იარაღი სჭიროდა, მაგრამ მისი გაკეთება არ შეეძლო, ის მჭედელთან მი-

დიოდა; იარაღსა სთხოვდა და სამაგიეროდ რამეს აძლევდა, რაც თვითონ ებადა, შინაურ პირუტყვს, ქირნახულს ან სხვა რამე საგანს. გარდა ამისა, გაჩნდა ბევრი სხვა ხელობაც. ზოგი წისქვილის ქვის კეთებაში დაოსტატდა, ზოგი — თიხის ქურჭლისაში. ზოგი — რაში. მერმე კიდევ სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვანაირი ბუნება იყო და ამ ბუნებასთან შეგუებით — საქმიანობაც სხვადასხვანაირი. ზოგან ლითონის მადანს სთხრიდნენ, ზოგან ქვის მარილს იღებდნენ. ერთგან მესაქონლეობა უფრო ხელსაყრელი იყო. კარგი საძოვრების წყალობით, მეორეგან მიწისმოქმედებას უფრო ადვილად უძღვებოდნენ, ნოყიერი ნიადაგის გამო. მაგრამ მეჯოგეს პური დასჭირდებოდა ხოლმე; ლითონი იქაც სჭიროდათ; სადაც მისი მღარაობები არ მოიპოვებოდა; უმარილოდ ხომ ხალხს გაძლება არ შეეძლო. ამიტომ ესენიც ერთმანეთში გაცვლა-გამოცვლას აწარმოებდნენ. ასე გაჩნდა აღებ-მიცემა და ვაჭრობა. უკვე ძველთაძველ დროში ქართულ ტომებს ვაჭრობა ჰქონდათ ძალიან შორეულ ქვეყნებთან.

ვაჭრობდნენ ჯერ უბრალო გაცვლის სახით. შემდეგ გაჩნდა ფულიც. ფული სხვადასხვანაირი იყო. ასე, მაგალითად, ფულად ხმარობდნენ ძველად შინაურ რქოსან პირუტყვს, ხარს. გამოითვლიდნენ რამდენ „ზროხას“ უდრიდა ორივე გასაცვლელი საგანი და ისე სცვლიდნენ. თუ ერთ მხარეს სათვალავში აკლდებოდა. „სართს“ აძლევდა, ამდენსადაამდენს „ზროხას“ უმატებდა თავის საქონელს. შროხებით ანგარიშობდნენ ხევსურები ჯერ კიდევ ცოტა ხნის წინათ. ჯოგი ამიტომ დიდ სიმდიდრედ ითვლებოდა და ისიც კერძო ქონების საცავად გადაიქცა.

რაკი ვაჭრობას სარგებელი მოჰქონდა, ამიტომ ვისაც შეეძლო ცდილობდა მეტი საქონელი დაემზადებინა გასასყიდად, მაგალითად, მეტი სპილენძის მადანი და ქვა-მარილი ამოეღო, ან მეტი პური მოეყვანა. მეტი საქონლის დამზადებას მეტი მუშა სჭიროდა. თუ სახლში ბევრი მუშახელი იყო, ხომ კარგო, თუ არა და იგი სადმე სხვაგან უნდა ეშოვნათ. შეიძლებოდა, ძალა დაეტანებინათ და მუქთად ემუშაებინათ უცხო კაცი, თუ კი იგი ხელში მოხვდებოდათ. ასეთი უცხო კაცი იყო ტყვე.

მაშინ ომიანობა ხშირი იყო. მეზობელი ტომები თავს ესხმოდნენ ერთმანეთს სხვადასხვა მიზეზით, უფრო ხშირად კი სიმდიდრის მოტაცების გულისათვის. ასეთს მოტაცებულ სიმდიდრეს ძველ-ქართულად „ნატყვევანავს“ ეძახდნენ. ნატყვევანავში „ტყვევც“ შედიოდა, ე. ი., ცოცხალი ადამიანი. ვისაც სახლში ზედმეტი საქმე ჰქონდა გასაკეთებელი, ის ამ ტყვეს ამუშაებდა პირუტყვისათვის. ამგვარ მუშა ტყვეს „მონა“ დაერქვა. ასე გაჩნდა მონობა.

* მონობას მოჰყვა უთანასწორობა ადამიანებს შორის. მონების პატრონი ესე იგი. მონათმფლობელი მონას უყურებდა როგორც პირუტყვს, თუ მოისურვებდა, გაჰყიდა მონას, ან მოჰკლავდა კიდევაც. პასუხს კი არავის აძლევდა. მონათმფლობელს მეზობლებიც, ვისაც მონები არა ჰყავდა და არც სიმდიდრე ჰქონდა დაგროვებული, მონათმფლობელებთან შედარებით დაჩივდნენ და დაუძლურდნენ. თანდათან მონობა მოედო ტომის თავისუფალ წევრებსაც, ერისშვილებს. ღარიბი მდიდრისგან სეს-

ხად პურს აიღებდა და თავდებობისათვის დროებით მონად დაუდგებოდა. ასეთს დროებით მონას მანამ უნდა ემუშავნა მასესხებელის სასარგებლოდ, სანამ თავის ვალს არ გაისტუმრებდა. ხშირად ხდებოდა, რომ დროებითი მონა ვალიდან ველარ ამოდიოდა და სამუდამო მონად იქცეოდა.

მდიდრებმა თანდათან ჯოგები, ცალკე მიწის ნაჭრები და სხვა საქონელიც დაისაკუთრეს, იარაღსა და მონებს გარდა. გაჩნდა მტრობა და სიძულვილი მონათმფლობელებსა და მონებს შორის, მდიდრებსა და ლარებებს შორის. მონათმფლობელებისა და მდიდრების უსამართლობა და სისასტიკე ძნელი ასატანი იყო და ხალხი მათ ხშირად შავ დღეს აყენებდა ხოლმე. მონებიც ყოველთვის თავისუფლებაზე ფიქრობდნენ და თვალი გაქცევისაკენ ეჭირათ. ამიტომ მდიდარი მონათმფლობელები ერთმანეთში შეკავშირდნენ, თვითონაც კარგად შეიარაღდნენ და ცალკე შეიარაღებული რაზმებიც გაიჩინეს, რომ ურჩობა ველარავის გაებედნა და მონებსაც წინააღმდეგობა ველარ გაეწიათ. ასეთი კარგად შეიარაღებული, გაწვრთნილი ჯარი საჭირო იყო გარს შემოხვეული მრავალრიცხოვანი მტრების წინააღმდეგაც, საკუთარი მიწაწყლისა და სარჩო-საბადებლის დასაცავად. ასე გაჩნდა სახელმწიფო. უძველესი სახელმწიფოები მონათმფლობელური სახელმწიფოები იყო, სადაც მონათმფლობელები იყვნენ გაბატონებულნი.

კოლხეთი და იბერია (ქართლი) მონათმფლობელური სახელმწიფოები იყო. თუმცა ამ სახელმწიფოების მთიან რაიონებში პირველყოფილი თემები ჯერ კიდევ გვხვდებოდა, როგორც იყო, შავალითად, სეანეთი კოლხეთში, მაგრამ ბარში აქ უკვე საზოგადოებრივი თანასწორობა აღარ არსებობდა. აღარ არსებობდა საზოგადო საკუთრებაც. ან რა ტოლები იქნებოდნენ მდიდრები და ლარები, თავისუფალი და არათავისუფალი ადამიანები, მონათმფლობელები და მონები. სტრახონი მოგვითხრობს, იბერიაში ხალხი ოთხ წოდებად იყოფაო. პირველი წრიდან მეფეები გამოდიოდნენ. როცა მეფე გარდაიცვლებოდა, ვინც მისი ყველაზე ახლო ნათესავი და ყველაზე უფროსი იყო, ის ადიოდა ტახტზე, ხოლო მომდევნო მთავარსაჯული იყო და მთავარსარდალი. ამ საგვარეულოს „სეფე“ ეწოდებოდა, მის წევრებს „სეფე-წულები“, ხოლო მეთაურს — „მეფე“. მეორე წოდებას ქურუმები შეადგენდნენ, რომლებიც წარმართულ ტაძრებს ემსახურებოდნენ და ამავე დროს მეზობელ ხალხებთან სადავო საქმეებსაც განაგებდნენ. ტაძრებს იმ დროს ქართლში დიდი მამულები და განძები ჰქონდათ. მესხეთში, მაგ., იყო ლევკოთას ტაძარი, ისეთი მდიდარი, რომ მეზობელი ქვეყნების მეფეები მას გასაძარცვად თავს ესხმოდნენ ხოლმე. მესამე წოდებაში მთელი დანარჩენი თავისუფალი ხალხი შედიოდა, ისინი მიწასაც ამუშავებდნენ და ომშიაც გადიოდნენ, როცა მეფე დაუძახებდა. ამ წოდებას ძველებურად „ერი“ ერქვა, მაგრამ ენლა უკვე ამ ერს ის ძალა აღარ ჰქონდა, რაც პირველყოფილ-თემური წყობილების დროს. მეოთხე წოდებაში მდებოდა ხალხი შედიოდა. ისინი სეფე-სახლს ანუ სამეფო საგვარეულოს ემსახურებოდნენ და უმზადებ-

დნენ ყველაფერს, რაც ცხოვრებისათვის არის საჭირო. ქართულად მათ „ვლენებს“ ეძახდნენ.

ეს ოთხი წოდება შეადგენდა იმდროინდელ ქართლის საზოგადოებას. ბლომად ჰყავდათ მაშინ საქართველოში მონებიც, მაგრამ მონებს საზოგადოების წევრებად არ სთვლიდნენ. მონები ჰყავდა მეფის საგვარეულოს, ქურუმებს, სხვა მდიდარ ხალხსაც. მონებს სხვადასხვა საქმეზე ამუშავებდნენ, საშენებელ ქვას ათლენებდნენ, თიხას აზღვნიებდნენ და სხვა. მონებს ხმაობდნენ აგრეთვე როგორც მენიხბეებს მდინარეებში ნაოსნობის დროს.

ასეთივე მონათმფლობელური ხასიათისა იყო საზოგადოებრივი წყობილება კოლხეთის ბარშიაც.

ბარში რომ მონათმფლობელობა იყო გაბატონებული, მთაში, როგორც ვთქვით, თემურ წყობილებას ჯერ კიდევ ფესვები მაგრად ჰქონდა გადგმული. მაგრამ თემური წყობილების ნაშთები ბარშიაც ზედებოდა კაცს, მდამიო ხალხში. ეს არც გასაკვირველია. ძველად განვითარება ნელა ხდებოდა ძალიან, ახალი წესწყობილება და ზნეჩვეულება გაჭირვებით იკვლევდა გზას, ძველი ადათი და ჩვეულება-კი მაგრად ებღაუჭებოდა ცხოვრებას.

ამიტომაც რომ თემური წყობილების ნაშთებმა ჩვენს მთიელებში მე-19—მე-20 საუკუნემდისაც მოაღწია. დიდმა ქართველმა მწერლებმა ვაჟა-ფშაველამ და ყაზბეგმა მხატვრულად აგვიწერეს ხევსურული, ფშაური, მონური თემი. სისხლის აღება, უფროს-უმცროსობა, სტუმარ-შასპინძლობა და ბევრი სხვა რამე, რასაც ჩვენ გვიხატავენ ვაჟა და ყაზბეგი, სწორედ თემური წყობილების ნაშთებია.

სევანთშიაც, ე. წ. თავისუფალ ანუ უბატონო სევანთში, რომელსაც მდ. ინგურის სათავეები ეჭირა, თემური წყობილების ნაშთები კარგად იყო შემონახული წარსული საუკუნის დამლევაამდე. რამდენიმე სოფლის კავშირი შეადგენდა თემს. თემს სათემო ყრილობა ანუ, სევანურად, „ლუზორ“, „ლუზორ“ ვანაგებდა. სათემო ყრილობას შეადგენდა თემის ყველა მამაკაცი, ვისაც ოცი წელი ჰქონდა შესრულებული. თუ კომლში სრულწლოვანი ვაჟაკი არ იყო, მაშინ სათემო ყრილობაში კომლის სახელით ქალი მონაწილეობდა. სათემო ყრილობა ვანაგებდა თემის ყველა საქმეს და თავისი მოქმედებისათვის ანგარიშს არაეის აძლევდა. სამართალიც მის ხელში იყო. სათემო ყრილობა არჩევდა ისეთ საქმეებს, როგორც იყო: მეზობელ ტომებთან ზავის დადება თუ ომის დაწყება, კავშირის შეკერა სხვა თემებთან, სასჯელი ქურდობისათვის და მამა-პაპური ადათების დარღვევისათვის, კომლებზე გადასახადების გაწერა, როცა ტყვედ ჩავარდნილი თემის შვილი იყო დასახსნელი, ანდა თემის წევრის შიერ მოკლული შტრის სისხლი უნდა ეზღოთ, დანაშაულისათვის სათემო ყრილობას შეეძლო ერთი ან რამდენიმე კომლი აეყარა თავისი ადგილიდან, ამოწვა მათი კარ-მიდამო, გაეძვებინა საზოგადოებიდან მანენ პირები და სიკვდილითაც-კი დაესაჯნა ისინი. განსაკუთრებით მძიმე დანაშაულად ითვლებოდა „ქვეყნის ღალატი“—ე. ი., თუ ვინმე ეცდებოდა

რომ თავისი თემი მეზობელი თავადისათვის დაემორჩილებინა. და, აგრეთვე, ღვთის გამობა. სიკვდილით თემი მაინც იშვიათად სჯიდა. უდიდესი სასჯელი თემის ფარგლებიდან გაძევება იყო, — ასეთი გაძევებული ადამიანი მიუსაფარი იყო, მას მოსარჩლე აღარაეინა ჰყავდა. სამაგიეროდ, ბოროტმოქმედებაც იშვიათად ზღებოდა თემში, წესრიგის შეგნება და სათანადო ადათები ხალხს ძველ-რბილში ჰქონდა გამჯდარი.

თემის სათავეში „მახვში“ იდგა, რაც სვანურად უფროსს ნიშნავს. მახვში იყო სათემო ყრილობის თავმჯდომარე და თემის უმაღლესი მოხელე. მახვშის უვადოდ ირჩევდნენ და თუ ის ღირსეული აღმოჩნდებოდა, ღრმა მოზუცებამდე უძღვებოდა თავის თანამდებობას, თუ არა და — ხალხს შეეძლო მახვში ყოველ წუთას გადაეყენებინა. მახვშის თანამდებობაზე ირჩევდნენ ხანში შესულს, გამოცდილს, გულადს, გონიერს, პატიოსანსა და თემის ერთგულ კაცს. მახვშის არჩევნებში მონაწილეობდა თემის ყველა სრულწლოვანი წევრი, მათ შორის — ქალებიც. როგორც არჩევნებისათვის, ისე თემის ყრილობისათვის საზოგადოდ ერთი მოედანი იყო განკუთვნილი. ხალხს ყრილობაზე გრძელი სპილენძის ბუკის ძახილით ჰკრეფდნენ. მახვში ყრილობის დაუკითხავად არაფერს აკეთებდა. მაგრამ დიდი გავლენა და პატივისცემა ჰქონდა მოხვეჭილი. მახვშის ყველა საქმე ექვემდებარებოდა. ვიდრე ყრილობაში საქმეს გამოიტანდა, მახვში ჯერ გამოცდილსა და სანდო პირებს დაეთათბირებოდა. ყრილობას შეეძლო მახვშის აზრი მიეღო ან არ მიეღო, როგორც საქიროდ დაინახავდა.

მახვშის გარდა თემს მოსამართლეებიც, „მორვარები“, ჰყავდა არჩეული. სასამართლოშიაც მთავარი როლი მახვშის ჰქონდა დაკისრებული. სასამართლოს განაჩენს მომჩივანიცა და მოპასუხეც სიტყვის შეუბრუნებლად ემორჩილებოდნენ.

თემის კავშირი შეადგენდა „ხევს“ ანუ „ხეობას“. ძველად მას სვანეთში „სვანეთის ერთობილ ხევს“ ან „სვანეთის ბედნიერ ხევს“ ეძახდნენ. ხევსაც ჰქონდა თავისი ყრილობა. ხევის თავყრილობა ცალკე თემების მახვშებისა და „ჩენილებისაგან“ ანუ დებუტატებისაგან შესდგებოდა. განსაკუთრებულ შემთხვევებში-კი თემის თავყრილობას ყველა კომლის წარმომადგენელი ესწრებოდა. ასე მოხდა 1875 წ., როცა სვანებმა აჯანყების დროშა ააფრიალეს რუსეთის მეფის მთავრობის წინააღმდეგ.

საერთო წესწყობილებას შეეფარდებოდა თემის წევრების უფლება-მოვალეობაც. თითოეული სვანი მოვალე იყო თავისი თემის სახელი და ღირსება დაეცვა და საერთო მტრისათვის პასუხი გაეცა. სამაგიეროდ, თვითონაც თემისაგან ყოველნაირ შემწეობას იღებდა. გადამწვარს, მაგ., თემი ეხმარებოდა, თითოეული მოსახლე მას თავისი მოსავლის ნაწილს უთმობდა. სახლის შენებისას საშენებელი მასალა მოჰქონდათ და სხვა მხრივაც ეშველებოდნენ. უპატრონო მოხუცებს, ავადმყოფებსა და ღატაკებს თემი უვლიდა. გაჭირვებული კაცის სათხოვარს თემი მაშინაც თანაგრძნობით ეკიდებოდა, როც ეს კაცი სხვისი თემისა იყო. ხოლო თავის

თემის კაცს უტყოს წინააღმდეგ თემის კაცი მაშინაც უნდა დახმარებოდა, როცა ამათ შორის მტრობა იყო.

მაგრამ სენების ამ თემებში უკვე იყო კერძო საკუთრება შემოპარული. მიწა აქ უკვე კერძო საკუთრების საგნად იყო გადაქცეული, თუმცა ეს საკუთრება ჯერ კიდევ რამდენადმე შეზღუდული იყო თემის მიერ. სათემო წესწყობილება ყველგან ირღვეოდა და მის ადგილს უფრო მოწინავე წყობილება იჭერდა. მთაში ის მხოლოდ უფრო გვიან დაემბო.

თემის კაცის, თავისუფალი სოფლის მეურნის ნათქვამია ეს ხალხური ლექსი:

არც არაის ყმა ვყოფილვარ,
არც არავეინ ყმად მყოლია,
ძველი პური, ძველი ღვინო
წლით-წლობამდე გამყოლია.

პართველებისა და რომაელების ურთიერთობა

კოლხეთსა და ქართლს რომაელები სხვადასხვანაირად მოეკიდნენ. კოლხეთში მათ, როგორც ვიციით, თავისი მმართველი დააყენეს, იმიტომ რომ ამ ქვეყანას მითრიდატის, თავისი მთავარი მტრის, სამფლობელოს ნაწილად სთვლიდნენ. ქართლში კი რომაელებს მეფისათვის ხელი არ უხლიათ. ქართლს მათ რომის „მეგობრობა“ დააკისრეს. შემდეგშიაც რომაელები იბერებს კეისრისა (იმპერატორის) და რომის „მეგობრებად“, „ფილოკესარებად“ და „ფილორომეებად“ აცხადებდნენ, მაგრამ ქართლისათვის ეს „მეგობრობა“ არც სასურველი ყოფილა და არც სასიამოვნო. რომაელები იძულებული ყოფილან დროდადრო ახალ-ახალი ჯარებით გამოცხადებულიყვნენ ქართლში და შერყეული „მეგობრობა“ აღედგინათ. 36 წელს, ძვ. წ., მეორე რომაელ სარდალს, კანიდი კრასს, კვლავ გაულაშქრნია ქართლში და ქართლის მეფე ფარნავაზი ომში დაუმარცხებია. დამარცხების შედეგი ის ყოფილა მხოლოდ რომ ფარნავაზს კვლავ უკისრნია რომაელების „კავშირი“ და კრასთან ერთად აღბანეთს შესეგია, რომელიც მოკავშირეებს აგრეთვე დაუმორჩილებიათ. 15 წ., ძვ. წ., იბერიაში ისევ ამბობება ყოფილა, მაგრამ, ჩანს, რომაელებს „კავშირი“ და „მეგობრობა“ კვლავ აღუდგენიათ.

რას მოითხოვდნენ რომაელები ქართველებისაგან?

— ყველაზე ადრე ან თითქმის მხოლოდ სამხედრო დახმარებას. „მეგობრობა“, რომელსაც ისინი ქართველების მხრივ ეძებდნენ, „სიმაჟია“ იყო, ე. ი., სამხედრო კავშირი. რომაელებს ამ დროს ხშირი ომები ჰქონდათ აღმოსავლეთში და მამაცი კავკასიელი ხალხების ჯარი მათთვის ძალიან გამოსადეგი იყო. განსაკუთრებით რომაელებს სურდათ ადგილობრივი ხალხების საშუალებით გაემარებინათ კავკასიონის უღელტეხილები, ან სხვაგვარი გასასვლელები, სადაც ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ გზები გადმოდიოდა. ასეთს გასასვლელებს ძველად ყველა ენაზე „კარებს“ ეძახდნენ: სპარსულად — „დარ“, სომხურად — „დურნ“, ბერძნულად — „შილაი“ და სხვა. ჩვენი წინაპრებიც მათ „კარს“ ან „კა-

რებს“ უწოდებდნენ. როცა ეს „კარები“ ზღვის პირას იყო, მაშინ „ზღვის კარს“ ეტყოდნენ, როცა მთებში, მაშინ „ზეკარსაც“ ამბობდნენ. კავკასიონის ქედზე რამდენიმე ასეთი გადასასვლელი იყო. კავკასიონის ყველაზე მოხერხებული საულელტეხილო გზები საქართველოს ტერიტორიაზე მოდიოდა. ასეთი იყო, დასავლეთიდან რომ დაეიწყათ, ქლუხოჩის ულელტეხილი აფხაზეთში, მამისონისა რაჭაში და სხვები, რომელთა შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა დარიალს. დარიალა ანუ, უფრო სწორედ, დარიალანი, სპარსული სახელია და „ალანების კარს“ ნიშნავს. ძველ-ქართულად მას „არაგვის კარი“ ანუ „ოესთა კარი“ ერქვა. ბერძენ-რომაელები კიდევ „კასპიის“ ან „კავკასიის“ კარებს ეძახდნენ. დარიალის გზა მდინარე არაგვის მიჰყვებოდა მისი სათავეებისაკენ და შემდეგ მდინარე თერგის (ძვ. ლომეკის ანუ პირიქითა არაგვის) ხეობაში გადადიოდა. მდ. თერგის ხეობა საქართველოს რესპუბლიკის დღევანდელ საზღვართან, რომელიც კავკასიონის დიდი ქედის გადაღმა მდებარეობს, მეტად ვიწროა და ამიტომ ადვილად ჩასაკეტი. სწორედ ამ ვიწრო, ღრმა ხეობას ეწოდება დარიალა. როცა რომაელები პირველად მოვიდნენ საქართველოში, მათ უკვე დარიალა იბერიის სამეფოს ხელში დახვდათ. ქართველებს ეს ხეობა მიუღღამელი კედლით ჰქონიათ გამაგრებული. თუ რა მიზანი ჰქონდა ამ სიმაგრეს, გვიამბობს ცნობილი რომაელი მწერალი, პლინიუს სეკუნდი (გარდაიკვალა 79 წ., ახ. წ.): „კავკასიის კარები... უზარმაზარი ქმნილებაა ბუნებისა, მთების უეცარი გაპობის შედეგი. თვით ვასასვლელი მოზღუდულია რკინით შემოჭედილ დირეებით. მათ ქვეშ მიედინება მყრალი მდინარე, ხოლო გამოღმა აგებულია კუმანიად წოდებული სიმაგრე, აშენებული იმ მიზნით რათა დააბრკოლონ მრავალრიცხოვანი ტომების გადასვლა“.

ჩრდილოეთ კავკასიის ტრიალ მინდვრებზე ძველთაძველი დროიდანვე მოყოლებული მართლაც მრავალსა და მრავალრიცხოვან ტომებს უცხოვრია. სკვითურ-სარმატულ სხვადსხვა ტომს გარდა, ალანები ანუ ოვსები, ჰუნები, ხაზარები, პაჭანიგები და ბევრი სხვა ტომი ყოფილა აქ. ეს იყო მეჯოგე ტომები, რომელნიც გადადიოდნენ ერთი ქვეყნიდან მეორე ქვეყანაში თავისი ჯოგებისათვის საკვების საქმბრად. ჩრდილოეთ კავკასიის ველებზე და კავკასიის მთებში მშვენიერი საზამთრო და საზაფხულო საძოვრები იყო და აქ ეს ტომები დიდხანს ჩერდებოდნენ, ვიდრე სხვა, უფრო ძლიერი, მეჯოგეები მათ ადგილიდან არ დასძრავდნენ.

მესაქონლეობის გარდა ეს ტომები ხშირ ომიანობასაც მისდევდნენ და მძარცველობასაც ხელს არ აკლებდნენ, როცა საამისო პირობა ჰქონდათ. თუ კავკასიონის კარები ღია ხდებოდათ, ეს ტომები თავს ესხმოდნენ სამხრეთის გულტურულ ქვეყნებს ნადავლისა და საშოვარისათვის. არა ერთხელ შემოჭრილან ეს ტომები ამიერ-კავკასიაში, შემდეგ აქედან გადასულან სპარსეთში, მცირეაზიაში და იქაურობა აუღიზნებიათ. ვისაც ბოვისი კარები მაგრად დაკეტილი ჰქონდა, ხოლო განძი და ფული საკ-

მაოდ ებადა, იმას შეეძლო ჩრდილოეთის მოხეტიალე ტომები დაეჭირავენინა და თავის მტრებისათვის მიესია. არა ერთხელ დაუჭირავევბიათ: სამხრეთის სახელმწიფოებს ალანები, ჰუნები და სხვები. ეს შეჯოგებები, რომელნიც კარგი ცხენოსნები და გულადი მეომრები იყვნენ, ქირის გულისათვის ზალისით მიდიოდნენ ომში ყველა მხარეს.

ამიტომ იყო საჭირო კავკასიონის კარების გამაგრება, საქართველოში-კი—განსაკუთრებით დარიალისა.

ვისაც ეს გზები ხელში ეჭირა, იმას მათი სავაჭროდ გამოყენებაც შეეძლო. უძველესი დროიდანვე სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ქვეყნებს შორის აღებმიცემა არსებობდა, რომელსაც კარგი სარგებელიც მოჰქონდა.

რომაელებს ბევრი სხვადასხვა საქონელი ჰქონდათ სასყიდი და გასასყიდი, მაგრამ ყველაფერზე მეტად მათ მონები აინტერესებდათ. იმიტომ რომ რომი მონათმფლობელური ქვეყანა იყო. რომაელებისთვის საჭირო იყო მონების ან ძალიან იაფად ყიდვა, ან მუქთად შეძენა ომში. ტყვეების სახით. კავკასიაში-კი, განსაკუთრებით ჩრდილოეთ კავკასიაში. ბევრი ტყვე და მონა იშოვებოდა. აჭაური ტომები ერთი ერთმანეთს თავს ესხმოდნენ, დიდძალ ზალს ატყვევებდნენ და შემდეგ ამ ტყვეებს ჰყიდდნენ ან სცვლიდნენ მათთვის საჭირო სავნებში—ტანისამოსში, ლენიოში და სხვა ამგვარ საქონელში, რომელსაც უფრო დაწინაურებული ქვეყნები აწარმოებდნენ. ტყვის მოსატაცებლად ჩრდილოეთ კავკასიაში სამხრეთიდან, კერძოდ — საქართველოდანაც, გადიოდნენ.

აი, რა აინტერესებდათ რომაელებს საქართველოსა და კავკასიაში. ქართლის მეფეს რომაელებმა ამიტომ დააკისრეს დარიალისა და სხვა საუღელტეხილო გზების გამაგრება და დაცვა. გარდა ამისა რომაელებს აინტერესებდათ ეს დიდი სავაჭრო გზაც, რომელიც ძველთაგანვე რიონის და მტკვრის ხეობით საქართველოზე გადიოდა და დასავლეთის ქვეყნებს აკავშირებდა აღმოსავლეთთან. ეს გზა ქალ. ფაზისში იწყებოდა და კასპიის ზღვამდე უწყვედა.

საქართველოს მეზობელ ალბანიაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა დარუბანდის გასასვლელს, დარუბანდის „ზღვის კარს“, იმ ადგილს, სადაც კავკასიონის ქედსა და კასპიის ზღვას შორის ეიწრო ზოლია დარჩენილი. ამ კარებს ძველი ქართველები და სომხები „ჩორ“—საც ეძახდნენ. ალბანიის მეფეს რომაელებმა ჩორის კარის დაცვა დააკისრეს.

საქართველოს შემომტკიცება რომაელებს იმისთვისაც სჭიროდათ. რომ სომხეთში თავი უშიშრად ეგრძნოთ. სომხეთის გამო ისინი განუწყვეტელ ბრძოლას აწარმოებდნენ პართელებთან.

რომაელუბის ძალგომამოგა კოლხეთში.

ბრძოლა რომაელუბის წინააღმდეგ. ანიკეტის აჯანყება

იქ, სადაც რომაელებს ხელი კარგად მიუწყდებოდათ, ისინი არავის ინდობდნენ, დასახმარი იყო მათთვის ზღვისპირს მდებარე კოლხეთიც. რომელსაც ისინი ზომილადებით ადვილად უკავშირდებოდნენ. ამიტომ

ქალაქობას და შევიწროებას რომაელებისგან ხალხი დას. საქართველოში უფრო განიცდიდა. რომაელი მოხელეები, სარდლები და ღიღებულები საშუალებას არა ზოგავენ რომ დამორჩილებული ქვეყნების მოსახლეობისგან რაც შეიძლება მეტი ქონება დაეკინცლათ. ცხოვრება გამწარებული ჰქონდა ხალხს ტყვის მტაცებელთაგან, რომელთაც მონათმფლობელი რომაელები მფარველობდნენ. ასეთი მეკობრეები თავიანთი ნაევებით დღედაღამე დაძრწოდნენ სანაპიროზე, მონერხებულ დროს ხალხს თავს ესხმოდნენ და ადამიანებს ტყვედ იტაცებდნენ. შემდეგ ნათესავებს შეუთვლიდნენ, თქვენი კაცი დაიხსენითო. მაგრამ ყველა ვერ ახერხებდა თავის ტყვედ წაყვანილი ნათესავის გამოხსნას, რადგანაც ყაჩაღები დიდ საფასურს მოითხოვდნენ. ზოგი იმის გაგებასაც ვერ ახერხებდა, თუ სად იყო მათი ტყვე გადაკარგული. თავდაუხსნელი ტყვეები ამ მეკობრეებს მახლობელ რომაულ ქალაქებში მიჰყავდათ, მაგალითად, ყირიმის ქალაქებში, და იქ ჰყიდდნენ რომაელებზე.

ხალხი არასოდეს არ შეპრიგებია ამ მტარვლებს და მხედ იცავდა თავს. რომაელ მოძალადეებს ხალხი იარაღით უმსაპინძლდებოდა. განსაკუთრებით დიდი აჯანყება რომაელების წინააღმდეგ მოხდა იმპერატორ ვესპასიანეს (69 — 79 წ. წ. ახ. წ.) მეფობაში. ერთმა „ბარბაროსმა“, როგორც ეძახდნენ ბერძენ-რომაელები ყველა უცხოელს. ე. ი. ადგილობრივმა მკვიდრმა, სახელად ანიკეტმა, შეაკავშირა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ანუ ძველ კოლხეთში მცხოვრები ტომები, ანიკეტი ყოფილი მონა იყო და მან მონაც ბევრი გადაიყვანა თავის მხარეზე. მონები პირად თავისუფლებას ეძებდნენ, ტომები-კი — სახალხო დამოუკიდებლობას. ანიკეტმა აიღო ქალ. ტრაპეზუნტი და აქ მდგომი რომაული რაზმი ამოკლტა. შემდეგ ანიკეტის ჯარმა დასწვა რომაული ფლოტი, თავისთვის კი ხომალდები აიშენა, რომლებითაც ზღვაზე სწრაფად მიდი-მოდიოდა. იმპერატორმა ახალი ჯარები გამოგზავნა და რომაელებმა ბოლოსდაბოლოს დაამარცხეს აჯანყებულები. ანიკეტმა და მისმა მიმდევრებმა თავი შეაფარეს თავიანთი ხომალდებით მდ. ხობს, დღევანდელ სამეგრელოში, სადაც მათ მოკავშირედ ჰყავდათ ადგილობრივი მეფე. ეს მეფე ჯერ ეხმარებოდა ანიკეტს. მაგრამ შემდეგ, რომაელების შიშით და თავისი პირადი ინტერესის გულისათვის, მან უღალატა ანიკეტს და ვასცა იგი.

მიუხედავად ანიკეტის დაღუპვისა, კოლხეთის ხალხი შემდეგშიაც მედგრად განაგრძობდა ბრძოლას.

ქართლის (იბერიის) სამეფო და რომაელები

ქართლის მიმართ რომაელები სულ სხვა პოლიტიკას აწარმოებდნენ. ქართლი თავისთავადაც ძლიერი სამეფო იყო და, რომის ტერიტორიიდანაც დაშორებული, უკიდურეს ჩრდილოეთ საზღვარზე მდებარეობდა. ამიტომ აქ რომაელებს ისეთი დიდი გასაქანი არ ჰქონდათ და მათი მოთხოვნებიც მცირე იყო. ოღონდ ქართლს სამხედრო კავშირზე უარი

არ ეთქვა და რომის მთავრობა მზად იყო, ქართლის მეფეების გულის მოსალბობად, დიდი ძლევნი და საჩუქრები გაეღო და იბერიის სამეფოს ზრდისათვისაც ხელი შეეწყო. განსაკუთრებით სჭიროდათ ქართველების დახმარება რომაელებს პართელების წინააღმდეგ.

ამიტომ იყო, რომ რომაელები შემდეგშიაც სულ იბერიასთან „მეგობრობაზე“ ლაპარაკობდნენ. იმპერატორი ავგუსტი თავის განთქმულ ანკიჩის წარწერაში, რომელიც I საუკუნის დასაწყისს ეკუთვნის, ახალი წელთაღრიცხვით, სხვათა შორის ამბობს: „ჩვენს მეგობრობას თხოულობდნენ, ელჩობის პაჩით, ... ალბანელების, იბერებისა და შიდიელების (ე. ი. პართელების) მეფეები“-ო. ეს ჩვეულებრივი დიპლომატიური ენაა, ნამდვილად ამ ხალხების მეგობრობას თვითონ რომის მთავრობა ეძებდა.

35 წელს, ახალი წელთაღრიცხვით, სომხეთს პართელების მეფე არტაბანი შეესია და სომხეთის მეფედ თავისი უფროსი შვილი, არშაკი, დასვა. სომხეთს ძალიან აფასებდნენ არა მარტო პართელები, არამედ რომაელებიც. იქამად რომაელებს ძალა არ ჰყოფნიდათ მარტო გამკლავებოდნენ პართელებს. ამიტომ იმპერატორმა ტიბერიმ გადასწყვიტა, სომხეთის საქმეებისათვის ქართველების საშუალებით მოეწყო, მან ქართლის მეფეს ფარსმანს შეარია მისი ძმა მითრიდატი, რომელიც ფარსმანთან მანამდის მტრობაში იყო, და უჩრია ორივეს, სომხეთს შეესიეთ, მეც დახმარებას გაგიწევთ და სომხეთის მეფედ მითრიდატი დაჯდება. მართლაც, ქართველები შეესიენენ სომხეთს დიდი ჯარებით და სომხეთის დედაქალაქი არტაშატი, რომელიც მდ. არაქსის ნაპირზე მდებარეობდა, დაიჭირეს. პართელების მეფემ მაშინ სომხეთში თავისი შვილი ოროდი გამოგზავნა ახალი ლაშქრით, და გარდა ამისა კაცები აფრინა ქირის ჯარის შესაკრებად. მაგრამ ქართლის მეფემ ფარსმანმა დაასწრო: დარიალის კარი, რაკი მის ხელთ იყო, გააღო და ჩრდილოეთიდან სარმატების ჯარი გადმოიყვანა, თანაც ალბანელები მოიშველია. პართელებმა-კი ვერავენ იშოვეს, რადგანაც კავკასიონის სხვა საუღელტეხილო გზები ქართველებს მაგრად ჰქონდათ ჩაკეტილი, ხოლო დარუბანდის კარი ზაფხულში გაუფლელი იყო. ფარსმანი თვითონ დაესხა თავს ოროდს და პართელები ომში ჩაითრია. პართელების ძალა მხედრობაში მდგომარეობდა, მათი ცხენოსანი ჯარი მთელ მსოფლიოში იყო განთქმული. ქართველებს-კი მხედრობაც ჰყავდათ და ქვეითი ჯარითაც ძლიერი იყვნენ. რომაელები ამბობდნენ, იბერები და ალბანელები მთის ხალხებია და უფრო შეჩვეული არიან მკაცრ ცხოვრებასა და ამტანობასო. ასეთს მთიელ ვაჟკაცს ხალხური ლექსი:

მთაში გაზრდილო ვაჟკაცო,
ხმაღს როდის მოგიშოგდება,
თმში შეხვალ და გამოხვალ,
გული არ შეგიშინდება!

ასე ამხნევებდა ფარსმან მეფე ქართველებს ამ დიდი ომის წინ (პართელები ხომ ძალიან საშიშარი იყვნენ, მათი სახელმწიფო იმ დროს ერთი უძლიერესთაგანი იყო მთელ მსოფლიოში): ქართველები ამდენ

ხანს თავისუფალი ვიყავით პართელების ბატონობისაგან, ესლა რაც უფრო მეტს მოვიხდომებთ, მით უფრო დიდ სახელს მოვიხვეჭეთ, და თუ მტერს ზურგს ვუჩვენებთ, მით უფრო შევირცხვენთ თავსა და ხიფათსაც გავიმრავლებთო. დახედეთ ჩვენების მოსხანე წყობას და პართელების ოქროთი მოკაზმულ ურდოს, აქ ვაყვაცები არიან და იქ დავლა-ალაღიო!

საშინელ ომში, როცა ქართველები და ალბანელები უკვე სჯობნიდნენ პართელებს, ფარსმანმა და ოროდმა, რომელიც თავისიანებს ამხნევებდნენ, ერთმანეთი იცნეს სამეფო ტანისამოსით და შეიტაკნენ. ფარსმანი უფრო ფიცხი იყო, პართელების მეფის შვილს ხმლით მუზარადი გაუპო და მძიმედ დასჭრა. ამ ამბავმა საბოლოოდ გასტენა პართელები და მათ ბრძოლის ველი ქართველებს დაუთმეს.

პართელების მეფემ ესლა მთელი თავისი ჯარით გამოილაშქრა. მაგრამ ქართველები აქაურ ადგილებს უფრო კარგად იცნობდნენ და მაინც სჯობნიდნენ. ბოლოსდაბოლოს, პართელებმა სომხეთი ქართველებს დაანებეს; სომხეთის სამეფო ტახტზე მითრიდატი დაჯდა.

მითრიდატი, ჩანს, რომეალებს არაფერად აგდებდა. ამიტომ რომეალებმა იგი შეიტყუეს და დააპატიმრეს. მაგრამ შემდეგ რომის მთავრობა ისევ იძულებული გახდა გაეთავისუფლებინა მითრიდატი და დახმარებოდა კიდევაც მას სომხეთის ტახტის დაბრუნებაში.

მითრიდატმა თითქმის თხუთმეტი წელი იმეფა სომხეთში, მაგრამ 51 წ. დაიღუპა თავისივე ძმის, ქართლის მეფის, ფარსმანის, ვერაგობის წყალობით. ფარსმანს ერთი შვილი ჰყავდა, სახელად რადამისტი, ტანადი, არაჩეულებრივი ღონის მქონე, ეროვნულ ვარჯიშობაში დახელოვებული და დიდად სახელგანთქმული მეზობლებში. რადამისტი თურმე სწორად და მკვანედ ლაპარაკობდა, მამაჩემი დაბერდა და ქართლის სამეფოს განდიდებას ხელს ვერ უმართავსო. ფარსმანი შეშინდა. ამ ჩემმა უფლებისმოყვარე შვილმა, რომელიც ხალხს უყვარს, ტახტიდან არ ჩამომაგდოსო, და რადამისტს ჩააგონა, წადი სომხეთში, ბიძაშენს ტახტი წაართვი და თითონ გამეფდიო. მართლაც. რადამისტმა ფარულად სომეხი დიდებულები თავის მხარეს გადმოიბირა და შემდეგ მამა-შვილმა მითრიდატს ომი აუტეხეს. ომისათვის ეს მოიმიზვნეს: ჩვენ რომ ალბანელების წინააღმდეგ რომეალებს დახმარებას ვთხოვდით, ხელი შენ შეგვიშალეო. ამ ომში მითრიდატის საქმე ცუდად წავიდა. ბოლოს რადამისტმა და ფარსმანმა ღალატით საზარლად ამოხოცეს მითრიდატი და მთელი მისი ოჯახი. სომხეთში რადამისტი გამეფდა.

ასეთი მდგომარეობა არც პართელებს მოსწონდათ და აღარც რომეალებს. თვითონ რადამისტიც მეტად სასტიკი მმართველი გამოდგა. სომხებმა მოთმინება დაჰკარგეს და რადამისტი თავის სამეფოდან გააძევეს.

ფარსმან, ქართლის მეფე, ამის შემდეგაც განაგრძობდა ბრძოლას სომხების წინააღმდეგ. 58 წ. მან სომხეთს მესხები შეუსია.

შემდეგ ფარსმანმა რომეალებს დიდი დახმარება გაუწია მარდების მლიერი ტომის წინააღმდეგ. ამის გამო რომეალებმა სომხეთს რამდენიმე ზღვი ჩამოაჭრეს და ფარსმანს მისცეს ისინი.

პირველი საუკუნის მეორე ნახევარშიაც რომაელები კვლავინდებუ-
რად ცდილობდნენ ქართლის მეფისა და ხალხის გულის მონადირებას.
75 წ. იმპერატორ ვესპასიანეს არმაზის გალაგანი გაუმეგრებია და წარ-
წერაც ამოუტყვევებია. ეს წარწერა ჩვენ დრომდე არის შენახული და
შოგ ნათქვამია რომ იმპერატორმა და რომის მთავრობამ „ფარსმან მე-
ფის ძეს. იბერთა მეფეს შითრიდატს... კეისრისა და რომაელების მეგო-
ბარს. და ხალხს ეს ციხე გაუმეგრეს“-ო.

მეორე საუკუნეში ქართლი კიდევ უფრო ძლიერი სამეფო იყო და
ქართლის მეფეებს თავი უფრო დამოუკიდებლად ექირათ. რომაელები
ქართლის მიმართ ეხლაც მხოლოდ იმას ცდილობდნენ რომ ეს სამეფო
მოკავშირედ ჰყოლოდათ. ამისათვის ისინი ძღვენსა და საჩუქრებს არა
ზოგავდნენ. ტრაიანე კეისარს (98 — 117 წ.წ.) განუახლებია ხელშეკ-
რულებანი იბერებთან. ალბანელებთან და კოლხებთან. განსაკუთრე-
ბით მეგობრული ვანწყობილება ჰქონია ტრაიანეს ქართველებსა და
ალბანელებთან და უხვ საჩუქრებს უგზავნიდა თურმე მათ. ტრაიანეს
მემკვიდრე ადრიანე კეისარიც (117 — 138) ასევე იტყევდა: რომა-
ელი ისტორიკოსები გვიამბობენ რომ ადრიანეს „უდიდესი მეგობრო-
ბა ჰქონდა იბერებსა და ალბანელებთან... იგი იძულებული იყო სიუხვი-
თა და საჩუქრებით მოეღბო მათი მეფეების გული, როცა მათ ზიზ-
ლით უარი სთქვეს მასთან მისვლაზე“. მაინც არც ერთს მეფეს არ უგ-
ზავნიდა ადრიანე თურმე იმდენ საჩუქრებს. რამდენსაც ქართლის მე-
ფეს ფარსმანს. როცა, კეისრის მიწვევით, რომში ჩასულა მეფე ფარს-
მანი თავისი ცოლ-შვილითა და დიდი ამალით, ფარსმანს იმპერატორი-
სათვის ძვირფასი ძღვენი ჩაუტანია, სხვათა შორის, ოქროთი შემკული
წამოსასხამებიც. სამაგიეროდ, მას კეისრისაგან კიდევ უფრო მდიდარი
საჩუქრები მიუღია. მათ შორის—სპილო და 500 მეომარი. გარდა ამისა,
კეისარმა ახალი მიწაწყალი აჩუქა ფარსმანს და ნება მისცა მას რომის
ტაძარ კაპიტოლიში მსხვერპლი შეეწირა, რაც დიდ პატივისცემად ითვ-
ლებოდა. ფარსმან მეფემ, მისმა შვილმა და სხვა წარჩინებულმა ქარ-
თველებმა უჩვენეს რომაელებს ეროვნული სამხედრო ვარჯიშობა ცხენ-
ზე მძიმე აბჯარში, რითაც მასპინძლებს ძალიან თავი მოაწონეს. იმპე-
რატორის ბრძანებით, ცხენზე მჯდომარე ქართველი მეფის ქანდაკება
გააკეთეს და მაზისს მოედანზე დადგეს რომში. ფარსმან მეფეს მეგობ-
რობა ჰქონია აგრეთვე ადრიანეს მემკვიდრესთან, ანტონინე კეისართა-
ნაც და მასაც სწვევია სტუმრად რომში.

კოლხეთი პირველსა და მეორე საუკუნეში, ახ. წ.

კოლხეთი უფრო მჭიდრო დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა რომისა-
გან თავდაპირველად, როგორც ვიცით. რომის მთავრობას აქ თავისი
მმართველი ჰყავდა დაყენებული. მაგრამ კოლხეთის ხალხი შეუნეღე-
ბელ ბრძოლას აწარმოებდა რომაელების წინააღმდეგ. ამ ბრძოლამ პირ-
ველ საუკუნეში, ახ. წ., უკვე ის ნაყოფი მოიტანა რომ ძველი კოლხე-
თის სამეფოს ტერიტორიაზე რამდენიმე უფრო წვრილი სამთავრო წარ-

მოიშვა. ძველი კოლხეთის სამეფო სუსტდებოდა მონათმფლობელური წყობილების დაცემასთან ერთად. ბოლო მას პონტოელებმა და რომაელებმა მოუღეს. ახალი სახელმწიფოს მშენებლობა კოლხეთის ტომებმა უკვე ახალ საფუძველზე დაიწყეს. იმდროინდელ გარემოებაში გაერთიანებისათვის ჯერ კიდევ პირობები არ არსებობდა და კოლხეთის ტომები ჯერ ცალ-ცალკე, განკერძოებით დარაზმულან. პირველი საუკუნის სივრცეზე, ახ. წ., მათ წარმატებისათვის მიუღწევიათ ამ მხრით. პირველი საუკუნის დამლევსა და მეორე საუკუნის დამდეგს აქ ასეთი მდგომარეობა ყოფილა. ტრაპეზუნტის მახლობლად მცხოვრებლებს ჯერ კიდევ შერჩენილი ჰქონიათ ძველი სახელი, კოლხები. მათი უფრო შორეული მეზობლები კი უკვე სხვა სახელებით იყვნენ ცნობილნი. კოლხებს შემდეგ ყველაზე ახლოს იყვნენ სანები ანუ ჰანები, რომელნიც ძალიან მეომარი ხალხი იყვნენ, გამაგრებულ ადგილებში ცხოვრობდნენ და მუდმივ მტრობდნენ ტრაპეზუნტის მოქალაქეებს. რომის ქვეშევრდომებს. სანებს წინათ ხარკი ეღოთ რომის სასარგებლოდ, მაგრამ ეხლა უკვე ამ მოვალეობას აბუჩად იგდებდნენ. სანებს მთავრები არ ჰყავდათ, მათ თემური წყობილება ჰქონდათ. სანების მეზობლად, აღმოსავლეთისაკენ, ერთ სამთავროს შეიღვენდა ორი ტომი — მაკრონები და ჰენიოხები. ამათი მეზობლები იყვნენ, აღმოსავლეთისაკენ, ზიდრიტები, რომელთაც თავიანთი მთავარი ჰყავდათ. ეს ხუთი ტომი, საკუთრივ კოლხები, სანები ანუ ჰანები, მაკრონები, ჰენიოხები და ზიდრიტები სამხრეთ კოლხეთში ცხოვრობდნენ, მდ. ჭოროხის სამხრეთით. ჩრდილოეთ კოლხეთში კი ამ დროს მოსახლეობდნენ ზანები ანუ ლაზები, რიონისა და ენგურის ხეობაში, აფშილები, ლაზების ჩრდილოეთით, და შემდეგ, კიდევ უფრო ჩრდილოეთით, აბასგები და სანიგები. ამათ ყველას თავ-თავიანთი მთავრები ჰყავდათ, რომელთაც რომაელები მეფეებს უწოდებდნენ და რომელთაც კეისრისაგან ჰქონდათ ეს მეფობა დამტკიცებული. ზღვისპირა ქალაქებში, ტრაპეზუნტში, ისაში, აფსარში (მდ. ჭოროხის შესართავთან), ფაზისში და სევასტოპოლისში რომაელებს თავიანთი ციხის ჯარი ჰყავდათ ჩაყენებულნი. სევასტოპოლისი ამ დროს ძველ დიოკურიას ეწოდებოდა, რომელიც რამდენიმე ხნის წინათ მეზობელი ტომების მიერ იყო დანგრეული. ეს გამაგრებული ქალაქები იყო რომაელების მთავარი იმედი. კოლხეთის შუაგულ ადგილებში კი რომაელებს აღარავინ ეპუებოდა.

ახალი სპარსული სამეფოს წარმოშობა. ბაქოლა რომაელებსა და სპარსელებს შორის

224—226 წელს პართიაში დიდი ცვლილებები მოხდა. ძველი არშაკიდების დინასტია დაემხო და მისი ადგილი ახალმა, სპარსულმა საგვარეულომ, სასანიანებმა ანუ სასანიდებმა, დაიჭირა. თუ არშაკიდები ელინოფილები იყვნენ და ამიტომ მათს სამეფოს ეროვნული კულტურული ელფერი ნაკლებად ედო, სასანიანებმა სულ სხვა პოლიტიკა გამართეს. მათ აღადგინეს ზარათუშტრას ძველი სპარსული სარწმუნოება, მაზდე-

ინანბა, რომელიც გარეგნულად ცეცხლის მსახურებაში გამოიხატებოდა, და ყოველნაირად ცდილობდნენ ამ სარწმუნოების გავრცელებას. სასა-
ნიანთა სამეფო უფრო ძლიერი იყო როგორც პოლიტიკურად, ისე სამ-
ხედრო თვალსაზრისითაც, და ამიტომ უფრო საშიშარი მეტოქეც გამო-
დგა რომისათვის.

ბრძოლა რომსა და ერანს შორის, რომელიც პართელების დროს ორ
საუკუნეზე მეტი გაგრძელდა, ეწლა უფრო სასტიკი სახით მიმდინარე-
ობდა. რომისა და სპარსეთის ბრძოლის მთავარი ასპარეზი სომ-
ხეთი იყო, მაგრამ ეს სახელმწიფოები არ აკლებდნენ თავიანთ ყუ-
რადლებას ამიერ-კავკასიის სხვა ქვეყნებსაც. სპარსეთისათვის, ისევე
როგორც რომისათვის, აქ კვლავ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა კავკასი-
ონის კარებს. ამ კარების გამაგრებას ცდილობდნენ ისინი ყოველნაირად
რომ ჩრდილოეთიდან მოწოლილი მომთაბარე ტომებისათვის გზა დაეხ-
შოთ. ამის გულისათვის ისინი ზოგჯერ ერთმანეთის მტრობასაც ივიწ-
ყებდნენ და ერთად იცავდნენ კავკასიონის გზებს. გარდა ამისა, საქარ-
თველო და ალბანეთი თავისთავადაც აინტერესებდათ რომსა და სპარ-
სეთს, როგორც მდიდარი და სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ქვეყნები.

რომისა და სპარსეთის ბრძოლას ყველაზე დიდი ენება სომხეთისათვის
მოჰქონდა, სომხეთი უფრო მისაწვდომი იყო მათთვის. ყველაზე უფრო
დაცული იყო ქართლი, რომელმაც, ჩანს, მესამე საუკუნის განმავლობა-
შიაც შეინარჩუნა ძველი მდგომარეობა. ვიდრე რომი და სპარსეთი ერთ-
მანეთს ასუსტებდნენ გაუთავებელი ომიანობით, ქართლი მშვიდობიანად
უითარდებოდა და იზრდებოდა. ამრიგად, თუმცა 298 წელს ქალ. ნიზი-
ბინში დადებული ზავის პირობით რომი და სპარსეთი შეთანხმდნენ, რომ
ქართლის მეფემ სამეფო ნიშნები რომაელებისაგან უნდა მიიღოსო, მაგ-
რამ ეს იმას არ ნიშნავს რომ ამ დროისათვის ქართლის მეფეები რომის
იმპერატორების ვასალებად იყვნენ უკვე გადაქცეულნი. საამისო ძალა
რომაელებს აღმოსავლეთში არ გააჩნდათ. თუ ტრაიანეს კეისრობაში,
როცა რომის გავლენამ აღმოსავლეთში თავის მწვერვალს მიაღწია, რო-
მაელები ქართლის მეგობრობას ეძებდნენ მხოლოდ, მას შემდეგ აქ ვე-
რაფერი გამოიცვლებოდა რომის სასარგებლოდ. ამიტომ ნიზიბინის შე-
თანხმება მხოლოდ იმას გულისხმობდა, რომ ქართლი ძველებურად
„კავშირში“ იმყოფებოდა რომთან.

საქართველო აღრინდელ-ფეოდალურ ხანაში

ფეოდალური ურთიერთობის წარმოშობა საქართველოში

განვლილი ჩნის განმავლობაში, I—III სს., საქართველოში ჩაისახა
ფეოდალური ურთიერთობა, რომელიც შემდეგში თანდათანობით სცელი-
და მონათმფლობელურს. ფეოდალური საზოგადოებრივი წყობილება უფ-
რო შეეფერებოდა საქართველოს საწარმოო ძალთა განვითარების ახალ

ღონეს ამ ხანაში. რკინის დამუშავება, რომელიც დიდი ხნით აღრე შემოვიდა ქართველ ტომებში, თანდათან უმჯობესდებოდა. ეხლა რკინისაგან აკეთებდნენ უფრო კარგსა და უფრო რთულს სასოფლო-სამეურნეო და საომარ იარაღს. გაუმჯობესდა და გავრცელდა რკინის გუთანის, რასაც თან მოჰყვა მიწისმოქმედების შემდგომი განვითარება. ეხლა უფრო მეტი და უფრო კარგი პურეული მოჰყავდათ. გარდა ამისა, განვითარდა მეზოსტენობა და მეზალეობა. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მევენახეობის შემდგომ განვითარებას საქართველოში. ვაზის გაშენება და ღვინის დაყენება ძველთაგანვე იცოდნენ ქართველებმა. ეს საქმეც თანდათან უმჯობესდებოდა. ეხლა უფრო მეტ ღვინოსაც აყენებდნენ. იმიტომ რომ ღვინოს ბევრი მყიდველი ჰყავდა შიგნითაც და მეზობელ ქვეყნებშიაც. ვითარდებოდა აგრეთვე ხელოსნობაც.

ასეთ პირობებში, ვისაც დამატებითი მუშა-ხელი სჭიროდა თავის მეურნეობაში, ის ამჩნევდა რომ მონა აღარ არის გამოსადეგი. მონა ძალიან უფულოდ ეკიდებოდა თავის საქმეს, არ იყო დაინტერესებული მეტი გაეკეთებინა, რადგანაც მას სულ ერთია თავის ნაშრომ-ნამამაგარიდან არაფერი ხვდებოდა. მონა ამტკრევედა და აფუჭებდა შრომის იარაღს. საჭირო იყო ისეთი მუშა, რომელიც უფრო გულით მოეკიდებოდა შრომას, უფრო ნაყოფიერად იმუშავებდა და საკუთარ თაოსნობასაც გამოიჩენდა. მონასთან შედარებით ასეთი მუშა იყო ყმა-გლეხი. ყმა-გლეხს თავისი საკუთარი ოჯახი ჰყავდა და საკუთარი კარ-მიდამო ჰქონდა. ყმა-გლეხს ჰქონდა საკუთარი გუთანი, თონი, ბარი და სხვა იარაღი. ჰყავდა საკუთარი საქონელი. მართალია, ისიც დამოკიდებული იყო ბატონზე, მაგრამ მაინც უფრო თავისუფალი იყო, ვიდრე მონა. თუ ყმა-გლეხი ბატონის მიწაზე მოსავალს მოიწევდა, ამ მოსავალს ბატონი მას მთლად ყი არ ართმევდა, არამედ ნაწილს მასვე უტოვებდა. რა თქმა უნდა. ბატონიც ყვლეფდა ყმა-გლეხს, როგორც მონათმფლობელი მონას. მაგრამ ეხლა ეს უკვე ისეთი სასტიკი სახით არ ხდებოდა. ამ ყვლეფის გამო ეხლა ყმა-გლეხი ებრძოდა ბატონს, როგორც წინათ მონა მონათმფლობელს.

როცა მეურნეობა ამგვარად გამოიცვალა. თანდათან გამოიცვალა თვითონ საზოგადოებაც. ქართლში, მაგალითად, როგორც ჩვენ ვიცით, ძველად მონათმფლობელები, ქურუმები და მეფის გვარი, ბატონობდნენ. სხვა თავისუფალი ხალხი, ქართლის მოსახლეობის უმრავლესობა, „ერად“ იწოდებოდა. მიწის დამუშავებას მისდევდა და ომში გამოდიოდა. როცა მეფე მოითხოვდა. ძველად ერისშვილები მეტ-ნაკლებად თანასწორი იყვნენ ქონებრივადაც და უფლებრივადაც. მაგრამ თანდათანობით მდგომარეობა შეიცვალა. ერის ზოგი ოჯახი გამდიდრდა ვაჭრობის საშუალებით. ასეთ ოჯახებს უფრო მეტი და კარგი მიწები ეჭირათ და უფრო ვრცელი მეურნეობა ჰქონდათ. დიდ მეურნეობაში მეტი მუშა-ხელი იყო საჭირო. ამიტომ ასეთს მეურნეობაში მისი პატრონი თავდაპირველად მონებს ამუშავებდა, შემდეგ-კი თანდათანობით ყმა-გლეხის შრომის გამოყენებაზე გადავიდა. შეიძლებოდა მონაც გადაქცეულიყო

ყმა-გლებად. მონათმფლობელი ეტყოდა თავის მონებს: აი, თქვენ ეს მიწის ნაჭრები, შეიძლება აქ ქოხები აიშენოთ და ცოლ-შვილიც გაიჩინოთ, ეს მიწა მოხნათ და დათესოთ, რასაც მოიწყევთ, ერთი წილი თქვენ და დანარჩენი მეო. მონისათვის ასეთი ყოფა უფრო სარფიანი იყო და ესლა უფრო ხალისით მუშაობდა. შეიძლებაოდა ტყვე-კაციც დაესეთ მიწაზე და ყმად ექციათ. ბოლოს, ერის შვილებიც, წინათ რომ თავისუფალი იყვნენ შეიძლებაოდა ყმა გახდარიყვნენ, გაღარიბების, ვალში ჩაყარდნის, უსახსრობისა და მიმძლავრების წყალობით.

მდიდარ ხალხს ის უბირატესობაცაჲ ჰქონდა, რომ საუკეთესო იარაღის შექმნა შეეძლო. მას შემდეგ, რაც ლითონის იარაღი შემოვიდა, ის ძვირი გახდა. რაც უფრო გულდაუღულ და კარგად იყო, მაგ., რკინის იარაღი გაკეთებული. ვთქვათ — გუთანაი. ის მით უფრო ძვირი იყო, ცხადია. ღარიბებს ასეთ იარაღზე ხელი არ მიუწვდებოდათ. მდიდრები კი მათ იძენდნენ და თავის მეურნეობას ამით კიდევ უფრო აძლიერებდნენ.

თანდათან გაძვირდა საომარი იარაღიც. როცა კათისწყვირიან ისარსად და შუბს ხმარობდნენ, მაშინ ყველას ერთნაირი იარაღი ჰქონდა. ეხლა კი იარაღს უკვე მთლიანად ლითონისგან აკეთებდნენ, განსაკუთრებით — რკინისაგან. გარდა ამისა, შემოიღეს ლითონის საბურავი და ჩასაცმელი — მუზარაღი. ჯაჭვის ან ლითონის ფირფიტების პერანგი, სამხრები და საბარკულები. ლითონის სამოსი კარგად იცავდა ადამიანს მტრის ხმლისა და ისრისაგან. მაგრამ ასეთი ლითონის აბჯარი — იარაღი და სამოსი — ძალიან ძვირი იყო, მისი ყიდვა მხოლოდ მდიდრებს შეეძლოთ. ვინც განსაკუთრებით მდიდარი იყო. ის თავის ცხენსაც ჯავშანს აცმევდა. შეჯავშნული მხედარი შეჯავშნულ ცხენზე ისევე სჯობნიდა ძველებური მშვილდ-ისრით შეიარაღებულ მეომარს, როგორც თანამედროვე ტანკი უბრალო ქვეითობას. რაკი მდიდრებმა ასეთი იარაღი ხელში ჩაიგდეს, ისინი კიდევ უფრო გაძლიერდნენ. საზოგადოებაში ისინი ეხლა განსაკუთრებულ ადგილს იჩემებდნენ. მეტ უფლებას მოითხოვდნენ. მათი ღარიბი და სუსტი მეზობლები ამ ადგილს უნებლიეთ უთმობდნენ კიდევაც მდიდრებს. ასე გაჩნდა თავისუფალ ერისშვილებს შორის წარჩინებულის ხალხი.

წარჩინებულნი მეფისთვისაც უფრო სანდო და ახლობელი იყვნენ. როცა მეფეს უნდოდა თემებში თავისი მოხელე დაენიშნა, ის ამ მოხელეს წარჩინებულთა წრეში ირჩევდა.

წარჩინებულთაგან ნიშნავდა მეფე თავის სარდლებსაც. ეს იმიტომ რომ ამ მდიდარ ხალხს, რომელსაც საუკეთესო იარაღი ჰქონდა და რომელიც მიწას თვითონ კი არ ამუშავებდა, არამედ სხვას ამუშავებინებდა, შეეძლო თავისი დრო მთლად სამხედრო საქმისათვის მოენდომებინა — ესწავლა კარგი იარაღის ხმარება, კარგი ცხენზე ჯდომა. ასე გაჩნდნენ ერისთავები. ერისთავი-კაციები, უფროსები. ისინი თემსაც მართავდნენ ეხლა, მეფის სახელით, და სათემო ჯარსაც სარდლობდნენ, როცა მეფე მოითხოვდა. ვინც არც წარჩინებული იყო და არც ერისთავი, იმათ ეხლა მდიდარი და ძლიერი ხალხი ნამდვილ

ერად უკვე აღარ სთვლიდა, მათ ეხლა უკვე წერილ ერს ეძახდნენ. ესე იგი — წერილფება ხალხს.

წარჩინებულები, რომელნიც მეფის სამსახურში დაწინაურდებოდნენ, ერისთავებად იქცეოდნენ, ამით კიდევ უფრო ძლიერდებოდნენ, მდიდრდებოდნენ. მეფე ამნაირ ხალხს სამსახურისათვის მამულს და ქონებას უწყალობებდა.

ასეთ მეზობლობაში, როცა, ერთი მხრით, მდიდარი, კარგად შეიარაღებული, სამხედრო საქმეში გართული, მეფესთან გამოსული კაცი ცხოვრობდა, ზოლო, მეორე მხრით, — უცნობი, ღარიბი მიწის-მუშა, რომელიც დღე-ნადაღ მიწას ჩაპკირკიტებდა, ღარიბებს აბა რა ხეირი დაეყრებოდათ. წარჩინებულნი სულ უფროდაუფრო მეტ სიმდიდრესა და გავლენას იხვეჭდნენ. მას შემდეგ, რაც წარჩინებული კაცი სამეფო სამსახურში დაწინაურდებოდა, ის ამ ახალ შეძენილ ძალასაც თავისი სუსტი მეზობლების წინააღმდეგ ხმარობდა.

რადგანაც ამ დროს კერძო საკუთრება უკვე გაჩენილი იყო, წარჩინებული ხალხი ცდილობდა საშვილიშვილოდ შეენახა და სამემკვიდრეოდ გადაეცა შეძენილი სიმდიდრე და გავლენა. მართლაც, გაჩნდა ისეთი ოჯახები, რომლებშიაც სიმდიდრე და წარჩინებულება თაობიდან თაობაში გადადიოდა და თანდათან იზრდებოდა კიდევაც.

თუ ამნაირს ერისშვილებს ჯერ წარჩინებულებს ეძახდნენ, შემდეგ მათ აზნაურები შეერქვათ. „აზნაური“ თავდაპირველად „თავისუფალს“ ნიშნავდა, „უაზნო“ — „არათავისუფალს“. შემდეგში აზნაური ეწოდებოდა ისეთს ფაფისუფალ კაცს, რომელსაც თავისთვის დაჩემებული მამული ჰქონდა და რომელიც ამ მიწას ყმების საშუალებით ამუშავებდა, ხვითონ-კი მეტწილად ომობდა, თარეზობდა, ნადირობდა.

ასეთი წარჩინებულნი იყვნენ სწორედ ის პირები, რომლებიც, ფარსმან მეფესთან ერთად, რომაელებს თავიანთ ეროვნულს სამხედრო ვარჯიშობას უჩვენებდნენ. ამგვარი ეროვნული სამხედრო ვარჯიშობით რომაელებს უფრო ადრე რადამისტ ბატონიშვილიც აკვირვებდა. სწორედ ამნაირი წარჩინებული ხალხი გაბატონდა კოლხეთის ახალ ტომობრივ სამთავროებშიც.

ქრისტიანობის გამოცხადება სახელმწიფო სარწმუნოებად ქართლში

მეოთხე საუკუნის პირველ ნახევარში ქართლში მეფობდა მირიანი. მირიან მეფემ უარჰყო ქართველების ძველი სარწმუნოება და მიიღო ქრისტიანობა, რომელიც ამ დროს რომში უკვე სახელმწიფო სარწმუნოებად იყო გამოცხადებული.

მირიანი ფიქრობდა რომ ქრისტიანობის საშუალებით ის უფრო კარგად შეინარჩუნებდა თავის მეფობასა და დამოუკიდებლობას. ჩვენ ვიცით თუ როგორი იყო ქართლის კავშირი რომთან პირველს, მეორესა და მესამე საუკუნეებში. ქართლის მეფეები თანდათან და სულ უფროდა-

უფრო ამ კავშირის თავის სასარგებლოდ იყენებდნენ. სხვანაირი მდგომარეობა მოჰქონდათ სპარსელებს, რომელთაც მესამე საუკუნიდან, როგორც ვიცით, ძალიან გაძლიერდნენ. სპარსელების ახალი ძლიერების სუსტი მალე სწვდება ამიერ-კავკასიის ქვეყნებსაც. პირველ რიგში სომხეთს. უკვე სასანიანთა დინასტიის დამაარსებლის, არდაშირის, შვილმა, შაბურ პირველმა (241 — 272), დიად განაერცო თავისი გავლენა აღმოსავლეთში: 260 წ. მან ტყვედ იგდო რომის იმპერატორი ვალერიანი მისი ჯარით, დაიპყრო ანტიოქია. შეიერთა სომხეთი და მესოპოტამია. სასანიანები უფრო ცენტრალისტური პოლიტიკის გამტარებელნი იყვნენ, ვიდრე არშაკუნიანები. სასანიანები ცდილობდნენ მოესპოთ ადგილობრივ მეფეების ხელისუფლება და მათ ადგილას თავისი მოხელეები დაეყენებინათ. ამიტომ, ცხადია, ამ ქვეყნებში სასანიანებს მეტი წინააღმდეგობა ხდებოდათ. ამიტომაც, როცა მესამე საუკუნის დამლევს რომაელებმა კვლავ დაიბრუნეს აღმოსავლეთში დაკარგული გავლენა და მეოთხე საუკუნის პირველ ნახევარშიაც შეინარჩუნეს იგი. სომხეთის მმართველები რომს უფრო მეტი ნდობით მოეპყრნენ.

სომხეთის მაგალითი თვალ-წინ ედგათ ქართლსა და ალბანეთში. კერძოდ, ქართლის მეფემ მირიანმა გადასწყვიტა, ისევ რომაელებთან ძველებური „კავშირი“ სჯობს სპარსელების ძალადობასო. ამ დროს რომის სახელმწიფოში ქრისტიანობა უკვე გაბატონებული სარწმუნოება იყო, და მირიანმაც, რომაელებთან კავშირის შესანარჩუნებლად, ამ სარწმუნოების მიღება არჩია.

ქრისტიანობა იმიტომაც გამოსადეგი იყო მეფისათვის, რომ მას უთანხმოება ჰქონდა ქურუმებთან. წარმართულ ტაძრებს დიდი მამულები ჰქონდათ და ამ მიწებს თუ ემატებოდა, თორემ არ აკლდებოდა. სარგებელი ამ მამულებიდან ტაძრების მსახურებს, ქურუმებს, მისდიოდათ. ქურუმები ამ მამულებში მონებს ამუშავებდნენ. მეფეს შურდა ტაძრებისა და ქურუმების ეს სიმდიდრე. მეფის საგვარეულოს, სეფე-სახლსაც, ჰქონდა დიდი მამულები. მაგრამ სეფე-სახლის ეს მამულები თანდათან ილეოდა, იმიტომ რომ მეფე ერისთავებსა და სხვა მოხელეებს სამსახურისათვის მიწას აძლევდა ზოლმე. ამიტომ მეფეს უნდოდა წაერთმია ტაძრებისა და ქურუმებისათვის მათი მამულები და სხვა სიმდიდრეც, და ამიტომვე იყო რომ მეფე ქურუმების ძველი სარწმუნოების მაგიერ ახალ სარწმუნოებას უპყრდა მხარს. ახალი სარწმუნოება მეფის მორჩილებას ჰქადაგებდა.

ქრისტიანობას მიემხრნენ აგრეთვე წარჩინებულნი, აზნაურები. აზნაურებიც ქურუმებს მტრობდნენ და მათთვისაც ახალი რელიგია ხელსაყრელი იყო. ქრისტიანობა აზნაურობის სასარგებლოდაც ბევრ რასმე ამბობდა. ღარიბ-ღატაკნი და დაჩაგრულნი ნუგეშს საიქიოში იპოვნით, აქ-კი წესრიგი არ დაარღვიოთ. უფროსებსა და წარჩინებულებს დაემორჩილეთო.

თქმულებით, ერთმა ტყვე-ქალმა, სახელად ნინომ, ჯერ მირიანის ცოლს, ნანა დედოფალს, გააცნო და მოაწონა ქრისტიანობა. შემდეგ ახა-

ლი სარწმუნოება თვითონ მეფემ მიიღო, და მცხეთის, რომელიც ამ დროს უკვე სატახტო ქალაქი იყო, ხალხსაც მიაღებინა.

შემდეგ მეფემ თავის სამეფოში მქადაგებლები გაგზავნა და თან ერის-თავეებიც გააყოლა, რადგანაც ეწინოდა, ხალხი ახალ სარწმუნოებას არ მიიღებო. მართლაც წვრილი ერი, სოფლის მუშა-ხალხი, ახალი რელიგიის ქადაგებას მტრულად შეხვდა. მთის ხალხს ხომ გაგონებაც არ უნლოდა ქრისტიანობისა. ძველი მემატთანე ამბობს, რომ როცა ნინომ ქსნი-სა და არაგვის ხეობის მთიულებს ქრისტიანობა უქადაგა, მათ კბილთა ღრქენა დაიწყეს და ზურგი შეაქციესო — „პირნი გარე მიიქციენეს და იღრქენდეს კბილთა მათთა წმიდისა ნინოსთვისო“. ერისთავმა მაშინ მახვილი დაატრიალა, რომ ურჩებისათვის ჭკუა ესწავლებინა. მემატთანე ამბობს, მთიულებმა, რომლებსაც ნამდვილი ომი გაუმართეს, „შებმა უყვეს“, ბოლოსდაბოლოს, ველარ გაუძლეს მეფის ჯარს და „შიშით მოსცნეს კერპნი მათნი დაღეწად“-ო. ასე, ცეცხლითა და მახვილით ავრცელებდნენ ქრისტიანობას ხალხში. მაგრამ შემდეგშიაც, დიდხანს, იყო ისეთი კუთხეები ჩვენში, სადაც ქრისტიანობას გარეგნულადაც კი არ აღიარებდნენ.

მირიან მეფის მონათულა და ქართლის მოქცევა, ესე იგი, გაქრისტიანება, მოხდა მეოთხე საუკუნის მეორე მეოთხედში.

ქრისტიანობა ემსახურებოდა ჩვენში ფეოდალიზმის განმტკიცებას. იმავე დროს ქრისტიანობა აკავშირებდა საქართველოს დასავლეთის კულტურულ ქვეყნებთან, სადაც ესევე სარწმუნოება იყო გაბატონებული. ამიტომ, შეიძლება ვთქვათ, რომ ერთი პირობა, დასაწყისში, ქრისტიანობამ ხელი შეუწყო ქართული ფეოდალიზმის განვითარებას. მაგრამ არც ის უნდა დაგვაფიწყდეს, რომ ქრისტიანობამ მოსპო ძველი ქართული წარმართული კულტურა. შემდეგ, როცა ფეოდალიზმი ჩვენში მომწიფდა, ქრისტიანობა ხელს უშლიდა და აფერხებდა გონებრივ წინსვლასა და მეცნიერულ აზროვნებას.

ქრისტიანულ ორგანიზაციას, ქრისტიანების კრებულს, ბერძნული სიტყვით, „ეკლესიით“, აღნიშნავდნენ. შემდეგში ქართულად „ეკლესია“ დაერქვა იმ შენობას, სადაც ქრისტიანების კრებული თავს იყრიდა ლოცვისათვის. რაკი ქართლში ქრისტიანობა სახელმწიფოებრივ სარწმუნოებად გადაიქცა, ქართლის ეკლესიამაც ისეთივე წყობილება მიიღო, როგორც ჰქონდა თვითონ ქართლის სამეფოს. ასე ხდებოდა სხვა ქვეყნებშიაც. ცალკე საერისთაოების საეკლესიო საქმეებს განაგებდნენ ეპისკოპოსები, რომელნიც ემორჩილებოდნენ ქართლის ანუ მცხეთის მთავარ-ეპისკოპოსს. ეპისკოპოსებს ექვემდებარებოდნენ ხუცესები ანუ მღვდლები. მალე ქრისტიანული სამღვდლოება ქართლში მრავალრიცხოვანი გახდა და ისევე გამდიდრდა, როგორც ძველი ქურუმები. ქრისტიანული ტაძრებიც დიდ მამულებს იძენდნენ, ზოგჯერ — შემოწირულების მიღებით, ზოგჯერ — ყიდვით და სხვა გზით. ამ მამულებს მთავარ-ეპისკოპოსი და ეპისკოპოსები განაგებდნენ. ეპისკოპოსებს ემორჩილებოდა ის ხალხიც, რომელიც ტაძრების მამულებს ამუშავებდა. ქრისტიანულმა ეკლესიამ ქართლშიაც ადრევე მიიღო ფეოდალური ორგანიზაციის ხასიათი.

ქართული მწიგნობრობა

მწიგნობრობა გულისხმობს ანბანს ანუ დამწერლობას და მწერლობას. ქართული ანბანი ანუ დამწერლობა უფრო ძველია, ვიდრე ქართული მწერლობა. ეს იმიტომ რომ ქართული მწერლობის ყველაზე ძველი, ჩვენ დრომდე მოღწეული, ძეგლები ქრისტიანულ ხანას ეკუთვნის და საეკლესიო ხასიათისაა, ქართული ანბანი კი ქრისტიანობაზე ადრეც არსებობდა. როცა ქრისტიანობა ჩვენში გაბატონდა, მან ძველი ქართული წარმართული მწერლობა მოსპო, მაგრამ ძველი ქართული ანბანი მიიღო და თავისი საპირობისათვის გამოიყენა.

ქართველებს ორი ანბანი აქვთ: ერთი — უფრო ძველი, ხ უ ც უ რ ი, მეორე — უფრო ახალი, მ ხ ე დ რ უ ლ ი. ასე ამ ანბანებს იმიტომ ჰქვიათ, რომ როცა ახალი ანბანი გაჩნდა, მას ერისკაცები, „მხედრობა“, ხმარობდნენ საერო წიგნებისათვის, ძველი ანბანი კი ეკლესიამ შეინარჩუნა, მას სამღვდელთაობა, „ხუცეები“. ხმარობდა თავის საპირობისათვის. ხუცური და მხედრული იმდენად განსხვავდება ერთმანეთში, რომ ხუცურს ცალკე შესწავლა სჭირდება. მაგრამ მხედრული ხუცურისგან წარმოიშვა და განვითარდა თანდათან დღევანდელ ქართულ დამწერლობამდე. თვითონ ხუცურსაც სხვადასხვა ხანაში სხვადასხვა სახე ჰქონდა. დამწერლობა ასე იცვლებოდა ცხოვრების განვითარების გამო. ცხოვრების პრაქტიკულმა საპირობებმა დაბადა საერთოდ მწიგნობრობა, ეს საპირობე-კი თანდათან ფართოვდებოდა. მეტი ხალხი ხმარობდა დამწერლობას ყოველდღიურ საქმიანობაში თუ საერო მწერლობაში. ამიტომ ახალ დროს უფრო სწრაფი და მარჯვე წერა სჭირდა. საწერი მასალაც (ჩვეულებრივად ტყავი) მაშინ ძალიან ძვირი იყო და რაკი მას ეხლა მეტს ხმარობდნენ, ამიტომ ადგილის დაზოგვასა და მომპირნეობას ცდილობდნენ. ასე იცვლებოდა ანბანიც.

ხუცურ დამწერლობათა შორის ყველაზე ძველია ასომთავრული. ასომთავრული ანბანი ქართველებს შეთვისებული აქვთ უძველეს ხანაში, ქრისტიანულ წელთაღრიცხვის დამდგამდე. ყველაზე ძველი ქართული ასომთავრული წარწერა აღმოჩნდა 1937 წ. ბოლნისის ტაძარზე. ეს წარწერა ამოჭრილია 479 წლის ახლო. ასომთავრულიც დროთა მსვლელობაში იცვლებოდა. დაახლოებით VII — VIII საუკუნიდან, ახ. წ. შემოვიდა ნ უ ს ხ ა ხ უ ც უ რ ი. ნუსხური იგივე ასომთავრულია, მხოლოდ გაკრული ხელით დაწერილი და ასოების წაგრძელებული კიდურებით — თავებითა და კუდებით. ნუსხა ხუცური უფრო სწრაფი დამწერლობა იყო და ნაკლებ საწერ მასალას მოითხოვდა, ვიდრე ასომთავრული. მაგრამ შემდეგ საჭირო გახდა კიდევ უფრო სწრაფი წერა. ნუსხურის კუთხოვანი ასოები მომრგვალდა და ერთმანეთს გადაება, რომ წერის დროს ხელი ხაზს ხშირად არ მოსცილებოდა. ასე გაჩნდა მდივან-მწიგნობრული ნუსხური, რომელიც იხმარებოდა ჩვენში XI — XII საუკუნეებში, განსაკუთრებით მეფის კანცელარიაში და კერძო პირების მიერ. რუსთაველის ხანიდან მდივან-მწიგნობრული ნუსხური უკვე თვალ-

საჩინოდ უახლოვდებოდა მხედრულს. რომელიც XIV საუკუნისათვის უკვე ჩამოყალიბებულია და რომელსაც ჩვენ დღესაც ვხმარობთ, თუმცა ზოგი ასო რამდენადმე შეცვლილია. ასეთია ქართული ანბანისა და დამწერლობის ისტორია.

მგზისის ანუ ლაზიკის სამეფოს წარმოშობა

კოლხეთის ტომებმაც მეორე-მესამე საუკუნეების განმავლობაში უფრო თავისუფალ ცხოვრებას მიაღწიეს. შეუწელებელი ბრძოლით მათ რომაული ჯარები თანდათან გააძევეს თავიანთი ტერიტორიიდან და მხოლოდ სამხედრო-ვასალური დამოკიდებულება შეინარჩუნეს რომის მიმართ. კოლხეთის სატომო სამთავროებს შორის ყველაზე ძლიერი ზანების ანუ ლაზების, დღევანდელი მეგრელების წინაპრების, სამთავრო იყო. ამ სამთავროს ეკუთვნოდა რიონის დაბლობი, რომელიც ყველაზე მდიდარი რაიონი იყო კოლხეთში და რომელსაც მ უ ხ ლ რ ს ეძახდნენ. მუხურს ქართულად სამოქალაქო ეწოდებოდა, იმიტომ რომ აქ ბევრი ქალაქი იყო, მათ შორის განთქმული ვ ა რ დ ც ი ხ ე ანუ რ ო დ ო პ ო ლ ი ს ი. მუხურს უკავშირდებოდა აგრეთვე ქალაქი ფოთი, ძველი ფაზისი, მნიშვნელოვანი ნავთსადგური.

ლაზების ანუ ზანების მთავარმა მეოთხე საუკუნეში ძალიან გააფართოვა თავისი სამფლობელო. აფშილების, აბაზგებისა და სხვა წერილი ტომების მთავრები ეხლა ლაზების მთავრის ვასალებად გადაიქცნენ. მეოთხე საუკუნის დამლევს ლაზების მთავარმა სვანების მთავარიც დაიმორჩილა. ასე წარმოიშვა ახალი სამეფო. რომელსაც რომაელები ლ ა ზ ი კ ა ს ეძახდნენ. ლაზების სახელის მიხედვით, ქართულად კი მას ე გ რ ი ს ი ეწოდებოდა. ეგრისიდან წარმოიშვა სახელწოდება მ ე გ რ ე ლ ი ც.

ეგრისის სამეფო იწყებოდა კავკასიონის ქედიდან და მდ. ბზიფის ხეობიდან (აფხაზეთში) და ვრცელდებოდა აჭარამდე — სამხრეთით. აღმოსავლეთით, ეგრისის სამეფოს საზღვარი გადიოდა შორაპანსა და სკანდაზე. რომლებიც ეგრისის ციხე-ქალაქები იყო. შორაპანსა და სკანდას აღმოსავლეთით უკვე ქართლი იწყებოდა.

ეგრისის დედა-ქალაქი იყო ც ი ხ ე - გ ო ჯ ი, რომელსაც ბერძენ-რომაელები ა რ ქ ე ო პ ო ლ ი ს ს ანუ „ძველ ქალაქს“ ეძახდნენ. იგი მდ. ტეზურის პირას მდებარეობდა და მისი გრანდიოზული ნანგრევები დღემდე არის შენახული. ამ ადგილს ეხლა „ნაქალაქევეს“ უწოდებენ.

ეგრისი ანუ ლაზიკა საკმაოდ დიდი და ძლიერი სამეფო იყო და რომაელებთან მას თავი ღირსეულად ეჭირა. ეგრისის მეფე მხოლოდ ისეთ-სავე სამსახურს უწევდა რომის იმპერატორს, როგორც ძველი ქართლის მეფე—იგი კავკასიონის საულელტეხილო გზებს ამავრებდა. სამაგიეროდ. ლაზები რომაელებთან თავისთავის საჭირო და სასარგებლო ვაჭრობას ეწეოდნენ. იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი, პროკოპი კესარიელი. ხმობს, რომ ლაზები „არც ხაკს იხდიდნენ, არც სხვა რამეში ემორჩილებოდნენ რომაელებს, გარდა იმისა, რომ როდესაც მათ მეფე მოუკვდებოდა, რომაელთა მეფე უგზავნიდა სამეფო ტახტის მემკვიდრეს ძა-

ლა-უფლებების სიმბოლოს. ის ზედმიწევნით იცავდა თავის ქვეშევრდომებთან ერთად ამ ქვეყნის საზღვრებს, რათა მტრულად განწყობილი ჰუნები, მათი მოსაზღვრე კავკასიის მთიდან ლაზიკაზე გამოვლით, რომაელთა მიწა-წყალში არ შემოჭრილიყვნენ. ისინი მტკიცედ იცავდნენ იმათ, ისე რო არც ფულს ღებულობდნენ რომაელებისაგან, არც ჯარს, და არც ლაშქრობდნენ რომაელებთან ერთად, — რა სახითაც არ უნდა ყოფილიყო ეს, — და მუდამ აწარმოებდნენ პონტოში მცხოვრებ რომაელებთან ვაჭრობას“. მეორე რომელი ისტორიკოსიც, აგათია, ამბობს ლაზების შესახებ: „იმ ტომებს შორის, რომლებიც სხვა სახელმწიფოს ექვემდებარებიან, მე არ მეგულება, არც ერთი სხვა, ესოდენ სახელგანთქმული და მორჩეული, როგორც თავისი სიმდიდრის სიუხვით, ისე ქვეშევრდომთა სიმრავლით, როგორც მიწაწყლის სიჭარბითა და მოსავლიანობით, ისე ხასიათის სილამაზითა და სიქვეყით. იმ დროს, როდესაც წინანდელ მცხოვრებლებს ამ მხარისას სრულიად არ სცოდნიათ ზღვის დადებითი თვისებები, წარმოიდგინეთ—მათ არც-კი გაეგონათ ხომალდის სახელი მანამდე, სანამ მათთან არგოს ნავი მივიდოდა, ესლანდელი მცხოვრებლები დასცურავენ კიდევაც ნავებით, რამდენადაც შესაძლებელია. და ვაჭრობაშიაც ნახულობენ დიდ სარგებლობას. ისინი უკვე არც ბარბაროსები არიან, არც ბარბაროსულ ცხოვრებას ეწევიან, არამედ, რომაელებთან კავშირის წყალობით, თავიანთი ცხოვრებისათვის სახელმწიფოებრივი და კანონითი სახე მიუციათ“-ო. რა თქმა უნდა, სხვა ქვეყნებთან კავშირს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ლაზების, ისე როგორც სხვა ხალხების, დაწინაურებისათვის, მაგრამ აქ აგათია, ცხადია. ტრამახობს როცა ლაზების პროგრესის მიზეზად მხოლოდ რომაელებსა სთვლის.

ამრიგად, ეგრისის სამეფოც მეოთხე-მეხუთე საუკუნეებში რომთან კავშირში იმყოფებოდა მხოლოდ. როცა რომაელები თავისთავს ზედმეტ ნებას მისცემდნენ, ისინი ლაზების მხრივ სასტიკ წინააღმდეგობას ხედებოდნენ. ასე; მეხუთე საუკუნის შუაწლებში რომაელებსა და ლაზებს შორის უთანხმოება ჩამოვარდნილა, რომელიც მალე ომადაც გადაქცეულა. ეგრისელები ამ ომს დიდი მოხერხებით აწარმოებდნენ. ასე; მაგ., ისინი სთხრიდნენ თურმე ღრმა ორმოებს და შიგ სარებს არჭობდნენ. ზემოდან ამ ორმოებს ჩელტებს აფარებდნენ, მიწას აყრიდნენ და მურს სთესდნენ. შემოტყუებული მტერი ორმოებში ცვიოდა და იღუბებოდა. ასე გაუქცევიათ ლაზებს რომაელები 456 წ. რომაელების ჯარი სვლავ მოვიდა ეგრისში, მაგრამ ისევ ისე დამარცხდა. მაშინ რომის მთავრობამ გადასწყვიტა, მოეკრიბა მთელი თავისი ძალები და თან დიდხანს იმაზე თათბირობდა, რა გზით სჯობს რომ ლაზიკაში შევიჭრათო. რომაელებს ლაზები თურმე იმდენად საშიშ მტრად მიაჩნდათ, რომ სპარსეთის მეფეს მიმართეს დახმარებისათვის. ლაზებმაც ასეთივე წინადადებით მიმართეს სპარსელებს, მაგრამ სპარსელები მაშინ ჰუნებთან ომში იყვნენ გართულნი და აქაური ამბებისათვის არ ეცალათ. ბოლოს მაინც რომაელები და ლაზები ერთმანეთში მორიგდნენ. ეგრისის მეფემ გუბაზმა სამეფო ტახტი თავის შვილს დაუთმო, თვითონ 465 წ.

კონსტანტინეპოლში წავიდა და იქ კეისარი და მისი კარისკაცები თავი-
სი ლაპარაკით სრულიად მოხიბლა.

ქართლი და სპარსეთი მეოთხე საუკუნის დამლევსა და მესამე საუკუნის დამდეგს

ამიერ-კავკასიის ხალხების მოლოდინი გამართლდა. მეოთხე საუკუნე-
ნეში ერანის მბრძანებლები სულ უფროდაუფრო მეტი დაჟინებით მოი-
წვედნენ ამიერ-კავკასიის ქვეყნების ხელში ჩასაგდებად, რომაელები-კი
აღმოსავლეთში სულ უფროდაუფრო სუსტდებოდნენ და სპარსელებს
წინააღმდეგობას ვეღარ უწევდნენ. აღმოსავლეთში რომაელები თავის
იმედებს უმთავრესად ქართველებსა და სომხებზე ამყარებდნენ, როგორც
გადმოგვცემს იმდროინდელი რომაელი მწერალი თემისტია, მაგრამ ეს
ხალხები-კი თავის საკუთარ ინტერესებზე ფიქრობდნენ. მეორე რომაელი
ისტორიკოსი, ამიანე მარკელინი, გვიამბობს რომ 361 წ., როცა რომაე-
ლებს ძალიან გაუჭირდათ, მათ სცადეს ბრწყინვალე სამოსლებითა და
მრავალფეროვანი საჩუქრებით მოექართათ ქართლის მეფე მირიანი და
სომხეთის მეფე არშაკი, რადგანაც მათ შეეძლოთ დიდი ვნება მიეყენე-
ბინათ რომაელებისათვის, სპარსელების მხარეზე რომ გადასულიყვნენო.

368 წ. სპარსეთის მეფე შაბური შეესია ქართლს, მეფე საურმაგი, რო-
შელსაც რომაელების მხარე ეჭირა, განდევნა და ქართლის მეფედ საურ-
მაგის ნათესავი, ვარაზ-ბაკური, დასვა. გაქცეულმა საურმაგმა რომაე-
ლების ჯარი მოიყვანა. ბოლოსდაბოლოს საურმაგი და ვარაზ-ბაკური
შეთანხმდნენ და ქართლი შუაში გაიყვეს: მტკვრის მარცხნივ მდებარე
ნაწილში საურმაგი მეფობდა, მტკვრის მარჯვნივ მდებარე ნაწილში-კი—
ვარაზ-ბაკური.

მეოთხე საუკუნის მიწურულში და მეხუთე საუკუნის დასაწყისში რო-
მაელები და სპარსელები ისევ ებრძოდნენ ერთმანეთს იმისათვის. თუ ვის
მხარეს უნდა ყოფილიყო ქართლის სამეფო. თვითონ ქართლის მეფეები
ცი თავის საქმეზე ფიქრობდნენ და ხან რომაელებს ებრძოდნენ. ხან სპარ-
სელებს. მეხუთე საუკუნის პირველ წლებში ქართლის მეფემ ფარსმანმა
რომის სახელმწიფოს თურმე ჰუნები შეუსია. სხვანაირად მოიქცა ფარს-
მანის მომდევნო მეფე ბუზმარხი: როცა სპარსელებმა მას თავი მოაბეზ-
რეს თხოვნით, შენი ვაჟი მძევლად გამოგვიგზავნეო. ბუზმარმა შვილი
ჯერ მთაში დამალა, შემდეგ-კი იმპერატორს გაუგზავნა, რომელიც ქარ-
თლის მეფეს აგრეთვე მძევალს სთხოვდა ერთგულების ნიშნად. ქართვე-
ლი ბატონიშვილი კონსტანტინეპოლში იზრდებოდა მეფურად და სა-
ხელგანთქმული მოღვაწე გახდა — პეტრე იბერი.

ამის შემდეგ დიდი ხანი არ გასულა და სპარსეთმა მაინც მოახერხა
ქართლი თავისი გავლენის ქვეშ მოექცია. ეხლა ქართლის მეფე უკვე
სპარსეთის მეფის ვასალად იყო გამოცხადებული. ამას გარდა, რომ გუ-
ლი უფრო მშვიდად ჰქონოდა, სპარსეთის მეფემ ქართლში თავისი მო-
ხელე გამოგზავნა. ამ მოხელეს პ ი ტ ი ა ხ შ ი ს თანამდებობა ეჭირა.

პიტიახში სპარსული სიტყვაა. „ქვეყნის უფროსს“ ნიშნავს და, დაახლოებით, ქართულ „ერისთავს“ უდრის. პიტიახშებს უნდა ქართლის მეფეებისათვის თვალყური ედევნებინათ. თუ ქართლის მეფის რეზიდენცია ამ დროს მცხეთა იყო, პიტიახშის საჯდომად სპარსელებმა თბილისი აირჩიეს. თბილისზე გადიოდა დიდი გზა, რომელიც ქართლს სპარსეთთან აკავშირებდა. თბილისის გამაგრებაც ადვილი იყო, იმიტომ რომ თბილისის შემოსავალი კარები ვიწრო ხეობაში მდებარეობდა, ამ ხეობას კიდევ გარშემო მთები უდარაჯებდა. თბილისიდან პიტიახშს კარგად შეეძლო მცხეთისათვის ყური ეგლო.

თბილისი

თბილისში ძველი დროიდანვე იყო მოსახლეობა. თბილისის ზრდას ხელი შეუწყო მისმა მდებარეობამ. აქ მნიშვნელოვანი გზები გადიოდა. თვითონ თბილისში იყო ძველთაგანვე ხიდი მტკვარზე იმ ადგილას, სადაც ეხლა მეტეხის ანუ ავლაბრის ხილია. აქ მტკვრის კალაპოტი ძალიან ვიწროა და მთლიანად კლდოვანი. ამის გამო ხიდის აშენება აქ ადვილი იყო. მეოთხე და მეხუთე საუკუნეში თბილისი ქართლის უკვე მნიშვნელოვანი ცენტრი უნდა ყოფილიყო. მეექვსე საუკუნეში კი თბილისმა საბოლოოდ წაართვა პირველობა მცხეთას და ქართლის დედაქალაქად იქცა.

ძველი თბილისი იმ ადგილას მდებარეობდა, რომელსაც ეხლა „აბანოს უბანს“ ეძახიან და სადაც თბილი გოგირდის წყაროები ამოედის. სახელიც ქალაქმა სწორედ ამ თბილი წყაროებისაგან მიიღო. ძველად თბილისის მაგიერ „ტფილისს“ ამბობდნენ, იმიტომ რომ „თბილის“ ნაცულად „ტფილი“ ითქმოდა.

სპარსელების გაძლიერება ქართლში

მეხუთე საუკუნეში სპარსელები კიდევ უფრო გაძლიერდნენ ამიერკავკასიაში. ყველაზე ადრე სპარსელებმა ფეხი სომხეთში მოიკიდეს, — #28 წ. მათ აქ მეფობაც მოსპეს. სომხეთის შემდეგ სპარსელებმა ალბანეთსა და ქართლს მოუჭირეს ხელი. ეხლა უკვე სპარსელებმა ამ ქვეყნების მოსახლეობას ხარკიც დააკისრეს. ეს პირველი შემთხვევა იყო ისტორიაში რომ ქართლი მტერს ხარკს აძლევდა. ქართლის მეფესაც სპარსელები ეხლა უფრო ავიწროებდნენ. მაგრამ განსაკუთრებით იტანჯებოდა ხალხი — ხარკის გადამხდელი ის იყო. წარჩინებულებთან, აზნაურებთან, კი სპარსელებმა საერთო ენა მონახეს.

მეხუთე საუკუნის ქართლი სულ არ ჰგავდა პირველი საუკუნისას, როცა ქართლში პირველად მოვიდნენ რომაელები. ამ ხუთასი წლის განმავლობაში ბევრმა კოკა წყალმა ჩაიარა, ბევრი ახალი ამბავი დატრიალდა. ხალხის ცხოვრებაც გამოიცვალა. და თვითონ საზოგადოებაც. ეხლა ყველაზე ძლიერი აზნაურები იყვნენ. აზნაურები გამრავლდნენ და გამდიდრდნენ, მაგრამ აზნაური აზნაურს არა ჰგავდა, ზოგი უფრო მდიდარი

რი და ძლიერი იყო, ზოგი — ნაკლებ. გაჩნდნენ დიდი აზნაურები და მცირენიც. დიდ-დიდ აზნაურთაგან ზოგი მთავარი გახდა — მთავარს აზნაურობის გარდა რამე დიდი თანამდებობაც ეკირა, ხშირად — მემკვიდრეობით. ძალიან გამრავლდნენ აგრეთვე სეფე-წულეზი, სეფე-სახლის ანუ სამეფო გვარის წევრები. უმეტესობა მთავრები სწორედ სეფე-წულეები იყვნენ შთამომავლობით. აზნაურის ოჯახის შვილებს ყოველ ზეპურებს ეძახდნენ. აზნაურებს ქვემოთ წვრილიერი ჰდგა, წვრილ ერს ქვემოთ უაზნოები მოდიოდნენ, ყველაზე ბეჩავი და უუფლებო მონები და მხეველები, ე. ი. მონა-ქალები, იყვნენ. ცალკე იყვნენ კიდევ მსახურნი, ის ხალხი, რომელიც მეფესა და დიდ აზნაურებს ემსახურებოდა. ძალიან გაღრმავდა ხალხში უთანასწორობა. აზნაურები უაზნოებს არაფრად აგდებდნენ, მთა და ბარს ზა გაასწორებსო. იძახდნენ. დიდი აზნაურები-კი, განსაკუთრებით — მთავრები, მეფესაც აღარ ეპუებოდნენ.

ქართლში მეფობა ხომ ძველ დროს გაჩნდა, როცა აქ მონათმფლობელობა იყო. თანდათან აქ მეფობა განმტკიცდა. ძველი ქართლის მეფე თვითმპყრობელობას ჩემულობდა, სრულ მორჩილებას მოითხოვდა, მეღვთისაგან ვარ დანიშნულიო. როცა ქართლში წარჩინებულები ანუ აზნაურები მომძლავრდნენ, მეფემ ისინი დაიხლოვა, როგორც ვიცი. ჯარში და ქვეყნის მართვა-გამგეობაში აზნაურები მეფეს ძალიან სჭირდნენ. ყველაზე წარჩინებული აზნაურები და ერისთავები მეფემ კიდევ უფრო ახლოს შეითვისა — ისინი მეფის პალატ-ბანაკს შეადგენდნენ, ხშირად იყვნენ მეფის სასახლეში და თანაც მისდევდნენ, თუ მეფე სადმე გაემგზავრებოდა. შეთანხმებით მოქმედებდნენ, როგორც ვიცი, მეფე და აზნაურები ქურუმების წინააღმდეგ, როცა ქრისტიანობა შემოჰქონდათ ქართლში. შემდეგ მეფესა და დიდ აზნაურებს შორის შავმა კატამ გაიარა. როცა ზოგი აზნაური გამდიდრდა და გაძლიერდა, მას უკვე მეფის მორჩილება აღარ სურდა. გარდა ამისა, აზნაურებს მეფისაგან მამულები ჰქონდათ მიღებული სამსახურის პირობით. მეფე ამ მამულებს თავის საკუთრებად სთვლიდა, აზნაურებს კი მათი დათმობა ენანებოდათ და საბოლოოდ მიჩემება სურდათ. გაჩაღდა ბრძოლა მეფესა და დიდ აზნაურ-მთავრებს შორის. ამით ისარგებლეს სპარსელებმა, მეფის უკმაყოფილო აზნაურებთან კავშირი გააბეს და ისინი თავის მხარეზე გადაიბირეს.

სპარსეთის მზრძანებელნი, სასანიანი შაჰები, დაპყრობილი ქვეყნების შემოსამტკიცებლად, სარწმუნოების გამოყენებასაც ცდილობდნენ, ერთ-მორწმუნეობას მეტი ერთგულებაც მოსდევსო. შაჰების ნატვრა და წაღილი ის იყო, დამორჩილებულ ხალხებში როგორმე თავიანთი ეროვნული სარწმუნოება, ცეცხლის-მსახურება ანუ მაზდეიანობა, ჩაენერგათ და ამის გულისათვის საშუალებას არა ზოგავდნენ. ამასთან ერთად, სპარსეთის მეფეებმა ქრისტიანობის დევნაც დაიწყეს, იმიტომ რომ მეოთხე საუკუნიდან, როგორც ვიცი, ქრისტიანობა რომის სახელმწიფო სარწმუნოებად იქცა და რომაელებიც ამ რელიგიას თავის პოლიტიკური მიზნე-

ბისათვის იყენებდნენ. შაჰმა იეზიდეგრძმა (438 — 457) ქართლიდან, სომხეთიდან და ალბანეთიდან ყველაზე გავლენიანი აზნაურის გვარების თავი-კაცები დაიბარა და გამოუცხადა: ან ქრისტიანობას თავი დაანებეთ და მასდღიანობა მიიღეთ, ან არა და დედა-ბუდიანად მოგსპობთო. კავკასიელმა აზნაურებმა ცოტა იყოყმანეს, მაგრამ შემდეგ შაჰის ნებას დაჰყვნენ. სიმტკიცისათვის იეზიდეგრძმა ზოგი ამათგანი თავისთან დაიტოვა. მათ შორის ქართლის პიტიახში არსულა, სხვებს კი შინ მოგვები (მახდღიანობის ქურუმები) გააყოლა ცეცხლის-მსახურების გასავერცელებლად. ქრისტიანობა ამ დროს ამიერ-კავკასიაში დიდი ხნის შეთვისებული იყო და მისი ასე ადვილად ამოგდება არ შეიძლებოდა. იმ აზნაურებშიაც-კი, რომელნიც მზად იყვნენ თავისი ქვეყნისათვის ელაღატნათ და სპარსელების მხარეზე გადასულიყვნენ, ბევრი ჯიუტობდა და ქრისტიანობას თავს არ ანებებდა. მხოლოდ ზოგ კუთხეში, რომელიც უფრო დასამხრობი იყო სპარსელებისათვის და ამათგან უფრო დამოკიდებულიც ახერხებდნენ მოგვები თავისი მიმდევრების შოვნას. ასეთი იყო ქართლში. მაგ., საპიტიახშო.

თავდაპირველად ერანის შაჰები ქართლში პიტიახშებად სპარსელებს გზავნიდნენ. შემდეგ, როცა სპარსეთის მთავრობამ ქართლის დიდ აზნაურებში მომხრეები გაიჩინა, შაჰები ქართლის პიტიახშად უკვე ქართველს ნიშნავდნენ, ვინმეს დიდ აზნაურთაგანს. ბოლოს, პიტიახშობა შთამომავლობით დაიმკვიდრეს ქვემო ქართლის მთავრებმა იმ არსულას სახლიდან, იეზიდეგრძმა რომ მასდღიანობა მიაღებინა და თავის კარზე დაიტოვა მძველად. ასე ჩამოყალიბდა ქართლის საპიტიახშო, რომელიც ვრცელი სამთავრო იყო, თრიალეთიდან სომხეთამდე გადაჭიმული. ქართლის საპიტიახშო ქართლის სამეფოში შედიოდა. მაგრამ პიტიახშები სპარსელების წაქეზებით ქართლის მეფეს ეურჩებოდნენ. მეხუთე საუკუნეში საპიტიახშო სპარსელების ბუდე გახდა ქართლში.

რაკი ქრისტიანობის მოსპობა და მასდღიანობის საყოველთაოდ გავრცელება სპარსელებმა ვერ მოახერხეს, მათ პოლიტიკა გამოიცვალეს.

იმ დროს ქრისტიანები სხვადასხვა მიმართულებად იყვნენ დაყოფილნი, რომელნიც ერთმანეთს ებრძოდნენ. ეს ბრძოლა სოციალურსა და ეროვნულ ნიადაგზე იყო წარმომდგარი, მაგრამ გარეგნულად იგი წარმოებდა სარწმუნოებრივი საკითხების გამო. დიოფიზიტები ანუ ორბუნებიანები ქრისტეში ღვთაებრივ ბუნებასაც ხედავდნენ და ადამიანურსაც, მონოფიზიტები-კი (ერთბუნებიანები) ქრისტეში მხოლოდ ღვთაებრივ ბუნებას აღიარებდნენ. იყო აგრეთვე სხვა მიმართულებებიც, მაგ., ნესტორიანობა და არიანობა.

რაკი რომის მთავრობას ქრისტიანობა იმისათვის სჭიროდა რომ თავისი უფლება განემტკიცებინა და უზარმაზარი სახელმწიფოს მთლიანობა დაეცვა, ამიტომ იგი, ცხადია, ებრძოდა ერეტკოსებს ანუ მწველებლებს, როგორც ეძახდნენ მაშინ ყველას, ვინც გაბატონებულ საეკლესიო შეხედულებას ე. წ. „მართლმადიდებლობას“ არ იზიარებდა. მას შემდეგ, რაც რომის სახელმწიფო გაიყო ორად, აღმოსავლეთ ნაწილში თანდათან დი-

ოფიზიტობამ გაიმარჯვა. 451 წ. ქალკედონის კრებაზე აღმოსავლეთ რომის ეკლესიამ დიოფიზიტობა მიიღო, როგორც ერთადერთი სწორი აღსარება. ამის გამო, დიოფიზიტებს ქალკედონიტებსაც ეძახიან.

ამ გარემოებას ჩაებღაუჭა ეხლა სპარსეთის მთავრობა, რომელსაც უნდოდა ესარგებლნა ამ შფოთითა და ბრძოლით, ქრისტიანებს შორის, თავისი საკუთარი ინტერესებისათვის. ეხლა სპარსეთის მთავრობა მხარს უჭერდა ისეთს ქრისტიანობას, რომელსაც ებრძოდა სპარსეთის მტერი — რომის მთავრობა. თუ ქრისტიანობის დათმობა არა გასურთ, მაშინ ისეთი ქრისტიანობა მაინც უნდა მიიღოთ, რომელიც რომის მეფის სარწმუნოებისგან განსხვავდებოდა, — ასე მოითხოვდა ეხლა სპარსეთის შაჰი თავისი ქრისტიანი ქვეშევრდომებისაგან.

ამ გზით სპარსელებმა თავის მხარეზე გადაიყვანეს უმაღლესი სამღვდელთა და დიდი აზნაურები სომხეთში, ქართლში და ალბანეთში. ეპისკოპოსებად ამ დროს უკვე წარჩინებულ ხალხს. აზნაურებს. ვხედავთ. მათ ადგილობრივი მეფე მოიძულეს ისევე, როგორც მათმა თანამოძმეებმა, მთავრებმა და ერისთავებმა. ქრისტიანულ ეკლესიას მესხეთე საუკუნეში უკვე დიდი მამულები ჰქონდა შექმნილი. ამ მამულების გამო ქართლის მეფესა და სამღვდელთა შორის ისეთივე ბრძოლა გაჩაღდა, როგორც მეფესა და სხვა დიდ აზნაურებს შორის. ამიტომ დაუახლოვდნენ ერთმანეთს სპარსელები და ქართლის სამღვდელთა თანდათან ქართლის მთავარ-ეპისკოპოსი და ეპისკოპოსების უმრავლესობა სპარსელების მხარეს გადავიდა. სამაგიეროდ, სპარსელები თავის მომხრე ეპისკოპოსებს უხვად აჯილდოვებდნენ. იყო ისეთი შემთხვევაც, როცა ქართლის მთავარ-ეპისკოპოსი ერისთავადაც კი იყო დანიშნული სპარსელების მიერ.

ასე დაიწყო ქართლის მთავრებისა და ეპისკოპოსების ბრძოლა, სპარსელებთან ხელისხელ ჩაკიდებით, ქართლის მეფის წინააღმდეგ.

ვახტანგ გორგასალი. მეფობის მოსკობა ქართლში

მესხეთე საუკუნის მეორე ნახევარში ქართლში ვახტანგ გორგასალი მეფობდა. ვახტანგი გოლიათური ტანის პატრონი, ძლიერი, თავისუფლების მოყვარე და გულადი კაცი იყო. სპარსელებმა ვახტანგს „გორგასალი“ დაარქვეს (სპარსულად „გორგ“ მგელსა ნიშნავს, „სარ“ — თავს): ვახტანგს, რომელიც ომში მტერს ზარსა სცემდა, თავზე მუზარადი ეხუზა, რომელზედაც მგელი იყო გამოსახული. მან თავის ქვეყნიდან სპარსელების გაძევება მოიწადინა. ხალხს ამ დროს თავი მობეზრებული ჰქონდა სპარსელების ძალადობისა და მებარკეობისაგან. გამწარებული ჰქონდათ ცხოვრება სპარსელებისაგან სომხებსაც. 451 წ. სომხეთში დიდი აჯანყება მოხდა სპარსელების წინააღმდეგ. მაგრამ ეს აჯანყება დაშარცხდა. მიუხედავად ამისა, სომხეთში სპარსელების სიძულვილის ცეცხლი მაინც ღვიადა. ამიტომ ვახტანგმა დაიწყო ფარულად სპარსელების საწინააღმდეგო ძალების კრება არამარტო თავის სამეფოში, არამედ მეზობელ სომხეთშიც.

ქართლში ვახტანგს უმთავრესად ხალხის იმედო ჰქონდა. ხალხი, ერთი მხრით, სპარსელებისაგან იტანჯებოდა, მეორე მხრით — სპარსელების მოკავშირე ქართველი მთავრებისა და ერისთავებისაგან. ეს მთავრები და ერისთავები, რომელნიც სპარსელების დახმარებით ქართლის მეფეს ებრძოდნენ, იმავე დროს ხალხის, „წერილი ერის“, გაძარცვასა და დამონებას სცდილობდნენ. ამიტომ ხალხი ვახტანგს უყურებდა როგორც თავის მხსნელს გარეშე და შინაური მტრისაგან. ამიტომვეა რომ ხალხმა დღემდე შეინახა განსაკუთრებული სიმღერა, რომელშიაც ვახტანგი შექმნილი და განდიდებულია:

ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა,
ციდან ჩამოესმა რეკა.
იალბუზზე ფეხი შესდგა,
დიდმა მთებმა შექნეს დრეკა.

თუ ხალხი ვახტანგის მხარეს იყო ამ ბრძოლაში, სამაგიეროდ ეპისკოპოსები და მთავრები მას ხელს უშლიდნენ, ან პირდაპირ ღალატობდნენ კიდევაც. ერთხელ, როცა ვახტანგი ეკლესიაში ყოფილა, მიქაელ მთავარ-ეპისკოპოსს, რომელსაც გაგებული ჰქონია, ვახტანგი სპარსელების წინააღმდეგ აჯანყებას ამზადებდა, დიდი შეურაცხყოფა მიუყენებია მეფისათვის — ფეხი ჩაუცია მისთვის. ვახტანგმა განდევნა მიქაელი და კათალიკოსობა დააწესა, ე. ი. ქართლის ეკლესიის სათავეში მთავარ-ეპისკოპოსის მაგიერ კათალიკოსი დააყენა. პირველ კათალიკოსად ვახტანგმა რომაელი, დიოფიზიტობის მომხრე პირი დანიშნა და ამით „სპარსულ“ ქრისტიანობას, მონოფიზიტობას, აშკარა ბრძოლა გამოუცხადა.

სპარსეთის მომხრე აზნაურების მეთაური მაშინ ქართლში ვარსკენი პოტიანში იყო, იმ არშუშა პოტიანშის შვილი, რომელმაც სპარსეთის მეფის შაბურის მოთხოვნით, ქრისტიანობას თავი დაანება და მაზნდიანობა მიიღო. ვარსკენიც, პეროზ სპარსეთის მეფის გულის მოსაგებად, ქრისტიანობას გადაუდგა. მართლაც, პეროზმა ვარსკენი დააჯილდოვა და ცოლად მას თავისი ქალიც-კი მიათხოვა. ქართლში დაბრუნებულმა პოტიანშმა გამაზნდიანება დაუპირა თავის პირველ ცოლს, შუშანიკსაც-რადგანაც შუშანიკი ქმრის ნებას არ დაჰყვა, იგი ვარსკენმა აწამა. ეს ამბავი აღწერილი აქვს იაკობ ცურტაველს.

შუშანიკის წამება მოიმიზეზა ვახტანგმა და ვარსკენი მოაკვლევინა 484 წ. ნამდვილად, ვახტანგს სურდა სპარსეთის მომხრე მთავრების განადგურება. იმავე წელს მართლაც დაიწყო, ვახტანგის მეთაურობით, ქართველებისა და სომხების ომი სპარსელების წინააღმდეგ. მაგრამ ომის დროს ისევ მოლაღატებები გამოჩნდნენ, განსაკუთრებით სომეხი აზნაურების წრიდან, ისინი მტრის მხარეს გადავიდნენ და თავისიანების დამარცხებას ხელი შეუწყვეს. ვახტანგი დროებით ეგრისში გაიხიზნა.

შემდეგ ვახტანგი დაბრუნდა ქართლში და განაახლა სპარსელების წინააღმდეგ მოქმედება. ერთ-ერთ ბრძოლაში ვახტანგი დაიღუპა, ისევ ღალატის წყალობით: მისმა ყოფილმა მონამ მძარკით ისარი ჩასცა მოხერხებულ ადგილას მებრძოლ მეფეს. მეკვლედი იმავე მუხანათი აზნაურ-

რების მოსყიდული უნდა ყოფილიყო. ვახტანგი გარდაიცვალა ციხე-ქალაქ უჯარმაში, რომელიც იმ დროს კახეთის ცენტრი იყო.

ვახტანგ გორგასლის სიკვდილის შემდეგ ქართლის სამეფოს საქმე უკან წავიდა. 523 წ. ქართლში ისევ აჯანყება მოხდა სპარსელების წინააღმდეგ, რადგანაც სპარსელებს ახალი ბრძანება გამოეცათ — ყველამ მახდებიანური წესები უნდა შეასრულოს, კერძოდ — მიცვალებული მიწაში არ უნდა დამარხოსო. ქართლის მეფე გურგენი, რომელსაც კავშირი ჰქონდა გაბმული იუსტინე კეისართან და კეისრისაგან ჯარსაც ელოდა, სპარსელებს გადაუდგა. მაგრამ რომაელების მაშველი ჯარი რიცხვმცირე გამოდგა, გურგენი სპარსელებს ველარ გაუმკლავდა და იძულებული შეიქნა მთელი ოჯახითა და თავისი მომხრე დარბაისლებით ეგრისს შეჰფარებოდა. ქართლში მეფობა მოისპო და სპარსელების მმართველობა დამყარდა.

ქართლი სპარსელების გატოვების შემდეგ

იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი გვიამბობს რომ გურგენ მეფის აჯანყების შემდეგ „არც სპარსელები აძლევდნენ ქართველებს ნებას თავისი მეფე ჰყოლოდათ, არც ქართველები არ ემორჩილებოდნენ სპარსელებს ნებაყოფლობით. სპარსელები და ქართველები დიდი ეჭვითა და უნდობლობით უყურებდნენ ერთმანეთს“-ო. ეს ნათქვამი, ცხადია, ქართველ ხალხს ეხება, რომელიც იძულებული გახდა დროებით დამორჩილებოდა უხეშ ძალას, მაგრამ იმავე დროს გულის სიღრმეში შეურიგებელ სიძულვილს ატარებდა დამპყრობელებისადმი და ელოდა ხელსაყრელ დროს, რომ ქედიდან მონობის უღელი გადაეგდო.

ქართლის მთავრები და ერისთავები-კი, ვინც შთამომავლობითაც სეფე-წილები და დიდი აზნაურები იყვნენ, თავს კარგად გრძნობდნენ. მეფობის მოსპობა ქართლში ხომ უმთავრესად ამ მთავრებისა და ერისთავების საქმე იყო. რაკი მეფობა მოსპეს, ეს დიდი აზნაურები ეხლა თავს ლაღად გრძნობდნენ. ძველი ქართველი შემატანე მოგვითხრობს: „ვინათგან მოაკლდა მეფობა შვილთა გორგასლისათა, მით ეამითგან ეპყრა უფლება ქართლისა აზნაურთა“-ო, ესე იგი, მას შემდეგ რაც ვახტანგის შთამომავლობას მეფობის უფლება წაართვეს, ქართლში უკვე აზნაურები გაბატონდნენო. ეს დიდი აზნაურები ადვილად შეუხმატებიდნენ სპარსელებს და ეხმარებოდნენ მათ ქართლის მართვა-გამეგობაში. სამაგიეროდ, სპარსელებიც მათ თავის წყალობას არ აკლებდნენ, მსხვილ თანამდებობებსა და ჯილდოებს ურიგებდნენ და ზოგჯერ მემკვიდრეობითაც უმტყიცებდნენ მიცემულ მოხელეობას.

იმ თანამდებობათაგან, რომლებიც ქართლში სპარსელებმა ადგილობრივ აზნაურებს დაუმტყიცეს, ყველაზე დიდი იყო „ქართლის მამასახლისის“ და „ქართლის პიტიახშის“ თანამდებობანი. ამ მთავრებს გარდა იყვნენ აგრეთვე ცალკე თემების ერისთავებიც. ქართლის კათალიკოსიც კარგად იყო განწყობილი სპარსელებთან!

ქართლის სათავეში სპარსელებს თავისი მოხელე ეყენათ, რომელიც „მარზპანის“ წოდებას ატარებდა. „მარზპანი“ სპარსული სიტყვაა და „ოლქის მმართველს“ ნიშნავს. (სიტყვა „მარზ“-ისაგან წარმოსდგება დღევანდელი „მარზა“). მარზპანს დიდი უფლებები ჰქონდა. მას შეეძლო ქართლის ყოველი მცხოვრების გასამართლება და სიკვდილით დასჯაც. მარზპანივე ჰკრებდა ხარკს ქართველი მთავრებისა და ერისთავების საშუალებით.

ქართლის დიდი ქალაქების, მაგ., თბილისისა და მცხეთის, ციხეებში სპარსელების ჯარი იდგა. ამ მეციხოვნე რაზმების უფროსებად აგრეთვე სპარსელი „ციხისთავეები“ ითვლებოდნენ, რომელნიც იმავე მარზპანს ემორჩილებოდნენ.

ქართლის მოსახლეობას სპარსელებმა, ხარკის ვარდა, სამხედრო სამსახურიც დააკისრეს. ეს სპარსული ხარკი, ბეგარა, ძალმომრეობა და უსამართლობა სულ უფროდაუფრო იზრდებოდა და თანდათან აღვივებდა ზეკმაყოფილებას და სიძულვილს დამპყრობელებისადმი, ვიდრე იგი დიდ ხანძრად არ გადაიქცა. ქართველი ხალხის წინააღმდეგობის გამო სპარსელებმა დიდხანს ვეღარ იბოგინეს ჩვენს ქვეყანაში. მაგრამ სანამ აქ იყვნენ, სპარსელებმა დიდი ვნება მიაყენეს არა მარტო აღმოსავლეთს, არამედ დასავლეთ საქართველოსაც.

ეგრისი მემკვიდრე საუკუნის დასაწყისში.

ჩრდილოეთის სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადება ეგრისში

როცა სპარსელებმა ქართლი მთლიანად დაიმორჩილეს, აღმოსავლეთ რომის იმპერიის მთავრობა, რომელიც კონსტანტინოპოლში იჯდა, საგონებელში ჩავარდა, ვაი თუ სპარსელები ეგრისსაც გადმოსწვდნენ. სპარსელები არც ჰმალავდნენ თავის ასეთ განზრახვას, მით უმეტეს რომ ეგრისის მეფე და დიდებულები თვითონაც ცდილობდნენ სპარსელები გამოეყენებინათ რომაელების წინააღმდეგ. ერანის მთავრობის ნამდვილი წადილი ის იყო, რომ ეგრისის ხელში ჩაგდებათ გული საგულეს ჰქონოდა ქართლშიც. ქართლსა და ეგრისს შორის მჭიდრო კავშირი არსებობდა ძველთაგანვე, არა ერთხელ დახმარებიათ ისინი ერთმანეთს გაჭირვებაში, და თავშესაფარიც არა ერთხელ უმოვნიათ ეგრისში ქართლიდან გახიზნულ სახელმწიფო მოღვაწეებს. ის კი არა და, სპარსელების მტრეალობისაგან გამოქცეული ზომხებიც სახიზარს ეგრისში ჰპოულობდნენ. ამიტომ უნდოდათ სპარსელებს მოეშალათ ეს ბუდე, სადაც ერანის ღირსი ქვეშევრდომები ახალ ძალებს აგროვებდნენ და თავიანთი ქვეყნების განთავისუფლების გეგმებს ამუშავებდნენ. ვარდა ამისა, ეგრისში დამკვიდრებით სპარსელებს უნდოდათ შავი ზღვისკენ გზა გაეკაფათ, რომ თავისი მოსისხლე მტრისათვის, რომელებსათვის, ზღვიდანაც დაეგრაათ.

ამ მოსაზრებით, სპარსელებმა ჯერ დიპლომატიის საშუალებით მოს-
თხოვეს რომაელებს ეგრისზე ხელის აღება: 518 — 523 წლებში ერანის
ელჩი უმტკიცებდა რომაელების წარმომადგენლებს, რომ „კოლხიდა,
რომელსაც ეხლა ლაზიკა ეწოდება, ძველთაგანვე სპარსელთა ქვეშევრ-
დომი იყო და იგი რომაელებს ძალით უჭირავთ, უსამართლოდ“-ო.
რომაელები აღშფოთებული იყვნენ სპარსელების მოთხოვნის გამო.
523 წ., როცა გურგენ ქართლის მეფემ ეგრისს შეაფარა თავი, მისმა მდე-
ვარმა სპარსულმა რაზმებმა ეგრისის საზღვრებს მიაღწიეს. მაგრამ აქაურ
ეიწრობებში ჩასაფრებული ქართლები თავს მარჯვედ იგერიებდნენ
და სპარსელებმა მათ ვერაფერი დააკლეს. შემდეგ-კი სხვა ამბები დატრი-
ხლდა.

ქართლის საზღვარზე ეგრისს ორი ძლიერი ციხე-სიმაგრე ჰქონდა —
შორაპანი და სკანდა. ძველთაგანვე ამ ციხეებს თვითონ ეგრისელები
იცავდნენ და კარგადაც იცავდნენ, მათ ბოლომდე შეინარჩუნეს ორივე.
მაგრამ ეხლა ეგრისელებმა შეატყვეს, რომაელებს თვითონ უნდათ ჩვენი
ქვეყანა ხელთ ჩაიგდონო და გული აიყარეს — ხალხს საკუთარი ქვეყანა
და მისი დაცვა თავისთვის უნდოდა და არა სხვებისათვის.

ამიტომ იყო რომ რომაელები სჩიოდნენ, — ლაზებს არ ჰსურთ თავისი
წყევლის ჩვენთან ერთად დაცვაო. კეისარმა გადასწყვიტა ჯარის გაგზავნა
ეგრისში. დიდი ხანი იყო უკვე გასული რაც რომაელების ჯარები ეგ-
რისში არ მდგარიყო და მათი გამოჩენა ხალხმა ძალიან იუცხოვა. რომა-
ელებმა გამოიყვანეს შორაპნისა და სკანდას ციხეებიდან ადგილობრივი
მეციხოვნენი და მათ მაგიერ თვითონ ჩადგნენ შიგ. სკანდასა და შო-
რაპანში რომაელებმა დიდ ხანს ვერ გასძღეს. სურსათის ამოტანა რო-
მაელებს აქ თვითონ არ შეეძლოთ, ეს მათ ლაზებს დაავალეს. ლაზებმა
ანუ ეგრისელებმა ერთი პირობა კი უზიდეს რომაელებს სურსათ-სანო-
ვაგე. მაგრამ შემდეგ ამ სამსახურზე უარი სთქვეს. რომაელები იძულე-
ბული გახდნენ ციხეები დაეცალათ და სკანდა-შორაპანი სპარსელებმა
ჩაიგდეს ხელში სულ გაურჯელად.

ესლა კონსტანტინოპოლის მთავრობა კიდევ უფრო შეფიქრიანდა და
ეგრისის გამაგრებისათვის მეტ ზრუნვას შეუდგა. რაკი ქვეყნის შიგნით
მდებარე ციხეების დაცვა მათ არ შეეძლოთ, ამიტომ რომაელებმა ზღვი-
სა და დიდი მდინარეების ნაპირების მაგრება დაიწყეს. უფრო ხელმი-
საწევდომ ადგილებში რომაული გარნიზონები ჩადგნენ.

გარდა ამისა, კეისარმა საჭიროდ იცნო სხვაშრივაც შემოემტკიცებინა
ეგრისის მმართველები. ეგრისში ამ დროს ის-ის იყო მეფე გარდაცლი-
ლიყო და მისი მემკვიდრე, წათე, ტახტზე ასვლას აპირებდა. კეისარმა
წათე კონსტანტინოპოლში დაიბარა და პირობა დაუდო, თუ ეგრისის
მეფობა გასურს, ქრისტიანობა უნდა მიიღო. იმდროინდელ გარემოება-
ში წათეს სხვა რაღა ჩარა ჰქონდა, თვითონაც მონათლა და თავისი შვი-
ლიც მონათლა. ამის შემდეგ კეისარმა წათე ეგრისის მეფედ დაამტკიცა
და დიდი დიდებით სამშობლოში გაისტუმრა. ეს ამბავი მოხდა 523
წელს.

ეგრისში ქრისტიანობა დიდი ხნიდანვე იყო შემოსული. ზღვისპირა ქალაქებში უკვე მეოთხე საუკუნის დამდეგს ეპისკოპოსები იხდნენ. მაგრამ ეგრისის მეფეებს არ ჰსურდათ რომაელების სარწმუნოების მიღება, რადგანაც რომაელები არაფრად ეპიტნავებოდათ და იმასაც კი ცდილობდნენ რომ რომაელებისათვის სპარსელები დაეპირისპირებინათ, როცა რომაელებს თავს გაუდიოდათ ზოლმე. ესლა, როცა რომაელებმა სამხედრო მუხრუჭი მოუჭირეს დასავლეთ საქართველოს, ეგრისის მეფე იბულებული გახდა სარწმუნოების საკითხში დაეთმო რომაელებისათვის. ასე გადაიქცა ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად ეგრისში.

„საუკუნო ზავი“ და მისი შედეგები

წათეს ამბავი სპარსელებს ელდად ეცათ და შაჰმა კეისარი საყვედურით აავსო. კეისრის ცბიერი პასუხი საკმაო არ აღმოჩნდა სპარსელების დასამშვიდებლად და 528 წ. ისინი ეგრისს შეესივნენ. მეფე წათემ, რომაელების დახმარებით, სპარსელები თავის სამეფოდან განდევნა. სპარსელები ისევ-ისევ შორაპანსა და სკანდაში დააჩნენ მხოლოდ. 532 წელს რომაელებმა და სპარსელებმა ერთმანეთში ზავი დასდეს, რომელსაც „საუკუნო“ უწოდეს, ვითომც იგი არასოდეს არ უნდა დარღვეულიყო. „საუკუნო ზავის“ პირობით, რომაელებმა და სპარსელებმა ერთმანეთს დაპყრობილი ადგილები გაუცვალეს. სპარსელებმა, კერძოდ, სკანდა და შორაპანი დასთმეს. გარდა ამისა, სპარსელებმა პირობა დასდეს, რომ სამშობლოში დაბრუნების ნებას მისცემდნენ ყველას, ვინც ქართლიდან გაიქცა გურგენ მეფის აჯანყების დროს. ამ ზავს უნდობლობა და ეჭვი მანც არ მოუსპაია; ორივე მხარე მერმისზე ფიქრობდა და ყოველი შემთხვევისათვის ემზადებოდა.

აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში ამ დროს იუსტინიანე იყო კეისრად (527—565), ერანში-კი შაჰი ხოსრო ანუშირვანი მბრძანებლობდა (531—579). ორივემ მთელი თავისი ხანგრძლივი მეფობა მუდმივს ომიანობაში და ერთმანეთის მტრობაში გაატარეს. გარდა იმისა, რომ სპარსელები და რომაელები ერთმანეთს ებრძოდნენ, მათ ამ დროს სხვა მტრებიც ბლომად ჰყავდათ. სპარსელებს სიცოცხლე გაუშწარეს ჰუნებმა, რომელნიც მეოთხე-მეხუთე საუკუნიდან დაბუდებული იყვნენ კასპიის ვაღმა მხარეში და ჩრდილოეთ-კავკასიაში. ამიტომ სპარსელები მეექვსე საუკუნეში დიდ მუშაობას აწარმოებდნენ რომ ჰუნების წინააღმდეგ სანაპირო ხაზი გაემაგრებინათ. ასე, სპარსელებმა ციხე-კოშკებითა და გალავნებით გაამაგრეს კავკასიონის ყველა ზეკარი, მათ შორის — დარიალა, და დარუბანდის ზღვის კარიც. გაამაგრეს სპარსელებმა ქართლ-ეგრისის სანაპირო ხაზიც.

ასევე იქცეოდა იუსტინიანეც. ეგრისშიაც იუსტინიანემ ბევრი ძალა და სიმდიდრე მოახმარა საზღვრების გაამაგრებას, კერძოდ — ვიწრო ხეობებს, რომლებზედაც გზები გადიოდა და რომლებსაც ბერძნულად „კლისურას“ ეძახდნენ. ამ სახელის ნაშთია დღევანდელი „კელასური“ აფხა-

ზეთში, სადაც ძველი დიდი გალავანი ეხლაც არის ნაწილობრივ შენახული. იუსტინიანემ გაამრავლა რომაული ჯარებიც ეგრისში. რომაული მეციხოვნე ჯარები ამ დროს ეგრისის ზღვისპირა ქალაქებში იდგა უმთავრესად — ფოთში ანუ ძველ ფაზისში, ცხუმში ანუ სევესტოპოლისში (ძვ. დიოსკურია), ბიჭვინტაში ანუ პიტინტში. ამ სიმაგრეებისათვის ადვილი იყო ზღვით მიწოდება როგორც სურსათის, ისე დამხმარე სამხედრო ძალისაც. გამაგრებულ იქნა ზოგიერთი შიგნით მდებარე ციხეც და, მათ შორის, ეგრისის დედაქალაქი ციხე-გოჯი ანუ არქეოპოლისი. ეგრისის სამხრეთ საზღვარზე, ქობულეთსა და ციხისძირს შუა, სადაც ეგრისის სამხრეთი გზა ვიწრო ზღვისპირა კარებში გადიოდა, იუსტინიანეს ბრძანებით აშენებულ იქნა ახალი ციხე-ქალაქი, სახელად პეტრა. პეტრას შიდა-ციხე, რომელიც აშენებული იყო თვალუწყდენელ კლდეზე, ნაწილობრივ ეხლაც არის შენახული (ციხისძირში). ქალაქ პეტრაში დააყენა იუსტინიანემ რომაელების მთავარი გაზრნიზონი, აქვე იჯდა სტრატეგოსიც. სტრატეგოსი ეწოდებოდა იმ სარდალს, რომელსაც ემორჩილებოდნენ ეგრისში მდგარი რომაული რაზმები. ამავე დროს სტრატეგოსს კეისრისაგან ფარულად დავალებული ჰქონდა თვალ-ყური ედევნებინა ეგრისის მეფისათვის.

რომაელი მეციხოვნეების გაჩენა ეგრისელებს თავისთავადაც არაფრად ეპრიანათ. მაგრამ ამას ზედ წაერთო ეგრისში ჩამომდგარი რომელი მოხელეების ბოროტმოქმედება. იმდროინდელი რომელი მოხელეები საერთოდ ცნობილი იყვნენ თავისი ანგარებითა თაღლითობითა და თვითნებობით. ისინი არავითარ საშუალებას არა ზოგავდნენ, რომ რაც შეიძლება მეტი დაეცინკლათ ქვეშევრდომებისაგან. ასეთი ყოფილა, მაგალითად, კეისრის მიერ სომხეთის მმართველად დანიშნული ვინმე აკაკი. მოთმინებიდან გამოსულმა სომხებმა მოკლეს აკაკი და სპარსელების მხარეს გადავიდნენ.

ასეთივე მოხელეები იყვნენ გამოგზავნილი ეგრისშიაც. უკვე პირველ სტრატეგოსს პეტრეს ძალიან შეუწყუხებია ეგრისელები თავისი უდიერი ქცევითა და ვერცხლისმოყვარეობით. მაგრამ პეტრეს ბევრად წააცილა მისმა მოადგილემ, იოანემ, რომელსაც მეტსახელად ციხეს ეძახდნენ. იოანე-ციხეს შესახებ თვითონ რომაელები ამბობდნენ: მან სტრატეგოსობას მიაღწია მხოლოდ იმით, „რომ ყველაზე უფრო საზიზღარი იყო და ყველაზე უფრო მოხერხებული ფულის საშოვნელად უსამართლო საშუალებათა გამოგონებაში. ის იყო რომ რომაელთა და ლაზთა ყველა საქმე გააძრუდა და არივ-დარია“-ო. ციხეს ჩრევით ააშენა იუსტინიანემ ციხე-ქალაქი პეტრა.

დიდი ომის დაწყება ეგრისში. ომის მიზეზები

ეგრისშიაც ციხემ ძარცვა-გლეჯას მიჰყო ხელი. განსაკუთრებით შეავიწროვა ციხემ ხალხი იმით რომ მან ეგრისში თავისუფალი ვაჭრობა მოსპო. ვაჭრებს ნება არ ჰქონდათ თვითონ შეეტანათ ეგრისში საქონელი, არც ეგრისელებს ჰქონდათ უფლება თავის ნებაზე გაეყიდათ საქონ-

ნელი. როგორც შემოსატანს, ისე გასატან საქონელს ჯერ ციბეს ხელში უნდა გაეგლო და ფასებსაც მათ თვითონ ციბე უწესებდა. ლაზებს იძულებულს ხდიდნენ ისეთი საგნებიც ეყიდნათ, რომლებიც მათ სრულუღბით არ სჭირდათ. ხშირად კიდევ რომაელები ფულს არ აძლევდნენ იმ საგნებში, რასაც მათგან ყიდულობდნენ.

ეგრისი ამ დროს ფართო ვაჭრობას აწარმოებდა. ბლომად გაჰქონდათ ეგრისიდან ტყავეულობა, ბეწვეული და სხვა ნედლეული, ბევრი გაჰყავდათ მონებიც. სამაგიეროდ, ეგრისელებს დიდი რაოდენობით შემოქონდათ მარილი. რომელიც ადგილობრივ არ იპოვებოდა. მთევ და წარჩინებული ხალხი, ამას გარდა, ადგილობრივ პურსა და ღვინოზე მეტად უცხოურს ეტანებოდა. შემოჰქონდათ ძვირფასი ქსოვილები და იარაღიც, ხმავე წარჩინებული ხალხისათვის.

ამ ვაჭრობას ეგრისელები უმთავრესად შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე ქვეყნებთან აწარმოებდნენ, პირველ რიგში — პონტოსა და ყირიმთან, — რომელნიც ამ დროს აგრეთვე რომაელებს ექვემდებარებოდნენ. საქონელსაც ამიტომ ზომალდებით ჰზიდავდნენ და თვითონ ეგრისელებიც დახელოვნებული მეზღვაურები იყვნენ.

გარდა იმისა, რომ ზოგიერთი საგნის, მაგ., მარილის, შემოტანა აუცილებელი იყო, რადგანაც უმისოდ ხალხს გაძლება არ შეეძლო, — ამ ვაჭრობას დიდი სარგებლობა მოჰქონდა მისი მიმდევრებისათვის ეგრისში. ვაჭრობას უმთავრესად თვითონ მეფე და წარჩინებულები აწარმოებდნენ, ისინი ყიდულობდნენ საზღვარგარეთულ ძვირფას საქონელს და ისინივე იძლეოდნენ სამაგიერო საგნებსაც. მონების გამყიდველნიც მეფე და წარჩინებულნი იყვნენ. აქ მონებად მეტწილად ტყვეები იგულისხმებიან: თავს დაესხმოდნენ მეზობელ ტომებს — ჩვეულებრივად ჩრდილოეთ კავკასიაში, მოიტაცებდნენ იქიდან ხალხს და შემდეგ რომაელებზე ჰყიდდნენ. ზოგიერთი უფრო სასტიკი მთავრები-კი, როგორც: მიალითად, აბაზგების მთავრები, საკუთარი ქვეშევრდომების გაყიდვასაც არ თავილობდნენ. ტყვის ყიდვა წარჩინებული ხალხის ხელობად იყო გადაქცეული.

ამიტომ ციბეს მიერ შემოდებულმა სავაჭრო მონოპოლიამ ძალიან შეავიწროვა ეგრისის მეფე და დიდებულები. რაკი, ამასთან ერთად, რომაელებმა სხვა მხრივაც შეავიწროვეს ეგრისელები, ამიტომ ეგრისის მეფემ და დიდებულებმა გადასწყვიტეს რომაელების თავისი ქვეყნიდან განდევნა. დახმარებისათვის, არჩიეს, სპარსელებისათვის მიემართნათ.

ეგრისში ამ დროს მეფედ იყო გუბაზი, რომელიც ცდილობდა მოზღვავებულ უცხო, მტრულ ძალებს შორის როგორმე დამოუკიდებლობა შეენარჩუნებინა.

გუბაზმა ერანის მბრძანებელს, ხოსრო ანუ შირვანს, ელჩები გაუგზავნა ფარულად. ეგრისის წარმომადგენლებმა ხოსროს უთხრეს: „საჭიროა ერთქვით ზოგიერთი ბოროტების შესახებ, რაც ჩვენს წინააღმდეგ წყეულმა რომაელებმა ჩაიდინეს. ჩვენს მეფეს ხომ მეფობის მხოლოდ გარეგნული ნიშნები დაუტოვეს, ძალაუფლება საქმეებში-კი თვითონ მიითვისეს-

მეფეც მოსამსახურის ბედში იმყოფება და განმკარგულელები სტრატეგოსისა ეშინია. აუარებელი ჯარიც ჩაგვიყენეს, მაგრამ იმისთვის კი არა რომ დაიკვან ჩვენი ქვეყანა შემწუხებლებისაგან, მოსაზღვრე ხალხებისგან ჩვენ ხომ სხვა არავინ გვაწუხებდა, რომაელების გარდა; არამედ იმისთვის, რათა დავემწყვდიეთ ჩვენ როგორც ციხეში და რათა ჩვენს ქონებას დაპატრონებოდნენ“—ო. ელჩებმა სთხოვეს ხოსროს დახმარებოდა ჯარით ეგრისს რომაელების განდევნაში და სამაგიეროდ ვასალობა აღუთქვეს. ელჩები ეუბნებოდნენ ხოსროს: „იმ სარგებლობის შესახებ, რომელიც გექნებათ თქვენ ლაზებისგან, თუ მათს თხოვნას შეიწყნარებთ, ესლავე მოგახსენებთ. სპარსელების ძალას თქვენ გაზრდით უძველესი სამეფოთი (ე. ი. ეგრისით) და მისი საშუალებით განდიდდება თქვენი ხელმწიფების ღირსებაც. ჩვენი ქვეყნის ზღვით კი რომაელების ზღვას დაუკავშირდებით. აქ თუ ხომალდებს ააშენებ, მეფევ, სრულებით აღარ იქნება ძნელი ბიზანტიონის (ე. ი. კონსტანტინოპოლის) სასახლეს მიადწიო. ვაზზე ხომ არავითარი წინააღმდეგობა არ შეგზვდება. ამას უნდა დავუმატოთ ერთიც: თქვენზე იქნება დამოკიდებული რომ მოსაზღვრე ბარბაროსებმა ყოველ წელიწადს არბიონ რომაელების მიწა-წყალი... თქვენ აღბათ იცით რომ ლაზების ქვეყანა დღემდე კავკასიის მთების წინააღმდეგ საფარს წარმოადგენდა“—ო.

ხოსრო ძალიან ვაახარა ამ ამბავმა. იმდროინდელი ისტორიკოსები ასე ასწერენ ხოსროს გულისნაღებსაც: „ხოსროს ღირშესანიშნავ მონაპოვრად მიიჩნდა კოლხიდის მტკიცედ დასაკუთრება, რადგან მისი აზრით, ერანის ძალაუფლებას ეს დიდ სარგებლობას მოუტანდა. იბერიაც ხომ მომავალში სავსებით მორჩილი იქნებოდა, რადგან იბერებს აღარ ეყოლებოდათ ის ხალხი, ვისთანაც ისინი, განდგომის შემთხვევაში, თავს გადაირჩენდნენ... აგრეთვე ლაზიკის მეზობლად მოსახლე ჰუნებიც სპარსელების სახელმწიფოს ვერასოდეს ველარ დაარბევდნენ. თვითონ ხოსრო-კი ხმ ჰუნებს გაცილებით უფრო ადვილად მიუხედა რომაელების სახელმწიფოს, როცა ეს მისთვის სასურველი იქნებოდა: კავკასიაში მოსახლე ბარბაროსების წინააღმდეგ მხოლოდ ლაზიკა არის ზღუდე... ლაზიკიდან შეტევით სპარსელები ადვილად შესძლებდნენ თავდასხმას, ხმელეთითაც და ზღვითაც, ეგრეთწოდებულ ევქსინის პონტოს ნაპირებზე... და მოულოდნელად დაიპყრობდნენ ბიზანტიელებს... ამიტომ უნდოდა ხოსროს ლაზიკის შემოერთება“—ო. ამავე დროს ხოსრომ კარგად იცოდა, რომ ეგრისელები თავის ქვეყანას სათარეშოდ არავის დაუთმობდნენ და ამიტომ იგი „არ ენდობოდა ლაზებს“, ისე როგორც არ ენდობოდა ქართლებსაც. ამიტომვე იყო რომ ხოსროს გადაწყვეტილი ჰქონდა ეგრისის მთლად მოსპობა, მაგრამ ჯერჯერობით ეს განზრახვა გულში ღრმად ჰქონდა ჩამარხული. ეგრისის ელჩებს ხოსრომ ცბიერი თანხმობა მისცა, ვითომც მხოლოდ დახმარებას უპირებდა.

542 წელს ხოსრო უზარმაზარი ჯარით მოვიდა ქართლში და აქედან უეტრად გადავიდა ეგრისში. რითაც დაარღვია „საუკუნო ზავი“. სპარსელების მეგზურები თვითონ ლაზები იყვნენ. ეგრისის საზღვრები უღრია-

ნი ტყეებით იყო დაფარული და სპარსელები იძულებული იყვნენ გზა სახელდახელოდ გაეკაფათ. გუბაზ მეფე შეხვდა ხოსროს შუა კოლხეთში და ეგრისის ჯარებით სპარსელებს შეუერთდა. რადგანაც რომაელების მთავარი ძალა პეტრაში იყო დაბანაკებული, ამიტომ მოკავშირეები პირველად პეტრას ეტყნენ. სისხლის მღვრელი ბრძოლის შემდეგ პეტრა აღებული იქნა და შიგ სპარსელების გარნიზონი ჩადგა. პეტრას ბრძოლაში მოკლულ იქნა სტრატეგოსი იოანე-ციბეც.

სამაგიეროს გადასახდელად რომაელები ერანს შეესივნენ. ამიტომ თვითონ ხოსრო იძულებული შეიქნა შინ დაბრუნებულიყო. 545-6 წელს სპარსელებმა და რომაელებმა დროებითი ზავი შეკერეს ხუთი წლის ვადით. ამ ზავის დროს ეგრისში ახალი ამბები დატრიალდა.

სპარსელების ნამდვილი განზრახვის გამოაშკარავება. ეგრისის მეფე და დიდებულები ისევ რომაელების მხარეს გადადიან

ხოსროს ფარული განზრახვა ის იყო რომ მთლიანად აეყარა ეგრისის მოსახლეობა და მის მიწაწყალზე სპარსელები და სხვა სანდო ხალხები დაესახლებინა. ეხლა ხოსრო იმასაც ატყობდა რომ ეგრისელები სპარსელების მადლიერი სრულებით არ დარჩენილან. სპარსელების ლაზიკაში დამკვიდრებამ შესწევითა ლაზების ვაჭრობა რომაელებთან, რის გამოც ეგრისის მეფე და წარჩინებული ხალხი ძალიან ზარალობდნენ. ვარდა ამისა, სპარსელები არც ქცევით სჯობდნენ რომაელებს. ეგრისის მეფე და დიდებულები უკმაყოფილო იყვნენ.

ხოსრომ გადასწყვიტა, დროებითი ზავი შესაფერისი დროა, რომ ჩემი გეგმა შევასრულო. მან თავის სარდალს ფაბრიუს დაავალა მოეკლა გუბაზ მეფე. ფაბრიუსმა თავისი მხრით ეს საქმე ერთს წარჩინებულ ლაზს, ფარსანს, დააკისრა, რომელსაც გუბაზ მეფესთან მტრობა ჰქონდა. ამ დროს ეგრისშიაც აზნაურობა ისევე ფეხ-მოკიდებული იყო, როგორც ქართლში. დიდ-დიდი აზნაურები თავ-კერძობით სხვადასხვა მხარეს იწევდნენ, როგორც ეს საერთოდ ფეოდალებს სჩვევიათ ხოლმე. თუმცა ეგრისში მეფესა და აზნაურებს ისეთი მტრობა არ ჰქონიათ, როგორც ქართლში, მაგრამ მეფის უკმაყოფილო ხალხი აქ მაინც იყო, წარჩინებულთა შორის. მათ რიცხვს ეკუთვნოდა ფარსანსიც.

მაგრამ ამ წარჩინებულ ლაზს იმდენი ნაშუსი მაინც აღმოაჩნდა, რომ ასეთს მუხანათურ საქმეში ხელი არ გაისვარა. მან, პირიქით, ყველაფერი გუბაზ მეფეს შეატყობინა. სპარსელების ვერაგობით აღშფოთებულმა გუბაზმა კვლავ იუსტინიანე კეისარს მიმართა, თავისი წინანდელი საქციელი შიინანია და შესთავაზა — ისევ რომაელების მხარეზე გადმოვალთ, ოღონდ სპარსელები გადაგვარეკინეთო. იუსტინიანეს ეს ამბავი დიდად ემა და ეგრისში ახალი ჯარები გამოგზავნა.

ეხლა ომი ევროსაშორის ახალი სიძლიერით ატყდა და გავრცელდა სამოცი-
ანი წლების დასაწყისამდე. ასეთი დიდი და გამანადგურებელი ომიანობა
იშვიათად ყოფილა დას. საქართველოს მიწა-წყალზე. საკუთარ ძალებს
გარდა, ორივე მხარე ქირის ჯარებსაც იყენებდა ჩრდილოეთ კავკასიი-
დან, ჰუნებისა და ალანების ტომებიდან. უცხოელები, რომელნიც ევ-
როსის მიწა-წყალზე დათარეშობდნენ და ერთადერთ მიზანად ამ ქვეყნის
დაპყრობას ისახავდნენ, არაერთარ საშუალებას არ თაკილობდნენ —
არც მოსყიდვას, არც შეჩენილ კაცისმკვლელებს, არც ოპორტიზმსა და
ლალატს. ქვეყანასაც ისინი დაუნდობლად აოხრებდნენ.

გამარჯვების სასწორი მინც რომაელებისა და ევროსელებისაკენ იხრე-
ბოდა. ამაში მთავარი დამსახურება, რათქმაუნდა, ლაზებს მიუძღოდა,
რომელნიც ჩინებული მეთრებიც იყვნენ, ადგილობრივ პირობებს ყვე-
ლაზე უკეთ იცნობდნენ და სამშობლოსათვის გააღმასებით იბრძოდნენ.
ფერო აღრეც გააძევებდნენ სპარსელებს ევროსიდან, რომ იმთავითვე
ლაზებსა და რომაელებს შორის უთანხმოება არ ყოფილიყო — ევროსე-
ლები თავის ქვეყნის დასაცავად თავს არ ზოგავდნენ, რომაელი საზღ-
ვლები კი, რომელთაც პირადი ინტერესის გარდა სხვა არაფერი ამოძრა-
ვებდათ, გულგრილობასა და უთაობას იჩენდნენ, და არც დიდი სიმამა-
ცისა და ნიჭის პატრონები იყვნენ. ეს ახელებდა ევროსელებს რომაელებს
წინააღმდეგ.

როცა ხოსრომ ევროსის ამბები შეიტყო, ძალიან შეწყუბდა და ახალი
დიდი ლაშქარი გამოგზავნა ევროსში მერმეროეს მეთაურობით. სპარსე-
ლებმა სასტიკი დამარცხება იწვინეს რიონის პირებში, მაგრამ პეტრა
მინც შეინარჩუნეს (549 წ.).

550 წელს ხოსრომ ევროსში სარდალი ხორიანე გამოგზავნა უზარმა-
ზარი ჯარით. ხორიანეს ლაშქარი მუხურის თემში დაბანაკდა, მდინარე
ცხენის წყლის ნაპირას. მტრის წინააღმდეგ დაუყოვნებლივ ამხედრდნენ
მეფე გუბაზი და რომაელების სარდალი დავისთე. სამხედრო თათბირის
შემდეგ გადასწყვიტეს უცარი იერიში მიეტანათ ხორიანეზე. მაგრამ აქ
თავი იჩინა უთანხმოებამ მოკავშირეთა შორის. იმდროინდელი რომაელი
ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი გვიამბობს: „ლაზები ვერ სთვლიდნენ
შესაძლებლად რომაელებთან ერთად შერაზმულიყვნენ, ისინი ამტკი-
ცებდნენ რომ რომაელები ბრძოლაში წასვლით არც სამშობლოსთვის
იგდებენ თავს. საფრთხეში, არც ნათესავეებისათვის, მათ კი, ლაზებს,
საფრთხე მოელისთ შვილებისთვის, ცოლებისთვის და სამშობლო ქვეყ-
ნისთვის. ასე რომ ლაზებს თავიანთი ცოლებისა უნდა შერცხვებდნენ. თუ
მოწინააღმდეგეებისაგან დამარცხებული იქნებიან... ლაზებს ძალიან
უნდოდათ რომ პირველნი სტერებოდნენ მარტონი მტერს, რათა მათ-
თვის საქმეში ხელი არ შეეშალათ რომაელებს, რომელნიც ლაზებსავით
არ იყვნენ აღფრთოვანებულნი სახიფათო ბრძოლაში. ლაზები რომ ასე
აღფრთოვანებით ლაპარაკობდნენ, გუბაზს ძალიან გაეხარდა, მოუხმო

მათ რომაელებისაგან ცოტა მოშორებით და ასე მიმართა: „მე არ ვიცი, ვაჟკაცებო, საჭიროა თუ არა კიდევ რჩევა-დარიგებით მომართვა თქვენ-
დამი თქვენ აღსაფრთოვანებლად... არავითარი მოწოდება აღარ ესაჭი-
როება იმათ, ვინც გარემოებათა საჭიროებითაა უკვე აღფრთოვანებული,
რასაც ჩვენთან ამჟამად აქვს ადგილი. საფრთხე მოელის ზომ ცოლ-
შივლს, სამშობლო ქვეყანას და, ერთი სიტყვით, ყველაფერს, რის გა-
მოც სპარსელებმა ჩვენზე იერიში მოიტანეს. არავინ არ დაუთმობს იმას,
ვინც რასმე ართმევს მას ძალით მისი ქონებიდან, ვინაიდან ბუნება აიძუ-
ლებს მას იბრძოლოს თავისი საკუთრებისათვის... თუ სპარსელები ამ
ომში გაიმარჯვებენ, ისინი მარტო იმას არ იკმარებენ რომ დაგვიშორ-
ჩილონ ან ხარკი დაგვადონ ან სხვა რამე დაისაკუთრონ—ნუ დაივიწყებთ
რაც ამას წინათ ზოსრომ ჩაიდინა ჩვენ მომართ... ნუ გაქრება ლაზების
სახელი! ძნელი არ არის, ვაჟკაცებო, სპარსელების წინააღმდეგ ბრძოლა
ჩვენთვის, რომელთაც ზშირად გაგვიმარჯვებია მათზე ხელჩართულ
ომში...“

მართლაც, ეგრისის ცხენოსანი ჯარი პირველი ეძგერა მტერს. ატყდა
ფიცხელი ომი. ომი სპარსელების სასტიკი დამარცხებით დამთავრდა.
ხორიანემ და მისი მეომრების უმრავლესობამ ბრძოლის ველზე დალიეს
სული, დარჩენილებმა სამშობლოში გაქცევით თავს უშველეს, მოკავში-
რეებმა კი სპარსელების მთელი ბანაკი ხელში ჩაიგდეს. ამის შემდეგ
სპარსელების ჯარი მხოლოდ პეტრაში იყო დარჩენილი. ლაზები მოით-
ხოვდნენ. პეტრასაც ეხლავე თავს დავესხათო, მაგრამ რომაელების სარ-
დალი დაგისტე ამას ეწინააღმდეგებოდა. მაშინ ლაზებმა დაგისტეს კეი-
სართან უჩივლეს, შეიძლება ეს კაცი სპარსელების მოსყიდულიც იყოს,
ისე იქცევაო. იუსტინიანემ დაგისტე სატუსალოში ჩასვა და მის მაგიერ
სხვა სარდალი, ბესა, გამოგზავნა. სპარსელებიც ეგრისში ახალი ჯა-
რით შემოიჭრნენ. ამ ჯარის სარდალმა ნაბედმა ახალი ტაქტიკით და-
იწყო მოქმედება. ნაბედმა საჭიროდ სცნო ეგრისის ჩრდილოეთ ნაწილში,
ეხლანდელ აფხაზეთში, გამაგრებულიყო.

მდგომარეობა აფხაზეთში

დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე, როგორც ვიცით, მაშინ სხვა-
დასხვა ტომები ცხოვრობდნენ. მეოთხე საუკუნეში, ახ. წ., ეს ტომები
ეგრისის სამეფოში შევიდნენ. მაგრამ შემდეგ აქ ისევ ცვლილებები მოხ-
და. აფშილები ისევ ეგრისის მეფის ქვეშევრდომები დარჩნენ, აბაზგები-
ცი, რომელნიც აფშილებზე ჩრდილოეთით ცხოვრობდნენ, გადაუდგნენ
ეგრისის მეფეს და მეექვსე საუკუნის დამდეგიდან უშუალოდ კეისრის
ვასალებად ითვლებოდნენ.

აბაზგებს ძველთაგანვე ორი მთავარი ჰყავდათ, ერთი აბაზგის და-
სავლეთ ნაწილში, მეორე-კი — აღმოსავლეთისაში. აბაზგები ძალიან
შეწუხებული იყვნენ თავიანთი მთავრების მტარველობისა და ვერცხლის-
მოყვარეობის გამო. როცა ეს მთავრები თავის ქვეშევრდომებში ლამაზ

ბავშვებს დაინახავდნენ, წაართმევდნენ მათ მშობლებს და საქურისებად (ევანჯელებად) ჰყიდდნენ რომაელებზე, ბავშვების მამებს კი ხოცავდნენ, შური არ იძიონო. აბაზგებმა ველარ აიტანეს ეს უსამართლობა და ორივე მთავარი მოსპეს.

ამასთან ერთად, იუსტინიანეს მოთხოვნით, აბაზგებმა ქრისტიანობა მიიღეს. სარწმუნოების საშუალებით იუსტინიანეს აბაზგების შემომტკიცება ჰსურდა. ქრისტიანობის გარდა, კეისრის ძალაუფლებას აფხაზეთში ამაგრებდნენ რომაელი მეციხოვნენიც, რომელნიც ბიჭვინტაში და ცხუმში (სევესტოპოლისში) იდგნენ. როდესაც ხოსრო პირველად შეიჭრა ევრისში, ამ პუნქტების რომაელმა გარნიზონებმა ძირამდე დაანგრიეს დასახლებული ციხეები, რადგანაც ეწინოდათ რომ სპარსელებს ვერ გაუმკლავდებოდნენ. სპარსელებმა მაშინ აბაზგიაში მაინც ფეხი ვერ მოიკიდეს.

მაგრამ შემდეგ სხვა ამბები მოხდა. რომაელმა მოხელეებმა და ჯარისკაცებმა. რომელნიც კვლავ გაჩნდნენ აქ, მონინდომეს აბაზგების სრული დაპყრობა და ისე შეაწუხეს ისინი თავისი ძალადობით, რომ აბაზგები გადაუდგნენ რომაელებს. რომაელივე ისტორიკოსი გამოტყებით ამბობს, აბაზგებს „ეწინოდათ რომ ამიერიდან რომაელების მონები არ გამხდარიყვნენ“, ე. ი., ისევე, როგორც სხვაგან საქართველოში, ხალხი აქაც გააფთრებით იცავდა თავის თავისუფლებას. აბაზგებმა ახალი მთავრები დაიყენეს და ფარულად სპარსელებს მიმართეს დახმარებისათვის. მაგრამ რომაელებმა დაასწრეს სპარსელებს და დიდი ჯარით მიადგნენ აბაზგებს როგორც ხმელეთიდან, ისე ზღვიდან. აბაზგები გამაგრდნენ ერთს მიუვალ ციხეში, რომელსაც მაშინ ბერძენ-რომაელები ტრაქეას ეძახდნენ, ეხლა კი გაგრა ჰქვია. რომაელებმა ტრაქეას ყოველი მხრიდან ალყა შემოარტყეს. ატყდა დაუნდობელი ომი. როდესაც რომაელების რიცხოვნობა სიჭარბემ სძლია და ისინი შიგ ციხე-ქალაქში შეიჭრნენ, დაინახეს რომ აბაზგები თავიანთი ცოლ-შვილით სახლებში ჩასაფრებულიყვნენ. მტერმა მათ სხვა ვერაფერი მოუხერხა და ხის სახლებს ცეცხლი წაუკიდა. მხოლოდ მთავარმა ოფსიტემ მოახერხა რამდენიმე კაცით ციხიდან გასვლა, „დანარჩენები კი ან ფერფლად იქნენ გადაწვეარ სახლებთან ერთად, ან მტრის ხელში ჩაიცივდნენ. რომაელებმა დაატყვევეს მთავართა ცოლები მთელი მათი შთამომავლობითურთ, ციხის გაღვანი კი მიწასთან გაასწორეს და მთელი მიწა-წყალი უღაბნოდ აქციეს“-ო, მოგვითხრობს იგივე რომაელი ისტორიკოსი, პროკოპი კესარიელი. ცხადია, აბაზგებს რომაელები ეხლა თვალით არ დაენახებოდათ, და როცა ნაბეღმა, სპარსელების სარდალმა, მათ ქვეყანას მიაშურა, აბაზგები სპარსელების მხარეს გადავიდნენ. ნაბეღმა იცოდა რომ აბაზგებს არც სპარსელები ეხატათ გულზე და სიმტკიცისათვის მათ სამოცი ბავშვი გამოართვა მძევლად, წარჩინებულთა გვარებიდან.

ამავე დროს არეულობა მოხდა აფშილეთშიაც, რომელიც აგრეთვე ძველთაგანვე ეგრისის მეფის ქვეშევრდომი იყო. ეგრისის მეფის ერთმა დიდმა მოხელემ, მაგისტროსმა ტერდეტემ, რომელიც აგრეთვე გუბაზის ნ. საქართველოს ისტორია.

ჟემაყოფილო აზნაურების რიცხეს ეკუთვნოდა, ღალატით გადასცა სპარსელებს აფშილების მეტად მაგარი ციხე წიბილი ანუ ეხლანდელი წებელია. მაგრამ სპარსელების სარდალმა შეურაცხყოფა მიაყენა ციხისთავის ცოლს, ტომით აფშის. ქალის ღირსებას ჩვენი ხალხი ძვირად აფასებდა და აფშისებმა ამოელიტეს წიბილის ციხეში შესულა სპარსელები.

ამრიგად, აფშისეთში სპარსელები ვერ გამაგრდნენ. მათი მთავარი სიმაგრე მაინც პეტრა იყო. ამიტომ ლაზებს და რომაელებს გულისყური პეტრასკენ ჰქონდათ მიპყრობილი.

პეტრას აღება მოსამეფირაების მიერ. გუზაუ მეფის მოკვლა

550 წელს რომაელებმა კვლავ ალყა შემოარტყეს პეტრას. ხოსროს ბეტრა ძალიან გამაგრებული ჰქონდა, ხუთი წლის სამყოფი სანოვაგე, პური, შაში და სხვა ჰქონდა ციხეში მომარაგებული და სამმაგი მილით სამყოფი წყალიც გამოყვანილი შორიდან. მეციხოვნეებადაც ერანის მბრძანებელს აქ თავისი საუკეთესო მეომრები ჩაეყენებინა. სამი ათას კაცამდე. რომაელები ორჯერ მეტი იყვნენ. მაგრამ სპარსელებმა დიდი ეაქეკობა გამოიჩინეს. გააფთრებით იცაუნდნენ ციხეს და მეტი-წილი დაილუპნენ კიდევაც. რომაელებმა აიღეს ციხე და დიდი სიმდიდრე ჩაიგდეს ხელში. მაგრამ რომაელების სარდალმა ბესამ პეტრას ზღუდე მიწასთან გაასწორა, — როგორც ჩანს. ამ ციხის დაცვასა და შენარჩუნებაზე ზრუნვა არ უნდოდა.

ბესამ არჩია რომის ქვეშევრდომები ეველიფა პონტოსა და სომხეთში. რომაელების დაუდევრობით ისარგებლა სპარსელების მთავარსარდალმა მერმეროემ, რომელიც თავისი ჯარით ქართლიდან ეგრისში გადმოვიდა და დედა-ქალაქს ციხე-გოჯს (არქეოპოლისს) მოადგა. მაგრამ ციხე-გოჯის გარნიზონი მეზივით დაეცა თავს სპარსელებს და დიდი ზარალი მიაყენა მათ. მერმეროემ დაიხია უკან. მუხურის თემში. შეაკეთა ქუთათისის, ეხლანდელი ქუთათისის, ძველი ციხე და აქ დაიდო სადგური. ამით მერმეროემ გზა მოუჭრა ეგრისს მის თემებთან — ლეჩხუმთან და სვანეთთან და აგრეთვე მნიშვნელოვან ციხესთან — უქიმერიონთან, რომელშიაც ეგრისის გარნიზონი იღვა.

552 წელს რომაელებმა და სპარსელებმა ისევ შეჰკრეს ხუთწლიანი ზაფი, რომლითაც სპარსელებმა კარგად ისარგებლეს თავისი მდგომარეობის განსამტკიცებლად ეგრისში. ამავე დროს. ეგრისის აზნაურებში ისევ გაიზარდა მიდრეკილება სპარსელებისადმი. იგივე პროკოპი კესარიელი გვიამბობს, რომ თუმცა გუბაუ მეფეს რომაელების მხარე ეჭირა. «დანარჩენი ლაზები, რომელნიც რომაელი ჯარისკაცებისაგან საშინლად იყვნენ შეწუხებულნი. განსაკუთრებით კი ჯარის სარდლებისაგან იყვნენ შევიწროებულნი, მეტწილად სპარსელების მომხრეობას იჩენდნენ. არა იმიტომ რომ სპარსელობა მოსწონდათ, არამედ რომაელების ბატონობისაგან თავის დაღწევა ჰსურდათ»-ო. მართლაც-და, ეგრისის ხალხი მხოლოდ თავისუფლებას ეძებდა.

ერთმა ეგრისელმა აზნაურმა, სპარსელების მომხრემ. უკიმერიონის ციხე სპარსელებს გადასცა. ეს ციხე სენათის გზაზე ბატონობდა და ამრიგად სპარსელებმა ეხლა სენათ-ლეჩხუმის თემები უფრო კარგად დაიმორჩილეს. გარდა ამისა მერმეროემ შორაპნის ციხეც გაიმაგრა. გუბაზ მეფე და რომაელები ძალიან შევიწროებულ მდგომარეობაში ჩაყვინდნენ. მაგრამ გუბაზს სპარსელებთან შერიგება მიიხსენებდა არ ჰსურდა და წერილ-წერილი თავდასხმებით მათ მოსვენებას არ აძლევდა. 553 წელს გუბაზს რამდენიმე ბრძოლა ჰქონდა სპარსელებთან. ამ ბრძოლებში რომაელები სრულ უდარდებლობასა და სილაჩრეს იჩენდნენ. გუბაზ მეფე მათზე ძალიან გაგულსებული იყო და საჯაროდ ილანძობდა. რომაელი სარდლები უჭკუო. უქნარა და მშიშარა ხალხი. ამიტომ 554 წელს რომაელმა სარდლებმა შეტყუებით მოჰკლეს გუბაზი. ვითომც სპარსელებთან კავშირის გამო.

სახალხო კრება ეგრისში და გზობა ორინტატიის საკითხის შესახებ

იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი აგათია გადმოგვცემს რომ გუბაზის ვერაგულად მოკვლამ „ააღლევს ლაზების მთელი ჯარი. ლაზები ისე იყვნენ აღშფოთებულნი რომ გადასწყვიტეს აღარ შეერთებოდნენ რომაელებს და აღარ ეომნათ მათთან ერთად. როცა ლაზებმა გუბაზი დასაფლავეს თავისი ჩვეულების თანახმად, მათ აღარ მიიღეს მონაწილეობა ბრძოლებში. რადგანაც თავს უკიდურესად შეურაცხყოფილად გრძობდნენ და ფიქრობდნენ. ჩვენმა სამშობლომ დაჰკარგა თავისი სახელი და დიდება“.

თუ რას ნიშნავდა ლაზების ჯარის დახმარება. ეს რომაელებმა მალე დანახეს ონოგურის ბრძოლაში. აქ სამი ათასმა სპარსელმა სამარცხენოდ დაამარცხა 50.000 რომაელი. რომელთაც ეგრისელები არ ეხმარებოდნენ.

თვითონ ლაზები ამ დროს თავისი ქვეყნის შემდგომ ბედზე ფიქრობდნენ. ხალხის თავ-კაცებმა ერთს ხეობაში დიდი საერო კრება მოიწვიეს. აქ ბევრი სხვადასხვანაირი აზრი გამოითქვა იმის შესახებ, თუ როგორ მოქცეულიყვნენ შემდეგში. კრების მეთაური აზნაურები ორ ჯგუფად გაიყვნენ. ერთი ჯგუფის სათავეში აიეტი იდგა, რომაელების ძველი მტერი და სპარსელების მომხრე. აიეტი ამტკიცებდა, გუბაზის მოკვლა მხოლოდ დასაწყისია და რომაელებს ჩვენი მოსპობა აქვე განზრახული. სპარსელები კი უფრო სანდონი არიანო. „გაქრა კოლხების ძველი ღირსება,—ამბობდა აიეტი.—და დღეიდან უცვე ჩვენ სხვებზე ველარ ვიბატონებთ... ჩვენ რომ ეს ბოროტმოქმედება უყურადღებოდ დავტოვოთ. რომაელები აღარ დაგვეხსნებიან და კიდევ უფრო მეტად გავვაბახებენ ჩვენი უმოქმედობის წყალობით. რათქმუნდა. რომაელები იმათ კიდევ უფრო თავხედურად ექცევიან. ვინც მათ ემორჩილება. და, ჩვეულებრივად, ზევიდან ქვევით უყურებენ იმათ. ვინც მათ ემსახურება... მე მინდა რომ

კოლხეთის სახელმწიფოს ჰქონდეს თავისი წინანდელი ძლიერება, რომ მას არ სჭიროდეს უცხოელების დახმარება გარედან, რომ როგორც ომის, ისე მშვიდობის დროს იგი მხოლოდ თავის-თავს ეყუდოს. მაგრამ როცა ჩვენ უამთა ვითარების გამო ან ბედის უკუღმართობის წყალობით ანდა ორივე მიზეზით ისე დავუძღვრდით, რომ სხვისი ხელ-ქვეითი გავხდით, ისევ სჯობია იმის ხელში ვიყოთ, ვინც უფრო კეთილისმსურველია, ვინც დაურღვევლად იცავს კეთილ განწყობილებას თავისიანებთან და მოკავშირეებთან“-ო. აიეტის სიტყვამ ისე აანთო ხალხი რომ ერთხმად იგრიალეს, სპარსელებს მივემხროთო. მაგრამ მოწინააღმდეგე პარტიის მეთაურმა, ფარტაძმა, რომელსაც დიდი პატივისცემა და გავლენა ჰქონდა კოლხებში მოხვეჭილი, შეაჩერა ხალხი. ფარტაძი ურჩევდა, საქვეყნო საქმის გულისათვის დავივიწყოთ ეს მწუხარება და წყენა და გონების ძალით საუკეთესო გზა ავირჩიოთო. გუბაზის მოკვლა რომაელი სტრატეგოსების საქმეა და კეისარი აქ არაფერ შეაშაო, რომაელები მაინც უფრო მისაღებნი არიან. რადგანაც სპარსელები ვერასოდეს ვერ შეურიგდებიან ჩვენ რომ სხვადასხვა სარწმუნოება გვაქვსო. „სასოწარკვეთილებასა და გრძნობათა ღელვას, კი არ უნდა ავეყეთ და მონებივით კი არ უნდა გავიქცეთ, არამედ უნდა გავიმსჭვალეთ კოლხის თავისუფლების შეგნებით, ვაჟკაცურად უნდა გადავიტანოთ უბედურება და არ ჩავიდინოთ არაფერი უღირსი და მამა-პაპური წესების შემბლაღველი“. შევატყობინოთ კეისარს, რაც მოხდა და ენახოთ, რა პასუხს მოგვცემს. თუ ჩვენი სამართლიანი მოთხოვნილება უარყოფილი იქნება, მაშინ ვიფიქროთ სპარსელებთან კავშირზეო.

ფარტაძის აზრმა გაიმარჯვა. ჯერ-ერთი, სპარსელების სიავკარგე ბევრს ჰქონდა გამოცდილი. შემდეგ კიდევ, როგორც ვიცით, ეგრისის აზნაურებს რომაელებთან კავშირი ქონებრივად აინტერესებდათ. ამიტომ შეატყობინეს იუსტინიანე კეისარს მომხდარი ამბავი, მოითხოვეს მკვლელების დასჯა და სთხოვეს ეგრისის მეფედ გუბაზის ძმის, წათეს დამტკიცება. რომელიც ამ დროს კონსტანტინეპოლში იმყოფებოდა. იუსტინიანეს კარგად ჰქონდა აწონილ-დაწონილი ლაზების მნიშვნელობა იმდროინდელ გარემოებაში და რომ ეგრისის ხალხი მას არ გადასდგომოდა. სასწრაფოდ შეასრულა ლაზების ყველა მოთხოვნა. მკვლელები დაისაჯნენ, ხოლო მეფედ ნაკურთხი წათე II დიდი ზეიმითა და ღიღებით ჩამოიყვანეს სამშობლოში. წათე შეუდგა ეგრისის მართვას მამა-პაპური წესების თანახმად.

მისიმიელების აჯანყება. სპარსელების საგოლოო დამარცხება მგრისში

მისიმიელები აფშილებს ზემოთ ცხოვრობდნენ, მდ. კოდორის სათავეებში. ისინი ეგრისის მეფის ქვეშევრდომები იყვნენ, თუმცა თავისი საკუთარი ენა და ადათები ჰქონდათ. 555 წელს მათს ქვეყანაში მოვიდა რომაელი მოხელე, სოტარიხი, რათა ყოველწლიური ხარკი გადაეტა

ალანებისათვის, რომელნიც მაშინ დღევანდელი ყარაჩაის მიწა-წყალზე ცხოვრობდნენ და რომაელების მოკავშირეები იყვნენ. სოტერიხის ქცევა მისიმიელებს არ მოეწონა და ეჭვიც გაუჩინა, ჩვენი ციხის გადაცემა ზომ არ უნდა ალანებისათვისა. ამიტომ მისიმიელებმა სოტერიხს მოციქულები მიუღზავნეს და ასე შეუთვალეს: „უსამართლობას გვიპირებ. როგორც ჩანს, სტრატეგო. შენ არც სხვას უნდა მისცე ნება რომ ჩვენი საკუთრება წაიღოს, არც თვითონ უნდა მოისურვო ასეთი რამ. თუ რომ მართლაც ამგვარი რამე გულში არ გიძევს, წაბარგი ეხლავე აქედან, სხვაგან დადექ და სამყოფ სასმელ-საჭმელს ჩვენ მოგიტანთო“. სოტერიხმა ისეთი სიბრძივე ჩაიდინა, რომ ელჩები ჯოხით აცემინა. მთიელის აზრით ცემა ისეთი შეურაცხყოფაა, რომელიც სისხლით უნდა მოირეცხოს. აქ კიდევ ხალხის ღირსება იყო გაქელილი, რაკი მის წარმომადგენლებს მოექცნენ ეგრე უდიერად. ამიტომ იმავე ღამეს მისიმიელები თავს დაესხნენ რომაელებს და მუსრი გაავლეს; თვითონ კი სპარსელების მხარეს გადავიდნენ. როცა რომაელები კვლავ მოვიდნენ აქ, ისეთი გამხეცებულნი იყვნენ, რომ ბავშვებსაც არ ინდობდნენ—ზოგს კლდიდან ძირს ისროდნენ, ზოგს კი შუბის წვერზე აცმევდნენ. მაგრამ თავისუფლების სიყვარულმა იმდენი ქნა რომ ამ პატარა ტომმა სამარცხვინოდ გააქცია თავპირ დაღეწილი რომაელები. ბოლოს საქმე შერიგებით გათავდა: მისიმიელებმა რომაელებს ზარალი აუნაზღაურეს, სამაგიეროდ თანხმობა მიიღეს ეცხოვრათ თავის ნებაზე ძველებურად, მამა-პაპური ადათების მიხედვით.

ამავე 555 წელს სპარსელმა სარდალმა ნახორაგანმა სამოც-ათასიანი ჯარით იერიში მიიტანა რომაელებზე ციხე-გოჯის მიდამოებში. რომაელების საქმე შეიძლებოდა ცუდად წასულიყო. მაგრამ ისინი ერთი ლაზის გამირობამ გადაარჩინა. ეს კაცი სპარსელებს დაეჭირათ, გზა გვიჩვენეო. მეგზურმა იმდენი მოახერხა რომ რომაელებს შეატყობინა მტრის მოძრაობა და სპარსელები ხაფანგში შეიტყუეს. რომაელებისა და მათი მოკავშირეების უეცარი თავდასხმის გამო სპარსელები შედრკნენ და გაიქცნენ დიდად დაზარალებულნი. ამის შემდეგ ნახორაგანმა ქალ. ფაზისზე გაილაშქრა, მაგრამ აქ კიდევ უფრო საშინელი დამარცხება განიცადა. სპარსელებმა 12.000 კაცამდე დაჰკარგეს და სასწრაფოდ უკან დაიხიეს, თვითონ ნახორაგანი ქართლში გადავიდა. აქედან იგი ხოსრომ სპარსეთში დაიბარა და ფოთთან დამარცხების გამო ცოცხალს ტყავი გააძრო.

ამის შემდეგ შაჰმა, ჩანს, ეგროსში თავისი საქმე წაგებულად ჩასთვალა და ჯერ დროებითი ზავი შესთავაზა რომაელებს. შემდეგ კი 562 წელს, ქალაქ დარაში, უფრო ხანგრძლივი ხელშეკრულებაც დაუდო.

562 წლის ზავი. სვანეთის საკითხი

ქალაქ დარაში დადებული ზავის პირობით სპარსელები უარს ამბობდნენ ეგროსზე, მაგრამ სადაოდ მიაჩნდათ სვანეთი. ეგ კუთხე ჩვენი იყო და ჩვენ უნდა დაგვრჩესო.

სვანებიც ძველთაგანვე ეგრისის მეფის ვასალები იყვნენ. ეგრისის მეფე ამტკიცებდა სვანეთის მთავარს თვით სვანების წრიდანვე. გარდა ამისა, ეგრისის მეფე სვანებისგან ძღვენად იღებდა თაფლს, ცვილს, ტყავებს და სხვა ამგვარ საგნებს, თვითონ სამაგიეროდ პურს უგზავნიდა, რომელიც სვანებს აკლდათ. სპარსელებთან ომის დროს კი მათ შორის უთანხმოება ჩამოვარდა. სვანები იმასაც აბრალებდნენ ეგრისელებს, რომ პური აღარ მოგვაწოდესო. ამიტომ სვანებიც ერთი პირობა სპარსელების მხარეს გადასულან. უეჭველია, რომ სვანებიც, ისევე როგორც საქართველოს სხვა ტომებიც, ამ შემთხვევაში თავის სახალხო თავისუფლებაზე ფიქრობდნენ და იმას არჩევდნენ, ვინც იმ არეულსა და შფოთიან დროში ნაკლებად სახიფათო მოკავშირე ჩანდა. ეხლა კი სპარსელები სვანეთიდან დაძვრას აღარ აპირებდნენ. მართლაც, სვანეთის საუფელტეხილო გზებს მათთვის მნიშვნელობა ჰქონდა. შემდეგ, თუ ისინი სვანეთში გამაგრებას მოახერხებდნენ, ეგრისი მუდამ საფრთხის ქვეშ იქნებოდა. ამიტომ არც რომაელები სთმობდნენ სვანეთს. ეს დავა დიდხანს გაგრძელდა, ვიდრე 575 წლის მახლობლად რომაელები სვანეთში არ შეიჭრნენ და სვანეთის მთავარი ტყვედ არ წაიყვანეს. ამის შემდეგ სპარსელების გავლენა დას. საქართველოში ძირიანად ამოვარდა.

ქართლი მემკვსე საუკუნის მეორე ნახევარში. ქართლის სამხრისმთავროს დაარსება

როგორც ვიცით, ქართლის ხალხი და სპარსელები თავიდანვე ეჭვითა და უნდობლად უყურებდნენ ერთმანეთს. ჯერ კიდევ მეექვსე საუკუნის შუაწლებში წერდა პროკოპი კესარიელი რომ „იბერები ნებაყოფლობით არ ემორჩილებიან სპარსელებს... ცხადია, რომ იბერებს ილაჯი გაწყვეტილი აქვთ და ისინი აპირებენ აჯანყებას უახლოეს მომავალში, თუ მოხერხებულ დროს შეურჩევნ“-ო. ეს, ცხადია, ხალხზეა ნათქვამი. ხალხი იყო რომ ყველაზე მეტად იტანჯებოდა სპარსელების ზარკის, სამხედრო ბეგრისა და მოხლეების თავგასულობა-უსამართლობისაგან. მთავრები და დიდი აზნაურები, როგორც ვიცით, პირველად კავშირში იმყოფებოდნენ სპარსელებთან, მაგრამ თანდათან სპარსელებს აზნაურებიც გადაუდგნენ: ჯერ ერთი, სპარსული უღლის სიმძიმე ნელ-ნელა აზნაურობასაც სწვდებოდა. შემდეგ კიდევ, როცა დიდი სახალხო მოძრაობა დაიწყო სპარსელების წინააღმდეგ, აზნაურები და მთავრები შეშინდნენ, ჩვენ მთლად განზე არ გავირიყოთო, თვითონაც ამ ბრძოლაში გაერივნენ და მის მეთაურობასაც კი ჩემულობდნენ. წარჩინებულებს უნდოდათ ეს მოძრაობა თავისთვის გამოეყენებინათ და მოახერხეს კიდევაც.

სპარსელების განდევნა ქართლიდან მეექვსე საუკუნის სამოციანი წლების დამლევიდან იწყება. ამ დროს სპარსელების საქმე უკან იყო წასული მარტო ეგრისში კი არა, სხვაგანაც. ქართლში კიდევ ძალა და შეძლება სპარსელებთან საბრძოლველად ბლომად მოიპოვებოდა.

მიუხედავად იმისა, რომ სპარსელების ბატონობა აფერხებდა ქვეყნის განვითარებას, ქართლი მაინც სულ უფროდაუფრო იზრდებოდა და

ძლიერდებოდა. ამ დროს ქართლი მდიდარ ქვეყნად ითვლებოდა. იმდრო-
ინდელი რომაელი ისტორიკოსი მენანდრე გვიამბობს რომ, როცა 576-7
წელს საზავო მოლაპარაკება წარმოებდა სპარსელებსა და რომაელებს
შორის, „კეისარი მზად იყო დაეთმო სპარსელებისათვის პერს-არმენია და
იბერია, რადგანაც კარგად იცოდა რომ სპარსელები არავითარ შემთხვე-
ვაში უარს არ იტყვიან ამ ქვეყანაზე, თუნდაც სპარსელების საქმეები
მთლად აწეწილიყო და დაღუპულიყო... სპარსეთის მეფე კი მოხარული
იყო, რომ რომაელები უარს ამბობდნენ პერს-არმენიასა და იბერიაზე...
ეს ქვეყნები ხომ ძალიან ნაყოფიერი იყო და დიდ შემოსავალსაც იძლე-
ოდა“-ო. მართლაც, ქართლში ამ დროს კარგად განვითარებული იყო
მიწისმოქმედება და, კერძოდ, მევენახეობაც. პურს იმდენს იწვედნენ,
რომ საზღვარგარეთაც კი გაჰქონდათ. პროკოპი კესარიელი ამბობს, მა-
გალითად, მესხების შესახებ, რომ „ისინი ძველთაგანვე იბერების ქვე-
შევრდომები არიან და მთებში ცხოვრობენ. მესხეთის მთები მწირი და
უნაყოფო კი არ არის, არამედ სავსეა ყოველგვარი სიკეთით, იმიტომ
რომ მესხები დახელოვნებული მიწისმოქმედნი არიან და მათ ვენახებიც
აქვთ“-ო. მიწისმოქმედებაში დახელოვნებას, ესე იგი ხანგრძლივს სა-
ხალხო სამეურნეო გამოცდილებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მეურ-
ნეობის განვითარებისათვის. ქართლის ბარის თემები ხომ უფრო დაწი-
ნაურებული იყო ამ დროს, ვიდრე მესხეთის მთები. მიწის დამუშავების
საჭიროებისათვის ბარში დიდსა და გრძელ არხებსაც აკეთებდნენ უწყლო
საყანეების მოსარწყავად. იმ დროს ეკუთვნის, მაგალითად, რუსთავის
არხი, თბილისის ქვემოთ.

განვითარებული იყო ქართლში ამ დროს ხელოსნობა, ვაჭრობა და ქა-
ლაქები. ყველაზე მნიშვნელოვანი ქალაქები ქართლში, მეექვსე საუკუ-
ნეში, იყო ტფილისი, უჯარმა, ბოლნისი, მანგლისი, რუსთავი. ვაჭრობას
ქართლი აწარმოებდა სომხეთთან, სპარსეთთან, სირიასთან, დასავლეთის
ქვეყნებთან, ეგვიპტესთან და სხვებთან.

ქვეყნის კიდევ უფრო სწრაფ ზრდას ბოჭავდა სპარსელების ბატონო-
ბა, რომლის მოცილება ეხლა ხალხის მთავარი ნატვრა და სურვილი იყო.
572 წელს სპარსელების წინააღმდეგ აჯანყებამ ერთდროულად იფეთქა
ქართლსა და სომხეთში. ქართველების წინამძღოლი ამ დროს გურგენი
ყოფილა. აჯანყებას შოჰყვა რომაელ-სპარსელების ომი, რომელიც, ხან-
გამოშვებით თითქმის ოცი წელიწადი გაგრძელდა. ამ ომში გამოირკვა,
რომ სპარსელები განსაკუთრებით საძულველი იყვნენ ამიერ-კავკასიის
ხალხებისათვის. სპარსელების მიერ დაკავებულ ადგილებიდან მოსახ-
ლეობა მთლიანად გარბოდა. საყურადღებოა ისიც, რომ საერთო მტრის
წინააღმდეგ ბრძოლაში ეს ხალხები ერთად იყვნენ და ერთმანეთს ეხმა-
რებოდნენ. 573 წელს, მაგალითად, სპარსელების წინააღმდეგ აჯანყე-
ბულ სომხებს ეხმარებოდნენ ეგრისელები და აბაზგები.

576-7 წელს დაიწყო საზავო მოლაპარაკება რომაელებსა და სპარსე-
ლებს შორის. სპარსელები დაჟინებით მოითხოვდნენ, რათა რომაელებს
დაეცალათ პერს-არმენია და იბერია და აქაური ლტოლვილები, რომელ-

ნიც რომაელთა სამფლობელოში იყვნენ შეხიზნულნი, გაეცათ. იუსტინი-
ანე კეისარი მზად იყო, როგორც ვიცით, დაეკმაყოფილებინა პირველი
მოთხოვნილება, რადგანაც კარგად იცოდა თუ რა მნიშვნელობას აქ-
ლევდნენ სპარსელები ქართლსა და სომხეთს, ამ ქვეყნების სიმდიდრის
გამო, მეორე მოთხოვნის შესრულებაზე კი უარს ამბობდა. მაშინ მო-
ხუცებულმა შაჰმა ხოსრომ მისცა თანხმობა კეისარს, რომ ის ქართვე-
ლები და სომხები, რომელნიც არ მოისურვებდნენ სამშობლოში დაბ-
რუნებას, დარჩენილიყვნენ აღმოსავლეთ რომის იმპერიის მიწა-წყალზე,
იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი მენანდრე ამტკიცებს: „შაჰი ასე
მოიქცა; რადგანაც იცოდა „რომ მცირეოდენ მმართველი პირების გარ-
და, რომელნიც ხელმძღვანელობდნენ აჯანყებას. არც ერთი პერს-არმე-
ნიელი და იბერი არ წავიდოდა უცხო ქვეყანაში სამშობლოსადმი სიყვა-
რულის გამო, რომელიც ჩანერგილია ადამიანებში“; ესე იგი, ხალხს
იმდენად უყვარდა თავისი მშობლიური მიწა-წყალი, რომ მისი სამუდა-
მოდ მიტოვება არ შეეძლო.

საბოლოოდ მაინც შაჰი და კეისარი ვერ შეთანხმდნენ. ასევე უნაყო-
ფო გამოდგა 579 და 580 წლების საზავო მოლაპარაკებანი. ამავე დროს
სპარსელების გავლენა ამიერ-კავკასიაში სულ უფროდაუფრო სუსტდე-
ბოდა, რასაც ხელს უწყობდა შინაური შფოთი სპარსეთის სამეფოში.
სარდალმა ბაპრამ ჩუბინმა მოჰკლა შაჰი, რის გამოც სპარსეთის ტახტის
მემკვიდრე, ხოსრო ფარევიზი, კეისართან გაიქცა, დახმარების სათხოვნე-
ლად. კეისარმა მავრიკემ მართლაც უშველა ხოსრო ფარევიზს მამისე-
ული ტახტის დაბრუნებაში, რისთვისაც საზღაურად სპარსეთის ახალი
მეფისაგან მიიღო სომხეთის უმეტესი ნაწილი და ქართლი თბილისამდე.
ეს მოხდა 591 წელს. ეს შეთანხმება მხოლოდ იმას ნიშნავდა, რომ
სპარსეთი უარს ამბობდა თავის მოთხოვნილებებზე ამ ქვეყნების მიმართ.
ნამდვილად, ქართლის დიდმა ნაწილმა მეექვსე საუკუნის დამლევისათვის
უკვე გადაიგდო სპარსელების ბატონობის უღელი და არც რომაელებს
ემორჩილებოდა. სპარსელები ჯერ კიდევ მხოლოდ თბილისის ციხეში
იღვნენ.

განთავისუფლებული ქართლი, საიდანაც სპარსელები აჯანყებულმა
ხალხმა გააძევა, ეხლა თავისი საკუთარი მართვა-გამგეობის წესზე ეწყო-
ბოდა. უძველესი ქართული მატრიანე, „მოქცევაი ქართლისაი“, ამბობს
ამ დროის შესახებ: „ნელად-რე შეკრბა ქართლი და განაჩინეს ერისთა-
ვად გუარამ“-იო. ქართლის მმართველობის სათავეში ერისმთავარი და-
აყენეს. ეს ერისმთავარი თვითონაც დიდი აზნაური იყო და დიდი აზნა-
ურების, სეფე-წულებისა და მთავრების, წარმომადგენელიც, რომელ-
თაც იგი აირჩიეს ქვეყნის მმართველად. თუშცა თავისუფლება ხალხმა
მოიპოვა, მაგრამ მისი ნაყოფი წარჩინებულებმა ჩაიგდეს ხელში. მალე
ქართლის ერისმთავრის ძალა-უფლება გაიზარდა და გაძლიერდა. ასე
წარმოიშვა ქართლში ფეოდალური მართვა-გამგეობის ორგანიზაცია,
ფეოდალური სახელმწიფო, რომელმაც ძველი მონათმფლობელური სა-
ხელმწიფოს ადგილი დაიკირა. ქართლის ერისმთავრებმა მალე საკუთა-

რი ფულის მოჭრაც დაიწყეს ქართული წარწერით. ასეთი მონეტა-ფული სახელმწიფოს დამახასიათებელი თვისებაა.

საქართველოს კულტურა და იდეოლოგია

V — VI საუკუნეებში

ისე როგორც სხვაგან, საქართველოშიაც თავდაპირველად კულტურა და იდეოლოგია უპირატესად სარწმუნოების გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. ეს გასაგებია, რადგანაც რაც უფრო უძველური იყო ადამიანი გარემო ზღნებასთან ბრძოლაში ტექნიკისა და მეცნიერების სუსტი განვითარების გამო, მით უფრო ცრუ-მორწმუნე იყო იგი.

მას შემდეგ, რაც ქართლში ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად იქცა, კულტურასა და იდეოლოგიასაც საეკლესიო-ქრისტიანული ელფერი ედო მეტ-ნაკლებად. ასეთი იყო, მაგ., მწერლობა. ქრისტიანობამ ძველი ქართული წარმართული მწერლობა მოსპო, თვითონ-კი თარგმანებით დაიწყო. როგორც სხვა ქრისტიანულ ქვეყნებში, საქართველოშიაც უძველესი ნათარგმნი საქრისტიანო წიგნები სახარება და ღაბაღდაბა იყო. სთარგმნიდნენ ბერძნული, სირიული და სომხური ენებიდან. მალე ორიგინალური მწერლობაც გაჩნდა, ჰაგიოგრაფიული ხასიათისა. ჰაგიოგრაფიულ ნაწარმოებებში მოთხრობილი იყო ისეთი პირების ცხოვრება. რომლებმაც ღვაწლი დასდეს ქრისტიანობას. ან თავიც კი შესწირეს მას. უძველესი ქართული ჰაგიოგრაფიული თხზულება „შუშანიკის მარტვილობა“ ანუ წამება, დაწერილი იაკობ ცურტაველის მიერ მეხუთე საუკუნის სამოცდაათიან წლებში. აქ აღწერილია თუ როგორ აწამა ნარსქენ ქართლის პატიარქმა თავისი ცოლი შუშანიკი იმის გამო. რომ შუშანიკმა არ შეასრულა ნარსქენის მოთხოვნა და ცეცხლისმსახურება არ მიიღო. დაწერილია ეს ძველი მოქნილი, მომჭირნე, მდიდარი მხატვრული ენით. იგი ამავე დროს ძვირფასია, როგორც ისტორიული წყარო. იმიტომ რომ მასში კარგად არის ასახული ქართლის საზოგადოება და მისი ყოფა-ცხოვრება მეხუთე საუკუნის მეორე ნახევარში. ასეთივე კარგი ისტორიული წყაროა „ესტატე მცხეთელის წამება“, რომელიც უცნობ ავტორს დაუწერია მეექვსე საუკუნის შუაწლებში და რომელშიაც აწერილია ქართლის ვითარება მარზპანობის დროს.

საეკლესიო მიზნების გარდა, მწერლობა მაშინ სხვა მიზნებსაც ემსახურებოდა, როგორც, მაგალითად, სახელმწიფოებრივსა და კერძო სამოქალაქო საქმისწარმოებას. წარწერებს აკეთებდნენ ფულგებზედაც. შენახულია ერთი წარწერა, ახალციხის მხარის სოფ. წყისეში ნაპოვნი. ეს წარწერა შეეჭვსე საუკუნის დამლევს თუ მეშვიდე საუკუნის დამდეგს ამოუჭრეგინებია ჭვის ჯვარზე ვინმე კონსტანტის იმის ნიშნად. რომ მიწა, სადაც აღმართული იყო ეს ქვაჯვარი, ნაყიდი მამული იყო.

მწერლობას ხმარობდნენ აგრეთვე უცხო სახელმწიფოებთან ურთიერთობის დროს. ეგრისის სამეფო არქივში ძალიან ძველი დოკუმენტებიც ჰქონდათ დაცული. ასევე იყო, რათქმაუნდა, ქართლშიც.

უფრო სუსტი იყო, საეკლესიოსთან შედარებით, პოეტური და ფილოსოფიური მწერლობა, თუმცა ამ დარგის უცხო ლიტერატურას კარგად იცნობდნენ. მეოთხე საუკუნეში ეგრისელებს თურმე არა ერთგზის უსახელებიათ თავი მჭევრმეტყველებით ბერძნების სადღესასწაულო კრებებზე, ბერძნები კი ამ საქმის უდიდესი ოსტატები იყვნენ. ეს ფაქტი იმის ნიშანია რომ კოლხეთში გავრცელებული იყო ბერძნული განათლება, ძველი ბერძნული ფილოსოფიისა და პოეზიის ცოდნა. როგორც ქართლში, ისე ეგრისში, ჩანს, იცნობდნენ სპარსულ მწერლობასაც.

მწერლობა გამოყენებული იყო საზოგადოებრივსა და პოლიტიკურ ბრძოლაშიაც. როცა სპარსელები იძულებული გახდნენ უარი ეთქვათ მაზდიანობის გავრცელებაზე ამიერკავკასიაში და, სამავიეროდ მონოფიზიტურ ქრისტიანობის მფარველებად იქცნენ, მათ საეკლესიო მწერლობას დაევაღეს, მონოფიზიტური იდეები და სპარსეთთან განუყრელი კავშირის აუცილებლობა ექადაგა. ამ მიზნით სპარსეთის მეფის აგენტებმა შეთხზეს ლეგენდები, ვითომც ქრისტიანობა სომხეთსა, ქართლსა და ალბანეთში ერთი პირის მიერ არის დანერგული, ვითომც ქართული, სომხური და ალბანური ანბანები აგრეთვე ერთი პირის მიერ არის გამოგონებული და რომ ეს „განმანათლებელი“ იმავე დროს სპარსეთთან იყვნენ დაკავშირებულნი. მონოფიზიტები შეუბრალებლად სობდნენ დიოფიზიტების ანუ ქალკედონიტების მწერლობას. დროგამოშვებით გავლენას იხვეჭდნენ სხვა მიმართულებებიც, მაგალითად, მანიქველობა. რომელიც სპარსული მიდრეკილებისა იყო. სპარსეთის მთავრობა აგრეთვე სხვა საშუალებებსაც მიმართავდა ამ იდეოლოგიური კავშირის განსამტკიცებლად. მას სურდა, მაგალითად, სომხეთის, ქართლისა და ალბანეთის ეკლესიების გაერთიანება, რომ უფრო ადვილი ყოფილიყო მათი მართვა სპარსელი მოხელეებისათვის. ამიტომ, მოჰკლეს თუ არა ვახტანგ გორგასალი, სპარსელების მთავარი მტერი და მოწინააღმდეგე ამიერკავკასიაში, მაშინვე, 506 წელს, სპარსელებმა სომხეთის დედაქალაქ დვინში მოიწვიეს სომხეთის, ქართლისა და ალბანეთის ეკლესიების საერთო კრება. ამ კრებამ, სპარსელებისავე კარნახით, შეაჩვენა ქალკედონის აღსარება და ერთადერთ ჭეშმარიტ ქრისტიანობად მონოფიზიტური სარწმუნოება აღიარა. ამის შემდეგ ეკლესია სპარსელების მთავარი დასაყრდენი გახდა.

მაგრამ, როგორც კი სპარსელების გავლენამ შესუსტება იწყო, მაშინვე თავი წამოპყვეს ქალკედონიტებმა. მათ უკვე 574 წელს. გურგენის აჯანყებისთანავე, ძალა ჰქონიათ მოპოვებული ქართლში. მეექვსე საუკუნის დამლევისათვის კი მონოფიზიტები აქ საბოლოოდ დამარცხებული იყვნენ. რადგანაც სომხეთში. რომელიც სპარსეთთან უფრო მჭიდროდ იყო დაკავშირებული, მონოფიზიტებმა მეტ ხანს გასძლეს, ამიტომ სომხეთის და ქართლის ეკლესიებს შორის განხეთქილება მოხდა (607 წ.). ესლა ქალკედონიტებმა დაუწყეს მონოფიზიტებსა და მათს მწერლობას უწყალო დევნა. ამიტომ არის ძველი ქართული მწერლობა ასეთი დაზიანებული სახით ჩვენ დრომდე მოღწეული.

სულიერი კულტურის სფეროში დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ამ დროს ქართლისა და ეგრისის თანდათან დაახლოება. არც მეგრულ, არც სვანურ, არც აფხაზურ ენაზე მწერლობა არ ყოფილა. როცა ქრისტიანობა შემოვიდა ეგრისში, იგი აქ ბერძნულ მწერლობას ხმარობდა. მაგრამ ბერძნული ენა გაუგებარი იყო ადგილობრივი მოსახლეობისათვის. ამავ დროს არგვეთიდან (დღევანდელი ზემო-იმერეთი), რომელიც ყოველთვის ქართლის სამეფოს საზღვრებში შედიოდა, ეგრისში ადვილად ვრცელდებოდა. ქართული ენა, რომელიც უფრო ადვილად შესათვისებელი იყო მოძვე ქართველ ტომებისათვის. ქართულ ენასთან ერთად ვრცელდებოდა ძველი და მდიდარი ქართული მწერლობაც. ქართულმა მწიგნობრობამ ადრე დაიჭირა ეგრისში ბერძნულის ადგილი. ქართული კულტურის ერთი ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი ცენტრთაგანი დასავლეთ საქართველოში იყო ქალ. ქუთათისი (ქუთაისი). კულტურულ დაახლოებას თან მოსდევდა მოძვე ტომთა ერთობის შეგნების ზრდა.

ნიეთიერი კულტურის სფეროშიაც ამ ხანიდან მრავალი ძვირფასი ძეგლი შემონახული. უმეტეს წილად გადარჩენილია საეკლესიო ხუროთმოძღვრების ძეგლები, უფრო მცირე რაოდენობით მოღწეულია საერო არქიტექტურის ნაშთებიც. უკანასკნელს ეკუთვნის, მაგ., უჯარმის ციხე. იმდროინდელი საეკლესიო არქიტექტურა ორი მთავარი რიგისაა. უფრო ძველი შენობები მონათმფლობელური ხანის არქიტექტურას უახლოვდება და ეგრეთწოდებულ „ბ ა ზ ი ლ ი კ ა“-ს ანუ უგუმბათო ნაგებობას წარმოადგენს. ასეთია მეხუთე საუკუნის დიდებული ძეგლები—ზოლნისისა და ურზნისის ტაძრები და სხვები.

მეექვსე საუკუნიდან უკვე სხვა რიგის ეკლესიებს აშენებდნენ. ეს იყო ჯვრის ტიპის გუმბათიანი ნაგებობა. რომელიც უფრო შეიფერებოდა ფეოდალურ ხანასა და გემოვნებას. ჯვრის ტიპის ტაძარია მცხეთის ჯვარის საყდარი. რომელიც არაგვის შესართავთან მალალ კლდეზეა აგებული მეექვსე-მეშვიდე საუკუნეების მიჯნაზე. ეს შენობა ხუროთმოძღვრების გენიალური ნაწარმოებია.

V—VI საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლების შესწავლა ამტკიცებს, რომ საამშენებლო ხელოვნება იმდროინდელ საქართველოში მალალ საფეხურზე იდგა.

საქართველოს მემოღლები და არაბები VII საუკუნეში

საქართველოს გარშემო მდებარე ქვეყნებში განვლილ პერიოდში დიდი ცვლილებები მოხდა. გამოიცვალა მოსახლეობა, საზოგადოებრივი ყოფა, სახელმწიფო წყობილება. ისტორიის სარბიელიდან ჩამოვიდა ზოგი ძველი ტომი, მათ ადგილას კი ახალი ხალხები მოვიდნენ.

დიდი ცვლილება გამოიარა რომის სახელმწიფომ. 395 წელს მომაკე-დავმა კეისარმა თეოდოსიმ რომის იმპერია თავის ორ ვაჟს გაუყო. აღმოსავლეთი ნაწილის დედაქალაქად უკვე მეოთხე საუკუნის დამდეგიდან.

კონსტანტინოპოლი იყო. დასავლეთი ნაწილის დამოუკიდებლობა შესწყდა მეხუთე საუკუნის დამლევს.

აღმოსავლეთ რომის იმპერია ამის შემდეგ მარტო განაგრძობს არსებობას. მეშვიდე საუკუნიდან ჩვენ მას ბიზანტიას ვუწოდებთ. თუ ძველი რომი მონათმფლობელური სახელმწიფო იყო, ბიზანტია უკვე ფეოდალური ქვეყანაა. გარდა ამისა, ბიზანტიაში ბერძნულმა ენამ საბოლოოდ განდევნა ლათინური ენა მწერლობიდან, ეკლესიიდან და სამეფო კანცელარიიდან. კულტურულადაც, მაშასადამე, ბიზანტია თვალსაჩინოდ განსხვავდება რომისაგან.

ჩრდილოეთ კავკასიაშიაც ბევრი ახალი ამბავი მოხდა. მეოთხე საუკუნიდან აქ ჰუნები ბატონობენ, რომელნიც განსაკუთრებით V—VI საუკუნეებში მძლავრობენ. ჰუნები მრავალ სხვადასხვა ტომად იყოფოდნენ. მეცნიერები ფიქრობენ, რომ ერთერთი ჰუნური ტომი მეექვსე საუკუნის დამლევებიდან ხაზარების სახელით გახდა ცნობილი. მართლაც, ხაზარებმა მეექვსე საუკუნის დამლევებიდან მოიპოვეს გავლენა ჩრდილოეთ-კავკასიაში. მალე აქ მათ მეტად ძლიერი სამეფო შექმნეს, რომელიც მდ. ვოლგიდან აზოვის ზღვამდე იყო გადაჭიმული. ხაზართა სამეფოს მეთაური ხაკანის ტიტულს ატარებდა. მისი სატახტო ქალაქი შემდგომ საუკუნეებში იყო სარილ-შარი ანუ იტილა, დღევანდელ ასტრახანის მახლობლად.

მაგრამ განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი ქვეყნისათვის არაბების გამოჩენას მსოფლიო ისტორიის ასპარეზზე.

არაბები სემიტურ მოდემას ეკუთვნიან, ისევე, როგორც ებრაელები, არამეელები, ასურელები და სხვები. მათი სამშობლო არაბეთის ნახევარკუნძულია. არაბეთის ნახევარკუნძული შემდეგ მთავარ რაიონებად იყოფა: 1) ნეჯდი, შუა რაიონი. 2) ჰიჯაზი, მეწამული ზღვის ნაპირზე მდებარე ზოლი და 3) იამანი, რომელსაც ნახევარკუნძულის სამხრეთ-დასავლეთი სანაპირო უჭირავს. ჰიჯაზში და იამანში უძველესი დროიდანვე განვითარდა მიწისმოქმედება და ვაჭრობა. ჰიჯაზში იყო მნიშვნელოვანი სავაჭრო ქალაქები—მაქა და იასრიბი. ჰიჯაზისა და იამანის არაბები ბინადარ ცხოვრებას ეწეოდნენ, მიწისმოქმედებისა და ვაჭრობის წყალობით. შინაგანი რაიონები კი ბედუინების სახელით ცნობილ მომთაბარე არაბებს ეჭირათ. მეექვსე საუკუნეში ცალკეული არაბი ტომები საკმაოდ დიდ როლს თამაშობდნენ აღმოსავლეთ რომის იმპერიისა და ერანის ცხოვრებაში, რომელთა მეზობლებიც ისინი იყვნენ. მაგრამ განსაკუთრებით გაიზარდა მათი მნიშვნელობა მეშვიდე საუკუნის პირველი ნახევრიდან, როცა მოხდა არაბთა ყველა ტომის გაერთიანება. არაბთა გამაერთიანებელი იყო მუჰამადი, რომელიც მაქელი იყო. კურეისის თემის ჰიშამის გვარის შვილი. მუჰამადმა ამავე დროს არაბებში ახალი სარწმუნოებაც გაავრცელა.

მანამდე თითოეული არაბი ტომი საკუთარ ღმერთებს სცემდა თავს. ეს ზელს უშლიდა არაბთა გაერთიანებასა და დაკავშირებას, კერძოდ — სავაჭრო ურთიერთობის განვითარებას მათში. მუჰამადმა ერთი

აღაპის ანუ ღმერთის სარწმუნოება წამოაყენა, რომელსაც მან „ისლამი“ უწოდა, რაც „მინდობას“ ნიშნავს. ისლამის მიმდევარს „მუსლიმს“ ანუ „მინდობილს“ ეძახიან. აქედან არის წარმომდგარი დამახინჯებული „მუსლიმანი“ ანუ „მუსულმანი“. მუსლიმებს მაჰმადიანებსაც ეძახიან, მუჰამადის ანუ მაჰმადის სახელის მიხედვით.

თავისი სარწმუნოების ქადაგება მუჰამადმა მაქაში დაიწყო. რადგანაც თავდაპირველად იგი მონებსა და ღარიბებს მიმართავდა, ამიტომ მდიდრებმა და მონათმფლობელებმა მას ბრძოლა გამოუცხადეს. მუჰამადი იძულებული გახდა გაქცეულიყო ქალ. იასრიბში, რომელმაც შემდეგში „მადინას“ (ე. ი. „ქალაქის“) სახელწოდება მიიღო. ეს გაქცევა ანუ არაბულად „ჰიჯრა“ (აქედან — „მუჰაჯირი“, რაც „გაქცეულს“ ნიშნავს) მოხდა 622 წლის ივლისის 16-ს. ამ „ჰიჯრიდან“ აწარმოებენ მაჰმადიანი ხალხები თავიანთ წელთაღრიცხვას, რომელიც მთვარის წელიწადზეა დამყარებული (უნდა ვიცოდეთ რომ მთვარის წელიწადი ჩვენს, მზის წელიწადთან შედარებით უფრო მოკლეა). 630 წელს მუჰამადმა აიღო მაქა და თანდათანობით მოახერხა არა მარტო შერიგება თავის მტრებთან, არამედ მათთან მჭიდრო კავშირის დამყარებაც. ისლამი არაბი მდიდარი მონათმფლობელების სარწმუნოებად გადაიქცა. მუჰამადის ქადაგებანი შემდეგში ჩასწერეს ცალკე წიგნში, რომელიც „ყურანის“ (არაბულად ნიშნავს „საკითხავს“) სახელით არის ცნობილი.

ამრიგად, საფუძველი ჩაეყარა ახალ არაბულ სახელმწიფოს. ამ სახელმწიფოს მეთაური შემდეგში იწოდება ხალიფად, რაც ნიშნავს „მოადგილეს“. ამიტომ ამ სახელმწიფოსაც ხალიფატს ანუ სახალიფოს ეძახიან. ხალიფები იყვნენ არა მარტო სახელმწიფოს მეთაურები, არამედ სარწმუნოებისაც, ამიტომ ისინი ატარებდნენ „ხალიფას“ გარდა „ამირ-ალ-უმინინას“ ანუ „მართლმორწმუნეთა მბრძანებლის“ ტიტულსაც.

ხალიფები იმთავითვე ძალიან ენერგიულად შეუდგნენ სხვა ქვეყნების დაპყრობას. უკვე მეორე ხალიფას, ომარის, დროს (634 — 644) არაბებმა დაიპყრეს სირია, პალესტინა და ერანი. ერანის შემდეგ ამიერკავკასიის ქვეყნების ჯერი იყო. დაპყრობითს ომებში არაბები მიზნად ისახავდნენ მხოლოდ დავლსა და ხარკს, და არა ახალი სარწმუნოების გავრცელებას.

არაბებს ძველ ქართულ მწერლობაში, ამ სახელწოდების გარდა, კიდევ სარკინოზებს, ისმაიტელებსა და აგარიანებს ეძახიან.

სამართვმლო მუშვიდე საუკუნის პირველ ნახევარში

მართალია, მეშვიდე საუკუნის დასაწყისში სპარსელებს კიდევ ერთხელ გაუღიმა სამხედრო ბედმა და ისინი ღრმად შეიჭრნენ ბიზანტიის ტერიტორიაში (606—619 წ.წ.), მაგრამ სამაგიერო მათ მალე და ხუთკეცად

ვადუხადა ჰერაკლე კეისარმა. ჰერაკლემ სამი დიდი ლაშქრობა ჩაატარა სპარსელების წინააღმდეგ 622 — 629 წლებში. მეორე და მესამე ლაშქრობის დროს (624—628 წ.წ.) ჰერაკლეს ბაზა ამიერ-კავკასია იყო. მის ყველაზე ძვირფასი მოკავშირეები და თანამოლაშქრეები იყვნენ ქართლები, ეგრისელები და აბაზგები. ქართველ მოკავშირეებს მაინც თავი დამოუკიდებლად ექირათ. ისინი თვითონ უქარნახებდნენ კეისარს ბრძოლის გეგმას და როცა ჰერაკლე ამ გეგმას არ ეთანხმებოდა, საერთოდ უარს ამბობდნენ ლაშქრობაზე.

626 წელს ჰერაკლემ კავშირი გააბა ხაზარებთანაც. რომლებმაც დიდი ჯარი მისცეს ბიზანტიის მფლობელს.

ამ დროს ქართლში ერთი ნაწილი, უმთავრესად—საპიტიახშო, ჯერ კიდევ იმყოფებოდა სპარსელების გავლენის ქვეშ. თბილისშიც სპარსელების გარნიზონი იდგა. ბიზანტიელებმა და ხაზარებმა თბილისს ალყა შემოარტყეს. ბევრი ძალაც შეაღიეს, მაგრამ ვერას გახდნენ. მეციხოვნე ქართველებმა და სპარსელებმა ჰერაკლე კეისარი და ხაზარების ზაკანი მასხრად აიგდეს: ციხის გალავანზე გადმოდგებოდნენ ხოლმე და ბიზანტიელებს მისძახოდნენ — თქვენს მეფეს თხის წვერი ასხია და ვაყის კისერი აქვსო, ხაზარებს კი დიდ კვახს უზენებდნენ, რომელზედაც ადამიანის სახე დაკინეთ იყო გამოსახული და უყვიროდნენ, აი, თქვენი ჯიბლუ ხაკანო. კეისარი და ხაზარები მძვინვარებდნენ ამ შეურაცხყოფის გამო. მაგრამ თბილისელებს მაინც ვერაფერი უყვეს და იძულებული შეიქნენ გასცლოდნენ ქართლის დედაქალაქს. მხოლოდ მეორე წელს, როცა კეისარმა სპარსელებს ერანში ახალი დამარცხება მიაყენა, ხაზარებმა კვლავ ალყა შემოარტყეს თბილისს და ორი თვის სისხლისმღვრელი ბრძოლის შემდეგ ძლივს აიღეს იგი (627 წ.). ხაზარებმა ქალაქი ააოხრეს, მცხოვრებნი შეუბრალებლად გაჟლიტეს და თვითონ კი უთვალავი სიმდიდრე ჩაიგდეს ხელში. ძველი ალბანელი ისტორიკოსი მოსე კალანკატუელი გვიამბობს, რომ როცა ხაზარებმა აიღეს „ნებიერი. მოვაჭრე. სახელოვანი დიდი ქალაქი თბილისი“, „მათ ხელი მიჰყვეს საგანძურებს. მეომართა მთელი სიმრავლე მიდიოდა თავის ბატონთან შმიშედ დატვირთული და თან მიჰქონდა ნადავლის ზვინები და ხეავები. იმდენი მოჰყარეს იგი რომ თვალს წყალი ელეოდა ოქროსა და ვერცხლის ქანქარების უთვალავი რაოდენობის ცქერაში. ენით უთქმელია თვალ-მარგალიტით მოოჭვილი საეკლესიო სამკაულ-სამსახურებელის ამბავი, რომელიც ხაზარებმა წაიღეს“. შემდეგშიაც ალბანელი აზნაურები ხედავდნენ ხაზარების ნადიმებზე თბილისიდან წაღებულს ძვირფასს, მოოჭროვილს ვერცხლის თასებსა და სხვაგვარ სასმისებსო.

როგორც ვხედავთ, მეშვიდე საუკუნის დამდეგს თბილისი ძალიან შდიდარი და დიდი საეპროო ქალაქი იყო.

ამ დროიდან მოყოლებული საკმაო ხნით (თითქმის ნახევარი საუკუნით), ამიერ-კავკასიაში ბიზანტიის გავლენა დამყარდა. ბიზანტიის მთავრობამ სპარსელებისაგან განსხვავებული პოლიტიკა შეითვისა. როცა სპარსელებმა ამიერ-კავკასიის ქვეყნები დაიმორჩილეს, მათ აქ თვით-

მკერობელი მეფეები დახვდათ, დამოუკიდებელი ძალაუფლების მქონე-ნი. სპარსელებმა თანდათანობით შეზღუდეს ამ მეფეების ხელისუფლება და ბოლოს მოსაქეს კიდევაც. ასევე მოიქცნენ ბიზანტიელები ეგრისში. როდესაც ბიზანტიის მთავრობამ აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაშიაც ფეხი მოიკიდა. ის შეუდგა ეგრისის მეფის დამოუკიდებლობის შემდგომ შეკვეცას და მეშვიდე საუკუნის დამლევისათვის მოსპო კიდევაც იგი. მეშვიდე საუკუნის დამლევს უკვე „ლაზიკის მეფის“ მაგიერ „ლაზიკის პატრიკიოზი“ იხსენიება. „პატრიკიოზი“ (ლათინური „პატრიკიუსი“) დიდი წოდებულება და პატივი იყო კეისრის კარზე, მაგრამ „მეფის“ „პატრიკიოზად“ გადაქცევა, რათქმაუნდა. ჩამომკრობას ნიშნავდა.

სულ სხვა მდგომარეობა იყო. მეშვიდე საუკუნის დამდეგს, ამიერ-კავკასიის სხვა ქვეყნებში. ქართლში. მაგალითად, ამ დროს ერისმთავარი იჯდა. რომელიც აზნაურების არჩეული მთავარი იყო. და არა დამოუკიდებელი მფლობელი. კეისარმა ძალა მისცა ამ ერისმთავრებს რომ აზნაურებისაგან უფრო დამოუკიდებელი გამზდარიყვნენ. რაც. კეისრის აზრით, ამტკიცებდა ერისმთავრების დამოკიდებულებას ბიზანტიისაგან. კეისარი ერისმთავრებისაგან მხოლოდ ერთგულებასა და სამხედრო სამსახურს მოითხოვდა, მათ შინაურ საქმეებში-კი არ ერეოდა. ასეთი ვასალური დამოკიდებულების გარეგანი ფორმა იყო ბიზანტიური საკარის-კაცო ტიტულები — იგივე „პატრიკიოზი“, „იპატოსი“. შემდეგში განსაკუთრებით — „კურპალატი“ და სხვები. ახალი მდგომარეობა ერისმთავრისათვის უკვე გაძლიერებას მოასწავებდა. ასევე მოიქცნენ ბიზანტიელები სომხეთსა და ალბანეთშიაც.

პოლიტიკური მდგომარეობის შეცვლას თან მოჰყვა ცვლილებები საეკლესიო-სარწმუნოებრივ სფეროშიაც. უკვე მეშვიდე საუკუნის პირველ წლებში, როგორც ვიცით. ქართლში დიოფიზიტები ანუ ქალკედონიტები ბატონობდნენ. ჰერაკლე კეისარმა. თბილისის აღების შემდეგ. დიოფიზიტები კიდევ უფრო გააძლიერა და ყველა „მწვალებელსა“ და ცეცხლის მსახურს მუსრი გააგლო. უძველესი ქართული მატთანე. „მოქცევაი ქართლისაი“. ამის შესახებ ამბობს: „ამან ჰერაკლე ტფილისს და მცხეთას და უქარმას განავლინა ქადაგნი. რათა ყოველნი ქრისტიანენი, ქალაქთა შინა, ეკლესიათა შინა შემოკრბენ და ყოველნი მოგენ. და ცეცხლისა მსახურნი ანუ მოინათლენ ანუ მოისრნენ. ხოლო მათ ნათლისღებაი არა ინებეს. ზაკვით თანა აღერინეს ქრისტიანეთა. ვიდრემდის ყოველთა ზედა წარმართა მახვილი და ეკლესიათა შინა მდინარენი სისხლისანი დიოდეს“-ო. მამასადამე. ქართლის უდიდესი ქალაქების. თბილისის, მცხეთისა და უჯარმის ეკლესიებში ჰერაკლეს სისხლი დაუდენია. ცხადია. რომ ეკლესიებში იმდენად ცეცხლის მსახურნი არ იყვნენ შეფარებულნი, რამდენად ქრისტიანები. მხოლოდ სხვა (მონოფიზიტური) აღსარებისა. და მართლაც მატთანე ამტკიცებს, რომ ჰერაკლემ „განწმიდა შჯული ქრისტესი და წარვიდა“-ო. ადამიანების მოსპობის გარდა შეუდგნენ მათი კულტურული ნამოღვაწარის, კერძოდ — მწერლობის განადგურებასაც და აქაც ბევრი „განწმიდეს“.

მეშვიდე საუკუნეში გაძლიერდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ტომების დაახლოება. მჭიდრო ურთიერთობას ეხლა ხელს არ უშლიდა არც პოლიტიკური და არც საეკლესიო-სარწმუნოებრივი ზღუდეები. მეშვიდე საუკუნეში ქართულმა ენამ და მწერლობამ შემდგომი გავრცელება მოიპოვა დასავლეთ საქართველოში.

არაბების შემოსვლა ქართლში

მას შემდეგ რაც არაბებმა ერანის მეტი ნაწილი დაიპყრეს, მათ გზა გახსნილი ჰქონდათ ამიერ-კავკასიისაკენაც. მართლაც, პირველი არაბული რაზმი სომხეთში უკვე 640 წელს გაჩნდა. მაგრამ ეს უფრო მარბიელი ჯარის თარეში იყო, ვიდრე ქვეყნის დაპყრობა.

ქართლსაც არაბები პირველად 642-3 წელს მოსდგომიან, მაგრამ ქართლს იხილი დაუპყრებიათ და თავისი საზღვრებიდან გაუდევნიათ. სხვათა შორის, აქაურ ბუნებასთან შეგუებაც უჭირდათ არაბებს—ცხელი ქვეყნის შვილები, ისინი სომხეთსა და ქართლში მხოლოდ გაზაფხულ-ზაფხულ-შემოდგომით მოქმედებდნენ თავისუფლად, ზამთრობით ლაშქრობას კი თავს არიდებდნენ. მაგრამ თანდათანობით მანაც არაბები მომაგრდნენ. 653 წლის ზამთარში არაბები სომხეთის დედაქალაქ დვინიდან ქართლს მახვილით ემუქრებოდნენ ურჩობისათვის, მაგრამ უნაყოფოდ. 654 წლის დამდეგისათვის არაბებს უკვე მთელი სომხეთი ჰქონდათ დაპყრობილი, ისევე როგორც ვასპურაკანი, სივნიეთი და ალბანეთიც. იმავე წელს არაბებმა აიღეს ქალ. თეოდოსიოპოლი, დღევანდელი ერზერუმი. ბიზანტიელების მთავარი სიმაგრე ამიერ-კავკასიაში და, დასასრულს, ქართლისკენ გაემართნენ. ქართლის პატრიკიოზს, ე. ი. ერისმთავარს, გადაუწყვეტია, არაბებთან ბრძოლა აღარ ღირსო, მათთვის თავისი ელჩი შეუგებებია საჩუქრებით და ზავი და მშვიდობა უთხოვინია. არაბთა სარდალს ჰაბიბს მოეწონა ქართლის ერისმთავრის საქციელი და მისცა მას ეგრეთწოდებული „დაცვის სიგელი“, რომელშიაც არაბ-ქართველთა ურთიერთობა იყო განსაზღვრული. სიგელის მთავარი მუხლები ასეთი იყო: 1) არაბები ქართლის მოსახლეობის სარწმუნოებას ხელს არ ახლებდნენ, მხოლოდ თუ ვინმე ნებაყოფლობით ისლამს მიიღებდა, ის არაბების ძმად ჩათვლებოდა, ესე იგი, ხარკს აღარ გადაიხდიდა; 2) ქართველები იხდიდნენ არაბების სასარგებლოდ ჯიზიათს, პირად გადასახადს, თითო დინარს ანუ დრაჰმანს (ოქროს ფული იყო, წონით ერთ მისხლამდე, რაც დაახლოებით ხუთ მანეთს. უდრის ოქროთი) კომლის თავზე; 3) ქართველებს არ უნდა შეერთებინათ კომლები, გადასახადის შესამცირებლად, არაბებს კიდევ არ უნდა დაეყოთ კომლები, გადასახადის გასაღიძვრებლად; 4) ქართველებს ევალებოდათ არაბთა ჯარისა და, საერთოდ, მუსლიმებისათვის დახმარება; 5) სამაგიეროდ, არაბები უშიშროებას ჰპირდებოდნენ ქართლის მოსახლეობას.

მაგრამ ამ ხანად ქართლში არაბებმა სულ ორიოდ წელიწადი თუ გასძლეს. ხალიფატში დიდი შინაური შფოთი იყო (657 — 661 წ. წ.) და

არაბებს ამიერ-კავკასიისათვის არ ეცალათ. შემდეგშიაც ქართლში მდგომარეობა ცვალებადი იყო. თუ არაბები გამოჩნდებოდნენ ხოლმე, მხოლოდ მოკლე ხნით. ხანდახან ბიზანტიაც თავს წამოჰყოფდა ხოლმე და თავის წილს მოითხოვდა. 686 წელს კეისარსა და ხალიფას ზავი შეუკრავთ, კვიპროსის კუნძულის, სომხეთის და ქართლის ქვეყნებიდან შემოსული ზარკი შუაში გავიყოთო. მაგრამ ეს ცოცხალი დათვის გატყავებას ჰგავდა. ამიერ-კავკასიის ხალხები ერთნაირი შეუპოვრობით იბრძოდნენ თავისი დამოუკიდებლობის დასაცავად, როგორც არაბების, ისე ბიზანტიელების წინააღმდეგ. ამავე ხანებში ქართლის ერისმთავარს ნერსეს სასტიკად დაუმარცხებია სომხეთში მდგარი არაბთა სარდალი ბარაბა, მისი ჯარი გაუფანტავს და გაუქცევია. მეორე მხრით, ჩვენი ხალხები არც ბიზანტიელებს უხრიდნენ ქედს: იმავე 686 წელს კეისარს ლაშქარი გაუგზავნია სომხეთ-ქართლ-ალბანეთის დასამორჩილებლად, მაგრამ, ჩანს, ბევრს ვერაფერს გამხდარა. მესამე მტერი, ხაზარების სახით, ჩრდილოეთიდან იყო მომდგარი. შფოთსა, თარეშებსა და ძარცვა-გლეჯაში ხაზარებსაც თავისი წვლილი შეჰქონდათ. 689 წელს ხაზარებს დაურბევიათ სომხეთი და ქართლისა და ალბანეთის მთავრები დაუხოცნიათ.

სამი მხრით ხმლის ქნევამ ხალხი, ცხადია, დაასუსტა, რითაც ყველაზე მეტად არაბებმა ისარგებლეს. მეშვიდე საუკუნის მიწურულში არაბებს ქართლში, ჩანს, ფეხი შედარებით უფრო მკვიდრად ედგათ. იმავე დროს დასავლეთ საქართველოშიაც ძველი ამბავი დატრიალდა: ერთი, უფრო საშიში და თავზე დამდგარი, მტრის წინააღმდეგ მეორე, ნაკლებ საშიში და უფრო შორეული მტრის გამოყენება სცადეს. 697 წელს ეგრისის პატრიკიოზი სერგი ბიზანტიელების წინააღმდეგ აჯანყებულა და თავისი ქვეყანა არაბებისათვის გადაუცია. მერვე საუკუნის დამდეგსაც არაბების. მეციხოვნე ჯარი მდგარა ეგრისის დედაქალაქ ციხე-გოჯში და მდინარე კოდორის ხეობის ზოგიერთ ციხე-სიმაგრეშიაც. გაუღლისებული კეისარი-კი ცდილობდა მოექრთამა ალანები, რათა ისინი შესეოდნენ აფხაზეთს, ეგრისსა და ქართლს და ბიზანტიის მიმართ ურჩობის გამო ეს ქვეყნები აეოხრებინათ.

ქართველებს არც ბიზანტიელები ეხატნენ გულზე და არც არაბები. საჭიროების-და მიხედვით და ხელსაყრელ პირობებში ხალხი პირველთაც ებრძოდა და მეორეთაც. მერვე საუკუნის დამდეგიდან გაძლიერდა ბრძოლა არაბების წინააღმდეგ, რადგანაც არაბები სულ უფროდაუფრო ავიწროებდნენ დაპყრობილ ქვეყნებს. ამიტომ იყო რომ ქართლში აჯანყებას აჯანყება მოსდევდა და არაბები იძულებული იყვნენ ქართველების ურჩობის გასატეხად სულ ახალ-ახალი ჯარები ეგზავნათ აქეთკენ. 724-5 წლებში ქართლში მოსულა არაბთა სარდალი ჯარაჰი დიდი ჯარით. ჯარაჰს განუახლებია ის პირობა, რომელიც ქართლის მმართველებს ნახევარი საუკუნის წინათ ჰქონდათ დადებული ჰაბიბთან. მაგრამ როცა ქართლიდან ხაზარეთში გადასული ჯარაჰი მთელი თავისი ლაშქრით ომში დაიღუპა, ქართველებს კვლავ უარი უთქვამთ მორჩილებაზე.

728-9 წ. ქართლს არაბთა ახალი ჯარი შემოჰსევია. მასლამას მე-თაურობით, რომელსაც მცხოვრებთა ერთი ნაწილი გაუჟღევთია. მაგრამ ქართველების მოსატეხად არც ეს გამომდგარა საკმარისი და მასლამას შიგორეჯერ დაულაშქრავს ქართლი 731-2 წელს. ვერც ეხლა მიუღწევიათ არაბებს თავისი გულის წადილისათვის: ქართლის ხალხი განაგრძობდა დამპყრობელების წინააღმდეგ ბრძოლას და არაბები აქ ფეხს ვერ იკიდებდნენ. ეხლა კი არაბების რისხვას საზღვარი აღარ ჰქონდა. როგორც თუ ამ პატარა ქვეყანას ვერ მოვერით. როცა მთელი მსოფლიო დაპყრობილი გვაქვს, და ქართველ ხალხს სასტიკი სასჯელი გადაუწყვეტეს. მართლაც, იშვიათად დასტყდომია საქართველოს ფაეზე ისეთი უბედურება, როგორც 736-8 წლებში აქ არაბთა სარდალმა მურვანმა დაატრიალა. მურვანი ისედაც სასტიკი და გულქვე ადამიანი იყო. რის გამოც მას ქართველმა ხალხმა „ყრო“ შეარქვა. ეხლა კიდევ მას ქართველების სამაგალითოდ დასჯა ჰსურდა. კარგად აქვს აღწერილი მურვან ყროს შემოსვლა იმდროინდელ ქართველ მემბრინებს. როცა ეს ჯალათი კავკასიაში შემოვიდაო, „ყოველნი მთავარნი. პატიახში. ნათესავნი ერისთავთანი და წარჩინებულთანი შემოიხვეწნეს კავკასიად (ე. ი. კავკასიონის მთებში) და დაიმალნეს კლდეთა და ღრეთა. და მოვლო ყროშან ყოველი კავკასია და დაიპყრა კარი დარიალისა და დარუბანდისა. და შემუსრნა ყოველნი ქალაქნი და უმრავლესნი ციხენი ყოველთა საზღვართა ქართლისათა. და ვითარ ცნა რამეთუ მეფენი ქართლისანი და ყოველნი ნათესავნი მათნი წარვიდეს ეგრისად და... აფხაზეთად, შეუღდა კვალსა მათსა და შემუსრნა ყოველნი ქალაქნი და სიმაგრენი ეგრისისანიცა. და ციხე-ცა იგი სამ-ზღუდე შემუსრა რომელ არს ციხე-გოჯი. შემუსრა და შევლო ზღუდე იგი საზღვარი კლისურისა... შემუსრა ქალაქი აფშილეთისა ცხუმო და მოადგა ციხესა ანაკოფისასა... და ვერავინ შემძლებელ იყო წყობად ყროსა, რამეთუ იყენეს სპანი მისნი უფროს და უმრავლეს ქალაქთა ეგრისისათა“... შემდეგ ავტორი დასძენს: „იქმნა მას ეამსა ჯანრყენი ქვეყანა ქართლისა, სომხითისა და რანისა, რამეთუ არღარა იპოვებოდა ნაშენები, არცა საჭამადი კაცთა და პირუტყვეთა ყოვლადე“-ო. მურვანმა მთელი კავკასია დაიპყრო, დარუბანდიდან აფხაზეთამდე. მაგრამ ეს არ იკმარა, არამედ უმრავლესობა ქალაქები და ციხეები დაანგრია, მათ შორის ეგრისის სამ-გალავნიანი დედაქალაქი ჯიხე-გოჯი (ნაქალაქევი), აფხაზეთის დედაქალაქი ცხუმი (სოხუმი) და სხვებიო. განსაკუთრებით მაინც აღმოსავლეთი ამიერ-კავკასია აოხრებულია — ქართლი. სომხეთი და ალბანეთი: აქ არც ნაშენები რამე დარჩა და არც კაცისა და პირუტყვის საქმელიო. ქართლში მურვანმა დაანგრია ძველი დედაქალაქი არმაზი.

დას. საქართველოში არაბები მაინც ვერ გამაგრდნენ, ქართლი კი მურვანის შემოსევამ კარგა ხნით წელში გასტეხა. ამ დროიდან იწყება არაბების ნამდვილი ბატონობა ქართლში.

არაბები ქართლში

არაბებმა ქვეყნის სათავეში თავიანთი მოხელე დააყენეს, რომელიც ამირას წოდებულებას ატარებდა. ქართლის ამირა თბილისში იჯდა. ის სარდალიც იყო. ქვეყნის მმართველიცა და უზენაესი მსაჯულიც. არაბთა მთავარი რაზმი თბილისში იდგა. დანარჩენები - სხვა მნიშვნელოვან ციხე-სიმაგრეებში.

ერისმთავრობა ქართლში არაბებს არ მოუსპიათ. მხოლოდ ერისმთავარი ამირას დაუმორჩილეს. ერისმთავარი ვალდებული იყო მოეკრიფა საარაბო ხარკი და ჯარი გამოეყვანა, როცა არაბები ამას მოითხოვდნენ. არაბებს ხარკი და სამხედრო სამსახური აინტერესებდათ მხოლოდ.

მერვე საუკუნეში ქართლის მოსახლეობა არაბებს უხდიდა არა მარტო ჯიზიათს, პირად გადასახადს, არამედ ხარაჯასაც. ხარაჯა საიდგილმამულო გადასახადი იყო. რომელიც შეეფარდებოდა მხოლოდ სიერცეს მამულსას. და არა მის აკარგიანობას, ნაყოფიერებას. ორივე გადასახადს ფულად ახდევინებდნენ. თანდათან არაბული ხარკი სულ უფროდაუფრო მძიმე ხდებოდა. ეს იმიტომ, რომ ხალიფების სამფლობელო მეტისმეტად გაიზარდა და მის მართვა-გამგეობას დიდი შემოსავალი სჭიროდა. ენლა დაპყრობით ომებს ეს შემოსავალი უკვე აღარ მოჰქონდათ, რადგანაც რისი დაპყრობაც შეეძლოთ, არაბებს უკვე დაპყრობილი მქონდათ. ხალიფების დაცარიელებული ხაზინა მათსავე ქვეშევრდომებს უნდა შეეცსოთ. ხარკისა და გადასახადის გადიდებას ქვეშევრდომების ურჩობა და ბრძოლა მოსდევდა. ამ ურჩობის დასათრგუნავედ კიდევ დამატებითი ჯარები და ახალი მოხელეები იყო საჭირო, რაც აგრეთვე ახალ სახსრებს მოითხოვდა. განსაკუთრებით მძიმე შეიქნა არაბთა ბატონობა დაპყრობილ ქვეყნებში ხალიფების ახალი დინასტიის. აბასიდების. დროს. რომლებმაც ზელისუფლება მიიღეს 749 წელს.

ქართლშიაც არაბების მტარვალობა და მყელეფელობა მერვე საუკუნის მეორე ნახევარში იყო განსაკუთრებით საგრძნობი. ამ საუკუნის დამლევის ქართველი მწერალი, იოანე საბანისძე, წერს არაბთა წესწყობილების შესახებ ქართლში: „ვართ მორწმუნენი მძლავრებასა ქვეშე დამონებულ და ნაკლულევანებითა და სიგლახაკითა შეკრულნი. ვითარცა რკინითა, ხარკსა ქვეშე მათსა გვემულნი და ქენჯნილნი, ძვირძვირად ზღვეულნი“-ო. ე. ი. ჩვენ. ქართველები. არაბთა მძლავრობის ქვეშ მოქცეულნი. სიღარიბითა და შეუძლოებით ისე ვართ შეკრულნი, როგორც რკინით, რადგანაც საარაბო ხარკისაგან დატანჯულნი და დარბეულნი ვართო.

გასაგებია ამიტომ, რომ სულ უფროდაუფრო იზრდებოდა ხალხის გულისწყრომა და სიძულვილი უცხოელი დამპყრობელების წინააღმდეგ. სახალხო ბრძოლის მრისხანე ზვირთები თანდათან ავიწროებდა გათავხედებულ მტერს და მართლაც მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევრიდან ქართლი არსებითად განთავისუფლდა არაბთა ბატონობისაგან.

ბრძოლა ზანგარძლივი და მსხვერპლით სავსე იყო, თუმცა ქართველებს ზოგი ვარემოება ზელს უწყობდა. ჯერ-ერთი, არაბების ძალაუფლება

უფრო ცენტრალურ თემებზე ვრცელდებოდა და მთიან რაიონებს ეგრე რიგად ვერა სწვდებოდა. ამით სარგებლობდა ხალხი, ხეობებსა და მთიანეთს თავს აფარებდა და იქიდან თავს ესხმოდა მტერსა. სიცოცხლეს უმწარებდნენ არაბებს ხაზარებიც. ხაზარები ხშირად კავკასიონის სამხრეთითაც შემოჰქრას ახერხებდნენ და აოხრებდნენ არაბთა სამფლობელოს. 764 წელს ხაზარებს მოკლე ხნით თბილისიც დაუქერიათ. ძველი ქართველი მემკვიდრე გვიამბობს: ქართლის ერისმთავარს ჯ უ ა ნ შ ე რ ს მყავდა და, შ უ შ ა ნ ი, სილამაზით განთქმული. ხაზართა ხაკანმა სთხოვა ჯუანშერს, შენი და ცოლად მომეც და არაბების წინააღმდეგ გიშველიო. ჯუანშერს ეს აზრი, ჩანს, ჭკუაში დაუჯდა, მაგრამ შუშანი და მისი დედა უარზე იდგნენ, წარმართის ცოლობა *შევიწინებდნენ შიანდით. გაგულისებულმა ხაკანმა დალაშქრინა ქართლი და შუშანი და ჯუანშერი ტყვედ წააყვანინა, მაგრამ გულის წადილს მაინც ვერ ეწია: შუშანს ბეჭდის თვლის ქვეშ საწამლავი ჰქონოდა, მოსწოვა ის და თავი მოიკლაო. დიდი მეფის არასასურველ ცოლობას ქართველმა ქალმა სიკვდილი არჩია. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე პროვინციული არაბი ამირების ურჩობას ხალიფების მიმართ, რაც მეცხრე საუკუნის დამდეგიდან იწყება. ბრძოლა ხალიფასა და ამირებს შორის ძალიან ხელს უწყობდა არაბების შინაგან დასუსტებას, რითაც დაპყრობილი ხალხები კარგად სარგებლობდნენ.

ახალი დიდი აჯანყების ცეცხლი, არაბების წინააღმდეგ, უფრო ადრე სომხეთში დაიწყო, იმიტომ რომ სომხეთში ხალხი კიდევ უფრო გაწამებული იყო. ქართველები ეხმარებოდნენ სომხებს. დამარცხებული სომხები მთავრები ქართლსა და ეგრისში პოულობდნენ თავშესაფარს. ეს გარემოებაც აღიზიანებდა არაბებს, რომელნიც ლტოლვილების გაცემას მოითხოვდნენ და მათს მასპინძლებს სასტიკი სასჯელით უმასპინძლდებოდნენ ხოლმე. იქნებ ასეთი მიზეზით დაისაჯა ქართლის ერისმთავარი ნერსე, რომელიც 772-3 წელს ხალიფა მანსურს თავის სატახტო ქალაქში, ბაღდადში, დაუბარებია და „ბოროტ კაცთა შესმენით“ საპყრობილეში ჩაუსვამს. ნერსე სამი წელიწადი მჯდარა ბაღდადის საპატიმროში, სანამ იგი ახალ ხალიფას, მაჰდისს, არ გაუთავისუფლებია. ნერსე ისევ ერისმთავრად დაბრუნებულია ქართლში, მაგრამ, ჩანს, არაბებთან შეგუება მისთვის ძნელი იყო. იოანე საბანისძე ამბობს, „კვლად იყო განრისხებული ზელმწიფეთა მათ სარკინოზთაი ნერსე ერისთავსა ზელა“-ო, კვლავ გაუწყრნენ არაბი მფლობელებიო. ნერსე იძულებული შეიქნა თავისი ოჯახი და ქონება აფხაზეთში გაეგზავნა, თვითონ კი დიდი ამალით გადავიდა ჯერ ზაზარეთში და შემდეგ აგრეთვე აფხაზეთში. ეს ამბები მერვე საუკუნის ოთხმოციანი წლების დამდეგს მოხდა.

ამ დროიდან მოყოლებული ქართლი, სომხეთი და ალბანეთი უკვე გამუდმებით აჯანყების ალსა და კვამლში იყო გახვეული. ამბოხებული იყო მთელი ხალხი. მთავრები, სეფეწულები და დიდი აზნაურებიც, რომელთაც ერთი ხანობა, თავში, არაბებთან თითქოს საერთო ენა ჰქონდათ გამონახული, ეხლა ცდილობდნენ ხალხს არ ჩამორჩენოდნენ მტრის წი-

წააღმდეგ ბრძოლაში. ხალიფები ჯარს ჯარზე გზავნიდნენ, ერთიმეორეზე უფრო სასტიკ ამირების შეთაურობით, და შეუბრალებლად უსწორდებოდნენ აჯანყებულებს, მაგრამ მოძრაობა სულ უფროდაუფრო ძლიერდებოდა.

ამ დიდ სახალხო მოძრაობას ქართლში თავისი მომღერალი და აგიტატორი გამოუჩნდა. ეს იყო მერვე საუკუნის მწერალი იოანე საბანისძე. საბანისძემ ასწერა ერთი ჭაბუკი არაბის, აბოს, ცხოვრება. აბო ქართლის ერისმთავრის ნერსეს მსახური იყო. მან ისლამს თავი დაანება და ქრისტიანობა მიიღო. 786 წლის 6 იანვარს ქართლის ამირამ აბო სიყვდილით დასაჯა, რადგანაც აბომ უარი სთქვა ისევ ისლამს დაბრუნებოდა. რასაც მისგან არაბები მოითხოვდნენ.

საბანისძემ გამოიყენა აბოს წამების ამბავი, რათა თავის თანამემამულეებში ეროვნული სიამაყის შეგნება გაეღვივებინა: აი, როგორია ჩვენი რჯული, ჩვენი წესი და ქვეყანა, რომ გაბატონებული ხალხის შვილი ჩვენსკენ გადმოდის და თავსაც კი სდებს ახალი სამშობლოსათვისო. საბანისძე მიზნად ისახავდა გაემხნეებინა მერყევი და სუსტნი, რომელნიც „შიშითა განილევიან და ირყევიან, ვითარცა ლერწამნი ქართაგან ძლიერთა“; არაბების ძალმომრეობის გამო. საბანისძეს ჰსურდა, კვლავ მშობლიურ კერას დაჰბრუნებოდნენ ისინი, ვინც არაბებმა უკვე „შეაცუთუნეს და გარდადრიკნეს გზისაგან სიმართლისა“ დაშინებით, ვერავობითა და მოსყიდვით, „სასტიკებისაგან და სივერაგისა მანქანებითა შით საცთურებისათა ზედამდგომელთა ამათ ჩვენთა, მფლობელთა ამის უამისათა“, „რომელნიმე მძლავრებით, რომელნიმე შეტყუებით, რომელნიმე სიყრმესა შინა უმეცრებით, რომელნიმე მზაკვარებით და სხვანი“ კიდევ მათი სიღარიბისა და უძლურებისა გამო. ლამის ჩვენი საკუთარი სახე დაგვეკარგოს და უცხო ხალხში გავითქვიფოთო, მრისხანე გულისწუხილით მოსთქვამდა საბანისძე: „ალეერიენით ერსა უცხოსა... ნათესავსა (ე. ი. ტომს) საწუთროსა ამის მოყვარესა... სარწმუნოებისა ჩვენისა მაგინებელთა“-ო.

იოანე საბანისძისა და მისი მსგავსი მქადაგებლების მოწოდება ამტკიცებდა სახალხო თვითშეგნებას, აკაჟებდა მებრძოლთა სულისკვეთებას ეროვნული განთავისუფლებისათვის.

განსაკუთრებით გამწვავდა ბრძოლა დამპყრობელებსა და დაპყრობილებს შორის მერვე საუკუნის მიწურულსა და მეცხრე საუკუნის დამდეგს. ყველაზე დაუნდობელი იყო ბრძოლა ქართლის შუა-გულ თემებში და, საერთოდ, ბარის ცენტრალურ რაიონებში. მეცხრე საუკუნის დამდეგს აქ არაბებმა მოსპეს ქართლის ერისმთავრის ხელისუფლება და ძველი ქართველი არისტოკრატია, სეფეწულები და დიდ-დიდი აზნაურები. ჟითქმის მთლიანად გაჟლიტეს. ამ რაიონებში, განსაკუთრებით მტკვრის გაყოლიება, საერთოდ მოსახლეობა ძალიან დაზარალდა. მაგრამ ბრძოლა შაინც გრძელდებოდა განაპირა თემებში, სადაც ქართველები, — როგორც ადგილობრივი მკვიდრნი, ისე სხვა კუთხეებიდან შემოხიზნულნი, — ჩვეულებრივად მწარედ ამარცხებდნენ უცხოელ მოძალადეებს.

ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისათვის

ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოშობა საქართველოში

ამრიგად არაბებმა საბოლოოდ მოსპეს ერისმთავრობა, რომელმაც ორი საუკუნე იარსება. მაგრამ ხალხმა მინც მოახერხა თავისი დამოუკიდებლობის შენარჩუნება ქართლის განაპირა თემებში. მათ შორის ყველაზე ადრე გაძლიერდა კახეთი, რომელიც არაგვიდან იწყებოდა. კახეთში სხვადასხვა ტომები მოსახლეობდნენ — კახნი ანუ კახელები, რომელთა შორის გარდაბანელი კახები გამოირჩეოდნენ, თუშები, წანარები და სხვები. ივრისა და ალაზნის ნოციერ ხეობებში, განსაკუთრებით ამ ხეობების ზემოთა ნაწილში, ხალხი თავს უფრო გულ-მშვიდად გრძნობდა, თავისუფლად ცხოვრობდა და შრომობდა. მერვე საუკუნის მეორე ნახევრისათვის ხალხი ძალიან მომრავლებული და მდიდარი იყო. მისდევდნენ კახელები მიწისმოქმედებას, კერძოდ — მევენახეობას და მესაქონლეობას ფართოდ. კახელები საუცხოო ცხენსა და ცხვარს აშენებდნენ და მრავალრიცხოვანი ჯოგ-ფარების პატრონები იყვნენ. ხარბ დამპყრობელებს კახელების სიმდიდრე ძალიან იზიდავდა ხოლმე, მაგრამ საკმარისი იყო კახეთის ხეობებში არაბები გამოჩენილიყვნენ რომ უშიშარი და ამაყი მთიელები მათ თავს ესხმოდნენ და მუსრს ავლებდნენ. მერვე საუკუნის შუა-წლებიდან კახეთი აინუნშიაც არ აგდებდა არაბებს. კახეთში ამ დროს წანართა ტომი მეთაურობდა და ამიტომ არაბებმაც კახეთს სანარია, ე. ი. წანარეთი უწოდეს. არაბულივე ცნობებით, ეს წანარები ანუ კახელები ამ დროს ყველაზე საშიში მტერი იყვნენ არაბებისათვის ამიერ-კავკასიაში. ხალიფა აბუ-ჯაფარის (754—775 წ.წ.) მიერ ქართლის მმართველად დანიშნულმა ალ-ჰასანმა ომი აუტეხა კახელებს, მაგრამ ვერაფერი დააკლო. ეს რომ ხალიფამ შეიტყო, ოცი ათასი ახალი მეომარი გამოუგზავნა ალ-ჰასანს. ესლა ომი რამდენიმე დღე გაგრძელდა და კახელების დამარცხებით გათავდა. არაბები ამტკიცებდნენ. თექვსმეტი ათასი კახელი დავხოცეთ და ბევრიც ტყვედ წაიყვანეთო. მაგრამ კახელები შორჩილებას მინც არ აპირებდნენ. ამის გამო გაცოფებულმა არაბთა სარდალმა საზარელი საქციელი ჩაიდინა და ტყვე კახელები ამოჟლიტა. მეორე მმართველმა ხუზაიმამ, ხალიფა ჰარუნ არ-რაშიდის დროს (786 — 809 წ.წ.). რომელმაც პატრიკიოზებსა და სეფე-წულებს თავები დასჭრა, ლაშქარი შეუსია კახეთსაც; მაგრამ კახელებმა მუსრი გაავლეს არაბებს. ასევე უმასპინძლებოდნენ კახელები მოძალადეებს შემდეგშიაც. მერვე საუკუნის დამლევისათვის კახელებმა უკვე საკუთარი მთავარიც გაიჩინეს და საკუთარი მართვა-გამგეობა მოაწყვეს.

დიდი ცვლილებები მოხდა ამ დროისათვის დასავლეთ საქართველოშიაც. როგორც ვიცით, მეექვსე საუკუნის დამლევიდან აბაზგების სამთავრო ივრისის სამეფოდან გამოყოფილი იყო და ბიზანტიის კეისარს

ემორჩილებოდა უმუშალოდ. ეს მთავრები შემდეგში კეისრებმა თავის ერისთავებად აქციეს აფხაზეთში. მაგრამ მერვე საუკუნეში აფხაზთა ერისთავები საკმაოდ დიდი ძალის პატრონები იყვნენ, იმიტომ რომ თვითონ აფხაზეთი ამ დროს მჭიდროდ დასახლებული, ღონიერი და მშვიდობიანობით მოსარგებლე ქვეყანა იყო. ასეთი დახვდა აფხაზეთი არაბებისაგან ლტოლვილს ქართლის ერისმთავარს ნერსესა და მის ამაღას.

მერვე საუკუნის დამლევს ბიზანტიაში დიდი შინაური შფოთი და არე-დარევა იყო. ამით ისარგებლა აფხაზთა ერისთავმა ლეონ მეორემ, მოირთო ძალა ხაზართა მეფისაგან, რომლის ასულის შევილიც იგი იყო, და თავი დამოუკიდებლად გამოაცხადა. ლეონმა „ერისთავის“ მაგიერ „აფხაზთა მეფის“ წოდებულება მიიღო. ამ დროს ძველი ეგრისის სამეფო დაუძღვრებელი იყო. ჯერ ბიზანტიამ გააცალა ეგრისს ძალ-ღონე და მეფობაც მოსპო აქ, როგორც ვიცით. შემდეგ მურვან ყრუს შემოსევასაც უნდა თავისი დალი დაემჩნია ეგრისისათვის. იმიტომ აფხაზთა მეფეებმა ადვილად დაიპყრეს ეგრისი და არგვეთი და მეცხრე საუკუნის დამდეგისათვის ლიხის მთის აღმოსავლეთითაც გადმოაბიჯეს. აფხაზთა მეფეებმა თავის სატახტო ქალაქად ქუთათისი, დღევანდელი ქუთათისი. აირჩიეს: აფხაზთა სამეფოს ვრცელ ტერიტორიას ცენტრად ქუთათისი უფრო შეეფერებოდა, ვიდრე ძველი ციხე-გოჯი. გარდა ამისა, ქუთათისი მნიშვნელოვან გზებზე მდებარეობდა.

ყველაზე გვიან ახალი ქართული ფეოდალური სამთავრო სამხრეთ საქართველოში ჩამოყალიბდა. მისი დამაარსებელი აშოტ ბაგრატიონი იყო. ბაგრატიონების განთქმული საგვარეულო წარმოშობით ქანეთიდან იყო, სპერის პროვინციიდან.

თავისი წინდახედული, მოქნილი მოქმედებით ბაგრატიონებმა დიდი გავლენა მოიპოვეს მეექვსე-მეცხრე საუკუნეებში. ერთი მათი შტო სომხეთში დაწინაურდა: მეორე — ქართლში. ორივეგან ბაგრატიონებმა მთავრობას და მეფობას მიიღწიეს, ხოლო საქართველოში სამეფო ხელისუფლება შეინარჩუნეს მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგამდე.

ქართლის ბაგრატიონთა წარმომადგენელი, აშოტი, არაბთა სამსახურში ყოფილა თბილისში მეცხრე საუკუნის დამდეგს. მაგრამ აშოტი ვერ შესწყობია არაბებს და თავისი ოჯახითა და ამალით ქორთხის ხეობაში, შავშეთისა და კლარჯეთის თემებში. გადასულა. რადგანაც ეს ხეობა მაშინ ბიზანტიის საზღვრებში ითვლებოდა, იმიტომ აშოტმა თავისი თავი კეისრის ვასალად აღიარა. კუროპალატის ტიტული მიიღო და სამთავროს ორგანიზაციას შეუდგა. თავის მთავარ საჯდომად აშოტმა ძველი ციხე-ქალაქი არტანუჯი აირჩია, რომელიც თვითონვე განაახლა. აშოტის მიერ დაარსებულ სამთავროს ტაო-კლარჯეთის სამთავროს ეძახიან, იმიტომ რომ მის ძირითად ოლქებს ტაო და კლარჯეთი შეადგენდნენ.

აშოტ კუროპალატი მოჰკლეს 826 წელს.

თბილისის ამირას განდგომა ხალიფასაგან და თბილისის საამიროს დაქინება

მეცხრე საუკუნის დამდევისათვის თბილისის ამირებმა, ისევე როგორც სახალიფოს სხვა ადგილობრივმა მმართველებმა განაპირა ქვეყნებში, ხალიფების ურჩობა და განზე წვევა დაიწყეს. ეს შედეგი იყო ხალიფატის პოლიტიკური დასუსტებისა. ცენტრალური მთავრობა ვეღარ ახერხებდა პროვინციების საჭიროებათა დაკმაყოფილებას. ხალიფას ხაზინაც სულ უფროდაუფრო ღარიბი ხდებოდა. ადგილობრივი არაბი ამირები და სარდლები იძულებული იყვნენ თვითონ ეძებნათ სახსრები თავიანთი ხარჯების დასაფარავად. გარდა ამისა, ამ პროვინციების შემდგომი განვითარებისათვის მეტი თავისუფლება და გასაქანი იყო საჭირო. გადასახადების გაუთავებელი გადიდება, ამის გამო მოსახლეობის წინააღმდეგობა და საპასუხოდ ხალიფასაგან გამოგზავნილი დამსჯელი რაზმების თარეში ანიავებდა ქვეყანას და უფრო აქვეითებდა გადასახადების გადახდის უნარს. ამას ხედავდნენ ადგილობრივი არაბი მმართველები, რომელთაც უნდოდათ დაპყრობილი ხალხების ყვლეფა უფრო საიმედო სახით მოეწყოთ. ამიტომ ეს ამირები ყურს აღარ ათხოვებენ ცენტრალური მთავრობის განკარგულებას და ქვეყნიდან მოკრეფილ ზარკს ცენტრში კი არ გზავნიან, არამედ თვითონ ითვისებენ.

ასეთივე მიდრეკილება გაუჩნდათ თბილისის ამირებსაც. უკვე მეცხრე საუკუნის ოციან წლებში გადასდგომია ხალიფას თბილისის ამირა მუჰამადი, რომელსაც მოკვეშირებმად კახელები ჰყოლია. მუჰამადმა მის წინააღმდეგ გამოგზავნილი ხალიფას ერთი სარდალი გააქცია და მხოლოდ მეორეს, უფრო ძლიერს, დაემორჩილა. მალე ხალიფას თბილისის ახალი ამირაც, საჰაკი, გადაუდგა. საჰაკთან ომში მოკვდა ხალიფას გამოგზავნილი სარდალი, ხალიდი. საჰაკმა დაამარცხა ხალიფას მეორე ჯარიც. რომელსაც ხალიდის შვილი, მოჰმედი, სარდლობდა. თბილისის ამირას ისევ ისე კახელები უმაგრებდნენ ზურგს. საჰაკის ურჩობა თითქმის თხუთმეტ წლამდე გაგრძელდა. გაუთლისებულმა ხალიფამ საქართველოში 853 წ. დიდი ჯარი გამოგზავნა, ბუღა თურქის მეთაურობით. ბუღამ, ზოგი ადგილობრივი მთავრის დახმარებით, დაამარცხა საჰაკი და მისი მოკვეშირეები, 5 აგვისტოს აიღო თბილისი, ცეცხლით დასწვა იგი და მცხოვრებნი გაჟლიტა. სიკვდილით დასჯილ იქნა საჰაკიც. არაბული ცნობებით, ამ ამბების დროს თბილისში 50.000 კაცი დაღუპულა. აქედან ჩანს, თუ რამდენად დიდი ქალაქი ყოფილა მაშინ თბილისი.

ამის მიუხედავად, თბილისის ამირები მეცხრე საუკუნის დამლევებიდან უკვე ფაქტიურად აღარ ემორჩილებიან ხალიფას. მორჩილება გარეგნულად მხოლოდ იმაში გამოიხატება, რომ ერთი ხანობა თბილისის ამირები ფულს ხალიფას სახელით სჭრიან, მეთათე საუკუნის ორმოციან წლებიდან-კი ისინი ფორმალურადაც თავიანთ თავს დამოუკიდებლად აცხადებენ.

უკანასკნელად ამიერ-კავკასიის დამორჩილება ხალიფამ მეთათე საუკუნის დამდევს სცადა. 914 წელს აქ მოვიდა დიდი ჯარით ხალიფას სარ-

დალი აბულ-კასიმ აბუსაჯის-ძე. მან ჯერ სომხეთი მოაოხრა და სომეხთა მეფე სუმბატი მოჰკლა, ხოლო შემდეგ საქართველო დალაშქრა. იმავე 914 წელს აიღო კახეთის ციხეები უჯარმა და ბოქორმა და მოაოხრა სამცხე და ჯავახეთი. აქ, მესხეთში, მან აიღო ყველისციხე და აწამა ციხის ერთი მცველი მეომართაგანი: გობრონი. მიზანი ამ შემოსევისა იგივე იყო: ურჩების დამორჩილება, ძველი და ახალი ხარკის მოკრეფა, ანუ, როგორც ამბობს იმდროინდელი მწერალი სტეფანე მტბევაძე: „ესე არს ჩვეულებანი მათი: პირველად ხარკნი იგი თანანადებნი ძებნენს, ძღვენი და ნიჟნი კავებთა მათთათვის. რამეთუ მოხარკე მისსა იყვნეს, მერმე წინა ჟამისა ბეგარანი სთხოვნეს“-ო. მაგრამ ვერც ამ ლაშქრობამ უშველა ხალიფებს და მათი გავლენა ამიერ-კავკასიაში მეათე საუკუნიდან სრულიად მოისპო. დარჩნენ მხოლოდ ადგილობრივი ამირები. როგორც, მაგალითად. თბილისის ამირა, რომელნიც ესლა უკვე მკვიდრი მთავრების მსგავს ფეოდალებად იყვნენ გადაქცეულნი.

თბილისის საამიროც ამ დროს მეტად შემცირებულია. თბილისის ამირას გავლენა ქვემო ქართლის ფარგლებს არ სცილდება. საამიროს საზღვრები ვიწროვდებოდა ქართული სამთავროების — კახეთის, ტაო-კლარჯეთისა და აფხაზეთის — შემოტევის წყალობით. მეათე საუკუნის დამლევს ქვემო ქართლის სამხრეთ ნაწილში წარმოიშვა ტაშირის სომხური სამთავრო, რომელიც აგრეთვე სამხრეთიდან აწეება თბილისის საამიროს.

საზოგადოებრივი კლასები და მათი ბრძოლა

VII — IX საუკუნეებში

მეშვიდე, მერვე და მეცხრე საუკუნეების სიგრძეზე საქართველოს საზოგადოებრივმა წყობილებამ კიდევ უფრო მკაფიო წოდებრივ-ფეოდალური სახე მიიღო. ამ დროისათვის უკვე სავსებით გაბატონდა აზნაურთა წოდება. აზნაურები სხვადასხვანაირი იყვნენ. იმ პირებს, ვისაც აზნაურობა შთამომავლობით, მამა-პაპით ჰქონდათ მიღებული, „ნათესავით აზნაურებს“ ეძახდნენ. მაგრამ აზნაურობა შეიძლებოდა ზოგჯერ მეფის სამსახურითაც მოეპოვებინათ. ასეთი მსახურეული აზნაურები იწოდებოდნენ „მეფის აზნაურებსად“. ყველაზე მდიდარსა და ძლიერ აზნაურებს დიდებულნი აზნაურები ერქვათ. აზნაურებზე დაბლა მსახურნი იდგნენ. ეს ისეთი თავისუფალი ადამიანები იყვნენ, რომელნიც მეფეების ან დიდი აზნაურების სამსახურში იმყოფებოდნენ. მეფის მსახურებს ტაძრეულებსაც ეძახდნენ.

ზოგი აზნაური სხვა უფრო ძლიერ აზნაურზე იყო დამოკიდებული და „წინა შემდგომელად“ ან „საკუთარად“ იწოდებოდა.

მოსახლეობის უმრავლესობას სოფლის მიწის მუშები შეადგენდნენ, რომელნიც „მსოფლიო ერისკაცი“-ს. „კაცი მდაბიო“-სა და „მდაბიო“-ს სახელით იყვნენ ცნობილნი. ისინი ჩვეულებრივად ამათუიმ მთა-

ერსა და დიდ აზნაურს ემორჩილებოდნენ. ასეთი მთავარი და დიდი აზნაური „მდაბიორების“ „უფალი“ იყო. ამ უფალს ეკუთვნოდა ის დაბა, ე. ი., სოფელი, მთელი თავისი მიწა-წყლით, სადაც აღნიშნული მდაბიური ცხოვრობდნენ. მდაბიურებზე უფრო დაბლა გლეხები იდგნენ, რომელნიც თავიანთ უფალთა სრულ საკუთრებას შეადგენდნენ.

მეათე საუკუნის დამდეგისათვის საქართველოს მოწინავე თემებში მიწების უდიდესი ნაწილი უკვე მთავრებსა და აზნაურებს ჰქონდათ დაჩემებული. მაგრამ ხალხის მიწა-წყლის მითვისება, სათემო და კერძო მამულების ფეოდალურ მამულებად გადაქცევა უბრძოლველად არ მომხდარა. ხალხი თავის საკუთრებას გააფთრებით იცავდა როგორც გარეშე, ისე შინაური მტრების წინააღმდეგ.

როცა მეექვსე საუკუნეში საქართველოში ფეოდალური სახელმწიფო ჩამოყალიბდა, ე. ი. როცა მთავრებმა და აზნაურებმა მთელი მართვადმეგობა ხელში ჩაიგდეს, მათ ეს ძალა იმისთვის გამოიყენეს, რომ ხალხისათვის ადგილ-მამული წაერთმიათ და თავის საკუთრებად გადაექციათ. განსაკუთრებით მწვავე იყო ეს ბრძოლა მერვე და მეცხრე საუკუნეებში. ხალხი მდგრად იცავდა თავის უფლებებს და მამა-პაპეულ მიწა-წყალს უსისხლოდ არავის უთმობდა. მაგრამ უპირატესობა აზნაურების მხარეზე იყო. ისინი უკეთ იყვნენ შეიარაღებულნი და დარაზმულნი. ამიტომ ხალხმა თანდათანობით დაპყრობა თავისი სათემო თუ კერძო-სამფლობელო ადგილ-მამული. აზნაურებმა ხალხს ჯერ სახნავ-სათესი მიწები წაართვეს, რომლებსაც ყველაზე მეტი შემოსავალი მოჰქონდა, შემდეგ — სათიბ-საძოვრები და, დაბოლოს, ტყის მიჩემებაც მოინდომეს.

ფეოდალურ ხანაში სიმდიდრის მთავარი წყარო სწორედ მიწა იყო. ვისაც ყველაზე დიდი მამული ჰქონდა, ყველაზე მდიდარი და ძლიერიც ის იყო. ამიტომ მიწის გულისათვის თვითონ აზნაურებიც ებრძოდნენ ერთმანეთს.

ბრძოლა წარმოებდა მთავრებსა და ეკლესიას შორისაც მამულების გულისათვის. ამ დროისათვის ქრისტიანულმა ეკლესიამაც დიდძალი ადგილ-მამული შეაგროვა. მეშვიდე საუკუნის დამდეგს ქართლის ერის-მთავრებმა სცადეს წაერთმიათ ეკლესია-მონასტრებისათვის მათი მამულების ნაწილი, რასაც მწვავე ბრძოლა მოჰყვა.

დასასრულ, მას შემდეგ, რაც მერვე საუკუნის დასასრულსა და მეცხრე საუკუნის დამდეგს საქართველოში ახალი ფეოდალური სამთავროები აღმოცენდა, ბრძოლა დაუწყვეს ერთმანეთს ქართველმა მთავრებმა ცთითოეული მთავარი ცდილობდა საკუთარი ტერიტორიის, სამფლობელოს გაფართოებას მეზობელი მთავრის ხარჯზე. ეს ბრძოლა გაგრძელდა მთელი მეცხრე საუკუნე და მეათე საუკუნის მეტი ხანი და საქართველოს გაერთიანებით დამთავრდა. საქართველოს გაერთიანება უკვე მთელი ქვეყნის განვითარების საჭიროებას უპასუხებდა. და არა მარტო ცალკე მთავრების ინტერესებს.

მეცხრე-მეათე საუკუნეებში ჩენი ქვეყანა გაიზარდა და გაძლიერდა ეკონომიურად. მართალია, არაბთა შემოსევებმა მერვე საუკუნის პირველ ნახევარში, განსაკუთრებით მურვან ყრუს ლაშქრობამ, შეამცირა მოსახლეობა და გაანადგურა მისი მეურნეობა ბარის ზოგიერთ რაიონში, მაგრამ ორასი წლის განმავლობაში ხალხმა აქაც მოახერხა ხელახალი დამკვიდრება და მეურნეობის გაჩენა. არაბებისაგან უფრო დაცული განაპირა რაიონები კი წინ მიდიოდა უფრო სწრაფი ნაბიჯით. სიცოცხლისა და თავისუფლების სიყვარული. შრომისმოყვარეობა და ძველისძველი კულტურული ტრადიციები და გამოცდილება იყო იმის მიზეზი, რომ ხალხი ამ განაპირა თემებში ფართოდ შლიდა თავის მეურნეობას, აჩაღებდა სამოქალაქო ცხოვრებასა და თავსაც მარჯვედ იცავდა ხანდახან კარზე მომდგარი მტრისაგან. ისიც უნდა ვიცოდეთ, რომ მეცხრე-მეათე საუკუნეებში, განსაკუთრებით მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევრიდან, დიდი ომები, როგორც იყო, მაგალითად, ბულა თურქის შემოსევა, იშვიათი გახდა. ჩვეულებრივად იმდროინდელი ომები პატარა ცენოსანი რაზმების ერთი შეტაკებით თავდებოდა ხოლმე. ამგვარი შეტაკება იშვიათად თუ გაგრძელდებოდა ერთ დღეზე დიდხანს. ანაზღველად შემოსეული მტერი ასევე ქრებოდა. რადგანაც ყოველთვის მამაკი ხალხის შეუდრეკელ წინააღმდეგობას აწყდებოდა. ამიტომ იყო, რომ მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევარში და მეათე საუკუნეში ეს ომები ეგრერვად ვეღარ აბრკოლებდნენ მოსახლეობის სამეურნეო საქმიანობასა და მშენებლობას.

ამრიგად, კახეთი, ტაო-კლარჯეთი, აფხაზეთი გაიზარდნენ და გაშენდნენ მეათე საუკუნისათვის. არაბი ისტორიკოსი იაკუბი მოგვითხრობს, რომ როცა, მეცხრე საუკუნის ოციან წლებში, არაბთა სარდალმა ხალიდმა ზავი დასდო კახელებთან, კახელებმა არაბების მოთხოვნით იკისრეს მიეცათ მათთვის სამი ათასი ფაშატი ცხენი და ოცი ათასი ცხვარი. ეს მოწმობს თუ როგორი დიდი რაოდენობით აშენებდნენ კახელები იმ დროს საქონელს. საყურადღებოა, რომ არაბები სწორედ ფაშატ (დედალ) ცხენებს თხოულობდნენ: ცხადია რომ ეს ცხენები მათ საჯიშედ უნდოდათ, მოსაშენებლად. არაბები კი საუცხოო ცხენის მკოდნეები იყვნენ და არაბული ცხენიც ხომ საუკეთესო ჯიშისა იყო. შემდეგშიაც კახეთი განთქმული იყო თავისი ცხენებითა და თავისი ცხვრით. კახური ჯიშისა ეხლანდელი საყოველთაოდ ცნობილი თუშური ცხვარი. კახეთის იმდროინდელი სიმდიდრის უტყვი ნაშთია ხუროთმოძღვრების ძვირფასი ძეგლები, რომლებითაც მოფენილია კახეთის მიწა-წყალი.

მეცხრე-მეათე საუკუნეებში აფხაზეთი ყველაზე მყუდროდ დაცული სამთავრო იყო. ხალხის გამრავლებასა და მის ცხოვრებას გარეშე მტერი ხელს არ უშლიდა. იმდროინდელი შატერიალური კულტურის ნაშთია მარტვილის შესანიშნავი ტაძარი ქყონდიდში, აშენებული აფხაზეთა მეფის გიორგის მიერ მეათე საუკუნის პირველ ნახევარ-

ში, მოქვის დიდებული ტაძარი, აშენებული აფხაზთა მეფის ლეონის შიერ მეათე საუკუნის შუა წლებში, და სხვა ძეგლები.

აფხაზეთს წააცილებდა თავისი სიმდიდრით ტაო-კლარჯეთი. აქაური ქართველი ტომი, მესხების სახელით ცნობილი, როგორც ვიცით, უძველეს დროშიაც განთქმული იყო თავისი სამიწისმოქმედო ხელოვნებით. პური, მაგალითად, მესხებს იმდენი მოჰყავდათ, რომ საზღვარგარეთაც გაჰქონდათ. მისდევდნენ მესხები მევენახეობა-მეღვინეობასაც და ბლომად აშენებდნენ აგრეთვე შინაურ საქონელს, იმდროინდელი ტაო-კლარჯეთის ქონებრივი შეძლებისა და კულტურული განვითარების ცოცხალი მოწმეა ისეთი შესანიშნავი ძეგლები არქიტექტურისა, როგორიცაა ოშკის, იშხანის, შატბერდის, ბანას, ხაბულის ტაძრები. რამდენი სახსარი სჭიროდა ასეთი ტაძრების აშენებას, ეს კარგად ჩანს ოშკის ტაძრის წარწერიდან, რომელიც ეკუთვნის მეათე საუკუნის პირველ ნახევარს. ამ წარწერაში ნათქვამია, რომ კალატოზების, მუშებისა და მუშა-საქონლის ქირა ყოველწლიურად უდრიდა ოცი ათას დრამას. დრამა ვერცხლის ფული იყო და უდრის დაახლოებით 20—25 კაპეიკს ოქროთი. 20.000 დრამა 4.000 მანეთზე მეტია ოქროთი. ამასთან უნდა გვახსოვდეს რომ იმ დროს ფული ბევრად უფრო ძვირი იყო, ვიდრე ახალ ხანაში. გარდა ამ ფულისა, ღვინო დაუბარჯავთ ყოველწლიურად ხუთი ათასი საწყარო, ხორბალი 250 გრავი და რკინა 50 ლიტრა (დაახლოებით, 20 კილოგრამი). შემდეგ წარწერა გვაუწყებს რომ ტაძრის მშენებლობაზე მუდმივად მუშაობდაო 70 კალატოზი, ხურო და მჭედელი, ქვისმზიდავი ხარი — 30, ჯორი და სხვა საკიდარი საქონელი — 30 და სხვა მრავალი.

მოსახლეობის გამრავლება და მისი მეურნეობის გაფართოება იწვევდა სხვადასხვა კუთხეების დაახლოების საჭიროებას. ერთი კუთხე ერთი საქონლით იყო მდიდარი, მეორე — სხვა რამით. ზოგან საუკეთესო ჭურჭელს აკეთებდნენ, მეორე ადგილას კარგ შალის ქსოვილებს ქსოვდნენ, მესამეგან — მადანს სთხრიდნენ და იარაღს სჭედდნენ, სხვები კიდევ საშენ მასალას ამზადებდნენ, წისქვილის ქვებს სთლიდნენ და მრავალ სხვა ხელობას მისდევდნენ. განვითარდა ხელოსნური წარმოება. მთიელები ბარში ჩადიოდნენ პურისა და ღვინისათვის და სამაგიეროდ მათ თავისი მეურნეობის ნაყოფი ჩაჰქონდათ. მესაქონლეობაც ხელს უწყობდა მოძრაობას: ჯოგებს საზაფხულო სამოვრები ერთ ადგილას ჰქონდათ, საზამთრო კი — მეორეგან. „ნინოს ცხოვრებაში“, რომელიც ამ დროს არის დაწერილი, აღწერილია თუ როგორ ამოვებენ ჯავახეთში თავიანთ ჯოგებს არაგველი მწყემსები. ყოველივე ეს იწვევდა საქართველოს სხვადასხვა თემების ურთიერთობას, შინაგან გაცელა-გამოცელასა და აღებმიცემას.

ფართოდ იყო იმ დროს განვითარებული საგარეო ვაჭრობაც. ქართულ სამთავროებს მაშინ სავაჭრო კავშირი ჰქონდათ მრავალ უცხო ქვეყანასთან. ბიზანტიის იმპერატორის კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით: მაგალითად, მეათე საუკუნის პირველ ნახევარში, კლარჯეთის დედაქალაქი არტანუჯი ძალიან ძლიერი სიმაგრე და დიდი ქალაქი იყო.

აქ მოაქვთ საქონელი ტრავუნტიდან, იბერიიდან, აბაზგიიდან, მთელი-სომხეთიდან და სირიიდანო. არტანუჯი მეტად ფართო ვაჭრობას აწარ-მოებს ამ საქონლით; თვითონ კლარჯეთიც დიდი და უხვი ქვეყანაა და-გასაღებია იბერიისა, აბაზგიისა და მესხეთისათვისო.

იმდროინდელ საქართველოს შორეულ სავაჭრო კავშირებს ადასტუ-რებს ისეთი ფაქტი, რომ ქართული ფული, ტაო-კლარჯეთში მოჭრილი მეათე საუკუნეში, ნაპოვნია რუსეთის ჩრდილოეთ რაიონებში და ბალ-ტიკის ზღვის ნაპირებზე.

ასეთი გაცხოველებული საშინაო და საგარეო ურთიერთობისათვის დი-დი დაბრკოლება იყო მრავალი სამთავროს არსებობა საქართველოში. ყოველ სამთავროს საკუთარი საზღვრები ჰქონდა, ყოველ მთავარს — თავისი საკუთარი საბაჟო. ამიტომ ვაჭრებს ბაჟი რამდენიმე ადგილას უნდა გადაეხადნათ, ისევე როგორც ხელოსნებს და სოფლის მეურნეებს, რომლებსაც საქონელი, სხვისი თუ საკუთარი ნაწარმოები, ერთი კუთ-ხიდან მეორეში გადაჰქონდათ. მეჯოგეებიც კი, რომელნიც საქართვე-ლოს ერთი თემიდან მეორეში გადადიოდნენ საზაფხულო თუ საზამთრო საძოვრების გულისათვის, ასეთსავე მდგომარეობაში იყვნენ.

ამიტომ იყო რომ მრავალი სამთავროს არსებობა ხელს უშლიდა ჩვენი ქვეყნის განვითარებას და უკმაყოფილებას იწვევდა მოსახლეობაში. აუცილებელი იყო ერთიანი სახელმწიფოს შექმნა, რომელიც უფრო კარგად დაიცავდა ქვეყანას გარეშე მტრისაგან, მოსპობდა დაქსაქსუ-ლობას და მეტ წესრიგს დაამყარებდა.

სამთავროების ბრძოლა პირველობისათვის

სამთავროების ბრძოლა უკვე მეცხრე საუკუნის დამდეგიდანვე დაიწყო. ამ ბრძოლაში საკუთრივ ქართველ მთავრებს გარდა ახლო მონაწი-ლეობას იღებდა თბილისის ამირა და ხშირად ერეოდნენ შიგ აგრეთვე სომეხი მთავრებიც. ჩვეულებრივად, მთავრები ჯგუფ-ჯგუფად ირაზმე-ბოდნენ ზოლმე, მაგრამ გუშინდელი მოკავშირე შესაძლებელია ხვალ მტრად გადაქცეულიყო და პირ-უკუ.

დაიწყო ბრძოლა კახეთის მთავარმა გრიგოლმა, რომელმაც მეცხრე საუკუნის დამდეგს ქართლის ერთი ნაწილი დაიპყრო. გრიგო-ლის მოკავშირე თბილისის ამირა იყო. მაგრამ კლარჯეთის მფლობელმა აშოტ კურაპალატმა, აფხაზთა მეფის თეოდოსის დახმარებით, გააქცია გრიგოლი და ქართლიც თვითონ დაიჩემა, აშოტის სიკვდილის შემდეგ. მისი მცირეწლოვანი შვილები არაბებმა დაჩაგრეს, ქართლიც წაართვეს მათ და კლარჯეთიც დახარკეს. მდგომარეობა გამოსწორა აშოტის შემ-კვიდრემ, ბაგრატ კურაპალატმა (826—876 წ.წ.), რომელიც დაეხმარა ხალიფას სარდლებს მოჰმედსა და ბულა თურქს გამდგარი თბილისის ამირა საჰაკის წინააღმდეგ. საჰაკს, თავის მხრივ, კახელები და აფხაზები შეელოდნენ. ამ დახმარებისათვის არაბებმა ბაგრატს კვლავ მისცეს ქართლი. მარჯვედ იქცეოდა ბაგრატ კურაპალატის უმცროსი ძმა გვა-

რამიც, რომელიც მამფალის ტიტულს ატარებდა და რომელსაც დაუპყრია ჯავახეთი, თრიალეთი, ტაშირი, ახოცი და არტაანი.

აშოტ კურაპალატის სიკვდილის შემდეგ აშოტის სამფლობელო ერთმანეთში გაიყვეს მისმა შვილებმა. მართალია, კლარჯეთის ბაგრატიონთა საგვარეულოს ერთი წარმომადგენელი გვარის უფროსად ითვლებოდა და კურაპალატის წოდებულებას ატარებდა. მაგრამ სხვა შტოებიც სამთავრო უფლებებით იყვნენ აღჭურვილნი და სათანადო ტიტულებითაც შემკობილნი, ზოგი მამფლად იწოდებოდა, ზოგი ერისთავთ-ერისთავად, ზოგი მაგისტროსად. მეცხრე საუკუნის დამლევს აშოტის შთამომავლობაშიაც შინაური ბრძოლა გაიშალა ადგილ-მამულისა და ძალა-უფლებისათვის. თავდაპირველად ბრძოლა ატყდა თრიალეთის გამო. მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევარში თრიალეთში ჩამოსახლდა ერთი დიდი აზნაური, ლიპარიტი, ბაღვაშთა საგვარეულოს წარმომადგენელი, რომელსაც მამული ჰქონდა არგვეთში. კაცხში. ლიპარიტმა თრიალეთის ქედის უღელტეხილზე, სადაც ქართლიდან ჯავახეთისკენ მნიშვნელოვანი გზა გადადიოდა კლდეში გაჭრილ კარებში, ე. წ., კლდე-კარში, ააშენა მგვარი ციხე და დააარსა შემდეგში კარგად ცნობილი კლდე-კარის საერისთავო. ლიპარიტმა თავის პატრონად გამოაცხადა ბაგრატ კურაპალატის შვილი, დავით კურაპალატი. ეს იწყინეს გვარამ მამფლის შვილებმა, რომელნიც თრიალეთს თავის მამულად სთელიდნენ და დავით კურაპალატი 881 წელს მოჰკლეს. ამ შფოთსა და არეულობაში, რომელმაც დაასუსტა კლარჯეთის სამთავრო სახლი, ამოწყდა გვარამ მამფლის შთამომავლობა. ბაგრატიონების მოუძღურებით ისარგებლეს აფხაზთა მეფეებმა და ქართლი ჩაიგდეს ხელში. მაგრამ აფხაზთა მეფეების წინსვლას ელოებოდა წინააღმდეგობა აგრეთვე სომეხთა მთავრებისა, რომელნიც სხეებთან ერთად ჩარეული იყვნენ საქართველოს მთავრების ბრძოლაში მეცხრე საუკუნის სამოცდაათიანი წლებიდან. მეცხრე საუკუნის დამლევისათვის სომეხებისა და დავით კურაპალატის შემკვიდრების კავშირის წყალობით საქართველოში ერთგვარი წონასწორობა დამყარდა. გვარამ მამფლის მამულიც ამ მოკავშირეებმა გაიყვეს. აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ 888 წელს მოკლული დავით კურაპალატის შვილმა ადარნასემ ქართველთა მფლის წოდებულება მიიღო.

ქართლისათვის ბრძოლა განაშლდა მეთვე საუკუნის დამდეგს. ქართლი ამიერ-კავკასიის შუაგული იყო და ამიერ-კავკასიაში გაბატონების მოსურნენი ყველაზე ადრე სწორედ ქართლს უმიზნებდნენ. მეთვე საუკუნის პირველ წლებში ქართლი ჯერ აფხაზთა მეფემ კონსტანტინემ დაიჭირა. მას ბრძოლა აუტეხეს ადარნასე ქართველთა მეფემ და სომეხთა მეფემ სუმბატ ტიფერაკალმა. სუმბატმა უფლისციხეც კი დაიჭირა, რომელიც იმ დროს ქართლის ცენტრის როლს ასრულებდა. ბოლოს მაინც კონსტანტინე და სუმბატი დაზავდნენ და აფხაზთა მეფემ ქართლი უკან დაიბრუნა.

თუმცა არაბების 914 წლის შემოსევამ აბულ-კასიმის მეთაურობით კონსტანტინეს უკან დაახევინა მცირე ხნით. მაგრამ მალე იგი კვლავ შეუდგა ახალი ადგილების დაპყრობას. ეხლა კონსტანტინე კახეთის მთავრებს დაუყავშირდა, რომელნიც ამ დროს უკვე ქორეპისკოპოსის ტიტულს ატარებდნენ. კონსტანტინემ და კვირიკე ქორეპისკოპოსმა ჰერეთი დაიპყრეს და გაინაწილეს, ისე რომ ორი წილი კონსტანტინეს ერგო და ერთი წილი კვირიკეს. ჰერეთს ქართველები ძველი ალბანეთის დასავლეთ ნაწილს ეძახდნენ.

განსაკუთრებით გაძლიერდა აფხაზთა სამეფო კონსტანტინეს შვილის გიორგის დროს. გიორგიმ აფხაზთა სამეფოს გავლენა კახეთის ნაწილზედაც განავრცო. ჩრდილო-დასავლეთით კიდევ აფხაზთა მეფეს ჯიქეთი ეკუთვნოდა. რომელიც შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარეობდა. გიორგის თაოსნობით მიიღეს ქრისტიანობა ალანებმა. ამით გიორგი მეფეს თავისი გავლენა ჩრდილოეთ კავკასიაშიც გადააქონდა. ასევე ძლიერი იყო აფხაზთა სამეფო გიორგის შვილის ლეონის დროსაც. ლეონ მეფის გავლენა უკვე ჯავახეთსაც მოიცავდა და ქვემო ქართლში სამშვილდემდის აღწევდა. მაგრამ ლეონის სიკვდილის შემდეგ მის შვილებს შორის დიდი უთანხმოება და შფოთი ჩამოვარდა. აფხაზთა სამეფო ეხლა ადგილს ტაო-კლარჯეთს უთმობს.

ტაო-კლარჯეთი მეათე საუკუნეში. მთხე დავითი კურაპალატი

როგორც ვნახეთ. ტაო-კლარჯეთის მფლობელები უკვე მეცხრე საუკუნის შუა წლებიდან იყვნენ აფხაზთა მეფეების მთავარი მეტოქეები. მაგრამ განსაკუთრებით გაძლიერდა ტაო-კლარჯეთი მეათე საუკუნეში. ამ საუკუნის პირველ ნახევარში ტაო-კლარჯეთის სამხრეთი საზღვარი ვრცელდებოდა მდ. არაქსის ზემო წელამდე. სადაც იგი ბიზანტიას ესაზღვრებოდა. თუმცა ამ დროსაც ტაო-კლარჯეთის მფლობელები ღებულობდნენ კურაპალატისა და მაგისტროსის ტიტულებს ბიზანტიის იმპერატორებისაგან, მაგრამ ფაქტიურად ისინი სრულიად დამოუკიდებელი იყვნენ. ასე, მაგალითად, როცა ერთ-ერთმა ბაგრატიონმა, თავისი ნათესავების მტრობით, მეათე საუკუნის ოციან წლებში ფარულად გადასცა ციხე არტანუჯი კეისარს და კეისრის მოხელემ არტანუჯის კედელზე ბიზანტიის დროშა აღმართა. ამან დიდი აღშფოთება გამოიწვია დანარჩენ ბაგრატიონებში, რომელნიც ციხეს თავიანთ საგვარეულო საკუთრებად სთვლიდნენ. კეისარმა მაშინვე გადათქვა თავისი მონაწილეობა ამ საქმეში, ყველაფერი ჩემი ბრიყვი მოხელის ბრალია და საჩქაროდ გაიყვანა თავისი რაზმი ციხიდან. ტაო-კლარჯეთის ქართველები ამ დროს დიდ როლს თამაშობენ თვითონ ბიზანტიის იმპერიაშიაც. ცნობილი გერმანელი ისტორიკოსი გელცერი ამბობს რომ უკვე მეათე საუკუნის პირველ ნახევარში ქართველები და სომხები „სსოფლიო-ისტორიული ვითარების ბატონ-პატრონები იყვნენ. ამ ერების მამაცმა და ჭკვიანმა შვილებმა მიაღწიეს ხელმძღვანელ მდგომარეობას აღმოსავლეთ-რომის

იმპერიის როგორც სარდლობაში, ისე მთავრობაში და ღირსეულად ეჭირათ იგი“-ო. მეათე საუკუნის მეორე ნახევარში, იმავე გელცერის მტკიცებით, ბიზანტიის იმპერიაში „ყველა უმნიშვნელოვანესი სამხედრო თანამდებობა გამოუკლებლივ სომხებსა და ქართველებს ეჭირათ“-ო. მართლაც ამ დროს, დავით კურაპალატის მეფობაში, ტაო-კლარჯეთი დიდი და ძლიერი სამეფო გახდა.

დავითი (გარდაიცვალა 1001 წელს) ჭკვიანი და მხნე კაცი იყო. მას დიდი სახელი ჰქონდა გავარდნილი მთელ აღმოსავლეთში. დავითის თანამედროვე სომეხი მემატიანე სტეფანოს ტარონელი წერს: „დიდი კურაპალატი დავით ჩვენი დროის ყველა ხელმწიფეს აღემატებოდა თავისი ლომობიერებითა და მშვიდობისმოყვარე გულით. დავითმა დაამყარა მშვიდობა და კეთილწესიერება ყველა აღმოსავლეთის ქვეყანაში, განსაკუთრებით კი — სომხეთსა და საქართველოში. მან შესწყვიტა ომები, რომლებიც გამუდმებით ჩნდებოდა ყოველი მხრიდან, და გაიმარჯვა ყველა გარშემო მცხოვრებ ხალხზე, ასე რომ ყველა ხელმწიფე ნებაყოფლობით დაემორჩილა დავითსა“-ო.

979 წელს დავითმა დიდი დახმარება გაუწია ბიზანტიის იმპერატორს ბასილს, რომელსაც სარდალი ბარდასკლიარი იუჯანყდა. სკლიაროსმა რამდენიმეჯერ დაამარცხა კეისარი და ტახტიდან ჩამოგდებასაც უპირებდა მას, დავითმა სასომიხდილ ბასილს, მისი თხოვნით, ჯარი მიაწველა. თორმეტი ათასმა რჩეულმა ქართველმა ცხენოსანმა თორნიკე ერისთავის, რომელიც იმ დროს უკვე ბერად იყო შემდგარი, და ჯოჯიკის მეთაურობით გაანადგურა სკლიაროსი და მისი ლაშქარი და იმპერატორს მისი სამფლობელო დაუბრუნა. მადლიერმა ბასილმა ამ დახმარების სანაცვლოდ დავითს დიდი მიწაწყალი აჩუქა: კარინის ანუ ერზერუმის ოლქი, მეზობელ ბასიანის ოლქი, შემდეგ სომხური ოლქები ჰარქი, აპაჰნიჩი და სხვები. ოთხმოციან წლებში დავითმა თავისი ვასალი ქართველი ფეოდალები დასვა უფრო სამხრეთით მდებარე სომხურ ოლქებში, ტარონსა და დერჯანში, დაიპყრო ქალ. მანაზკერტი ვანის ტბის ჩრდილო-დასავლეთით და აავსო იგი თავისი ყმებით, სომხებითა და ქართველებით. 997 წელს დავითმა ალყა შემოარტყა ცნობილ საეპქრო ქალაქს ხლათს, რომელიც ვანის ტბის ნაპირზე მდებარეობდა. დავითის ასეთი გაძლიერებით დაშინებულმა აზერბაიჯანის ამირამ ომი აუტეხა მას. იმავე სომეხი მემატიანის ცნობით, მაჰმადიანების ლაშქარი ასი ათასი მეომრისაგან შესდგებოდა, მაგრამ დავითმა მწარედ დაამარცხა მტერი და შორს განსდევნა იგი.

დავითის ომები სამხრეთში ათავისუფლებდა ქართველსა და სომეხ მოსახლეობას არაბი მოძალადეებისაგან და მშვიდობიანობას ამყარებდა ამ ქვეყნებში. ამიტომაც რომ დავითს დიდი ქებით იხსენიებს ყველა ძველი სომეხი ისტორიკოსი.

ამრიგად, მეათე საუკუნის მეორე ნახევარში ტაო-კლარჯეთის სამეფო შეიცავდა უზარმაზარ ტერიტორიას, რომლის სამხრეთი საზღვარი ვანის

ტბასა და ქალ. ერზინჯანამდე აღწევდა. იმავე დროს დავითი თავის გავლენას ავრცელებდა ჩრდილოეთითაც საქართველოში. სამოკდაათიან წლებში, როცა აფხაზთა სამეფო ტახტზე უძლური თეოდოსი იჯდა, მის ვერაგობით თვალ-დამწვარი, დავითმა ისარგებლა აფხაზეთის შინაგანი აშლილობით და თავისი შვილობილი ბაგრატ ბაგრატიონი, თეოდოსის დისწული, ჯერ ქართლში გაამეფა (975 წ.) და შემდეგ აფხაზეთშიაც (978 წ.).

ამით საძირკველი ჩაეყარა საქართველოს გაერთიანებას.

საქართველოს კულტურული ვითარება VIII—X ს. ს.

ყველაზე ადრე აღსანიშნავია რომ მერვე-მეათე საუკუნეებში ქართული ენის მნიშვნელობა შეუჩერებლად იზრდებოდა. უკვე მეცხრე საუკუნეში როგორც ტაო-კლარჯეთში, ისე კახეთში, ქართლში და აფხაზეთში ქართული ენა იყო მწერლობის, სახელმწიფო მართვა-გამგეობისა და სამოქალაქო ურთიერთობის, ეკლესიის ერთადერთი ენა. ქრისტიანობის საშუალებით ქართული ენა გადავიდა ჩრდილოეთ კავკასიაშიც, პირველ რიგში—ჩერქეზეზსა და ალანებში. ქართულის ასეთმა გავრცელებამ და ქართული მწერლობის აყვავებამ იმდროინდელ ქართველს კულტურულ მოღვაწეებს ჩაუნერგა დედა-ენის დიდი ღირებულებისა და ღირსების შეგნება. მეათე საუკუნის მწერალმა იოანე ზოსიმემ სპეციალური შესხმა, ოდა უძღვნა ქართულ ენას — „მეზაი და დიდებაი ქართულისა ენისაი“. ამ ჰიმნში ავტორი ქართულ ენას განსაკუთრებულ როლს აკისრებს მსოფლიოს ენათა შორის.

მეცხრე-მეათე საუკუნეებშია დაწერილი ისეთი შესანიშნავი თხზულებები, როგორიცაა „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“ ბასილი ზარზმელისა, გიორგი მერჩულის „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“ და სხვები. ეს ბიოგრაფიული თხზულებები დიდმნიშვნელოვანი ისტორიული წყაროებია. მათი საშუალებით ჩვენ ვსწავლობთ იმდროინდელ საქართველოს ყოფა-ცხოვრებას, მეურნეობას, საზოგადოებრივ წყობას და კულტურის დონეს. ამავე დროს ამ ძეგლებში მაღალ განვითარებას მიაღწია ქართულმა სალიტერატურო ენამ. ამ მხრივ პირველ ადგილას დგას მერჩულის ბრწყინვალე ლიტერატურული ნაწარმოები, დაწერილი 951 წელს.

იმდროინდელი ქართული ორიგინალური მწერლობიდან ცალკე აღსანიშნავია სასულიერო პოეზია ანუ ჰიმნოგრაფია, რომლის შთაფარი წარმომადგენლები არიან მოქაელ მოდრეკილი, იოანე მინჩხი, იოანე მტბევეარი და იოანე ზოსიმე. ეს მწერლები თავიანთ ლექსებს სწერდნენ იამბიკოსა და შაირის საზომებით. შაირის საზომი, როგორც ცნობილია, შემდეგში მწვერვალამდე აიყვანა რუსთაველმა. საყურადღებოა ისიც რომ ამ სასულიერო ლექსებს ზოგჯერ თან ახლავს მუსიკალური ნიშნები ანუ ნოტები.

ორიგინალური მწერლობის გვერდით ვითარდებოდა თარგმნილიც. ამ ხანაში სთარგმნიან უკვე არაბული ენიდანაც.

თარგმნილი მწერლობა მეტად მრავალფეროვანი იყო თავისი შინა-არსით. მთარგმნელობის განვითარებას ხელს უწყობდა ის გარემოება რომ ქართველებს ამ დროს თავისი საკუთარი საზღვარგარეთული კულტურული ცენტრები ჰქონდათ. უკვე მეექვსე საუკუნეში ქართული ეკლესიები არსებობდა პალესტინაში, საბაწმინდის განთქმულ ლავრაში. ბევრი იყო ქართველი იმავე საუკუნეში შავ მთაზედაც, ანტიოქიის მახლობლად. მეთექვსმეტე საუკუნეში დაარსდა განთქმული ქართული მონასტერი ათონის მთაზე, საბერძნეთში. თვითონ საქართველოშიაც სამონასტრო მოძრაობა დაიწყო მეექვსე საუკუნეში. მაგრამ განსაკუთრებით გაიშალა იგი მერვე საუკუნის დამლევიდან. კერძოდ, ტაო-კლარჯეთში ამ ხანიდან ჩნდება ისეთი მნიშვნელოვანი საეკლესიო-კულტურული ცენტრები. როგორც ხუთ: ხ ა ნ ძ თ ა . შ ა ტ ბ ე რ დ ი . ო პ ი ზ ა . ი შ ხ ა ნ ი . ო შ კ ი , წ ყ ა რ ო ს თ ა ე ი . ბ ა ნ ა და სხვები. შინაურ ცენტრებს ცხოველი ურთიერთობა ჰქონდათ საზღვარგარეთულ ცენტრებთან.

თარგმნილ მწერლობაში აღსანიშნავია მეცნიერულ-ფილოსოფიური თხზულებები. როგორც, მაგალითად. ბასილი კესარიელის „კაცისა შესაქმისათვის“, რომელიც მოთაყვებელია განთქმულს შატბერდის კრებულში მეთექვსმეტე საუკუნისა. ფილოსოფიის ცოდნა იმ დროს უკვე საფუძვლად ითვლებოდა განათლებული კაცისათვის. გრიგოლ ხანძთელს, მაგალითად, რომელიც ცნობილი ნერსე ქართლის ერისთავის კარზე იზრდებოდა მერვე საუკუნის სამოცდაათიან წლებში. ასეთი განათლება მიუღია: „მსწრაფლ ხოლო დაისწავლა დავითი და ხმითა სასწავლელი სწავლაი საეკლესიოი. სამოძღვროი ქართულსა ენასა შინა ყოველი დაისწავლა და მწიგნობრობაიცა ისწავა მრავალთა ენათაი და საღრმთონი წიგნი ზეპირით მოიწვართნა. ხოლო სიბრძნეიცა იგი ამის სოფლისა ფილოსოფოსთაი ისწავა კეთილად“-ო, ამბობს მერჩული. მაშასადამე. გრიგოლს ჯერ ზეპირი გზით შეუთვისებია („ხმითა სასწავლელი“, „ზეპირით მოიწვართნა“) ცოდნა. შემდეგ ქართულის გარდა. მრავალ სხვა ენაზედაც უსწავლია მწიგნობრობა და ამრიგად შეუძენია როგორც საეკლესიო, ისე საერო. კერძოდ, ფილოსოფიური, განათლება.

იმდროინდელი მწერლებიც, დროის შესაფერისად. დიდად განათლებული არიან. მოცემულ ხანაში წარმოიშვა ქართული ფილოსოფიური აზროვნების ისეთი შესანიშნავი ნაწარმოები, როგორიცაა „ს ი ბ რ ძ ე ბ ა ლ ა ვ ა რ ი ს ა“. „ბალავარის სიბრძნე“ არის ქართველი მწერლის მიერ დამუშავებული აღმოსავლური თქმულებები ბუდას შესახებ. ქართული „ბალავარის სიბრძნე“ თავისი ღრმა აზრებისა და წარმტაცი მხატვრული თხრობის წყალობით ცნობილი გახდა მთელი ქრისტიანული სამყაროსათვის. განთქმულმა ქართველმა მოღვაწემ ექვთიმე ათონელმა მე-11 საუკუნეში ეს ნაწარმოები ბერძნულად გადაიღო, ხოლო ბერძნული ენიდან იგი იმავე მე-11 საუკუნის პირველსავე ნახევარში გადათარგმნილ იქნა ლათინურადაც და მთელ ევროპას მოედო.

ამავე დროს, საქართველოში, ჩანს, არსებობდა საერო მხატვრული მწერლობაც, კერძოდ — თარგმნილი პოეტური ძეგლები, მაგრამ მათგან მხოლოდ პატარა ნაწყვეტებია დარჩენილი. უფრო თვალსაჩინოა ამ საერო მწერლობის გავლენა საისტორიო და საეკლესიო მწერლობაზე.

შესანიშნავ განვითარებას მიაღწია ამ ხანაში ქართულმა ხელოვნებამაც, კერძოდ — არქიტექტურამ. იმდროინდელი ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლები, როგორცაა ოშკი, იშხანი, ბანა, ხახული და შრავალი სხვა ეხლაც აკვირვებს მნახველს თავისი ფორმების სიდიადითა და სილამაზით.

საქართველოს სამეფოს კოლიტიკური და კულტურული გაქლიერების ხანა

ბაგრატ III (976, 980 — 1014) და საქართველოს საზოგადოებრივი გაერთიანება

ქართველთა სამეფოებს შორის X-ე ს. განმავლობაში მიმდინარე ბრძოლა ეგრეთწოდებულ აფხაზთა მეფის, დასავლეთ საქართველოს მფლობელის, გამარჯვებით დამთავრდა: მან აგრეთვე აღმოსავლეთ საქართველოს, ქართლის თემის, უდიდესი ნაწილის ხელში ჩაგდებაც შესძლო. მაგრამ მხოლოდ უსინათლო თევდოსის მეფობაში, პოლიტიკური საქმეების სრული არევიდან გამომდინარე, დიდგვარიან აზნაურებმა ცუდი შეიგნეს, რომ სუსტი მმართველი ქვეყანას, უბედურების მეტს, არაფერს უქადდა. ამიტომ, იოანე მარუშის ძის თაოსნობით, მათ მიმართეს ტაოს მბრძანებელს დავით დიდ კურაპალატს თხოვნით, რომ, ან მას საქართველოს მართვა-გამგეობა თითონ ეკისრა, ან არა და აფხაზთა და ქართველთა სამეფოს ტახტზე თავის მანლობელი ნათესავი, შვილობილი ბაგრატ მესამე, დაესვა.

დავით დიდი კურაპალატი დათანხმდა, რომ სამეფო ტახტზე ბაგრატ III-ე დაესვა, რომელიც აღმოსავლეთსა და დასავლეთ საქართველოს გაერთიანებდა. 974—975 წელს ქართლში მოვიდა და თან ბაგრატ III-ც მოიყვანა. ხოლო, რადგან ის იმ დროს ჯერ კიდევ სრული წლოვანი არ იყო, მზრუნველად მისივე მამა გურგენი დაუნიშნა.

იოანე მარუშის ძის პოლიტიკური გეგმა იმაზე იყო დამყარებული, რომ ბაგრატ III-ე მამით ქართველთა მეფის შთამომავალი იყო, დედის მხრიდან კი ის „აფხაზთა მეფეების“ მემკვიდრედ ითვლებოდა. რაკი უსინათლო მეფე თევდოსის შთამომავლობა არ ჰყავდა, კანონითაც აღმოსავლეთისა და დასავლეთი საქართველოს სამეფოების გაერთიანებაც მხოლოდ ბაგრატ მესამეს შეეძლო.

თვით ბაგრატის. მისი დედისა და მამის საჯდომ ქალაქად იმ დროს უფლისციხე იყო. უსინათლო თევდოსის მეფობაში ქვეყანა იმდენად აირია, რომ დასავლეთ საქართველოს დიდგვარიან აზნაურებმა სთხოვეს ბაგრატ III-ეს, აფხაზეთში გადასულიყო და აქაური საქმეების მოწესრიგებაც მასვე ეკისრა. 978 წ. მართლაც ის დასავლეთ საქართველოში მივიდა, უსინათლო ბიძა თევდოსი თავის პაპა დავით კურაპალატთან გაგზავნა, დედა-კი უფლისციხეში დასტოვა აღმოსავლეთ საქართველოს საქმეების განსაგებლად. მაგრამ მხოლოდ 980 წლის შემდეგ, უკვე

სრულწლოვანს, მას საშუალება ჰქონდა მთლიანად მეფური მოვალეობის ასრულებას შესდგომოდა.

სანამ ქვეყანაში უწყისობა მძვინვარებდა. დიდგვარიანი აზნაურები მოწადინებული იყვნენ. რომ ძლიერ ხელისუფლებას საქართველოში წესიერება დაემყარებინა. მაგრამ, რაკი ბაგრატი შეუღდა მათ თვითნებურ მოქმედების ალაგმვას, დიდგვარიან აზნაურთ თავიანთი მოქმედების წინანდელი თავისუფლება ისევ მოენატრათ. ამის გამო, როდესაც ბაგრატ III-ემ საქმეების მოსაწყესრიგებლად აღმოსავლეთ საქართველოში მონიღომა გადმოსვლა, ქართლის საზღვარზე დაუხვდნენ, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში აღარ გადმოეშვათ.

ბაგრატი მაშინვე დიდგვარიან აზნაურებს შეებრძოლა, დაამარცხა. ქართლში გადმოვიდა, ქალაქ უფლისციხიდან თავისი დედა გამოიყვანა და ქვეყნის მართვა-გამგეობას ქართლშიც უკვე თითონ შეუღდა. ამრიგად დასავლეთ საქართველოს და აღმოსავლეთ საქართველოს შუაგულის. ქართლის, მართვა-გამგეობის გაერთიანება ამიერთგან განხორციელებული იყო.

მხოლოდ ქართლში იყო კლდე-ქარის ერისთავთ-ერისთავი დარჩენილი. რომლის სამფლობელო თრიალეთიდან მანგლისის ხეობამდე იყო გადაჭიმული. როცა მან ბაგრატ III-ისაგან მოსალოდნელი განსაცდელი იგრძნო, დავით დიდ კურაპალატს ჩააგონა, ვითომც ბაგრატ III-ე მასთან საბრძოლველად ემზადებოდა. დავით კურაპალატმა ეს ამბავი დაიჯერა და თითონაც ჯარშეყრილი ბაგრატის წინააღმდეგ დაიძრა იმ დროს, როდესაც ბაგრატი კლდე-ქარის ერისთავის დასამორჩილებლად მიდიოდა. შესაძლებელი იყო. ნაშვილიშვილებსა და პაპას შორის შეტაკება მომხდარიყო, მაგრამ ბაგრატმა სისხლის ღერა თავიდან აიცილა: ის მარტოდ-მარტო წარუღდა დავით კურაპალატს და თავისი შეიარაღების მიზეზი მოახსენა. დავით დიდ კურაპალატმა შეიღობილს დაუჯერა და ურჩ მოხელეზე მიანება. ამგვარად 989 წელს ბაგრატ III-ემ კლდე-ქარის ერისთავთ-ერისთავის დამორჩილებაც შესძლო.

1001 წელს დავით კურაპალატი გარდაიცვალა. დავით დიდ კურაპალატს ეგონა, რომ მისი სიკვდილის შემდგომ ეს მისი საბრძანებელიც საქართველოს შეუერთდებოდა: ბაგრატ III-ე, ვითარცა მისი შვილობილი, მისი მფლობელი ვახდებოდა. მაგრამ ბიზანტიის კეისარი ბასილ ბულგართ-მშუსყრელი დავით კურაპალატის სიკვდილისთანავე მრავალრიცხოვანი ჯარითურთ ტაოსაკენ წამოვიდა. ბაგრატი და მისი მამა გურგენ მეფეც ტაოსაკენ გაეშურნენ. მათ იმედი ჰქონდათ, რომ დავით კურაპალატის მემკვიდრეობას მიიღებდნენ, ამიტომაც ბიზანტიის კეისარს საზღვარზე დახვდნენ და მიესალმნენ.

თუმცა ბასილმა ორივენი პატივისცემით მიიღო, მაგრამ ბაგრატს კურაპალატობის წოდებულობა მიანიჭა. მის მამას გურგენ მეფეს-კი. მამაშვილს შორის უსიამოვნების ჩამოსაგდებად, ბიზანტიის უფრო დაბალი საკარისკაცო წოდებულება. მაგისტროსობა მისცა. ბიზანტიის კეისარს უნდოდა თავის სამფლობელოებისათვის საქართველოს თემებიც შეერთე-

ბინა. რაჟი საქართველოს და ბიზანტიის პოლიტიკური მისწრაფებანი ერთი-ერთმანეთს ძირითადად ეწინააღმდეგებოდნენ. თუ არა შებრაძოლგ-ბით, ამ უთანხმოების მოგვარება არ შეიძლებოდა. ამიტომაც ამ მეფ. კვიდრეობის გამო საქართველოსა და ბიზანტიის შორის კარგა ხნის გან-მავლობაში იყო ბრძოლა.

1008 წელს ბაგრატ III-ის მამა, გურგენ მეფე, რომ გარდაიცვალა, მის უშუალო გამგებლობაში მყოფი, შავშეთ-კლარჯეთი, სამცხე და ჯავახეთი ამიერიდან ბაგრატ III-ის საბრძანებელს შემოუერთდა. ახლა მხოლოდ კახეთ-ჰერეთი-ლა წარმოადგენდა ცალკე სამეფოს. ბაგრატი 1010 წლის ახლო ხანში კახეთს შეესია, მისი მეფე დაიჭირა; აფხაზეთში წაიყვანა, თვით კახეთ-ჰერეთში-კი თავისი მოხელე აზნაურები ჩააყენა. ამგვარად, კახეთ-ჰერეთიც უკვე შემოერთებული იყო.

1011-12 წ. ბაგრატმა „კლარჯთა ხელმწიფენი“ სუმბატ და გურგენი. ძენი ბაგრატ არტანუჯელისანი, ფანასკერტის ციხეში მიიწვია. დააჭერი-ნა. ორივე ციხეში ჰყავდა დამწყვდეული, სამფლობელო-კი ჩამოართვა.

საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანების გეგმის უდიდესი ნაწილი ამ გვარად უკვე განხორციელებული იყო. მაგრამ განძის ამირა ფად-ლონი არ აძლევდა საქართველოს მოსვენებას: დრო-გამოშვებით ის კა-ხეთსა და აღმოსავლეთ საქართველოს შემოესიოდა და აოხრებდა ხოლმე. ამიტომ ბაგრატ III-ემ მისი სამაგალითო დასჯა გადასწყვიტა: 1011-12 წ. ბაგრატი და გაგიკი სომეხთა მეფე შეერთებული ძალით ფადლონის სამფლობელოს, რანს, შეესივნენ, შანჭორს მიადგნენ, ქალაქი აიღეს და თვით ფადლონი ისეთ მდგომარეობაში ჩააგდეს, რომ იძულებული იყო დაჰმორჩილებოდა და ზავი ეთხოვა. ბაგრატ III-ემ, თავის სამხედრო საბ-ქოს თანხმობით, ფადლონთან ზავი შეჰკრა, რომელმაც სრული მორჩი-ლება და ყოველწლიური ზარკის ძლევა იკისრა.

ამ რიგად, არამც თუ ბაგრატ III-ემ მთელი საქართველოს გაერთიანე-ბა მოახერხა ტფილისის საამიროს გარდა, არამედ განძის ამირას ყმად-ნაფიცად ქცევაც შესძლო. თუმცა ტფილისის საამირო ჯერ დაპყრობილი არ იყო, მაგრამ, მტრით გარშემორტყმული ციხის მსგავსად, მისი საბო-ლოო ბედიც უკვე განწირული იყო.

36 წლის მეფობის შემდეგ, საქართველოს ამ ენერგულმა პირველმა გამაერთიანებელმა ბაგრატ III-ემ 1014 წელს თავისი დღენი ფანასკერ-ტის ციხეში დალია. მისმა ერთგულმა თანამებრძოლმა, განთქმულმა სარ-დალმა ზვიად ერისთავმა ბაგრატ მესამის ნეშტი ბაგრატისგანვე აგე-ბულს ბედიის ტაძარში მიაბარა მიწას.

გიორგი I (1014 — 1027)

შინაური და საგარეო ბრძოლა საქართველოსა და ბიზანტიის შორის დამით კურაპალატის სამფლობელოს გამო

გიორგი I გამეფებისას მცირეწლოვანი იყო. გაერთიანებული საქარ-თველოს მეფის ზელისუფლებისთვის ის შესაფერისად მომზადებული ვერ

იქნებოდა. ქართლ-კახეთის აზნაურებმა ამ გარემოებით ისარგებლეს: კახეთიდან გააძევეს ბაგრატ III-ის დაყენებული მოხელეები და თავიანთი წინანდელი მმართველი მიიწვიეს. ამ გვარად კახეთ-ჰერეთი გაერთიანებულ საქართველოს ისევ ჩამოჰშორდა.

ასეთ გარემოებაში გიორგი I-მა გადასწყვიტა, რომ ის, რაც მის მამას, ბაგრატს, გაუერთიანებელი დარჩა, იმისი დასაკუთრება მაინც მოეხერხებინა. მან ისარგებლა შემთხვევით, რომ ბიზანტიის კეისარი ბასილი II 1014 წ. — 1016 წლამდე ბულგარელებს ეომებოდა, და, დავით დიდი კურაპალატის ყოფილი სამფლობელოს საქართველოსთან შემოსაერთებლად, ბიზანტიის საზღვარი გადალახა და ტაო დაიპყრო.

ბასილი II ბულგარელთა წინააღმდეგ მოწყობილი ლაშქრობიდან ძღვედამოსილი დაბრუნდა თუ არა, გიორგი I-ს შემოოთვალა, დაპყრობილი ქვეყანა დაეტოვებინა და იმ სამფლობელოთი დაკმაყოფილებულიყო, რომელიც მას ეკუთვნოდა. გიორგი I-მა არამც თუ ეს წინადადება უარყო. არამედ მაჰმადიან მფლობელ ალ-ჰაქიმთან საიდუმლო მოლაპარაკებაც-კი დაიწყო, რომ შეერთებული ძალით ბიზანტიის წინააღმდეგ გაელაშქრათ. ბასილ II კეისარს ეს არ გამოჰპარგია, ამიტომ 1021 წელს მან საპასუხო ლაშქრობა მოაწყო, ისე-კი, რომ გიორგი I-ს ეპიც-კი არ აღუძრა, რომ სწორედ საქართველოში შემოსასევად ეშა-დებოდა. მრავალრიცხოვანი ჯართურთ ის უეცრად დაიძრა. გიორგი I-ც იძულებული იყო, საჩქაროდ მის წინააღმდეგ აზხენდრებულიყო. ბრძოლა ბასიანში უნდა მომხდარიყო. მაგრამ ქართველებმა უბრძოლველად უკან დაიხიეს ჯერ ოლთისში, ხოლო იქიდან კოლას. ბიზანტიის კეისარის ჯარი უკან მოსდევდა, სოფელ შირიმში დიდი ბრძოლა მოხდა, რომელშიც ბევრნი დაიხოცნენ, მათ შორის ქართველთა გამოჩენილი სარდლები რატი ძე ლიპარიტისა და ხურციც. ქართველები დამარცხდნენ.

გიორგი I-მა აქედანაც დაიხია. ჯერ არტაანში მივიდა, შემდეგ სამცხეში. ბასილი II ჯავახეთის გზით ცდილობდა დასწეოდა და გზადაგზა გავლილ ქვეყანას აოხრებდა. გიორგი იძულებული იყო უკვე თრიალეთში გადასულიყო, სადაც წანართა და შაქელთა მეშველი ჯარი დახვდა. ეხლა-კი ბრძოლის განახლება შეეძლო, მაგრამ მაშინ უკვე ბიზანტიის კეისარმა უკან დახევა და შინ დაბრუნება გადაწყვიტა. საზამთროდ იგი თავის სამფლობელოში ხალდიაში გადავიდა, ქ. ტრაპიზონის მახლობლად დაიბანაკა და აფხაზეთში შესასევად ზომალდებს ამზადებდა.

გიორგი I-მა გადასწყვიტა საზავო მოლაპარაკება განეხლებინა და კეისარს ზავის პირობების გამოსარკვევად მოციქული მიუფზანა კიდეტ-მაგრამ, რაკი ბიზანტიის კეისარის წინააღმდეგ აჯანყება დაიწყო, გიორგი I-მა აჯანყებულ ქსიფესა და ფოკასთან მოლაპარაკება გააბა, ბიზანტიის კეისარს-კი ზავზე უარი შეუთვალა. მაგრამ ბასილ II-მ აჯანყების ჩაქრობა მოახერხა და გიორგი I-ლს დამარცხებული ფოკას მოჭრილი თავი გამოუფზანა, რითაც აგრძნობინა, რომ მისი ყველა საიდუმლოება კარგად იცოდა, თანაც შემოოთვალა. დაპყრობილი ქვეყანა უკან დაებრუნებია.

გიორგი I-მა ბიზანტიელებთან მოსალაპარაკებლად ზვიად ერისთავი წარგზავნა, მაგრამ ცდილობდა, მოლაპარაკება როგორმე გაეჭინაურებია. მაშინ კეისარმა დაასწრო და კვლავ ომი ატყდა, რომელშიც ქართველები დამარცხდნენ. 1023 წელს გიორგი I-ლი იძულებული იყო მეტად მძიმე ზავის პირობებს დასთანხმებოდა: მას უნდა დავით კურაპალატის მთელი ქვეყანა ტაოს, კოლა-არტაანსა და ჯავახეთში დაებრუნებინა, ამას გარდა თავისი მცირეწლოვანი შვილი ბაგრატის ზავის დაურღვევლობის საწინდრად სამი წლით მძევლად მიეცა.

ბასილ II-ემ მცირეწლოვანი ბაგრატი თან წაიყვანა, სამი წლის შემდგომ-კი 1025 წელს, მართლაც მამას უკან დაუბრუნა. გიორგი I-ლი 1027 წელს გარდაიცვალა და მის მაგიერ სამეფო ტახტზე მცირე-წლოვანი ბაგრატი იქმნა აყვანილი.

ბაგრატ IV (1027-1072)

ბრძოლა საპართველოს გაერთიანების დასამთავრებლად და ბარაზე ბტრისა და დიდგვარიანი აზნაურების წინააღმდეგაც

ბაგრატს დამარცხებული ქვეყანა და შინაურობაში აწეწილ-დაწეწილი საქმეები ერგო მემკვიდრეობად. ამის მოსაწესრიგებლად ძლიერი მართველი იყო საჭირო. მცირეწლოვანი ბაგრატი-კი ასეთი მოვალეობის ასრულებას ვერ შესძლებდა: საქართველოს მაშინდელ მეფეს საქმეს დიდგვარიან აზნაურთა ორჭოფული და ვერაგული მოქმედება ურთულებდა. ტაოელი აზნაურნი განდგომილებსაც კი არ უკადრისობდნენ. 1027 წელს ისინი ბიზანტიელთა მხარეზე გადავიდნენ და მათ ხელში მყოფი ყველა ციხეები გადასცეს.

1028 წელს საქართველოს ბიზანტიის სარდალი შემოესია და ქვეყნის აობრება დაიწყო. ასეთი განსაცდელის დროსაც აზნაურებმა თავიანთი ორჭოფული ქცევით ბიზანტიელებს საქმე გაუადვილეს. ამით ქვეყანა და ბაგრატ IV დიდ განსაცდელში იყო ჩაეარდნილი და მხოლოდ საბა მტბევეარის თავგამოდებულმა მოღვაწეობამ და შავშეთის ენერგიულმა დაცვამ გადაარჩინა მთელი ეს კუთხე ბერძენთა მძლავრობისაგან: მან თავისი საეპისკოპოსოს მცხოვრებლებისაგან ჯარი შექმნა, ბიზანტიელთა და მოღალატე აზნაურთა სამხედრო ძალას თავისი სამშობლოს ერთგული, ქართველი ზალხის სამხედრო ძალა დაუბირისპირა და ბაგრატ IV-ს ბრძოლა გაუადვილა. მაშინ ბიზანტიის მთავრობამ მდაბიო ზალხის შესაცდენად დემეტრე უფლისწული შემოიყვანა საქართველოში: ბიზანტიის მთავრობას უნდოდა ამით ზალხისათვის მოეჩვენებინა, ვითომცა მას დამპყრობილობითი მიზანი-კი არ ჰქონდა დასახული, არამედ მხოლოდ ქართველი უფლისწულის გამეფება სწაღდა.

კონსტანტინე კეისრის 1028 წ. გარდაცვალებამ საქართველოს საშუალება მისცა ოდნავ დაშვიდებულიყო. ბაგრატ IV-ს დედამ, მარიამ დედოფალმა, ამით ისარგებლა: 1030—1031 წ. ბიზანტიაში გაემგზავრა და

ბიზანტიის კეისართან ბერძენთა და ქართველთა შორის მშვიდობიანობისა და ზავის ჩამოგდებაზე დაიწყო მოლაპარაკება. დასახულ მიზანს მიაღწია კიდევ. მშვიდობიანი ურთიერთობის განსამტკიცებლად მან ბიზანტიის კეისარს ბაგრატიანთა საცოლოდ ბერძენთა უფლისწული ელენე სთხოვა, რაზედაც თანხმობა მიიღო კიდევ. კეისარმა ბაგრატ IV-ეს კურაპალატობაც მისცა. ამ დაზავებამა და დამოყვრებამ ბიზანტიასა და საქართველოს შორის მშვიდობიანი ურთიერთობა დაამყარა.

მაგრამ ელენე დედოფალი მალევე გარდაიცვალა. მისი გარდაცვალება და ბიზანტიის აქტიური პოლიტიკის განახლება თითქმის ერთდროიანად იყო. 1032 წელს ბიზანტიელები შეუზღინდნენ ბაგრატის ნახევარძმას დემეტრეს ასაჯანყებლად: ისიც კეისართან გაიქცა და ანაკოფიის ციხე აფხაზეთში ბერძენებს გადასცა. ბიზანტიელებს ამ დროიდან საქართველოსთვის ჩრდილოეთიდანაც ალყის შემორტყმის საშუალება მოეცათ. ბაგრატს უფლება არ ჰქონდა, ამისათვის პასუხი არ გაეცა, მაგრამ იმ დროს მას ტფილისის ამირას ჯაფარის წინააღმდეგ ჰქონდა ბრძოლა დაწყებული და მას საამისოდ მაშინ არ ეცალა.

1032 წელს ლიპარიტმა და ივანე აბასისძემ ტფილისის ამირა ჯაფარის ხელში ჩაგდება და ბირთვისის წართმევა მოახერხეს. მაგრამ ლიპარიტის მოწინააღმდეგე დიდგვარიანი აზნაურები ბაგრატ IV-ს შეუზღინდნენ და ამის წყალობით მცირეწლოვანმა ბაგრატ IV-ემ ამირა განათავისუფლა. ქართველთაგან ხელში ჩაგდებული დედაქალაქი ისევ ტფილისის ამირას შერჩა.

1037 წ. ტფილისის დაპყრობა კვლავ საზრუნავი გახდა. ბაგრატ IV-ისა და კახთა მეფის მამულ ჯარს ტფილისისათვის ალყა ჰქონდა ორი წლის განმავლობაში შემორტყმული, რის გამოც ისეთი შიმშილობა მძინევარებდა ქალაქში, რომ ტფილისის ამირამ უკვე გადაწყვიტა, ან დაჰზავებოდა, ან გაქცეულიყო. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ბაგრატმა მოულოდნელად, ლიპარიტისათვის შეუტყობინებლივ, 1039-40 წ. ზავი დასდო ამირასთან, რამაც ლიპარიტის უკმაყოფილება გამოიწვია მით უმეტეს. რომ ბაგრატ IV-ის საქციელი ლიპარიტის მოწინააღმდეგე დიდგვარიან აზნაურთა ჯგუფის ოინების შედეგი იყო.

დამოკიდებულება ბაგრატ IV-ისა და ლიპარტს შორის იმდენად გამწვავდა, რომ, თუმცა ამის შემდეგ ბაგრატმა კახეთში ძლიერამოსილი ომი გადაიხადა, მაგრამ, შინაური მტრის შიშით, ბაგრატი იძულებული გახდა კახეთიდან უკან დაეხია: სწორედ ამ 1044-5 წ. ბაგრატ-ლიპარიტს შორის დაუნდობელი ბრძოლა ატყდა.

ლიპარიტ ამირა, როგორც ძლიერი პიროვნება და საქართველოს განთქმული სარდალი, კარგად იყო ცნობილი მთელს მახლობელ აღმოსავლეთში: ბიზანტიელებიც და მაჰმადიანი მმართველებიც მას დიდის პატივისცემით ეპყრობოდნენ. ბიზანტიის მთავრობა ცდილობდა, რომ ის საქართველოს მეფის წინააღმდეგ გამოეყენებინა. ლიპარიტსა და ბაგრატს შორის ატეხილ ბრძოლაში ბიზანტიელები ლიპარიტის მხარეზე იყვნენ.

ბიზანტიელებთან შეთანხმებით. ლიპარიტმა ბაგრატ IV-ის წინააღმდეგ ბიზანტიიდან დემეტრე უფლისწულიც-კი გამოიყვანა გასამეფებლად.

ბაგრატმა გადასწყვიტა, ლიპარიტს შეპრიებოდა და ამ გზით მშვიდობიანობა დაემყარებინა: შეურიგდა კიდევ და ქართლის ერისთავად დანიშნა. ამ დროიდან მცირე ხნით მაინც ნორმალური ურთიერთობა დამყარდა.

1045 წელს ქ. ანისის „ბერებმა“ (მოქალაქეთა უფროსებმა) ბაგრატსა და მის დედას, სომეხთა მეფის ასულს, ანისი და ცხრა ციხე შესთავაზეს. ბაგრატი დაიძრა თავის ჯარითურთ, სომეხეთის სამეფოს ყოფილი დედა-ქალაქი ცხრა ციხითურთ ჩაიბარა და ანისში თავისი ხელისუფლები მეციხოვნე ჯარითურთ ჩააყენა.

ბაგრატმა გადასწყვიტა რომ, ამის შემდეგ ბიზანტიისათვის ანაკოფიის ციხის წართმევაც შეეძლო. 1046 წელს ანაკოფიის ციხეს ალყა შემოარტყა კიდევ, მაგრამ სწორედ ამ დროს ტფილისის ამირა გარდაიცვალა და ქალაქ ტფილისის წარმომადგენლებმა ბაგრატს მოციქული მოუგზავნეს, რომ საქართველოს დედა-ქალაქი ჩაებარებინა. ბაგრატ IV-მ ანაკოფიის ციხეს დროებით თავი მიანება და უმაღლ ტფილისისაკენ გამოეშურა. ამგვარად ტფილისი საქართველოს შემოუერთდა. ესოდენ აღზევებულს ბაგრატ IV-ს კახთა მეფე გაგიკიც-კი ეწვია სადარბაზოდ. მაგრამ ლიპარიტი ბაგრატ IV-ს კვლავ აუჯანყდა: მან ბაგრატის მიერ ანისის მართველად დანიშნული ერისთავი აბუსერიძე, ბიზანტიელთა წაქეზებით შეიპყრო. ლიპარიტის ამ მოლაღატურმა მოქმედებამ საქართველოს ანისიც დააკარგვინა და ტფილისიც ხელიდან გამოაცალა.

მეფესა და ლიპარიტს შორის გაჩაღდა დაუნდობელი ბრძოლა, რომელიც კახეთისა და ქართლის დიდგვარიანი აზნაურებისა და დიდი სამღვდელთა პირების მხურვალე მონაწილეობით მთელი 1046—1047 წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა. რაკი ლიპარიტს ბიზანტიის მთავრობა უჭერდა მხარს, ბაგრატს ბრძოლა გაუჭირდა. ამიტომაც ბაგრატმა სცადა, თავის ძლიერ ქვეშემრდომს შეპრიებოდა, მაგრამ ლიპარიტმა ეს წინადადება უარჰყო, და მეფე დაამარცხა.

ლიპარიტმა გამარჯვება უმთავრესად ბიზანტიის მძლავრი დანმარების წყალობით შესძლო. ლიპარიტმა სამაგიეროდ ბიზანტიელებთან ერთად თურქების წინააღმდეგ ლაშქრობა იკისრა. ერთს ასეთ ლაშქრობაში ლიპარიტი თურქებმა 1048 წელს დაატყვევეს და საქართველომ ბაგრატ IV-ის დაუძინებელი მტრის თავხედური ქცევისაგან ოდნავ მოისვენა. ბაგრატ IV-ს ამ ტყვეობამ საშუალება მისცა, ძალა მოეკრიფა და შინაურობაში წესიერების დამყარებას შესდგომოდა.

საქართველოს მეფის ისევე გაძლიერების გამო, ტფილისელებმა საქართველოს დედა-ქალაქი კვლავ ბაგრატს შემოსთავაზეს, რომელიც ბაგრატმა შემოიერთა კიდევ. ამრიგად, საქართველოს სრულიადი გაერთიანება თითქმის უნდა დამთავრებულიყო, მაგრამ 1051 წელს, ბიზანტიის მთავრობის გულმოდგინე ცდით. ლიპარიტი თურქთა ტყვეობიდან განთავისუფლდა და მის მოსვლისთანავე ბაგრატმა ტფილისი

მიატრავა. დაბრუნებული ლიპარიტი კვლავ გაძლიერდა, ბაგრატ მეფე-კი იძულებული იყო ბიზანტიაში წასულიყო და ბიზანტიის მთავრობასთან მოლაპარაკებების გზით თავისი და ლიპარიტის გამწვავებული ურთიერთობის მოწესრიგება ეცადნა.

1054 წელს ბაგრატ IV-ე ბიზანტიაში გაემგზავრა, მაგრამ ბიზანტიის მთავრობას ცხადად ლიპარიტის მხარე ეჭირა. მინც კონსტანტინოპოლში როგორც იყო, ბიზანტიის კეისრის უშუალო მონაწილეობით, დაწვევა მოხერხდა: ლიპარიტმა სცნო ბაგრატის მეფობა მთელ საქართველოში, ლიპარიტი-კი, სანამ ცოცხალი იქნებოდა, უნდა მესხეთის ნახევრის მთავარი ყოფილიყო. კეისრის პოლიტიკურ ზრახვებთა ერთგული განმხორციელებელი ბიზანტიის მთავრობის წყალობით ასე უხვად იქმნა დაჯილდოებული.

ბაგრატ IV ჯერ კიდევ ბიზანტიაში იმყოფებოდა, რომ ლიპარიტი მცირეწლოვანი გიორგი უფლისწულის აღმზრდელად იქცა. გიორგი უფლისწული მეფედაც-კი აკურთხეს, ლიპარიტი-კი მის მზრუნველად დანიშნეს. საქართველოს სახელმწიფო საქმეების მართვა-გამგეობა მთლიანად ლიპარიტს ჩაუვარდა ხელში.

ბაგრატ მეფეს საშუალება ჰქონდა 1057 წელს საქართველოში დაბრუნებულიყო. ამ დროიდან მოყოლებული ბაგრატ-ლიპარიტის ურთიერთობა გარეგნულად მინც მოწესრიგებული ჩანდა, მაგრამ ბოლოს ლიპარიტის ბატონობას მისი მედიდური ქცევით მობეზრებულმა თვით დიდებულმა აზნაურებმა დაუდეს საზღვარი: უქმყოფილოთა მეთაურმა სულა კალმახელმა ლიპარიტ ამირა შეიპყრო. ბაგრატი მივიდა და დატყვევებული ლიპარიტი ჩაიბარა. მაგრამ ლიპარიტის ერთგული მეციხოვნენი, რომლებიც მის სამფლობელოში იმყოფებოდნენ, მანამდე უწყენენ წინააღმდეგობას, ვიდრე მეფესაგან ლიპარიტის უვნებლად გაშვების აღთქმა არ მიიღეს: მხოლოდ ამის შემდეგ გადასცეს მათ კლდეკარის ციხე.

ბაგრატის ტყვეობაში მყოფმა ლიპარიტმა აღთქმა დასდო, რომ საქართველოდან წავიდოდა და ბერად შედგებოდა. მართლაც ათონის ქართველთა მონასტერში შევიდა და იქ ანტონად სახელდებული ბერად აღიკვეცა.

რაკი ბაგრატს ასეთი უძლიერესი მოწინააღმდეგე ჩამოსცილდა, მას შეეძლო პოლიტიკური გეგმის განხორციელებას უკვე თავისუფლად შესდგომოდა. მართლაც 1060 წელს მან კახეთის დაპყრობაც მოახერხა და ბიზანტიის კეისრისაგან სევასტოპოლის წოდებულება და პატივიც მიიღო. ეს ბაგრატის საგარეო ურთიერთობაშიც გაძლიერების გარეგნული ნიშანი იყო.

მაგრამ ეხლა განსაცდელი ქვეყანას უკვე სხვა მხრიდან მოადგა: 1065 წელს აღფარსლან სულტანი საქართველოს შემოესია, აოხრება დაიწყო, ჯავახეთის ახალქალაქი აიღო, გაცარცვა და დიდძალი ხალხი ამოხოცა. საქართველო უნდა შემოსეულ მტერს დაჰზავებოდა.

ბაგრატ IV-ეს შეეძლო საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლა

კვლავ განეხლებინა და 1068 წელს კახეთს შეესია კიდეც. მაგრამ გარეშე პოლიტიკურმა გარემოებამ ბაგრატ IV ისევ განსაცდელში ჩააგდო: სულტანი კვლავ საქართველოს შემოესია, კახთ ბატონი მტერს მიემხრო და ბაგრატს კახეთიდან უკან დახევა მოუხდა. 1068 წელს სულტანმა ჯერ ქართლი ააოხრა, შემდეგ არგვეთიც. აოხრების გამო საქართველოში შიმშილობა ჩამოვარდა. მხოლოდ ზამთრის სიფიცხემ აიძულა სულტანი ზავის დაუდებელი საქართველოდან წასულიყო, მაგრამ წასვლის წინ ტფილისი და რუსთავი მან განძის პატრონს ფადლონს მისცა. გათამამებული ფადლნი საქართველოს მოსვენებას არ აძლევდა. ამიტომ ბაგრატმა ტფილისის სანახებში მოთარეშე ფადლონს ჯარი მოუსია და დაამარცხა. გაქცეული ფადლონი ქალეთის მახლობლად იქნა შეპყრობილი.

ამის შემდეგ ბაგრატ IV ტფილისს მიადგა, აიღო, საამიროს ციხეებიც ჩამოართვა, მაგრამ იმის მაგიერ, რომ ტფილისი მთლიანად შემოერთებინა, მან ქალაქი და საამირო გადასცა ტფილისის ამირების ერთ შემკვიდრეთაგანს იმ პირობით, რომ როგორც ყმადნაფიცს წლაურად 44000 დრაჰკანი გადაეხადა.

ბაგრატ IV-მ დაჭერილი ფადლონი, დიდი ხეყნისა და სულტნის შუამდგომლობის შემდგომ, განათავისუფლა, სამაგიეროდ გაგიკეთი და გაგიც მიიღო. მაგრამ, ტყვეობითგან თავის დახწევის უმალ, ფადლონმა დადებული ფიცი გასტეხა. ამის საპასუხოდ ბაგრატმა განძა ააოხრა.

ასეთ გართულებულ პოლიტიკურ მდგომარეობაში ერანის სულტანი სთხოვდა ბაგრატ IV-ეს, რომ საქართველოს ყოველწლიურად ხარკის გადახდა ეკისრა. ამის მაგიერ მეფე ყოველ წლივ ძღვენს უგზავნიდა, ხარკის დადებაზე-კი უარს ამბობდა. ასეთი დიპლომატიური ხერხით ბაგრატი საქმეს აჭიანურებდა. საქართველოზე ხარკის დადება სულტანმა ვერ მოახერხა და ასეთი მონობის იურიდიულად დაკანონება, რასაკვირველია, არც ბაგრატმა მოისურვა.

ორმოცდახუთი წლის განმავლობაში მღელვარებითა და ბრძოლით საესე მეფობის შემდეგ, ბაგრატი 1072 წელს გარდაიცვალა. თუმცა ბაგრატ IV-ის დროს საქართველოს გარეშე მტრებისაგანაც არ ჰქონდა მოსვენება, მაგრამ საქართველოს მაშინდელი სისუსტის მთავარ მიზეზს მანაც ის შინაური ბრძოლა წარმოადგენდა, რომელიც იმ ხანაში საქართველოში დიდგვარიან აზნაურთა წყალობით სწარმოებდა.

ბიორბი II (1072—1089)

ბაგრატ IV-ის მაგიერ 1072 წელს კაბუჯი ვაჟიშვილი გიორგი II გაემეფდა. ის რჩეულ ცხენოსან-შვილდოსნად ითვლებოდა, უხვ მწყალობელადაც იყო ცნობილი, მაგრამ სუსტი ნებისყოფის ადამიანი იყო და სახელმწიფო მესაქედაც არ ვარგოდა: მას უფრო გართობა და ნადირობა იტაცებდა, ვიდრე სახელმწიფო საქმეებზე ზრუნვა. ამავე დროს საქართველოში ფრიად მნიშვნელოვანი საგარეო და საშინაო ამბები მოხდა, რომელთათვის სწორედ კარგი სახელმწიფო მოღვაწე იყო საჭირო.

გიორგი II-ის ხასიათის სისუსტით უპირველესად საქართველოს დიდგვარიანმა აზნაურებმა ისარგებლეს, რომელთა ალაგმვა მან ვერ მოახერხა. უკვე 1073 წელს ნიანია ქვაბულის-ძე, ივანე ძე ლიპარიტისა და ვარდან სევანთა ერისთავი განუდგნენ მეფეს და ქვეყანა არიეს. ნიანიამ ხომ იმდენი კადნიერება გამოიჩინა, რომ ქუთაისი-კი დაიპყრო და სახელმწიფო საჭურჭლე ჩაიგდო ხელში. ვარდანმა სევანები ააჯანყა, მათთან ერთად საეგროს შეესია და დარბევას შეუდგა. თუმცა გიორგი II-ემ აჯანყებულნი დაიმორჩილა, მაგრამ იმის მაგიერ, რომ სამაგალითოდ დაესაჯა, მან ყველანი წყალობით დაფარა: თითოეულს მათგანს სამფლობელო გაუღიდა.

ასეთ პირობებში დიდგვარიან აზნაურ მოხელეებს აღვილად შეეძლოთ დაესკვნათ, რომ ურჩობა უფრო ხელსაყრელი იყო, ვიდრე მოჩილება. მართლაც ივანე ძე ლიპარიტისა გიორგი მეფეს ისევ აუჯანყდა. თუმცა გიორგი II-ემ ივანე მეორეჯერაც დაამარცხა, მაგრამ საქმის გათავება მაინც შეთანხმება-შერიგებით ირჩია. ამავე ივანე ლიპარტის-ძემ შემდეგ გიორგი მეფის ციხოვანი-ც კი მოატყუა, გაგის ციხე ხელში ჩაიგდო და საქართველოს დაუძინებელ მტერს, განძის პატრონს ფადლონს, მიჰყიდა. ასეთი კადნიერებისათვის, ცხადია, ის უღმობელად უნდა ყოფილიყო დასჯილი, მაგრამ გიორგი II-ემ ვერც ამ შემთხვევაში გამოიჩინა გამბედაობა.

სულთან მელიქ-შაჰი რომ 1073 წელს საქართველოსაკენ გამოემგზავრა, იმავე ივანემ თავისი შვილი ლიპარიტი მიაგება. ამგვარად საქართველოს ერთი უძლიერესი ფეოდალთაგანი მოსისხლე მტერს მიემხრო. ივანე ლიპარიტის-ძემ მელიქ-შაჰთან დიდხანს მაინც ვერ შესძლო დარჩენა და იქიდან გამოიპარა. ამის საპასუხოდ მელიქ-შაჰმა გამოილაშქრა, სამშვილდე წაართვა, მთელი ეს მხარე ააოხრა და უკან გაბრუნდა.

1073-74 წ. უკვე მელიქ-შაჰის სარდალი შემოიჭრა, მაგრამ ფარცხისთან მომხდარ ბრძოლაში საქართველოს ჯარმა გაიმარჯვა.

ამის შემდეგ გიორგი მეფე ტაოში გადავიდა. აქ მას ბიზანტიის სახელმწიფოს აღმოსავლეთის, ანუ ანატოლიის მხედართ-მთავარი და ერისთავთ-ერისთავი გრიგოლ ბაკურიანის-ძე ესტუმრა. იგი საქართველოს ისტორიაშიც განთქმულია იმ თავისი ღვაწლით, რომელიც მას ქართული ფილოსოფიური აზროვნების კერისა და იოანე პეტრიწის სავანის, პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის, დაარსებით მიუძღვის. გიორგი მეფეს გრიგოლ ბაკურიანის ძემ მის განკარგულებაში მყოფი კარის (ყარის) ციხე გადასცა ყველა მისი მიმდგომი ქვეყნებით. გიორგი II-ემ გადმოცემული ტერიტორია სიხარულით მიიღო და კარის ციხე-ქალაქში შავშელ აზნაურთა მეციხოვნე ჯარი ჩააყენა.

ამ ხანაში მახლობელ აღმოსავლეთში დაიწყო თურქების დიდი გაძლიერება და ის ბრძოლა, რომელიც უკვე კარგა ხანია ბიზანტიასა და თურქებს შორის მიმდინარეობდა, 1074 წელს ბიზანტიასა და თურქებს შორის დადებული ხელშეკრულებით დამთავრდა. ამ შეთანხმების ძალით

ბიზანტიელებმა აღმოსავლეთის ქვეყნის უდიდესი ნაწილი; რომელიც მათ მფლობელობაში იმყოფებოდა, დასთმეს. თუმცა ეს უპირველესად ბიზანტიის დაუძლეურების მარცხენებელი იყო, მაგრამ ამავე დროს საქართველოსთვისაც საშუალო მოვლენა იყო, რადგან სამხრეთ-დასავლეთითაც მოსაზღვრედ უკვე თურქთა სამფლობელო აღმოუჩნდა.

ამ პოლიტიკური ცვლილებების შედეგი საქართველოსათვის მალევე საგრძნობი გახდა: თურქებმა კარის ციხე-ქალაქი ჩაიკავეს ხელში, რომელიც საქართველოს გრიგოლ ბაკურიანის-ძისაგან ჰქონდა მიღებული. ასეთ განსაცდელის უამს, ზოგ დიდგვარიან აზნაურთა შინათამცემლობით სხვა თურქმა ტომებმა დასავლეთ საქართველოშიც შესძლეს შეჭრა და ყველის ციხეში მდგომ გიორგი II-ს თავს დაესხნენ. მტრის ეს შემოჭევა იმდენად მოულოდნელი იყო, რომ თურქებმა ადვილად გაიმარჯვეს. მათ დიდძალი ჭიკნება ჩაუვარდათ ხელში, მათ შორის ოქროს და ვერცხლის საუცხოო ჭურჭელიც, რომელიც ჯერ კიდევ ბაგრატ III-ის დროს იყო გაკეთებული. დამარცხებული გიორგი II იძულებული იყო აჭარიდან აფხაზეთში გადასულიყო.

თურქების გათამამებას უკვე აღარავითარი საზღვარი არ ჰქონდა და 1080 წელს მათი დიდი შემოსევა დაიწყო, რომელსაც ქართულს საისტორიო წყაროებში „დიდი თურქობა“ ეწოდება. ამ დროს კლარჯეთი, შავშეთი, აჭარა აგრედევ სამოქალაქო, არგვეთი და თვით ქართლიც კი დარბეული და აოხრებული იყო. მტერთან ბრძოლაში დიდძალი ხალხი დაიხრცა, სოფლები და ქალაქები განადგურებული იყო. მტრის თარეშისაგან სასოფლო-სამეურნეო მუშაობაც შეუძლებელი შეიქმნა. ხალხი უკიდურეს განსაცდელში იყო ჩავარდნილი. გიორგი II-ეს არც ნებისყოფა და არც გამბედაობა არ აღმოაჩნდა, რომ გათამამებული მტრისათვის წინააღმდეგობა გაეწია, და მან გადასწყვიტა, რომ, დამორჩილების გარდა აღარავითარი გამოსავალი არ ჰქონდა. დიდგვარიან აზნაურებთან ბჭობის შემდგომ, მეფე მელიქ-შაჰთან წავიდა და მასთან დაზავებაზე დაიწყო მოლაპარაკება.

თუმცა მელიქ-შაჰმა გიორგი II დიდი პატივისცემით მიიღო, მაგრამ ყველაფერი თავისი მიზნის მისაღწევად გამოიყენა: გიორგი II-ს კახეთი და ჰერეთი შეაძლია, რომელნიც მის სამფლობელოს არ შეადგენდნენ და რომელთა მიცემაც მას არც შეეძლო, მაგრამ მელიქ-შაჰს ეს ხერხი პოლიტიკური ვერაგობით ჰქონდა გამოყენებული, რომ ერთი მხრით ამგზობით საქართველოში უთანხმოება და მტრობა ჩამოეგდო, მეორე მხრით კი ასეთი უხვი „საჩუქრი“ გიორგი II-ე ყოველწლიური ხარკის გადახდაზე დაეთანხმებინა. სიბეცით გიორგი II-ეს მოეჩვენა, რომ კახეთ-ჰერეთის ასე გადმოცემა ხელსაყრელი იყო.

მელიქ-შაჰმა ჰერეთისა და კახეთის საქართველოსთან შესაერთებლად თავისი ჯარი გამოაყოლა. გიორგი II-ეს ეგონა, რომ ამით მართლაც მიზანი მიღწეული იქნებოდა. მტრის და ქართველთა შეერთებული ჯარი კახეთის და ჰერეთის სამეფოს შეესია და გიორგი II-მ ვეფინის ციხის გარემოცვა დაიწყო, მაგრამ ციხის ალება მაინც ვერ მოახერხა. ამავე დროს

უკვე დაზამორდა. თოვლიც მოვიდა, დადგა ნადირობის ხანა და გატაცებულმა მონადირემ გიორგი II-ემ სახელმწიფო საქმეს თავი მიანება და სანადიროდ გაეშურა. ვეყინის გარემოცვის დამთავრება-კი სამხედრო პირებს მიანდა.

ამ ცხადი პოლიტიკური ქარაფშუტობის წყალობით, კახთა მეფეს აღსართანს სრული საშუალება ჰქონდა გიორგი II-ის უსუსური ზრახვა გაექარწყლებინა იმავე გზით, რომლითაც გიორგი II-მ თავისი პოლიტიკური გეგმის განხორციელება მოისურვა: მელიქ-შაჰთან წავიდა და შეევედრა, კახთა სამეფო კვლავ მის ხელში დაეტოვებინა. ეს მელიქ-შაჰისათვის ფრიად ხელსაყრელი იყო, რადგან ამ შემთხვევაშიც პირობის დამდები ის უნდა ყოფილიყო: თუ გიორგი II-ეს მან ყოველწლიური ხარკის გადახდა მოსთხოვა, აღსართანს ამის საფასურად წინასწარ პირობად დაუდო. გამაჰმადიანებულიყო. აღსართანი გამაჰმადიანდა და იმავე სულთან მელიქ-შაჰის დასტურითა და ბრძანებით გაძლიერებული ისევ თავის სამფლობელოში დაბრუნდა და გიორგი II-ის გულუბრყვილო პოლიტიკური გეგმა მთლიანად ჩაიშალა.

შინაურ უშეწო პოლიტიკურ მდგომარეობას ზედ სტიქიური უბედურებაც დაერთო: 1088 წელს საქართველოში კატასტროფული მიწისძვრა დაიწყო, რომელიც მთელი წლის განმავლობაში გრძელდებოდა და რომელმაც დიდძალი ციხე-ქალაქები და სოფლები იმსხვერპლა. მთლიანად დაინგრა განთქმული ქ. თმოგვი ციხითურთ, მრავალი ხალხიც დაიღუპა და უსახლკაროდ დარჩა. ამას მკაცრი ზამთარი, გაზაფხულზე-კი საშინელი წყალდიდობა მოჰყვა. რომელმაც ქვეყანას აგრეთვე დიდი ზიანი მიაყენა. ყველა ამ თავზე დამტყდარი უბედურების ზეგავლენით, გიორგი II-ემ შეფობას თავი დაანება და 1089 წელს საქართველოს სამეფო ტახტზე მისი ქაბუკი ვაჟიშვილი დავითი, შემდეგ აღმაშენებლად წოდებული, ავიდა.

საქართველოს სოციალური და კულტურული ვითარება XI—XII საუკუნეში

ბაგრატ III-ემ საქართველოს სახელმწიფოებრივობას მტკიცე საფუძველი ჩაუყარა. ბაგრატ III-მ პირველმა შეიგნო ის სახელმწიფოებრივი ამოცანა, რომლის გადაუჭრელადაც საქართველოს დამოუკიდებელი არსებობა შეუძლებელი იყო. მან თითქმის მთელი საქართველო გააერთიანა. ტფილისის საამიროს გარდა. მაგრამ მის მომდევნო მეფეებმა გიორგი I-მა, ბაგრატ IV-მ და გიორგი II-მ ამ საქმის ბოლომდის მიყვანა ვერ მოახერხეს და არამც თუ საქართველოს მთლიანობა სრულად ვერ აღადგინეს, არამედ ისიც-კი ვერ შეინარჩუნეს, რაც ბაგრატ III-ემ საქართველოს შესძინა.

იმ სახელმწიფოებრივ პოლიტიკას, რომელსაც ბაგრატ III-ე აწარმოებდა, ღირსეული განმავრცლებელი საქართველოში ვეღარ აღმოუჩნდა. მაშინდელი საქართველოს სისუსტის მთავარი მიზეზი პატრონ-

ყმობაზე დამყარებული სოციალური წესწყობილება იყო (ფეოდალიზმი). მთელი საქართველო პატრონებად და ყმებად იყო დაყოფილი. პატრონი ერთსადაიმავე დროს მზრუნველსაცა და მფლობელსაც, კერძო მესაკუთრესაც, ნიშნავდა. მაგრამ ამასთანავე პატრონი მეფესაც ეწოდებოდა, ხოლო მის ქვეშევრდომებს ყმები ერქვათ, თუნდაც კი ისინი ძლიერებითა და ქონებრივი სახსრით უხვად აღჭურვილი დიდგვარიანი აზნაურები ყოფილიყვნენ.

მეფის ამ დიდგვარიან აზნაურ ყმებსაც თავიანთი ყმები ჰყავდათ, რომელთათვის ისინი პატრონნი იყვნენ. ყმები მათგან უფლებრივად და ქონებრივად იყვნენ დამოკიდებულნი. ამ ყმებსაც თავიანთ მხრივ შესაძლებელია ჰყოლოდათ და ჩვეულებრივ ჰყავდათ კიდევ ყმები, რომელთათვის ისინი პატრონები იყვნენ. ამრიგად მთელი ქვეყანა თითქოს პატრონყმობის უღელში იყო შებმული. ეს სოციალური მოვლენა როგორც კერძო ურთიერთობაში, ისევე მაშინდელი სახელმწიფოებრიობისათვისაც იყო დამახასიათებელი.

ყმობა და პატრონყმობა სხვადასხვა ნიადაგზე იყო აღმოცენებული. მაგ. ტყვედ ჩავარდნილი პირი შესაძლებელია ყმად გამხდარიყო. მისი მდგომარეობა უფლებრივადაც და ქონებრივადაც სხვა ყმებზე უარესი იყო. ნასყიდ ყმათა კატეგორიაც არსებობდა. ყმათა ერთს ჯგუფს ისინი შეადგენდნენ. რომელნიც, როგორც შეუძლებელი იშოვალენი, სასამართლოსგან ვალის გადახდად იყვნენ ყმად მიცემულნი. მათი მდგომარეობაც მძიმე იყო. მაგრამ იყვნენ ყმები, რომელთა პატრონყმური ურთიერთობა „ნებაყოფლობითს“ შეთანხმებაზე იყო დამყარებული. ასეთ ყმას ნებიერი ყმა ეწოდებოდა. ასეთი ყმობის მიზანს გავლენიანი და ძლიერი მფარველ-დამცველის მოპოება შეადგენდა. როდესაც ასეთი ნებაყოფლობითი შეთანხმება წერილობითი საბუთითაც იყო აღბეჭდილი, რომელსაც მაშინ სიგელი ეწოდებოდა, ყმას სიგლოსანი ერქვა. ისეთი ყმებიც იყვნენ, რომელნიც ამითუიმ პატრონის თავიანთს ყმობაზე ხალხის აღწერის დავთარის შედგენის დროს განაცხადებდნენ და ჩააწერინებდნენ. ასეთ ყმას თავდაწერილი ეწოდებოდა.

ნებაყოფლობით ყმობაზე დამყარებული ურთიერთობა გაცილებით უკეთესი იყო, ვიდრე სხვა კატეგორიის ყმებისა. ამ შემთხვევაში პატრონყმური ურთიერთობა მოწესრიგებული იყო, ან ზნე-ჩვეულებაზე დამყარებული პირობებით, ან და წერილობით საბუთში საგანგებოდ აღნიშნული პირობებით. ასეთი უპირატესი მდგომარეობა სიგლოსანებსა ჰქონდათ, ხოლო ნებიერთა და თავდაწერილთა პატრონყმური დამოკიდებულება შეთანხმებასა და ზნე-ჩვეულებას ემყარებოდა. სიგლოსნებსა და ნებიერთ გარკვეულ პირობებში პატრონისაგან წასვლის უფლება ჰქონდათ.

ყმას თავისი მიწა, ფუძე, ჰქონდა, რომელზედაც ის იჯდა და რომელიც მის საკუთრებას შეადგენდა. მაგრამ იყვნენ ისეთი ყმებიც, რომელთაც მიწა პატრონისაგან ჰქონდათ მიღებული. თავისუფალი გლეხებიც

იყენენ, რომელნიც არავის ყმად არ ითვლებოდნენ და უშუალოდ სახელმწიფო დაწესებულებებს ექვემდებარებოდნენ.

პატრონი ვალდებული იყო თავისი ყმა და საყმო პირადად და ქონებრივად დაეცვა ყველგან და ყოველთვის, სადაც და როდესაც-კი მისი დახმარება საჭირო იყო. ყმის მოვალეობას პატრონის ერთგული სამსახური, მასთან ერთად საბრძოლველად გასვლა, საპატრონეშო გადასახადების გამოლება და საბუშაოდ გამოსვლა შეადგენდა. თითოეული ამ მოვალეობათაგანის სიდიდე და რაოდენობა ყმობის პირობაზე იყო დამოკიდებული. ყმათა სხვადასხვა კატეგორიების ქონებრივი მდგომარეობაც ამისდა მიხედვით განსხვავდებოდა. ყველზე უკეთესად ისინი გრძნობდნენ თავს, რომელთაც შეუედალობა ანუ იმუნიტეტი ჰქონდათ მინიჭებული, ე. ი. რომელნიც გადასახად-ბეგრისაგან განთავისუფლებული იყვნენ.

ყმები შეფეხსაც ჰყავდა, რომელთაც სამეფო ანუ სახელმწიფო ყმები ეწოდებოდათ, აზნაურებსა და სხვა წოდების წევრებსაც, — დასასრულსავე საეკლესიო ყმებიც არსებობდნენ, რომელნიც მონასტრებისა და ეკლესია-საეპისკოპოზო საყდრების ყმებად ითვლებოდნენ და უმეტეს შემთხვევაში, მეფე-დიდებულთაგან გადაცემულნი, ნაწყყალობევი იყვნენ. ანდა შეწირულები იყვნენ ხოლმე იმ პირობით, რომ შემწირველის სულის მოსახსენებლად ასეთ ყმებს მონასტრისა, თუ ეკლესიისათვის ყოველწლიურად სანთელ-საკმელი და სანოვავე უნდა მიეცათ.

საქართველოს მოსახლეობა წოდებრივ ფენებადაც იყო დაყოფილი. უმაღლეს წოდების წევრს აზნაური ეწოდებოდა. აზნაურნი იყვნენ ან მემამულენი, ე. ი. მემკვიდრეობით მქონებელნი, ანდა მოსაკარგვენი, რომელთაც ეს წოდება სამსახურით ჰქონდათ მოპოვებული, — ციხიანი და უციხონნიც, რომელთაგან პირველნი აზნაურთა უფრო გავლენიანსა და ძლიერ ჯგუფს წარმოადგენდნენ.

მეორე წოდებრივი ფენა ვაჭრებისაგან შესდგებოდა.

მესამე ფენას მსახურნი წარმოადგენდნენ. მეოთხე ფენა სოფლის მოსახლეობას, გლეხობას შეიცავდა.

აზნაურთა წოდება შთამომავლობისა, სამსახურისა და ქონებრივი სახარისის მიხედვით რამდენიმე ჯგუფად იყოფებოდა. რაკი სამსახურს მათნი დიდება ერქვა, რომელ აზნაურსაც სამსახური ჰქონდა, დიდებულნი აზნაური ეწოდებოდა. ისინი ერთდამავე დროს წოდებრივი უპირატესობის მქონებელნიც იყვნენ და სამსახურებრივი უპირატესობითაც მოსილნიც.

მაგრამ წოდებრიობა საქართველოში მკაცრად განკერძოებულ დაბნულ სოციალურ ერთეულს არ წარმოადგენდა, არამედ შესაძლებელი იყო ადამიანი დაბალი წოდებიდანაც აღზევებულიყო, ისევე როგორც მაღალი წოდების წრიდან ჩამოძვრობილიყო. აღზევება ორგვარი გზით იყო შესაძლებელი: ან მეფის წყალობით, ან პირადი ღირსებითა და სამსახურით შეეძლო ადამიანს აღზევების უფლება დაემსახურებინა.

ყოველი წოდებრივი ფენისათვის შესაფერისი ეკონომიური საფუძველი იყო საჭირო: ყოველ წოდებას სახელმწიფოს წინაშე მოვალეობა ჰქონდა სამხედრო ბეგარის სახით, რისთვისაც გარკვეული ქონებრივი სახსარი უნდა ჰქონოდა. ამიტომ, თუ ამათუიმ წოდების წარმომადგენელს სამი თაობის განმავლობაში თავისი წოდების მოვალეობის პირნათლად ასრულების ძალა აღარ ჰქონდა, ის უფრო დაბალ წოდებრივ ფენაში გადადიოდა. ვერავითარი ძალა მას იმ წოდებრივ ღირსებას, რომელიც მის საგვარეულოს ჰქონდა, ვეღარ შეუნარჩუნებდა. ამგვარადვე, თუ ერთხელ აღზევებულის შემკვიდრენი სამი თაობის განმავლობაში ამ აღზევებით მოპოვებულს ღირსებას შეინარჩუნებდნენ, ისინი წინანდელ თავის წოდებიდან გამოდიოდნენ და უფრო ზემდგომ წოდებაში გადადიოდნენ ხოლმე.

ჯერ კიდევ IX საუკუნეში ისეთი მდგომარეობა იყო საქართველოში, რომ წოდებათა შორის არსებული განსხვავება (ჯხოვრების ყველა სფეროში არ ჩანდა. მაგ., ამ ხანაში სამონასტრო ძმობაში დიდგვარიანი აზნაურების გვარიშვილები და გლეხობიდან გამოსული პირები თანასწორუფლებიან წევრებად ითვლებოდნენ: უბრალო მეცხვარე, მონასტერში შესვლის, სათანადო განათლებისა და განსწავლის შემდგომ, შესაძლებელი იყო მაღალი თანამდებობის პირი გამხდარიყო, — მონასტრის უფროსადაც ყოფილიყო დადგენილი და ეპისკოპოსადაც კი აერჩიათ.

მაგრამ IX საუკუნის შემდეგ მდგომარეობა თანდათანობით შეიცვალა და აზნაურთა წოდებამ ყველა სხვა წოდებებთან შედარებით განსაკუთრებული უპირატესობა მოიპოვა. X საუკუნეში იგი იმდენად გაბატონდა, რომ მონასტრებშიც კი თითქმის არავის შეეძლო შესულიყო ბერად, თუ რომ ის აზნაურთა წოდებას არ ეკუთვნოდა. ისეთი ფაქტობრივი მდებარეობა იყვნენ ხოლმე მღვდლები, უმთავრესად საქართველოს გარეშე მდებარე მონასტრებში გვხვდებამ.

ასეთ ცვლილებას მთელ სახელმწიფოსთვისაც ჰქონდა მნიშვნელობა, რადგან ეპისკოპოსად შესაძლებელი იყო მხოლოდ ისეთი პირი კურთხეულიყო, რომელთაც სამონასტრო ცხოვრების ყველა საფეხური ჰქონდა გავლილი. აზნაურთა წოდებიდან გამოსულთაგან გაეპისკოპოსების გამო, ქართველ ეკლესიის მესაჭეობაც დიდგვარიან აზნაურთა წოდებას ჩაუვარდა მთლიანად ხელში. აზნაურთა წრიდან გამოსული ეპისკოპოსები თავიანთ წრის წევრებსვე აძლევდნენ მღვდლობას. რაკი ერისკაცობაში დიდგვარიანი აზნაურობა იყო გაბატონებული, ეკლესიის მღვდელთმსახურნი და ერისკაცობის მაღალი ფენა წოდებრივად უმჭიდროესად იყვნენ დაკავშირებულნი. საქართველოში ძლიერი სახელმწიფოებრიობის შექმნა-კი შეუძლებელი იყო, თუ რომ დიდგვარიან აზნაურთა წოდებრივი ეს უპირატესობა მოსპობილი და თვითნებობა ალაგმული არ იქნებოდა.

საქართველოს მეფეთაგან პირველად ბაგრატ III-ემ შეიგნო, და მან დიდგვარიან აზნაურთა ყოველ ურჩობასა და თვითნებობას მკაცრი

წინააღმდეგობა გაუწია: ურჩ და მოწინააღმდეგე მოხელე აზნაურებს უყოყმანოდ გადააყენებდა ხოლმე და მათ მაგიერ თავის ბრძანებათა მორჩილ აღმასრულებლებს ნიშნავდა. ბაგრატ III-ს საქართველოს ასე სწრაფად გაერთიანება და მტკიცე სახელმწიფოებრიობის შექმნა სწორედ ამან შეაძლებინა.

მისი შვილი გიორგი I ამ მხრივ სრულებით უმწეო პიროვნება გამოდგა.

ბაგრატ IV უფრო ძლიერი აღმოჩნდა, მაგრამ მის მეფობაში საგარეო პოლიტიკური ვითარება გაცილებით უფრო რთული იყო, ვიდრე ბაგრატ III-ის დროს და, როგორც სახელმწიფო მოღვაწეც, ბაგრატ IV თავის პაპის ღირსებითაც ჩამოუყარდებოდა.

ბაგრატ IV-ის მეფობის უდიდესი ძალა და დროც აგრეთვე თვითნება დიდგვარიან აზნაურებთან ბრძოლას შეეწირა: დაუნდობელი ბრძოლის წარმოება მას ჯერ ლიპარიტთან უხდებოდა. შემდეგ ხუთ ძმა აბაზისძეებთან, რომელთაგან ერთი ქართლის ერისთავთ-ერისთავი იყო, სხვებსაც ან დიდი ხელისუფლება, ანდა მაღალი სოციალური მდგომარეობა ჰქონდათ. მათ ბაგრატ IV-ის შეპყრობაც-კი ჰსურდათ.

ბაგრატ IV-ემ გადასწყვიტა საქართველოში ათონიდან განთქმული ქართველი მოღვაწე გიორგი მთაწმიდელი მოეწვია საქართველოში მშვიდობიანობის დამყარებისა და კულტურული წარმატებისათვის ხელის შესაწყობად.

საერთოდ საზღვარგარეთ მყოფ ქართველთა სავანეების კულტურული მნიშვნელობა ფრიად დიდი იყო, იმიტომ რომ სწავლა-განათლების კერა საშუალო საუკუნეებში ყველგან სამონასტრო დაწესებულებებში იყო მოთავსებული. იმ დიდ კულტურულ მემკვიდრეობის გარდა, რომელიც საქართველოს წარსული საუკუნეების განმავლობაში დაუნჯებული ჰქონდა, უცხოეთში მყოფი მონასტრების წყალობით საქართველოს შეეძლო მაშინდელი განათლებული ქვეყნების კულტურული განვითარების ყოველი წარმატებისათვისაც თვალყური ედევნებინა. ყველაფერი მნიშვნელოვანი, რაც-კი იქ რომელსამე დარგში ითხზებოდა, ან ითარგმნებოდა, ანდა გადმოქართულებული იყო ხოლმე.

უცხოეთის ქართულს სავანეებს შორის ყველაზე დიდი ღვაწლი ამ ხანაში იოანე და ეფთვიმე მთაწმიდელების მიერ დაარსებულს ათონის მონასტერს მიუძღვის, რომელშიც 300 ქართველი ბერი იყო თავმოყრილი. X საუკუნის დამლევითან მოყოლებული იოანე მთაწმიდელი-საგან დასახულ მიწის თანახმად ეს სავანე ქართული კულტურის ცენტრად უნდა ქცეულიყო: რაც-კი ქართულ მწერლობას, მსოფლიო ლიტერატურასთან შედარებით, აკლდა, აქ უნდა ყოფილიყო შექმნილი. ამისათვის მან თავისი ვაჟიშვილი ეფთვიმე საგანგებოდ განსწავლა და მანაც ისე ზედმიწევნით შეითვისა ბერძნული, რომ ბერძნულადაც თავისუფლად შეეძლო წერა. მის კალამს მრავალი ქართულად დაწერილი ნაშრომი ეკუთვნის და ბერძნულადაც რამდენიმე მოეპოვება. ეფთვიმეს ღვაწლია, რომ აღმოსავლეთში გაჩენილ ვარლამისა და იოდასაფის

თქმულება, ეფთვიმეს მიერ ქართულად „სიბრძნე ბალავარი-სა“-ად სახელდებული, ბერძნულად შეთხზვით ბერძნებსაც გააცნო. ამით დასაველეთი ევროპის საზოგადოებრიობასაც საშუალება მიეცა მას ხარბად დასწავებოდა. მის კალამსვე ეკუთვნის „აბუკურა“, რომელიც ქართულიდან აგრეთვე მანვე გადაიღო ბერძნულად.

ეფთვიმი მთაწმიდელი შესანიშნავი იყო აგრეთვე, როგორც სოციალურ პრობლემებზე მოაზროვნე პიროვნება და როგორც სამართლის თეორიის გამორჩენილი მკვლევარი.

ათონის ქართველთა საეპისკოპოსოს სამონასტრო წესწყობილება მას დამყარებული ჰქონდა ორ ძირითად პრინციპზე: საეპისკოპოსოს შემავალთათვის წოდებრიობა და კერძო საკუთრება მკაცრად იყო უარყოფილი. ტანისამოსი და საცვალიც-კი არ შეიძლებოდა, რომ ვისმე თავის საკუთრებად მიეჩნია და ყველაფერი საერთო უნდა ყოფილიყო. ამგვარადვე ყველანი ვალდებულნი იყვნენ სამონასტრო ფიზიკურს სამუშაოში მონაწილეობა მიეღოთ.

ძველ დროითგან მოყოლებული სამონასტრო წესწყობილება საქართველოში მონარქიულს პრინციპზე იყო დამყარებული: მონასტრის მამასახლისი სამონასტრო დაწესებულებებში ყველა მოხელეებს თითონ ნიშნავდა, თითონ იგივე სიკვდილის წინ ასახელებდა იმ პირსაც, რომელიც მის გარდაცვალების შემდეგ მონასტრის მამასახლისად უნდა გამზდარიყო.

ათონის ქართველთა მონასტრის მერმინდელ მამასახლისთა შორის ერთი, შავ-გიორგად წოდებული, ბიზანტიის კეისრის სასახლეშიც გავლენიანი პირი იყო. მას კეისრის წინააღმდეგ მოწყობილ საკარისკაცო პოლიტიკურ შეთქმულებაში გარეულობა დაჰპრაღდა და იგი დასჯილ იქმნა. მაგრამ მასთან ერთად ქართველთა მონასტერიც განსაცდელში ჩავარდა: მონასტერი სამჯერ გაჩხრეკილი და გაძარცვული იყო. ბერძენ ბერებს ქართველების ათონიდან გაძევებაც-კი ჰქონდათ განზრახული, რომ ეს დიდი და მდიდარი საეპისკოპოსო მთლიანად ჩაეგდოთ ხელში.

ათინელი ქართველები დარწმუნდნენ, რომ საეპისკოპოსო თავსდამტყდარი განსაცდელი წესწყობილების იმ დებულების შედეგი იყო, რომლითაც ძმობას საშუალება ჰქონდა მოსაპოვებელი მამასახლისობისათვის შესაფერი სი პირი შეერჩია და რომელიც მონასტრის უფროსობას მემკვიდრეობით დანიშნულ პირს უგდებდა ხელში. ძმობა იმ აზრს დაადგა, რომ საეპისკოპოსო ხელ-იღბალი მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნებოდა უზრუნველყოფილი, თუ დანიშნულზე დამყარებული მონარქიული წესის მაგიერ მთელი ძმობის ნებაზე დამყარებული არჩევანის წესწყობილება იქნებოდა შემოღებული. მართლაც ათონის ქართველთა მონასტერში 1031 წლისათვის, უცხოეთში მყოფი ყველა ქართველთა საეპისკოპოსოს წარმომადგენლებთან შეთანხმებით, თანამდებობის პირად დადგენისათვის არჩევანზე დამყარებული წესი იქმნა შემოღებული. სამ დასახელებულ კანდიდატიდან მამასახლისად ის პირი ითვლებოდა ხოლომე არჩეულად, რომელსაც ამ სამთავანს წილგდებით ერგებოდა.

ამგეარად ძველად არსებული მონარქიული წესწყობილების მაგიერ, ქართველთა ჯერ უცხოეთში მყოფსა და შემდეგ თვით საქართველოს მონასტრებშიც რესპუბლიკური წესწყობილება დამყარდა. ამას მარტო საქართველოს ეკლესიისათვის-კი არ ჰქონდა მნიშვნელობა, არამედ ქართული სახელმწიფო წესწყობილებისათვისაც.

ასეთს სოციალურ-ეკონომიურ მოძღვრებათა სფეროში იყო აღზრდილი გიორგი მთაწმიდელი, რომელიც ეფთვიმე მთაწმიდელის მოღვაწეობის გამგრძელებელი იყო, როგორც სალიტერატურო, ისევე სამონასტრო ასპარეზზეც.

1060 წელს საქართველოში ჩამოსულს გიორგი მთაწმიდელს თვით ბაგრატიცა და მისი ყველა ხელისუფლებიცი დიდი ამბით დახვდნენ. საზეიმო დახვედრისდა მიუხედავად, გიორგი მთაწმიდელის ფხიზელ გონებას საშუალება ჰქონდა საქართველოს მაშინდელი მდგომარეობის უარყოფითი მხარეებიც დაენახა. სწორედ ამ ხანაში საქართველოში შიმშილობა მძვინვარებდა, შინაური ბრძოლაც იმ დროისათვის მხოლოდ ოდნავ ჩანდა მინელებული.

გიორგი მთაწმიდელი თანდათან რწმუნდებოდა, რომ ის თანამდებობის პირნი, რომელნიც მოვალენი იყვნენ გაჭირვებულ ხალხზე ეზრუნათ, ამ სტიქიურსა და შინაური უწყესობით გამოწვეულ უბედურებას სრულებით გულგრილად ეკიდებოდნენ: საქართველოში ისეთი საშინელი შიმშილობა მძვინვარებდა, რომ მშობლებიც-კი თავიანთ შვილებს უპატრონოდ სტოვებდნენ, რაკი გამოკვების საშუალება არ ჰქონდათ, და ასე მიტოვებულნი, ან ობლად დარჩენილი ბავშვებისა და მოზრდილების დამხმარეც-კი არავენ სჩანდა.

მაშინ გიორგი მთაწმიდელმა 80-მდე ასეთი სხვადასხვა ჰასაკის, უმთავრესად მცირეწლოვანნი გაჭირვებული და შიმშილისაგან განსაცდელში ჩავარდნილი მოკრიფა თავის გარშემო და მათს გამოკვებასა და მათთან მუშაობასაც-კი შეუდგა.

გიორგი მთაწმიდელი აღშფოთებული იყო იმ გულქვაობით, რომელსაც ზოგი მღვდელმთავარ-ეპისკოპოსთაგანი ადამიანებისადმი იჩენდნენ იმ დროს, როდესაც თავიანთი პატიემოყვარეობისა და სახელის მოხვეჭის გულისათვის არაფერს არ იკლებდნენ.

გიორგი მთაწმიდელმა ამ 80 სულის განსწავლისა და სამღვდელმსახური სამსახურისათვის მომზადების შემდგომ, ასაკად მოსულნი და საკმაოდ განსწავლულნი, სოციალურ წარმოშობისდა მიუხედავად, მღვდლებად აკურთხა. იმ დროისათვის საქართველოში ეს სრულებით გაუგონარი ნაბიჯი იყო, რადგან, როგორც ვიცით, უკვე X საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული ეკლესიაშიც წოდებრიობა იყო გაბატონებული და ეპისკოპოსებიც ხუცესებად მხოლოდ აზნაურთა წოდებიდან გამოსულ გვარიშვილებს აყენებდნენ. გიორგი მთაწმიდელმა-კი გუშინდელი ყმები და გლებთა წოდებიდან გამოსულნი, განსწავლის შემდგომ, ხუცესებად აკურთხა, ეს მაშინდელი პატრონყმურ-წოდებრივი რწმენის ცხადსა და კადნიერს შებღალავს წარმოადგენდა და ამიტომაც

საქართველოში მალალ წრეში დიდი განცვიფრებაცა და უკმაყოფილებაც გამოიწვია.

გიორგი მთაწმიდელი იმდენად მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდა, რომ თუმცა ის საქართველოში საბოლოოდ იყო ჩამოსული და თავისი შემდეგი მოღვაწეობა უნდა სამშობლოში განეგრძო, მაგრამ 1065 წელს საქართველოდან ისევ წავიდა.

თუმცა გიორგი მთაწმიდელი თავის სამშობლოში მხოლოდ ხუთი წლის განმავლობაში იყო, მაგრამ ასეთი მცირე ხნის განმავლობაშიც მან ბირველხარისხოვანი პრობლემის წამოყენება მოახერხა. მისი უცილობელი ღვაწლია, რომ დემოკრატიული პრინციპი და პირადი ღირსების უპირატესობა საგვარეულო და წოდებრივ უპირატესობასთან შედარებით პირველად მან წამოაყენა საქართველოში.

XI საუკუნის განმავლობაში, როგორც თვით საქართველოში, ისევე უცხოეთში მყოფ ქართულ ცენტრებშიც დიდი კულტურული მუშაობა მიმდინარეობდა. ამ დროისათვის მომწიფდა ქართველთა ეროვნული თვითშემეცნებაც. უცხოეთში მყოფს ქართველებს მრავალჯერ ჰქონდათ საშუალება დარწმუნებულიყვნენ, რომ სარწმუნოება და ეროვნება ერთიანი იგივე არ იყო, როგორც მათ წინათ ეგონათ. მაშინდელი წარმოდგენით ქრისტიანი მართლმადიდებელი თავის თავს მართლმადიდებლად სთვლიდა, ეროვნება მას თითქოს დაეიწყებოდა ჰქონდა ხოლმე. სხვა სარწმუნოების წარმომადგენელი-კი, მეტადრე მაჰმადიანი თავის მტრად მიაჩნდა, ან არადა, ყოველ შემთხვევაში, მოწინააღმდეგედ. საბერძნეთში ყოფნამ ქართველები დაარწმუნა, რომ, თუმცა ისინიცა და ბერძნებიც მართლმადიდებელი ქრისტიანები იყვნენ, მაგრამ პოლიტიკურსა და ეკონომიურ ნიადაგზე აღმოცენებული მეტოქეობა მათ შორის იმაზე მანც ნაკლები არ იყო, ვიდრე ე. წ. „ურწმუნო“ და უცხო თესლთა და ქართველებს შორის არსებობდა.

საქართველოს პოლიტიკურმა და ეკონომიურმა გაძლიერებამ ქართული ეკლესიის დაპატრონება იმდენად ხელსაყრელ და მიმზიდველ ამოცანად აქცია, რომ ანტიოქიის საპატრიარქომ გამოქეჟა დიდი ხანია სრულებით მივიწყებული ცნობა ქართული ეკლესიის ანტიოქიის საპატრიარქოსაგან დამოკიდებულების შესახებ და მოისურვა, რომ საქართველოს ეკლესია წინანდებურად ანტიოქიის საპატრიარქოსაგან ყოფილიყო დამოკიდებული.

ანტიოქიის საპატრიარქოს აქ უმთავრესად ეკონომიური გამორჩენის იმედი ალაპარაკებდა: საქართველოს ეკლესია რომ მას. დაჰმორჩილებოდა, საქართველოს ანტიოქიის საპატრიარქოსათვის უნდა ყოველწლიურად გარკვეული გადასახადი ეძლია და ბუნებრივია, რომ ამ მომზიბლავი მიზნით გატაცებული ყოფილიყო.

ანტიოქიის საპატრიარქოს გაბატონების შესაძლებლობა საქართველოსათვის უსიამოვნო იყო, ერთი მხრით როგორც ქართული სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობისათვის სახიფათო და თავმოყვარეობის შემლახველი გარემოება, მეორე მხრით როგორც ეკონომიურად საზიანო.

ზრძოლა ამის წინააღმდეგ მხოლოდ იმ ნაიდაგზე იყო შესაძლებელი, რომელზედაც მაშინდელი მსოფლმხედველობისა და მოძღვრების მიხედვით უნდა ყოფილიყო დამყარებული. ამ ისტორიული ამოცანის გამორკვევა მაშინდელმა გამოჩენილმა ქართველმა მეცნიერებმა იღვეს თავს: პირველად ეფთვიმე მთაწმიდელმა, ხოლო შემდეგ გიორგი მთაწმიდელმა დაასაბუთა, რომელმაც ცხადჰყო, რომ, თუ უფლებებზე მიდგებოდა საქმე, უფრო ანტიოქიას ჰმართებდა დამორჩილება, ვიდრე საქართველოს.

საბერძნეთისა და მახლობელ აღმოსავლეთის განათლების მნიშვნელოვან ცენტრებში სავანეების ჭინებამ საქართველოს საშუალება მისცა ყველაფერი სცოდნოდა, რაც-კი რამ საუკეთესო იყო მაშინდელს მსოფლიოში და ამ გარემოებამ შეაძლებინა თავისი კულტურული წარმატება სწრაფად და შეუჩერებლად განეფითარებინა. თვით საქართველოშიც და საქართველოს გარეშე მდებარე ცენტრებშიც ამ ხანაში ბევრი სხვადასხვა თხზულება დაიწერა. ქართული ამდროინდელი კულტურის აყვავებისათვის ყველაზე დამახასიათებელი ქართული საისტორიო მწერლობის დიდი წარმატებაა. ამ ხანაში არა ერთი ისეთი საისტორიო საუცხოო თხზულება იყო დაწერილი, რომელნიც ყოველი ერის საუკეთესო საისტორიო თხზულებათა კრებულს დაამშვენებდნენ. მათ შორის გიორგი მთაწმიდელის საისტორიო ნაშრომა ალსანიშნავი, რომელიც ათონის სავანის დაარსებისა და საქმიანობის ისტორიას მოგვითხრობს, აგრეთვე თვით გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფის გიორგის ხუცეს-მონაზონის მიერ დაწერილი თხზულება და ამავე ხანიდან გადარჩენილია საერო საისტორიო „მატიანე ქართლისაი“.

იმდროინდელს ქართველ ისტორიკოსებს თავიანთს თხზულებებში, პოლიტიკურ ამბებს გარდა, რომელთა შესახებაც იმ ხანის მემკვიდრეებსა და ისტორიკოსებს ჩვეულებრივ ჰქონდათ ზოლმე საუბარი, სოციალური, ეკონომიური და კულტურული პრობლემების გაშუქებისათვისა და ისტორიისათვისაც აქვთ უზეად დათმობილი ადგილი.

მაშინდელი ქართული მეცნიერების დიდი წარმატების დამამტკიცებელია ეფთვიმე მთაწმიდელის ფილოლოგიური ნაშრომებიც, მეტარაე-კი მისი მოღვაწეობა სამართლის თეორიის სფეროში. მას ეკუთვნის „მცირე სჯულის კანონი“, რომელიც საეკლესიო, სამოქალაქო და სისხლის სამართლის კანონმდებლობის ერთგვარს ენციკლოპედიას წარმოადგენს. ბოლოში იქ ეფთვიმე მთაწმიდელს ზოგადი მოძღვრება აქვს დართული ბორატომქმედების შესახებ, კერძოდ მკვლელობის სხვადასხვა სახეობის კვალიფიკაცია და ზოგადი ცნებების განმარტება მოკოვება. ეს საყურადღებო ძეგლი ქართული იმდროინდელი იურიდიული აზროვნების მაღალი დონისა და თვით ეფთვიმეს შემოქმედებითი დიდი ნიჭის ცხადი დამამტკიცებელია.

ქართული ხელოვნების სხვა დარგებშიც იმ ხანაში კულტურის დიდი წარმატება მელაუნდება: იმდროინდელმა ხუროთმოძღვრებამ მშვენიერი შეგლები დაგვიტოვა, რომელთაგან შესაძლებელია ბაგრატ III-ის მიერ აგებული ქუთაისის დიდებული ტაძარი, ბედია და სხვაც მრავალი იყოს

დასახელებული. ქუთაისის ტაძარი ქართული ხუროთმოძღვრული ხელოვნების იმდენად მოწიბლავს ძეგლს წარმოადგენდა, რომ ამის შეგნებით თვით ბაგრატიმაც მის კუროთხევასზე ყველა მეზობელი სახელმწიფოების წარმომადგენლები მოიწვია და დიდი ზეიმით აყურთხა.

ამრიგად იმ შინაგანი და გარეშე მტერთან ბრძოლისდა მიუხედავად, რომელიც საქართველოში წარმოებდა, წინა საუკუნეებში დაწყებული კულტურული მუშაობა მაინც შეუჩერებელი მიმდინარეობდა და საქართველო წარმატების გზაზე მტკიცედ იდგა. ამიტომაც მისი ნაყოფი უფრო მეტად მომდევნო ხანაში გახდა საგრძნობი, როდესაც ამ კულტურის სრული გაფუჭებისა და აყვავებისათვის პოლიტიკური პირობებიც შესაფერისი შეიქმნა.

საქართველო, ვითარცა გახლოებული აღმოსავლეთის მოწინავე და უკლიერისი სახელმწიფო.

დავით II აღმაშენებელი (1089-1126).

16 წლის დავით II-ე, შემდეგში აღმაშენებლად წოდებული, რომ გაშეფხდა, საქართველო საშინელ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. მტრის გაუღმებელი თავდასხმისაგან აღმოსავლეთი საქართველო იმდენად იყო სტრეზული, რომ ქართლის შუაგული ტყით დაბურულ ქვეყანა და ატუხოვო სანადირო ადგილადაც-კი იქცა. ამ შუაგულ ქართლში ნაპრობაც-კი საშიში ყოფილა, თუ რომ წინასწარ არ დარწმუნდებოდნენ, რომ, ნადირს გარდა, იქ მოთარეშე მტერიც არ იყო დამალული.

დავითის გამეფებამ ცხადჰყო, რომ მძიმე პირობებშიც შესაძლებელი ყოფილა ბევრი რამის გაკეთება, ქვეყანას რომ ღირსეული მესაქე ჰყოლოდა.

დავით აღმაშენებელმა სცადა უპირველესად, დაშინებული გაბნეული ხალხი დაემშვიდებინა,—ზოგის გამხნევებით, ზოგის დარცხვენით მან გაქცეულ-გაფანტული ხალხის დაბრუნება მოახერხა. საბედნიეროდ ამავე დროს თვით თურქთა ძლიერების შესუსტებაც ცხადად გამოქვდა: 1092 წელს რომ სულტანი მელიქ-შაჰი გარდაიცვალა, თურქთა დიდს საბრძანებელში აღმოცენებულმა ბრძოლამ მათი ხელისუფლება დაამცირა.

მაგრამ დავით აღმაშენებლის ღვაწლს უფრო ის შეადგენს, რომ დიდგვარიან აზნაურებს მალე აგრძნობინა, რომ წინანდელი უსუსური ხელისუფლის მაგიერ სამეფო ტახტზე უკვე ძლიერი პიროვნება იყო, რომელიც არც ერთს მათგანს თვითნებობას და ურჩობას არ აპატიებდა. როცა 1093 წ. ლიპარიტ ამირა, მაგ., თავისი მამაპაპისეულ გზას დაადგა და დავით აღმაშენებლის წინააღმდეგ შეთქმულების მოწყობას შეუდგა, ამბის გაგებისთანავე დავითი თავს დაეცა, შეიპყრო და ციხეში დაამწყვდეინა.

ხვეწნა-ვედრების შემდგომ დავითმა აპატია, ლიპარიტი ციხიდან გამო-
უშვა და თანამდებობაც კი დაუბრუნა. მაგრამ ლიპარიტმა მაინც თავი
დიდხანს ვერ შეიკავა და კვლავ წინანდელი ზრახვის განხორციელებას
შეუდგა. შეიტყო თუ არა ეს, დავით აღმაშენებელმა 1094—1095 წწ. ლი-
პარიტი ისევ დაიჭირა და ესლა უკვე ორი წლის განმავლობაში ციხეში
დაპატიმრებული ჰყავდა. შემდეგ, 1097 წელს, მეფემ გადასწყვიტა, რომ
ლიპარიტის გამოსწორება შეუძლებელი იყო, ამიტომ სამუდამოდ გააძევა
საქართველოდან და მთელი ქონებაც ჩამოართვა.

1097 წელს ჯვაროსნებმა იერუსალიმის აღება შესძლეს, რამაც მაჰ-
მადიანთა უძლეველობას სახელი გაუტეხა. რამდენადაც საქართველოსაც
მაშინ უმთავრესად ამ მაჰმადიან სახელმწიფოებთან და სხვა პოლიტიკურ
ერთეულებთან უხდებოდა ბრძოლა, მისთვის ეს გარემოება ფრიად ხელ-
საყრელი იყო. დავით აღმაშენებელმაც სწორედ ამის შემდგომ სელჩუ-
კიან სულტნებისათვის ხარკის ძლევა შესწყვიტა და ამით საქართველოს
სრული დამოუკიდებლობა აღადგინა.

მაგრამ საქართველოს აღდგენილს დამოუკიდებლობას განმტკიცება
სჭირდებოდა: მტერს ჯერ კიდევ ბევრი რამ ეკავა საქართველოში. მისი
მამის დროიდან მოყოლებული, საქართველოს მიწა-წყლის არაერთი მნი-
შვნელოვანი ადგილი მტერს ჰქონდა შენარჩუნებული და ვიდრე ეს ად-
გილები განთავისუფლებული არ იქნებოდა, მანამდის საქართველოს და-
მოუკიდებლობის დაცვა ძნელი იყო. ამიტომ დავით აღმაშენებლის უახ-
ლოეს მიზანს საქართველოს გარეშე მტრის ნაშთებისაგან განთავისუფ-
ლება შეადგენდა.

მისი მოქმედების გეზი და ტაქტიკის დამახასიათებელი თვისება
მტერზე მოულოდნელი და სწრაფი თავდასხმა იყო. რაკი საქართვე-
ლოს ჯერ კიდევ მცირე სამხედრო ძალა მოეპოვებოდა, მხოლოდ
ამგვარი მოულოდნელი თავდასხმით შეეძლო მრავალრიცხოვან მტერს,
რომელიც თვით საქართველოში იყო შემოჭრილი, შედარებით უფრო ნა-
კლები მსხვერპლითა და იმედიანად გამკლავებოდა. ჩვეულებრივ, რო-
დესაც ის ვალაშქრებს აპირებდა, წინასწარ სულ სხვა მიმართულებით
მიდიოდა ხოლმე, რომ მტრის ჯაშუშებს საშუალება არ ჰქონოდათ თავი-
ანთ მბრძანებლებისათვის სწორე ცნობა მიეტანათ.

მთავარს ამოცანას, რასაკვირველია, ბაგრატ III-ის შემდეგ გაუა-
რესებელი პოლიტიკური მდგომარეობის გამოსწორება შეადგენდა: საქარ-
თველოს უნდა დაჰბრუნებოდა აღმოსავლეთით მდებარე ისეთი მნიშვნელო-
ვანი თემი, როგორც იყო კახეთი. კახეთის მნიშვნელოვანი სიმაგრე და-
სავლეთით ზედაზნის ციხე იყო, რომელიც კახთა მეფეებს ეკუთვნოდათ.
1101 წელს დავით აღმაშენებელმა ეს ზედაზნის ციხე კახთა მეფეს წა-
ართვა, ხოლო 1102 წელს, კვირიკე კახთა მეფე რომ გარდაიცვალა და
მის მაგიერ სამეფო ტახტზე მისი უნიჭო დისწული აღსართანი იქნა
აყვანილი, კახეთის დამოუკიდებელ არსებობასაც აღსასრული მოუახ-
ლოვდა. მაინც ამ შემთხვევაში დავით აღმაშენებელი არ აჩქარებულა,
რამდენადაც ამის მოგვარება მაინც-და-მაინც დიდ სიძნელეს უკვე აღარ

წარმოდგენდა, სამაგიეროდ იმ შემთხვევითი და განცალკევებული ბრძოლის მაგიერ, რომელსაც მისი წინამორბედი საქართველოს მეფეები, თუნდაც ისეთი ძლიერი პიროვნება, როგორც ბაგრატ III-ე და ბაგრატ IV-ეც, აწარმოებდნენ, დავით აღმაშენებელმა გეგმიანი პოლიტიკა დახწყო. დავით აღმაშენებელმა შეიგნო, რომ მთავარი ამოცანის გადაწყვეტა მხოლოდ კარგად მოფიქრებული, მიზანშეწონილი, ზოგადი პოლიტიკის წარმოებით შეიძლებოდა. მან გაითვალისწინა ის გარემოება, რომ საქართველოს მტრების წინააღმდეგ ლაშქრობაში მეფის ჯართან ერთად დიდგვარიან აზნაურთა საპატრონეშო ჯარის მონაწილეობა მხოლოდ მათ პირად ერთგულებაზე იყო დამოკიდებული: თუ ესათუის დიდგვარიანი აზნაური მეფეს განუდგებოდა; მისი ჯარიც არამც-თუ მეფესთან ერთად საბრძოლველად არ გამოვიდოდა, არამედ შესაძლებელი იყო, რომ მეფის მოწინააღმდეგეთა ბანაკშიც აღმოჩენილიყო და მეფეს შეპბრძოლებოდა.

მაინც მთავარ უბედურებას ის შეადგენდა, რომ დიდგვარიან აზნაურებს ზურგს ისეთი ძლიერი ორგანიზაცია უმაგრებდა, როგორც მაშინ ეკლესია იყო, რომლის მესვეურნი და ეპისკოპოსები ყველანი დიდგვარიან აზნაურთა წრის შვილნი და წარმომადგენლები იყვნენ. ყოველი უთანხმოების დროს, რომელიც დიდგვარიან აზნაურებსა და მეფის ხელისუფლებას შორის ჩამოვარდებოდა, ეკლესიის მეთაურნი, ვითარცა წოდებრივი შთამომავლობით დიდგვარიან აზნაურებთან დაკავშირებულნი, თავიანთი წოდებრივი სულისკვეთებით უფრო იყვნენ გამსჭვალულნი, ვიდრე სახელმწიფო ინტერესებით. ამიტომაც ზოგიერთი მათგანი მეფე-აზნაურთა შორის ამტყდარი უთანხმოების დროს საიდუმლოდ, თუ დაუფარავად, სწორედ ამ ურჩ და მოღალატე დიდგვარიან აზნაურ ხელისუფლებს უჭერდნენ მხარს. დავით აღმაშენებელმა გადასწყვიტა, რომ სანამ ეკლესიის მესაქეობა და თანამდებობის მიღება პირად ღირსებაზე-კი არა, არამედ წოდებრივ შთამომავლობაზე იქნებოდა დამყარებული, მანამდე შესაძლებელი იყო, რომ ეკლესია დიდგვარიან აზნაურთა მოკავშირე და სახელმწიფოს მეთაურის მოწინააღმდეგე აღმოჩენილიყო.

დავით აღმაშენებელმა გადასწყვიტა ასეთ შესაძლებლობისათვის ბოლო მოეღო, ამისთვის-კი დიდგვარიან აზნაურთა წრიდან მხოლოდ მაღალ შთამომავლობის გამო ეკლესიის მესვეურებად ქცეულთა შეცვლა იყო საჭირო. ამის განხორციელება მეფეს პირადად არ შეეძლო, რადგან ქართულ ეკლესიას შინაგან წესწყობილებაში დამოუკიდებლობა ჰქონდა და მეფე მის საქმეებში ვერ ჩაერეოდა. ეკლესიის წესწყობილების შეცვლა მხოლოდ საეკლესიო კრებას შეეძლო. ნიადაგი ამისთვის ნაწილობრივ გიორგი მთაწმიდელის მიერ საქართველოში 1060—1065 წლ. გაწეული ქადაგებითა და პრაქტიკული საქმიანობით იყო მომზადებული. მაგრამ ის, რაც გიორგი მთაწმიდელმა გააკეთა, მხოლოდ პირველ ცდას წარმოადგენდა. დავით აღმაშენებელს გიორგი მთაწმიდელის კერძო თაოსნობა და მაგალითი უნდა მთელს საქართველოში გამოეყენებინა და ქართულ ეკლესიის სრული დემოკრატიზაცია განეხორციელებინა.

დავით აღმაშენებელმა 1103 წელს რუის-ურბნისის საეკლესიო კრება მოიწვია და მის განსახილველ საკითხების პირველ მუხლად სწორედ ეს ამოცანა წამოაყენა, რომ ეპისკოპოსნი, რომელნიც „მამულობით“ (ე. ი. მემკვიდრობით) უფრო, ვიდრე ღირსებით საეკლესიო თანამდებობის მფლობელად იქცნენ, რომელთაც თავიანთი ეპისკოპოსობა მაღალი წოდებრივი შთამომავლობის წყალობით ჰქონდათ მიღებული და არა პირადი ღირსებისა და დამსახურების გამო, რომ ყველა ასეთი პირები გადაყენებული ყოფილიყვნენ და მათ მაგიერ, შთამომავლობისდა მიუხედავად, პირადი თვისებებით ღირსნი და განსწავლულნი აერჩიათ.

ხანგრძლივი კამათისა და მოწინააღმდეგეთა დაუნდობელი ბრძოლის შემდგომ, დიდგვარიან აზნაურთა წრიდან გამოსული ეპისკოპოსნი გადაყენებულ იქმნენ და მათ მაგიერ, შთამომავლობისდა მიუხედავად, შესაფერისად განსწავლულნი და განათლებულნი აირჩიეს.

ამ რიგად ქართული ეკლესიის დემოკრატიული წესწყობილება უკვე დამყარებული იყო. ამან დავით აღმაშენებელს საშუალება მისცა დიდგვარიან აზნაურთათვის ისეთი ძლიერი მოკავშირე ჩამოეშორებია, როგორც მაშინდელი ეკლესია იყო.

დავით აღმაშენებელს თავისი შემდგომი პოლიტიკური და სოციალური პროგრამის განხორციელება უკვე გაბედულად შეეძლო განეგრძო. ესლა უკვე კახეთის შემოერთებაც შეიძლებოდა. ერთი წლის შემდგომ, 1104 წელს ჰერეთის დიდმა საგვარეულოებმა არიშინების მეთაურობით აღსართან მეფე შეიპყრეს და დავითს გადასცეს. ჰერეთ-კახეთი ამრიგად შემოერთებული იყო. მაგრამ განძის ათაბაგმა ეს თავის სამტრაო ნაბიჯად მიიჩნია. ამიტომ 1104-1105 წ. განძის ათაბაგსა და დავით აღმაშენებელს შორის ბრძოლა სწარმოებდა, რომელიც განძის ათაბაგის დამარცხებით დამთავრდა.

შემდეგ დავით აღმაშენებელი ქართულ კულტურის და განათლების ცენტრის შექმნას შეუდგა: გელათის მონასტერის აგება დაიწყო, რომელშიც მისი გეგმით საქართველოში და საქართველოს გარეშე მყოფი ყველა გამოჩენილი მეცნიერნი უნდა ყოფილიყვნენ თავმოყრილნი. 1106 წელს მან მართლაც გელათის მონასტერი ააგო, გამოჩენილი ქართველი ფილოლოგოსები, ფილოსოფოსები და მეცნიერი ბერები შემოიკრიბა, უზრუნველპყო ისინი ქონებრივად და ისეთი პირობები შეუქმნა, რომ გელათი, ისტორიკოსის სიტყვით, მეორე ათინად ქცეულიყო. ამგვარად გელათში ქართული განათლებისა და მეცნიერების დიდი კერა, პირველი აკადემია, შეიქმნა.

დავით აღმაშენებელი მართო იმ ცვლილებით, რომელიც მან ეკლესიაში მოახდინა, არ დაკმაყოფილდა. დავით აღმაშენებლის პოლიტიკური მიზნების განსახორციელებლად საჭირო იყო, რომ ეკლესია სახელმწიფოს დაჰმორჩილებოდა, რომ, ეკლესიის შინაგანი ავტონომიისდა მიუხედავად, სახელმწიფოს საშუალება ჰქონდა თვალყური ედევნებინა ყველაფერისათვის, რაც ეკლესიაში ხდებოდა. ამ მიზნის მიღწევა პირდაპირი

ჩარევით არ შეიძლებოდა, მაგრამ დავით აღმაშენებელმა ამას შემდეგი მარჯვე საშუალებით მიადგინა:

სახელმწიფო მართვა-გამგეობის სათავეში და მეფის შემდგომ პირველ მოხელე საქართველოში, ძველი დროიდანვე მოყოლებული, მწიგნობართ-უხუცესი იყო, მაგრამ ეს მეფის მოადგილე დავით აღმაშენებელამდე და დავით აღმაშენებელის დროსაც ერის-კაცი იყო. რაკი ამ ერისკაც-ხელისუფალს საშუალება არ ჰქონდა, ეკლესიისათვის თვალყური ედევნებინა, დავით აღმაშენებელმა წესად შემოიღო და ჰყონდილობა მწიგნობართ-უხუცესის კუთვნილებად აქცია. მწიგნობართ-უხუცესს, როგორც ვაზირთა საბჭოს თავმჯდომარეს და სახელმწიფო საქმეებით დატვირთულს, სად შეეძლო საეპისკოპოსო მოვალეობის ასრულებისათვის მოეცალა. მაგრამ ეს დავით აღმაშენებელს არც აინტერესებდა. მას უნდოდა მხოლოდ, რომ მწიგნობართ-უხუცესს საეკლესიო საქმეებში მონაწილეობის მიღებისა და ჩარევის კანონიერი უფლება და საშუალება ჰქონოდა. როგორც ეკლესიის წევრს, მას ეცოდინებოდა რაც-კი ეკლესიაში ხდებოდა. ყველა საეკლესიო საკითხები, რომელიც მთავრობასა და მეფეს უნდა მოჰხსენებოდა, სწორედ მწიგნობართ-უხუცესის პირით უნდა ყოფილიყო მოგვარებული. ხოლო, რაკი მწიგნობართ-უხუცესი უპირველესად საერთო ხელისუფალი და იმავ დროს მეფის მოადგილე იყო, ამ გარემოების მარჯვედ გამოყენებით, დავით აღმაშენებელმა ეკლესიის დამორჩილება უმტკივნეულოდ მოახერხა.

ეწლა უკვე დავით აღმაშენებელი თავისი პოლიტიკური და სამხედრო გეგმის განხორციელებასაც გაბედულად შეუდგა. საქართველოს მაშინდელი მდგომარეობა ქვეყნის მმართველს აღმოსავლეთისა და სამხრეთის საზღვრების გამაგრებას უკარანახებდა: საქართველოს აღმოსავლეთის საზღვარი ბუნებრივად დაცული არ არის, მტრის შემოსევის შესაფერხებლად ისეთი დაბრკოლება და ისეთი ბუნებრივი ზღუდე, როგორიც საქართველოს ჩრდილოეთით და სამხრეთ-დასავლეთით მოეპოვება, არ არსებობს. სწორედ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ყველა დიდი შემოსევა საქართველოში, ან აღმოსავლეთის, ანდა სამხრეთ-აღმოსავლეთის ვხით ყოფილა. ამასთანავე X და XI საუკუნეებში საქართველოს აღმოსავლეთით მდებარე წინანდელი ალბანეთის ტერიტორია თურქ ტომების მიერ იყო წააღიანი და, ოდინდელი ქრისტიანული ალბანეთის მაგიერ, აქ უკვე მაჰმადიანთა სამფლობელოები გაჩნდა, რითაც საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა საგრძნობლად გართულდა და გაუარესდა.

დავით აღმაშენებელს მიზნად ჰქონდა დასახული, რომ საქართველო მომავლისათვის მტრის ყოველგვარი შემოსევისაგან უზრუნველყო. ამ დროს-კი საქართველოს დაცვა აღმოსავლეთით თუნდაც იმიტომაც იყო გაძნელებული, რომ უმნიშვნელოვანესი ციხე-ქალაქები ჯერ კიდევ მტრის ჩამორთმეული არ ჰქონდა. იმიტომ 1110 წელს მეფემ გაილაშქრა და სამშვილდის ციხეს მიადგა, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც მიუვალად მიჩნეულ ციხეს, მაგრამ აგრეთვე, როგორც ლავაჭრო გზაზე მდებარე ქალაქსა და ეკონომიურ ცენტრსაც. დავით აღ-

მაშენებელმა სამშენებლის აღება მოახერხა და ეს უკვე იმდენად დიდ გამარჯვებას და ამავე დროს თურქ ტომთათვის იმდენად დიდ დამარცხებას წარმოადგენდა, რომ ამით შეშინებულმა თურქებმა სომხეთის ციხეები თითონვე მიატოვეს და გაიქცნენ. დავით აღმაშენებელს მხოლოდ მათი დაპყრობა-ლა დარჩენოდა.

თავის სამხედრო ტაქტიკის წყალობით, მტერზე უეცარი თავდასხმით, მოკლე ხნის განმავლობაში დავითმა შეუჩერებელი წინსვლა და ახალ-ახალი ადგილების დაპყრობა მოახერხა. 1115 წელს დავითმა თურქებს ტფილისის აღმოსავლეთით მდებარე ქ. რუსთავი წაართვა, რომლის შემოერთებაც საქართველოსათვის ყოველმხრივ დიდი შენაძინი იყო.

1116 წელს დავით აღმაშენებელმა უკვე შავი ზღვის სანაპიროზე მოთარეშე თურქ ტომების ასალაგმავად გაილაშქრა და იქაც იმავე სამხედრო ხერხის საშუალებით ძლევამოსილება მოიპოვა.

1117 წელს მეფის სამხედრო მოქმედება ისევ აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოაქვეს: ამ დროს ციხე გიშის აღება მოახერხა. 1118 წელს დავით აღმაშენებელმა საქართველოს და სომხეთის საზღვარზე მდებარე უძლიერესი სიმაგრე ლორეს ციხე და აგარანი აიღო. ლორის ციხის აღებას იმ მხრივ ჰქონდა მნიშვნელობა, რომ სამხრეთიდან მომავალი მტრისათვის გზის შეკვრა უკვე გაადვილებული იყო.

დავით აღმაშენებელმა ამაზე უფრო ფართო გეგმა დაისახა, რომლის განხორციელებისათვის შესაფერისი სამხედრო ორგანიზაციის შექმნა იყო საჭირო. საქართველოს მეფეთა შორის პირველმა დავით აღმაშენებელმა მიაქცია ყურადღება იმ არანორმალურ მდგომარეობას, რომელშიც მეფე იმყოფებოდა: მის განკარგულებაში მხოლოდ ბატონყმობის წესწყობილებაზე დამყარებული ჯარი და მხედრობა იყო. მართალია, მასაც თავისი საკუთარი სამფლობელო ჰქონდა. მაგრამ თითოეულ დიდგვარიან აზნაურს ასეთივე საბატონყმო სამფლობელო გააჩნდა და მისი საბატონყმოს ყველა ყმა მოლაშქრენიც მასთან ერთად გამოდიოდნენ საბრძოლველად. სანამ მეფის ქვეშევრდომი ძლიერი ყმა ერთგული იყო, მისი მონაწილეობა ლაშქრობაში საქართველოს მეფეს უზრუნველყოფილი ჰქონდა, მაგრამ საკმარისი იყო მეფესა და დიდგვარიან აზნაურს შორის რაიმე უთანხმოება ჩამოეყარნდილიყო, რომ მას ამ ჯარის ერთგულების იმედი უნდა გადაეწყვიტა: შესაძლებელი იყო ის მოწინააღმდეგესაც მიმხრობოდა. ასეთ მდგომარეობაში შეუძლებელი იყო, რომ საქართველოს მეფის შინაური პოლიტიკაც-კი დიდგვარიან აზნაურთა ნება-სურვილისაგან მთლად დამოუკიდებელი ყოფილიყო. საგარეო პოლიტიკის ყველა ამოცანების განსახორციელებლად ხომ მუდამ მზად მყოფი სანდო სამხედრო ძალა უნდა ჰყოლოდა თავის განკარგულებაში.

დავით აღმაშენებელმა ეს გარემოება კარგად შეიგნო და დიდგვარიან აზნაურთა თვითნებობის ასალაგმავად და სახელმწიფოებრივი გეგმების განსახორციელებლად საქართველოს გარეშე მტრის შემოსევისაგანაც სა-მუდამოდ უზრუნველყოფისათვის, თავის მწიგნობართ-უხუცესსა და ვაზირთა უპირველეს გიორგი ჰქონდიდელთან შეთანხმებით, გადასწყვი-

ტა, დიდგვარიან აზნაურთა საპატრონუმო ჯარს გარდა, დამოუკიდებელი, მხოლოდ მის განკარგულების ქვეშე მყოფი საქართველოს სახელმწიფო მუდმივი ჯარი შეექმნა.

დასახული მიზნისათვის ნაქირავეები ჯარი არ ეარგოდა: მის განსახორციელებლად საჭირო იყო ისეთი მოსახლეობა, რომელიც დიდგვარიან აზნაურებთან პატრონუმური ურთიერთობით არ იქმნებოდა დაკავშირებული. მან გადასწყვიტა, რომ ჩრდილო კავკასიიდან ყივჩაღთა ტომები გადმოესახლებინა, რომელთაც წინააღმდეგ ნაქირავეებ ჯარად საქართველოში არა ერთხელ უმსახურიათ და მათი მეთაურის ასულიც თვით დავით აღმაშენებელს ჰყავდა თანამცხედრედ (ე. ი. მეუღლედ) მოყვანილი. ეს გარემოება მას აიძულებდა, რომ, საქარველოში გადმოსახლებისას, ყივჩაყები მასთან უფრო იქნებოდნენ დაკავშირებული, ვიდრე დიდგვარიან აზნაურებთან, რომელთანაც მათ არც ნათესაური და არც ტომობრივი ურთიერთობა არ ჰქონდათ.

ამასთანავე ყივჩაყები კარგ სამხედრო მებრძოლ ძალას წარმოადგენდნენ.

დავით აღმაშენებელს დიდი ჯარის შექმნა ჰქონდა განზრახული: 40 ათასი მარტო ცხენოსანი ჯარისკაცი უნდა ჰყოლოდა და 5 ათასი მონასწად წოდებული პირადი მცველი. 40 ათასი მხედარი რომ მარტოდ-მარტო გადმოსულიყო, მათ საქართველოში ცხოვრება გაუძნელდებოდათ და ისინი მკვიდრ მოსახლეობადაც ვერ იქცეოდნენ, ამიტომაც დავით აღმაშენებელმა ყივჩაყნი თავიანთ ოჯახებითურთ გადმოსახლა. დავით აღმაშენებელს მარტო სამხედრო მიზანი არ ჰქონდა დასახული. ყივჩაყთა დასახლებლად მან შუაგული ქართლი შეარჩია, რომელიც, როგორც აღნიშნული გვექონდა, ბაგრატ IV-ისა და გიორგი II-ის დროს თურქთა მრავალჯისი შემოსევის გამო საშინლად იყო აოხრებული. ყივჩაღთა ოჯახების გადმოსახლება და იქ დამკვიდრება ქართლის შეთხელებული მოსახლეობის გამრავლებასაც შეუწყობდა ხელს. მაშასადამე, ეს საშუალება პოლიტიკური ამოცანის, საახალშენო პოლიტიკის განხორციელებაც იყო.

1118 წელს დავით აღმაშენებელი ჩრდილო კავკასიისაკენ გაემგზავრა. ყივჩაყები საქართველოს მოსაზღვრენი არ იყვნენ, არამედ საქართველოსა და ყივჩაყეთს შუა მდებარე ქვეყანაში ოსები ცხოვრობდნენ. ოსებსა და ყივჩაყებს შორის კი მტრობა იყო ჩამოყარდნილი და ოსებს არ ჰსურდათ, რომ ისინი საქართველოში გადმოეშვათ.

დავით აღმაშენებლის ჩრდილო კავკასიის საზღვარზე გამოჩენისთანავე, მასთან ოსთა ყველა სამფლობელოების უფროსები მივიდნენ მორჩილებისა და ერთგულების გამოსაცხადებლად. მეფემ მათ ყივჩაყებთან ზვიცისა და ზავის წიგნი დაადებინა და სიტყვა ჩამოართვა, რომ ყივჩაყებს საქართველოში გადმოსახლებლად მშვიდობით გამოატარებდნენ. ამ ხელშეკრულების ასრულების უზრუნველსაყოფად, მან ოსთა მთავრებს მოსთხოვა, რომ გზაზე მდებარე ყველა მნიშვნელოვანი ციხეები საქართველოსათვის გადმოეცათ. ეს პირობა მათ ასრულეს და დავით

აღმაშენებელმა ყველა ამ ციხეებში საქართველოს მეციხოვნე ჯარი ჩააყენა.

ამ გეგარი სიფრთხილით მოწყობილი გეგმის საშუალებით დავით აღმაშენებელმა საქართველოში 45 ათასი ყივჩაყთა ოჯახი გადმოსახლა, რომელთაც 45 ათასი ჯარის კაცი უნდა გამოეყვანათ. დასახლებისას მათ მიწა ჰქონდათ მიჩენილი და ყველაფერი, რაც სამხედრო სამსახურისათვის სჭირდებოდათ, ცხენები და იარაღიც მიეცათ.

დავით აღმაშენებელი ამ ყივჩაყთა ჯარის გაწვერთნასა და ორგანიზაციის შეუდგა. ამ საქმეს მთელი თავისი ენერჯია მონადრომა და უკვე ხორი წლის შემდეგ საქართველოს საუკეთესოდ გაწვერთნილი პირველხარისხოვანი, 45 ათასი ცხენოსანი ჯარისკაცის შემცველი, ლაშქარი მოეწოდებოდა.

რაკი შინაურობაში დავით აღმაშენებელმა სრული მშვიდობიანობა დაამყარა და თავისი ხელისუფლება განამტკიცა, თავისუფლად შეეძლო უკვე იმ დიდი საგარეო პოლიტიკური ამოცანის განხორციელებასაც შესდგომოდა, რომელიც მას დასახული ჰქონდა. მეფეს ესმოდა, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის შენარჩუნება და მტრის შემოსევისა და თარეშისაგან უზრუნველყოფა შეუძლებელი იქნებოდა, სანამ საქართველოს მთავრობას საქართველოსაკენ მომავალი ყველა მნიშვნელოვანი გზების შეკვრის საშუალება არ ექნებოდა. ამიტომაც დავით აღმაშენებელმა გადასწყვიტა, რომ ისეთი ადგილები დაეპყრო, საიდანაც საქართველოს მუდამ საფრთხე მოელოდნენ ხოლმე.

უკვე 1120 წელს დავითმა შირვანში გაილაშქრა და ქ. კაბალა აიღო. ამ გამარჯვებამ მახლობელი აღმოსავლეთიც შეაძრწუნა და თვით საქართველოში მყოფი მაჰმადიანებიც, რომელთაც საქართველოს პოლიტიკური გაძლიერება თავიანთთვის საზიანოდ მიიჩნიეს, განჯა-ტვილის-დმანელი ვაჭრები, რომელთა ხელშიც ამიერ-კავკასიისა და აღმოსავლეთ საქართველოს მსხვილი ვაჭრობა იყო, მახლობელი აღმოსავლეთის ყველაზე უფრო ძლიერ სულტნებთან და მთავრებთან გაემგზავრნენ და სთხოვეს, რომ შეერთებული ძალით მათ საქართველოს ძლევამოსილი წინსვლისათვის წინააღმდეგობა გაეწიათ და მისი პოლიტიკური გაძლიერება შეჩერებინათ.

მახლობელ აღმოსავლეთის მაჰმადიან სულტან-მთავრებმა და ათაბეგებმა ეს თხოვნა შეისმინეს და 1121 წელს 300 ათასი მეომრისაგან შემდგარი ჯარითურთ საქართველოს წინააღმდეგ გამოილაშქრეს. ამ ბრძოლაში დაამტკიცა, რომ მუდმივი ჯარი და საპატრონეზო ლაშქრობის შეერთებული გაწვერთნილი სამხედრო ძალა ამაოდ არ იყო დავით აღმაშენებლის მიერ შექმნილი: მან ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა. ყველა მახლობელ აღმოსავლეთის მფლობელებს ამ გამარჯვების შემდგომ შეეძლოთ დარწმუნებულყვნენ, რომ ამ დროიდან მოყოლებული ყოველი მათი შემოსევისათვის საქართველოში უმაღლეს დიპლომატიურ პასუხს მიხლებდნენ.

დავით აღმაშენებელმა გადასწყვიტა, რომ, ესოდენ ბრწყინვალე გამარჯვების შემდგომ შესაძლებელი იყო საქართველოს დედაქალაქიც საბოლოოდ შემოერთებული ყოფილიყო: 1122 წელს ის ტფილისის მიადგა და ალყა შემოარტყა. ტფილისში მყოფმა მაჰმადიანებმა მედგარი წინააღმდეგობის გაწევა სცადეს, მაგრამ მაინც ვერას გახდნენ: დავით აღმაშენებელმა ტფილისი ძალით აიღო. წინააღმდეგობით გაჯავრებულ გულზე მეფემ პირველ დღეს მოწინააღმდეგენი სასტიკად დასაჯა, მაგრამ შემდეგ მალევე თავისი მრისხანება წყალობად შესცვალა და ბრძანება გასცა, რომ ტფილისის მცხოვრებნი, ეროვნებისა და სარწმუნოებისა მიუხედავად, ისეთ მდგომარეობაში ყოფილიყვნენ ჩაყენებული, რომ არც ერთი მათგანის ეროვნული და სარწმუნოებრივი გრძნობა შელახული არ ყოფილიყო.

ამიერიდან დავით აღმაშენებელმა საქართველოს სახელმწიფოს ცენტრი ქუთაისიდან ტფილისში გადმოიტანა და დედაქალაქად აქცია. 400 წლის განმავლობაში უცხოელთა ხელში მყოფი საქართველოს დედაქალაქი ქართველობას დაუბრუნდა. ამ გამარჯვებას, ცხადია, თვით საქართველოსათვის უაღრესი მნიშვნელობა ჰქონდა და მთელს მახლობელ აღმოსავლეთშიც ამან დიდი სახელგანთქმულობა მოუპოვა.

ტფილისის დაკარგვა მახლობელ აღმოსავლეთის მაჰმადიანებისათვის ადვილი ასატანი მარცხი არ იყო. ამიტომაც მათ სცადეს საპასუხო ლაშქრობა მოეწყოთ. მართლაც 1123 წელს სულტანი შირვანში შეიჭრა, შირვანშაჰი შეიპყრო, შამახია აიღო და დავით აღმაშენებელს მუქარით აღსავსე წერილი გამოუგზავნა, შენ დაბურულ ტყიან ქვეყანაში იმალები და, თუ გინდა, გამოდი შემებრძოლეო. დავით აღმაშენებელი მაშინვე თავის ჯარით დაიძრა. ვაიგო, თუ არა, ეს ამბავი სულტანმა, მთელი თავისი ჯარითურთ გაიქცა. დავით აღმაშენებელმა შამახიაც აიღო და შირვანიც დაიპყრო. ამას გარდა დარუბანდის მმართველსაც ქალაქი შაბურანი წაართვა.

1123 წელს დავით აღმაშენებელს უკვე შეეძლო სომხეთის მრავალი ციხე-ქალაქიც ჩაეგდო ხელში, ხოლო ამის შემდეგ ამავე წელს ჟოლბასიანის თურქების წინააღმდეგ გალაშქრებასაც შესდგომოდა. საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის ამ თემებშიაც თურქები განადგურებული იყვნენ.

ჯერო უკვე ციხე-ქალაქ ანისზეც მიდგა. ქალაქი ანისი მანუჩეს შთამომავალ შედადიანთა გვარის წარმომადგენელს აბულ-სუევარს ეპყრა. მართალია, ის საქართველოს ყმადნაფიცად ითვლებოდა, მაგრამ მის ქცევას არ შეიძლება აღმფოთება არ გამოეწვია ანისის სომეხთა მოსახლეობაშიცა და სხვა ქრისტიანებშიც: მან გადასწყვიტა, ანისი კარის ამირასთვის 60 ათას დინარად (ოქროს ფულია) მიეყიდა, ხოლო განთქმული ანისის ეკლესია მიზგითად გადააკეთა. აბულ-სუევარის ასეთი საქციელით აღმფოთებულმა ანისის ქალაქის მესვეურებმა დავით აღმაშენებელს შემოუთვალეს, რომ მათთვის დახმარება გაეწია და ანისი მაჰმადიან ფლობელებისაგან განეთავისუფლებინა.

მართლაც 1123 წელს 20 აგვისტოს დავით აღმაშენებელი 60 ათასი ჯარისკაცითურთ ქალაქს მიადგა და, სამი დღის მდებარი ბრძოლის შემდეგ, ანისი აიღო. ამ გამარჯვებას საქართველოსათვის ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ჯერ ერთი რომ ანისი ერთ უძლიერეს ციხეთაგანს წარმოადგენდა, რომლის მფლობელობა საქართველოს საშუალებას აღეცემა სამხრეთითგან მომავალ მტრებისათვის გზა შეეკრა. ამას გარდა ანისი სამხრეთის სავაჭრო გზაზე მდებარე მდიდარი ქალაქიც იყო, ამიტომაც მისი საქართველოსთან შემოერთება ეკონომიური თვალსაზრისითაც იყო ხელსაყრელი. სომხებისათვისაც ეს ფრიად სასიხარულო ამბავი იყო, რადგან ანისის მცხოვრებთა უმრავლესობას სომხები შეადგენდნენ, — ანისი ხომ წინანდელი სომხეთის სამეფოს დედაქალაქი იყო, — ანისის საქართველოსთან შემოერთება სომხების მაჰმადიანთა მონობისაგან განთავისუფლების დასაწყისი იყო და სომხებს საშუალება ეძლეოდათ მშვიდობიანს ცხოვრებას შესდგომოდნენ და ყოველმხრივი წარმატება დაეწყეთ. დავით აღმაშენებელმა ანისის მართვა-გამგეობას განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია: ანისი მან უშუალოდ სახელმწიფო დარბაზს დაუმორჩილა, ხოლო ანისის გამგედ აბულეთი და მისი შვილი ივანე დანიშნა, მეცხოვრე ჯარად-კი იქ მესხი აზნაურები და მესხეთის თემის ლაშქარი ჩააყენა.

ასევე მოიქცა ის იმავე 1123 წელს, როდესაც შირვანი დაიპყრო: შირვანში მან ქვეყნის მცველად ჰერეთ-კახეთის მოლაშქრენი დასტოვა, ამ ქვეყნის გამგებლად-კი საქართველოს სამეფოს მთავრობის თავმჯდომარე, შვიგნობართ-უხუცესი ჭყონდიდელი, გიორგი ჭყონდიდელის ძმა, დანიშნა.

დავით აღმაშენებელი ზემოაღნიშნულითაც არ დაკმაყოფილებულა: მას უკვე ამაზე ფართო პოლიტიკური ამოცანა ჰქონდა შედგენილი და 1123 წლიდან მოყოლებული ამ გეგმის მზადებაში იყო, რომ 1125 წელს 24 იანვარს, ზანმოკლე ავაღმყოფობის შემდგომ, ტფილისში გარდაიცვალა.

დავითი ფართო და მრავალმხრივი განათლებების პატრონი იყო: ქართულ მწერლობას გარდა, რომლის ღრმა ცოდნა მას მთელი თავისი მოღვაწეობის განმავლობაში კარგად ეტყობოდა, მან აგრეთვე მეზობელთა ერების ენები, არაბული და სპარსულიც, საფუძვლიანად იცოდა: ის ურთულეს საკითხებზე თავისუფლად ეკამათებოდა სპარსელ და არაბ მეცნიერებსა და ღვთისმეტყველებს. დავით აღმაშენებელის ცნობისმოყვარეობას ვარსკვლავთმრიცხველობაც-კი იზიდავდა.

დავით აღმაშენებლის საყვარელი დარგი ისტორიული მწერლობა იყო. ვითარცა მწერლობის ძეგლებით გატაცებულ მკითხველს, მას გზაში და ლაშქრობაში სატარებელი, „სათანაო“ წიგნთსაცავიც მოეპოვებოდა, რომელიც ყველგან თან მისდევდა. ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ დავით აღმაშენებლის სახელმწიფო პოლიტიკაც სწორედ ამ საისტორიო თხულებათა შინაარსის ღრმა ცოდნაზე იყო დამყარებული. სწორედ ძველი ქართველი საისტორიო მწერლობის ცოდნამ დააარწმუნა მეფე, რომ დიდ-

გვარიან აზნაურთა უჩრბობა და მოღალატური ქცევა საქართველოს მეფეების წინააღმდეგ შემთხვევითი მოვლენა არ იყო, და ამანვე შეაგნებინა, რომ ამის მოსპობა მხოლოდ შესაფერისი სამხედრო ძალის შექმნით შეიძლებოდა.

რასაკვირველია, დავით აღმაშენებელი, უპირველესად თავისი ქვეყნის კულტურულ აღორძინებაზე ზრუნავდა. ამიტომ იყო რომ გელათი ააგო, რომელიც უნდოდა შეორე ათინად და აკადემიად ექცია, მაგრამ ამავე დროს ის საჭიროდ სცნობდა, რომ მფარველობა უცხო ქვეყნის მაჰმადიან პოეტებისა, სუფიებისა და მეცნიერებისათვისაც გაეწია. გამოჩენილ მაჰმადიან პოეტებისა და მეცნიერებისათვის ტფილისში მან თავშესაფარი დაარსა, სადაც ისინი ყოველმხრივ იყვნენ უზრუნველყოფილნი.

დავით აღმაშენებლის ღვაწლია, რომ მან საქართველოს სოციალური და სახელმწიფო წესწყობილების შეცვლის აუცილებლობა შეიგნო და ქართული ეკლესიის დემოკრატიზაცია განახორციელა, მუდმივი ჯარი დააწესა და კოლეგიურ წესზე აგებული, სამი მსაჯულისაგან შემდგარი, საქართველოს უზენაესი სასამართლო დაარსა. ეს სასამართლო ყველა იმ საკითხებს არჩევდა და სწყვეტდა, რომელნიც წინათ მომჩივართა მიერ აჯა-მოხსენების სახით მეფისათვის იყო ხოლმე წარდგენილი.

როგორც დავით აღმაშენებლის ფართო განათლებასა და მსოფლმხედველობას შეეფერებოდა, ის სარწმუნოებრივი და ეროვნული საკითხის სფეროშიც ფართო პოლიტიკის მიმდევარი იყო: ყოველთვის ცდილობდა ყველასათვის დაენახებია, რომ ის ყველა სარწმუნოების და ეროვნების წარმომადგენელს თანაბრად ეპყრობოდა. ზოგიერთი ქრისტიანული გარდმოცემებისადმი მისი სკეპტიკური დამოკიდებულებაც ცხადად მტკიცდება, მაგალითად მას საეკვოდ შიაწნდა გადმოცემა სვეტი ცხოველში ჭფლის კვართის დაცულობის შესახებ.

ასეთი ბრძნული წინდახედული პოლიტიკით დავით აღმაშენებელმა საერთო პატივისცემა და სიყვარული დაიმსახურა, როგორც საქართველოში, ისევე აგრეთვე მაჰმადიან, სპარსელ, თურქ და სომეხთა მოსახლეობაშიც. არაბულ საისტორიო წყაროებში აღნიშნულია, რომ მაჰმადიანთა არც ერთს საბრძანებელში მაჰმადიანები ისე კარგად არ გრძნობდნენ თავს, როგორც საქართველოში დავით აღმაშენებლის დროს.

დავით აღმაშენებელი ქვეყნის კეთილდღეობისათვის მზრუნველი მმართველიც იყო. ამიტომაც ყოველნაირად ეცადა, რომ გზები და ხიდები საქართველოში შესაფერისად ყოფილიყო მოწყობილი. იქ, სადაც მანამდე მგზავრობა გაძნელებულ იყო, მან გზები შეაკეთებინა და ქვაფენილქნა. ე. ი. ქვებით მოაფენინა, ხოლო გიჟმაე ჩქარ მდინარეებზე ხიდები ააგებინა, გზებზე ფუნდუკები, ანუ სასტუმროები ააშენებინა. ვაჭრობა-ალეზბიცილობისათვისაც მეფემ ყოველნაირად ხელშემწყობი პირობები შექმნა.

დავით აღმაშენებელმა მოსახლეობის ჯანმრთელობასაც მიაქცია ყურადღება. ამისათვის მან საგანგებოდ ქსენონი ააგებინა, უზრუნველყო ყველაფრით და სხვადასხვა სნეულებით შეპყრობილი ავადმყოფები მოა-

თავსებინა. დროდადრო მეფე პირადად ამოწმებდა, თუ რამდენად პირნათლად ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას ის თანამდებობის პირნი, რომელთაც ამ ავადმყოფებზე მზრუნველობა და მათი მოვლა ჰქონდათ დავალებული.

დავით აღმაშენებლის მოსიყვარულე გული ხელოვნების დარგშიც სჩანდა: მხატვრული მწერლობა იყო ის, თუ სამეცნიერო, პოეზია, თუ მუსიკა, თითოეული დარგი მას აინტერესებდა და ყველგან ცდილობდა, რომ ახალ-ახალი ნაწარმოები შექმნილიყო.

დასასრულ. ქართული სააღმშენებლო ხელოვნების ძეგლური სიდიადეც კარგად არის აღბეჭდილი მისი დროის ნაგებობაში: საკმარისია თუნდაც დასახლებული იყოს ქართული ხუროთმოძღვრული ხელოვნების ისეთი მშვენიერი ძეგლი, როგორც გელათის მონასტერი.

ქართული იმდროინდელი კულტურის არცერთი დარგი არ იყო, რომელშიც დავით აღმაშენებელს თავისი მზრუნველობა არ გამოეჩინოს და რომლისათვისაც თავისი ძლიერი გამამხნეველი მფარველობა არ გაეწიოს. დავით აღმაშენებელს ფასდაუდებელი ღვაწლი მიუძღვის, როგორც ქართული სახელმწიფოებრივობისა და სოციალური წესწყობილების, ისევე კულტურული აღორძინების წინაშე.

დემეტრე I (1125-1155)

დემეტრე I, უკვე თავისი მამის დავით აღმაშენებლის დროსვე იყო პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოსული. შირვანში სალაშქროდ გაგზავნილმა მან დაამტკიცა, რომ ის კარგი მეომარი იყო. წინდახედული და ბრძენი პოლიტიკოსის თვისებებიც ჰქონდა, მაგრამ მაშინდელი საქართველო იმდენად დიდ სახელმწიფოდ იქცა და ისეთი რთული ამოცანები გაუჩნდა, რომ მათი გადაჭრა მხოლოდ დავით აღმაშენებელივით დიდი ნიჭითა და სახელმწიფოებრივი უნარით დაჯილდოებულ ადამიანს შეეძლო.

დავით აღმაშენებლის დროს საქართველოს განმაცვიფრებელი სისწრაფით დიდ სახელმწიფოდ ქცევამა და მრავალი ქვეყნების შემოერთებამ, მათი პოლიტიკური მომტკიცება და მართვა-გამგეობის ამა-თუ-იმ წესით მოწყობა გადაუდებელ ამოცანად გახდა. დავით აღმაშენებელს არ დასცალდა, რომ ეს ამოცანა თითონვე გადაეწყვიტა, ეს მოვალეობა მემკვიდრეობით დემეტრე I-ს უნდა ეკისრა.

დავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდეგ მახლობელი აღმოსავლეთის მაჰმადიანმა მმართველებმა გადასწყვიტეს, ყოველნაირი ღონისძიება გამოეყენებინათ, რომ დაკარგული სამფლობელოები და ქვეყნები ისევ მაჰმადიანთა საბრძანებლად ექციათ. უპირველესად ბრძოლა ანისის წინააღმდეგ დაიწყო: იერიში იერიშს მოსდევდა და ქალაქის ხელში ჩასაგდებად გააფრთხილებული ბრძოლა სწარმოებდა. ანისის ყოფილ ამირას აბულსუვარის ხორასანში გაქცეული ერთი შვილთაგანი ცდილობდა, რომ ანისი კვლავ საბრძანებლად მიეღო. დემეტრე I მტრის იერიშს წინააღმდეგობას უწევდა, მაგრამ ბოლოს მაინც იძულებული იყო ხანგრძლივი

ბრძოლით შექმნილი დაძაბული მდგომარეობა მშვიდობიანი შეთანხმებით დაეცხრო: აბულ-სუეარის შვილს ქ. ანისი დაუბრუნა, მაგრამ მხოლოდ როგორც საქართველოს ყმადნაფიცს.

დემეტრე I-ის ასეთი უფრო მოგერიებითი, ვიდრე აქტიური, პოლიტიკის წარმოების წესი მთლიანად ნებაყოფლობითი არ იყო. ასეთი მოქმედება იმ გამწვავებული შინაგანი მდგომარეობით იყო გამოწვეული, რომელიც მთელი მის მეფობის განმავლობაში ასე საგრძნობია: უკვე 1130 წელს დემეტრე I-ლის უფროსმა ვაჟიშვილმა, დავით უფლისწულმა, და ივანე აბულეთის ძემ დემეტრე I-ისა და მისი უმცროსი ვაჟიშვილის გიორგის წინააღმდეგ შეთქმულება მოაწყეს. ამგვარად მეფე ისეთ მდგომარეობაში ჩავარდა, რომ ის თავის საკუთარ შვილსაც-კი უნდა შებრძოლებოდა. იოანეს მამამ, მოხუცებულმა აბულეთმა, ამ შეთქმულების ამბავი დემეტრე I-ლს აცნობა. დემეტრემ დავით უფლისწული და ივანე აბულეთის ძე დმანისის ციხეში შეამწყვდია, მაგრამ შემდეგში, 1131 წელს მეფემ ივანე აბულეთის ძე გაანთავისუფლა და საშუალება მისცა მას თავისი დანაშაული სამხედრო მოქმედებით გამოესწორებინა. მართლაც მან ამავე წელს გაილაშქრა და გარნისი აიღო.

1130 წელს გამოჰყდავანებული ამ შეთქმულების ანარეკლი მაინც დემეტრე I-ს მეფობის მთელს განმავლობაში ჩანდა და ეს დემეტრე I-ს მტრების წინააღმდეგ ბრძოლას უძნელებდა.

1138 წელს დემეტრემ განძაში გაილაშქრა, განძა აიღო, მისი ქალაქის კარები გამარჯვების ნიშნად საქართველოში ჩამოიტანა და გელათის მონასტერს შესწირა, სადაც შესაფერისი ქართული წარწერითურთ ის დღემდე დაცულია.

დავით უფლისწულის პირველი შეთქმულება უკანასკნელი არ იყო. ლმობიერება, რომელიც მამამ თავის შვილისადმი გამოიჩინა, ამაო გამოდგა და მის გამოსწორებას არაფერი უჩანდა. 1145 წელს დავითმა თავის მამისა და ძმის წინააღმდეგ კვლავ შეთქმულების მოწყობა დაიწყო. ამ შემთხვევაშიც შეთქმულებაში მხურვალე მონაწილეობას იგივე ივანე აბულეთის-ძე იღებდა. დემეტრე I-მა ივანე აბულეთის-ძე შეიპყრო და სასტიკადაც დასაჯა, თავისი უმაღური შვილი-კი ამ შემთხვევაშიც დაინდო.

გასაკვირველი არაფერია, რომ დემეტრე I-ლს, დავით უფლისწულის ასეთი მოღალატური მოქმედების შემდეგ, უპირატესობა თავისი მეორე ვაჟიშვილის გიორგისათვის მიენიჭებია. დავითს-კი არამცდაარამც დათმობა არ სურდა და შესამჯერადაც კვლავ სცადა, სახელმწიფო ხელისუფლება ჩაეგდო ხელში. მაგრამ ეს მესამე შეთქმულებაც გამოჰყდავანდა და შეთქმულების მონაწილე მოღალატე დიდებულებიც სასტიკად დაისაჯნენ.

საქართველოს მეფის სახლში მძვინვარე განხეთქილების ამბავი შეუძლებელია, შეზობლებს არ სცოდნოდათ და ამ გაართულებული მდგომარეობით არ ესარგებლათ. მართლაც, 1153-54 წ. არზრუმის ამირა სალდუზმა, ანუ სალიბმა ანისზე იერიში მიიტანა. მაგრამ ის დამარცხდა და დატყვევებულ იქნა. ასეთი გამარჯვებისდა მიუხედავად, დემეტრე I-ლმა

არჩრუმის ამირა განათავისუფლა და შინ გაუშვა. ასეთი მშვიდობიანი პოლიტიკა ამ შემთხვევაშიც, ან შინაური გართულებული მდგომარეობით იყო გამოწვეული, ან მისი შესაძლებლობის შიშით იყო ნაქარნახევი.

დემეტრე I-ლმა 1154-55 წ. მეფობას თავი დაანება და ბერად შედგა, და სამეფო ტახტზე დავით მესამედ წოდებული მისი მოუსვენარი შვილი ავიდა. დავითის პირველივე განკარგულება მისი ერთგული დასჯილი მომხრის, იოანე აბულეთის ძის, შვილის თირქაშის განათავისუფლება და ამირსპასალარად დანიშვნა იყო. მაგრამ ექვს თვეზე მეტი მეფობა მას არ დასჯალდა. თავისით გარდაიცვალა, თუ არა დავითი, გამორკვეული არ არის, მაგრამ შამაჯი ვევედრებოდა ღვთაებას, მისი უმადური და უღირსი შვილისათვის სიცოცხლე შეემოკლებინა. და დემეტრე I-ის ასეთი მოქმედება ამეღავენებს იმ ტრადიკულ მდგომარეობას, რომელშიც საქართველოს სამეფო სახლი მაშინ იმყოფებოდა.

გარდაიცვალა თუ არა დავით III, დემეტრე კვლავ მონასტრიდან გამოვიდა, თითონაც კვლავ გამეფდა და თავისი შვილი გიორგი III-ეც 1156 წელს თითონვე აიყვანა სამეფო ტახტზე.

ამ რიგად დემეტრე I-ს, პირადი მამაცობისა და მხნეობისდა მიუხედავად. მის ოჯახშივე ჩამოვარდნილი უთანხმოების გამო, უნდა უეჭველად სიფრთხილე გამოეჩინა, რომ ამ შინაური ბრძოლით გააუშე მტერს არ ესარგებლა და საქართველოსათვის ზიანი არ მოეყენებინა. ასეთ პირობებში მისი მოქმედების გეზად, აქტიური პოლიტიკის მადეიერ, რომელსაც მისი მამა აწარმოებდა, უნებლიეთ მოგერიებითი უნდა ყოფილიყო. მის ის მდინე უნდა შეენარჩუნებინა, რაც საქართველოს დავით აღმაშენებელმა შესძინა. მაგრამ დემეტრე I-მა ამის მოლონად განხორციელებაჯი ვერ მოახერხა.

გიორგი III (1156—1184)

დემეტრე I-ის უმცროს ვაჟიშვილს უპირველესად უნდა მამის 30 წლის მეფობის განმავლობაში და ძმის ხანმოკლე ბატონობის დროს საქართველოს მოღუწებული ძლიერების კვლავ აღდგენაზე ეზრუნა. ეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში იყო შესაძლებელი, თუ შინაურობაში მშვიდობიანობა დამყარდებოდა და ქართული სახელმწიფოებრიობა კვლავ განმტკიცდებოდა. დავით III-ს სიკვდილმა საქართველოსაც და გიორგისაც საშუალება მისცა, რომ მყუდროება დაემყარებინა.

გიორგი III-ე ისეთივე აქტიური საგარეო პოლიტიკის მიმდევარი გამოდგა, როგორისაც მისი პაპა იყო. რაკი გარეშე მტრებს იერიში საქართველოს წინააღმდეგ ჩვეულებრივ აღმოსავლეთითა და სამხრეთიდან მოჰქონდათ ხოლმე, ამიტომ გიორგი III დროსაც საქართველოს მთავრობას თავის უპირველეს ამოცანად უნდა სახელმწიფოს საზღვრის უშიშროება მიეჩნია, და სწორედ ამ ორი მხრით უზრუნველყო.

ისევე, როგორც თავის დროზე დავით აღმაშენებელმა განსაკუთრებული ყურადღება სწორედ ანისის ციხე-ქალაქის ხელში ჩაგდებას მიაქცია,

ეხლაც, ყველაზე უწინარეს, უნდა დემეტრე I-ის მეფობაში მომხდარი მარცხი ყოფილიყო გამოსწორებული. ამიტომ გიორგი III-ემ თავისი პირველი ლაშქრობა ანისისაკენ მიმართა. 1161 წელს ზაფხულში 3.000 ცხენოსან ჯარისკაცითურთ ის ანისის მაშინდელი მმართველის ყმადნაფიცი ფადლონ შედადიანის შესაპყრობად და ანისის შემოსაერთებლად მოულოდნელად ანისისაკენ გაემართა. ფადლონმა გაქცევა მოასწრო. გიორგი III-მ ანისი აიღო და საქართველოს ჯარის მხედართმთავარს ამირსპასალარ იოანე ორბელს ჩააბარა. მის თანაშემწედ სარგის მხარგრძელი და საქართველოს სხვა თემის დიდებული მოხელეები დანიშნა და ანისის ციხეში 2.000 რჩეული მეციხოვნე ქართველი ჯარისკაცი დასტოვა, თვით ქალაქი და ანისის სანახები-კი უშუალოდ სამეფო ტახტს დაუმორჩილა.

ქართველთაგან ანისის კვლავ დაპყრობამ ყველა მახლობელ მაჰმადიან მმართველებზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. შაჰ-არმენად წოდებული ხლათის მფლობელები იბრაჰიმ ნასირ-ადდინ-სუქმან II, დიარბექირის მმართველი კუტადადდინ ილ-ლაზი არდოხის-ძე და არზრუმის მთავარი ალმელიქ სალტუხი, ანუ სალიკი, ურთიერთთან შეთანხმების შემდგომ, იმავე წელს მრავალრიცხოვანი შეერთებული ლაშქრითურთ ანისს მიადგნენ ამ უმნიშვნელოვანესი იცხე-ქალაქის ისევ საქართველოს ზელიდან გამოსაგლეჯად. მაგრამ ანისთან მომხდარ ბრძოლაში საქართველოს ჯარმა ბრწყინვალედ გაიმარჯვა, 2000 მოლაშქრე ტყვედ ჩაიგდო, რომელთა შორის 6 მთავარი და 150 ამირა იყო. რაკი გიორგი III-ს მაჰმადიანთა შეერთებულ სამხედრო ძალასთან მოუხდა ბრძოლა, ამ ბრძოლამ ერთხელ კიდევ საქართველოს ძლევამოსილება გამოამჟღავნა.

ამ ბრწყინვალე გამარჯვების აღსანიშნავად გიორგი III-ემ ანისის მცხოვრებლებს, ეროვნებისა და სარწმუნოებისდა განურჩევლად 40.000 დრაჰკანიც (ოქროს ფული) უწყალობა და ანისიდან წინად ტყვედ წაყვანილი ქრისტიანი და მაჰმადიანი მცხოვრებლები ტყვეობიდან გამოისყიდა.

შემდეგ ჯერი უფრო, სამხრეთით მდებარე მეორე ფრიად მნიშვნელოვან ქალაქ დვინზე მიდგა, რომელიც სომხეთისა და ერანის აზერბაიჯანის მაშინდელ საზღვარზე იყო და მდიდარ საკომერციო ცენტრად ითვლებოდა. გიორგი III-ის მეათეურობით 30 ათას საქართველოს მხედრობასა და დვინის მფლობელის ლაშქარს შორის 1162 წელს ბრძოლა ქალაქის წინ დაიწყო. საქართველოს ჯარმა გაიმარჯვა, ქართველმა ჯარმა ქალაქის კარებამდე მიიღწია, დამარცხებული მტრის ჯარს ქალაქშიც კვალდაკვალ შეჰყვა და დვინი აიღო.

ამის საპასუხოდ ილდიგუზ ათაბაგმა და სულთან არსლანმა თავიანთი შეერთებული მრავალრიცხოვანი ლაშქრითურთ 1163 წელს საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი გადმოლახეს, გაგი აიღეს და მთელი სანახები ააოხრეს. სანამ გიორგი III ლაშქრითურთ იქამდის მიაღწევდა, შემოსეული მტერი ნაძარცვითა და ტყვეებითურთ უკან გაეშურა. ქართველებს ეს შემოსევა უბრალო თარეში ეგონათ და მტერს აღარ დასდგენებთან, მაგრამ არც ამის შემდგომ მოჰპყრობიან ამ საქმეს სათანადო სიფ-

ნიზლით. მტრის ერთმა მოკავშირეთაგანმა-კი, ხლათის სულტანმა, გიორგი III-ის შესაცდენად თავისი ელჩი აახლა. ვითომცდა მშვიდობიანობაზე მოსალაპარაკებლად, ნამდვილად-კი, როგორც შემდეგში გამოირკვა, ეს ელჩი საჯაშუშოდ იყო წარმოვლენილი. გიორგი მეფე-კი სრულებით უღარდელად იდგა სანადიროდ გამზადებული. რაკი მტრები დარწმუნდნენ, რომ გიორგი III-ეს ჯარი შეყრილი არ ჰყავდა, მათ, მოლაღატებთან წინასწარი შეთანხმებით, ისე უეცრად მოახერხეს საქართველოში შემოჭრა, რომ სანადიროდ მდგომმა გიორგიმ III-მ და მისმა ამაღამ გასწრება და ტყვეობიდან თავის დაღწევა ძლივს მოახერხეს. ამ დროიდან მოყოლებული მაჰმადიან მმართველთა შეერთებული სამხედრო ძალა გამუდმებით ბრძოლას აწარმოებდა ანისის უკან დასაბრუნებლად. ბოლოს, როდესაც ამ ბრძოლით ორივე მხარე საკმაოდ მოიღალა, ელდიგუზ ათაბაგი და გიორგი III-ის და, რუსუდანი, სულტანის ცოლ-ყოფილი ქვრივი, მოწინააღმდეგეთა შორის შუამავლად გამოვიდნენ და 1165 წელს გიორგი III-მე შეთანხმებაზე დაიყოლიეს: მან ანისის წინანდელი მფლობელის მემკვიდრე, არსლანი, საქართველოს ყმადნაფიცად შეიწყნარა და ანისი გადასცა. მაგრამ გიორგი III-ისაგან გადაღებული ეს ნაბიჯი მხოლოდ მოზღვავებულ მტერთან ბრძოლით მოქანცული ქვეყნის დასასვენებლად გამოყენებული დროებითი საშუალება იყო.

ანისის საკითხის მშვიდობიანი შეთანხმებით მოგვარებამ, დიდგვარიან აზნაურ მხედართმთავრებს საშუალება მისცა, რომ გიორგი მეფისაგან სხვა მიმართულებით სამხედრო მოქმედების წარმოება მოეთხოვათ. 1166 წელს დაწყებულ ომში უმთავრესი ყურადღება აღმოსავლეთის საზღვარს ჰქონდა მიპყრობილი და მნიშვნელოვანი სამხედრო მოქმედება სწორედ რანში იყო. საქართველოს ჯარი ამ ქვეყანაში შეიჭრა და განძამდის მიაღწია.

ჩრდილოეთ კავკასიაში მყოფს მაჰმადიან მფლობელებს დარუბანდის გზით იერიში მოჰქონდათ შირვან-შაჰზე, რომელიც საქართველოს ყმადნაფიცი იყო. შირვან-შაჰად ამ დროს გიორგი III დისწული აღსართანი იყო, რომელსაც მანუჩაჰრ ახისტან (= ქართულს აღსართანს) ბენ-კესრანი ეწოდებოდა სახელად. საქართველო ვალდებული იყო, ვითარცა შირვანის მფარველი, გაჭირვებაში მყოფი მისი ყმადნაფიცი შირვან-შაჰისათვის დახმარება გაეწია და გიორგი III-მაც 1167 წ. თავის ჯართურთ იქითკენ გაილაშქრა, ქ. შაბურანი და დარუბანდი აიღო და შირვან-შაჰის სამფლობელო ჩრდილოეთის მტრის საშიშროებისაგან უზრუნველჰყო. დარუბანდი მან საქართველოს ყმადნაფიცს თავის დისწულს შირვან-შაჰს გადასცა.

ეხლა უკვე გიორგი III-ს ანისის ბედიღბლის საბოლოოდ გამოსწორებაც შეეძლო. მან 1173 წელს ანისში მყოფი ამირა საქართველოში წამოიყვანა და ანისი საქართველოს შემოუერთა.

ამის შემდეგ, მაჰმადიანი მფლობელნიც სპასუხოდ დაირაზმნენ. მათ წინანდელი მდგომარეობის აღდგენა სწადდათ, მაგრამ მათი ყოველი ცდა ამოა გამოდგა. ამ გვარად სამხრეთით მდებარე ეს უაღრესად მნიშვნე-

ლოვანი ციხე-ქალაქი კვლავ საქართველოს სახელმწიფოს უცილობელ კუთვნილებად იქცა.

მოსალოდნელი იყო, რომ ესლა მაინც საქართველოში სრული სიწყნარე და მშვიდობიანობა უნდა დამყარებულყო, მაგრამ 1177 წელს მოულოდნელად შინაური ბრძოლა ატყდა. საქართველოს ჯარის ამირსპასალარმა იოანე ორბელმა აჯანყება დაიწყო. მიზნად მას გიორგი მეფის დატყვევება და მის მაგიერ საქართველოს სამეფო ტახტზე გიორგი III-ის უფროსი ძმის დავითის ვაჟიშვილის, დემნა უფლისწულის, აყვანა ჰქონდა დასახული. დემნა იოანე ორბელის სიძე იყო.

იოანე ორბელს დიდგვარიან-აზნაურ-ხელისუფალთაგან ბევრნი მიემხრნენ ისე, რომ მემამბოხეთ 30.000 მებრძოლი შეუგროვდათ.

გიორგი III-ე უმაღლესი ტფილისში მივიდა, მონასტების უფროსი, ნაყიგ-ჩაყარი ყუბასარი, დაიბარა თავისთან და სამხედრო ძალის მოკრებას შეუდგა. ამ გარემოებამ მემამბოხეთა ბანაკში მყოფ დიდგვარიან აზნაურ ხელისუფალთაგან ბევრნი გამოათხიზლა. პირველმა გამრეკელმა-თორელმა მიატოვა დემნა უფლისწული და იოანე ორბელი და მორჩილების მოსახსენებლად გიორგი მეფესთან გამოცხადდა. მას სხვებმაც მიჰბაძეს, მათ შორის მხარგრძელებმაც. იოანე ორბელმა და მემამბოხებმა მეზობელ მაჰმადიანთა სამფლობელოებში თავიანთი თანამოაზრე დიდგვარიანი აზნაურები გიორგი მეფის საწინააღმდეგოდ შეშველი ჯარის სათხოველად აფრინეს. მაგრამ საბედნიეროდ მემამბოხეთა ეს მოლაღატური ცდელობა ამაო გამოდგა.

გიორგი მეფე ლორეს ველს მიადგა, ლორეს ციხე გარემოიკვა და აჯანყებულთა ზრახვების გასაქარწყლებლად ბრძოლა დაიწყო. დემნა უფლისწულმა ველარ აიტანა, ციხიდან საბლით ჩამოეშვა და თავის ბიძას წარუდგა, პატიების მოხოვნელი. შემდეგ თვით ამ აჯანყების მომწყობი იოანე ორბელიც იძულებული იყო მეფეს დაჰმორჩილებოდა. ამ გვარად აჯანყება ჩაქრობილ იქმნა. გიორგი III-ემ დამნაშავენი სასტიკად დაასჯევინა: იოანე ორბელი და აჯანყების სხვა მეთაურნი სიკვდილით იქნენ დასჯილნი. დაისაჯა დემნა უფლისწულიც, რომელმაც კანონით განკუთვნილი სასჯელი ვერ აიტანა და გარდაიცვალა.

ამ აჯანყებამ გიორგი III დაარწმუნა, რომ დიდგვარიან აზნაურთა გულის მოგება ვერაფრით ვერ მოხერხდებოდა და მათს ურჩობასა და მოლაღატურს ქვევას ვერაფერი შეაჩერებდა, ამიტომ გადასწყვიტა, მარჯვე შემთხვევით ესარგებლა და შეთქმულებაში გარეული ყველა დიდგვარიანი მოხელეები გადაეყენებინა, დასჯილთა და გადაყენებულ დიდგვარიან აზნაურთა მაგიერ-კი, პირადი ღირსებით დაწინაურებული ხელისუფლები დაენიშნა. ასეც მოიქცა: ამირსპასალარ იოანე ორბელის მაგიერად საქართველოს ჯარის მხედართმთავრად ნაყიგჩაყარი ყუბასარი დანიშნა, რომელმაც გიორგი III-ს იოანე ორბელის და დემნას აჯანყების დროს თავისი ერთგულებითა და სწრაფი მოქმედებით განსაკუთრებული სამსახური გაუწია. ამ გვარადვე მან აზნაურთა ყმობიდან აღზევებული მისგანვე აღზრდილი აფრიდონიც დააწინაურა და მსახურთუხუცესის თა-

ნამდებობა მისცა. ჭიბერიც, რომელიც ამ აჯანყების დროს აგრეთვე მისი ერთგული აღმოჩნდა, ასევე დაწინაურებულ იქნა. გამრეკელი-თორელიც, ამგვარადვე მაღალი ხელისუფლების მინიჭებით დააჯილდოვა. ასევე და ამავე დროს ჩანს ყუთლუ-არსლანიც დაწინაურებული.

ამ რიგად, გიორგი მესამემ სახელმწიფო აპარატის იმგვარივე რეფორმა განახორციელა, როგორც თავის დროზე დავით აღმაშენებელმა, რუის-ურბნისის 1103 წლის საეკლესიო კრების საშუალებით, ეკლესიაში შესძლო: როგორც მაშინ ქართული ეკლესიის მღვდელმსახურთა დემოკრატიზაცია მოხდა, ისევე ესლაც საქართველოს დარბაზის კარსა მდგომ მონღოთა დემოკრატიზაცია იქმნა განხორციელებული. პირად ღირსებას ამ შემთხვევაშიც წოდებრიობის წინაშე უპირატესობა მიანიჭა.

თავიანთი უპირატესობის დაკარგვას დიდგვარიან აზნაურთა წოდების წარმომადგენლები, რასაკვირველია, ასე ადილად ვერ შეუტრიალებდნენ, მაგრამ ძლევამოსილი და გამარჯვებული გიორგი III საკმაოდ ღონივრად გრძნობდა მაშინ თავის თავს, რომ ასეთი წინააღმდეგობისა არ შეჰშინებოდა.

როდესაც აჯანყების ჩამქრობი მეფე საქართველოს დედაქალაქში დაბრუნდა, აქ მას მოულოდნელად საეკლესიო კრება დახვდა. რომლის დადგენილებაც ამ კრების მესვეურებმა წარუდგინეს. თუმცა საეკლესიო კრება მეფეს მტრებზე გამარჯვებას ულოცავდა, მაგრამ იმავ დროს თხოულობდა, რომ საეკლესიო ქონებაზე და მამულებზე დაწესებული სახელმწიფო გადასახადები მოსპობილი ყოფილიყო და მეფეს ეკლესიის შეუვალობა აღედგინა, როგორც წინათ იყო. მოლოცვასთან დაართული მოთხოვნა გიორგი III-თვის, უეჭველია, არაფერს სასიამოვნოს არ წარმოადგენდა, მაგრამ, ასეთი განსაცდელისა და აჯანყების თავიდან აცილების შემდგომ; მას არ შეეძლო ამგვარი საკითხის გამო ეკლესიასთანაც უთანხმოება ჩამოეგდო და გიორგი III-ც დათანხმდა.

დემნა უფლისწულის სიკვდილის მერმე საქართველოში სამეფო გვარის მამრობითი შთამომავალი აღარავინ დარჩა: გიორგი III-ეს, ქალიშვილის თამარის მეტი, არავინ არ ჰყოლია. აჯანყებამ ცხად-ჰყო, რომ საქართველოს სახელმწიფოებრიობა შინაგანი ბრძოლისაგან უზრუნველყოფილი არ იქნებოდა, თუ რომ ტახტის მემკვიდრეობის საკითხი გიორგი III-ის სიცოცხლის დროშივე არ გადაწყდებოდა.

სამეფო ტახტზე საქართველოში ქალი არას დროს არ მჯდარა, მახლობელ აღმოსავლეთისათვისაც ასეთი მოვლენა უცნობი იყო, ამიტომ ამ საკითხის გადაწყვეტას დიდი სამზადისი სჭირდებოდა. 1178 წ., წინასწარ ნიადაგის შემზადების შემდგომ, გიორგი III-მ სახელმწიფო დარბაზი მოიწვია და შეეკითხა, შესაძლებელი იყო, თუ არა, რომ თამარი მას თავის თანამოსაყდრედ დაესვა.

ქალიშვილის თანამოსაყდრედ დასმაზე გიორგი III-ისათვის სახელმწიფო დარბაზისაგან დასტურის მიღება ადვილი საქმე არ იყო, რადგან ეს ერთი მხრით ქალისა და მამაკაცის თანასწორუფლებიანობის საკითხზე იყო დაკავშირებული, ხოლო მეორე მხრით იმაზეც, თუ რამდენად შესა-

ძლებელი იყო, რომ ყმაწვილ ქალს ისეთი დიდი სახელმწიფოს ბედობა-
ლი ჩაპბარებოდა ზელში, როგორც მაშინ საქართველო იყო.

ქალისა და მამაკაცის თანასწორობის საკითხი ქართული მწერლობისა-
თვის წინათაც მთლად უცნობი საკითხი არ იყო. მაგრამ მაშინ ეს პრაქ-
ტიკული საკითხი არ იყო, ეხლა-კი იგი უკვე უაღრესად პასუხსაგებ სა-
ხელმწიფოებრივ ამოცანას წარმოადგენდა.

მეფედ კურთხევის საკითხი მაშინ ორი თვალსაზრისით სწყდებოდა:
ერთი სახელმწიფო თვალსაზრისი იყო, მეორე საეკლესიო-სარწმუნოებ-
რივი. მეფის კურთხევაც ორგვარი, — სახელმწიფო-საეროცა და საეკლე-
სიო, — კურთხევის წესიც არსებობდა. პირველისათვის დარბაზის დას-
ტური იყო საჭირო, მეორეს, რასაკვირველია, ეკლესიის თანხმობა სჭირ-
დებოდა.

ვიდრე ეს საკითხი საჯაროდ იქნებოდა გატანილი, გიორგი III-ეს-
ის, რასაკვირველია, უნდა კერძო მოლაპარაკებისა და დათანხმების გზით
მოეხერხებინა. ამ დროს საქართველოს ეკლესიის საქეთ-მპყრობელად ნი-
კოლოზ გულაბერის-ძე იყო, პროგრესული მიმართულების წარმომად-
გენელი, ცნობილი ქართველი მწერალი და ფილოსოფოსი, რომლის მომხ-
რეობა ამ შემთხვევაში სრულებით უზრუნველყოფილი იქნებოდა, მაგ-
რამ, რომელსაც კონსერვატორთა წრეებში გავლენა არ ჰქონდა. ამ წრეე-
ბის მეთაური მიქელ მირიანის-ძე იყო და გიორგი III-ს, მისი გავლენი-
ანობის გამო, სწორედ მასთან მოუხდა მოლაპარაკება. 1178 წელს გიორგი
III-ემ თამარის თანამოსაყდრედ დასმისათვის ეკლესიისაგან დასტური მიი-
ღო. ამავე დროს საქართველოს ეკლესიაში ცვლილება მოხდა: ნიკოლოზ
გულაბერის-ძე კათალიკოსობიდან გადადგა და მის მაგიერ კათალიკო-
სად მიქელ მირიანის-ძე იყო დასმული. ეს ეკლესიის კონსერვატორულ
წრეებში თამარის თანამოსაყდრეობის საკითხის უმტკივნეულოდ მოგვა-
რებისათვის მიღებული ჯილდო იყო. ამნაირად თამარი თავისი მამის
თანამოსაყდრედ იქცა და 1178 წლიდან მოყოლებული მას საშუალება
ჰქონდა სახელმწიფო საქმეების მართვა-გამგეობის წესები შეეთვისებია
და ქვეყნის მესაჭეობის ხელოვნებაში გაწრთენილიყო.

1184 წელს მარტში რომ გიორგი III გარდაიცვალა, თავის ნორჩ ქალი-
შვილს მან მრავალრიცხოვანი მოსახლეობისა და სხვა და სხვა ეროვ-
ნების წარმომადგენელთა შემცველი სამეფო დაუტოვა. მას საქართვე-
ლოს ისტორიამაც დიდი და უაღრესი პასუხსაგები ამოცანები და მოვა-
ლეობაც დააყენა.

თამარ მეფე (1184—1218)

ამ ხანის პოლიტიკური და სოციალური მოძარობანი. საპარტიზოს
სახელმწიფო წესწარმოების შემცვლა. შინაური და საზარეო პოლი-
ტიკა და საპარტიზოს მასშობელი აღმოსავლეთის მოწინავე სა-
ხელმწიფოდ გვიყვ.

მამის სიკვდილის შემდეგ, თამარი სახელმწიფო საქმეების მართვა-
გამგეობას არ შესდგომია, ის ამისათვის საქართველოს სახელმწიფო დარ-

გაზის სათანადო დასტურს უცდიდა. ამ დროს ქვეყნის მესაქეობა თამარის მამიდის, რუსუდანის, ხელში იყო. დარბაზის წევრთა შორის საცილობლად იყო ქცეული თამარის საქართველოს ერთადერთი მეფედ დასმის მიზანშეწონილობა. ამიტომ ისევ იმავე საკითხის გარჩევას შეუდგნენ, რომელზედაც ჯერ კიდევ მისი მამის გიორგის სიცოცხლის დროს ჰქონდათ მსჯელობა.

ცხადია, რომ მოწინააღმდეგე ჯგუფი ამ შემთხვევაში გაცილებით უფრო ძლიერი იქნებოდა, ვიდრე თამარის მამის სიცოცხლის დროს. ამიტომ თამარისათვის სამეფო ტახტზე ასვლისა და გამეფებისათვის დასტურის მისაღებადაც წინანდელზე გაცილებით მეტად სჭირდებოდა ნიადაგის მოსამზადებლად მუშაობა. ამ შემთხვევაშიც, გადაწყვეტი მნიშვნელობა წინასწარს საიდუმლო მოლაპარაკებას ჰქონდა, რისთვისაც გავლენიანი შუამავლები იყვნენ საჭირო. ასეთ შუამავლად ამ შემთხვევაშიც გიორგი III-ის მეფობის უკანასკნელ წლებში კათალიკოსად ქცეული მიქელ მირიანის-ძე გამოსულა და დარბაზში მსჯელობის შემდეგ თამარს დასტური მისცა.

ისევე, როგორც თანამოსაყდრედ დასმისათვის დასტურის მისაღებად ამ საქმის მომგვარებლის დაჯილდოება გახდა აუცილებელი, ამ შემთხვევაშიც მიქელ მირიანის ძე მწიგნობართ-უხუცესად და ვაზირთა უპირველესად იქცა და სწორედ ეს იყო ნაკისრი საქმის მოგვარებისათვის მიღებული ჯილდო, რომელიც თამარის მამიდას, რუსუდანს მიქელმა დასტუჟა. ამრიგად მიქელი ერთსადაიმავე დროს ქართული ეკლესიის მესაქეც იყო და ვაზირთა უპირველესად და მწიგნობართ-უხუცესადაც იქცა. ეს საქართველოს ისტორიაში სრულებით გაუგონარი ამბავი იყო. იმით არამტკუნ დავით აღმაშენებლის მიერ განხორციელებული რეფორმა, რომლითაც მან ქართული ეკლესიის სახელმწიფო ხელისუფლებისათვის დამორჩილება მოახერხა, გაბათილებულ იქმნა, არამედ მიქელ კათალიკოსმა ამ საქმის სრული მოტრიალება-კი შესძლო. ამიერიდგან ქართული ეკლესიის საჭეთმპყრობელს საშუალება მიეცა იმავე დროს საქართველოს მეფის თანაშემწე და მოადგილედ ყოფილიყო.

საეკლესიო წრეებთან ამ საკითხის მოგვარების შემდგომ და სახელმწიფო დარბაზის დასტურის მიღების უმაღლ, თამარი საქართველოს მეფეთ-მეფედ იქნა კურთხეული და როგორც დამოუკიდებელი ქვეყნის მესაქე სამეფო ტახტზე ავიდა. ის ცვლილება, რომელიც სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობაში მწიგნობართ-უხუცესის ხელისუფლების კათალიკოსისგან მიტაცების წყალობით მოხდა, ვერაფრად ესიამოვნა. ამიტომაც თამარი პირველად სწორედ ამ მარცხის გამოსწორებისათვის ზრუნვას შეუდგა. პატივმოყვარე მიქელ კათალიკოსის წინააღმდეგ წამოყენებულ იქმნა მხოლოდ საეკლესიო ბრალდება. რომელიც, უკეთეს დამტკიცებლად, ჰას საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობელობას დააკარგვინებდა და ამის შემდგომ, რასაკვირველია, ის ვეღარც მწიგნობართ-უხუცესისა და ვაზირთა ყოველთა უპირველესის ხელისუფლებას შეინარჩუნებდა. ასე მოფიქრებული გეგმის განსახორციელებლად საეკლესიო კრების

მოწვევა იყო საჭირო, რადგან ეკლესიის საკეთმპყრობელის გადაყენება მხოლოდ საეკლესიო კრებას შეეძლო.

კათალიკოსის გადასაყენებლად საეკლესიო კრებისაგან დასტურის მიღება ადვილი არ იყო, რამდენადაც მიქელ კათალიკოსს მრავალრიცხოვანი მომხრენი ჰყვანდნენ. თამარ მეფესაც უნდა თავის სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის მომხრენი დაერაზმა, ამიტომაც მან უცხოეთიდან ყველა გამომჩენილი საეკლესიო-სამონასტრო მოღვაწენი დაიბარა, მათ შორის პალესტინიდან მიქელ კათალიკოსის უწინარეს ქართული ეკლესიის მესაქედ ნამყოფი ნიკოლოზ გულაბერის ძეც. ლიხთიმერეთიდან ამავე მიზნით გადმოიყვანა ანტონ საღირის ძე. როცა პროგრესიულად განწყობილი და მოაზროვნე ყველა მოღვაწენი ჩამოვიდნენ, თამარ მეფემ საეკლესიო კრება მოიწვია, რომელიც თითონვე ფაჩხნა და რომელსაც სთხოვა მიქელ კათალიკოსის საეკლესიო მოღვაწეობის კანონიერება გაერჩია.

საეკლესიო კრებამ მიქელის გადაყენების დასტური თამარსა და მთავრობას არ მისცა. ახალგაზრდა მეფისათვის, რომლის პირველივე ნაბიჯი ასეთი მარცხით დამთავრდა, მეტად უსიამოვნო გარემოება იყო.

რაკი მიქელ კათალიკოსის წინააღმდეგ საეკლესიო ხასიათის ბრალდება ვერ დადასტურდა და მისი ამ გზითა და ამ საშუალებით გადაყენება ვერ მოხერხდა, თავისდათავად უკვე უხერხული იყო, რომ თამარს მისთვის მწიგნობართუხუცესობა წაერთმია, რადგან ეს თანამდებობა მას მისივე მამიდასაგან სწორედ სამეფო ტახტზე მის ასაყენად ხელის შეწყობისათვის ჰქონდა ჯილდოდ მიღებული. ამ რიგად საქმე ისე დატრიალდა, რომ მეფესა და კათალიკოს-პატრიარქს-მწიგნობართუხუცესს შორის სრული უსიამოვნება უნდა დამყარებულიყო, მისი გადაყენება-კი შეუძლებელი შეიქნა.

ამ მარცხმა, რომელიც იმავე დროს ეკლესიის კონსერვატორთა წრეების გამარჯვებას წარმოადგენდა, დიდგვარიანი აზნაურის მოხელეებიც გაათამაშა. რომელთაც თანამდებობა დარბაზის კარსა მყოფსა და უმაღლეს სხვა დაწესებულებებში ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ჰქონდათ. ის ცვლილება, რომელიც გიორგი III-მ იოანე ორბელ-დემნას აჯანყების ჩაქრობის შემდგომ სახელმწიფო მართვა-გამგეობის სფეროში მოახდინა, როდესაც მან დიდგვარიან აზნაურ მოხელეებს ეაზირობა და მათი თანაშემწეობა წაართვა და მათ მაგიერ პირადი ღირსებითა და სამსახურით დაწინაურებულ-აღზევებული უგვარონი დანიშნა, მაშინაც დიდგვარიან აზნაურთა წრეში აღშფოთება გამოიწვია, მაგრამ დამარცხებულთ თავიანთი ბრაზი და ბოღმა უნდა უნებლიეთ გულში ჩაეკლათ. ესლ-კი, როდესაც სამეფო ტახტზე უკვე ნორჩი ქალიშვილი იჯდა, რომელსაც კათალიკოზ-პატრიარქთან შებრძოლების დროს მარცხი მოუვიდა; დიდგვარიან აზნაურ ხელისუფლებმა გადასწყვიტეს, რომ მათ უკვე წინანდელი უპირატესობის დასაბრუნებლად სრული საშუალება მიეცათ. ეს მოხელეები გაიფიცნენ და თამარ მეფეს კოლექტიური განცხადება წარუდგინეს, რომელშიც აცხადებდნენ, რომ ამიერიდგან ისინი უგვარო ხელისუფლების ბრძანებას აღარ დაემორჩილებოდნენ. ამასთანავე გარკვეული

პირებიც დასახელეს, რომელთა დაუყოვნებლივ გადაყენებასაც გადა-
კრით მოითხოვდნენ.

გადასაყენებლად დასახელებულთა შორის პირველი ამირსპასალარი
ყუბასარი აღმოჩნდა, შემდეგ მსახურთუხუცესი აფრიდონი და სხვებიც.

თავიანთი მოქმედებისა და მოთხოვნისათვის გარეგნული კანონი-
რების მისანიჭებლად, ყუბასარის წინააღმდეგ ის მოსაზრება იყო წამოყე-
ნებული, რომ მას ფილენჯად წოდებული სნეულებისაგან დრო-გამოშვე-
ბით მოძრაობისა და მეტყველების უნარი ეკარგებოდა ხოლმე, მაგრამ
აფრიდონის წინააღმდეგ მათ ასეთი ბრალდება ვერ მოსძებნეს და მის
შესახებ მხოლოდ იმის თქმა შეეძლოთ, რომ ის აზნაურის ყმობისაგან
მეფის წყალობით მსახურთუხუცესობამდე იყო აღზევებული.

თამარს ადვილად შეეძლო მიმხვდარიყო, რომ ყუბასარს ისინი მხოლოდ
იმიტომ ებრძოდნენ, რომ მათთვის ის, როგორც იოანე ორბელ-დემნას
აჯანყების ჩაქრობის პირველი მეთაური, ყველაზე საძულველი პიროვნე-
ბა იყო, აფრიდონიც ნიშანში ამოსალეებ მოხელედ იმიტომ იქცა, რომ ის
დაბალი წოდებიდან, აზნაურთა ყმობიდან, გამოსული და აღზევებული
იყო, პიროვნება, რომელიც მათ, როგორც დიდგვარიან აზნაურებს, და-
მორჩილებული უნდა ჰყოლოდათ, მათ ესლა ბატონად ჰყავდათ დასმული.

საქართველოს ჯერედ გამოუბრძმედელ ქალიშვილს მმართველზე ამ
გაუგონარმა ამბავმა თავზარდამცემი შთაბეჭდილება მოახდინა. უმწეო
მდგომარეობაში ჩავარდნილმა თამარმა გადასწყვიტა, რომ, დათმობის
გარდა, სხვა არავითარი საშუალება უკვე აღარ არსებობდა, მაგრამ იმავე
დროს მას არ ჰსურდა, რომ მისი მამისა და სახელმწიფოს ისეთი ერთგუ-
ლი მოხელე, როგორც ყუბასარი იყო, გაეწირა. რაკი ყუბასარი ამ დროს
მართლაც ავადმყოფობდა, მან გადასწყვიტა ეს მონათხოვენი დაეკმაყო-
ფილებინა და ამირსპასალარის თანამდებობიდან განეთავისუფლებინა,
გაფიცული დიდგვარიანი აზნაურების მოთხოვნის მეორე ნაწილზე-კი,
რომ ყუბასარს მთელი ქონებაჲ ჩამორთმეოდა, უარი განუცხადა: ამირ-
სპასალარობასთან დაკავშირებულს სამოხელეო სამფლობელოს გარდა,
მთელი დანარჩენი ქონება შეუნარჩუნა და მას სიკვდილამდე დიდი პა-
ტივისცემითა და მზრუნველობით ეპყრობოდა. აფრიდონიც ამ გვარადვე
დაემხო და თანამდებობაც დაკარგა. ამ რიგად, ორი ისეთი მნიშვნელო-
ვანი ხელისუფლება, როგორც სრულიად საქართველოს მთელი ჯარის
მეთაურობა, ამირსპასალარობა, და მსახურთუხუცესობა იყო, უგვართა
ხელითგან იყო გამოვლევადი.

ეს საქართველოს ახალგაზრდა მეფის მეორე დიდი მარცხი იყო. ის მარ-
ტო თამარის მარცხს-კი არ წარმოადგენდა, არამედ მამის გიორგის დროს
მოპოებული გამარჯვების გაქარწყლებასაც უდრიდა.

რამდენადაც ბრძოლის მოსაგებად წარმოებულ იერიში თანხმობრივ
იყო მოწყობილი, იმდენად გამარჯვებით მოპოებულ დავლის განაწი-
ლებისას ატყდა გაფიცულ დიდგვარიან აზნაურთა შორის გამწვავებული
ბრძოლა. თითოეულს მათგანს უნდოდა, რომ ამირსპასალარობა, ანდა
მსახურთუხუცესობა სწორედ თითონ მიეღო და სხვას არ ჰრგებოდა.

გაფიცულ დიდგვარიან აზნაურთა შორის ატეხილ ამ ბრძოლით მე-
ჭურჭლეთუხუცესმა ყუთლუ-არსლანმა ისარგებლა, რომელსაც პოლიტი-
კური გეგმის თანამგრძობთა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ჯგუფი აღმო-
აჩნდა. ისინი ერთად შეიყარნენ და ფიცის წიგნი დასდეს, რომ თამარ
მეფეს მონათხოვნი წარუდგინონ და მის ასრულებისათვის ერთსულყო-
ნად იბრძოლონ.

თამარისათვის წარმოდგენილი მონათხოვნი შემდეგს პოლიტიკურ დე-
ბულებას შეიცავდა: ისანში, სამეფო სასახლის მახლობლად უნდა და-
დგმული ყოფილიყო „კარავი“, რომელშიც თავისუფლად მზღომარენი
მოხსენებას მიიღებდნენ და ბრძანებას გასცემდნენ, წყალობის ღირსთ
წყალობას მიჰფენდნენ, დასასჯელს-კი რისხვას მიაგებდნენ. ეს ჩვენი
დაღვნილება მეფეთ-მეფესა და დედოფალს თამარს მოხსენდეს ხოლმე
და სრულ იქმნეს ხოლმე განგებული ჩვენიო.

ისანში საქართველოს მეფეთ-მეფის სასახლე იყო მოთავსებული და
საქართველოს უმაღლესი დაწესებულება, სახელმწიფო დარბაზი. დარბა-
ზის მოწყვეა მხოლოდდამხოლოდ მეფის ნებაყოფლობასა და სურვილზე
იყო დამოკიდებული. ესლა ყუთლუ-არსლანის დასი თხოულობდა, რომ
სასახლის გვერდით კარავი ყოფილიყო დადგმული და იქ მეფისაგან დამო-
უკიდებლივ და მეფის დაუსწრებლივ სახელმწიფოს მართვა-გამგეობასა
და უზენაეს მართლმსაჯულებასთან დაკავშირებული საქმეები განეხი-
ლათ. აქ „კარავი“ ჩვეულებრივი მნიშვნელობით-კი არ არის ნახმარი,
არამედ დარბაზის მსგავს დაწესებულებად. ყუთლუ-არსლანის პოლიტი-
კური დასის გეგმით მეფეს კანონმდებლობით ხელისუფლება უნდა ჩა-
შორთმოედა და მთლიანად ამ ახალ დაწესებულებას უნდა გადასცემოდა.
მეფეს ისინი მხოლოდ აღმასრულებელ ხელისუფლებას უტოვებდნენ.

თუ გაფიცულ დიდგვარიან აზნაურ მოხელეების წადილს წინანდელი
წოდებრივი უპირატესობის დაბრუნება შეადგენდა, ყუთლუ-არსლანის
დასს მიზნად დასახული ჰქონდა, სახელმწიფო წესწყობილების იმნაირად
შეცვლა, რომ ქვეყნის მართვა-გამგეობა და მართლმსაჯულება მარტო
მეფის სურვილზე არ ყოფილიყო დამოკიდებული.

ყუთლუ-არსლანის დასის მონათხოვნი, რა თქმა უნდა, დიდგვარიან
აზნაურ მოხელეთა მონათხოვზე უფრო მოულოდნელი იყო. თამარი
უმაღ მიხვდა, რომ მისი ასრულება- მეფის ხელისუფლების თითქმის
მოსპობას უდრდა. სახელმწიფოს იმდროინდელ მესვეურთა რჩევით,
თამარმა ამ პოლიტიკური დასის მეთაური დააჭერინა. თამარის მრჩეველთ
ეგონათ, რომ მეთაურის დაჭერა ამ მოძრაობას ჩააჭრობდა და დასიც
თავისთავად დაიშლებოდა. მაგრამ ეს მოლოდინი არ გამართლდა.

ყუთლუ-არსლანის დაჭერის უმაღ, მისი თანამოაზრენი კვლავ შეიკ-
რიბნენ და ხელმეორედ ფიცის წიგნი დასდეს, რომ მეფეს თავიანთი მე-
თაურის, ყუთლუ-არსლანის, უენებლობა და განთავისუფლებაც მოით-
ხოვონ და იმ პოლიტიკური მონათხოვნის ასრულებაც, რომელიც წინად
ჰქონდათ წარდგენილი. ხოლო, თუ ყველა ეს შეწყყარებული არ იქნებო-
და, გადასწყვიტეს, სასახლის წინააღმდეგ გალაშქრების წინაშეც არ შეჩე-

რებულიევენ, და ამ გადაწყვეტილების განხორციელებისათვის მზადე-
ბასაც-კი შეუღწენ.

ამრიგად საქმე სამხედრო ძალას უნდა გადაეწყვიტა. ესოდენ პასუხ-
საგებ დროს თამარმა ბრძნული წინდახედულობა გამოიჩინა და, თავის
ჩვეულებრივ მრჩეველებს, ორი გამოჩენილი ქართველი მანდილოსანი ამ-
ჯობინა, რომელნიც სიბრძნითა და გავლენიანობით იყვნენ ცნობილი
მამინდელ საქართველოში. ყუთლუ-არსლანის აჯანყებულ პოლიტიკურ
დასს მოსალაპარაკებლად თამარმა კრავი ჯაყელი და ხვაშაქ ცოქალი
მიუგზავნა. ამ ორმა მანდილოსანმა უალრესად პასუხსაგები პოლიტიკური
დავლებისა და კონფლიქტის მოგვარება მოახერხეს. შეთანხმება ურთი-
ერთ დათმობით გახდა შესაძლებელი. თამარმა შეუთვალა, რომ, ყუთ-
ლუ-არსლანს გარდა, დატრიალებული ამბის პასუხს ის არავის მოსთხოვ-
და. ამასთანავე თამარი დათანხმდა, რომ ამიერიდან მას საქართველოს
დიდებულთა თანადგომითა და ერთნებობით მიღებული გადაწყვეტილება
წარსდგენოდა ხოლმე დასამტკიცებლად. დასის წარმომადგენლებმა თა-
ვიანთ მხრივ აღიარეს, რომ ისინი თამარ მეფეს ერთგულებას განუტყა-
დებდნენ, და მის ხელისუფლებას დაემორჩილებიან.

ამგვარად თამარ მეფემ დარბაზის თანადგომის, ე. ი. სახელმწიფოს საქ-
შეების განხილვა-გადაწყვეტაში მონაწილეობის უფლება აღიარა, მაგრამ
თავისთვის მან დამტკიცების უფლება შეინარჩუნა. მართლაც, ამ დროი-
დან მოყოლებული, ქართულ საისტორიო წყაროებში ყოველ ცნობას დი-
დი თანამდებობის პირთა დანიშვნის "შესახებ ისეთი გამონათქვამები ახ-
ლავს, რომელთა კვალი; წინანდელ საისტორიო ძეგლებში არსად ჩანს:
„თანადგომითა და ერთნებობითა დიდებულთა შვიდთავე სამეფოთა“ თა-
მარმა დაამტკიცაო ესადა ეს პირიო.

თამარის დროს ყუთლუ-არსლანის დასის პოლიტიკურ მოძრაობის
შედევად საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებაში მომხდარი ცვლი-
ლება იმავე მოძღვრებისა და იმავე პროგრამის ანარეკლს წარმოადგენს,
რომელთაც XI საუკუნეში ქართული მონასტრების მონარქიული წესწყო-
ბილება რესპუბლიკურ წესწყობილებად შესცვალეს და მონასტრებში
ქმობის ყველა წევრთა „თანადგომითა და ერთნებობით“ მოწყობილი არ-
ჩვენები შემოაღებინეს.

ამგვარად ამიერიდან საქართველოს მეფეთ-მეფის ხელისუფლება სა-
ხელმწიფო დარბაზის თანადგომითა და ერთნებობით იყო შეზღუდული.
საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებაში მომხდარი ეს ფრიად მნი-
შვნელოვანი ცვლილება იმ ცვლილების საფულისხმო და წინამორბედ
ანალოგიურ მოვლენას წარმოადგენს, რომელიც XIII საუკ დამდეგს ინგ-
ლისში მოხდა და „მაგნა ზარტა ლიბერტატუმ“-ის შექმნითა და ინგლისის
მეფის ხელისუფლების შეზღუდვით დამთავრდა.

ამ შეთანხმებამ საქართველოს ხანგრძლივი პოლიტიკური მყუდროება
მიანიჭა. მართლაც, დიდგვარიანი აზნაურები შემდეგშიც რამდენჯერმე
შეეცადნენ მდგომარეობა თავიანთ სასარგებლოდ გამოეცხორებინათ, მაგ-

რამ მათი ყოველი ასეთი მცდელობა ამაო გამოდგა და პოლიტიკური მყუდროება საგრძნობლად აღარ შერყეულა.

შეთანხმების შემდეგ, ახლად შემოღებული წესის თანახმად, თამარ მეფემ ისეთი პირები დაამტკიცა ვაზირებად და მათ თანაშემწეებად, რომელნიც თამარის მამის, გიორგი III-ის, გაზრდილნი, ანდა შეზრდილნი იყვნენ, და რომელთა ერთგულებაც იოანე ორბელ-დემნას აჯანყების დროს გამოემყდებინდა.

ამის შემდეგ საქართველოს სახელმწიფოს მესვეურთა საზრუნავს თამარისათვის ქმრის მოძებნა წარმოადგენდა, რადგანაც მას, როგორც ქალს არ შეეძლო საქართველოს ჯარის მთავარსარდლობა ეკისრა, როგორც ამას ჩვეულებრივ მეფეები ასრულებდნენ. იმ დროს-კი მეფის პირად მონაწილეობას ომში ფრიად დიდი გამამხნევებელი მნიშვნელობა ჰქონდა. 1185-86 წ. სახელმწიფო დარბაზის წევრთა გადაწყვეტილებით, რუსეთიდან ჩამოყვანილი იყო უფლისწული გიორგი რუსი, რომელთანაც ქორწინება მოხდა. მაგრამ ცოტა ხნის შემდეგ, როდესაც მისი პიროვნების უარყოფითი თვისებები გამოჰქაფებდა, ის საქართველოდან გააძევეს. მას ნება დართეს კონსტანტინეპოლში გამგზავრებულიყო.

1189 წელს თამარისათვის საქმროდ ოსთა მეფის შთამომავალი, დედით ქართველ მეფეთა ბაგრატიონიანთა ასულის შვილი, დავით უფლისწული იყო დასახელებული. ის თამარის მამიდასთან, რუსულდანთან, იზრდებოდა და მისი სიმამაცე და განსწავლულობაც ყველასათვის კარგად იყო ცნობილი. ამიტომაც ეს არჩევენი დარბაზის ერმაცა და თვით თამარმაც მოიწონეს.

1190-91 წ. გიორგი რუსმა, დიდგვარიან აზნაურებთან წინასწარი შეთანხმებით, დაკარგული ხელისუფლებისა და საქართველოს მეფეთ-მეფის ქმრობის კვლავ დაბრუნება სცადა. გიორგი რუსს ისეთი დიდი პოლიტიკური მოღვაწენი მიემხრნენ, როგორც გუზანი, კლარჯეთისა და შავშეთის ერისთავთ-ერისთავი, ბოცო სამცხის საპასალარი, ციხისჯვარელი-ჯაყელი და მსახურთუხუცესი ვარდან დადიანი იყვნენ.

გიორგი რუსი ჯერ მესხეთის თემში შემოიჭრა, შემდეგ-კი იქიდან დასავლეთ საქართველოში გადაიყვანეს და გეგუთში მეფედ დასვეს. ეს გეგმა მთლიანად წინანდელი პოლიტიკური უპირატესობის დასაბრუნებლად მოწყობილს დიდგვარიან აზნაურთა მცდელობას წარმოადგენდა. მათ იმედი ჰქონდათ, რომ გიორგი რუსს თავიანთ სათამაშო ბურთად აქცევდნენ.

ამ ამბით შეშფოთებულმა თამარმა აღმოსავლეთ საქართველოს ყველა დიდი ხელისუფლები მოიწვია. ყველამ განდგომილებაში გაურევლობა და მისი ერთგულება შეჰფიცეს. თამარმა სცადა, დიდგვარიან აზნაურთა ჯგუფის ეს უფუნური საქციელი მშვიდობიანი მოლაპარაკებით შეეჩერებინა, რომელიც მათა შორის სისხლის ღვრით უნდა დამთავრებულიყო, მაგრამ მისი ცდა ამაო გამოდგა. გიორგი რუსის მომხრენი ორ ჯგუფად გაიყვნენ: ერთი თავის ლაშქრითურთ აღმოსავლეთ საქართველოში, ქართლში, გადმოვიდა და ამ თემის აოხრება დაიწყო, მე-

ორე კიდევ ციხისჯვრის გზით სამცხეში გადავიდა და ქალაქი ოძრხე გადასწვა.

თამარის ერთგულმა აღმოსავლეთ საქართველოს მოხელეებმაც ჯარს თავი მოუყარეს და ჯავახეთში ცაემგზავრნენ საბრძოლველად, სადაც აჯანყებულთა მთავარი ძალა იმყოფებოდა. თმოგვსა და ერუშეთს შუა, მემამოხეთა და საქართველოს მთავრობის ჯარს შორის დიდი ბრძოლა მოხდა. აჯანყებულები დამარცხდნენ და გაიფანტნენ. როდესაც ქართლში მყოფმა მემამოხეებმა ჯავახეთის ჯგუფის დამარცხების ამბავი გაიგეს, უბრძოლველად გაიქცნენ. გიორგი რუსის მომხრეთა რიცხვი ესლა უკვე შემცირდა და მათ ბრძოლა აღარ შეეძლოთ. ამიტომ ამ დიდგვარიანმა აზნაურებმა თამარს შუამდგომლები მიუგზავნეს, რომ თავიანთთვის უვნებლობის ფიცი მიეღოთ, მაშინ ჰპირდებოდნენ, რომ გიორგი რუსს დაჭერილს მიჰგვრიდნენ. თამარმაც უვნებლობა უწყალობა. აჯანყებულები გადმოვიდნენ და გიორგი რუსიც მოჰგვარეს. თამარმა გიორგი რუსი კვლავ გააძევა, აჯანყებაში გარეულ ყველა მომხრეებსა-კი თანამდებობა ჩამოართვა და მათ მაგიერ თავისი ერთგული ხელისუფლები დანიშნა.

1192-93 წ. თამარის პირმშო ვაჟიშვილი გიორგი-ლაშა დაიბადა, ამის აღსანიშნავად ლაშქრობა იყო მოწყობილი ერთი მხრით არზრუმის, კორნუ-ქალაქის, მიმართულებით და მეორე მხრით არეზის სანაპიროებისაკენ.

1193 წელს გიორგი რუსმა ხელმეორედ სცადა თავისი ბედი ისევ წალბა მოეტრიალებინა: კონსტანტინეპოლიდან რანში მოვიდა ათაბაგთან და იქიდან კამბეჩოვანში, ე. ი. ქიზიყში, შეიჭრა. მაგრამ ეს მეორე მცდელობა პირველზე უარესად დამთავრდა: ის უმალ დამარცხებულ იქმნა და უკვალოდ გადაიხვეწა.

როდესაც გიორგი III გარდაიცვალა და სამეფო ტახტზე ნორჩი ქალიშვილი თამარი ავიდა, ყველა მეზობლებს ეგონათ, რომ ესლა-კი სამაგიეროს გადახდის დრო დაუდგათ, მაგრამ ეს იმედი არ გაუმართლდათ: საქართველოს სამხედრო ძლიერება ოდნავადაც არი შესუსტებულა, იმისდა მიუხედავად, რომ საქართველოს სამეფო ტახტზე მამაკაცის მაგიერ ქალი იჯდა. თამარს ხასიათის დიდი სიმტკიცე და მამაცური ნებისყოფა ჰქონდა. ქვეყნის მესაჭეობასაც კარგად ახერხებდა.

მეზობელი მამადიანი მმართველები დროგამოშვებით ცდილობდნენ, რომ აქ-თუ-იქ, ამათუიმ მხრიდან იერიში მოეტანათ და საქართველოსა-გან შემოერთებული ადგილები ისევ უკან დაებრუნებინათ. ერანის აზერბაიჯანის ამირთ-ამირას ყიზილ-არსლანის ათაბაგის შვილი აბუბექრ ათაბაგი 1192 წელს შირვანს შეესია. ამ დროს შირვანში საშინელი მიწისძვრა მოხდა: შამახისის ზღუდეები დაინგრა. აღსართან შირვან-შაჰმა და მისმა სიძემ ამირ მირმანმა აბუბექრ ათაბაგის შემოსევას წინააღმდეგობა ვერ გაუწიეს და საქართველოს მთავრობას და თამარს სთხოვეს, აბუბექრის ძალმომრეობისაგან დაეცვათ. რაკი ის საქართველოს ყმად-ნაფიცი იყო, საქართველოს მთავრობამაც თავისი მოვალეობის ასრულება აღუთქვა და სამხედრო სამხადისს შეუდგა.

1195 წელს საქართველოს მრავალრიცხოვანი ჯარი დაიძრა და შანქორთან დიდი ბრძოლა მოხდა, რომლის დროსაც მტერი საშინლად დამარცხდა. ათაბაგმა თავისთავი ლტოლვით გადააჩინა მხოლოდ. ძლევაშისილ ქართველთა ჯარს თვით მაჰმადიანთა ხალიფისაგან უძლეველობის მოსანიჭებლად გამოგზავნილი ღაზო-დროშა ჩაუყარდა ხელში და დიდძალი დავლაც ერგო. მაშინვე შანქორიდან მცხოვრებნი გამოეგებნენ, ქალაქის კლიტე-გასაღები მოართვეს და მეფე დავითსა და ქართველთა ჯარის მხედართ-მთავრებს შიგ შებრძანება სთხოვეს.

კვლავ დაპყრობილი შანქორი და მისი სანახები საქართველოს მთავრობას თავის უშუალო მფლობელობად არ უქცევია, არამედ ამირ მირანს გადასცა, ვითარცა ყმადნაფიცს. მერმე ქართველმა მხედრობამ განძახეც გაილაშქრა, მაგრამ განძახთან მიახლოვებისთანავე, განძელებმა თავიანთი წარმომადგენლები მოაგებეს და უბრძოლველად დამორჩილება მოახსენეს. საქართველოს ჯარის მთავარსარდლობა ჯარითურთ განძაში შევიდა და, მოპოვებული ბრწყინვალე გამარჯვების აღსანიშნავად, განძის მმართველის სასახლეში დიდი დარბაზობა გადაიხდა.

საქართველოს სამხედრო ძლიერება ამ დროიდან მოყოლებული თანდათან სულ უფრო და უფრო მატულობს. მისი სამხედრო მოქმედების ასპარეზად საქართველოს სამხრეთით და დასავლეთით მდებარე სანაპიროები იქცნენ. 1196 წ. გელაქუნი და ამბერდი იყო აღებული. 1201 წელს ბიჯნისი იქნა შემოერთებული. რაკი აბუბექრ ათაბაგი მაინც წინანდებურად არ ისვენებდა, მის დასასჯელად კვლავ იყო ლაშქარი გაგზავნილი და 1203—1204 წ. სამხედრო მოქმედება დვინამდის და მის სანახებამდის სწარმოებდა.

ამავე ხანაში დასავლეთის თურქობამ დაიწყო იერიშის მოტანა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის თემების წინააღმდეგ. ამიტომ მათ ასალაგმავად და გასანადგურებლადაც საქართველოდან გაგზავნილი იყო ჯარი, რომელმაც გაიარა პალაკაციო, არტაანი, და სხვა თემები, დაიპყრო ხახული, ოშკი და ბანა.

1204 წელს თამარი იძულებული გახდა საქართველოს ჯარის მოქმედება უფრო შორეულ მანძილზეც-კი გადაეტანა. უცხოეთიდან ჩამოსულ ქართული სეპანების წარმომადგენლებს თამარ მეფემ 1204 წელს დიდი ქონებრივი შეწირულება გადასცა, მაგრამ დაბრუნებისას ამ მონასტრების წარმომადგენლებს ბიზანტიის კეისარმა ეს ფული ჩამოართვა და დაისაკუთრა. ასეთი გაუგონარი საქციელისა და კადნიერების დასასჯელად, თამარმა საქართველოს მხედრობა ბიზანტიის სახელმწიფოს იმ სანაპიროს შეუსია, რომელიც საქართველოს მოსაზღვრე იყო და რომელშიც ქართველთა მონათესავე ლაზებისა და ქანების ტომები ცხოვრობდნენ. ამ ლაშქრობის დროს საქართველოს ჯარმა ლაზიკა დაიპყრო, ტრაპიზონი, სამისონი, სინოპი, კერასუნტი, კოტიორა აიღო და ერაკლიამდის მიიღწია. მთელი ეს შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი სანაპირო საქართველოს მთავრობამ ბიზანტიას ჩამოართვა და ცალკე საკეისრო შექმნა, რომელშიც თამარმა შთამომავლობით ბერ-

ქენი უფლისწული დედის მხრით ქართველ მეფეთა ბაგრატიონიანთა მონათესავე და საქართველოში ნამყოფი ალექსი კომნენოსი გაამეფა.

ამნაირად საქართველოს მეზობლად ამ დროიდან მოყოლებული თვით საქართველოს წყალობითვე შექმნილი საკეისრო გაჩნდა, რომელიც ქართველთა მონათესავე ტომითაც იყო დასახლებული და პოლიტიკურადაც საქართველოს სახელმწიფოსთან იყო უმჭიდროესად დაკავშირებული: ტრაპიზონის საკეისროში საქართველოს ჰეგემონია სუფევდა.

ბიზანტიის საკეისროს დაარსების შემდეგაც, ქართული ჯარი იქიდან მთლად არ წამოსულა, რადგან თამარისა და საქართველოს მთავრობის ზემოაღმოსავლეთის მიმართ დასახული პოლიტიკის, რომლის ანარეკლი შემდეგშიც ჩანდა და რომლის გარშემო ბრძოლაც ბიზანტიასა და საქართველოს შორის მთელი XIII და XIV საუკუნის განმავლობაში სწარმოებდა.

1204-5 წ. საქართველოს ჯარმა ჯერ ხლათი და შემდეგ მანასკერტი და არქენი აქცია თავის მოქმედების ასპარეზად. 1205 წელს-კი საქართველოს მთავრობამ გადასწყვიტა დაეპყრო ის ერთადერთი სამ უმნიშვნელოვანეს ციხე-ქალაქთაგანიც, რომელიც ჯერ კიდევ შემოერთებული არ ჰქონდა და რომლის ფლობა მას სამხრეთიდან მომავალი მტრისაგან უზრუნველყოფდა: თამარმა თავისი ჯარის კარის (ყარისის) ციხე-ქალაქის ასაღებად წარგზავნა. კარის ამირა ხლათის მმართველს შაჰ-არმენს ემორჩილებოდა. გარემოცვა კარგა ხანს გაგრძელდა, მაგრამ მაინც საქართველოს ჯარის სრული გამარჯვებით დამთავრდა. ამ რიგად სამხედრო თვალსაზრისით უდიდესი მნიშვნელობის მქონებული ეს ციხე-ქალაქი კარიც საქართველოს საზღვრებში მოექცა. თამარ მეფემ, კარის მცხოვრებთა თხოვნის თანახმად, კარის ციხე-ქალაქი უშუალოდ სახელმწიფო ტახტს დაუმორჩილა.

როგორადაც კარის ციხის აღებას საქართველოს ძლევამოსილობისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა, ისევე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ამ ამბავმა მთელს მახლობელ აღმოსავლეთშიც. საქართველოს ამ გამარჯვებით ყველაზე მეტად რუმის სულტანი რუჰნადინი იყო აღშფოთებული, რომელმაც კარის აღების უმალ მეზობელ ყველა მამამდიან სამფლობელოების უფროსებთან გააბა მოლაპარაკება, რომ შეერთებულ ძალით საქართველოს წინააღმდეგ გამოეღაშქრათ და, არამტოუ კარის ციხე-ქალაქი უკან დაებრუნებინათ, არამედ საქართველოც-კი გაენადგურებინათ.

მოკავშირეებმა რომ 400 ათასი ჯარისკაცისაგან შემდგარ ლაშქარს შოუყარეს თავი, რუჰნადინმა თამარ მეფეს მუქარითა და უკმეზი გამოთქვამებით სავსე ეპისტოლე გამოუგზავნა, რომელშიც წინადადებას აძლევდა, უბრძოლველად დაჰმორჩილებოდა. თამარმა 1206 წელს ბრძანება გასცა, რომ საქართველოს მხედრობას თავი მოეყარა. ეს განკარგულება სისწრაფით იქმნა ასრულებული, და უკან მიმავალი რუჰნადინის ელჩს საქართველოს მთელი ლაშქარი კვალდაკვალ დაედევნა.

საქართველოს მხედრობამ რუჰნადინთან ბრძოლა მოულოდნელი თავ-

დასხმით დაიწყო და რუჟანდინის ჯარი სასტიკს ბრძოლაში ისე დამარცხდა, რომ თვით რუჟანდინი და მისი მოკავშირე, აბულუსტანის მფლობელი მულის-ედინ-ტოდრილ-შაჰი, ტყვეობას ძლივს გადურჩნენ. მათი დროშები, მთელი მათი ქონება, რაც-კი თან ჰქონდათ, საქართველოს ძლევაშისილ ლაშქარს ჩაუვარდა ხელში.

ამ გამარჯვებამ საქართველოს სამხედრო ძალის უძლეველობა კვლავ გამოამყვანა.

1207 წელს თამარის მეუღლე დავითი გარდაიცვალა და თამარმა სამეფო ტახტზე თანამოსაყდრედ თავისი თორმეტი წლის ვაჟი-შვილი გიორგი ლაშა აიყვანა. დავითის სიკვდილის მიუხედავად, საქართველოს სამხედრო ძლიერება მომდევნო წლებში არამცთუ არ შესუსტებულა, არამედ გამარჯვებას გამარჯვება მოსდევდა. 1208 და 1209 წელს არტეში იქნა აღებული. მართალია, 1208 წელსვე მოულოდნელად საქართველოს ვრანიდან არდაველის სულტანი შემოესია. მან იმ გარემოებით ისარგებლა, რომ აღდგომა დღეს ქრისტიანთა წესით ქალაქის კარები დილა აღრიან იღებოდა ხოლმე და ყველა მორწმუნენი ეკლესიებში იყვნენ სალოცავად. საიდუმლო მზადების შემდგომ, ანისს ლამიანად თავს დაესხა და იმ დროს, როდესაც რიჟრაჟზე ქალაქის კარები გაღებული იყო, შეესია, ეკლესიებში მყოფი ხალხი ამოხოცა და ისევე სწრაფად, როგორც შემოიჭრა, ერანში დაბრუნდა. მაგრამ მოახსენეს, თუ არა, თამარს ამ კადნიერი შემოსევის ამბავი, საპასუხო დამსჯელი ლაშქრობის მოწყობა უმაღლესე გადაწყდა. იმ დროს, როდესაც მაჰმადიანთა დიდი დღესასწაული იყო, როცა მაჰმადიანებმაც დასვენება-განჯრომა იკოდნენ ხოლმე, ასევე სასწრაფოდ საქართველოს მხედრობაც არდაველის სულტანისა და მისი მოსახლეობის დასასჯელად არდაველში გაეშურა. იმავე წესით, როგორც ანისი იყო დარბეულ-დაწიოკებული, დარბეულ და დაწიოკებულ იქნა არდაველიც, ხოლო არდაველის სულტანი სიკვდილით დასაჯეს.

ერანში გალაშქრებამ ქართველ მხედართმთავრებს ერანის სრული პოლიტიკური უმწეობის სურათი გადაუშალა. ისინი დარწმუნდნენ, რომ ერანის დაპყრობა ძნელი საქმე აღარ იყო, ხოლო, რაკი ერანის სხვა და სხვა ცალკეული ამირებისა და მფლობელების შეკობრული, ყაჩაღური თავდასხმისაგან საქართველოს მყუდროება ირღვეოდა ხოლმე, ამიტომ 1210 წელს საქართველოს ჯარის მხედართმთავრმა, ამირსპასალარმა, ზაქარია მხარგრძელმა და სხვა მაღალმა ზელისუფლებმა თამარს გეგმა წარუდგინეს, რომ ერანში დიდი ლაშქრობა მოწყობილიყო. ამ საკითხის გადაწყვეტა თამარმა სახელმწიფო დარბაზს გადასცა, რომელმაც დასტური მისცა და თამარ მეფემაც ეს გადაწყვეტილება დაამტკიცა.

საქართველოს მრავალრიცხოვანი მხედრობა ერანისაკენ გაემართა. პირველად მარანდი იყო აღებული. მარანდის აღებამ თავრეყზე (უდრის ახლანდელ თავრიზს) ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა, რომ თავრეყელებმა უბრძოლველად დამორჩილება მოახსენეს. ქალაქი მიანაც ასევე მოიქცა. შემდეგ უყენი და ზენგანიც (უდრის ახლანდელ ზენჯანს) იყო აღე-

ბული. ზენგანმა საქართველოს ჯარს წინააღმდეგობა გაუწია და მისი დამორჩილება მხოლოდ ბრძოლის შემდგომ გახდა შესაძლებელი. ძლევა-მოსილმა ქართულმა მხედრობამ ყაზვინიც დაიპყრო. დავლით დატვირთულმა ლაშქარმა რომ-გურსაც-კი მიადწია და აქ უკვე იმდენად დიდი დავლა დაგროვდა, რომ ლაშქრობის გაგრძელება შეუძლებელია შეიქმნა: ძლევა-მოსილი ჯარი უკან უნდა დაბრუნებულიყო. არას დროს საქართველოს ჯარს ესოდენ შორეული ლაშქრობა არ ჰქონია.

ამ გვარად ერანის ჩრდილოეთი ნაწილი, ე. წ. ერანის აზერბაიჯანი საქართველოს ყმადნაფიცად იქცა: მან ყოველწლიური ხარკის ძლევა იკისრა. ასეთი ბრწყინვალე გამარჯვების აღსანიშნავად, დიდი დარბაზობა იყო მოწვეული, რომლის დროსაც თამარ მეფეს ერანიდან დაბრუნებული მხედრობა წარუდგა და თან მოტანილი დავლა მიართვეს. ეს თამარის მეფობის უკანასკნელი დიდი ლაშქრობა იყო და ამის შემდგომ საქართველოს მშვიდობიანობა გარეშე მტრისაგან დარღვეული აღარ ყოფილა.

1212 წელს გარდაიცვალა ზაქარია ამირსპასალარი და მის მაგიერ მისი ძმა იოანე ათაბაგი იყო დანიშნული.

1213 წელს ავადმყოფობის შემდგომ თვით თამარ მეფეც გარდაიცვალა. თითქმის ოცდაათი წლის განმავლობაში ბრძნული საჭეთმპყრობელობითა და შორსგამჭვრეტელი პოლიტიკით, თამარმა ბრწყინვალედ დაავიზგინა საქართველოს სახელმწიფოს აღმშენებლობის ის დიდი საქმე, რომელიც მისი სახელოვანი წინაპრის, დავით აღმაშენებლის, მიერ იყო დაწყებული. მამაკაცის დაუღალავი ენერგიით, დიდი ჭკუით, მხნეობითა და სამაგალითო მამაცობით დაფუძნებული ეს ხელთუქმნელი ნაგებობა, ქალის სიბრძნითა და ნებისყოფით იყო დამთავრებული.

საქართველოს კულტურული ვითარება მეთორმეტე საუკუნეში

სახელმწიფოებრივი და სოციალური პრობლემები. მეცნიერება. მწიგნობა. ხელოვნება

XII-ე საუკუნის განმავლობაში მოწინავე პროგრესიული მოღვაწეებისა და მთელი მშრომელი ქართველი ხალხის გამუდმებული მუშაობით, წარმატებისათვის დაუცხრომელი ზრუნვითა და სოციალური და სახელმწიფოებრივი იდეალებისათვის ბრძოლით, საქართველო მახლობელი აღმოსავლეთის პირველხარისხოვან პოლიტიკურ ძალად იქცა. მისი გავლენა მაშინდელი მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო ურთიერთობაში კარგად იყო საგრძნობი. ამ ხანაში, ასეთს სწრაფ ზრდასთან დაკავშირებით, მას არაერთი ფრიად მნიშვნელოვანი პრობლემის გადაწყვეტაც მოუხდა.

პირველი ამოცანა, რომელიც საქართველოს სახელმწიფოებრივობის განმტკიცებისათვის უნდა გადაწყვეტილი ყოფილიყო, წოდებრიობისა და

პირადი ღირსების ურთიერთობის პრობლემა იყო. საშუალო საუკუნეებში, ფეოდალურ წესწყობილებაში განმტკიცებული მსოფლმხედველობაცა და რწმენაც უპირატესობას შთამომავლობასა და წოდებრიობას აკუთვნებდა. ეს ურყევ ჭეშმარიტებად მიჩნეული მაშინდელი რწმენა დავით აღმაშენებლის ხანაში საქართველომ დაარღვია და ადამიანის პირად ღირსებას, წოდებრივ შთამომავლობასთან შედარებით, უპირატესობა მიანიჭა. მოწინავე მოაზროვნე საზოგადოებაშიცა და სახელმწიფო მართვა-გამგეობის სფეროშიც საქმიანობა სწორედ ამ ძირითად ახალ მოძღვრებაზე იყო დამყარებული.

ამავე ხანაში სახელმწიფო წესწყობილების ისეთი მნიშვნელოვანი ამოცანაც გადაწყდა, როგორც მეფისა და დიდგვარიან აზნაურთა ხელისუფლების ურთიერთობის პრობლემა. საუკუნეთა განმავლობაში მიმდინარე ბრძოლა, რომელიც მეფესა და დიდგვარიან აზნაურებს შორის ჯერ მხოლოდ წოდებრივი უპირატესობის შესანარჩუნებლად სწარმოებდა, როცა მეფის ხელისუფლება ამ უპირატესობის შეზღუდვა-მოსპობას ცდილობდა და ახერხებდა კიდევ, თამარის დროს, ყუთლუ-არსლანის მეთაურობით მომქმედი პოლიტიკური დასისაგან წამოყენებული მოძღვრებისა და მონათხოვნის წყალობით, სახელმწიფო დარბაზის წევრთაგან მეფის ხელისუფლების შეზღუდვით დამთავრდა: ამ ხანიდან მოყოლებული დარბაზის-ერთა „თანადგომა და ერთნებობა“ მეფის ბრძანების სიმტკიცისთვის საჭირო გახდა.

საქართველოს სახელმწიფოებრივობის სინამდვილემ ქართველ მოწინავე მოაზროვნე საზოგადოებას საშუალო საუკუნეებისათვის ისეთი რთული საკითხიც გადააწყვეტინა, როგორც ქალის ხელისუფლების პრობლემა. მაშინდელმა საქართველომ ეს საკითხიც ქალის სასარგებლოდ გადასწყვეტა: სამეფო ტახტზე აყვანილ იქნა ქალი, მაგრამ ისე-კი არა, როგორც ჩვეულებრივ იყო ხოლმე, მხოლოდ ვითარცა დედოფალი, არამედ, როგორც ქვეყნისა და სახელმწიფოს სრულუფლებიანი საჭეთმპყრობელი და მეფეთ-მეფე, მისი მეუღლე-კი მხოლოდ მისი თანამეცხედრედ იყო ცნობილი და ქმრობით მას არც მეფეთ-მეფობა და არც მესაქეობა არ მიჰნიჭებია. მეთორმეტე საუკუნის საქართველოს პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ქალის გავლენა სხვაფერიცადაც მოჩანს.

ქართულ სახელმწიფოებრიობას გადასაწყვეტი გაუხდა უცხო ეროვნებათა წარმომადგენლებისა და სხვა რწმენის აღმასრულებელთადმი დამოკიდებულებისა და პოლიტიკის პრობლემაც. მართლმადიდებელ ქრისტიანთა გარდა, საქართველოს სახელმწიფოში იყვნენ მონოფიზიტი სომხებიც და მაჰმადიანნიც-სპარსნი, თურქნი და არაბებიც, რომელთადმი დამოკიდებულების გარკვეული გეზი უნდა ჰქონოდა სახელმწიფო ხელისუფლებს. საქართველოს მთავრობა დავით აღმაშენებლიდან მოყოლებული თავის სახელმწიფოებრივ პოლიტიკაში თანასწორობას იცავდა: ეროვნული უფლებების შეზღუდვილობა იმდროინდელ საქართველოში არ არსებობდა.

ეროვნულ-სარწმუნოებრივი განსხვავებისდა მიუხედავად, ქვეშევრდომ-

თა სრული თანასწორობის პრინციპი, რომელსაც საქართველოს მთავრობა იცავდა, იმ საგანგებო სასამართლოს შემადგენლობითაც მტკიცდება, რომელიც საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარის მწიგნობართ-უხუცესისა და ვაზირთა უპირველესის განკარგულებით სომეხთა ორს ეკლესიასა და საეანეს შორის ძვირფასი ოქროს ჯვრის გამო ატეხილი დავის გასარჩევად იყო მოწვეული: იქ წევრებად მოწვეულნი იყვნენ, როგორც სომეხთა ეკლესიის მღვდელთმთავარნი, ისევე ქართული ეკლესიის მესვეურნი. ესეც უკვე თავისდათავად გაუფიქრებელი ამბავი იყო, რამდენადაც საკითხი სომეხთა ეკლესიას ეხებოდა მხოლოდ, მაგრამ ამაზე უფრო განმაცვიფრებელი და საყურადღებო ის არის, რომ ამავე სასამართლოს სრულუფლებიან მსაჯულ წევრებად მოწვეული იყვნენ ტფილისისა და განძის განთქმული ყადიები და მაჰმადიანთა სჯულის მეცნიერნიც, რაც მაშინდელ მახლობელ აღმოსავლეთსა და დასავლეთ ევროპაშიც სრულებით წარმოუდგენელი რამე იყო.

ადვილი მისახვედრია. თუ რა უქმყოფილება უნდა გამოეწვია ქრისტიანეთა ეკლესიების მღვდელთმთავართა წრეში სასამართლოს შემადგენლობის ამნაირს შერჩევას, მაგრამ ამ სასამართლოს შემადგენლობა ნათლად ამჟღავნებს იმ თანასწორობის გეზსაც, რომლის დატყვევაც საქართველოს მაშინდელი მთავრობა ყოველ ასეთ შემთხვევაში ცდილობდა და იმ პირუთვნელობასაც, რომლის მიზედვითაც საჭიროდ სთვლიდა, რომ სახელმწიფო საკითხები, სარწმუნოებრივი და ეროვნულ გამწვავების მიუხედავად, გადაწყვეტილი ყოფილიყო. ამიტომაც არის, რომ საქართველოში მყოფი მაჰმადიანები თვით არაბულ-სპარსული იმდროინდელი ისტორიული წყაროების ცნობებითაც, თავიანთ თავს ბევრ მუსულმან სახელმწიფოს ქვეშევრდომებზე უკეთესადაც გრძნობდნენ და უკეთეს მდგომარეობაშიც იმყოფებოდნენ.

არაქართველ მოსახლეობის შიშა-წყლის შემოერთებასთან ერთად, უნდა აგრეთვე მათი სახელმწიფოებრივი მოწყობის წესიც გადაწყვეტილი ყოფილიყო. ამ მხრივ საქართველოში ორჯვარი პოლიტიკის გეზი არსებობდა: ან უშუალო შემოერთება და სახელმწიფოს საზღვრებში მოქცევა, ანდა ყმადნაფიცობისა და ვასალური დამოკიდებულების დამყარება. ჩრდილოეთ კავკასიაში მყოფი პოლიტიკური ერთეულები სწორედ ამ უკანასკნელი წესით იყვნენ საქართველოსთან დაკავშირებულნი და საქართველოს სახელმწიფოს ყმადნაფიცები გახდნენ. თუმცა შირვანი და რანი თავდაპირველად უშუალოდ შემოერთებულ იქმნენ, მაგრამ შემდეგ ეს ქვეყნებიც ყმადნაფიცობის წესზედ იყვნენ მოწყობილნი. სამხრეთით მდებარე მაჰმადიანთა სამფლობელოებიც აგრეთვე საქართველოს ყმადნაფიცებად იყვნენ ქცეულნი, ყოფილი სომხეთის სამეფოს სომეხთა მიერ დასახლებული ტერიტორია-კი საქართველოს სახელმწიფოს უშუალო მფლობელობას და კუთვნილებას წარმოადგენდა.

სომხურ თემებში დამყარებული წესის განსხვავება იმით აიხსნება, რომ, როდესაც იქ საქართველოს სახელმწიფოებრივობა შედიოდა, თითქმის მთელი საუკუნით უწინარეს იქ სომხური ხელისუფლება უკვე მოსპობი-

ლი იყო, და საქართველო ამ ტერიტორიას მაჰმადიან მმართველებს არ-
თმევდა. ადგილობრივი სომხური ხელისუფლება, რომელთანაც ყმადნაფი-
ცობის წესით პოლიტიკური დამოკიდებულების დამყარება შესაძლებელი
ყოფილიყო, არ არსებობდა. საქართველოს მთავრობა, მეტადრე თამარის
ხანაში, მინც აქაც ვარკვეულ პოლიტიკას დაადგა და ამის წყალობით
სომეხთა მიერ დასახლებული ტერიტორიის თანდათან შემოკლება და
მისი გაერთიანებაც ხდებოდა შესაძლებელი. მათ სხვადასხვა თემს თავ-
თავიანთი დანიშნული მმართველები ჰყავდათ, მაგრამ თავიანთი ერთე-
ული მოთხოვნების დაკმაყოფილების სრული საშუალება ჰქონდათ.
ხოლო პოლიტიკურად მათი არსებობა საქართველოს სახელმწიფოებ-
რივობის ფარგლებში იყო გათვალისწინებულიცა და განხორციელებუ-
ლიც.

საერთაშორისო და სახელმწიფოთაშორისო დამოკიდებულებაში საქარ-
თველოს მთავრობა, მეტადრე თამარის ხანიდან მოყოლებული, მეზობელ-
თა შორის წონასწორობისა და ხელშეუხებლობის პრინციპს მისდევდა:
ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში, როდესაც ვინმე სხვის სამფლობელოში
შეჭრას გაბედავდა, საქართველო თავის თავს მოვალედ სთვლიდა, რომ
ჩაირეულიყო და შელახულის უფლებები აღედგინა. ყველა ამ გარემოე-
ხათა გამო, საქართველომ თავისი პოლიტიკური ძლიერების განმტკიცე-
ბასთან ერთად, საერთაშორისო დამოკიდებულებაშიც დიდი გავლენის
მოპოვება მოახერხა.

საქართველოს ესოდენი ზრდა და სახელგანთქმულობა, რომლის ანარეკ-
ლმა ისეთ შორეულ ქვეყნებამდისაც კი მიადწია, როგორც მაშინდელი
საქართველოსათვის დასავლეთი ევროპა იყო, იმ დიდ კულტურულ მუშა-
ობაზე იყო დამყარებული, რომელსაც ძველი მარაგის საფუძველზე შეთ-
ელი ამ საუკუნის განმავლობაში გამოჩენილი ქართველი მწერლები, მეც-
ნიერნი და ხელოვანნი აწარმოებდნენ. ქართული სამეცნიერო ფილოლო-
გიური და ფილოსოფიური მწერლობა უაღრესად დაწინაურდა. გამოჩე-
ნილი ქართველი მთარგმნელები და ფილოლოგოები ურთულეს სამეცნიე-
რო საკითხებს დასტრიალებდნენ და არკვევდნენ. საქართველოს მაშინ
ისეთი გამოჩენილი ფილოსოფოსები ჰყავდა, როგორც ეფრემ მცირე, იო-
ანე პეტრიწი. არსენ იყალთოელი და ტარიჭის ძე იყვნენ. თითოეულს
მთავანს ფილოსოფიური და სამეცნიერო კვლევა-ძიების თავისუფლებისა-
თვის მოუხდა ბრძოლა, მეტადრე იოანე პეტრიწს, რომლის მოღვაწეობა
ჯერ ბიზანტიის სახელმწიფოში მყოფ პეტრიწონის ქართველთა მონასტერ-
ში დაიწყო, შემდეგ ბიზანტიის დედაქალაქ კონსტანტინეპოლში მიმდი-
ნარობდა, სულ ბოლოს-კი საქართველოში იყო გადმოტანილი. ღრმა
ცოდნაზე დამყარებული სამაგალითო ზედმიწევნითი თარგმანების გვერ-
დით, მათ საუცხოვო საკუთარი კომენტარები და ზოგადი მოძიებების
შემსცველი დებულებებიც შექმნეს და დაუტოვეს შთამომავლობას.

უხედავ ვაიფურქნა ამ ხანაში აგრეთვე ქართული საისტორიო მწერლო-
ბაც. ამ დროს დაწერილი იყო ისეთი შესანიშნავი საისტორიო ნაშრომე-
ბი, როგორც ძველ წყაროებზე დამყარებული ეფრემ მცირეს გამოკვლე-

გაა, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ბრწყინვალე თხზულება და თამარ მეფის სამი ისტორიკოსის ფრიად საყურადღებო ნაწარმოებია. სახელმწიფო და პოლიტიკურ ამბებს გარდა, ამ ავტორებს სოციალური პრობლემებიცა და კულტურული ყოფაცხოვრების ამბებიც არ ავიწყლებოდათ. ამ თხზულებათა შინაარსის მრავალფეროვანება და თვით საისტორიო წერის მაღალი ტექნიკა ამ ნაშრომებს პირველხარისხოვან საისტორიო ძეგლებად ხდის.

საქართველოს, ძველი ქართული კულტურის გარდა, ამ ხანაში ელინური კულტურის მემკვიდრეობაც საკმაოდ ჰქონდა შეთვისებული, რამდენადაც, რასაკვირველია, ბიზანტიაში გადარჩენილ თხზულებათა საშუალებით ამის შესწავლა შეიძლებოდა. ბერძნულის საფუძვლიანმა ცოდნამ ქართველ მეცნიერებს საშუალება მისცათ ბერძნული თხზულებები ბერძნულადვე წაეკითხათ. ამგვარად ელინიზმის აყვავებისათვის მათ შესაფერისი მომზადებაც მოეპოვებოდათ და თვით საქართველოშიც ამისათვის ხელშემწყობი პირობებიც ჰქონდათ.

ქართული კულტურის თავისებურებას, დასავლეთის იმდროინდელ კულტურასთან შედარებით, მაინც ის წარმოადგენს, რომ, ვითარცა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მიჯნაზე მდებარე ქვეყანას, საქართველოს საშუალება ჰქონდა, ქრისტიანულ კულტურას გარდა, ისლამობის ნიადაგზე შექმნილს ახალს ფრიად თავისებურსა და მრავალფეროვან არაბულ-სპარსულ კულტურასაც დასწავებოდა. იმ დროს, როდესაც ამ ხანაში დასავლეთ ევროპასა და ბიზანტიას, ასურელებს და სომხებსაც მხოლოდ საეკლესიო მწერლობა ჰქონდათ, საერო-კი ჯერ არ მოეპოვებოდათ, მაჰმადიანობამ და არაბ-სპარსულმა კულტურამ უკვე მდიდარი, მშვენიერი საერო მწერლობის შექმნა შესძლო. საქართველო და ქართველი ერი სარწმუნოებრივად მისთვის ამ დამოკრებულსა და თითქოს უცხო კულტურას, როგორც ცხოველმყოფელ წყაროს, დაეწავა, შეითვისა და თითონაც ასეთივე ხელოვნების უნარი გამოიჩინა.

ქართველ ხალხს უძველეს დროიდან თავისი მდიდარი ხალხური პოეზია და მრავალფეროვანი ზმიური და საკრავიერი მუსიკა ჰქონდა, ისევე, როგორც სახიობაც. მკაცრი ქრისტიანული და ასკეტიკური მოძღვრების მიერ ხალხური შემოქმედების ამ წინათ დევნილმა დარგმა თანდათანობით თავისი ძალის კვლავ მოკრეფა შესძლო და უკვე X-ე საუკუნისათვის ქართული საერო მწერლობის განახლების დასაწყისი მკაფიოდ საგრძნობი გახდა.

XI და XII საუკუნეში ამ საერო მწერლობის, როგორც მნიშვნელობა და გავლენა, ისევე შემოქმედებითი ოდენობა სწრაფად იზრდება. პირველ ხანებში მაჰმადიანთა საერო მწერლობის ჰანგების მიმბაძველობით შეფერადებული, თანდათანობით ის დამოუკიდებელ შემოქმედების გზას ადგება. ამ მხრივ ქართული „ვისრამიანია“ საყურადღებო, რომელიც არც ღირსებით, არც დედააზრით ფახრედინ გურგანელის მიერ ლექსად დაწერილ საუცხოვო სპარსულ რომანს არაფრით ჩამოუვარდება, იმისდა მიუხედავად, რომ ქართველ ავტორს თავისი თხზულება პროზად აქვს და-

წერილი. იოანე შავთელის „აბდულ მესია“ და ჩახრუხაძის ხოტბანი ხომ მაშინდელი საქართველოს მაღალხარისხოვანი კულტურის საუცხოოვო გამომქვეყნებელია: ასეთ თხზულებათა შინაარსის გაგება მხოლოდ ფართო და ღრმა განათლების მქონებელს საზოგადოებას შეეძლო და იმავე დროს ლექსთა-წყობის ხელოვნებაში იმ მაღალ დონემდე მიღწევაც, რომლის მაგალითებიც მათ ნაწარმოების ყოველ სტრიქონში განმაცვიფრებელი ოსტატობით არის გულუხვად გაბნეული, მხოლოდ უღარესად დახელოვნებულ მგოსანს ძალუძდა.

მარტო შოთა რუსთაველის უკვდავი ქმნილება „ვეფხისტყაოსანიც“, სხვაც რომ აღარაფერი გვქონოდა შერჩენილი, მაშინდელი ქართული მხატვრული მწერლობის განვითარების მაღალი დონის ცხადსაყოფელად კმარა. შოთას „ვეფხისტყაოსანი“ არაჩვეულებრივი მოვლენა იმდროინდელი, როგორც აღმოსავლეთისა, ისევე დასავლეთის მწერლობისათვის. პირველი სტრიქონიდან მოყოლებული დასრულებამდე ეს ქმნილება მომჯადოებელ შთაბეჭდილებას ახდენს მკითხველებზე, მარტო იმიტომ კი არა, რომ მისი ლექსი უზადოა, რომ მისი რითმა სიმდიდრითა და მუსიკალობით სწორუბოვარია, რომ მისი შედარებანი ისეთივე მარჯვე, მოხდენილი და ლამაზია, როგორიც თვით საქართველოს ბუნება, არამედ იმიტაც, რომ თავიდან ბოლომდე, მთელი ნაწარმოები მარტო სიყვარულის გრძნობით-კი არ არის გამსჭვალული, როგორც ეს ჩვეულებრივ რომანებში და პოემებში იყო ხოლმე, არამედ იქ თვით მგოსანიცა და მისი გმირებიც დიდ საზოგადოებრივსა და სოციალურ პრობლემებსაც დასტრიალებენ.

შოთას მოქმედი პირები მხოლოდ ეგოისტური გრძნობით გატაცებული და მარტო თავიანთ ბედნიერებაზე მხრუნველი ჩვეულებრივი არსებანი არ არიან, ჩვენი მგოსნის ქალებიც-კი ეროვნული და საზოგადოებრივი მოვალეობის შეგნებით დაჯილდოებულ გმირებს წარმოადგენენ: მათი მოქმედება მარტო პირადი ბედნიერების წადილით არ არის ნაკარნახევი, არამედ უკიდურეს განსაცდელის დროსაც-კი მათ თავიანთი სამშობლოს ბედნიერება არ ავიწყდებათ, რაზედაც ზრუნვა მათ პირად ბედნიერებაზე მეტად აწუხებდათ. ამ მხრივ იმდროინდელ მხატვრულ მწერლობაში შოთას ქმნილება ობოლ მარგალიტს წარმოადგენს.

სწორეთ საზოგადოებრივი და სოციალური ჰანგებით, ადამიანის ბუნების ფსიქიკის იშვიათი ცოდნითა და ფილოსოფიური სიბრძნით უხვად დაყურსვილობა ანიჭებს „ვეფხისტყაოსანს“ არაჩვეულებრივს მომხიბვლელობას. ეს უკვდავი პოემა სამი ძირითადი პრობლემის გასაშუქებლად არის დაწერილი: ქალისადმი რაინდული სიყვარული, გმირული თავგანწირულების მშვენიერება და ეროვნებისა და სარწმუნოებისადა მიუხედავად ძმად-ნაფიცობის მომხიბლავი სილამაზე. ყველა ამან „ვეფხისტყაოსანი“ შოთას თანამედროვეთათვისაც უებრო თხზულებად აქცია და ქართულ მწერლობისათვის დღევანდლამდისაც იგი სწორუბოვარ მაგალითად დარჩა: ვერც ზნიერებამ, ვერც მსოფლმხედველობის თვალსაჩინოდ შეცვლამ შოთა რუსთაველსა და მის ქმნილებას გენიალობისა და უკვდავების შა-

რავანდები ვერ დაუჩრდილა. იგი ისევ წინანდებურად ბრწყინავს და მომზიბვლელია.

ქართულ მხატვრულ მწერლობას გვერდს ხელოვნების სხვა დარგებიც უმშვენებდნენ. ხელოვნების არც ერთი დარგი არ მოიპოვება, რომელშიც ამ ხანაში საუცხოვო ძეგლები არ ყოფილიყო შექმნილი: ხუროთმოძღვრებამაც. მონუმენტური კედლის მხატვრობამაცა და ხელნაწერების შესამკობად განკუთვნილმა მინიატურებმა, ქედვითმა ხელოვნებამ, თუ მინანქრებმა, მუსიკამაც-კი ბევრი პირველხარისხოვანი ნაწარმოები დაქმნილება შესძინა საქართველოს.

საკმარისია დასახელებული იყო ისეთი დიდებული ძეგლები, როგორც არის უბისის, ყინცივის, გელათის კედლის მხატვრობა და მოზაიკა, ანდა, როგორც ჯრუჭის ოთხთავია, წყაროს თავისა და ტბეთის სახარებათა, ხახულისა და ანჩისხატების მოჭედილობაა, ისევ, როგორც ბეჭა და ბეშქენ ოპოზარების განმაცვიფრებელი ოქრომქანდაკებლობის ხელოვნების სხვა ქმნილებანიც.

აღსანიშნავია აგრეთვე ქართული მუსიკის ამავე ხანაში დიდი დაწინაურებაც: მრავალხმიანობის გაჩენასა და განვითარებასთან ერთად, საკომპოზიციო ხელოვნება ცალკე დარგად გამოეყო ისე, რომ ამ დროს საგალობლების სიტყვებისა და ჰანგის შემთხველნი საქართველოში სხვა და სხვა პირები იყვნენ. მაშინდელი ქართველი კომპოზიტორებისაგან შეთხზული ჰანგები საგალობო ნიშნებით შემკულს ფოლიანტებში იყო დაცული, რომელთაგან დღევანდლამდის ზოგი გადარჩენილია.

ხუროთმოძღვრების ძეგლთა შორის იმდენად ბევრი ნაგებობა არსებობდა იმ დროს, რომელთა მშენიერება ადამიანის ყურადღებას უნებლიეთ იპყრობს, რომ ყველას ჩამოთვლა შეუძლებელიც-კია: იკორთის, სამთავროს, ბერთუბნის, ბეთანიისა და სხვა ტაძრები ამ დიდი ხელოვნების მრავალმეტყველი მოწმენი არიან, იმისდა მიუხედავად, რომ თითოეული მათგანი საუკუნეთა განმავლობაში ძალზე დაზიანდა და წინანდელი ბრწყინვალეებიდან ბევრი რამ უკვე დაქარაღული აქვთ. მაგრამ იმ მაღალი დონის გასათვალისწინებლად, რომელსაც ამ დროს ქართულმა ხუროთმოძღვრებამ მიაღწია, კიდევ ერთის დასახელებაც საკმარისია: მარტო მთლად კლდეში გამოკვეთილი ვარძიის მონასტერიც, მრავალი სენაკებითა და საუცხოვოდ მოხატული ეკლესიითურთ, დაანახევებს ადამიანს, თუ რამდენად ძლიერი იყო ხელოვნების ეს დარგი მაშინდელს საქართველოში.

ამ რიგად ქართველი ხალხის კულტურის განვითარებისა და დიდი წარმატების ის საფეხური, რომელიც მან მეთორმეტე საუკუნეში განვლო; თანასწორი სიძლიერით არის განსაზიერებული ცხოვრებისა და შემოქმედების ყოველ სფეროში, პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივი წყობილება იყო, თუ სოციალური პრობლემების ძიება-გადაჭრა, ეკონომიკა იყო, თუ გონებრივი და მატერიალური კულტურა.

მაშინდელი საქართველოს ძლიერების მთავარ საფუძველს სწორედ ეს თანასწორი განვითარება და წარმატება წარმოადგენდა: ამან შეაძლე-

ბინა ქართველ ხალხს მომდევნო საუკუნეებში დატრიალებული დიდი პოლიტიკური და ყოველგვარი სხვადასხვა თავსდამტყდარი უბედურება და განსაცდელი ისე აეტანა, რომ სამი საუკუნის განმავლობაში მრავალგვარი დაბრკოლებისა და მრავალგვარი ზიფათისდა მიუხედავად საქართველომ მაინც სახელმწიფოებრივობა და მთლიანობა შეინარჩუნა.

მაშინდელს საქართველოში განსაკუთრებული ყურადღება ჰქონდა ეკონომიურ პრობლემებსაც მიპყრობილი. უკვე დავით აღმაშენებელი მიმოსვლისა და სავაჭრო გზების გაუმჯობესებაზე ზრუნავდა: ძნელადსავალი გზები გაასწორებინა და ქვაფენილჰყვნა, მდინარეებზეც სათანადო ადგილას ხიდები ააგო. ერთი ასეთი ნაგებობის ნაშთი, ბასილეთის ხიდი, დღევანდლამდისაც დაცულია.

თამარმა ჯაგახეთისა და მთელი მესხეთის საქართველოს შუაგულთან, დედაქალაქ ტფილისთან, მკვიდროდ დასაკავშირებლად, რაკი მესხეთი საქართველოსთვის მარცვლეთის მარაგის ნამდვილს ბელელს წარმოადგენდა და შესაქონლეობისათვისაც აუცილებელი საუცხოვო საზაფხულო საძოვრების მქონებელი იყო, პირდაპირი უმოკლესი გზა გააყვანინა თრიალეთზე. ამასთანავე გადმოსავლის იქ-აქეთ საქარავნო ფუნდუკები (სასტუმროები) ააშენებინა, რომ ქარბუქსა და ზამთარში თოვლის ნამქერის დროს გზაჯვრებასა და ქარაენებს იქ თავის შეფარება და საქმელსასმელისა და პირუტყვისათვის საკვების შოვნა შესძლებოდათ.

XII საუკუნეში საქართველოში მოსახლეობის სწრაფ ზრდასთან დაკავშირებით და მეურნეობის გაინტენსივების მიზნით, საქართველოს მთავრობამ, თამარის ბრძანებით, ორი დიდი სარწყავი არხი გაიყვანა: ერთ მათგანს, ალაზნის არხს, 119 კილომეტრის სიგრძე ჰქონდა და 53000 ჰექტარ მიწას რწყავდა, მეორეს, სამგორის არხს, 20 კილომეტრი ჰქონდა სიგრძე. ამავე ხანაში წყალსადენების გაყვანასაც განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ. მაგ., 1202 წ. ანტონ მწიგნობართუხუცესმა შიომღვიმის უღბანოს სხალტბიდან, 7 კილომეტრის სიშორეზე, ქედს იქიდან წყალსადენი გაუყვანა, რომელიც ამ სავანეს დღელამეში 243000 ლიტრს წყაროს წყალს აწვდიდა. როგორც არხები, ისევე წყალსადენი მაშინდელი ქართული ჰიდროტექნიკური ცოდნის მაღალი დონის დამამტკიცებელია.

დაწინაურებულს სასოფლო მეურნეობასა და მესაქონლეობასთან ერთად, საქართველოს ამ ხანაში აღებმიცემობაც, როგორც შიგნითი, ისევე საგარეოც განვითარებული ჰქონდა. ქართველ სოცდაგრებს მაშინ ისეთ შორეულ ქვეყნებთან ჰქონდათ სავაჭრო ურთიერთობა, როგორც ეგვიპტე იყო სამხრეთით და რუსეთი ჩრდილოეთით. საექსპორტო ვაჭრობა ფართოდ იყო გავრცელებული. ეგვიპტიდან, ალექსანდრიიდან, მაგ., საუბეთესო ღირსების მატყლი მოჰქონდათ. თვით საქართველოდან ბამბა, მალემსობოლი ცხენები და ჯორები, საუკეთესო ხარისხის მატყლი, აბრეშუმი, ტანისამოსი, ხალიჩები, ქურჭები, სინდიყი (ვერცხლის წყალი) და სხ. გაჰქონდათ. საქართველოს საექსპორტო ვაჭრობის ერთერთ სავანთავანს საუცხოვო ოქროქსოვილებიც შეადგენდა. ნავთიუკი მიჰქონდათ აქლემებითა და გემებით საქართველოს სახელმწიფოდან.

საქართველო, თავისი ინტენსიური მეურნეობისა და ფართო აღებმცემობის წყალობით, ფინანსურად მდიდარი ქვეყანა იყო. საკუთრივ საქართველოს (უყმადნაფიცო ქვეყნებოდ) ყოველწლიური სახელმწიფო სალაროს ფულადი შემოსავალი 3.750.000 ოქროს მანეთს უდრდა. ამავე ხანაში-კი მცირე აზიის შემოსავალიც-კი 2.475.000 მან., არაბეთის ერაცის 2.250.000 მან. და ფარსის 2.153.460 მან. შეადგენდა მხოლოდ. დას. ევროპის ქვეყნებიდანაც ინგლისის მეფის შემოსავალი 1300 წელს 4 000 000 ოქროს ფრანკს, ზოლო საფრანგეთის 1311 წელს 3 000 000 ფრანკს არ აღემატებოდა. საქართველოს შემოსავლის ზემოაღნიშნული თანხა მხოლოდ ფულადი შემოსავლის ოდენობაა, ამას გარდა მას სულადად დაწესებული გადასახადების შემოსავალიც ჰქონდა. სწორედ ასეთმა ეკონომიურმა კეთილდღეობამ მისცა საშუალება საქართველოს და ხალხს აეტანა ის საშინელი პოლიტიკური და ეკონომიური განსაცდელი, რომელიც მას XIII საუკუნეში დაატყდა თავს, მეტადრე მონღოლთა ბატონობის ხანიდან მოყოლებული.

გიორგი IV ლაშა (1218 — 1222)

მონღოლთა პირველი გამოჩენა

20 წლის იყო გიორგი-ლაშა, როდესაც მისი სახელოვანი დედა გარდაიცვალა და ბედმა ამ ჭაბუკ მეფეს საქართველოს საკეთმპყრობელობა არგუნა.

თამარის მემკვიდრეს ფრიად პასუხსაგები მოვალეობა დააკისრა ისტორიამ: თუნდაც მრავალ ახალ შემოერთებულ ქვეყანას მომტკიცე და სახელმწიფოებრივი მოწყობა სჭირდებოდა. ეს მხოლოდ მიზანშეწონილი. კეთილ-მოსურნე სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობითა და შორსგამჭვრეტელი სოციალური პოლიტიკით იყო შესაძლებელი. სამწუხაროდ, გიორგი-ლაშას რაინდული სულისკვეთების, სიმამაცისა და თავისუფალი აზროვნების მიუხედავად, ვითარცა დედისერთა განებივრებულს შეიღს, უნიანი ადამიანის ხასიათი ჰქონდა და მის აჩქარებულ ხასიათს ქვეყანა არაერთხელ ცუდ მდგომარეობაში ჩაუგდია.

რაკი სამეფო ტახტზე ჭაბუკი მეფე აღმოჩნდა, მეზობლებმა გადასწყვიტეს, რომ დადგა დრო, როდესაც მათ საქართველოს ყმადნაფიცობისაგან განთავისუფლების საშუალება მიეცემოდათ. პირველად საქართველოს განძის ათაბაგი განუდგა. გიორგი-ლაშამ საქართველოს მთავრობასთან ერთად გადასწყვიტა, რომ ასეთი მცდელობისათვის დაუყოვნებლივ წინააღმდეგობა გაეწია, რომ სხვებსაც ამ მაგალითისათვის არ მიეზამათ და ჯარითურთ იოანე ათაბაგის მეთაურობით გიორგი-ლაშაც განძის ათაბაგის წინააღმდეგ გაემგზავრა.

ამ ამბის გაგებისთანავე ათაბაგმა უბრძოლველად ქ. განძამდე დაიხია და წინააღმდეგობის გაწევა მხოლოდ ქალაქში გადასწყვიტა. საქართველოს მთავარსარდალმა არჩია, რომ პირდაპირი იერიშის მიტანის მაგი-

რად; განძის ათაბაგი გარემოცვით აქრულდებინა, რომ დამორჩილებულიყო. გარემოცვის წესით განძის აღებისათვის, უფრო ხანგრძლივი დრო იყო საჭირო. გიორგი-ლაშას იმპულსითური ხასიათი-კი ასეთი ბრძოლის წესს ძნელად ურიგდებოდა და, როდესაც მთავარსარდლის დაყოლიება მან ვერ მოახერხა, განძის გარსშემოსავლელად და პირდაპირი იერიშით საქმის გადასაწყვეტად, მთავარსარდლის დაუკითხავადა და უცნობელად-ც-კი, თავისი ჯარის ნაწილიდან ოთხი ათასი მებრძოლი წაიყვანა.

მეფისაგან ასეთი მცირერიცხოვანი ნაწილითურთ სამხედრო მოქმედების დაწყება განძის ათაბაგს არ გამოჰპარვია და იმ დროს, როდესაც გიორგი-ლაშა თავის ჯარითურთ უკვე ქალაქს უკან იყო მოჭკეული, მოულოდნელად განძის ზღუდიდან მოლაშქრეთა საკმაოდ დიდი ნაწილი გამოიჭრა და ცხარე ბრძოლა ატყდა. აუცილებელი უბედურების თავიდან აშორება მხოლოდ გიორგი ლაშასი და მის თანამებრძოლ სამხედრო მეთაურთა პირადი მამაცობის წყალობით შეიქნა შესაძლებელი. ამ ბრძოლას ორივე მხრიდან დიდძალი მსხვერპლი შეეწირა: განძელები ასეთს მედგარს წინააღმდეგობას არ მოელოდნენ, ამიტომაც შედრკნენ და უკან დაიხიეს. მაგრამ გიორგი-ლაშას რაზმიც უკვე იმდენად შეთხლებული იყო, რომ მას დადევნება აღარ შეეძლო და განძაში შეჭრა ვერ მოახერხა. ამ რიგად კბატუკ მეფის მიერ დასახული ამოცანა მიუღწეველი დარჩა.

საქართველოს ჯარის მხედართმთავარი ივანე ათაბაგი შეშფოთდა, როდესაც გაიგო, რომ მეფე ოთხი ათასი ჯარისკაცითურთ უცნობელად საომრად წასულიყო. მოსალოდნელ განსაცდელის თავიდან ასაცილებლად, იოანე ათაბაგი საქართველოს ჯარითურთ მისაშველებლად დაიძრა და იმ დროს, როდესაც უკვე შუა გზაზე იყო, უკან მომავალი გიორგი ლაშა და მისი ძალზე შეთხლებული რაზმი შეხვდა. ათაბაგმა მეფეს ცხარე საყვედური გამოუცხადა, რომ ქართული სამხედრო სამართლის დარღვევით, მან, მთავარსარდლის უცნობელად, ბრძოლა დაიწყო. ივანე ათაბაგმა და სხვა მხედართმთავრებმა მეფეს განუცხადეს, რომ თუ მომავალში კიდევ ასეთი რამ მოხდებოდა, ისინი სამსახურსაც თავს დაანებებენ და სამეფო დარბაზსაც ჩამოჰშორდებიან. მეფე გულწრფელად შეწყუბდა, ცხენიდან ჩამოხტა და მთავარსარდლის წინაშე ბოდიში მოიხადა.

მთავარსარდლობის მიერ არჩეული წესი უფრო სამართლიანი გამოდგა. გარემოცვამ განძელები ქალაქში ისეთ განსაცდელში ჩააგდო, რომ განძის ათაბაგი იძულებული გახდა, საქართველოს მთავრობისათვის შენდობა ეთხოვა. დიდძალი ძღვენის მირთმევის შემდგომ, ყმადნაფიცობის აღთქმის დადების მერმე და ყოველწლიური ხარკის ხვედრის გადაცემის უმალ, საქმე მოგვარებულად იყო მიჩნეული და საქართველოს ჯარის შინ დაბრუნდა.

ეს ყმადნაფიცთა ურჩობის მხოლოდ პირველი შემთხვევა იყო: საქართველოს სამხრეთის და სამხრეთ დასავლეთის მეზობლებმაც სცადეს ყმადნაფიცობისაგან განთავისუფლება. ამიტომ 1219 წელს საქართვე-

ლოს მხედრობას სამხრეთითა და სამხრეთ-დასავლეთის სანაპიროებისაკენ ნახჭევანმდის გალაშქრებაც მოუხდა, ოროტინისა და სხვა იმ ციხეების ასაღებად, რომელთა დამორჩილება მოხერხდა კიდევ. შემდეგ ზღაღის სულტნის ყმადნაფიცობის აღდგენაც საჭირო გახდა და კორნუქალაქიც წინანდებურად მომტკიცებულ იქნა.

ამ რიგად, საქართველოს, როგორც აღმოსავლეთით, ისე სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე ყველა ყმადნაფიცმა სამფლობელოებმა ოგრძნეს, რომ, მეფის სიკბუტყისდა მიუხედავად, საქართველოს მოპოვებული სამფლობელოს დაცვის უნარი მაინც შენარჩუნებული ჰქონოდა.

მშედობიანობა რომ დამყარდა, სწორედ ამ დროს დასავლეთ ევროპიდან გიორგი ლაშას რომის პაპის ჰონორიუსის ეპისტოლე მოუვიდა, რომლითაც ის სთხოვდა, რომ მისი მეთაურობით ევროპელ ქრისტიან სახელმწიფოთაგან განზრახულს ჯვაროსანთა ომში საქართველოსაც მიეღო მონაწილეობა. რომის პაპს უნდოდა, რომ საქართველოს სახელმწიფოს ჯარს თავისი მონაწილეობით ევროპელ ჯვაროსანთათვის მაჰმადიანთა წინააღმდეგ პალესტინაში სამხედრო მოქმედება გაეადვილებინა.

გიორგის რაინდულს სულისკვეთებას ასეთი გეგმა კარგა ეგუებოდა და მანაც სიამოვნებით განაცხადა თანხმობა. ის სამზადისსაც შეუდგა, მაგრამ მოულოდნელად მთელი ეს გეგმა ჩაეშალა: თვით საქართველოს საზღვარზე გამოჩნდა ახალი, მანამდე სრულებით უცნობი მტერი, რომლის წინააღმდეგ ბრძოლა დასჭირდა. ეს მტერი მონღოლები იყვნენ.

მონღოლები მთელი მახლობელი აღმოსავლეთისათვისაც სრულებით უცნობ ეროვნებას წარმოადგენდნენ. ისინი პირველად ჩინგისხანმა გააერთიანა, ფართო საისტორიო და პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოიყვანა. ზვარაზმშაჰ მუჰამედის წინააღმდეგ ომის გამო, მონღოლები დამარცხებულს მუჰამედსა და მის შვილს ჯალალედინს დაედევნენ. ლტოლვილი მუჰამედი რომ მოკვდა. შემდგომ მონღოლები ბრძოლას უკვე მისი ვაჟი შვილის ჯალალედინის წინააღმდეგ შეუდგნენ. რამდენჯერმე დამარცხების შემდეგ, ჯალალედინმა სცადა, ერანში ფეხი მოეკიდა და თავისი დაუძინებელი მტრებისათვის იქიდან გაეწია წინააღმდეგობა. ჩინგისხანმა მის კვალდაკვალ დასადევნებლად თავისი ოთხი სარდალი მოწინავე ლაშქრითურთ წარმოგზავნა, რომელთაც ამას გარდა ადგილობრივი პირობების დაზვერვაც დაავალა.

მონღოლთა ჯარმა საქართველოს საზღვრებს მოაღწია. ჩინგისხანის დავალებით ცნობების შეგროვების შემდგომ, მას უნდა პირი ისევ თავის სამშობლოსაკენ ებრუნებინა. ერანიდან მომავალთ, მათ უნდა დარუბანდის გზით კავკასიონის ქედი გადაელახათ. ასე და ამგვარად მონღოლები 20 ათასი ჯარისკაცითურთ საქართველოს საზღვარს მოადგნენ, უმთავრესად საჭირო საძოვრების საძებნელად. ამ ჯარს ჯებე და სუბუდაი მეთაურობდნენ. ეს ისეთი სისწრაფით მოხდა, რომ საქართველოს სანაპირო ჯარმა მხოლოდ მიმავალი მოწინააღმდეგის უკან დადევნება მოასწრო.

გიორგი ლაშა მაშინვე შეუდგა ლაშქრის შეყრას, მაგრამ, როდესაც

ბრძოლაზე მიდგა საქმე, მონღოლებმა ჩინვისხანის მიერ შემოღებული ბრძოლის ზერზი გამოიყენეს: მათი ჯარი ჩვეულებრივ ორ ნაწილად იყოფებოდა ხოლმე, ერთი მოწინააღმდეგეს პირისპირ ებრძოდა, მეორე წინასწარ გარკვეულ ადგილას ჩასაფრებული ჰყავდათ. ბრძოლის დაწყების შემდგომ, გარკვეულ დროს რაზმი განზრახ უკან იხევდა და ვითომც მირბოდა იმ ადგილამდე, სადაც ჯარი იყო ჩასაფრებული, როდესაც ისინი ამ ადგილს გასცილდებოდნენ, მონღოლთა ჩასაფრებული რაზმი უნდა უეცრად ამოცვივებულიყო. განზრახ უკან დახევი მონღოლთა რაზმიც მაშინვე შეჩერდებოდა და ორმხრივ მოქცეულ მოწინააღმდეგეს ბრძოლას აუტეხდა. ამგვარ სამხედრო მოქმედების მოულოდნელობა შუაში მომწყვდეულ მოწინააღმდეგეზე თავზარდამცემ შთაბეჭდილებას ახდენდა და მონღოლები ამის წყალობით ადვილად იმარჯვებდნენ ხოლმე.

ამ შემთხვევაშიც საქმე ასევე დატრიალდა: საქართველოს ჯარიც დამარცხდა. მაგრამ მონღოლები მაინც საქართველოს მხედრობას არ დასდევნებინან, არამედ ისევ თავიანთთვის შესაფერისი საძოვრების საძებნელად გაბრუნდნენ.

ერთი წლის შემდგომ მონღოლები მოვიდნენ, მაგრამ ამ დროისათვის საქართველოს უკვე საკმაო სამხედრო ძალა ჰყავდა თავმოყრილი და, როდესაც მონღოლებმა ქართველთა ჯარის მზაობა გაიგეს, საქართველოს უბრძოლველად გაეცალნენ, მთები გადალახეს და თავიანთ ქვეყანაში დაბრუნდნენ.

საქართველოს მთავრობას ეს ბრძოლა შემთხვევითი მოვლენა ეგონა და იმდენადაც არ მიუქცევია მისთვის ყურადღება, რომ შემატინანეს, რომელსაც ეს ამბავი აქვს მოთხრობილი, საქართველოში შემოსეული ამ ხალხის სახელი არც-კი აქვს აღნიშნული. შემდეგშიც, მონღოლთა მეორედ გამოჩენამდე მცდარი წარმოდგენა ჰქონდათ ამ ახალ მტერზე და ეჭვი არ შეჰპარვიათ, რომ მთელი მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიაში მრავალგვარი განსაცდელითა და უბედურებით სავსე ხანა იწყებოდა.

გიორგი ლაშა, მონღოლების გაცლის შემდგომ, თავისი დის რუსუდანის გათხოვების საკითხით იყო გართული. 1222 წელს ის მოკვანში გაემგზავრა შირვან-შაჰზე თავისი დის დასანიშნავად, და აქ ის მოულოდნელად ავად გახდა და ამავე წელს 18 იანუარს გარდაიცვალა.

გიორგი ლაშა თავისუფალი აზროვნობისა და დამოუკიდებელი შეხედულების და ქვეყნის მიმდევარი ადამიანი იყო, გასართობის მოყვარულიც, სუფიების მოძღვრების თაყვანის მცემელიც. მას ცოლი არ შეურთავს. უყვარდა ერთი ველისციხელი მანდილოსანი, რომელიც სხვაზე იყო გათხოვილი და რომლისგანაც მას შვილი შეეძინა, დავითად წოდებული.

გიორგი ლაშამ უდარდელობა გამოიჩინა, როდესაც სახელმწიფოებრივი მისი მოვალეობა დაძაბულ მოღვაწეობასა და ქვეყნის კეთილდღეობაზე მზრუნველობას თხოულობდა. მართა ის გარემოება-კი არ იყო

გამაფრთხილებელი, რომ საქართველოს საზღვარზე მანამდე სრულებით უცნობი ახალი მტერი გამოჩნდა, არამედ ამ დროისათვის უკვე 1218 წელს საგრძნობი შეიქმნა ეკონომიური კრიზისის დასაწყისიც: ფასები გაზრდილა და ცხოვრება გაძნელებულა. სამხრეთის სანახებში, კერძოდ ქ. ანისში ისეთი გაჭირვება ყოფილა, რომ ამის შესახებ იმდროინდელს ძეგლშიც გვაქვს ცნობები დაცული.

ფასების ზრდასა და ცხოვრების გაძვირებასთან დაკავშირებით, ანისის მართლმადიდებელ სამღვდელოებს ქართველ და სომეხ ქალკედონიან მრევლისათვის წესების ასრულებისათვის განკუთვნილი გასამრჯელო იმდენად გაუდიდებია, რომ ამ ნიადაგზე მრევლსა და სამღვდელოებს შორის დიდი უთანხმოება ჩამოვარდნილა. მრევლს უარი განუცხადებია ასეთი დიდი გასამრჯელოს მიცემაზე, ხოლო სამღვდელოებს ამის საპასუხოდ წესების ასრულებაზე უთქვამს უარი. მრევლსაც ეკლესიაში სიარულისათვის თავი დაუხეობია. ატეხილი შუღლი იმდენად გამწვავებულა, რომ ამ საქმის მოსაწესრიგებლად თითონ ქართული ეკლესიის საქმემპყრობელის კათალიკოს-პატრიარქის ჩარევა გახდა აუცილებელი.

1218 წელს ეტვიფანე ქართლისა კათალიკოსი, იმის მომიზევნებით, რომ ანისში ახლად აგებული ეკლესია უნდა ყოფილიყო ნაუკრთხი, ანისში ჩავიდა და ეს საქმე გააჩნია. კათალიკოსმა მრევლს მხარი დაუჭირა და გასამრჯელოს გადიდება მოჭარბებულად სცნო. იმდროინდელი ეკონომიური პირობებისდა მიხედვით, მან შესაძლებლად დაინახა, რომ ის ნიხრა, რომლის შემოღებასაც ანისის ქართული სამღვდელოება მოითხოვდა, ერთ მესამედამდე შემცირებულყო. ამ რიგად აქ მრევლსა და სამღვდელოებს შორის ეკონომიურ ნიადაგზე აღმოცენებული ბრძოლის სურათი გვაქვს, მაგრამ 1218 წელს ამ ბრძოლის მხოლოდ დასაწყისი იყო.

რუსუდან მეფე (1222 — 1245)

ჯალალედინის შემოსემა საქართველოში და მონღოლთა ბატონობის დამყარება

1222 წელს რომ გიორგი ლაშა გარდაიცვალა, საქართველოს სამეფო ტახტზე ასაყვანი პიროვნების საკითხი კვლავ ქალის უფლებამოსილებასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. ამ შემთხვევაში საქმე უფრო იმის გამო იყო გართულებული, რომ ლაშა გიორგის ვაჟიშვილი დარჩა, დავითად წოდებული. ქართული სახელმწიფო სამართალის ძალით, უკანონო შეიღს თავის მამის მემკვიდრეობის უფლება არ ჰქონდა. ამიტომაც დავითი საქართველოს მემკვიდრედ არც თითონ გიორგი ლაშას ჰყოლია სიკვდილის წინ მიჩნეული, არც სხვას ვისმე მოსვლია ფიქრად, რომ რუსუდანის მაგიერ ის შეიძლებოდა ყოფილიყო აყვანილი.

თამარის შემდგომ სამეფო ტახტზე ქალის მეფობის შესაძლებლობა არავის გააკვირვებდა, მაგრამ, სამწუხაროდ, რუსუდანი თამარი არ იყო. ის იმდროინდელი რთული პოლიტიკური საგარეო და შინაური მდგომარეობისათვის შესაფერისი მმართველი ვერ გამოდგა.

1222 წელს რუსუდანის მეფედ დასმის შემდეგ, საქართველოს სამეფოს მესვეურებმა გადასწყვიტეს, რომ რუსუდანისათვის 1223 წელს არზრუმის მფლობელის შვილი მულის-ედინი მოეყვანათ, რომელსაც, პირადად სილამაზესთან ერთად, საქართველოს მთავრობის თვალსაზრისით ის ღირსებაც აღმოაჩინდა, რომ მან გაქრისტიანება იკისრა, ოღონდ-კი საქართველოს მეფის რუსუდანის ქმრობის ღირსი გამხდარიყო. მისგან რუსუდანს უფროსი ქალიშვილი თამარი და შემდეგ ვაჟიშვილი დავითი შეეძინა, რომელსაც შერამე დავით ნარინი ეწოდა.

1222 წლიდან მოყოლებული 1225 წლამდის საქართველო წვრილ-წვრილ ომებში იყო გართული. საქართველოს მთავრობის მაშინდელ მესვეურებს იოანე ათაბაგის მეთაურობით, იმდროინდელი საერთაშორისო მდგომარეობის სერიოზულობა სრულებით შეგნებული არ ჰქონდათ: ის, რაც ხვარაზმშაპ მუჰამედს დაემართა, მათთვის გამაფრთხილებელ გარემოებად ვერ გამოდგა. მუჰამედმაჯ-კი ჯერ კიდევ თავის სიცოცხლის დროსვე განიზრახა, ერანის აზერბაიჯანი თავისი გავლენის ქვეშ მოექცია და მისი დაცვა თავის მოვალეობად დაესახა, მუჰამედის ამ მოქმედებამ საქართველოს მთავრობის პოლიტიკური სიფხიზლე ვერ გააძლიერა.

როდესაც მამის სიკვდილის შემდგომ მუჰამედის შვილმა ჯალალედინმა ერანში გამაგრება სცადა და მაჰმადიანთა მფარველობა იკისრა, მან რუსუდანს და საქართველოს მთავრობას მუქარითა და ქადილით საეცე წერილი გამოუგზავნა და ნებაყოფლობით დამორჩილება მოსთხოვა. მასობრივად აღმოსავლეთში მდებარე მაჰმადიანთა სამფლობელოების უფროსებს-კი მან შეუთვალა: დადგა დრო, როდესაც ქართველთა მძლავრობას ბოლო მოეღებოდა და მაჰმადიანობა წინანდებურად გამარჯვებული იქნებოდა. ჩემს მიზანს მხოლოდ ეს შეადგენს, რომ, როცა საქართველოს ქედს მოვანგრეებ და მაჰმადიანობის გამარჯვებას უზრუნველყვავ. კეთილ-მეზობლურ დამოკიდებულება დავამყარო ყველასთანაო. ამ მფლობელებს გულუბრყვილოდ ეგონათ, რომ ეს მართლაც მისი გულწრფელი განზრახვა იყო.

ჯალალედინის მუქარამ საქართველოს მმართველ წრეებში მედიდური დამოკიდებულება გამოიწვია და მას დამცინავი პასუხი გაუგზავნეს: მამა შენი შენზე უფრო ძლიერი იყო, მაგრამ რაც მონღოლებისაგან მას დაემართა, ეს შენც კარგად გეცოდინება, იგივე მონღოლები საქართველოს საზღვრებს მოადგნენ, მაგრამ იძულებულნი იყვნენ უკან დაეხიათო. ამ პასუხიდან ჩანს, რომ საქართველოს მთავრობის მესვეურთ პოლიტიკურ საქმეთა იმდროინდელ მიმდინარეობაზე სრულებით მცდარი წარმოდგენა ჰქონდათ. ასეთ პირობებში საქართველოს მთავრობის სათავეში მდგომი სამხედრო პირები ჯეროვანი სიფხიზლით ვერ მოეკიდებოდნენ იმ საშიშროებას, რომელიც ქვეყანას მოელოდა, როგორც ჯალალედინის, ისევე მეტადრე მონღოლთა შემოსელისაგან.

საქართველოს მთავრობა მაინც ნელნელა სამხედრო მზადებას შეუდგა. ჯალალედინმა დასწრება ამჯობინა და ამიტომ, სანამ საქართველო სამ-

ზედრო სამზადისს დაამთავრებდა. 1225 წელს შემოდგომას, დიდძალი ჯარითურთ საქართველოს საზღვრები გადმოლახა და დვინის სანახების აოხრება დაიწყო. ჯალალედინი ისეთი სისწრაფით მოქმედებდა, რომ ჯერ კიდევ ჯარის შესაფერისი რაოდენობა მოყრილი არ იყო საქართველოში, რომ ის დვინის სანახებიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით დაიძრა და ცნობილს ციხე-ქალაქს, მალალ კლდეზე მდებარე გარნისს მიაღწა.

გარნისის თავზე მას საქართველოს ჯარი დახვდა. ქვევით ჯალალედინი იღვა თავისი ლაშქრითურთ, მწვერვალზე საქართველოს ჯარი იმყოფებოდა. ქართველები მეშველი ჯარის მოლოდინში ბრძოლის დაწყებას არ აპირებდნენ, მაგრამ ხეარაზმაშაჰმა თითონ დაიწყო და თავიანჭირული ბრძოლის შემდეგ, ჯალალედინმა გაიმარჯვა.

რაკი ჯალალედინს დვინი ჯერ კიდევ დაპყრობილი არ ჰქონდა, ამიტომ გარნისთან ლაშქრის სათანადო რაოდენობის დატოვების შემდგომ, დვინის ასაღებად წავიდა. დვინი აიღო კიდევ და ქალაქი თავის ლაშქარს გააძარცვინა. შემდგომ მან სამხედრო მოქმედება საქართველოს წინააღმდეგ ორი მიმართულებით დაიწყო.

ჯალალედინი რომ ჩრდილოეთისაკენ დაიძრა, რუსუდანი დასავლეთ საქართველოში. ქუთაისში გადავიდა, ხოლო ტფილისის დაცვა ტფილისის ციხისთავს მიანდო.

1225 წელს დეკემბერში ჯალალედინი ტფილისს მოადგა. საქართველოს მთავარსარდლობას სრული დაბნეულობა ეტყობოდა: ამირსპასალარის ხელმძღვანელობა არსად არა ჩანდა. ამავე დროს ჯალალედინი მართა სამხედრო საშუალებით-კი არ მოქმედებდა, არამედ ჯაშუშებისა და მოსყიდულთა საშუალებითაც: 1226 წელს 9 მარტს, ტფილისის მავმადიანთა მოღალატური მოქმედების წყალობით, ჯალალედინის ჯარმა ქალაქ ტფილისში შეჭრა მოახერხა და ქალაქი დაიპყრო.

საქართველოს დედაქალაქში ველური ძარცვა-გლეჯა და ხალხის საზარელი ელეთა ატყდა: დაუნდობლად ხოცავდნენ სქესისა, წლოვანებისა და ეროვნებისდა განურჩევლად. თითონ მავმადიანთაც ამ დაწიოკების დროს სანანურად გაუხდათ, რომ ჯალალედინისაგან ასე ბრიყუულად მოტყუებულნი დარჩნენ. დამახასიათებელია, რომ მოღალატეთა შორის ტფილისში თითონ რუსუდანის ქმარ-ყოფილი, არზრუმის მფლობელის შვილი მუღის-ედინი-კი აღმოჩნდა, რომელიც ძლევაშოსილ მტერს მიემხრო.

ქალაქ ტფილისის აღების შემდგომაც, მდგომარეობა სრულებით ისეთი უიმედო არ იყო, როგორც საქართველოს დაბნეულ მთავარსარდალს სჩვენებია: ისნის ციხე ჯალალედინს და მის ჯარს მამაცურად უწევდა წინააღმდეგობას. ამავე დროს ძალიან მკაცრი ზამთარი იღვა და ზამთრის სუსხი და ყინვა სამხრეთიდან მოსულ ხეარაზმელთა ლაშქარს დიდად აწუხებდა. მთავარსარდლობამ მაინც გადასწყვიტა, ვითომც ისნის ციხიდან წინააღმდეგობის გაწევას აღარავეითარი მნიშვნელობა აღარ ჰქონო-

დეს, ამიტომ ისნის ციხისთავს ბრძანება მოუვიდა, რომ ციხე დაეცალა და მტრისთვის გადაეცა.

თუმცა ტფილისის ციხისთავი და მეციხოვნენი ამ განკარგულების წინააღმდეგნი იყვნენ, მაგრამ მთავრობის ბრძანების ურჩობა ვერ გაბედას და მიღებული განკარგულებისა და დადებული შეთანხმების თანახმად, ისნის ციხეც ჯალალედინის ხელში გადავიდა. საქართველოს დედაქალაქიც მტერს უკვე მთლიანად ჩაუვარდა ხელში.

ტფილისის დაპყრობა ჯალალედინისათვის დიდი გამარჯვება იყო, ამავ დროს საქართველოსათვის ეს დიდ მარცხს წარმოადგენდა, რომლის ანარქელი მთელს მახლობელ აღმოსავლეთში საგრძნობი უნდა გამხდარიყო: საქართველოს ჯარის უძლევლობის სახელს უკვე დიდი ჩრდილი ჰქონდა მიყენებული.

საქართველოს სხვადასხვა თემში დამარბეველი ლაშქრის გასევის შემდგომ, ბრძოლა ჯალალედინმა 1226 წ. განაახლა. ამ დროსაც საქართველოს მთავარ სარდლობას ივანე ათაბაგის მეთაურობით სრული დაქსაქსულობა ეტყობოდა: შერთებული სამხედრო ძალით წინააღმდეგობის გაწევის მიგეერ, ცალკეული დიდი სამხედრო თანამდებობის პირნი სახითაოდ ციხე-სიმაგრეებში ზოგი ანისში, ზოგი კარში ჩაიკეტნენ და მტრისთვის წინააღმდეგობის გაწევას იქ ლამობდნენ. გამაგრების ასეთი ცდა ჯალალედინს უადვილებდა ბრძოლას. ჯალალედინმა თავისი ჯარი ორ ნაწილად გაჰყო და ამ ორი ციხის გარემოცვა დაიწყო. ასეთ პირობებშიც-კი მან მაინც ვერც ანისისა და ვერც კარის აღება ვერ მოახერხა. რაკი ამ მხრივ მიზანი მიუღწეველი დაურჩა, სამხედრო ცბიერებით, ტფილისში დაბრუნება ირჩია, გულში-კი ხლათის წინააღმდეგ გალაშქრება ჰქონდა გადაწყვეტილი. ხლათი საქართველოს ყმადნაფიც სამფლობელოს წარმოადგენდა და ხლათელები საქართველოს უჭერდნენ მხარს ჯალალედინის წინააღმდეგ. თავისი მოქმედება რომ გაეადვილებინა, ჯალალედინმა განზრახ არია გზები. ტფილისიდან სწრაფად აიყარა და მოკლე გზით ხლათის წინააღმდეგ გაილაშქრა. მაგრამ ქართველებმა ხლათელებს მოსალოდნელი განსაცდელის ამბავი დროულად აცნობეს. ამის წყალობით მათ საშუალება ჰქონდათ ხვარაზმშაჰის ლაშქარს მომზადებული დაჰხვედროდნენ. მას შემდეგ, რაც მათ გაგონილი ჰქონდათ, რა დაემართა საქართველოს ყმადნაფიცს სხვა სამფლობელოებსა და თითონ ტფილისში მყოფ ქრისტიანებს და მაჰმადიანებსაც-კი, ხლათელებმა გადაწყვიტეს ჯალალედინისათვის თავგანიწრული წინააღმდეგობა გაეწიათ. ჯალალედინმა ხლათის ხელში ჩაგდება მართლაც ვერასგზით ვერ მოახერხა.

ხვარაზმშაჰისა და მისი ლაშქრის თავაშეებულობამ და ერთი წლის ბატონობამ ტფილისელებსაც აუხილა თვალი. ამ მტარვალის მბრძანებლობა ტფილისელ მაჰმადიანებისათვისაც აუტანელი შეიქმნა. ამიტომ თავიანთი წინანდელი საქციელი მათ სანაურად გაეხადათ და საქართველოს მთავრობას საიდუმლოდ მოციქულები გაუგზავნეს, რომ ტფილისი ჯალალედინის ბატონობისაგან გაეთავისუფლებინა. გონს მოვიდა აგრეთ-

ვე რუსულდანიის ქმარყოფილი მულისედინიც, ისიც ხვარაზმშაპს გამოეპარა და საქართველოს მთავრობას ტფილისის მდგომარეობისა და იქ დაბანაკებული ხვარაზმშაპის ლაშქრის შესახებ საიდუმლო ცნობები მიუტანა.

საქართველოს მთავრობამაც გადასწყვიტა ტფილისის ასაღებად ყოველივე ღონისძიება ეხმარა და 1226 წელს წარგზავნილმა ქართულმა ჯარმა ტფილისი კვლავ დაიპყრო.

ამავე დროს საქართველოს მთავრობა უმწეო მდგომარეობაში ჩავარდნილს აღმოსავლეთით მდებარე თავის ყმადნაფიცს სამფლობელოებსაც მიეშველა. შაქში და კაბალში მყოფმა ხვარაზმშაპის მეციხოვნე რაზმებმა საქართველოს ჯარის მოახლოების ამბავი გაიგეს თუ არა, მაშინვე უბრძოლველად გაიქცნენ და ორივე ციხე-ქალაქი დასტოვეს.

ჯალალედინი დარწმუნდა, რომ მისი ჭოველივე ცდა ხლათის ასაღებად უნაყოფო იყო. ზღაბელებმა მისი ჯარის დამარცხება და უკუგდებაც-კი შესძლეს. ამავე დროს ტფილისი ხელიდან წაუვიდა, შაქი და კაბალაც განთავისუფლებული იყო. ამიტომ მან გადაწყვიტა: ხლათისათვის თავი დაენებებინა და ისევ ტფილისში დაბრუნებულყო. მართლაც ჯალალედინი ტფილისისაკენ გამოემგზავრა. საქართველოს მთავარსარდლობამ გადაწყვიტა წინააღმდეგობა არ გაეწია და 1227 წლის დამლევს, მთავრობის განკარგულებით, ტფილისი საქართველოს მეციხოვნე ჯარმა დასცალა, ზოლო ქალაქი რომ ჯალალედინს ისევ ხელში არ ჩავარდნოდა, გადასწევს.

ამ დროისათვის საქართველოს ყველა მეზობელს მაჰმადიან სამფლობელოებშიც ჯალალედინისადმი დამოკიდებულება სრულებით შეიცვალა: ყველა დარწმუნდა, რომ ხვარაზმშაპის საზეიმო დაპირება და აღთქმა, ვითომც ის მხოლოდ მაჰმადიანობის გასაავრცელებლად და გასაბატონებლად იმძობოდა, თვალის ასახვევად გამოყენებული ოინები იყო. თითოეულ მათგანს საშუალება ჰქონდა დარწმუნებულყო, რომ ხვარაზმშაპის მმართველობა და მისი ჯარის მოქმედება ქვეყანას, განადგურებისა და დაღუპვის გარდა, არაფერს უქადდა. ამიტომ ჭუმის, შამის და ხლათის მფლობელი, შაჰარმენი, შეერთდნენ და საქართველოს მთავრობასთან მოლაპარაკება დაიწყეს, ჯალალედინის წინააღმდეგ გაერთიანებული ძალით ბრძოლის მოსაწყობად. სამზადისიც დაიწყო, მაგრამ ჯალალედინს ჯაშუშებმა მოსალოდნელი განსაცდელი დროზე აცნობეს. მან გადაწყვიტა ამ შემთხვევაშიც საქართველოსა და მისი მოკავშირეებისათვის დაესწრო.

1227-28 წ. წ. მიჯნაზე ხვარაზმშაპი მთელი თავისი ლაშქრითურთ საქართველოს შემოესია და ბოლნისთან დიდი ბრძოლა ისეთ დროს მოხდა, როდესაც ვერ კიდევ მოკავშირეთა მეშველი ჯარის მოსვლა და მოხმარება შეუძლებელი იყო. დასწრებამ ჯალალედინს არგო და გამარჯვება მას დარჩა. ამ გარემოებამ მას საშუალება მისცა საქართველოს ერთ-ერთი მოკავშირის წინააღმდეგ, ხლათის მმართველის სამფლობელოს დასაპყრობად სამხრეთის მიმართულებით ბრძოლა განეხლებინა, იმ ხლათისა, რომლის აღებაც მან ორი წლის წინათ ვერასეზით ვერ მოახერხა. თავგანწირული წინააღმდეგობის მიუხედავად, ჯალალედინმა ხლათის აღება მა-

ინც მოახერხა. მაგრამ ეს მისი უკანასკნელი გამარჯვება-ლა იყო: 1230 წელს მას ცნობა მოუტანეს, რომ მისი დაუძინებელი მტრები მონღოლებში, უკვე ერანის აზერბაიჯანში შესასევად იყვნენ მომზადებულნი. ამ ამბის გაგება და ჯალალედინის გაქცევა ერთი იყო. ის ჩამოსცილდა საქართველოსაც და 1231 წელს ერთი ქუთთი მონის მიერ მოკლულ იქნა.

საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთი განთავისუფლდნენ ამ ნიჭიერი სარდლისა და სრულებით ბეცი პოლიტიკოსის თარეშისაგან, რომელმაც თავისი უგუნური მოქმედებით თავის დაუძინებელ მტრებს, მონღოლებს, მახლობელ აღმოსავლეთში გასაბატონებლად თვითვე მოუმზადა ნიადაგი.

დასავლეთ საქართველოში ყოფნის დროს, რუსუდან მეფემ 1230 წელს თავისი ხუთი წლის ვაჟიშვილი დავითი სამეფო ტახტზე დასვა თანამოსაყდრედ. მაშინდელ სამხედრო და პოლიტიკური მიზეზების გამო, აღმოსავლეთ საქართველოს დიდებულნი და დარბაზის წარმომადგენელნი მის თანამოსაყდრედ დასმას ვერ დაესწრნენ. ჯალალედინის საქართველოდან გაქცევამ რუსუდანს და საქართველოს მთავრობას საშუალება მისცა წინანდებურად გაერთიანებული სამეფოს საქმეების მმართველ-გაემგებას შესდგომოდნენ: მაგრამ ჯერ კიდევ ქვეყანა ზეირიანად მომშვიდებული და წესიერებაც აღდგენილი არ იყო. რომ მონღოლები გამოჩნდნენ, ესლა-კი უკვე სრულებით გარკვეული პოლიტიკური მიზნით.

მონღოლთა მთავარი ძალა აღმოსავლეთიდან მოემართებოდა. პირველად მათ ქ. ბარდავი აიღეს, შემდეგ ქ. განძას მიაღწენ, რომელნიც საქართველოს ყმადნაფიცს სამფლობელოებს წარმოადგენდნენ. მონღოლებმა განძელებს წინადადება მისცეს, უბრძოლველად დაჰმორჩილებოდნენ, მაგრამ განძის მცხოვრებლები მონღოლთა ამ წინადადებას ისე ააღილეა, რომ განრისხებულმა ხალხმა მონღოლთა ელჩები იქვე დახოცა. ამის საპასუხოდ მონღოლებმა განძა აიღეს და მთლიანად გაანადგურეს.

აქედან მონღოლთა ლაშქარი ქ. შანქორისაკენ გაემართა. შანქორი ამ დროს უშუალოდ საქართველოს ეკუთვნოდა. ის საქართველოს სანაპირო ქვეყნის მმართველს ვარამ გაგელს ემორჩილებოდა. ვარამ გაგელი: არც თითონ მიეშველა და არც თავის შვილისათვის მიუცია უფლება, რომ შანქორელებისათვის ხელმძღვანელობა გაეწია.

მაინც შანქორელები მტერს მედგრადა შეებრძოლნენ, მაგრამ ხელმძღვანელობას მოკლებულ ქალაქის მცხოვრებლებს მონღოლთა ჯარის უკუქცევა. რასაკვირველია, არ შეეძლოთ. მონღოლებმა ქალაქი აიღეს, გაძარცვეს და გადასწვეს. მონღოლები ასე ქალაქ გარდაბანამდე მივიდნენ. გარდაბანელებსაც ხელმძღვანელი არ ჰყავდათ და, რაკი მათ უკვე გავონილი ჰქონდათ, რაც შანქორელებს და განძელებს დაეშართათ, ამიტომ ძლევაშოსილ მტერს უბრძოლველად დაჰმორჩილდნენ.

გონებადბანეულობა, რომელიც საქართველოს სამხედრო ხელისუფლებასა და მთავრობას ჯერ კიდევ ჯალალედინის შემოსევის დროს დაეტყო, მონღოლთა შემოსევის დროსაც ისევე სუფევდა. სანაპირო ქვეყნების

მმართველნი, ხელმძღვანელობის მაგიერ, მხოლოდ თავიანთი თავის დაცვაზე ფიქრობდნენ. მთავრობაც, მონღოლთა მოახლოებების ამბვის გაგებისთანავე, ტფილისიდან ისევ ქუთაისში გადავიდა, ხოლო საქართველოს დედაქალაქის დაცვა ტფილისის ციხისათვის ჩაჰბარდა. მთავარსარდალად და საქართველოს ჯარის უმთავრესი ნაწილი არსად სჩანდა.

რუსულდანმა სამხედრო ხელისუფლების რჩევით ტფილისის ციხისათვის, ზუხას ძეს, ბრძანება დაუტოვა, რომ, რა წამს თათრები, ანუ მონღოლები დმანისამდე მივიდოდნენ, დედაქალაქი დაეტალა და გასცლოდა. მონღოლები ბრძოლას ფრთხილად აწარმოებდნენ: თუ აქამდე მხოლოდ აღმოსავლეთიდან მოდიოდნენ, ესლა სამხრეთიდანაც შემოუარეს და ლორეს ციხეს მიადგნენ. რომელიც მანდატურთ-უხუცესის შანშეს ხელში იყო. შანშე მხარგრძელიც ისეთსავე უმოქმედობას და დაბნეულობას იჩინდა, როგორც დანარჩენი მმართველები. ამიტომაც მონღოლებმა ამ ძლიერი ციხის ხელში ჩაგდება მოახერხეს. შემდეგ ასევე დმანისიციქნა აღებული. აქაც მონღოლებს დიდი წინააღმდეგობა არ უნახავთ, რადგან მანდატურთ-უხუცესი შანშე, რომლის მოვალეობასაც სწორედ ამ მთელი თემის დაცვა შეადგენდა, თავის გადასარჩენად აჭარაში გაიქცა.

დმანისის შემდეგ მონღოლებს არც სამშვილდესთან უნახავთ დაბრკოლება. ამ რიგად ტფილისისაკენ გზა მათ უკვე გახსნილი ჰქონდათ. დედაქალაქიც, განკარგულების თანახმად, მათ დაცლილი დახვდათ.

საქართველოს მთავრობას შემდეგშიც არც თავდაცვის თაოსნობა და არც ხალისი არ გამოუჩენია: საქვეყნოდ გამრიგე მოხელენი თითქოს ერთმანეთს ეცილებოდნენ, რომელი მათგანი თავის გადასარჩენად უფრო შორს წავიდოდა. თვით საქართველოს ჯარის მთავარსარდალციკი, რომელსაც მონღოლების წინააღმდეგ ბრძოლისათვის ხელმძღვანელობა უნდა გაეწია, ავავ სპასალარიც, ამნაირადვე მოიქცა: იმნაც თავისი მოვალეობა დივიწყა და კენის ციხეში შევიდა, სადაც მას მონღოლებისათვის ვითომ წინააღმდეგობა უნდა გაეწია. ამრიგად განმეორდა იგივე, რაც ჯალალედინის დროს მოხდა, საქართველოს ჯარის მხედართმთავრებმა მტერს სამხედრო მოქმედების წარმოება თითონვე გაუაღვიღეს: ცალცალკე ციხეებში ჩაიკეტნენ და ვითომდა იქიდან აპირებდნენ მტრისათვის წინააღმდეგობის გაწევას. შეერთებული ძალის მაგიერ, მათ დაქსაქსული პატარ-პატარა რაზმები-ლა ჰყავდათ.

მონღოლებმა ზემოაღნიშნული ვითარებით კარგად ისარგებლეს და უპირველესად კენის ციხეს მიადგნენ, სადაც საქართველოს ჯარის მთავარსარდალმა, ამირსპასალარმა, თავი შეაფარა. მეორე მხრით მათ თავიანთი ჯარი ციხე-ქალაქ ანისის ასაღებად გაგზავნეს, რომლის სამხედრო თვალსაზრისით უადრესი მნიშვნელობა კარგად იყო მაშინ ცნობილი, რაც არც მონღოლებისათვის უნდა ყოფილიყო უცნობი.

მონღოლებმა ანისის მცხოვრებლებს წინადადება მისცეს, უბრძოლველად დამორჩილებულიყვნენ, მაგრამ ანელებმა მტრის წინაშე ქედის მოხრა ისევ იუყადრისეს. როგორც განძელებმა და შანქორელებმა,

ელჩებიც-კი დახოცეს. გაბრაზებულმა მონღოლებმა ანისი აიღეს და მცხოვრებლები ამ დანაშაულისათვის უღმობელად გაწყვიტეს.

ჯერი ეხლა თვით მთავარსარდალ ავად მხარგრძელზე მიდგა, რომელიც კაენის ციხეში იყო შეხიზნული. თავისივე უგუნური საქციელით კაენში მომწყვდეულმა ავად მხარგრძელმა გადაწყვიტა, რომ მისთვის უფრო უკეთესი იყო მონღოლებს ნებაყოფლობით დაჰმორჩილებოდა, ვიდრე ბრძოლა განეგრძო. მეფისა და მთავრობის დაუკითხავად მან მონღოლთა სარდალს ჩორმადან ნოინს მოციქული მიუგზავნა და დამორჩილებას ჰპირდებოდა, თუ საგამგეო ჭონებას შეუნარჩუნებდნენ და მისი საპატრონემო ქვეყნისა და საგამგეო ოლქის წინააღმდეგაც სამხედრო მოქმედებას შეაჩერებდნენ. მონღოლები ამ პირობას სიამოვნებით დათანხმდნენ.

მონღოლები ავად მხარგრძელივით გულუბრყვილოდ არ მოქცეულან: მათ, მართალია, სამხედრო მოქმედება შესწყვიტეს, მაგრამ ავად მხარგრძელის საგამგეო და საპატრონემო ქვეყნის ყველა მნიშვნელოვან ციხეებში თავიანთი ჯარი ჩააყენეს.

პირველი სააუგო ნაბიჯის მეორე მიზნადეული იმავე მხარგრძელის მონათესავე მოხელე შანზე მანდატურთ-უხუცესი აღმოჩნდა. მანაც იმავე პირობით მოისურვა შეთანხმება. მონღოლები და შანზე იმავე პირობით დაზავდნენ. ამის შემდგომ მონღოლებს ვარამ გაგელიც შეუთანხმდა. მანაც თავისი საგამგეო ქვეყანა მიიღო და დაბრუნდა.

რაკი მონღოლებთან უკვე ასეთი გზით კერძო შეთანხმება დაიწყო, შერეთ-კახეთის, ქართლისა და ჯავახეთის ერისთავთ-ერისთავებიც მონღოლებს ამავე პირობით დაემორჩილნენ. ივანე-ყუარყარა ჯაყელი-ციხის-ჯვარელი ერთადერთი საქვეყნოდ გამრიგე აღმოჩნდა, რომელმაც თავისი მოვალეობის სრული შეგნება შეინარჩუნა და მტერთან მოლაპარაკების დაწყება არ იკადრა. ამის გამო მონღოლებმა მთელი თავიანთი ჯავრი იმაზე იყარეს და სამცხის თემი მონღოლთა სათარეშოდ იქცა. საქართველოს ერთ პატარა თემს მრავალრიცხოვანი მტრისათვის დიდხანს წინააღმდეგობის გაწევა. როდესაც გარშემო ყველა უკვე მათ მხარეზე იყო გადასული, არ შეეძლო. ამიტომ ჯაყელმა რუსუდან მეფეს მიჰმართა თხოვნით, მისათვის ნება დაერთო მონღოლებს შესთანხმებოდა და დაჰმორჩილებოდა. რუსუდანმაც ნება დართო და ამ გვარად მთელი აღმოსავლეთი საქართველო მონღოლთა ხელში გადავიდა.

თითონ რუსუდანი შეთანხმების გზას არ დასდგომია. მას მაინც იმედი დაკარგული არ ჰქონდა, რომ მტრისათვის წინააღმდეგობის გაწევა კიდევ იქნებოდა შესაძლებელი. ასეთ განსაცდელის ჟამს საქართველოს მთავრობას მოაგონდა, რომ გიორგი ლაშას რომის პაპმა მომართა თხოვნით, დასავლეთის ქრისტიანი ჯვაროსნებისათვის მაჰმადიან მმართველთან ბრძოლის გასაადვილებლად სამხედრო დახმარება გაეწია. საქართველოს მთავრობამ გადასწყვიტა, რომ ეხლა, როდესაც განსაცდელში თითონ საქართველო ჩაყარდა, დასავლეთის ქრისტიან სახელმწიფოებისათვის ასეთივე დახმარების თხოვნით მიემართა.

რუსუდან მეფემ 1229 წლის ახლო ხანებში რომის პაპს გრიგოლ

IX-ეს სწორედ ამ მიზნით ეპისტოლე გაუგზავნა. რომის პაპის გულის მოსაგებად და სათხოვრის ასრულების უფრო გასაადვილებლად. ეპისტოლეში დამატებული იყო, რომ საქართველო აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ეკლესიების გაერთიანების მოწადინებულ-მონატრული იყო. ამ წერილმა რომის პაპის საყდრამდე საკმაოდ დაგვიანებით მიიღწია. 1240 წ. დაწერილი საპასუხო ეპისტოლით გრიგოლ IX-ემ რუსუდანს აცნობა, რომ დასავლეთ ევროპას საქართველოსათვის არ შეეძლო დახმარების აღმოჩენა.

ამგვარად ის უკანასკნელი იმედიც, რომელიც საქართველოს მთავრობას მონღოლთა ძალმომრეობის თავიდან მოსაშორებლად ჯერ კიდევ ჰქონდა, ვაუცრუვდა. ამიტომ საქართველოს მთავრობამ გადაწყვიტა, მონღოლებთან მოლაპარაკება დაეწყო.

მაგრამ რუსუდან მეფე მარტო მონღოლთა ადგილობრივ სამხედრო ხელისუფლებას ვერ ენდო და ამიტომ საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ, ხელშეკრულებისა და ზავის პირობების გამოსარკვევად, მოლაპარაკება უშუალოდ მონღოლთა ყან ბათოსთან ამჯობინა. ამ დავალებით მან საქართველოს უმაღლესი ხელისუფალი მწიგნობართ-უხუცესი და ვაზირთა ყოველთა უპირველესი წარგზავნა ბათო ყანის ურდოში. იქიდან მწიგნობართუხუცესის დაბრუნების შემდგომ, რუსუდანი თავისი შვილით დავითითურთ 1242-43 წ. აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა.

მონღოლთა და საქართველოს შორის შეთანხმება შემდგენიარად მოხერხდა: საქართველო მონღოლთა ყანის უხენაესობას ცნობდა, მაგრამ ხლმოსავლეთ საქართველოში, ვითარცა მონღოლთაგან ძალით დაპყრობილ ნაწილში, საქართველოს ხელისუფლებასთან ერთად მონღოლთა ყანის უმაღლესი მოხელეების წარმომადგენლები და ჯარიც იქნებოდა, დასავლეთი საქართველო-კი, რომელიც მონღოლებს დაპყრობილი არ ჰქონდათ, წინანდელ მდგომარეობაში დარჩებოდა, მხოლოდ მონღოლთა ყანისათვის ზარკის საფასურად საქართველო ყოველწლიურად 50.000 ოქროს პერპერას გადაიხდიდა. მონღოლთა ყანი თავის მხრივ დავით IV რუსუდანის ძეს სრულიადი საქართველოს მეფეთ-მეფედ დაამტკიცებდა.

რუსუდანი და მისი ვაჟიშვილი დავით IV რომ ამ შეთანხმების ძალით აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდნენ, გამოიჩევა, რომ მონღოლთა ადგილობრივს ხელისუფლებას არ შეეძლო დავით IV თითონ სრულიად საქართველოს მეფედ დაემტკიცებინა. ამიტომ მონღოლური წესის თანახმად დავით IV რუსუდანის ძე, ქართველთა დიდი ხელისუფლების თანხლებით, მონღოლთა ურდოში იყო წარგზავნილი, ჯერ ბათო ყანთან, შემდეგ უკვე მონღოლთა ბთელი სახელმწიფოს სათავეში მდგომ დიდ ყანის ურდოშიც. დავით IV რუსუდანის ძეს იქ ორი წლის განმავლობაში მოუგვიანდა. ბათო ყანმა რომ ის მანგუ დიდ ყანის ურდოში გაგზავნა, მას შემდგომ იმის ცნობებიც-კი არ ჰქონდათ საქართველოში, ცოცხალი იყო ის, თუ არა.

შვილის შესახებ ამბის უქონლობითა და თავისი სიცოცხლის განმაკლებადში მრავალგვარი პოლიტიკური და პირადი უსიამოვნების გამო დაავადებული რუსუდანი 1245 წელს გარდაიცვალა. რაკი რუსუდანი მკვდარი იყო, მისი ვაჟიშვილი დავით IV შესახებ-კი არავითარი ცნობები აღარ მოიპოვებოდა, საქართველო უმეფო ქვეყნად და უპატრონო სახელმწიფოდ იქცა.

მონღოლთა გაბატონება საქართველოში, ბრძოლა მათ წინააღმდეგ, მათი ბატონობის ანაკმალი საქართველოს სახელმწიფოს წმსჯობილბაში და მათი ბავლენის შედეგი სოსიულ-მკონომიურ სვიროში

მონღოლები ორ მთავარ ჯგუფად იყოფებოდნენ: მონღოლებად და თათრებად. ისინი შთამომავლობითაც და ენითაც, თურქებთან ერთად, ერთი მოდემის ჯგუფს ეკუთვნებოდნენ. მათი ფიზიკური თვისებებიც და გარეგნობაც ერთნაირი იყო. ყველაზე მკაფიოდ სხვა მოდემის ხალხთაგან განსხვავება მათ სახეზე ემჩნეობდათ. საკმაო დიდი თავი ჰქონდათ, შორი შორს ირიბად. ღრმად ჩამჯდარი თვალებითურთ, დაბალი ცხვირი განიერი ნესტოებითურთ, ძალზე გამოწეული ღაწვები, კანის მუქი შეფერადება, ძუის მსგავსად უხეში თმა-წვერ უღვაში. ყველა ამით ისინი სხვა მოდემის ხალხთაგან განირჩეოდნენ. მათი თავდაპირველი სამშობლო ციმბირი იყო.

მონღოლები უბინადრო ყოფაცხოვრების მიმდევარი ხალხი იყო: ერთი ადგილიდან მეორეზე გადადიოდნენ საკვებისა და სხვა საცხოვრებელი საბზარის შემოღვევის შემდგომ. ტყეში მობინადრე მონღოლთა ტომები უმთავრესად მონადირეობითა და მეთევზეობით ცხოვრობდნენ. ველად მოსახლე მონღოლები მხოლოდ მესაქონლეობას მისდევდნენ, რომელიც მომთაბარეობის პრინციპზე იყო დამყარებული: ზადხულად ისინი მთაში ადიოდნენ, ზამთარად-კი ბარად ჩამოდდიოდნენ. მიწათმოქმედება მათ არ ჰქონდათ, ხენათესვას არ მისდევდნენ. მათი არსებობის მთავარი წყარო მესაქონლეობა იყო. რომლის მთავარ დარგად მეცხენეობა ითვლებოდა, რადგან ცხენი მათთვის ძვირფასი იყო, როგორც საწველი ცხოველიც: ისინი ცხენის რძეს სვამდნენ და ამის გარდა, სხვა ხორცზე მეტად, უმთავრესად ცხენის ხორცით იკვებებოდნენ. მარტო მესაქონლეობა მათ არსებობისათვის საკმარის სახსარს ვერ აწვდიდა, ამიტომ დანაკლისის შევსება მათ მონადირეობით უხდებოდათ. მაგრამ არც ეს იყო საკმარისი და მათი არსებობის მესამე, არაუმნიშვნელო წყაროს მეკობრობა და ყაჩაღური მტაცებლობა შეადგენდა: მეზობლებზე თავდასხმა და მათი ქონების მოტაცება მათი კეთილდღეობის ერთი მნიშვნელოვან წყაროთაგანი იყო.

მონღოლები გვაროვნული წესწყობილობის მქონებელი ხალხი იყო, მაგრამ იმ დროისათვის, როდესაც ჩინვისხანმა მონღოლთა სხვადასხვა ტომების გაერთიანება მოახერხა, გვაროვნული წესწყობილება უკვე საკ-

მაოდ შერყეული იყო: არსებობდა პატრონყმური დამოკიდებულება, ფეოდალური წესწყობილება, სხვა ქვეყნების ცნობილი ფეოდალური წესწყობილებისაგან იმ არსებითი განსხვავებით, რომ, მუდმივი ბინადრობის უქონლობის გამო, მათი საპატრონყმო ერთეულის განკარგულებაში მყოფი ფართობიც ცვალებადი იყო ხოლმე, იმისდა მიხედვით, თუ მათი ბინადრობის ადგილმდებარეობა როგორ იცვლებოდა.

ამ მონღოლური წესის გარდა, ჩინგისხანმა სამხედრო ორგანიზაციაც შემოიღო, რომელიც მთელი მონღოლური მოსახლეობის ათეულებად, ასეულებად, ათასეულებად და ათიათასეულებად, ანუ ბევრეულებად დანაწილებაზე იყო დამყარებული. ათეულის ერთეული შესდგებოდა იმდენი ოჯახისაგან, რამდენსაც ბრძოლის ველზე ათი შეიარაღებული მოლაშქრე უნდა გამოეყვანა, ასეულს, ათასეულს, ათიათასეულს, ანუ ბევრეულსაც, რომელსაც მონღოლურად ღუმენი ეწოდება, ასევე, როდესაც-კი სალაშქროდ გამგზავრება იყო საქირო, ასი, ათასი და ათიათასი მოლაშქრე უნდა მიეცა.

ამრიგად, მონღოლური წესწყობილება უმთავრესად სამხედრო ორგანიზაციის წესზე იყო დამყარებული. მთელ მათ ყოფაცხოვრებასაც სამხედრო ხელისუფლება განაგებდა.

საქართველოში პირიქით სამხედრო ხელისუფლება სამოქალაქოს ემორჩილებოდა. სახელმწიფოს სათავეში მწიგნობართუხუცესი და ვაზირთა უპირველესი იდგა, რომელსაც თვით ამირსპასალარიც-კი ემორჩილებოდა. ამასთანავე საქართველო ინტენსიური მეურნეობის მქონე ზელსა და მაღალი კულტურული დონის პატრონ სახელმწიფოს წარმოადგენდა.

საქართველოში დამკვიდრების შემდგომ, მონღოლები საქართველოს იმავე წესით მოწყობას შეუდგნენ, როგორც თითონ მათ ჰქონდათ, ე. ი. საქართველო დუმნებად დაჰყვეს და მთელი საქართველოს სახელმწიფო რვა ათიათასეულად, ან ბევრეულად იყო დანაწილებული. მაგრამ ღუმენებად დანაწილებას საქართველოში დიდხანს ვერ უბოგინია და ასეთი დანაწილება მალე მოისპო.

სამხედრო ხელისუფლების უპირატესობაზე დამყარებულს მონღოლთა მართვაგამგეობის წესის გავლენითვე უმეფობის ხანაში, საქართველოს მაღალ ხელისუფალთა შორის ყველაზე მეტი მნიშვნელობა წინანდებურად მწიგნობართუხუცეს-კი არა ჰქონდა, რომელსაც ქართული სახელმწიფო სამართლის ძალით ქვეყნის მესაჭეობა ეკუთვნოდა, არამედ საქვეყნოდ გამრჩე მოხელესა და მხედართმთავარს ვგარსლან ბაკურციხელს ჩაუყარდა ხელი.

ეგარსლან ბაკურციხელი ნიჭიერი და მჭერმეტყველი ადამიანი იყო. ამ ორი თვისებით უხვად დაჯილდოვებულობის გამო და მონღოლებთან დაახლოვების წყალობით, მის სიტყვას საქართველოში ყველანი ემორჩილებოდნენ. მაგრამ ამ გზით მოპოვებულმა დიდმა ძალამ და ხელისუფლებამ მას ზომიერება დააკარგვინა და წადილი აღუძრა, რომ საქართველოს მთელი ხელისუფლებაც ჩაეგდო ხელში. როდესაც მისი

ასეთი წადილი ყველასათვის ცხადი შეიქმნა, მაშინ-კი დიდ მოხელეთა შორის მის საწინააღმდეგოდ მრავალრიცხოვანი ჯგუფი დაირაზმა, რომელთაც არავითარი სურვილი არ ჰქონდათ, თავისი თანასწორი უფროსად გაეხადათ. მათ საქართველოს სახელმწიფო ტახტის კანონიერი მემკვიდრის გამოძებნა და სამეფო ტახტზე დასმა გადასწყვიტეს.

რაკი რუსუდანი ცოცხალი აღარ იყო, მისი ვაჟიშვილის დავით IV შესახებაც საქართველოში აღარავითარი ცნობები არ ჰქონდათ, ამიტომ აგარსლან ბაკურციხელის მოწინააღმდეგე ჯგუფმა საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრედ ლაშა გიორგის უკანონო შვილი დავითი წამოაყენა. მონღოლთა ხელისუფლებასთან შეთანხმებით რომის რუმის სასულტანოდან 1245-46 წ. წ. მოიყვანეს, მონღოლთა მხედართმთავარმა ეს დავით V, გიორგი ლაშას ძეც მონღოლთა ყაანის ურდოში გაგზავნა და სამტკიციბლად.

როდესაც დავითი გიორგი ლაშას ძე თავის ამალითურთ მანგუ ყაანის ურდოში მივიდა, იქ გამოიჩვენა, რომ დავით IV, რუსუდანის ძე, ცოცხალი იყო. ამ რიგად საქართველოში სახელმწიფო ტახტის ერთი მემკვიდრის მაგიერ მოულოდნელად ორი მემკვიდრე აღმოჩნდა. ვაჩაღდა ბრძოლა ორ ბანაკად გაყოფილ საქართველოს დიდ ხელისუფალთა შორის. არც ერთს მათგანს არ სურდა რომ ორივე ყოფილიყო გამეფებული, არამედ თითოეული ჯგუფი ფიქრობდა, რომ საქართველოს ერთადერთ საკედმპყრობელად სწორედ მისი კანდიდატი უნდა გამხდარიყო.

რაკი შეთანხმება შეუძლებელი შეიქმნა, საცილობლად ქცეული ეს საკითხი უნდა მონღოლთა დიდ ყაანს გადაეწყვიტა, ბრძოლა სხვადასხვა საბუთების წამოყენებით სწარმოებდა, მაგრამ ბოლოს-და-ბოლოს მთავარი მნიშვნელობა იმ საკითხს მიენიჭა, ჰქონდა, თუ არა, უფლება ქალის შთამომავალს მიეღო მეფობა იმ შემთხვევაში, როდესაც მამრობითი სქესის შთამომავალი არსებობდა, თუნდაც „უკანონო“ შვილის სახით.

როდესაც მანგუ ყაანს საქართველოს საცილობელი საკითხი უნდა გადაეწყვიტა, მან ისევე განსაჯა, როგორც თვითონ იყო მიჩვეული. დავით V გიორგი ლაშას ძემ, და მისმა მომხრე ჯგუფმაც, რაკი მათ იმედი არ ჰქონდათ, რომ ქართული სახელმწიფო სამართლის ძალით გამარჯვებას მოიპოვებდნენ, მანგუ ყაანს სთხოვეს, რომ ეს საკითხი მას მონღოლური სამართლის წესით გადაეწყვიტა. ეს ნაბიჯი სრულ პოლიტიკურ შეუვებლობას წარმოადგენდა და ქართული სახელმწიფოებრივობის ღალატად უნდა ყოფილიყო მიჩნეული, რამდენადაც ამით მონღოლებს თითონ ქართველებივე უჩვენებდნენ იმ გზას, რომლითაც მათ შეეძლოთ ქართული სახელმწიფო სამართალი დაერღვიათ. მონღოლთა ყაანისათვის ეს თხოვნა ფრიად სასიამოვნოც იყო და სასარგებლოც. მან სწორედ ასევე გადასწყვიტა. მეფობა დავით V-ს, გიორგი ლაშას ძეს, როგორც უფროსს, მისცა, მაგრამ მის მომხრეთა ჯგუფისა და თითონ დავით V-ის იმედები მაინც მთლად ვერ გამართლდა: ყაანმა გადასწყვიტა, რომ მეფედ ორივე დაემტკიცებინა, ერთი მათგანი უფროსად იქნებოდა, მეორე უმცროს მეფედ. ისევე, როგორც მათ სა-

ყანოში ერთი დიდი ყაანი იყო, ხოლო დანარჩენი სამნი ჩვეულებრივ-ყაანებად ითვლებოდნენ. ამრიგად საქმე ისე დატრიალდა, რომ ერთი მეფის მაგიერ საქართველოში ორი დამტკიცებული მეფე აღმოჩნდა. ეს საკითხი მანგუ ყაანმა 1247 წელს გადასწყვიტა.

ორთა მფობა საქართველოში. დავით V, გიორგი ლაშას ძე, ულუ-დავითად წოდებული, და დავით IV, რუსუდანის ძე, ნარინ-დავითად სახელდებული

ორსავე დავითსა და მათ მომხრე ჯგუფებს რომ საქართველო ისევე ორ სამეფოდ გაეყოთ, როგორც მონღოლებს თავიანთი საბრძანებელი ყაანებს შორის ჰქონდათ გაყოფილი, ეს საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის დარღვევა იქნებოდა, მაგრამ უკანასკნელ ჟამს დავით V-საცა და დავით IV-საც, მათ მომხრე პოლიტიკურ ჯგუფებსაც, საკმაო ეროვნული შეგნება აღმოაჩნდათ, რომ ასეთი უფუნური ნაბიჯი არ გადაედგათ და ქვეყანა თავისივე ხელით განსაცდელში არ ჩაეგდოთ: საქართველოს დედაქალაქ ტფილისში მოვიდნენ და ერთად დაიწყეს მეფობა.

თუმცა ამ ორ მეფეს სახელიც ერთნაირი ჰქონდათ, ორვეს ხომ დავითი ეწოდებოდა, — ისე რომ, მათ განსასხვავებლად რაიმე დანართის სახელის მიმატება იყო საჭირო, და, მართლაც შემდეგში დავით V-ს, გიორგი ლაშას ძეს, დავით-ულუ (უფროსი) ეწოდა, ხოლო დავით IV-ს, რუსუდანის ძეს, დავით-ნარინი (უმცროსი, მონღოლური სახელებია) დაარქვეს, მაგრამ ამ სახელების მსგავსებას გარდა, მათ საერთო თითქმის არაფერი ჰქონდათ.

საქართველოს მდგომარეობა მონღოლთა ბატონობის ხანაში

როდესაც მონღოლები ფართო სახელმწიფო ასპარეზზე გამოვიდნენ, ისინი წერა-კითხვის უცოდინარნი იყვნენ. მონღოლებმა უილურებისაგან უილურული ანბანი შეითვისეს და ჩინგისხანამ საგანგებო ზომები მიიღო, რომ წერა-კითხვა და მწიგნობრობის ცოდნა მონღოლთა შორის გაეცრცლებინა, მაგრამ მის ცდას, ან არავითარი შედეგი არ მოუტანია, ან ძალიან მცირე. ამის გამო მათ სახელმწიფო მართვა-გამგეობისთვის გამოსადეგი მოხელეები ცოტანი ჰყავდათ.

თითონ მონღოლები უმთავრესად სამხედრო ხელისუფლების წარმომადგენლები იყვნენ, სამოქალაქო ხელისუფლებისათვის, მათ ზემოაღნიშნული უცოდინარობის გამო, სხვა ეროვნების მოხელეთა გამოყენება უხდებოდათ. რაკი ამასთანავე, თავიანთი დედა-ენის გარდა, მონღოლებმა სხვა უცხო ენები არ იცოდნენ, ამიტომ მოენებების დახმარების გარეშე, მათ დაპყრობილი მრავალრიცხოვანი ქვეყნებისა და ერების მოსახლეობასთან კავშირის დამყარება არ შეეძლოთ. მონღოლური ენის ცოდნა-კი მხოლოდ იმ ვაჭრებს მოეპოვებოდათ, რომელნიც მონღოლეთში სავაჭროდ

წინადაც დადიოდნენ. ამრიგად, მონღოლთა ხელისუფალნი მთლიანად ამ უცხო წარმოშობისა და ვაჭრული წრიდან გამოსული მოხელე მოენეების სენინდისიერებაზე იყვნენ დამოკიდებულნი. თარჯიმანს იმ დროს უდიდესი მნიშვნელობა მიენიჭა: მას შეეძლო ანგარებით ბრალდებულს დაედუბა და ხელისუფალიც შეეცდინა.

ასეთ პირობებში ანგარებისაგან თავის დაცვა ძალიან ძნელი იყო. ბოროტმოქმედება საფინანსო სამმართველოში და გადასახადების აკრეფის დროს ძალმომრეობა და ცარცვა-გლეჯა ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. ამას ზედ მონღოლთა ბატონიშვილებისა და დიდი სამხედრო ხელისუფლების თავაშვებული თვითნებობაც დაერთო.

მონღოლთა ყანს უნდოდა გაეგო, რამდენი ჯარის გამოყვანა შეეძლო თავის სამფლობელოდან გაქირვების დროს და რამდენი გადასახადი უნდა შემოსვლოდა მას მრავალრიცხოვანი ქვეშევრდომებისა და ყმადნაფიცებისაგან. ამ მიზნით 1254 წელს მთელ მონღოლთა სამბრძანებელში ხალხის აღწერა დაიწყო. სხვათა შორის ასეთი ხალხის აღწერა საქართველოშიც მოახდინეს. რაკი ხალხის აღწერას სამხედრო და ფინანსიური მიზანი ჰქონდა დასახული, ამიტომაც აღწერის დავთარში ერთი მხრით მოსახლეობის შესახებ შეჰქონდათ ცნობები, მეორე მხრით ქონებრივი მდგომარეობის შესახებ. პირუტყვი, ყოველგვარი უძრავი ქონება, ყანა, ვენახი, წალკოტი, ბოსტანი, ყველაფერი ეს აღწუსებული იყო.

ხალხის აღწერის დამთავრების მიხედვით, მონღოლთა ხელისუფლებას საშუალება ჰქონდა გამოერკვია, რომ ყოველწლიურად საქართველოს უნდა მიეცა 90 ათასი მოლაშქრე. მაშინდელ საქართველოს სამეფოში სულ 5 მილიონამდე მცხოვრები მანაც უნდა ყოფილიყო. ამ რიცხვში. რასაკვირველია, მარტო ქართველები არ შედიოდნენ, არამედ სხვა ეროვნების ის წარმომადგენელიც, რომელნიც საქართველოს სახელმწიფოს ეკუთვნოდნენ. ამ ცნობებიდანაც მანაც ჩანს, თუ რამდენად მჭიდრო მოსახლეობა იყო მაშინდელ საქართველოში, იმისდა მიუხედავად, რომ მას უკვე ჯალალედინისა და ჩინგისხანის ორი შემოსევის საშინელება ჰქონდა გამოვლილი.

ხალხის აღწერის დამთავრების შემდგენის შემდგომ მონღოლთა ხელისუფლებამ გადასახადების სისტემის მოწესრიგებაც სცადა. მონღოლებს ფართოდ ჰქონდათ საგადასახადო დაბეგვრა მოწყობილი: მეურნეობის თითქმის არც ერთი დარგი არ არსებობდა, რომლის დაბეგვრა მათ არ განეზრახათ. სასოფლო მეურნეობაზე დადებული საყანაო გადასახადს მალი ეწოდებოდა. მალს გარდა, არსებობდა მაშინ ყაფჩერი, ანუ ყუფჩური, რომელიც ქართულ ტერმინს საბალახეს უდრის. ასსულ საქონელზე ერთი სული უნდა გამოეყვანათ და მონღოლებისათვის მიეცათ. შემდეგ ხანაში ეს საბალახე ფულად გადასახადად გახადეს და შეძლებისდაგვარად იყო განსაზღვრული.

მონღოლებს სავაჭრო გადასახადიც ჰქონდათ, რომელსაც დამლას უწოდებდნენ: ასი თეთრის ღირებულების ნასყიდობაზე ერთი თეთრი, ვერცხლის ფული, ანუ 3%, საყანო დამლად უნდა გამოერთმიათ.

სამოხელეო სარგოდ განკუთვნილი გადასახადებიც არსებობდა, რომელთაც ულუფა ეწოდებოდა. მონღოლთა ათასეულის უფროსის, ანუ ათასეულის ნოინისათვის ყოველ სოფელს უნდა ერთი კრავი და ერთი დრაჰკანი (ოქროს ფული) მიეცა ულუფად. ხოლო ათათასეულის უფროსისათვის, რომელსაც დუმენოინი ეწოდებოდა, ერთი ცხვარი და ორი დრაჰკანი უნდა მიერთმიათ ულუფად.

დასასრულ, მონღოლთა საყაანოში ბეგარაც არსებობდა: ერთი სამხედრო ბეგარა იყო. რომელსაც მონღოლურად თავდაპირველად ყალანი ეწოდებოდა, ქართულად მას სალაშქროს ეძახდნენ. მეორე ბეგარას საიამე ერქვა. მონღოლებს ყველა შარავნებზე, ერთიერთ-მანეთისაგან გარკვეული მანძილის დაშორებით, სადგურები ჰქონდათ აგებული. რომელსაც იამი ეწოდებოდა. ამ სადგურებზე მოსახლეობას ყაანებისა, ელჩებისა, მოციქულებისა და მოხელეებისათვის. ბატონი-შვილებისათვისაც ცხენები უნდა ჰყოლოდათ დამზადებული და კვებაც უნდა დაეხვედრებინა, სადგომიც უნდა მიეცათ იმ სოფლებს, რომელთაც ჰქონდათ ასეთი იამების მომსახურება დავალებული. სხვა გადასახადები არა ედოთ რა, მაგრამ ამ ბეგარის მოხდა ისეთ საშინელ ტვირთს წარმოადგენდა, რომ სოფლებიდან ხალხი გარბოდა, ოღონდ საიამე ბეგარისაგან როგორმე თავი დაეღწია.

ზემომოყვანილიდანაც ჩანს. თუ რამდენად მძიმედ იყო მონღოლთა გადასახად-გამოსაღებელ ბეგრით დატვირთული მოსახლეობა საქართველოში. ეს ყველა გადასახადები კანონიერადაც რომ ჰქონოდათ აკრეფილი და ბეგარაც რომ წესიერად გადაეხდებინებინათ, მაინც მისი ატანა ძნელი იყო. მაგრამ ხარჯის ამკრეფი მოხელეები და თვით მალალი თანამდებობის პირებიც-კი არასდროს კანონით განსაზღვრული გადასახადების ოდენობით არ კმაყოფილდებოდნენ, არამედ მიჰქონდათ ყველაფერი, რის წაღებაც შეეძლოთ. ამრიგად, გადასახადების აკრეფა უფრო ყაჩაღთა ბრბოს თარეშს მიაგავდა, ვიდრე სახელმწიფო მოხელეების საქმიანობას. ამის გამო XIII საუკუნის განმავლობაში მონღოლთა საყაანოს სხვადასხვა ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოშიც, არა ერთხელ მომხდარა აჯანყება.

მონღოლთ სახელმწიფოს შემქმნელს მიზნად ორი ამოცანა ჰქონდა დასახული: რაც შეიძლება მეტი ქვეყნების დაპყრობა და რაც შეიძლება მეტი ნადავლისა და ქონების დაგროვება. ამიტომაც, ყოველი ახალი დაპყრობილი ქვეყნის ქონებრივი სახსრის ამოწურვის შემდგომ, მათ დაუცხრომელი წადილი უჩნდებოდათ. რომ სხვა კიდევ დაუმორჩილებელ ქვეყანაშიაც შეჭრა და დაპყრობა მოეხერხებინათ: მოლაშქრეობა და ომიანობა მათ სტიქიურ მოთხოვნილებას წარმოადგენდა.

სამხედრო მოქმედება ყველაზე უფრო ხელსაყრელი ხელობა იყო მონღოლებისათვის და შემოსავლის წყაროს წარმოადგენდა. სანამდის მათ ძლევამოსილი ლაშქრობის საშუალება ჰქონდათ, ყოველი ახალი ქვეყნის დაპყრობა და გამარჯვება მათ დიდძალ ქონებას უგდებდა ხელში და მდიდარი, მკიდროდ დასახლებული, კულტურული ქვეყნის გაძარცვის

სრულ საშუალებას უქმნიდა. რაკი მონღოლური წესით ყველა ყმადნაფიცო საშეფოები და სამთავროები ვალდებულნი იყვნენ მათთან ერთად სალაშქროდ გასულიყვნენ, ამიტომაც დაპყრობილი ქვეყნის ქონება და სიმდიდრე ასეთ ლაშქრობაში მონაწილე სხვა ეროვნების ჯარისკაცებსაც უფარდებოდა ხელში. ასეთ ქონებას ნასისხლი ეწოდებოდა, რადგან მისი შეძენა მხოლოდ სისხლის დაღვრით შეიძლებოდა.

ზემოთ აღნიშნული გზით ქონების დაგროვება მონღოლებთან ერთად მებრძოლ სხვა ხალხების წარმომადგენლებსათვისაც იმდენად მიიზიდველი შეიქმნა, რომ ისინიც ამგვარი სახსრით ცხოვრებას მიეჩვივნენ. მაგრამ ცხადია, რომ ასეთი გზით გამდიდრება უმთავრესად მაღალი სახედრო პირების ხვედრს წარმოადგენდა. ჩვეულებრივ მოლაშქრეს, რასაკვირველია, იმ ნადავლიდან მხოლოდ მცირე ნაწილი თუ ჩაუვარდებოდა.

რაც უფრო დრო მიდიოდა და მახლობელი აღმოსავლეთის სხვადასხვა ერები წინააღმდეგობის გაწევას ეჩვეოდნენ, თანდათანობით მონღოლებისათვის ძლევამოსილი ომის წარმოების შესაძლებლობაც სულ უფროდაუფრო შემცირდა. შემოსავლის ეს წყაროც, ან მთლიანად დაილია, ან არა და მეტისმეტად მცირე შეიქმნა. ამავე დროს ყოველი ასეთი ლაშქრობა ქვეყნის მოსახლეობისათვის ორგვარი თვალსაზრისით იყო საზიანო: ჯანსაღი შრომისუნარიანი მამაკაცი ნაყოფიერ მუშაობას სცილდებოდა თავის ქვეყანაში და ბევრი მათგანი თავის სამშობლოში ხომ ვეღარც ბრუნდებოდა, არამედ თავისი სიცოცხლეც უცხო ქვეყანაში უნდა განეწირა. ამგვარად, იმას გარდა, რომ ქვეყანას ინტენსიური შრომის გაგრძელების საშუალება აღარ ჰქონდა, დაწინაურებული მეურნეობა და კულტურაც უნდა დაქვეითებულიყო, მცხოვრებთა რიცხვიც ზომამ მოჭარბებული მოლაშქრეობის წყალობით საგრძნობლად შემცირდა.

მაშინდელი საქართველოს სამხედრო ბეგრითა და მოლაშქრეობით დატვირთულობა იქიდანაც ჩანს, რომ 1249 წლიდან მოყოლებული 7 წლის განმავლობაში მუჰლიდების წინააღმდეგ მიმდინარეობდა ომი, რომელიც 1256 წელს ალამუტის ციხის დაპყრობით დასრულდა. მაგრამ ამას მოჰყვა ომი ხალიფასთან, რომლის დროსაც 1258 წელს მონღოლებმა ქალაქი ბაღდადი აიღეს და მთლიანად გაძარცვეს, ხოლო ხალიფა სიკვდილით დასაჯეს. უკვე 1259 წელს ერანის ილხანი თავისი და ყმადნაფიცო ქვეყნების ლაშქრითურთ ეგვიპტის სულტნის წინააღმდეგ ამხედრდა. ყველა ამ ომებში, მონღოლთა სხვა ყმადნაფიცო ქვეყნებთან ერთად, საქართველოს ჯარიც იღებდა უნებლიედ მონაწილეობას და თითოეულ ამ ლაშქრობას ბევრ ქართველ მეომართა სიცოცხლეც შეეწირა.

საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების შემკვეთა მონღოლთა ბატონობისა და ორთა მეფობის ხანაში. მისთვის რამ ჯიჰაჟის აღწევა და დამოკლება

მონღოლთა წესით, სახელმწიფო საქმეების მოსაგვარებლად, საქართველოს მეფეებს ისევე, როგორც სხვა ყმადნაფიცოს სამფლობელოების გამგებებსაც, მონღოლთა ყანის ურდოში გამგზავრებაცა და იქ ხანგრძლივად

ძლივ ყოფნაც ხშირად უხდებოდათ. რაკი მათი წესით ყოველ მათ ლაშქრობაში საქართველოს ჯარი თითონ მეფის უშუალო მეთაურობით უნდა გასულიყო, ამიტომაც საქართველოს მეფეებს საშუალება აღარ ჰქონდათ, რომ თავიანთ ქვეყანაში დარჩენილიყვნენ და თავიანთი ენერჯია ქვეყნის მართვა-გამგეობისათვის მოენდომებინათ, და მეფე იძულებული იყო, რომ ქვეყნის მართვა-გამგეობა ვისთვისმე ჩაებარებინა.

ქართული სახელმწიფო სამართლის ძალით, მეფის უშუალო თანამეფე მწიგნობართ-უხუცესი და ვაზირთა უპირველესი იყო, მაგრამ მონღოლთა ბატონობის ხანაში ეს ძველი პრინციპი უკვე საკმაოდ შეირყა: იმდენად კანონს აღარ ჰქონდა მნიშვნელობა, რამდენადაც პირად ნდობას.

ბათო ყანმა რომ დავით V ულუ თავის ურდოში დაიბარა, გამგზავრების წინ თავის მოადგილედ დედოფალი ჯიგდა-ხათუნი და მესტუმრე ჯიქური დანიშნა. ქართული სახელმწიფო სამართლით, დედოფალი სახელმწიფო საქმეებში არ ერეოდა. ამაზე უფრო კანონის გაუგონარ შელახვას ქვეყნის სათავეში ჯიქურის დატოვება წარმოადგენდა, რადგან ჯიგდა-ხათუნს, როგორც მონღოლთა ბატონიშვილს, საქართველოს მდგომარეობის შესახებ მცირე წარმოდგენა უნდა ჰქონოდა და ყველაფერი მესტუმრე ჯიქურზე უნდა ყოფილიყო დამყარებული, რომელიც ამიერიდან ქვეყნის ნამდვილი მესაქე გახდა.

მესტუმრე მანდატურთ-უხუცესის მეოთხეხარისხოვანი ხელქვეშეთი მოხელე იყო. ცხადია, რომ ასეთი დაბალი თანამდებობის პირისათვის ქვეყნის მართვა-გამგეობის გადაცემა იმას უდრიდა, რომ ყველა ვაზირები, მათ შორის მწიგნობართ-უხუცესიცა და მისი უშუალო უფროსი მანდატურთ-უხუცესიცა უნდა მას დამორჩილებოდნენ. ასეთ საქციელს, შეუძლებელია, დარბაზის კარსა მყოფ დიდ ხელისუფალთა და მთავრობის სათავეში მოქცეულს ჯიქურს შორის უთანხმოება და შეუღლი არ ჩამოეგდოთ.

პირადად მესტუმრე ჯიქური ენერჯიული პიროვნება გამოდგა. დავით V რომ ბათო ყანთან მიემგზავრებოდა, მან საქვეყნოდ გამრიგეთა შორისაც ზოგი ისეთი პირი ამოარჩია, რომელნიც მან განსაკუთრებული ნდობით აღჭურა და გარკვეული თემების მართვა-გამგეობა მათ მიანდო. ამგვარივე წესით კახეთი თორღვა პანჯელს ჰქონდა მინდობილი, მაგრამ საქვეყნოდ გამრიგე ყველა ასეთი მოხელეებიც უნდა ჯიგდა-ხათუნსა და ჯიქურს დაჰმორჩილებოდნენ. ესეც გაუგონარი ამბავი იყო, რამდენადაც ქართული სამოხელეო უფროს-უმცროსობის წესი აქ სრულებით დარღვეული იყო.

ჯიქური მზრუნველი მმართველი აღმოჩნდა. საქართველოში სრული უშიშროების დასამყარებლად მან მკაცრი ღონისძიებით ქურდ-ავაზაკების აღაგმავცა და თვით ამ ბოროტმოქმედების მოსპობაც მოახერხა. ურჩ საქვეყნოდ გამრიგეთა დამორჩილებასაც ცდილობდა შეუენელებლი. ქვეყნის ასეთ გაქირვებულ მდგომარეობაშიცა, მას აღმშენებლობისა-

თვის საქირო სახსრები უშოვნია. დასასრულ, მისი გული ღარიბ-ღატაკებზე და ქვრივ-ობლებზე მზრუნველობითაც სავსე ყოფილა.

როგორც არაერთხელ მომხდარა, დავით V ულუსაც ბათო ყანის კარზე საკმაოდ ხანგრძლივ მოუგვიანდა. კახეთის მმართველმა თორღვა პანკელმა გადასწყვიტა, რომ მეფე აღარც დაბრუნდებოდა. მას არავითარი სურვილი არ ჰქონდა, ჯიგდა-ხათუნს და ვიღაც მესტუმრე ჯიქურს დაჰმორჩილებოდა. თორღვამ კახეთის დასაკუთრება მოინდომა. მაგრამ პანკელის მოლოდინი არ გამართლდა: დავით V დაბრუნდა. დავით V რომ მომხდარი ამბავი გაიგო, თორღვა პანკელს შეუფთვალა, მასთან გამოცხადებულყო. მაგრამ მას იმდენი გამბედაობა არ ჰქონდა, რომ მეფის წინაშე წამდგარიყო. მაშინ ჯიქურმა თორღვა პანკელს ხორნაბუჯელი მიუგზავნა და უვნებლობის ფიცის მიცემით თორღვა პანკელი მოიყვანა, მაგრამ დედოფლის ჯიგდა-ხათუნის ჩაგონებით, ფიცმონდობილი თორღვა პანკელი შეპყრობილ იქნა და, მეფის დაუკითხავად, კლდე-კარის ციხიდან გადაადგეს. ამდენად თავიანთ თავს საქართველოს ბატონბატონად სთვლიდნენ ჯიგდა-ხათუნი და ჯიქური მაშინაცუკი, როდესაც მეფე თავის სამეფოში იმყოფებოდა და მართვა-გამგეობაში პირადად და უშუალოდ მონაწილეობის სრული საშუალება ჰქონდა.

მაგრამ ისევე, როგორც მესტუმრე ჯიქური ქვეყნის სათავეში მეფის პირადმა ნდობამ მოაქცია, იმგვარადვე მისი ბედი უკულმა დატრიალდა, რა წამს წინანდელი ძლიერი მფარველი მას უკვე აღარ იცავდა. როცა ჯიგდა-ხათუნი გარდაიცვალა და დავით V ულუმ რაჭის ერისთავთ-ერისთავის კახაბერძის ასული გვანცა შეერთო ცოლად და დედოფლად დასვა, ჯიქურსა და დედოფალს შორის მტრული განწყობილება დამყარდა.

უკმაყოფილო დიდ ხელისუფალთა ჯგუფმა ამ მარჯვე შემთხვევით ისარგებლა და სუბმათ ორბელმა ჯიქურს დასწამა, ვითომც ის ერანის ილხანს, ჰულაგუ ყანსა, დავით V სიმდიდრეზე საიდუმლო ცნობებს აწვდიდა. ეს პოლიტიკური დასმენა მალემრწმენ მეფემ სრულ კეშმარიტებად მიიჩნია. დავით V-ეს საქმე არცუკი გამოუძიებია და გაუსამართლებლივ მისი სიკვდილად დასჯის განკარგულება გასცა.

ჯიქურს მემკვიდრეები არ ჰყავდა და მეფის მრისხანებითა წუთისოფელს გამოსალმებულს მზრუნველიც აღარავინ არ აღმოჩნენია, რომ მისი გვაში მაინც დასაფლავებული ყოფილიყო. ამ დროს სწორედ ღარიბ-ღატაკნი და ქვრივ-ობლები, რომელნიც მრავალჯერ მისი მზრუნველობით იყვნენ დავალებულნი, შეიყარნენ და დავით V-ე ულუს ვედრებითა წარუდგნენ, რომ მათთვის ჯიქურის დასაფლავების ნება დაერთო. მალემრწმენი დავით V როგორც ეტყობა იმ დროისათვის უკვე დარწმუნებულა, რომ მისი მსჯავრი აჩქარებით იყო დადებული, და ღარიბ-ღატაკებსა და ქვრივ-ობლებსა თხოვნა აუსრულა. მათაც შეერთებული ძალით დამარხეს.

ამრიგად მესტუმრე ჯიქური ქართული სახელმწიფო სამართლისა და მოხელეთა უფროს-უნცროსობის წესის დარღვევით გამოწვეული შუღლისა და სოციალური ბრძოლის მსხვერპლი შეიქმნა.

საქართველოს მიმომი ეკონომიური მდგომარეობა მონღოლ- ლთა უღელქვეთ

საქართველო უკვე ჯალალედინის შემოსევა-თარეშისა და მონღოლ-
ზისაგან დაპყრობისათვის ბრძოლის დროს ძალზე დაზარალდა. მონღოლ-
თა მიმომი ხარკ-ბეგარებმა, მეტადრე-კი მათ მოხელეთა ბოროტმოქმედე-
ბამ ხომ ხალხი უკიდურეს გასაკირში ჩააგდო: ცხოვრება აუტანელი შე-
იქმნა. ჰულაგუ ყანმა კიდევ ახალი გადასახადი შემოიღო, რომელსაც
თ ა ღ ა რ ი ეწოდებოდა.

მთელი ეს ხარკ-ბეგარა-გამოსაღებლების ტვირთის უდიდეს ნაწილს
მალალი წრეები მშრომელ მოსახლეობას გადაადებდნენ ხოლმე და ამი-
ტომაც მონღოლთა ბატონობის დროს ხალხის ეკონომიური მდგომარეობა
საზარელი გახდა.

ამას ზედ დიდგვარიან მოხელეთა თვითნებობაც დაერთო, რომელნიც,
გაჭირვებაშიც, ვითარცა ფუფუნებით საცხე ცხოვრებას მიჩვეულნი, თა-
ვიანთი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ისევე თავიანთი ყმებისა და
ხელქვეშეთი მოსახლეობის დაბეგვრით ცდილობდნენ. ხალხის ყვლეფა
ამგვარად ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. მოსახლეობის ასეთი მდგომა-
რეობა იმდენად საერთო მოვლენა იყო, რომ გაჭირვებული ეკლესიის მსა-
ხურნიც-კი თავიანთი შეთხელებული შემოსავლის გადიდებას უკანონო
გზით ცდილობდნენ.

ისევე, როგორც თავის დროზე, 1218 წელს, ანისის ხუცესნი, მაშინდე-
ლი ეკონომიური გაჭირვების შემსუბუქებას თავიანთი გასამრჯელოს გა-
დიდებათ ლამობდნენ, ამ შემთხვევაშიც დამანისის სამღვდელთაგანაც
უკანონო საშუალება გამოუყვებია. გვირგვინთა კურთხევისათვის კუ-
თენილი გასამრჯელო თავის დამატებით წყაროდ უქცევიდა. ქორწინების
ნებართვისათვის თურმე დამატებითს ფულს სთხოვდა და სანამ ამ ფულს
არ მისცემდნენ, ჯვარს არ სწერდა.

მონღოლთა ბატონობის დროს ვაჭრებს გარდა, რომელთაც მონღოლ-
ბი განსაკუთრებულ მფარველობას უწევდნენ, მოსახლეობის ყველა ფენა
გაჭირვებაში იყო ჩაყარდნილი. მაგრამ მაინც ვაჭრების შემდეგ ყველაზე
უკეთეს მდგომარეობაში სწორედ ეკლესია იმყოფებოდა: ეკლესიის შე-
უვალობის შეღავათი ჰქონდა, ბევრგვარი გადასახადებისაგან ის განთა-
ვისუფლებული იყო. ხოლო ყველა ფენაზე მიმომი პირობებში გლეხები
იმყოფებოდნენ, რომელთა მდგომარეობა ამ სანამ უკიდურესი შეიქმნა.

თვით საქართველოს მეფეც-კი გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩაყარ-
დნილა იმის გამო, რომ მონღოლთა მოხელეები სამზარეულოსათვის შე-
ძენილი ყოველ მასალისათვისაც-კი ბაჟს ართმევდნენ. ცხადია, თუ, რაო-
დენი უკმაყოფილება უნდა ყოფილიყო საქართველოში ასეთი მდგომარე-
ობის გამო.

მონღოლთა წინააღმდეგ აჯანყება საქართველოში

აუტანელი ეკონომიური გაჭირვების ნიადაგზე საქართველოში აჯან-
ყებამ იფეთქა, რომლის მეთაურობა დავით IV ნარინმა იკისრა. დავით V

ულუ ამ საქმეში არ გარეულა: როგორც მონღოლთა წყალობით გამეფებულს, მას ერთგულების დამტკიცებაც მართებდა. ამ გარემოებას აჯანყების მიზანშეწონილობა უნდა სათუოდ გაეხადა, მაგრამ ხალხის აღშფოთება იმდენად დიდი იყო, რომ ასეთმა არახელსაყრელმა მდგომარეობამაც აჯანყებულთა სურვილი ვერ შეაჩერა.

ეს აჯანყება 1259 წელს დაიწყო და მონღოლთა ჯართან ბრძოლა მოხდა. რასაკვირველია, მონღოლთა ბანაკში დავით V ულუს მეთაურობით მონღოლთა ერთგულად დარჩენილი აღმოსავლეთი საქართველოს ჯარიც უნდა ყოფილიყო. ამნაირად უნებლიეთ ძმათა შორის სისხლის ღვრაც მოხდებოდა. ბრძოლამ დიდძალი მსხვერპლი შეიწირა. ორთავე მხრით გულადად იბრძოდნენ, მაგრამ გამარჯვება მაინც ვერც ერთმა მხარემ ვერ მოიპოვა.

არლუნ ნოინი. რომლის მეთაურობითაც ჰულაგუ ყანის ლაშქარი იბრძოდა, იძულებული იყო თავის მბრძანებელთან დაბრუნებულყო მუშველე ჯარის სათხოვნელად. ყანმა ბრძანება გასცა, არლუნ ნოინისათვის 20 ათასი საუკეთესო მუშველე ჯარი გაეტანებინათ. ამავე დროს ჰულაგუ ყანმა დავით V -საც ბრძანება გამოუგზავნა, რომ ის მონღოლებთან ერთად ეგვიპტის სულტანზე გასალაშქრებლად მომზადებულიყო.

დავით V თავისი მეუღლე: გვანცა დედოფალი, და უფლისწული დემეტრე ბიჯნისში გაგზავნა, თითონ-კი ჯარითურთ სამცხეში მივიდა იმ მიზნით, რომ იქიდან ეგვიპტისაკენ ებრუნებინა პირი. სამცხეში დავით V-ემ სამხედრო თათბირი მოიწვია, რომელზედაც მონღოლებთან ერთად ეგვიპტის სულტანის წინააღმდეგ გალაშქრებაზე უარი განაცხადა. ეს მონღოლების წინააღმდეგ აჯანყებას უდრიდა. დავით V დამსწრეთ შეეცითხა, რას ურჩევდნენ, თანაც დაუმატა, რომ ის ყველას თავისუფლებას აძლევს, ისე მოიქცეს, როგორც სვინილისი უკარნახებს. ეს საქმის თავიდანვე ჩაშლას უდრიდა.

სამხედრო თათბირზე დიდ მოხელეთა უმრავლესობა აჯანყების მოწინააღმდეგე გამოდგა: ასეთ პირობებში აჯანყების კვლავ დაწყება უშეძლებლად დამარცხებით უნდა დამთავრებულიყო, მაგრამ დავით V-ემ არც ამ გარემოებას მიაქცია ყურადღება და ეგვიპტის სულტანის წინააღმდეგ ლაშქრობაში მონღოლებს არ წაჰყვა.

საქართველოში მომავალს არლუნ ნოინს ეგონა, რომ ბრძოლა მოუხდებოდა დავით IV ნარინის მეთაურობით აჯანყებულებთან, მაგრამ დავით IV გადასწყვიტა, რომ ბრძოლის გაგრძელება მიზანშეწონილი არ იყო. ამიტომ მან აჯანყებულთა ლაშქარი თითონვე დაშალა, ლიხთ იმერეთში გადავიდა და იქ გამაგრდა. არლუნ ნოინმა იქ დადევნება ვერ გაბედა. მაინც ეს აჯანყება თავის თავად მოიშპო, მაგრამ სწორედ ამ დროს 1260 წელს დავით V აღმოჩნდა აჯანყებულის და არლუნიც მის წინააღმდეგ უნდა შესდგომოდა ბრძოლას.

დავით V-ეს ძალიან ცოტა-ლა მომხრე შერჩა: მის მათავარ საყრდნობს

სამცხის სპასალარის საგამგეოვე წარმოადგენდა. სარგის ჯაყელს და დავით V, გიორგი ლაშას ძეს. მათსაზე მეტი მეომარი არ აღმოაჩნდა.

არღუნ ნოინმა რომ დავით V-ის აჯანყების ამბავი გაიგო, მაშინვე მი-
ლი თანამეცხედრე, გვანცა დედოფალი, თავის მცირეწლოვანი შვილი-
თურთ დაიჭირა და მონღოლთა ყაანის ურდოში გაგზავნა, თითონ-კი
აჯანყებულებთან ბრძოლის სამზადისს შეუდგა.

სარგის ჯაყელს და დავით V სამხედრო თვალსაზრისით ხელსაყრელი
პირობები ჰქონდათ. რამდენადაც ისინი სამცხეში იმყოფებოდნენ, მათ შე-
ეძლოთ სამცხის თემში შესავალ ვიწროებთან გამაგრებულებიყვნენ. სარგის
ჯაყელს და დავით V სამხედრო თვალსაზრისით დიდი შეცდომა მოუვი-
დათ, რომ თავიანთი მცირერიცხოვანი ლაშქარი ვიწროებიდან გამოიყვა-
ნეს და თავისზე გაცილებით უფრო მრავალრიცხოვან მოწინააღმდეგეს
ახალდაბასთან შეებრძოლნენ. როგორც მოსალოდნელიც იყო, სარგის
ჯაყელი და დავით V დამარცხდნენ. მაინც მონღოლთა ჯარის მეთაური
არღუნ ნოინი დამარცხებულებს სიფრთხილით აღარ დაედევნა. მონღოლ-
თა ლაშქარსაც საკმაოდ დიდი ზიანი მოუვიდა.

ამრიგად, მოპოვებული გამარჯვების მიუხედავად, არღუნმა, აჯანყე-
ბული დავით V ხელში ჩაგდება ვერ მოახერხა.

1261 წელს მაისში ჰულაგუ ყაანმა არღუნი თავისი ჯარითურთ იმავ
ამოცანის ასასრულებლად კვლავ სამცხეში გამოგზავნა, მაგრამ ამ დრო-
ისათვის მესხეთში ცვლილება მოხდა: მოსახლეობაში მონღოლების წი-
ნააღმდეგ განმარტოებული ბრძოლის მომხრე ბევრი აღარ აღმოჩენილა.
დიდგვარიან აზნაურთაგან ზოგი მონღოლებს მიეგება კიდევ. 20 დღის
განმავლობაში არღუნ ნოინის მეთაურობით მოთარეშე ლაშქარი სამცხეს
აოხრებდა, ქვეყანას დიდი ზიანიც მიყენა, მაგრამ მაინც ჯაყელთა საჯ-
დომი ადგილის, ციხისჯვრის, ალება ვერ შესძლო, დავით V-ეც ვერას
გზით ხელში ვერ ჩაიგდო. ამიტომ 1261 წელს იენისში არღუნი იძულებ-
ული გახდა კვლავ უკან დაეხია.

მიზანის მიუღწევლობით გაბრაზებულმა მონღოლთა ყაანმა ჯავრი და-
ვით V თანამეცხედრე გვანცაზე იყარა, რომელიც მოაკვლევინა. ამგვა-
რადვე მოკლულ იქნა ამირსპასალარი ზაქარია შანშეს ძე, რომელსაც თა-
ვის ცოლთან, სარგის ჯაყელის ასულთან, საიდუმლო მიწერ-მოწერა
დაპბრალდა, სიკვდილადვე დასჯილი იქმნა, დადებული ხარკის გადაუხ-
დებლობის გამო, ხაჩენის (გაჩიანის) მმართველი ჰასან-ჯალალიც.

საქართველოს პატარა თემს, სამცხეს იმ დროს, როდესაც აღმოსავლეთ
საქართველოს უმრავლესობა მონღოლთა ხელში იმყოფებოდა. და ნება-
ყოფლობით თუ უნებლიეთ მასთან ერთად იბრძოდა, მარტო დიდხანს
წინააღმდეგობის გაწევა არ შეეძლო და ამას, ქვეყნის აოხრების გარდა,
სხვა არავითარი შედეგი არ შეიძლება მოჰყოლოდა. ამიტომ სარგის ჯა-
ყელმა დავით V მოახსენა, რომ ბრძოლის გაგრძელებას აზრი აღარ ჰქონ-
და და ურჩია, რომ ისიც ლიხთ-იმერეთში გადასულიყო.

სხვა გზა აღარ იყო, ეს რჩევა დავით V უნდა მიეღო, მით უმეტეს,

რომ თითონაც კარგად ხედავდა, რომ მესხეთში დარჩენა მისთვის უკმა-
შლებელია სახიფათოც-კი შექმნილიყო. დავით V ლიხთ-იმერეთში გადა-
ვიდა, სადაც მისი მამიდაშვილი დავით IV რუსუდანის ძე სიბარულეთ
დაბნდა.

ორივე დავით მეფის დასავლეთ საქართველოში გადასე- ლით უმაჟნელი მდგომარეობა

მონღოლების წინააღმდეგ ცალ-ცალკე მოწყობილი აჯანყება და დაქ-
საქსული ბრძოლის შედეგი საქართველოსათვის, რასაკვირველია, საზი-
ანო გამოდგა, ამის გამო ხეირიც ამას არავითარი არ შეიძლებოდა დაქ-
ყოლოდა. მართალია, მონღოლებმა ვერც ერთი აჯანყებული შეფეთაგა-
ნი ხელში ვერ ჩაიგდეს, ვერც დასახული მიზნის მიღწევა მოახერხეს, და-
სავლეთ საქართველოში გადასვლა ვერ გაბედეს და ლიხთ-იმერეთი ამრი-
გად ჩამოშორდათ, მაგრამ სამაგიეროდ აღმოსავლეთი საქართველო ბრძო-
ლის ასპარეზად იქცა, აოხრდა და დავით IV და დავით V მიერ აჯანყე-
ბით დასახული მიზანიც აგრეთვე განუხორციელებელი აღმოჩნდა,
მსხვერპლი-კი მეტად დიდი იყო განწირული.

თუ სრულიადი საქართველოსათვის ორი მეფის სახელმწიფო ტახტზე
ჯდომა უცილობლად ზედმეტად უნდა ყოფილიყო ცნობილი, მია უქე-
ტეს უცნაური მდგომარეობა შეიქმნა, როდესაც ლიხთ-იმერეთში, საქარ-
თველოს დასავლეთ ნაწილში, ორი მეფე აღმოჩნდა. დიდებულთა-და სა-
მეფოს მესვეურთა შორის კამათი და დაჯგუფება ატყდა. ერთი ნაწილი
დავით IV ემხრობოდა, მეორე დავით V.

ამ საკითხის წამოყენების თაოსნობა დავით V მომხრე ამალას ეკუთ-
ვნის, მაგრამ დასავლეთ საქართველოს დიდებულთა შორისაც აღმოჩნ-
დნენ ისეთი პირები, რომელნიც დავით V ემხრობოდნენ.

დავით V მომხრე ლიხთ-იმერეთის დიდებულ მოხელეთა ჯგუფს პა-
ჭის ერისთავთ-ერისთავი კახაბერ კახაბერის ძე ეკუთვნოდა, რომლის სა-
გვარეულოდანაც დავით V თანამეცხედრე გვანცა დედოფალი იყო.
შემდეგ ქვაბულისძენნი და ფარაჯანიანნი. მაგრამ ლიხთ-იმერეთის ყუ-
ლაზე გავლენიანი დიდი ხელისუფალი ბედიანი ჯუანშერის ძე დავით
IV იცავდა და სწორედ მისმა გავლენამ ჩაშალა დავით V მომხრეების
გეგმა.

ამავე დროს აღმოსავლეთ საქართველოდან ძალიან დამაფიქრებელ-
ცნობები მოდიოდა: მონღოლებმა ამერეთში მეთვალყურედ ვინმე სომეხი
შადინი დასვეს და მას მმართველად დანიშვნასაც უპირებდნენ. ეს რომ
განხორციელებულიყო, ეს მონღოლების მიერ აღმოსავლეთ საქართველოს
სრულ დაპყრობას უდრიდა. საქართველოს პოლიტიკური და ეროვნული
ინტერესების თვალსაზრისით, ეს ისეთ საშიშროებას წარმოადგენდა, რომ
ამას არ შეიძლება საქართველოს მაშინდელი მესვეურნი არ დაეფიქრე-
ზინა. ამავე დავით V-ემ გადასწყვიტა, რომ, მონღოლებთან შეთან-

ხმების გარდა, სხვა გამოსავალი აღარ იყო რა და მოციქულები გაგზავნა პირობების გასაგებად. გამამხნევებელი ცნობის მიღების შემდგომ, დავით V დასავლეთ საქართველოდან ჯერ ტფილისში გადმოვიდა, ხოლო შემდეგ მონღოლთა ყაანის ჰულაგუს ურდოშიც გაემგზავრა.

დავით V-ის მონღოლებთან შეთანხმება და აღმოსავლეთ საქართველოში დაბრუნება

1264 წელს დავით V და სარგის ჯაყელი ურდოში გაემგზავრნენ. იქ დაკითხვას თითონ ჰულაგუ ყაანი აწარმოებდა. დავით V უმწეო მდგომარეობაში ჩავარდა: პასუხის გაცემას ვერ ახერხებდა. მაშინ ჯაყელმა ბრალდება თავის თავზე მიიღო და ჰულაგუ ყაანს მომხდარი აჯანყების მიზეზისა და დასახული მიზნების განსამარტავად წარუდგა. ყაანს ქართულიდან მონღოლურად სადღუნ მანკაბერდელი უთარგმნიდა, რომელიც ენაწყლიანი, ნიჭიერი ადამიანი იყო და მოხდენილი თარგმანით უამბობდა იმას, რასაც სარგის ჯაყელი მოუთხრობდა.

სარგის ჯაყელი აჯანყებას ასე ასაბუთებდა: აჯანყება მონღოლთა მოხელეების, მეტადრე-კი გადასახადების ამკრეფ ხელისუფლების აუწყრელი ბოროტმოქმედებით იყო გამოწვეული, რომელნიც ხალხს სძარცვამდნენ და რომელთა თვითნებობისა და ძალმომრეობისაგან დაცვის არავითარი საშუალება არ არსებობდა. ამ დიდი მოხელეების წინააღმდეგ თვით მონღოლთა ყაანის კარზეც არაფრის გაწყობა არ შეიძლებოდა. მონღოლთა ყაანის კარზე მყოფ ამალის მოსყიდულობის გამო. ასეთ პირობებში, აჯანყების გარდა სხვა არავითარი საშუალება აღარ იყო, რომ თქვენ საქართველოს უმწეო მდგომარეობისათვის ყურადღება მიგექციათ. ამიტომაც ამ გზას დავადექითო.

იმ დროს, როდესაც ეს საქმე ჰულაგუ ყაანის კარზე ირჩეოდა, მას სასწრაფო ცნობა მოუვიდა, რომ ოქროს ანუ ჩრდილოეთის ულუსის საყაანოს დიდძალი ლაშქარი, თვით ბერქა ყაანის მეთაურობით, დაიძრა და ერანის ილხანის სამფლობელოში შესაჭრელად დარუბანდისაკენ მოემართებოდა. ჰულაგუ ყაანი ჟმალ სამხედრო სამზადისს უნდა შესდგამოდა. ასეთ პირობებში მისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ ესოდენი განსაცდელის შემს საქართველო ერანის ილხანების მოწინააღმდეგეს არ მიჰმხრობოდა. ამის გამო გამოძიება შეწყდა. ჰულაგუ ყაანმა დავით V მაშინვე საქართველოში დააბრუნა იმ დავალებით, რომ უმალ აღმოსავლეთ საქართველოს მიელი ლაშქრითურთ გამოცხადებულ იყვნენ.

მართლაც 1264 წელს ერანის ილხანის მრავალრიცხოვანი ლაშქარი და საქართველოს ჯარი ბერქას წინააღმდეგ დაიძრა. პირველს დიდ ბრძოლაში ბერქას ჯარი დამარცხდა. ის იძულებული იყო უქან დაეხია. გამარჯვებით გათამამებული ერანის ილხანის ლაშქარი ჰულაგუ ყაანის შვილის, აბაღას, მეთაურობით კვალდაკვალ მისდევდა. ბერქას ლაშქარი უკვე ქედს იქით იყო გადასული, მაგრამ მოწინააღმდეგე ჯარის ძარცვა-გლეჯით გართულს ერანის ლაშქარს ბერქას ჯარი 1265 წელს მოულო-

დნელად თავს დაესხა და ისე საშინლად დაამარცხა, რომ აბალა უფლის-
წულმა ც-კი ძლივს მოასწრო გამოქცევა. მისმა ლაშქარმა ხომ სულ მთლად
დაკარგა ბრძოლის უნარი და გამარჯვებული მტრის წინაშე უწესრიგოთ
იხვედა უკან.

ჰულაგუ ყაანმა ც ვედარაფერი გააწყო: ის იძულებული იყო უბრძოლ-
ველად დაბრუნებულიყო ერანში. თავრიზში მან ჯავრი ბერქა ყაანის
ქვეშევრდომ ვაჭრებზე იყარა, რომელნიც თავრიზში ბლომად იყვნენ:
მთელი მოძრავ-უძრავი ქონება ჩამოართვა და თავი გააგდებინა. შეიტყო
თუ არა ეს ბერქა ყაანმა, ასეთივე წესით მის საბრძანებელში მყოფ ერან-
ის ყველა ვაჭრებს მთელი ქონება ჩამოართვა და ყველანი დაახოცინა.

ბერქა ყაანი ხელმეორე შემოსევისათვის და ჰულაგუ ყაანის წინააღ-
მდეგ გამოსალაშქრებლად ემზადებოდა, ამიტომაც 1263 წლიდან მოყო-
ლებული ჰულაგუ ყაანმა თეთრ წყალთან სანგრების გაკეთება დაიწყო,
რომელსაც ისინი სიბას უწოდებდნენ, რომ იქ თავისი მოსაზღვრე ლაშ-
ქარი ჩაეყენებინა ჩრდილოეთიდან შემოსეული მტრის შესაკავებლად.
საქართველოდან ყოველწლივ ჯარი უნდა გასულიყო და შემოდგომიდან
ზაფხულის დამდეგამდის იქ მდგარიყო.

აკონომიური კრიზისის უკიდურესად გაძლიერება საქარ- თველოში. მისი უმწელობისათვის მთავრობისაგან ნახშირი ზონისძიება და მის გამო ატახილი ბრძოლა მკლესიასა და მთავრობას შორის

მრავალნაირი ხარკ-ბეგარა-გამოსაღებლებითა და გამუდმებული მო-
ლაშქრობით გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩავარდნილ ხალხს საქარ-
თველოში ცხოვრება ისე გაუძნელდა და უძრავი ქონება და მიწა ისე და-
იტვირთა, რომ შეწერილ გადასახადებს თითქმის ვეღარც-კი ასდიოდა.
მიწის დამუშავება ასეთ პირობებში ხელსაყრელი აღარ იყო: გადასახა-
დების შესატანად ფული არ ჰყოფნიდათ. მიწა რომ ხელიდან არ წას-
ვლოდათ, პირველ ხანებში, იმ იმედით, რომ მომავალში მდგომარეობა
გამოსწორდებოდა, საკრედიტო ამხანაგობათა წევრებისაგან, რომელთაც
ურტადები ეწოდებოდათ, სესხს იღებდნენ. აღებული სესხის დაბ-
რუნების ვადა რომ დადგებოდა ხოლმე, ვალის დაბრუნება აღარ შეეძ-
ლოთ და ამის გამო მათ მიწა ან ეყიდებოდათ. ან სხვა გზით მისდიოდათ
ხელიდან.

მიწის მფლობელმა და მიწის მომკმედებმა ამრიგად თავისი მარჩენალი
მიწა დაკარგა და ამ გარემოებამ საქართველოში დიდი ეკონომიური
კრიზისი დაატრიალა. მიწის დამუშავებლობის გამო, სიმშრომის აჩრ-
დილი აიტუზა. მეორე მხრივ სახელმწიფო ხაზინასაც თანდათანობით შე-
მოსავალი სწრაფად უმცირდებოდა. ასეთ მდგომარეობაში სახელმწიფოს
სათავეში მდგომ პირებს ეკონომიური კრიზისის შენელებისათვის რაიმე
უნდა ეღონათ.

აღმოსავლეთ საქართველოში ამ დროს მწიგნობართ-უხუცესად ბასილი უჯარმელი იყო და მან გადასწყვიტა, რომ უმოწაწყლოთ დარჩენილი მოსახლეობისათვის მიწის დასარიგებლად წინანდელ მეფეთაგან ეკლესიისათვის შეწირული მიწები ყოფილიყო გამოყენებული. საქართველოს მთავრობამ ამ საშუალებით სცადა ეკონომიური კრიზისი შეენელებინა.

ამგვარმა ღონისძიებამ ეკლესია აღაშფოთა და მთავრობას მიმართა თხოვნით, რომ ეკლესიისათვის შეწირული მიწების დარიგებისათვის თავი დაენებებინა. მთავრობამ ამ შუამდგომლობას ყურადღება არ მიაქცია. მაშინ ეკლესიის მესვეურებმა ბრძოლა იმ პირების წინააღმდეგ დაიწყეს, რომელნიც მთავრობისაგან ეკლესიის წართმეულ მიწებს იღებდნენ. სასჯელის დადებით ისეთ მდგომარეობაში ჩაყენებას უპირებდნენ, რომ მიღებულ მიწებზე თითონ მათვე ეთქვათ უარი.

მაგრამ სასჯელ-დადებულებმა სთხოვეს მთავრობას ამ საქმეში ჩარეულიყო. საქართველოს მთავრობამ თითონაც იცოდა, რითაც იყო ასეთ შემთხვევაში სასჯელი ნაკარნახევი, ამიტომაც განკარგულებას აძლევდა, რომ უკანონოდ დადებული სასჯელი გაუქმებული ყოფილიყო. ამრიგად ეკლესიის შელახული უფლებების აღდგენა ამ საშუალებითაც ვერ მოხერხდა.

საქართველოს ეკლესიის მესვეურებმა ამის შემდეგ 1263 წელს საეკლესიო კრება მოიწვიეს, რომელმაც საქართველოს მთავრობას ულტიმატუმში წარუდგინა, რომ ეკლესიისათვის შეწირული მიწების გაცემა შეჩერებული ყოფილიყო და ყველა დარიგებული მიწაც უკან დაებრუნებინათ. წინააღმდეგ შემთხვევაში ისინი დავით V-ის უთვლიდნენ, რომ საეკლესიო კრება იძულებული იქნება უკიდურეს საშუალებას მიჰმართოს: საქართველოს ყველა ეკლესიები დაკეტოს, ყოველგვარი მღვდელმსახურება აკრძალოს და ნათვლა, ზიარება, ქორწინება, მიცვალებულის დასაფლავება შეაჩეროს. ასეთი მუქარისდა მიუხედავად, საქართველოს მთავრობას ეს თხოვნა არ შეუწყნარებია და არც ის შეუტრულებია, რასაც თხოულობდა საეკლესიო კრება. ამგვარად ეკლესიამ ბრძოლა წააგო.

რაკი ეკლესიის წინააღმდეგ გამოყენებული საშუალება ბასილ უჯარმელ-ჰყონდიდელის მიერ იყო წარდგენილი, ამიტომ ეკლესიის მესვეურთა მთელი სიძულვილი მას დაატყდა თავზე. დაიწყო მითქმა-მოთქმა: საზოგადოებაში ალაპარაკდნენ იმის გამო, რომ ბასილმა ჩოხა, ე. ი. სამღვდელთა ტანისამოსი, რომელიც მას, ვითარცა ჰყონდიდელ ეპისკოპოსს ეცვა, გაიხადა. ამას გარდა დავით V-ის ამბავი მიუტანეს და ბასილ უჯარმელს ცილი დასწამეს. დავით V-ემ ამ შემთხვევაშიც საქმის გამოუძიებლად ბრძანება გასცა, რომ ბასილ უჯარმელ-ჰყონდიდელი ჩამოეხრჩოთ. ამრიგად განუსაზღვრელი ნდობით მოსილი ვაზირთა უპირველესი ბასილ უჯარმელი თავისი გაბედული სოციალ-ფინანსიურ გეგმის მსხვერპლი შეიქმნა და დაიღუპა.

დავით V-ის მალემრწმუნობისა და უმადურობის პოლიტიკა. რი შედეგი: მისხეთის ულუსიანად ქცევა

დავით V-ის მალემრწმუნობას ვერც მესხეთის მთავარი სარგის ჯაყელი გადაურჩა. ამ შემთხვევაში შედეგი იმდენად სამცხის სპასალარისათვის არ აღმოჩნდა საბედისწერო. რამდენადაც საქართველოსათვის.

1266 წელს შემოდგომაზე სიბაზე წასასვლელად ტფილისში ჩამოსული სარგის ჯაყელი დავით V-ემ, რომელიც უკეთურმა მესაიდუმლებმა დაარწმუნეს, ვითომც მესხეთის მთავარს განდგომილება დაეპირებინოს, სასახლეში დაიბარა და დაჰქერინა. სარგის ჯაყელის ამაღამ შაშინვე ყანთან კაცი აფრინა, ამ გარემოების საცნობებლად: ისინი ემუდარებოდნენ მონღოლთა ყანს, სარგისი თავისთან დაებარებინა.

ერანის ილხანმა აბლა ყანმა ეს თხოვნა სიამოვნებით შეასრულა და საქართველოში წარმოგზავნილი ელჩის პირით დავით V-ს შემოუთვალა, რომ მას სარგის ჯაყელი მასთან წარსადგომად განეთავისუფლებინა. დავით V-ესაც უნდა აესრულებინა უნიებლიეთ.

თავისი თავი რომ მომავალშიც დავით V-ის შურისძიებისაგან უზრუნველყო, სარგის ჯაყელმა აბლა ყანს სთხოვა, რომ მისი სამფლობელო საქართველოს სამეფოდან გამოეყო და უშუალოდ თავის საგამგეოსათვის დაემორჩილებინა. ე. ი. როგორც მონღოლები უწოდებდნენ, ხასინჯუდ ექცია. ქართველები მას ულუსიანად ქცევას ეძახდნენ. ასეთ პირს და ასეთ სამფლობელოს ვერავინ შეეხებოდა, თვით მონღოლთა ყანის გარეშე, არავის უფლება არ ჰქონდა, რომ მის საქმეებში ჩარეულიყო.

მართალია, დავით V-ემ უმადურობა გამოიჩინა, მაგრამ საქართველოს პოლიტიკური და ეროვნული თვალსაზრისით სარგის ჯაყელის საქციელიც სრულებით შეუწყნარებელ ნაბიჯს წარმოადგენდა და ქვეყნის ღალატს უდრიდა. თუმცა იურიდიულად საქართველო არ იყო გაყოფილი, მაგრამ სინამდვილე მას მიანიჭო ორ ცალკეულ პოლიტიკურ ერთეულად ხდიდა. ეხლა, სარგის ჯაყელის ნაბიჯის შემდგომ, საქართველოს მესამე ნაწილიც გამოეყო, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოსაგან განსხვავებით, უკვე მთლიანად მონღოლთა ყანს ექვემდებარებოდა. ამრიგად სარგის ჯაყელმა თავისი უენებლობა საქართველოს მთლიანობის დარღვევის საფასურით მოიპოვა.

ბრძოლის განახლება ოძროს ულუსსა და ერანის ილხანს შორის და მისი ანარქიული საქართველოში

1265 წელს რომ ჰულაგუს მაგიერ მონღოლთა ყანად მისი ვაჟიშვილი აბლა გახდა, ბერქა ყანმა ისევ ერანის ილხანების წინააღმდეგ ვალაშქრება გადასწყვიტა. მას ძალიან ფართო მიზანი ჰქონდა დასახული და სამასი ათასი მოლაშქრე ჰყავდა თავმოყრილი. შეიტყო თუ არა ეს ამბავი, აბლაც ჯარის შეყრას შეუდგა, დავით V-ეც დაიბარა. რაკი ბერქა ყანს ასეთი მრავალრიცხოვანი ლაშქარი ჰყავდა, მთელი თავისი სამხედრო ძა-

ლითურთ მტკვარ გამოდმა გამაგრდა და ყველა ხიდები მტკვარზე ააყრინა. წყალდიდობის გამო, ბერქა ყანის საშუალება არ ჰქონდა, აზვირთებული მდინარე გადმოელახა. ამიტომ იძულებული გახდა ტფილისისაკენ ვამომგზავრებულიყო, რომ ტფილისში ხიდზე გადმოსულიყო და მოწინააღმდეგეს ზურგიდან დასცემოდა.

ესოდენ მრავალრიცხოვანი ლაშქრის ყოფნამ, რასაკვირველია მტკვრის. ალაზნისა და იორის სანაპიროები იმდენად ააოხრა, რომ იმ დროიდან მოყოლებული მრავალი ხნის განმავლობაში მოსახლეობა აქ ამომწყდარი იყო. საბედნიეროდ 1265 წელს ტფილისზე მომავალი ბერქა ყანის მოულოდნელად გარდაიცვალა და აბალა ყანაც და აღმოსავლეთი საქართველოც განსაცდელს გადაურჩნენ.

მომხდარი ამბით შეზინებული აბალა ყანის, საზღვრის დასაცავად ყველწლოვ ჯარს სიბაზე გზავნიდა და ამ გამაგრებული ჯებირის დაცვის ტვირთის უდიდესი ნაწილიც, სწორედ საქართველოს სამხედრო ძალას აწვებოდა: წლითი-წლობამდე საქართველო იძულებული იყო თავისი ქვეყნიდან ხალხი გაეყვანა, ნაყოფიერი შრომისათვის მოეშორებინა და მრავალრიცხოვანი სამხედრო ძალა ამ სანაპიროზე მონღოლთა სახელმწიფოს დასაცავად მდგარიყო.

ჯარის ერთად შეჯგუფების შედეგად, როგორც მრავალჯერ მომხდარა, მუცლის მოარულმა იჩინა თავი. ეს სნეულება იმდენად მოედო ლაშქარს, რომ 1266 წელს თვით დავით V-ს უფროსი ვაჟიშვილი, გიორგიც კი ავად გახდა. შემდეგ მისი მდგომარეობა გამოკეთდა, მაგრამ 1267 წელს ამავე ავადმყოფობით თვით მეფე დავით V-ეც დასნეულდა. იმავე წელს ეს ავადმყოფობა გიორგი უფლისწულსაც ხელმეორედ შეეყარა. რომელმაც 1268 წელს იმსხვერპლა კიდეც. დავით V-ს-კი ეს ავადმყოფობა ქრონიკულ დაავადებად გადაექცა. ხოლო 1270 წელს ისიც ამ ავადმყოფობის მსხვერპლი შეიქნა.

თუ სამეფო ოჯახი, რომელიც განსაკუთრებულ პირობებში იმყოფებოდა ხოლმე, ამ ავადმყოფობას შეეწირა, ადვილი წარმოსადგენია. რა მდგომარეობაში უნდა ჩავარდნილიყო მოსახლეობის დანარჩენი. უფრო დაბლა მდგომი. ფენები. ამგვარად მოლაშქრეობით გამოწვეულ მსხვერპლს ის მსხვერპლიც მიემატა, რომელიც ჩვენს ქვეყანაში შემოტანილი გადამდები სნეულებით იყო გამოწვეული.

დავით IV, რუსუდანის ძე, და მისი პოლიტიკა დასავლეთ საქართველოში

დავით IV დასავლეთ საქართველოში გადასვლა-დამკვიდრებით შეწყდა მონღოლებთან ხელშეკრულებით დამყარებული დამოკიდებულება. ამ დროიდან მოყოლებული დასავლეთი საქართველო მონღოლთა ბატონობისაგან სრულებით დამოუკიდებელი გახდა.

დავით IV, როგორც შორისგამკერეტელს პოლიტიკოსს, გათვალისწინებული ჰქონდა, რომ მომავლისათვისაც უნდა დასავლეთ საქართველოს

პოლიტიკური გაძლიერებისათვის ეზრუნა. დავით IV გადასწყვიტა, რომ ერანის ილხანებისაგან საქართველოს დასაცავად, უნდა იმ სახელმწიფოებთან შეეკრა კავშირი, რომელნიც ერანის, ან მტრები იყვნენ, ან მეტოქენი.

გარკვეული დროიდან ერანის ილხანებსა და ეგვიპტის სულტანებს შორის უპირისპირად მტრული დამოკიდებულება არსებობდა. ჩრდილოეთის ანუ ოქროს ულუსის ყაანებიც, რომელნიც აგრეთვე ერანის ილხანების მოქიშპენი იყვნენ, ყოველნაირად ცდილობდნენ, ეგვიპტის სულტანებს დაახლოვებოდნენ. ამავე პოლიტიკას დაადაგა დავით IV-იც: 1264-65 წ. მან ეგვიპტის სულტანს ბეიბარს საჩუქრებით დატვირთული დესპანები გაუგზავნა. 1268 წელსაც საქართველოს მეფემ ამგვარადვე ეგვიპტის მბრძანებელს დესპანები ააზლა. დასავლეთ საქართველოს მბრძანებლებსათვის ეგვიპტის სულტანი გამოსადეგი იყო როგორც ერანის ილხანების მოწინააღმდეგე და მომავალი მოკავშირე. დავით IV-ის მეორე მხრით თითონ ოქროს ულუსთანაც ჰქონდა მჭიდრო კავშირი, რომელიც იმ ხანში ერანის ილხანების ძლიერი მოწინააღმდეგე იყო.

დავით IV, რასაკვირველია, კარგად ესმოდა, რომ მარტო ამ შორეულ მოწინააღმდეგეებთან კავშირის დამყარებით, თავისი თავის უზრუნველყოფა არ შეიძლებოდა. ამიტომ მან ამას გარდა მიზნად ერანის ილხანების სამფლობელოში შინაური ბრძოლისათვის ხელის შეწყობაც დაისახა და დანშარებას უწყევდა ყოველ ხელისუფალს, რომელიც-კი ერანის მბრძანებელს, მონღოლთა ყაანს, აუჯანყდებოდა. მაგალითად როდესაც ერანის ილხანის წინააღმდეგ მოწყობილი თეგუდარ ბატონიშვილის შეთქმულება გამოშლავნდა და თეგუდარი თავის მონღოლ მეტომეებითურთ დასავლეთ საქართველოში გამოიქცა და ქუთაისში დავით IV-ესთან მივიდა, მან, როგორც მოკავშირეს, უხვი მასპინძლობა გაუმართა, თუმცა ეს მასპინძლობა დასავლეთ საქართველოს ძვირად უჯდებოდა, რადგან თეგუდარს გარდა, მისი ჯარი და მათი ოჯახებიც უნდა შეენახა.

თეგუდარი უნდა ქედს იქით გადასულიყო და ოქროს ულუსს შეერთებოდა, მაგრამ მან გადასწყვიტა, რომ ჯერ აბალა ყაანზე ეყარა ჯავრი. რაკი ისევ ერანში შესევა სახიფათო იყო, მან ამჯობინა ერანის ყაანის იმ საბრძანებელს შეჰსეოდა, რომელიც მეზობლად მდებარეობდა. ამიტომ ის აღმოსავლეთ საქართველოში გადადიოდა და თავს ესხმოდა ხოლმე იქ მდგომ მონღოლთა ლაშქარს. მაგრამ ყოველი ასეთი შეჭრისა და თავდასხმის დროს, მარტო მონღოლთა ლაშქარი-კი არ ზარალდებოდა, არამედ ზიანი ლიხთამერეთის მოსახლეობასაც მოსდიოდა.

თუმცა ის შინაური ბრძოლა, რომელიც მონღოლებს შორის იყო ატეხილი, ქართველებისათვის ხელსაყრელი იყო, მაგრამ რამდენადაც ეს ბრძოლა საქართველოს მიწაწყალზე მიმდინარეობდა, მათთვის ზარალის პეტს არაფერს წარმოადგენდა. ამ გარემოების გამო ქართველები უნებლიეთ აბალა ყაანის მოკავშირენი და თანამგრძნობნი უნდა გამხდარიყვნენ და იმ ბრძოლაშიც, რომელსაც მისი ლაშქარი თეგუდარის წინააღმდეგ აწარმოებდა, უნდა მხარი დაეჭირათ. აბალა ყაანის სამხედრო ხელი-

სუფლებამ მინც ვერ მოახერხა თეგუდარის ხელში ჩაგდება, რადგან ყოველთვის, როდესაც მას გაუჭირდებოდა ხოლმე და განსაცდელი მოელოდდა, უკან დასახევი გზა ჰქონდა და შეეძლო უმაღლეს დონეზე დასავლეთ საქართველოში შეეფარებინა თავი.

აბაღა ყანის დარწმუნდა, რომ სანამ დავით IV თეგუდარს ზურგს უმაგრებდა. მანამდე თეგუდარის დაჭერა და მისი თარეშისაგან განთავისუფლება შეუძლებელი იქნებოდა. ამიტომ ყანმა დავით IV-ეს საჩუქრებით უხვად დატვირთული ელჩები მიუგზავნა და სთხოვა, რომ, არამც თუ თეგუდარისათვის დახმარების გაწევა შეეწყვიტა. არამედ გარკვეული დროისათვის უკან დასახევი გზაც-კი შეეკრა.

სხვა პირობებში დავით IV, უეჭველია, ამაზე ერანის ილხანს უარს ეტყოდა, მაგრამ ამ დროისათვის გამოძვლავნდა, რომ, თურმე თეგუდარი დასავლეთ საქართველოს ხელში ჩასაგდებადც შეთქმულებას აწყობდა. როდესაც ეს დავით IV გაიგო, აბაღა ყანს სინარულით მაშინვე თანხმობა განუცხადა. ამ შეთანხმების არმცოდნე თეგუდარი 1269 წელს ისევ აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა და თავისი ჩვეულებრივი თარეში დაიწყო. აბაღა ყანის ლაშქრისაგან გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩავარდნილი თეგუდარი რომ დასავლეთ საქართველოში დაბრუნებას აპირებდა, გზები შეკრული დახვდა. ამის წყალობით თეგუდარი აბაღა ყანის სამხედრო ძალამ ტყვედ ჩაიგდო და მონღოლთა ყანს მიჰგვარა.

დავით IV-ეს თავისი პოლიტიკური გეზისათვის არც შემდეგში უღალატნია და, როდესაც აბაღა ყანს ერანში ვინმე ლაღლური აუჯანყდა. დავით IV-ემ ის თავის საბრძანებელში შეიფარა. ეს ლაღლურიც თეგუდარივით უმადური გამოდგა. დასავლეთ საქართველოში ყოფნის დროს. ის და კახაბერ კახაბერის ძე, რომელიც ჯერ კიდევ დავით V-ის დასავლეთ საქართველოში ყოფნის დროს დავით IV-ის ტახტიდან ჩამოსაგდებად იბრძოდა, ერთიერთმანეთს შეუთანხმდნენ და გადაწყვიტეს, რომ ერანში ილხანთან წასულიყვნენ.

თავიანთი განზრახვის ასასრულებლად, მათ ერანის მბრძანებელს, აბაღა ყანს, თავიანთი დახმარება შესთავაზეს დავით IV-ს დასაჭერად. აბაღა ყანისათვის ეს ამბავი შეტად სასინარულო იყო: ამიტომაც აბაღა ყანმა ლაღლურს სიამოვნებით აპატია დანაშაულება და დასავლეთ საქართველოში შესასევად და შეპირებული გეგმის განსახორციელებლად 30 ათასი მონღოლთა ლაშქარი მისცა.

ამ სამხედრო ძალითურთ ლაღლურ და კახაბერ კახაბერის ძე მოულოდნელად დასავლეთ საქართველოში შეიჭრნენ. მათ ქუთაისში იმდენად სწრაფად მოახერხეს მისვლა, რომ აბანოში მყოფმა დავით IV-მ აბანოდან გამოსვლა და გაქცევა ძლივს მოასწრო. ლაღლურმა და კახაბერ კახაბერის ძემ მეფის ხელში ჩაგდება ვერ მოახერხეს და უნდა უკან დაეხიათ. მათ ჯავრი იყარეს და ყველა ის ადგილები ააოხრეს, სადაც გავლა უხდებოდათ.

აბაღა ყანის დავალებით ლაღლური და კახაბერის ძე ამავე მიზნით დასავლეთ საქართველოში წამოვიდნენ, მაგრამ მათი მეორე ცდაც წინა-

ნდელზე უფრო ამაო გამოდგა. რაკი ისინი მეორეჯერაც აბალა ყაანს ხელცარიელნი დაუბრუნდნენ, კახაბერ კახაბერის ძე ერანის ილხანისათვის რალა საჭირო იყო. ეს გარემოება რაჟის ერსთავთ-ერისთავმაც კარგად იგრძნო და ერანიდან ისევ საქართველოში დაბრუნება ამჯობინა. მაგრამ, რადგან თავის სამშობლოში გადასვლა არ შეეძლო, ის ატენის ხეობაში დასახლდა ყველასგან მოძულებული.

ატენიდან კახაბერ კახაბერის ძე დავით IV-ს ვედრებას ვედრებაზე უგზავნიდა, რომ დანაშაულება ეპატიებია და თავის სამშობლოში დაბრუნების უფლება მიეცა. დავით IV-ემ აპატია და დაბრუნების ნება დართო. მაგრამ შემდეგ გამომჟღავნდა, რომ მას აღმოსავლეთ საქართველოში მდგომ აბალა ყაანის ნოინ ალინაკთან საიდუმლო მიწერ-მოწერა ჰქონდა, ამისთვის-კი დავით IV-ემ სასტიკად დასაჯა თვალთ დაბნელებითა და ერთი ფეხისა და ზელის მოკვეთით. მისი შვილი, რომელიც, ამ შეთქმულებაში აგრეთვე გარეული ყოფილა, სამუდამოდ იქმნა გაძევებული საქართველოდან და კონსტანტინეპოლში ექსორია ჰყვეს.

დავით IV-ის ღონისძიება ტრაპიზონის საკეისროში საქართველოს პოლიტიკური ინტერესების დასაცავად

მონღოლთა პოლიტიკურმა ბატონობამ ტრაპიზონის საზღვრამდე მიადწია. თვით საქართველო ხომ იმაზე უწინარეს უკვე მონღოლთა ყმადნაფიც სამეფოდ იქცა. ამის გამო საქართველოს პოლიტიკური გავლენა ტრაპიზონის საკეისროში, რასაკვირველია, ძალზე უნდა შემცირებულიყო. ტრაპიზონის კეისარი მანუილ II უკვე 1244 წლის შემდეგ მონღოლთა მოხარკედ იყო ქცეული. ქართველთა პოლიტიკური ძლიერების შესუსტებით ადვილად შეეძლო ბიზანტიის მბრძანებელს ესარგებლა, რომელსაც არასოდეს არ ჰქონია იმედი დაკარგული, რომ ტრაპიზონის საკეისროს ისევ ხელში ჩაიგდებდა.

რამდენადაც ტრაპიზონის საკეისრო ქართველთა სამხედრო ძალითა და თამარის თაოსნობით იყო დაარსებული და უმთავრესად ქართველთა თანამოქმე ტომის, ჭანების, მოსახლეობას შეიცავდა, საქართველო ამ თავისი მეზობლად მდებარე სახელმწიფოს ბედიბლით, რომელიც ამასთანავე მისი გავლენის უცილობელ სფეროს წარმოადგენდა, უადრესად იყო დაინტერესებული. საქართველოს პოლიტიკური დასუსტების გამო, ქართველთა მომხრე პოლიტიკური დასიც დიდ ვაჭირებაში ჩავარდა: თანდათანობით მათი გადაყენება დაიწყეს და ბიზანტიის მომხრეთა დასის წარმოადგენლები დაწინაურდნენ.

ბიზანტიის მთავრობას უნდოდა ტრაპიზონის საკეისრო მთლიანად თავის სამფლობელოდ ექცია და ამიტომ ბიზანტიის მბრძანებელმა სცადა, ჯეისრისათვის თავისი ქალიშვილი შეერთვეინებინა, რომ ამ გზით პოლიტიკური დამოკიდებულება და გავლენა ბიზანტიის ტრაპიზონის საკეისროში უფრო გაძლიერებულიყო. მანამდის ტრაპიზონის კეისრები უმეტეს ნაწილად თანამეცხედრებად საქართველოს სამეფო საგვარეულოს

ქალიშვილებს ირთავდნენ ხოლმე. მათ ოჯახშიც ქართული გავლენა იყო გაბატონებული, მათი უფლისწულების სახელებიც უმთავრესად ქართულ სახელებთან იყო დაკავშირებული.

ტრაპიზონის მმართველი წრეები და თვით კეისრის სახლობა ბიზანტიის გავლენას გაუზრდობდა. იმისდა მიუხედავად, რომ თვითონ ისინი შთამამავლობით ბერძნები იყვნენ, თანამომხმეებისადმი ასეთი დამოკიდებულება ბიზანტიის პოლიტიკური ზრახვითა და მათი კეისრების ტრაპიზონის კეისრებისადმი მედიდური დამოკიდებულებით აიხსნებოდა.

ტრაპიზონის კეისარს მანუელს ბიზანტიის მბრძანებელმა თავისი ქალიშვილი შესთავაზა, მაგრამ ეს მისი წადილი ვერ ასრულდა: მანუელის თანაშემწედრე რუსუდანი იყო, რომლის ქართული სახელი მის სადაურობას ცხადად ამჟღავნებს. საქართველოს მომხრე პოლიტიკური დასი შემდეგაც ყოველნაირად ცდილობდა, რომ კონსტანტინეპოლის პრეტენზიებისათვის წინააღმდეგობა გაეწია.

როდესაც 1268 წელს იოანე მე-III კეისრად დაჯდა, ბიზანტიის მთავრობამ ყოველი ღონე იხმარა, რომ ის თავის ხელისუფლებისათვის დაემორჩილებინა. ამ მიზნით მან ჯერ დიპლომატიური გზა სცადა, მაგრამ ვერას გახდა. შემდეგ ბიზანტიის კეისარს უნდოდა, იგივე თავისი ქალიშვილის იოანე მე-III-ზე მითხოვებით მოეხერხებინა. ამიტომ იოანე მე-III-ის ბიზანტიის კეისარი თავის დედაქალაქში პატიჯობდა. ტრაპიზონის საკეისროს დიდებული მოხელეები ყველანი კონსტანტინეპოლში წასვლის წინააღმდეგნი იყვნენ. იოანე II-ემ ბოლოს მაინც გადასწყვიტა, რომ ამ შემთხვევაში ბიზანტიის მთავრობის განცხადება სრულებით გულწრფელი იყო. იოანე II გაემგზავრა. მაგრამ გზაშივე მას საშუალება ჰქონდა დარწმუნებულიყო, თუ რამდენად ვერაგები აღმოჩნდნენ ბიზანტიელთა მთავრობის წარმომადგენლები: ყველა სამეფო ნიშნები, რომელიც მას ჰქონდა, გზაშივე ჩამოართვეს; ხოლო კონსტანტინეპოლში მისვლისთანავე, ისეთ მდგომარეობაში იქნა ჩაყენებული, რომ იძულებული იყო ყველაფერი აესრულებინა, რასაც კი ბიზანტიელთა კეისარი და მისი დაახლოებული პირები უბრძანებდნენ. იოანე II-ემ ბიზანტიის კეისრის ქალიშვილი შეირთო, მაგრამ უკან დაბრუნება ისე მალე, როგორც ჰპირდებოდნენ და ისე ადვილად, როგორც მას ეგონა, ვეღარ მოახერხა.

საქართველოს მთავრობას არ შეეძლო გულზელდაკრეფილს ეყურა ასეთი ბრძოლისათვის, რომელსაც უნდა საქართველოსთვის მისი გავლენის უცილობელი სფერო გამოეცალა ხელიდან. 1282 წელს დავით IV-ე რუსუდანის ძეც თავისი ჯარითურთ ტრაპიზონის საკეისროს შეესია და, თუმცა თითონ ტრაპიზონის აღება ვერ მოახერხა, მაგრამ საკეისროს დიდი ნაწილი მაინც დაპყრობილი ჰქონდა.

იოანე II-ს ასეთი განსაცდელის უამსაც კი არ შეეძლო თავის სამფლობელოში დაბრუნებულიყო, ხოლო, როცა 1284 წელს იოანე II ტრაპიზონის საკეისროში დაბრუნდა, საქართველოში გათხოვილი იოანე II-ის და, თეოდორა, ტრაპიზონის საკეისროს შეესია ჯარითურთ და კეისრად დაჯდა. ასეთი გაბედული პოლიტიკური ნაბიჯის გადადგმა და დასახული

მიზნის მიღწევა თეოდორას მხოლოდ-და-მხოლოდ საქართველოს სამხედრო ძალის უშუალო მონაწილეობით შეეძლო. ამიერიდან ტრაპიზონის საეკისროში საქართველოს პოლიტიკური გავლენა კვლავ უნდა გაძლიერებულიყო. მაგრამ ბრძოლა არც ბიზანტიელების მხრით შეჩერებულა: შემდეგი ცვლილება მოხდა და იოანე მე-II-ემ ხელისუფლება დაიბრუნა.

დემეტრე II თავდადებული (1272-1289 წ.)

დავით მე-V სიკვდილის შემდგომ აღმოსავლეთ საქართველოში სამეფო ტახტზე დემეტრე უფლისწული 11—12 წლის ყმაწვილი იყო. ყაან-მაც დემეტრე საქართველოს მეფეთ-მეფედ დაამტკიცა.

აღმოსავლეთით საქართველოს მაშინდელი საზღვარი თეთრი წყალის, ანუ მონღოლურად ჩალანუსუნის, თურქულად აღსუს გასწვრივ იყო. ანისი და კარი მათი სანახებებიტურთ კვლავინდებურად საქართველოს ეკუთვნოდა, მაგრამ ხლათი, ვალაშკერტი და ალატაღი უკვე საქართველოს ყმადნაფიცი აღარ იყო. ლიხთ-იმერეთი, რასაკვირველია, დემეტრე II-ს აღარ ემორჩილებოდა: თუმცა სამეფო იურიდიულად გაყოფილი არ იყო, მაგრამ, პოლიტიკური პირობების გამო, მისი მთლიანობა უკვე დარღვეული იყო.

დემეტრე II-ეს, მცირეწლოვანობის გამო, საქართველოს სამეფოს მესაჭეობა არ შეეძლო და მას უნდა მზრუნველი და მეურვე ჰყოლოდა დანიშნული. ყაანმა აბაღამ ასეთ მზრუნველად სადღუნ მანკაბერდელი და-ლნიშნა, მონღოლთა ბატონობის ხანისათვის ეს ფრიად დამაზასიათებელი პიროვნება.

ჯერ კიდევ 1272 წელსვე დემეტრე რომ მონღოლთა ყაანის კარზე იმყოფებოდა, მან სადღუნ მანკაბერდელს ათაბაგობა მისცა, რაც უეჭველია მონღოლთა ყაან აბაღასაგან უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი.

მონღოლთა ხანა აღმოსავლეთ საქართველოში და სადღუნ მანკაბერდელი

მონღოლთა მმართველი წრეების მოუშზადებლობისა და გაუნათლებლობისა გამო, მათ ხელქვეშეთ მყოფ სამეფოებისა და სამფლობელოების მართვა-გამგეობისათვის სხვა ეროვნების სათანადოდ განსწავლული მოხელეები სჭირდებოდათ. ორი პირობა იყო ასეთ შემთხვევაში საჭირო, რომ ადამიანს მალალი თანამდებობა მიეღო და მონღოლთა ნებასურვილის აღმასრულებელი გამხდარიყო: მას უპირველესად უნდა მონღოლური სცოდნოდა, მეორე მხრით ის უნდა უაღრესი ნდობით ყოფილიყო აღჭურვილი. ამ რიგად მოენებოს ძალიან დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა. მონღოლთა ხელქვეშეთ მყოფი ხალხის ბედიღბალიცა და სასამართლოში შესული საქმეების მთელი მიმდინარეობაც ამ თარჯიმანი მოხელეების ხელში იყო. მოძრვიან-მოდავეთა მოგება-წაგების შესაძლებლობა მათ ენაწყლიანობასა, სინდისიერებასა, თუ ანგარებაზე იყო დამოკიდებული. ამ

გზით მოენენი მედროვეებად იქცნენ და მათი აღზევება ზღაპრული სისწრაფით სწარმოებდა, თუ რომ თითოეულს მათგანს შესაფერისი შეგუების ნიჭი აღმოაჩნდებოდა და ჰკუას გამოიჩენდა.

სადღუნ მანკაბერდელი ერთი ასეთი პირთაგანი იყო. ჯერ კიდევ თამარის ხანაში ასპარეზზე გამოსული გასომხებული ქურთის შთამომავალი, სომხური, ქართული სპარსული და მონღოლური ენების კარგი მცოდნე, სწორედ ასეთი ხანისა და ასეთი პირობებისათვის დაბადებული ადამიანი იყო. ის ჯერ ავაგ ათაბაგისა და გვანცას ასულის ზეაშაქის ეჯიბი იყო. ზეაშაქის ყაანის პირველ ვაზირ სპიბ დივანზე, ზოჯა შემგედინ ჯიუენინზე, გათხოვების შემდგომ, ის აღზევდა, რადგან ამიერიდან, აღმოსავლეთ საქართველოს საკითხების განხილვის დროს, საღუნ მანკაბერდელი მონღოლთა ყაანის ურდოში პირველ მრჩეველად იქცა. აბაღა ყაანმაც საღუნ მანკაბერდელს საქართველოს ლაშქართა მთელი საქმე გადასცა, ხოლო მცირეწლოვანი მეფის მეურვეობამ მას აღმოსავლეთ საქართველოს მართვა-გამგებლობაც ჩაუგდო ხელში. ამგვარად საღუნ მანკაბერდელი საქართველოს სათავეში მოექცა.

სადღუნი მარტო პოლიტიკურ აღზევებაზე აღარ ზრუნავდა, არამედ ყოველნაირი საშუალებით ცდილობდა, თავისი ქონებრივი შეძლებაც გაედიდებინა და გაეფართოვებინა: 1278 წელს დემეტრე II-გან მან თელავი, ბელაქანი და ბევრი სხვა ადგილებიც ჩაიგდო ხელში. როდესაც შემდეგ დემეტრე II ურდოში იმყოფებოდა და მონღოლებმა მას იმდენად დიდი თანხის გადახდა მოსთხოვეს, რომლის გამოღება მეფეს იმ დროს არ შეეძლო, ამ თანხის გადახდა საღუნ მანკაბერდელმა იკისრა, მაგრამ სამაგიეროდ თავისთვის ისეთი მნიშვნელოვანი ადგილი მოიხსოვა, როგორც დმანისი და მისი სანახები იყო. დემეტრე II-ს დათმობა არ უნდოდა, მაგრამ საღუნ მანკაბერდელის გაუმადლარი მადა უნებლიედ უნდა დაექმყოფილებინა. დემეტრე II-ეს საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის ისეთი მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქის გადაცემაც სთხოვა, როგორც კარი იყო, ეხლანდელი ყარსი, რომელიც მიღებისთანავე თავის საჯდომად აქცია.

დიდი სიმდიდრის და უძრავი ქონების აზვიენებამ საღუნს ზღაპრული მოძრავი ქონებაც შესძინა: ოქრო-ვერცხლის, ძვირფასი ქვების, საქონლის ჯოგების სიმრავლე მის ხელში განმაცვიფრებელი სასწრაფით იზრდებოდა. ფულის საშუალებით, მას თავისუფლად შეეძლო ყოველი დასახული მიზანი განეხორციელებინა. საღუნ მანკაბერდელმა შრავალი ქვეყანანიც იყიდა. მისთვის სასურველი ადგილის და ქვეყნის ხელში ჩაგდება მან დამოყვრებითაც იცოდა ხოლმე. ამ გვარად, მაგალითად, კარის მიმდგომი სანახები ჩაიგდო ხელში: ახალციხის ასული ითხოვა ცოლად და მისგან კარის მახლობლად მდებარე ქვეყანა მიიღო.

სადღუნ მანკაბერდელი მონღოლს მონღოლად ეჩვენებოდა, ქართველთან ქართველი, სომეხთან სომეხი იყო, მაგრამ ყველაზე მეტად ის მონღოლთა ზნე-ჩვეულებას შეეგუა. მონღოლთა წაბაძვით მან სამი ცოლი შეირთო.

სადუნ მანკაბერდელის ყოფა-ქცევა, მისი მრავალცოლიანობა, რომელიც საქართველოში მანამდე გაუგონარს ამბავს წარმოადგენდა, ბუნებრივად იწვევდა აღზფოთებას, მეტადრე საეკლესიო წრეებში, საქართველოს ეკლესიის მოხუცი საჭეთმპყრობელი ნიკოლოზ კათალიკოსი ბევრს ეცადა როგორმე მრავალცოლიანობა დაეშლევინებინა და ერთი ცოლით დაკმაყოფილებულიყო, მაგრამ ვერაფერს გახდა. ეს იმითაც აიხსნება, რომ სადუნ მანკაბერდელს როგორც მოხერხებულ ადამიანს კარგად ესმოდა, რომ მარტო მმართველთა წრეების ნდობისა და ყურადღების დამსახურება არ კმაროდა, რომ წონასწორობის დასაცავად ამასთანავე მოსახლეობის გულის მოგებაც იყო საჭირო: სწორედ ამიტომ ის ცდილობდა, ეკლესიის ყურადღებაც და კეთილი განწყობილებაც დაემსახურებინა. ამას კარგად ახერხებდა კიდევ: თუმცა მას ყველა საეკლესიო წესები, მათ შორის მრავალცოლიანობითაც, ჰქონდა დარღვეული, მაგრამ სამაგიეროდ მას ეკლესიისათვის შეწირულებაც მიჰქონდა და ცდილობდა მაშინდელი გველენიანი სამონასტრო დაწესებულებებიც განეთავისუფლებინა მონღოლთა გადასახადებისაგან. ხალხის ყურადღებაც ჰქონდა დამსახურებული, რადგან ვითარცა მონღოლთა დაახლოვებულ პირს, მონღოლების დიდ ნოინთა და მათი ელჩების თავაშვებული თვითნებობის ალაგმვა სხვებზე მეტად შეეძლო. ეკლესიისათვის მისი უხვი შეწირულება და გადასახადებისაგან განთავისუფლებისათვის მზრუნველობა მისდამი კეთილ განწყობილებას ჰქმნიდა. ასეთ პირობებში სადუნ მანკაბერდელისათვის ეკლესიის საჭეთმპყრობელის წყველა-კრულვაც არავითარ საშიშროებას არ წარმოადგენდა.

სამაგიეროდ, სადუნ მანკაბერდელს ერისკაცთა, მეტადრე ქართველ და სომეხ დიდებულთა შორის ბევრი მოწინააღმდეგე და მტერი ჰყავდა, რომელთაც მისი ასეთი სწრაფი აღზევება არაფრად ექაშნიკებოდათ. მაგრამ სადუნ მანკაბერდელის წინააღმდეგ ბრძოლა ადვილი საქმე არ იყო: მონღოლებთან უაღრესი დაახლოვებულობა სადუნ მანკაბერდელს საშიშარ მტრად ხდიდა.

დემეტრე II-ეს არავითარი საბუთი არ ჰქონდა სადუნ მანკაბერდელის კმაყოფილი ყოფილიყო: მისი გაუმადლარი მადიანობა, გაბატონებულ მონღოლთა ხელისუფლების მისი დაუფარავი მომხრეობა, მისი პარაზონი, სადუნ მანკაბერდელს მეფისათვის უსიამოვნო პიროვნებად ხდიდა. საქართველოს მმართველი წრეები ორ ჯგუფად იყვნენ გაყოფილნი: ერთ მხარეზე ქართველი და სომეხი დარბაზის-ერნი იყვნენ, რომელნიც მეფეს მხარს უჭერდნენ, მეორე მხრით სადუნ მანკაბერდელი თავისი ფეხის-ხმისამყოლ მცირერიცხოვან პირებითურთ.

სადუნ მანკაბერდელი რომ 1281 წელს გარდაიცვალა, დემეტრე II-მ ათაბაგობა მის შვილს ხუტლუ-ბულას-კი არ მისცა. არამედ ტარსაიჭორბელს უწყალობა, ხუტლუ-ბულას-კი ამირსპასალარობა აკმარა.

რასაკვირველია, სადუნ მანკაბერდელის აღზევება მხარგრძელთა საგვარეულოსათვის, რომელთა ეჯიბიც თავდაპირველად სადუნ მანკაბერდელი

იყო და რომელიც ათაბაგად ქცეული თავზეც-ი დაუსკუპდათ, უსიამოვნო გარემოებას წარმოადგენდა. მაგრამ მხარგრძელებისათვის ამაზე არანაქლებ უსიამოვნო გარემოებას ორბელის აღზევება წარმოადგენდა, რადგან მხარგრძელთა საგვარეულომ დაწინაურება მას შემდგომ შესძლო, როდესაც გიორგი III-ემ საქართველოში ამ საგვარეულოს არსებობას ბოლო მოუღო. ამგვარად ტარსაიკ ორბელის ფაათაბაგება მხარგრძელთა შექმნით თავიანთი უფლებების შელახვად მიეჩნიათ.

ზემოაღნიშნულის გამო იმ ბრძოლას, რომელიც მაშინდელ საქართველოში სწარმოებდა, დიდ საგვარეულოთა შორის დიდი ხელისუფლების გამო ატეხილი ქიშპობაც დაერთო.

ხუტლუ-ბუღას თავის მამისგან კარგად ჰქონდა უაჩოფითი თვისებები დამკვიდრებული, მისი ნიჭისა და სხვა თვისებების შესახებ-ი, რომლითაც მისი მამა საღუნ მანკაბერდელი იყო დაჯილდოვებული, ცნობები არ მოგვეპოვება, შურის მძიებლობით ის თავის ყოველად ძლიერ მშობელს არ ჩამოუყარდებოდა.

აღმოსავლეთ საქართველოს გეოგრაფიკა დემიტრი II-ის გეოგრაფიაში

იმისდა მიუხედავად, რომ საქართველოს მეფე მცირეწლოვანი იყო, დემეტრე II-საც მონღოლთა ამ ხანის ყოველ ლაშქრობაში უხდებოდა მონაწილეობის მიღება. 1278 წლისათვის რომ სრულწლოვანი შეიქმნა, დემეტრე II უკვე სახელმწიფოს მმართველ-გამგებობას შეუდგა. მაგრამ მონღოლთა მძლავრობისა და ხშირი მოლაშქრეობის წყალობით, მასაც საშუალება არ ჰქონდა, რომ საქართველოს სახელმწიფო საქმეებისათვის მოეცალა და საქართველოში ყოფილიყო.

ამ ხანაში მონღოლები უმთავრესად ეგვიპტის სულტანს ებრძოდნენ. რამდენადაც ეგვიპტის სულტნები მონღოლთა ბატონობის მტრები იყვნენ, საქართველო მათი ბუნებრივი მოკავშირე უნდა ყოფილიყო. აკი დასავლეთი საქართველო სწორედ ასეც იქცეოდა: დავით IV, როგორც ვიცით, ამ პოლიტიკურ გეზს ადგა კიდევ, მაგრამ, დემეტრე II-ს სხვა გზა არ ჰქონდა, უნდა მონღოლებთან ერთად მონაწილეობა მიეღო და ლაშქრობაში გასულიყო.

თუ წინად მონღოლთა ლაშქრობა ძლევამოსილი იყო ხოლმე და, ვინც ამ სამხედრო მოქმედებას გადურჩებოდა და შინ დაბრუნდებოდა, საშუალება ჰქონდა თან ნადავლი მაინც მოეტანა და ამით სამშობლოში თავისი შეთხელებული ქონებრივი მდგომარეობა ცოტათი მაინც გამოეწოვებოდა, ეხლა, რაკი სამხედრო ძლევამოსილება მონღოლთა მოჭარბებული ლაშქრობის არც თუ ისეთი ხშირი ხვედრი გახდა, ესეც სახიფათო შეიქმნა. მაგალითად, 1277 წელს ერანის ილხანის შეერთებული ლაშქრობა საშინლად დამარცხდა და უკუქცეულ იქნა. ამ ომში ქართველთაგან ბევრმა შესწირა თავისი სიცოცხლე. 3.000 მეგრძოლიდან ცოტა-

ლა დაბრუნდა საქართველოში. საგრძნობი დამარცხებით დამთავრდა მონ-
ლოლთა მბრძანებლის მანუყდემურის ლაშქრობაც 1280 წელსაც, რომე-
ლიც ასურეთში ეგვიპტის სულტნების საბრძანებელ მიწა-წყალზე სწარ-
მოებდა. ამ ლაშქრობაში 50 ათასი მონღოლი და 30 ათასი ქართველი,
სომეხი და ბერძენი მეომარი იყო ჩაბმული. ამ ომშიც ქართველთა უმ-
რავლესი ნაწილი დაიღუპა.

1281 წელს ქალაქ ამასიის მახლობლად ერანის მონღოლები დამარცხ-
დნენ და ამ ბრძოლაშიც დიდძალი ზალხი დაიღუპა, მათ შორის ქარ-
თველთა ლაშქრის უმრავლესობაც. თვით დემეტრე II ძლივს გადაურჩა
სიკვდილს.

სამხედრო ექსპედიციების ასეთ ხშირ მარცხს საქართველოს მოსახლე-
ობის ყველა ფენა დიდ ქონებრივ გაჭირვებაშიც უნდა ჩაეგდო. ის სილა-
ტაკე, რომელიც საქართველოში წინათაც იყო საგრძნობი, დემეტრე II-ის
დროს აღმოსავლეთ საქართველოში წინანდელზე მეტად სწანდა. ეს
უპირველესად ქალაქებში, მაგალითად ტფილისში, იყო საგრძნობი: იქ
მათხოვარ-დავრდშომილებსა და ობლებს დახმარების სათხოვნელად ქუ-
ჩაში უხდებოდათ გამოსვლა. დემეტრე II-ე თურმე შუალამისას გამოდი-
ოდა და ეხმარებოდა ხოლმე ამ ცხოვრებითა და ქონებრივი გაჭირვებით
ვაუბედურებულებს. სილატაკე იმდენად მძლავრად იყო მოდებული, რომ
თვით მაღალი წრეების წარმომადგენელნიც -კი თავიანთ უმწეო მდგომარ-
ეობის საჯაროდ აღიარებას აღარ თაკილობდნენ. ეს გარემოება შეუფე-
რადებლივ არის კედლის წარწერებში აღნიშნული, რომლებშიც დიდ
„იწროებას“ და „ნაკლულოვანებას სახმართა“-ს ყველანი უჩივიან. დაწყე-
ბული შენობების დამთავრება აღარ შეეძლოთ, დაძველებულ და დანგრე-
ულ ნაგებობათა შეკეთების საშუალება აღარ ჰქონდათ, ახლის აგებისათ-
ვის ხომ მით უმეტეს სახსარი ძნელად თუ მოიძებნებოდა, პატარა ნაგე-
ბობის აგებისათვისაც-კი საჭირო ქონება არ ჰქონიათ.

ამ ეკონომიურ გაჭირვებას ზედ დიდი კატასტროფული მიწისძვრაც
დაერთო, როდესაც მიწა ისე საშინლად შეინძრა, რომ მრავალი საყდა-
რი, მონასტერი, ეკლესია, ციხეები, სახლები და ყოველგვარი ნაგებობა
დაიქცა, თვით მთანი და ბორცვნიც-კი ჩამოიშალნენ, კლდეებიც-კი
მტერის მგზავსად ჩამოიფშვნა, მიწა განიპო და ნაპრალებიდან კუბრი-
სებრი შავი სითხე გამოვიდა.

ეს საშინელი მიწისძვრა მთელი ერთი თვის განმავლობაში გრძელდე-
ბოდა, დიდძალი ზალხიც დაიღუპა და უსალხკაროდ, უსახსროდაც დარ-
ჩა. მიწისძვრის მთავარი ცენტრი სამცხეში იყო, მაგრამ მისი ანარეკლი
ქართლშიც იმდენად ძლიერი იყო, რომ მცხეთის საყდარიც კი დაიქცა.

საქართველოს სავალალო ეკონომიური მდგომარეობის გარემოება
მონღოლთა ყაანისათვისაც საიდუმლოებას აღარ შეადგენდა. აბაღა ყაანს
უნდოდა გამოერკვია, მართლაც ვადარიბების და აოხრების შედეგი იყო
ეს, თუ არა, და, სახელდობრ, რომელი ქვეყანა უფრო აოხრდა, და რომე-
ლი ვითომც უნდა აშენებულყო. XIII საუკუნის 80-ან წლების დამ-

ლევს მან ამ მიზნით ხალხის აღწერა მოახდენინა და ამ აღწერამ გამო-
არკვია, რომ მისი სამფლობელოების უმეტესი ნაწილი აოხრებული ყო-
ფილა, მათ შორის საქართველოც, ხოლო საქართველოში ყველაზე მე-
ტად კახეთი, ჰერეთი და კამბეჩიანის ვაკენი იყო გაპარტახებული, ბერქა
ყანსა და ერანის ილხანებს შორის ბრძოლის შედეგად.

ასეთ გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩავარდნილ მოსახლეობას მშვიდო-
ბიანად ყოფნა აღარ შეეძლო და, თუ სოციალური ბრძოლა და აგრარუ-
ლი მოძრაობა წინათაც იყო საგრძნობი, მით უმეტეს უნდა ამ ხანში გა-
ძლიერებულიყო. მართლაც დემეტრე II-ის მეფობაში ბრძოლა სწარმოებ-
და, როგორც ერთი-ერთმანეთში, მიმძლავრებით, თვითნებობითა და
ძალდომირებით, ისევე აგრეთვე საყდრებისა და მონასტრებისათვის შე-
წირული უძრავი ქონების მიტაცებითაც: ეკლესიისაგან სოფლებს და აგა-
რაკებს იბრუნებდნენ. ეს მოძრაობა თავდაპირველად ქართლ-კახეთში
დაიწყო, მესხეთს, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოსაგან ადმინის-
ტრაციულად გამოყოფილი იყო, მაშინ არ შეჰხებია, ამ ხანაში-კი მეს-
ხეთსაც მოსდებია.

საერთო ეკონომიურ გაჭირვებას თავისი ძლიერი დადი ყველა წოდე-
ბაზე, მათ შორის სასულიერო წოდებაზედაც ჰქონდა დასმული: ამბრო-
ინდელ ისტორიკოსისაც არ შეეძლო დაემალა, რომ მაშინ „მღვდელმთავა-
რი და მღვდელი“ ამპარტავანი, ანგარი და ბოროტის მყოფელი იყო. აღ-
მოსავლეთ საქართველოში მეფეები და დიდებულები არც კათალიკოსის,
არც სხვა გამოჩენილ საეკლესიო მოღვაწეთა ქადაგებას ყურადღებას
აღარ აქცევდნენ: ისევე, როგორც საღუნ მანკაბერდელს სამი ცოლი
ჰყავდა, დემეტრე II-მაც სამი ცოლი შეირთო. კათალიკოზი მრავალჯერ
ამხელდა, მაგრამ ვერას გზით მეფე ვერ დაარწმუნა, ერთი ცოლით და-
კმაყოფილებულიყო და თავის ქვეშევრდომთათვის უწყსოების შეგალითი
არ მიეცა. რაკი თავისი რჩევა-დარიგებათა და ვდერებით ვერაფერს გახ-
და, მოხუცებულმა ნიკოლოზ კათალიკოზმა თანამდებობას თავი დაანება
და გადადგა. თუ მას ეგონა, რომ ამ ნაბიჯით რაიმე შთაბეჭდილებას მო-
ახდენდა, ეს იმედიც გაუტრუფდა.

მკანის მონღოლთა მმართველი წყაბის შინაური ბრძოლა, მისი ანაკლი საპარტვილო პოლიტიკურ ცხოვრებაში და დამატარ II-ის ბედის ტრაგიკული დასასრული

მონღოლთა ულუსებს შორის ნათესაური გრძნობის შესუსტებასთან
ერთად, ინტერესთა წინააღმდეგობის გამო, მეტოქეობა და მტრობა აღ-
მოცენდა. ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ულუსებს შორის ბრძოლა-კი
ატყდა. უთანხმოება და შუღლი თვით ერანშიც ჩამოვარდა და საყა-
ანოში შეთქმულება შეთქმულებას მოსდევდა. იშვიათი შემთხვევა
იყო, რომ მონღოლთა ამ ხნის მბრძანებლებს თავიანთი სიცოცხლე
ბუნებრივი სიკვდილით დაემთავრებინათ, მონღოლთა მართველი წირე-
ების პოლიტიკური დაჯგუფება ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა.

1282 წელს აბლა ყაანი რომ გარდაიცვალა, მონღოლთა ნოინებმა მისი ძმა აჰმადი დასვეს ყაანად, მაგრამ ის უნიჟოც აღმოჩნდა და მაჰმადიანობაც კჳონდა მიღებული, რაც მონღოლთა შორის უკმაყოფილებას იწვევდა. მისმა ძმამ, რუმის მმართველმა ყონღურადიმ, შეთქმულება განიზრახა და განახორციელა კიდევ. ეს შეთქმულება ჩაქრობილ იქნა. 1284 წელს.

ისეთი ვითარება დამყარდა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფე მებრძოლთა, ან ერთ მხარეზე უნდა ყოფილიყო, ან მეორეზე. ეს გაჩემოება ერანის ილხანების საბრძანებელში გაჩაღებულ შუღლში საქართველოსაც რევდა უნებლიეთ. აჰმად ყაანმა თავის თანამემამულეთა ისეთი უკმაყოფილება და სიძულელი დაიმსახურა, რომ ბოლოს ის აჯანყების მსხვერპლი შეიქმნა: მას ნოინებიც აუჯანყდნენ და მის მაგიერ აბლას შვილი არღუნი გააყაანეს.

აჰმადი მაინც ნებაყოფლობით ყაანობისათვის თავის დანებებას სრულებითაც არ აპირებდა. მან ჯარი შეაგროვა და საქართველოდანაც დემეტრე II დაიბარა სამხედრო ძალითურთ. იმისდა მიუხედავად, რომ 1284 წელს აჰმადმა გაყაანებული არღუნი თავისი და საქართველოს შეერთებული ლაშქრითურთ დაამარცხა, იგი, უვნებლობის ფიცის ჩამორთმევის შემდეგ, კვლავ განათავისუფლა. მხოლოდ აჰმადმა ის მაინც თავის სარდალს აღინაყს ჩააბარა, რომ შემდეგში მას არღუნი მოეკლა.

დემეტრე II საქართველოს ჯარიითურთ სამშობლოში გაემგზავრა, მაგრამ აჰმადის ძლევა მოსილება მალევე გაქარწყლდა: ნოინები თავისას არ იშლიდნენ და ჯერ აჰმადის სარდალს თავს დაესხნენ კარაგში და მოკლეს, ხოლო შემდეგ მეორე დილითვე არღუნი გააყაანეს. ამავე დროს დემეტრე II-ს საქართველოში შეუთვალეს, რომ დახმარება აღარ გაეწია აჰმადისათვის, მისი მოწოდებისათვის არავითარი ყურადღება არ მიექცია და საქართველოდან არ დაძრულიყო. ეს თხოვნა მეფემ შეასრულა. უმწყო მდგომარეობაში ჩავარდნილი აჰმადი, 1284 წელს ნოინების მიერ შეპყრობილი, მონღოლური წესით დახრჩობილ იქნა.

არღუნი მთელი ერანის ყაანად იქცა. არღუნი, რომ გაყაანდა, დემეტრე უკეთეს პირობებში ჩავარდა, პირველ ხანებში მაინც. მისი მდგომარეობა განმტკიცდა: ერანის ილხანის უმთავრესი მრჩეველი ბულა საქართველოს მეფესთან დაახლოვებული პირი იყო და ის მას მხარს უჭერდა ზოლმე.

იმისდა მიუხედავად, რომ არღუნი სახელმწიფო ტახტზე თვით ნოინების მიერ იყო აყვანილი, მაინც ხანგრძლივად თავისი ხელისუფლების შენარჩუნება ვერც მან შესძლო: უკმაყოფილება 1288 წ. არღუნ ყაანსა და მის პირველ ვაზირს ბულას შორისაც ჩამოვარდა, რომელიც დემეტრე II-ის მფარველი და მოკავშირე იყო. არღუნ ყაანის წინააღმდეგაც შეთქმულების მზადებას შეუდგნენ. მისი თაოსნობა არღუნის პირველ ვაზირს ბულას დაჰბრალდა, რომელიც ყაანის განუსაზღვრელი ნდობით იყო მოსილი. მას 1286 წელს მონღოლური უმადლესი მოხელეობა ჩინგისანობაც-

კი ჰქონდა ნაწყალობევი. მაგრამ საკმარისი იყო შეთქმულების ამბავი გამომჟღავნებულიყო, რომ 1289 წელს ბუღა შეპყრობილი და სიკვდილად დასჯილი ყოფილიყო. მისი შვილი და ყველა ნათესავეები ამგვირადვე სასტიკად დაისაჯნენ. ყველა მის მომხრეებსაც იგივე ბედი ეწიათ.

დემეტრე მეორის მდგომარეობა ამის შემდგომ მეტად სახიფათო შეიქმნა. უკვე ის გარემოებაც, რომ საქართველოს მეფე შეთქმულების მეთაურთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული, ბედის უკუღმა დატრიალებისათვის სრულებით საკმარისი იყო. ამიტომ არღუნ ყაანმა თავისი საგანგებო რწმუნებული გამოგზავნა საქართველოში და დემეტრე ერანში დაიბარა. ცხადი იყო, რომ დემეტრეს იგივე მოელოდა, რაც შეთქმულების მეთაურად მიჩნეულს, მის ყველა ნათესავეებსა და მომხრეებსა გადაჰხდათ. დემეტრე II-ეს წინაშე წამოიჭრა საკითხი, როგორ მოქცეულიყო: წასულიყო, თუ მთებში გახიზნით თავისი თავისუფის ეშველა. ამ განსაცდელის ქაშს მან სახელმწიფო დარბაზი მოიწვია და შეეკითხა, თუ რას ურჩევდნენ.

პირადად მას მონღოლთა ყაანთან წასვლა თავის აუცილებელ მოვალეობად მიაჩნდა, რადგან დანამდვილებით იცოდა, რომ, თუ ის არ გამოცხადდებოდა, ერანის ილხანი შურის საძიებლად შეჰქველად საქართველოს დააწიოკებდა: ქვეყანასაც ააოხრებდა და ხალხსაც გასწყვეტდა. მას თავის გულისათვის უდანაშაულო ხალხის დაზარალება არ ჰსურდა. დარბაზის წევრები ფიქრობდნენ, რომ მასაც შეეძლო თავისი თავი ისევე გადაერჩინა, როგორც სხევებმაც, თვით მისმა მამამაც, გარეშე მტრის მრისხანებისაგან არაერთხელ გადაირჩინეს და ურჩევდნენ, საქართველოში დარჩენილიყო, მაგრამ დემეტრე II-მ ეს წინადადება უარჰკყო. მართლაც მან თავისი მრავალრიცხოვანი ოჯახი, ცოლები და შვილები, სხვადასხვა ალაგას დამალა და შემდეგ გზას გაუდგა. გზაშივე დემეტრე მეფეს ყაანის საგანგებო მოხელე დაჰხვდა, რომელმაც მეფეს მთელი ქონება ჩამოართვა, თითონ ის შეიპყრო და ასე წარუდგინა ყაანს.

ყაანს გადაწყვეტილი არ ჰქონდა, დემეტრე მეორე ისევე მკაცრად დაესაჯა, როგორც ბუღა და მისი მომხრენი, თუ უფრო ლმობიერად მოჰპყრობოდა. მაგრამ ხუტლუ-ბუღა, რომელიც დემეტრე II ემდურებოდა, იმის გამო, რომ მისი მამის სიკვდილის შემდეგც ათაბაგობა მას-კი არა, არამედ ტარსაიჭ ორბელს უწყალობა, არღუნს წარუდგა და მოახსენა: აფხაზთა მეფის დავითის შვილს ვახტანგს გადმოვიყვან, მას მიეცი მეფობა და ამრიგად საქართველოს ორივე სამეფო შენს ხელში იქნებაო. არღუნ ყაანს ეს პოლიტიკური გეგმა მოეწონა და ამ გარემოებამ დემეტრე II-ის ბედიც გადასწყვიტა საბოლოოდ.

სიკვდილად დასჯის წინ, დემეტრე მეფეს წინადადება მისცეს, თითონვე დაესახლებინა, სად და რა სიმდიდრე ჰქონდა კიდევ. ამ ცნობის თანახმად, მას მთელი ქონება ჩამოართვეს, ხოლო ამის შემდეგ არღუნ ყაანის განკარგულებით 1289 წელს 12 მარტს მოვაკანში, მდინარე

შტკერის პირას სიკვდილად დასაჯეს. იგივე ბედი დემეტრეს უფროს ვაჟიშვილს დავითსაც მოელოდა, მაგრამ ნოინებმა დაარწმუნეს ყვანი, რომ მცირეწლოვანი ბავშვის სიკვდილად დასჯა მას არავითარ სახელს არ მოუხვეჭდა და დავით უფლისწული სიკვდილს გადაურჩა.

დემეტრე II თავდადებულის ზოგადი დახასიათება

დემეტრე II რთული ბუნების პატრონი იყო. ერთი მხრით მან თავგანწირულების სულსიკვეთება გამოიჩინა: პირადი განსაცდელის ყამსაც ის იმდენად თავის თავზე არ ფიქრობდა, რამდენადაც ხალხზე და საქართველოს განადგურებისაგან გადარჩენაზე.

დემეტრე II-ს არც ეკლესიის, არც მისი მწყემსმთავრების, არც საეკლესიო მოძღვრებისა და დოგმატიკის მაინც-და-მაინც დიდი პატივისცემა არ ჰქონია. ამ თავისი თვისებებით ის გიორგი-ლაშას მოგვაგონებს, ვიდრე სხვა რომელსამე პირს. თავის სახელმწიფო და აგრარულ პოლიტიკაშიც ის იმავე გზას და იმავე გეზს მისდევდა, რა გზითაც მოქმედებდა და რა პოლიტიკითაც ხელმძღვანელობდა დავით V-ე და ბასილი უჯარმელ-ჰყონდიდელი: საეკლესიო მიწების გაცემა მისი ბეფობის დროსაც შეუჩერებლივ სწარმოებდა.

დემეტრე II-ის სოციალური პოლიტიკის ასეთი გეზი საქართველოს ამ დგომარეობით იყო ნაკარნახევი, რომელშიც ის იმყოფებოდა: გაჭირვება, წინანდელთან შედარებით, არამც თუ არ შემცირებულა, არამედ გაუკილებით უფრო მეტადაც მძვინვარებდა. რაკი საქართველოს მთავრობას ას შემდგომ სხვა არავითარი ახალი წყარო არ გასჩენია, თუ არ იმავე საშუალებით, რომელიც დავით V-ის დროს ეკონომიური კრიზისის შესანელებლად იყო გამოყენებული, დასახული სახელმწიფოებრივი მიზნის მიღწევა სხვით არავითარით შეიძლებოდა.

თუმცა დემეტრე II პირადად გულადი და თავდაუზოგავი მებრძოლი იყო, მაგრამ, მაშინდელი პირობების გამო, მას თავისი მამაცობა და სამხედრო ნიჭი მხოლოდ მონღოლთა ინტერესებისათვის ბრძოლის დროს შეეძლო გამოეჩინა: მას საშუალება არ ჰქონდა თავისი ნიჭი და გამჭირაზობა საქართველოს საქმეებისათვის მოენდომებინა. უმეტეს შემთხვევაში მასაც საქართველოს გარეშე უხდებოდა ყოფნა. ამ პირობებშიც დემეტრე II-ს თავისი სახელმწიფოებრივი გეგმა ჰქონდა და შინაური პოლიტიკის გარკვეულ გეზს ადგა: მას დიდგვარიანი მოხელეების ალაგმა უნდოდა, მაგრამ დასახული მიზნის განხორციელების საშუალება მას მოსპობილი ჰქონდა: ურჩი მოხელეების მონღოლთაგან მფარველობა გადაულახავ დაბრკოლებას ჰქმნიდა. მაშინდელი ეკონომიური კრიზისისა და მიუხედავად, დემეტრე ცდილობდა აიხრებული ქვეყანა განეახლებინა, ამოწყვეტილი მოსახლეობის მაგიერ სხვები მოეყვანა, მიწაზე დაესვა და ქვეყანა მოეშენებინა.

დემეტრე II-ეს აღმშენებლობაზეც უზრუნვია. იმდროინდელი ეკონომიური გაჭირვების პირობებში, მეფეს „პალატსა შინა“ დიდი ტაძრის

აგება, შემკობა და სოფლებითა და ზვრებით უზრუნველყოფა მოუხერხებია.

დემეტრე II-ის მიერ აშენებული ნაგებობა, დღემდეა დაცული და ამჟამად „მეტეხის ხელოვნების მუზეუმს“ ეკუთვნის. ამ ძეგლს ეხლა ჩვენთვის მნიშვნელობა აქვს, როგორც მე-XIII საუკუნის ქართული ხელოვნების მაღალხარისხოვანი განვითარების დამამტკიცებელ ძეგლს. მდიდარი ჩუქურმით შემკული და მშვენიერი ხელოვნებით ასრულებული მისი კარიბჭე და სხვა გადარჩენილი ნაწილები ცხადჰყოფს, რომ იმ დიდი ეკონომიური გაჭირვებისა და კულტურული დაქვეითების მიუხედავად, რომელიც მონღოლთა ბატონობის ხანაში საქართველოს თავს დაატყდა, ქართულ ხელოვნებას მაინც შემოქმედების ნიჭი დაშრტილი არ ჰქონია და ხელოვნების მაღალი დონეც ჯერ კიდევ კარგად ყოფილა შერჩენილი.

დემეტრე II გულშემატკივარი ადამიანი იყო: მას არც ღარიბ-ღატაკი ავიწყდებოდნენ, რომელთა დახმარება მის ჩვეულებად იყო თურმე ქცეული. მაგრამ დემეტრე II არც თავის თავს ივიწყებდა: მას საკმაოდ დიდი უნარი ჰქონია, რომ იმ გაჭირვებულ ხანაშიც თავის პირად კეთილდღეობაზე ეზრუნა. ისევე, როგორც მისმა მამამ, დავით V, დიდი ქონების დაგროვება შესძლო, დემეტრე II-საც ასევე გამდიდრება მოუხერხებია: როდესაც დემეტრე II სიკვდილად იყო დასჯილი, ჩამორთმეული ქონების სიდიდემ, ვითომც თვით მონღოლთა ყაანიც-კი გაოცებინოს. ეს გარემოება ცოტა არ იყოს უსიამოვნო შთაბეჭდილებას ახდენს და მაშინაც, როგორც ეტყობა, ყველანი არ უნდა ყოფილიყვნენ მისი უმეყოფილნი.

იმ ორმაგი ბუნებისდა მიუხედავად, რომელიც მას ცხადად ემჩნევა, მაინც მისი ძირითადი ზნეობრივი თვისება უცილობლად უკანასკნელი განსაცდელის დროს გამოჰქვანდა. მას შეეძლო ისევე მოქცეულიყო, როგორც მისი მამა დავითი V მოიქცა, რომელიც გაიხიზნა და ამგვარად თავისი თავი განსაცდელს გადაარჩინა. მას შეეძლო იგივე ჩაედინა, რაც, როგორც შემდეგში დავრწმუნდებით, მისმა შეილმა იკადრა, რომელმაც თავისი სიცოცხლის გადასარჩენად მთიულეთში შეხიზვნა ირჩია და წლების განმავლობაში საქართველო მონღოლთა ყაანის მრისხანების ასპარეზად აქცია. დემეტრე II-ის გამირულმა გამბედაობამ ცხადჰყო, რომ მას ადამიანის ზნეობრივი მოვალეობა კარგად ჰქონდა შეგნებული და ამიტომაც, რომ მისმა ამ ნაბიჯმა თანამედროვეთა შორისაც აღტაცება გამოიწვია და ის უარყოფითი მხარეებიც აპატიებინა, რომელიც მას ჰქონდა. შთამომავლობამაც და ისტორიამაც საქართველოს მეფეთაგან თავდადებულის წოდებულებაც მხოლოდ მას მიაკუთვნა, რადგან საქართველო და ხალხი თავისი სიცოცხლის განწირვით მონღოლთა ყაანის არღუნის მრისხანებისა და ახრებისაგან მართლაც იხსნა.

სრულიად საქართველოს მთლიანობის აღდგენა ვახტანგ II დავით ნარინის-ძე (1289 — 1292 წ.)

დემეტრეს სიკვდილად დასჯის შემდგომ, დემეტრე II-ის არც ერთს შვილს, იმ ბრალდების გამო, რომელიც მათ მამას დააწვა, რასაკვირველია, არ შეიძლება იმედი ჰქონოდა, რომ საქართველოს სამეფო ტახტს ედირსებოდა. ხუტლუ-ბუღას მიერ ყანისათვის წარდგენილი გეგმა მეტად მიმზიდველი იყო, რომ მონღოლთა მბრძანებელს მისი განხორციელება არ ეცადა. ამიტომ არღუნ-ყანმა ხუტლუ-ბუღას დაავალა, რომ თავისი დაპირება აესრულებინა და დასავლეთ საქართველოდან დავით IV-ის უფროსი ვაჟიშვილი, ვახტანგ II გადმოეყვანა.

ეს პოლიტიკური გეგმა ერანის ილხანისათვის ფრიად ხელსაყრელი იყო: ჯერ ერთი იგი საშუალებას მისცემდა თავისი საბრძანებელი დავით IV ნარინის ერანისადმი მტრობით გამსჭვალული პოლიტიკისაგან უზრუნველყო. მეორე მხრით მისი ვაჟიშვილის აღმოსავლეთ საქართველოში სამეფო ტახტზე დასმით, საქართველოს გაერთიანებაც ხერხდებოდა. ამით მონღოლთა მბრძანებელს საშუალება ეძლეოდა მთელი საქართველო მონღოლთა ხელისუფლების მონა-მორჩილად ექცია. რაკი დავით IV-ის სიკვდილის შემდეგ დასავლეთ საქართველოში მის მემკვიდრედ უქველად ვახტანგ მეორევე გახდებოდა, იმერ-ამიერეთიც ბუნებრივად გაერთიანდებოდა. პოლიტიკურ მნიშვნელობას გარდა, ეს მონღოლთა ყანს, ხარკის რაოდენობასაც გაუღიძვებდა. საქართველოსათვის-კი ეს მხოლოდ იმდენად იყო ხელსაყრელი, რამდენადაც წინანდელი ორად გაყოფილობის მაგიერ სრულიად საქართველოს მთლიანობის აღდგენა შესაძლებელი ხდებოდა.

ხუტლუ-ბუღამ ვახტანგ II აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოიყვანა, რომელსაც თან მისი მამა დავით-ნარინიც გადმოჰყვა: მას უნდოდა დარწმუნებულყო, რომ მისი უფროსი ვაჟიშვილის გამეფებას საქართველოს ყველა დიდებულები იყენენ მოწადინებულები. თავის დასარწმუნებლად, რომ ვახტანგ II-ის წინააღმდეგ მტრული მოქმედება არ დაიწყებოდა, მან დიდებულებს ფიცი ჩამოართვა და ისევ ქუთაისში დაბრუნდა.

ხუტლუ-ბუღამ ვახტანგს უფლისწული არღუნ ყანთან წაიყვანა დასამტკიცებლად. არღუნმა ვახტანგს მეფობაც უწყალობა და ცოლადაც ოლჯათი შერთო. ამ გზითაც ის უფრო მტკიცედ უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული მონღოლთა მბრძანებელთან.

საქართველოში დაბრუნებულს მას საეკლესიო კურთხევის წესი აუსრულეს. ამით მისი სრულიად საქართველოს მეფობაც უცილობელი ხდება და ერანის ილხანების ბატონობაც სრულიად საქართველოზე დაკანონებული იყო. საქართველოსათვისაც ეს ამბავი სასიხარულო მოვლენას წარმოადგენდა, რამდენადაც მაშინდელ პოლიტიკოსებს ეს სრულიად საქართველოს აღდგენა ეგონათ ნიკოფსიიდან დარუბანდამდენამდელიად, რასაკვირველია, ასე არ იყო: რადგან სამცხე უკვე საქართვე-

ლოს მეფეთ-მეფის ხელისუფლებას აღარ ემორჩილებოდა, დარუბანდზე ხომ ლაპარაკიც-კი ზედმეტი იყო.

ვახტანგ II დინჯი და მკოდნე მმართველი აღმოჩნდა. თავის მოღვაწეობაში მან თავდაბლობა და ქვეშევრდომთაღმი მოწყალე და გულუხვი ადამიანის თვისებები გამოიჩინა. მართლმსაჯულებაშიც მან სამართლიანობითა და პირუთვნელობით გაითქვა სახელი.

ხუტლუ-ბულას თაოსნობით გამეფებულმა ვახტანგ II-მ ყოვლად შემძლებელ მოხელეს ათაბაგობა უწყალობა. ხუტლუ-ბულას ამის შემდეგ იმედი უნდა მისცემოდა, რომ ის ისეთივე ბატონ-პატრონი გახდებოდა, როგორც თავის დროზე მისი მამა სადუნ მანკაბერდელი იყო.

მანც ხუტლუ-ბულასათვის, ეტყობა, თვით ვახტანგ მეფესთანა სათნო ადამიანთანაც კი ხანგრძლივი შეთანხმება ადვილი არ იყო. ორი წლის შემდგომ მათ შორის უკვე მტრობა გაჩაღდა. ხუტლუ-ბულა დარწმუნდა, ვახტანგს თავის სათამაშო ბურთად ვერ გახდიდა: მას თავისი პოლიტიკური გეზიც ჰქონდა და სახელმწიფოებრივი ამოცანების შეგნებაც. რაკი ხუტლუ-ბულას საშუალება აღარ ჰქონდა ისე თვითნებურად ემოქმედნა. როგორც მას უნდოდა, მაშინვე გადასწყვიტა, ვახტანგი საქართველოს სამეფო ტახტიდან ჩამოეგდო და მის მაგიერ დემეტრე II-ის ვაჟიშვილი დავითი აეყვანა. მისთვის ეს თუნდაც იმიტომ იყო ხელსაყრელი, რომ დავითი მცირეწლოვანი იყო და, მაშასადამე, მთელი საქართველოს მართვა-გამგეობა უეჭველად მას ჩაუეარდებოდა ხელში.

ხუტლუ-ბულამ მონღოლთა წონებთან ამ საგანზე მოლაპარაკება გააბა, მაგრამ მანც ვახტანგ II-ის გადაყენება ვერ მოახერხა. მან მხოლოდ ვახტანგი ისეთ მდგომარეობაში ჩააყენებინა. რომ მისი საქმე სასამართლომდე მიიყვანა, რომელსაც უნდა გადაეწყვიტა, თუ ვის იმ ორ პირთაგანს, ვახტანგ II-ეს, თუ დავითს, უფრო მეტი უფლება ჰქონდა, რომ საქართველოს სამეფო ტახტზე მჯდარიყო. ეს მით უფრო გამაცვიფრებელი იყო, რომ ვახტანგის მეფობა სრულიად საქართველოში უკვე ორი წლის წინათ თვით ყანისაგან იყო გადაწყვეტილი. მაგრამ ხუტლუ-ბულამ დასტური ვერც სასამართლოსაგან მიიღო. სასამართლო იმ გარემოებითაც ხელმძღვანელობდა, რომ ყველა გავლენიანი მოხელეები საქართველოში ვახტანგ II-ის მეფობის მომხრენი აღმოჩნდნენ. საქართველოს სამეფოს მესვეურთ კარგად ჰქონდათ შეგნებული, რომ ხუტლუ-ბულას საქართველოს მართვა-გამგეობის ხელში ჩაგდება და მეფის სათამაშო ბურთად ქცევა სწავდა.

თუმცა ხუტლუ-ბულას ყოველივე ცდა ამაო გამოდგა, მაგრამ მას მანც ნატვრა აღსრულდა: ბედმა ვახტანგ II-ეს ხანმოკლე მეფობა არგუნა. მცირე ხნის ავადმყოფობის შემდეგ, ის გარდაიცვალა. სამი წლის განმავლობაში მეფობაზე მეტი, მას სრულიად საქართველოში მართვა-გამგეობა არ დასცალდა. ასეთი ხანმოკლე დროისდა მიუხედავად ვახტანგმა ყველას პატივისცემა დაიმსახურა. მისი ნაადრევი სიკვდილით თვის მის მოწინააღმდეგეს, დავით დემეტრეს-ძესაც-კი, დაჰნანებია. ერ-

თადღართი პირი, რომელსაც შესაძლებელია, ეს ამბავი გაჰხარებოდა, შუ-
რისმძიებელი ხუტლუ-ბულა იყო.

თავისი ვაჟიშვილის ნაადრევი სიკვდილით თავზარდაცემული დავით
IV ცოტა ხნის შემდგომ თითონაც გარდაიცვალა.

სრულიად საქართველოს მთლიანობის კვლავ ჩაშლა. დავით VI-ე, დემეტრეს ძე, და კონსტანტინე დავით-ნაჩინის ძე

ვახტანგის ნაადრევი სიკვდილით, როგორც სრულიადი საქართველოს
მთლიანობა, ისევე აგრეთვე ყველა ის იმედებიც ჩაშალა, რომელიც მის
გამეფებაზე იყო დამყარებული. ვახტანგის შემდგომ ხუტლუ-ბულას გაე-
ლენით მეფედ დავითი იყო განზრახული, მაგრამ ქელათუ ყაანი იმის
დამტკიცებას არ ჩქარობდა, რადგან გართულებულმა პოლიტიკურმა
მდგომარეობამ ამის საშუალება არ მისცა.

როდესაც 1293 წელს დავით IV გარდაიცვალა, მისი სამი შვილიდან
მეფობა პირველი ვაჟიშვილის კონსტანტინეს ერგო, მაგრამ მას უმცროსი
ძმა აუჯანყდა და რაჭა და არგვეთის თემები დაიპყრო. ამის შემდგომ
დასავლეთ საქართველოში შუღლი და მტრობა ჩამოვარდა. დროგამო-
შვებით მდგომარეობა თითქოს გაუმჯობესდებოდა ხოლმე და მტრობა
შენელებოდა. შემდეგ ძმები კვლავ აიშლებოდნენ და ბრძოლა და
სისხლის ღვრა ისევ იწყებოდა ხოლმე. ამ გეგარად, წინაღ მშვიდობიანად
მყოფი დასავლეთი საქართველოც შინაური ბრძოლის ასპარეზად იქცა.

ქელათუ ყაანს იმთავითვე საკუთარ სამფლობელოში აჯანყების ჩაქ-
რობა მოუხდა და ამ ბრძოლაში მონაწილეობისათვის მან დავით უფლის-
წული წაიყვანა. მას უნდოდა დარწმუნებულიყო, რომ დავითი ისეთს
ერთვლებას გამოიჩინდა, რომელიც მას უფლებას მისცემდა, შეთქმულე-
ბაში გარეული მამის ამ შვილს მიჰნდობოდა.

1293 წელს ქელათუმ დავით უფლისწული საბერძნეთში გაგზავნა აჯან-
ყებულთა წინააღმდეგ საბრძოლველად და მხოლოდ მას შემდგომ, როცა
ამ ლაშქრობაში მან მონაწილეობა მიიღო, უკან დაბრუნებისას მეფობა
დაუმტკიცა. მეფობის დამტკიცებისთანავე, საქართველოში დააბრუნა და
თან ქართველი დიდებულები, მათ შორის, რასაკვირველია, ხუტლუ-ბუ-
ლაც გამოაყოლა.

დავით VI-ეს მხოლოდ აღმოსავლეთი საქართველო ჰქონდა ხელთ, ამას-
თანავე მთელი მესხეთის გამოკლებით. როდესაც ის საქართველოში დაბ-
რუნდა, მან გადასწყვიტა, მესხეთი თავის ხელქვეშეთ საბრძანებლად
ექცია. მაგრამ სარგის ჯაყელის ძემ, ბექამ, დავით VI-ესთან მოსელა
ზრ მოისურვა, რადგან თავის თავს იმდენად განდიდებულად სთვლი-
და, რომ ყაანთან წასვლასაც აღარ კადრულობდა. მან მხოლოდ თავისი
ვაჟიშვილი, სამცხის სპასალარი, სარგისი აახლა, რომლის ხელითაც დე-
მეტრე თავდადებულისაგან მიზარებული ქონება მიართვა.

იმ დროს, როდესაც დავით VI-ე ჯერ კიდევ დამტკიცებული არ იყო,
წარდილოეთ კავკასიიდან ოსებმა დაიწყეს საქართველოში შემოსევა. მათ

გორის ხელში ჩაგდებაც კი მოახერხეს. მათ ძარცვა-გლეჯვას საზღვარს მხოლოდ ქართლის ერისთავთ-ერისთავი ბეგა სურამელის ძე უღებდა. მაგრამ ოსთა გათამამების ასალაგმავად მონღოლთა მთავრობის დახმარებაც იყო საჭირო. მონღოლები-კი პირიქით მხარს სწორედ ოსებს უჭერდნენ. ამ დროიდან მოყოლებული, ოსთა თარეში შუა-გულ ქართლში იშვიათ მოვლენას არ წარმოადგენდა და ეს გარემოება დაახასიათებელია მაშინდელი აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური ძლიერების უკიდურესი დასუსტებისათვის: მთავრობას უკვე აღარ შესწევდა ძალა სამეფოს მოსახლეობის მშვიდობიანი ცხოვრება და მყუდროება უზრუნველყო.

ერანის ილხანების ნოინებსა და ქელათუს შორის ჩამოყარდნილი მტრობის წყალობით, ერანში ისევე არეულობა დაიწყო. საქართველოში 1295 წელს თუკალ ნოინი იქნა გამოგზავნილი, თუკალი არარატის მთებში დადგა და, რაკი ერანის ილხანის წინააღმდეგ მას სრულებით გარკვეული მტრული ზრახვები ჰქონდა, მან დავით VI-თან მოლაპარაკება დაიწყო, დაუახლოვდა მას და უნდოდა, რომ დავით VI-თან, ზემოაღნიშნული პოლიტიკური ზრახვით ნაკარნახევი, ფიცსა და სიყვარულზე დამყარებული ურთიერთობა მოეხერხებინა. დავით IV-ის გული რომ მოეგო, თუკალმა მას დმანისი მისცა, ის დმანისი, რომელიც თავის დროზე, როგორც ვიცით, დემეტრე II-ე იძულებული იყო ხუტლუ-ბუღლას მამის სადღეს მანკაბერდელისათვის დაეთმო. თუკალ ნოინს უნდოდა, რომ ბაიდუს გაყანებისათვის ნიადაგი მოეზზადებინა და მის მომხრეთა მძლავრი ჯგუფი შეექმნა. მას იმედი ჰქონდა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფე თავის ჯარითურთ ამ დასახულ მიზნის განხორციელებას გაუადვილებდა.

საქართველოში შეგროვილი ლაშქრითურთ თუკალი 1295 წელს ქელათუს წინააღმდეგ გაემგზავრა. ამ ამბის გაგებისთანავე ერანში ქელათუ ყაანი შეიპყრეს და 1295 წელსვე მოკლეს. უმაღლვე ბაიდუ იქნა გაყაანებული, მაგრამ შვიდი თვის და 10 დღის შემდეგ, ბაიდუც ყაზანმა მოაკვლევინა და თითონ გაყაანდა. მონღოლური წესით ყაზანმა ყველა მისი მომხრეების დასჯა გადასწყვიტა და ამის განხორციელება დაიწყო კიდევ. რამდენადაც დავით VI ბაიდუს მომხრე თუკალთან ხელშეკრულებით იყო დაკავშირებული, მისი მდგომარეობა მეტად გაუარესდა, მაგრამ ამ განსაცდელს თავი დააღწია. თუკალმა ერანიდან გამოქცევა მოახერხა. ბექასთან მოვიდა სამცხეში, რომელმაც თუკალი შეიფარა.

ყაზან ყაანმა მაშინვე თავისი ელჩი გამოუგზავნა და აღმოსავლეთ საქართველოს მთავრობასაც და ბექასაც მოსთხოვა, რომ თუკალი და მისი შვილი, რომელიც დავით VI-ისთან იყო შემოხიზნული, გაცეთ. არცერთ მათგანს ამ მონათხოვნის ასრულება არ ჰსურდა, — თავშეფარებული პირის გაცემა არ შეიძლებოდა, — ამიტომ მათ ყაანის წინაშე შეამდგომლობა დაიწყეს, თუკალისათვის უწინებლობის ფიცი მიეცა და, თუ პატიებას აღუთქვამდა, მაშინ გამოუშვებდნენ და დაანებებდნენ. ყაზან ყაანმა ასეთი პირობა მისცა და თუკალი და მისი შვილი მართლაც

ერანში გაგზავნეს. ცხადია, რომ ყაზანი ამის გამო დევით მეფის კმაყოფილი ვერ იქნებოდა, მაგრამ თითონ დევით VI-საც კარგად ესმოდა, რომ მონღოლებს მისი მტრული განწყობილება ისე ადვილად არ დაეიწყებოდათ, ამიტომ ყაზან ყაანთან წასვლა მან ვერ გაბედა.

ყაზან ყაანის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა თავის საბრძანებელში

1295 წელს ყაანად ქცეული ყაზანი მხოლოდ ოცი წლის ქაბუქი იყო, მას მაჰმადიანობა ჰქონდა მიღებული და, როგორც მაჰმადიანმა, გულმოდგინეობა გამოიჩინა და ქრისტიანეთა დევნა დაიწყო. ქრისტიანეთა დევნისდა მიუხედავად, ყაზანი ქვეყნის კარგი მმართველი გამოდგა: სამართლიანობისა და წესიერების დამყარებას ცდილობდა, ქვეყნის კეთილდღეობის აღდგენას დიდ ყურადღებას აქცევდა, ხოლო სამართალი იმდენად უყვარდა, რომ ისტორიკოსის ცნობით, მის დროს უსამართლობა არც ღიდა და არც მცირეს არ შეჰრჩენია. ყაზანმა სახელმწიფო მართვა-გამგეობის ყველა დარგში ცვლილება მოახდინა, მიაქცია ყურადღება იმ ბოროტმოქმედებასაც, რომელიც მონღოლთა საყაანოში გადასახადების აკრეფის დროს ჩვეულებრივ სწარმოებდა. ხალხის ხელახალი აღწერის შემდგომ, მან განსაზღვრა, თითოეულ მეკომურს რამდენი გადასახადი უნდა გამოეღო. „ხარჯის კანონი“ შეადგინა და დედნიდან გადაღებული და ბექდით შემოწმებული პირი დაურიგა მეტეგრეებს, რომ თითოეულ მათგანს სცოდნოდა, თავის წილად საყაანოს სალაზოში რამდენი გადასახადი უნდა შეეტანა. ასეთი გადასახადების ნორმები მან ქვებუდაც კი ამოაჭრევინა და მოედნებზე და მიზგიტებში ამ შინაარსის წარწერები გააკეთებინა.

მიწის გადასახადებით მეტად დატვირთულობისა და მეევხშეობის გამო, მიწის დამუშავება ერანის საყაანოში ხელსაყრელი არ იყო. გლეხები თანეანთ მიწას სტოვებდნენ და გარბოდნენ. ქვეყანას გაოხრება მოელოდა. ყაზან ყაანმა ასეთ მდგომარეობას ყურადღება მიაქცია და, გაუტაცრიელეზული ქვეყანა რომ კვლავ აღდგენილი ყოფილიყო და მოსახლეობისათვის მიწის დამუშავების ხალისი დაებრუნებინა, დააკანონა, რომ ყოველი მეკომური, რომელიც გაპარტახებულ მიწას დამუშავებდა და კორდს გასტებდა, პირველ წელიწადს უნდა გადასახადისაგან განთავისუფლებული ყოფილიყო, მეორე წელიწადს გადასახადის მხოლოდ ერთ მესამედს გამოართმევდნენ, მესამე წელიწადს-კი ნახევარს. გაუტაცრიელეზულ მიწებში ხალხის დასახლებლად, მან საგანგებო დაწესებულება-კი შექმნა. მაგრამ მაინც მარტო ამ საშუალებით ძალზე გატყავებული გლეხაკობის მოზიდვა ვერ მოხერხდა: ხალხი მაინც გარბოდა. ამიტომ მიწის მუშისათვის რომ მიწის დამუშავება ხელსაყრელი გაეხადა, მან გამოაქვეყნა კანონი, რომლის მიხედვითაც მიტოვებული მიწის დამუშავება, ვისიც არ უნდა ყოფილიყო იგი, ყველას, მესაკუთრის დაუკითხავადაც, შეეძლო.

თუნდაც რომ შემდეგში პატრონი გამოჩნებოდა, მათ კორდგატეხილი მიწის წართმევის უფლება არ ჰქონდათ.

ყველა ასეთმა ღონისძიებამ მოსახლეობის ეკონომიური მდგომარეობა ცოტათი მაინც გააუმჯობესა. მაგრამ ვერც ეს აღმოჩნდა საკმარისი. ამიტომ მოსახლეობის აყრის შესაჩერებლად და სოფლებიდან სხვაგან გადასახლების მოსასპობად ყაზანმა სოფლის მოსახლეობას თვითნებურად სხვაგან სადმე გადასვლა აუკრძალა. ამ რიგად სოფლის მოსახლეობა მიწაზე იყო მიმაგრებული და მისი დამუშავება მის აუცილებელ მოვალეობად იქცა.

ბრძოლა დავით VI-ისა და ყაზან ქაანს შორის და ამის შედეგი

1297 წელს ყაზან ყაანმა დავით VI-ე თავისთან დაიბარა, მეფე თითქოს აპირებდა კიდევ წასვლას, მაგრამ შემდეგ, როდესაც წასვლის დრო აღება, მან კახეთში ყოფნის დროს, დარბაზის კარს მყოფ ყველა უმადლეს მოხელეებს ჰკითხა, წასულიყო ურდოში, თუ არა. იმ კავშირის გამო, რომელიც მას წინათ თუკალთან ჰქონდა, დავით VI-ეს ყაზან ყაანის შურისძიების ეშინოდა. ყველა ვაზირებმა წასვლა ურჩიეს, მაგრამ მეფემ ამ რჩევისათვის ყურისგდება არ მოისურვა და, ერანში წასვლის მაგიერ, მთებშიაქენ იბრუნა პირი და ქინვაში გამაგრდა. ქინვასთან მან სიბა შეკრა (ე. ი. საფრები გააკეთა) და შიგ თავისი ჯარი ჩააყენა. ამავე დროს დავით VI-ემ ჩრდილოეთ კავკასიის გზით ოქროს ულუსის ყაანს თავისი უმცროსი ძმა ვახტანგი გაუგზავნა მოციქულად და შეუთვალა, რომ მას ერანში შესასვლად გზას მისცემდა. მას უნდოდა, ჩრდილოეთისა და ერანის ურდოები ერთიერთმანეთისათვის წაეკიდებინა და ამით განსაცდელისათვის თავი დაეღწია.

ჩრდილოეთის ულუსიის ყაანმა ელჩები, რასაკვირველია, სამოვლებით მიიღო და ეს წინადადებაც სიხარულით მოისმინა. სამაგიეროდ ერანის ილხანისათვის ჩრდილოეთ ილხანის და აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური კავშირის ასეთი შესაძლებლობა დიდ საშიშროებას წარმოადგენდა, რადგან უმოკლესი გზა, დარიალის კარი, რომელიც ჩრდილოეთის ულუსს საშუალებას მისცემდა ერანის ილხანების სამფლობელოს შეჭევოდა, სწორედ აღმოსავლეთ საქართველოში იყო. ამიტომაც ყაზან ყაანმა გადასწყვიტა, როგორმე დავით VI-თან შეთანხმება მოეხერხებინა, და შემოუთვალა, რომ მასთან ზავს დასდებდა, თუ-კი ის ყაზან ყაანს შეჰფიცებდა, რომ მისი ერთგული იქნებოდა და მის მტრებთან (რასაკვირველია, ჩრდილოეთის ულუსის ყაანები იგულისხმებოდნენ) კავშირს შესწყვეტდა.

ამ დროიდან მოყოლებული დავით VI-ე სიტყვიერად წლითიწლობამდე ასეთ პირობაზე თანხმდებოდა, მძევლებსაც აძლევდა, მაგრამ ყაზან ყაანთან მისვლას და მიხლობას მაინც ვერ ბედავდა.

როდესაც ყაზან ყაანი დარწმუნდა, რომ დავით VI-ე თავის სიტყვის პატრონი არ იყო და, ერთგულების ფიცის მიუხედავად, მაინც

ჩრდილოეთის, ანუ ოჭროს ულუსის ყაან თოხთასთან მოლაპარაკებებს განაგრძობდა, განრისხებულმა 1299 წელს გადაწყვიტა, აღმოსავლეთ საქართველოში დავით VI-ის მავგიერ სხვა ვინმე გაემეფებინა. მისი არჩევანი სახელდობრ დავით VI-ის უმცროს ძმა გიორგიზე შეჩერდა. ის, მართალია, ამ დროისათვის ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი იყო, და მესხეთის მთავარს ბეჭა ჯაყელთან იზრდებოდა, მაგრამ ყაზან ყაანმა მაინც მისი მოყვანა გადაწყვიტა. გიორგი უფლისწული ჩამოყვანილ იქნა და ის გაამეფეს კიდეც. რაკი, მეფობა ნამდვილად მას არ შეეძლო და ის ტფილისში იჯდა, ამიტომაც მას ტფილისის მეფე ეწოდებოდა.

ქართლი, მთიულეთი, მთელი ჩრდილო მთიანეთი და საერთოდ მთელი საქართველოს ჩრდილოეთი ნაწილი დავით მეფის ხელში იყო. დავით VI-ე მონღოლთა ყაანის ლაშქარს ენერგიულად ებრძოდა და დიდ ზიანსაც აყენებდა მას. ვერას ვხვით მონღოლთა ყაანის მოხელეებმა მისი ხელში ჩაგდება ვერ მოახერხეს, მაგრამ ქვეყანას მონღოლთა ჯარის დგომითაც და ლაშქრობითაც მაინც დიდი ზიანი მოსდიოდა: ქართლი აოხრებული იყო, მთიულეთის ის ნაწილიც რომელშიც მათ შესვლა შეეძლოთ, ასეთივე მდგომარეობაში იყო ჩავარდნილი.

1301 წელს გაზაფხულზე რომ ყაზან ყაანის ნოინი ყუთლუ-შაჰი მოვიდა დიდი ლაშქრითურთ, ტფილისამდე მოაღწია მთიულეთში შესასვლად. ამდენი ხნის განმავლობაში განსაცდელში მყოფ მოსახლეობას სისხლის ღვრისა და ქვეყნის აოხრების საშიშროებამ დავით VI-დმი გული და დამოკიდებულება შეუცვლა. მონღოლთა წინააღმდეგ ბრძოლას ყოველგვარი მნიშვნელობა ეკარგებოდა, რადგან რამდენადაც დავით VI-ე მთიანეთში იყო მომწყვედუელი, მას მეფობის საშუალება აღარ ჰქონდა და აღმოსავლეთ საქართველოს მთელი შუაგული ნაწილიც სულ მთლად აოხრებულ ქვეყნად იქცა. ამიტომაც ამერეთის დიდებულებმა მეფეს სთხოვეს, რომ იმ შემთხვევაში, თუ წინასწარ ერანის ილხანისაგან უნებლობის ფიცს მიიღებდა, ყაზან ყაანთან წასულიყო. ისიც დათანხმდა და ყაანთან თითქმის წასვლასაც აპირებდა, მიიღო კიდევ ყაზან ყაანისაგან უნებლობის ფიცი. ყველა დარწმუნებული იყო, რომ დავით VI-ე ამ თავის უკანასკნელ შეპირებას მაინც ასრულებდა, მაგრამ, როდესაც წასვლის დრო დადგა, მეფემ ისევ წასვლა აღარ მოისურვა და წინანდებურად მთიულეთში გამაგრა. ყველას საშუალება ჰქონდა დარწმუნებულიყო, თუ რა დიდი განსხვავება იყო მის მამას დემეტრე II-ეს, თავადდებულად წოდებულსა, და მის შვილს დავით VI-ეს შორის, რომელიც თავის თავის გადასარჩენად ამდენი ხნის განმავლობაში მონღოლებს ქვეყანას აოხრებინებდა.

მამინ დიდებულთა უმრავლესობა მეფისაგან ნებართვის მიღების შემდგომ, ერანის ილხანს დაემორჩილა. ყაზან ყაანის მთავარსარდლისათვის ეს გარემოება ფრიად სასიხარულო უნდა ყოფილიყო. საქართველოსათვის-კი ეს სახელმწიფოებრიობის სრული დაშლის მომასწავებელი იყო: დავით VI-ე მეფედ ითვლებოდა, მაგრამ მას თითქმის სამეფო უკვე აღარ ჰქონდა. იმის მავგიერ, რომ მონღოლთა ლაშქართან ეომნა, ისიც მოსახ-

ლებობის იმ ნაწილს აოხრებდა, რომელიც მონღოლთა ხელისუფლებასთან ერთად იყო. ამრიგად ერთსადაიმავე დროს ქვეყანა მონღოლთა ლაშქრის თარეზისაგანაც, სამხედრო მოქმედებისაგანაცა და თვით დავით VI-ის ხელთაც ოხრდებოდა.

რაკი ასეთი გაჭირვებულ მდგომარეობაში მყოფს დავით VI მომხრეთა უმრავლესობა შემოეფანტა, მას უკვე ყველას წინააღმდეგ ეპარებოდა უკვი. თვით საკუთარი ძმის ნდობაც-კი მას დაკარგული ჰქონდა: ვახტანგ ბატონიშვილი ჟინვანის ციხეში დააპატიმრა. მაგრამ მან მაინც გამოპარვა მოახერხა და ივანე ბურსელთან მივიდა. ხანმოკლე დროით შერიგების შემდეგ, ძმებს შორის კვლავ უთანხმოება ჩამოვარდა და ვახტანგ ბატონიშვილი იძულებული გახდა დავით VI-ე მიეტოვებინა. ეხლა-კი ის უკვე ერანის ილხანის ურდოში გაემგზავრა.

რაკი ყაზან ყაანმა დავით VI-თან ვერც შერიგება მოახერხა, ვერც მისი დაქვემდებარება შესძლო, ამიტომ, დავით VI-ის მაგიერ, სამეფო ტახტზე მისი ძმის ვახტანგის დასმა გადასწყვიტა. ვახტანგ III-ესთან ერთად მოსულმა მონღოლებმა მისი გამეფების გასაადვილებლად სამცხის პატრონის ჯარი და სომხეთის თემების მოლაშქრეებიც შემოიერთეს. ეხლა-კი დავით VI-ე დარწმუნდა, რომ მის მეფობას მართლაც განსაცდელი მოელოდა, ამიტომ გადასწყვიტა, რომ შეთანხმება სჯობდა. ერანის ილხანისათვის იმდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ საქართველოს პოლიტიკური კავშირი ჩრდილოეთ ულუსთან როგორმე შეეწყვიტა, რომ, ამდენი უპირობის მაგალითის შემდგომაც, ერთხელ კიდევ სცადა დავით VI-სათვის დაეთმო და უვნებლობის ფიცი მისცა. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც დავითმა თავის შეპირება დაარღვია. დავით VI-ის ბედი ეხლა-კი უკვე საბოლოოდ გადაწყდა და მონღოლებმა მეფობა ვახტანგ III-ეს დაუმტკიცეს. დავით VI-ეს აღარაფერი დარჩენოდა, ისევ უნდა მთიულეთში დაბრუნებულიყო.

ამ რიგად დავით VI-ე საკმაოდ მარჯვე გამოდგა, რომ მონღოლთა მბრძანებელს ხელში არ ჩავარდნოდა, მან აგრეთვე მთიულეთისა და მთიანეთის გამაგრებაც იმდენად მოახერხა, რომ მონღოლებმა მათ განკარგულებაში მყოფი საკმაოდ დიდი სამხედრო ძალისდა მიუზღედავად, მაინც შიგ მთიულეთში შესვლა ვერ შესძლეს. ცხადია, ამ გარემოებამ მონღოლთა ძლევამოსილებას ჩრდილი მიაყენა: ყველას შეეძლო დარწმუნებულიყო, რომ მონღოლთა ილხანებისათვის ასეთი პატარა მოწინააღმდეგის დაძლევა-კი უკვე ადვილი საქმე აღარ იყო. მაგრამ თუ ერანის მბრძანებლის ლაშქარს ზარალი მოსდიოდა, თვით აღმოსავლეთი საქართველო, რომელიც ხუთი წლის განმავლობაში თითქმის განუწყვეტელი სამხედრო ბრძოლის ასპარეზად იქცა, უფრო უარეს მდგომარეობაში იმყოფებოდა: აოხრდა მთლიანად ყველა თემი, სადაც ბრძოლა სწარმოებდა ხოლმე. სხვაგანაც-კი, სადაც მონღოლთა ჯარი მხოლოდ დაბანაკებული იყო, ზენათესვა და სასოფლო სამეურნეო სამუშაოები შეუძლებელი ხდებოდა. მიწა დაუმუშავებელი დარჩა და ამის გამო აღმოსავლეთ საქართველოში შიმშილობა გაჩნდა, რომელმაც ისედაც გაჭირვებულ ხალხს მუსრი გაავლო. დამშეულნი მიბრუნდნენ მესხეთში, სადაც, ბექა მანდატურთ-

უხუცესის მეუღლის გულშემატკივრობის წყალობით, გაჭირვებულებს ყოველნაირ დახმარებას უწევდნენ. ამან ოდნავ შეანელა ის უბედურება, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს დავით VI-ის პოლიტიკის წყალობით თავს დაატყდა.

მესხეთი და მისი მმართველი: სარგის სამცხისა სპასალარი და მანდატურთუხუცესი გეგა-ჯაჟელი ციხისჯვარელი

სარგის ჯაყელმა რომ თავისი თავი ულუსიანად გახადა და თავისი საგამგეო საქართველოს მეფის ხელისუფლებისაგან გამოაყოფინა, მას საქართველოს საკმაოდ დიდი ტერიტორია ერგო: მისი საბრძანებელი ტაშისკარიდან მოყოლებული კორნუ ქალაქამდე იყო გადაჭიმული. ის უშუალოდ ყაანის საკუთარ ქონებათა სამართველოს ემორჩილებოდა, ხასინჯუს უწყებაში იმყოფებოდა. მაგრამ გამოყოფვის შემდგომაც, სარგისმა ხს წოდებულება შეინარჩუნა, რომელიც მას ჰქონდა. და წინანდებურად სამცხის სპასალარად იწოდებოდა. მისი ვაჟიშვილიც, შემდეგ მისი მემკვიდრე და სამფლობელოს გამგე, ბექაც, მანდატურთუხუცესად იწოდება. თვით სარგის ჯაყელი დემეტრე II-ის დროს დაწინაურდა და მეჭურჭლეთ უხუცესობაც მიიღო. ეს გარემოება ცხადყოფს, რომ საქართველოსა და მესხეთს შორის პოლიტიკური კავშირი მთლიანად შეწყვეტილი არ ყოფილა და დამოკიდებულებაც ამა თუ იმ სახით უქვეყლად უნდა ყოფილიყო.

სარგის ჯაყელმა რომ თავისი სამფლობელო ულუსიანად აქცია. მისი მოვალეობა იმ ვალდებულებით განისაზღვრებოდა, რომელიც ჩვეულებრივ ყაანის საკუთარ ქონებათა სამართველოში იყო დაწესებული. მაგრამ შემდეგში, როდესაც მესხეთის მთავრების ხელისუფლება განმტკიცდა, დამოკიდებულება მესხეთსა და ერანის ყაანს შორის ისეთივე ჩანს, როგორიც დანარჩენ ყველა ყმადნაფიც სამფლობელოებსა და ერანის ილხანს შორის არსებობდა: ბექა ციხისჯვარელი ხარაჯას იხდიდა და მონღოლებს ლაშქრით ეწეოდა, როდესაც ამას მოთხოვდნენ ხოლმე.

ბექა მანდატურთუხუცესი ენერგიით სავსე, მარჯვე ქვეყნის მმართველი იყო, მან გარეშე მტრის მოგერიებაც და თავის სამფლობელოში სრული მშვიდობიანობის დამყარებაც მოახერხა.

მისი მთავრობის დროს რუმის თურქმანთა შემოსევა დაიწყო მესხეთში. მათ თავიანთ ჩვეულებრივს საქმიანობას, ძარცვა-გლეჯასა და თაჩეშს მიჰყვეს ზელი. როცა ბექა მანდატურთუხუცესმა, გაიგო, რომ ენმე აზატ მოსეს მეთაურობით შემოსეული საკმაოდ მრავალრიცხოვანი რაზმი ქვეყანას აოხრებდა, მაშინვე თავის საკუთარ ჯარსაც მოუწოდა და მის მახლობლად მდებარე სამფლობელოებსაც, სთხოვა დახმარება.

ბექა მანდატურთუხუცესმა თავმოყრილს ჯარს, შემდეგი სიტყვით მიჰმართა: მთავარნო საქართველოსანო, ძმანო და თანამონათესავენო ჩემნო! ღიღმა და სახელგანთქმულმა მეფემ დავითმა ალაგმა და გაანადგურა

თურქთა ტომები და საქართველოს სამეფოდან განდევნა. იმ დროიდან მოყოლებული საქართველოს ისინი აღარ უნახავს. ენლა ჩვენ ისეთ მდგომარეობაში ჩავარდით, რომ კვლავ ასეთივე თარეში დაიწყო და ამაზე, რაც უკვე მოხდა, უეჭველია, უარესიც არის მოსალოდნელი. ეს იმის შედეგია, რომ საქართველოს მეფე მონღოლთა მძლავრობისაგან დამცირებულია და მის გამოც, რომ საქართველოს მეფენი ცალკე-ცალკე არიან გამდგარნი და თურქთა ამ ძალადობას წინააღმდეგობას არავინ უწევსო.

ბეჭა მანდატურთუხუცესის მიერ წარმოთქმული ასეთი პოლიტიკური შინაარსით გამსჭვალული სიტყვა კარგად მოწმობს, რომ მას, როგორც იმდროინდელი მდგომარეობის სირთულე, ისევე აგრეთვე ის მიზეზიც, რომლითაც გამოწვეული იყო საქართველოს მაშინდელი დასუსტება, ეს-მოდა, მაგრამ მას ერთი რამ ავიწყდებოდა. თუ საქართველო მაშინ დასუსტებული იყო, ამ დასუსტებაში მხურვალე მონაწილეობა მის მამას სარგის ჯაყელსა და მასაც პირადად ჰქონდა მიღებული. როგორც მესხეთის მმართველს, მას არაფერი გაუტყებია, რომ მამის შეცდომა გამოეწვორებინა და თავისი სამშობლოს დასუსტების ერთ-ერთი მიზეზთაგანი თითონვე მოესპო. როდესაც თვით მესხეთის მთავარი განსაცდელში იყო, მას საქართველოს მთლიანობისა და თანხმობის აუცილებლობა აგონდებოდა, მაგრამ, როდესაც განსაცდელი უკვე თავიდან მოშორებული ჰქონდა ხოლმე, მასაც ისევე, როგორც ყველა დანარჩენ მთავრებსაც, ყველაფერი ავიწყდებოდათ.

მესხეთის მბრძანებელს მხოლოდ 12 ათასი ჯარის კაცის შეყრა შეეძლო. მოხერხებული სამხედრო გეგმის წყალობით, ბეჭა მანდატურთუხუცესმა შემოჭრილი მტრის არამც-თუ დამარცხება შესძლო, დაედევნა კიდევ მას და დიდი დავლაც ჩაიგდო ხელში.

რუმის თურქმანთა შემოსევა საყურადღებოა, როგორც საქართველოზე სამხრეთ-დასავლეთის სანაპიროზე თურქთა გაძლიერების დასაწყისი მოვლენა, რომელსაც შემდეგში უაღრესი მნიშვნელობა ჰქონდა და საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის და თვით ამავე მესხეთისათვისაც საბედისწერო შედეგი მოჰყვა. მაგრამ მაშინ, როგორც ჩანს, არც მესხეთის მთავრებს, არც საქართველოს სამეფოს ჯერ კიდევ კარგად არ ჰქონია გათვალისწინებული, რომ თურქთა ტომების გაძლიერება საქართველოსათვის უდიდეს საშიშროებას წარმოადგენდა და ასეთი განსაცდელის წინაშე ყველანი უნდა ცდილიყვნენ წინააღმდეგობა შეერთებული ძალით გაეწიათ. რაკი ამის შეგნება არ ჩანდა, ამიტომაც მთლიანობის აღდგენაზე არც უზრუნია ვისმეს. პირიქით ცალკეული თემების მმართველნი სულ იმის ცდაში იყვნენ, საქართველოს მთავრობისაგან რაც შეიძლება მეტი დამოუკიდებლობა მოეპოვებინათ და ხელისუფლება თითონ ჩაეგდოთ ხელში. ასეთ პირობებში ისიც კარგი იყო, თუ ცალკეული თემის მმართველი ქვეყნისათვის ხეირიანი გამგე მაინც აღმოჩნდებოდა. ასეთ მოთხოვნილებას ბეჭა მაინც საკმაოდ კარგად აკმაყოფილებდა.

ბეჭა მანდატურთუხუცესმა ჯაყელმა მესხეთში დიდი წესიერების დამყარება შესძლო. მართლმსაჯულებასაც ის ყურადღებას აქცევდა: სწო-

რედ მისი მთავრობის დროს იყო მოწვეული საკანონმდებლო კრება, რომელმაც სამართლის წიგნი შეადგინა, იმდროისათვის ახლად აღმოჩენილ სხვადასხვა ბოროტმოქმედების ასალაგმავად. ამ სამართლის წიგნს ეწოდება „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცდომებისა (ე. ი. დანაშაულებისა) ყოველისავე“. უჩქველია, ეს ძველი ქართული სამართლის ისტორიისათვის საყურადღებოა.

ბექა მანდატურთუხუცესს ტრაპიზონის საკეისროში საქართველოს პოლიტიკურ ინტერესებზე ზრუნვაც დააწვა ვალად. ქართველთა და ბიზანტიელთა მომხრე დასებს შორის არსებული ბრძოლა, რომლის შესახებაც ამაზე უწინარეს ხანში გვექონდა საუბარი, არ შეწყვეტილა შემდეგშიც; პირიქით, ის თანდათან ძლიერდებოდა.

საქართველოს დასუსტებასთან დაკავშირებით, ბიზანტიას უნდოდა ეს გარემოება თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა და ტრაპიზონის საკეისრო მთლიანად ხელში ჩაეგდო. ბიზანტიის კეისარმა და მისმა მთავრობამ განზრახ შეთხზეს ამბავი, ვითომც 1297 წელს გარდაცვლილს ტრაპიზონის კეისარს იოანეს თავისი მცირეწლოვანი მემკვიდრის ალექსი II-ის მეურვეობა ბიზანტიის კეისრის ანდრონიკე II პალეოლოგოსისათვის ეანდერძოს. ამ ვითომც-და დაკისრებული მოვალეობის შეგნებით, ანდრონიკე II-მ გადაწყვიტა, რომ ჭაბუჯ ალექსისათვის ცოლი მოეძებნა და შეერთეინებინა. ამგვარად გამზადებული იყო ტრაპიზონის კეისრის სარძლო, რომ მოულოდნელად ეს კარგად მოფიქრებული გეგმა ჩაიშალა.

საქართველოშიცა და ტრაპიზონშიც მშვენივრად ესმოდათ, თუ რით იყო ბიზანტიის კეისრის ასეთი მზრუნველობა ნაკარნახევი. და, სანამ კონსტანტინეპოლში ამის შესახებ მსჯელობა ჰქონდათ, ტრაპიზონის კეისარმა ბექა მანდატურთუხუცესის ასული შეირთო ცოლად. ამგვარად ქართველთა მომხრე დასმა ბიზანტიის მთავრობას დაასწრო. განრისხებული ანდრონიკე II იმუქრებოდა, რომ ეს ქორწინება უკანონო იყო, რადგან მას, როგორც მეურვეს, უნდა ვითომც შეჰკითხებოდნენ. მაგრამ კონსტანტინეპოლის საპატრიარქო სინოდმა ქორწინების უკანონობისათვის საფუძველი ვერ ჰპოვა.

მაშინ ანდრონიკე II-ემ სთხოვა თავის დას, რომ მას შვილზე გავლენა მოეხდინა და შერთული ცოლი გაეშვებინა. მისი და თანხმობას აცხადებდა, მაგრამ, თუ საშუალება ექნებოდა ტრაპიზონში დაბრუნებულიყო. ბიზანტიის მთავრობამაც თანხმობა მისცა. მაგრამ ტრაპიზონში მისვლისთანავე. დამ ძმას, ბიზანტიის კეისარს, უმტყუნა და, არამცთუ არაფერი გაუყუთებია იმისათვის, რომ მის შვილს თავისი ქართველი ცოლისათვის თავი დაენებებინა, არამედ მას ზურგსაც-კი უმაგრებდა.

ამ გვარად ტრაპიზონის საკეისროში საქართველოს მომხრე პოლიტიკურმა დასმა გაიშარჯვა. ქართული გავლენაც, უჩქველია, ამის შემდგომ ძალზე უნდა გაძლიერებულიყო. ამ გაძლიერების წყალობით. საკეისრომ თურქმანთა შემოსევის ალაგმევაც შესძლო, ზღვის სანაპიროზე მეკობრობის მოსპობაც. მაგრამ ბიზანტიის მთავრობა ტრაპიზონის საკეისროს მოსვენებას არ აძლევდა. ალექსი II-ს, ტრაპიზონის კეისარს, ბექას ასუ-

ლისაგან ოთხი ვაჟი შეეძინა, რომელთაც სახელად: ანდრონიკე, ვასილი, მანუელი, აზნაუტლუ და გიორგი-აღბუღა ეწოდებოდათ.

ალექსი II-ე გარდაიცვალა თუ არა და მის მემკვიდრეს ანდრონიკეს ხანმოკლე სიცოცხლე ზედა წილად, საკეისრო ტახტზე მცირეწლოვანი მანუელი უნდა ყოფილიყო აყვანილი. ბიზანტიის მთავრობამ უმალ ეს გარემოება თავის სასარგებლოდ გამოიყენა და მოულოდნელად კონსტანტინეპოლიდან ტრაპიზონში ალექსი II-ის შვილი ვასილი მოვიდა, რომელსაც კონსტანტინეპოლში ცოლად ბიზანტიის კეისრის ანდრონიკე II-ის უკანონო ქალიშვილი, ირინედ სახელდებული, ჰყავდა ცოლად შერთული. ამ ამბისათვის ბიზანტიის მთავრობას საიდუმლოდ წინასწარ ჰქონდა მომზადებული ნიადაგი. ჩაიფლო თუ არა ხელისუფლება ხელში ახალ მოსულმა ვასილმა და ბიზანტიის მომხრე ჯგუფმა, მაშინვე საქართველოს მომხრე მოწინააღმდეგე ჯგუფის ხოცვა-ჟლეტვა დაიწყო. ამ დევნის პირველი მსხვერპლი დიდი დუჟა ლეკი ჭანჭიძე გახდა, რომელიც სამხედრო და სამოქალაქო უფლების მქონებული დიდი მოხელე იყო. მეორე მსხვერპლად დიდი დომესტიკოსი ჯაბა იქცა, რომელიც ტრაპიზონის ჯარის უფროსად ითვლებოდა. მათი სადაურობა უკვე მათი სახელებისა და გვარებიდანაც ნათლად ჩანს. ასეთივე ბედი, რასაკვირველია, საქართველოს მომხრე დასის სხვა წარმომადგენლებსაც ეწვიათ. მაგრამ ესოდენი დიდი მარცხის შემდგომაც, საქართველოსა და მის მომხრე პოლიტიკურ წრეებს ბრძოლა არ შეუწყვეტიათ.

ვახტანგ III-ე (1302 — 1308 წ.)

ვახტანგ III-ის სამეფო მთელს აღმოსავლეთ საქართველოსაც-კი აღარ შეიცავდა: დავით VI-ის წინანდებურად აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთით შემოფარგლული თავისი სამფლობელო ეპყრა. რაკი სამცხეც გამოყოფილი იყო, ვახტანგ III ნამდვილად ტფილისისა და ტფილისის სამხრეთით მდებარე ნაწილის დმანის-სამშვილდის მმართველად იქცა. მხოლოდ ვახტანგ III-ის მშვიდობიანმა ხასიათმა შეუწყო ხელი, რომ ასეთ დაქსაქსულობის დროსაც საქმე უფრო მეტად არ აირია. მას ისეთი არაფერი გაუკეთებია, რომ ძმათა შორის სისხლის ღვრა გამოეწვია და ცდილობდა ყოველნაირად, რომ თავის ძმას დავითს არ შეჰბრძოლენოდა.

ვახტანგ III-ეც ისეთსავე მდგომარეობაში იმყოფებოდა. რომ მას თავისი სახელმწიფოებრივი ნიჭის გამოჩენისათვის ძალიან მცირე საშუალება ჰქონდა: ისიც უმთავრესად ერანის ილხანთან ლაშქრობაში იღებდა მონაწილეობას და ქართველთა სამხედრო ძალას მეთაურობდა. მაგალითად 1299 წლის ნოემბრიდან მოყოლებული ის ყაზან ყანისგან ეგვიპტის სულტნის წინააღმდეგ მოწყობილ ლაშქრობაში იყო წასული. ამ დროს მონღოლებმა ქალაქი ჰემსი აიღეს, იერუსალემიცა და ქალაქი დამასკოც, რომელიც 1300 წელს ქართველთა და სომეხთა ჯარისაგან შემდგარ ნაწილს ჩაუვარდა ხელში და სადაც მათ დიდი სიმკაცრეც გა-

მოიჩინეს. ოთხი თვის შემდგომ დამსკოელნი ერანის ილხანს აუჯანყდნენ და ამიტომ 1300 წელს მათ წინააღმდეგ ლაშქრობის მოწყობა კვლავ საჭირო გახდა. ვახტანგ III-ს საქართველოს სამხედრო ჯარითურთ ისევე უნდა მიეღო მონაწილეობა. ამ დროიდან მოყოლებული 1303 წლამდე მიმდინარე ომი 1303 წელს მონღოლთა საშინელი დამარცხებით დამთავრდა. ამ ბრძოლამ მონღოლთა და ქართველთა მოლაშქრეთა დიდძალი რიცხვი იმსხვერპლა, თვით სარდალმაც-ი ძლივს მოახერხა სიკვდილისაგან თავის დაღწევა. ყაზან ყაანი თავისას არ იშლიდა და სამზადისში იყო, რომ აჯანყებულებისათვის სამაგიერო გადაეხადა. მაგრამ ავად გახდა და 1304 წელს მოკვდა კიდევ.

ერანის ილხანად ყაზანის მაგიერ მისი ძმა ოლჯაიტუ დასვეს. რომელსაც მაჰმადიანურად ხუდაბანდა, ე. ი. „უფლის მონა“ ერქვა, მაგრამ ხალხმა მას ერანში დაცინვით ხარბანდა ე. ი. მევირე უწოდა. ოლჯაიტუ ყაანმა გილანელთა დამორჩილებით სახელის მოხვეჭა მოიწადინა, რომელნიც მანამდის ვერც-ერთს ერანის ბრძანებელს ვერ დაეპყრო. გილანელთა სამფლობელო ვიწრო ხეობებიანს მალაღობ მთიანეთს წარმოადგენდა. რომლის შეკერა სრულებით ადვილი იყო.

1303 წელს ოლჯაიტუმ მრავალრიცხოვანი ლაშქარი შეჰყარა და საქართველოდანაც ვახტანგ III-მე და სამცხის სპასალრი დაიბარა თავიანთ ჯარითურთ. გილანელები შემოსეულ მტერს თავგანწირულად ებრძოდნენ და მარჯვედ სარგებლობდნენ იმ უპირატესობით, რომელსაც მათ სამშობლოს გეოგრაფიული მდებარეობა. ვიწრო ადვილად შესაკრავი და მტრის გასანადგურებლად თითქოს განზრახ შექმნილ ხეობები, ანიჭებდა და ერანის ილხანის ლაშქარი დამარცხდა. ხუდაბანდა ყაანი იძულებული იყო თავისი სამხედრო ძალისათვის უკან დაეხევიებინა. მამაცი გილანელები ყველა შემთხვევით სარგებლობდნენ, რომ ზგები შეეკრათ და დამარცხებული მტრისათვის უფრო მეტი ზიანი მიეყენებინათ. მონღოლთა სარდლებმა, როგორც იერიშის მიტანა, ისევე, უკანა-მავალი ჯარის დაცვა სწორედ საქართველოს ჯარს მიანდეს. რასაკვირველია, ქართველთა იმ რაზმიდან, რომელიც მონღოლთა ყაანის ლაშქრის უკან დახევას იცავდა, დიდძალი მემორი შეეწირა მსხვერპლად. 1306 წელს ერანის ილხანის ლაშქარი როგორც იყო სამშვიდობოში გამოვიდა და უქანში მოხუარა თავი.

ვახტანგ III-ე 1308 წელს გარდაიცვალა, ხოლო სამი წლის შემდგომ ნიკრისის სენად წოდებული ავადმყოფობისაგან მისი უფროსი ძმა დავით VI-ც მოკვდა. მის მაგიერ ერანის ილხანმა, ოლჯაიტუ ყაანმა, მისი შვილი მცირეწლოვანი გიორგი დასვა, მას თან თავის სამხედრო ძალაც გამოაყოლა, რომ მთელი საქართველო მისი ხელისუფლების ქვეშ ყოფილიყო თავმოყრილი. მონღოლებისათვის საქართველოს ასეთი პოლიტიკური დაქუცმაცება მიზანშეწონილი არ იყო. დაქსაქსული საქართველოს გაერთიანების გეგმის განსახორციელებლად, რომელიც მონღოლთა ინტერესებით იყო ნაკარანხვევი, ერანის ილხანის ნოინებმა შანშე მხარგრძე-ლი და ზაქარია. ავაგის ასულის ხვაშაქის ნაშობი, დანიშნეს. მათ უნდო-

დათ, რომ მთელი აღმოსავლეთი საქართველო მაინც გაეერთიანებინათ. უპირველესად მესხეთი უნდა ყოფილიყო შემოერთებული. მივიდნენ კიდევ მესხეთის მთავართან, მაგრამ მათი ყოველგვარი ცდა ფუჭი აღმოჩნდა: მას არავითარი სურვილი არ ჰქონდა, შანშე და ზაქარია მხარგრძელების ხელში ჩაეკარდინლიყო, ზადგან ცხადი იყო, რომ მცირეწლოვანი მეფის მაგიერ ხელისუფლებას ისინი ჩაიგდებდნენ.

ერანის მონღოლთა ხელისუფლების დასუსტება, მათი დამხობა და საქართველოს მთლიანობისა და დამოუკიდებლობის აღდგენა

ვიორგი V-ე გრგინავლი

ყაზან ყაანი უკანასკნელი მმართველი იყო ერანის მფლობელთა შორის, რომელმაც მონღოლთა უკუღმა დატრიალებული პოლიტიკური ბედი შეჩერება სცადა. მაგრამ ბედის ჩარხის უკუღმა მოტრიალება მანაც ვეღარ მოახერხა: საკმარისი იყო ის გარდაცვლილიყო, რომ ერანში ძველებური მდგომარეობა კვლავ გაეფუტებოდა. შინაგანმა ბრძოლამ, მონღოლთა შორის მოხელეთა თვითნებობამ და ბოროტმოქმედებამ, უკვე კარგა ხნით ადრე დაწყებულმა სამხედრო ძლიერების შესუსტებამ მონღოლთა ბატონობას ერანსა და მის ყმადნაფიცს ქვეყნებში ბოლო მოუღო.

საქართველოს მდგომარეობა იმ-XIII ს. დამლევს და XIV ს. დამლევს. მონღოლთა ბატონობის ანაკმლი და შედეგი

მონღოლთა ხანგრძლივმა ბატონობამ საქართველოში მსახვრელი გავლენა მოახდინა. არა ერთხელ გვქონდა აღნიშნული ის მძიმე პოლიტიკური და ეკონომიური მდგომარეობა, რომელშიც მაშინ საქართველო იმყოფებოდა. ყაზან ყაანის ცდამ მდგომარეობა მხოლოდ ხანმოკლე დროის განმავლობაში გამოასწორა. შემდეგში იმაზე უფრო უარესი პირობები შეიქმნა.

მონღოლთა ყაანების ბატონობის მთელი საშინელება თვით მონღოლთა მთავრობის სათავეში მდგომ აბუსაიდ ყაანის იმ იერლაცშიც (ანუ სიგელში) არის კარგად აღბეჭდილი, რომელიც 1319 წლის ახლოხანში გამოცემული იყო, და რომელიც სპარსულად დაწერილი ტექსტი სხვათაშორის ანისის მანუჩეს მიზგითის კედელზეც იყო გამოკვეთილი. აბუსაიდ ყაანს ამ თავის ბრძანებაში ნათქვამი აქვს, რომ საქართველოში და საქართველოს ქალაქებში, მათ შორის ანისშიაც, ისეთი უწყესობა ყოფილა, რომ კანონით განსაზღვრულ გადასახადს, დამლასა და სამართლიან ბაჟს გარდა თურმე სრულებით თვითნებურად და უკანონოდ მრავალი სხვადასხვა გადასახადი და გამოსაღებელიც იკრიბებოდა. ამ მდგომარეობაში მყოფი საქართველოს ქალაქების მოსახლეობა ისე ყოფილა შეწუხებული, რომ ხალხიო, ნათქვამია იერლაცში, ქალაქებიდან და სოფლებიდან გარბის, თავისი უძრავი და მოძრავი ქონება, სახლკარი მიატოვა და

აიყარაო. ამიერიდან ეს თვითნებობა და უკანონობა ამიკრძალია და კანონიერ გადასახადს, დამსა და სამართლიან ბაჟს გარდა, ნურავინ ვაბედავს აკრებასაო.

ამ ოფიციალური საბუთით დასტურდება, რომ მონღოლთა ბატონობამ საქართველო ისეთ მდგომარეობაში ჩააგდო, რომ ხალხი უნდა თავის სამშბლოდან აყრილიყო და სადმე გახიზენით ეშველა თავისთავსათვის. თუმცა მონღოლთა ბატონობის ხანაში, უზარმაზარი სახელმწიფოს და არსების წყალობით, სხვადასხვა ქვეყნისა და სხვადასხვა მოდემის ხალხებმა ერთი-ერთმანეთი გაიცნეს, მათ შორის კულტურული ურთიერთობაც-კი დამყარდა და მისი გავლენა ხელოვნების დარგშიაც ჩანს. ამ ხანაში წინანდელთან შედარებით გეოგრაფიული ცოდნაც უაღრესად გაფართოვდა და დასავლეთ ევროპას და მასლობელ აღმოსავლეთს საშუალება მიეცათ შორეული აღმოსავლეთის ქვეყნებიცა და მათი მოსახლეობის კულტურაც თავისივე თვლით ენახათ, მაგრამ ეს მონღოლთა შეგნებული პოლიტიკური საქნმეანობისა და მზრუნველობის ნაყოფი-კი არ იყო, არამედ მოვლენათა უნებლიეთს, თავისთავადს შედეგს წარმოადგენს.

მონღოლთა ბატონობის დროს სოციალურ წესწყობილებასაც დიდი ცვლილება დაეტყო: სამხედრო მართვა-გამგეობაზე დამყარებული მონღოლთა სახელმწიფოებრიობა სამხედრო ხელისუფლებით აღჭურვილ პართა აღზევებას საქართველოშიც უწყობდა ხელს. ამიტომაც იყო, რომ სწორედ XIII-ე საუკუნეში საქართველოში დაწინაურდნენ მთავრებად წოდებულნი საქვეყნოდ გამრიგენი, რომელთაც მთელი თემების მართვა-გამგეობა ჩაუვარდათ ხელში.

ამავე ხანაში აზნაურთა წოდების განშრეებაც ანუ დიფერენციაციაც ცხადად მოჩანს. წოდებრივ ფენათა შორის უმაღლესი საფეხური საქართველოში წინანდებურად აზნაურებს აღარ უკავიათ. არამედ, როგორც ეს ბეჭა მანდატურთუხუცესის საკანონმდებლო ძეგლიდან ჩანს, აზნაურებზე უფრო მაღლა უკვე დიდებულები დგანან. თავადობა, როგორც წოდებრიობა, XIII და XIV საუკუნის განმავლობაში არა ჩანს, მაგრამ მაინც აზნაურები იმ პირველ წოდებად, რომელსაც წინათ მთელი ქვეყნის მესაჭეობა ჰქონდა ხელში ჩავადებული, უკვე აღარ არიან.

ამდროინდელ სოციალურ წესწყობილებაში მომხდარი მეორე ცვლილება წოდებრივი ღირსების შერჩენის სიძნელეა. იმ მრავალგვარი პოლიტიკური და ეკონომიური ფაქტორების გამო, რომელთა შესახებაც წინათ თავებში იყო საუბარი, საგვარეულოებსა და კერძო პირებსაც თავიანთი წინანდელი წოდებრივი მდგომარეობის შენარჩუნება უძნელდებოდათ, ჩადგან წოდებრიობა დამყარებული იყო გარკვეულ ეკონომიურ საფუძველზეც. მათი გაღარიბება უნებლიეთ მათ დაქვეითებას იწვევდა, ისევე როგორც დაბალი წოდების საგვარეულოს აღზევება შეეძლო და არაერთი თავისი ქონებრივი მდგომარეობისა და სამსახურობრივი დაწინაურების წყალობით აღზავებულა კიდევ. ამ გარემოებამ მაშინდელი საქართველოს მოსახლეობის მაღალ ფენებში დიდი ცვლილება მოახდინა: დიდი საგვა-

რეულოების წარმომადგენელი ბევრგან მოისპნენ, მათ შავიერაკი საისტორიო და პოლიტიკურ ასპარეზზე უკვე დაბალი წოდებრივი წრიდან სამსახურით, თუ ქონებრივი ავლა-დიდების მოპოვებით დაწინაურებულ-ალწვეებული პირები არიან გამოსულნი.

საგარძნობი ცვლილება, დასასრულ, აგრეთვე სოფლის მოსახლეობის მდგომარეობაშიც მოხდა. ერანის ილხანების მძარცველობითმა ფინანსიურმა პოლიტიკამა და მოხელეთა ბოროტმოქმედებამ მიწის მუშაკი ისეთ მდგომარეობაში ჩაავდო, რომ მას, მიწის დამუშავებას, გაქცევა ერჩივნა. რაკი სოფლის მოსახლეობა თავის მიწაწყალს მრავლად სტოვებდა კიდევც და ცდილობდა, იმ საშინელებსათვის თავი დაეღწია, ყაზან ყაანმა სცადა აღმოეფხრა ყველა ის ბოროტმოქმედება, რომელთა შედეგადაც საყაანოში ასეთი საბედისწერო მდგომარეობა დამყარდა. მაგრამ მაინც მიწის გაუჟაყრელების შეჩერება ვერცხდებოდა, ამიტომაც ყაზან ყაანმა, როგორც ვიცით, თავის მიწაწყალის თვითნებურად მიტოვება და სადმე სხვაგან გადასახლება აკრძალა. ვინც ამას ჩადენდა, ის თავის ქვეყანაში და თემში უნდა იძულებით ყოფილიყო დაბრუნებული, ამას გარდა, ის უნდა დაესაჯათ კიდევც.

რამდენადაც საქართველო ერანის ილხანების ყმადნაფიცი სამფლობელო იყო, ასეთი კანონი საქართველოშიც უნდა ყოფილიყო ძალაში შესული და მისი გავლენის ანარეკლიც ცხოვრებაში უცილობლად აღბეჭდილი იქნებოდა. საქართველოშიც ყმათა მიწასთან მიმავლების დამამტკიცებელი ცნობები ამ ხანისათვის მოგვეპოვება კიდევც. ყმათა მდგომარეობის ასეთი გაუარესების გამო, შეუძლებელია პატრონყმური დამოკიდებულება უაღრესად არ გამწვავებულიყო და ამ ნიადაგზე ბრძოლას არ ეჩინა თავი.

მონღოლთა წესი და ჩვეულება ადამიანის კერძო ყმობას სამოხელეო ხელისუფლებაც დამყარებული დამოკიდებულებისა და ყმობისაგან ვერ არჩევდა. მონღოლთა ბატონობის გავლენით, ქართველმა საქვეყნოდ გამრიგებმაც მოიწადინეს, რომ საქართველოში მათ ხელქვეშეთ მყოფი მოსახლეობა ისეთ დამოკიდებულებაში ჩაეგდოთ. რა დამოკიდებულებაც მათსა და მათ პირად ყმებს შორის აღსებობდა. ეს უფრო ადვილი იყო იქ. სადაც მოსახლეობა მათგან დამოკიდებული იყო მართვა-გამგეობის მხრივ, საქართველოს მთიანეთში.

მთიანეთის მოსახლეობას მისი უფლებების ასეთი შეზღუდვა და დაპატრონების ასეთი წადილი მტკივანად უნდა ეგრძნო და მკაცრი წინააღმდეგობაც გაეწია. მართლაც, „ქეგლის დადებიდან“ ირკვევა, რომ სწორედ გიორგი ბრწყინვალეს ხანამდე. ე. ი. XIII საუკუნის მეორე ნახევარში და XIV საუკუნის დამდეგს საქვეყნოდ გამრიგე მოხელეთა და ადგილობრივ მოსახლეობას შორის მთიანეთში ძალიან გამწვავებულა ურთიერთობა ყოფილა. ამ საკანონმდებლო ქეგლში აღნიშნულია, რომ იქ მთელი სოფლის, ან მთელი ხეობის, თუ მთელი თემის შეზრახებითა და მონაწილეობით ჩადენილი მკვლელობა გავრცელებული ყოფილა. მკვლელობაში ესოდენ მრავალი პირისა და მთელი სოფლის. ანდა ხე-

ბა-თემის მონაწილეობა, რასაკვირველია, შესაძლებელია მხოლოდ სოციალური ბრძოლის ნიადაგზე მომხდარიყო: მოსახლეობა გამგესა და მოხელეს იმიტომ-კი არ ებრძოდა, რომ მისი პირადი მტრობა ჰქონდა, არამედ მას ებრძოდა, როგორც საქვეყნოდ გამრიგე ხელისუფალს, რომელსაც მოსახლეობის უფლებების ხელში ჩაგდება ჰსურდა.

გიორგი ბრწყინვალის შინაური და საგარეო პოლიტიკა

ასეთს მძიმე პირობებში იმყოფებოდა საქართველო, როდესაც გიორგი ბრწყინვალეს თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობის დაწყება მოუხდა. როგორც უკვე ვიცით, ის ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი იყო სამეფო ტახტზე აყვანილი და ტფილისში იმყოფებოდა. მაშინ მას თავისი ხელისუფლების გამოყენება არ შეეძლო, მაგრამ, როდესაც ის მოიწიფა, მან ქვეყნის მესაჭეობას უკვე თითონ მოჰკიდა ხელი.

გიორგი ბრწყინვალეს საქართველოს მეფეთა შორის. ბაგრატ III-ის, დავით აღმაშენებელისა და თამარის შემდგომ, ყველაზე უფრო აქვს სახელი მოხვეჭილი. მისი ქება-დიდება ყველა იმდროინდელ ქართულ ძეგლებშიც გვაქვს დატული და უცხოელთა წყაროებშიც მოგვეპოება. მონღოლთა დროინდელი ქართველი ჟამთააღმწერელი გიორგი ბრწყინვალის შესახებ ამბობს, რომ ის იყო „უმჯობესი ყოველთა კაცთა მის ჟამთასათა. აზროდნ ხელმწიფეთა, არამედ ყოველთა კაცთა“-ო. მეორეგან ის გიორგი ბრწყინვალეს უწოდებს „საკვირველს და უმჯობეს ყოველთა კაცთა შორის“. განკერძოების პოლიტიკის მიმდევარ აღბუღა ათაბაგ ამირსპასალარსაც-კი გიორგი ბრწყინვალე მოხსენებული ჰყავს, როგორც „დიდი და წარჩინებული მეფე გიორგი“.

მაშინდელი საქართველოში, მეტადრე მთიანეთში ქვეყანა ისე იყო არეული, რომ „დიდი უსამართლობა და მძლავრებულობა“ იყო გაბატონებული, ერთმანეთზე „ლალატად დასხმა“, ციხეების დაქცევა, მკვლელობა, ცოლის წაგვრა და სხვა მრავალფერი „ულუსობანი“ იყო გავრცელებული. შუღლი და მტრობა ჩამოვარდნილი იყო სხვადასხვა თემის მოსახლეობას შორისაც. თემთა ერთი-ერთმანეთზე თავდასხმა ამ დროს იშვიათ მოვლენას არ წარმოადგენდა. თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობის დაწყებისთანავე, გიორგი ბრწყინვალემ ბრძნულად განსაჯა, რომ, თუმცა ერანის ილხანები უკვე კარგად დასუსტებულები იყვნენ. მაგრამ საქართველოსთან ბრძოლა მათ მაინც შეეძლოთ, მეტადრე იმის გამო, რომ წინანდელი მთლიანი საქართველოს მაგიერ, დაქუცმაცებული და გაოხრებული ქვეყანა იყო. ამიტომ მან გადასწყვიტა, რომ პირველად ქვეყნის გაერთიანების განხორციელებას შესდგომოდა. ამისათვის-კი საჭირო იყო, რომ გიორგი ბრწყინვალეს საშუალება ჰქონოდა, ურჩი ქვეყნები და მთავრები ისე აელაგმა, რომ ერანის მთავრობას მათთვის მხარი არ დაეჭირა.

1316 წელს რომ ჩობან ნოინმა ერანის ილხანად აბუსაიდი დასვა, ის თორმეტი წლის ყმაწვილი იყო, ამიტომ ქვეყნის მართვა-გამგეობა ჩობანს ჩაუვარდა ხელში. გიორგი ბრწყინვალემ გადაწყვიტა, რომ ამ ჩო-

ბანთან მჭიდრო კავშირი დაეჭირა და ურჩი ქვეშევრდომების წინააღმდეგ, ბრძოლის დროს თავისი თავი მასთან შეთანხმებული პოლიტიკის წყალობით უზრუნველყო.

ჩობანი საქართველოს მეფის მეგობარი იყო, ის გიორგი ბრწყინვალეს აფასებდა. გიორგი ბრწყინვალეც, როდესაც დასახული მიზნებისათვის ხელსაყრელი იყო, მისი რჩევით ხელმძღვანელობდა ხოლმე. ჩობანსაც არასდროს დანშარებაზე უარი არ უთქვამს და საქართველოს მეფისათვის ზურგი გაუმაგრებია. მათი ასეთი დამოკიდებულება პოლიტიკურ ანგარიშზე იყო დამოკიდებული: ჩობანი აფასებდა გიორგის ნიჭს და ქუყას, ამიტომაც მას ეთათბირებოდა ხოლმე ერანის საბრძანებლის საქმეებზე და გიორგი ბრწყინვალე ჩობანისათვის ძვირფასი და საჭირო იყო მარტო როგორც პირადი მეგობარი-კი არა, არამედ როგორც მისი თანამოაზრე და თანაგამზრახი.

რაკი ერანის ილხანების ძლიერება შერყეული იყო და მონღოლთა ჯარი მათთვის სანდო სამხედრო ძალას აღარ წარმოადგენდა, შინაური შუღლიანობის გამოც, საქართველოს ჯარის გულადება-კი მათთვის კარგად იყო ცნობილი, ამიტომაც საქართველოს ჯარის მომხრეობას მონღოლთა მბრძანებლებისათვის ერანში განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა და საქართველოს სამხედრო ძალა ჩობანისათვის ერთგვარ საყრდნობს წარმოადგენდა. ზემოაღნიშნული გარემოება გიორგი ბრწყინვალისათვის ხელსაყრელი იყო, რადგან მას საშუალება ჰქონდა ამით ესარგებლა. იმ განსაკუთრებული დამოკიდებულების გამო, რომელიც გიორგი ბრწყინვალისა და ჩობანს შუა დამყარდა, საქართველოს მეფეს საშუალება ჰქონდა იმდენად თავისუფლად ემოქმედნა თავის სამფლობელოში, რომ, თუმცა მონღოლთა ილხანების ბრძანება საქართველოშიც მოდიოდა, მაგრამ თანამედროვის ცნობით, მას საქართველოში ძალა აღარ ჰქონდა. მონღოლთა ერანის მბრძანებლებს საქართველოში ლაშქარიც საკმაოდ შეძირებული ჰყავდათ. 10 ათას მოლაშქრეზე მეტი, მათ აქ არ გააჩნდათ. ესეც უმთავრესად საქართველოს საზღვრების დასაცავად იდგა. გიორგი ბრწყინვალე, სანამ მონღოლთა ილხანების დანშარება მისთვის ჯერ კიდევ საჭირო იყო, რასაკვირველია, ამ ურთიერთობის მოსაპოვას არ ფიქრობდა, მერმე-კი, როდესაც გამაგრება და ქვეყნის გაქრთიანება შესძლო, მან უკვე ადვილად მოახერხა, ერანის ილხანების შერყეული მდგომარეობა თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. როდესაც 1327 წელს აბუსაიდი სრულწლოვანად იქცა და თავისდა საუბედუროდ, თავისი მზრუნველის ჩობან ნოინის მეურვეობისაგან თავის დახწევა ისე მოიწადინა, რომ ჩობანი და მისი ორი ვაჟიშვილი მოაკვლევინა, მის საბრძანებელში არეულობა ატყდა და ილხანების ხელისუფლების აღსასრულის დღეც მოახლოვდა.

საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენა

პირველს აუცილებელ ამოცანას საქართველოში შინაური მშვიდობიანობის დამყარება შეადგენდა: თუ ოსთა თარეში, რომელსაც შუა-

გულ ქართლისათვის ასეთი ზიანი მოჰქონდა, არ მოისპობოდა, საქართველოს მოღონიერება არ შეეძლო. ამიტომ გიორგი ბრწყინვალე სწორედ მათი თარეშის ალაგმეასა და მათი ურდოების საქართველოდან განდევნას შეუდგა. რადგან ოსთა სამხედრო ძალა გორში იყო გამაგრებული, ამიტომ გორს ალყა შემოარტყა და, სამი წლის ბრძოლის შემდგომ, გორი აიღო და ოსები განდევნა.

მეორე ამოცანას მთავართა თვითნებობისა და მათი დამოუკიდებლობისადმი მიდრეკილების მოსპობა წარმოადგენდა: თუ ცალცალკე გამდგარი მთავრები ალაგმული არ იქნებოდნენ, საქართველოს პოლიტიკურ დასუსტებას არასოდეს ბოლო არ მოეღებოდა. რაკი წინათ ასეთს გამდგარ მთავრებს საქართველოში მფარველობას მონღოლები უწევდნენ და ისინივე აქეზებდნენ, ესლა გიორგი ბრწყინვალეს. აბუსაიდის ყოვლადშემძლე ვაზირთან მჭიდრო კავშირის წყალობით, თავის ურჩ მოხელეთა წინააღმდეგ შეეძლო უკვე უშიშრად ემოქმედნა. გიორგი V-ემ ჰერეთ-კახეთისა და სომხეთის ერისთავნი, რომელნიც-კი წინათ მონღოლებს ემხრობოდნენ, კახეთში ცივის მთაზე მიიწვია და ამოაწყვეტინა.

დასაყვეთ საქართველოს შემოერთების გეგმის განსახორციელებლად ის უფრო ფრთხილად იქცეოდა: ნარინ-დავითის გარდაცვალების შემდგომ, მისი ვაჟიშვილი კონსტანტინე რომ გამეფდა, მას, როგორც ვიცით მისივე ძმა მიქელი აუჯანყდა. მათ შორის მტრობა კარგა ხანს გრძელდებოდა და, 1327 წელს, რომ კონსტანტინე გარდაიცვალა, მიქელი ბოლოს მეფობას ეღირსა. მაგრამ მას ორ წელიწადზე მეტი არ უცოცხლია: 1329 წელს ის უკვე კვდარი იყო. მას პატარა ბავშვი, ბაგრატი, დარჩა. გიორგი ბრწყინვალემ ამ შემთხვევით ისარგებლა, დასაყვეთ საქართველოში გადავიდა, ქუთაისი აიღო და ბაგრატი თან წამოიყვანა. ამით საქართველოში XIII საუკუნეში არსებული ორმეფობა მოსპო და სახელმწიფოებრივი მთლიანობა აღადგინა.

1334 წელს რომ მესხეთის მთავარი სარგის II-ე გარდაიცვალა, მისი ვაჟიშვილი ყვარყვარა თითონ გიორგი ბრწყინვალემ დასვა და დაამტკიცა ამრიგად მესხეთის მთავრის სამფლობელოც შემოუერთდა სრულიად საქართველოს.

გიორგი ბრწყინვალის ზრუნვა სამართლისა და ფინანსებისათვის

გიორგი ბრწყინვალემ კარგად იცოდა, რომ მართო პოლიტიკური გაერთიანებით საქართველოს განახლება შეუძლებელი იყო: შერყეული კანონიერება და სამართლიანობაც უნდა აღდგენილი ყოფილიყო ქვეყანაში. მან განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია საქართველოს ისეთს ჩამორჩენილ თემებს, როგორც, მაგალითად, მთიულეთი იყო. საკანონმდებლო კრების მოწვევის შემდგომ, მან ამ მთიანეთისათვის ქართული სამართლის წიგნი „ძეგლის დადება“ შეადგენინა, რომელშიაც ამ თემის მაშინდელი უფლებრივი მდგომარეობაც და იურიდიული შეგნებაც არის აღ-

ბეჭდილი. ამავე ხანაში დაწერილია „ხელმწიფის კარის გარიგება“, რომელიც გაერთიანებული საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებასაცა და საფინანსო-ეკონომიურ ორგანიზაციასაც გვისურათებს. იქ მაშინდელი საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების მაღალი დონე და ეკონომიური მდგომარეობის საგრძნობი მოლონიერება კარგად არის აღბეჭდილი. მარტო იმდროინდელი დარბაზობის აღწერილობიდანაც კარგად ჩანს, რა სისწრაფით მოუხერხებია საქართველოს ძალის მოკრება იმ ხანგრძლივი უბედურების შემდეგაც, რომელიც მას მონღოლთა ბატონობის თითქმის მთელი საუკუნის განმავლობაში ჰქონდა გამოვლილი.

გიორგი ბრწყინვალემ საქართველოს ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესებასაც მიაქცია ყურადღება: წინა ხანაში, ყაზან ყანის დროს მოჭრილი ფულის მაგიერ, რომელიც ყაზანური თეთრის სახელით იყო საქართველოში ცნობილი, საკუთარი ფული მოსჭრა. ყაზანურობა, ე. ი. ყაზან ყანის დროინდელი ფული, გიორგი ბრწყინვალეს დროს უკვე გამჭრალი ჩანს. მან შემოიღო ახალი ქართული ვერცხლის ფული, რომელსაც შემდეგში და როგორც ეტყობა მის დროსაც გიორგალის თეთრის სახელი ჰქონდა მიკუთვნებული.

გიორგი ბრწყინვალეს შორსგამჭვრეტელმა პოლიტიკამ საქართველოს საშუალება მისცა გაერთიანებულიყო კიდევ, სახელმწიფოებრიობაც განემტკიცებინა და ეკონომიურადაც ძაღლონე მოეკრიბა. საქართველოს მდგომარეობის ასეთი გაუმჯობესება საქართველოს დედაქალაქსაც კარგად დაეტყო. მე-14 საუკუნის მესამე ათეულში ტფილისი საუკეთესო, ეროზავალ, მდიდარ და შესანიშნავ ქალაქად ითვლებოდა. თავისი ოღინდელი მნიშვნელობა მას იმდენად ჰქონდა აღდგენილი, რომ რომის პაპმა და კარდინალების საბჭომ თავიანთ მოქადაგეობის ცენტრად მახლობელ აღმოსავლეთში ტფილისი აქციეს და ქალაქ სმირნიდან საქართველოს დედაქალაქში გადმოიტანეს.

XIV საუკუნის პირველ ნახევრისათვის საქართველომ, გიორგი ბრწყინვალის სამხედრო ნიჭისა და სახელმწიფოებრივი წინდახედული პოლტიკის წყალობით, თავისი წინანდელი სახელგანთქმულობის აღდგენა იმდენად შესძლო, რომ მისი ძლიერების ხმამ ეგვიპტემდისაც მიაღწია. საქართველო მაშინ დიდ ქვეყნად ითვლებოდა და ძლიერ სახელმწიფოდ იყო მიჩნეული. ეგვიპტის მთავრობამ იცოდა, რომ მაშინდელ საქართველოში მტკიცე სახელმწიფოებრიობა იყო დამყარებული და საქართველოს ჯარის მამაცობა და ქრისტიანობის მტკიცედ დამცველობის სახელგანთქმულობაც ჰქონდათ გაგონილი.

საქართველოს საერთაშორისო მნიშვნელობის გაძლიერების გარეგანი გამოცხადება

საქართველოს მნიშვნელობის გაძლიერება კარგად მოჩანდა იმ მიმართვის წესშიც, რომელიც ეგვიპტის სულტნების კარზე იყო მიღებული, როდესაც ისინი საქართველოს მეფეებს თავიანთ ეპისტოლეებს უგზავ-

ნიდნენ ხოლმე. არაბული წყაროების ცნობით, ისინი საქართველოს მეფეს ასე სწერდნენ ხოლმე: „დღეგრძელჰყოს ალლაჰმა ბრწყინვალემა მისი უდიდებულესობისა, ხელმწიფისა სახელოვანისა და სახელგანთქმულისა, მამაცისა, უშიშრისა, ძლიერისა, დაუცხრომელად მებრძოლისა. ლომისა, ტახტ-გვირგვინის მპყრობელისა, თავის სარწმუნოების მფარველისა, თავის ქვეშევრდომთათვის სამართლიანისა, ბერძენთა, (ე. ი. მართლმადიდებელთა) მეფეთა შორის საუკეთესოსა, ქართველთა სულტნისა. ზღვათა და სრუტეების განძისა, რაინდთა დამცველისა, თავის წინაპართაგან ტახტ-სკიპტრის დამამკვიდრებელისა, რუმისა (ე. ი. ძველ საბერძნეთის) მეფეთა და ერანის ქვეყნების შემკვიდრისა, ასურეთის მეფეთა მფარველისა, გვირგვინსანთა შორის ურჩეულესისა. ქრისტიანობის განმადიდებელისა, იესოს სარწმუნოების საყრდნობისა, წმინდა ადგილთა (ე. ი. პალესტინა-იერუსალემის) განმადიდებელისა, ნათელღებულთა მისაყრდნობისა, რომის პაპის მემუველისა, მუსლიმანთა მეგობრისა, დაახლოვებულ მეგობართა შორის უმშვენიერესისა, მეფეთა და სულტანთა უგულთადესი მეგობრისა“-ო.

ამ მომართვაში აღბეჭდილია ის ძლიერება, რომელიც საქართველოს გიორგი ბრწყინვალემ კვლავ მოუპოვა. თუმცა იგი მახლობელ აღმოსავლეთში ქრისტიან მეფეთა შორის უსახელოვანესად ითვლებოდა, მაგრამ მაინც საქართველოს მთავრობის სათავეში მდგომ პირისათვის, ქრისტიანეთა დამცველობისდა მიუხედავად, მუსლიმანთა მეგობრობაც საქებურ თვისებად იყო ცნობილი: ძველი პოლიტიკური გეზი, რომელიც ჯერ კიდევ დავით აღმაშენებლის დროიდანვე ჰქონდა საქართველოს მთავრობას აღებული, გიორგი ბრწყინვალესაც მთლიანად დაუტოვას და მასაც თავის მოღვაწეობაში სახელმწიფოებრივი ინტერესით უხელმძღვანელებდა.

გიორგი ბრწყინვალის ზრუნვა საქართველოს წინააღმდეგ საერთაშორისო უფლებათა და კოზიციების დასაბრუნებლად

თავის ქვეყნის პოლიტიკური ძლიერების განმტკიცების შემდგომ, გიორგი ბრწყინვალემ XIII საუკუნეში შერყეულ საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობის გამოსწორებაც დაიწყო, მას უნდოდა საქართველოსათვის იგივე უფლებები დაეჭრუნებინა. რომელიც მას ძლიერების ხანაში ჰქონდა.

წარსულში საქართველოს ქრისტიანთა მთავარ სალოცავ ადგილებში, თუ პირველი არა, საპატიო ადგილი მაინც ყველგან ჰქონდა მოპოვებული: სადაც-კი მაშინდელი განათლების მთავარი ცენტრები იყო, ყველგან თავისი ქართული კულტურის კერა-სავანეები ჰქონდა. XI საუკუნეში პროზორეს თაოსნობით ქართველებმა ჯვარის მონასტერი ააგეს. დავით აღმაშენებელმა სინას მთის მწვერვალზე, სადაც, ებრაელთა გადმოცემით, ვითომც მოსე წინასწარმეტყველს ათი მცნება უნდა მიეცეს ებრაელებისათვის, ქართული ეკლესია ააგო, ქართული წირვა-ლო-

ცვითურთ მოწყობილი. ყველა ამას საქართველოსათვის მარტო წმინდა სარწმუნოებრივი მნიშვნელობა არ ჰქონდა, არამედ ეს აგრეთვე საერთაშორისო სფეროშიც საქართველოს დიდი ხვედრითი წონის გამომხატველიც იყო. XIII საუკუნეში ქართველთა ყველა ეს უფლებები შეილახა; პოლიტიკურ-ეკონომიურ დაქინებასთან ერთად, მას ბევრგან თავისი წინანდელი პოზიციებიც ჰქონდა დაკარგული.

გიორგი ბრწყინვალეს საქართველოს საერთაშორისო ძლიერების წინანდელი ვარდგნული გამოხატულების აღდგენა სწადა. მას უნდოდა, რომ მაჰმადიან მმართველებისაგან ქრისტიანეთათვის შემოღებული დამამკურებელი წესები და სხვადასხვა შევიწროება გაუქმებული ყოფილიყო და ქრისტიანეთა მდგომარეობა გაუმჯობესებულიყო. ამ მიზნითა და ამ დავალებით გიორგი ბრწყინვალემ თავისი დესპანები ეგვიპტის სულტანთან გაგზავნა, რათგან პალესტინა მაშინ მას ექვემდებარებოდა. საქართველოს დესპანები რომ ალექსანდრიაში მივიდნენ, ხოლო შემდეგ ეგვიპტის სულტანის დედაქალაქ ქაირომდის მიაღწიეს, ეგვიპტის მთავრობას გიორგი ბრწყინვალეს ეპისტოლე გადასცეს, რომელშიც საქართველოს მეფე სთხოვდა სულტანს მაჰმადიანთაგან ქართველებისათვის ძალმომრეობით ჩამორთმეული ჯვარის მონასტერი, შემდეგში მიზგითად ქცეული, ისევ საქართველოსათვის დაებრუნებინათ. ამას გარდა გიორგი ბრწყინვალე თხოულობდა, რომ განსაკუთრებული წესები, რომლითაც ქრისტიანებს ცხენზე და სახედრებზე ორთავე მხრივ ფეხებჩამოშვებული ჯდომა აკრძალული ჰქონდათ, იმის გამო, რომ მგზავრობა ასეთი წესი მხოლოდ მაჰმადიანთა უპირატესობად იყო ცნობილი, გაეუქმებინათ, რადგან ერთმხრივ ცხენ-სახედრებზე ჯდომა მაჰმადიანებმა ქრისტიანეთა დასამცირებლად შემოიღეს. გიორგი ბრწყინვალეს უნდოდა, რომ ასეთი თავმოყვარეობის შემლახველი და გამაწბილებელი წესი მოსპობილი ყოფილიყო და ქრისტიანებს იგივე უფლებები მოეპოვათ. რა უფლებებიც მაჰმადიანებს ჰქონდათ.

არც ერთი ამ თხოვნათაგანის ასრულება ეგვიპტის სულტანისათვის ადვილი არ იყო, ხოლო ჯვარის მონასტრის ქართველებისათვის დაბრუნება თითქმის გადაუღალავ დაბრკოლებას წარმოადგენდა, იმიტომ რომ დაბრუნებასთან ერთად მიზგითად გადაქცეულ ამ ნაგებობას ქართველები, ცხადია, ისევ ეკლესიად აქცევდნენ, რაც მაჰმადიანთა მოძღვრების თანახმად მიუტყვევებელ ცოდვას წარმოადგენდა. მაინც ეგვიპტის სულტანმა ორივე მონათხოვარი ასარულა. მისი გაბედული მოქმედება იმით იყო ჩაკარნახევი, რომ საქართველოს მეფე ეგვიპტის სულტანს სამაგიეროდ პოლიტიკურ დახმარებას ჰპირდებოდა.

ამრიგად საქართველომ საერთაშორისო დამოკიდებულებაში მაჰმადიანთა შორის ის უპირატესობა დაიბრუნა, რომელიც წინათ ჰქონდა, და იესოს საფლავის ეკლესიის კლიტე კვლავ მის ხელში გადმოვიდა. ამ გამარჯვებამ ქრისტიანეთა ქვეყნებში დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა,

რის დამამტკიცებელი ცნობები დასავლეთ ევროპაშიაც-კი მოგვეპოვება. ეს საერთაშორისო დამოკიდებულებაში საქართველოს პოლიტიკური გაე-
ლენიანობის ზრდის ანარეკლი იყო და ამას უფრო პოლიტიკური მნიშ-
ვნელობა ჰქონდა, ვიდრე სარწმუნოებრივი.

ბრძოლა საქართველოს და ბიზანტიას შორის ტრაპიზონის საკეისროში პოლიტიკური გავლენის გამო

თამარის დროიდან მოყოლებული ტრაპიზონის საკეისრო საქართველოს
საგარეო გავლენის სფეროს შეადგენდა. ბრძოლა, რომელიც ბიზანტიასა
და საქართველოს შორის ამ საქართველოს მეზობლად მდებარე სახელ-
მწიფოში სწარმოებდა, ამ ხანაშიც, გიორგი ბრწყინვალის დროსაც, მიმ-
დინარეობდა. უკანასკნელი ცნობა, ტრაპიზონში ქართველთა მომხ-
რე დასის განადგურების ამბავს გვისურათებდა. ცხადია, რომ შეუძლე-
ბელია საქართველო ასეთ მარცხს შეპრიგებოდა: როგორც საქართველო-
ში, ისევე ტრაპიზონშიც ქართველთა მომხრე დასს შორის სამზადისა
უნდა ყოფილიყო მდგომარეობის გამოსასწორებლად.

1341 წელს რომ ტრაპიზონის საკეისროს თურქები შეესივნენ, თვით
კატახტო ქალაქიც ჩაიგდეს ხელში, გაანადგურეს, გადასწვეს და ხალხიც
საკმაოდ დაჰხოცეს, თითქოს სრულებით მოულოდნელად. ალექსი
კომნენის ასულმა და ვასილ I-ის დამ, რომელიც მოლოზნად იყო
შემდგარი და რომელსაც ჩვეულებრივ ანა-ხუტლუ ეწოდებოდა, მოლოზ-
ნის სამოსელი გაიძრო და საქართველოში გამოიქცა. მისი გაქცევის
მიზანს, როგორც შემდგომ გამოირკვა, რასაკვირველია, თურქებისაგან
თავის დაცვა არ შეადგენდა, არამედ საქართველოს შთაერობასთან წი-
ნასწარ შეთანხმებული გეგმის განხორციელებას წარმოადგენდა. ათი
დღის შემდგომ, იმავე 1341 წელს ტრაპიზონის საკეისროდან თურქები
წავიდნენ თუ არა, ანა-ხუტლუ ქართველთა ჯარითურთ თავის სამშობ-
ლოში დაბრუნდა და მათი დახმარებდთ უკვე 17 ივლისს თავისი თავი
მეფედ გამოაცხადა. ცხადია, რომ ყველა ეს საქართველოს შთაერობასთან
შეთანხმებით და საქართველოს სამხედრო ძალის უშუალო მონაწილეო-
ბით იყო მომხდარი. ანა-ხუტლუს და საქართველოს შთაერობის მოქმედე-
ბა ირინე დედოფლის სამტროდ იყო მიმართული, რომელიც, ვითარცა
ბიზანტიის კეისრის ასული, ტრაპიზონის საკეისროში ბიზანტიური პო-
ლიტიკის განამამტკიცებელი იყო.

ანა-ხუტლუმ და საქართველოს მომხრე ტრაპიზონელთა დასმა დე-
ლოფალი ირინე უმაღ ტახტიდან ჩამოაგდეს და, როგორც აღნიშნული
იყო, სამეფო ტახტზე ანა-ხუტლუ იქნა აყვანილი. დასახული მიზნის მიღ-
წვევის შემდგომაც, საქართველოდან მოსული ჯარი მთლიანად არ და-
ბრუნებულა, არამედ ნაწილი ისევ ტრაპიზონში დარჩა.

ცხადია, ბიზანტიის შთაერობაც თავის მხრივ, ამ ამბავს გულდამ-
შვილებით ვერ შეურიგდებოდა: უკვე 30 ივლისს კონსტანტინეპო-
ლიდან ტრაპიზონში სამი გემი მოვიდა, რომელთაგან ერთს გემზე

ტრაპიზონის ყოფილი კეისრის ბასილის ძმა, მიხეილ კომნენი, იყო, ხოლო დანარჩენი ორ გემზე ბიზანტიიდან თან გამოყოლებული სამხედრო ძალაც იმყოფებოდა. წინასწარ მოფიქრებული გეგმის თანახმად, საქართველოს მომხრე დასმა, არამცაუ წინააღმდეგობა არ გაუწია, არამედ კონსტანტინეპოლიდან ჩამოსულსა და გასაბატონებლად გამზადებულს მიხეილ კოლმენის სამღვდელოების მონაწილეობითაც-კი დახვდა: ის ისე მიიღეს, როგორც კეისარს შეეფერებოდა, მაგრამ მხოლოდ თვალთმაქცობით.

ერთი ღამის შეტი მიხეილ კომნენს ტრაპიზონში მშვიდობიანად არ გაუტარებია: დილა ადრიან ბიზანტიიდან ჩამობრძანებული უფლისწული ტახტიდან ჩამოაგდეს, ხოლო სამხედრო გემებზე მყოფს ბიზანტიის ჯარს საქართველოდან ჩამოსულმა სამხედრო ძალამ შვილდისრით სროლა აუტეხა. ბევრი მათგანი დახოცეს, გემები-კი მთლიანად ხელში ჩაიგდეს. ტახტიდან ჩამოგდებული მიხეილ კომნენი ექსორია ჰყვეს ლომინაში. ირინე დედოფალიც თავის სამშობლოში გაისტუმრეს. ამნაირად ტრაპიზონში საქართველოს პოლიტიკური გავლენა აღდგენილ იქნა.

მაგრამ, ამ ქვეყანაში მშვიდობიანობა შინც არ დამყარებულა, არამედ მოწინააღმდეგეთა შორის ძლიერი ხანგრძლივი ბრძოლა და ერთიერთმანეთის ხოცვა შემდეგშიც სწარმოებდა. კონსტანტინეპოლში წასულები ისევე დაბრუნდნენ და ლიმნაში ექსორია ქმნილი მიხეილის შეილი იოანე 1342 წელს ტრაპიზონის კეისრად გახადეს. ეს მხოლოდ საქართველოს მომხრე დასის დამარცხების მერმე იყო შესაძლებელი და ამ დასს დიდი უბედურება დაატყდა კადეც: ყველა მეთაურები დახოცილი იყვნენ. თვით დედოფალი ანა-ხეტლუც ბიზანტიელებმა დაახრჩეს, მაგრამ ბრძოლა არც ამ შემთხვევაში შეწყვეტილა და ხოცვა-ჟლეტა წლების განმავლობაში გრძელდებოდა.

გიორგი V-ის ზემოაღწერილი მრავალმხრივი და მრავალნაყოფიერი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა ცხადჰყოფს, რომ არც თანამედროვეებსა და არც შთამომავლობას ისევე, როგორც ისტორიასაც მისთვის ბრწყინვალისა და მეფეთა შორის წარჩინებულის სახელი ტყუილად არ მიუჯუთნებია. 1346 წ. რომ ის გარდაიცვალა, ყველამ კარგად იცოდა, რა მდგომარეობაში იყო საქართველო, როდესაც ის ქვეყნის მესაჭედ იქცა და რამდენად გააძლიერა და ააყვავა მან იგი მცირე ხნის განმავლობაშიც-კი.

დავით VII-ი, გიორგი ბრწყინვალის ძე

1346 წელს გარდაცვლილი გიორგი ბრწყინვალის მავიერ, სამეფო ტახტზე მისი ვაჟიშვილი დავითი ავიდა. უკვე 1348 წელს საქართველოში ეკენომიურ კრიზისს უჩენია თავი და ამავე დროს დიდი სიკვდილიანობაც ყოფილა. ამ წლის ქვეშ „დიდი სიგლახაკე და ეტრატის სიძვირე“ აღნიშნული აქვს ერთ თანამედროვე მწერალს, რომელიც აგრეთვე შფოთსა და უცალოებას უჩივის.

დიდი სიკვდილიანობა შავი ჭირის შედეგი იყო. შავი ჭირი პირველად 1346 წელს ოქროს, ანუ ჩრდილოეთის ურდოში გაჩნდა, სადაც ამ მორულმა დიდძალი ხალხიც იმსხვერპლა. ყირიმსაც იქიდან მოედო და სწორედ ჩრდილოეთიდანვე უნდა ყოფილიყო შავი ჭირი შემოტანილი საქართველოშიც. შემდეგ ის უფრო სამხრეთითაც წავიდა და 1348 წელს ასურეთსა და ეგვიპტეშიც მძინვარებდა. იქ ამ შავი ჭირისაგან მოსახლეობის ნახევარი დიხოცა. ჩვეულებრივ შავი ჭირი ხანგრძლივ მძინვარებდა ზოლმე და ხან გაძლიერდებოდა, ხან შესუსტდებოდა ზოლმე. საქართველოშიც რომ ასევე ყოფილა იქიდანაც ჩანს, რომ 1366 წელს ბაგრატ V-ის თანამეცხედრე ელენე დედოფალი სწორედ შავი ჭირისაგან გარდაიცვალა.

დავითის მეფობაში სამხრეთიდან მტრის იერიშიც იყო მოტანილი. სახელდობრ 1358 წ. ჰასან ჯელაირის ძმა მელიქ ამრაფი საქართველოს შემოჰსევია, ბიჯნისი აუღია, დაუნგრევია და მოსახლეობაც დაუხოცია.

დავითი 1360 წელს გეგუთში გარდაიცვალა. დედოფალ სანხუტარისაგან მას ბაგრატი ჰყავდა შვილად.

ბაგრატ V-მ დიდი, ღვითის ძე

1360 წელს, მამის მაგიერ, ბაგრატ V გამეფდა. ის ძველი წესის თანახმად ქუთაისში აკურთხეს მეფედ. ბაგრატი სრულიადი საქართველოს მეფეთ-მეფე იყო: მას, როგორც აღმოსავლეთი, ისევე დასავლეთი საქართველოც ემორჩილებოდა. იმდროინდელ მის სამფლობელოსი და საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი სამხრეთ-დასავლეთით მაკრიალის ხეობის გასწვრივ ყოფილა. პარხალი ტრაპიზონის საკეისროს ჰკუთვნებია, ხოლო გონია, მაკრიალი, აქარა, შავშეთი და კლარჯეთი-კი საქართველოს საზღვრებში იყო მოქცეული. ბათომი გურიელის სამფლობელოში შედიოდა. აქარაც მასვე ეკუთვნოდა. მესხეთი საქართველოს სახელმწიფოს განუყოფელ ნაწილად ითვლებოდა. ქალაქი ანისიცა და მისი სანახებიც საქართველოს სახელმწიფოს სამფლობელოს შეადგენდა, მაგრამ აღარც კარი, აღარც გარინისი და ნახჭევანი უკვე საქართველოს ფარგლებში აღარ იყო: იქ ადგილობრივი მმართველები ისხდნენ, სარწმუნოებითაც მაჰმადიანნი, წარმოშობითაც არაქართველნი.

თავის წინანდელ ყმანდაფიც სამფლობელოებთან საქართველოს მაინც კავშირი შეწყვეტილი არ ჰქონდა. მათაც საქართველოსთან ურთიერთობა არ მოუსპიათ და გაჭირვების დროს სწორედ საქართველოს სთხოვდნენ ზოლმე ისინი პოლიტიკურ დახმარებას.

ჩრდილოეთით საქართველოს სახელმწიფოს საზღვარი ქედს იქითაც გადადიოდა: დვალეთი და ოსეთი საქართველოს ეკუთვნოდა.

ბაგრატი კარგად ჩამონაკეთილი, წარმოსადეგი ვაჟკაცი, მხნე და განთქმული მოისარ-მოშვილდოსანი, გულადი მეომარიც იყო და როგორც სარდალიც სახელგანთქმულად ითვლებოდა. ტრაპიზონის ისტორიკოსი მიხეილ პანარეტი მას უსახელოვანეს მხედართ-მთავარს უწოდებს. სომეხ-

თა მწერლებიც მას ასეთსავე სახელს სდებენ. ასეთი სამხედრო სახელ-
განთქმულობა, უეჭველია, მას თემურლენგის შემოსევამდე უნდა ჰქონო-
და მოპოვებული.

XIV საუკუნის მეორე ნახევრიდან მახლობელ აღმოსავლეთში დი-
დი პოლიტიკური ცვლილება მოხდა. ამ ცვლილების მიზეზი თემურლენ-
გის საისტორიო და პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოსვლა იყო.

თემურლენგის გამოსვლა პოლიტიკურ ასპარეზზე

თავდაპირველად თემურ-ად წოდებული, ყაჩაღების ბრბოს მეთა-
ური, ერთერთი ბრძოლის დროს დაჭრის გამო, დაკოვლდა და ამის
შემდეგ მის საკუთარ სახელს კოვლობის გამომზატველი სიტყვა ეწეოდა
დაერთო და იმდროიდან მოყოლებული თემურლენგად, ანდა ლანგთემუ-
რად არის ცნობილი.

1360 წლიდან მოყოლებული, თემურლენგმა ათი წლის განმავლობა-
ში დიდი საბრძანებელი შექმნა. თავის საჯდომ ქალაქად მან სამარყან-
დი გაიხადა და იქიდან თავისი სამფლობელოს გასაფართოებლად და
ახალ-ახალი ქვეყნების დასაპყრობად თითქმის შეუწყობილივე სამხედრო
მოქმედებას აწარმოებდა. თავისი სიცოცხლის განმავლობაში მას სხვა
არავითარი ამოცანა და მიზანი არ ჰქონდა, ქვეყნების ხელში ჩაგდებისა
და სიმდიდრის მოპოვების გარდა. ის, რამაც თემურლენგი პირველად
ვითარცა ყაჩაღების ბრბოს მეთაური, თავის სამოქმედო ასპარეზზე გა-
მოიყვანა, არსებითად შემდეგშიც მის მთავარ მიზანს შეადგენდა.

1384 წელს მან ავღანისტანი დაიპყრო, შემდეგ ერანის ილხანების ყო-
ფილი სახელმწიფოს ხელში ჩაგდებაც მოიწადინა. თემურლენგი თავრი-
ზისაკენაც-კი გამოემგზავრა. 1385 წელს მან ჯელაირების შთამომავლებს
რეი და სულტანია წაართვა, შემდეგ ტაბარისტანის ხელში ჩაგდება მოი-
სურვა, რომ თავისი თავი მომავალში შესაძლებელი განსაცდელისაგან
დაეცვა. აქ მან საქმის მოგვარება და ქვეყნის ხელში ჩაგდება უბრძოლ-
ველადაც-კი მოახერხა.

თემურლენგის ასეთი სწრაფი გაძლიერება, რასაკვირველია, ყველა
იმდროინდელი პოლიტიკური ერთეულებისათვის, როგორც მახლობელ
აღმოსავლეთში, ისევე ჩრდილოეთშიაც, კერძოდ ჩრდილოეთის ოქროს
ულუსისათვის, ძალიან სახიფათო იყო. ამ გარემოებას მიაქცია ყურად-
ღება თოხთამიშ ხანმაც, რომელმაც გადასწყვიტა, თემურლენგის წინ-
სვლის შესაჩერებლად, მისთვის დაესწრო და ქალაქი თავრიზი დაეპყრა.

1385 წელს ზამთარში თავისი 90 ათასი მოლაშქრიანი ჯარი თოხთა-
მიშმა თავრეის ასალებად წარმოგზავნა. ცხადია, რომ ამ სამხედრო ოპე-
რაციის მოწყობა მას მხოლოდ კავკასიონის ქედის გადმოლახვის შემ-
დგომ შეეძლო: დარიალანისა და დარუბანდის კარებიც მისთვის ღია უნ-
და ყოფილიყო და მის ჯარში „ურწმუნონიც“ მრავლად იყვნენ. როდე-
საც თოხთამიშის ჯარი ერანის აზერბეიჯანს შეესია და თავრიზი აიღო,
მონღოლური ჩვეულების თანახმად, დიდძალი ხალხი იქნა დახოცილ-და-
წიოკებული. აუარებელი ნადავლით დატვირთული ჩრდილოეთის ულუსის

მოლაშქრენი უკან გაეშურნენ და შინისაკენ მარჯვენა ნახჭავანის და სიენიეთის 12 თემიც ააოხრეს.

თემურლენგი ამ ამბავმა საშინლად განარისხა, მაგრამ, პოლიტიკური შორსგამჭვრეტელობითა და საიდუმლოების დაცვის მიზნით, მას ეს გარემოება არ გამოუმჟღავნებია. თემურმა გადაწყვიტა, ჯერ ერანში მოეიდა მტკიცედ ფეხი. 1388 წელს თემურლენგმა თავრიზი აიღო, რაც უკვე მისი ერანის აზერბეიჯანშიც დაშვიდრების მიზნის გამომჟღავნებელი იყო, მაგრამ ჯერ მონღოლთა მბრძანებელმა საქართველოსკენ იბრუნა პირი.

თემურლენგის პირველი შემოსევა საქართველოში

თემურლენგმა ხმა დაჰყარა, ვითომც მას მხოლოდ საქართველოში მაჰმადიანობის გავრცელება ჰსურდა. ნამდვილად-კი მისი შემოსევის მიზეზი თოხთამიშის გამოლაშქრება იყო. თოხთამიშს არ შეეძლო ჩრდილოეთიდან ერანში შეჭრილიყო, საქართველოს მთავრობასთან რომ წინასწარ რაიმე შეთანხმება არ ჰქონოდა. მომავალში რომ ჩრდილოეთის საზღვარი ოქროს ულუსის შემოსევის საშიშროებისაგან უზრუნველყოფილი ჰქონოდა, თემურლენგს უნდა კავკასიონის ქედის, ყველა თუ არა, აღმოსავლეთით მდებარე ორი უდიდესი გადმოსავალი მაინც ან თითონ შეეკრა, ანდა მათი მფლობელები ისეთს მდგომარეობაში ჩაეყენებინა, რომ მის ყმადნაფიცებად ქვეუღოყვნენ. ეს შეადგენდა მისი შემოსევის მიზეზსაც და დასახულ ამოცანასაც.

ჩვეულებისამებრ, თემურლენგი საქართველოს წინააღმდეგ მოულოდნელად დაიძრა და თავისი სამხედრო ძალითურთ ნახჭავანის ასაღებად გამოემართა. აქედან გარნისის ციხის დასაპყრობად გამოემშურა და თავის მიზანს მიაღწია კიდევც. მერმე არეზზე მდებარე სურმალუც აიღო, იქ ჩვეულებისამებრ ციხე დაანგრია და ააოხრა.

ამის შემდგომ თემური კარის, ანუ ყარისის ციხე-ქალაქის ზელში ჩასაგდებად გაეშურა, რომლის მფლობელობა მტერს საშუალებას აძლევდა თავის თავიც უზრუნველყო სამხრეთიდან და ჩრდილოეთისაკენაც განვეითარა სამხედრო მოქმედება. კარის ციხის მტკიცე სიმაგრეების და მიუხედავად, თემურლენგის ჯარმა, სიმრავლის წყალობით, ალება შესძლო და მისი ზღუდეებიც დაანგრია.

შემდეგ თემურლენგი საქართველოს შემოესია. პირველად მან აღბულა ათაბაგის სამფლობელოს ზელში ჩაგდება მოიწადინა. ჯერ ჯავახეთში შემოიჭრა, ხოლო შემდეგ, დიდი ყინვების და მიუხედავად, მონღოლთა მბრძანებელი ჭაითუს გზით, რომელიც ანისის ჩრდილოეთით მდებარეობდა, საქართველოს დედაქალაქ ტფილისისაკენ გამოემგზავრა. ტფილისის მართალია, ბუნებრივადაც მავარი ციხე იყო და ხელოვნურადაც კარგად იყო გამაგრებული, მაგრამ თემურლენგმა თავისი საკუთარი ზელმძღვანელობითა და ყველა საბრძოლველი იარაღების გამოყენებით ტფილისის ალება მოახერხა.

ტფილისზე თავდასხმა ბაგრატ მეფისათვის იმდენად მოულოდნელი ყოფილა, რომ გამარჯვებულ თემურლენგს 1386 წ. 21 ნოემბერს ბაგრატი თავის მეუღლით ანათი და ვაჟიშვილი დავითურთ ტყვედაც-კი ჩაუვარდა.

თავის ჩვეულებრივი წესისდა მიუხედავად, თემურლენგს ტფილისი არ გაუნადგურებია. ტფილისი რომ აიღო, თემურლენგი აქ არ დარჩენილა, არამედ აღმოსავლეთისაკენ გაემგზავრა. მისთვის სწორედ ამ აღმოსავლეთის საზღვრის ხელში ჩაგდებას ჰქონდა მნიშვნელობა: თოხთამიშის წინააღმდეგ დასახული გეგმისათვის ეს აუცილებელ პირობას წარმოადგენდა.

მონღოლთა მბრძანებელმა თავისი ჯარი რამდენიმე ნაწილად გაჰყო, ერთი მათგანი შაქში გაგზავნა და იქაური ციხე-ქალაქები ააღებინა, სხვა რაზმები ყუბისა და შუმის სანახებში გაგზავნა სათარეშოდ, თითონ-კი პირადად კავკასიონის ქედის აღმოსავლეთ-სამხრეთის ზოლის „უსჯულოების“ დასაპყრობად გაემურა. იქ კასპის ზღვის სანაპიროზე მდებარეობდა ის მთავარი კარი, რომლითაც, დარიალის კარს გარდა და უფრო მეტად, ჩრდილოეთის ულუსის ხანები ჩვეულებრივ სარგებლობდნენ ხოლმე, როდესაც მათ მიზნად ერანის სამფლობელოს წინააღმდეგ გამოლაშქრება ჰქონდათ ხოლმე დასახული.

შემდეგ თემურლენგი ქ. ბარდავს მიადგა, რომელიც მას უბრძოლველად დაემორჩილა. ყარაბაღში მოვიდა თუ არა, თემურლენგმა ბაგრატ მეფე, რომელიც თავისთან ტყვედ ჰყავდა, მოიხმო და გამაჰმადიანება მოსთხოვა. ბაგრატი დიდი ყოყმანის შემდგომ, გარეგნულად დათანხმდა, რომ ამ მტარვალის ტყვეობისათვის როგორმე თავი დაეღწია. ბაგრატ მე-V-მ მონღოლთა ხანს ძვირფასი საჩუქრები მიუძღვნა, მათ შორის ერთი ჯაჭვის პერანგიც, რომელიც ვითომც დავით ებრაელთა მეფისა და წინასწარმეტყველის სახელოსნოში ყოფილიყო გაკეთებული. მონღოლთა მბრძანებელს ეს საჩუქრები და ძღვენი ძალიან მოეწონა და თვით ბაგრატიც, უხვად დასაჩუქრებული, საქართველოში დააბრუნა. ამის შემდგომ საქართველოს პოლიტიკურ ისტორიაში ბაგრატის ხსენება ქრება. შეთანხმება თემურლენგსა და ბაგრატ V-ის შორის 1387 წელს მოხდა.

იმ დღიდან მოყოლებული 1393 წლამდე საქართველოს საშუალება ჰქონდა ცოტათი მაინც დაწყნარებულიყო, რადგან თემურლენგს ჩვენი ქვეყანა მერმე აღარ შეუწუხებია. საქართველოს შეეძლო მოყენებული ზიანისა და ზარალის გამოსწორება დაეწყო.

მეფე გიორგი VI-ე და თემურლენგის მეორე შემოსევა

მონღოლთა მბრძანებლის 1393 წლის მეორეგზისი შემოსევა საქართველოში მომხდარი აჯანყებით იყო გამოწვეული. ამ დროს საქართველოს სამეფო ტახტზე, ბაგრატის მაგიერ, უკვე მისი ვაჟიშვილი გიორგი იჯდა. აჯანყება მესხეთში უნდა ყოფილიყო ამტყდარი, რადგან თემურლენგი სწორედ ამ თემს შეესია და თავისი ჯარიც ყველაზე უწინარეს ახალციხისაკენ გაგზავნა. მისი ლაშქარი ამ თემს მოედო და თარეში დაიწყო,

ციხეებიც ჩაიგდო ხელში და დაანგრია. ყველგან თემურლენგის ჯარს მდებარე წინააღმდეგობას უწყევდნენ: გზის გაკაფვა მას მხოლოდ ბრძოლით შეეძლო.

სამცხიდან მონღოლთა მბრძანებელი ყარსისაკენ გაემგზავრა და იქ ქალაქ გარეთ მოეწყო, სადაც მას საშუალება ჰქონდა საუცხოვო საძოვრებით, მშვენიერი ჰაერითა და წყლით ესარგებლა. მერმე კოლის მთაზე გადავიდა და იქიდან სხვადასხვა მიმართულებით თარეში გაგზავნა. მოთარეშებმა ციხეების აღებაცა და მოსახლეობის გაძარცვაც მოახერხეს. შემდეგ იქიდან თემურლენგი ბარად ჩამოვიდა და საქართველოს დედაქალაქ ტფილისისაკენ გამოემგზავრა, მაგრამ აქაც დიდხანს არ დარჩენილა, არამედ შაქისაკენ წავიდა. შემდეგ შაქის აღმოსავლეთით მდებარე მთიანეთის მოსახლეობას დაუწყო დაწოკება.

თემურლენგის მისამე შემოსევა

ერთი წლის შემდეგ, თემურლენგს მესამეჯერ მოუხდა საქართველოში შემოსევა: 1394 წელს მან კვლავ საქართველოსაკენ გამოილაშქრა. ამ მესამე შემოსევის მიზეზიც ჩრდილოეთის ულუსის სამხედრო მოქმედებასთან იყო დაკავშირებული. თემურლენგს შირვანიდან ამბავი მოუვიდა, რომ თოხთამიში თავის საბრძანებელში კვლავ განმტკიცდა და თავისი ლაშქარი 4 ნოინის წინამძღოლობით დარუბანდის გზით შირვანს შემოუსია, ზოგი ადგილების აოხრებაცკი მოახერხა.

თოხთამიშხანს, დალიტნის მეთაურებთან და საქართველოსთან შეუთანხმებლივ, არც ამ მოქმედების დაწყება შეეძლო. თემურლენგს, რომელსაც მრავალი ჯაშუში ჰყავდა, საშუალება ჰქონდა ამ საიდუმლო მოლაპარაკების გარემოება გაეგო, ამიტომ დასწრება ამჯობინა. თოხთამიშისათვის რომ შემდეგშიც შემოსევის საშუალება მოესპო, დარიალის კარის ხელში ჩაგდებას თემურლენგისათვის უფარესი მნიშვნელობა ჰქონდა, ამიტომ მან არაგვის ხეობისაკენ გამოილაშქრა. მაგრამ იმ დროს, როდესაც თემურლენგის ჯარი არაგვის ხეობაში იბრძოდა, თოხთამიშ ხანმა თავისი სამხედრო ძალა უფრო ადვილი, დარუბანდის გზით, წარმოგზავნა.

მართალია, თემურლენგის ჯარმა არაგვის ხეობაში ციხეებიცა და სხვა სიმაგრეებიც დაიპყრა, მაგრამ მაინც მთავარი მიზანი, დარიალის კარის ხელში ჩაგდება, განუხორციელებელი დარჩა. თემურს რომ ოქროს ულუსის ჯარის დარუბანდის გზით შემოსევის ამბავი მოუვიდა, თავის სამხედრო ძალა მაშინვე იქითკენ გაგზავნა, მაგრამ ამ ჯარმა გაიგო, რომ თოხთამიშის მოლაშქრენი უკვე გაბრუნებულიყვნენ.

თემურლენგმა ესლაკი საბოლოოდ გადასწყვიტა, თოხთამიში ისე დემარცხებინა, რომ მას შემდეგშიც ყოველგვარი შესაძლებლობა ჰქონოდა მოსპობილი მისთვის რაიმე ვნება მიეყენებინა. 1395 წელს ეს შესძლო კიდევ: თემურლენგმა თერგის პირას საშინლად დაამარცხა თოხთამიში და მის სატახტო ქალაქ სარაი-ბერქემდისაცკი მიაღწია, ქალაქი აიღო, მთლიანად გაძარცვა, დაანგრია და გადასწვა კოდევ.

მომდევნო წლებში თემური უკვა სხვა პოლიტიკური ამოცანებით იყო

გართული. 1398 წელს მან ინდოეთის ლაშქრობა დაიწყო, რომელიც აგრეთვე მისი გამარჯვებით დამთავრდა.

იმ დროს, როდესაც მონღოლთა მბრძანებელი ინდოეთის ლაშქრობით ასე გატაცებული იყო, მახლობელ აღმოსავლეთში, ყველამ, ვინცკი მის ყმადნაფიც, ან დაპყრობილ ქვეყნად იქცა, ამ შემთხვევით ისარგებლეს, რომ წინანდებურად დამოუკიდებლობა მოეპოვებინათ.

სხვა ქვეყნების მსგავსად, საქართველომაც სცადა თავისი წინანდელი პოზიციები გაემაგრებინა და, არამც თუ თემურლენგის ბატონობისაგან თავის დაცვა მოიწადინა, არამედ აქტიური პოლიტიკის წარმოებასაცკი შეუდგა. მონღოლთა ჯარისაგან ალყა შემორტყმულს ალინჯის ციხეში შემწყვდეული იყო სულთან აჰმედ ჯალაირის შვილი ტაჰერი. სულთან ტაჰერმა საქართველოს დახმარება სთხოვა. საქართველოს მეფემ გიორგიმ ეს მოწოდება შეიწყნარა და მის გადასარჩენად გაილაშქრა. სეიდ ალი შაჰისელიც, იმისდა მიუხედედად, რომ მაჰმადიანი იყო, საქართველოს მოემხრო, რადგან თემურლენგის დაპყრობითი პოლიტიკის წყალობით ისიც განსაცდელში იყო. ქართველები და მისი მოკავშირენი ალინჯის ციხეს შიადგენენ, მონღოლთა ჯარი დაამარცხეს, ალყა-შემორტყმული ტაჰერი გამოიყვანეს, ხოლო ალინჯის ციხე ჰაჯი სალესს, სეიდ აჰმედს და ქართველ მეციხოვნეთა უფროსს სამ ქართველ აზნაურს გადასცეს.

რაკი მიზანი მიღწეული იყო, გიორგი მეფემ უკან დაბრუნება გადასწყვიტა. ამ დროს თემურის შვილს მირან-შაჰს დატრიიალებული უბედურების შესახებ ამბავი მიუტანეს. ამ საქმის გამოსასწორებლად მან თავისი ვაჟიშვილი აბუბეკრი გაგზავნა მონღოლთა ლაშქრითურთ. შაგრამ ქართველები და მათი მოკავშირეები თემურლენგის ამ ლაშქარსაც შეებრძოლნენ, აბუბეკრი დამარცხებული იქნა და ლტოლვით დააღწია თავი განსაცდელს.

ამრიგად, საქართველოს მთავრობამ და მეფე გიორგიმ აქტიური პოლიტიკის წარმოება დაიწყო და თავისი წინანდელი ყმადნაფიცი სამფლობელოების მომტკიცებას შეუდგა.

თემურლენგი რომ ინდოეთიდან დაბრუნდა და ეს ამბავი გაიგო, საშინლად განრისხდა: არდაველის გზით ყარაბაღისაკენ წამოვიდა და ყარაბაღში დაბანაკდა. აქ მას ალი შაჰისელის შვილი შეიჰ იბრაჰიმი ეახლა და მოაჩილება განუტხადა. ეს გარემოება საქართველოსათვის ძალიან უსიამოვნო იყო, რადგან წინათ შაჰი მის მოკავშირედ და ყმადნაფიცად ითვლებოდა, ეხლა-კი მის მტერს მიემხრო.

თემურლენგს გადაწყვეტილი ჰქონდა ამ კადნიერებისათვის საქართველო სამაგალითოდ დაესაჯა. მიზნის მისაღწევად მან საქართველოში შემოსასევად ყველაზე უფრო მარჯვე გზა აირჩია. საქართველოს აღმოსავლეთი საზღვარი ბუნებრივი ზღუდით დაცული არ არის, ისე, როგორც ჩრდილოეთი და სამხრეთი საზღვრები. რაკი შაჰის მფლობელიც თემურლენგს მიემხრო, მონღოლთა მბრძანებელს სრული საფუძველი ჰქონდა გადაეწყვიტა, რომ საქმე უკვე კარგად იყო მოგვარებული და საქართველოში შემოსასევად დაიძრა კიდევ.

ის თემი, რომელსაც თემურლენგი პირველად თავს დაესხა, ჰერეთი იყო. მის მმართველს ხიმშია ეწოდებოდა; თემურლენგს იმედი ჰქონდა, რომ ამ ლაშქრობას ორი კვირის განმავლობაში დაამთავრებდა. ამიტომ მან ბრძანება გასცა, რომ ტყით დაბურულ საქართველოს ამ თემში სამხედრო მოქმედების გასაადვილებლად წინასწარ გზები გაეკაფათ, ხეები მოეჭრათ და ჯარის მოძრაობისათვის შესაფერისი პირობები შეექმნათ. ოცი დღის განმავლობაში განუწყვეტლივ თოვდა და დიდძალი თოვლი იყო დადებული. საქართველოს ჯარი გაათრებულ წინააღმდეგობას უწყევდა; მაგრამ, ამ ორი დაბრკოლებისდა მიუხედავად, მაინც თემურლენგმა წინააღმდეგობის დაძლევა მოახერხა და ხიმშია თავის ჯართურთ იძულებული იყო, აღსუმდის, ანუ თეთრ წყარომდე, დაეხია, სადაც მაშინ საქართველოს აღმოსავლეთის საზღვარი იყო. მიტოვებულ ქვეყანას მტრის ლაშქარი მოედო, რომელსაც საშუალება ჰქონდა მრავალრიცხოვან მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონელს დაჰპატრონებოდა და ხალხისაგან მიტოვებული სახლები და საცხოვრებელი ბინები გაეძარცვა.

თემურლენგისაგან ეპონომიური ომის დაწყება საქართველოში

შემოსეული მტრის ჯარი მარტო ზემოაღწერილით არ დაკმაყოფილებულა: გაძარცვის შემდეგ, ყველაფერი ან გადაშწვარი, ანდა განადგურებული იყო ხოლმე. თემურლენგის მრისხანებას საზღვარი არ ჰქონდა, ჩადგან, ასეთი გაათრებული ბრძოლისდა მიუხედავად, სასტიკს წინააღმდეგობას უწყევდნენ. ამიტომ თემურლენგმა წინააღმდეგობის დასაძლევად და ქართველ ხალხში სასოწარკვეთილების გრძობის გამოსაწვევად, ეკონომიური ომის წარმოება დაიწყო: თავის ჯარს უბრძანა, რომ სადაც-კი ხელი მიუწვდებათ, ვენახები, ბაღები, ბოსტნები გაეჩეხათ. შერმე ბრძანება გასცა, რომ ნაგებობათა დანგრევასაც-კი შესდგომოდნენ. ეკლესიები, სამლოცველოები, სასახლეები, მკვიდრი შენობები, რის დანგრევაც შესაძლებელი იყო, რომ დანგრეული ყოფილიყო. მისი ისტორიკოსი თავისი მბრძანებლის საქებრად გაიძახის კიდევ, რომ თემურლენგს ინდოეთის ლაშქრობაშიც-კი იმდენი შენობა არ დაუნგრევია, რამდენიც საქართველოში გაანადგურაო.

მონღოლთა მბრძანებლის ანგარიში ვერ გამართლდა: ბრძოლის დამთავრება ისე სწრაფად ვერ მოხერხდა და მთელი თვის განმავლობაში ამ თემში ბრძოლა მიმდინარეობდა, ხალხიც ბევრი დაიხოცა, ეს თემიც აოხრდა, მაგრამ მაინც ვერც ამ თემის მთავარსარდალი ხიმშია ჩაიგდო ხელში, ვერც სხვა ვინმე, რომ ზავის პირობებზე ხელი მოეწერინებინა. ხოლო, რაკი ძალიან მკაცრი ზამთარი იყო, მეღვარი წინააღმდეგობის გამოც, მის ლაშქარს ზარალიც დიდი ჰქონდა. ცხენებსაც საჭმელი აღარ მოეპოვებოდათ, ისე, რომ იძულებული იყვნენ ხის ქერქით გამოეკვებათ, თემურლენგის ჯარსაც ამისგან დიდძალი საქონელი დაეხოცა. მონღოლთა მბრძანებელი იძულებული იყო საქართველოდან უკან დაეხია და ისევ ყარაბაღში დაბრუნებულიყო.

ოგის გაბრძნობა და გაფრთხილება

ჩაკი ამ ლაშქრობითაც თემურმა თავის მიზანს ვერ მიაღწია, იძულებული იყო 1400 წელს საქართველოს ისევ შემოჰსვოდა. ჯერ ბარდავში მივიდნენ, იქიდან-კი უკვე საქართველოს საზღვარს მოადგნენ. საქართველოს საზღვრიდან თემურმა გიორგი მეფეს ელჩი წარუვლინა და გადაჭრით მოითხოვა სულთან აჰმედ ჯალაირის შვილი ტაჰერი გაეცა, რომელიც საქართველოში იყო შეხიზნული და საქართველოს მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა. გიორგი მეფემ ამაზე მკვანხე პასუხი შეუთვალა. ამით განრისხებულმა თემურლენგმა თავის ლაშქარს უბრძანა, რომ საქართველოს დაუნდობელი აოხრება დაეწყო.

ჰერეთში ნაწარმოები ბრძოლის გამოცდილების შემდეგ, თემურმა უკვე კარგად იცოდა, რომ მარტო სამხედრო მოქმედების საშუალებით ქართველების წინააღმდეგობის დაძლევა ისეთი ადვილი საქმე არ იყო, ამიტომ აქაც თავიდანვე ეკონომიური ომის წარმოებას მიჰმართა: თავის ჯარს მან უბრძანა, რომ მარტო ხალხი კი არ ეხოცათ, არამედ შენობები, ნათესები, მოსავალი, ვენახები და ხეხილებიც გაენადგურებინათ. ასეთ პირობებში ბარად მტერთან ბრძოლა საქართველოს გაუჭირდა და საქართველოს მთავარ-სარდლობამაც გადაწყვიტა, ბრძოლის წესი შეეცვალა: ბარიდან დაიხიეს და მთიანეთში დაიწყეს გამაგრება, რადგან ვიწრო ხეობებში დიდი მტრისათვის გზის შეკვრაცა და დიდი ზიანის მიყენება მცირე ლაშქრის საშუალებითაც იყო შესაძლებელი. იმ ხეობებში ქართველებს სახიზნარებიც ჰქონდათ: იქ გამოქვაბულებში შედიოდნენ და შემოსეულ მტერს იქიდან ესროდნენ მშვილდისაარს და მუსკის ავლებდნენ.

თემურლენგი ვერც ბრძოლის წესის ასეთმა შეცვლამ შეაფიქრინა: დიდი კალათები დააწვენენინა, თავისი მოლაშქრეები ზანდუქებში ჩასხა და ამ გამოქვაბულების გასწვრივ საბლებით ჩამოუშვა, რომ მათ შეხიზნული ქართველი მოლაშქრეებისათვის იქიდან აეტეხათ სროლა. სადაც წინააღმდეგობის დაძლევა ამითაც ვერ მოხერხდა, მან ბრძანება გასცა, იქ ისრის პირებზე ნაძენძი დაეხვიათ, ნავთში ამოეველოთ და გამოქვაბულებში მყოფ ქართველ მებრძოლთათვის ცეცხლმოკიდებული ესროლათ. რომ მათ ან ცეცხლი მოჰკიდებოდა, ანდა კვამლით დამხრვალყენენ შიგ.

ამხარი უღმობელი ბრძოლის საშუალებით, თემურლენგის ჯარმა დიდძალი ხალხის გაწყვეტა მოახერხა. 15 ციხეც-კი იქნა აღებული. ასეთი სიმკაცრით წარმოებულმა ბრძოლამაც თემურლენგს არაგვის ხეობაში საბოლოო გამარჯვება ვერ მისცა და მონღოლთ ბატონი იძულებული გახდა იქიდან ბრძოლის ასპარეზი მუხრანის ველზე გადაეტანა. მუხრანში ყოფნისას თემურლენგს მოუტანეს ცნობა, ვითომც გიორგი მეფე დასავლეთ საქართველოში გადასულიყოს. თემურლენგს ესლა უკვე მიზნად გიორგი მეფის ხელში ჩაგდება ჰქონდა დასახული. მაგრამ გიორგი მეფე ხელიდან გაუსხლტა. მისი სადმყოფობის ამბავი ვერას გზით ვერ გაიგო. არაგვის ხეობაში თემურმა ბოლომდე გზა ვერ გაიკაფა, მუხრანის ველზე ბრძოლამაც ვერ დააკმაყოფილა. ამიტომ თემურლენგმა გადას-

წყვიტა აქედანაც აყრილიყო და ჯანიბეგ ქართველის ხეობაში შეკრიბო-
ყო. ჯანიბეგ ზევდგინიძე მუხრანის ველის დასავლეთით მდებარე ხეობის
მმართველი იყო. თემური ჯანიბეგის სამფლობელოს აონრებას შეუდგა.

შემდეგ მონღოლთა მტარვალმა თავისი მარბიელი ლაშქარი აქედან
უფრო დასავლეთითაც წარგზავნა და ბრძოლის უფრო მკაცრად წარმოე-
ბაც დაავალა: ეკონომიური საშუალებით ხალხის განადგურებასაც მიჰყო
კვლავ ხელი. შემდეგ ბრძოლის ასპარეზი მტკვრის სამხრეთით მდე-
ბარე ქართლის თემშიც გადაიტანა, ისე რომ თემძისა და სხვა ხეო-
ბებშიც შეიჭრა და, სადაც-კი მისვლა შესძლო, ყველგან ყველაფრის გა-
ნადგურებას შეუდგა. მერმე შიდა ქართლსაც მიუღია თავისი ლაშქარი.
თავის სამხედრო ძალის ერთი ნაწილი-კი სხვადასხვა მიმართულებით გა-
გზავნა და დაეალა, რომ, რადაც არ უნდა დასჯდომოდათ, გიორგი მე-
ფე ხელში ჩაეგდოთ. მაგრამ, იმისდა მიუხედავად, რომ გიორგი მეფის ამა-
ლისა და ხელისუფალთაგან ზოგის შეპყრობა მოახერხეს, მაინც ვერას-
გზით ისინი ვერ გამოსტეხეს და ვერ ათქმევინეს, სად იყო გიორგი მეფის
სადგომი, საიდან უწყვედა ის მტრის წინააღმდეგ ბრძოლას ხელმძღვანე-
ლობას, ამიტომ ეს წარგზავნილი ჯარიც იძულებული იყო თავის მზრძა-
ნებელთან ხელცარიელი დაბრუნებულიყო.

ბოლოს თემურლენგს აცნობეს, სადაც გიორგი მეფე იყო დაბანაკებუ-
ლი. მაშინვე მან ყველა გზების შეკვრის ბრძანება გასცა და მთელი თავი-
სი სამხედრო ძალის ნახევარი ნაწილი საქართველოს მეფის შესაპყრობად
წარგზავნა. მაგრამ ვერას გზით ვერსად მისი დაჭერა ვერ მოახერხეს:
გიორგი მეფემ დასავლეთ საქართველოში შესძლო გადასვლა.

მონღოლთა წინააღმდეგ აღმოსავლეთ საქართველოში პარტიზანული
ბრძოლა წინანდებურად გრძელდებოდა, იმისდა მიუხედავად, რომ იმ
დროს უკვე ქართველთა შორისაც აღმოჩნდნენ ისეთი პირები, რომელნიც
თავიანთი უკუღმართი მოქმედებით შემოსეულ მტერს თავიანთი საშობ-
ლოს განადგურებას უადვილებდნენ. ერთი ჭათვანი ბურღიშვილი ვირშე-
ლი იყო, რომელიც თურმე თემურლენგს ურცხვად წინ მოუძღოდა, მაგ-
რამ საქართველოს ბრძოლა ვერც ამ ღალატმა შეაწყვეტინა.

1400 წლის თემურლენგის შემოსევის შემდეგ საქართველო საშინელ
სურათს წარმოადგენდა. გრიგოლ ავგაროზის ძე ბანდაიძე ჩივის, რომ
ამ წელიწადს ხუთი ძმა დაეხოცა, შემდეგ ექვსი შვილი, — სამი ვაჟი
და სამი ქალი, — და მათი დედაც გამოუსალმნენ წუთისოფელს და
მთელ ამ მრავალრიცხოვან ოჯახიდან მარტოდ-მარტო-ლა დარჩა. სახ-
ლები, ნაგებობანი გადაბუჯული და დანგრეული ჰქონდა. მარტო მას პი-
რადღად ხუთი სახლი ჰქონია მტრისაგან აონრებული და დანგრეული. ასე-
თივე მდგომარეობა იყო სხვაგანაც, მეტადრე ბარად, სადაც მონღოლებს
ხელი მიუწვდებოდათ. მაგრამ მაინც ამ პირის ცნობიდანაც ჩანს, რომ გა-
წამებული ხალხი, თუ ცოტაოდნად მშვიდობიანი ყოფაცხოვრების საშუა-
ლება გაჩნდებოდა, უმალ მოყენებული ზიანის გამოსწორებას და ცხოვრე-
ბის განახლებას იწყებდა.

დაჯავიბის უზედეგო ცდა

გიორგი მეფე რომ დასავლეთ საქართველოში გადავიდა, შეეძლო აღმოსავლეთ საქართველოში იმ დროს დამყარებულ ვითარებას უფრო ვულდასმით ჩაჰკვირებოდა: ქვეყანა საშინელ მდგომარეობაში იყო, აოხრებული, განადგურებული საქართველო მტრის სათარეშოდ იქცა. მეფე დარწმუნდა, რომ წინააღმდეგობას, ზიანის მეტი, უკვე აღარაფერი მოჰქონდა. ამიტომ მან თემურლენგს მოციქული გაუგზავნა და დამორჩილებისა და ხარკის გადახდაზე თანხმობა შეუთვალა. თუმცა მონღოლთა მბრძანებელი შეჰპირდა, რომ მის თხოვნას შეასრულებდა და სამხედრო მოქმედებას შესწყვეტდა, მაგრამ დაპირება არ შეუსრულებია: ის დაიძრა და მესხეთს, ივანე ჯაკელის სამფლობელოს, შეესია. აქ მონღოლთათვის ჩვეულებრივი მოქმედების შემდეგ, იმის მაგიერ, რომ თემურლენგს ბრძოლა უფრო სამხრეთით განევითარებინა, მან თავის ლაშქარს მოულოდნელად აქედან დაახევინა და არაგვის ხეობასაკენ გაგზავნა.

არაგვის ხეობის მოსახლეობა ბრძოლას კარგად იყო მიჩვეული და შემოსეულ მტერს მამაცურად დაუხვდა. მაგრამ მაინც ქვეყნის განადგურებას ვერც ეს თემი გადაურჩა, თუმცა-კი თემურლენგმა დასახული მიზნის მიღწევა მთლიანად ვერც აქ მოახერხა.

ამ დროს თემურლენგს საქართველო უკვე დამორჩილებულად მიაჩნდა და დასასვენებლად კოლის მთებისაკენ საძოვრებზე წავიდა, რომ აქ მსაქართველთაგან ფანასკერტის ციხეში ქართველთა თავმოყრის ამბავი მოუტანეს. ამიტომ მონღოლთა მბრძანებელმა ფანასკერტისაკენ ჯარი გაგზავნა და ფანასკერტის ციხე ააღებინა, შენიხნული ქართველები დახოცა და სიმაგრე გაანადგურა.

ამის შემდგომ თემურლენგმა შუაგულ საქართველოს თავი დაანება და განშორდა. ქვეყანას საშუალება ჰქონდა ცოტათი მაინც დაეხენა. გიორგი მეფეც ლიხთ-იმერეთიდან აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა და იმათ დასჯას შეუდგა, რომელთაც თავიანთი ღალატით საქართველოს ხელი შეუშალეს მტერთან მთელი თავისი ძალდონით ბრძოლა ეწარმოებინა.

თემურლენგი რომ საქართველოს გასცილდა, გიორგი მეფემ მონღოლთა მბრძანებელს არც ხარკი გადაუხანა, არც მორჩილების დამამტკიცებელი საბუთი მისცა. ამიტომაც თემურლენგმა 1400 წელსვე თავის ჯარს უბრძანა, რომ აღინჯისაკენ დაძრულიყო და საქართველოს შემოჰსეოდა.

გიორგი VI-ის მიორებვისი ცდა თემურლენგთან დასაჯავიბლად, ამის ჩაშლა და ომის განახლება

გიორგი მეფემ ისევ გადასწყვიტა, რომ მონღოლთა მბრძანებელს დაჰხავებოდა, მაგრამ იმის მაგიერ, რომ პირადად თემურლენგისათვის მიემართა, მან სარდლებს სთხოვა, მასა და თემურლენგს შორის შუამავლობა ეკისრათ. დახავება ვერ მოხერხდა და მხოლოდ 1400 წელს ივლისში, თემურლენგის ჯარი რომ საქართველოს მოუახლოვდა, შემოსე-

ვის შესაძლებლობით შემინებულმა გიორგი მეფემ თემურლენგს დიდ-
ძალი განძეულობით, ძვირფასი ქვებითა და იშვიათი ნივთების მიძღვნით
თავისი მოციქულები მიუგზავნა. მის დესპანად კონსტანტინე ბატონიშვი-
ლი იყო. თავისი ძმის პირით მან მონღოლთა მბრანებელს დანაშაულის
შენდობა სთხოვა.

თემურლენგს გიორგი მეფის თხოვნაცა და დამორჩილების აღთქმაც
ესიამოვნა. კონსტანტინე ბატონიშვილის პირით მან გიორგი მეფეს შეუ-
თვალა და მოსთხოვა, რომ მასთან პირადად თითონ გამოცხადებულყო
და თავისი შეპირებაც პირნათლად აესრულებინა, მაჰმადიანებსაც თავის
სამეფოში კარგად მოჰპყრობოდა და მეშველი ჯარიც გამოეყვანა.

1401 წელს დადებული ზავისდა მიუხედავად, თემურლენგმა სამხედ-
რო მოქმედება მაინც განაახლა: ყარაბაღიდან წამოსული, საქარ-
თველოს საზღვარს მოადგა, ხოლო შემდეგ თავისი სამხედრო ძალა
თორთუმისა და იქ განშტოებულ აჯანყებულ 200 ქართველი მეომარის
დასაჭერად გაგზავნა. ისინი არც ხარკს იხდიდნენ, მაჰმადიანებსაც მოს-
ვენებას არ აძლევდნენ. წარგზავნილმა ლაშქარმა დაეაღებულე საქმე
შეასრულა: თორთუმის ციხე აღებულ იქმნა და 200-ვე მებრძოლი და-
ხოცეს.

რაკი 1402 წელს გიორგი მეფემ დადებული ხელშეკრულების ასრუ-
ლება აღარ მოისურვა, თემურლენგმა გადაწყვიტა; ისევ საქართველოს
შემოჰსებოდა. პირველად ის კოლის მთიანეთს მიადგა. გიორგი მეფის პო-
ლიტიკურმა მოქმედებამ თვით საქართველოშიც განხეთქილება ჩამოაგ-
დო: მესხეთის მთავარი იოანე აღბუღას-ძე და თვით გიორგი მეფის ღვიძ-
ლი ძმა, კონსტანტინე ბატონიშვილი, გადაუდგნენ. ორივე თემურლენგს
წარუდგნენ და საჩუქრები მიართვეს, რითაც ცხლად გამოჰქაფებდა, რომ
ისინი გიორგი მეფის ასეთ მოქმედებას და ზავის პირობების აუსრულებ-
ლობას არ თანაუგრძნობდნენ.

გიორგი მეფისათვის ამ გარემოებას ძალიან დიდი ზიანი უნდა მოეტანა:
განხეთქილება მტრისათვისაც უკვე ცხადი გახდა. მაინც კონსტანტინე
ბატონიშვილს თავისი თავი მტრის იარაღად არ უქცევია და არავითარი
ცნობები არ მოგვეპოვება იმის შესახებ, რომ მას, ან გიორგი მეფის, ანდა
საქართველოს საწინააღმდეგოდ რაიმე ჩადინოს.

კოლის მთიანეთიდან რომ ყარსში მივიდა, შემდეგ თემურლენგი სა-
ქართველოს მოუახლოვდა, მაგრამ სანამ ბრძოლას შეუდგებოდა, შირვან-
ნის მმართველს უბრძანა აღმოსავლეთიდან შეჰსებოდა საქართველოს. ამით
სამხედრო მოქმედება მისთვის გაადვილებული უნდა ყოფილიყო, რაკი
საქართველოს ბრძოლის წარმოება ორმხრივ მოუხდებოდა. გიორგი მე-
ფე დარწმუნდა, რომ ასეთ პირობებში წინააღმდეგობის გაწევა სრული
უგუნურება იქნებოდა და თემურლენგს მორჩილება შეუთვალა.

მრავალჯერ მოტყუებულმა თემურლენგმა, არც ელჩების განცხადების
მოსმენა და არც საჩუქრების მიღება, რომელიც მას მიძღვნილი ჰქონდა,
აღარ მოისურვა. მან საქართველოს მეფის დესპანებს შეუთვალა, რომ
გიორგი მეფისათვის მოეხსენებიათ, რომ თუ, მას მონღოლთა მბრძანე-

ბელთან დაზავება სწადდა, თითონ უნდა გამოცხადებულიყო და ზაეის პირობებით ნაკისრი ვალდებულებაც აესრულებინა. ასეთ შემთხვევაში ის უვნებლობასაც და კარგ დამოკიდებულებასაც ჰპირდებოდა. მაგრამ ჯერ გიორგი მეფის დესპანები საქართველოში დაბრუნებული არც-კი იყვნენ, რომ, თემურლენგის განკარგულების თანახმად, მონღოლთა ჯარა საქართველოში მოსავლის მომკასა და აკრეფას შეუდგა. ამ საშუალებას მონღოლთა მბრძანებელმა იმ მიზნით მიჰმართა, რომ ქართველებისათვის ბრძოლის წარმოების ყოველგვარი შესაძლებლობა მოეხსო. რაკი სურსათ-სანოვავე მათ ხელში აღარ იქნებოდა, ისინი იძულებული გახდებოდნენ თემურს დაჰმორჩილებოდნენ.

გიორგი მეფემ რომ ეს ამბავი გაიგო, ზაეის პირობების დადებაზე ყოველგვარი ხალისი დაეკარგა, რადგან ჰფიქრობდა, რომ თემურლენგი თავის პირობებს არ ასრულებდა. ამგვარად, ამ შემთხვევაშიც დაზავება ვერ მოხერხდა, მაგრამ გიორგი მეფის შეპყრობაც მიუღწევლ რცნებად იქცა. ამის გამო თემურლენგმა 1403 წელს თავისი ლაშქარი ისევ საქართველოს მიუსია. ამ შემთხვევაში მიზნად მას დასახული ჰქონდა, შუაგულ ქართლში ერთი მიუვალად ცნობილი ციხე აეღო, რომელიც 75 მეტრის სიმაღლეზე მქონებელ მთაზე იყო აგებული და ორ ღრმა ხეობას შუა მდებარეობდა. ვიწრო და ცუცაბო ბოლიკების გარდა, ამ ციხეს არსაიდან მისავალი არ ჰქონდა, შიგნიდანაც ძალიან კარგად იყო გამაგრებული, წყალსადენის წყალობით წყლის მარაგიც, სურსათიცა და ღვინოც-კი ჰქონდათ იქ. ამ მიუვალად ცნობილს ქართლის ციხეს 30 დიდგვარიანი აზნაური და მოზრდილი მეციხოვნე ჯარ იცავდა, მაგრამ, ქართველ მეციხოვნეთა დაუდევრობის წყალობით, თემურლენგმა განსაკუთრებული ღონისძიებების საშუალებით, ამ მიუვალ ციხის აღებაც მოახერხა.

ამ ციხის ხელში ჩაგდება თემურლენგისათვის დიდ გამარჯვებას წარმოადგენდა. მონღოლთა მბრძანებელმა შიგ ხვარანელი მეციხოვნენი ჩააყენა, რომელთაც უბრძანა ქართველთა ქრისტიანი მოსახლეობა, ან დაეხოცათ, ანდა განედევნათ და არცერთი ქართველისათვის ამიერიდან იქ დასახლების უფლება აღარ მიეცათ.

თემურლენგისაგან სახმადრო მოქმედების დასავლეთ საქართველოშიც დაწყება

ეხლა თემურლენგმა გადასწყვიტა, რომ თავისი სამხედრო მოქმედება უმკველად დასავლეთ საქართველოშიც გადაეტანა, რომ ამ გზით გიორგი მეფისათვის ზაეის დასადებად ძალა დაეტანებია. მისი ჯარი დაბურულ ტყეში გზას ჰკაფავდა და ასე ბრძოლით მიდიოდა წინ. თემურლენგის ლაშქარმა ქუთაისამდე მოახერხა მიღწევა. თუმცა გააფთრებული ბრძოლა სწარმოებდა, მაგრამ დასუსტებულ ქვეყანას უკვე აღარ შეეძლო ისე ხანგრძლივ-ლა ებრძოლა, როგორც მანამდე. თემურლენგმა აქაც საბლების საშუალებით ზანდუკები ჩამოაშეგებინა და შიგ ჩასხმულ თავის მოლა-

შქრეებს ნავთში ამოვლებულ ნაძენძით დახვეული ანთებული ისრის სროლით სახიზნარებში შეფარებული ქართველი ჯარისკაცები ამოაზოცინა.

თემურლენგი ისეთი მრისხანებით აწარმოებდა ბრძოლას, რომ მარტო დასავლეთ საქართველოში განადგურებულ სოფლების რიცხვი 700-ს აღემატებოდა, იმას გარდა, რომ ქვეითკირით ნაშენი ნაგებობანი, ეკლესიები, მონასტრები და სხვა ცალკეული შენობებიც განადგურებული და მიწასთან გასწორებული იყო.

თემურისაგან ბრძოლის შეწყვეტა და საჯავო მოლაპარაკების დაწყება

ასეთი დაუნდობელი ომისა მოუხედავად, 1403 წელს 12 დეკემბერს თემურლენგმა უეცრად ბრძოლა შეაჩერა და დასავლეთ საქართველოდან აღმოსავლეთ საქართველოში ვადმოვიდა. მრავალრიცხოვანებისა და მიუხედავად, მონღოლთა მბრძანებლის ლაშქრისათვისაც ადვილი არ იყო იმ მძიმე პირობებში ომის გაგრძელება, რომელშიაც დასავლეთ საქართველოში სწარმოებდა: დაბურული ტყეები, ვიწრო ხეობები, ხალხის მედგარი წინააღმდეგობა ამ ჯარს დიდ ზარალს აყენებდა. ბრძოლას დასასრული არ უჩანდა, ამიტომაც მონღოლთა ჯარში უკმაყოფილებამა და მოუთმენლობამ იჩინა თავი. თითონ თემურლენგსაც გიორგი მეფის ხელში ჩაგდების იმედი აღარ ჰქონდა, ხოლო ისევე ბრძოლით უფრო შორს შეჭრა სახიფათოდ მიაჩნდა. თემურლენგმა სამხედრო მოქმედება შესწყვიტა და თუმც გამარჯვებული, მაგრამ ძალზე დაზარალებული ჯარი აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოიყვანა დასასვენებლად.

ამასთან ერთად საყურადღებო ამბავიც დატრიალდა. თემურლენგს თავის ბანაკში გამოჩენილი ქართველი სარდლები ჰყავდა დატყვევებული. ამ სარდლებმა გიორგი მეფეს მისწერეს, რომ, დამორჩილებას გარდა, მშვიდობიანობის დასამყარებლად სხვა არავითარი საშუალება აღარ არის და, თუ გიორგი მეფე მონღოლთა მბრძანებელს არ დაეზავება, მას გადაწყვეტილი აქვს მთელი სომხეთი და სომხები გაწყვიტოსო. ეს წერილი თვით თემურლენგის მიერ ნაკარნახევი უნდა ყოფილიყო, რადგან ძნელი დასაჯერებელია, რომ მას დატყვევებულ ქართველ სარდლებისათვის თავისუფალი მიწერ-მოწერის უფლება მიეცა, თუ ეს მისი თანხმობით არ მოხდებოდა.

გიორგი მეფეს თითონაც კარგად ესმოდა, რომ ბრძოლის გაგრძელება აღარ შეიძლებოდა, ამიტომ თემურლენგს დესპანები გაუგზავნა, ეხლა უკვე საბოლოოდ შესათანხმებლად. დესპანები ცდილობდნენ ჯერ საქმე თემურლენგის ამაღლის საშუალებით მოეგვარებინათ. მათ საჩუქრები მიართვეს და შუამდგომლობის გაწევას სთხოვდნენ. თემურლენგი ვითომც ამის წინააღმდეგი იყო და არ უნდოდა, რომ დათანხმებულიყო, მაგრამ ბოლოს, ვითომც, ისიც დაიყოლიეს. ყველაფერი ეს თემურლენგს იმ მიზნით ჰქონდა მოწყობილი, რომ გიორგი მეფისა და ქართველებისათვის ეგრძნობინებია, რომ მას პირადად ბრძოლის გაგრძელება ადვილად შეეძლო

და დაზავება თვით ქართველებისათვის იყო აუცილებლად საჭირო. ნამდვილად-კი ისევე, როგორც ქართველებისათვის იმ პირობებში ზავის შეკერა შეიძლება აუცილებელ საჭიროებად ყოფილიყო მიჩნეული, თემურლენგისთვისაც ბრძოლის გაგრძელებას მნიშვნელობა ეკარგებოდა, რადგან გიორგი მეფის შეპყრობა და მტკიცე ზავის დადებაც ვერ ხერხდებოდა.

ზავის პირობები

საქართველოს დესპანები გიორგი მეფის თანხმობის შესატყობინებლად მალევე დასავლეთ საქართველოდან დიდი საჩუქრებითურთ ჟაკნ დაბრუნდნენ. გიორგი მეფე პირადად თემურლენგს არ ჰხლებია. ამრიგად პირველი პირობა, რომელსაც თემურლენგი საქართველოს მეფეს უღებდა და ურომლისოდაც დაზავებაზე არ თანხმდებოდა, აუსრულებელი დარჩა. თემურლენგი ამასაც შერიგებოდა. გიორგი მეფემ მონღოლთა ძლევამოსილ მბრძანებელს მრავალგვარი საჩუქრები აახლა, მათ შორის თემურლენგის სახელით შემკული ათასი ოქროს თანგა (ფული), ათასი ცხენი, ზევრი ძვირფასი ქსოვილი, სხვადასხვა ძვირფასი ძღვენი, ოქროს, ვერცხლისა და ბროლის ფიალები და 18-მისწალიან ლამაზი, მანათობელი ლალი და სხვაც ამის მსგავსი ნივთები იყო. ამით გახარებული თემურლენგი აიყარა და ტფილისში მივიდა. შეპირებისა და დადებული ზავისდა მიუხედავად, მონღოლთა მბრძანებელმა ტფილისის მიდამოებში ყველა ეკლესიები და მონასტრები დაანგრევინა, ხოლო შემდეგ ყარაბაღის გზით საქართველოდან წავიდა. საქმეთა მერმინდელმა მიმდინარეობამ ცხადჰყო, რომ თუნდაც დაზავება არ ყოფილიყო, თემურლენგს საქართველოში შემოსევის საშუალება მაინც უკვე აღარ ექნებოდა: 18 თებერვალს 1405 წელს ის ცხელებისაგან გარდაიცვალა.

საქართველოში დაბრუნდებული აზვების ზოგადი შემფასება

საქართველოს მრავალგზისი აოხრება, მარტო თემურლენგის ბრალი არ იყო. დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად ბრძოლა სრულებით კანონიერიცა და ბუნებრივიც იყო საქართველოსათვის, მაგრამ გიორგი მეფეს გათვალისწინებული არ ჰქონდა, რა პირობებში იყო აქტიური პოლიტიკის წარმოება შესაძლებელი. როდესაც ჩრდილოეთის ულუსის დამარცხებამ ცხადჰყო, რომ თემურლენგს მაშინდელ აღმოსავლეთში და აღმოსავლეთ ევროპაში არც ერთი ღირსეული მოწინააღმდეგე არ ჰყავდა. საქართველოს იმდროინდელს მთავრობას უნდა შეეგნო, რომ, მოგერიებითი პოლიტიკის გარდა, მისთვის სხვა არავითარი პოლიტიკის გეზი მიზანშეწონილი არ შეიძლება ყოფილიყო.

გამომწვევი პოლიტიკის წარმოებით-კი გიორგი მეფემ ეს მრისხანე მტარვალი გააღიზიანა და თავისი ქვეყანა დაუნდობელი ბრძოლის ას-შარეზად აქცევინა. ქვეყნის აოხრებას გარდა, დიდძალი ხალხის დაღუპ-

ვამ საქართველო ისე დაასუსტა, რომ საუკუნეთა განმავლობაში ამ სისხლის დენის შედეგისაგან გამოკეთება ვეღარ შეეძლო. იმ დროს გაოხრებული მრავალი ადგილები XV და XVI საუკუნეებშიც-კი, საქმოდ მოსახლეობის უქონლობის გამო, გაუქაცრიელებული დარჩა.

თემურლენგის სიკვდილმა ცხადპყო, რომ ფართობი პოლიტიკის საშუალებით საქართველოს შეეძლო ის საშინელი უზედურებაც თავიდან აეცილებინა, რომელიც მას თემურლენგის მრავალგზისი შემოსევის დროს თავს დაატყდა, მისი პოლიტიკური დამოუკიდებლობის აღდგენაც გაცილებით უფრო ადვილად მოხერხდებოდა. საქართველო რომ თემურლენგთან უსწორო ბრძოლაში ასე არ დასუსტებულყო, მას XV და XVI საუკუნეში გარეშე მტრის წინააღმდეგ ბრძოლა ისე არ გაუძნელდებოდა, როგორც მას, ხალხის სიმცირისა და ქვეყნის განადგურების გამო, ჰქონდა გაძნელებული. ამრიგად, ბაგრატ V-ც, გიორგი მეფეც გულადი მებრძოლნი იყვნენ, მაგრამ პოლიტიკური შორსგამჭვრეტელობა და საგარეო მიზანშეწონილი ხელმძღვანელობის უნარი გიორგი მეფეს აკლდა.

საქართველოს ადგომარეობა თემურთან ომის შემდგომ

თემურლენგის სიკვდილის შემდგომ, ჯერ კიდევ დარჩენილი იყვნენ მონღოლთა ჯარის ნაშთები, რომელთა საქართველოს საზღვრებიდან განდევნა იყო საჭირო. გიორგი მეფეც სწორედ ამ ამოცანის განხორციელებას შეუდგა.

თემურლენგის მრავალგზისი შემოსევისდა მიუხედავად, საქართველოს სამეფოს პოლიტიკური მთლიანობა შეუნარჩუნებია: ყველა ამბების მთელს აღწერილობაში მხოლოდ ერთი მეფე ჩანს.

სამაგიეროდ სამხრეთითა და აღმოსავლეთით მდებარე სანაპირო თემები, რომლებიც წინათ საქართველოს ეკუთვნოდნენ, თემურლენგის შემოსევის დროს საქართველოს ხელიდან გამოეცალა. აღმოსავლეთმა საქართველომ არამც თუ შანქორი დაკარგა, რომელიც წინათ საქართველოს ეკუთვნოდა, არამედ გაჩიანი, ანუ ზაჩენიც-კი: იქ უკვე მაჰმადიანი მმართველი იჯდა. საქართველოს აღმოსავლეთის საზღვრის ასე შევიწროებას, რასაკვირველია, საბედისწერო შედეგი უნდა მოჰყოლოდა, მეტადრე მომავალში, ჩადგან ეს ისედაც ძნელად დასაცავი მხარე ეხლა თითქმის სრულებით მოშიშვლებული აღმოჩნდა.

ბრძოლა თემურის სამფლობელოს გასო და გიორგი VI-ის სიკვდილი

თემურლენგის მემკვიდრეთა შორის ატეხილი ბრძოლით თურქმანთა ტომების მეთაურებმა ისარგებლეს, მათ შორის შავბატკნიანთა (ყარა-ყონლუ) ტომების უფროსმა ყარა-იუსუფმაც, თავისი პოლიტიკური ბატონობის განსამტკიცებლად. მან სძლია თავის მოწინააღმდეგეებს აჰმედ-

იბნ-ოეეის ჯელაირს, თემურლენგის შვილს მირან-შაჰს და შვილიშვილს აბუბექრს, რის შემდგომაც ერანის აზერბაიჯანის მფლობელად იქცა.

ეს გარემოება საქართველოსათვის ფრიად საშიშ მოვლენას წარმოადგენდა, რადგან ყარა-იუსუფის დამპყრობელობითი მადა მართო იმით არ დაკმაყოფილებოდა, რაც მას უკვე ჩაყლაპული ჰქონდა. საქართველო ამ ბრძოლაში უნებლიედ უნდა ჩათრეული ყოფილიყო და მართლაც 1407 წელს დიდი ომი მოხდა, რომელშიც გიორგი მეფე მოკლულ იქნა და საქართველოს ჯარის უდიდესი ნაწილი ამოწყდა.

კონსტანტინე მეფე (1407 — 1411 წ.)

გიორგი მეფის მადეერ, საქართველოს მეფედ მისი ძმა, კონსტანტინე, დაჯდა, რომელიც თემურლენგის შემოსევის დროს გიორგის დესპანადაც-კი იყო. მას იგივე საზრუნავი უნდა ჰქონოდა: აოხრებული ქვეყნის აღდგენა და მტრის ნაშთების გაძეგება საქართველოდან. ამისთვის შინაურობაში მშვიდობიანობა და პოლიტიკური სიმტკიცე იყო საჭირო. სამწუხაროდ, თვით კონსტანტინე მეფის ოჯახშიც-კი განხეთქილება იყო. 1407 წელს კონსტანტინე მეფესა და მის შვილს ალექსანდრეს შორის ისეთი უთანხმოება ჩამოეარდა, რომ უკანასკნელი იძულებული იყო სამცხის ათაბაგ ივანე ციხისჯვარელთან წასულიყო.

შვილსა და მამას შორის ატეხილი უთანხმოება იმდენად დიდი ყოფილა, რომ სანამ მისი მამა კონსტანტინე ცოცხალი იყო, ალექსანდრე ბატონიშვილი არც მამის ოჯახში დაბრუნებულა, არც მამა უნახავს.

სამეფო ოჯახში ჩათესილი უთანხმოების ასეთ გარემოებაში, საქართველოს მახლობლად დიდი პოლიტიკური ცვლილება მოხდა: ატყდა კვლავ ბრძოლა ყარა-იუსუფსა და ჯელაირის შორის.

1410 წელს აჰმედ ჯელაირის შეჭრის საპასუხოდ, ყარა-იუსუფი მოწინააღმდეგეს თავს დაესხა და გაიმარჯვა. მან აჰმედ იბნ-ოეეის ჯელაირი და მისი შვილი ხელთ იგდო და დაახოცინა. ამის შემდგომ მან შირვანის ხელში ჩაგდებაც მოიწადინა: შემოიჭრა ორჯერ და მის დაპყრობას შეუდგა.

შირვანის მფლობელმა საქართველოს მთავრობას დახმარება სთხოვა. კონსტანტინე მეფეც ორი ათასი მხედრითურთ შირვანის მმართველს მიეშველა. ყარა-იუსუფი ამ დროს ჩალალანამდის იყო შემოჭრილი. სასტიკი ბრძოლა სწორედ ჩალალანთან მოხდა 1411 წელს. თავგანწირული ბრძოლისა და გამაცვიფრებელი სიმამაცისდა მიუხედავად, რომელიც საქართველოს ჯარმა და თვით კონსტანტინე მეფემ გამოიჩინა, გამარჯვება მაინც ყარა-იუსუფს ერგო. კონსტანტინე მეფე და სხვა ქართველი გამოჩენილი სარდლები ტყვედ ჩაუეარდნენ. ტყვეობაშიც მათ თავიანთი თავი ღირსებით ეჭირათ და ამით განრისხებულმა ყარა-იუსუფმა საქართველოს მეფე თავისი ხელით მოჰკლა, ხოლო დანარჩენი ქართველი სარდლები თავის მახლობელს მოაკვლევინა.

ალექსანდრე პირველი ღიღი (1412 — 1442 წ.)

კონსტანტინე მეფე რომ ჩალადანში მსხვერპლად შეეწირა, ივანე ათაბაგთან შეხიზნული მისი ვაჟიშვილი ალექსანდრე ქართლში დაბრუნდა და 1412 წელს 20 თებერვალს და 21 მარტს შუა საქართველოს საჰეგო ტახტზე ავიდა. იმისდა მიუხედავად, რომ ალექსანდრე 1412 წელს გამეფებისას ჯერ კიდევ ქაბუკი იყო. ის უკვე დაცოლშვილიანებული იყო, თანამეცხედრედ გულანდუხტი ჰყავდა, რომლისგანაც ორი ვაჟიშვილი, ვახტანგი და დემეტრე. შეეძინა. 1414 წელს რომ გულანდუხტი დედოფალი გარდაიცვალა, ცოლად თამარი შეირთო, რომლისგანაც კიდევ ორი ვაჟიშვილი, გიორგი და დავითი. შეეძინა. ამრიგად ალექსანდრეს მრავალრიცხოვანი ოჯახობა ჰყავდა. რამაც შემდეგში საქართველოს სახელმწიფო საქმეებზედაც იქონია გავლენა.

ალექსანდრეს მეფობამდის საქართველო გაჭირვებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა: მტერთან ბრძოლა და დროგამოშვებით საქართველოს ზრევა ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა. ამის გამო ახალი ადგილებიც გაიხრებული იყო და თემურლენგის შემოსევების დროს განადგურებული. ნახარბი ადგილების აღდგენაც ძნელდებოდა.

ალექსანდრე I-მა სცადა ყველაზე უწინარეს საქართველო უზრუნველყო გარეშე მტრის შემოსევისაგან. ამის წყალობით მის მეფობაში მშვიდობა და მყუდროება დამყარდა.

ალექსანდრე მეფეს სრულიადი საქართველო ემორჩილებოდა: ის თავის თავს სრულებით სამართლიანად „აფხაზთა და ქართველთა მეფეთა“ მეფეს უწოდებს და, როგორც ტფილისი, ისევე ქუთაისი მას ეკუთვნოდა და ერთმანეთთან პირდაპირი საქარავნო-სავაჭრო გზით იყო შეერთებული. მაინც ალექსანდრე პირველის დროინდელი სრულიადი საქართველო, იმასთან შედარებითაც, რაც ბაგრატ დიდის დროს იყო, უკვე ჩამოშრებილ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. აღმოსავლეთით, როგორც ზიცით, ძველი გაჩინა. ანუ მერმინდელი ხაჩენი საქართველოს საზღვრებს გარეშე იყო დარჩენილი. საქართველოს სამხრეთის საზღვრის საზღვროც ძალზე შემცირებული იყო: ამ დროს ანისიცი-კი უკვე საქართველოს აღარ ეკუთვნოდა. საქართველოს დაცვის თვალსაზრისით ისეთი აუცილებელი ციხე-ქალაქი-კი, როგორც ლორეა, მტერს ჰქონდა ხელში ჩაგდებული.

რაკი მტერი ლორეს ველზე ჯერ კიდევ იყო დარჩენილი, ცხადია. რომ მას ყოველთვის საშუალება ექნებოდა საქართველოს უფრო სწრაფად და უფრო ადვილად შემოჰსივოდა. საქართველოსათვის-კი თავის დაცვა და ლორეს უკან დაბრუნებაც გაცილებით უფრო გაძნელებული იყო იმის გამო, რომ ლორეს ველი მაღალ მთიანეთს წარმოადგენდა და სამხედრო მოქმედება უნდა დაბლობიდან მაღლობისაკენ ყოფილიყო მიმართული. მხოლოდ 20 წლის მეფობის შემდეგ. 1436 წელს, ალექსანდრე მეფემ, ამ ლაშქრობის დაწყება გაბედა და ლორეს ველი კვლავ საქართველოს შემოუერთდა. ამ გამარჯვებას საქართველოსათვის ფრიად

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. როგორც პოლიტიკური და სამხედრო, ისე-ვე ეკონომიური თვალსაზრისითაც. რადგან ლორეს ველი საქართველოს მესაქონლეობისათვის აუცილებლად საჭირო მალალსაძოვრიან ადგილს წარმოადგენს.

1431 წელს ლორეს ველის შემოერთების შემდგომ: საქართველომ თავისი საზღვრის ბუნებრივ ზღუდეს მიაღწია. მაღალი მთები მის სამეფოს კარგად იცავდნენ. საქართველოს სამეფოს საზღვრების ასეთმა უშიშროებამ, ალექსანდრე მეფესა და საქართველოს მთავრობას საშუალება მისცა წინათ საქართველოს საკუთრებად მყოფი მახლობლად მდებარე თემებიც დაებრუნებია. მან ისარგებლა შემთხვევით, რომ შაჰ-ჩუქსა და ჯეჰან-შაჰს შორის ერანში ბრძოლა იყო ამტყდარი და, მისი ნებართვით, ბეშქენ ორბელიანმა საქართველოს აღმოსავლეთით მდებარე სივნიეთის თემები შემოუერთა. ალექსანდრემ ბეშქენ ორბელიანს ამ გამარჯვებისათვის ლორეს ციხე უწყალობა, ის სიმაგრე, რომელიც მის საგვარეულოს დემნას აჯანყების მოწყობის გამო გიორგი III-ისაგან ჰქონდა ჩამორთმეული.

სივნიეთისა და მახლობელი თემების შემოერთებამ საქართველოს შეთხლებულ მოსახლეობას 60 ათასზე მეტი მცხოვრები კომლი შესძინა.

რაკი საქართველომ ასე გაძლიერება დაიწყო, საქართველოს საზღვრებს გარეშე მცხოვრებ სომხების ლტოლვილთა ტალღა მოაწყდა, ისინი მაჰ-მადიანთა საბრძანებლებიდან გადმოდრიოდნენ, რომ საქართველოში დასახლებულიყვნენ და მყოფრო ცხოვრებისა და შრომის საშუალება ჰქონოდათ.

ალექსანდრე I-ის კვიყნის აღმუენებლოზიტი მოღვაწეობა

როცა ალექსანდრე I-მა საქართველო გარეშე მტრის შემოსევისაგან უზრუნველყო და სახელმწიფო განამტყცა. ის განადგურებული და აოხრებული ქვეყნის განახლებასაც შეუდგა. ალექსანდრე გამეფებისას 22 წლის ჰბბუეი იყო. ბაეშობიდან მოყოლებული 17 წლამდის ის თავის ბებია, ქუტუნა ამირეჯიბის მეუღლე, რუსასთან იზრდებოდა. იმ შესანიშნავ ქართველ მანდილოსანთან, რომელის სახელი საქართველოს ისტორიაშიც აღიბეჭდა. რუსამ გასაოცარი მხნეობა და თაოსნობა გამოიჩინა: იმ საერთო გაჭირვებისა და მწუხარების დროს რუსამ თემურ-ლენგისაგან განადგურებული სვეტისცხოველის აღდგენასა და განახლებას მიჰყო ხელი. ეს იმდენად დიდი და იმდენად ძნელად გადასაწყვეტი ხმოცანა იყო, რომ მისი დაძლევა ერთი ადამიანისათვის გასაოცარიც-კია.

ბებიის მაგალითის ნორჩ ალექსანდრეზე ღრმა შთაბეჭდილება მოუხდენია და შემდეგში, როდესაც რუსა ისე გარდაიცვალა, რომ მას დაწყებული საქმის დამთავრება არ დასცალდა, ალექსანდრე მეფემ, თავისი ბებიის თაოსნობის ბოლომდის მიყვანა თავის მოვალეობად მიიჩნია.

ალექსანდრემ ბებიისაგან დაწყებული სვეტისცხოველის განახლებაც განაგრძო და უფრო ფართო ამოცანა და უფრო რთული გეგმაც დაისახა.

ის, რაც რუსსამ დაიწყო, ერთი ადამიანისათვის დიდი და გაბედული ნაბიჯი იყო, მაგრამ განა საქართველოში მარტო სვეტიცხოველი იყო დანგრეული? თითქმის არც ერთი დიდი და მნიშვნელოვანი ნაგებობა, საყდრები, ეკლესიები, ციხეები, ქალაქის ზღუდეები არ მოიპოვებოდა, რომლებიც თემურლენგის ურდოებს არ დაეზიანებინათ და არ დაენგრიათ. ვის უნდა ეკისრა ყველა ამის განახლება-აღდგენა და. თუ ეს ნაკისრი არ იქნებოდა, როგორ შეიძლებოდა, რომ საქართველო პოლიტიკურად გამაგრებულიყო? ამის სათანადოდ მოგვარება მხოლოდ მთელს სამეფოს, მთელ ქართველ ერს შეეძლო. ამიტომ ალექსანდრე I-მა გადაწყვიტა, ეს საქმე თვით ეთავა და საქართველოში თემურლენგის დანგრეული ციხე-ქალაქების, ეკლესიების, საყდრებისა და სხვა მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობათა აღდგენას შესდგომოდა.

ასეთი ფართო ამოცანის განხორციელება, წინასწარ კარგად შემუშავებული გეგმისა და საჭირო სახსრების წყაროს გაუთვალისწინებლივ სრულებით შეუძლებელი იყო. ამ ყველა საკითხების განხილვა ალექსანდრე I-ს მოუხდა. რაკი თემურლენგის შემოსევის შემდგომ იმდროინდელი აზრებული საქართველო გალატაკებულ იყო, ისეთი სახსრები, რომლის დასახული მიზნის განსახორციელებლად გამოყოფაც შესაძლებელი ყოფილიყო, სახელმწიფო ხაზინას არ მოეპოვებოდა. მაშასადამე, უნდა სხვა რაიმე წყარო გამოენახათ. ალექსანდრე მეფემა და საქართველოს მაშინდელმა თავრობამ გადაწყვიტეს, საქართველოს განახლებისათვის საგანგებო დროებითი გადასახადები დაეწესებიათ, რომელიც ყოველწლიურად უნდა აეკრიბათ. ცხადია, რომ ასეთს ფართო განახლების მშენებლობას დიდი დროცა და დიდი თანხაც უნდა დასჭირებოდა. ალექსანდრე I-მა ამ საგანგებო გადასახადად კომლზე 40 თეთრი (ვერცხლის ფულია) დააწესა, რომელიც თითოეულ მეკომურს ამ სააღმშენებლო სათავენოს შესადგენად მაშინდელ საქართველოში უნდა გამოეღო.

ალექსანდრე მეფემ ეს დროებითი საგანგებო გადასახადი 1425 წელს შემოიღო, ხოლო 1440 წლისათვის მიზანიცა და გეგმაც მთლიანად განხორციელებული იყო. ალექსანდრე მეფემ განკარგულება გასცა, რომ 1440 წლიდან მოყოლებული საგანგებო სააღმშენებლო გადასახადი ამოეკვეთათ.

15 წლის განმავლობაში, რა დიდი თანხაც არ უნდა ყოფილიყო შეგროვებული, ყველაფერს ვერ აღადგენდნენ: ამისათვის მაშინდელ საქართველოს არც საკმაო ქონებრივი სახსარი ჰქონდა და არც ფიზიკური საშუალება იყო, რომ 15 წლის განმავლობაში ასეთი უზარმაზარი ამოცანა განხორციელებული ყოფილიყო. ამიტომაც, ცხადია, რომ ალექსანდრე I-ისა და საქართველოს მთავრობის მიერ შემუშავებულს განახლების გეგმაში მხოლოდ ისეთ უმთავრეს ნაგებობათა აღდგენა იქნებოდა შეტანილი, რომელთა აღუდგენლობა საშიშროებას წარმოადგენდა და რომელთა განახლება კულტურული მოთხოვნისათვისაც აუცილებლად საჭირო იყო. ალექსანდრე მეფე, რამდენადაც-კი შესაძლებელი იყო,

ცილობდა, გაუკაცრიელებელი ადგილები კვლავ შენად გაეხადა, მაგრამ ფართოდ ამ გეგმის განხორციელება უსახსრობის გამო შეუძლებელი იყო. ამიტომაც თემურლენგის შემოსევის დროს განადგურებული ბევრი ზოფელი სამუდამოდ ნასოფლარად დარჩა, დროთა განმავლობაში ტყითაც დაიბურა და მის შემდგომ ველარც აღსდგა.

ალექსანდრე I-ის აღმშენებლობითი მუშაობა იმდენად დიდი იყო და მისი შედეგი იმდენად ყველასათვის თვალსაჩინო აღმოჩნდა, რომ თანამედროვეებმაცა და მომდევნო თაობამაც მას მეფეთა შორის წარჩინებულის სახელი უწოდა და საქართველოს ისტორიამ დიდი ალექსანდრეს წოდებულება-კი მიაკუთვნა.

სოციალური ვითარება საქართველოში ალექსანდრე პირველის მიწობაში

ალექსანდრე I-ის ამაზე უფრო ფართო გეგმის განხორციელებაც შეეძლებოდა, რომ მაშინდელი საქართველოს სოციალურ წესწყობილებას მისთვის გადაულახავი დაბრკოლება არ შეექმნა.

მეფის ხელისუფლების გავლენა ხანგრძლივი ომის განმავლობაში, უნებლიედ უნდა შესუსტებულიყო. ამავე დროს დიდგვარიან აზნაურთა გაძლიერება იმ არეულობის ხანაში, რომელშიც საქართველო მაშინ იმყოფებოდა, ამნაირადვე ბუნებრივი შედეგი იყო. ალექსანდრეს საკუთარ ოჯახშიც-კი, მოცილებები თუ არა, თანაპონაწილენი უკვე აღმოუჩნდნენ. თავის მთავრობასა და ვაზირებთან მას აღარ შეეძლო ისევე თავისუფლად ემოქმედნა, როგორც წინათ, როდესაც საქართველოს სახელმწიფოს მხოლოდ მეფეები განაგებდნენ და მათსა და ვაზირთა ნებისყოფაზე იყო ყველაფერი დამოკიდებული და სხვას არავის ჰქონდა უფლება ჩარეულიყო.

ალექსანდრე მეფე უკვე იძულებული იყო თავისი ძმებისა და ცოლშვილისათვისაც გაეწია ანგარიში: მათი აზრი და სურვილი უმნიშვნელო აღარ იყო. ხოლო, რაკი საქართველოს მეფე ცოლად წინანდებურად უცხო სამეფოების ასულს ვეღარ ირთავდა, არამედ რომელიმე თავისივე ქვეშევრდომის ასული მოჰყავდა ხოლმე ცოლად, ცოლის ნათესავებიც, უითარცა მეფესთან უფრო დაახლოვებულნი, სხვებზე მეტად გავლენიანი ზდებოდნენ. ბატონიშვილებიც ადგილობრივ ირთავდნენ ცოლებს, მათი ნათესაური კავშირიც სამეფო საგვარეულოს და სახლობას დიდგვარიან აზნაურთა გარკვეულ წრეს უახლოვებდა ხოლმე. ეს დიდგვარიან აზნაურთა დანარჩენ წრეებში ბუნებრივად შურსა და უკმაყოფილებას იწვევდა. ეს გარემოებავე საქართველოს მეფეს საშუალებას უსპობდა თავის ყველა ქვეშევრდომთან პირუთვნელობა და მიუკერძოებლობა დაეცვა: ნათესაობის გავლენის ანარეკლი მის მოქმედებაში უნებლიედ ჩანდა ხოლმე.

ყველაფერი ეს საქართველოს მეფის ხელისუფლების დასუსტებასა და გავლენიანობის შემცირებას უწყობდა ხელს. ეს გარემოება იმდროინდელს ძეგლებში გარეგნულადაც-კი არის აღბეჭდილი.

ალექსანდრე მეფის ხნიდან მოყოლებული, საქართველოს მეფეები თავიანთ სიგელებს წინანდებურად მარტო თავიანთი სახელით-კი აღარ აწერინებდნენ, არამედ შიგ თანამეცხედრეც, ძმებიცა და შვილებიც არიან დასახელებულნი, რომელთაც, რასაკვირველია, არავითარი უფლება არ ჰქონდათ. რომ საქმეებში ჩარეულიყვნენ, მაგრამ რომელთა ჩარევას უცილობელ საბუთს სიგელში მათი მოხსენების გარეშობა წარმოადგენს.

ასეთ პირობებში თვით მეფის ოჯახშიც, მის შვილთა შორის ისეთებიც აღმოჩენილყვნენ, რომელთაც ესეც აღარ დააკმაყოფილებდა და რომელნიც ამაზე მეტი ხელისუფლების ჩაგდებას ლამობდნენ. ალექსანდრე I-ის სიგელში თავისი უფროსი ვაჟიშვილი ვახტანგი თავისი სიცოცხლის დროსვე მეფეთა-მეფედ ჰყავდა დასახელებული. შემდეგში ალექსანდრე I-ის საბუთებში ვახტანგი მეფედ აღარ იხსენიება. მეფის ოჯახში განხეთქილება მომხდარა, რომელმაც აიძულა ასე არაჩვეულებრივად მოქცეულიყო და თავისი სიცოცხლის დროსაც თავისი ვაჟიშვილი მეფედ მოეხსენებინა.

1442 წელს ალექსანდრემ ქვეყნის მესაქეობას თავი დაანება. ბერად აღიკვეცა და, ათანასედ სახელდებული, სვეტიცხოვლის ეკედერში ცხოვრობდა. სამეფო ტახტზე-კი მის მაგიერ სწორედ მისი ვაჟიშვილი ბაგრატი ავიდა, რომელიც ალექსანდრეს თავის სიცოცხლის დროს რამდენიმე წლის წინად მეფედ ჰყავდა მოხსენებული. 1442 წელს ალექსანდრე 62 წლის იყო და მას ჯერ კიდევ შეეძლო სამეფო საქმეებს გასძლიოლოდა: ფიზიკურიცა და გონებრივი ძალაც ამისათვის მას ექნებოდა. მისი ენერგიული ბუნებაც უმოკმედო ბერმონაზონად ძნელი წარმოადგენია, ამიტომაც საფიქრებელია, რომ თავის საკუთარ ოჯახშივე ჩამოვარდნილი უთანხმოების გამწვავების ასაცლებლად, მან ამჯობინა თავის პატივმოყვარე შვილისათვის მეფობა თითონვე დაეთმო. ვიდრე განხეთქილება ჩამოეგდო და საქართველო განსაცდელში გაეხვია.

ვახტანგ IV-მ ალექსანდრის ძმ (1442 -- 1446 წ.)

ვახტანგ IV-ეს დიდხანს არ მოუხდა სამეფო ტახტზე ყოფნა. 1442 წელს განუფლებული ოთხი წლის შემდგომ ის უკვე მკვდარი ჩანს. მისი მეფობის შესახებ ძალიან მცირე ცნობები მოგვეპოვება და ისიც: რაც არის, დანამდვილებით ძნელი სათქმელია, რამდენად მის მეფობას ეხება. ეს ჯეჰან-შაჰის შემოსევის ამბავია. ვახტანგ IV ქართლის დიდგვარიან აზნაურ მოხელეებთან ბრძოლა ჰქონია, მათი მოლაღატური ქცევის გამო, კერძოდ ამილახორი ზევედგინიძე მას ასეთი ქცევისათვის შეუპყრია. ზევედგინიძეს მეფემ მამულიც ჩამოართვა, ყმებიც წაართვა. შემდეგ დაუპყრია და დასამწყვდევად ლიხთ-იმერეთში წაუყვანია. ეს უკვე იმ აზლილობის დასაწყისია, რომელმაც შემდეგში საქართველოს სახელმწიფოებრიობის მთლიანობა იმსხვერპლა.

ბრძოლა საქართველოს მთლიანობის დაცვის წინააღმდეგ

გიორგი მე-VII-ე ალექსანდრეს-ძე (1446 — 1466 წ.)

ვახტანგ IV-ის მაგიერ სამეფო ტახტზე საქართველოში 1446 წელს მისი ძმა გიორგი ავიდა. გამეფებისას ის 31—32 წლისა იყო და ქვეყნის მესაჭეობისათვის თითქოს საკმარის გამოცდილება უნდა ჰქონოდა.

გიორგი VII-ემ მთელი თავისი მეფობა ხელისუფლებისა და ბატონობის გამო ამტყდარს ბრძოლას შეალია. ამ ხანაში მთავრებმაც წამოყვეს თავი, უპირველესად მესხეთის მმართველმა. რომელმაც, როგორც ვიცით, უკვე XIII-ე საუკუნეში საქართველოს მეფისაგან დამოუკიდებლობა მოიპოვა. მართალია, გიორგი ბრწყინვალემ საქართველოს ეს გამდგარი თემი დაუბრუნა, მაგრამ თემურლენგის შემოსევის შემდეგ საქართველოს დასუსტებამ მესხეთის მთავარს აღბუღას კვლავ საღერღელი აღუძრა, რომ თავისი საბრძანებელი საქართველოს სამეფოდან გამოეცალკეებინა.

ბრძოლა მესხეთის მთავარს ყუარყუარასა და გიორგი მეფეს შორის

უთანხმოება ჯერ თვით მესხეთის მთავრების, ჯაყელთა ოჯახში დაიწყო: გაშწავდა ურთიერთობა აღბუღასა და მის ბიძას ყვარყვარას შორის, რომელთაგან უკანასკნელმა ხელისუფლების ხელში ჩაგდება მოიწადინა და მესხებს თავისკენ გადაბირება დაუწყო. აღბუღამ, თავისი ბიძის შეპყრობა გადაწყვიტა, მაგრამ ყვარყვარამ დაასწრო, 1447 წელს აღბუღას წინააღმდეგ გაილაშქრა და გაიმარჯვა.

დამარცხებული აღბუღა გიორგი მეფესთან წაივინა დახმარების სათხოვნელად. მაგრამ გიორგი მეფე რომ დახმარების აღმოსაჩენად მესხეთში მივიდა, ყვარყვარა მეფეს არ შებრძოლებია, არამედ გზაშივე დაუხვდა და მისი გულის მოგება მოიწადინა, უღანაშაულობა შეჰფიცა. მას ეგონა, რომ გიორგი VII-ე ასეთი ქცევისათვის მას დაუმადლებდა და ჯილდოდ მისცემდა, რაც სწავდა. მაგრამ გიორგი VII-ემ აღბუღას დაუჭირა მხარი და ათაბაგად ისევ აღბუღა დასტოვა, ყვარყვარა-კი თან წამოიყვანა.

ყუარყუარა უკმაყოფილო იყო და უსიამოვნება ბიძა-ძმისწულს შორის უკვე ყუარყუარასა და გიორგი მეფის უთანხმოებად იქცა.

1451 წელს რომ აღბუღა ათაბაგი გარდაიცვალა, გიორგი მეფემ ათაბაგობა ყვარყვარას უწყალობა, რომ ამით დაემშვიდებინა და მისი გული მოეგო. მაგრამ ყვარყვარა ათაბაგს მეფისაგან დამოუკიდებლობის მოპოვება მსურდა. 1459 წელს, როდესაც დასავლეთ ევროპაში საქართველოდან საერთო პოლიტიკური გეგმის შესახებ მოსალაპარაკებლად დესპანი უნდა ყოფილიყო წარგზავნილი, ყვარყვარა ათაბაგმა თავის საყუთარი დესპანიც გააყოლა.

შუაჩუშარა ათაბაგის ფართო გეგმა მესხეთის საქართველო-ს სამეფოდან გამოსაყოფად და ამის საწინააღმდეგოდ ბრძოლა.

ათაბაგმა თავისი სამფლობელოს საქართველოსაგან მარტო პოლიტიკურად ჩამოშორება-კი არ მოისურვა, არამედ უნდოდა მესხეთის მთელი საშუაგროც ქართული ეკლესიიდან გამოეყო. ამ მიზნით მან მაწყვერელი ეპისკოპოსის განდიდება მოიწადინა, რომ მისთვის თავის სამფლობელოს ყველა სხვა ეკლესიები დაექვემდებარებინა. ყვარყვარას მთელი მოქმედება საქართველოს პოლიტიკურ დანაწილებას უწყობდა ხელს და ქართველი ერის ინტერესებისათვის მოღალატური ნაბიჯი იყო.

საეკლესიო კანონების თანახმად ეპისკოპოსად არჩეული პირი უექველად უნდა მცხეთაში წასულიყო და საქართველოს კათალიკოსს-პატრიარქის მიერ სეკტიცხოველში ყოფილიყო ხელდასმული. საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი მესხეთის მთავრის განკერძოებით პოლიტიკას უბრძოდა და ყველა იმ საეპისკოპოსოდ არჩეულ პირებს, რომელნიც მესხეთიდან ჩამოდიოდნენ კურთხევამდის კატეგორიულად ფიცს და აღთქმას ადებინებდა, რომ ის საქართველოს მწყემსმთავრის ერთგული და საქართველოს მეფის მომხსენებელი და მლოცველი იქნებოდა. წირვა-ლოცვის დროს საქართველოს მეფის მოხსენება საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის გამონატულებას წარმოადგენდა და ყვარყვარა ათაბაგსაც სწორედ ამის მოსპობა ჰსურდა.

საქართველოს ეკლესიის მეთაურის შუაჩუშარა ათაბაგის პოლიტიკის საწინააღმდეგო ბრძოლის შედეგი

როდესაც ყუარყუარა დარწმუნდა, რომ საქართველოს ეკლესიის საქეთ-მპყრობელი მისი პოლიტიკური გეგმების ჩაშლას ლამობს, მაშინ მან გადაწყვიტა, რომ მაწყვერელობა და ეპისკოპოსობა უმცხეთოთ აღდილობრივ მიენიჭებინა. მაგრამ საქართველოს ეკლესიის მწყემსმთავარმა ამის საპასუხოდ, როგორც მაწყვერელი, ისევე სხვა საეკლესიო პირებიც, რომელთაც ამ გზით საეკლესიო თანამდებობის ხელში ჩაგდება იკადრეს. შეაჩვენა. შეჩვენებულ პირს საეკლესიო კანონებით მღვდელმსახურების ბრუნება აკრძალული ჰქონდა. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ამისათვის განკუთვნილი გასამრჯელოც მას აღარ შემოუფიქროდა. ამ საშუალებამ ძლიერი გავლენა მოახდინა და უნებლიედ გაჭირვებაში ჩაყარდნა იეს მირები იძულებულნი გახდნენ, რომ საქართველოს ეკლესიის საქეთ-მპყრობელთან შეთანხმების გუნებაზე დამდგარიყვნენ.

მაშინ ყვარყვარა ათაბაგმა ისარგებლა შემთხვევით, რომ საქართველო-ში მახლობელი აღმოსავლეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის ერთ-ერთი დიდი სამღვდლო პირთაგანი მოვიდა, რომელსაც მიზნად საქართველოში შემოწირულების შეგროვება ჰქონდა დასახული. ეს ბერ-ყენი მიტროპოლიტი საკმაოდ ცბიერი აღმოჩნდა: ყვარყვარასთან წინას-

წარ შეთანხმებით სწორედ იმის ქადაგებაზე დაიწყო. რაც თვითონ ყვარყვარა ათაბაგს სწადდა: რომ საქართველოს საპატრიარქო ეკლესიის მორჩილება სრულებით საეალღებულო არ იყო.

როცა ამ ბერძენმა მიტროპოლიტმა ჯიბეები საკმაოდ გაისქელა და საქართველოდან წავიდა, მესხეთის სამღვდლო პირები ისევ ისეთსავე მდგომარეობაში ჩავარდნენ, რა მდგომარეობაშიც წინათ იყვნენ: მათ დამცველი მოაკლდათ და, ან უნდა საქართველოს ეკლესიის მწყემსმთავარს დამორჩილებოდნენ, ანდა უნდა იმ გარემოებას შეჭრივებოდნენ, რომ მათ სამწყესოდან ქონებრივი შემოსავალი აღარ ექნებოდათ.

უხარყუარა ათაბაგის ბეგმის ჩაშლა და მართული ეკლესიის მთლიანობის შენარჩუნება

ქონებრივმა გაჭირებამ აიძულა ისინი. დაპმორჩილებოდნენ საქართველოს ეკლესიის მაშინდელ კათალიკოს დავითს, რომელიც ალექსანდრე I-ის შვილი იყო და რომელიც ქართული ეკლესიის მთლიანობის დაცვასთან ერთად საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის დაცვასაც თავის მოვალეობად სთვლიდა.

გაჭირებულ მდგომარეობაში მყოფი მესხეთის შეჩვენებული სამღვდლო პირები რომ მცხეთაში ჩავიდნენ, დავით კათალიკოსმა ამ პირების თხოვნა არ შეისმინა, სანამ ფიცის წიგნზე ხელი არ მოაწერინა, რომ საქართველოს ეკლესიის კათალიკოს-პატრიარქის ყოველ ბრძანებას დაუმორჩილებოდნენ, მისი ერთგული და საქართველოს მეფეთა მლოცავი იქნებოდნენ ყოველი წირვა-ლოცვის დროს. ვისაც კათალიკოს-პატრიარქი შერისხავდა, ისინი ვალდებულნი იყვნენ, რომ იმასთან კავშირი შეეწყვიტათ: შეჩვენებულ ეპისკოპოსებთან ერთად წირვა არ ეწირათ და, სანამ დასჯილნი შენდობას არ მიიღებდნენ, მათთან საერთო არაფერი ჰქონოდათ. ამავე აღთქმაში იყო აღნიშნული, რომ, თუნდაც ყვარყვარამ მაწყვერელობა, ან სხვა ეპისკოპოსობა შემოგვთავაზოს, სანამ ყვარყვარა და მისი შეჩვენებული ეპისკოპოსები თქვენს განკარგულებას არ დაემორჩილებიან. მანამდის ყვარყვარასაგან შემოძლეული ხელისუფლება არ მივიღოთ და უარყვართო.

ამ აღთქმის წიგნის პოლიტიკური მნიშვნელობა სრულებით ცხადა, დავით კათალიკოსი თავის მოვალეობად სთვლიდა, მისი განკარგულებაში მყოფი ყოველ საშუალებით ის დამლუპველი მიმართულება შეეჩერებინა, რომელსაც მესხეთის მთავარი დაადგა და რომელსაც მიზნად საქართველოს მეფისაგან სრული პოლიტიკური და საეკლესიო დამოუკიდებლობის მოპოვება ჰქონდა დასახული. ასეთი ენერგიული საშუალებითა და ბრძოლის წარმოების წესით, დავით კათალიკოსმა ბოლოს იმდენი მოახერხა, რომ ყვარყვარა ათაბაგმა თავისი წადილის მიღწევა ვერ შესძლო.

საქართველოს სამეფოს კოლიტიკური ვითარება და სამთავროებზე დანაწილება

ამ დროს საქართველო უკვე მკვეთრად იყო სამთავროებად დაყოფილი: აფხაზეთი და სამეგრელო ერთ სამთავროს წარმოადგენდა, რომლის სათავეში ბედიანი იდგა. გურია ცალკე სამთავროს წარმოადგენდა.

აფხაზეთ-სამეგრელოს მთავარი, ასეთი გაძლიერებისა და მიუხედავად, მაინც საქართველოს პოლიტიკურ საზღვრებში დაეტია და ჩამოშორების მიზანი ამ ხანაში მას დასახული არ ჰქონდა.

საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობა ჯერ დარღვეული არ იყო, მაგრამ რღვევის პროცესის დასაწყისი უკვე საკმაოდ მკაფიოდ დაეტყო.

სამთავროების კოლიტიკაში მომხდარი დიდი ცვლილება, ოსმალთაგან ბიზანტიის მოსპობა და ამის შედეგი

საქართველოს ასეთი შინაური ვითარება მეტად სახიფათო იყო იმ საერთაშორისო პირობების გამო, რომელიც მახლობელ აღმოსავლეთში ამ დროისათვის შეიქნა: საქართველოს ახალი ძლიერი პოლიტიკური მეზობლები გაუჩნდნენ.

შაჰროში რომ გარდაიცვალა. 1451 წელს, ერანის მბრძანებლად ჯეჰან-შაჰი გახდა. ქირმანიდან მოყოლებული საქართველოს საზღვრამდე მას უკვე მთელი მიწა-წყალი ეჭირა ხელში.

სამხრეთ-დასავლეთით საქართველოს უფრო საშიში მეზობელი, ოსმალეთი, გაუჩნდა. სულტანმა მუჰამედმა 1453 წელს ბიზანტიის სახელმწიფოს დედაქალაქი კონსტანტინეპოლიც-კი აიღო და მთელს მაშინდელ მსოფლიოში მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში ცნობილი ბიზანტიის იმპერია დედამიწის ზურგიდან ალიგავა. საქართველოსათვის ეს დიდი უბედურება იყო.

საქართველოს ამიერიდან დასავლეთის გზაც დაეწეო და დასავლეთთან უშუალო კავშირის ყოველგვარი შესაძლებლობა მოესპო. თუ წინათ მას მეზობლად სუსტი ბიზანტიის საკეისრო ჰყავდა, ესლა უკვე ძლიერი, საუცხოვოდ შეიარაღებული ოსმალეთის სახელმწიფო აღმოუჩნდა. ამით საქართველოს ყოველგვარი საშუალება მოესპო, რომ დასავლეთ ევროპის კულტურის აყვავების, რენესანსის ნაყოფიერს შემოქმედების წყაროს ვასცნობოდა და თვითონაც ასეთი აღორძინების მოზიარე გამხდარიყო.

სამხედრო და კოლიტიკური გეგმა ოსმალთა კონსტანტინეპოლიდან განსადევნად

დამახასიათებელია, რომ კონსტანტინეპოლის ოსმალთაგან აღებას ყველაზე უწინარეს დასავლეთ ევროპაში მიაქციეს ყურადღება. რომის პაპმა ნიკოლოზ V-მ მაშინვე სცადა ბიზანტიის დედაქალაქის თურქ-ოსმალთაგან განსათავისუფლებლად ჯვაროსანთა ომი მოეწყო. მაგრამ ვე-

რას გახდა. მისმა მოადგილემ კალისტ III-აც ევრაფერი მოახერხა. ორგზისი ცდის უნაყოფობისდა მიუხედავად, რომის პაპმა პიომ გადასწყვიტა დასახული მიზნისათვის ისეთი გეგმა შეედგინა, რომ მის განსახორციელებლად დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქრისტიანთა სახელმწიფოებს მიეღოთ მონაწილეობა: ოსმალეთის წინააღმდეგ დასავლეთ ევროპიდან უნდა წამოსულიყო მხედრობა, აღმოსავლეთის ქრისტიანებს კი, ოსმალთა სათანადო თემებში თურქთა ჯარის დასაბანდებლად, აღმოსავლეთიდან უნდა შეეტიათ.

რომის პაპმა პიომ თავის დესპანად ლუდოვიკო ბოლონიელი გამოგზავნა მახლობელი აღმოსავლეთის ქრისტიანი სახელმწიფოების განზრახულ გეგმაში მხურვალე მონაწილეობის მიღებაზე დასაყოლებლად.

რომის პაპის დესპანის საქართველოში მოსვლა და ქართველ პოლიტიკოსთა ფართო გეგმა

რომის პაპის დესპანი უპირველესად საქართველოს ესტუმრა, რადგან გეგმით ამ საქმეში სწორედ საქართველოს უნდა მიეღო მხურვალე მამხედრო მონაწილეობა. 1459 წელს ლუდოვიკო ბოლონიელმა გიორგი მეფეს თავისი ეკლესიის უფროსის გეგმა გადაუშალა ოსმალთა ხელიდან კონსტანტინეპოლის გამოსავლეჯად. ამ განზრახვამ საქართველოს პოლიტიკის მესვეურნი ისე გაიტაცა, რომ მათ ამაზე მეტის განხორციელებაკი გადაწყვიტეს.

მართალია, რომის პაპის დესპანის მოსვლისას, საქართველოში მეფეთმთავრებს შორის შინაური უთანხმოება იყო, მაგრამ 1459 წელსვე გიორგი მეფესა და მთავართა შორის ზავი დაიდო და განზრახული გეგმის განსახორციელებლად მსჯელობა დაიწყო.

რომის პაპსა და დასავლეთის პოლიტიკოსებს უპირველესად კონსტანტინეპოლის თურქთა ხელიდან გამოგლეჯა აინტერესებდათ, ქართველებისათვის-კი მარტო ეს საკითხი არ იყო საჭირობოტო. უნდოდათ ამ შემთხვევით ესარგებლათ და მცირე აზიაში თურქთა პოლიტიკური ძალა მოესპოთ, რომ მომავლისათვის მათი საშიშროება სამუდამოდ ჰქონოდათ თავიდან აცილებული.

რაკი ქართველ პოლიტიკოსთა აზრით გეგმა გაცილებით უფრო ფართო უნდა ყოფილიყო, მის განხორციელებას მეტი მონაწილენიცა და უფრო მრავალრიცხოვანი მამხედრო ძალაც სჭირდებოდა: ის მამხედრო ძალა, რომლის გამოყენაც საქართველოს შეეძლო, — 70 ათასი ჯარისკაცი, საკმარი არ იყო. ამიტომ საქართველოს პოლიტიკოსებმა გადასწყვიტეს, რომ უნდა მეზობელ ბერძნებისათვის, ტრაპიზონის სამეფოს ჯეისრისათვისაც და მცირე სომხეთის მმართველისათვისაც მიემართათ. შესაძლებელი იყო ოსმალთა წინააღმდეგ თვით მახლობელი აღმოსავლეთის იმ მაჰმადიან მმართველთა ძალაკი გამოეყენებინათ, რომელთაც ოსმალებთან დაუძინებელი მეტოქეობა და მტრობა ჰქონდათ.

საქართველოს პოლიტიკური მოქავეზირენი ოსმალთა წინააღმდეგ განზრახულს გრძოლავი

მოლაპარაკება მართლაც შეთანხმებით დამთავრდა. დავით ტრაპიზონის მეფე 30 ათასი ჯარისკაცისა და 30 კატარლის გამოყვანას შეპირდა, მცირე სომხეთის პატრონმა 20 ათასი მოლაშქრის გამოყვანა იკისრა და უკვე მართო მახლობელ აღმოსავლეთის ქრისტიან სამფლობელოების ჯარის რაოდენობა 120 ათასს მებრძოლამდე ავიდა და 30 სამხედრო კატარლაც ეყოლებოდათ.

ქართველმა პოლიტიკოსებმა რომ ირანის მბრძანებელს უზუნ-ჰასანს ოსმალთა წინააღმდეგ განზრახულ ლაშქრობაში მონაწილეობა შესთავაზეს, იმისდა მიუხედავად, რომ ისიც მაჰმადიანი იყო, მან იმ იმედით, რომ სამაგიეროდ შესაფერისს ტერიტორიულ ჯილდოს მიიღებდა, მონაწილეობის მიღება სინარულით იკისრა.

საქართველოს და მის მოქავეზირეთა დესპანების გამგზავრება დასავლეთ ევროპაში საბოლოო გეგმის შესაღვენად

ლუდოვიკო ბოლონიელის წინამძღოლობით ისინი საქართველოდან ჩრდილოეთის გზით გაემგზავრნენ. რადგან იმ დროს კონსტანტინეპოლზე მგზავრობა ხიფათის მეტს არაფერს უქადდა.

საქართველოს მეფის დესპანს ნიკოლოზ ტფილელს გარდა. ამ დესპანობაში მონაწილეობას იღებდა ყუარყუარა ათაბაგის ელჩი, ვილაც ქასადანი. დავით ტრაპიზონის კეისრისა — მიხეილ, მცირე სომხეთის მთავრის — მარალო და უზუნ-ჰასანისა მაჰმედი.

ჩრდილოეთის გზით მიმავლებმა უნგრეთისა და გერმანიის გზით იტალიაში გაემგზავრნენ, ზოლო 1460 წელს ყველა ეს პირები უკვე რომში იმყოფებოდნენ.

გეგმის ჩაშლა

საქართველოდან ჩასულ დესპან-ელჩებს რომში საზეიმოდ დაუხვდნენ: სასულიერო დასნიც მოაგებეს, სამთავროს სასახლეში შესაფერისი სადგომიც დაუმზადეს, მაგრამ მაინც რომში დესპანებმა სასიხარულო ვერა გაიგეს რა. რომის პაპის ყოველივე ცდა ამო გამოდგა. განზრახული ომის მოწყობა შეუძლებელი შეიქნა და საქმე უნდა მთლიანად ჩაშლილიყო. საქართველოდან და მახლობელ აღმოსავლეთიდან ჩასულ დესპანების კოალიციაზე ამ ამბავმა თავზარდამცემი შთაბეჭდილება მოახდინა. მაინც რომ გული არ გაეტეხათ, რომის პაპმა უჩრჩია: დასავლეთ ევროპის ქრისტიან სახელმწიფოების მესვეურთათვის პირადად ეთხოვათ, ამ გეგმის განხორციელებაში მონაწილეობა მიეღოთ.

1460 წელს საქართველოს დესპანები ჯერ საფრანგეთის მეფეს კარლოს VII-ის წარუდგნენ და ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში მონაწილეობა სთხოვეს, შემდეგ მისი შვილის ლუდოვიკის მეფედ კურთხევისადაც დაესწრნენ. მასაც სთხოვეს, მაგრამ არც ამით გამოსულა რამე.

შინაური ზავის ჩაშლა საქართველოში: გიორგი მეფესა და ყვარყვარა ათაბაგს შორის ბრძოლის განახლება

დღემოკლე აღმოჩნდა საქართველოს მეფე-მთავრებს შორის დადებული 1459 წლის ზავის ხელშეკრულებაც. ამაზე უფრო უარესი ის იყო, რომ საქართველოს შინაურობაში ისეთი დაუნდობელი მტრობა ატყდა, რომელიც საქართველოს საზღვრებზე მოზღვავებული მტრის მოქმედებას ყოველნაირად უწყობდა ხელს.

ყვარყვარა ათაბაგი ერთი იმ პირველთაგანი იყო, რომელმაც საქართველოში შინაური ბრძოლის კოცონი კვლავ დაანთო: განახლდა ბრძოლა გიორგი VII-ის და ყვარყვარა ათაბაგს შორის. მათი დამოკიდებულება იმდენად გამწვავდა, რომ სამხედრო ბრძოლითაც-კი დამთავრდა. მესხეთის მთავარმა საქართველოს მეზობლად მყოფი ერანის მბრძანებელი უზუნ-ჰასანიც-კი გამოიყენა. თუ წინათ უზუნ-ჰასანი საქართველოს მეფის მოკავშირე იყო ოსმალთა წინააღმდეგ განზრახულ ბრძოლაში, ესლა, ყვარყვარა ათაბაგის წყალობით, უზუნ-ჰასანი უნდა მას დაჰხმარებოდა თვით საქართველოს მეფის წინააღმდეგ. უზუნ-ჰასანი 1462 წელს მოვიდა სამცხეში და ყვარყვარა ათაბაგს საქართველოს მეფის წინააღმდეგ ბრძოლაში მიეშველა და ყუარყუარა ათაბაგმა გაიმარჯვა.

ბაგრატის აჯანყება გიორგი მეფის წინააღმდეგ და მისი გამარჯვება ჩიხორთან

ათაბაგის გამარჯვებამ საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა წინანდელზე უფრო გაართულა. მებრძოლთა შორის ბაგრატიც გამოჩნდა, რომელსაც ქუთაისის სანახებში, ე. ი. სამოქალაქოში, საქვეყნოდ გამრიგის თანამდებობა ჰქონდა და ამიტომ ქუთაისიც მას ექვემდებარებოდა. გიორგი მეფემ რომ ამ ბაგრატს ორჭოფული ქვევისათვის ქუთაისი წაართვა, ის გიორგი მეფეს უკვე ცხადად აუჯანყდა და ისეთს მდგომარეობაში ჩაადო, რომ ან სამხედრო ძალით უნდა დაემორჩილებინა, ან და მისთვის დაეთმო ასპარეზი.

მეფესა და აჯანყებულ ბაგრატს შორის სკანდას ციხისა და ჩხარის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ქ. ჩიხორთან 1463 წელს დიდი ბრძოლა მოხდა, რომელშიც გიორგი მეფე დამარცხდა.

დიდგვარიან აწნაურთა პოლიტიკური განსწინილება და ყუარყუარა ათაბაგის დაღუპვა

ბაგრატის ასეთი გამარჯვება მხოლოდ ზოგიერთი დიდგვარიანი აწნაურის მოლაღატურმა ქვეყანა შეაძლებინა. ზოგი ბაგრატის მომხრე იყო, ზოგი გიორგი მეფეს იცავდა. ბაგრატს გამარჯვების დროს გიორგი მეფის არა ერთი ერთგული აწნაური ჩაჰვარდნია ხელში. აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოსვლისას გიორგი მეფემაც ბაგრატის მომხრე დიდგვარიან აწნაურებს შავი დღე დააყენა.

თუმცა ბაგრატმა ჩიხორთან გაიმარჯვა. მაგრამ ქუთაისის დაპყრობა მაინც ვერ შესძლო, ვერც აღმოსავლეთ საქართველოში მოიკიდა ფეხი, გორიც ხელში ვერ ჩაიგდო. ამ რიგად ბრძოლის საბოლოო შედეგი ჯერ კიდევ გამოურკვეველი იყო, მაგრამ მარჯვე შემთხვევა ბაგრატს ყუარყუარა ათაბაგის 1465 წელს ჩადენილმა ღალატმა მისცა.

1465 წელს გიორგი მეფე თავისი ჯარითურთ ურჩი ყუარყუარა ათაბაგის დასასჯელად სამცხეში გაემართა. ფარავანზე დაბანაკებულ მეფესთან ათაბაგმა შებრძოლება არ მოისურვა, არამედ გამარჯვების მოპოვება ვერაგობით სცადა: მეფის შესაპყრობად და მოსაკლავად საიღუმლო შეთქმულება მოაწყო. გიორგი მეფეს ამ შეთქმულების ამბავი ერთმა განდობილმა კაროს კაცმა, იოთამ ზევედგინიძემ, აცნობა. თუმცა მეფემ ეს ცნობა არ დაიჯერა, მაგრამ მაინც თითონ, იოთამ ზევედგინიძის სრჩევით. იმ დამეს გაეცალა, იოთამ ზევედგინიძე-კი მეფის კარავში დაწვა. ყუარყუარა ათაბაგის თავსდამსხმელმა მოღალატეებმა, რომელთაც იქ საქართველოს მეფე ეგულებოდათ, სამეფო კარავში მწოლარე იოთამ ზევედგინიძე სასიკვდილოდ დასჭრეს.

გიორგი მეფის უარყუარა ათაბაგისაგან შეპყრობა და ბაგრატის გათავისუფლება

რაკი მეფე დარწმუნდა, რომ მოტანილი ცნობა სრული ჭეშმარიტება იყო, მან ყუარყუარა ათაბაგის სასტიკად დასჯა გადასწყვიტა. გამოძიებამ მღელვარება გამოიწვია. ყუარყუარა ათაბაგმა ამით ისარგებლა, მეფეს 1465 წელს უეცრად თავს დაეცა, ტყვედ ჩაიგდო და სამცხეში წაიყვანა.

კონსტანტინე ბატონიშვილმა იქიდან გამოქცევა მოახერხა და ჯერ გორის ციხეში გამაგრდა, მაგრამ შემდეგ ლიხთ-იმერეთში გადავიდა და ქუთაისის ციხეში შეიხიზნა.

ბაგრატმაც ამით ისარგებლა, ქართლში გადმოვიდა და 1466 წელს თავისი თავი სრულიადი საქართველოს მეფეთ-მეფედ გამოაცხადა. მისი მომხრე დიდგვარიანი აზნაურები დაფაცურდნენ და დავით ბატონიშვილს, რომელსაც დატრიალებული ამბებით გონება სრულებით დაბნეული ჰქონდა, შეუჩნდნენ, რომ მას ბაგრატი მეფედ ელიარებინა. ისიც ბაგრატს მიემხრო და მეფეთ-მეფედ აღიარა.

რაკი ბაგრატს ქართლში მოწინააღმდეგე უკვე აღარაყენ აღმოუჩნდა, ხოლო დასავლეთი საქართველოს დანარჩენი ნაწილი, ქუთაისის გარდა, იმავე ბაგრატს ჰქონდა დაპყრობილი, ამიტომ კონსტანტინე ბატონიშვილსაც, რომელიც ქუთაისის ციხეში იმყოფებოდა, დიდხანს წინააღმდეგობის გაწევა აღარ შეეძლო. ამიტომ უკვე 1468 წელს ბაგრატი და კონსტანტინე შეთანხმდნენ: კონსტანტინე ბატონიშვილმა ბაგრატის მეფეთ-მეფობა სცნო, ხოლო ბაგრატმა კონსტანტინე ბატონიშვილი თავის სიგელში ძმადაც-კი გამოაცხადა.

გიორგი მეფის უზარაუარა ათაბაგისაგან განთავისუფლება და ბაგრატის წინააღმდეგ ბრძოლის ამაო ცდა

ეხლა-კი ყუარყუარა ათაბაგი დარწმუნდა, რომ მისგან ატეხილი არე-ულობით ყველაზე მეტად სხვამ ისარგებლა. მისთვის გაცილებით უფრო ზელსაყრელი იყო, რომ მოწინააღმდეგედ უფრო სუსტი ნებისყოფის პატრონი გიორგი VII-ე ჰყოლოდა, ვიდრე ისეთი ენერგიული პიროვნე-ბა, როგორიც ბაგრატი გამოდგა. ამიტომ ყუარყუარამ გიორგი მეფე ტყვეობიდან გამოუშვა, რომ გიორგისა და ბაგრატს შორის ბრძოლა ატე-ხილიყო.

თუმცა განთავისუფლებულმა გიორგი მეფემ თავის ხელისუფლების და-საბრუნებლად ქართლში ბრძოლა დაიწყო, მაგრამ დიდგვარიან აზნა-ურთა წრეში ბაგრატს უკვე ბლომად ჰყავდა მომხრენი, გიორგი მეფეს-კი ისეთი დაბნეულობა ეტყობოდა, რომ არ იცოდა დიდგვარიან აზნაურ-თა შორის ვის მიჰნდობოდა და ექვეით თავისსავე ერთგულ ყმებსაც-კი, აღარ ენმარებოდა. როდესაც ბაგრატი მათ წინააღმდეგ მოქმედებას იწ-ყებდა ხოლმე, გიორგის მეფეთ-მეფობის დასაბრუნებლად უკვე ყოველ-გვარი საშუალება დაკარგული ჰქონდა. ისიც შექმნილ ვითარებას შე-ურიგდა და კახეთში გადავიდა.

ბაგრატ მე-VI-ე (1466 — 1478 წ.)

თუმცა ბაგრატ VI-ე 1466 წ. იქცა იმიერ-ამიერ საქართველოს მეფეთ-მეფედ, მაგრამ მხოლოდ 1468 წლისათვის შესძლო მან თავისი ხელი-სუფლების განმტკიცება.

27 წლის იყო როდესაც ბაგრატი მეფეთ-მეფედ იქცა. თუმცა ის ლა-მაზი და ტანადი კაცი იყო. მაგრამ ახირებული ქცევა ჰქონია, სიღინჯე ჰკლებია. უაღრესად მკაცრი და დაუზოგავი მმართველიც გამოდგა.

ბაგრატ VI-ე საბრძანებლის ფართობი და საზღვრები

ბაგრატი თავის თავს სრულიადი საქართველოს მეფეთ-მეფედ და აფ-ხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფედ, შარვანშად და შაჰანშად, ყოვლისა აღმოსავლეთ-დასავლეთის მპყრობელ ხელმწიფედ ასახელებდა, ნამდვილად-კი უკვე კარგა ხანია, რაც ისტორიულად შე-ქმნილი ეს წოდებულება რეალურ პოლიტიკურ ვითარებას აღარ შეეფე-რებოდა.

ბაგრატ მეფის უშუალო მფლობელობაში მყოფი მიწაწყლის და-სავლეთის საზღვარი ცხენის წყლიდან იწყებოდა, მთელი დანარჩენი ლიხთ-იმერეთი შემოდიოდა და აღმოსავლეთ საქართველოში კახთა მე-ფის საზღვრამდე აღწევდა.

საბედიანო

საბედიანოს მთავარს, ბათომს გარდა, კიდევ სამი ქალაქი ეკუთვნოდა: აფხაზეთში მდებარე სებასტოპოლი, შავი ზღვის სანაპიროზე ფოთი და შემდეგ კიდევ ერთი, აბრეშუმის ტილოსი და თაფლის, სავაჭრო ცენტრი, სადაც სავარეო ვაჭრობა სწარმოებდა ხოლმე. საბედიანოს სამთავროს სათავეში ბედიანი იდგა, რომელსაც ქართულ ძეგლებში დადიან-გურიელი ეწოდება. ბედიანი, იგივე დადიან-გურიელი, ქართულ წყაროებში დიდი ერთსათვე-ერისთავის წოდებულობით არის ხოლმე მოხსენებული. 1470 წლიდან მოყოლებული 1474 წლამდის ბედიანად შამადავლა იყო.

თუმცა ბაგრატ VI-ის სამფლობელო დასაველეთით ცხენის წყლიდან იწყებოდა, მაგრამ საბედიანო მაინც მას ემორჩილებოდა, როგორც უზენაეს საჭეთმპყრობელს.

მ ე ს ხ ე თ ი

საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის თემს მესხეთი წარმოადგენდა, რომელიც ყუარყუარა ათაბაგს ჰქონდა ხელთ, საქართველოდან გამოყოფის დაუცხრომელი წადილით შეპყრობილს ჯაყელთა საგვარეულოს ამ წარმომადგენელს. საათაბაგო ამ დროს დიდი სამფლობელო იყო: ჭოროხს იქით მდებარე მიწა-წყალი, მართალია, ოსმალეთის სახელმწიფოს ჰქონდა ჩაგდებული ხელში, მაგრამ დანარჩენი მესხეთი ყუარყუარა ათაბაგის ხელში იყო. ყუარყუარა ათაბაგს მეზობელთა შორის ძლიერი მბრძანებლის სახელი ჰქონდა დამსახურებული. მაინც ის თავის თავისთვის სხვა წოდებულობას, საქართველოს ათაბაგისა და სამცხის სპასალარის გარდა, არ ხმარობდა. ასევე უწოდებდნენ მას სხვა თანამედროვენიც.

ბაგრატ VI-ის სამფლობელოს სამხრეთ-აღმოსავლეთის საზღვარი

ბაგრატ VI-ის სამეფოს სამხრეთ-აღმოსავლეთის საზღვარი ლოქის მთის გასწვრივ იყო, ლორეს ველი და მთელი მთიანეთი-კი უზუნ-ჰასანს ეჭირა, ე. ი. ერანის მფლობელის ხელში იყო. მას ლორეს ციხეში თავისი თურქი მეციხოვნენი ჰყავდა, რომელნიც ამგვარად ამ ძლიერ ციხეს ქართველთა შესაძლებელი თავდასხმისაგან იცავდნენ. ამრიგად ჭვეყნის დასაცავად ესოდენ მნიშვნელოვანი ციხე საქართველოს დაკარგული ჰქონდა.

ბაგრატის საბრძანებელში ორი დიდი ქალაქი, ქუთაისი და ტფილისი იყო. ტფილისი ისევე, როგორც წინათ დედაქალაქად ითვლებოდა, ბაგრატიც იქ იმყოფებოდა. ქუთაისი უკვე ძალზე დაპატარავებული იყო. იქ გორაზე ბაგრატ III-ის ტაძარი იდგა და ციხე-ქალაქი-კი რიონის გამოღმა ველად იყო მოთავსებული. ციხესა და ქალაქს ქვის ხიდი აერთებდა ერთმანეთთან. სამეფო სასახლე რიონის პირას იყო აშენებული. და-

საელეთ საქართველოში ბაგრატ VI-ეს ძლიერ ციხედ სკანდაც ჰქონდა მიჩნეული. იქ ბაგრატ VI-ის საზაფხულო სასახლე იყო. ქართლის შუა გულში სხეებზე უფრო მნიშვნელოვანი გორის ციხე იყო, მაგრამ ამ დროს გორის ციხე ხის ნაგებობას წარმოადგენდა.

საქართველოს დედაქალაქი ტფილისი, რომელიც ძველად თავის სიდიდითაც და სიმდიდრითაც იყო განთქმული, ისევ ლამაზი იყო, მხოლოდ მტრის მრავალგზისი შემოსევის წყალობით ამ ხანისათვის უკვე აგრეთვე დამცრობილა. მხოლოდ ის უბნები, რომელთათვისაც მტერს თავისი მსახურელი ხელი არ ჰქონდა დადებული, იმ ხანაშიც კარგა მჭიდროდ იყო დასახლებული. მთაზე აგებული ტფილისის ისნის ციხე იმ დროისათვისაც კარგ და მაგარ ზღუდედ ითვლებოდა.

ბრძოლა ერანსა და ოსმალეთს შორის და უზუნ ჰასანის საქართველოში შემოსევის საწყადისი

უზუნ-ჰასანი, როგორც ვიცით მზად იყო ქართველებთან ერთად ემანა ოსმალეთის წინააღმდეგ, ოღონდ-კი ამისათვის ჯილდოდ ის საბრძანებელი ჩაეგდო ხელში, რომელზედაც ასე ეპირა თვალი. როდესაც ეს ოცნება უნიადაგო გამოდგა, ამ დროიდან მოყოლებული უზუნ-ჰასანი განზრახ ეზმარებოდა თითოეულ პირს, რომელიც ოსმალებს აუჯანყდებოდა. 1471 წელს ოსმალებმა ყარამანის ამირას აჰმედს სამფლობელო წაართვეს. იგი მაშინვე უზუნ-ჰასანთან გაიქცა, რომელმაც ამ შემთხვევით ისარგებლა და თავისი მრავალრიცხოვანი ლაშქრითურთ ოსმალეთს შეესია. ერანის მბრძანებელმა ოსმალების დამარცხება მოახერხა, ყარამანის სამფლობელოს დიდი ნაწილი ხელში ჩაიგდო და თავის ყმადნაფიცად ამირა აჰმედი დასვა. უზუნ-ჰასანი ამ დროს მხოლოდ ამით დაკმაყოფილდა.

ოსმალებმა, 1472 წელს ერანელთა განადგურება ადვილად შესძლეს. შემდეგ დასასჯელად მრავალრიცხოვან ჯარითურთ თითონ ოსმალეთის სულტანი მუჰამედიც წამოვიდა. უზუნ-ჰასანი განსაცდელში ჩაეარდა, ამიტომ საქართველოს სთხოვა დახმარება, მაგრამ საქართველოს მთავრობამ უარი შეუთვალა.

უზუნ-ჰასანისა და სულტან მუჰამედის სამხედრო ძალებს შორის თერჯანის მახლობლად მომხდარს ბრძოლაში უზუნ-ჰასანი ისე დამარცხდა, რომ მას ომის გაგრძელება აღარ შეეძლო.

უზუნ-ჰასანის საქართველოში შემოსევა

ერანის ბატონმა გადასწყვიტა საქართველო დაუხმარებლობისათვის სამაგალითოდ დაესაჯა, მაგრამ იმ დიდ სამზადის, რომელსაც საქართველოს წინააღმდეგ გამოსალაშქრებლად აწარმოებდა, საიდუმლოდ იცავდა. საქართველოს მთავრობის შესაცდენად მაშინაც, როდესაც ის 1477 წელს თავის მრავალრიცხოვანი ჯარითურთ დაიძრა, საქართველოზე მომავალში

40 ათასი ცხენოსანი და ქვეითი ჯარისკაცისაგან შედგარი თავისი ლაშქარი შეიღი დღის განმავლობაში სულ სხვა გზაზე დააყენა და მხოლოდ შემდეგ მან თავის სამხედრო ძალას უეცრად პირი საქართველოსაკენ აბრუნებინა.

ამ გვარად ერანის მბრძანებელს შეეძლო სრულებით მოუშინადებელს ბაგრატ VI-ს თავს დასხმოდა. უზუნ-ჰასანის ლაშქარმა ტფილისამდე მოაღწია. ქართველებმა მხოლოდ აყრა და გახიზვნა მოასწორეს: ტფილისსა და მის მთელ სანახებში ერანის ლაშქარს საშუალება ჰქონდა სოფლები და ნაგებობანილა გაენადგურებინა. აქედან მან თავისი სამხედრო ძალა გორისაკენ დასძრა, მაგრამ იქაც ხალხი ყველგან გახიზნული დახედა. ამრიგად უზუნ-ჰასანმა ტფილისიცა და გორიც უბრძოლველად ჩაიგდო ხელში.

ბაგრატ VI-ის უშფოება და დაჯავშნის ცდა

ბაგრატმა გადასწყვიტა უზუნ-ჰასანს დაჰზავებოდა. უზუნ-ჰასანმა ზავის საფასურად საქართველოს 16 ათასი დუკატი (ე. ი. ოქროს ფული) ყოველწლიური ხარკის გადახდა მოსთხოვა. ამასთანავე ტფილისის, ვითარცა მნიშვნელოვანი სავაჭრო ცენტრის, ხელში ჩაგდებაც ჰქონდა გადაწყვეტილი. თუმცა ბაგრატ VI-ემ თანხმობა შემოუთვალა უზუნ-ჰასანს ფულის გადახდაზე. მაგრამ, შემდეგ ამაზე გაცილებით ნაკლები შეაძლია და საზავო მოლაპარაკება ამის გამო შესწყდა. უზუნ-ჰასანმა მაშინვე განაახლა ბრძოლა საქართველოს წინააღმდეგ და მოქმედების ასპარეზად სამცხე აქცია.

უზუნ-ჰასანთან დადებული ზავის აპრობები და შედეგი

ყუარყუარა ათაბაგი, რომელიც საქართველოს მეფესთან ბრძოლაში ასე დახელოვნებული იყო. ერანის მფლობელს, თავის წინანდელ მოკავშირეს, მაინც ვერ გაუმკლავდა. ბაგრატ VI-ემ და ყუარყუარა ათაბაგმა ისევ დაზავება ირჩიეს: 16 ათასი დუკატის გადახდას დათანხმდნენ და ყოველწლიური ხარკის მიცემაც კი იკისრეს. უზუნ-ჰასანი ამის შემდგომ საქართველოს საზღვრებიდან გავიდა, მაგრამ ლორეს ველი მაინც წინანდებურად თავისად დაიჭირა. არც ტფილისი დასცალა, 6 ათასი ტყვეც წაიყვანა საქართველოდან.

საქართველოს დამარცხების მიზეზი

ამ გვარად საქართველო მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდა. შინაური შუღლისა და დამლუპველი ბრძოლის შედეგი მთელი თავისი საშინელებით ვამოწყლავდა. ბაგრატ VI-ე და ყუარყუარა ათაბაგი თავიანთი უგუნური პოლიტიკის მსხვერპლი თითონვე შეიქნენ: საქართველოს ჯერ კიდევ გიორგი მეფის დროს, 70 ათასი ჯარისკაცის გამოყვანა შეეძლო, უზუნ-ჰასანს-კი 40 ათასზე მეტი მოლაშქრე არ მოუყვანია თან, როდეს

საც საქართველოს შემოესია. საქართველოში რომ თანხმობა ყოფილიყო, ცხადია, საქართველოს არამც თუ მტრის მოგერიება შეეძლო, არამედ თითონაც წამაგვიროს გადახდის საშუალება ექნებოდა და უზუნ-ჰასანის დამარცხებასაც შესძლებდა, მაგრამ შინაური ბრძოლით და ქვეყნის აოხრებით გაწამებული ხალხი და პოლიტიკურად დაქუცმაცებული საქართველო მტრის თარეშის ასპარეზად უნდა ქცეულიყო.

კოსტანტინე მეფე

ბაგრატ VI-ე გარდაიცვალა თუ არა, სამეფო ტახტზე ასეა მისმა შვილმა ალექსანდრემ სცადა. მაგრამ მეფობა ვერ შეინარჩუნა და რაჭა-ლეჩხუმში გამაგრდა. ბაგრატ VI-ის მიიგერ 1479 წ. კოსტანტინე ბატონიშვილი გამეფდა, რომელიც გიორგი VII მეფეთ-მეფის ძმის დიმიტრის შვილი იყო.

კოსტანტინეს საბრძანებელი. კოსტანტინეს პატარა საბრძანებელი-და ჰქონდა ხელთ: ჰერეთ-კახეთი-კი აღარ ემორჩილებოდა. ჰერეთ-კახეთს უკვე თავისი მეფე ჰყავდა: 1476 წლითგან იქ გიორგი მეფეთ-მეფის ძე ალექსანდრე მეფობს. კოსტანტინე მეფეთ-მეფე და ალექსანდრე კახთა მეფე ერთმანეთს დაეზავნენ და თავიანთი სამფლობელოების საზღვრებზედ საბოლოოდ შეთანხმდნენ.

არადეთის ბრძოლა და ალექსანდრეს გამეფება იმერეთში. კოსტანტინემ მეფეთ-მეფობა დიდი ხნით ვერ შეინარჩუნა: განახლდა ბრძოლა მასა და სამცხის ათაბაგს ყუარყუარას შორის, რომელიც 1483 წლ. აგვისტოში არადეთთან მომხდარი სამხედრო შეტაკებითა-კი დამთავრდა. ყუარყუარა ათაბაგმა გაიმარჯვა. კოსტანტინე მეფის დამარცხებით მაშინვე რაჭა-ლეჩხუმში გამაგრებულმა ალექსანდრე ბატონიშვილმა, ბაგრატ VI-ის ძემ, ისარგებლა და ლიხთ-იმერეთი ჩაიგდო ხელში. ამ წაირად ლიხთ-იმერეთისა და ლიხთ-ამერეთის პოლიტიკურ მთლიანობას უკანასკნელი საყრდენი-კი გამოეცალა: ამერეთი ხომ უკვე ისედაც იმდენად იყო შემცირებული, რომ კახეთ-ჰერეთი ცალკეულ კახთა სამეფოდ იქცა. ესლა ლიხთ-იმერეთის უმთავრესი ნაწილიც იმერეთის სამეფოდ გამოეყო.

კოსტანტინეს ამაო ცდა ხაკუთარი ძალით მთლიანობის აღსადგენად

კოსტანტინე მეფე ალექსანდრეს ქუთაისითგან განსადევნად დას. საქართველოში გადავიდა და შეებრძოლა. სამეგრელოს მთავარი ლიპარტი დადიანი კოსტანტინე მეფეს მიეშრო და ალექსანდრე იძულებული იყო ქუთაისითგან გასცლოდა. მაგრამ ერანის ბრძანებლის აღმ. საქართველოში შემოსევამ კოსტანტინეს ლიხთ-იმერეთი მიატოვებინა ისე, რომ ალექსანდრემ, ბაგრატის ძემ, 1489 წ. ქუთაისის კვლავ ხელში ჩაგდება მოახერხა.

კოსტანტინეს გეგმა დასახული მიზნის ხაგარეო პოლიტიკის საშუალებით მისაღწევად. კოსტანტინე მეფემ საქმის გამოსწორება გარეშე მოკავშირეების დახმარებით მოისურვა. ამ მიზნით 1492-1496 წ. შუა კოსტანტინე მეფემ თავისი დესპანი ხუცესი ნილოსი ეგვიპტის მბრძანებელთან

მამლუკ ხალიფა აშრაფ სეიფ-ად-დინ კაიტებისთან (1468-1496 წ.) გაგზავნა, რომელმაც საქართველოს მეფის მოცუქული ქაიროში კარგად მიიღო. ქაიროთან იერუსალემში მოსულმა დესპანმა ნილოსმა, ესპანიის დედოფლის იზაბელას დესპანებისაგან არაბთა ესპანიიდან საბოლოოდ განდევნის ამზავი შეიტყო. ამით გაზარებულმა კოსტანტინე მეფის დესპანმა ზუცესმა ნილოსმა ესპანიის დედოფლის დესპანი საქართველოში მოიყვანა.

კოსტანტინე მეფის ეპისტოლე ესპანიის დედოფლის იზაბელასადმი. კოსტანტინე მეფესა და მის მრჩეველთ ესპანიის მზრძანებლის ძლევამოსილებამ აფიქრებინა, რომ ასეთ გამარჯვებულს სახელმწიფოს საქართველოსთვის შეეძლო შეეღო. ამიტომ კოსტანტინე მეფემ იზაბელა დედოფლის დესპანს თავისი მოციქული ზუცესი ნილოსი გააყოლა, რომელსაც თან რომის პაპისა და ესპანიის მზრძანებლისადმი მიწერილი ეპისტოლეები გაატანა. ამ წერილობით მიმართვას გარდა, ნილოსს უფრო მეტად სიტყვიერად ჰქონდა საიდუმლო მოლაპარაკება დავალებული.

1495 წ. კოსტანტინე მეფეს ესპანეთის დედოფლის იზაბელასადმი მიწერილ ეპისტოლეში არაბეთის დამარცხება-განდევნის გამო სიხარულით აცხებულს აგონდება ამის საწინააღმდეგო შემაძრწუნებელი პოლიტიკური მდგომარეობა, რომელშიც აღმოსავლეთის ქრისტიანობა ჩავარდა: კონსტანტინეპოლი და ბიზანტია ისევე, როგორც ტრაპიზონის საეპისკოპოსო, მოისპენენ და ოსმალთ ეპყრათ ზელში. ასეთი ბედი ეწია სერბთა სამეფოსაც. საქართველოშიც ჩვენს თავს დიდი განსაცდელი დაგვტრიალებსო. ჩვენ მტრებს ჩვენთვის ბევრი უბედურება მოუყენებიათ და ყოველთვის სამი პირობის ასრულებას გეტხოვენ ზოლმე: დიდი ხარკი გადაიხადეთ, ჩვენთან ერთად იბრძოლეთ და გამაჰმადიანდითო. ჩვენი მტრები, მაჰმადიანნი, მრავალრიცხოვანნი არიან, ჩვენ კი, კოსტანტინეპოლისა და ტრაპიზონის ქრისტიან სამეფოების გაქრობის შემდეგ, მახლობელ აღმოსავლეთში მარტოდ-მარტონი-და დავრჩით და ამის გამო ჩვენც დამდაბლებულნი ვართო. მაგრამ ისევე, როგორც თქვენმა არაბებზე მანდაურმა გამარჯვებამ მაჰმადიანი, — სპარსნი, თურქნი და არაბნი, — შეაშფოთა, ასევე თქვენმა გამარჯვებამ ჩვენ გაგვახარა, მეტადრე, როცა გავიგეთ, რომ ზოგიერთი მანდაური მეფეებიც თქვენი მოკავშირენი არიან და ქრისტიანეთა ასეთი სიყვარულითა და თანხმობით უზრუნველყოფილი ხართო. გვედრებით, ნუ დაიყოვნებთ და პირდაპირ კონსტანტინეპოლზე გამოილაშქრეთო. მეც პირადად, ჩემი დესპანი დაბრუნდება თუ არა და შესაფერის ამბავს მომიტანს, შეილითა და მთელი ჩემი ლაშქრითურთ თქვენთან ერთად საბრძოლველად წამოსვლისათვის განმზადებული ვიქნებო.

კონსტანტინე მეფის იმედის გაცრუება და ამის მიზეზი. ისევე, როგორც გიორგი VII დასავლეთ ქრისტიანეთა და საქართველოსა და მისი მოკავშირეების შეერთებული სამხედრო მოქმედების ფართო გეგმა თავითგანვე ჩაიშალა, უნიადაგო პოლიტიკურ ოცნებას წარმოადგენდა კონსტანტინე მეფის გეგმაც. წინანდელთან შედარებით, კოსტანტინე მეფის დროს

საქართველოს შინაური მდგომარეობა იმდენად გაუარესებული იყო, რომ თუ გიორგი VII შეეძლო დას. ევროპის ქრისტიან სახელმწიფოთა მესვეურებისათვის მიეწერა და დაეჯერებინა, რომ მათთან ერთად საბრძოლველად მთელი საქართველო ყველა თავისი ნაწილებითურთ გამოვიდოდა, კონსტანტინე მეფეს თავის შვილისა და თავისი საკუთარი ძალღონის გამოყენების გარდა ველარავის ჰპირდებოდა. თუ რამდენიმე ათეული წლის წინათ საქართველოს მთლიანი სამხედრო ძალის შეპირებითაც არა გამოვიდა რა, როგორ შეიძლებოდა კონსტანტინეს დროინდელს ვითარებას ვისთვისმე დას. ევროპაში ასეთი ომის ატეხა გაეხედინებინა? დასასრულ აღსანიშნავია, რომ საქართველოს პოლიტიკოსებს ესპანიის სამეფოს სამხედრო ძლიერებაზეც გადაჭარბებული წარმოდგენა ჰქონიათ, ვერ გაუთვალისწინებიათ, თუ რა დიდი მანძილისა და, მაშასადამე, რამდენი დაბრკოლების დაძლევა იყო საჭირო, რომ ესპანიითგან კონსტანტინეპოლის წინააღმდეგ დაეწყოთ ბრძოლა.

ყუარყუარა ათაბაგისა და ქაიხოსროს სიკვდილი და მწეკაბუჯის გაბატონება მესხეთში. ძალზე მოხუცებული ყუარყუარა ათაბაგი რომ 1498 წ. გარდაიცვალა, მის მაგიერ მესხეთის მთავრად მისი უფროსი ვაჟიშვილი ქაიხოსრო გახდა. მაგრამ ქაიხოსრო ათაბაგიც 1500 წელს მოკვდა და მის მაგიერ მესხეთის პატრონად ქაიხოსროს მომდევნო ძმა მწეკაბუჯი დაჯდა. თუმცა მთელ მესხეთს ის განაგებდა, მაგრამ ამირსპასალარად და ათაბაგად მწეკაბუჯი-კი არა, არამედ ქაიხოსროს შვილი ყუარყუარა ითვლებოდა.

მწეკაბუჯის მშვიდობიანი გონიერი პოლიტიკა. თავდაპირველად მწეკაბუჯს კონსტანტინე მეფესა და საქართველოს ეკლესიის კათალიკოს-პატრიარქთან წესიერი და მშვიდობიანი დამოკიდებულება ჰქონდა. იმ განკერძოების პოლიტიკას, რომელსაც ყუარყუარა ათაბაგი აწარმოებდა და მიზნად მესხეთის საქართველოთგან სრული ჩამოშორება ჰქონდა დასახული, მწეკაბუჯი არ მისდევდა. პირიქით, კუმურდოს საეპისკოპოსოს მღვდელმთავრის თანამდებობის განთავისუფლების შემდეგ, მწეკაბუჯმა კუმურდოელად არჩეული გერასიმე საკურთხეველად აბზაზეთის კათალიკოსთან კი არ გაგზავნა, არამედ მცხეთაში საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქ ევაგრესთან. ამით ის მეფის უზენაესობასაც სცნობდა და ქართული ეკლესიის განუყოფელობასაც.

მწეკაბუჯისა და კონსტანტინე მეფის გადამტერება და მესხეთის ბატონის უკუღმართს პოლიტიკურ გზაზე დადგომა. შემდეგ მეფე კონსტანტინე და მწეკაბუჯი „შემდურდეს“ და მესხეთის მესაქემ თავისი მამის პოლიტიკის განხორციელებას მიჰყო ხელი. მწეკაბუჯის პატივმრცხვარობას უკვე საზღვარი აღარ უჩანდა: მის ხელში შემყურე და მისი ქონებრივი წყალობის მოიმედე ანტიოქიის პატრიარქი დოროთეოსი, რომელიც იმ ხანებში მესხეთს იყო საკალმასობოდ მოსული, მწეკაბუჯს „დიდი პატრონის“, „დიდი მეფისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა ხელმწიფის“ სახელითაც-კი ამკობს.

მწეკაბუჯისა და დოროთეოს პატრიარქის ღონისძიება საქართველოს

ეკლესიის მთლიანობის დასარღვევად. ანტიოქიის პატრიარქი დოროთეოსი იმდენად იყო მზეკაბუთის წადილითა და ქცევით წაქაზებული, რომ საჭიროდ სცნო აღენიშნა მზეკაბუთის ვითომც და „ღვთის მოშიშობა და მართლმადიდებლობა“ და დაეგმო „უსჯულობა მეფეთა (ე. ი. კონსტანტინე) და ერისა მათისა“. პატრიარქი დოროთეოსი სრული გულადხილობით თითონვე აღიარებს, რომ „ბრძანებითა ვიძულენით თქუამად ამას დიდისა პატრონის მზეკაბუთის მიერ“-ო. ანტიოქიის პატრიარქი გვიმელანებს მზეკაბუთის პოლიტიკურ ზრახვას, რომ კონსტანტინე მეფის საბრძანებელი მას ხელში „თვინიერ ბრძოლისა“ ჩავარდნოდა, რომ მისი ჯარი „თვინიერ კუთვებისა“, ე. ი. უბრძოლველოდ გაქცეულიყო „ღვთისმოშიში“ და „ღვთისმოყუარე“ მზეკაბუთის წინაშე. ამ რიგად მესხეთის მესვეური ქართლის მეფის ხელში ჩაგდებაზეც-კი ოცნებობდა.

მაგრამ ეს უფრო შორეული მიზანი იყო. ჯერჯერობით-კი მას მესხეთის ყველა სამწყობებისა და ეკლესიის ჩამოშორება ჰქონდა გადაწყვეტილი. დასახული მიზნის მისაღწევად მზეკაბუთმა ანტიოქიის პატრიარქს დოროთეოსს აწყურის ეპისკოპოსი მესხეთის ეკლესიის უფროსად გამოაცხადებინა და მესხეთის ყველა ეპისკოპოსების ეკლესიის უფლება მიანიჭებინა. პატრიარქმაც თავისი უხვი მწყალობელის წადილი ასარულა, თუმცა საეკლესიო კანონებით ამის არავითარი უფლება არ ჰქონდა. ამ რიგად, არამც თუ საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა არ გამოსწორებულა, არამედ ის კავშირიც-კი, რომელიც მანამდე ოდნავ მაინც კიდევ იყო შერჩენილი. შესწყდა.

საქართველოს ვითარება მეთხუთმეტე საუკუნეში

საქართველოს ეკონომიური მდგომარეობა მე-XV საუკ.

თითქმის მთელი მეთხუთმეტე საუკუნის განმავლობაში ბრძოლა სწარმოებდა საქართველოს განმაახლებელსა და დამაქვეთებელს ძალას შორის. თემურლენგთან წლობის განმავლობაში მიმდინარე ომმა, მეტადრე თემურლენგისაგან ბრძოლის წარმოების წესად ეკონომიური ომის გამოყენებამ, საქართველოს ქონებრივი კეთილდღეობის თვით საფუძველიც-კი მოუსპო. რაღა აღადგენდა გაკაფულ ბალ-ვენახებს და მტრის ხელით განადგურებულს სასოფლო მეურნეობის სხვა დარგებს... რამდენი დრო და რამდენი ძალა, მუშახელი იყო ამისათვის საჭირო? ბრძოლის დროს გაწყვეტილი და ომის მსხვერპლად ქცეული მოსახლეობა-კი იმდენად შეთხელდა და შემცირდა, რომ არამცთუ გაუკაცრიელებული სოფლების აღდგენა ძნელი იყო, არამედ გადარჩენილ დაბა-სოფლებშიც-კი გაპარტახებული მიწების წინანდებურად დასამუშავებლად აღარ შესწევდათ ძალღონე: XVI ს-შიც-კი ბარად ქვეყანა სანახევროდ. ზოგან ნახევარზე მეტადაც-კი აოხრებულ-გაპარტახებული ყოფილა.

ქვეყნის აოხრებულობა და სასოფლო მეურნეობის დაქვევითება

* XVI ს-ში, თემურლენგის შემოსევისა და ველურობის მთელი ეს შედეგი ამაზე უფრო მეტი საშინელებით წარმოუდგებოდა ადამიანს. ამიტო-

მაც XV-ს-ითგან ქართულ ძეგლებში ასე ხშირად შეხვდება მკითხველი წინაღ ასეთს იშვიათსა, ანდა სრულებით უცნობ ტერმინებს, როგორიც ნაფუზარი, ნასახლარი. ნასოფლარი, ნაქალაქევი, ნავენახევი, პარდახტი და სხვაც ამის მსგავსია.

ყველა ამის გამო საქართველოს ეკონომიური კეთილდღეობა ძალზე გაუარესდა. მეტადრე სასოფლო მეურნეობის დაკნინებისა და დაქვეითების შედეგად. დას. საქართველოშიც-კი, რომელიც მტრის შემოსევისაგან, აღმოსავლეთთან შედარებით ნაკლებ დაზარალდა, კულტურული დაქვეითება ცხადად საგრძნობი გახდა: მე-XV საუკუნეში მევენახეობა-მეღვინეობა იმდენად გაუარესდა, რომ სამეგრელოში ღვინოსაც-კი ხეირაანს ვეღარ აყენებდნენ და ტრაპიზონიდან შემოჰქონდათ.

ამგვარადვე წინათ უძველეს დროიდან თავისი სელის ქსოვილებით, ტილოთი, განთქმული კოლხეთი. ეხლა ამ დარგშიც დაქვეითებული იყო. ამიტომაც აქაური ტილოები უცხოეთში უკვე გაცილებით ნაკლებ გაჰქონდათ.

თუმცა აღმ. საქართველოში სასოფლო მეურნეობა და მრეწველობა ასე დაქვეითებული არ იყო, მაგრამ აქაც ინტენსიური მეურნეობის წარმოებისათვის ხალხს ძალა აღარ შესწევდა და სხვებზე ნაკლებ უფრო ადვილად გასაძლოლი მესაქონლეობის დარგი იყო დაზარალებული.

საქართველოს კულტურული დაქვეითება.

ხანგრძლივმა ომმა და მტრის მტარვალობამ მშვიდობიანი ნაყოფიერი მუშაობის მაგიერ, ადამიანი მაშინ უნებლიედ უნდა სისხლის ღვრას მისჩვეოდა. ომის საშინელება აიძულებდა ველურებას შეჰკუთვნოდა და გამოჰკებულეხსა და სახიზნარებში ყოფნას შეჰპრიგებოდა. სწავლისა და განათლებისათვის, მწერლობისა და ხელოვნებისათვის ასეთს პირობებში ვის შეეძლო მოეცალა. ანდა ვის ექნებოდა ამისათვის გული და ხალისი.

ალექსანდრე I-ის აღმშენებლობითი მოღვაწეობა და განახლების შეჩერება შინაური ბრძოლის გამწვავების გამო.

ალექსანდრე დიდი. როგორც ვიცით. განადგურებული საქართველოს აღორძინებისათვის თავგამოდებით იბრძოდა და მას ამ მხრივ დაუვიწყარი ღვაწლი მიუძღვის. მაგრამ მე-XV ს. უკვე ორმოციან-ორმოცდაათიან წლებთაგან მოყოლებული შინაურობაში მეფე-მთავართა შორის ამტყდარმა ბრძოლამ, არამტუთ საქართველოს გამოკეთება შეაჩერა. არამედ თანდათანობით მას პოლიტიკური მთლიანობაც-კი მოუსპო და სამ სამეფოდა და სამთავროებად აქცია. საქართველოსთვის გარეშე მტერს იმდენი არ დაუკლია, რამდენი ვნებაც მთავრებისა და დიდგვარიან აზნაურების თავგასულობამ, უგუნურმა ქცევამა და ქვეყნისა და ხალხის ღალატმა მიაყენა.

საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის მოსპობის ეკონომიური შედეგი.

განკერძოება-გაბატონების გზაზე დამდგარი ყოველი მთავარი ცდილობდა თავის კარი საქართველოს სამეფო კარის მსგავსად მოეწყო: სათანადო მოხელეები გაეჩინა და გარეგნული ბრწყინვალეობა მოეპოვა. ამრიგად წინანდელი გაერთიანებული სრულიადი საქართველოს ერთი სახელმწიფო დარბაზისა და დარბაზის კარსა მყოფი მოხელეების განსაზღვრული რიცხვის მაგიერ, ესლა ქართველ ხალხს სამი სამეფო და ამდენივე კარ-დარბაზი მრავალრიცხოვან მოხელეებითურთ უნდა შეენახა და მძიმე ტვირთად დასწოლოდა მთავარებისა და დიდებულ აზნაურების ეს ქვეყნის დამლუპველი პოლიტიკა.

ეკონომიური განადგურებისა და მოსახლეობის ძალზე შემცირების გამო, საქართველო ქონებრივადც ვალარიბდა, რაც XV-ე საუკუნეში ამტყუდარი შინაური ბრძოლის და პოლიტიკური მთლიანობის დაშლის შედეგად უფრო გაძლიერდა.

მოსახლეობის სოციალური განშრეების პროცესი.

ამავე ხანში დიდგვარიან აზნაურთა სოციალურს მდგომარეობაში. მათ წილშიც თანდათანობით დიდი ცვლილება მოხდა. უკვე XIV ს. აზნაურთა წოდება უმაღლეს წოდებრივ ფენას აღარ წარმოადგენდა, არამედ მათ მაგიერ დიდებულნი ჩანან, რომელნიც დიდგვარიან აზნაურთა საგვარეულოების უფროს შტოს ეკუთვნოდნენ, „დიდგვართ თავადნი“ იყვნენ. მათი უფროსობა მარტო ხნიერებაზე-კი აღარ იყო დამოკიდებული, არამედ დიდს მოხელეობაზეც. როდესაც ამ დიდგვარიან საგვარეულოების თავადების აღზევება შემკვიდრეობითი კუთვნილება გახდა, თავადობა უკვე წოდებრიობად იქცა და აზნაურთა წოდებაზე უპირატესი მდგომარეობა მოიპოვა. აზნაურთა წოდების წიაღითგან თავადობის წარმოშობის პროცესი XV ს-ში მიმდინარეობდა. მაგრამ საბოლოოდ მხოლოდ XVI ს. დამთავრდა.

შემცირებული შემოსავლის გახადობლად სახსრების ძებნა.

ამ ახალ სოციალურ ფენას, აზნაურთა წოდებასაც, მეფე-მთავრებსაც თავიანთი ძალაზე შეთხელებული სახსრების გადიდებაზე უნდა ეზრუნათ.

სამეფო-სამთავროებისა და კერძო-მესაკუთრეთა შეთხელებული ქონებრივი ავლადიდების გაძლიერება, ან მეურნეობის გაინტენსიფიციებით შეიძლებოდა, ანდა ვადასახადების გადიდებით. ორივე ამ პირობის შესრულება უფლებრივი იძულების გარეშე შეუძლებელი იყო, რადგან, ცხადია, თითონაც გაჭირვებული მშრომელი ხალხი ზედმეტ ტვირთს ნებაყოფლობით არ იკისრებდა.

მწრომელი ხალხის მდგომარეობის გაუარესება და ბატონყმობის ჩასახვა.

სოციალურს ურთიერთობაში XV ს. განმავლობაში საქართველოში, წინანდელთან შედარებით, ახალი მოვლენა ჩნდება. მეთექვსმეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული XVI საუკუნემდე საქართველოში პატრონყმობა გვხვდება მხოლოდ: სოციალური ურთიერთობის ამ მოვლენის ერთს წარმომადგენელს პატრონი ეწოდებოდა, მეორეს ყმა. ხოლო ბატონის სახელი მთელი იმ ხუთი საუკუნის განმავლობაში წერილობითს ძეგლებში არსად გვხვდება. ბატონი მხოლოდ XVI ს-ითგან ჩნდება. ამიტომაც ამ წინა საუკუნეების განმავლობაში ბატონყმობის სახელიც არ მოგვეპოვება და ეს გარემოება ცხადყოფს, რომ ბატონყმობაზე დამყარებული ურთიერთობა მაშინ ჯერ არ იყო ჩამოყალიბებული.

პატრონყმობის ურთიერთობას უკვე XIV ს. ისეთი ცვლილება დაეტყო, რომ წინანდლისაგან განსხვავებული მოვლენის გამოსახატავად სახელის განსხვავებაც იყო საჭირო, რომ ძველისა და ახალის ერთმანეთისაგან განარჩევა შესაძლებელი გამხდარიყო.

XIV ს. მეორე ნახევრის ქართულს ძეგლებში პატრონის მაგიერ მის გვერდით ბატონი ჩნდება, ახალი ფორმა, რომელსაც, წინანდელ ფორმასთან შედარებით შუაში რ თანხმომიანი აქვს გამჭრალი. ამ ოდინდელი ფორმის მეორე ხმოვან-შენაცვლებული ნაშთი მგერულს პატენისა, პატინისა — და პატინის სახით დღევანდლამდის აქვს შენარჩუნებული.

პატრონისაგან განსხვავებული ახალი სოციალური მოვლენის გამოსახატავად ენა მართო ამით არ დაკმაყოფილებულა. არამედ მეორე-ნაირი ბგერითი სახესხვაობაც გაჩნდა, რომელმაც გაიმარჯვა და ახალი სოციალური მოვლენის აღმნიშვნელ საბოლოო ტერმინად იქცა. ეს მეორე ფორმა პირველი თანხმომიანის გამჟღერებით დაიწყო და ამ გზით პატრონის გვერდით ბატონი გაჩნდა. მე-XV ს. მეორე ნახევრის ქართულ ძეგლებში ტერმინი უკვე ჩვეულებრივია.

ბატონისაგან, იმავე ბგერითი ცვლილებით რ-ს გაჭრობით, რომელმაც XIV ს. პატრონი პატონად აქცია, ახალი სოციალური მოვლენის გამოხატველი ტერმინი ბატონიც შეიქმნა, რომელიც მე-XVI ს. ძეგლებში უკვე საბოლოოდ განმტკიცებულია. ფორმა ბატონი-კი მე-XV საუკუნის მეორე ნახევარშია გაჩენილი.

ბატონყმობის წარმომშობი საფუძველი.

პატრონყმობისაგან წარმომდგარი ბატონყმობა პატრონისაგან ყმის უფლების შესზღუდვითა და მასზე მბრძანებლობის უფლების ხელში ჩაგდებათ წარმოიშვა. მე-XIV ს. სოციალურს ვითარებაში

მომხდარმა ცვლილებამ, როგორც თავის ადგილას აღნიშნული იყო, გლებ-
თა და ყმების უფლებრივი მდგომარეობა ძალზე გააუარესა. ეს პროცესი
XV ს-ში თანდათან უფრო გამწვავდა და ბოლოს ბ ა ტ ო ნ - ყ მ ო ბ ი თ
დამთავრდა.

**გადასახად-გამოსაღებლების გადიდება და მშრომელი ხალხის და
ყმათა მძიმე ეკონომიური მდგომარეობა.**

ყმების მარტო უფლების შეზღუდვა ვერც სამეფო სამთავროებისა და
ვერც კერძო მესაკუთრე „ბატრონების“ ქონებრივ მდგომარეობას ვერ
გააუმჯობესებდა. მეტი შემოსავლის მისაღებად რაიმე სხვა საშუალება
იყო საჭირო. ჩვეულებრივ ასეთ საშუალებად ან ახალი გადასახადების
შემოღება, ანდა ძველის გადიდება იყო და არის ხოლმე მიღებული. ქარ-
თველთა ზაფინანსო პოლიტიკის იმდროინდელმა მესვეურებმა და ყმათა
მფლობელმა კერძო მემამულეებმა ამ მიზნით საზომ-საწყაოები გააღი-
დეს. რაკი სულადი გადასახადები, მარცვლეულისა და ღვინის მოსავალ-
ზე, კაბიწითა (=კოდს) და კოკით იყო განსაზღვრული, თუნდაც რომ გა-
დასახადების ნორმები პურისა, ქრთილისა და ქერის ისევე როგორც ღვი-
ნის გამოსაღებზე ძველებურად უცვლელი დარჩენილიყო, რაკი საზომ საწყ-
აო გადიდებული იყო, გადასახადები სამეფო და სამთავრო სალაროებ-
საცა და ყმათამფლობელ კერძო მემამულეებსაც. ცხადია, წინანდელზე
მეტი შეუვიდოდათ.

ამნაირი ოსტატურად მოფიქრებული საშუალებით ახალი საზომები გაა-
ნდა. თავდაპირველს საზომებს პირველი საწყაო, ანუ საზომი
ეწოდებოდა, ან ცოტა (ე. ი. პატარა) საწყაო, ახალ საზომ-საწყა-
ოებს-კი დიდი ლიტრა, კოკა და კაბიწი (=კოდს) ერქვა.
საზომ-საწყაოების გადიდებას ერთბაშად ვერაფერს გაბედავდა, არამედ,
ცხოვრების გაძვირებასა და ფასების ზრდასთან დაკავშირებით, საზომე-
ბიც თანდათანობით დიდდებოდა. ამასთანავე საწყაოებისა და საწონის
ყველა საზომების გადიდება არც იყო საჭირო: საკმარისი იქნებოდა, თუ
მათი ძირითადი ერთეული გადიდებოდა, რაკი კაბიწებისა და
კოკის სიდიდე მათი ლიტრიანობის რაოდენობით იყო ხოლმე განსაზ-
ღვრული. ლიტრის გადიდება თავისდათავად კაბიწსაცა და კოკა-
საც გააღივებდა, ასეც მოქცეულან.

მე-XVI ს. დამდეგისათვის ლიტრა, ამ საზომის თავდაპირველ
ოდენობასთან შედარებით, უკვე ექვსჯერ იყო გადიდებული. ვაშასდამე,
მშრომელ ხალხსაც ამ დროს სულადი გადასახადები წინანდელთან შედარ-
ებით ექვსჯერ უფრო მეტი უნდა გადაეხადა. მარტო ეს გარემოებაც
საკმარისია, იმის გასათვალისწინებლად, თუ რამდენად მძიმე იყო ის
ტვირთი, რომელიც მაშინ ყმებსა და მიწის დამმუშავებელ მოსახლეობას
ჰქონდათ საზიდი, და რა საშინელს მდგომარეობაში იყვნენ ისინი ამის
გამო ჩაცვივნულნი.

ყმები თავიანთ ასეთს დატვირთულობას ვერ შეურიგდებოდნენ და

ბრძოლა ცქნებოდა. საზომების მებატონეთაგან თვითნებურად გადიდების საშიშროების თავიდან ასაცილებლად, ყმებს მათთვის წერილობითად აღდებულება ჩამოურთმევეათ საზომების გამოუცვლელობისა და გაუდიდებლობის შესახებ, რაც ამ ნიადაგზე ამტყდარი უკმაყოფილებისა და წინააღმდეგობის ანარეკლია.

საქართველოს ეკონომიური დაქვეითება: ვულის გავრცელებისა და აღებმიცემობის შემცირება.

მაშინდელ საქართველოში მოსახლეობის ქონებრივ-კულტურულ დაქვეითების გამო მისი ნაყოფიერებაც და მყიდველობითი ძალაც უნდა საგრძნობლად შემცირებული და აღებმიცემობაც დაქვეითებული ყოფილიყო. საგარეო ვაჭრობა ძალზე დაკნინდა. როცა აოხრებულ-დაზარალებულ ქვეყანას თავისთვისაც-კი ყველაფერი სამყოფი აღარ ჰქონდა, უცხოეთში გასატანს ბევრს ვერაფერს-ლა დაამზადებდა. შინაგანი აღებმიცემობაც სახარბიელოს ცოტას-ლა შეიცავდა.

ფულის მოჭრა საქართველოში, იმდროინდელი საშინელი ეკონომიური ეთარებისდა მიუხედავად, მაინც მთელი XV ს. განმავლობაში არ შეჩერებულა და ეს გარემოება საქართველოს სახელმწიფოებრივობის კულტურული ცხოვრების მონაპოვართა შენარჩუნებისათვის ბრძოლის უნარსა და ნებისყოფას ცხადად ამჟღავნებს. მაგრამ ლითონის ფული უმთავრესად ბარად და ქალაქებსა, თუ სხვა სავაჭრო ცენტრებსა და შარავზების მახლობლად მდებარე ადგილებში ყოფილა გავრცელებული, სხვა მოშორებულ თემებში-კი ვაჭრობა სულადობაზე. გაცვლა-გამოცვლის წესით, უწარმოებიათ. თანაც XV ს. მოჭრილი ვერცხლის ფული მეტად მძარე ღირსებისა და მცირე ზომისაც არის, რაც მაშინდელი საქართველოს გაღარიბების შედეგია.

კოსტანტინეპოლის ოსმალთაგან დაპყრობამა და დასავლეთის ზღვის მიმოსვლისა და სავაჭრო გზის შეკვრამ, ვაჭრობის ცენტრების შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროების ნავთსადგურებში გადატანამაც საქართველოს ისედაც სავალალო მდგომარეობა ძალზე გააუარესა.

საქართველოს კულტურული დაქვეითების ნიშნები.

პოლიტიკურად დანაწილებულსა და სამხედრო თვალსაზრისით დასუსტებულს ორს ძლიერს, მტრულად განწყობილ, მაჰმადიან სახელმწიფოს შუა მომწყვდეულ საქართველოში ქვეყნის მესვეურთ თითქმის გონიერება დაეკარგათ: ადამიანის ეგოისტურმა გრძნობამა და მხოლოდ პირად კეთილდღეობაზე ზრუნვამ სძლია, თემობრივმა განკერძოებამაც სახელმწიფოებრივისა და ეროვნული მთლიანობის შეგნებას აჯობა.

მაშინდელი საქართველო კულტურულად იმდენად იყო დაქვეითებული, რომ ზოგიერთს მაშინდელს უცხოეთში გამგზავრებულს პირს თავისი სახელისა და გვარის სწორედ დაწერაც-კი აღარ შესძლებია. ბუნებრივია,

რომ ამ საერთო კულტურული დაქვეითების გამო ქართული მხატვრული და საისტორიო მწერლობაც დადუმებული იყო. საკვირველიც-კია, რომ ამ ჯოჯოხეთური პირობებისა და მიუხედავად, ქართველი ხალხი არ დაილუპა და მაინც ცდილობდა დამტყდარი უბედურებისათვის თავი დაეღწია, რომ ქართული ხელოვნების ზოგიერთ დარგებში მაშინაც ყოფილან კიდევ ისეთი წარმომადგენლები, რომელთაც თავიანთი მაღალხარისხოვანი შემოქმედების ნიმუშები დაგვიტოვეს. ამის მოწმეა თუნდაც ულუმბოს ეკლესიის იმდროინდელი კედლის მხატვრობა და ალექსანდრე I-ის ბრძანებით გაკეთებული, ნაჭედი სურათებით შემკული, დიდი ოქროს ჯვარი და სხვა ძეგლებიც.

საქართველოს იმდროინდელი მდგომარეობა უცხო ქვეყნებში.

იგივე უნდა ითქვას საქართველოს იმდროინდელს საგარეო მდგომარეობაზეც: რაც საქართველოს გარეშე და შინაური მტრებისაგან მე-XIII საუკუნეიდან მოყოლებული გამოვლილი ჰქონდა. გასაკვირველია, რომ ასე დაქუცმაცებულ-დაცინებულმა საქართველომ მაინც საერთაშორისო დამოკიდებულებაში ზოგი ის უპირატესობანი შეინარჩუნა, რომელიც წინა საუკუნეებში ჰქონდა მოპოვებული: ამ ხანაშიც ისეთ შორეულ ქვეყნებში, როგორც საქართველოსთვის ეგვიპტე და პალესტინა იყო, ქართველებს პატივისცემით ეპყრობოდნენ და ყველა ის უპირატესობანიც, რომელნიც-კი მათ წინათ ჰქონდათ, მათ შეუნარჩუნებიათ. იერუსალიმში სალოცავად მისვლის დროს ქართველები საზეიმოდ მორთულ-მოკაზმულ ცხენებსა და აქლემებზე ისხდნენ, გაშლილ-აფრიალებული ეროვნული დროშებით თავისუფლად შედიოდნენ ქალაქში და სხვებივით სულტანს დაწესებულს ვადასახადს არ აძლევდნენ. ეგვიპტის მამულეების განკარგულების თანახმად, ქართველთა იერუსალიმის ჯვარის მონასტრის უზრუნველყოფისათვის საგანგებო არაბი მოხელე იყო დანიშნული. ის ვალდებული იყო საქართველოდან მიმავალ მლოცავებს ალაბშივე (ალეპოში) დაჰხვედროდა, იქიდან იერუსალიმამდის მიეცილებინა და უკან გაბრუნებისას ისევე ნავთსადგურამდე გამოჰყოლოდა. რა თქმა უნდა, ყველა ეს უმთავრესად წარსული საუკუნეების საქართველოს სახელმწიფოებრიობის ანარეკლს წარმოადგენდა. საქართველოს საგარეო მდგომარეობა და წინანდელი უპირატესობანიც, როგორც უკვე ვიცით, გიორგი V ბრწყინვალემ აღადგინა. სახელმწიფოებრივი ძლიერების ძველი მარაგის მდიდარმა შემკვიდრებობამ და ქართველი ხალხის განთქმულმა მამაცობამ საქართველოს პოლიტიკური დაქინების ხანაშიც მას საერთაშორისო ურთიერთობაში წინანდელი ადგილი და პატივისცემა შეუნარჩუნა.

საპარტიო პოლიტიკური მეზობლები

მე-15 საუკუნეში საქართველომ საბოლოოდ დაკარგა მოკავშირე სომხეთი. ის თურქმანებმა ჩაიგდეს ხელში. ამიერიდან საქართველოს საზღვრებით უშუალოდ გაუმეზობლდა აგრესიული მაჰმადიანური სახელმწიფო. ამავე დროს საქართველომ აღმოსავლეთით დაკარგა შირვანის დასავლეთი ნაწილი, რომელსაც ის სამი საუკუნის განმავლობაში ფლობდა.

ოსმალეთი. მე-16 საუკუნიდან საქართველოს სამეზობლო პირობები კიდევ უფრო გაუარესდა. ამ დროდან დასავლეთის მხრით მას ოსმალეთი გაუმეზობლდა.

თურქ-ოსმალთა წინაპრები შუა-აზიიდან მოვიდნენ მე-13 ს-ში. ოსმალეთის სახელმწიფოს არსებობა მე-14 საუკუნიდან იწყება. ოსმანი მის ფუძემდებლად ითვლება. ამიტომაც ამ სახელმწიფოს ოსმალეთი ეწოდა.

ოსმალთა სახელმწიფო მეზობლებთან გამუდმებული ომებისა და მეზობელ ქვეყნების დაპყრობის პირობებში ჩამოყალიბდა. მისი არსებობის უმთავრესი წყარო დაპყრობილთაგან ხარკი და დამარცხებულთაგან ნადავლი შეიქმნა. ასე რომ აგრესია, უცხო ქვეყნების მიტაცება-დამონება ოსმალეთს განსაკუთრებით ახასიათებდა.

დამპყრობელური პოლიტიკა ოსმალეთმა პირველად დასავლეთისაკენ მიჰმართა. ამ მხრიდან მას ბიზანტია მეზობლობდა, რომელიც ხელა ოდეს-დაც ძლიერი იმპერიის აზრდილი-ლა იყო. ოსმალეთმა ადვილად წააგლიჯა ღონემიხდილ მეზობელს მოზრდილი ტერიტორიები მცირე აზიაში და ბალკანეთის ნახევარკუნძულზედ.

მეორეს მხრით ოსმალეთმა მცირე აზიის თურქი მეზობლებიც თანდათან გაიერთა, ასე რომ მე-14 საუკუნის მიწურულისათვის ოსმალეთი უძლიერესი სახელმწიფო იყო ახლობელ აღმოსავლეთში.

1453 წელს 29 მაისს ოსმალეებმა კონსტანტინოპოლი დაიპყრეს და ბიზანტიის სახელმწიფოს არსებობა სამუდამოდ შეწყვიტეს. 1461 წელს ოსმალეებმა ტრაპიზონი აიღეს და საქართველოს (ქანეთს) გაუმეზობლდნენ. ამავე დროისათვის მათ დაასრულეს მცირე აზიის თურქული საემიროების დაპყრობა და თორთომარხრუმის მხრითაც ჩვენს ქვეყანას მოუახლოვდნენ.

1475 წელს ოსმალეთმა ყირიმის სახანო დაიმორჩილა და იმერ-კავკასიის დასავლეთ ნაწილშიაც ფეხი მოიკიდა.

13-15-ე საუკუნეებში ვაჭრობა დასავლეთ ევროპასა და აღმოსავლეთს შორის უმთავრესად ჩრდილოეთ იტალიის ქალაქების ხელში იყო. ასეთები იყვნენ: ფლორენცია, გენუა, ვენეცია. კონსტანტინოპოლის, ტრაპიზონის და ყირიმის დაპყრობით ოსმალეთმა მოსპო იტალიელთა ბატონობა შავ ზღვაზედ. 1465 წელს ოსმალებმა ხელთ იგდეს გენუელების დიდი სავაჭრო ქალაქები: კაფა (თეოდოსია) ყირიმის სანაპიროზე და ტანა (აზოვი) მდინარე დონის შესართავთან. შაისა და აზოვის ზღვების სანაპირო ქვეყნებთან ვაჭრობა ევროპელებს ამიერიდან მხოლოდ ოსმალთა ნებართვით შეეძლოთ.

ასე გაუმეზობლდა პოლიტიკურად დაშლილს ფეოდალურ საქართველოს მე-15 საუკუნის მიწურულიდან კულტურულად ჩამორჩენილი, უღირესად აგრესიული უზარმაზარი მაჰმადიანური სახელმწიფო. რომელიც დიდის ხნით გარდაუვალ ზღუდეთ აიმართა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კულტურულ ქვეყნებს შორის.

ოსმალეთის მიერ საქართველოს დაპყრობა უპირველეს ყოვლისა იმით იყო ნაკარნახევი, რომ ამ აგრესორს მშვიდობიანი მეზობლობა არავისთან შეეძლო. ოსმალეთი ყველა მეზობლებს დასაპყრობად უყურებდა. ის სულ მუდამ ახალი და ახალი ქვეყნების დაპყრობით და ძარცვით საზრდოობდა.

მეორე მიზეზი საქართველოსაკენ ოსმალთა აგრესიისა ის იყო, რომ ერანთან ომის დროს, რომელსაც ოსმალეთი ამ მეზობლის დაპყრობის მიზნით აწარმოებდა, საქართველო მეტად მნიშვნელოვანი პოზიცია იყო აღმოსავლეთისაკენ წარმატებით შეტევისათვის.

ერანი. საქართველოს აღმოსავლეთის მეზობელი მე-16 საუკუნიდან სეფიანთა ერანი იყო.

მე-15 საუკუნის მიწურულს თურქმანთა დინასტია ერანის სამეფო ტახტზე არდაველელ შეიხის (შეიხი მაჰმადიან სასულიერო პირს, მოძღვარს ეწოდება) სეფი ელ-დინის ჩამომავალმა ისმაილმა შეცვალა შაჰისმაილის მთავარ სამხედრო ძალას შვიდი თურქული ტომი შეადგენდა. ამ თურქებს ყიზილბაშებს ანუ წითელ-თავეებს ეძახოდნენ (იმათ თორმეტად ნაეცი თეთრი დოღბანდით გარშემოვლებული წითელი თავსაბური ეხურათ).

ოფიციალურ სარწმუნოებად სეფიანთა სახელმწიფოში შიას მიმდევრობა იყო აღიარებული. (შია და სუნა ორი სხვადასხვა მიმდინარეობა იყო მაჰმადიანურ სარწმუნოებაში. შია ერანში, ხოლო სუნა ოსმალეთში იქნა სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადებული).

საქართველოს მიმართ ერანის ეს ახალი დინასტია ძველი ტრადიციებით ხელმძღვანელობდა. სეფიანთა შაჰები მონღოლთა ყაენების პოლიტიკურ მემკვიდრეობას ირემებდნენ და საქართველოს დაპყრობას თავიანთ მოვალეობად სთვლიდნენ.

მე-16 საუკუნის დასაწყისიდანვე დიდი ომი დაიწყო ოსმალეთსა და ერანს შორის. მთელი ორომცდაათი წლის განმავლობაში მათ შორის შავი არ დადებულა: ან ომი იყო, ან მისი მოლოდინი. თუ დრო-და-დრო

ომი შეწყდებოდა, ეს ხდებოდა ახალი, უფრო ძლიერი შეტაკების სამზადისში, ან კიდევ როცა ორივე მხარე მოუტლელად იყო.

ერან-ოსმალეთის ომის ასპარეზი იყო ერაყი, შირვანი. სომხეთი, საქართველო და ადერბაიჯანი.

მოწინააღმდეგეთა მიერ ირბოდნენ და ნადგურდებოდნენ აღნიშნული ქვეყნები. მაგრამ განსაკუთრებით ირბოდა საქართველო, რომელიც არც ერთ დამპყრობელს ნებით თავს არ უდებდა და ორივეს წინააღმდეგ იბრძოდა.

ასე რომ საქართველო მე-16 საუკუნეში დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის კულტურული ურთიერთობის ასპარეზი კი აღარ იყო, არამედ ორ მოძალადეს შორის მოქცეული და დასავლეთის მოზარდი კულტურული მსოფლიოსაგან თითქმის სავსებით მოწყვეტილი ქვეყანა.

ჩრდილოეთის მეზობლები. დიდად იყო შეცვლილი საქართველოს სამეზობლო პოლიტიკური პირობები ჩრდილოეთითაც. იმიერ-კავკასიის ველების დიდი ნაწილი მომთაბარე მონღოლურ-თათრულ ურდოებს დაეკირათ. ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობა: აფხაზ-ჩერქეზთა ტომები, ოსები, ძურძუკ-ლილღეები და სხვანი უთანასწორო ბრძოლაში იძულებულნი ხდებოდნენ თანდათან დაეთმოთ მოსულ მოძალადეთათვის საუკეთესო ველები. თითონ კი მტრებისათვის მიუვალს, მაგრამ მწირს მთას დასჯერებოდნენ. მთის სიმწირე-სივიწროვით ამოხუთული იმიერ-კავკასიის მკვიდრი მოსახლეობა პირაქეთი კავკასიონისა და მთის ძირობა საქართველოს დაპყრობას ცდილობდა.

საქართველოს პოლიტიკური დაწლილობა

ამგვარად. საქართველო მე-16 ს-ში ყოველის მხრივ მტრებით შემოცული ქვეყანა იყო. მედგრად და თავგამოდებით იცავდა თავს ქართველი ხალხი საშიშ აგრესორთაგან, მაგრამ ამ თავდაცვის უნარიანობას დიდად ასუსტებდა ის, რომ ქვეყანა ეხლა პოლიტიკურად ერთი მთლიანი არ იყო. სწორედ ამ დროისათვის საბოლოოდ დაიშალა ის რამოდენიმე სამეფო-სამთავროდ: ქართლი, კახეთი, იმერეთი ურთიერთისაგან დამოუკიდებელი ცალკე სამეფოები გახდნენ.

სამეფოების გვერდით ჩამოყალიბდნენ სამთავროები: მესხეთი, ოდიში; აფხაზეთი, გურია, რომლებიც სამეფოთაგან დამოუკიდებლობის მოპოვებას ალევდნენ ძალებს.

მთლიანი ფეოდალური საქართველოს მრავალ პოლიტიკურ ერთეულებად დაშლა უპირველეს ყოვლისა მისი საზოგადოებრივი ურთიერთობის შედეგი იყო. ეს ურთიერთობა იყო ბატონყმობა და მის ნიადაგზე წარმოქმნილი სათავადოების პოლიტიკური სისტემა.

ბატონყმობა. ეს იმას ნიშნავს, რომ თავისუფალი მიწის მუშების ფენა გამქრალა. მიწის მუშებს შორის არსებითი უფლებრივი განსხვავება აღარაა. ყველა ისინი ბატონების მიწებზე სახლობენ. მას ამუშავებენ და ბა-

ტონის სასარგებლოდ ბეგარასა და მუშაობას ეწევიან. ამ მიწის მუშებს თავისუფლებისა თითქმის აღარა შერჩენიათ რა. ბატონის უნებართვოდ ისინი ვერ დასტოვებენ მიწას, რომელსაც ამუშაებენ, ვერ დასტოვებენ ძველს ბატონს და სხვას ვერ მიუვლენ. ბატონს კანონი ნებას აძლევს 30 წელმოწადს ეძიოს მისდა უკითხავად „აყრილი“ გლეხი და, სადაც კი დაახელებს, უკან დაიბრუნოს. საბატონო ბეგარა და მუშაობა უზომოდაა გაზრდილი. გარდა ამისა გლეხი მოვალეა მრავალი სხვა გადასახადებიც გაიღოს: სამეფო, სამოხელეო, საეკლესიო და სხვა; მასვე აწევს სამხედრო მოვალეობაც და მიძიმე ხარკი უცხო დამპყრობელთა სასარგებლოდ. მებატონეები ამავე დროს სულ უფროდაუფრო თავისუფლებიან სამეფო ხელისუფლების მხრით მეთვალყურეობისაგან. სამეფო ხელისუფლება სულ უფროდაუფრო ნაკლებად ერევა ბატონისა და ყმის შორის დამოკიდებულებაში. ბატონები საშვილიშვილოდ ეუფლებიან იმ ქვეყნებს, რომლებიც მათ ოდესმე სამეფო ხელისუფლებისაგან სამმართველოდ მიიღეს. მრავალი ამ ბატონთაგანი შეუვალა ლობის უფლებას მოიპოვებს, ესე იგი მეფე თავისუფლებს ასეთი ბატონის ყმებს ყოველგვარი სამეფო გადასახადებისაგან და ამ გადასახადებს ამიერიდან ეს ყმები შეუვალაობის მქონე მებატონეს უხდიან. მოპოვებულ უფლებას ბატონები ადვილად აღარ დასთმობენ. პირიქით, კიდევ უფრო აფართოებენ მას. გადასახადები, ადმინისტრაცია და სამართალიც კი მეტნაწილად ამიერიდან ამ მებატონეთა ხელშია... ერთადერთი, რაც ჯერ კიდევ აკავშირებს ამ ნახევრად-„ხელმწიფეებს“ მეფის ხელისუფლებასთან, ესაა მათი სალამქრო მოვალეობა. ბატონები მოვალენი არიან მათზე შეწერილ მოლამქრეთა როდენობით გამოვიდნენ მეფის მოწოდებაზე და სათანადო დროშის (სამხედრო ერთეული) ქვეშ დადგნენ. მაგრამ, რაც დრო გადის, ეს ერთადერთი სახელმწიფო მოვალეობაც კი თავიანთთვის ზედმეტ ტვირთად მიაჩნიათ მებატონეებს. ისინი სულ უფროდაუფრო იფარგლებიან თავიანთი საბატონოების ვიწრო ინტერესებით, მათ თანდათან უქრებათ საერთოს გაგება, ხოლო საბატონოს ინტერესები ხშირად არ ეთანხმება საერთო სახელმწიფო ინტერესებს. ყოველივე ამას ის გარემოება უწყობს ხელს, რომ ქვეყანა დიდხანია ეკონომიური დაცემის გზას ადგას. კარჩაკეტილი მეურნეობა უცილობლად ბატონობს. ასეთ პირობებში კი ვერ წარმოიშვის ახალი, ძლიერი სოციალური ფენი, რომლისათვისაც ქვეყნის ეკონომიური და პოლიტიკური მთლიანობა საარსებო პირობა იქნებოდა და რომელსაც მეფის ხელისუფლება ამიერიდან დაეყრდნობოდა. კარჩაკეტილი მეურნეობისას მწარმოებელი საზოგადოება ნაკლებად გრძნობს ქვეყნის პოლიტიკური მთლიანობის ძლიერ საჭიროებას და საკუთარი ბატონების საქმიანობას, ქვეყნის პოლიტიკური მთლიანობის დაშლისაკენ მიმართულს, გულგრილად უყურებს. ასეთ პირობებში ყოველმხრივ გაძლიერებული ბატონები, რომელთა ხელში ხშირად მთელი ქვეყნებია, სრული ხელმწიფეობისაკენ ისწრაფვიან. აქ უცხო დამპყრობელებიც ბატონებს უჭერენ მხარს და მეფის ხელისუფლებას გამდგარ ბატონების დამორჩილების საშუალებას არ აძლევენ.

მაგრამ აღნიშნული ურთიერთობა არა მარტო ამ მხრით ასუსტებდა ქვეყნის თავდაცვის უნარს. ბატონების უსამართლობა-გაუმაძღარობის და გლეხთა უფლებობა-გაუკეთხაობის შედეგად გაძარცული, ნახევრად-მშვიერი მწარმოებელი საზოგადოება განსაკუთრებულს ხალისსა და ინიციატივას, ბუნებრივია, ვერ გამოიჩინდა ქვეყნის დაცვის საქმეში. ილაჯ-გაწყვეტილს გლეხს, მართალია, უცხო მოძალადე სძაგდა, მაგრამ არც შინაური მოძალადე უყვარდა. მიმძლავრებულს, უფლებააყრილს, დაბეჩავებულს და გადატაყებულს რა გმირობა და თავდადება მოეთხოვებოდა. შექმნილი პირობების გამო ერთ დროს მდიდარი საქართველო სიღარიბეში იყო ჩავარდნილი. ხოლო ღარიბ ქვეყანას ისეთი შეიარაღება არ გააჩნდა, როგორც მის მტრებსა ჰქონდათ. ყველაფერი ეს ფრიად ასუსტებდა საქართველოს პოზიციებს შემოსეულ მტრებთან ბრძოლაში. მიუხედავად ამისა ის მედგრად იცავდა თავს განუზომლად უფრო ძლიერ თავდაშსმელთაგან.

საქართველოს პოლიტიკური დაშლილობა და ერან-ოსმალეთის აგრესია. მთელი მე-16 საუკუნის სიგრძეზე საქართველოს უმთავრესი საზღვრები იმსაღეთის და ერანის აგრესიისაგან თავის დაცვა იყო. მტრის წინააღმდეგ საქართველოს დაქსაქსული ძალები ერთის პირით ვერ გამოდიოდნენ, თითოეული სამეფო-სამთავრო საკუთარის ძალღონით ცდილობდა თავის დაცვას, ძალთა გაერთიანება საერთო მტრის წინააღმდეგ იშვიათად ხდებოდა.

ქართლი მე-16 საუკუნეში

1505-1525 წლებში ქართლში მეფობდა დავითი. მის დროს ქართლის სამხედრო რეორგანიზაცია მოხდა. ქვეყანა დაყოფილ იქნა ოთხ ნაწილად. თითოეულ ნაწილს სადროშო ეწოდებოდა. სადროშოდან გამოსული ლაშქარი ცალკე ერთეულს „დროშას“ ქმნიდა. დროშის სარდლობა ამა თუ იმ დიდი თავადის „სახლს“ ეკუთვნოდა. სამხედრო რეორგანიზაცია ამ დროს საქართველოს სხვა სამეფოებშიაც მოხდა.

დავითის დროს ჯერ კიდევ გრძელდებოდა ბრძოლა საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობის აღსადგენად. ქართლის მეფემ ტყვედ ჩაიგდო გიორგი კახთა მეფე, მოკლა ის და თითონ დაიჭირა კახეთი, მაგრამ საბოლოოდ მან ეს ქვეყანა ვერ შემოიპტიკა.

ქართლის მეფე ბევრს ეცადა ხელთ ეგდო ლევანი, კახთა მეფის მცირეწლოვანი მემკვიდრე, მაგრამ უშედეგოდ. კახელმა თავადებმა უერთგულეს უფლისწულს და დავითის ხელისაგან გადააჩინეს ის.

შაჰისძაღლის პირველი დაშქრობა ქართლში. არც საგარეო პირობები უწყობდნენ ხელს ქართლის მეფეს.

1518 წელს ერანის შაჰი ღილის ლაშქარით საქართველოსაკენ წამოვიდა. მეფე დავითმა საქმის მშვიდობიანად მოგვარება სცადა. შაჰს შვილი მიუვლინა ელჩად, მორჩილებას შეჰპირდა და ყოველწლიურად 300 საპალნე აბრეშუმი გადაუყვება. შაჰისათვის ეს პირობები მისაღები აღმოჩნდა.

ქართლის მეფის საქმეთა გართულებით კახეთის თავადებმა ისარგებლეს, აჯანყდნენ და უფლისწული ლევანი მეფედ დასვეს.

დავით მეფე ისევ მოვიდა კახეთს და ხანგრძლივი ბრძოლით დაიპყრო ქვეყანა. ის იყო ლევან უფლისწული უნდა ხელთ ეგდო, რომ საგარეო გართულებამ იხსნა კახეთის მეფე.

ოსმალთა შემოსევა ქართლში. ოსმალებმა დაამარცხეს შაჰისმაილი. ყენი ერანს გაიქცა. ეხლა ოსმალებმა გამოგზავნეს ჯარები ქართლ-კახეთის მოსათარეშებლად. დავით მეფე იძულებული იყო ოსმალთა წინააღმდეგ ამხედრებულიყო. მან დაამარცხა მომხდური მოთარეშეები და ქართლიდან გადარეკა ისინი.

ამ ბრძოლიდან მობრუნებული დავითი კვლავ კახეთს გაეშურა. ლევან მეფე მზად დახვდა მას ქიზიყში. გამარჯვება ლევანს დარჩა. ეს იყო 1520 წელს. დავითი ამის შემდეგაც ფიქრობდა ომის გაგრძელებას, მაგრამ იძულებული გახდა საკუთარ დარბაისელთა რჩევა მიეღო: შერიგებოდა შექმნილ მდგომარეობას, ეცნო ლევანი კახეთის მეფედ და შეეკრა მასთან გ ა რ ე შ ე მ ტ რ ე ბ თ ა ნ ს ა ე რ თ ო ბ რ ძ ო ლ ი ს კ ა ვ შ ი რ ი. ასეც მოხდა (1520 წ.).

შაჰისმაილის მეორე ლაშქრობა ქართლში. ქართველებმა ისარგებლეს ოსმალთა მიერ შაჰისმაილის დამარცხებით და მისი მოხარკეობისაგან თავის გათავისუფლება სცადეს. ამავე დროს მათ დევნა აუტყბეს აღმოსავლეთ საქართველოს საზღვრებში შემოსახლებულ თურქმანებს. შაჰისმაილი სწრაფად გამოეშურა საგანგებო ჯარით. აღჯაყალას დაადგა და ამ ციხის გამაგრებას შეუდგა. დავითი ამსობაში საომრად მოემზადა. ქართლის საშველად მოვიდნენ მესხნი და კახნი. ქართველებს გარდა დავითმა ლაშქარი დაიჭირავე კავკასიის მთიელებისაგან.

თელეთის ომი. მეფე მთელის ლაშქარით გავიდა თ ე ლ ე თ ს (1522 წ.). ქართველებმა დაამარცხეს ერანელთა ორი რაზმი. ბრძოლაში განსაკუთრებული სიმხნე გამოიჩინა დავით მეფის შვილმა ლ უ ა რ ს ა ბ მ ა. მაგრამ ერანელთა სიმრავლემ სძლია და ლტოლვილი მეფე შიდა-ქართლში შემოვიდა. შაჰმა თბილისი აიღო, გაძარცვა ქალაქი, მრავალი დაატყვევა. ციხეში თავისი მეციხოვნეები ჩააყენა. ნატყვევან ნაალაფვეთ შაჰი ერანს გაბრუნდა. შაჰისმაილი 1524 წელს გარდაიცვალა. მას მცირეწლოვანი მემკვიდრე დარჩა. ქართლის მეფემ ამით ისარგებლა. გვეთა დამპყრობელთ, აიღო თბილისი და მეციხოვნე ყიზილბაშები სულ გასწყვიტა. ჩქარა აიღო აღჯაყალაც, მოთხარა ის, და იქ ჩამოსახლებულ თათრებს მწარე დღე გაუთენა.

ლუარსაბ მეფე. კიდევ უფრო მეტის ენერგიით და თავამოდებით იბრძოდა საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის მეფე ლ უ ა რ ს ა ბ დავითისძე (1534-1558). ერანში ამ დროს უკვე შ ა პ თ ა მ ა ზ ი ხელმწიფობდა, ხოლო ოსმალეთში ს ე ლ ე ი მ ა ნ ს ჯ უ ლ მ დ ე ბ ე ლ ი. ერან-ოსმალეთს შორის ომი ამ ხანებში უმაღლეს წერტილს აღწევდა. საქართველოს წინააღმდეგ შაჰთამაზმა ოთხჯერ პირადად ილაშქრა, მაგრამ არ იქნა და ლუარსაბს მორჩილების ქედი ვერ მოადრეკინა.

შაჰთამაზის პირველი ლაშქრობა ქართლში. 1541 წელს შაჰთამაზი დიდის ჯარით ყარაბაღს მოვიდა. აქედან 12 ათასი რჩეული მემორით შაჰი მოულოდნელად ღამით მოადგა თბილისს და სწრაფად ქალაქში შეიჭრა. ქალაქის მოურავი და ციხისთავი გულბაათი სულმოკლე და გამცემელი აღმოჩნდა. მან, დაფრთხალმა, უომრად დათმო ციხე, მაჰმადიანობა მიიღო და დამპყრობელთა ლაშქარს შეერთო. შაჰთამაზმა ქალაქი დაარბია და ციხეში საკუთარი ჯარი შეაყენა. ლუარსაბი ამ დროს მცხეთას იყო. შაჰთამაზმა ყიზილბაშთა დიდი რაზმი ლუარსაბის ხელში ჩასაგდებად გაგზავნა. ლუარსაბი დიდგორს დაუხვდა მიმხდურთ, დიდი ნაენები უყო და ომით გაეცალა.

ერანის ხელმწიფე იძულებული იყო ამ სანახევრო წარმატებას დასჯერებოდა და ბოლმანარევი კმაყოფილებით უკან დაბრუნებულიყო.

შაჰთამაზის მეორე ლაშქრობა ქართლში. 1546 წელს შაჰთამაზი კვლავ შეეცადა ლუარსაბ მეფის დამორჩილებას.

ამ დროს ოსმალთაგან შევიწროებული მესხეთის მთავარი შაჰს დახმარებას სთხოვდა. ყენი მესხეთისაკენ გამოეშურა, ჯავახეთს ეწვია და ახალქალაქს დადგა. აქ ყენის მორჩილებით ეახლენ ათაბაგი ქაიხოსრო, ბაგრატ იმერთა მეფე და ლევან კახთა მეფე. ლუარსაბი არ ეახლა შაჰს. ყიზილბაშებმა მოარბიეს ჯავახეთი. ეს იყო ლუარსაბ მეფის მომხრე მესხი თავადების საბატონო. აქედან შაჰი ქვემო-ქართლში გადმოვიდა. ქვეყანა რბევით ჩაიარა და დიდი ტყვე-ალაფით განჯისაკენ წავიდა.

ვერც ამ ლაშქრობით მიადწია ყენმა მიზანს. ლუარსაბი ესლაც ვერ იგდო ხელში და, მამასადამე, საქართველოს მორჩილებაზე ჯერ ლაპარაკიც კი არ შეიძლებოდა.

საათაბაგოს დაპყრობა ლუარსაბის მიერ. ერანის წინააღმდეგ მებრძოლი ქართველები დიდად იყენენ შეწუხებულნი მესხეთის ათაბაგის ერანისადმი დამორჩილებით. ამავ დროს ოსმალეთი სულ უფროდაუფრო მოიწვედა და სამცხე-საათაბაგოს დასავლეთ ნაწილებს იპყრობდა. 1551 წელს არზრუმის ფაშა ისკანდერი ხვანთქრის ჯარით არტანუჯში შევიდა. ლუარსაბი ხედავდა, რომ სამხრეთ-დასავლეთის მხრით საქართველოს ზღუდე ერღვეოდა. ასეთ გარემოებაში ქართლის მეფემ საათაბაგოს აღმოსავლეთ ნაწილის დაპყრობა გადაწყვიტა, რომ ოსმალეთის შემდგომი აგრესიისათვის ამ მიმართულებით გზა შეეკრა. ათაბაგის მოწინააღმდეგე მესხი თავადების შემწეობით ლუარსაბმა ხელთ იგდო ჯავახეთი და სამცხე-არტაანის დიდი ნაწილი. ქაიხოსრო ათაბაგმა შველადახმარებისათვის ისევ შაჰთამაზს მიმართა. ამ დროს შაჰთამაზი საქში ლაშქრობდა.

შაჰთამაზის მესამე ლაშქრობა ქართლსა და მესხეთში. შაჰი წამოვიდა საქიდან. სომხეთზე გამოიარა და სწრაფად ჯავახეთში ავიდა. დაარბია ჯავახეთი, დაიპყრო ციხე-ქვაბები, სადაც ქართველები გამაგრებულიყვნენ. აიღო და სულ ერთიანად გაძარცვა ვარძიის მონასტერი, შეიპყრა და დახოცა ლუარსაბის მომხრე მესხი თავადები. დაუბრუნა ქაი-

ხოსრო ათაბაგს ქართლის მეფის მიერ წართმეული ქვეყანა და აურაცხელი ტყვეებით და ნაძარცვ-ნადავლით უკუიქცა. რბევა-ტყვევნით ჩაიარა მან ქართლის ნაპირები და ერევნისაკენ წავიდა.

ერან-ოსმალეთის ზავი და საქართველო. 50 წლოვან ომის შედეგად 1553 წელს ერანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო. ამ ზავის მიხედვით საქართველო ორ ნაწილად იქმნა გაყოფილი. ქართლი, კახეთი და მესხეთი ერანმა ირგო, ხოლო იმერეთის სამეფო გურიისა და ოდიშის სამთავროებით — ოსმალეთმა.

ერან-ოსმალეთის ზავი ლუარსაბ მეფეს ქართლისათვის სავალდებულოდ სრულიადაც არ მიაჩნდა. ის სულ მუდამ იმის ცდაში იყო, რომ თბილისი და ქვემო-ქართლი ყიზილბაშთა ხელიდან გამოეგლიჯა.

შაჰთამაზის მეოთხე ლაშქრობა ქართლში. ამიტომ ოსმალეთთან ზავის დადების უმალ შაჰთამაზი მთელი თავისი ძალით ქართლის წინააღმდეგ წამოვიდა. ქართველები ტყეებსა და ვიწროებში ჩასაფრებით დიდ ზიანს აყენებდნენ ერანელთ. შაჰთამაზმა შემუსრა გორი, და ყიზილბაშები ახლო მდებარე ციხეებს შეესივნენ. წედისის ციხე ძალით აიღეს, ვერის ციხე კი უომრად გადასცა მტერს თავადმა ფარსადანმა. აქედან ყიზილბაშები ატენის ციხეს შემოადგნენ, სადაც ლუარსაბის დედა და სხვა დიდი ფეოდალების სახლობანი შეხიზნულიყვნენ. ციხე მეტად მტკიცე და მიუდგომელი იყო და მეციხოვნენი დიდხანს მდგარად იტაცდნენ მას. მტერმა ციხე ერთი სულმოკლე ქართველის წყალობით აიღო. ყიზილბაშებმა დედოფლის მსახური კავთისბეველი ბეთიაშვილი ტყვედ ჩაიგდეს. სიკვდილის მუქარის ქვეშ მშიშარამ გასცა ციხის საიდუმლო — და მტრებს ციხის წყაროს სათავე უჩვენა. მტრებმა ციხეს წყალი დაუწყვიტეს და უწყლობით ღონემიხდილი ციხეც დაეცა.

შაჰთამაზმა ტყვეები წრაფად წამოიყვანა. ლუარსაბ მეფე, რომელიც აჩაბეთის სიმაგრეში იდგა, უკან წამოუდგა შაჰთამაზს. მრავალჯის შეება მის უზარმაზარ ჯარის ნაწილებს, დიდადაც ავნო, მაგრამ დედა და სხვა ტყვეები (ამათი რიცხვი 30000 სული იყო) მინცკერ დაიხსნა. ტყვე დედოფალმა შერცხვენილს სიცოცხლეს, როგორც შას მოელოდა, სიკვდილი არჩია. საწამლავე შესვა.

ვერც ამ მეოთხე შემოსევისას ეწია ერანის შაჰი თავის გულის წადილს. ლუარსაბი ხელთ ვერ იგდო. ვერც ქედი მოახრევიანა.

ლუარსაბმა თანდათან ძალა შემოიკრიბა. ქვემო-ქართლის ციხეები კვლავ გამოგლიჯა ყიზილბაშებს. მომთაბარე თურქმანებს ფეხი აუდგა ქართლიდან და თბილისის დაპყრობას ცდილობდა. თბილისის ყიზილბაშ მეციხოვნეებმა შეელა სთხოვეს ყარაბაღის ბეგლარ-ბეგს შაჰვერდიზიადოღლი ყაჯარს.

ჯარისის ომი. 1558 წელს შაჰვერდი ბეგლარბეგი დიდის ჯარით წამოვიდა თბილისისაკენ. მტრის დასახვედრად გორიდან უმალ დაძრა ლუარსაბიც. ამ დროს ლუარსაბი უკვე მოხუცი იყო. ჯარის სარდლობა თავისი შვილის მამაცი სიმონისათვის გადაეცა. ომი მოხ-

და გარიისს, ქციაში. მტრის შეხვედრისას ქართველებმა განზრახ უკან დაიხიეს, რომ მტერი მისთვის არახელსაყრელ ადგილებში შემოეტყუებინათ. ყიზილბაშები ქართველებს დაედევნენ. სწორედ ამ დროს ქართველთა მთავარი რაზმი სიმონის მეთაურობით გვერდიდან დაემგერა ყიზილბაშებს და მათი ჯარი შუაზედ გააპო.

ლუარსაბის სიკვდილი. ყიზილბაშებმა პირი იბრუნეს და გაიქცნენ. ქართველები ზოცვა-ჟღერით უკან მიჰყვნენ. შაჰვერდი ბეგლარბეგმა ძლივს თავს უშველა. ამ დროს ლუარსაბი სხვა ქართველ მოხუცებთან ერთად შორი ახლოს ერთ ბორცვზედ იდგა და ომის ამბავს მოელოდა. ყიზილბაშთა ერთი რაზმი ვინმე მაჰმად სულთანის ზელმძღვანელობით ტყეს შეფარებოდა. სამალავიდან გამოსული ის გაქცევას აპირებდა. ეს რაზმი ლუარსაბსა და მის ამალას წააწყდა და, სხვაგზა არ იყო, ომი გაჩაღდა. ლუარსაბმა და მისმა მოხუცებმა მხნედ შეუტყეს ყიზილბაშებს. მეფეს განხურებულ ომში საბრძოლველი იარაღი შემომეტვრა. ამ დროს მან მაჰმად სულთანი გაიმარტოვა, ცხენი დაადგერა და გადათელა. მეფის ცხენს ხერელში ფეხი ჩაუვარდა და წაიჩოქა. მხედარი გადმოვარდა. მაჰმად სულთანს მისი მხლებელი ვინმე ზაქირი წამოეშველა. წაქცეული მეფე მან სასიკვდილოდ დასჭრა. მეფის მკვლეელი ქართველებმა იქვე გაათავეს. ამ რაზმის სხვა მეომრებიც სულ ერთიანად აკუწეს. მაჰმად სულთანი კი მეფის ცხენს მოახტა და თავს უშველა. სიმონ ბატონიშვილი დიდად გამარჯვებული შემოიქცა. მაგრამ გმირი მამის დალუპვამ გამარჯვების სიხარული მწარე გლოვად შეუცვალა.

ქართლის ბრძოლების მნიშვნელობა. ძველადაც ასე ესმოდათ, და მართალიც იყო, რომ ქართლის ეს მრავალწლოვანი უმაგალითო გმირული ბრძოლა მხოლოდ მის საკუთარ კუთხურ ინტერესებს არ ემსახურებოდა. ეს ბრძოლა მთელი საქართველოს დამოუკიდებლობას გულისხმობდა: ამიტომაც იყო, რომ შემდგომი თაობანი აგრე სიყვარულით და დიდის პატივით ინახავდნენ ამ ბრძოლის მეთაურის და შეუდრეკელი გმირის ხსოვნას. ლუარსაბი საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის თავდადებული ბრძოლის დროშად იქცა ერან-ოსმალეთის მოძალადეობის შავბნელ ხანაში.

სიმონ მეფე. სიმონ მეფე ლუარსაბის პოლიტიკას განაგრძობდა და ყიზილბაშების წინააღმდეგ ბრძოლას არ ანელებდა.

1561 წელს სიმონმა გადამწყვეტი იერიშის მიტანა დააპირა თბილისის ციხეზე. სიმონს ამ საქმეში გვერდში ედგა კახთა მეფის ლევანის ძე გიორგი. თბილისის ყიზილბაშებს ყარაბაღის ბეგლარბეგი მოეშველა.

ციხედიდის ომი. ომი მოხდა ციხედიდს. ყიზილბაშთა სარდალმა მოახერხა მოულოდნელად დასხმოდა ქართველთა ჯარს. მან შეუქმნევლად ამოვლო ამდენი ომების შედეგად გაპარტახებული მტკვრის მარჯვენა ნაპირი, ხოლო დევის-ნამუხლარს მდგომი ქართველების ყარაული ბუხიყლაპია აღმოჩნდა. მტერმა ეს ადგილი ღამით სწორედ იმ დროს ვაიარა, როცა უდარდელი ყარაული ახლობელ სოფლის ეკლესიაში აღ-

დგომის ცისკარს ისმენდა. მოულოდნელმა თავდასხმამ ქართველთა ბანაკში არევა შეიტანა. სასტიკი ომი გაიმართა. მრავალი რჩეული მეომარი მტერს შეაკვდა. მოიკლა კახთა მეფის შვილი გიორგი. გამარჯვება ყიზილბაშთ დაჩაბდა, სიმონი შიდა-ქართლში წავიდა.

არც ეს გამარჯვება იყო გადამწყვეტი. ერანელებმა შიდა-ქართლში ფეხი ვერც ამის შემდეგ მოიკიდეს.

ქართლის მოღალატენი. მაგრამ რაც იარაღით ვერ მოახერხეს ყიზილბაშებმა, ის მოყიდვა-შპინონაჟის გზით შეძლეს. მათ თანდათან მრავალი ფეოდალი გადაიბირეს, განსაკუთრებით ქვემო-ქართლიდან. მოისყიდეს სიმონ მეფის ძმა დავითიც. ეს სულმოკლე და მოღალატე სხვა მოღალატეებთან ერთად 1564 წელს შაჰთამაზს ეახლა ყაზვინში. დავითი თავისი ამალით ჩქარა გამაჰმადიანდა. შაჰთამაზმა ამ გადაგვარებულს ქვემო-ქართლისა და თბილისის მეფობა დაუმტკიცა, ყიზილბაშთა ლაშქარი გამოატანა და საქართველოში გამოსისტუმრა. ამრიგად, ქართლი „მიგნიდან გატყდა“. ამიერიდან შაჰმა თვით ქართლელთ შორის დასაყრდენი გაიჩინა. სიმონმა ორ-გზის სასტიკად დაამარცხა თავისი ძმა მისი მიმდგომი რენეგატებითა და ყიზილბაშთა დამხმარე ჯარით.

ფარცხისის ომი. ყაენმა დავითის დასახმარებლად დიდძალი ჯარი გამოისტუმრა ადერბაიჯანიდან, ყარაბაღ-შირვანიდან, შაქიდან. მტრის ჯარი ფარცხისს მოვიდა (ალგეთში). სიმონ მეფე თავისი ჯარით ომში ეაჟაკურად გადაეშვა. მაგრამ ღალატმა აქაც თავი იჩინა. სამშობლოს გამყიდველმა აზნაურმა კახაბერ ყორღანაშვილმა, მტრების მეგზურმა, ომის დროს მცირე გუნდით გამარტოებული სიმონ მეფე იცნო და უმალ მტერს ანიშნა ის. მეორე ვინაც მოღალატემ კი მეფეს მუხთლურად შუბი აძგერა და ის ცხენიდან გადმოსვა. ყიზილბაშთა დიდი გუნდი სიმონს შესაპყრობად მოეტევა. მეფის თანამებრძოლთაგან ბევრი მტერს შეეხოცა. სხვები მეფესთან ერთად ტყვედ ჩაიგდეს ყიზილბაშებმა. ქართველები დამარცხდნენ (1569 წ.).

სიმონ მეფე ტყვეობაში. მეფე ერანში წაიყვანეს. შაჰთამაზი ბევრს ეცადა სიმონის გახრწნას. მისი გამაჰმადიანება უნდოდა. ვერც პატივმა, ვერც მუქარამ სიმონს სახე ვერ შეაცვლევინა. გაბრაზებულმა შაჰმა ტყვე მეფე ალაშუდის ციხეში გამოჰკეტა, სადაც მრავალი წლების განმავლობაში იტანჯებოდა სამშობლოს დამოუკიდებლობისათვის გაუტყეველი მებრძოლი.

დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა გრძელდება. სიმონის დატყვევება ერანის დიდი გამარჯვება იყო. ჩანდა, რომ ქართლი ხანგრძლივსა და უსწორო ბრძოლაში მოიქანცა. მიუხედავად ამისა ხალხი გულს არ იტეხდა და მტრისათვის სამაგიეროს მიზღვას ლამობდა:

„ქიდევაც დაიზრდებიან
ალგეთს ლეკვები მგლისანი,
ისე არ ამოწყდებიან
ჯავრი შეშქამონ მტრისანი“...

სიმონ მეფის დატყვევების შემდეგ თავადებიდან ზოგი დავითს მიუერთდა, უმრავლესობა კი ერანის ამ მოხელეს მეფედ არ სცნობდა. ქვეყნის მოლაღატე ყორანანაშვილს მეწინავე დროშის სარდალმა საჩინო ბარათაშვილმა საკადრისი მიუზღო: გელიყარის ციხაბო კლდეზე გადააგდო საძაგელი. ხალხმა კი თავისი კმაყოფილება ამის შესახებ ლექსით გამოთქვა: „ყორანანას-ძე ქარაფინდა, ხელი ჰკრეს და გადაფრინდა“.

კ ა ხ მ თ ი

კახეთი მე-16 საუკუნეში საკმაოდ მოშენებული ფეოდალური სამეფო იყო. აღმოსავლეთით მას აბრეშუმის წარმოებით განთქმული შაჰი-შირვანი ესაზღვრებოდა. ამ ქვეყნის უდიდესი ნაწილი დიდხანს ჰქონდა საქართველოს მიტაცებული და მხოლოდ მე-15 საუკუნის მეორე ნახევარში დაკარგა ის. კახეთის ფეოდალები XVI საუკუნეშიაც მეზობელ შაქს დასაპყრობად უყურებდნენ.

მე-16 საუკუნეში დაუსრულებელი ქიშკი იყო ატეხილი კახეთსა და შამხალის სამთავროს შორის. ეს უკანასკნელი პირიქით დაღისტანსა და იმიერ-კავკასიაში მდებარე სამთავრო იყო. შამხალი კახეთს პირაქეთ დაღისტანს ეცილებოდა. კახეთს ამისი დათმობა ადვილად არ შეეძლო: საკუთარი საზღვხულო საძოვრები აღარ ექნებოდა და თითონ ქვეყანაც კედელმორღვეული ზდებოდა. მთის დაკარგვის შემდეგ მთელი კახეთი, განსაკუთრებით კი მისი უმდიდრესი აღმოსავლეთი ნაწილი, კავკასიის მთიელთა და გადამთიელთა მუდმივი თავდასხმების მსხვერპლი გახდებოდა.

ერანის მიმართ კი კახეთის პოლიტიკა სრულიად განსხვავებული იყო. კახეთის მეფე ალექსანდრე (1476-1511) ჯერ კიდევ XVI საუკუნის დასაწყისშივე უომრად დაემორჩილა შაჰისმაილს. ამიერიდან ამ საუკუნის 90-იან წლებამდის კახეთს ერანის ბატონობა ეხადდა არ უარუყვია. კახთა მეფეების მთელი ცდა მხოლოდ იქით იყო მიმართული, რათა უცხოელთა ეს ბატონობა, რაც შეიძლებოდა, ადვილასატანი ყოფილიყო.

ლევან მეფე. 1520 წლიდან კახეთში ლევანი მეფობდა. ის მართლაც რომ მხოლოდ კახეთის მეფე იყო. საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენაზე ის არ ზრუნავდა. საერთო მტრის წინააღმდეგ ერთიან გამოსვლაში იშვიათად მონაწილეობდა. მისი პოლიტიკური სარბიელი მთლიანი საქართველო აღარ იყო, არამედ მხოლოდ კახეთი. სამაგიეროდ კახეთში ის ჭკვიანი მმართველი იყო და მოქნილი პოლიტიკოსიც.

ურთიერთობა შამხალთან. ლევანი დაუმოყვარდა შამხალს და საერთო მტრების წინააღმდეგ პოლიტიკური კავშირითაც შეეკრა მას. ამით კახთა მეფემ მთის საკითხის მოგვარება გაიადვილა. პირაქეთი დაღისტანი მას მორჩილებაში ჰყავდა და ფხიზლად თვალყურს ადევნებდა, რომ მთიელები ამ მორჩილებას არ გადასულიყვნენ და კახეთის ბარში რბევა-ტაცება არ გაებედნათ.

ურთიერთობა თუშ-ფშავ-ხევსურეთთან. ლევანმა დაიმორჩილა კარგახნის გამდგარი ფშავ-ხევსურეთი და თუშეთი. მეფემ ამ მთიელებს კახე-

თის საზამთრო საძოვრები დაუჭირა. შევიწროვებულმა მთიელებმა იკისრეს მეფის ლაშქრობა და ბეგარა.

ურთიერთობა შაქთან. კახთა მეფეს შეურიგებელი მტრობა ჰქონდა შაქის სამთავროსთან. შაქი-შირვანი ამ დროს უკვე ერანის ყაენის მორჩილებდა. მოხერხებული მოქმედებით ლევანმა დაამარცხა და დალუპა შაქის მმართველები ჰასან-ბეგი და დერევიშ-მამადი და ამავე დროს ყაენის რისხეაც თავიდან აიცილნა.

ქართლის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის და კახეთი. იმ გმირულ ბრძოლაში, ქართლი რომ ერანის წინააღმდეგ აწარმოებდა, კახეთი განჯედ იღვა და მონაწილეობას არ იღებდა. ლევან მეფე მტკიცედ ადგა ერანისადმი მორჩილების პოლიტიკას და აღებულს ხაზს არ უხვევდა. რომ ძლიერი კახეთი მებრძოლ ქართლს ერანის წინააღმდეგ არ გაერთიანებოდა, შაჰი იძულებული იყო კახეთიდან მცირე ხარკს დასჯერებოდა და არც სარწმუნოებრივი დევნა გამოემყუდებებია. ასე რომ ქართლის ბრძოლა საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის კახეთის მდგომარეობას ამსუბუქებდა.

კახეთი—კეთილმოწყობილი ფეოდალური სამეფო. ასეთს ხელსაყრელს პირობებში კახეთი მე-16 საუკუნეში დაწინაურდა, მოშენდა და ამ საუკუნის დასასრულისათვის სხვა ქართული სამეფო-სამთავროთა შორის ის ყველაზედ მდიდარი და კეთილმოწყობილი ფეოდალური სამეფო იყო.

სოფლის მეურნეობა. კახეთის სიმდიდრე მის სასოფლო მეურნეობაში იყო. მეცხოველეობა კახეთს უძველესიდანვე მოსდევდა. მე-16 საუკუნეშიც მას თავი მოჰქონდა ჯიშინი ცხენებით. განსაკუთრებით ფართედ მისდევდნენ კახეთში ამ დროს მებარეშუმეობას, რომლითაც უცხოელებთან დიდ ვაჭრობას აწარმოებდნენ. მეღვინეობა ტოლს არ უღებდა მებარეშუმეობას და ღვინო უხვად გაჰქონდათ ახლობელ თუ შორეულს ქვეყნებში. ფართე გასატანი საქონელი იყო აგრეთვე ენდრო. ეს იყო მცენარე, რომლიდანაც საღებავი მზადდებოდა.

ვაჭრობა და ქალაქები. სოფლის მეურნეობის გვერდით კახეთის მწარმოებელი საზოგადოება ხელოსნობა-ხელსაქმობაშიაც დაწინაურებული იყო. სოფლის მეურნეობისა, ხელოსნობისა და ვაჭრობის ასეთ დაწინაურების ნიადაგზე იყო, რომ მე-15-16 საუკუნეებში კახეთში ქალაქები კი არ მცირდებოდნენ და ქრებოდნენ, როგორც ეს საქართველოს სხვა ნაწილებში ხდებოდა ამ დროს, არამედ ჩნდებოდნენ და იზრდებოდნენ. ზაგეში, გრემი ამ გვიანფეოდალური ხანის „ახალქალაქებია“, რომელთაც დიდად გაუსწრეს ძველს თელავს, თიანეთს, ჟინვანს.

პოლიტიკური რეფორმა კახეთში. მე-16 საუკუნეში კახეთში ადგილი აქვს დიდმნიშვნელოვან პოლიტიკურ ამბებს. ჩანს, რომ მეფე ძალებს იკრებს, რათა ნამდვილი თვითმპყრობელი გახდეს.

აქამდის კახეთი, ისე როგორც მთელი საქართველო, საშხედრო ადმინისტრაციულ ერთეულებად — საერისთავებად იყო დაყოფილი. მთელი კახეთი შვიდი საერისთავოაგან შედგებოდა. ერისთავები ძველად

დიდი ფეოდალური მოხელეები იყვნენ. მაგრამ მე-16 საუკუნისათვის ისინი უფრო სახელად იყვნენ მოხელეები, ნამდვილად კი თავიანთ საგამგეო ქვეყნების თითქმის საშვილიშვილოდ მფლობელი ხელმწიფეები გამხდარიყვნენ.

მეფე ამ ერისთავების ხელში იყო. ვინც ერისთავებს სურდათ, მას აბოგინებდნენ; ვინც მათ არ ასიამოვნებდათ, მისი ტახტი მერყევი იყო.

მე-16 საუკუნეში კახეთის მეფეებმა გააუქმეს ქვეყნის ეს ძველი დაყოფა საერისთავებად. ამიერიდან კახეთი დაყოფილი იქნა გაცილებით უფრო მრავალ ტერიტორიულ საგამგეო ერთეულებად — სამოურაოებად. მცირე ტერიტორიის მმართველი მოურავები ერისთავობას ვერ იჩემებდნენ, მეფის ურჩობას ისინი აგრე ადვილად ვერ გაბედდნენ. მათ საამისო ძალა არ შესწევდათ. ამიტომაც მოურავი მხოლოდ სახელად კი არა, არსებითადაც მეფის ადგილობრივი ფეოდალური მოხელე იყო.

სამხედრო რეფორმა. ამავე დროს კახეთში მნიშვნელოვანი სამხედრო რეფორმა მოხდა, რომელიც ამავე მიზანს ე. ი. მეფის ხელისუფლების პოლიტიკურ გაძლიერებას და დიდი თავადების დასუსტებას ემსახურებოდა. ძველი ერისთავი დროშის მქონებული იყო ე. ი. საერისთავო ქვეყანა ცალკე სამხედრო ერთეულს წარმოადგენდა და აქედან გამოსული ლაშქრის სარდალიც ერისთავი იყო. სარდლობა ერისთავის გაძლიერების ერთი უმთავრესი საშუალებათაგანი იყო და მასზედ დაყრდნობით იყო, რომ განდიდებული ერისთავი საერისთავოში ხელმწიფობას აპირებდა.

მე-16 საუკუნეში კახეთი, ისე როგორც ქართლი, დაყოფილ იქნა ოთხ სამხედრო ტერიტორიულ ერთეულად — სადროშოდ, მაგრამ სადროშოების სარდლობა კახეთის მეფემ ფეოდალურ გვარებს კი არ ჩააბარა, როგორც ეს ქართლში მოხდა, არამედ ეპისკოპოსებს. ეპისკოპოსობა კი სამემკვიდრეო თანამდებობა არ ყოფილა. ეპისკოპოსები მეფის მიერ დაიდგინებოდნენ ხოლმე ამ თანამდებობაზედ და საეკლესიო ყმებისა და მიწების ექსპლუატაციის საქმეში მეფის მფარველობას დიდად საჭიროებდნენ. ამის გამო ეპისკოპოსები მეფის უფრო ერთგული იყვნენ, ვიდრე საერო დიდბატონები და არც სარდლობის გამოყენება მეფის ხელისუფლების საზიანოდ ეპისკოპოსებს არ შეეძლოთ. მეორე მხრით სარდლის უფლებებს მოკლებული და მცირე ტერიტორიული ერთეულების მმართველი მოურავები ხელმწიფობაზე ვერ იფიქრებდნენ. ამ რეფორმების გატარების საქმეში კახეთის მეფეების მთავარი დასაყრდენი იყო ფეოდალური საზოგადოების ფართე ფენები: აზნაურები, მოლაშქრეები.

რეფორმები აძლიერებდა მეფის ხელისუფლებას და მის ავტორიტეტს ზრდიდა. მაგრამ იგივე რეფორმები ზრდიდა დიდბატონების ოპოზიციურ განწყობილებას კახთა მეფეებისადმი.

რუსეთის გამოხველა წინა აზიის პოლიტიკურ სარბიელზე. მე-16 საუკუნის შუაზედ შორს საქართველოდან დიდმნიშვნელოვანი ამბავი მოხდა. მოსკოვის სამეფომ მდინარე ვოლგის აუზში მონღოლთა მფლობელობა მოსპო. ამიერიდან მდინარე ვოლგის დიდი სავაჭრო გზა რუსეთის სამეფოს ხელში მოექცა. ჩქარა ამის შემდეგ მოსკოვის მეფემ იმიერ-კავ-

კასიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში ფეხის მოკიდება სცადა: მდინარე თერგის შესართავთან ციხე ააგო და შიგ ჯარი შეაყენა.

რუსეთი და კახეთი. იმიერ-კავკასიის ამ დიდ ამბებს კახელებისათვის შეუმჩნევლად არ ჩაუვლია.

ლევან მეფეს ქრისტიანული რუსეთი ერან-ოსმალეთის მეორე შევიწროებული ქართველების ბუნებრივ მოკავშირედ ეჩვენა. კახეთის მეფემ ჩქარა გააბა პოლიტიკური ურთიერთობა ჩრდილოეთიდან მომავალ ამ ახალ ძალასთან. 1564 წელს მოსკოვის მეფე ივანემ „მფარველობის ხელი დასდო“ კახეთის მეფე ლევანს და მეციხოვნე ჯარიც კი ათხოვა მას (1564-1571 წ.).

ყველა ამ ამბებმა შეაშფოთა ერანი და ოსმალეთი. ოსმალეთმა ომის მუქარით აიძულა რუსეთი ჯარი გაეყვანა თერგის ციხიდან. ხოლო ლევან მეფემ შაჰის მოთხოვნით რუსი მეციხოვნეები კახეთიდან დაითხოვა.

კახეთი ალექსანდრე მეფის დროს. ალექსანდრე კახეთის მეფე (1574-1605) წარმატებით განაგრძობდა ლევანის პოლიტიკას.

ისე როგორც ლევანის, ალექსანდრეს საზრუნავს შეადგენდა კახეთის შემდგომი ეკონომიური და კულტურული დაწინაურებისათვის ხელის შეწყობა, ქვეყნის ადმინისტრაციული მოწესრიგება, მისი სამხედრო ორგანიზაციის შემდგომი გაუმჯობესება.

ალექსანდრე მდიდარი და ყმა-მრავალი ფეოდალური მეფე იყო. მისი ვაჭრები კახური საქონლით აზიასა და ევროპას მიმოდითნენ. მეფეს შეძლება ჰქონდა დიდის თანხებით შეწეოდა ქრისტიანულ სალოცავებს იერუსალიმსა თუ სხვა ადგილებში. ალექსანდრეს განზრახვა ჰქონდა მთლიანად აღედგინა კახეთში საქართველოს აყვავება-ძლიერების დროის მატერიალური ნაშთები: ციხე-ქალაქები, ეკლესია-მონასტრები. ცდილობდა მოეყვანა უცხოეთიდან ოსტატ-ხელოსნები, ხუროთმოძღვრები, მხატვრები, სწავლული მწიგნობრები.

ალექსანდრე ცდილობდა წესიერება დაემყარებია თავის სამეფოში. ლაგამი ამოედო ფეოდალური მოხელეების აღვირახსნილობისათვის. მის დროს თურმე მწარმოებელი საზოგადოება მოურავებისაგან „ბევრსა ძალსა და უსამართლობას ჩიოდეს“. ალექსანდრემ მკაცრად განსაზღვრა მოურავების უფლება-მოვალეობანი და ფხიზლად ადევნებდა თვალყურს ამ მოხელეთა საქმიანობას.

კახეთის ლაშქარი. ალექსანდრე მეფეს 1590 წელს 15 ათასამდის რჩეული მოლაშქრე ჰყავდა („ქულზე კაცით“ კი მას ორჯერ მეტიც შეეძლო გამოეყვანა). აქედან მხოლოდ 3.000 იყო ქვეითი. სხვა ყველა მხედარი. ლაშქარს ის ყოველწლიურად იწვევდა აღლუმზედ. დაათვალიერებდა და მუდმივ მზაობის ბრძანებით დაითხოვდა ხოლმე. ალექსანდრემ იცოდა, რომ შეიარაღებით მისი ლაშქარი დიდად ჩამორჩებოდა მეზობელ ქვეყნების ჯარებს. 15000 კაცზე მას მხოლოდ 500 კაცი ჰყავდა ხელთოფით შეიარაღებული. ზარბაზნები კი სულ არ გააჩნდა. ამიტომაც ალექსანდრე ცდილობდა გაეჩინა ზარბაზნები, მოეწყო თავის ქვეყანაში თოფის და ზარბაზნის ჩამოსხმის საქმე, ეშოვა საამისო ოსტატები.

დასავლეთ-საქართველო

ოსმალეთი და დასავლეთ-საქართველო. მე-16 საუკუნეში ოსმალეთი დასავლეთ-საქართველოს სამი მიმართულებით უტევდა. უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთის საზღვარზე ოსმალთა გავლენის ქვეშ შედარებით ადრე: მოექცნენ ჯიქები და ზოგიერთი სხვა აფხაზურ-ჩერქეზული ტომები: ამათი საშუალებით ოსმალეთი საქართველოს აფხაზეთში ფეხის მოკიდებას ცდილობდა.

მეორეს მხრით ოსმალეთი ტრაპიზონის მიმართულებით მოიწევდა. მე-16 საუკუნის პირველ ნახევარშივე ოსმალეთმა მოპვლიჯა ჭანეთი საქართველოს და გურიას შემოუტია. მართალია, ბათომის დაპყრობის ცდა მარცხით დაუმთავრდა თავდამსხმელს, მაგრამ ჭოროხის შესართავის მარცხენა ნაპირზე მან მტკიცედ მოიკიდა ფეხი. ამიერიდან გონიაცეციხე აჭარისა და გურიის წინააღმდეგ სამოქმედო ბაზად იქცა ოსმალთა ხელში.

დასავლეთ საქართველოზე ოსმალთა შემოტევის მესამე მიმართულება სამცხის მხრიდან იყო — ზეკარის გზით.

საერთოდ დასავლეთ-საქართველო ოსმალთათვის ძნელად მისადგომი ქვეყანა იყო.

ოსმალთა შემოსევა იმერეთში. 1510 წელს ოსმალთა დიდი ჯარი სულთნის მემკვიდრე სელიმის მეთაურობით საქართველოს დასარბევად წამოვიდა. სამცხის ათაბაგი, რომ საკუთარი ქვეყანა ენსნა დარბევისაგან, მორჩილებით მიეგება მტერს და ლიხთ-იმერეთში გადმოუძღვა მას. ოსმალთა ჯარი მოულოდნელად დაეცა ქუთაისს. ქვეყანა მოუშზადებელი დახვდა და ძლივს დახიზვნა მოასწრო. ოსმალებმა აიღეს და ააოზრეს ქალაქი, დაარბიეს სოფლები, დაწვეს ეკლესიები (მათ შორის შესანიშნავი ბაგრატიის ტაძარი ქუთაისში და გელათი), დაიტაცეს სადაცრა დაახელეს.

ამ დროს ლიხთ-იმერეთის სამეფო ტახტზედ ახალგაზრდა ბაგრატი ალექსანდრეს-ძე იჯდა. მტრის მოულოდნელი შემოსევის გამო ბაგრატი იძულებული იყო სიმაგრეებს შეხიზვნოდა. ლიხთ-იმერეთი დამორჩილებას არ აპირებდა და ბრძოლისათვის ემზადებოდა. ზამთრისპირი იყო და ზეკარის გადასავალს საცა იყო თოვლი შეჰკრავდა. ასეთ დროს აგრე ღრმად უცხო ქვეყანაში შემოჭრილი ოსმალთა ჯარი შესაძლებელი იყო დიდს განსაცდელში ჩაეარდნილიყო. ამიტომ იყო, რომ ოსმალთა ლაშქარი ლტოლვილივით სასწრაფოდ უკან გაბრუნდა, მიუხედავად იმისა, რომ ლიხთ-იმერეთს მის წინააღმდეგ ჯერ ხმალიც კი არ ემიშვლა.

ბაგრატი მეფე. ბაგრატი მეფის (1510 — 1565) წინაშე, მეტად რთული ამოცანები იდგა.

დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა და მთავრები. დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების დასაცავად საჭირო იყო ძალების მაქსიმალური მობილიზაცია, მაგრამ ლიხთ-იმერეთის მეფის მდგომარეობა ამ საქმეში განსა-

კუთრებით მძიმე იყო. პოლიტიკური დაქსაქსულობის გზით ქვეყანა ერთობ შორს იყო წასული. მთავრები არა მარტო თვით იყვნენ გამოუღდგარნი ასეთი მობილიზაციისათვის, არამედ უფრო შტორე ფეოდალთა ურჩობის დასაყრდენიც ისინი იყვნენ. მწარე გაკვეთილების შედეგად მეფე საბოლოოდ დარწმუნდა, რომ კარზედ მომდგარი მტრის წინააღმდეგ წარმატებით ბრძოლისათვის წინასწარ აუცილებელი იყო მთავართა შემუსვრა. მაგრამ უბედურება იმაში იყო, რომ ასეთი რამ მეფის ძალებს აღემატებოდა. მაინც ბაგრატ მეფემ საკმაოდ ენერგიული მოქმედება განავითარა, როგორც საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკის ასპარეზზე.

ბაგრატ მეფის საშინაო პოლიტიკა. ბაგრატის საშინაო პოლიტიკაში აღსანიშნავია მისი ზრუნვა ქვეყნის ადმინისტრაციულ მოწესრიგებაზედ.

კიდევ უფრო ღირსშესანიშნავია საეკლესიო კრება, რომელიც მეფის ინიციატივით მოხდა მე-16 საუკუნის შუა წლებში. კრების მსჯელობის საგანი უაღრესად საჭირობოროტო საზოგადოებრივი საკითხები იყო.

ამ დროს ქვეყანაში შიმშილობა ყოფილა. ამას კი ისედაც სუსტი საზოგადოებრივი წესიერების კიდევ უფრო შესუსტება მოჰყოლია. ტყვის სყიდვა, ქურდობა-ავაზაკობა, მკვლელობა, ეკლესიების ძარცვა და სხვა ასეთები იქამდის გაზრდილა, რომ აუცილებელი გამხდარა საგანგებო საეკლესიო კრების მოწვევა, რომელსაც მთელის თავის ავტორიტეტით უნდა მოეწოდებია ფეოდალური საზოგადოებისათვის აღნიშნულ სოციალურ ბოროტებასთან საბრძოლველად.

საეკლესიო კრების დადგენილებანი მეტად მკაცრი იყო განსაკუთრებით ტყვის გამყიდველთა მიმართ. ტყვის გამყიდველი გაუქოთხავად უნდა სიკვდილით დასჯილიყო.

„ტყვის სყიდვა“. „ტყვის სყიდვა“ ამ დროს ადგილობრივი კაცის უცხოეთში გაყიდვას ეწოდებოდა. ასეთი „ტყვის სყიდვა“ ფეოდალურ საქართველოში გვიან გაჩნდა. ის განსაკუთრებით XVI საუკუნიდან გაძლიერდა. ყველაზედ უფრო ის დასავლეთ-საქართველოში გავრცელდა. ეს მოვლენა ღრმა ეკონომიურს და სოციალურ საფუძვლებს ემყარებოდა.

ტყვის სყიდვა ქართველი ერის განვითარებას, მის დამოუკიდებლობას, უდიდეს საფრთხეს უქმნიდა: ხალხის საუკეთესო ნაწილი, მისი ჯანსაღი ახალგაზრდობა განუწყვეტლივ მიედინებოდა უცხოეთში და საქართველოს სამუდამოდ ეკარგებოდა. არც ერთ ომს, არც ერთ უცხოელ დამპყრობელს ხშირთ იმდენი ზარალი არ მიუყენებია საქართველოსათვის, რამდენიც ამ „მშვიდობიან“ ტყვეთა სყიდვამ მოაყენა მის.

ტყვის სყიდვა კლასობრივი ბრძოლის ყველაზე უფრო მახინჯი და ველური ფორმა იყო საშუალო საუკუნოების საქართველოში.

ტყვეთა სყიდვის საშიშროებას კარგად გრძნობდა ფეოდალური საზოგადოების საუკეთესო ნაწილი და, რაც ძალა შესწევდა, იბრძოდა კიდევ ამ მოვლენის წინააღმდეგ.

ომი ჯიქეთს. თავდამსხმელი ოსმალეთის წინააღმდეგ ბაგრატ მეფე ენერგიულად იბრძოდა. 1533 წელს მამია დადიანი და მამია

გურიელი ჯიქეთს გაემართნენ სალაშქროდ. უკვე კარგა ხანი იყო-
რაც ჯიქები ოსმალთა შემწეობით თავს ესხმოდნენ ოდიშისა და გურიის
სანაპიროებს. დადიან-გურიელის ლაშქრობა ამ თავდასხმათა ალაგმვას
ისახავდა მიზნად. ბრძოლის დროს ქართველთა ლაშქარში ლალატმა იჩი-
ნა თავი. დადიან-გურიელს დაუშარცხდათ. დადიანი მოკლეს, ხოლო გუ-
რიელი დაატყვევეს.

მესხეთის დაპყრობა. ამ მარცხს ბაგრატ მეფის ენერგია არ მოჰდღუნე-
ბია. ბაგრატ მეფე არა სცნობდა მესხეთის ათაბაგის ხელმწიფობას და ეს
ქვეყანა თავისთვის სამკვიდროდ უნდოდა.

მურჯახეთის ომი. 1535 წელს ბაგრატმა მესხეთში გაილაშქრა. ომი
მოხდა მურჯახეთს. ბაგრატმა დაამარცხა ყვარყვარე ათა-
ბაგი და მესხეთი დაიჭირა. ათაბაგი ტყვედ ჩავარდა.

მესხეთის ფეოდალების ერთმა ნაწილმა ოთარ შალიკაშვილის
მეთაურობით ყვარყვარე ათაბაგის შვილი ქაიხოსრო სტამბოლს
წაიყვანა და სულთანს შეაგებრა.

1545 წელს 22 ათასი კაცისაგან შემდგარი ოსმალთა ლაშქარი მუს-
ტაფაფაშის მხედართმთავრობით შემოიჭრა მესხეთში და მისი და-
საგლეთი ნაწილი საშინლად ააოხრა.

ბაგრატ მეფე ენერგიულად ემზადებოდა მტრის დასახვედრად, მაგრამ
საქმის წარმატებას შინაური გართულება აფერხებდა. გურიისა და ოდი-
შის მთავრებს მეფის გაძლიერება არ მოსწონდათ, ეშინოდათ, რომ გა-
ძლიერებული მეფე მათ უფლებებს შეუქვეცდდა. რომ მთავრები მის წი-
ნალმდე არ გაერთიანებულყვნენ, მეფემ გურიელს წყალობა უყუ-
დაპყრობილი მესხეთიდან მას აჭარა და ჭანეთი გადასცა. ამაში დადიან-
მა თავისთვის უშუალო საფრთხე დაინახა და განდგომა გადაწყვიტა.
თავისი განდგომა ლევან დადიანმა მაშინ გამოამჟღავნა, როცა
ოსმალთა დიდი ჯარი მესხეთში შემოიჭრა. დადიანმა უარი უთხრა მე-
ფეს ლაშქრით მიშველებაზედ.

ქარაღაჯის ომი. ამ საშინაო გართულების მიუხედავად ბაგრატ მეფე
გურიელით მხნედ დაუხვდა მტერს. ომი მოხდა ქარაღაჯს და ოს-
მალთა ლაშქრის სრული დამარცხებით დამთავრდა. მუსტაფა ფაშა ომში
დაიღუპა, ხოლო ქაიხოსრო და მისი მზღებელნი ისევ სტამბოლს გაიქ-
ცნენ.

ეხლა სულთანმა კიდევ უფრო დიდი ლაშქარი გამოგზავნა.

სოხოისტას ომი. დადიანმა საერთო საქმეს კვლავ უღალატა და ლაშ-
ქრით მიშველებაზედ მეფეს ეხლაც უარი შეუთვალა. ბაგრატმა დაზმა-
რება სთხოვა ლუარსაბ მეფეს. ქართლის მეფე მთელი თავისი ძალით
საერთო მტრის წინააღმდეგ გამოვიდა. ქართველთა ჯარი მტერს ბა-
სიანში მიეგება. ომი სოხოისტას მოხდა (1545 წ.) ქართველე-
ბი მხნედ დაუხვდნენ უკეთ შეიარაღებულ მტერს; მაგრამ ომის ბედი ლა-
ლატმა გადაწყვიტა. მესხი ფეოდალები თავიანთი ლაშქრით შუა ომში
გამოეთიშნენ ქართველ თანამომეგებს და ბრძოლის ველს გაეცალნენ.
ქართველი ლაშქრის დიდი ნაწილი შეაწყდა უთანასწორო ბრძოლას.

დანარჩენი კი მხოლოდ შაშინ იელტოდა, როცა საბრძოლო იარაღი თითქმის სულ შემოემტერა.

ოსმალებმა სამცხე-საათაბაგო დაიჭირეს და ქაიხოსროს ათაბაგობა აღირსეს.

ამ გამარჯვების წყალობით ოსმალებმა მტკიცედ მოიკიდეს ფეხი სამცხე-საათაბაგოში საერთოდ და განსაკუთრებით მის დასავლეთ ნაწილში, სოხოისტას ომის შემდეგ ოსმალების მიმართულებით საქართველოს ციხე-სიმაგრის ბურჯი მორღვეული იყო.

ბაგრატ მეფის ურთიერთობა მთავრებთან. ბაგრატ მეფეს მარცხი ამის შემდეგაც არ უსვენებდა. ენერგიულმა მეფემ მთავართა მოსპობა გადაწყვიტა. მან მოტყუებით მოინდო ლევან და დიანი და ციხეში გამოჰკეტა ის. ამის შემდეგ მეფემ როსტომ გურიელის ხელში ჩაგდებაც სცადა. ამ მიზნით მან გურიელი ოდიშში სალაშქროდ მიიწვია.

გურიელი მიუხედა მეფეს. არ ეახლა პატრონს.

მეფეც მიუხედა ყმას და დიანაბა, რომ წამოწყება ჩაეშალა. ამასობაზე ქაიხოსრო ათაბაგის მოსყიდულმა ხოფილანდრე ჩხეიძემ გააპარა გელათის სამრეკლოში გამოკეტული ლევან და დიანი და ახალციხეს გადაიყვანა. გურიელმა ლევან და დიანი ახალციხიდან გურიის გზით ოდიშს მიიყვანა. დადიანმა თავისი ქვეყანა ადვილად შემოიმტკიცა.

ბაგრატმა წააგო. საიდუმლო ზრახვები გაუმჟღავნდა, ხოლო შეშინებული მთავრები მის წინააღმდეგ გაერთიანდნენ. რომ თავი დაეცვათ საშინ პატრონისაგან, დადიან-გურიელი ოსმალების ზვანთქრის კალთას შეეფარნენ. 1553 წელს ზვანთქრის ეს ახალი ყმები არზრუმის ფაშის ამაღლას ამშვენებდნენ. ამიერიდან ბაგრატს ამათგან თავდაცვაზედ უნდა ეზრუნა.

ერან-ოსმალების ზავი და დასავლეთ-საქართველო. ამასობაში ერან-ოსმალების შორის ზავიც დაიდო. ლიხთ-იმერეთი ოსმალებსა ხვდა. ამ დროისათვის ოსმალებს უკვე ჰქონდა ფეხი მოკიდებული დასავლეთ-საქართველოში. დადიანი და გურიელი ზვანთქრის მფარველობის ქვეშ ითვლებოდნენ. ასეთ პირობებში იმერეთის მეფემაც ქედი მოიხარა ოსმალების ბატონობის უღლის ქვეშ.

დიდხანს ეს ბატონობა უფრო სიტყვიერი იყო, მაგრამ რაც დრო გადიოდა და ოსმალეთი ლიხთ-იმერეთში უფროდაუფრო ფეხს იკიდებდა. მისი ბატონობის ეს უღელიც მძიმდებოდა.

მ ე ს ხ ე თ ი

მე-16 საუკუნის პირველ ნახევარში მესხეთის ათაბაგებმა გამარჯვებით დაასრულეს ხანგრძლივი პოლიტიკური ბრძოლა, საქართველოს მეფისადმი ყმობისაგან განთავისუფლებისათვის რომ აწარმოებდნენ. ამ ბრძოლის დროს ათაბაგებმა გაწმინდეს თავისი სამთავრო მეფის მომხრე ერისთავთაგან. ზოგი ამოწყვიტეს, ზოგი გამოდევნეს. მათ მამულებსა თუ თანამდებობებზე თავიანთი მომხრეები დასხეს. ასეთივე დღე გაუთენეს

მეფის მომხრე საეკლესიო ფეოდალებს-ეპისკოპოსებსაც. ისინიც გამოაძევეს. საეკლესიო ყმა-მამული თავიანთ მომხრე თავადებს უწყალობეს. ურჩი ეპისკოპოსების ადგილებზე თავიანთი მომხრე ბერძენი ეპისკოპოსები ოსმალეთიდან მოიწვიეს. მიიტაცეს მეფის საკუთარი ყმა-მამული საათაბაგოში და თავიანთ ერთგულებს უწყალობეს და ბოლოს მეფეს მოსტაცეს მთელი მხარე — ჯავახეთი და საათაბაგოს შეუერთეს.

ათაბაგების საგარეო პოლიტიკა XVI საუკუნეში. მე-16 საუკუნეში ათაბაგთა სამფლობელოს საქართველოს სხვა ნაწილებზედ ნაკლებ ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა ჰქონდა. დასავლეთიდან მას ოსმალეთი მოსდგომოდა, ხოლო სამხრეთიდან და სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ერანის ყანის სამფლობელო ეკრა. სუსტ მეზობელს ორივე აგრესორი ჩასანთქავად უყურებდა. მხოლოდ საკუთარი ძალებით მესხეთის მთავარს მათი გამკლავება არ შეეძლო. ამავე დროს ის ვერც საქართველოს სხვა ნაწილებთან შეკავშირებას ახერხებდა. ათაბაგს ეშინოდა, რომ გარეშე მტრის წინააღმდეგ დასახმარებლად მოწვეული ქართლის ან ლიხთ-იმერეთის მეფე მას სამფლობელოს ჩამოართმევდა და ქვეყანას თვით დაიპყრობდა. ამიტომ მესხეთის მთავარი უცხოელ თავდამსხმელებთან შოლაპარაკებას ირჩევდა. თავდამსხმელს მორჩილებას აღუთქვამდა და მდიდარი მისართმეულით მშვიდობიანობის ყიდვას ცდილობდა.

ათაბაგთა ასეთი პოლიტიკა დამლუპველი აღმოჩნდა. ორ ბატონს ვერ ასიაზოვნეს. ხან ერთი სწამებდა ყმას ორგულობას, ხან მეორე და რიგ-რიგობით არბევდნენ გზადანებული ფეოდალის ქვეყანას. ამავე დროს ამ აგრესორთა სამსახურით ათაბაგები მთელი საქართველოს დამონების ძალაუფლებური აგენტები ხდებოდნენ. მორჩილ მესხეთზე გამოვლით და ათაბაგთა შემოქმედებით ოსმალები თუ ყიზილბაშები ხან ქართლს აოხრებდნენ, ხან ლიხთ-იმერეთს.

ამგვარად, ათაბაგებმა საქართველოს დამარცხებაში მტრებს ხელი შეუწყვეს. აგრესორები მაინც ვერ მოირიგეს (მგელი ვის მოურჩებები...) და ხელმწიფობის ნაცვლად მონობა მოიმკეს.

ერან-ოსმალეთის ზავი და საათაბაგო. 1553 წლის ერან-ოსმალეთის ზავის შედეგად სამცხე-საათაბაგო ორად დაგლეჯილი აღმოჩნდა. ქვეყნის უდიდესი ნაწილი ერანსა ხვდა. მაგრამ მის დასავლეთ მხარეს (ტაოს, შავეშეთს, კლარჯეთს) ჩქარა ოსმალეთი წამოეჭიდა. აქარა და ჰანეთი გურიელს ეკირა. ჰანეთი ოსმალეთმა წაართვა მას, ხოლო აქარა არა ერთგუის დაურბია, თუმცა საბოლოოდ მტერმა იქ ფეხი ვერ მოიკიდა.

ოსმალთა წინააღმდეგ უძლური ქაიხოსრო ათაბაგი 1570 წელს შაჰ-თამაზს ეახლა ყაზვინს და მას დახმარება სთხოვა. შაჰს ოსმალეთთან ზავის დარღვევა სასურველად არ მოაჩნდა და „ყმას“ დაპირებით ჰკვებავდა. ქაიხოსრო დახმარებას ვერ ეღირსა ისე გარდაიცვალა შაჰის კარზე 1573 წელს.

ფეოდალური ომები მესხეთში. კიდევ უფრო მძიმე პირობებში მოექცა ქაიხოსრო ათაბაგის-ძე ყვარყვარე. მას მტრად აღუდგა მესხი თა-

ვადების დიდი ჯგუფი შალიკაშვილთა მეთაურობით. დაუსრულებელი ფეოდალური ომი გაიმართა. ექვს წელიწადს არბევდნენ და ანგრევდნენ ერთიმეორის ციხე ქალაქებს, სოფლებს და ურთიერთის წინააღმდეგ დახმარებას ერანსა და ოსმალეთში ეძებდნენ.

ერან-ოსმალეთის მეორე ომი და საქართველო

ამასობაში ოსმალეთმა ახალი დიდი შეტევა დაიწყო ერანის წინააღმდეგ.

არეულობა ერანში. 1576 — 1587 წლებში ერანში დიდი არეულობა იყო. 10 წლის განმავლობაში სეფიანთა დინასტიის უფლისწულები ერთი მეორეს მუსრს ავლებდნენ. დაბოლოს, 1587 წელს, ყიზილბაშთა ერთი ტომის დახმარებით აბას მირზა გახელმწიფდა (შაჰაბასი). მხოლოდ მან მოახერხა ტახტზედ მტკიცედ დამაგრება.

სახელმწიფო კარის ამ არეულობით ისარგებლეს და მრავალი ქვეყანა განდგა. არ დააყოვნეს გარეშე მტრებმაც. აღმოსავლეთით ოზბეგებმა შემოუტყეს. დასავლეთიდან ოსმალეთი დაიძრა.

1577 წელს ოსმალეთმა დაარღვია ზავი ერანთან. ერან-ოსმალეთის ეს ახალი ომი უფრო ნაკლებად მკაცრი და ხანგრძლივი არ იყო, ვიდრე პირველი. ომის ასპარეზი იგივე ქვეყნები იყო, რაც პირველად: ამიერ-კავკასია, ქურთისტანი, ერაყი, აღერბაიჯანი. საქართველოსათვის ერან-ოსმალეთის ეს მეორე ომი შეუძარებლად უფრო მძიმე შედეგებისა იყო, ვიდრე პირველი.

ჩილდირის ომი. 1578 წელს სარდალი მუსტაფა ლალა-ფაშა ოსმალთა ჯარით ამიერ-კავკასიის დასაპყრობად წამოვიდა. ერანის ლაშქარი ოსმალთა ჯარს გადაელობა და ჩილდირის ტბის ჩრდილოეთით 9 აგვისტოს გადამწყვეტი ომი მოხდა. ოსმალებმა გაიმარჯვეს. ამის შემდეგ ლალა-ფაშა საკუთარი თავის ანაბარად მიტოვებული ერანის საყმო საქართველოს დაპყრობას შეუდგა.

გამოვლილმა ქირმა თავადურ საქართველოს ვერაფერი ასწავლა. ის ამ ახალ განსაცდელსაც ძველებურად მოუშზადებელი შეხედა. სამეფო-სამთავროები ვერ გაერთიანდნენ და ამ საერთო უბედურების დროსაც ერთი მეორის მტრობას არ იშლიდნენ. აგრესორისაგან თითოეული თავის თავს ცალ-ცალკე, როგორც მოეხერხებოდა, ისე იცავდა. ზოგი მხნედ იბრძოდა, ზოგი მორჩილებას ირჩევდა. აგრესორი კარგად აფასებდა საქართველოს ძალთა გაუერთიანებლობასა და მათი გაერთიანების წინააღმდეგ ოსტატურ ხერხს მიჰმართავდა. სხვადასხვა ქართულ ქვეყნებს ის მორჩილების სხვადასხვა პირობებს უდებდა, ზოგს მიძიმეს, ზოგს უფრო მსუბუქს. სამცხე-საათაბაგო და განსაკუთრებით ქართლი შეუდრეკელად ებრძოდნენ დამპყრობელთ, კახეთის მეფემ კი „ნებით“ ყმობა ირჩია და მოძალადეს ყოველწლიური ხარკი გადაუკვეთა.

ქართლის ბრძოლას ოსმალთა წინააღმდეგ სიმონ მეფე მეთაურობდა, მესხეთისას მანუჩარ ათაბაგი. ერანში ტყვეობიდან სი-

მონი 1578 წელს გაათავისუფლეს და ქართლში ოსმალთა წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოისტუმრეს. მისი ქართლში მოსვლისას ქვეყნის მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქები უკვე ოსმალებს დაეპყრათ. მთელი ოცი წლის განმავლობაში სიმონ მეფე ქართლელებით შეუნელებლად ებრძოდა ძლიერ მტერს და საქართველოს ამ შუაგულში ოსმალური წესწყობილების შემოღების საშუალებას არ აძლევდა აგრესორს. არაერთხელ დაამარცხეს ქართლელებმა მათზე მრავალრიცხოვანი ოსმალთა ჯარები, არაერთხელ გამოგლიჯეს ხელიდან მოძალადეს ქართლის ციხე-ქალაქები და, თუმცა საბოლოოდ ვერ უკუაგდეს უზარმაზარი მტერი, მაგრამ ქართველობა კი არ დათმეს და ქვეყნის სწრაფად გაოსმალების განზრახვაზე აგრესორს ხელი ააღებინეს.

უფრო მძიმე იყო მებრძოლი მესხეთის მდგომარეობა.

ოსმალებმა აქ თანდათან მრავალი აგენტი გაიჩინეს. ქრთაშზე, საპატრიო თანამდებობაზე მესხეთის ფეოდალების ნაწილმა გაცვალა სამშობლო და თავისუფლება-დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ თანამოქმედებს საღალატოდ შემოადგა. საქმე მეტად გაჭირდა. მანუშარ ათაბაგი ველარ დადგა თავის ქვეყანაში და სიმონ მეფესთან ქართლში ზინხად ჩამოვიდა.

ერან-ოსმალეთის ზავი. 1590 წელს ერანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო. შირვანი, ადერბაიჯანი და საქართველო ერანმა ოსმალეთისსაკუთრებად იცნო. ამიერიდან ვიდრე 1604/5 წლამდის საქართველოს სამეფო-სამთავროები ყველა ოსმალეთის ზელთ იყო.

სიმონი ერან-ოსმალეთის ზავის პირობებს ქართლისათვის სავალდებულოდ არ სთვლიდა და მოძალადის წინაშე ქედის მოხრას არ აპირებდა.

ოსმალებმა საგანგებოდ გაამაგრეს თბილისი, ლორე, გორი, ღმანისი და მკვიდრად ჩახსდნენ ამ ციხეებში.

მიუხედავად ამისა ქართლი ფარხმალს არ ყრიდა და ვერაგ მტერს საქართველოს შუაგულში ფეხის მკვიდრად მოკიდების საშუალებას არ აძლევდა. მართალია, ქართლის ციხე-სიმაგრეებში ოსმალები ისხდნენ, მაგრამ „თემი“, ქვეყანა სიმონს ეპყრა და ოსმალები იქ თავიანთი წესების ვატარებას ვერ ახერხებდნენ.

ბოლოს ოსმალეთმა იცნო ქრისტიანი სიმონი ქართლის მეფედ. სიმონმა ოსმალეთისათვის ხარკის მიცემა იკისრა. მაგრამ არც ერთ მხარეს ამ ზავისა არა სწამდა. ქართლის ციხე-ქალაქებში ჩამსხდარი ოსმალები, რა თქმა უნდა, საბოლოოდ ხელს არ იღებდნენ თავიანთ განზრახვაზე: ქართლში ოსმალური წესწყობილების შემოღებაზე, ქვეყნის გაპაპადიანებაზე. სიმონ მეფე ამას კარგად ხედავდა და აჯანყებისა და ომის განახლებისათვის შესაფერის ტაროსს უცდიდა.

1590-იან წლებში სიმონ მეფემ ისარგებლა ოსმალეთთან დროებით შექმნილი მშვიდობიანობით და ლიხთ-იმერეთის ქართლთან შემოერთებას ცადა.

სიმონმა სამჯერ ილაშქრა იმერეთს. დაიპყრო კიდევ ის, მაგრამ იმერეთის თავადების ნაწილი, მთავრები და ოსმალეთი ყველანი წინააღმდე-

გუნენ სიმონის ამ საქმეს და ქართლის მეფე აიძულეს ასეთი განზრახვისა-
გან ხელი აეღო.

ქართლი 1590-1599 წლებში. 1590 წლიდან 1599 წლამდის ქართლე-
ლებს ოსმალებთან ომი არა ჰქონიათ. ამ ხანებში სიმონ მეფე მომავალი
ომისათვის აქტიურ პოლიტიკურ სამზადისს ეწეოდა. ამ მიზნით სიმონი
შეუერთდა თავის ძველს მოქიშპეს ალექსანდრე კახთა მეფეს. მიმოწერა
ჰქონდა შაჰაბასთან და სამივემ შეთანხმებას მიაღწიეს საერთო ძალით
ოსმალთა წინააღმდეგ გამოსვლის საკითხში.

სიმონ მეფის პოლიტიკური მიმოწერა დას. ვეროპის ხელმოწიფებთან.
ამავე დროს ქართლის მეფეს მიმოწერა აქვს ესპანიის კოროლთან, გერ-
მანიის იმპერატორთან, რომის პაპთან.

სიმონი მხურვალედ ეხმაურება რომის პაპისა და გერმანიის იმპერატო-
რის მოწოდებებს აღმოსავლეთის ქრისტიანების გაერთიანებისა და ოს-
მალთა წინააღმდეგ ერთდროული შეტევის შესახებ. პაპისადმი წერილში
სიმონი თანაბრად მტრებად რაცხს, როგორც ერანს, ისე ოსმალეთს. ის
ამჟღავნებს შეუდრეკელ ნებას ქვეყნის დამოუკიდებლობის დასაცავად.
„ქართველობა“ მისი წმინდა დროშაა. ამას შეეწირა მამა მისი, რომლის
საფლავი მებრძოლი ქართლისათვის საფიცრად ქცეულა. ამ დროშას შე-
ეწირება თითონაც და, თუ საჭიროება მოითხოვს, საკუთარ შვილსაც
შესწირავს მას.

1598 წლის ზაფხულში სიმონ მეფე ომის განახლების წინარე სამზა-
დისში იყო.

გორის ალყა. ქართლის მეფეს ოსმალთა წინააღმდეგ ომი გორიდან
უნდა დაეწყო. გორი შიდა-ქართლის გული იყო. შიდა-ქართლი კი მთე-
ლი ქართლის გული. XVI საუკუნის უდიდეს მანძილზე, როცა ქართლი
საქართველოს გადასარჩენად ერან-ოსმალურ მდევებთან ამირანის ომს
ეწეოდა. გმირ მებრძოლთა სამხედრო პოლიტიკური შტაბი გორში იყო.
იქ იყო ლუარსაბის და სიმონის არწივების საბუდარი. თბილისი ამ ხნის
განმავლობაში ხან ერანელთა ხან კიდევ ოსმალთა ხელში იყო. თბილის-
ში ომწაგებული ქართლები გორიდან განაგრძობდნენ შეუდრეკელ
ბრძოლას. გორი მტრის ხელში ქართლის ბრძოლის უმძიმესი მარცხი იყო.

ამიტომაც შიდა-ქართლის ამ შუა გულში მტრის ბუნავი ყველაზედ უწინ
უნდა განადგურებულყო, რომ ქართლს ხელები გახსნოდა თბილისისა
თუ სხვა ციხეების განსათავისუფლებლად. ოსმალებს კარგად ესმოდათ
გორის მნიშვნელობა ქართლის დაპყრობის საქმეში და ამიტომაც ძლიერ-
რად გაემთავრებიათ ის. ტექნიკური ჩამორჩენილობა ქართველებს საშუა-
ლებას არ აძლევდა პირდაპირი იერიში მიეტანათ ციხეზე. ოსმალებს ცი-
ხეში მრავალი თოფ-ზარბაზანი ჰქონდათ. ასეთ პირობებში ერთადერთი
საშუალება მტრის ხანგრძლივი ალყით გატეხა იყო.

1578 წელს სიმონ მეფე გორს შემოადგა. მეციხოვნეები ჩქარა ალყამ
შეაწუხა. ციხეში საკმელი შემოაკლდათ. ოსმალები ახლო-მახლო სოფ-
ლების დარბევით ცდილობდნენ ეშველათ გასაპირისათვის. მეციხოვნეთა
ერთი ასეთი რაზმი, 500 კაცისაგან შემდგარი, სასტიკად დაამარცხეს ქარ-

თლელეებმა გოჩა ბატონიშვილის სარდლობით. მიუხედავად სურსათის ნაკლებობისა ოსმალთა მეციხოვნეები გასაჰირს მხნედ იტანდნენ და ციხეს დიდხანს მდგრად იცავდნენ.

1599 წლის გაზაფხულს, დიდ-მარხვაში, ქართლელეებმა ალყა მოსწნეს ციხეს და მის მიდამოებს გაეცალნენ. ოსმალებმა იცოდნენ, რომ ქართველები დიდ-მარხვაში ომს ერიდებიან და სიფხიზლეს უკლეს. სიმონ მეფემ სწორედ მეციხოვნეთა ამ შესაძლებელ შეტომაზე აავო ციხის აღების გეგმა.

გორის ყოფილ მოურავს სულხან თურმანიძეს და ფარსადან ციციშვილს ებრძანათ თავიანთ მამულებში საიდუმლოდ დაამზადონ მრავალი კიბე და მეფის დაძახილზედ ამ კიბეებით და თავიანთი ლაშქრით მოვიდნენ მტკერის და ლიახვის შესართავის ბოლოს ჭალაში.

გორის აღება ქართლელეების მიერ. მთვარის დაღევის დამე იყო. ქართლის ლაშქარი პაემანზე მოსულიყო. აქვე იყო მეფეც. უკუნ დამეში ჯარი ხმაგაკმენდილი მიეპარა ციხეს და კიბეებით კედლებზე გადასვლა იწყო. ოსმალებმა თავს დატეხილი რისხვა მაშინ შეიტყვეს. როცა მოიერიშეთა დიდი ნაწილი უკვე ციხის შიგნით იყო. მეციხოვნეებმა ყვირილი მორთეს. მაშნალები აანთეს, კედლებს მიაწყდნენ და მხნედ ეკეთნენ კიბეებით ამავალ ქართველებს. ქართველ მოიერიშეებს მეფის ძმა ვახტანგ და მეწინავე დროშის სარდალი გოჩა უძლოდნენ. ბრძოლამ გათენებამდის გასტანა. მტერმა დაინახა, რომ საქმე წაგებულია და იარაღი დაყარა.

ქართლის აჯანყება ოსმალთათვის მეტად სახიფათო რამ იყო. გათამამებულ აჯანყებულთ რომ ლორე-დმანისიცი ასევე ხელთ ეგდოთ. მაშინ არა თუ თბილისის, შარვანის დაკარგვის საფრთხეც დაუდგებოდათ მოძალადეებს. ქართლის აჯანყებულთ მიჰბაძავდნენ მესხებიც, სადაც მოსახლეობამ კარგად იგემა „ოსმალობის“ სიტკბო-სიმწარე. დაბოლოს ყველა ამასთან დაკავშირებით მოსალოდნელი იყო შაჰაბასის გამოლაშქრება, რომელიც უკვე აღარ მალავდა თავის საომარ სამზადისს ოსმალეთის წინააღმდეგ.

ოსმალთა გამოლაშქრება ქართლში. თავრიზის და ვანის ბეგლარბეგს ჯაფარ-ფაშას ქართლს წასვლა და აჯანყების ლიკვიდაცია უბრძანეს. სიმონ მეფეს ეს ამბავი სამცხიდან აცნობეს. მეფემ შიდა-ქართლის ჯარის შეყრა ბრძანა. ამ ჯარს თავისი შვილი გიორგი უთავა და გორს დგომა უბრძანა. თითონ სიმონი ლაშქრის ნაწილით სწრაფად გადავიდა საბარათიანოს. რათა მეწინავე დროშის ლაშქარი შემოეყარა.

როცა ქართლის მეფე საღირაშენს მივიდა, ჯაფარ ფაშა დიდის ლაშქრით უკვე ნახიდურს მოსულიყო და თბილისისაკენ მიემართებოდა. სიმონს ჯარი მცირე ახლდა, მაგრამ დაცდის დრო აღარ იყო. მეფემ გადაწყვიტა ხელი შეეშალა მტრისათვის და მისთვის თბილისში შესვლის საშუალება არ მიეცა. უცები თავდასხმით და გაცლით სიმონს ჯაფარ-ფაშის ლაშქრის შეფერხება სურდა. რომ ამასობაში შიდა-ქართლისა და სომხით-საბარათიანოს ჯარიც მოსელოდა და მტერზედ გა-

დამწყვეტი იერიში მიეტანა. საქმე მეტად სახიფათო ჩანდა. მაგრამ მეფემ დაარწმუნა თანამებრძოლნი, რომ ახლა მორიდება და უომრად გაცლა საქმისათვის უარესია.

ომი ნახიდურთან. მამაცმა ქართლელებმა მოძღვართა წინაშე ცოდვები აღიარეს, ზიარება მიიღეს, ერთმანერთს გამოემშვიდობნენ და სამშობლოს დაცვის წმინდა საქმისათვის თავი მსხვერპლად გაამზადეს. თავდადებულთა რაზმი შედგრა ეკვეთა მტრის დასტებს. არა ერთი მტრის დროშა მოშალეს და გადაქელეს გულად მეომრებმა, მაგრამ ოსმალთა ლაშქრის სიმრავლე და იარაღის უმჯობესობა მეტად საგრძნობი ჩანდა. ოსმალები ხელთოფით დიდ ზარალს აყენებდნენ ქართველ მხედრებს. ხელჩართული ომი ხუთ საათს გრძელდებოდა. ქართველები მოიქანცნენ. რაზმი შეთხელდა. ამავე დროს მტრის ჯარის დიდ ნაწილს ომში მონაწილეობა ჯერ არც კი მიეღო. მტრის ახალ რაზმებთან ომს მოღლილი ქართველები ვეღარ გაუძლებდნენ. თანამებრძოლებმა მოახსენეს მეფეს საქმის ვითარება და ძლივს დაარწმუნეს გალომებული მეომარი, რომ გაცლის დროა. უკუქცეულ ქართველებს ოსმალები უკან დაედევნენ. ფარცხისის ახლოს ვიწრო გზაზედ მოლაშქრე თუ ლაშვილმა უნებურად თავისი ცხენი მეფისას დააძგერა. მეფის ცხენი მხედრიოფით დიდ საფლობში ჩავარდა. საფლობიდან მეფის ამოყვანა გაძნელდა. ამასობაში ოსმალთა მდევარმაც მოატანა. მხლებლები მეფეს შემოეხვივნენ, მტერს ეკვეთნენ და სულ ერთთავად შეაწყდნენ მას. ცხენკაცად მუხლებამდის ტალახში ჩაფლული მარტო იდგა სიმონ მეფე მხლებლებშემოკლილი, გარშემოხვეულ მტერს ახლოს არ იკარებდა და ამაყად სტყორცნიდა დუშმანთ უკანასკნელ ისრებს. ერთმა რენეგატმა ფეოდალმა ბარათაშვილმა, რომელსაც ოსმალთა ამსახურში ფაშობა მიეღო, იცნო მეფე და ოსმალებს უბრძანა არ ესროლონ მეომარს. შექმნილი ვითარება სერასკერს ჯაფარ-ფაშას მოახსენეს. სარდალმა ბრძანება გასცა ცოცხლად დაატყვევონ სიმონი. ფაშა ბარათაშვილმა მეფეს სერასკერის სურვილი გადასცა და თანაც გააფრთხილა: თუ არ დანებდება, მას თოფსა ჰკერენ. სულმდაბლურმა მუქარამ გაარისხა სიმონ მეფე. სიკვდილით დაშინება მებრძოლის შეურაცხყოფა იყო. რენეგატი ენლა ტკბილი სიტყვებით შეუჩნდა. სიმონი მოღბა, მაგრამ მამის მზე დაიფიცა, რომ ცოცხალი თავით სერასკერის გარდა სხვას არავის დარჩება. მოახსენეს ჯაფარ-ფაშას. ისიც მოვიდა. საფლობი გაჭრეს და მეფე გამოიყვანეს. მას ჯაფარ-ფაშა დიდის ჰატივით მიეგება. მეფე და სხვა ქართველი ტყვეები სასწრაფოდ წაიყვანეს საქართველოდან. ჯაფარ-ფაშამ ტყვე მეფე 1601 წლის ზაფხულს ხვანთქართან გაგზავნა. სტამბოლს მიმავალ ტყვე-სიმონ მეფეს და მის ამალას თან მიყვებოდა ომში დახოცილ ქართველ გმირთა თავების საპაღწეები. მათ შორის იყო მეფის ძმის თავიც.

სიმონ მეფის დატყვევება ქართლისათვის თავზარის დაცემა იყო. გორს მდგომ გიორგი ბატონიშვილს უბედურების ამბავი მიუტანეს. კავთისხევის გზით ქართლის ჯარი სწრაფად გამოეშურა მეფის საშველად, მაგრამ გვიანდა იყო. ოსმალთა ჯარს წინა დლით გაესწრო.

კოსტანტინოპოლში სიმონ მეფე ედიყულეს ციხეში გამოამწყვდიეს. ქართლის მეფის დატყვევება ოსმალთა დიდი გამარჯვება იყო. (სიმონის დატყვევების გამო ოსმალეთის დიდ ქალაქებში ხვანთქრის ბრძანებით სამ დღეს ზეიმი იყო). ა-კავკასიის ხალხთა დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ალაში, გაუტყეველი მებრძოლი, რომელიც, 20 წელი იყო ოსმალეთს მოსვენებას არ აძლევდა, ხელთა მყვანდა სულთანს. დღე-დღეზედ მოსალოდნელი ერან-ოსმალეთის ომის წინ ქართლის მეფის დატყვევება შაჰაბასისთვისაც მძიმე დანაკლისი იყო.

ყველა ამიტომ სიმონ მეფის ტყვეობიდან გამოსხნა მეტად სათუო ჩანდა.

ქართველები იმედს არ ჰკარგავდნენ და ცდას არ აკლებდნენ. ჰტიქრობდნენ, რომ დიდი ქრთამით მეფეს დაიხსნიდნენ.

დიდი ქონება გაიღო ქართლმა. სამეფო სახლის საკუთარი განძის გარდა მთელმა ხალხმა მრავლად გაიღო ძვირფასეული. ერთგულების საწინდრად გიორგი ბატონიშვილმა საკუთარი შვილი დავითი მძევლად გაუგზავნა სულთანს, ყველაფერი ამო აღმოჩნდა. ოსმალეებმა ქრთამი აიღეს, მძევალი დაიტოვეს, ხოლო სიმონი კი არ გაათავისუფლეს. ამასობაში ერან-ოსმალეთის ომი დაიწყო.

სიმონ მეფის გარდაცვალება ტყვეობაში. სიმონ მეფე ტყვეობაში დარჩა და აქვე ედიყულეს ციხის ყრუ კედლებში გაცივდა გმირის მგზნებარე გული. ქართველებმა დიდი ცდის შემდეგ მიიღეს მტარვალეებისაგან მეფის ცხედარი: მისვენეს საყვარელ ქართლს და მცხეთას გმირი მამის ლუარსაბის საფლავის გვერდით დაკრძალეს მისი ღირსეული შვილი.

ასე შეეწირა „ქართველობას“ სიმონ მეფე, რომელმაც „ქართლს ხმალი შეარტყა“ და 46 წელიწადს ღირსეულად იცავდა დამოუკიდებლობისა და ეროვნულ თავისუფლების დროშას ერანის თუ ოსმალეთის მოძალადეებისაგან.

რუსეთ-ოსმალეთის წინააღმდეგობანი. ოსმალეთი და რუსეთი კავკასიაში უკვე მე-16 საუკუნის შუაზე დაუპირისპირდნენ ერთიმეორეს.

რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობა განსაკუთრებით გამწვავდა მე-16 საუკუნის ოთხმოციან წლების შემდეგ, როცა ოსმალეთმა ამიერ-კავკასიაში გაბატონებასთან ერთად იმიერ-კავკასიის დაუფლება სცადა.

პოლიტიკური ურთიერთობა რუსეთსა და საქართველოს შორის. ამ დროს განახლდა რუსეთ-საქართველოს შორის პოლიტიკური ურთიერთობა.

ოსმალეთთან მეტოქეობაში რუსეთი იმიერ და ამიერ-კავკასიაში მოკავშირეებს ეძებდა. მოსკოვის სამეფოს მესვეურთ აზრად მოუვიდათ კახეთთან პოლიტიკური კავშირის აღდგენა. ძალაუნებურად რომ გაწყვიტეს 1570-იან წლებში.

1585 წელს მოსკოვის მეფის მოხელემ დანილოვმა ალექსანდრე კახთა მეფეს თედორე ხელმწიფის სიგელი მიუტანა. რუსეთის მეფე პოლიტიკურ კავშირს და შეარველობას სთავაზობდა საქართველოს.

ალექსანდრე მეფე ამაზე უკეთესს ეხლა ვერას ისურვებდა თავისი ქვეყნისათვის. ამიერ-კავკასია თითქმის მთლიანად ოსმალეთს დაეჭირა და

გამალებით იბრძოდა მისი საბოლოოდ დაპყრობისათვის. აღმოსავლეთ-საქართველოს სამეფო-სამთავროებიდან მხოლოდ კახეთი იყო, სადაც ოსმალეთს ჯერ თავისი ლაშქარი არ შეეყენა, მაგრამ უეჭველი იყო, რომ ოსმალეთი, როგორც კი მოიკლავდა, კახეთის ყმობას აღარ დასჯერდებოდა და აქაც „ოსმალობას“ გაატარებდა.

რუსეთის დახმარებით კახთა მეფეს დაღისტანის ალაგმვა სურდა. დაღისტნელები ქურდულად თავს ესხმოდნენ კახეთს და მშვიდობიან სოფლებს აოხრებდნენ. ლეკებს ამ საქმეში შამხალი შველოდა. ორივეს ერთად კი ოსმალეთი მფარველობდა.

კახთა მეფის ელჩები მოსკოვის მეფესთან. ალექსანდრე მეფემ თავის დარბაისლებთან მოითათბირა და დანილოვს მოსკოვის მეფესთან თავისი ელჩებიც გაატანა.

1586 წლის 9 ოქტომბერს ალექსანდრეს ელჩები მეფე თედორეს წარუდგნენ. კახეთის მეფე „ყმობას“ უცხადებდა მოსკოვის ხელმწიფეს და მისგან „პატრონობას“ ითხოვდა. ეს „პატრონობა“ შემდეგში უნდა გამოხატულიყო: კახეთი რუსეთს ყველა მტრები საგან უნდა დაეცვა. ამ ხელად კი რუსეთის მეფეს თერგზე უნდა ციხე აეგო, აქ დიდი ჯარი მოეთაყვნებია და გზა თერგიდან კახეთამდის. საშამხლოზედ რომ გადიოდა, საკუთრად დაეკირა.

კახეთის მეფის წინადადება მოსკოვში ხელსაყრელად ეჩვენათ. ბოიარებმა თედორე მეფეს მისი მიღება განუზრახეს.

1587 წელს ალექსანდრე მეფემ თავისი შვილებით და დარბაისლებით ფიცი მიიღო მოსკოვის მეფის „ყმობაზე“.

1589 წელს ალექსანდრე მეფემ მოსკოვის მეფის „წყალობის სიგელი“ მიიღო, სადაც დადასტურებული იყო როგორც „ყმის“, ისე „პატრონის“ უფლება-მოვალეობანი.

1588 წელს მოსკოვის მეფემ ციხეები მართლაც ააგებინა თერგზე და აქ საკმაო მეციხოვნე ჯარი განაწესა. ამავე დროს ასტრახანიდან ზღვით და ხმელთ უნდა შემოსულიყო ლაშქარი, რომ შამხალი ნებთ თუ ძალით დაემორჩილებია და კახეთის გზა გაეხსნა.

რუსეთის მიერ თერგზე ციხეების აგებამ ოსმალეთი შეაშფოთა: იმიერკავკასია მას თავის განუყოფელ საბატონოდ ეგულებოდა.

1593 წელს სულთან ომით დაემუქრა მოსკოვის მეფეს, თუ უკანასკნელი მის მოთხოვნას არ შეასრულებდა და ყირიმ-დარუბანდის გზას არ გაათავისუფლებდა. რუსეთი ოსმალეთთან ომს ერიდებოდა, მაგრამ არც მეტოქის მოთხოვნათა დაკმაყოფილება სურდა.

ხვანთქარმა მუქარა ვერ შეასრულა: ოსმალეთი იმჟამად გერმანიას ეომებოდა და ერანის შაჰიც მის წინააღმდეგ საომრად ემზადებოდა.

რუსეთთან დაახლოების გამო კახეთის მეფე განსაკუთრებით რთულ მდგომარეობაში მოექცა. მოსკოვის მეფესთან კავშირისათვის ოსმალეთი დაპყრობით ემუქრებოდა „ორგულ“ ყმას. ერანის შაჰიც თავის მხრივ მოლაღატედ სთვლიდა ალექსანდრე მეფეს. ამავე დროს არაფერი სანუგეშო კახეთისათვის მოსკოვის მეფისადმი ყმობას არ მოჰყოლია.

ალექსანდრე მეფე მოსკოვის ხელმწიფეს ნაიკის ვალდებულებათა შესრულებას სთხოვდა. მაგრამ ვალდებულება უფრო ძნელი აღმოჩნდა, ვიდრე ის მოსკოვის პოლიტიკოსებს წარმოედგინათ. რუსთა ლაშქარმა შამხალი ვერ დაიმორჩილა, თერგ-კახეთის გზა ვერ დაიჭირა. ბოლოს 1600-იან წლებში გადამწყვეტი მომენტი დადგა: ერან-ოსმალეთი კვლავ ურთიერთს დაეტაკენ (1602 წ.). მოსკოვის მეფემ დრო ხელსაყრელად იცნო და 1604 წელს საგანგებო ლაშქარი გამოგზავნა საშამხლო-დაღისტნის დასაჭერად. კახეთზე დაყრდნობით რუსეთმა ამიერ-კავკასიაში აქტიურად გაძლოსელა გადაწყვიტა. რუსთა საგანგებო ჯარმა ბუტურღონის სარდლობით მართლაც დაიპყრო საშამხლოს ჩრდილოეთი ნაწილი, მაგრამ ეს საქმეც მარცხით დამთავრდა. კახი მოკავშირე ერანმა გაანადგურა. ბუტურღონის ლაშქარმა კახეთიდან დახმარება ვეღარ მიიღო. მეორეს მხრით დაღისტნელებს ოსმალეთი მიეშველა. შემახის ფაშა ოსმალთა ჯარით და შამხალ-დაღისტნელები თავს დაესხნენ რუსთა ლაშქარს საშამხლოში და სულ ერთიანად მოსპეს იგი (1605 წ.).

ამიერიდან რუსეთ-კახეთის ურთიერთობა კარგა ხნით შეწყდა. კახეთს—შაჰაბასი დაეპატრონა, ხოლო რუსეთი გლეხების აჯანყებათა აღში გაეხვია.

შაჰაბასი და ჰართველთა ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის XVII საუკუნის პირველ ნახევარში

შაჰაბასი. ერან-ოსმალეთს შორის 1590 წელს დადებულ ზავის ინიციატორი შაჰაბასი იყო. იგივე იყო ამ ზავის დარღვევის ინიციატორიც 1602 წელს.

ოსმალეთთან ზავის დრო ნიჭიერმა შაჰმა ნაყოფიერად გამოიყენა.

ამ ხნის განმავლობაში ერანის საშინაო და საგარეო პირობები საგრძნობლად გაუმჯობესდა.

1597 წელს შაჰაბასმა სასტიკად დაამარცხა ოსმალეთის მოკავშირე ოზბეგები. ამ დროიდან ერანსა და მის ამ აღმოსავლეთის მეზობელს შორის დიდის ხნით მშვიდობა ჩამოვარდა. ამით შაჰაბასმა ოსმალეთის წინააღმდეგ სამოქმედოდ ხელები გაიხსნა.

სწორედ ამავ ხანებში, როცა შაჰაბასი აგრე ნაყოფიერად მოღვაწეობდა და ერანს მომავალი დიდი ომისათვის ყოველმხრივ ამზადებდა, მის მოწინააღმდეგე ოსმალეთს „ყურზედ ეძინა“.

ოსმალეთი XVI საუკუნის მიწურულს. ოსმალეთი ამ დროს მსოფლიოში უდიდეს და უძლიერეს სახელმწიფოდ ითვლებოდა. მართალია, მას აღმავლობის ხანა უკვე განვლილი ჰქონდა და აუცილებელი დაცემის უტყუარი ნიშნები სულ უფრო და უფრო იჩენდნენ თავს, მაგრამ ეს მხოლოდ დასასრულის დასაწყისი იყო და ძლიერი ოსმალთა სახელმწიფო, თავის უძლიერელობაში დაჯერებული, ერანის საფუძვლიან გადახალისებას ვერც კი ამჩნევდა.

შაჰაბასის მიზანი ოსმალეთთან ომში. ერან-ოსმალეთის ამ ახალს ომში, 1602 წელს რომ დაიწყო, შაჰაბასის მიზანი 1553 წლის საზღვრებს აღდგენა იყო.

შაჰაბასი და საქართველო. საქართველოს საკითხი შაჰაბასის წინაშე ერთი უდიდეს ამოცანათათაგანი იყო. ამ საკითხის გადაწყვეტისაგან იყო დამოკიდებული. თუ მომავალში როგორის წარმატებით დაიკავდა თავს ერანი დასავლეთიდან თუ ჩრდილოეთიდან მოსულ აგრესორთაგან. და შაჰაბასმაც მისთვის დამახასიათებელი სიმედგართ, ენერგიით და გაბედულობით სცადა ამ საკითხის ერთხელ და სამოლოოდ ერანის სასარგებლოდ გადაჭრა და, თუ მან ვერ შესძლო საქართველოს საკითხის ლიკვიდაცია, ამის მიზეზი მხოლოდ ქართველი ხალხის ის ამოუწყველი სასიცოცხლო ძალა და გამირობა იყო. რომლის წინაშე — ისე როგორც ყველა სხვა წინა თუ შემდეგდროინდელი აგრესორები — ეს აგრესორიც უძლური აღმოჩნდა.

შინაკლასობრივი ბრძოლა ფეოდალებს შორის და პოლიტიკური ორიენტაციები. ისე როგორც ყოველს ფეოდალურ ქვეყანაში, კახეთშიაც ფეოდალებს ურთიერთ შორის დაუსრულებელი შინაკლასობრივი მტრობა-ქიში ჰქონდათ. მიწა-მამულისა, ყმებისა თუ სახელოს ქონების ნიადაგზე გვარი გვარს ეცილებოდა. ოჯახი ოჯახს. დიდი ფეოდალი მცირეს ავიწროებდა; „სახლის“ უფროსი უმცროს წევრებს მძლავრობდა. საერო ფეოდალებს საეკლესიო ყმა-მამულის დატაცებაზედ ეჭირათ თვალი. არც თვით საეკლესიო ფეოდალებს შორის სუფევდა მხოლოდ „სათნობა და სიყვარული“.

მეფე ერთი ფეოდალთაგანი იყო. სხვა ფეოდალურ „სახლების“ მსგავსად მეფის „სახლსაც“ ჰქონდა „სახასო“ ქვეყნები, ხოლო ამ „სახლის“ შვილებს — საუფლისწულო. სათავისთავო, ნასყიდი, ნამზითვი, ნასისწლი თუ სხვა საკუთარი ქონება, ყმა, მიწა-წყალი. ურთიერთშორის ქიში მეფის „სახლშიაც“ ისეთივე ბუნებრივი ამბავი იყო, როგორც რომელიმე თავადის „სახლში“.

ერთიმეორის მოქიშვე ფეოდალები დასაყრდენს ურთიერთშორის მოქიშვე ბატონიშვილებში პოულობდნენ. იქმნებოდა მეფის, ან ამათუიმ ბატონიშვილის მომხრე ფეოდალთა დასები. ასეთი პირობები კარგი სარბიელი იყო უცხოელ მოძალადეთათვის. მოძალადე აგრესორები ყოველთვის ხმლით როდი მოდიოდნენ. პროპაგანდა ამ დროსაც იცოდნენ და ის ერთერთ ნაცად საშუალებად მიიჩნდათ ამათუიმ ქვეყნის დაპყრობის საქმეში. აგრესორთა აგენტები ქრთამით, საჩუქრებით, პატივისა და „გაკეთების“ დაპირებით ადვილად იჩენდნენ მომხრეებს ფეოდალურ ჯგუფებს შორის და ქვეყნის დაპყრობის ხელსაყრელ ნიადაგს ამზადებდნენ... იქმნებოდა ფეოდალური „ორიენტაციები“.

ამის შედეგად იყო, რომ ერანს, რუსეთს და ოსმალეთს ყველას ჰყავდათ კახეთის სამეფო კარზედ და თავადებს შორის პოლიტიკური მომხრეები.

რუსეთის მომხრეობის ყველაზედ აქტიური მოღვაწე ალექსანდრე მეფე იყო. მამის პოლიტიკას განაგრძობდა გ ი ო რ გ ი ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი ც.

სამაგიეროდ შაჰბასის იმედი დავით უფლისწული იყო — კახეთის ტახტის მემკვიდრე.

1601 წელს დავითმა მეფობა მიიტაცა. მმა ციხეში გამოკეტა, მამა ბერად შეაყენა, ხოლო მათი მომხრე თავადები მრავლად გაწყვიტა. ეს შაჰბასის გამარჯვება იყო. მაგრამ დავითი იმავე წელს გარდაიცვალა. ალექსანდრე ისევე მეფე იქმნა, ხოლო გიორგი ტახტის მემკვიდრე.

ერან-ოხმალეთის ომის განახლება. 1602 წელს ერან-ოხმალეთის ომი განახლდა, ადერბაიჯანში შაჰბასმა დაამარცხა ოსმალები და 16 ნოემბერს 1603 წელს უკვე ერევანს შემოადგა. ერევანი საგანგებოდ გამაგრებული ციხე-ქალაქი იყო. ამიტომაც მისი ალყა დიდხანს გაგრძელდა.

ის მხოლოდ 1604 წლის გვიან გაზაფხულზე დაეცა.

შაჰბასმა ქართლისა და კახეთის მეფეები ამ ომის დასაწყისშივე თავისთან იხმო. გიორგი ქართლის მეფე ჩქარა ეახლა შაჰს. ალექსანდრეს კი დიდი ყოყმანი დაეტყო. ბოლოს კახეთის მეფეც საგანგებოდ დაშქრითა და მისართმევით ერევანს ეახლა შაჰბასს.

შაჰბასმა მეფეები „დიდის პატივით“ მიიღო.

ერევნის ომში მონაწილეობისათვის შაჰბასმა დააჯილდოვა ქართლისა და კახეთის მეფეები. მაგრამ ერანის შაჰის ნამდვილი დამოკიდებულება ქართველ ყმებისადმი სულ სხვა რამეში გამოჩნდა. შაჰბასს კარგად ესმოდა, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა ქართლისათვის ლორეს ციხეს და მდინარე დებედას ხეობას. უკვე ორი საუკუნე იყო ქართველები თავგამოდებით იცავდნენ ქართლის ამ ალაყაფს ერანელ თუ მცირეაზიელი აგრესორების მიერ მიტაცებისაგან.

ლორე-დებედას გამოყოფა ქართლისაგან და ზორჩალუ ტომის ჩამოსახლება. შაჰბასმა ლორე-დებედა თავისთვის საჩუქრად გამოსთხოვა გიორგი ქართლის მეფეს. ამ პროვინციიდან შაჰმა ცალკე მაჰმადიანური სახანო შექმნა. ხანად ქართველი რენეგატი ფეოდალი დანიშნა. ლორის ხანი ამიერიდან უშუალოდ შაჰს ემორჩილებოდა. ამავე დროს შაჰმა დებედას ქვემო წელში თურქმანული ტომი ბორჩალუ ჩამოსახლა და ის ალჯაყალის ციხისათვის დაუქვემდებარა. ამრიგად, შაჰბასმა ლორე-დებედას საკითხი საბოლოოდ გადაჭრა. ქართლს ალაყაფი მთარღვია და ქვეყნის თავდაცვის უნარგანობას ერთი დაეკერით დამბლა დასცა.

შაჰბასის საჩუქარი. გიორგი ქართლის მეფეს შაჰბასმა სამაგიეროდ სამასი თუმანი ყოველწლიური ჯამაგირი გაუჩინა და ერანში რამოდენიმე პროვინცია სახარჯოდ უბოძა. შაჰის განზრახვა ნათელი იყო: მას სურდა ქართლის მეფე ერანის უბრალო მოხელედ გადაექცია. გიორგი მეფე მიუხედავად პატრონს და ამის გამო თავისი უკმაყოფილებაც არ დაუფარავს.

ასეთივე იყო შაჰბასის „წყალობა“ კახეთის მიმართაც. ალექსანდრე მეფემ შაჰის „თხოვნით“ კახეთში საცხოვრებელი ადგილი მიუჩინა ერთ-ერთ თურქმანულ მომთაბარე ტომს.

კაკენისელის გამოყოფა კახეთისაგან. ამავე დროს შაჰბასმა ალექსანდრე მეფეს გამოსთხოვა კახეთის აღმოსავლეთის კარი: კაკენისელი.

აქედან შაჰმა ცალკე მაჰმადიანური სასულთნო შექმნა და ერთს რენეგატ კახელ თავადს უწყალობა. კაკ-ენ ისეღისსულთანის ამიერიდან უშუალოდ შაჰს ემორჩილებოდა.

სამაგიეროდ შაჰმა ალექსანდრე მეფეს ყოველწლიური ჯამაგირი შეიდასი თუმანი გაუჩინა. ფრთხილი პოლიტიკოსი ალექსანდრე გარემოებას გაეწყო და შაჰაბასის „წყალობა“. ქართლის მეფისაგან განსხვავებით, ყმისთვის შესაფერისი „მადლობით“ მითვალა.

ერევნის აღების შემდეგ შაჰაბასმა ალექსანდრე კახთა მეფე თან იახლა ერანში. შაჰაბასს უკიდურესად სძულდა კახეთის მეფე „ოსმალეთის მიმდგური“, მოსკოვის მეფის ყმა და მისი აგენტი. კახეთში ერანის ინტერესი, შაჰაბასის აზრით, უსათუოდ მოითხოვდა ალექსანდრე მეფის და მისი მემკვიდრის გიორგი ბატონიშვილის დაღუპვას.

ამავე დროს შაჰაბასი სხვა ზომებსაც მიჰმართავდა კახეთში ერანის პოზიციების განსამტკიცებლად. მან „უპატრონოდ არ დააგდო“ ალექსანდრე მეფის და გიორგი ბატონიშვილის მოწინააღმდეგე თავადების ჯგუფი. რომელიც დავით მეფის გარდაცვალების შემდეგ მისი ქვრივის ქეთევან დედოფლისა და უფლისწული თეიმურაზის გარშემო იყრიდა თავს. შაჰაბასის კატეგორიული მოთხოვნით თეიმურაზ ბატონიშვილი 1604 წელს ერანს გაიგზავნა. ამიერიდან ერანის შაჰის კარზედ იზრდებოდა კახეთის ტახტის ეს კანონიერი მემკვიდრე. აქვე იყო გამაჰმადიანებულ-გასპარსელებული კოსტანტინე ალექსანდრეს-ძე. ის ჯერ კიდევ 1585 წელს წაეყვანათ მძევლად.

1605 წლის თებერვალში შაჰაბასმა ალექსანდრე მეფე კახეთს გამოისტუმრა. შაჰმა მას თან გამოატანა კოსტანტინე ყიზილბაშთა ჯარით. კოსტანტინეს შაჰმა შირვანი უწყალობა. ეს მხარე ამ დროს ჯერ კიდევ ოსმალთა ხელში იყო. შირვანის დაპყრობაში კოსტანტინეს ალექსანდრე უნდა დახმარებოდა. 1605 წლის რვა მარტს მამა და შვილი კახეთს მოვიდნენ.

შაჰისაგან კოსტანტინეს უფრო მნიშვნელოვანი საიდუმლო დავალებაც ჰქონდა. მას უნდა ალექსანდრე მეფე და გიორგი ბატონიშვილი დაეხოცა, მაგრამ ისე რომ ამ საქმეს კახეთის აჯანყება არ მოჰყოლოდა.

ალექსანდრე მეფისა და გიორგი ბატონიშვილის დახოცვა. 12 მარტს აგვამში კოსტანტინე და მისი მხლებელი ხანები და სულთნები ალექსანდრე მეფის სადგომს ეწვივნენ. აქვე იყო გიორგი ბატონიშვილიც, ხანგრძლივი ბჭობა გაიმართა. საკითხი შირვანს სალაშქროდ ჯარის გამოყვანას შეეხებოდა. მოულოდნელად კოსტანტინე გიორგი ბატონიშვილს სწვდა. ყიზილბაშებისათვის ეს იყო საქმის დაწყების ნიშანი. ალექსანდრე მეფემ საყვარელი შვილისათვის ხელი გამოიღო. მცირე ხნის შემდეგ მეფე, მისი მემკვიდრე და სამეფო საბჭოს წევრები დახოცილი ეყარნენ.

იუდა კოსტანტინემ მამისა და ძმის მოკვეთილი თავები შაჰს გაუგზავნა, თითონ კი კახეთის მეფედ დაჯდა.

კახეთის აჯანყება. კოსტანტინეს გამეფებისთანავე კახეთში აჯანყების

ალი ავიარდა. რენეგატმა ყიზილბაშებით სცადა კახეთის ტახტის შენარჩუნება. კახელების ბრძოლას სათავეში ჰქვიანი ქეთევან დედოფალი ჩაუდგა.

კახელებს გიორგი ქართლის მეფემ დაჰქარი მიაშველა. 1605 წლის ოქტომბერში ომი მოხდა კოსტანტინეს ყიზილბაშებსა და კახელებს შორის. ყიზილბაშები დამარცხდნენ. კოსტანტინე ომში დაიღუბა.

შაჰბასი დააწმენდა, რომ კახეთის მაჰმადიანურ სახანოდ გადაქცევის ცდა სახიფათო საქმე იყო და მოხერხებულად უკან დაიხია. უხვირო კოსტანტინე რა მოსანადგო იყო. გადმოგვეცემენ, „შაჰმა ნიშნიც კი მოუგო მისთვის მკედარ ჯალასი: „მამის მკვლელს უარესი უნდა დაემართოს“.

თეიმურაზის გამეფება. 1606 წელს შაჰბასმა „შვილივით საყვარელი“ თეიმურაზი კახეთს სამეფოდ გამოისტუმრა. თეიმურაზი კახეთის მეფედ ძველი ქართული წესით იქვე შაჰის კარზედ „დალოცეს“.

პატრონ-ყმის ეს სიამტკბილობა მხოლოდ მოსაჩვენარი იყო. შაჰბასს თეიმურაზისადმი სასიყვარულო არაფერი ჰქონდა: თეიმურაზი ქრისტიანი იყო (შაჰს კი კახეთში მაჰმადიანი მმართველი სურდა ჰყოლოდა) და, ეს უმთავრესი იყო, თეიმურაზის გამეფება შაჰის სურვილის წინააღმდეგ და კახთა მედგარი ბრძოლის შედეგად მოხდა. არც თეიმურაზს ჰქონდა საფუძველი შაჰის სიყვარულისათვის; ალექსანდრეს მკვლელი ქართველობის მხოლოდ მოსიხბარი მტერი შეიძლებოდა ყოფილიყო.

თეიმურაზი დიდის ამბით შემოვიდა კახეთში. ქვეყანას სიხარული ჰმართებდა: ქართველობა მხნე ბრძოლით მონაპოვარი ჰქონდა. — „მუ ნ ჩ ე ე ნ - ხ ე ლ თ ი ყ ო ჩ ე ე ნ ო ბ ა“.

მაგრამ კახეთში კარგად ესმოდათ, რომ შაჰბასი ისეთი მტერია, რომელსაც არ სძინავს. საჭირო იყო ფიზილობა. ბრძოლა გრძელდებოდა.

1606 წელს შაჰბასმა ჯერ ყარაბაღი და განჯა წაართვა ოსმალებს. აქედან შაჰი ქართლისაკენ წამოვიდა. აიღო ლორე, დმანისი, თბილისი. ყველგან ოსმალ მეციხოვნეები ყიზილბაშებით შეცვალა. შაჰბასი თვით ეწვია თბილისს. ქალაქის ციხის უფროსობა შაჰმა ყიზილბაშ მუჰამედს ულთანს ჩააბარა.

შაჰბასი ქართლში. თბილისში ყოფნის დროს შაჰბასმა ქართლის მეფობა 14 წლის ლუარსაბ გიორგის-ძეს დაულოცა (გიორგი მეფე ამ ხანებში უეცრად გარდაცვლილიყო). აქვე შაჰს მთელი ქართლის თავადობა ეახლა. შაჰბასმა ხელმწიფური სიუხვით უყო წყალობა „ერთგულთ“. მაგრამ ქართლის პოლიტიკის მესვეურთა სიხარულს დიდი ჩრდილი ახლდა: შაჰბასმა ქართლის თავისუფლება კი არ აღადგინა (ან კი როდის ყოფილა, რომ აგრესორს მისივე მსხვერპლის თავისუფლება აღედგინოს...), არამედ ოსმალთა ბატონობა ერანის ბატონობით შეცვალა. თბილისი, აღჯაყალა, ლორე, დმანისი ისევ უცხოელთა ბატონობის იარაღად რჩებოდნენ და ქართველობის დაცვა-შენარჩუნების საკითხი ქართლის წინაშე ისევ შეუწელებელი სიმწვავეთ იდგა.

მეხხეთი XVI საუკუნის მიწურულს. მე-16 საუკუნე თავის შედეგებით ყველაზედ მძიმე მანძე სამცხე-საათაბაგოსათვის იყო. გამოვილილ უბედუ-

რებათა შემდეგ აგრესორებთან ბრძოლაში მესხეთს აღარ შერჩა იმდენი წინააღმდეგობის უნარი, რამდენსაც საქართველოს სხვა ნაწილები იჩენდნენ. საქართველოს ფეოდალურ პოლიტიკურმა დაშლილობამ აქ ყველაზე საშიში ნაყოფი გამოიღო.

1590 წლის ზავი და მესხეთი. 1590 წლის ზაფხუა ქართველობისათვის მებრძოლ მესხთა მდგომარეობა ერთბაშად გააუარესა. ამ ზავის მიხედვით მესხეთი ოსმალეთს დარჩა. მტაცებელმა მსხვერპლი დაიმართოხელა. დახმარების იმედი აღარსაიდან იყო. თავგამოდებით ცდილობდა მანუჩარ ათაბაგი, ხოლო შემდეგ მისი ქერივი დედოფალი ელენე საათაბაგოში ქართველობის დაცვას. ყოველი ცდა ამო აღმოჩნდა. ზვანთქარს ამ მხარეში „ოსმალობის“ შემოღება მტკიცედ გადაეწყვიტა.

1587-1594 წლებში სამცხე საათაბაგოში „ოსმალობა“ დამყარდა. სულთანის ბრძანებით ქვეყანა ასწერეს. მიწის მფლობელობის თუ მიწის სარგებლობის ოსმალური წესები შემოიღეს. გადასახადები ოსმალური სისტემით გააწესეს. ახალი წესები არსებითად სცვლიდა ფეოდალურ საქართველოს მიწათმფლობელობის ნორმებს და ქართულ საგადასახადო სისტემას. ოსმალური წესის თანახმად მიწის მფლობელი შეიძლებოდა მხოლოდ სამხედრო პირი ყოფილიყო. სამხედრო თანამდებობისათვის კი მაჰმადიანობა იყო აუცილებელი. ამ წესის მიხედვით ქართველი ფეოდალების მიწები ოსმალ მხედრების ხელში გადადიოდა. ქართველი თავადისა თუ აზნაურის წინაშე საკითხი მთელის სიმწვავით დადგა: ან მაჰმადიანობის მიღება, ოსმალთა სამხედრო სამსახურში შესვლა და მიწის მფლობელობის შენარჩუნება (ახალი წესით), ან ამ მფლობელობის დაკარგვა. და..... აზნაურიც გაჰყვა მიწას. ქართველი ფეოდალები ან გამოიქცნენ ან გაჰაჰმადიანდნენ.

ოსმალურ საათაბაგოში ქართველ გლეხს მყვლეფელი გამოეცვალა. ქართველი მთავარი, თავადი, აზნაური და ეკლესია-მონასტერი ოსმალთა დივანმა (სახელმწიფო), ფაშამ, სანჯაყბეგმა, ალაიბეგმა, სიფაჰმა და ჯამემ შეცვალეს. ამ ოსმალურ სახელმწიფო და სამოხელეო გადასახადების გარდა ქრისტიანობაში დარჩენილ გლეხობას ცალკე „ურწმუნოთა“ გადასახადიც დააკისრეს.

ამ დროიდან დაიწყო მესხეთის „გათათრება“. ეს პროცესი ერთის ან ათეული წლების ამბავი არ ყოფილა. ათასწლოვანი ქართული კულტურის უცხო კულტურით შეცვლა დიდ სიძნელეებსა ხვდებოდა. ხალხი მხნედ იტანდა სიმძიმეს და მედგრად იცავდა მამაპაპულ „ქართველობას“. თათრობა დიდის შეფერხებით იკვლევდა გზას გლეხობაში. მე-16 საუკუნის მიწურულს დაწყებული ეს პროცესი მე-19 საუკუნის დასაწყისისაც დასრულებული არ ყოფილა.

მესხეთის დაკარგვის მნიშვნელობა საქართველოსათვის. ოსმალობის დამყარება სამცხე-საათაბაგოში ფეოდალური საქართველოს უდიდესი მარცხი იყო. საქართველოს მოსწყდა და მისი ეროვნული კულტურის შემოქმედებაში აღარ მონაწილეობდა ქვეყანა, რომელიც საქართველოს ტერიტორიის ერთ მესამედს შეადგენდა. გადაგვარების გზას დაადგა ფეოდა-

ლური საქართველოს ყველაზე უფრო დაწინაურებული და კულტურული შემოქმედების უნარით დაჯილდოებული ნაწილი,—სამშობლო ექვთიმე და გიორგი ათონელებისა, ბექა ოპიზარისა და შოთა რუსთაველისა.

ერან-ოსმალეთის ზავი. 1612 წელს ერანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო. ამ ზავის მიხედვით ძველი, 1553 წლის საზღვრები უნდა აღდგენილიყო და შაჰაბასს ზონტქრისათვის წლიურად 200 საპალნე აბრეშუმში უნდა ეძლია. მიღებულ პირობებს არც ერთი მხარე არ იცავდა. ოსმალეთი შესხეტს და ქართლ-კახეთს არ ეხსნებოდა. შაჰაბასს კი აბრეშუმის გადახდა ეძნელებოდა.

1614 წელს შაჰაბასს უკვე გადაწყვეტილი ჰქონდა ოსმალეთთან ზავის დარღვევა.

ასეთს პირობებში ქართველი ყმების პოლიტიკური განწყობილება დიდმნიშვნელოვანი გარემოება იყო. შაჰმა კი დანამდვილებით იცოდა, რომ ამ მხრით თეიმურაზ და ლუარსაბ ყოველად საექვონი იყვნენ.

ქართლ-კახეთის კავშირი და შაჰაბასი. პოლიტიკური დაშლილობის მიუხედავად ქართლსა და კახეთში ბევრნი იყვნენ საქართველოს ფეოდალურ ძალთა გაერთიანების მოსურნენი. კარგად იცოდნენ, რომ აგრესორთაგან თავის დაცვა მხოლოდ ამ გზით შეეძლო პატარა ქვეყანას.

ასეთმა მოღვაწეებმა თეიმურაზ და ლუარსაბ ერთიმეორეს დაამოყვრეს. ყმების ეს შეთანხმება პატრონს ჭკუაში არ დაუჯდა. ცბიერი შაჰი ქართლისა და კახეთის მეფეებს შორის მტრობის ჩამოგდებას შეეცადა და თუ მთლად ვერა, რამოდენიმედ მაინც მიზანს მიაღწია. თეიმურაზ და ლუარსაბ მიხედნენ ბოლოს შაჰაბასის განზრახვას, მაგრამ ურთიერთშორის ძველი ნდობა და კავშირი მაინც ვერ აღადგინეს.

შაჰაბასი დიდხანს ემზადებოდა ქართლ-კახეთის მეფეთა და მათი მომხრეების წინააღმდეგ გადამჭრელი ზომების მისაღებად. დიდი წინასწარი მუშაობის შედეგად 1614 წლისათვის შაჰს არა მარტო თავისთან მრავლად ჰყავდა ლუარსაბისა და თეიმურაზის მოწინააღმდეგეები, თვით ქართლსა და კახეთშიაც მრავლად იყვნენ მტრის აგენტების მიერ მოწყიდულ-მოტყუებულნი.

შაჰაბასის ლაშქრობა ქართლ-კახეთში. 1614 წ. შაჰაბასი დიდის ლაშქრით წამოვიდა ურჩი ყმების დასასჯელად. შაჰს განსაკუთრებით თეიმურაზ მეფე ამოელო მიზანში.

ერანიდან წამოსული შაჰი ყარაბაღს დადგა და კახეთის მეფისაგან ერთგულების ნიშნად მძევლები მოითხოვა. თეიმურაზმა კახ თავადებს რჩევით ერთგულების საწინდარი გაუგზავნა განრისხებულ მტერს: დედა, ორი შვილი და მრავლად თავადების შვილები. შაჰმა, რა ესენი ხელი იგდო, თვით მეფეს უბრძანა მის წინაშე გამოცხადებულიყო. თეიმურაზი არ ენდო მტერს და შაჰიც კახეთზე წამოვიდა. გადამწყვეტი მომენტი დადგა. მოლაღატე-მოსყიდულები ყოველი მხრით ამოქმედდნენ. ერთი ნაწილი შაჰს მოჰყვებოდა. მისი მრჩეველი და მტრის ლაშქრის მეგზური იყო. მეორე ნაწილი ციხეს შიგნიდან სტეხდა. მტრის აგენტები არწმუნებდნენ

თეიმურაზს, რომ წინააღმდეგობა უნაყოფოა და ურჩევდნენ დამორჩილებას; ამავე დროს ხალხში ავრცელებდნენ პროვოკაციულ ხმებს, რომ უძლეველი შაჰი კახეთის ხალხის მწყალობელია, რომ ის მხოლოდ თეიმურაზის და მისი მომხრეების დასასჯელად მოდის.

თეიმურაზის გაქცევა ქართლში. თეიმურაზმა წააგო. კახელები პროვოკატორთა ანკეს წამოეგნენ და ომი არ ისურვეს. შაჰი კახეთს შემოვიდა. თეიმურაზი ერთგულთა რაზმით ქართლისაკენ ილტოდა. შაჰბასის მდევარმა რაზმმა მეფეს გზა გადაუჭრა. უაღრეს მდინარე იორზე თეიმურაზმა დაამარცხა ეს რაზმი და ქართლს გავიდა. ლუარსაბი თეიმურაზს მუხრანს შეეყარა.

მეფეთა თათბირზე აღმოჩნდა, რომ ქართლის წინააღმდეგობაც წელში იყო გატეხილი. არა ერთი დიდი თავადი უკვე შაჰს ჰხლებოდა მორჩილების გამოსაცხადებლად, დანარჩენებმა კიდევ მეფეებს ომი არ ურჩიეს.

თეიმურაზ და ლუარსაბ იმერეთში. თეიმურაზ და ლუარსაბ იმერეთს გადავიდნენ. შაჰბასმა კახეთის საქმეები მოაგვარა. აქ საკმაო ჯარი დატოვა და ქართლს გავიდა. გორს დადგა და იმერთა მეფისაგან იქ შეხიზნული თეიმურაზ და ლუარსაბი მოითხოვა. გიორგი იმერთა მეფემ შაჰბასს სტუმრების გაცემის უარი შეუთვალა. შაჰბასი ოსმალეთთან ზავის დარღვევას მოეჩივრა და ომით იმერეთს არ გადავიდა. ამისდაძლიერებულად მან ლუარსაბის ხელში ჩაგდება მოახერხა.

1614 წლის ლაშქრობაში შაჰბასს თან ახლდა თბილისის ყოფილი მოურავი გიორგი სააკაძე.

გიორგი სააკაძე. სოციალურად სააკაძე ძირ-ძველ თავადთა წრეს არ ეკუთვნოდა. მაგრამ გიორგის მამა-ბიძეები უკვე სიმონ მეფის დროს ფრიად დაწინაურებული იყვნენ და მეფის კარზედ მაღალი თანამდებობანი ეჭირათ.

1610-იანი წლებისათვის სააკაძის სახლს უკვე გააჩნდა ყველაფერი ის, რაც დიდ ფეოდალს ახასიათებდა: საკუთარი ციხე, ეკლესია-მონასტერი, საგვარეულო სასაფლაო, მრავალი სოფლები შიგ მოსახლე აზნაურებით, მსახურებით, გლეხებით.

1609 წელს გიორგი სააკაძე თბილისის მოურავი იყო და ლუარსაბ მეფესთან ფრიად დაახლოვებული პირი. ამ დროს ქართლს ომი ჰქონდა მესხეთში ვაბატონებულ ოსმალებთან.

ოსმალ-თათართა შემოსევა ქართლში. 1608 წელს ქართლის ლაშქარი თბილისელ ყიზილბაშებთან ერთად სამცხეში შეიჭრა. 1609 წელს ახალციხის ფაშამ საპასუხო ლაშქრობით უპასუხა. ამ დროს მეფე ლუარსაბ საზაფხულო სადგომს იყო ცხირეთის ციხეში. ქართლს შემოსასვლელ გზებზე მას ყარაულები ეყვნა. ოსმალთა და ყირიმის შეერთებულმა ჯარმა გამოვლო ჯავახეთი, თრიალეთი, გაწყვიტა ქართველი ყარაულები და მოულოდნელად მანგლისს მოატანა. აქედან მტერი მარჯვენა ხელით შიდა-ქართლში ცხირეთის ციხეზე ანაზღეულად მისვლას, ლუარსაბ მეფის ხელში ჩაგდებას და შემდეგ შიდა — ქართლის დაპყრო-

ბას აპირებდა. მეფე მიუღლოდნელ თავდასხმას არ ელოდა და ციხეში მცირე ამალით იდგა.

თედორეს გმირობა. ოსმალ-თათრებმა სოფელ კველთას თედორე ხუცესი დაიჭირეს და მეგზურობა უბრძანეს. გლეხი გმირი აღმოჩნდა. ქვეყნის თავისუფლებისათვის თავი გასწირა. მტერი სულ სხვა გზით წამოიყვანა და ის ცხირეთის ციხეს ააციდინა. გმირი აკუწეს თათრებმა. სამაგიეროდ განზრახვამ მტერს ფუჭად ჩაუტარა. ლუარსაბი ციხეში გამაგრდა. ოსმალ-თათრებმა კი სოფლების ძარცვა-რბევას მიჰყვეს ხელი.

ამ დროს ცხირეთს მეფესთან იყო გიორგი სააკაძეც. სახფათო უამს მოურავი არ დაიბნა. მან განსაკუთრებული ენერჯია, ნიჭი და სიმამაცე გამოიჩინა. ფიცხლავ შიკრიკები აფრინეს და ქართლის ჯარს აწვიეს. სახელდახელოდ მეზობელ სოფლებიდან სააკაძემ ოთხასამდე მეომარი შემოიყარა. მოვიდნენ ახლობელი თავადებიც თავიანთი ყმებით. გიორგი სააკაძე და ზაზა ციციშვილი მოთარეშე მტრის მცირე რაზმებს ეკვეთნენ და მუსრი გაავლეს. მტერი ძარცვა-რბევით მტკვრის მარჯვენა ნაპირს აჰყვა და გორს გასვლა სცადა. ქართლის გულის დაჭერა ენება. გორელებმა მოასწრეს და მტკვარზედ გადასასვლელი ხიდი აყარეს. ზაფხულის წყალდიდობა იყო. აქ მტკვარი არ გაისვლებოდა. მტერი ისევ მარჯვენა ნაპირს აჰყვა, საციციანოს სოფლები არბია, სოფ. ბრბონასთან მდინარის გადალახვა მოახერხა და ქვიშხეთის ბოლოს დაბანაკდა.

ომი ქვიშხეთის ბოლოს. ამასობაში ქართველთა ჯარმა თანდათან მოდგნა იწყო. თბილისიდან ყიზილბაშთა სარდალი დელუ-მ-აჰმად-ხან მოვიდა შვიდასი კაცით. გადაშწყვეტი ომი ქვიშხეთის ბოლოს მოხდა. სამხედრო რჩევაზე ქართველებმა გიორგი სააკაძის საომარი გეგმა მიიღეს. სასტიკ ომში ქართველებს ბრწყინვალე გამარჯვება ხვდათ.

საკაძე და მისი მოქიშპენი. ამიერიდან გიორგი სააკაძე კიდევ უფრო გავლენიანი და მეფის სანდო პირი შეიქნა. ჩქარა ლუარსაბ მეფემ სააკაძის და ცოლად შეირთო. სააკაძის აგრე ამალღებით ძველს თავადებს შური აღძვრათ. განსაკუთრებით არ ისვენებდნენ სააკაძის მეზობელი თავადები. გიორგის თავისი მომხრეებიცა ჰყავდა (თავადის-შვილთა და განსაკუთრებით აზნაურთა წრეებიდან), მაგრამ მოწინააღმდეგენი გაცილებით უფრო ძლიერნი აღმოჩნდნენ. თავადები შემოადგნენ ლუარსაბს და იმდენი აბეზლეს მოურავი, რომ მეფე სააკაძის მოლაღატეობაში დაარწმუნეს. ლუარსაბმა ცოლის დაგდება და მოურავის მოკვლა გადაწყვიტა. მომხრეებმა განსაცდელი გიორგის შეატყობინეს.

საკაძის და ნუგზარ ერისთავის წასვლა ერანს. სააკაძე თავისი სიმამრისას გაიქცა. მისი ქონება კი მამბეზლარ-მოქიშპეებმა აიკლეს და დაიტაცეს. გიორგი სააკაძის სიმამრი დიდი თავადი ნუგზარ არაგვის ერისთავი იყო. მას არაგვზე თავი ხელმწიფედ მოჰქონდა და მეფისადმი მცირედ მორჩილებაც კი უმძიმდა. ქართლისა და კახეთის მეფეების ურთიერთშორის თანხმობა ერისთავს არაფრად მოსწონდა. ლუარსაბ მეფის და ხორეშანი დიდხანს იყო ნუგზარის ვაჟზე

დაწინდული. სწორედ ამ დროს თეიმურაზ კახთა მეფე დაქვრივდა და ლუარსაბმა ხორეშანი დარბაზის რჩევით მას მიათხოვა. ამით ამაყი ერის-თავი ფრიად შეურაცხყოფილი იყო.

„მოთხრილი“ სიძე და შეურაცხყოფილი სიმამრი შაჰაბასს ეახლნენ. გამბროტებულმა ფეოდალებმა პოლიტიკური მამულარობა იკადრეს. ისინი ეცადნენ დაერწმუნებიათ შაჰი, რომ ლუარსაბ-თეიმურაზის თანხმობა ერანის წინააღმდეგ არის მიმართული.

შაჰაბასმა ნუგზარ ერისთავი დიდად შეწყალებული გამოისტუმრა.

გიორგი სააკაძე ამიერიდან (1612 წ.) შაჰის კარზედ იყო. ის ჩქარა გამაჰმადიანდა და გონიერებით, მამაცობით თუ ფიზიკური ღონით დიდად გაითქვა სახელი და შაჰის დიდი პატივი დაიმსახურა.

სააკაძის დაბრუნება. და აი, 1614 წლის ლაშქრობაში შაჰაბასს მოჰყვებოდა გიორგი სააკაძეც და მისი უახლოესი მრჩეველი იყო. ქართლში სააკაძის დაბრუნება მოსვენებას უკარგავდა მის მოსიხსართ. მოურავი ეხლა მეტად ძლიერი იყო და მტრებიც მისგან შურისძიებას ელოდნენ. მათ ასეთ შიშს შაჰის კარიდან განზრახ დარხეული ხმებიც აძლიერებდა: რომ, რადგან ლუარსაბს არ სურს ეახლოს შაჰს და შეწყალება ითხოვოს, უკანასკნელი ქართლის მმართველად გიორგი სააკაძის დასმას აპირებს.

შეშფოთებული თავადები გამოსავალს ეძებდნენ. გიორგი სააკაძის მოსიხსარმა შეადი მან ბარათაშვილმა ლუარსაბის იმერეთიდან გადმოყვანა თავს იდგა. შაჰიც მხოლოდ ამას ელოდა. შედიმანმა ნაკისრი შეასრულა. ჩქარა ლუარსაბ მეფე შაჰს ეახლა. შაჰაბასი უკუიქცა და ლუარსაბი დიდის პატივით თან წაიყვანა. შაჰს წაჰყვა გიორგი სააკაძეც.

თეიმურაზ მეფე იმერეთს დარჩა.

შაჰაბასის საქმიანობა კახეთში პირველი შემოსევის დროს. კახეთს ყოფნისას შაჰმა უხვი წყალობა უყო რენეგატ-მოღალატეებს, ხოლო მოთხარა და აიკლო თეიმურაზის ერთგული თავადები. შეურაცხყო კახთა სალოცავები გრემი და ალავერდი. სასტიკად ააოხრა ერწო-თიანეთი მეფის ერთგულობისათვის. ყიზილბაშებმა ხელთ იგდეს ოცდაათი ათასამდის ტყვე. კახეთის მმართველად შაჰმა თეიმურაზის ბიძაშვილი, გამაჰმადიანებული ისახანი დასვა და კახ თავადებს მისი მორჩილება უბრძანა.

აჯანყება კახეთში. კახელებმა კარგად დაინახეს, თუ როგორი „მწყალობელი“ იყო ერანის შაჰი და აჯანყებაც სადღეისო ამოცანად იქცა. ერან-ოსმალეთს შორის ომის განახლებამ ეს აჯანყება დააჩქარა. იმერეთს ლტოლვილი თეიმურაზი ოსმალეთს დაუკავშირდა. ისახანი ჩქარა თავის მწყალობელს ეახლა და კახეთის საქმეები ორს უახლოეს კარისკაცს — ჯორჯაძეს და ჯანდიერს — ჩააბარა. აჯანყება 1615 წლის 15 სექტემბერს დაიწყო. ჯორჯაძე და ჯანდიერი აჯანყების მოთავენი აღმოჩნდნენ. აჯანყებულებმა თეიმურაზი იხმეს. მეფე სწრაფად წამოვიდა. ამავე დროს კახ აჯანყებულებს შირვანელნი წამოეშველნენ, ისინიც ერანის წინააღმდეგ ამდგარიყვნენ. კახელებმა ყიზილბაშთ რაზმები გაწყვიტეს. თეიმურაზმა არც ერანის ვაჟები დაინდო.

ომი არაგვზე და კახელების გამარჯვება. შაჰი შეშფოთდა. ამ აჯანყებებში ოსმალეთის ხელი ჩანდა. მან სასწრაფოდ გამოგზავნა ადერბაიჯანის ჯარით სარდალი ალ-ი-ყული-ხან-ი. 15 ათასი მეომრით ყიზილბაში სარდალი თბილისს მოვიდა. მას თეიმურაზის შეპყრობა ჰქონდა დავალებული. ყიზილბაშთ ჯარმა კახეთიდან არაგვზე გამოსასვლელი გზები შეკრა. თეიმურაზ მეფემ მორჩილების სიტყვებით ალი-ყული-ხანის სიფხიზლე შეაწილა. ქართველ მეგზურებმა კახთა ლაშქრის მოძრაობის შესახებ სწორი ცნობები არ მიაწოდეს ყიზილბაშ სარდალს. ბაიანდურ არაგვის ერისთვიშვილი კი თბილისიდან განუწყვეტლად ატყობინებდა თეიმურაზს მტრის ჯარის მოძრაობას. ამავების შედეგად თეიმურაზი 6000 კაცით მოულოდნელად დაეცა ყიზილბაშებს და სასტიკად დაამარცხა. მტერი თავზარდაცემული გაიქცა. გამარჯვებულთ ხელთ იგდეს მტრის მთელი ბანაკი და მრავალი ტყვე. 2500 მოჭრილი თავი თეიმურაზმა გამარჯვების ნიშნად ოსმალეთს გაგზავნა.

შაჰბასი გაცოფდა. აჯანყება საშიშ ხასიათს იღებდა. ეხლა თეიმურაზის გამარჯვების შემდეგ აჯანყება შეიძლებოდა ქართლსაც მოსდებოდა.

შაჰბასის ლაშქრობა საქართველოში. საქმის დაყოვნება არ შეიძლებოდა. შაჰბასი საგანგებოდ მოემზადა და 1616 წლის გაზაფხულს მთელი თავისი ძალით კახეთის მოსათხრელად წამოვიდა.

აჯანყებულმა ქვეყნებმა საერთო საფრთხის წინააღმდეგ გაერთიანება ვერ მოახერხეს. ქართლის ფეოდალები კახელებს ვერ მიეშველნენ. მოძმის ახრებას უცქეროდნენ და თავის ჯერს უცდიდნენ.

ბრძოლის ველზე შაჰბასის დიდი ჯარის გამკლავების ღონე თეიმურაზს არ შესწევდა. კარზედ მომდგარი განსაცდელის თავიდან ასაცილებლად კახელებმა ნაცად ხერხს მიჰმართეს. „ყველაფერში დამნაშავე“ თეიმურაზ მეფე და მისი ერთგულები კახეთიდან გაიქცნენ. მთელი კახეთი კი დაიხიზნა. სიმაგრეებში ჩაიკეტა, თავდასაცავად მოემზადა და ამავე დროს წაჰს მორჩილება გამოუცხადა და დანაშაულის შენდობა სთხოვა. შაჰბასს კახეთის მოსპობა გადაეწყვიტა, ამიტომ კახელების თხოვნა არ შეიწყინარა.

შაჰბასი კახეთში. რომ კახელებისათვის დახიზნით გადაარჩენის საშუალება მოესპო, შაჰმა კახეთს მისასვლელი გზები თავისი ჯარებით წინასწარ დაიჭირა. ამავე დროს ის შეუთანხმდა დაღისტნელებს. ლეკებს მთებში შეხიზნული კახელები უნდა ეფლეტათ. ასეთი საგანგებო მომზადების შემდეგ პირსისხლიანი მტერი შეესია ქვეყანას.

ქართველი ხალხის ისტორიაში უმაგალითო ტრაგედია დატრიალდა. საქართველოს ყოფნა-არყოფნის დღე იდგა. განაზრახის შესრულება აგრესორს ძვირად დაუჯდა. ბრძოლამ ერთ წელიწადს გასტანა. ყოველი ციხე, ეკლესია-მონასტერი, სასახლე, ტყე, ხევი მტერს ომით უნდა აეღო. საკუთარი ქორბუდისა და თავისუფლების დამცველი ხალხი გმირი აღმოჩნდა. მაგრამ მტრის სიმრავლემ, ორგანიზაციამ და იარაღმა სძლია.

კახეთმა ამ შემოსევისას მთელი თავისი მოსახლეობის ორი მესამედი დაჰკარგა. ასი ათასამდის სული მტერს შეეხოცა. ამდენივე ტყვედ წაი-

ყვანეს ყიზილბაშებმა. ქურდ-ლეკებმაც დრო იხელთეს და ხელი მოითბეს. მტერმა დასწვა, დაანგრია და გაანადგურა, რასაც კი მისწვდა. შაჰ-აბასის საგანგებო ბრძანებით არღვევდნენ სასახლეებს, ციხეებს, ეკლესიამონასტრებს, სწავდნენ სოფლებს და ყოველგვარ სამეურნეო შენებულებას, კაფავდნენ ზერებს და ვენახებს, სპობდნენ თუთისა და კაკლის ხეებს, არსად სტოვებდნენ ოთხფეხ საქონელს.

ნანგრევებად იქცნენ ქალაქები, სასახლეები, ფერფლად იქცნენ სოფლები. მშვიდობიან ქვეყანაზე საშინელმა გრივალმა გადაიარა. დაიცალა და დაყრუვდა აყვავებული მხარე. დიდის ხნით შეწყდა სიცოცხლის მაჯისცემა. ტყე და ნადირი დაეუფლა ადამიანთ ნასადგომევს.

კახელი ტყვეები ერანს გარეკეს. მათი ნაწილი შაჰაბასმა შიდა-ერანის სხვადასხვა პროვინციებში დაასახლა. უცხოეთში, თვისტომს მოწყვეტილნი, ისინი თანდათან გადაგვარდნენ. მხოლოდ მცირე ნაწილმა შეინარჩუნა დღემდის იქ დღეაენა. კიდევ უარესი იყო დანარჩენ ტყვეთა ბედი. ისინი ყიზილბაშ მოლაშქრეებმა დაჰყიდეს. ქართველი მონა და მხევალი ყიზილბაშ დიდკაცთა ჩვეულებრივი სამკაული გახდა.

აოხრებული კახეთი შაჰაბასმა ორ ნაწილად გაჰყო. ივრის აღმოსავლეთი მხარე ყიზილბაშ ფეიქარ-ხანს ჩააბარა სამმართველოდ, დასავლეთი კი ქართლის ხანს ბაგრატს მისცა. ხანებს დაცალიერებული ქვეყნის თურქმანული ტომებით დასახლება ებრძანათ.

კახეთის მოთხრით შაჰაბასი რამოდენიმე მიზნის მიღწევას ცდილობდა. ამით საქართველოს წინააღმდეგობა საბოლოოდ უნდა გატეხილიყო. კახეთში ჩამოსახლებული თურქმანები შაჰის ერთგული დასაყრდენი იქნებოდნენ შორეულ კავკასიაში. ერანს გადასახლებული კახელები კი კულტურული სოფლის მეურნეები და შაჰის ხელის შემეყურე ერთგული მეომრები იქნებოდნენ. მართლაც, შაჰაბასის ყულის ჯარში ამ დროდან 12 ათასი მხედარი და 10 ათასი ქვეითი ითვლებოდა. დიდი უმრავლესობა ამათგან ქართველები იყვნენ.

შაჰაბასი ქართლში. რა კახეთს მორჩა, შაჰი ქართლს ეწვია. ქვეყნის მმართველად გამაჰმადიანებულ-გასპარსელებული ბაგრატ დავითისძე დასვა. ურჩი სათავადოები დაარბია. ტყვეები წაასხა. ქართლის თავად-აზნაურთა შვილების დიდი უმრავლესობა ყულის ჯარში გაიწვია.

თურქმანების და ლეკების ჩამოსახლება. ფეიქარ-ხანმა მრავლად ჩამოსახლა თურქმან-თათრები კახეთის ველებში. ლეკებიც ჩამოსხდნენ ნაოხარ კახურ სოფლებში. ქვეყნის უდიდესი ნაწილი მაინც ცარიელი რჩებოდა. ფეიქარ-ხანმა ზომები მიიღო კახ ხიზნების დასაბრუნებლად.

თეიმურაზი ოსმალეთში. ერან-ოსმალეთის ომი გრძელდებოდა და თეიმურაზ მეფე იმედს არ ჰკარგავდა, რომ თავის ქვეყანას დაუბრუნდებოდა. იმგრეთიდან. ის სტამბოლს მივიდა და ხვანთქარს დახმარება სთხოვა. ოსმალეთს ამ დროს თითონ უჭირდა: ყაზახ-რუსები სანაპიროებს ურბევდნენ, მცირე-აზიაში აჯანყებები არ ნელდებოდა, შაჰაბასიც ოსმალთა ჯარებს ზედისუდ ამარცხებდა. კახეთის მეფე ცარიელი იმედით გამოისტუმრეს. მას საცხოვრებლად გონიის ციხე მისცეს (ჭოროხის შესართავთან).

ერანის შაჰს მოსვენებას უკარგავდა დაუსჯელი ყმის საქმიანობა. ბრაზით გაცოფებული მზეცი უდანაშაულო მძევლებს სწვდა. 1620 წელს შაჰაბასის ბრძანებით თეიმურაზის ორი ვაჟი საშინლად დაასახიჩრეს.

თეიმურაზმა თანდათან დაკარგა ოსმალეთიდან დახმარების მიღების იმედი. 1623 წელს მან გაგზავნა ელჩები მოსკოვს, მოსკოვის მეფემ თეიმურაზს მეტად უიმედო პასუხი შემოუთვალა.

მაგრამ პასუხის მომტანს თეიმურაზი უკვე ქართლ-კახეთის მეფედ დახვდა.

ქართლი 1616-1623 წლებში. ქართლის მმართველმა ბაგრატ-ხანმა საქმეს თავი ვერ გაართვა. მრავალი თავადი შაჰის ამ მუსულმან მოხელეს არ ემორჩილებოდა. ზოგი ლუარსაბს ელოდა, ზოგს კიდევ თეიმურაზთან ჰქონდა საიდუმლო კავშირი.

1619 წელს ბაგრატ-ხანი გარდაიცვალა. შაჰმა მისი შვილი სიმონი ქართლის მმართველად დანიშნა. შაჰმადიანობაში დაბადებულს და ერანს გაზრდილს ახალგაზრდა სიმონ-ხანს კიდევ უფრო ნაკლებ შეეძლო ლუარსაბის და თეიმურაზის მეტოქეობა. ქართლი ანარქიაში მოიცვა.

ლუარსაბი ტყვეობაში. ულნო სიმონი შაჰს ეახლა და ქართლის აშლა მოახსენა.

ერანის შაჰის წინაშე ლუარსაბ მეფის საკითხი დაისვა. ქართლიდან წაყვანის შემდეგ შაჰაბასს ლუარსაბ მეფე კარგა ხანს ასტრახადსა ჰყავდა. შაჰის სამსახურში მყოფი ქართლის თავად-აზნაურობა ხშირად შუამდგომლობდა ხელმწიფის წინაშე ტყვე მეფის შეწყალებას. მოსკოვის მეფეც თავის მხრით სთხოვდა ერანის შაჰს „ქრისტიანი მეფის“ შეწყალებას. შაჰს ძლიერ არ მოსწონდა მოსკოველი „მეგობრის“ ასეთი შუამდგომლობა. მას ეს კახეთის ამბებს მოაგონებდა და ზედმეტ ეჭვებს უძრავდა.

შაჰაბასს შეუძლებლად მიაჩნდა ლუარსაბის ქრისტიანობით შეწყალება. გამაჰმადიანების სურვილს კი ქართლის მეფე არ იჩენდა.

ქართველებს შორის ლუარსაბს შაჰის კარზედ ძლიერი შტრებიც მოეპოვებოდა. მოურავი გიორგი სააკაძე ლუარსაბის მოსისხარი იყო და მის დასალუპავად ცდას არ აკლებდა. შაჰი დარწმუნებული იყო მოურავის ერთგულობაში, დიდად აფასებდა მის დამსახურებას და მის რჩევას უსმენდა.

ჩქარა ლუარსაბი შუა ერანში წაიყვანეს და შირაზის ციხეში გამოკეტეს. ქართლში თავადების აშლაც უბედურ ტყვეს დაბრალდა. ამავე დროს შაჰის წინააღმდეგ შეთქმულება გამოემკვანდა. შეთქმულების მონაწილენი ქართველებიც აღმოჩნდნენ. და რომ ქართველები ერანში თუ ქართლში დაწყნარებულიყვნენ, შაჰაბასმა მათ იმედი გადაუწყვიტა. 1622 წელს ლუარსაბ მეფე შირაზის ციხეში მშვილდის საბლით მოახრჩვეს.

კახეთი 1620-იან წლებში. არც კახეთის საქმეები მიდიოდა შაჰისათვის სასურველად. თეიმურაზ მეფის აჩრდილი მოსვენებას უკარგავდა ფეიქარ-ხანს. კახელები კი იმედით ცოცხლობდნენ. შაჰაბასი მობუცხებული იყო; საცა იყო გარდაიცვლებოდა და ერანში დინასტიური ომი გაჩაღდე-

ბოდა შაჰის მემკვიდრეებს შორის; თეიმურაზი ჯერ ახალგაზრდა და ენერგიით სავსე იყო; ერან-ოსმალეთის ომიც გრძელდებოდა და შესაძლებელი იყო ერანი დამარცხებულიყო.

სიმონ ხანის, გიორგი სააკაძის, ზურაბ ერისთავის და ყიზილბაშთა ჯარის გამოგზავნა ქართლში, ქართლისა და კახეთის საქმეების მოგვარება შაჰაბასმა გიორგი სააკაძეს უბრძანა. მოურავი დიდად სახელგანთქმული კაცი იყო, საქართველოს საქმეების დიდი მცოდნე და დარბაისელი ჰკუის პატრონი იყო. შაჰს მის ერთგულებაში ექვეიც არ შესდიოდა.

ახალგაზრდა სიმონ-ხანს სააკაძე მრჩეველად გამოატანეს. ამისთან ერთად შაჰაბასმა საქართველოში ყიზილბაშთა დიდი ლაშქარი გამოისტუმრა ყ ა რ ჩ ი ხ ა-ხ ა ნ ი ს სარდლობით. სარდლის უახლოესი მრჩეველიც გიორგი სააკაძე იყო.

სააკაძის შუამდგომლობით შაჰაბასმა შეიწყალა და საქართველოში გამოისტუმრა მოურავის ცოლის ძმა და მისივე გაზრდილი ზ უ რ ა ბ, ნუგზარ ერისთავის შვილი.

1620 წელს სიმონ ხანი, გიორგი სააკაძე, ზურაბ ერისთავი და ყიზილბაშთა დიდი ჯარი ყ ა რ ჩ ი ხ ა-ხ ა ნ ი ს სარდლობით ქართლს მოვიდნენ.

ჩქარა ახალგაზრდა სიმონ-ხანი სავსებით სააკაძის გავლენის ქვეშ მოექცა.

ქართლ-კახეთის საქმეების მოგვარება შაჰაბასს ეხლა ასე ჰქონდა წარმოდგენილი: კახელები, როგორც თეიმურაზ მეფის თავწამკვდარი მომხრეები, უნდა გაეწყვიტათ, კახეთი სულ ყიზილბაშთა და სხვა თურქმანთათრებით უნდა დაესახლებიათ; ლუარსაბისა თუ თეიმურაზის მომხრე ქართლის თავადები უნდა ერანს ჩაერეკათ.

ქართლის პოლიტიკური განწყობილება და გიორგი სააკაძე. როცა სააკაძე ქართლს მოვიდა და საქმის ვითარებას ჩაუყვირდა, ნიჭიერმა პოლიტიკოსმა ადვილად შეამჩნია, რომ ეხლა ქართლში პოლიტიკური მდგომარეობა სულ სხვაა, ვიდრე 1616 წლამდის იყო. კახეთის მოთხრით შაჰმა საქართველოსადმი თავისი შგლური დამოკიდებულება გამოამჟღავნა. ქართლის მუსულმანურ სახანოდ გადაქცევა, ქვეყნის დახარკვა, თავადების მრავლად დარბევა და დამსჯა-გადასახლება, ქართლის აზნაურ-მოლაშქრეთა ყულის ჯარში მრავლად გარეკვა, ქრისტიანობის შეურაცხყოფა და მაჰმადიანობის გავრცელების ცდა, — ყველაფერი ეს შაჰაბასის წინააღმდეგ აკავშირებდა ქართლის მოსახლეობის სხვადასხვა ფენების დიდ უმრავლესობას. ლუარსაბის დახრჩობამ სულ მთლად გამოაშკარავა შაჰის განზრახვები ქართლის მიმართ. ამ მკვლევლობამ თეიმურაზის მომხრეები ქართლში ერთბაშად გაამრავლა. სააკაძემ დაინახა, რომ ქართლი მხოლოდ მოსაჩვენარად ემორჩილება აგრესორს, რომ დღეს თუ არა ზვალ აქ ერანის წინააღმდეგ აჯანყება იფეთქებს და მას მთელი ხალხი, ორიოდ გარეწარს გარდა, მხურვალედ მხარს დაუჭერს. სააკაძემაც ფრთხილად მოქმედება იწყო. შურისძიების ნაცვლად ის შეურთგდა თავის ძველ მოკიშნეებს — ქართლის თავადებს: ჯავახიშვილს, ციციშვილს და სხვებს; დაი-

სიძა ქსნის ერისთავი, მუხრან-ბატონი; ზელი შეუწყო თავისი ცოლის ძმის ზურაბ ერისთავის გაძლიერებას.

დაკარგულ მინატაცებში ქონება მან ჯერ კიდევ 1616 წელს აღადგინა. ქართლში მას ამ დროს ორმოცზე მეტი საკუთარი სოფელი ჰქონდა.

გიორგი სააკაძის პოლიტიკური ფერისცვალება. ქართლის დიდ თავადების წრეში ასეთმა ლეგალობის მოპოვებამ გაელენა მოაზრინა სააკაძის პოლიტიკურ განწყობილებაზე. ქართლის ფეოდალების ერანს გადარეკვა მას ეხლა არაფრად მოსწონდა. შაჰის დაეღობათა შესრულებაში, ამიტომ, სააკაძე ძველებურ ენერგიას აღარ იჩენდა.

შაჰი შეცდა პოლიტიკურ ანგარიშში. შტრობა სააკაძესა და ქართლის თავადების ძლიერ ჯგუფს შორის შაჰს ისეთი შეურაცხველი ეგონა, რომ მათი შეთანხმება შეუძლებლად მიიჩნდა.

კახეღების გაწყვეტა მუხრანს. 1623 წელს თითქო-და იმერეთს სალაშქროდ ყარჩიხა-ხანმა კახი თავად-აზნაურობა და მოლაშქრენი მუხრანს მოიწვია. აქ აღიანი მინდორზე მათი ერთიანად გაწყვეტა იყო განზრახული.

ყოზილბაშებმა განაზრახი ვერ შეასრულეს. მართალია, მრავალი კახი გაწყდა ამ ვერაგობის შედეგად, მაგრამ ლაშქრის დიდმა უმრავლესობამ ზმლით გზა გაიკაფა და კახეთს ილტოდა.

ასე რომ ყოზილბაშებს ვერაგული გეგმა გაუმჟღავნდათ, ხოლო კახეთი ისევ აჯანყებამ მოიკო. შაჰაბასის ვერაგობამ ქართლი შეაშფოთა. ქართლის ფეოდალებს შორის შაჰმა ნდობა დაკარგა. თეიმურაზის მომხრეები კიდევ უფრო გაძლიერდნენ.

ეს პოლიტიკური მარცხი ყარჩიხა-ხანმა და სხვა ყოზილბაშებმა სააკაძეს გადააბრალეს.

საკაძე შაჰაბასს კარგად იცნობდა. მას თავი ფრთხილად ეჭირა და ამავე დროს არაფერს კი არ იმჩნევდა: ყარჩიხა-ხანის ბანაკში იღგა და „ხელმწიფის სამსახურზე თავს არ ზოგავდა“.

ქართლის აჯანყება გიორგი სააკაძის მეთაურობით. შაჰაბასმა საიდუმლო ბრძანება გამოუგზავნა ყარჩიხა-ხანს. შაჰი კახთა გაწყვეტას და ქართლის აყრას განმეორებით უბრძანებდა სწრაფად და „მოლაღატე“ სააკაძის მოჭრილ თავსაც ითხოვდა. ეს ბრძანება ყარჩიხა-ხანის ნაცვლად სააკაძეს ჩაუვარდა ხელში.

ყველაფერი გარკვეული იყო. ერთადერთი გზა მოურავის წინაშე — ეს აჯანყება იყო.

გადამწყვეტი მომენტი დადგა. დრო არ ითმენდა. აჯანყების წარმატებისათვის საჭირო იყო, რომ ის მანამ დაწყებულიყო, სანამ ყოზილბაშთა ზარდალი ჯერ კიდევ არ გაფრთხილებულიყო.

საკაძემ მისთვის დამახასიათებელი ენერგიით, სიფრთხილით და მოფიქრებით აჯანყების გეგმა დააწყო.

შაჰაბასის საიდუმლო ბრძანებამ სააკაძეს დიდი სამსახური გაუწია აჯანყების წარმატებით მოწყობაში. ქართლის ფეოდალებმა თვით შაჰის ბრძანებაში ამოიკითხეს თავიანთ შესახებ უღმობელი განაჩენი. აჯანყე-

ბის გეგმა ბრწყინვალედ შედგენილი იყო. ყარჩიხა-ხანთან შეთანხმებით სააკაძემ ქართლის თავადები იხმო, თითქო მათთვის შაჰის სურვილი უნდა ელწყებია. მოურავმა აქ თავადებს შაჰის საიდუმლო ზრახვები გააცნო და მათ აჯანყებისაკენ მოუწოდა.

ქართლის თავადებმა აჯანყების გეგმა მიიღეს.

ამავე დროს მოურავმა საიდუმლოდ კავშირი გააბა ოსმალეთთან.

ყიზილბაშების გაწყვეტა მარტყოფს. ყარჩიხა-ხანის თავისი ჯარით მარტყოფის მიდამოებში იყო, როცა ქართლის აჯანყებულთა ზეავი მის წასალეკად დაიძრა.

პემანზე, როდესაც ქართლის ჯარი მარტყოფის ვიწროებში მტერს თავზედ წამოადაგა, უშიშარმა გიორგი სააკაძემ ყიზილბაშთა სიმტკიცე გაბედული დაკვრით ხერხემალში გადაამტვრია. მოურავი აქამდის მტრის ბანაკში იყო და მოსაჩვენრად შაჰის სამსახურზედ თავს არ ზოგავდა. ქართველ აჯანყებულთა ჰმაურობაზე სააკაძე ამხედრებული და იარაღსმული ყარჩიხა-ხანის კარავს ეახლა. მოურავის რჩევით სარდალმა სასწრაფოდ იარაღი აისხა. ცხენი მოართვეს და ის იყო უზანგში ფეხი გაუყარა და აღსაჯდომად წამოიწია, რომ მდევის-ლონე სააკაძემ მას ისე ძლიერად შესცა შუბი, რომ ერთი გვერდიდან მეორეში გასჩარა. ყიზილბაშები ჯერ გონს ვერ მოსულიყვნენ, რომ სააკაძე შირვანის ხანის იუსუფის კარავს მიეჭრა და ელვის სისწრაფით იუსუფ-ხანიც ყარჩიხა-ხანს მისწია. ამ დროს სააკაძის ვაჟმა ავთანდილმა ყარჩიხა-ხანის ვაჟი იმამვერდი-ბეგი გაათავა. სააკაძის მზღებელ ვაჟკაცთა მცირე გუნდი დაბნეულ ყიზილბაშებს თავგამეტებით ეცა. ბანაკი საშინლად აირია. უსარდლოდ დარჩენილს მტერს გარს შემომდგარ ქართველებმა გულსრულად შემოუტყეს. ყიზილბაშები სასტიკად დამარცხდნენ. ვეება ჯარის მხოლოდ მეთათლმა თავქუდმოგლეჯილი გაქცევით უშველა თავს. სიმონ-ხანი აღჯაყალას გაიქცა.

თბილისის აღება სააკაძის მიერ. სააკაძემ მტერს მოფიქრების ხაზულეება არ მისცა. თბილისს დაეცა. ქალაქი აიღო და ციხეში გამაგრებულ ყიზილბაშთა გარნიზონს ალყა შემოარტყა. იმავე დღეს კახეთს გაილაშქრა იქ შემოსახლებული თურქმანების გასაყლტად. მტკვარზედ გადასავალს სააკაძე და ზურაბ ერისთავი მოეწივნენ გაქცეულ თურქმანთა ურდოებს. კახეთის მმართველმა ფეიქარ-ხანმა ძლივს გაასწრო. თურქმანების დიდი ნაწილი ქართველებს ტყვედ ჩაუვარდათ ხელში. მოურავი გამობრუნდა, სწრაფად შეემზადა და განჯა-ყარაბაღის ქვეყნებზე ილაშქრა. თურქმან-ყიზილბაშებს თავზარი დაეცათ. სააკაძემ განჯა აიღო და გაძარცვა. განჯის მხარეში დიდძალი ტყვე ხელთ იგდო და ყარაბაღს გაეშურა. დაარბია მდიდარი ყარაბაღი და ლტოლვილ ყიზილბაშებს ხუდაფირინის ხიდამდის სდია. აქედან დაუღალავი სარდალი სწრაფად თბილისს დაბრუნდა. ციხის აღება გასჭირდა. ერანელთა შეიარაღების უპირატესობა აქ ცხადი გახდა. თბილისის ზოგიერთ მოქალაქეთა ღალატმა საქმე გააძნელა. ყიზილბაშ მეციხოვნეებმა ციხე შეიზავრეს.

ამევე დროს სააკაძემ ლაშქარი გაგზავნა სამცხეს. ქართველებმა ახალციხე ხელიდან გამოჰკლივეს ყიზილბაშებს.

ოსმალთა ჯარის სარდალს, რომელიც ამ დროს დიარბექირს იყო და ბაღდადისკენ სალაშქროდ ემზადებოდა, სააკაძემ დახოცილ ყიზილბაშთა დაჭრილი თავებით აუწყა მტერზედ გამარჯვება. მოურავი ოსმალებს ამიერ-კავკასიაში სალაშქროდ ებატებოდა და ამ ქვეყნის მათდამი დამორჩილებას აღუთქვამდა.

ოსმალთა სარდლობა უნიჭო აღმოჩნდა. მან ვერ ისარგებლა ხელსაყრელი მდგომარეობით. უეჭველი წარმატება ხელიდან გაუშვა. მოურავის წინადადება ამიერ-კავკასიაში ლაშქრობის შესახებ არ მიიღო და ამით შაჰბაბასი უღიდეს ხიფათს გადაარჩინა.

მარტყოფის ომის უმალ აჯანყებულებმა თეიმურაზი მოიწვიეს და ქართლ-კახეთის მეფედ აღიარეს.

ყიზილბაშთა ჯარის გამოგზავნა შაჰბაბასის მიერ. შაჰბაბასმა კარგად შეაფასა მდგომარეობის სერიოზულობა და შესაფერი ზომებიც სწრაფად მიიღო. საქართველოს წინააღმდეგ მომქმედი ჯარის უფროსად მან ისახან ყორჩიბაში დანიშნა. თავიანთი ჯარებით ყორჩიბაშის ხლება ებრძანათ შირვანის ხანს და აგრეთვე ერევნისა და აზერბაიჯანის ბეგლარ-ბეგებს.

ქართველებმა ძალების სრული მობილიზაციით უპასუხეს. მათთანვე მოვიდა ოსმალთაგან გამოძევებული მანუჩარ ათაბაგი მცირე რაზმით. ამ ომში მას უკანასკნელად მოუხდა ხმლის მოქნევა ქართველობის დასაცავად.

მარაბდის ომი. ქართველთა ჯარი ოც ათასამდის იყო. ყიზილბაშები რიცხვით სჭარბობდნენ. ქართველები კოჯორ-ტაბახმელას იდგნენ, როცა მტერი ალგეთზე მოვიდა და მარაბდის მიდამოებში დადგა.

ქართველთა ბანაკში თათბირი გაიმართა. ბჭობდნენ, თუ სად და როდის შებმოდნენ მტერს. სხვადასხვა აზრი გამოითქვა, მაგრამ ომის დაწყების ბედი ფეოდალური ლაშქრის ორგანიზაციამ გადაწყვიტა. საბარათიანოს ლაშქარი ხელისად შებმას ითხოვდა, თუ არა ბრძოლის ველის მიტოვებას იმუქრებოდა. საბარათიანოს ფეოდალების საამისო საბუთი ის იყო, რომ მტერი მათ „მამულში“ იდგა და მას აოხრებდა...

ასე ვიწრო იყო იმ დროს ქართლის ფეოდალის პოლიტიკური აზროვნების თვალსაწიერი.

იმევე დამით ქართველები მარაბდის ველისაკენ დაემხენ. რიყრაყზე დაიწყო ომი. მტერმა თოფ-ზარბაზნით შემოუტია. ქართველი მხედრები მხნედ მიეჭრნენ მტრის მეწინავე რაზმს და გადაქლეს. ფიცხელი ომი დილით შუადღემდის გრძელდებოდა. მხნედ იყვნენ ყიზილბაშები, მაგრამ ბრძოლა მაინც ქართველთა გამარჯვებით მიდიოდა. ქართველებმა გააპეს მტრის ჯარი, ხელთ იგდეს მათი ბანაკი და ალაფობა იწყეს. ყიზილბაშები თავზარდაცემული გარბოდნენ. ივლისის პაპანაქება შუადღე იყო. ქართველები ომს მოგებულად სთვლიდნენ, თუმცა ყიზილბაშთა მთავარსარდალი ისახან ყორჩიბაში ბრძოლის ველს ჯერ კიდევ არ სთმობდა და

გადარჩენილი რაზმებით საქმის გამოსწორებას მხნედ ცდილობდა. ქართველთა სარდლობა კი მტრის ერთიანად გაწყვეტის გეგმას აწყობდა. ამ დროს მოუსწრო თავრიზის ბეგლარბეგმა შ ა ჰ-ბ ა ნ დ ა-ხ ა ნ ადერბაიჯანის ჯარით. დამხმარე ლაშქრის მოსვლამ მტერი გაამხნევა. ომით მოღლილ ქართველებს ძლიერად შემოუტეის და მრავალი დაუხოცეს. ამავე დროს მოღალატე-აგენტებმა ხმები გაავრცელეს: თვით შაჰი მოვიდაო. მეორეს მხრით შექმნეს თავში ცემა: თეიმურაზ მეფე მოკლესო. მოღლილ-შოქან-კულ ჯარს გული გაუტყდა და გასაქცევად პირი იბრუნა. სარდლებმა უდისციპლინო ჯარი ვერ შეიკავეს. ყიზილბაშები კიდევ მეტის ენერგიით უკან აედევნენ და უწყალოდ ხოცდნენ გაქცეულთ. განსაკუთრებით მრავალი გაწყდა გლეხობა. ომში ის ქვეითი იყო და გაქცევით თავის შველის ღონე მას არ ჰქონდა. მხედრების (ფეოდალების) მიერ მიტოვებული გლეხები ჯგუფჯგუფად შეგროვდნენ და თავგანწირული იბრძოდნენ, სანამ უკანასკნელ კაცამდის არ შეეხოცნენ ყიზილბაშთა მეთოდების ტყვეებს. გაქცეულ მხედრებს ყიზილბაშებმა კოჯრის ძირამდის სდიეს. მტრები საღამოს ბინდმა გაჰყარა (1624 წ.).

მარაბდის ომში ცხრა ათასი ქართველი და თოთხმეტი ათასი ყიზილბაში გაწყდა.

ქართველთა დამარცხების მიზეზები. ფეოდალთა პოლიტიკური სიბეკე-შეზღუდვილობა, ფეოდალური ლაშქრის უდისციპლინობა და შეიარაღებაში ჩამორჩენილობა იყო მარაბდას ქართველთა დამარცხების უმთავრესი მიზეზები.

მეორე დღეს ომი კოჯრის მიდამოებში გაგრძელდა. ქართველების მიზანი მტრის შეჩერება იყო, რომ მოსახლეობას დახიზვნის საშუალება ჰქონოდა.

მეფე თეიმურაზ და გიორგი სააკაძე შიდა-ქართლში მივიდნენ. მართალია, მარაბდის ომში ქართველები დამარცხდნენ, მაგრამ მტერიც ისე ძლიერ დაზარალდა, რომ შაჰის დავალებათა შესრულების ღონე მას აღარ შესწევდა.

ქართველები საქმეს საბოლოოდ წაგებულად არ სთვლიდნენ და შეუპოვარ ბრძოლას განაგრძობდნენ.

პარტიზანული ომი ყიზილბაშების წინააღმდეგ. მარაბდის ომის შემდეგ ქართველებმა ბრძოლის ტაქტიკა შეცვალეს. ამიერიდან მათ პარტიზანულ ომს მიჰმართეს. ასეთი ბრძოლის მთავარი ორგანიზატორი მოურავი სააკაძე იყო.

დიდის თავდადებით იბრძოდნენ ქართველთა მცირე რაზმები. უკანასკნელ შესაძლებლობამდის იცავდნენ გზის ვიწროებს, ზეკარებს, ფონებს თუ ხიდეებს, რომ მტერი ქვეყნის შიგნით სწრაფად არ შემოჭრილიყო და სახიზარს მიმავალ მშვიდობიან მოსახლეობას არ დარეოდა. გმირებმა ათ დღეს შეიკავეს მოზღვაებული მტერი. ყიზილბაშებმა დიდის გაჭირვებით და ზარალით შესძლეს ბოლოს შიდა-ქართლში შეჭრა, მაგრამ ქვეყანა უკვე დახიზნული იყო და მტერმა ტყვე შედარებით მცირე იშოვა.

მეფე თეიმურაზ იმერეთს გადავიდა. გიორგი სააკაძე სამცხეს მივიდა და ოსმალეთის სულთანს ელჩი გაუგზავნა (1624 წ.).

ისახან ყორჩიბაში დარწმუნდა, რომ თეიმურაზისა და მოურავის ხელში ჩაგდება მას არ შეუძლია. შაჰის მოხელე იმისიცი მოხარული იყო, რომ ერანის ეს მოსისხნარი მტრები, თუნდაც დროებით, ქართლ-კახეთს გაეცალნენ. ისახანმა ქვეყანა მოაწყო. ერანის აგენტები გამრავლდნენ. დამარცხების შემდეგ ძველ მოლაღატე-ფეოდალებს სულმოკლენიცი შეემატნენ. მტერმა ყველა ამათ წყალობა უყო და ზურგად და იმედად ყიზილბაშთა გარნიზონები უჩინა. შაჰის ბრძანებით ქართლის მმართველად ისევ სიმონ-ხანი დააჯინეს. ყიზილბაშთა ჯარის გარდა მისი დახმარება განჯის ხანს დაეალეს. ისახან ყორჩიბაშმა თავისი ამოცანა შესრულებულად ჩათვალა და საქართველოდან გავიდა.

ძმევლების დახოცვა შაჰაბასის მიერ. შაჰაბასი გულის წადილს ვერ ეწია. გამდგარი „ყმები“ ხელთ ვერ იგდო. გაბოროტებულმა მოხუცმა შურისძიების წყურვილი ერთხელ კიდევ მოიკლა უდანაშაულო ძმევლების სისხლით. საშინელ ტანჯვით აწამეს თეიმურაზ მეფის დედა ქეთევან (1624 წ.). მოჰკლეს აგრეთვე გიორგი სააკაძის ვაჟი პატა.

სააკაძის საქმიანობა ქართლში. 1625 წლის გაზაფხულს თეიმურაზ მეფე და გიორგი სააკაძე ქართლს დაბრუნდნენ. მოურავი გაორკეცებული ენერგიით შეუდგა ისახანის ნასაქმევის ლიკვიდაციას.

ქართლის შევიწროვებით ესარგებლა და აჯანყებულები დევალეთი. სააკაძემ „გასტეხა ოსეთი“ და თავისუფლების მოყვარული მთიელები კვლავ დაუმონა ფეოდალურ ქართლს. ქვეყნის ძველი მოლაღატე ლორის იელიქი გიორგის წინააღმდეგ საქმიანობდა. სააკაძე მიუხდა ლორეს. მელიქი გადაიხვეწა. მოურავმა იჭაობა დაარბია. ბირთვისის ციხის პატრონი ქაიხოსრო ბარათაშვილი ყიზილბაშებს მომხრეობდა. ბირთვისის ციხეში მას ხუთასი ყიზილბაშ-მეთოფე შეეყენებია და თავს არხეინად გრძნობდა. სააკაძე მოულოდნელად მიუხდა ტბისში ქაიხოსროს სასახლეს, ხელთ იგდო მოლაღატე ფეოდალი და აიძულა ის, რომ ციხიდან ყიზილბაშები გამოეტყუებია. სააკაძემ ყველა მათ თავები დააყრევინა, ხოლო ციხეში თავისი ხალხი შეაყენა.

ყიზილბაშები შეხუთულები ისხდნენ ციხე-სიმაგრეებში. სიმონ-ხანი თბილისიდან ვეღარ გამოდიოდა. არც მის დამხმარე განჯის ხანს ადგა მოურავისაგან კარგი დღე. 1626 წელს სააკაძე მიუხდა განჯას, აიღო და დაარბია ის. შაჰაბასს, უეჭველია, კვლავ განსაკუთრებული ღონისძიებების მიღება დასჭირდებოდა, რომ ქართველი ფეოდალების შინაპოლიტიკურ ბრძოლას ის ამ გასაჭირისაგან არ ეხსნა.

გიორგი სააკაძე ქართლის მმართველობას ირეშებდა და თეიმურაზის შეფობას ვერ ითმენდა. ოსმალეთთან თუ სხვა მეზობელ ქვეყნებთან მოლაპარაკებას მოურავი თეიმურაზისაგან დამოუკიდებლად აწარმოებდა. საქართველოში სააკაძეს უკვე ქართლის მოურავი ეწოდებოდა, ხოლო ოსმალეთის ზევანთქარი მას „ქართლის მპყრობელ მოურავ-

ხანად“ იცნობდა და „თეიმურაზ-ხანის“ სწორად უყურებდა. უკანასკნელი ხეანთქარს მხოლოდ კახეთის მმართველად მიაჩნდა.

თეიმურაზისათვის რომ ქართლიდან ხელი აეღებინა, სააკაძემ ქართლის ტახტის „კანონიერი მემკვიდრე“ წამოსწია,—**ქაიხოსრო მუხრან-ბატონი**. ტახტის მემკვიდრე, ბუნებრივია, სულ მთლად ქართლის მოურავის ხელში მოექცა. ქაიხოსრო მეფედ არც დამჯდარა, და სააკაძე მის გამეფებას არც აპირებდა. მას იგი მხოლოდ თეიმურაზის წინააღმდეგ იარაღად ჰყავდა. მუხრან-ბატონის წინწამოწვეით მოურავმა შიდა-ქართლის ზოგიერთი თავადი მიიბზრო.

ქართლის დიდი თავადებიდან **იოთამ ამილახოვი** და **ზურაბ არაგვის ერისთავი** თეიმურაზს შერჩნენ.

თეიმურაზსა და სააკაძეს შორის ომი აუცილებელი შეიქნა. „ქართლის მოურავმა“ დახმარებისათვის ახალციხის ფაშასა და იმერეთის მეფეს მიჰმართა.

საფარ-ფაშისა და გიორგი მეფისაგან სააკაძემ დამხმარე ჯარები მიიღო.

ბაზალეთის ომი. 1626 წელს გვიან შემოდგომაზე დღუშეთის მახლობლად ომი მოხდა მოურავსა და თეიმურაზ მეფეს შორის. სასტიკი ბრძოლა სააკაძის დამარცხებით დამთავრდა. მოურავი, ქაიხოსრო მუხრან ბატონი და სხვები ოსმალეთს გაიქცნენ. სტამბოლს მივიდნენ. ხონთქრისაგან დახმარებას ითხოვდნენ და მას ქართლის დამორჩილებას აღუთქვამდნენ. დახმარება ვერ მიიღეს: 1627 წელს ერანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო და აღმოსავლეთ-საქართველო ისევ ერანის სამფლობელოდ იყო **ცნობილი**.

საკაძე ოსმალეთში. მომავლის მოლოდინში ემიგრანტები ოსმალეთში დარჩნენ. მოურავმა კვლავ მაჰმადიანობა მიიღო. ამ დროს ოსმალეთში დიდი აჯანყებები იყო. აჯანყებულთა წინააღმდეგ ლაშქრობაში სააკაძემ თავისი რაზმით ხონთქარს დიდი სამსახური გაუწია. მოურავ-მაჰმადს ფაშობა უწყალობეს და საგამგეო ქვეყანაც მისცეს. 1629 წელს აქამდის გამოურკვეველი დანაშაულის გამო მოურავს და მის ორმოც მხელბელს დიდი ვეზირის განკარგულებით თავები გააყრევინეს.

შიდა-ქართლი თეიმურაზმა დაიჭირა. გიორგი სააკაძის ქონება მეფემ ნასისხლად აიღო (საკაძეს ხორეშან დედოფალი თავისი ძმის, მეფის ლუარსაბის დალუპვას აბრალებდა).

თბილისში სიმონ-ხანი იჯდა. მისი ხელისუფლება მხოლოდ ქვემო-ქართლზე ანუ სომხით-საბარათიანოზე ვრცელდებოდა.

ზურაბ ერისთავი. ბაზალეთის ომის შემდეგ ზურაბ ერისთავი უძლიერესი ფეოდალი იყო თეიმურაზის სამეფოში. ძლიერი საფეოდალო ზურაბმა მემკვიდრეობით მიიღო. ჯერ კიდევ მისი მამა ნუგზარ ერისთავი ძლივს სცნობდა პატრონად ქართლ-კახეთის მეფეებს. ზურაბ ერისთავი კიდევ უფრო გაძლიერდა.

მთიულეთისა და ხევის აჯანყება. 1618 წელს ერისთავის წინააღმდეგ მთიულეთი და ხევი აჯანყდნენ.

აჯანყებული მთის წინააღმდეგ ზურაბ ერისთავმა დიდ-თავადს **ბარა**

თ ა ბ ა რ ა თ ა შ ე ი ლ ს ს თ ხ ვ ა დახმარება. ფეოდალების ლაშქარმა გატეხა მთის წინააღმდეგობა. ზურაბმა დაიმორჩილა, მძიმედ დახარკა და საბოლოოდ გაისაკუთრა მთიულეთი და ხევი.

ომები ფშავ-ხევსურეთში. 1620 წელს ზურაბ ერისთავმა ფშავ-ხევსურეთის დამონება განიზრახა. მრისხანე ფეოდალი სასტიკ წინააღმდეგობას წააწყდა. ზურაბ ერისთავი თავისი აზნაურებით არაერთიგზის შეიჭრა ფშავ-ხევსურეთში, დაბუგა სოფლები, დაანგრია სალოცავები, მაგრამ არ იქნა და ფშავ-ხევსურეთი ვერ დაიმონა. სასტიკი ბრძოლა რამოდენიმე წელს გრძელდებოდა. მრავალი ლომგული ვაჟკაცი შეაწყდა ზურაბის ხროვა-აზნაურებს, მაგრამ თავისუფლების გამირებმა მტრეს არა ნაკლება: „აწითლებინეს ქვეშანი“.

მედიდური ერისთავი ადვილად არ დაეხსნებოდა შეუპოვარ მთიელებს, რომ თვით არ გადაჰყოლოდა დაუსრულებელ შფოთს.

ზურაბ ერისთავი მთას არ დასჯერდა. ხარბი თვალი მან ეხლა მეზობელ მუხრან-ბატონის მამულს დაასო.

ბაზალეთის ომის შემდეგ ერისთავმა მთელი სამუხრანო ვერ მიიღო. თეიმურაზს ეს საფეოდალო თავის შვილისათვის უნდოდა. ერისთავი ამის გამო გადაუდგა მეფეს და სიმონ-ხანს მიუყვია. 1630 წელს სიმონ-ხანმა ზურაბ ერისთავის დახმარებით თეიმურაზ მეფე ქართლიდან განდევნა და შიდა-ქართლი დაიჭირა. ასეთი „სამსახურისათვის“ ზურაბ ერისთავმა სიმონ ხანისაგან მიიღო მუხრანი. თეიმურაზ მეფე იმდენს ეცადა, რომ მამულით გაუმძღარი ერისთავი ისევ გადაიბრია.

სიმონ-ხანის სიკვდილი. თეიმურაზმა ზურაბს სიმონ-ხანის მოკვლა შეუკვთა და საჯილდაოდ თიანეთის წყალობას შეჰპირდა. ზურაბ ერისთავმა მოაკვლევინა სიმონ-ხანი და ქართლი ისევ თეიმურაზს დააჭერინა.

თეიმურაზ მეფე და ზურაბ ერისთავი. გაძლიერებულმა თეიმურაზმა დრო იხელთა და დაღისტინის ადგილები დალაშქრა (კახეთის აოხრების შემდეგ მთიდან ლეკთა ბრბოები ხშირად ჩამოდიოდნენ და მშვიდობიან მოსახლეობას არბევდნენ და იტაცებდნენ), მაგრამ ქართლ-კახეთის ეს გაერთიანება დღემოკლე აღმოჩნდა. გაერთიანებას მტკიცე საფუძველი არ გააჩნდა და მისი ხანგრძლივობა ფეოდალების ხუშტურზე იყო დამოკიდებული. კერძოდ, თეიმურაზისა და ზურაბ ერისთავის პატრონ-ყმობა შეუთავსებელი რამ იყო.

ზურაბ ერისთავის აგრე გაძლიერება მოსვენებას უკარგავდა ჭეოდალურ მეფეს. პატივმოყვარე თავადი, საშიში იყო, რომ მეფის თავიდან მოშორებას და ქართლ-კახეთის „ერისთავობას“ განიზრახავდა. თეიმურაზმაც გადაწყვიტა უზომოდ გაძლიერებული ყმის დაღუპვა.

ზურაბ ერისთავის მოკვლა. ზურაბის მკვლელების შოვნა ძნელი არ იყო. ერთობ ბევრი იყო ქართლ-კახეთში, მთასა თუ ბარში, ზურაბის მესისხლე. საგინაშვილმა, ჩოლაყაშვილებმა და ფშავმა თულუშიშვილმა დალატით მოჰკლეს ზურაბ ერისთავი საფრცლებს.

თეიმურაზი საშიში ყმისაგან გათავისუფლდა. მინატაცები მუხრანი და

თანეთი დაიბრუნა. საერისთოში შევიდა. თავისი ქალი, ზურაბის ქვრივი, წამოიყვანა და იმერეთის მეფის შეიღს ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე ს მიათხოვა. ჩქარა ამის შემდეგ ქართლ-კახეთის ჯარი შემოიყარა და ერთხელ კიდევ დალაშქრა დაღისტნის ადგილები.

სიმონ ხანის მოკვლით და ქართლის დაქვრით თეიმურაზმა ერანის მიმართ კვლავ მტრობა გამოამჟღავნა. ქართლ-კახეთის მეფე ამასაც არ დასჯერდა. თეიმურაზმა იმერთა მეფისაგან დამხმარე ჯარები იშოვნა და განჯა-ყარაბაღის ქვეყნები დაარბია. ერანის წინააღმდეგ თეიმურაზ მეფის ასეთი ამოქმედება დაკავშირებული იყო ერან-ოსმალეთის ახალ ომთან, 1629 წელს რომ დაიწყო. ამავე დროს თეიმურაზმა რუსეთთან ურთიერთობა გააბა და მოსკოვის მეფეს აგრესორთა წინააღმდეგ დახმარება სთხოვა. ამის საპასუხოდ ერანის შაჰმა ს ე ფ ი მ (შაჰაბასი ჯერ კიდევ 1628 წელს გარდაიცვალა) ქართლი სიმონ-ხანის ბიძას როსტომს უწყალობა, ხოლო კახეთის ხანად ყიზილბაში სალიმი დანიშნა. როსტომი დიდის ჯარით გამოისტუმრეს. ქართლის ფეოდალების ერთი ნაწილი როსტომს მიუყვია, სტევმა კიდევ ყიზილბაშებთან ომი არ ურჩიეს თეიმურაზს. უჯაროდ დარჩენილი მეფე მცირე ამალით იმერეთს გაიქცა. როსტომმა ქართლი დაიჭირა (1632 წ.)

ერანის ბატონოების ხანა ქართლ-კახეთში და ბრძოლა მის წინააღმდეგ

როსტომ-ხანის მოსვლა ქართლის მმართველად. ამ დროდან ერანისა და ქართლის ურთიერთობაში ახალი ხანა იწყება. ამიერიდან ვიდრე 1744 წლამდის ქართლს მაჰმადიანი ხანები განაგებდნენ. ქართლის „ვალი“ („მეფე“) ამიერიდან შაჰის მოხელე იყო და ქართლიდან შაჰის ხაზინაში ყოველწლიური ხარკი მიჰქონდათ, ხოლო პირადად ყაენისათვის სხვადასხვა მისართმეველი და ქალ-ვაყები იგზავნებოდა.

როსტომი პირველი მაჰმადიანი ხანი იყო, რომელმაც ქართლში მტკიცედ ფეხის მოკიდება შეძლო. ასეთი მდგომარეობის მისაღწევად შაჰის ამ მოხელემ ხანგრძლივი ბრძოლა გადართანა.

როსტომ-ხანი. როსტომი სიმონ მეფის მოლაღატე ძმის დავით ხანის „უკანონო“ შვილი იყო. მისი დედა შინდისელი გლეხის ქალი იყო. როსტომი ერანს დაიბადა, იქვე აღიზარდა. მაჰმადიანი იყო და გასპარსელებულნი.

როსტომ ხანის პოლიტიკური მოღვაწეობა ქართლში.

1632 წელს როსტომ ხანმა ერანიდან თან წამოიყვანა თავის მომხრე ქართლელ თავად-აზნაურთა დიდი რაოდენობა.

ხამხედრო ხასიათის ღონისძიებანი. მოსვლისთანავე როსტომმა მეტეხის, გორის და სურამის ციხეები ააგებინა და ყველგან ყიზილბაში მეთოფეები შეაყენა. შემოზღუდვი თბილისში ნარჩიყალას მიღამო და აგრეთვე ყიზილბაშებს გადასცა.

თეიმურაზისა და მის მომხრეთა წინააღმდეგ საბრძოლველად ერანის

შაჰმა როსტომს დამხმარედ მიუჩინა შამშადილუს, ყაზახის და ლორის ხანები.

პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ხასიათის ღონისძიებანი. ქართლში ერანის ბატონობის განსამტკიცებლად როსტომი არ დაკმაყოფილდა სამხედრო ღონისძიებებით. მან მიზნად დაისახა ერანის სასარგებლო განწყობილების შექმნა ფართე ფეოდალურ წრეებში. ამ მიზანს ისახავდა როსტომ ხანის მთელი რიგი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ღონისძიებანი.

უპირველეს ყოვლისა როსტომმა ერანიდან თანმოყოლილ თავის მომხრე თავად-აზნაურებს მამულები დაუბრუნა. უკვე ამით როსტომ ხანმა ერანის ერთგულთა ძლიერი დასი გაიჩინა ქართლის ფეოდალებს შორის. თავიანთ მოქიშბე მეგვარეებთან ბრძოლაში ერანის ეს აგენტები შემდეგ შეიაც რომტომ-ხანისა და ყიზილბაშების ერთგულნი რჩებოდნენ.

ერანული პოლიტიკური წყობილების შემოღება ქართლში. როსტომ ხანმა ქართლში სახელმწიფო მმართველობის ერანული წესი შემოიღო. ეს მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო. ხანის ცენტრალურ ხელისუფლებას ის შესამჩნევად აძლიერებდა.

რეფორმის შემდეგი მნიშვნელობა იმაში იყო, რომ ის ერანის გავლენას ქართლში ერთობ აძლიერებდა და ქართველ ფეოდალების გასპარსულებას ხელს უწყობდა.

ერანის შაჰის პოლიტიკა ქართლის ხანის მიმართ. როსტომ-ხანის ერთგულებაში შაჰის კარს ეჭვი არ შესდიოდა. მიუხედავად ამისა ქართლის საკითხის საბოლოოდ მოგვარებას შაჰი ამ ხანისადმი ნდობაზე როდი ამყარებდა. ხანი მოვალე იყო ქართლის უმადლესი ფეოდალები, რომლებიც შაჰის მორჩილებას განაცხადებდნენ, ყაენის კარზედ გაეგზავნა. იქ ეს სარდლები, ერისთავები, კათალიკოზ-მიტროპოლიტები და სხვ. ყველანი ხანის წარდგენით შაჰისაგან მიიღებდნენ შესაფერის წყალობას, ძვირფას საჩუქრებს, ხოლო ყაენის ხაზინიდან მათ ენიშნებოდათ ყოველწლიური ჯამაგირი ან ერთდროული ნიჭი. ეს ფეოდალები ამიერიდან უპირველეს ყოვლისა შაჰის მოხელე — „მოჯამაგირენი“ იყვნენ და ადგილობრივ ხანს ემორჩილებოდნენ იმდენად და მანამდის, რამდენად და სანამდის ეს დიდმოხელე ხელმწიფის სარწმუნო და სასურველი იყო.

ბრძოლა თეიმურაზ მეფესა და როსტომ-ხანს შორის. ლტოლვილი თეიმურაზი იმერეთიდან ჩქარა დაბრუნდა და ზაალ არაგვის ერისთავის დახმარებით კახეთი ისევ დაიჭირა (1634 წ.). ამ დროიდან თეიმურაზსა და როსტომს შორის ხანგრძლივი ბრძოლა გაიმართა. ამ ბრძოლაში მთელი საქართველო მონაწილეობდა. თეიმურაზს მხარს უჭერდნენ კახეთი და ქართლის ზოგიერთი თავადები. მისივე მომხრენი იყვნენ აგრეთვე იმერეთის მეფე და გურიის მთავარი. თეიმურაზს თავი ყიზილბაშობის შეურთებელ მტრად და ქართველობისათვის მებრძოლად მოჰქონდა. როსტომს და მის მომხრეებს იგი საქართველოს მოღალატეებად სთვლიდა. თეიმურაზი ერანის წინააღმდეგ საქართველოს სამეფო-სამთავროების შეთანხმებას ცდილობდა. თავის პოლიტიკურ მოკავშირეს თეიმურაზის ჯგუფი მოსკოვის რუსეთში ჰხედავდა. 1639 წელს

კახეთის მეფე თავისი თავადებით ეყმო რუსთ ხელმწიფეს, ხოლო 1651 წელს მოსკოვის მეფეს ერთგულებაზე იმერეთის მეფემ შეჰფიცა. ქართლის თავადებში მომხრეები როსტომსაცა ჰყავდა, მაგრამ მის უმთავრეს დასაყრდენს შეადგენდნენ: ტფილისისა და გორის მოქალაქეები, ქართლში ჩამოსახლებული თათრები და ყიზილბაში მეციხოვნეები. როსტომის ერთგული მოკავშირე იყო აგრეთვე სამეგრელოს მთავარი ლევან დადიანი. როსტომის საგარეო ორიენტაცია გარკვეული იყო: ის ერანის ერთგული მოხელე იყო, თავს „ყაენის ფერხთა მტერს“ უწოდებდა. ხანგრძლივი ბრძოლა თეიმურაზსა და როსტომს შორის უკანასკნელის გამარჯვებით დასრულდა. ქართლის თავადების შეთქმულებები როსტომის წინააღმდეგ უსუსური აღმოჩნდა. ვერც რუსეთი მოეშველა თეიმურაზსა და მის მოხრეებს. ამავე დროს ერანი როსტომს ენერგიულად ეხმარებოდა: 1648 წელს კახეთის მეფემ ომი წააგო და როსტომმა კახეთი დაიჭირა. თეიმურაზი იმერეთს ილტოდა. კახეთი შაჰმა როსტომს მისცა სამართველოდ.

ქართლი როსტომ-ხანის დროს. ერანის აგენტის გამარჯვება „ქართველობის“ იდეის დამარცხება როდი იყო. როსტომმაც სწორედ იმით გაიმარჯვა, რომ „ქართველობას“ შეურიგებელი ბრძოლა არ გამოუცხადა. როსტომის პოლიტიკური ღონისძიებები ქართულ სოციალ-ეკონომიურ წყობას არც შეხებია. აქ ყველაფერი უცვლელად დარჩა. არც ქრისტიანობა განიცდიდა მის დროს ქართლში ოფიციალურ დევნას. გამაჰმადიანება უმთავრესად ფეოდალ მოხელეთა უმაღლეს წრეებს შეეხებოდა. სამაგიეროდ ქვეყანა დიდი ხნის ნანატრ მშვიდობიანობას ეღირსა. შეწყდა ყიზილბაშთა თარეში. თავადების ურთიერთისადმი მიხდომ-მოხდომაც თანდათან შენელდა. ქვეყანაში როსტომმა ადმინისტრაციული წესიერება დაამყარა. გახიზნული ხალხი უკან დაბრუნდა. სოფლებმა მოშენება იწყეს. აქა-იქ ქალაქებშიც აღდგნენ, ვაჭრო-ხელოსნობა გამოცოცხლდა. ქვეყანაში დოვლათი დატრიალდა.

ასეთს პირობებში ქართლის ფეოდალების უმრავლესობა თანდათან შეურიგდა როსტომ-ხანის კომპრომისულ პოლიტიკას. ამიერიდან ქართველობისათვის ბრძოლა განსხვავებულს პირობებსა და ფორმებში მიმდინარეობდა. შეურიგებელი თეიმურაზი თავისი ერთგული მომხრეებით გაირიყა და იძულებული შეიქმნა ასპარეზიც დაეცალა.

ბრძოლა ამის შემდეგაც არ შეუწყვეტია ქართველობისათვის დაუღალავ მებრძოლს.

თურქმანების ჩამოსახლება კახეთში. თეიმურაზის პოლიტიკური საქმიანობა შაჰს არ ასვენებდა. ამავე დროს არც კახეთში გადაილიენენ თეიმურაზის მომხრეები. განსაკუთრებით აქტიურობდა მთიანეთი. კერძოდ, თუშები, ფშაეები და ნევესურები თეიმურაზისადმი თავიანთ ერთგულობას ეფიცებოდნენ მოსკოვის მეფე „ალექსი მიხაილისშვილს“, მორჩილებას უცხადებდნენ უკანასკნელს და მზად იყვნენ მტერზედ სალაშქროდ. ასეთს პირობებში ერანში ერთხელ კიდევ გაცოცხლდა შაჰაბასის გეგმა: კახეთში თურქმან მომთაბარეთა ჩასახლება. ამ საქმის

შესრულება ეკვიანმა შაკმა არ მიანდო როსტომ-ხანს. ამიტომ კახეთი ჩამოართვის ამ მოხუცს და ისევ განჯის ხანს ს ე ლ ი მ ს გადასცეს (1656 წ.).

სელიმ-ხანი დეალების შესრულებას ენერგიულად შეუდგა. სულ რაღაც ორი წლის განმავლობაში ადერბაიჯანიდან მან თურქმანთა დიდი ჯარდოები ჩამოასახლა კახეთში. თურქმანებმა დაიჭირეს ბახტრიანი, ალავერდი და სხვა მნიშვნელოვანი პუნქტები.

ეს საქმის დასაწყისი იყო. სელიმ-ხანი მთელი შიგნით და გარე-კახეთის ბარის თურქმანებით დასახლებას აპირებდა. ამავე დროს ლეკი-აბრაგების სასტიკად არბევდნენ და ატყვევებდნენ კახელ გლეხთა მშვიდობიან მოსახლეობას. სელიმ-ხანი ამ ლეკებში თავის მოკავშირეს ჰხედავდა და მათ წინააღმდეგ ბრძოლას გაუბრუნდა. კახეთი გადაშენება-მოსპობის აშკარა საფრთხის წინაშე დადგა. თურქმანები მთელს კახეთს თავიანთ ყიშლალ-ვილადებად გადაქცევას უპირებდნენ.

ბახტრიანს სხედან თათრები,
სიტყვას ამბობენ ძნელსაო;
ახმეტას ჩავჭრით ვენახსა
შიგ დაეასახლებთ ელსაო.

ლეკი-აბრაგები მთელს ქართულ მოსახლეობას ტყვეებად დაუიდვას ემუქრებოდნენ. მაგრამ საფრთხე მხოლოდ კახეთის ბარში მცხოვრებთ როდი უდგა. კახეთის მთიანეთის მოსახლეობა „სულით და ხორცით“ ბართან იყო დაკავშირებული. კახეთის ბარი მთიანეთის მარჩენალი იყო. ბარის პურითა და ღვინით ვადიოდა იოლას მწირი მთის მოსახლეობა; ბარის საზამთრო საძოვრებისაგან იყო დამოკიდებული მთიანეთის მეცხვარეობა; კახეთის ბარი იყო ის ადგილი, სადაც მთის ქარბი მოსახლეობა სულ მუდამ ესახლებოდა.

კახეთის აჯანყება. კახეთში მრისხანე აჯანყება მომწიფდა. საყოველთაო საფრთხემ საყოველთაო აჯანყება შობა. მიწა-მამულის დასაცავად, სიცოცხლისა და თავისუფლების დასაცავად მთელი ქვეყანა წამოიშალა. კახი, თუში, ფშავ-ხევსურთ, მთიულ-მოხევე ზევაად მოსქდა და საშინელის დაკვრით ერთბაშად გაწმინდა უცხოელ ჩამოსახლებულთაგან სამშობლო მიწა-წყალი. ბახტრიანს, ალავერდს თუ სხვაგან შიგნით კახეთში არც ერთი თურქმანი არ გაუშვიათ. სელიმ-ხანი თავქუდმოგლეჯილი გადაიხვეწა (1659 წ.).

აჯანყების მიზნები. ეს აჯანყება ორ მთავარ მიზანს ისახავდა: კახეთის გაწმინდას ჩამოსახლებულ თურქმანებისაგან და ქვეყნის განთავისუფლებას ერანის ბატონობისაგან. პირველი ამ მიზანთაგან უახლოესი იყო. აქ აჯანყების ყველა მონაწილენი თავადი თუ გლეხი, მთიელი თუ ბარელი თანაბრად დაინტერესებული იყვნენ და შეუპოვებელი ბრძოლა სრულს გამარჯვებამდის ყველასათვის უდავო იყო. მეორე მიზანი უფრო „შორეული“ იყო და აჯანყებულთა ფეოდალურ ნაწილში მის შესახებ ერთ-სულლოვნობაც არ იყო.

ხალხის ამ საშინელმა რისხვამ ძლიერად იმოქმედა აგრესორზედ. ერანში დაინახეს, რომ შაჰაბასისეული კახური გეგმის განხორციელება

მათ არ შეუძლიათ. კახეთის თურქმანებით დასახლების გეგმა დროებით უარყვეს. მარცხის გამოსასწორებლად შაჰმა სელიმ-ხანის ნაცვლად სხვა მოხელე მ უ რ თ უ ზ - ა ლ ი - ხ ა ნ გამოგზავნა დიდის ლაშქრით.

რაკი აგრესორმა კახეთში თურქმანების ჩამოსახლების გეგმა უარყო, ამით აჯანყების ერთი მთავარი მიზანი მიღწეული იყო. ამის შემდეგ მურთუზ-ალი-ხანმა აჯანყებულთა ფეოდალური ნაწილის დეზორგანიზაცია ადვილად მოახერხა. აოხრების მუქარით თუ დაყვავება-მოსყიდვით ხანმა გადაიბირა აჯანყების ნაკლებად აქტიური მონაწილენი. თავადები მრავლად გადაუდგნენ თანამებრძოლთ და შაჰს „თავი დაუტყრეს“. აჯანყების მთავარი მომწყობი ზაალ არაგვის ერისთავი თავისი მომხრეებით დამორჩილებას არ ფიქრობდა.

აჯანყების ფეოდალური ხელმძღვანელობის დამარცხება. მაგრამ ზაალის და მისი მომხრეების საქმე ცუდად წავიდა. ქართლში რუსტომ ხანი გარდაიცვალა — 1658 წ. და მისი ადგილი ერანის მომხრე ვახტანგ მუხარანბატონმა (შ ა ჰ ნ ა ვ ა ზ ი) დაიჭირა. მოსკოვის მეფის მხრით დახმარების უიმედობამ და ერანის მომხრე შაჰნავაზის ენერგიულმა მოქმედებამ ქართლის ფეოდალების ანტიერანული დასი შეაშინა. არც თეიმურაზის მხლებელმა თავადებმა გაუპირეს მეფეს აჯანყებულ კახეთში გასაბატონებლად ჩასვლა. თავადებს შეშურდათ ზაალის პირველობა და არც ამ აჯანყების საბოლოო გამარჯვება სწამდათ. ამავე ხანებში იმერეთში გარდაიცვალა ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე მ ე ფ ე, მოსკოვის მეფის ყმა და თეიმურაზის ერთგული მოკავშირე (1660 წ.). ამის შემდეგ იმერეთი დიდხინით ფეოდალურმა ანარქიამ შოიციო. ეს გარემოება ანტიერანული დასის დიდი დანაკლისი იყო. ზაალ ერისთავმა მაინც ქედი არ მოიხარა და ბრძოლას განაგრძობდა. 1661 წელს შაჰნავაზმა ზაალი დალუპა. არაგვის ერისთავი მისმავე ძმისწულებმა მოკლეს. ერთს ზამ მოღალატეთაგანს — ო თ ა რ ს შაჰმა არაგვის ერისთავობა უწყალობა. ზაალის თანამებრძოლები გატყუნდნენ. შ ა ლ ვ ა ქ ს ნ ი ს ერ ის თ ა ვ ე ი, მისი ძმა ე ლ ი ზ ბ ა რ და ბ ი ძ ი ნ ა ჩ ო ლ ა ყ ა შ ე ი ლ ო მორჩილებით ეახლნენ შაჰს და დანაშაულის შენდობა ითხოვეს. შაჰმა ისინი თურქმანთა იმ ურდოებს გადასცა, რომელთა მეტომეები აჯანყებულმა კახელებმა გაუღიტეს 1659 წელს. თურქმანებმა აჯანყების ეს სამივე მეთაური დახოცეს.

თეიმურაზის გამგზავრება შაჰის კარზედ. ალექსანდრე მეფის სიკვდილმა და იმერეთში გამეფებულმა ანარქიამ უკანასკნელი ენერგია დაუშრიტა მოხუც თეიმურაზ მეფეს. ყოველი მხრით იმედგადაწურულმა უმიწაწყოლო მეფემ „თავი დაუტყრა“ ყენს. თეიმურაზი შაჰს ეახლა. ეს ერანის დიდი გამარჯვება იყო. აგრესორს დამორჩილდა თავისუფალი საქართველოს უკანასკნელი წარმომადგენელი, ერანელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ ორმოცდაათწლოვანი გმირული ბრძოლის მესაქე. საგარეო პოლიტიკის თვალსაზრისითაც რუსეთის თავდადებული მომხრისა და ყმის შაჰისადმი დამორჩილება ერანის დიდი წარმატება იყო. ამდენადვე ეს იყო ამიერკავკასიაში მოსკოვის მეფის საგარეო პოლიტიკის შარცხი.

შაჰნავაზის ლაშქრობა იმერეთში. 1661 წელს შაჰნავაზი იმერეთის საქმეებში ჩაერია. ამ დროს იქ ვამეყ დადიანი გამეფებულიყო. იმერეთის თავადები თავს არ უდებდნენ მას და შაჰნავაზს ეპატიჟებოდნენ. ვამეყ დადიანი სვანეთს გაიქცა. შაჰნავაზმა ოდიში დაიჭირა და დადიანად ვამეყის მოქიშპე შამადავლა დასვა. ოდიშში შაჰნავაზს აფხაზეთის მთავარიც ეახლა და ყმობა გამოუცხადა. შაჰნავაზმა იმერეთის მეფედ თავისი შვილი არჩილი დასვა, თითონ კი მძევლებით, ტყვეებით და დიდძალი განძეულობით ქართლში დაბრუნდა.

თეიმურაზის ხიკვილი ასტრახადის ციხეში. მეტად სასიამოვნო იყო შაჰისათვის თეიმურაზ მეფის დამორჩილება. შაჰი არწმუნებდა თეიმურაზს, რომ კახეთის ბატონობას მის შვილისშვილს ერეკლეს მისცემდა, თუ უკანასკნელი მოსკოვის ხელმწიფის ყმობას უარყოფდა, ერანის ბატონობას აღიარებდა და შაჰს ეახლებოდა. ამ დროს ერეკლე მოსკოვიდან თუშეთს მოსულიყო და კახეთის დაჭერას ცდილობდა.

თეიმურაზმა სანდო კაცები მიუვლინა თუშეთში ბატონიშვილს. ერეკლე არ მიუვიდა შაჰს. უკანასკნელი თეიმურაზს გაურისხდა. ბატონიშვილის მოუსვლელობა მას დააბრალა. შაჰის ბრძანებით მეფე დაპატიმრეს და ასტრახადის ციხეში გამოკეტეს. სამოცდაათოთხმეტი წლის მოხუცმა ახალი ტანჯვა ველარ აიტანა და ჩქარა იქვე პატიმრობაში გარდაიცვალა (1663 წ.). შაჰმა ნება დართო აღესრულებიათ პატიმრის უკანასკნელი სურვილი: კახელებმა მისი ცხედარი საყვარელ სამშობლოში მოასვენეს და მამაპაპათა სასაფლაო ალავერდს დიდის ამბით დაკრძალეს უკანასკნელი „ქართველი“ მეფე.

არჩილის დამტკიცება კახეთის ხანად. ლიხთ-იმერეთის ფეოდალების იმ ნაწილმა, შაჰნავაზის ლაშქრობის შედეგად რომ დაზარალდა, სტამბოლს მიაშურა და „ყიზილბაშთა ხანის“ მიერ „ხვანთქრის საბატონოს“ დაჭერა ოსმალეთის სულთანს შესჩივლა. სულთანმა ერანის შაჰს არჩილ მეფის იმერეთიდან გაყვანა მოსთხოვა. ყენის ბრძანებით შაჰნავაზმა თავისი შვილი იმერეთიდან წამოიყვანა (1663 წ.).

შაჰმა ერთგული ყმები არ მოიძულა. არჩილი ერანს დაიბარეს. მაჰმადიანობა მიაღებინეს და კახეთის ხანად შეიწყალეს. ამ დროიდან ვიდრე 1775 წლამდის მამა-შვილს მტკიცედ ეპყრათ ქართლ-კახეთი.

ქართლის ეკონომიური დაწინაურება. ქართლის ეკონომიური წინსვლა, როსტომ ხანიდან რომ დაიწყო, შაჰნავაზის დროს კიდევ უფრო სწრაფად მიდიოდა. ფეოდალებმა ფრიად ინტენსიური სამეურნეო საქმიანობა გააჩაღეს. ჰყიდულობდნენ ტყვეებს და სხამდნენ გლეხებად, გადმოიბირებდნენ მეზობელ ქვეყნებიდან გლეხებს, ეძებდნენ და უკან აბრუნებდნენ დიდის ხნის წინ აყრილ-გაქცეულ საკუთარ ყმებს. აშენებდნენ ზვრებს და ბაღებს, აკეთებდნენ მარნებს, წისქვილებს და ზეთსახდელებს. გაჰყავდათ სარწყავი არხები, აგებდნენ ქარვასლებს, ხიდებს, სასახლე-კოშკებს, ბოსელ-საფინიბოებს. ასეთი საქმიანობის შედეგად იქ, სადაც დიდხანია „ქვა ქვაზედ არ იდვა“, თანდათან გაჩნდნენ დაბა სოფლები, გაცოცხლდნენ ან კიდევ ახლად წარმოიშვნენ ქალაქები.

მე-17 საუკუნის უკანასკნელ მესამედში და მე-18 საუკუნის პირველ მეოთხედში საქართველო დაუცხრომელ ბრძოლას განაგრძობდა აგრესორთა ბატონობისაგან განსათავისუფლებლად. ბრძოლის წამყვანი ისევ ქართლი იყო. ერანელთა ბატონობის მიუხედავად ქართლი აღნიშნულ დროს როგორც ეკონომიურად, ისე კულტურულად წინ მიდიოდა. მისი გავლენა მეზობელ ქართულ სამეფო-სამთავროებზე სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა.

დიდი მარცხის შედეგად ქართულ საზოგადოების საუკეთესო ნაწილი გამოვლილ ბრძოლებს იგონებდა და გადასულ მებრძოლთა საქმიანობის შეფასებას ახდენდა. საქართველოს ძალთა გაუერთიანებლობა, თავადების თვითნებობა, ურთიერთის გაუტანლობა, აულაგმავე სოციალური ჩაგვრა, — მიაჩნდათ საქართველოს ამ დიდი მარცხის მიზეზად.

ბრძოლის საშუალებანი. ამის შესაბამისად სახედნენ შემდგომი ბრძოლის საშუალებებს. ფიზიკურ საშუალებათა გვერდით თანდათან შემუშავდა აგრესორთა წინააღმდეგ იდეური ბრძოლის საშუალებანი. ამ მიზანს ემსახურებოდნენ ამ დროის ქართული პოეზია, მეცნიერება, პროპაგანდა. თანდათან შეიქმნა იდეურ-პოლიტიკურ მოღვაწეთა ძლიერი დასი: პოეტები, მეცნიერები, სახელმწიფო და საეკლესიო მოღვაწენი. შაჰნავაზის შვილები: არჩილ მეფე (1661....), გიორგი მეფე (1676-1709 წლ.) და ამათი ძმისწული ვახტანგი (1703 — 1724) ამ ბრძოლის ხელმძღვანელები იყვნენ. თავადების პოლიტიკური უფლებების შეზღუდვა, სახელმწიფო, სამოქალაქო და ადმინისტრაციული სამართლის მოწესრიგება, ქვეყნის ეკონომიური წინსვლისათვის ხელის შეწყობა იყო მათი საშინაო სამოქმედო პროგრამა. მეორეს მხრით მათი მიზანი იყო ქართლ-კახეთის ერთ სამეფოდ გადაქცევა, ხოლო დასავლეთ საქართველოს მეფე მთავრებთან პოლიტიკური კავშირი. საქართველოს პატრიოტებს ერანიც და ოსმალეთიც ორივე თანაბრად შეურიგებელ მტრებად მიაჩნდათ—ერთი „ფოცხვერი“ იყო, მეორე „ბაბრი“ — და ეძებდნენ მათ წინააღმდეგ მოკავშირეებს. მოკავშირედ, ბუნებრივია, ქრისტიანული ქვეყნები იგულისხმებოდნენ, მაგრამ ისეთი, რომელსაც რეალური დახმარება აღმოეჩინა, არავინ იყო.

მე-17-18 საუკუნის მიჯნაზე ქართველ პატრიოტთა ეს დასი თანდათან იზრდებოდა. ასეთი მოღვაწენი ამ დროს ქართლის გარდა მოიპოვებოდნენ კახეთშიაც და დასავლეთ-საქართველოშიაც.

1676 — 1688 წლებში ქართლში გიორგი ვახტანგის ძე მეფობდა. ერანისადმი მორჩილებას ის უფრო ნაკლებად ითმენდა, ვიდრე მამა მისი და აჯანყებისათვის საიდუმლოდ ემზადებოდა. შაჰმა შეუტყო განზრახვა და ის მეფობიდან გადააყენა. გიორგი არ დაემორჩილა შაჰის ბრძანებას და აჯანყდა. მის ადგილზე შაჰმა თეიმურაზის შვილის-შვილი ერეკლე დანიშნა. ეს უკანასკნელი რუსეთიდან კარგა ხანია წა-

მოსულყო და თავის ბედს შაჰის კარზედ ეძებდა. ქართლში ერეკლე 1688 — 1703 წლებში ბატონობდა. მან ქართლში ზოგი რამ წესების შეცვლა განიზრახა. ამით ერეკლემ ქართლის ძლიერი თავადები გადაიმტერა. ბოლოს აჯანყებული გიორგი დამორჩილდა შაჰს და 1703 წელს ქართლის მეფობა ისევ მიიღო. მაგრამ შაჰმა ის ერანში დაიტოვა, ხოლო ქართლში მეფის მოადგილედ (ჯანიშინი) მისივე ძმისწული ვახტანგი დანიშნა.

ქართლიდან გაწვეულს ერეკლეს ყაენმა კახეთი უწყალობა. ამავე დროს იგი თავის ყულარადასად (სასახლის გეარჯიის სარდალი) დანიშნა. ერეკლე ისაანში დარჩა. კახეთის მმართველობა კი მის შვილს დავითს ებოძა (1703 წ.).

დასავლეთ-საქართველო XVII საუკუნეში

XVII საუკუნეში დასავლეთ-საქართველო თანდათან დაცემის გზით მიდიოდა.

ქვეყნის პოლიტიკური დანლა აღნიშნულ საუკუნეში კიდევ უფრო გაღმრავდა. უკვე სამეფო-სამთავროებს შორის გამუდმებული ომები იყო. ფეოდალური ომი გამარჯვებულს იმდენად არ აძლიერებდა, რამდენად დამარცხებულს ანადგურებდა. საბოლოო ჯამში ქვეყნის საწარმოო ძალები სასტიკად ეცემოდა და პოლიტიკურად ყველა სუსტდებოდა.

ფეოდალურად დაშლილ-დასუსტებულ სამეფო-სამთავროებს გარეშე მტერი სულ უფროდაუფრო ეუფლებოდა. XVII საუკუნის დასაწყისიდანვე ვერ გურიელმა და დადიანმა, ხოლო უფრო გვიან იმერეთის მეფემაც იკისრეს ოსმალთა ყოველწლიური ხარკი. ოსმალთა ხარკი ცალკეულ სამეფო-სამთავროებისათვის სხვადასხვა იყო. მაგრამ ყველაათვის საერთო ის იყო, რომ ეს ხარკი თანდათან იზრდებოდა. ოსმალთა ვაბატონებას თვით ფეოდალები უწყობდნენ ხელს. მთელი XVII საუკუნის სიგრძეზე ოსმალთა ხარკი ეროვნულ არმოსულ დასავლეთ-საქართველოში თუ არ მეფის, დადიანის, გურიელის ან სხვა თავადების მოწვევით. მეზობლის მიერ მიმძლავრებული მთავრის ან მეფის მოწვევით ოსმალთა ლაშქარი XVII საუკუნეში არაერთგზის შემოდიოდა დასავლეთ-საქართველოში და საშინელი აოხრება-დარბევით „წესრიგს“ აღადგენდა. ასე რომ დასავლეთ-საქართველოს ფეოდალები, რასაც საკუთარის ხელით ვერ ანადგურებდნენ, იმას ოსმალეთს ანადგურებინებდნენ.

XVII საუკუნის 60-ანი წლებიდან მთელი დასავლეთ-საქართველო საშინელმა ანარქიამ მოიცო. მეფის თუ მთავრების ხელისუფლება კიდევ უფრო დაეცა. ქვეყანა თავადების სათარეშოდ იქცა. დადიანი, გურიელი, ქართლის ბატონიშვილი, აბაშიძე თუ იმერეთის ბატონიშვილი თავადების სურვილით წარამარა სცვლიდნენ ერთიმეორეს სამეფო ტახტზე.

თავადებმა მიიტაცეს და გაისაკუთრეს სამეფო ყმა-მამული. ერისთავ-

მოურავებმა ხელმწიფობა დაიჩემეს. მთავრები აუქმებდნენ საეპისკოპოსოებს, საწინამძღვროებს და იტაცებდნენ საეკლესიო მამულებს, საერო ფეოდალებმა დაიტაცეს საკათალიკოზო სოფლები.

ბოლომოუღებელი ურთიერთზე თავდასხმანი სავსებით აჩანაგებდა მწარმოებელ მოსახლეობას. განმანადგურებელი ტყვის-სყიდვა მძვინვარებდა. კავკასიონიდან ოსი და სვანი ტყვისმყიდველები დათარეშობდნენ. აფხაზ-ფეოდალებმა გაავერანეს ოდიშის დასავლეთი, ზღვისპირის ადგილებს ჯიქ-ჩერქეზები და აფხაზები მოჰდებოდნენ, სამხრეთ-დასავლეთიდან გურულ-აჭარელი ტყვისმყიდველები აჩანაგებდნენ საკუთარ ქვეყანას. ტყვისმყიდველთა ბრძობებმა მოიკვეს არა მარტო განაპირა ადგილები, არამედ შიგნით რაიონებიც. ახალციხე, ბათომი, სოხუმი და შემდეგ ქუთაისი ტყვეებით ვაჭრობის პუნქტებად იქცნენ. ტყვის გამყიდველები ჩვეულებრივ თავადები იყვნენ. მაგრამ ამ ევლურ საქმეს ჩქარა სხვებმაც მიჰყვეს ხელი. მთავრები, ეპისკოპოსები, აზნაურები და მოყაზახე გლეხებიც კი „ტყვის სყიდვაში გაერივნენ“. XVII-ში საერთოდ და განსაკუთრებით მის მეორე ნახევარში ტყვის სყიდვამ დასავლეთ-საქართველოში კატასტროფული ხასიათი მიიღო. ამ საუკუნეში დასავლეთ-საქართველოდან ოსმალებით ყოველწლიურად იყიდებოდა მთელი მოსახლეობის ჯანსაღი ნამატი.

ქვეყანაში სრული გაუკითხაობა მეფობდა. გლეხი სავსებით ბატონის ანაბრა გახდა. საბატონყმო ურთიერთობა ყოველად აუტანელი შეიქნა. გამხეცებული ბატონისაგან გლეხი თავს იცავდა, რითაც და როგორც შეეძლო. მაგრამ ჩამორჩენილს ფეოდალურ ქვეყანაში გლეხთა ბრძოლა ორგანიზებული ვერ იყო. გლეხობა გაუერთიანებელი იყო. მათი საერთო გამოსვლა არ ხერხდებოდა. დაქსაქსულად იბრძოდნენ ცალკეული გლეხები, ან ცალკეული მებატონის ყმები, ერთი კატეგორიის გლეხები ან კიდევ ცალკე სოფლები. აუტანელ პირობებში მოქცეულ გლეხობას სამეურნეო საქმიანობის სტიმული აღარა ჰქონდა და ქვეყანა უფროდაუფრო ღარიბდებოდა. სიღატაკეს ხშირი შიმშილობა თანსდევდა, შიმშილობას ჰირი მოჰყვებოდა და ყველა ერთად ქვეყანას ავერანებდა.

ბუნებრივია, გლეხობა, ვისაც კი ამის შეძლება ჰქონდა, გარბოდა ამ ჯოჯოხეთად ქცეულ „სამშობლოდან“. ესახლებოდნენ აღმოსავლეთ საქართველოში, სადაც ამ დროს, შედარებით, წესიერება სუფევდა.

XVII საუკუნის სოციალურ-პოლიტიკური პირობების შედეგად მოსახლეობის რიცხვი დასავლეთ-საქართველოში ერთი ორად შემცირდა.

XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან დასავლეთ-საქართველოს პოლიტიკური მეთვალყურეობა და იკაური საქმეების ოსმალთა ინტერესების თანახმად მოგვარება ხონთქარმა ახალციხის ფაშას დაავალა. ჩქარა ახალციხის ფაშა მთელი ლიხთიქითის პოლიტიკური ცხოვრების მომწესრიგებელი შეიქმნა. ფაშა განზრახ აღვივებდა ბოლომოუღებელ შფოთს დასავლეთ-საქართველოში: ქვეყნის დასუსტება ოსმალეთის მიზანი იყო. ამავე დროს ასეთი მდგომარეობა ფაშისათვის დიდი შემოსავლის წარმო-

ყოფილი თითოეული მებრძოლი მხარე „სამართალს“ და „ხელის აპყრობას“ ფაშისაგან დიდი ქრთამის გაღებით შოულობდა.

XVII საუკუნის 70-იან წლებში იმერელმა თავადებმა ოსმალთა ჯარი ქუთაისის ციხეში შეიყვანეს. ამით გარეშე მტერმა ქვეყნის შუა გულში ფეხი მკვიდრად მოიკიდა.

ვახტანგის მოღვაწეობა

ვახტანგ ჯანიშინის მოღვაწეობა XVII საუკუნის ქართლის განვითარების ყოველმხრივი შეჯამება იყო. ქართლის საზოგადოებრივ თუ სახელმწიფოებრივი ცხოვრების არც ერთი მხარე არ დარჩენილა, რომელსაც ვახტანგი არ შეხებოდეს.

სახელოების ძველს პატივში აღდგენა. საქმე ერეკლეს დროს „შემოღობილი“ წესების აღდგენით უნდა დაწყებულიყო. ასეც მოხდა. უპირველეს ყოვლისა ერეკლეს მომხრენი გადააყენეს. ერეკლეს მიერ დასჯილთაგანდებს „უბრალოდ წართმეული“ ყმა-მამულები უკან დაუბრუნეს და საერთოდ „რომელიც ამგვარი უბრალო საქმეები იყო, ყველა ისეც მოშალეს“. შემდგომი ზომა დარღვეული საეკლესიო სამართლის აღდგენა იყო. ვახტანგის ინიციატივით მოწვეულ იქნა საეკლესიო კრება, კრებამ გადააყენა ერეკლეს მიერ დასმული კათალიკოზი და მცხეთის კათალიკოზად ჯანიშინის ძმა დომენტი აირჩია. დომენტის სახით ვახტანგმა ქართლის ეკლესიაში ერთგული მომხრე გაიჩინა. ამ აქტს ჩქარა მცხეთის ეკლესიის მემამულეობის აღდგენა მოჰყვა. ეს საქმე უმთავრესად კახეთს შეეხებოდა. სადაც კარგა ხანია მცხეთის საქონებელი ხანებს და თავადებს ჰქონდათ მიტაცებული.

კახ ფეოდალებს მინატაცები ყმა-მამულის დაბრუნება არ სურდათ. 1707 წელს დომენტი კათალიკოზმა შაჰის ბრძანებით ფეოდალებს მინატაცები უკან დააბრუნებია. დომენტი ვახტანგის მომხრე იყო. ამიტომ საკათალიკოზო ეკლესიის ასეთი გაძლიერება ვახტანგის გაძლიერებას უწყობდა ხელს.

„მყრელობა“. „შემოღობილი“ წესების აღდგენის გზით უმთავრესი ღონისძიება მაინც სხვა იყო. 1707 წელს შაჰმა ნება დართო ვახტანგს და ქართლის თავადებს უკან მოერეკათ ერეკლეს დროს და მისი პოლიტიკის შედეგად ქართლიდან კახეთს გახიზნული ყმები. არც კახეთის მმართველს და არც კახ ფეოდალებს ხიზნების დაბრუნება არ სურდათ. კიდევ უფრო ნაკლებად ეხალისებოდათ თვით გლეხებს ჯალათ მებატონეებთან დაბრუნება. საჭირო გახდა შაჰის მიერ საგანგებო მოხელის მოვლენა, რომ იმამყული ხანი და კახი თავადები შაჰის ბრძანებას დამორჩილებოდნენ და ქართლელ ხიზნებს შელოდნენ. შეიქმნა „მყრელობა“. ვახტანგის მოხელეები და ქართლის ფეოდალები მეძებრებივით მოედგნენ კახეთს და თავიანთ გლეხებს ჰყრიდნენ. საგანგებო ზომების მიუხედავად ყველა გლეხის დაბრუნება შეუძლებელი შეიქმნა. ხიზნები სარგებლობდნენ, რომ თითოეული მებატონე ცალკე დაეძებდა თავის გლეხებს და თავს

იკავდნენ, როგორც შეეძლოთ. სუსტ მებატონეებს არ ნებდებოდნენ და იარაღით ხელში უმკლავდებოდნენ, ძლიერებს გაუბრძოდნენ, ემალებოდნენ. გაქცეულთ კახელი გლეხები, მთიელები იფარებდნენ...

კანონმდებლობა. ამავე ხანებში ქართლის ჯანიშინის კარზედ ინტენსიური საკანონმდებლო მუშაობა იყო გაჩაღებული.

ვიდრე საკუთარ სამართლის წიგნს გააჩენდა, ვახტანგმა შეაგროვა ძველი ქართული თუ უცხოური (ებრაული, ბერძნული, სომხური) სამართლის წიგნები და ერთ კრებულად შეკრა ისინი. ამ კრებულს შემდეგ საკუთარი „სჯულცი“ დაურთო.

თავისი სამართლის წიგნი ვახტანგმა დარბაისელთა (ე. ი. საერო და საეკლესიო მაღალი ფეოდალების) უშუალო მონაწილეობით შეადგინა. რაღა თქმა უნდა, ეს კანონმდებლობაც უპირველეს ყოვლისა ქვეყნის ამ საზოგადოებრივი კლასის ინტერესებს ემსახურებოდა.

ეს კანონთა წიგნი ვახტანგმა ქართლისათვის შეადგინა, მაგრამ ის ბუნებრივად გავრცელდა და ჩქარა მთელს ფეოდალურ საქართველოში მოქმედ სამართლის წიგნად იქცა.

დასტურდამალი. ვახტანგის მოღვაწეობის ამავე ხანას ეკუთვნის მისი მეორე საკანონმდებლო ძეგლი — დასტურდამალი. დასტურდამალი სახელმწიფოს ძირითადი კანონის მაგიერი რამ იყო საშუალო საუკუნეებში.

ამრიგად, ამიერიდან ქვეყანას სახელმწიფო და კერძო წერილობითი სამართალი კვლავ გაუჩნდა.

ვახტანგის სამეურნეო მოღვაწეობა. ქართლი ვახტანგის დროს ეკონომიურად კიდევ უფრო დაწინაურდა. თვით ვახტანგი ამ მხრით ენერგიულად მოღვაწეობდა. მან ხელახლა დაასახლა გლეხებით დიდი ხნის წინ დაცლილი სოფლები და მთელი მხარეები (თრიალეთი, ბაილარი, ტაშირი, საბაშიო), ააგრა სასახლეები (თბილისს, გორს, კოჯორს), ქარვასლები; ჯანიშინი ზრუნავდა გზებისა და ხიდების მოვლა-შენახვაზე, სახელმწიფო და სამეფო შემოსავლის მოწესრიგებაზე, ფულის მოჭრის საქმის გაუმჯობესებაზე; ვახტანგმა განაახლა დიდი ხნის წინ მოშლილი სარწყავი არხები (ყარაიას, სომხითს, ხუნანს, შიდა-ქართლს, საბაშიოს).

ძველი არხების ეს განახლება დიდმნიშვნელოვანი გარემოება იყო. გამოვლილი უდროობისას შეფერხებული სამეურნეო ცხოვრება კვლავ თავის უფლებებში შედიოდა. თურქმანულ-ყიზილბაშური ექსტენსიური მეჯოგეობა ინტენსიურ მუშაობას კვლავ ადგილს უთმობდა. ველსა და ტყეს ბალ-ვენახი, ხოლო მომთაბარე ურდოს კვლავ სოფელი და ქალაქი სცვლიდა.

სარწყავად ქცეულ მდიდარ ქალებში ვახტანგი აბრეშუმისა და ბამბის კულტურის მოშენებას ცდილობდა. არა ნაკლებ ყურადღებას აქცევდა ის მეურნეობის სხვა დარგებსაც: მევენახეობას, მეჯოგეობას, მეპურეობას.

ასეთი სამეურნეო მოღვაწეობით გატაცება, რათქმაუნდა, მხოლოდ მეფის სახლს არ ახასიათებდა. ცხოვლად საქმიანობდნენ სხვა ფეოდალებიც საერო თუ საეკლესიო.

თბილისი XVIII საუკუნის პირველ ოცეულში. ქართლის სამეურნეო ცხოვრების გატხოველების შესაბამისად ვახტანგის დროის თბილისი მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრი გახდა. ამ დროს ქალაქში ოცი ათასზე მეტი მცხოვრები ითვლებოდა. ვაჭარ-ხელოსნები მრავალ „რიგებად“ იყოფებოდნენ. თითოეული „რიგი“ ერთ რაიშე საქმიანობას ეწეოდა. აქ აკეთებდნენ სამხედრო იარაღს, თოფის წამალს, ოქროსა და ვერცხლის სამკაულებს, საკრავებს, ქურკლეთულს; ამზადებდნენ ბამბის ქსოვილებს, სამოსელს, ცხენ-აქლემის მოკაზმულობას და სხვ. ვაჭრობდნენ პური, ბამბით, აბრეშუპით, ბეწვეულით, ფარჩა-მადით, ღვინით, მატყლით და ყოველგვარი წვრილმანით და სანოვავით. კახური და ქართლური ღვინო თბილისიდან უცხოეთში მრავლად გაჰქონდათ. ერანსა და ოსმალეთს მიდიოდა თბილისიდან აგრეთვე ბეწვეული. ქართლ-კახეთიდან ოსმალეთისაკენ მიჰქონდათ აბრეშუპი და ენდრო ღვინო რაოდენობით. ენდრო ქართლიდან ამ დროს ინდოეთშიაც მიჰქონდათ.

უცხოეთიდან თბილისში შემოჰქონდათ უმთავრესად შზა საქონელი ერანიდან, ოსმალეთიდან. ამ ქვეყნებზე გამოვლით შემოდებოდა ვერძოპული საქონელი, რომელსაც მაშინ ფრანგული ეწოდებოდა. მაგრამ თბილისში ამ დროს გარედან სანოვავიც შემოდებოდა: თევზი და ხიზი-ლალა, შარვანის სახანოდან, თევზი და მარილი ერევნის სახანოდან, ზეთუნის ზეთი ოსმალეთიდან და სხვ.

ერთი სიტყვით, როგორც მოსახლეობის რაოდენობის მხრით, აგრეთვე სოფლის მეურნეობის, ხელოსნობის და ვაჭრობის მხრით ქართლი XVIII საუკუნის პირველ ოცეულში საქართველოს ყველა სხვა ნაწილებს დიდად წინ უსწრებდა.

აღნიშნული წინსვლის შესაბამისი იყო ცხოველი საქმიანობა კულტურის დარგში. ვახტანგი ამ საქმეში მარტო არ იყო და მის წამოწყებებს მხარს უჭერდა კულტურულ მოღვაწეთა მთელი დასი.

სწავლულ კაცთა კომისია. კულტურის დარგში ვახტანგის მოღვაწეობიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი ზრუნვა საქართველოს ისტორიის შესაქმნელად. ამ მიზნით ვახტანგმა შეადგინა „სწავლულ კაცთა“ კომისია ბერი ეგნატაშვილის ხელმძღვანელობით. კომისიამ თავისი დროისათვის ღირსეულად შეასრულა ეს რთული საქმე, — შეადგინა საქართველოს ისტორია XIV საუკუნიდან XVIII საუკუნემდის.

ვახუშტი ბატონიშვილი. „ვახტანგის სკოლაში“ აღიზარდა და ამავე ხანაში დაიწყო მეცნიერული მუშაობა გვიანფოდალური ქართული მეცნიერული საისტორიო მწერლობის ფუძემდებელმა ვახუშტი ბატონიშვილმა.

სულხან ორბელიანი. ქართველ მეცნიერთა ამ დასს ეკუთვნოდა დასამართლიანად მის სიამაყეს წარმოადგენდა, ვახტანგის „აღმზრდელი“ სულხან (საბა) ორბელიანი — დიდი მეცნიერი ლექსიკოგრაფი, სახელგანთქმული არაკთა მწერალი, მეცნიერი რედაქტორი, პოეტი და პოლიტიკური მოღვაწე.

ასეთივე მრავალმხრივი იყო თვით ვახტანგის სამეცნიერო-სალიტერატურო მოღვაწეობა. გარდა იმისა, რომ მთელი ამ სამეცნიერო-სალიტერატურო მუშაობის პრაქტიკული და იდეური ორგანიზატორი იყო, ვახტანგი გვერდში უდგა ამ მოღვაწეებს, როგორც ლიტერატორ--რედაქტორი, ისტორიკოსი, პოეტი და მთარგმნელი.

რა თქმა უნდა, „ვახტანგის სკოლა“ დასახელებულ მოღვაწეებით არ ამოიწურებოდა და ამ „მწვერვალებს“ ღირსეულად თანამშრომლობდა მეცნიერ-მწიგნობრების და პოეტების მთელი დასი.

არჩილი. განსაკუთრებით მოსახსენებელია არჩილის ლიტერატურული მოღვაწეობა. ის წინ უსწრებდა „ვახტანგის სკოლას“.

არჩილის პოეზია იდეურობის ნიმუშია. დამპყრობელთა წინააღმდეგ შეუღრეკელი პოლიტიკური მებრძოლი არჩილი ერთ-ერთსავე კულტურულ გავლენასაც ებრძოდა. არჩილის პოეზია სამშობლოს სიყვარულისა და მისთვის თავდადებული ბრძოლისაკენ მოწოდებაა. არჩილი აკვირდება საქართველოს მარცხის მიზეზს და სამართლიანად ჰხედავს მას ქვეყნის პოლიტიკურსა და სოციალურს ვითარებაში. არჩილი პირველი მწერალია საქართველოში, რომელმაც სოციალური საკითხები წამოაყენა ქართულს პოეზიაში და ეს იმიტომ, რომ არჩილის პოეზია უმთავრესად პოლიტიკური პოეზიაა. „ზოგთ ვაქებ და ზოგთ ვაძაგებო“ აცხადებს პოეტი და მართლაც დაურიდებლად ამხელს აღვირახსნილ თავადებს, უფიქრ მეფეებს. მან პირველმა განაცხადა: „თუ ამოსწყდეს გლეხი კაცი, საქართველო დაძაბუნდა“. პოეტი კარგად ხედავდა, რომ გლეხთა ამოწყვეტის მიზეზი ფეოდალების მიერ მათი მიმძლავრება იყო. არჩილი ამხელს ფეოდალებს და მათ ლმობიერება-წესიერებისაკენ მოუწოდებს. ამ სოციალურ საკითხამდის არჩილი გლეხთა ინტერესს არ მიუყვანია. არჩილი ფეოდალი (-მეფე) პოეტი იყო. გლეხთა გამოსარჩლებამდის იგი მხოლოდ ფეოდალური საქართველოს დაცვის ინტერესმა მიიყვანა. ამიტომაცაა, რომ ის გლეხებს კლასობრივი ბრძოლისაკენ კი არ მოუწოდებს, არამედ ფეოდალების მიმართ გამოთქმული საყვედურით და რჩევით კმაყოფილდება. მაგრამ იმ დროის პოეზიაში ესეც დიდი ამბავი იყო.

მცველთა ჯარი. თავის სახელმწიფო მოღვაწეობაში ვახტანგი მიზნად ისახავდა მეფის ხელისუფლების გაძლიერებას და თავადების პოლიტიკურ უფლებების შეზღუდვას. ამ ნიადაგზე ჩქარა დიბადა უკმაყოფილება. თავადები ვერ ითმენდნენ იმ მკირე შეზღუდვასაც კი, ახლად შექმნილი წესები რომ ემუქრებოდათ და მტრული უნდობლობით უყურებდნენ მეფის ხელისუფლების გაძლიერებას. დიდ თავადებს განსაკუთრებით აფიქრებდათ, რომ ვახტანგმა „მცველთა ჯარი“ გაიჩინა. ეს მცველთა ჯარი ჯამაგირზედ იყო და ჯანიშინის ერთგული თავადიშვილებისა, აზნაურშვილებისა და მსახურებისაგან შედგებოდა. ეს ჯარი მეთოფეთა სამ გუნდად იყოფებოდა. თითო გუნდს უზბაში (ასისთავი) სარდლობდა. ყველას ერთად მეფის ყულარაღასი. — მცველთა ჯარი განუყრელად ახლდა ჯანიშინს და მას მხოლოდ შინაპოლიტიკური დანიშნულება ჰქონდა.

ტყვეთა სყიდვის აკრძალვა. ვახტანგის უკმაყოფილო მზოლოდ ზოგიერთი თავადები როდი იყვნენ. ჯანიშინი არც ქართლის ყიზილბაშ მეციხოვნეებს მოსწონდათ. ვახტანგმა სასტიკად აკრძალა ქართლში ტყვის სყიდვა, რომელიც ერეკლეს დროდან ყიზილბაშში მეციხოვნეების დიდი შემოსავლის წყაროდ ქცეულიყო.

ქართლი და დასავლეთ-საქართველო. XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ქართლში კვლავ აღდგა დასავლეთ-საქართველოს სამეფო-სამთავროთა საქმეებში ჩარევისა და მუდმივი ზეგავლენის პოლიტიკური ტრადიცია. აღნიშნული დროდან ქართლის მეფეები ამ საქმეში ახალციხის ფაშებს მეთაურობდნენ. მაგრამ მეთაურობა შორის დიდი განსხვავება იყო. ახალციხის ფაშები ოსმალეთის მოხელეებად გამოდიოდნენ და ამ აგრესორის ინტერესებს ახორციელებდნენ. ქართლის მმართველთა პოლიტიკა კი საქართველოს საერთო ინტერესებს ემსახურებოდა. XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ქართლი დაჟინებით ცდილობდა საქართველოს ფეოდალურ ძალთა გაერთიანებას, საქართველოს სამეფო-სამთავროთა ჰეგემონობას.

გიორგი მეფის სიკვდილი. ამ დროს ერანის აღმოსავლეთ ნაწილში აღდგა დიდი აჯანყება იყო. ავღანები ერანის შაჰის მონობისაგან განთავისუფლებას ცდილობდნენ. აჯანყების ჩასაქრობად შაჰმა გიორგი ქართლის მეფე გაგზავნა ქართველთა და ყიზილბაშთა ჯარით. 1709 წელს გიორგი მეფე ამ ომში დაიღუპა. შაჰმა გიორგის მაგივრად ვახტანგის ძმა ქაიხოსრო დანიშნა. ვახტანგი ისევ ქართლის ჯანიშინად რჩებოდა. 1711 წელს ქაიხოსროც იმავე ავღანებთან ომში დაიღუპა.

ვახტანგი ერანში. ვახტანგი ერანს გაემგზავრა. შაჰისაგან მას უნდა ქართლის მეფობა მიეღო. ამოქმედდნენ ვახტანგის მტრებიც: ზოგიერთი თავადები ქსისისა და არაგვის ერისთავების მეთაურობით, ტყვეებით მოვაჭრე დეგენერატი ფეოდალები, ყველა მიმტაცებელ-მიმხვეჭელები და ყიზილბაშში მეციხოვნეები. შაჰმა ვახტანგს გამაჰმადიანება მოსთხოვა. ვახტანგი უარზედ დადგა. მაშინ შაჰმა ქართლის ხანად მაჰმადიანი იესე დანიშნა, ხოლო ვახტანგი ერანს დარჩა ნახევრად პატიმარი (1714 წ.).

ქართლის ფეოდალების მოწინავე ნაწილი ვახტანგს ემხრობოდა და მის დახსნას ცდილობდა. ჯერ კიდევ 1713 წელს ამ მიზნით ევროპაში გამგზავრა შეცნიერი ბერი საბა ორბელიანი.

საბა ორბელიანი ეწვია რომის პაპს, შემდეგ საფრანგეთის მეფეს ლუი XIV და 20 ათასი თუმანი სთხოვა მას. ამ ფულით, იმედი ჰქონდათ, ყაენის კარს მოისყიდდნენ და ვახტანგს ქრისტიანობით ქართლის მეფობას აშოვნინებდნენ. ქართველი დიპლომატი ევროპაში დიდის პატივით მიიღეს, მაგრამ ხელცარიელი გამოისტუმრეს. ამ გარემოებამ მწარედ გაუცრუა ქართველ პოლიტიკოსებს დას. ევროპის იმედები.

ესლა ვახტანგის მომხრეებმა ისევ ნაცად გზას მიჰპარტეს. დაჟინებით ურჩევდნენ ვახტანგს მაჰმადიანობის მიღებას. ამასობაში იესე სასტიკად ავიწროებდა ქართლში ვახტანგის მომხრეებს.

1716 წელს ვახტანგმა დათმო. მიიღო მაჰმადიანობა და შაჰშაჰ მისცა მას ქართლი. მაინც 1719 წლამდის ვახტანგი ერანს დარჩა ყენის სამსახურში. ქართლს კი მისი ძე ბაქარი მართავდა. 1719 წელს დაბრუნდა ვახტანგი და უნებურად შეწყვეტილი სასარგებლო სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა განაახლა.

კახეთი XVII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში

XVII საუკუნის მესამე მეოთხედში კახეთი შესამჩნევად მოშენდა. საგარეო მშვიდობა იყო. მმართველებმა (როსტომი, არჩილი) შეძლეს ლეკთა თარეშების ალაგმვა და ქვეყნის შიგნითაც შედარებით წესიერების დაცვა. ეს პირობა კი საკმაო აღმოჩნდა, რომ ხიზან-ბოვანო გლეხები საქართველოს თუ სომხეთის სხვადასხვა კუთხიდან მრავლად მისულიყვნენ ამ ბუნებით მდიდარს მხარეში.

1677 წლიდან ამ საუკუნის დასასრულამდის ერანის შაჰი კახეთს სამმართველოდ ან განჯის ბეგლარ-ბეგებს ან ცალკე ხანებს აძლევდა. შაჰის ეს ყიზილბაში მოხელეები მტრულად უტყვეროდნენ კახეთში ქართველთა კვლავ მოშენებას და ამ ქვეყნის თურქმანებით დასახლების ცდებს განაგრძობდნენ.

ლეკები კახეთში. ხანების ასეთი პოლიტიკის შედეგი იყო, რომ მათ საკმაო დასაყრდენი ვერ გაიჩინეს კახეთის მოსახლეობის ვერც ერთ ფენაში. მათი წინააღმდეგი იყვნენ ფეოდალები (თავადები, ეკლესია) და მწარმოებელი საზოგადოებაც (გლეხები, მთა). ამიტომაც ხანები უმთავრესად ყიზილბაშთა სამხედრო ძალას და მოახალშენე თურქმანებს ემყარებოდნენ. შაჰის ეს მოხელეები ლეკებშიაც თავიანთ მოკავშირეს ჰხედავდნენ. ისინი აშკარად ხელს უწყობდნენ ლეკთა მოსახლეობის გაძლიერებას კახეთის აღმოსავლეთ ნაწილში — ჭარში და არც ლეკთა იმ ბრძოების წინააღმდეგ იბრძოდნენ, კახეთის სოფლების სარბევლად რომ განუწყვეტლივ მოდიოდნენ. ჭარი კახეთის აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარეობდა. ჭარში ლეკები ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში გაჩნდნენ, აქ ისინი კახთა შეფეების ნებართვით და მათ ყმებად სხდებოდნენ. XVII საუკუნიდან შაჰაბასის მიერ კახეთის აოხრების შემდეგ ლეკების ჭარში ჩამოსვლა განსაკუთრებით გაძლიერდა. აქ ამოწყვეტილი ან ერანში გადაარეკილი კახური მოსახლეობის ადგილს დაღისტნიდან გადმოსახლებულნი იჭერენ. ყიზილბაში ხანების აქტიური ხელის შეწყობით ჭარი ჩქარა გაძლიერდა და ახლომდელი სოფლების დაპყრობას ხელი მიჰყო. ამავდროს ჭარი კახეთის მარბიელ გადამთიელ ლეკთა დასტების სადგურად იქცა.

სხვადასხვაგვარად შეხვდნენ ლეკთა ჩამოსახლებას ფეოდალური კახეთის სოციალური კლასები. ჭარელმა გლეხებმა ლეკებში თავისი კლასობრივი მოძმე იცნეს. ისინი აუჯანყდნენ „საკუთარ“ ბატონებს, მხარი მისცეს ლეკებს და იფრინეს თავადები. XVII საუკუნის მანძილზე თანდათან ჩამოყალიბდნენ ჭარის, ბელქნის და თალას „უბატონო თემები“. კახელი ფეოდალები დიდხანს დაჟინებით ცდილობდნენ საბა-

ტონოდ ხელი დაედოთ თავისუფალი მთიელებისა და „გალეკებული“ გლეხების ამ კავშირისათვის. ბრძოლა დაუნდობელი იყო: „ჭარში აღარ დარჩნენ ვაჟაკები და კახეთში თავადები“. „უბატონო თემებმა“ მხნედ დაიციეს თავისუფლება და კახი მებატონეების საშიში შეტევა საბოლოოდ უკუაგდეს.

XVIII საუკუნის დასაწყისიდან ლეკთა შემოტევა კიდევ უფრო გაძლიერდა. ჭარ-ბელაქანში საიშედო სადგური გაიჩინეს გადამთიელ ლეკთა დასტებმა და ჭარელ „ვაჟაკებთან“ ერთად მუდამ დღე არბევდნენ კახეთის სოფლებს.

1711 წელს დავით ერეკლეს ძე შაჰს ეახლა, რათა ხელმწიფისაგან დახმარება მიეღო ლეკების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

კახეთის რბევას ლეკებს თვით კახელები უადვილებდნენ. კახელ თავადს ხშირად მოჰყავდა ლეკი მარბიელები თავისი მოქიშვე თავადის წინააღმდეგ. მებატონეების მძარცველობით თავმობეზრებული გლეხებიც ხშირად მიდიოდნენ ლეკებთან, უწინამძღვრებდნენ მათ და „საკუთარი“ მებატონის ავლადიდებას არბევინებდნენ. კახეთის გაღმა-მხარში ფეხის მოკიდების მიზნით ჭარელები კახელ გლეხებს „ემოციქულეობდნენ“, კავშირს სთავაზობდნენ მათ და თავადების წინააღმდეგ მოუწოდებდნენ. გაღმა-მხარის სოფლებმა (გავაზი, შილა და სხვ.) „პირი მისცეს“ ლეკებს, ჩაიყენეს ისინი და მათთან ერთად ქვეყანას არბევდნენ. კახეთის მეფემ და ფეოდალებმა განგაში ასტეხეს: ხიფათი კარზედ ადგათ. მოსალოდნელი იყო, რომ მძარცველი მებატონეებისაგან თავმობეზრებული გლეხებით სულ ერთიანად ლეკთა მხარეზე გადაჯიროდნენ და მეფეს მისი ეპისკოპოსოზ-თავადებით კახეთში ფეხს ამოუკვეთდნენ. მეფე შექმნილ მდგომარეობის შესახებ შაჰს და ახლობელ ხანებს ატყობინებდა და სწრაფად დახმარებას ითხოვდა.

ერანის, ოსმალების და რუსეთის ურთიერთობის ბრძოლა და საქართველო XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში.

ქართლში დაბრუნებისას ვახტანგი სასტიკად გაუსწორდა ორგულთავადებს. ზოგი დახვრიტა, ზოგი მონებად დაყიდა, ზოგს საგვარეულო მამული ჩამოართვეს, ზოგს თანამდებობა. ვახტანგმა სწრაფად აღადგინა თავისი გავლენა დასავლეთ-საქართველოს ფეოდალებს შორის, მომხრეები გაიჩინა კახეთშიც და ჭარის დამორჩილების სამზადისს შეუდგა.

XVIII საუკუნის მეორე ოცეულ წლებში აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში ერთხელ კიდევ გათამაშდა სისხლიანი დრამა ძველი აგრესორების მონაწილეობით: ოსმალეთის, რუსეთის, ერანის. თითოეული მათგანის როლი და მნიშვნელობა ეხლა სულ სხვა იყო, ვიდრე ამ ასი წლის წინ. შედეგებიც ეხლა მათთვის სხვა მოჰყავდა ამ აქტს. უცვლელი მხოლოდ ერთი დარჩა: მთელი დრამა ეხლაც ადგილობრივ ხალხთა ზურგზედ გათამაშდა და ისეთივე დამღუპველი შედეგებით, როგორც შაჰაბასის დროინდელი დაუვიწყარი კატასტროფა.

ერანში უნებური ყოფნისას ვახტანგი საბოლოოდ დარწმუნდა ამ სახელმწიფოს უიმედო სისუსტეში. ქართლის მეფე ჰხედავდა, რომ საქართველოს განთავისუფლების ყამი მოახლოებულყო. ვახტანგი ფრთხილად ემზადებოდა, მომხრე-მოკავშირეებს ეძებდა და საქართველოს განთავისუფლებლად „საქმის დაწყებას“ აპირებდა. მაგრამ ერანის დასუსტებას მარტო მისი „ყმები“ როდი ამჩნევდნენ. ამას ჰხედავდნენ მეზობელი დიდი სახელმწიფოებიც — ოსმალეთი და რუსეთი და, როგორც მგლების წესია, ნერწყვილორეული აგრესორები მიხრწნილი „მომის“ ჩასასანსლაყად ემზადებოდნენ და იკვის თვალით ერთი მეორეს მტრულად ზეყაყედნენ.

მთელი XVII საუკუნის მანძილზე რუსეთი ერანის მოკავშირედ ითვლებოდა. მაგრამ რუსი აგრესორი ჰხედავდა, რომ ერანელი „მოკავშირე“ ერთობ დაუძღურებულოყო. დროული იყო, ამიტომ, მისი შემკვიდრეობის შესახებ „ზრუნვა“ და „მეგობარმა“ ვერაგული გეგმა დააწყო: შევიწროვებულ „მოკავშირეს“ დახმარებას შესთავაზებდა, ხოლო ამის სამაგიეროდ სააბრეშუმე ქვეყნებს (კასპიის ზღვის სანაპიროებს დარუბანდიდან ასტრბადამდის) „საჩუქრად“ მიიღებდა.

მაგრამ ერანის კრიტიკული მდგომარეობით სარგებლობას მარტო „მოკავშირე“ როდი ლამობდა. 1721 წელს ოსმალეთის პოლიტიკური ღონისძიებები ეჭვს არ სტოვებდნენ, რომ ეს აგრესორიც ერანის იმ ნაწილის მიტაცებას აპირებდა, რომელზედაც რუსეთის მეფეს დიდიხანია თვალი ეკირა. და რომ პეტრე მეფე პირშიჩალაგამოვლებული არ დარჩენილიყო, მან გადაწყვიტა დაესწრო მეტოქისათვის და 1723 წლისათვის განზრახული ლაშქრობა 1722 წელს დაიწყო. ასეთს პირობებში ამიერ-კავკასიის ქრისტიანი ხალხების მიმზრობა რუსეთისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი ამბავი იყო. პეტრე მეფის ბრძანებით ასტრახანის გუბერნატორმა ვოლინსკიმ ჯერ კიდევ 1720 წელს გააბა მათთან დიპლომატიური მოლაპარაკება. რუსი მოხელე ქართლის მეფეს რუსთა მხარეზე მოუწოდებდა და „ურწმუნოთა“ მონობისაგან განთავისუფლების იმედს აძლევდა.

რუსეთისა და ქართლის პოლიტიკური ურთიერთობა XVIII საუკუნის 20-ან წლებში. ქართველები ამის უმჯობესს ვერაფერს ისურვებდნენ. ერანის საქმე ხელიდან წასული ჩანდა. საქართველოს განთავისუფლების მარჯვე დრო დამდგარიყო და სწორედ ესლა „ერთმორწმუნე“ ხალხის დიდი ხელმწიფე თავისი „უტყუარის პირით“ მას კავშირსა და მფარველობას სთავაზობდა. რუსი დიპლომატის დაპირებათა შედეგად ვახტანგ მეფეს სინამდვილედ ესაზებოდა საოცნებო მდგომარეობა, როცა დიდი სახელმწიფოს დახმარებით ერანის მონობისაგან განთავისუფლებული საქართველო ოსმალთა მიერ ძალით ჩამოგლეჯილ სამცხე-საათაბაგოს უკან დაიბრუნებდა..

15 ივნისს 1722 წელს პეტრე მეფემ ერანს ლაშქრობის შესახებ მანიფესტი გამოაქვეყნა.

როგორც კი პეტრე ხელმწიფე თერგიდან დარუბანდისაკენ წამოვიდა,

ვახტანგ მეფე ქართლის ჯარით ყარაბაღს ჩავიდა და ხელმწიფის შირვანს გამოსვლას ელოდა. პაემნის თანახმად რუსთა და ქართველთა ჯარები ერთიმეორეს იქ უნდა შეყროდნენ.

რუსთა ლაშქარმა უომრად გამოვლო ტარკი (შამხალი „თავისი ნებით“ დამორჩილდა ხელმწიფეს), დაამარცხა დალისტნელთა მცირე რაზმი და ასევე უომრად დაიპირა დარუბანდიც და კასპიის ზღვისპირი მდინარე სამურის შესართავამდის. ამის შემდეგ კი საქმე გაძნელდა.

1722 წელს სექტემბრის დამდეგს პეტრე მეფე დარუბანდიდან უკან დაბრუნდა. ნაჩქარევობის გამო ლაშქრობა ტექნიკურად მოუზნადებელი აღმოჩნდა. ამავე დროს ოსმალეთთან ურთიერთობა სულ უფროდაუფრო უარესდებოდა. პეტრე მეფის გამოლაშქრებამ ოსმალეთი შეაშფოთა. მანაც სსსწრაფოდ ჯარები დაძრა. საფრთხე იყო, რომ ორი აგრესორი სხვისი ქონების გაყოფაზე ერთიმეორეს დაეტაკებოდნენ. პეტრე მეფეს შორეულ ამიერკავკასიაში ოსმალეთთან ომი არ სურდა. ასეთ პირობებში საჭირო იყო მეტოქესთან შეთანხმება.

ვახტანგი სამ თვეს იდგა ყარაბაღში და პეტრე ხელმწიფის შირვანში გამოსვლას ელოდა. ბოლოს, ნოემბერში, მოუვიდა ვახტანგს რუსეთის მეფის ელჩი, რომელმაც პეტრეს ლაშქრობის მოშლა და მისი მომავალი წლისათვის გადადგმა აცნობა.

მკშუნვარე ვახტანგი ყარაბაღიდან თბილისს დაბრუნდა. ქართლის მეფის საქმე მეტად გართულდა. ერანის შაჰი ვახტანგ მეფის უკმაყოფილო იყო. ორგულობას და დალატს აბრალებდა. არც ოსმალეთი იყო ვახტანგის მადლიერი. ხონთქარი ვახტანგს რუსთა მომხრეობას აბრალებდა. თავის მხარეზედ მოუწოდებდა წინააღმდეგ შემთხვევაში დაპყრობით ემუქრებოდა.

ვახტანგს რუსეთის მეფის აღთქმა სჯეროდა და საქართველოს განთავისუფლების იმედს არ ჰკარგავდა. მტრებთან მოლაპარაკებით და მოსაჩვენარი მორჩილებით დროს მოგებას ცდილობდა და მომავალ გაზაფხულზე ხელმწიფის შირვანს გამოსვლას ელოდა.

ქართლის მეფემ ყველა მიმართულებით წააგო. განრისხებულმა შაჰთამაზმა „ორგულ ყმას“ ქართლი ჩამოართვა და კახეთის მმართველს კოსტანტინეს გადასცა. მაგრამ კიდევ უფრო მძიმე რუსეთის მეფის მხრიდან ხმარების იმედის გაცრუება იყო. აგრესორებმა ერანი გაინაწილეს. ხვანთქარმა კასპიის ზღვის სანაპიროები (დარუბანდიდან ასტრახადამდის) რუსეთის საკუთრებად „იცნო“, პეტრე ხელმწიფემ კი სამაგიეროდ ოსმალეთს „დაუთმო“ ერანის მთელი ჩრდილო დასავლეთი ნაწილი (მასში შედიოდა აღმოსავლეთ-საქართველოც). ქართლის მეფის მარცხმა მოლაპარაკებულ ფეოდალები გაამხნევა. ვახტანგის პოლიტიკით უკმაყოფილო თავადებმა თავი წამოყვეს.

თბილისის დაპყრობა კოსტანტინეს მიერ. 1723 წელს გაზაფხულს კახეთის მმართველმა კოსტანტინემ ქართლის დაქვეა სცადა. დამარცხდა. მაშინ ის ჭარს წავიდა. ლეკთა დიდი ჯარი დაიჭირავა და თბილისს დაესხა. ქართლის თავადების ორგულობის წყალობით ლეკებმა თბილისი

აიღეს და ისე სასტიკად გაძარცვეს და ააოხრეს, რომ მთელი საუკუნის განმავლობაში ამის შემდეგ ქალაქი თავის ძველს კეთილდღეობას არ დაბრუნებია. თბილისიდან ლტოლვილი ვახტანგი შიდა ქართლში დადგა. კონსტანტინემ ქალაქი დაიჭირა. ამავე დროს ოსმალთა ჯარი აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიის დასაჭერად დაიძრა. 1723 წელს იენისში ოსმალთა ჯარი სერასკერ იბრაიმ ფაშის სარდლობით ქართლის საზღვრებს მოადგა. ვახტანგმა მორჩილება განუცხადა აგრესორს. ვერც შაჰ-თამაზის მოხელე კონსტანტინემ გაბედა წინააღმდეგობა და თბილისი ოსმალთა ჯარის სარდალს უომრად გადასცა.

რაკი ქვეყანა ხელთ იგდო, დამპყრობელმა ქართლში მეფობის გაუქმება და ოსმალური სოციალ-პოლიტიკური წყობილების შემოღება მოისურვა.

ვახტანგის გადასახლება რუსეთში. ვახტანგს ქართლში აღარ ედგოძებოდა. არც რუსეთს წასვლის გარდა სხვა გზა გააჩნდა მას. 15 ივლისს 1724 წელს ვახტანგი შეიღებით, ძმით, უახლოესი თანამოღვაწეებით და დიდის ამალით რაჭის გზით რუსეთს წავიდა. მეფე, მისი აზრით, ქართლიდან დროებით მიდიოდა და ჩქარა საქართველოს განსათავისუფლებლად რუსეთის ჯარით დაბრუნდებოდა. ასეთ იმედებს აძლევდა მას რუსეთის იმპერატორი.

ძნელბედობა XVIII საუკუნის მეორე მეოთხედში. XVIII საუკუნის მეორე მეოთხედი ქართლ-კახეთში განსაკუთრებული ძნელბედობის ხანა იყო. 1723 წლიდან თორმეტი წლის განმავლობაში ქვეყანა ოსმალთა მძიმე ბატონობის უღელქვეშ გმინავდა. 1735 წლის მიწურულს „ოსმალთა“ არა ნაკლებ მძიმე „ყიზილბაშობამ“ შეცვალა. ის 1747 წლამდის გრძელდებოდა. უცხოელ დამპყრობელთა აუტანელმა ბატონობამ არა ერთი სახალხო აჯანყება გამოიწვია. თითოეულ ასეთ აჯანყებას თან სდევდა დამპყრობელთა მხრით დამსჯელთა ესპედიციების საშინელი თარეში. ამავე დროს მწარმოებელ საზოგადოებას გარეშე მტერზედ ნაკლებად არ ანადგურებდა „საკუთარ“ მებატონეთა სრული აულაგმავობა. გამკითხავი აღარავინ იყო. ურთიერთშორის ბრძოლაში გართული მებატონეები უპირველეს ყოვლისა „მოწინააღმდეგის“ გლეხებს დაერეოდნენ ზოლმე. შეუბრალებლად ქლეტდნენ მათ ან კიდევ ტყვედ ჰყიდდნენ. მაგრამ ვაგელოურებული მებატონეები არც საკუთარ ყმებს ინდობდნენ. „უღების დადებით“, აუტანელი ბეგრით მათ აჯანყებამდის მიჰყავდათ გაძარცვული გლეხკაცობა. „ურჩი“ ყმების ხვედრი კი ტყვედ დაყიდვა, ზოლო მათი სარჩო საბადებელის ბატონის მიერ მიტაცება იყო. და ბოლოს ყველაზედ უმძიმესი ძნელბედობა — ეს ლეკთა თარეში იყო. აღნიშნულს ოცდახუთ წლეულში ქართლ-კახეთში არ დარჩენილა არც ერთი სოფელი, არც ერთი კუთხე, რომ ლეკებს არ აეოხრებიათ; არ გაეძარცვათ. ერთიმეორის ქვეყნების სარბევად ლეკები მოჰყავდათ ქართველ ფეოდალებს; აჯანყებულ ქართველთა დასასჯელად ლეკები მოჰყავდათ ოსმალებს; და ბოლოს უპატრონოდ ქცეულ ქვეყანაში ლეკები დაუპატიებლადაც მოდიოდნენ, თავს ესხმოდნენ მხარეებს,

სოფლებს და თან მიჰყავდათ და მიჰქონდათ ყველაფერი, რასაც კი მოახელებდნენ: ადამიანი, ოთხფეხი საქონელი, პური, იარაღი, ავეჯი და სხვ.

ყველა ამ ძნელბედობათა შედეგი ის იყო, რომ კულტურული მეურნეობა დაეცა და მცხოვრებთა რიცხვი კატასტროფულად შემცირდა. ზოგიერთი მხარეები მოსახლეობისაგან საესებით დაიცალა (თრიალეთი, ყაიყული, ტაშირი, გუჯარეთი, სომხითი, საბარათიანო), სხვაგან კიდევ ძლიერს ბოგინობდა შეთხელებული მოსახლეობა. გლეხების ერთი ნაწილი დატყვევდა და უცხოეთში მონებად დაიყიდა (ამ „საქმეში“ ლეკებს არც ზოგიერთი დეგენერატი ქართველი მებატონე ჩამორჩებოდა); მეორე ნაწილი ლეკებთან თუ ოსმალ-ყიზილბაშებთან ომებს შეეხოცა; სხვები ბოლომოუღებელი ომების თანამგზავრმა შიმშილობამ და ჭირმა იმსხვერპლა, დიდმა ნაწილმა კიდევ მიატოვა ეს გაჯოჯოხებულნი სამშობლო, და ახლობელ ქვეყნებს შეეხიზნა.

ერანის ბრძოლას ოსმალეთის წინააღმდეგ 1730 — 1745 წლებში ნადირი ხელმძღვანელობდა. 1736 წლიდან ეს სარდალი ერანის შაჰი გახდა. საქართველოში ნადირ-შაჰი 1735 წელს მოვიდა. ამ დროს ქართლში მეფობა აღარ იყო. ის ოსმალებს გაუტყვებიათ. ქვეყანას ფაშა მართავდა. ოსმალთა წინააღმდეგ ქართლში აჯანყება არ წყდებოდა. კახეთში ოსმალებს კოსტანტინე მეფე მოეკლათ (1733 წ.). ქვეყანას ეხლა თემურაზ ერეკლეს ძე განაგებდა.

ქართლ-კახეთის ბრძოლა ყიზილბაშობის წინააღმდეგ. ქართლ-კახეთის ფეოდალები ნადირ-შაჰს მიემხრნენ და ოსმალები იფრინეს. ერანის ბატონობა მათ უფრო ნაკლებ ბოროტებად მიაჩნდათ, ვიდრე „ოსმალთა“. მაგრამ ნადირ-შაჰმა ქართლ-კახეთში ერანული გადასახადები და ყიზილბაშური პოლიტიკური წყობილება შემოიღო, ეს კი არანაკლებ მძიმე იყო, ვიდრე „ოსმალთა“. უმალ ქართლს და კახეთში აჯანყებები დაიწყო. ქართლის აჯანყებას შანშე ქსნის — ერისთავი, ვახუშტი აბაშიძე, გივი ამილახვარი და სხვა თავადები მეთაურობდნენ, კახელთა აჯანყებას კი თეიმურაზ მეფე.

აჯანყებულთა მხნე ბრძოლამ ნადირ-შაჰი აიძულა საქართველოს „გათათრებისაგან“ საბოლოოდ ხელი აეღო და აქ „ყიზილბაშობის“ ნაცვლად თანდათან „ქართველობა“ აღედგინა.

თეიმურაზისა და ერეკლეს გამეფება. იენისში 1744 წელს ნადირ-შაჰმა თეიმურაზი ქართლის მეფედ, ხოლო მისი შვილი ერეკლე კახეთის მეფედ დანიშნა.

ამ ხანებში ნადირ-შაჰის ერანს დღე დაელია. ბოლომოუღებელი ომებით გამოწვეულმა აუტანელმა გადასახადმა, გაუკითხავმა სოციალურმა ჩაგვრამ და ხელმწიფის მოხელეების სრულმა თვითნებობამ დაღუპვის კარამდის მიიყვანეს უამისოდაც ჩამორჩენილი ფეოდალური ქვეყანა.

„არაბობა“. 1747 წელს ნადირ-შაჰმა მთელს ერანს აუტანელი გადასახადები შეაწერა, მარტო ქართლ-კახეთს ორასი. ათასი თუმანი შემოიყ-

ვეთა. ეს ზომა საბედისწერო აღმოჩნდა. ნადირ-შაჰი და მისი მონარქია საშინელ აჯანყებთა მსხვერპლი გახდა. 1747 წელს ნადირ-შაჰი მოკლეს.

ანარქია ერანში. შაჰის სიკვდილის უმალ მთელს ერანში საშინელი ანარქია გამეფდა. ლაშქარი დაიშალა. სარდლებმა ქვეყნები დაისაკუთრეს. ტახტის მძიებლები ერთიმეორეს დაერივნენ.

ეს ანარქია დიდხანს გრძელდებოდა და მთელი ერანი ერთიმეორისაგან დამოუკიდებელ მცირე სახანოებად დაიშალა. ხანებს შორის ბოლომოუღებელი ფეოდალური ომები გაჩაღდა. მრავალ სახანოებად იყო დაშლილი აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასია.

ბრძოლა საქართველოს „გამოხსნისა და აღდგომისათვის“

აბდულა-ბეგის ცდები ქართლში გასამეფებლად. 1747 — 1749 წლებში ქართლში გამეფება იესე მეფის ძემ აბდულა-ბეგმა სცადა. ამ ხანებში თეიმურაზი ერანს იყო და ქართლ-კახეთს ახალგაზრდა ერეკლე განაგებდა. აბდულა-ბეგი მაჰმადიანი იყო. ქრისტიანი თეიმურაზ-ერეკლეს წინააღმდეგ მას მფარველობდნენ ერანის ტახტის მძიებლები. მათგან აბდულა-ბეგს უხვი დახმარება მოსდიოდა ფულით თუ ჯარით. მათივე ბრძანებით აბდულა-ბეგს უჭერდა მხარს თბილისის ყიზილბაშთა გარნიზონი. ქართლში ამ ტახტის მძიებლის მხარეზე იყვნენ ზოგიერთი თავადები და ყაზახ-ბორჩალოს თათრები. ერეკლემ ფიცხელ ომებში არა ერთჯერ დაამარცხა აბდულა-ბეგი მისი მოკავშირეებით და თბილისის ციხეც ყიზილბაშებისაგან გაწმინდა (1748 წ.).

ამრიგად, ერეკლემ ენერგიულად უკუაგდო გარეშე თუ შინაურ მტერთა შემოტევა და ჩქარა აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში ჰეგემონიისათვის აქტიურად გამოვიდა.

ერევნის ემობა. 1749 წელს ვინმე მაჰმად-ხანი ერევანს დასაპყრობად შემოადგა. ერევნის ხანმა თეიმურაზს მიჰმართა. ქართველთა ლაშქარი, რომელშიაც ერთი ჩერქეზი ბაიონიშვილიც იყო თავისი რაზმით, ერევანს გაეშურა. ბრძოლაში მაჰმად-ხანი დამარცხდა და გაიქცა. თეიმურაზ-ერეკლემ ერევნის ხანს ხუთი ათასი თუმანი ჯარის ხარჯად გადაახდევინეს და ყოველწლიური ხარკიც დააკისრეს.

ნახჭევნის ხანის ემობა. იმავე 1749 წელს საქართველომ ბააშმან ნახჭევნის ხანის „მფარველობაც“ იკისრა. ამიერიდან ნახჭევნის ხანის კარზედ მუდმივად იმყოფებოდა ქართველთა რაზმი თავადი ზაალ ორბელიანის სარდლობით.

ფანა-ხანის დამარცხება. ამასობაში ყიზილბაშმა ფანა-ხანმა ყარაბაღი ხელთ იგდო და განჯის დაპყრობა განიზრახა. განჯის ხანმა შავერდიმ დახმარებისათვის ქართველ მეფეებს მიჰმართა.

განჯის დახარკვა. ქართველებმა გადასწყვიტეს „დაეხმარონ“ განჯაყარაბაღს, 1750 წლის თებერვალში თეიმურაზ-ერეკლეს ჯარი ფანა-ხანზე წავიდა. ქართველთა მეწინავე ლაშქარს ერეკლე სარდლობდა.

მან ჯარი მტერს მეტად მოხერხებულად შეაბა და მოწინააღმდეგე ფიცხლავ გაიტეხა. ქართველებმა დამარცხებულ ფანა-ხანს არეზის პირამდის სდიეს და ქვეყანა უწყალოდ დაურბიეს. ორასი ათასზედ მეტი ოთხფეხი საქონელი ხელთ იგდეს და რამოდენიმე ათასი ტყვე. ქართველმა „მსსნელებმა“ განჯის ხანს ათიათასი თუმნის გადახდა დააკისრეს. დარბეული განჯის სახანოს მოსახლეობიდან ამოდნენა თანხა ვერ შეაგროვეს. ათასხუთასი თუმანი დააკლდა. ამ ფულის ანგარიშში განჯის ხანმა ქართველ მეფეებს შამშადილს ქვეყანა დაუთმო.

საქართველოს პოლიტიკური უპირატესობა აღმოს. ამიერ-კავკასიაში. მამად-ხანზე და ფანა-ხანზე გამარჯვება, ერეენის, განჯის, ყარაბაღის და ნახჭევანის დამორჩილება ქართველ მეფეთა დიდი საშვედრო და პოლიტიკური წარმატება იყო. აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში საქართველოს უპირატესობა თითქო უცილობელი ხდებოდა.

მაგრამ საქართველოს წინაშე ერთი მეტად მძიმე საკითხი ჯერ ისევ გადაუჭრელი რჩებოდა. ეს ლეკთა საკითხი იყო.

ლეკთა გამოლაშქრება. 1749-1750 წლების ქართლ-კახეთის წარმატებებმა ქარბელაქანის „უბატონო თემები“ შეაშფოთა. ქართველთა გაძლიერებაში ისინი თავიანთ უშუალო საფრთხეს ჰხედავდნენ. და მართლაც ასე იყო: საქართველოში ლეკთა თარეშების აღსაკვეთად ქართველებს აუცილებლად მიაჩნდათ ქარბელაქანისა და კაკენისელის დაპყრობა და მათი ისევ კახეთისათვის შემოერთება.

ქარელებმა გადამთიელი თანამომეგები იხმეს და ლეკთა დიდი ჯარი (შეიდი ათასი მხოლოდ მხედარი იყო, ქვეითი კიდევ სხვა იყო) 1750 წელს ქარში ჩამოვიდა. მათ აქ ქარელები შეუერთდნენ და საქართველოზე გამოემართნენ. ჯარის ერთი ნაწილი კახეთს დაეცა: მთავარი ძალები კი ყაზახს შეესივნენ და ის სასტიკად დაარბიეს. ერეკლემ კახეთზე წამოსული მტერი მთელ რიგ ბრძოლებში უკუაგდო. ამის შემდეგ მეფე ფიცხლავ ქართლს მიეშველა. ქართველთა ჯარი აედევნა ნადავლით დატვირთულ ლეკთა მთავარ ძალას და დანდიის (ალაზან-იორის შესართავთან) აიძულა ის ბრძოლა მიეღო. ლეკები დამარცხდნენ. ნატყვენავ-ნაალაფევს გარდა მათ დიდძალი დაჭრილ-გახოცილები თუ ტყვეები და ათასობით ცხენები დატოვეს და ივლტოდნენ.

ამ გამარჯვებას თეიმურაზ-ერეკლე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. მათი აზრით ეს ლეკთა საკითხის საბოლოოდ გადაჭრის საწინდარი იყო. ჩქარა ამის შემდეგ მეფეებმა დარბაზის სხდომა მოიწვიეს, სადაც „უბატონო თემების“ დაპყრობა გამოარჩიეს.

ომი ქარბელაქანისა და შაქი-შირვანის ხანის წინააღმდეგ. შაქი-შირვანის ხანი აჯი-ჩალაბი სათვალმჩენოდ, მართალია, თეიმურაზ-ერეკლეს „მეგობრობდა“, მაგრამ რაც უფრო ძლიერდებოდა მეზობელი საქართველო, მით უფრო მას მოსვენება ეკარგებოდა. ქარბელაქანისა და კაკენისელის დაპყრობით ქართველები უშუალოდ შაქს გაუმეზობლდებოდნენ და დამარტოხელებულ შაქის მფლობელს როდი-ლა დაინდობდნენ. ამიტომ აჯი-ჩალაბი-ხანი გადამწყვეტი ომისათვის საიღუმლოდ

ემზადებოდა. ქართველთა ჯარი ჰქარს გავიდა. ქვეყანა სულ დახიზნული-ყო. აქ გამოირკვა, რომ აჯი-ჩალაბი ხანს შაქი-შირვანი და მთელი პირ-აქეთი ლეკობა ფეხზედ დაეყენებია. ქართველებმა ჰქარს თავი დაანებეს და აჯი-ჩალაბს მიჰმართეს. მტრის სამხედრო ხერხმა (ჯარის ნაწილის ჩასაფრება), ფეოდალური ჯარის უღისციპლინობამ და ქართველების მო-კავშირე განჯის ხანის ბრძოლის ველიდან მოლაღატურად გაქცევამ ომის ბედი გადაწყვიტა. მძიმედ დაზარალებული ქართველები უკან დაბრუნ-დნენ (თებერვალი 1751 წ.).

ეს იყო თეიმურაზ-ერეკლეს პირველი სერიოზული დამარცხება. ამას-თანვე გამოირკვა, რომ ლეკთა საკითხის გადაჭრა გაცილებით უფრო მძი-მე და რთული იყო, ვიდრე ეს ქართველ პოლიტიკოსებს წარმოედგინათ.

ამავე დროს ადერბაიჯანის მფლობელმა აზატ-ხანმა აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიის დამორჩილება განიზრახა. მან ნახჭავანის სახანო დაიპყრო და თეიმურაზ მეფის ყმა ბაამან-ხანი ქართველთა რაზმით ნახჭავანიდან გამოაძევა. ამის შემდეგ მან ლაშქარი მიხცა, ამას წინათ ქართველების მიერ დამარცხებულს და ერევნიდან განდევნილს; მაჰმად-ხანს და კვლავ ერევნის სახანოს დასაპყრობად გამოისტუმრა.

ომი აზატ-ხანთან. დიდი საფრთხე ქართველებმა სათანადოდ შეაფასეს. მათ კარგად ესმოდათ რომ ერევნის დაპყრობით აზატ-ხანი არ დაემაყო-ფილდებოდა და, უტკველია. ქართლ-კახეთსაც წამოეჭიდებოდა. ერეკლე შედარებით მცირე ჯარით ფიცხლავ გაეშურა ერევნის მისაშველებლად. მაჰმად-ხანი უომრად ციხეს მოეცალა. ერეკლე ერევნის ციხეში შევიდა, მეციხოვნეები სურსათით მოამარაგა და თითონ თავისი ლაშქრით ქალაქის გარეთ დადგა. ქართველებმა მთელი სახანო მოითარეშეს, მაჰმად-ხანი განდევნეს და აზატ-ხანის მომხრეები დააბრიეს. ესლა თვით აზატ-ხანი დაი-ძრა. მან ახალი თვრამეტი ათასი მეომარი წამოიყვანა. მაჰმად-ხანის ჯა-რიც შეიერთა და სწრაფად ერეკლეს წინააღმდეგ გამოეშურა. ერევნის ახლოს ყირხ-ბულახთან გამაწყვეტი ომი მოხდა. ბევრად უფრო მცირე ჯარით ერეკლე მტერს რკინის გულით დახვდა. პირველად აზატ-ხანის დიდმა ჯარმა შეავიწროვა ქართველთა ჯარი და ყოველმხრივ გარს შემოერტყა მას. ყიზილბაშებს ქართველთა დამარცხებაში ეჭვი არ შეს-დიოდათ და აზატ-ხანი ერეკლე მეფისაგან მორჩილების მოციქულსაც კი ელოდა. მაგრამ ერეკლეს ბრწყინვალე სამხედრო ნიჭმა შეუძლებელ-მოუ-ლოდნელი სინამდვილედ აქცია. მისი პირადი მიძლოლით ქართველთა ჯარი ისე ძლიერად დაეტაკა ყიზილბაშთა ლაშქრის ცენტრს, რომ ის ერ-თის დაკერით მოშალა. მტერი სულიერად გატყდა და ამის შემდეგ გამა-რჯეებაც უზრუნველყოფილი იყო. მტრის ვეება ლაშქარი მოსქდა და გა-იქცა. ქართველებმა ოცდაათი კილომეტრის მანძილზე ფეხდაფეხ სდიეს-მას, ჰკაფეს, ატყვევეს. აზატ-ხანმა ძლივს თავს უშველა. არეზს გავიდა და ადერბაიჯანს შეეფარა. ერეკლე მეფემ ერევან-ნახჭავანის საქმეები მოა-წესრიგა და თბილისს დაბრუნდა (1751 წ.).

ამრიგად, აზატ-ხანის საშიში შემოტევა ამხელად უკუგდებული იყო

და ქართველებს შეეძლოთ ლეკთა საკითხისათვის მიეხედიათ. ესლა ლეკთა საკითხის გადაჭრა უნდა აჯი-ჩალაბი-ხანიდან დაწყებულიყო.

ამ მზადებაში რომ იყვნენ, განჯა-ერევნის მხარეზედ პოლიტიკური მდგომარეობა ისევ გაართულდა. აზატ-ხანმა 1752 წელს ნახჭევანი ისევ დაიპყრო, ადერბაიჯანის ხანები შეევიწროვა და ამიერ-კავკასიაში სალაშქროდ ემზადებოდა. შევიწროვებულმა ხანებმა თეიმურაზ-ერეკლეს შეელა სთხოვეს: „ავლანზე მოგვეხმარენითო, ბერსაც მოგართმევითო და ჩვენ, ეს ქვეყნები ჩვენის ჯარით და ხარჯით ლეკზე მოგეხმარებითო და თქვენთან დავიხოცებითო“. ქართველებს ეს შემთხვევა ხელსაყრელად ეჩვენათ. შეფევი აჯი-ჩალაბისა და ლეკთა წინააღმდეგ დიდ ლაშქარს უსასყიდლოდ შოულობდნენ; მერსეს მხრით თეიმურაზ-ერეკლეს საშუალება ეძლეოდათ აზატ-ხანი ადერბაიჯანიდან გაედევნათ და ამ ქვეყნის ხანები თავისთვის დაემორჩილებიათ.

მაგრამ აქ თავი იჩინა ფრიად სერიოზულმა გარემოებამ. რომელმაც საქართველოს შემდგომი პოლიტიკური გაძლიერება დიდად შეაფერხა.

თეიმურაზ-ერეკლეს პოლიტიკური მდგომარეობა. აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში პოლიტიკური ჰეგემონიისათვის ბრძოლაში თეიმურაზ-ერეკლეს მდგომარეობა მეტად რთული იყო. ქართველ მეფეთა მაჰმადიანი მეტოქეები. ბუნებრივია, ეცდებოდნენ სარწმუნოებრივი მომენტის გამოყენებას თავის ქრისტიან მოწინააღმდეგეთა დასასუსტებლად.

მაჰმადიანურ სახანოების შორის ქრისტიანული ქართლ-კახეთის ორჭოფული მდგომარეობა აჯი-ჩალაბი-ხანმა ხერხიანად გამოიყენა და საქართველოს წინააღმდეგ თვით იმ ხანების მიმხრობაც კი შეძლო, რომლებიც თეიმურაზ-ერეკლეს შაჰის ხანის წინააღმდეგ დახმარებას სთავაზობდნენ.

განჯის ომი. 9 იანვარს 1752 წელს ქართველ მეფეთა ჯარი თბილისიდან განჯისაკენ წავიდა. „იქიდან ენებათ აჯი-ჩალაბის წახდენა“. ქართველთა ჯარი განჯასთან დადგა. აქ მათ მოკავშირე ხანები მოუვიდათ.

მეფეები მოკავშირეებს აჯი-ჩალაბის წინააღმდეგ გალაშქრებას შეეპატივნენ. შაჰი-შირვანის მფლობელ აჯი-ჩალაბი-ხანს საკუთარი ლაშქარი და აგრეთვე პირაქეთელი ლეკის ჯარი ფეხზე დაეყენებია და მტრის დასახვედრად ენერგიულად ემზადებოდა.

მდინარე ალაზანი აღიდებულიყო. „მოკავშირეთა“ ლაშქრობა შეყოვნდა. აჯი-ჩალაბის აგენტები მაჰმადიან ხანებს შორის ქართველების დალატს წარმატებით სთესდნენ. ამ დროს „მოკავშირეთა“ ბანაკში ერანს შექმნილი მდგომარეობის შესახებ ბეობდნენ. ერანის პოლიტიკური საკითხების მოგვარების გაბედულმა გეგმამ, თეიმურაზ-ერეკლემ რომ ხანებს ვაუზიარეს, უკანასკნელთ შორის შეშფოთება და შიში გამოიწვია. ხანებმა ერეკლე მეფეს ერანში გახელმწიფების სურვილი შესწამეს. ერეკლეს აგენტებმა ჩქარა გამოარკვიეს, რომ ხანებს შაჰის მფლობელთან საიდუმლო მიმოწერა გაემართათ და ქართველთა სალაშქროდ ემზადებოდნენ.

ასეთ პირობებში ლაშქრობაზე ფიქრი აღარ შეიძლებოდა. თეიმურაზ-ერეკლემ მოლაღატე ხანების დაპატიმრება და თბილისის დაბრუნება გადა-

წყვიტეს. ხანები, გარდა ერეენის ხანისა, დააპატიმრეს და ის იყო წამო-
ვიდნენ, რომ ანაზღაფულად აჯი-ჩალაბი ხანი მთელი თავისი ძალით ქარ-
თველებს წინ დაუდგა. ომი თორმეტ აპრილს მოხდა. მეტად ცხარე ბრძო-
ლაში ორივე მხრით მრავალი დაიხოცა. შუა ომში ერეკლემ ერეენის ხანს
მისი ჯარით მტერზედ მისვლა უბრძანა. ეს ხანიც მოღალატე აღმოჩნდა.
მან უომრად მტერს ზურგი შეაქცია და ილტოდა. ამან ქართველთა
მწყობრები არია. ქართველები მძიმედ დამარცხდნენ. ლტოლვილები მრავ-
ლად ძარცვეს და ხოცეს შამშადილუს თურქმანებმა. მეფეები ძლიერ
გადარჩნენ დატყვევებას და დიდის გაჭირვებით თბილისში დაბრუნდნენ.

ქართლის მაჰმადიანური მოსახლეობის უკუდგომა. გამარჯვებულმა
შაჟი-შირვანის მფლობელმა ტყვე ხანები გაათავისუფლა და ისინი ერთ-
გულობაზე შემოიფიცა. ეხლა საქართველოს წინააღმდეგ აჯი-ჩალაბი
ხანმა ყველა მაჰმადიანთა გაერთიანება დაიჩემა. შაჟის ხანმა მოუწოდა
ქართლ-კახეთში მცხოვრებ მაჰმადიანებს და მათ ქრისტიან მეფეების ურ-
ჩობა უბრძანა. ყაზახის, ბორჩალოს, ბაიდარის და დემურჩი-ასანლუ თურ-
ქმანებმა შაჟის ხანს ერთგულება შეფიცეს. თავიანთ ქვეყნებში ამ ახალი
მფლობელის მოხელეები მიიღეს და ქართველთა წინააღმდეგ მტრული
მოქმედება იწყეს.

ერეენის უკუდგომა. საქართველოს გართულებული მდგომარეობით
მყისვე ისარგებლა აზატ-ხანმა. ქართველების მოღალატე ერეენის ხანი
თვით ეახლა მას. აზატ-ხანმა ერეენში მის ნაცვლად ვინმე ასან-ალ-
ხანი გამოაგზავნა, რომელმაც ერეენი დაიჭირა და სახანოც აზატ-ხანს
დაუმორჩილა.

ამავე დროს ლეკთა ბრბოები მრავლად მოედნენ ქართლ-კახეთს. მდგო-
მარეობა მეტად გართულდა. შაჟის მფლობელი ქართლზედ წამოვიდა.

ქართველთა ღონისძიებები. კარზედ მომდგარ საფრთხეს ქართველებმა
ენერგიული მოქმედებით უპასუხეს. იმიერ-კავკასიაში **ჯარახს** დასაქირა-
ვებლად იესე მაჩაბელი და ზურაბ ზედგინიძე წაგზავ-
ნეს. ქართლში მოთარეშე ლეკებთან ბრძოლის ხელმძღვანელობა თბილი-
სის მოურავს გივი ამილახორს და სახლთუხუცესს კონსტან-
ტინე მუხრან-ბატონს დაავალეს. თბილისის და მისი მიდამოების
დასაცავად სამი ათასი მეომარი-მოქალაქე გამოიყვანეს. სომხით-საბარა-
თიანო დახიზნეს, ხოლო არაგვის ხეობა ერეკლეს ერთგულ ჯიმშერ
ჩოლაყაშვილს ჩააბარეს. რომ ჯარის დასაქირავებლად საჭირო
ფული გაეჩინათ, ამისათვის მეფეებმა გამოიტანეს „თვისისა სალაროთი
ოქროსა და ვერცხლის იარაღი, მისცეს ზარაფხანაში, მოაჭრინეს ფლუ-
რი და თეთრი და აძლევდნენ ჯარსა“.

ამავე დროს მეფეებმა რუსეთში მიავლინეს ელჩები მიტროპოლი-
ტი ათანასი და თავადი სიმონ მაყაშვილი და ატეხილი
მტრების წინააღმდეგ დახმარება ითხოვეს (1752 წ.).

აღა-ქიში ბაიდარში. ამასობაში აჯი-ჩალაბი ხანის შვილი აღა-ქიში
და განჯის ხანი შავერდი ქართლის საზღვრებში შემოვიდნენ. ქართ-

ლის მაჰმადიანური მხარეების თავკაცები მტერს მიუყენდნენ. ალა-ქიში ბაი და რაში დადგა და ქართლის სოფლებს მარბიელები გაუსია.

მაგრამ სწრაფად მიღებულმა ენერგიულმა ღონისძიებებმა ქართლ-კახეთის მძიმე პოლიტიკური მდგომარეობა შეანელეს. ქართველებმა მტერი სამ თვეს წარმატებით შეიმაგრეს. ერეკლე მეფე ამ დროს ხევსიყო და იმიერ-კავკასიაში ჯარების დაჭირავეების საქმეს ხელმძღვანელობდა. იმავე წლის აგვისტოს დასასრულისათვის მან უკვე ოთხი ათასი მებრძოლი გადმოიყვანა საქართველოში.

ამი თულქითაფას. ამის შემდეგ მეფეებმა შეტევა გადაწყვიტეს. ალა-ქიში ეხლა დადგა ზაფხულის გუნებაზე. როცა ქართველთა გაძლიერება შეიტყო. მოციქულები გამოგზავნა და „შერიგება მოინდომა“. მაგრამ გაძლიერებულმა ქართველებმა ეხლა „უომრობა აღარ იკადრეს“. ალა-ქიში და განჯის ხანი გასაქცევად შეემზადნენ. ბაიბარ და ტოგუც და ყაზახში ჩავიდნენ. ქართველ მეფეთა ჯარი მტერს დაედევნა. ქიზიყელებით, ჩერქეზებით და ქართლიდან შერჩეული თავადებით მეფე ერეკლე მეწინავედ წავიდა: „გაჯდა უკეთესსა ცხენსა მეფე ერეკლე; ჰკრა მათრახი და წავიდა ვითა შევარდენი“. მეწინავე ლაშქარი მტერს ყაზახ-შამშადილუს საზღვარზედ მოეწია (თულქითაფა). მტერი დადგა და მხნედ შემოება. მაგრამ ვაჟაკტურად იყვნენ ჩერქეზები და ქიზიყელები და მებრძოლი „კაი ხმალი მოიქნიეს“ (ერთმა ქიზიყელმა გლებმა „ბოლობურმა პაატამ ბაღაშვილმა მას დღესა მოკლა ხმლითა მხოლოდ ცხრა კაცი და დაიჭირა სამი ცოცხალი“). გახურებულ ომს თეიმურაზმა ც მოუსწრო; მთავარი ძალებით. „გაერივნენ ქართლელნი. კახნი, ჩერქეზნი ყიზილბაშთა ჯართა შინა, გაიყარეს წინ და ხოცით განჯის მინარამდის მიყვნენ“. მტერი სასტიკად დამარცხდა. შავერდი ხანი განჯის ციხეს შეეფარა, ალა-ქიში შაქს მივიდა. გამარჯვებული თეიმურაზ-ერეკლე თბილისს დაბრუნდნენ და დაჭირაებული ჯარები სახლში გაისტუმრეს (თითო შეომარს სამი თუმანი მისცეს).

ზავი აზატ-ხანთან. თეიმურაზ-ერეკლეს საჯარო და საშინაო პოლიტიკურმა წარმატებებმა აიძულეს აზატ-ხანი უარყო საქართველოს დამორჩილების გეგმა. აზატ-ხანმა „შეგობრობა-სიყვარული“ შემოსთავაზა თეიმურაზ-ერეკლეს. საქართველოსათვის ეს ზავი ფრიად სასურველი იყო. ამით საბოლოოდ იმარხებოდა მაჰმადიანურ სახანოებისა და ქართლ-კახეთის დაპირსპირების პოლიტიკა. აჯი-ჩალაბმა რომ წამოიწყო. აზატ-ხანთან ზავი ქართლ-კახეთის შინაპოლიტიკურ სიმტკიცესაც ხელს უწყობდა. ქართლის ზოგიერთი უკმაყოფილო თავადი აზატ-ხანის გამოლაშქრებას ელოდა. ამ რეაქციონერ ფეოდალებს ადერბაიჯანის ხანის შემწეობით თეიმურაზ-ერეკლეს თავიდან მოშორება სურთად. ამიერიდან თავადებს ეს იმედი უჭრებოდა.

სამხედრო-პოლიტიკურმა სიმტკიცემ, საქართველომ რომ უჩვენა მტრებს. და აზატ-ხანთან ზავმა აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიის ხანებს მტრული განწყობილება თეიმურაზ-ერეკლეს მიმართ შეაცვლევინა. განჯის; შირვანის. ერევნის და სხვა მეზობელ ხანებიდან ერთიმეორეზედ მო-

ვიდნენ „მშვიდობისა“ და „მეგობრობის“ ელჩები. ამავე დროს მდიდარი მოსაკითხით და ზავისა და სიყვარულის აღთქმით აზატ-ხანისაგან დაბრუნდნენ ქართველი ელჩები.

ამრიგად, ხუთი წლის განუწყვეტელი ბრძოლის შედეგად საქართველომ უკუუბრუნა აზატ- ხანი. წარმატებით მოიგერია მეზობელი ხანების კოალიციური შემოტევა და უდავოდ ცხადყო თავისი უპირატესობა აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში. ლეკთა საკითხი კი ისევ გადაუჭრელი რჩებოდა.

1752-1754 წ. ელჩობა რუსეთში. ქართლ-კახეთის მეფეთა ელჩების მისვლამ კმაყოფილება გამოიწვია პეტერბურგის კარზედ.

ელჩებმა მეფეთა ვედრების წიგნი მიართვეს ელისაბედ ხელმწიფეს. თეიმურაზი და ერეკლე დაუფარავად გამოსთქვამდნენ ქართველი ხალხის გულის ნადებს: „ამას ჟამსა აღარავინ არს უსჯულოთა მეფეთაგანი უფალ ჩვენზედა... აჟ არს ჟამი გამოხსნისა და დღე აღდგომისა ჩვენისა“-ო. მეფეები აცნობებდნენ ხელმწიფეს, თუ როგორ გაერთიანდნენ მეზობელი მაჰმადიანი მფლობელნი თეიმურაზ-ერეკლეს ამ პოლიტიკის წინააღმდეგ და შველას სთხოვდნენ „ქრისტიან ერთა მფარველს“.

რუსეთს, საამისო სურვილიც რომ ჰქონოდა, იმჟამად საქართველოსათვის რეალური დახმარების აღმოჩენა არ შეეძლო: მის ასეთ მოქმედებას შეეძლო ოსმალეთი აემოძრავებია და ერანის მომავალ კანონიერ მფლობელთანაც ურთიერთობა წაეხდინა. რუსეთი კი ერანს ოსმალეთის წინააღმდეგ თავის მოკავშირედ უყურებდა. მეორეს მხრით ოსმალეთთან ხელმწიფეს იმჟამად ზავი ჰქონდა და მის დაცვას ცდილობდა.

ელჩობის მარცხი. 1754 წელს ელჩები გამოისტუმრეს. ჯარით დახმარებაზედ უარი უთხრეს. მიზეზად გაუვლელი ალაგები და სიშორე დაასახელეს. მომავალში, როცა საამისო დრო იქნება, დახმარებაც აღუთქვებს. ამასთან ერთად მეფეებს უხვი საჩუქრები გამოუგზავნეს.

როგორც აღენიშნეთ, აზატ-ხანთან ზავმა ქართლ-კახეთის მეფეებს ერეგნისა და განჯა-ყარაბაღის მხრიდან მშვიდობა მოუტანა. არც ურთიერთის მოქიშვე შირვანის ხანები იჩენდნენ ამიერიდან საქართველოზე ლაშქრობის ინიციატივას.

არ ისვენებდა მხოლოდ ლეკეთი.

ლეკობა XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. უცხო დამკვირვებლები თუ ქართველი თანამედროვენი თანხმობით აღნიშნავენ, რომ ლეკები ქართველებთან პირისპირ შებმას გაურბოდნენ. ეს გასაგებიცაა: ისინი ხომ ქვეყნის დასაპყრობად არ მოდიოდნენ. მათი მიზანი ტყვისა და სხვა ნადავლის შოვნა იყო. ვერც შეიარაღებით, ვერც სამხედრო ორგანიზაციით ისინი ქართველებს ვერ უსწორდებოდნენ. მძარცველ-მტაცებლებს არც გმირობის სტიმულები გააჩნდათ. ამიტომაც მსხვილ ომებში ისინი ჩვეულებრივ მარცხდებოდნენ.

მთებიდან ჩამოსვლის უმალ ლეკები წვირილ გუნდებად იყოფებოდნენ, უღრან ტყეებსა, მიუვალ კლდეებს და ვერანა ადგილებს ირჩევდნენ

ხოლმე სადგურებად და ასეთ ბუნაგებიდან მშვიდობიან მოსახლეობის წვრილად ტყვევნა-ძარცვას ეწეოდნენ. „სამოქმედოდ“ ლეკები სწორედ მაშინ გამოდიოდნენ, როცა ქართველი გლეხობა ციხე-გალავნებიდან თუ გამაგრებულ სოფლებიდან სამუშაოდ უნდა გამოსულიყო. ხენა-თესვის, მკის თუ რთველის დროს მოედებოდნენ ხოლმე ეს მტაცებლები მინდვრებს და მიჰქონდათ და მიჰყავდათ ყველაფერი, რის მოტაცებაც კი შეიძლებოდა: ადამიანები, ოთხფეხი საქონელი, სასოფლო-სამეურნეო იარაღი. ამავე დროს მიუხედავად ხოლმე ლეკები უკაცოდ დარჩენილ სოფლებს და თავიანთი ბუნაგებისაკენ მიერეკებოდნენ ქალებს, ბავშვებს, სოფლის ნახირს. ნაშონით დატვირთულები. ლეკები ვერანა ადგილებით, ტყის ბილიკებით, უგზო ველებით გაუდგებოდნენ ხოლმე დალისტინისაკენ. მიდიოდნენ ღამით, დღისით კი მიუვალ ხეე-ხუეებსა და ტყეებში ბანაკობდნენ. ქარ-ბელაქანს გასულნი ისინი უკვე სამშვიდობოს იყვნენ. აქ ჩვეულებრივ სტოვებდნენ ნატყვენავს, როცა მას საკმაოდ არ სთვლიდნენ, და საშოვრისათვის ისევე ქართლ-კახეთს ბრუნდებოდნენ. დალისტანში გადაყვანილ ტყვეებს უმთავრესად ყირიმელი ვაჭრები იძენდნენ.

1754-1760 წლებში ქართლ-კახეთში ლეკობა განსაკუთრებით ძლიერი იყო. მთელი ქართლი ლეკთა ბრბოებით აივსო. წლიდან წლამდის დაუსრულებელი ხოცვა-ჟლეტა და ტყვევნა-ტაცება მეფობდა. მოსახლეობა ციხეებს შეფარებოდა. მეურნეობა მიმჭრალიყო.

გარდა წვრილ-წვრილა თარეშისა ლეკებმა ამ ხანებში რამოდენიმეჯერ მსხვილი ლაშქრობაც მოაწყვეს. ამათგან ყველაზედ მნიშვნელოვანი იყო ლეკთა ორგზისი ლაშქრობა ხუნძახის ბატონის ნურსალ-ბეგის მეთაურობით. 1754 წელს ხუნძახის ბატონი დიდის ჯარით შილდის თავს ამოვიდა. იმუქრებოდა, ქართლსა და კახეთს დავიჭერო. კახეთის მოსახლეობა ერეკლემ სულ ციხეებში შეიყვანა და კახეთის ჯარი კი თითონ შემოიყარა. ხუნძახის ბატონი ნურსალ-ბეგი კი „იდგა შილდის თავში და ყოველდღე ემატებოდა დალისტნიდან ჯარი ლეკისა“. ქართლი თეიმურაზმა სულ ერთიანად დახიზნა.

გამოიარა ხუნძახის ბატონმა გაღმამხარზედ, დაწვა ზოიგერთი ალაგები, გამოვიდა ალაზანს, მოვიდა, დაწვა რუისპირი. ავიდა, დაწვა ახმეტა, გაიარა, ავიდა ძაგნაკორას“.

ოში მკადის-ჯვარს. ერეკლე ჯარის სიმცირის გამო ნურსალ-ბეგს ვერ შეება. ხუნძახის ბატონმა კახეთისას ქართლის დარბევა არჩია. ლაშქარი ოთხ დიდ გუნდად დაჰყო და არაგვის საერისთაოში შემოვიდა. ერეკლემ მტრის მოძრაობა სწრაფად თეიმურაზს აცნობა, თითონ კი მომხდურს უკან აედევნა.

ხუნძახის ბატონმა საერისთავო ააოხრა. მუხრანისაკენ წამოვიდა და მკადის-ჯვარის ციხეს გარს შემოადგა. ერეკლე დუშეთს მოვიდა და თეიმურაზიც იქ მივიდა. მტრის ჯარი მეტი იყო ქართველისაზე. მეფეებს იმიერ-კავკასიიდან მეშველი ჯარი ეხმობ, მაგრამ ის ჯერ არ ჩანდა. მკადის-ჯვარის მეციხოვნენი კი დიდს გასაჭირში იყვნენ. ლეკებს ზედიზედ მიჰქონდათ ციხეზე იერიში. ამ მაგარი ციხის გატეხა ლეკებს

კიდევ უფრო გაათამამებდა, ქართველებს კი მორალურად დასცემდა. ამიტომაც ქართველებმა ისევ შებმა არჩიეს. სასტიკი ომი მოხდა. სიმრავლეს მინდობილი ლეკობა გულსრულად იბრძოდა. ლეკთა ქვეითობამ დასძლია ქართველების ქვეითი ჯარი. ომი ლეკთა სასარგებლოდ სწყდებოდა, მაგრამ ერეკლეს სიმხნემ და სამხედრო ნიჭმა იხსნა ქართველები დამარცხებისაგან. „რა გასჭირდა ომი, ბრძანა ბატონმა დაქვეითება ჯარისა. გარდახდა თვით მეფე ერეკლე ცხენისაგან და უბრძანა გარდახდომა ყოველთა: — „ეს არის ღლე ვაჟაკობისაჲ და სიყვარული სჯულისაჲ“. — დაიქვეითეს ქართველთა და კახთა, შეიქნა სროლა თოფთა, რომ კომლისაგან კაცი აღარა ჩანდა. მეფე ერეკლე ხან, იქით და ხან აქა აძლიერებდა ჯარსა და პირდებოდა წყალობასა. შეუტივეს ქართველთა და კახთა გულსრულად, დაუშინეს ზამზურაკნი და ზარბაზანნი, გააქცივეს ერთი დასი ჯარი ლეკისა, ჰკრეს ეს გაქცეული ჯარი მეორესა ჯარსა. აირივა ეს საშინელი ჯარი ლეკისა. გაიქცნენ, შეუტივეს ხმალდახმალ (ქართველებმა), დაერივნენ შიგ, რომ ვითა კატა, ეგრე ხოცდენ ლეკთა. თითონ მეფემ ერეკლემ ჩამოკაფა ლეკი ხმალ-დახმალ. მიყენენ ხოცით არაგვამდის“. ეს ბრძოლა 16 აგვისტოს მოხდა. აქ ოთხას სამოცი ლეკი მოიკლა. „წვივიდა — განაგრძნობს თანამედროვე მწერალი, — ეს დამარცხებული ჯარი, გაიარა, დახვდნენ კახნი და დაუმარცხეს. შივიდა ხუნძახის ბატონი სირცხვილეული დალისტანში“.

ლეკთა ეს დიდი ლაშქრობა დამარცხდა, მაგრამ ქართველთა გამარჯვების სიხარულს ერთობ აქარწყლებდა ქურდ-ლეკების გამომდმებული თარეში.

ამ წვრილ თარეშებს 1755 წელს კვლავ დიდი ლაშქრობა მოჰყვა. ხუნძახის ბატონს მქადის-ჯვარს დამარცხების სირცხვილი ვერ მოენელებია. ქართლ-კახეთის ერთის დაკვირით წახდენის „იდეა“ მას მოსვენებას არ აძლევდა. წინა წლის გამოცდილების გამოყენებით ის ეხლა საგანგებოდ ემზადებოდა. შისი კაცები მუედდნენ მთელს დალისტანს და ყველას საქართველოში სალაშქროდ იწვევდნენ. „ყველას დაჰპირდა დალისტანის ლეკთა: სულ მე გამომეყვით, ქართლსა და კახეთს დავიჭერო და ამდენს ტყვესა და საქონელს გაშოვნინებო, რომ შვილითი შვილამდე გეყოსთო“. ნურსალ-ბეგმა დიდძალი ლეკი შემოიყარა. დალისტანის სხვა ბატონები — შ ა მ ხ ა ლ ი ც ა და ს უ რ ხ ა ი - ხ ა ნ ი ც კ ი გამოჰყვნენ. ამ დიდის ლაშქრით ხუნძახის ბატონი გადმოვიდა, ყ ვ ა რ ე ლ ი ს თ ა ვ ს დადგა. აქედან მან მოციქულები გაგზავნა ჰარს, შაქს, კაკ-ენისელს, განჯას და ყველას საქართველოს წინააღმდეგ ლაშქრობაში მონაწილეობისათვის მოუწოდა. ესენიც ხალისით ეახლნენ დალისტანელ სარდალს.

ქართველებისათვის ნურსალ-ბეგის ეს გამოლაშქრება მოულოდნელი არ ყოფილა. ამიტომ სათანადო ზომებიც დროულად მიიღეს. მეფეებმა მთელი ქართლისა და კახეთის მოსახლეობა ოთხი თვის მარაგით განსაკუთრებით საიმედო ციხეებსა და მიუვალ ხევებში დახიზნეს. ჯარიც ქვეყნიდან მაქსიმალურად გამოიყვანეს და თან იახლეს. ერეკლე თელავს დადგა, თეიმურაზ ანანურს.

ნურსალ-ბეგმა ამხელად საქმე კახეთიდან დაიწყო. ის ყვარელის დიდ ციხე-გალავანს შემოადგა. ქართლის ჯარიც ანანურიდან თელავს მივიდა.

ყვარელის ციხე-გალავანი გაღმა-მზრის მოსახლეობის ერთი დიდი სახიზარი იყო.

ყვარელის ალყა. ოცი ათასი მეომრისაგან შემდგარი მტრის ჯარი შემოესაფრა ყვარელის ციხეს. საჭირო იყო სწრაფად მიშველება, რომ ციხე არ გატეხილიყო. მეციხოვნეებს უჭირდათ. მტრებს ციხის გალავნის გარშემო ასეთი მაღალი საფრები შეეკრათ, რომ შიგ ციხეში თოფს ჩაისროდნენ.

ნურსალ-ბეგის ლაშქართან პირისპირ შებმა ქართველებმა შესაძლებლად ვერ დაინახეს; მტრის ჯარი რიცხვით დიდად სჭარბობდა ქართველებისას და მათი ბანაკიც ძნელად მისადგომი იყო. გადაწყდა ციხეში მესველი რაზმის შეგზავნა. ციხეს მჭიდრო ალყა ჰქონდა შემორტყმული და მისი გარღვევა მეტად საძნელო საქმე ჩანდა. ვინც ამ სავაჟაკო-საგმირო საქმის მოხალისედ გამოვიდოდა მეფეები ჰპირდებოდნენ: „თავადის-შვილს თავის შესაფერ სახელოს (ე. ი. თანამდებობას) და რომელსაც თავის მუნასიბსა (ე. ი. შესაფერისს) სამსახურსა და მამულს შემოგვიკეთოს, წყალობას უზამთო და აგრეთვე აზნაურიშვილს და გლეხკაცს კაცზე ოთხ თუმანს, ორს საკომლო მამულსა და სათარხნეს მივსცემთ“.

საგმირო საქმეზედ ასამოც კაცამდის გამოვიდა (ცხრა თავადიშვილი, ორი აზნაურიშვილი, ერთი ხუცესი და ასორმოცდაათამდის გლეხი, ამთგან ასოცდაათი ქიზიყელი). ვაჟკაცები ღამით გავიდნენ ქიზიყიდან, გავლეს ალაზანი, მიეპარნენ ლეკთა ყარაულებს და ხმალდანხმალ გაიკაფეს გზა ციხისაკენ. გმირებმა თოფისწამლის დიდი მარაგი შეიტანეს ციხეში. იმედმოცემულ მეციხოვნეებმა მოახერხეს ციხის გალავნის გარშემო ლეკთა საფრების დაწვა. ნურსალ-ბეგის ლაშქარს მერყეობა დაეტყო: ციხის ჩქარა და ადვილად აღება საეჭვო ჩანდა.

ყვარელის ციხეში მესველი რაზმის შეგზავნასთან ერთად ერეკლემ „აარჩივა კაცი გულოვანი და კარგ ცხენოსანი ქიზიყელი“ და ჭარის დასარბევად გაგზავნა. ამ რაზმმა დიდძალი საქონელი და ტყვე მორეკა: დაუცველად დაგდებული ჭარიდან. ყვარელის ციხის ალყად მდგომი ქარელები შემოფოთდნენ. ხუნძახის ბატონმა ამხელად ძლივს შეიმავრა ისინი. მაშინ ერეკლემ კიდევ უფრო მომქმედ დემონსტრაციას მიჰპართა. ეხლა მარბიელთა მცირე რაზმი კი არა, ქართლელთა და კახთა მოზრდილი ლაშქარი გაგზავნა ჭარისაკენ. ყვარელს მდგომი ქარელები ფიცხლავ წამოვიდნენ ქართველებთან შესაბამელად. ქართველები, ბრძანებისამებრ, ბრძოლას მოერიდნენ, უკან გამობრუნდნენ და ქიზიყს დადგნენ. ქარელებს საქმე გაუართულდათ: ქიზიყს მდგომი ქართველთა ლაშქარი ჭარს ასაოხრებლად ემუქებოდა. ქართველთა სამხედრო ხერხმა ვაჭრა. ქარელებმა გადაწყვიტეს ყვარელის ციხეს მოშლოდნენ და თავიანთ სახლენისათვის მიეხედნათ, ამ ნიადაგზე ქარელებსა და ნურსალ-ბეგის ლეკებს შორის მტრობა ჩამოეარდა. ბოლოს ერთმანეთს დაერივნენ და ურთიერთი მრავლადაც ხოცეს. ქარელები სახლში წავიდნენ. მათ გაჰყვა კაცი

სულთანიც: ქართველი მარბიელები არც მის ქვეყანას უქადდენ მშვიდობას. ამის დანახვაზე აჯი-ჩალაბის შვილმაც შაქი-შირვანს მიაშურა. ასე რომ მოალყეთა ჯარის ერთი მხარი საესებით მოიშალა. ამის შემდეგ დაღისტნელებს ციხის ალების იმედი გადაეწურათ. კიდევ მეტი, საჭირო იყო თავდაცვაზედ ზრუნვა: გამხნევებული ქართველები, საცა იყო, დაესხმოდნენ და „ყათლამს დამართებდნენ“ დასუსტებულ მტერს. ასეთ პირობებში სურხაი-ხანიც გამოეშალა „საერთო საქმეს“ და დაღისტნის გზას გაუდგა. ოჯდარვა სექტემბერს ნურსალ-ბეგიც და შამხალიც მოეცალნენ ყვარელის ციხეს.

ნურსალ-ბეგმა ომი წააგო. ხუნძახელმა სარდალმა ეხლა ისევ ლეკური ქურდ-ავეზაკობა აირჩია. „ორი-საში ათასი კაციტ ქართლში დიდროვანს ტყეებსა და სიმაგრეში დადგა, ყაზახობდა და ქურდობდა. სოფლის სოფლამდის გზებზე დიად ძალას შერებოდა. საქართველოს ჯარი და კახეთის აქ მეფეებს ახლდენ, მაგრამ მინდერად ვერ დაეხელეს შესაბამელად, ხან ერთს სიმაგრეში დგებოდა, ხან მეორეში“.

დიდმა საფრთხემ გაიარა. საქართველოს ერთბაშად მოთხრის გეგმა მტერს ჩაეშალა. ლეკთა ბრბოების მეთაურს, თუნდაც ამიერ-კავკასიის ხანების დახმარებით, რა თქმა უნდა, იმის შესრულება არ შეეძლო, რაც თვით შაჰაბასმაც კი ვერ შეძლო. ამის მოქადულ ნურსალ-ბეგს ყველაზედ უკეთ უხდებდა და ალბათ მას ჰგულისხმობს ხალხური ლექსი:

„პაპულაი შეეკაზმა თოფითა და ჯინჯილითა:

— უნდა ქალაქსა მივადგე, ამოვზოცო შიმშილითა!

ეს რომ ერეკლემ შეიტყო გადაბრუნდა სიცილითა...“

მაგრამ ლეკთა მიერ საქართველოს ერთის დაკვრით მოთხრა თუ „პაპულაობა“ იყო, „ლეკობა“ მისი „ჩვეულებრივი“ სახით მართლაც რომ მოთხრას უქადდა ქვეყანას...

XVIII საუკუნის საქართველოს წინაშე „ლეკობა“ ის საკითხი იყო, რომლის ასე თუ ისე გადაჭრისაგან დიდად იყო დამოკიდებული ქვეყნის მომავალი. ამას კარგად გრძნობდნენ ქართლ-კახეთის პოლიტიკის მესვეურები და ამიტომაც იყო, რომ ამ საკითხს უდიდეს ყურადღებას აქცევდნენ. მრავალი მოვლენა, საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკის სარბიელზე, XVIII საუკუნეში, სწორედ „ლეკობასთან“ დაკავშირებით ხდება გასაგები, მის ნიადაგზე აიხსნება.

თეიმურაზ მეფის მგზავრობა რუსეთს. აპრილში 1760 წელს თეიმურაზ მეფე შესაფერისი ამალით რუსეთს გაემგზავრა. მეფის მგზავრობის ოფიციალური მიზანი ხელშეწყობის „თავყვანისცემა“ იყო. ნამდვილად კი ქართლის მეფეს ელისაბედ იმპერატორისადმი გაბედული გეგმა და მნიშვნელოვანი სათხოვარი ჰქონდა მოსახსენებელი.

იმპერატორთან დარბაზობაზედ თეიმურაზმა ელისაბედს შესაფერისი სიტყვით მიჰპართა და წერილობით თხოვნაც მიართვა. რუსეთის მეფეს თეიმურაზი ჯარს ან ჯარის დასაჭირავებლად ფულს სესხად სთხოვდა. ამ ჯარით ქართველი მეფეები ლეკებს ალაგმავდნენ და საგანგებო ლაშ-

ქრით ერანში შევიდოდნენ. იქ „ჩინებულთა სპარსთა შეკრებას“ მოახდენდნენ და ამ კრების „ერთხმობით“ ყვენს კეთილმოსურნეს რუსეთის შესამატად ერანის ტახტზე“ დასვამდნენ.

ქართველების გეგმა გაბედული იყო და გონიერული. თეიმურაზ-ერეკლე წინადადებას აძლევდნენ იმპერატორს, რომ ისინი ერანში რუსეთის ინტერესების აგენტებად გამოვიდოდნენ, ხოლო ამ საქმეში წარმატება, ფიქრობდნენ ისინი, ერანის ბატონობისაგან საქართველოს სამუდამოდ განთავისუფლების მტკიცე საწინდარი იქნებოდა.

ელჩობის მარცხი. რუსეთში თეიმურაზ-ერეკლეს წინადადებას ვერ გამოეხმაურენ. ერანში აგრესიაზედ იქ ეხლა არ ფიქრობდნენ და ისიც დიდი „ღვთის წყალობად“ მიაჩნდათ, რომ ოსმალეთი მოსვენებით იყო და კასპის ზღვის ერანული სანაპიროების დაპყრობას არ აპირებდა. ერთი სიტყვით, ქართველ მეფეთა ეს წინადადება რუსეთის ინტერესებს ეხლა არ ეთანხმებოდა და „დახმარებაც“ ვერ მიიღეს მოხოვენელებმა.

თეიმურაზ მეფის გარდაცვალება. რვა იანვარს 1762 წელს თეიმურაზი იქვე პეტერბურგს გარდაიცვალა.

ერანის პოლიტიკური ამბები XVIII საუკუნის 60-იან წლებში. ამასობაში ამიერ-კავკასიასა და ერანში მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ამბები მოხდა. ბრძოლა ერანის ტახტის მამიებელთა შორის დასასრულს მიუახლოვდა.

ქერიმ-ხან ზანდმა ყველა თავისი მეტოქეები დაამარცხა და 1761 წლიდან თითქმის მთელს ერანს განაგებდა. ვიდრე ერანის ტახტის მამიებელთ შორის ომი მიმდინარეობდა, ერეკლემ ერევანი და განჯა დაიმორჩილა (1760 წ.).

ერეკლე იშვიათის ოსტატობით ერკვეოდა ურთიერთის მეტოქე ხანების ძალთა შეფასებაში და საჭირო თადარიგს ყოველთვის თავის დროზედ იჭერდა. ეხლა ქერიმ-ხანი უძლიერესი იყო ერანის ყველა მფლობელებს შორის. ერეკელმაც 1761 წელს მას „ერთგული სამსახური“ აჩვენა. 1760 წელს ქერიმის მიერ დამარცხებულ-ლტოლვილი აზატ-ხანი ერეკლეს ხელში ჩაუვარდა. ერეკლემ ეს ძვირფასი ტყვე მხარშეკრული მის მეტოქეს გაუგზავნა.

ქერიმ-ხანის გაბატონება ერანში. ქერიმ-ხანი ყაენად არ დამჯდარა. ის ერანის ვეჟილად (მმართველად) იწოდებოდა. ხანები ყველანი მას ემორჩილებოდნენ. ქერიმ-ხანის ვეჟილობა ფორმალურად არც ერეკლეს უარუყვია, ნამდვილად კი საქართველოს მეფე სრულიად დამოუკიდებელი იყო და ერანისადმი მორჩილების რაიმე ნიშანი, როგორც ეს ძველად იყო, საქართველოს აღარ ედვა. საქართველოს მეფის „ერთგული სამსახურის“ სამაგიეროდ ქერიმ-ხანმა იცნო ქართლ-კახეთი ერთ სამეფოდ, იცნო ერეკლეს უფლება განჯა-ერევნის სახანოებზე და ამით იცნო საქართველოს მეფის უპირატესობა ამიერ-კავკასიის სხვა ხანებს შორის.

ქართლ-კახეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანება. საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში ერეკლემ, ამრიგად მნიშვნელოვანი წარმატება მოიპოვა. არანაკლები მნიშვნელობისა იყო ერეკლეს შინაპოლიტი-

კური მიღწევა. თეიმურაზის გარდაცვალების უმაღლეს ერეკლემ თავი ქართლ-კახეთის მეფედ გამოაცხადა. ამიერიდან ეს „ორი საქართველო“ ფორმალურადაც ერთ სამეფოდ იქცა.

ბრძოლა ამ მიღწევებისათვის ერეკლე მეფეს არა მარტო გარეშე მტრებთან უხდებოდა. კიდევ უფრო მძიმე ბრძოლა ჰქონდა მას რეაქციულ თავადებთან.

საქართველოს „აღდგომისათვის“ ბრძოლა და სათავადოების სისტემა.
თეიმურაზისა და განსაკუთრებით ერეკლე ეს სახელმწიფო მოღვაწეობა პ. როგრესულ მიზანს ემსახურებოდა. დაუღალავი ბრძოლით მათ აღადგინეს „ქართველობა“ და მის განმტკიცება-უზრუნველყოფას ალევდნენ ძალღონეს. მგვრამ სწორედ აქ ელოდათ მათ ყველაზე დიდი წინააღმდეგობა, რომლის გადალახვის გარეშე დასახული მიზნის განხორციელება შეუძლებელი იყო. ეს წინააღმდეგობა სათავადოების პოლიტიკური-სისტემა იყო. საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლა, ქვეყნის ძალთა მობილიზაციის შეუძლებლობა და უცხოელ დამპყრობელებთან ბრძოლაში დამარცხება სათავადოების სისტემის ნიადაგზე შექმნილი მოვლენები იყო.

სათავადოების სისტემა საქართველოს ჩამორჩენილობას ემყარებოდა და თავისი მხრით ამ ჩამორჩენილობას ემსახურებოდა. გასაგებია, რომ საქართველოს „აღდგომისათვის“ ბრძოლა სათავადოების სისტემის წინააღმდეგ ბრძოლას მოითხოვდა. ერეკლე ამ ბრძოლის თავდადებული გმირი იყო.

თეიმურაზ-ერეკლეს ბრძოლა სათავადოების წინააღმდეგ. თეიმურაზ-ერეკლემ ჯერ კიდევ 1743 წელს შეუტეის ერთერთ უძლიერეს სათავადოს. ამ დროს აჯანყებულმა არაგველებმა ბეჟან ერისთავი მოკლეს. კახეთის მეფე თეიმურაზმა არაგველები მიიმხრო და საერისთავო საკუთრად დაიჭირა. 1744 წელს თეიმურაზმა ქსნისხეველებიც გადაიბირა და ქსნის საერისთავო ყიზილბაშთა წინააღმდეგ აჯანყებულ გივი ამილახვარს წაართვა. ამასობაში თეიმურაზ-ერეკლემ ქართლ-კახეთის მეფობა ნადირ-შაჰისაგან წყალობად იშოვნეს და ქართლის თავადების აჯანყებასაც ბოლო მოუღეს.

ამრიგად, თეიმურაზ-ერეკლეს ქართლში გაბატონება ქსნისა და არაგვის საერისთავოების მიტაცებით და თავადებთან ბრძოლით დაიწყო. ქართლის თავადები, გასაგებია, მტრულად უყურებდნენ თეიმურაზ-ერეკლეს. მათ არ მოსწონდათ თეიმურაზ-ერეკლეს პოლიტიკა, თავადების ხელმწიფობის წინააღმდეგ რომ იყო მიმართული. მათ არ სურდათ ქართლ-კახეთის გაერთიანება, მეფეს რომ აძლიერებდა. თეიმურაზ-ერეკლეს პოლიტიკურმა მოღვაწეობამ სავსებით გააშიშვლა თავადების ბრძოლის რეაქციული არსი. თავიანთი თავადური პოლიტიკური მიზნებისათვის ბრძოლაში ეს რეაქციონერები ერთნაირის ხალისით უყავშირდებოდნენ საქართველოს ყველა მტრებს: ყიზილბაშებს, ოსმალებს, ლეკებს.

1747-1748 წლებში ქართლის რეაქციონერი თავადების სამეფო კანდიდატი მაჰმადიანი აბდულა-ბეგი იყო იესეს-ძე. მწვავე ბრძოლა ერეკ-

ლეს გამარჯვებით დასრულდა. ამ ბრძოლაში ქართლის თავადები დამორჩილდნენ. ძალას, მაგრამ ისინი თეიმურაზ-ერეკლეს პოლიტიკას ოდნავადაც არ შერიგებინან და ახალი გამოსვლისათვის ხელსაყრელ ტაროსს უცდიდნენ. 1751-1756 წლებში მათი სასოება აელანი აზატ-ხანი იყო, რომელსაც მრავლად შეხიზნოდნენ აბდულაბეგის კანონიერი თუ უკანონო შვილები და „ქართლის შოენას“ საქართველოს ამ დუშმანის დახმარებით ელოდნენ. ამავე ხანებში ქართლის თავადებს თეიმურაზ-ერეკლეს მოწინააღმდეგე ფალანგები რუსეთშიაც ეგულვობდათ. იქ ხომ ქართლის სამეფო ტახტის „ნამდვილი მემკვიდრეები“ ბაქარის ძმა და შვილები ისხდნენ, ქართლში გაბატონებაზე ოცნებობდნენ და თეიმურაზ-ერეკლეს მოქმედებას, რაც გაეწყობოდათ, ხელს უშლიდნენ.

1760-იანი წლებიდან მდგომარეობა არსებითად შეიცვალა. ერანში პოლიტიკური ძალების კონსოლიდაცია მოხდა. საქართველომ ერეკლეს მეთაურობით დაუღალავი ბრძოლის ნაყოფი მიიღო. ქართლ-კახეთი საბოლოოდ გაერთიანდა. ერანის ფაქტიურმა მბრძანებელმა ქერიმ-ხანმა აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში ქრისტიანული სამეფოს ჰეგემონია იცნო. ასე რომ ქართლის რეაქციონერებს გარედან დახმარების იმედები თითქმის გადაეწურათ: ქერიმ-ხანი ერეკლეს მეგობრად, რუსეთი კარგა ხანია „უიმიედო“ ჩანდა, ოსმალეთიც ხომ აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიის საქმეებში აღარ ერეოდა, ხოლო ახლომდებელი ხანები ერეკლეს ან ემორჩილებოდნენ, ან უსმენდნენ და მის წინააღმდეგ გამოსულას ვერ ბედავდნენ.

თავადების შეთქმულება. ამ ახალს პირობებში რეაქციონერებსაც ბრძოლის მეთოდი უნდა შეეცვალათ. რაკი გარედან შევლის იმედი გადაუწყდათ, რეაქციონერი თავადები შეთქმულება-ტერორის გზას დაადგნენ. მეფისა და მთელი მისი ოჯახის გაწყვეტა განიზრახეს. ამ დროს საქმეს „იდეური ხელმძღვანელი“ გაუჩნდა. ეს იყო პაატა ბატონიშვილი, ვახტანგ მეფის უკანონო შვილი. ჩქარა „მარკოზაშვილის დარბაზი“ (პაატა ბატონიშვილის სადგომი) შეთქმულების ბუდედ იქცა. 1765 წელს, როცა შეთქმულები უკვე მზად იყვნენ განიზრახვის სისრულეში მოსაყვანად, საქმე ვასცა სამშვილდელმა გლეხმა დათუნა ფეიქარმა.

შეთქმულთა დამარცხება. მეფემ მსწრაფლ დააქერინა შეთქმულების მეთაურები. ერეკლეს კარგად ესმოდა ამ საქმის საზოგადოებრივი აზრი. მან იცოდა, რომ შეთქმულებს მრავალი მომხრეები ჰყავდათ. მეფემ ამ საქმის პოლიტიკურად გამოყენება სცადა. დარბაზის სხდომა მოიწვია, საქმე გასარჩევად მას გადასცა და თითონ კი მოჩივარის როლში გამოვიდა. დარბაზმა საქმე განიხილა, დამნაშავეებს ქონება ჩამოართვა და მეფეს ნასისხლად მისცა. „შეთქმულების მეთაურებს კი: პაატა ბატონიშვილს, დავით ბატონიშვილს აბდულა ბეგის-ძეს და ელიზბარ თაქთაქიშვილს სიკვდილი მიუსაჯა. დანარჩენთ კიდევ: გლახა ციციშვილს, დიასამიძეს.

ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე ა მ ი ლ ა ხ ო რ ი შ ე ი ლ ს. „ნასალი უყვეს“ ე. ი. ერთერთი ასო (ენა, ცხვირი) მოჰყვეთეს და სხე.

1765 წლის შეთქმულების დამარცხების შედეგად მეფე კიდევ უფრო გაძლიერდა. „მარკოზაშვილის დარბაზელები“ ფიზიკურ დამარცხებასთან ერთად მორალურადაც დამარცხდნენ. რა თქმა უნდა, „მარკოზაშვილის დარბაზელები“ ამით არ გამქრალან და არც მეფის წინააღმდეგ მოქმედება შეუწყვეტილათ. მაგრამ შექმნილი პირობების შესაფერისად მათ ბრძოლის ხერხი შეცვალეს და ამის შემდეგ მეფის წინააღმდეგ ტერორი აღარ უტლიათ.

ყაზახისა და ბორჩალოს სახანოების გაუქმება. ქვეყნის გაერთიანებისა და მეფის ხელისუფლების გაძლიერების გზით ერეკლეს ამ დროს სხვა წარმატებაც გააჩნდა. 1755 წელს მან ყაზახში ხანობა გააუქმა და ეს ქვეყანა სამოურავოდ აქცია. 1765 წლისათვის კი ბორჩალო-ბაიდარსაც მეფის მოურავები განაგებდნენ. ასე თანდათან იშლებოდა შაჰაბას 1-ის ნამაქანევი საქმეების კვალი და საქართველო „აღდგომისათვის“ ძალას იკრებდა.

მრეკლეს სოციალური ღონისძიებანი

საგარეო ხასიათის ეს წარმატებანი, რა თქმა უნდა, არ იყო ის. რის მიღწევასაც ერეკლე მიზნად ისახავდა. საქართველოს „გამოხსნისა“ და „აღდგომისათვის“ მთავარი ბრძოლები ჯერ კიდევ წინ იყო. მაგრამ მოპოვებულ წარმატებათა უზრუნველსაყოფად და მომავალი ბრძოლებისათვის მოსამზადებლად საჭირო იყო ქვეყნის შინაგანი განმტკიცება, მისი ეკონომიური და პოლიტიკური გაძლიერება. ერეკლეს კარგად ესმოდა ეს და ამ მიმართულებით დაუცხრომლად მოქმედებდა. ამ მხრით ქვეყანა მართლაც განიცდიდა წინსვლას. მაგრამ სასურველ წარმატებას შესაძინევად აფერხებდნენ სხვადასხვა სოციალურ-პოლიტიკური ხასიათის მოვლენები.

ერეკლემ შეძლო ბევრად უფრო ძლიერ ყიზილბაშთა შემოტევების შოგერიება. შეძლო აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში საქართველოს პოლიტიკური უპირატესობის განმტკიცება, მაგრამ არ იქნა და გაცილებით უფრო სუსტი ლეკების ავაზაკურ თავდასხმებს ბოლო ვერ მოუღო. მართალია, საქართველოს დაქერისა და მისი ერთბაშად წარტყვენის განზრახვისაგან ლეკებს ერეკლემ მწარე გაკვეთილებით საბოლოოდ ხელი ააღებინა, მაგრამ წვერილ ქურდულ თავდასხმებს, მშვიდობიან მოსახლეობაზე ნადირობას ლეკები ძველებურადვე განაგრძობდნენ და ნორმალურ მეურნეობას შეუძლებელს ხდიდნენ.

ორი საუკუნის განმავლობაში ამაოდ ეძებდა საქართველო ლეკთა შემოსევებისაგან თავდაცვის ეფექტურ საშუალებას. ორსაუკუნოვანი ბრძოლის შედეგი ამ მხრით უნუგეშო იყო. ქვეყნის დიდი ნაწილი სავსებით დაცლილი იყო მწარმოებელი მოსახლეობისაგან. მთელ რიგ მხარეებში გლეხობა ან გაწყდა, ან ტყვედ ჩაეარდა, ან აიყარა და ხიზნობდა.

ოსმალ-ყიზილბაშთა ბატონობა საქართველოში, ჩვენ ეს არაერთხელ აღნიშნეთ, უმთავრესად სათავადოების პოლიტიკურ სისტემას ემყარებოდა. უცხოელ მოძალადეების გამარჯვება უპირველეს ყოვლისა ამ სისტემის დამარცხება იყო. ლეკობა კიდევ უფრო ღრმად, მკვეთრად და თვალსაჩინოდ სეამდა საკითხს ხსენებული სისტემის გაკოტრების შესახებ. თავად ურბატონ ყმურმა სისტემამ ვერ უზრუნველყო საქართველოს ნორმალური განვითარების მინიმალური პირობები. მაგრამ ლეკობის წინააღმდეგ წარმატებით ბრძოლისათვის მხოლოდ თავადების პოლიტიკური დამორჩილება საკმაო არ იყო. ეს საქმის მხოლოდ ერთი მხარე იყო. ლეკობის წინააღმდეგ ბრძოლის წარმატება დიდად იყო დამოკიდებული იმისაგან, თუ როგორ ებრძოდა ლეკობას გლეხი ესე იგი ბრძოლის რახალისი ჰქონდა მას და რა უნარი შესწევდა.

გვიანფეოდალურ საქართველოში გლეხთა სოციალური და ეკონომიური მდგომარეობა სულ უფროდაუფრო უარესდებოდა. ეს მოვლენა მწვავე კლასობრივი ბრძოლის პირობებში მიმდინარეობდა. ნებით და ზიანტყილობით ქართველი გლეხი (ისე, როგორც ყოველი გლეხი) თავის მებატონეს არაფერს უთმობდა. გლეხები თავგამოდებით ებრძოდნენ ბატონის უსამართლობას. ჩიოდნენ მეფესთან და მისგან „განკითხვას“ ითხოვდნენ, ჯანყობდნენ უმართებულო დაბეგვრის წინააღმდეგ და იარაღით იცავდნენ თავიანთ უფლებებს, ჰკლავდნენ გამხეცებულ მებატონეებს, სტოვებდნენ გაუმძალარ მძარცველებს, „ყაზანობდნენ“, „იკარგებოდნენ“. მაგრამ დრო ბატონის სასარგებლოდ მუშაობდა და გლეხის მდგომარეობა სულ უფროდაუფრო მძიმდებოდა. უკანასკნელი საშუალება — აყრა, გაქცევა — გლეხთა ბრძოლის მეტად ფართოდ გავრცელებული და მკვეთრი საშუალება იყო. აყრა საქართველოს ინტენსიურ მეურნეობასთან სრულიად შეუთავსებელი იყო. ყმათა სიმციროს პირობებში გლეხთა აყრა მამულის ამოწყვეტას ადვილად იწვევდა, რაც ბატონისათვის მეტად საშიში რამ იყო. მაგრამ აყრა გლეხის ეკონომიურ განადგურებასაც ნიშნავდა. აყრილი გლეხი, ან ასაყრელად მზად მყოფი ინტენსიურ მეურნეობას ხელს ვერ მოჰკიდებდა. მისი ხვედრი „ღარიბობა“ და „ბოვანობა“ იყო. სამაგიეროდ ბატონთან ბრძოლაში ის უკეთ შეიარაღებული იყო. ამრიგად, ასეთი გლეხი სოციალურ უფლებებს საკუთარი სიღარიბის ხარჯზე ინარჩუნებდა. ეს „ყაზანები“, „ხიზანი“-„მინდობილები“, „ღარიბ“-„ბოვანოები“ გვიანფეოდალურ საქართველოში არასოდეს არ გადალევდნენ. „აყრილთა“, „ხიზანთა“ და „ბოვანთა“ სიმრავლე საქართველოს მძიმე სოციალ-პოლიტიკური პირობების მჭერმეტყველი მოწმობა იყო. საბატონყმო პირობები საქართველოს ბარში ყველგან ერთნაირი არ იყო. ამ მხრით დასავლეთ საქართველო აღმოსავლეთისაგან გაირჩეოდა. აღმოსავლეთ-საქართველოშიაც კახეთსა და ქართლს შორის განსხვავება იყო. უფრო მძიმე საბატონყმო პირობები დასავლეთ-საქართველოში იყო, ვიდრე ქართლ-კა-

ხეთში. ქართლში თავის მხრით ეს პირობები უფრო მძიმე იყო, ვიდრე კახეთში. ამიტომაც იყო, რომ აყრილ-გამოქცეულნი დასავლეთ-საქართველოდან ქართლ-კახეთში მოედინებოდნენ და არა პირუტყუ. ქართლიდან კიდევ კახეთში ვარბოდნენ. პირუტყუ პროცესი იშვიათი იყო. ბარის სოციალური ურთიერთობისაგან მთიანეთი არსებითად განსხვავდებოდა, თუმცა ერთნაირი სურათი არც იქ იყო. მთაში ბატონყმობას ზოგჯერ უკვე მოეკიდა ფეხი, ზოგჯერ პატრონყმობის ხანის ურთიერთობა შერჩენილიყო, ზოგჯერ ვერ კიდევ თავისუფალი თემები ცოცხლობდნენ და ერისთავ-მოურავების იერიშებს მხნედ იგერიებდნენ. მაგრამ თავისუფლებისათვის ბრძოლაში ბარელ გლეხს მთიელი ვერ ეხმარებოდა. მთიელების თავისუფლება მათ სამეურნეო განუვითარებლობას ემყარებოდა, ქართველი გლეხის მიზანი კი ინტენსიური მეურნეობა და თავისუფლება იყო.

ძნელი ვასაგები არაა. თუ ასეთს პირობებში მყოფი გლეხობა ლეკთა შემოსევების წინააღმდეგ მხნედ ვერ იბრძოდა, ლატაკს, დაბეჩავებულს, ნახევრად უიარაღოს, მას თავდაცვის მცირე უნარი შესწევდა, ხოლო მძარცველი მებატონისა და მისი ქონების დაცვის ხალისი გლეხს სრულიადაც არ ჰქონდა. ქართველ გლეხს რომ ლეკებთან ბრძოლის უნარი და სურვილი გასჩენოდა, მას უნდა დაბრუნებოდა ბატონების მიერ მიტაცებული უფლებები, რომელნიც ყმას მონისაგან განასხვავებდნენ. გლეხს უნდა გასჩენოდა სამშობლო, რომ ის დაეცვა.

ერეკლეს კარგად ესმოდა ეს გარემოება, ჰხედავდა, რომ გლეხები მხოლოდ ლეკობამ კი არა, არამედ კიდევ უფრო „უსამართლობამ გარეკა საქართველოდან“ და მეფეც მთელი რიგი სოციალური ხასიათის ღონისძიებებით ცდილობდა გლეხობის გადარჩენას, რადგან კარგად ამჩნევდა, რომ საქართველოს „დაძაბუნების“ უმთავრესი მიზეზი „გლეხი კაცის ამოწყვეტა“ იყო.

ერეკლეს საგლეხო კანონები მიზნად ისახავდნენ გლეხთა უფლებრივი მდგომარეობის გაუმჯობესებას. ამ კანონებით გლეხს უნდა დაბრუნებოდა უფლებები, რომლებიც მათ მებატონეებთან ბრძოლაში დიდი ხანია დაკარგეს. მონის მდგომარეობიდან, როგორშიაც გლეხი მოქცეულიყო, ის ისევ „ნახევრად თავისუფალი ადამიანის“ (ე. ი. ფეოდალური ხანის გლეხის) მდგომარეობას უნდა დაბრუნებოდა.

მეფის „მოსაკითხავი“ ბატონისა და ყმის ურთიერთობაში. საბატონყმო ურთიერთობის გაჯანსაღების გზით ერეკლე მეფე ენერგიულად ერეოდა ბატონისა და მისი ყმის დამოკიდებულებაში, „ბატონყმობის რიგის“ დაცვას მეფის „მოსაკითხავ“ საქმედ აცხადებდა. და ამ „რიგის“ დაცვას, როგორც ბატონის, ისე გლეხისაგან სასტიკად მოითხოვდა. ბატონის მიერ მიმძღავრებისაგან გლეხის დაცვა აქამდისაც მეფის „მოსაკითხავ“ საქმედ ითვლებოდა, მაგრამ თუ როგორ სარგებლობდნენ მეფეები ამ უფლებით, იქიდანაცა ჩანს, რომ სწორედ „გაუკითხავობის“ მიზეზით მებატონეთა მიერ შევიწროვებული გლეხობა უცხოეთში იკარგებოდა. ერეკლე ამ საქმეში მებატონეებისადმი დათმობას არ აპირებდა.

„რომელიც ამათი დებულება არ არის და არა სდებიათ, იმას გარდა თუ მეტი რამ მოინდომეთ. ჩვენგან მოსაკითხავი იქნება. ამათ სამართლიანის საქმით მოექცეით, თორემ თუ კიდევ ამათ ჩვენთან გიზივლესთ, იცოდეთ რომ გიწყენთ“. ასე კატეგორიულად აფრთხილებდა ერეკლე მემატონეს, რომლის გლახებიც მეფესთან ჩიოდნენ არა „სამართლიანის საქმით“ ბატონის მიერ თავიანთ შევიწროებას.

მემატონის პასუხისმგებლობა ყმის აუყრელობაში. ამ მხრით კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი ჩანს ერეკლეს ბრძანება თავადის სახლისადმი: „თუ რომ თქვენი მამულიდან მემკვიდრე კაცი აიყარა და წავიდა სადმე, ერთი კაცი რომ აიყაროს, იცოდეთ, დიად ავად მოგეპყრობით და გარდაგახდევინებთ“. ასეთი ბრძანებით მეფე გლახთა მოსახლეობისათვის პასუხისმგებლობას ბატონს აკისრებდა. მკვიდრი ყმების აყრა-გაქცევის უმთავრესი მიზეზი კი ბატონების მიერ ყმათა უსაზღვრო სოციალური ჩაგვრა იყო. სახელმწიფო ბატონს ავალებდა მკვიდრი ყმების უკლებლად დაცვას. ბატონი კი ამას მხოლოდ მაშინ შეძლებდა, თუ ყმისაგან „მეტს არ მოინდომებდა“, თუ ყმას „უდებს არ დასდებდა“, თუ „ძალასა და უსამართლოს“ არ უზამდა და იმას დასჯერდებოდა, რაც „დებულობა იყო“ ესე იგი თუ თავის მძარცველურ მადას საზღვარს დაუდებდა.

მეფის სახასოების მოკითხვა ქართლში. 1767 წელს ერეკლემ ქართლში მეფის სახასო ყმები „მოიკითხა“. ესე იგი ვახტანგ მეფის შემდეგ, ოსმალთა-ყიზილბაშობის დროს, თავადების მიერ მინატაცები სამეფო ყმა-მამულის უკან დაბრუნება დაიწყო. თავადებისათვის ეს შეტად საწყენი საქმე იყო. არა ერთი მათგანი გამოეთხოვა დიდი ხნის წინ მინატაცებ სამეფო ყმა-მამულს. მაგრამ უარესი ის იყო, რომ ყოფილ სამეფო ყმებად თავი გააცხადა მრავალმა საბატონო ყმამ. ცოლ მოწმეებით, ნატყუარი საბუთებით გლახები ცდილობდნენ თავი დაეღწიათ მძარცველ მემატონეებისათვის და სამეფო ყმებად ქცეულიყვნენ.

გლახთა ასეთი მოქმედებიდან კარგად ჩანდა მათი პოლიტიკური განწყობილება, მათი დამოკიდებულება მეფისა და თავადებისადმი. ორ მემატონეს შორის გლახი უკეთეს მემატონეს მეფეში ჰხედავდა. რა თქმა უნდა, ეს იმას ოდნავადაც არ ნიშნავდა, თითქო სამეფო გლახები თავისი ბედის კმაყოფილი იყვნენ და ამ ბატონის წინააღმდეგ არ იბრძოდნენ. მეფე და ეკლესია, როგორც მემატონენი, საერთოდ, მართალია, აზნაურსა და თავადს სჯობდნენ, მაგრამ ისინიც ხომ მემატონენი და, მანასადამე, ყმა-გლახების ექსპლუატატორები იყვნენ. თანაც მეფისა თუ ეკლესიის მოხელე-მოურავები ზშირად გლახთა ძარცვა-რბევაში არცერთს თავზეგალაღებულს თავადს არ ჩამოუყარდებოდნენ. ასე რომ უჩიობა, „გაფიცვა“-აჯანყება, აყრა-გაქცევა, მემატონეთა თუ მის მოხელეთა ცემა-მკვლელობა მხოლოდ თავადებისა და აზნაურების ყმა-გლახთა კლასობრივ ბრძოლას როდი ახასიათებდა. ასეთივე საშუალებებით იბრძოდნენ სამეფო-საეკლესიო გლახებიც. ერეკლემ მეფე-მემატონე იყო, მაგრამ ქვეიანი მემატონე და საქართველოს გადარჩენისათვის თავდადებული მებრძოლი, რომელიც კარგად ჰხედავდა, რომ საჭართვე-

ლოს დამხობის ერთერთი მიზეზი მებატონეთა მიერ გლეხთა უზომო მიმძლავრება იყო.

დასასრულ, აღსანიშნავია ერეკლეს დამოკიდებულობა ხიზნები-სადმი. მეფე ენერგიულად ცდილობდა დაეცვა ისინი მასპინძელ-მე-ბატონეთა მიერ მიმძლავრებისაგან.

მოკლედ, ერეკლეს საგლეხო პოლიტიკა მიმართული იყო აყრილ-და-კარგულთა, ხიზან-ბოგანთა შემცირებისაკენ, სამშობლოს დამცველ შემკვიდრე გლეხთა, შეძლებულ გამომღებ შიწის მუშათა გამრავლები-საკენ, ბატონყმობის გაჯანსაღებისაკენ, მისთვის განვითარებისა და ნა-ყოფიერების უნარის დაბრუნებისაკენ, საქართველოს ხსნისაკენ.

გასაგებია, თუ ერეკლეს ასეთი საგლეხო პოლიტიკა ზრდიდა ქართლის თავადების რეაქციას, რომელიც ეხლა, 1765 წლის გაკვეთილის შემდეგ სოროში მიმალულიყო და უკეთეს ტაროსს ელოდა.

დასავლეთ საქართველო XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში

დასავლეთ საქართველოში XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში ფეო-დალური ანარქია შეუწელებლად გრძელდებოდა. სათავადოების სისტემა აქ შეუზღუდველად ბატონობდა. მეფის ხელისუფლება უკიდურესად დაცემულიყო. სამეფო-სახასო ქვეყნები, ციხე სიმაგრეები მთავრებსა და თავადებს მიეტაცნათ.

ამ საყოველთაო დაცემა-გაველურებისას ტყვის სყიდვა უკიდურესო-ბამდის მისულიყო. ტყვეებს ჰყიდდნენ ყველანი: მეფეებიც, მღვდელ-მთავრებიც, მთავრებიც, თავადებიც, აზნაურებიც და გაყაზახებული გლეხებიც.

ამ პირობებში საბატონყმო ურთიერთობის რაიმე საერთო წესები რა-ღა თქმა უნდა, რომ არ იყო. „ხელმწიფე-ბატონის“ უფლებას საზღვარი არ ჰქონდა. ბატონყმობის წესისა- და რიგის მეთვალყურე გამკითხავი აღარავინ იყო. ასეთ წესს მხოლოდ მებატონის სამეურნეო საზრისიანო-ბა განსაზღვრავდა და მებატონის მძლავრობას აქ საზღვარს მხოლოდ გლეხთა ბრძოლა უდებდა. გლეხები თავს არ უდებდნენ მებატონეთა მძლავრობას და ყველა საშუალებით თავიანთ უფლებებს იცავდნენ, ხო-ლო სადაც ეს არ ხერხდებოდა, იყრებოდნენ, იკარგებოდნენ, სხვები კი-დეე აღარ „გლეხობდნენ“ და იარაღით ხელში „ყაზახობდნენ“.

ოსმალთა ლაშქრობა ზღვისპირის ქვეყნების დასაპყრობად. 1723 წელს ოსმალებმა ფოთი დაიპყრეს და აქ ციხე ააგეს, ძველი რუხის ციხე დაანგრეს და ანაკრიის ციხე ააგეს. ფოთში ფაშა დასვეს და ზღვის სანაპიროს მმართველად დანიშნეს. ოსმალთა ხელში იყო ამავე დროს ბათომი, ციხისძირი, ქობულეთი, სო-ხუმი. 1732 წელს ოსმალებმა საზღვისპირო ოპერაციების გაღრმა-ვება-გაფართოვება განიზრახეს. ბათომიდან აზოვამდის ზღვის სანაპი-როების დაპყრობა გადაწყვიტეს. ზღვისპირის ხალხებს საფრთხე უდგათ. მაგრამ ოსმალების სისუსტე მალე აქ ცხადი შეიქნა. მათ და-

კურობითი განზრახვის დასავლეთ-საქართველოს მეფე-მთავრები მტრულად შეხედნენ. აფხაზებმა დაამარცხეს ოსმალთა სარდალი. ლაშქრის დიდი ნაწილი გაუჟლიტეს. ლაშქარამოწყვეტილმა ფაშამ ზღვით თავს უშველა, გაიქცა.

ამრიგად, ოსმალებს ამხელად განაზრახი მარცხით დაუმთავრდათ, მაგრამ მდგომარეობა მაინც საშიში რჩებოდა. შავი ზღვის აღმოსავლეთის სანაპირო ოსმალეთის სულ უფროდაუფრო მეტს ყურადღებას იქცევდა. მისი რუსეთთან მეტოქეობა ამ საკითხს სულ უფროდაუფრო მნიშვნელოვანს ზდიდა. მართალია, ოსმალეთი მიხრწნილ-დასუსტებული იყო, შეტევისა და ახალი ქვეყნების დაპყრობისათვის მას დიდი ძალა აღარ გააჩნდა, მაგრამ თავადური დასავლეთ-საქართველო კიდევ უფრო უიმედო იყო. მისი თავდაცვის უნარი კიდევ უფრო სუსტი იყო.

ოსმალთა ეს დასაყრდენი პუნქტები დასავლეთ საქართველოში მეტისმეტად საშიშად გამოიყურებოდნენ. ციხეები ტყვისმსყიდველთა ბუნაგებად გადაქცეულიყო. ციხისა და მის გარშემო მოსახლეობა თანდათან მამკადიანდებოდა. ოსმალების ხელისუფლება ამ ციხეებიდან კიდევ უფრო ადვილად ეროდა ფეოდალების ურთიერთობაში და ქვეყნის საბოლოოდ დასაპყრობად თანდათან ვაზს იკვლევდა.

სოლომონის გამეფება. 1751 წელს იმერეთში ახალგაზრდა სოლომონ ალექსანდრესძე გამეფდა. ამ დროს იმერეთში უძლიერესი თავადები იყვნენ ლევან აბაშიძე და როსტომ რაჭის ერისთავი. ხსენებული თავადები მთავრობას იჩემებდნენ. აბაშიძე არგვეთისას, ერისთავი რაჭისას და ამ ნიადაგზე სასტიკი მტრობა ჰქონდათ სოლომონის მამა ალექსანდრესთან. ახალგაზრდა სოლომონი მამის ნაკვალევს გაჰყვა და ამ თავადების დამორჩილებას სცდილობდა. საერთოდ სოლომონს ფართე პოლიტიკური გეგმები ახასიათებდა: მტკიცე სამეფო ხელისუფლების შექმნა, ლიხთიმერეთის პოლიტიკური გაერთიანება და ოსმალთა ბატონობის უკუგდება. ამ მხრით სოლომონის მოღვაწეობა ერეკლესას ჰგავდა.

ბრძოლა ტყვის-სყიდვის წინააღმდეგ. სოლომონის მდგომარეობა მეტად მძიმე იყო. სამეფო ქონება დიდხანია თავადებს მიეტაცნათ. მეფე სუსტი იყო (არათუ დადიანი, რაჭის ერისთავიც მეფეზე ძლიერი იყო). წერილი ფეოდალები ძლიერი თავადების გავლენის ქვეშ იყვნენ. საჭირო იყო ფრთხილი და მოხერხებული მოქმედებით ძალების თანდათან შემოკრება. თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობა მეფემ მამკადიანობის გავრცელებისა და ტყვის-სყიდვის წინააღმდეგ ბრძოლით დაიწყო. ორივე უადრესად მტკივნეული საკითხები იყო. რაგინდ დაცემული არ იყო იმერეთის ფეოდალური საზოგადოება, მის უმრავლესობას აღნიშნულ მოვლენებთან ბრძოლა საჭირო საქმედ მიაჩნდა. ამიტომ ამ საკითხების გარშემო ძალების მობილიზაცია ყველაზე უფრო იყო შესაძლებელი. მეფემ თავის მოღვაწეობას ამით მტკიცე იდეური დასაყრდენი მოუპოვა: ის ქარ-

თველობისათვის ბრძოლის მეთაურად გამოდიოდა.

წვრილი ფეოდალების თანდათან შეკრება. დადიან-გურიელის შემოკრება. მეფემ თანდათან წვრილი თავადები შემოიკრიბა. ამავე დროს ის მოხერხებულად სარგებლობდა დიდი სათავადოების შიგნით უთანხმოებით და ამ ურთიერთის მოქიშპე „სახლის კაცებს“ შორის თავის მომხრეებს იძინდა. სოლომონმა მოხერხებულად დაყო ლიხთ-იმერეთის დიდი ფეოდალები უახლოეს და უშორეს მოწინააღმდეგეებად. ის მოურიგდა ოტია და დიანს, დაემოყვრა ამ უძლიერეს მთავარს და, ამრიგად, აბაშიძე-ერისთავის წინააღმდეგ დიდი ძალა შეიძინა. ამავე დროს სოლომონმა მამია გურიელიც შემოიკრიბა. ამის შემდეგ აბაშიძისა და რაჭის ერისთავის ერთადერთი იმედი ახალციხის ფაშა იყო.

ტყვის-სყიდვის აკრძალვა. სოლომონის წინააღმდეგ ამხედრების მიზეზი ოსმალებს საკმაოდ ჰქონდათ. მეფე-მთავრების შეთანხმება, მეფის ავტორიტეტის ზრდა, მისი ხელისუფლების გაძლიერება, ძლიერი ეკლესიის აღდგენის ცდა და მორალური ძალების მობილიზაცია მაჰმადიანობის გავრცელებისა და ტყვეთა სყიდვის წინააღმდეგ, — არცერთი ეს ოსმალეთისა და მისი ახალციხელი მოხელისათვის სასურველი ღონისძიება არ ყოფილა. მეტატონე ოსმალეთისათვის განსაკუთრებით უსიამოვნო იყო მეფისა და მისი მომხრეების ბრძოლა ტყვეთა სყიდვის წინააღმდეგ. სოლომონმა თანდათან თავის სამეფოში თითქმის საესებით მოსპო ეს საშინელი სოციალური სენი. ახალციხის ფაშამ არაერთგზის შემოუთავლა მეფეს, რათა ტყვის ყიდვა იმერეთში ძველებურად ნებადართული ყოფილიყო. სოლომონმა ეს მოთხოვნა არ შეასრულა და ტყვის-სყიდვა საერო და საეკლესიო სასჯელით სასტიკად აკრძალა.

ხრესილის ომი. ოსმალეთის ზონთქარმა ურჩი ყმის დასჯა ბრძანა. ლევან აბაშიძეს და როსტომ ერისთავს დრო დაუდგათ. სამშობლოს მოღალატე აბაშიძე ახალციხეს გაჩნდა. ოსმალებს როსტომ ერისთავისა და ზოგიერთი სხვა თავადების დახმარება აღუთქვა და მტერს სოლომონისა და მისი მომხრეთა წინააღმდეგ იმერეთზე წამოუძღვა. მეფეს დადიანისა და გურიელის ჯარები მოეშველა. დეკემბერში 1757 წელს ოსმალთა დიდი ჯარი იმერეთში შემოვიდა. ქვეყნის მოღალატეები თავიანთი რაზმებით მტერს მიუვიდნენ. ახალგაზრდა სოლომონი შესანიშნავი სარდალი და ყოველად უშიში მეომარი აღმოჩნდა. მან ადვილად შეიტყუა თავის სიმრავლეს მინდობილი მტერი მოხერხებულს ადგილში, ოკრიბაში, ხრესილის მიწაზე და ისე გაბედულად დაესხა თავს, რომ ის სულ ერთიანად მოშალა. ოსმალთა სარდლები დაატყვევეს და დახოცეს. მათი ჯარის დიდი ნაწილი გაწყდა, მრავალი დატყვევდა. ამ ომში მოკლულ იქნა ქვეყნის მოღალატე ლევან აბაშიძეც. მეორე მოღალატემ როსტომ რაჭის ერისთავმა და ოსმალთა ჯარის მცირე ნაშთმა თავს გაქცევით უშველეს.

ხრესილის ომის შედეგები. ხრესილის ომით სოლომონმა ოსმალეთის წინააღმდეგ დიდი ბრძოლა დაიწყო. მეფემ კარგად იცოდა, რომ ოსმა-

ლეთი ასეთ დამარცხებას არ დათმობდა და სოლომონიც ახალი ბრძოლებისათვის ემზადებოდა. ზრესილის ომის შედეგად მეფემ ლევან აბაშიძის სათავედო საბოლოოდ დაიმორჩილა. ამ სათავედოდან სოლომონმა ლევან აბაშიძის წილი მეფის საკუთრებად გამოაცხადა. აბაშიძეები ფიციით შემომტყიცა და სააბაშიოს ნაწილი მათ წყალობად მისცა. ასევე ჩამოართვა მეფემ ყმა მამული სხვა მოღალატეებსაც. როსტომ ერისთავი დაუსჯელი გადაჩა. ფეოდალებმა შემოარჩევს სოლომონს ეს ძლიერი თავადი. როსტომ ერისთავმა მეფეს ერთგულებაზე შეჰფიცა. სოლომონმა მიინდო ყმა და ის კვლავ რაჭის ერისთავად შეიწყალა.

ამრიგად, ზრესილის ომის შედეგად მეფე შესამჩნევად გაძლიერდა. მისი მორალური ავტორიტეტიც დიდად გაიზარდა. მიანც სოლომონ მეფის მდგომარეობა მეტად რთული იყო. ოსმალეთისათვის „ხმლის კვრა“ ერთობ მძიმე საქმე იყო. სოლომონმა ეს კარგად იცოდა, საამისო თადარიგს იჭერდა.

სამხედრო კავშირი ერეკლესა და სოლომონს შორის. 1758 წელს იმერეთისა და ქართლ-კახეთის მეფეებმა ურთიერთ შორის სამხედრო კავშირი დადვეს: „რომელსაც ქვეყანაში მტერი შემოვიდესო, ერთმანეთს მივეშველნეთო“. ეს კავშირი ერეკლესა და სოლომონს შორის 1770 წლამდის არ დარღვეულა.

ომები 1758 წელს. 1758 წელს სოლომონ მეფისა და ოსმალთა ჯარებს შორის ორგზის ომი მოხდა. პირველში ოსმალთ გაემარჯვათ. მეორეში კი სასტიკად დამარცხდნენ. სოლომონ მეფის სახელი და გავლენა ამით დასავლეთ საქართველოში კიდევ უფრო გაიზარდა.

დასავლეთ-საქართველოს ფეოდალების საგანგებო კრება. სოლომონმა სათანადოდ ისარგებლა ამ გამარჯვებით და მეფის ხელისუფლების გაძლიერებისა და ლიხთ-იმერეთის გაერთიანების გზით ახალი ნაბიჯები გადადგა. 1759 წელს დეკემბერში სოლომონმა დასავლეთ-საქართველოს საეკლესიო და საერო ფეოდალების საგანგებო კრება მოიწვია. მასში მონაწილეობდნენ მეფე, კათალიკოზი და მთელი ლიხთიქიეთის მაღალი სამღვდლოება, იმერეთის ბატონიშვილები და თავად-აზნაურობა, დადიანი ოდიშის ბატონიშვილებით და თავად-აზნაურობით, გურიელი გურიის ბატონიშვილებით და თავად-აზნაურობით. ეს კრება მთელ თვეს გაგრძელდა. მან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებები მიიღო. მსჯელობის საგანი მთელი ლიხთ-იმერეთის საერთო საკითხები იყო.

ტყვის-სყიდვის აკრძალვა კრების მიერ. ამ კრების განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი დადგენილება ტყვის-სყიდვის აკრძალვა იყო მთელს დასავლეთ-საქართველოში.

სოლომონ დასავლეთ-საქართველოს ხელმწიფე-პატრონი. 1759 წლის კრებაზედ სოლომონ მეფე მთელი ლიხთ-იმერეთის საერთო საქმეებში ხელმწიფედ გამოდიოდა და მთავრები (დადიან-გურიე-

ლი) და თავადები მისი „მორჩილი და ბრძანების აღმასრულებელი“ იყვნენ. ეს მოვლენა სოლომონ მეფისა და საქართველოს ფეოდალური საზოგადოების პროგრესული ნაწილის დიდი პოლიტიკური გამარჯვება იყო.

ამრიგად, დასავლეთ საქართველოს გაერთიანება და მეფის ხელისუფლების გაძლიერება ოსმალთა აგრესორთან ბრძოლისა და ქართველობის დაცვის ნიშნის ქვეშ მიმდინარეობდა. ამდენადვე ამ საქმის შემდგომი წარმატებაც აღნიშნული ბრძოლის წარმატებისაგან დიდად იყო დამოკიდებული.

მთავრები და, კიდევ უფრო, იმერეთის თავადები, გასაგებია, შიშნარევი ეჭვით უცქეროდნენ მეფის ასეთ გაძლიერებას. განსაკუთრებით მოუსვენრად იყო როსტომ რაჭის ერისთავი. მას ამის საბუთიც ჰქონდა. აბაშიძის სახლის დამდაბლების შემდეგ ჯერი ერისთავზედ მიმდგარიყო. ამის პირველი ნიშანი ის იყო, რომ მეფემ ერისთავის წინააღმდეგ რაჭაში მისი მოქიშპე თავადები დაიხაზოვა. ამავე დროს დამდაბლებულ აბაშიძეთა ადგილზე სოლომონმა წერეთლის სახლი წამოსწია.

ომი 1768 წელს. 1763 წელს ახალციხის ფაშას ერთხელ კიდევ უბრძანეს სოლომონ მეფის დამორჩილება. იმერეთში გადასულ ოსმალთა ჯარს როსტომ რაჭის ერისთავი მიემხრო. ოსმალებმა პირველს ბრძოლაში გამარჯვეს, მაგრამ გამარჯვებით ვერ ისარგებლეს, სოლომონი ხელთ ვერ ავდეს. ხალხი მიუფელ მთებსა და ტყეებში გაიხიზნა. ოსმალთა ლაშქარს სურსათი შემოაკლდა. მტრის ჯარის სხვადასხვა ნაწილებს შორის უთანხმეობაც ჩამოვარდა. ფაშა ხელცარიელი უკან დაბრუნდა. სოლომონი ხუთი ათასი იმერელით ოსმალთა ჯარის უკანამავალს აეკიდა და მუსრი გაავლო.

დამარცხებული ფაშა ხვანთქარმა ჩქარა გადააყენა და 1765 წელს სოლომონის წინააღმდეგ 40 ათასი კაცისაგან შემდგარი ჯარი გამოგზავნა სერასკერი ჰასან-ფაშის სარდლობით.

ომი 1765-1766 წლებში. როსტომ ერისთავი ეხლაც მტრის მხარეზე იყო. კიდევ მეტი, მან გადაიბირა თავისი სიძე თეიმურაზ ბატონიშვილი, სოლომონ მეფის ბიძაშვილი. უკანასკნელი ახალციხეს ავიდა და ოსმალთა ჯარს იმერეთზე გამოუძღვა. 1766 წლის გაზაფხულზე ჰასან-ფაშა იმერეთში შემოვიდა. იმერეთის არა-ერთი ტყვის-მსყიდველი თავადი და აზნაური მტერს მიუფიდა. ერთი თვის ომის შემდეგ ოსმალებმა სვერის ციხე აიღეს. ამავე დროს იმერეთის სოფლებს მოედნენ და სულ ააოხრეს. სოლომონი ივლტოდა. მეფემ ცოლშვილი ოსეთში დახიზნა. თითონ კი დიდხანს იმერეთის სოფლებში იმალებოდა. ოსმალები ბევრს ეცადნენ სოლომონის ხელში ჩაგდებას, მაგრამ ამაოდ: მეზობელი ხალხი ერთგულად ინახავდა მეზობელ მეფეს. ბოლოს მტერმა დაკარგა მეფის კვალი. სოლომონი ოთხი მხლებელით ქაიხოსრო წერეთელმა თავის ციხეში მოდინახეში დაშალა. ჰასან-ფაშამ ოთხი ათასი კაცი იმერეთში დატოვა, თითონ კი ახალციხეს დაბრუნდა. 1767 წელს სოლომონმა შესწლო სამალავიდან გამოსვლა. მეფეს სწრაფად შე-

მოეყარნენ ერთგული იმერლები. სოლომონმა ზედისზედ დაამარცხა ოსმალთა რაზმები, გამოაძევა ისინი სამეფო ციხეებიდან და ჩქარა მთელს იმერეთს ძველებურად დაეუფლა. როსტომ ერისთავისა და ოსმალთა მიერ გაშვებული თეიმურაზი დანებდა მეფეს. სოლომონმა ის მუხრანის ციხეში გამოკეტა. იმავე წელს სოლომონმა ლეკები დაიპირავა და რაჭას როსტომ ერისთავს მიუხდა. როსტომი გადაიხვეწა. მეფემ რაჭა შემოიფიცა და იქაური თავად-აზნაურთა შვილები მძევლებად წამოიყვანა.

მაქსიმე ქუთათელის ელჩობა რუსეთში. ამ დროს სოლომონმა გადაწყვიტა რუსეთის მფარველობისათვის მიემართა. იმერეთში კარგად იცოდნენ რუსეთ-ოსმალეთის ტრადიციული მტრობის შესახებ და სოლომონ მეფეც თავის პოლიტიკურ ანგარიშს ამაზედ აგებდა. 23 ივნისს 1768 წელს სოლომონმა საგანგებო უფლებებით აღჭურვილი ელჩი მაქსიმე ქუთათელი რუსეთს გაგზავნა. წერილობით თუ ზეპირად ელჩის პირით სოლომონი რუსთ ხელმწიფეს მფარველობას და დახმარებას სთხოვდა.

რუსეთ-ოსმალეთის ომი 1768 — 1774 წლებში და საქართველო

სწორედ ამ დროს რუსეთ-ოსმალეთის ომი დაიწყო. თითოეული მებრძოლი მხარე მტრის ქვეყანაში ან მის მეზობლად მყოფი მცირე ხალხების ამხედრებას ლაშობდა. დაზარალებულს „უსჯულო“ მტარვალეზის ხელიდან გამოსხნას ჰპირდებოდა და აჯანყება-ომისაკენ მოუწოდებდა. რუსეთი ბალკანეთისა და ამიერ-კავკასიის ქრისტიან ხალხებს ატყუილებდა, ოსმალეთი ყირიმისა და კავკასიის მამულიანებს.

რუსეთის მეფის კარზედ საგანგებო რწმუნებებით აღჭურვილი პირის საქართველოში გაგზავნა გადაწყვიტეს. საგანგებო ელჩს დავალებაც საგანგებო ჰქონდა. მას სოლომონ და ერეკლე ოსმალეთის წინააღმდეგ საომარ მოქმედებაში დაუყოვნებლივ უნდა ჩაეთრია. რუსეთიდან იქ ჯარის გაგზავნას არ აპირებდნენ. უკიდურესი საჭიროების დროს მხოლოდ ფულით დახმარებას და ისიც მცირე რაოდენობით ვარაუდობდნენ.

ასეთ ბჭობაში რომ იყვნენ, საგარეო საქმეთა კოლეგიას ყიზლარის კომენდატისაგან ცნობა მოუვიდა სოლომონ მეფის ელჩის მოსვლის შესახებ.

ესლა იმერეთის მეფის ელჩი ფრიად სასურველი პირი იყო. მაქსიმე ქუთათელმა სოლომონ მეფის თხოვნა ხელმწიფის კარს მოახსენა. ამავე დროს მოხელე ხვაბულოვი საგანგებო რწმუნებებით სოლომონსა და ერეკლესთან გაიგზავნა.

პეტერბურგში თუ საქართველოში აზრთა გაცვლა-გამოცვლის შედეგად გამოირკვა, რომ სოლომონიც და ერეკლეც მზად იყვნენ ოსმალეთის წინააღმდეგ ომი დაეწყოთ, მაგრამ ამისთვის აუცილებლად მიაჩნდათ რუსეთიდან ჯარით და ფულით დახმარების მიღება.

ქართველები ამ საქმეში სრულიად გარკვეული მიზნებით ხელმძღვანელობდნენ. სოლომონს რუსეთის ჯარი თავისი საშინაო და საგარეო გაძლიერებისათვის უნდოდა. მისი შემწეობით მეფე თავადებს და მთავრებს დაიმორჩილებდა, ოსმალთა მიერ მიტაცებულ ქვეყნებს დაიბრუნებდა და დაპყრობელთ ლიხთიმერეთიდან საბოლოოდ გააძევებდა.

ასევე დიდი საკითხების გადაჭრას ჰფიქრობდა ერეკლეც ამ ახალი ძალის დახმარებით:

რუსეთის დახმარებით ერეკლე ოსმალეთის მიერ მიტაცებული მესხეთის შემოერთებას, ქარ-ბელაქანის დაპყრობას და ქართლ-კახეთში „ლეკობის“ ლიკვიდაციას აპირებდა. ამას გარდა საქართველო ამიერიდან რუსეთთან პოლიტიკურ კავშირში იქნებოდა. ეს კი ოსმალეთისა და ერანის აგრესიისაგან მას მომავალში დაიცავდა.

რუსეთის ჯარის ამიერ-კავკასიაში შემოსვლა ერეკლეს და მის თანაგამზრახთ ახალ ჭანად ეჩვენებოდათ.

სულ სხვა იყო რუსთ ხელმწიფის მიზნები. რუსეთი ამხელად საქართველოში რაიმე პოლიტიკურ მიზანს არ ისახავდა. კიდევ უფრო ნაკლებად ზრუნავდა ის საქართველოს გაძლიერებაზე. რუსეთის პოლიტიკის მესვეურთა მიზანი მარტივი და გარკვეული იყო: ქართველებს ოსმალთა წინააღმდეგ ომით უკანასკნელის დიდი ძალები უნდა დაეხმარებინათ, რომ ამით ომის მთავარ ფრონტზე მტერს ხელი შეშლოდა. ამავე დროს ეს უნდა მომხდარიყო რუსეთის მხრიდან უმცირესი მსხვერპლის გაღებით. საქმის მთელი სიმძიმე ქართველებს უნდა ეტვირთათ. რუსეთის მხოლოდ ხელმძღვანელობა უნდა ყოფილიყო („აქაური სული, სხეული კი ქართული“).

რუსთა ჯარის შემოსვლა საქართველოში. 1769 წელს ზაფხულის გასულს რუსთა ჯარის მცირე რაზმი გენერალი ტოტლებენის სარდლობით საქართველოში მოვიდა.

იმ რთული ამოცანის შესასრულებლად, ტოტლებენს რომ დაავალეს („რუსული სული, სხეული კი ქართული“), ეს გენერალი სრულიად უმწერ იყო. საამისო მას არც პოლიტიკური, არც სამხედრო ნიჭი აღმოაჩნდა. საქართველოს რთულ ფეოდალურ სინამდვილეში ის ვერ გაერკვა და ვერც მისი ძალები რუსეთის მიზნებისათვის გამოიყენა. რუსეთის ინტერესები საქართველოს ინტერესებს დაუბრისპირა და ერთფულ მოკავშირეებს სამტროდ შემოადგა. სიძუნწით, მძარცველობით, მედიდურობით და უტაქტო ბაჭობით სახელი გაითქვა, ზოლო უნიჭო სამხედრო მოქმედებით რუსეთის კორპუსი მხოლოდ დაზარალა და მნიშვნელოვან რაიმე ეფექტს ვერ მიაღწია.

ტოტლებენი და საქართველოს მეფეები. საქართველოს მეფეებს ტოტლებენი იმ თავითვე ვერ გაეწყო. ტოტლებენს განსაკუთრებით არ მოს-

წინდა, რომ ერეკლესა და სოლომონს საკუთარი მიზნები გააჩნდათ. საქართველოს ინტერესებისათვის ანგარიშის გაწევას ის საჭიროდ არ სთვლიდა და ერეკლე-სოლომონის მხრით უსიტყვოდ მორჩილებას მოითხოვდა.

ერეკლე და სოლომონი კი ასეთი მორჩილების მოსურნენი არ აღმოჩნდნენ. ამიტომ სოლომონის წინააღმდეგ ტოტლებენმა წყალობის თვალთ შეხედა დასავლეთ-საქართველოს გაერთიანება-გაძლიერების მტრებს დადამანსა და გურიელს. ერეკლეს წინააღმდეგ კი გენერალმა ქართლის რეაქციონერი თავადები — „მარკოზაშვილის დარბაზელები“ გაიერთგულა. დ ა ვ ი თ ქ ს ნ ი ს ე რ ი ს თ ა ვ ი, ზ ა ა ლ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, მ ა ჩ ა ბ ლ ე ბ ი, ა მ ი რ ე ჯ ი ბ ი და სხვები საეჭვოდ ამოქმედდნენ.

ასპინძის ომი. მარტში 1770 წელს ერეკლემ 12 ათასი კაცი ჯარში გაიწვია. ამათვან 7 ათასი კაცით ის ტოტლებენთან ერთად ხეობის გზით ახალციხის საფაშოსაკენ წავიდა. აპრილის შუა რიცხვებში რუს-ქართველთა ჯარი აწყურის ციხეს შემოადგა. ახალციხის ფაშამ ორი ათასი ლეკ-ოსმალთა ციხეს მოაშველა. 19 აპრილს ტოტლებენი თავისი ჯარით ანაზღვეულად უკუიქცა. ქართველების ჯარი ხიფათში აღმოჩნდა. ხეობის გზით უკან დაბრუნება მას აღარ შეეძლო: მტერი აედევნებოდა და ვიწროებში დიდად დააზარალებდა. აუცილებელი იყო ჯავახეთს გასვლა და თრიალეთის გზით ქართლში დაბრუნება.

ტოტლებენის ლალატმა ქართველთა ჯარში დიდი აღშფოთება, შიში და არეულობა გამოიწვია. მტერმა, რა ეს შეამჩნია, გული მოცა, ციხიდან გამოვიდა და ქართველებს დაესხა. ერეკლემ ჯარის რჩეული ნაწილი შეახვედრა მტერს და დაზარალებული ისევ ციხეში შეერკა. მეორე დღეს ერეკლე თავისი ჯარით ასპინძის მიმართულებით წავიდა. ასპინძის მისულს მას ახალქალაქიდან წამოსული 1500 ოსმალთა შემოეყარა. რჩეულ მხედართა რაზმით ერეკლე ფიცხლავ დაეცა მტერს, დაამარცხა ის და უკუაქცია. ამის შემდეგ ნახევარი საათი არ გასულიყო, რომ 4-ათასი კაცისაგან შემდგარი ლეკ-ოსმალთა რჩეული მხედრობა ახალციხის მხრიდან გამოჩნდა. ერეკლემ ჯარი მეტად მოხერხებულად შეაბა მტერს. ოსმალთა ჯარი სასტიკად დამარცხდა. მხოლოდ რამოდენიმე ათეულმა უშველა თავს გაქცევით, მტერმა სამი ათასამდის მოკლული დაკარგა. სხვები მტკვარში დაილრჩვენ ან ტყვედ ჩაეარდნენ. ქართველთა ზარალი ფრიად უმნიშვნელო იყო.

ერეკლემ ამ დიდი გამარჯვებით ვერ ისარგებლა. მას დიდად აფიქრებდა ტოტლებენის უკუქცევა და ქართლის საქმეები. 29 აპრილს მეფე სასწრაფოდ თბილისს დაბრუნდა.

აწყურისა და უკუქცეული ტოტლებენი ანანურს ავიდა. აქ ის რუსეთიდან ახალ ჯარს ელოდა.

ტოტლებენის განზრახვები. ერეკლესა და ტოტლებენს შორის დამოკიდებულება საეხებით წახდა. ტოტლებენს მეფის ტახტიდან ჩამოგდება და საქართველოს დაპყრობა დიდინანია გადაეწყვიტა. ამ ავანტურისტს

კარგა ხანია მიმოწერა გაემართა თავისი განზრახვის შესახებ რუს გენერლებთან. ეხლა, როცა აწყურთან ღალატით ვერაფერს მიაღწია, მან ქართლის დაპყრობის საკითხი რუსთა კორპუსის სამხედრო საბჭოზედ დასვა და დასტურიც მიიღო. ამ საქმეში ტოტლებენის ერთგული მოკაკ-შირენი „მარკოზაშვილის დარბაზელები“ იყვნენ. გენერალმა მიღებულ გიგანტურ მოქმედებებს შესახებ ეხლა რუსეთის სამეფო კარს აცნობა და დაუყოვნებლივ საქმე დაიწყო. ციხე-ქალაქების დაპყრობა და ხალხის რუსთხელმწიფის ერთგულებაზე დაფიცებას შეუდგა.

ერეკლე დიდს საგონებელში ჩაეარდა. მაგრამ სწრაფად საწინააღმდეგო ღონისძიებები მიიღო და ამ ავანტურისტის დაპატიმრება დააპირა. მეფის ენერგიულმა მოქმედებამ ტოტლებენი შეაშინა და ბაქია გენერალმაც ხელები დაიმოკლა. „მარკოზაშვილის დარბაზელებს“ ერთხელ კიდევ ჩაუტყნათ აყვავებული რეაქციული იმედები.

რუსეთის სამეფო კარი ტოტლებენის ავანტურის წინააღმდეგი არ იყო, ოღონდ კი გენერალის ასეთ „მოღვაწეობას“ ოსმალეთთან საომარი მოქმედება არ შეეწელებოდა. ტოტლებენისაგან განსხვავებით რუსეთის პოლიტიკის მესაქეები საქართველოს დაპყრობის საკითხში ერთგვარ სიფრთხილეს იმ მხრით იჩენდნენ, რომ სიშორისა და მისასვლელი გზების სიძნელის გამო ამ ქვეყნის მტკიცედ დაპყრობა მათ ჯერჯერობით საეჭვოდ ეჩვენებოდათ... მომავალში კი შეიძლება ამ დაბრკოლებათა დასაძლევო პირობებიც შეიქმნესო, იმედოვნებდნენ ყაჩაღები.

ტოტლებენი იმერეთში. ტოტლებენმა მიიღო დამხმარე ძალები და ეხლა იმერეთს წაეიდა. ამასობაში სოლომონ მეფეს ცუცხვათისა და შორაპნის ციხეებიდან ოსმალები გაერეკა, ქუთაისი ქალაქიც დაეპყრო და ციხე შეეხუთა. 2 ივლისს ტოტლებენმა ბაღდადის პატარა ციხე წაართვა ოსმალთ. ამის შემდეგ რუს-იმერელთა ჯარი ქუთაისის ციხეს შემოადგა და 6 აგვისტოს აიღო ის.

ტოტლებენს ვერც სოლომონი გაეწყო. ჩქარა მათ შორის აშკარა უკმაყოფილება ჩამოეარდა.

ფოთის აღება. ოქტომბრის ბოლო რიცხვებში ტოტლებენი უკვე ფოთს შემოსდგომოდა. გენერალმა დანაქადი ვერ შეასრულა. ციხე ვერ აიღო. ის ძლიერი გამაგრებული აღმოჩნდა. „მოკავშირე“ მთავრებიც — დადიანი, გურიელი, შერვაშიძე — მეტად საეჭვოდ მოქმედებდნენ. დეკემბერში ბათომიდან ოსმალთა დიდი ჯარი წამოვიდა ტოტლებენის წინააღმდეგ. გენერალი ხიფათში ჩაეარდა. მდგომარეობა სოლომონმა გამოასწორა. მეფე თავისი ჯარით იმერეთიდან სწრაფად გურიას მივიდა და ოსმალთა ლაშქარს გზის მოჭრით დაემუქრა. ამ შიშის ქვეშ ოსმალები 3 იანვარს მალთაყვიდან უკუიქცნენ.

ამ შემთხვევით სოლომონმა კარგად ისარგებლა. ოსმალთა მიმდგომი გიორგი გურიელი გადააყენა, ისევ მამია გაამთავრა, გურიის თავდა-აზნაურობა ერთგულობაზე შემოიფიცა და მძევლებით უკან დაბრუნდა.

ამასობაში ფოთის მოალყეთა საქმე კიდევ უფრო წახდა. 6 თებერვალს ტოტლებენი მოეხსნა ფოთს და შერცხვენილი უკუიქცა.

ესლა რუსეთის სამეფო კარმაც დაიჯერა, რომ საქართველოში „ტოტლებენი რუსეთს უფრო სირცხვილს, ვიდრე სახელს უხვევდა“. ტოტლებენი გამოცვალეს. სუხოტინი დანიშნეს. უკანასკნელი 1771 წლის 13 მაისს მოვიდა ქუთაისს და კორპუსიც ჩაიბარა.

სუხოტინი ტოტლებენზედ ბედნიერი არ აღმოჩნდა. არც თითონ იცოდა ადგილობრივი პირობებისა, არც სხვების რჩევა დაიჯერა. შუა ზაფხულში ფოთში ლაშქრობა დაიქინა.

სუხოტინის მარცხი. ფოთის ჰაერამ უჭვევი ხალხი დასცადა. სუხოტინს რეალობა კაცი ციებ-ცხელებისაგან დაეხოცა. დანარჩენის დიდი უმრავლესობა ავადმყოფობისაგან ძლივს ფეხზედ იდგა. ოქტომბერში სუხოტინმა ფოთს ალყა მოხსნა. უბედური გენერალი ციებ-ცხელებისაგან სულს ძლივს ღაფავდა და ჯანსაღობის აღსადგენად ხელმწიფეს ორი წლით შევებულებას სთხოვდა.

ერეკლეს მიერ რუსთ ხელმწიფისადმი ყმობის წინადადება. რუსეთის საექსპედიციო ლაშქრის ორი წლის მოქმედებამ ერეკლეს ოდნავადაც არ მოუტანა ის, რასაც მეფე მოელოდა. ყველა ის დიდი საკითხები, რომელთა გადაჭრას ერეკლე ამ ომს უკავშირებდა, გადაუჭრელი რჩებოდნენ. კიდევ უარესი: ერეენის ხანი გამდგარიყო და ოსმალეთის მფარველობის ქვეშ შესულიყო. არც ქერიმ-ხანი იყო ერეკლეს კმაყოფილი. ესლა ქერიმ-ხანთან აღექსანდრე მაქარის ძე იჯდა და მისი დახმარებით ქართლის შოენას აპირებდა. ქართლში „მარკოზაშვილის დარბაზელები“ იმედს არ კარგავდნენ. ტოტლებენის მარცხით გულდაწყვეტილი რეაქციონერები ესლა ქერიმ-ხანის ხელის შეწყურენი იყვნენ. მისი წყალობით აღექსანდრეს გამეფებას ელოდნენ. არა მარტო ფაშები, მეზობელი ხანებიც კი, უნდობლად და მტრულად უყურებდნენ რუსეთის მოკავშირე ერეკლეს. მუდმივი ომი დიდ ხარჯს ითხოვდა. ლეკთა აშლას დიდი ზარალი ახლდა. ამავე დროს ეს „მფარველ-მოკავშირე“ საქართველოს აღდგომისა და გაძლიერების საკითხისადმი უცნაურ გულგრილობას იჩენდა, ხოლო „მოკავშირე“ ლაშქრის სარდლები ერეკლეს მტრებს უფრო ეწყობოდნენ, ვიდრე მას. მდგომარეობა მეტად მძიმე იყო. პოლიტიკური კუთრისის გადასინჯვის საკითხი დგებოდა. მაგრამ სამშობლოს მომავალი სათვის მებრძოლი ქართველობა ერან-ოსმალეთს ვერ აირჩევდა: საქართველოს გასამოხსნისა და აღდგომის იდეა ამ აგრესორების წინააღმდეგ სამი საუკუნოვანი უმადალითობის ბრძოლის იდეა იყო. და ერეკლემ თავის თანამზრახებთან რჩევით დიდმნიშვნელოვანი გადაწყვეტილება მიიღო. რომ რუსეთის მთავრობა საქართველოს აღდგენა-გაძლიერების საქმეში რეალურად დაინტერესებია, ერეკლემ „მოკავშირეს“ ყმობა შესთავაზა. ერეკლეს ყმობის პირობები შემდეგი იყო: ქართლ-კახეთში მეფის უფლება ერეკლესა და

მისი ჩამომავლობის ხელში უცვლელად უნდა დარჩენილიყო. ასევე უცვლელი უნდა დარჩენილიყო ეკლესიის მმართველობის წესიც. რუსეთის მთავრობას ერეკლეს განკარგულებაში უნდა გამოეგზავნა ჯარი — 4000 კაცი. ამ ჯარით მეფე საკუთრად დაიპყრობდა მოძალადეთა მიერ საქართველოდან მიტაცებულ ქვეყნებს (სამცხე-საათაბაგოს, ჭარ-ბელაქანს). თავის მხრით ერეკლე რუსეთის მთავრობას იმ ხარკს ჰპირდებოდა, რომელსაც ქართლ-კახეთი ძველ დროს ერანს აძლევდა (წლიურად ორი ათას საპალნე რჩეულ ღვინოს, 14 რჩეულ ცხენს და კომლის თავზედ 14 შაურს). ყმობის წესის თანახმად ერეკლე პატრონს სამხედრო ძალის (საღდათის) მიცემასაც ჰპირდებოდა მას შემდეგ, რაც „საქართველო წარმართთაგან განთავისუფლდებოდა და დამშვიდდებოდა“. ქართლ-კახეთში აწ არსებული მადნების, თუ მომავალშიც რომ აღმოჩნდებოდა, შემოსავლის ნახევარს მეფე რუსეთის ხაზინას უთმობდა. იმ დიდი ხარჯების დასაფარავად კი, ერეკლეს რომ ამ ომთან დაკავშირებით მოსდიოდა, მეფე სესხს სთხოვდა ხელმწიფეს. ამ პირობების დაცვის გარანტიად ერეკლე მძევლად ჰპირდებოდა ხელმწიფეს ერთერთ შვილს შესაფერისი თავად-აზნაურებით. დასასრულს, აქვე ითხოვდა მეფე იმ ტყვეების საქართველოში უსასყიდლოდ დაბრუნებას, რომელნიც რუსთა მიერ ყირიმის დაპყრობისას იქ აღმოჩენილან.

ერეკლეს ელჩები ანტონ კათალიკოზი და ლევან ბატონიშვილი 1772 წლის ხუთ იანვარს გაემგზავრნენ.

რუსეთის მთავრობა ქართველების უკმაყოფილო იყო. განსაკუთრებით არ მოსწონდათ ერეკლე. ის, მათი აზრით, რუსთა ძალების მხოლოდ საქარველოს გასაძლიერებლად მოხმარას ცდილობდა. საეჭსკედ იცოო კორპუსის მარცხსაც რუსეთის მთავრობა მხოლოდ ქართველებს აბრალებდა.

1772 წლის მაისში რუსთა კორპუსი უკან გაიწვიეს.

რუსთა კორპუსის უკან გაწვევით ქართველები დიდად იყვნენ შეწუხებული. განსაკუთრებით სწუხდა ერეკლე, რომელმაც ერთობ დიდი რისკი გასწია. დიდი ბრძოლითა და ენერჯით მოგვარებულ-დაწყობილი საგარეო თუ საშინაო საქმეების აშლას არ მოერიდა და თავისი ქვეყნის მომავალის უმძიმესი საკითხების გადაწყვეტა ორ აგრესორს შორის მეტოქეობასა და ომს დაუკავშირა. მაგრამ რუსეთ-ოსმალეთის ომი ჯერ კიდევ გრძელდებოდა, არც ერეკლეს ელჩები დაბრუნებულიყვნენ რუსეთიდან და მეფეს კიდევ ჰქონდა იმედი, რომ მდგომარეობას თავის სასარგებლოდ შემოატრიალებდა.

ერეკლე-სოლომონის კავშირი. 1773 წელს ერეკლემ და სოლომონმა ძველი კავშირი განაახლეს.

შეერთებული ლაშქრობა ოსმალთა წინააღმდეგ. ერეკლე-სოლომონის სამხედრო კავშირმა ახალციხის ფაშა საგონებელში ჩააგდო. მეფეების კავშირს ფაშამ იმით უბასუხა, რომ იმერეთის წინააღმდეგ დადიანი და აფხაზთა მთავარი წამოშალა, ხოლო ქართლ-კახეთს ხუნძახის ბატონი და ქარელები შემოუსია. ამავე დროს ლეკთა დასტები ახალციხის მხრიდა-

ნაც შემოიჭრენ ქართლის სოფლებში. მიუხედავად ამისა მეფეებმა შესძლეს ახალციხის მხარეში საერთო ლაშქრობის მოწყობა. 11 ათასი კაცით ერეკლე და სოლომონი 1773 წლის თექვსმეტ ოქტომბერს გორი-თრიალეთის გზით ჯავახეთს გადავიდნენ და ახალქალაქს ალყა შემოარტყეს. ოსმალთა გარნიზონი ციხეში ჩაიკეტა. მეფეთა შესაბამელად გამოსვლა ვერც ახალციხის ფაშამ გაბედა. ქართველთა მარბიელი ჯავახეთსამცხისა და ყარსის სოფლებს მოედო და სასტიკად ააოხრა. ლაშქრობა ნაადრევად სოლომონ მეფის ავადმყოფობამ მოშალა.

ჩხერის ომი. ამ ლაშქრობის საპასუხოდ ახალციხის ფაშამ სოლომონ მეფის წინააღმდეგ 1774 წლის იანვარში დიდი საქმე დაიწყო. 3700 მეომრისაგან შემდგარი ლეკ-ოსმალთა ჯარი ვახანის გზით იმერეთს შემოესია. ამავე დროს ფაშამ სოლომონის წინააღმდეგ დადიანსა და აფხაზთა მთავარს მოუწოდა. იმერეთისათვის ორი მხრიდან ერთდროულად უნდა დაეკრათ. სოლომონ მეფემ მოკავშირე ერეკლეს შველა სთხოვა. ერეკლემ ლაშქრის შეყრა ბრძანა და ამავე დროს მოციქულები გაუგზავნა დადიანს და სოლომონის წინააღმდეგ გამოსვლისაგან ხელი ააღებინა. ამით იმერეთის მეფეს ხელი გაეხსნა და მან მთელი ძალა ლეკ-ოსმალების წინააღმდეგ მიჰმართა. მეორეს მხრით ერეკლემ მოკავშირის დასახმარებლად ჯარი შემოიყარა. მტერმა ყველაფერი ეს შეიტყო და, რომ განადგურებისათვის თავი დაედო, მან უკუქცევა გადაწყვიტა. სოლომონმა მტერს განზრახვა შეუტყო. რჩეული მეთოფეთა რაზმი შეარჩია, რაზმმა მტერს თავი მოუარა და ჩხერის ვიწროებში ჩაესაფრა. ლეკ-ოსმალთა უკუქცეული ჯარი ამ ვიწროებს ვერ ასცდებოდა. 6 თებერვალს გათენებისას მტერი ვიწროებს მიაღდა. მაგრამ იმერელ მეთოფეთა ძლიერმა ცეცხლმა მათ გზა მოუჭრა. შექმუნებულ მტერს სწორედ ამ დროს სოლომონ მეფემ მთავარი ძალებით, ზურგიდან ხმლით ისე მხნედ დაჰკრა, რომ მისი წინააღმდეგობა ერთბაშად მოშალა. 1000 მოკლული და 600 ტყვე ლეკ-ოსმალო ადგილზე დარჩა. თავდამსხმელებს რაც აქ მისაზღველი დააკლდათ, ის იმერელმა მღევრებმა შეუთავეს. 1400 კაცი ჩხერიდან ვახანამდის დაკარგა ღტოლვილმა ლეკ-ოსმალთა ლაშქარმა. ძლიერ 700 კაცმა მიაღწია ახალციხეს და ფაშას საზარელი ამბავი მიუტანა.

რუსეთის მთავრობის უარი ერეკლეს წინადადებაზე. ერეკლეს ელჩებმა პასუხი მხოლოდ 1773 წლის მიწურულში მიიღეს. რუსეთის მთავრობამ ერეკლეს წინადადება უარყო. პეტერბურგში ანგარიშს უწევდნენ, რომ ქართლ-კახეთისადმი ხელის დადება რუსეთის წინააღმდეგ ოსმალეთთან ერთად ერანსაც აღძრავდა.

ქუჩუკ-კაინარჯის ზავი და საქართველო. 10 ივლისს 1774 წელს რუსეთ-ოსმალეთის შორის ზავი დაიდო (ქუჩუკ-კაინარჯის ზავი). საზავო ტრაქტატის მე-23 არტიკული საქართველოს შეეხებოდა. რუსეთი ამ მუხლით დასავლეთ საქართველოში ოსმალეთის უფლებას სცნობდა. ციხეებს: ქუთაისს, შორაპანს და ბაღდადს ოსმალთა საკუთრებად აღიარებდა. თავისი მხრით ოსმალეთი პირობას სდებდა, რომ ის ქართველების ძვირს არ მოიხსენებდა, ხელს აიღებდა დასავლეთ საქართველოს საკუთ-

რად დაპყრობის განზრახვისაგან, იმერეთიდან ხარკის აღებისაგან საერ. თოდ და კერძოდ ქალ-ვაჟებით ხარკის მოთხოვნისაგან; თავს შეიკავებდა ქრისტიანთა სარწმუნოებრივი დევნისაგან.

1768 — 1774 წლის ომმა სოლომონს შესამჩნევი წარმატება არგუნა. ოსმალებმა ვერ გამოიყენეს ტრაქტატის ეს მუხლი და ქუთაის-შორაპან-ბაღდადის ციხეები ვერ დაიჭირეს. სოლომონმა ტყვეთა სყიდვა სავსებით მოსპო. მეფის გავლენა კიდევ უფრო გაძლიერდა. თავადების აღიერახსნილობა მან მტკიცე ხელით ალაგმა. მეფის შიში და პატივისცემა შეედევით მთავრებს. ქვეყანა დამშვიდდა და სწრაფად მოშენება იწყო. სულ რაღაც ათიოდე წელიწადში მოსახლეობამ 50 % მოიმატა.

გაცილებით უფრო ცუდი იყო ერეკლეს მდგომარეობა: რუსეთ-ოსმალეთის ომში ჩარევამ ერეკლეს აურაცხელი მტრები აუშალა. ქუჩუკ-კაინარჯის ზავმა კი ქართლ-კახეთის მეფეს არაფერი მოუტანა.

ერეკლეს სამხედრო ღონისძიებანი ლეკობის წინააღმდეგ. საუკუნოვან ბრძოლაში, ფეოდალური საქართველო რომ ლეკთა შემოსევების წინააღმდეგ აწარმოებდა, ქართველი პოლიტიკური მოღვაწენი კარგად ხედავდნენ ამ ბრძოლის საშუალებათა უფარვისობას, მაგრამ თავადურ-ბატონყმური სინამდვილე სხვა საშუალებებს არ იძლეოდა. მაინც ყველა თავის წინაპრებზე უფრო სრულად ეს საშუალებანი ერეკლემ გამოიყენა. **მორიგე-ჯარი, ციხე-ქალაქები, ნოქარი, როქისჯარი და მორიგე-ჯარი**, — ასეთი იყო ლეკობის წინააღმდეგ ბრძოლის სხვადასხვა საშუალებანი.

მორიგე-ჯარი. საქართველოში აქამდისაც კარგად იცოდნენ, ხოლო 1769-1771 წლებში რუსთა ჯარის გაცნობით კიდევ უფრო დარწმუნდნენ ფეოდალური ლაშქრის ჩამორჩენილობაში და „რეგულის“ უპირატესობაში. მაგრამ ქართველი პოლიტიკური მოღვაწეები იმასაც კარგად ხედავდნენ, რომ იმ დროის საქართველოში ჯარის ასეთი ორგანიზაცია შეუძლებელი იყო. არც მეფეს გააჩნდა ასეთი ლაშქრის ტექნიკური მომარაგებისა და უზრუნველყოფის საშუალება და არც თავადური საქართველო მისცემდა მეფეს თავის ყმებს ასეთი ლაშქრისათვის. 1773 წლის მიწურულს ერეკლემ დარბაზის სხდომა მოიწვია. მსჯელობა შეეხებოდა ჯარის ახალი სისტემის შექმნას. დარბაზმა შეიმუშავა „მორიგის ლაშქრობის განაჩენი“, რომელიც მან „ყველასაგან უკეთესად და უმჯობესად გამოარჩია“. მორიგე ლაშქრის რაობა შემდეგი იყო: საქართველოს მამაკაცი მოსახლეობა აღწერილ იქნა. ყველა ლაშქრობის შემძლე მამაკაცი მოვალე იყო წელიწადში ერთი თვით გარდა მთიელებისა (თუშების, ფშავ-ხევსურების) ლაშქარში გასულიყო. ვაჭრებს კი და მებატონისა თუ სოფლისათვის აუცილებელ პირებს (მზარეული, ხაბაზი, მწყემსი, მებაღე, გუთნის დედა, მეწისქვილე) შეეძლოთ მაგიერი კაცი („ბადალი“) გაეშვათ. ლაშქარში მორიგე თავისი ხარჯით მიდიოდა. ამისთვის შეეფმ ქართლ-კახეთის მთელი გლეხობა სურსათის გადასახადისაგან გაათავისუფლა. მორიგეს იარაღიც საკუთარი უნდა ჰქონოდა. მორიგე

ლაშქარში ხალხის უკლებლად გამოცხადების პასუხისმგებელი სოფლის მებატონე და მოხელე იყვნენ. ბატონი მოვალე იყო მორიგეთ მიმავალი გლეხი (მამკვიდრე თუ ხიზანი) მოემარაგებია, როცა უკანასკნელს საკუთარი საშუალება არ გააჩნდა. მორიგე ლაშქარში დაგვიანება-წაუსვლელილობისათვის დამნაშავენი სათანადოდ ისჯებოდნენ: გლეხები წყევლით, თავადები და აზნაურები საპატიმროთი. მორიგე ლაშქარი სამხედრო ერთეულებად იყოფებოდა და თითოეულ მეფის მიერ დანიშნული სამხედრო მოხელე უფროსობდა. პირველ ხანებში მორიგეში თვითურად ხუთი ათასი მეომარი გამოდიოდა. მორიგე ლაშქრის მიზანშეწონილობა, მისი დიდი სარგებლიანობა ჩქარა აშკარა შეიქმნა. ლეკების თარეში საეხებით შეწყდა, ქვეყანა ნორმალურ ცხოვრებას დაუბრუნდა. მიტოვებული სოფლები ისევ მოშენდა, გლეხებმა ციხე-გალანები დატოვეს, მინდვრად გავიდნენ და მშვიდობიან სოფლის მეურნეობას შეუდგნენ. მორიგე ლაშქრის მთავარი ხელმძღვანელი ლეკან ბატონი შვილი იყო. ამ ახალი ლაშქრის ასეთი სარგებლიანობის მიუხედავად თავადებმა მას შეურთებელი ბრძოლა გამოუცხადეს და ჩქარა კიდევ გააუქმეს ის. რაგინდ კომპრომისული არ იყო მორიგე ლაშქრის სისტემა, ის თავადურ-ბატონყმურ წყობილებას მაინც არ ეგუებოდა. არაფრად მოსწონდა თავადს მორიგეში გასვლა. აქ ის საკუთარი ყმების სამხედრო უფროსი არ იყო და არც საკუთარი აზნაურ-მოლაშქრენი ახლდნენ მას. თავადი მორიგეში ერთი მოლაშქრეთავანი იყო. აქ ის მეფის მოხელეს (დაღბაშს, უზბაშს, მინბაშს) ემორჩილებოდა და თავის საქმეში მკაცრად პასუხს აგებდა. მორიგეში მეფე და თავადი პატრონ-ყმა კი აღარ იყვნენ, არამედ ხელმწიფე და ქვეშევრდომი. მორიგე ლაშქარში გასული გლეხი ერთი თვით თავის ბატონს სცილდებოდა, უშუალოდ მეფის კაცი ხდებოდა. გლეხმა უმალ შეამჩნია ეს ახალი მოვლენა და კლასობრივ ბრძოლაში მისი გამოყენება არ დააყოვნა. მორიგეში გასული გლეხები ჩიოდნენ ბატონების მიერ თავიანთ უსამართლო მიმძღავრებას და მეფისაგან სამართალს მოითხოვდნენ. ხელისუფლება იძულებული იყო მეტის ყურადღებით, ვიდრე აქამდის, მოპყრობოდა გლეხთა ასეთ საჩივრებს, და ბატონისა და მისი ყმის ურთიერთობაში ენერგიულად ჩარეოდა... მორიგე ლაშქარი მეფისა და მისი მოხელეების ხელში მხოლოდ ლეკთა საწინააღმდეგო იარაღი როდი იყო. ის ცენტრალური ხელისუფლების პოლიტიკურ გაძლიერებას შესაძინევად ხელს უწყობდა. მორიგე ლაშქრის შემოღებით ძველი თავადურ-ბატონყმური ლაშქრის წესი არ გაუქმებულა, თუმცა მისი მნიშვნელობა შესაძინევად შემცირდა. ლაშქარს ძველის წესით მხოლოდ დიდი მტრის შემოსევისას შეყრიდნენ ხოლმე. მორიგე ლაშქარი რეგულარული ჯარის სისტემაზე გარდასავალი საფეხური იყო. აი ამ მიზეზების გამო იყო, რომ თავადები მორიგე ჯარის სისტემის გაუქმებისათვის შრომას არ ზოგავდნენ. მორიგე ლაშქარში თავადურმა რეაქციამ თავისთვის საფრთხე დანახა და მას გადამწყვეტი ბრძოლა გამოუცხადა. ამდენადვე მორიგე ლაშქარი საქართველოს პოლიტიკური გამოცდა იყო.

მორიგე ლაშქარი ბრძანებით არასოდეს გაუუქმებიათ, მაგრამ თავადურმა რეაქციამ მოახერხა მისი თანდათან შესუსტება და ბოლოს სავსებით გაქრობა. მორიგე ლაშქრის საქმის უდიდესი ზიანი მისი ხელმძღვანელის ლევან ბატონიშვილის მოულოდნელი სიკვდილი იყო (1781 წ.). სხვა ბატონიშვილები აგრე რიგად არ ზრუნავდნენ მორიგე ჯარზე და უნამუსო მოხელეების ხელში ჩქარა ის საკუთარი შემოსავლის წყაროდ იქცა. ქრთამით ესა თუ ის თავადი თავისი ყმებით სულ უფროდაუფრო ადვილად ახერხებდა მორიგეში გასვლისაგან თავის დაღწევას. მორიგეთა რიცხვმა თანდათან იკლო და ბოლოს სულ გაქრა. მორიგე ლაშქარი ისევ მორიგე ყარაულმა შეცვალა. ეს იყო თავადური რეაქციის გამარჯვება და ლეკთა თავისი ძველებურადვე განახლება.

სამთამადნო წარმოების გაჩენა. 1774 წელს ერეკლემ სამთამადნო მრეწველობის საქმეს საფუძველი ჩაუყარა. მეფემ იცოდა, რომ ძველ დროს საქართველოში მადნების დამუშავება სწარმოებდა. ერეკლემ მტკიცედ განიზრახა ამ საქმის განახლება. საქართველოში მადნის ოსტატი მის დროს აღარავინ იყო და მეფეც დიდხანს ცდილობდა სხვა ქვეყნებიდან მოეყვანა მადნის საქმის მცოდნენი. ბოლოს მან მოახერხა ოსმალეთიდან ბერძენი მოხელეების გადმოზირება. პირველად მცირე ჯგუფი მოვიდა. ერეკლემ მათ მეტად ხელსაყრელი პირობები დაუდვა. წამოწყებას მეტად კარგი პირი უჩანდა. ახტალის ვერცხლის საბადოებს გარდა ბერძენ მადანჩებმა ჩქარა სპილენძის საბადოებიც იპოვეს. საქმის შესახებ თანამომძიებებს შეატყობინეს და ბერძნებიც მრავლად გადმოვიდნენ. გიუმისხანედან. ცხოველი მუშაობა გაჩაღდა. პირველად ახტალის ზავოდი გაიხსნა, შემდეგ ალავერდის და შამბლულის სპილენძის ზავოდები. საქმე იმთავითვე კარგად წავიდა. ახტალის ზავოდს ზოგიერთ წელიწადში 90 ფუთამდე წმინდა ვერცხლი შემოჰქონდა (თითო ლიტრა ვერცხლს 46 მისხალი ოქრო ახლდა). სპილენძის ზავოდები წლიურად საშუალოდ 10 ათას ფუთ სპილენძს იძლეოდნენ.

ასე რომ ამ მადნებით ერეკლემ სამეფო შემოსავალი შესამჩნევად გააძლია. ეკონომიური შესაძლებლობა მეფემ სათანადოდ გამოიყენა. საჩუქრებით, „ჯამაგირით“ ერეკლემ ლეკთა ბელადები მრავლად გაიერთგულა, ლეკთა რაზმებიც დაიჭირავა (სხვები კიდეც მორიგე ლაშქრის შემწეობით ალაგმა) და ქვეყანას მშვიდობა მოუპოვა.

ერეკლეს საბარეო პოლიტიკა XVIII საუკუნის 80-ან წლებში

XVIII საუკუნის 80-ან წლებში ახლო აღმოსავლეთში საერთაშორისო მდგომარეობა გართულდა. ერან-ოსმალეთის შორის დამოკიდებულობა გამწვავდა (1776 წ.). ორივე მხარე საომრად ემზადებოდა. ოსმალეთი აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში მომხრეებს ეძებდა. ერეკლე ქართლ-კახეთის ფორმალურ გათავისუფლებას ერანის ბატონობისაგან დიდი ხანია დაეინებით ცდილობდა, მაგრამ საამისო შემთხვევა მას აქამდის არ

ექლერადა. ამას გარდა მეფე განსაკუთრებით უნდობლად უყურებდა ებ-
ლა ქერიმ ხანს. ერანის ვეჟილი თავისთან დიდის პატივით ინახავდა ქარ-
თლის ტახტის მამიებელს და რეაქციონერ თავადების იმედს ალექსანდრე
ბაქარის-ძეს. უკანასკნელი ტახტის შოვნაში ქერიმ-ხანისაგან დახმარებას
იხოვდა, სამაგიეროდ ერანისადმი ქართლის ძველებურად დამორჩი-
ლებას ჰპირდებოდა.

ესლა ოსმალეთთან ომის მოლოდინში ქართლ-კახეთის მეფის პოზი-
ცია ქერიმ-ხანისათვის მეტად ძვირფასი იყო. და ერანის ვეჟილიც დაუ-
ტკბა ერეკლეს, დიდი საჩუქრები გამოუგზავნა და „წყალობა-სიყვარუ-
ლის სიტყვა“ შემოუთავლა (24 ივლისს 1777 წ.). ამანედ უწინ (მარტში)
ქართლ-კახეთის მეფეს ძვირფასი საჩუქრები და წყალობა-სიყვარუ-
ლის სიტყვები ხონთქრიდანაც მოუვიდა. ერეკლემ საქმის ვითარება
შეაფასა და ოსმალეთისათვის მხარის დაჭერა გადაწყვიტა. ამის სასარ-
გებლო მოსაზრება შემდეგი იყო: ამ ომში ქართლ-კახეთი ოსმალეთის
მოკავშირე იქნებოდა. ერეკლეს იმედი ჰქონდა, რომ ოსმალეთი
ერანს დაამარცხებდა. ერან-ოსმალეთს შორის მომავალ საზავო ხელ-
შეკრულებაში შეტანილი იქნებოდა ცალკე მუხლი, რომელშიაც ერანი
სამუდამოდ უარს იტყოდა ქართლ-კახეთზე. ამავ დროს ერეკლე ამ
ომით ისარგებლებდა და ამიერ-კავკასიის სახანოებზე თავის მფლობე-
ლობას კიდევ უფრო გააძლიერებდა. მოკლედ, ერეკლე შეეცადა
ოსმალეთის დახმარებით მოეპოვებოდა ის, რის
მოპოვებასაც რუსეთის შემოჭრებით არა ერთგზის
უნაყოფოდ ცდილობდა.

1778 წელს მაისის ოცდასამს ერეკლეს ოსმალეთის ხვანთქრისაგან
კვლავ ძვირფასი საჩუქრები და ელჩი მოუვიდა. შეთანხმება მოხდა. ამი-
ერიდან ქართლ-კახეთი ოსმალეთის მოკავშირედ ითვლებოდა.

ერეკლეს მოლოდინი არ გამართლდა. ერან-ოსმალეთს შორის ომი არ
მოხდა. ერეკლეს და ქერიმ-ხანს შორის ურთიერთობა კი მეტად გამწვავ-
და. მაგრამ ამ ხანებში (10 მარტს 1779 წელს) ქერიმ ხანი გარდაიცვა-
ლა, ერანი ისევ ანარქიამ მოიცო და ერან-საქართველოს ურთიერთო-
ბის საკითხის სიმწვავე კარგა ხნით განელდა.

ქართლ-კახეთის ფეოდალური საზოგადოების მოწინავე ნაწილს კარ-
გად ესმოდა, რომ სამშობლოს თავისუფლების უზრუნველყოფა მხო-
ლოდ საგარეო ხასიათის წარმატებისაგან არ იყო დამოკიდებული. კარ-
გად ესმოდათ, რომ თვით ამ წარმატებათა სიმტკიცის საფუძველი ქვე-
ყნის შინაგანი განვითარება უნდა ყოფილიყო. ამიტომაც იყო, რომ ერე-
კლე აგრე დიდს ყურადღებას აქცევდა სახელმწიფოს სოციალ-ეკონო-
მიურს, პოლიტიკურს თუ კულტურულ საკითხებს.

სამართველოს განვითარების ახალ გზაზედ გამოსვლისათვის ბრძოლა.

უკვე XVIII საუკუნის შუა წლებიდან ქვეყანამ განახლება იწყო. თუ-
მცა აღნიშნულ მოვლენას დიდად აფერხებდნენ საშინაო და საგარეო
ხასიათის სიძნელენი, მაგრამ ქართველი ხალხი მისი პროგრესული ნა-

წილის მეთაურობით ამ სიძნელეებს მხნედ ებრძოდა და ქვეყნის აღდგენა-განახლება სულ უფროდაუფრო შესამჩნევი ხდებოდა.

საქარხნო-საფაბრიკო წარმოების დანერგვის ცდები. არაჩვეულებრივ მრავალმხრივი იყო ერეკლეს სახელმწიფო მოღვაწეობა. სოციალური ღონისძიებების გვერდით მეფე არა ნაკლებად ზრუნავდა ქვეყნის ეკონომიურ წარმატებაზე. აქ ერეკლეს მოღვაწეობაში სრულიად ახალი რამ ჩანდა. მეფე ხელს უწყობდა არა მარტო სოფლის მეურნეობის განვითარებას, ამაზედ საქართველოს ფეოდალები ძველადც ზრუნავდნენ, არამედ მიზნად ისახავდა საქართველოში წარმოების განვითარებას. ერეკლე ერთის მხრით ხელს უწყობდა აქამდის არსებულ წარმოებათა გაუმჯობესებას და ამავე დროს წარმოებათა ახალი სახეების დანერგვას დაჟინებით ცდილობდა. მეფე ცდილობდა სხვადასხვა წარმოებათა ოსტატების შოვნას და ოსტატთა კადრების აღგილობრივ შექმნას. ცდილობდა დეარსებია მაუდიისა და მინაბროლის და სარკის წარმოების ქარხნები, გაეჩაღებია შაქრის წარმოება, ცდილობდა მოეზიდა უცხოეთიდან კაპიტალისტ-წამომწყებნი. მეფის ასეთი საქმიანობის შედეგი იყო სამთამადნო წარმოების გაჩაღება, სამხედრო წარმოების გაუმჯობესება. ასევე გაუმჯობესებულ იქნა ერეკლეს ინიციატივით ფულის მოჭრის ტექნიკა და სტამბის საქმე.

ვაჭრობის საქმე. წარმოების დანერგვა-გაცხოველებაზე ზრუნვასთან ერთად ერეკლე ხელს უწყობდა ვაჭრობის განვითარებას. მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში ლეკობა დიდად აფერხებდა ვაჭრობის საქმეს. ლეკობასთან განუწყვეტელი ბრძოლით, გზების დაცვით ხელისუფლება ამ დაბრკოლების შენელებას ცდილობდა. მაგრამ ვაჭრობას ამ დროს შარტო ლეკობა როდი აფერხებდა. ხშირად „ლეკობას“ არც ზოგიერთი თავადი თავილობდა. ფეოდალების მხრით ვაჭრების მიმძღავრება-შეურაცხყოფა ხომ ჩვეულებრივი ამბავი იყო. თავნება თავადების დატუქსვით, მკაცრი კანონიერებით ერეკლე ცდილობდა ვაჭრობისათვის ნორმალური პირობები შეექმნა, მისი განვითარებისათვის ხელი შეეწყო. ვაჭრობისათვის ხელის შეწყობას ემსახურებოდა აგრეთვე საბაჟო ტარიფების გადასინჯვა-მოწესრიგება.

ღარიღის საქარავნო გზის განახლება. საქარავნო ვაჭრობა გვიანფეოდალურ ხანაში საქართველოს უმთავრესად ერანისა და ოსმალეთის ქვეყნებთან ჰქონდა. ამავე ქვეყნებზე გამოვლით შემოდისოდა ჩვენში უფრო შორეული საქონელიც, მაგ., ინდოური, ევროპული. ჩრდილოეთისაკენ სავაჭრო გზები დიდხანია დაყრუბებული იყო. ამათგან ენლა მხოლოდ ერთი მოქმედებდა—კასპიის ზღვის სანაპიროთი (დარუბანდის გზა). მე-18 საუკუნის შუაზედ რუსეთ-საქართველოს ვაჭრობაში ღირსშესანიშნავი ამბავი მოხდა. მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში დაყრუბებული „ოსეთის“ სავაჭრო გზა აღდგა. ამიერიდან საქართველო იმიერ-კავკასიას და რუსეთს უმოკლესი საქარავნო გზით დაუ-

კავშირდა და თბილისი თანდათან ამ გზით მოსული საქონლის მთავარ პუნქტად იქცა. საქარავნო ვაჭრობის გახსნასთან დაკავშირებით „ოსეთის გზის“ მნიშვნელობა განსაკუთრებით გაიზარდა. არაგვის ხეობაც გამოყოცხლდა. დიდხნის წინ დაყრუებული ეინვეანის მაგივრად ანანური წარმოიქმნა. „ოსეთის გზას“ ჩქარა სახელი შეეცვალა და მისი ახალ შინაარსის შესაფერისი „რუსეთის გზა“ ეწოდა. რუსეთის გზით ეს ახალი საქარავნო ვაჭრობა ჯერ სუსტი იყო. ის ევრც მთელი მე-18 საუკუნის სიგრძეზე გაუსწორდა ძველს საქარავნო გზებს. მაგრამ აქ დამახასიათებელი ის იყო, რომ ჩრდილოეთთან ვაჭრობა სულ უფროდაუფრო იზრდებოდა. უკვე მე-18 საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ყიზლარ-მოზდოკ-ასტრახანი თბილისის სავაჭრო ამხანაგობათა ჩვეულებრივი სარბიელი იყო.

„ოსეთის გზას“ გვიანფეოდალურ ხანაში პოლიტიკური მნიშვნელობა არასოდეს დაუკარგავს. საქარავნო მიმოსვლის აღდგენამ კი ამ გზის მნიშვნელობა საქართველოსათვის კიდევ უფრო გაზარდა. ამით საქართველო ევროპის ეკონომიკურ სფეროს უშუალოდ დაუკავშირდა. ამით საქართველოს წინაშე დაცემის გზაზე მდგომი ერან-ოსმალეთისათვის ზურგის შექცევისა და მოზარდ ევროპასთან (რუსეთთან) უშუალოდ დაახლოვების შესაძლებლობა აღმოჩნდა. მე-18 საუკუნის 70-ანი წლებში რუსეთის ლაშქარი პირველად ამ გზით შემოვიდა საქართველოში. ამიერიდან „რუსეთის გზა“ საქართველოსათვის სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობისა შეიქმნა.

ქალაქის ცხოვრების მოწესრიგების ცდები. ვაჭრობა-ხელოსნობისათვის ხელის შეწყობის მიზნით ერეკლემ სათანადო ყურადღება მიაქცია მოქალაქე ვაჭარ-ხელოსანთა უფლებრივ მდგომარეობას. 1770 წელს მეფემ საბოლოოდ დააკანონა საკუთრების ქალაქური წესი, რითაც ფეოდალური ურთიერთობის ქალაქიდან განდევნის გზით დიდმნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგა. ამიერიდან უშვილოდ გარდაცვალებული მოქალაქის ქონება ბატონს (მეფეს) კი არ მიჰქონდა, არამედ ამ მოქალაქის თუნდაც შორეულ მემკვიდრეს.

ამავე დროს ერეკლე ქალაქის ადმინისტრაციულ მოწესრიგებას ცდილობდა. მის დროს მტკიცედ განსაზღვრულ იქნა მოურავის, მელიქ-მამასახლისის, ქედხუდების და ჰამქრების უფლება-მოვალეობანი.

ასეთი დაუტხრომელი მოღვაწეობის შედეგად ქართლ-კახეთის სახელმწიფო შემოსავალი მე-18 საუკუნის 80-ან წლებში წინა ათწლეულებთან შედარებით შესამჩნევად გაიზარდა. ამ დროს ის უკვე 400.000 მანეთს აღწევდა.

პოლიტიკური რეფორმების ხაკითხი. განსაკუთრებით სიძნელეს ერეკლეს წინაშე ქვეყნის პოლიტიკური წყობილების გარდაქმნა წარმოადგენდა. შეუღრეკელი ბრძოლით მეფემ გააერთიანა ქართლ-კახეთი, გააუქმა საერისთაო-სახანოები, დაიმორჩილა თავნება თავადები, ფეოდალური მონელებით შეცვალა ნახევრად-ხელმწიფეები, მაგრამ ქვეყნის პოლი-

ტიკურ გარდაქმნამდის ჯერ კიდევ შორს იყო. საქართველოს სინამდვილე ასეთ გარდაქმნას ძლიერ აფერხებდა. ერეკლეს მოურაეები იგივე ფეოდალური მოხელეები იყვნენ თავიანთ სახელოების საშვილიშვილოდ დაუფლებიან და იქ გახელმწიფების ტენდენციებით. მიუხედავად ამისა ქვეყანაში თანდათან მწიფდებოდა აზრი პოლიტიკური წყობილების რეფორმის საჭიროების შესახებ და პრაქტიკაშიც საამისო ღონისძიებებიც თანდათან გზას იკვლევდა, მე-18 საუკუნის 80-ანი წლებისათვის ამ მხრით მაინც შესაძინევი წარმატება ჩანდა. სახელმწიფოს მმართველობა სხვადასხვა ცენტრალიზებულ დარგებად იყო დაყოფილი: საგარეო საქმეთა, სახელმწიფო შემოსავლისა და სამხედრო საქმეებისა. ასევე ახალი იყო მსაჯულთ შეკრებულობის ინსტიტუტი, ერეკლემ რომ შემოიღო 1778 წელს: ამიერიდან „ყოველი არზა და საჩივარი მღიანბნებებთან მივიდეს“.

როგორც მეფე, ერეკლე თვითმპყრობელი იყო. ის შეუზღუდველი უფლებით სარგებლობდა. მიუხედავად ამისა მის დროს საბჭოს („დივანს“) უადრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ერეკლე არც ერთ დიდმნიშვნელოვან სახელმწიფო საქმეს ამ საბჭოს დაუკითხავად არ გადაწყვეტდა. საბჭო ორგვარი იყო დიდი და მცირე. პირველში შედიოდნენ მეფის შვილები, კათალიკოზი, და სხვა საეკლესიო და საერო დიდბატონები. აქვე მონაწილეობდნენ სამეფო დიდმოხელენიც. მცირე საბჭო მეფის მიერ შერჩეულ პირთაგან შედგებოდა. ასეთები იყვნენ მისი ერთგული მრჩეველ-თანამშრომელნი. საქმის ხასიათისა და მნიშვნელობის მიხედვით მეფე ზოგ მათგანს დიდ საბჭოში განიხილავდა, ზოგს კიდევ თავის უახლოეს თანაგამზრახებთან ერთად შეიმუშავებდა.

განათლების საქმე. ერეკლეს მრავალმხრივ მოღვაწეობაში განათლების საკითხს სათანადო ადგილი ეჭირა. უკვე მე-18 საუკუნის 50-ან წლებშივე განახლდა ეახტანგის გადასახლებისა და ოსმალთა-ყოზილბაშობის შედეგად შეფერხებულ-შეწყვეტილი კულტურული მუშაობა. 1749 წელს თბილისის სტამბა კვლავ ამუშავდა. შემდეგ ამ საქმეში მნიშვნელოვანი გაუმჯობესება იქნა შეტანილი. ასე რომ მე-18 საუკუნის ოთხმოციან წლებში ამ სტამბიდან გამოსულ წიგნების რიცხვი 10 ათასს სჭარბობდა. მაგრამ ერეკლეს ნოვატორობა სხვა იყო. ძველ საქართველოში სკოლები კერძონი იყვნენ და სახელმწიფო მათზე სპეციალურად არ ზრუნავდა. ერეკლეს დროდან კი საქართველოში სახელმწიფო სკოლა შემოვიდა. 1756 წელს თბილისში ფილოსოფიის სემინარია დაარსდა, ხოლო 1782 წელს მეორე ასეთივე სემინარია თელავშიც გაიხსნა. ამ სასწავლებელთა გეგმა რუსული სათანადო ტიპის სასწავლებლებიდან იყო ნასესხები. თბილისისა და თელავის სემინარიებს რექტორები განაგებდნენ. მათ „ჯამაჯირი“ ხაზინიდან ეძლეოდათ.

აღნიშნული სასწავლებლებიდან მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში მწიგნობართა მთელი წყება გამოვიდა, რომლებიც სახელმწიფო ცხოვრების სხვადასხვა დარგში ნაყოფიერად მოღვაწეობდნენ.

განათლების საქმის მთავარი ხელმძღვანელი ერეკლეს დროს ანტონ კათალიკოზი იყო. ანტონი თავისი დროისათვის დიდად განათლებული პირი იყო, დიდი ნიჭითა და ენერგიით დაჯილდოვებული. ამავე დროს ის აქტიური პოლიტიკური მოღვაწეც იყო და ერეკლეს უახლოესი თანამშრომელი.

ამრიგად, განათლების საქმე ერეკლეს დროს მტკიცე სახელმწიფოებრივ საფუძველზე დადგა.

ახალი ქართული კულტურის გზები. კულტურა-განათლებას აღნიშნულ დროს მეორე თავისებურებაც ახასიათებდა. მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრიდანვე საქართველოში კათოლიკე მისიონერთა გავლენის მეტოქედ რუსული გავლენა გამოვიდა. უკანასკნელი სულ უფროდაუფრო ძლიერდებოდა და მე-18 საუკუნის 80-იანი წლებიდან უკვე უსაცილოდ პირველობდა. ამავე ხანებში ქართული კულტურა თანდათან სცილდებოდა აღმოსავლურ-მავპანდიანური კულტურის წყაროებს. ამისდა კვალად თანდათან გაიჩვენა ახალი ქართული კულტურის მიმართულებაც: რუსეთის მეშვეობით ევროპისაკენ.

როგორც ვხედავთ, ერეკლეს დროს სახელმწიფოს საშინაო საკითხები: ეკონომიური, სოციალური, პოლიტიკური თუ კულტურული, — ყველა მოწესრიგებას მოითხოვდა, ყველა გადაწყვეტას ელოდა. მათი ახლებურად გადაწყვეტა მრავალ სიძნელეს ხდებოდა და ყველაფერი იმისგან იყო დამოკიდებული, თუ ქვეყნის შინაგანი განვითარება როგორ სწრაფად წავიდოდა. ასეთი განვითარებისათვის კი ხელსაყრელ საგარეო პირობებს უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა.

უცხო ქვეყნებიდან მოახალშენეთა გადმოსახლების ცდები. თავის პოლიტიკურ მოღვაწეობაში ერეკლე-მოახალშენეთა ქართლ-კახეთში მოზიდვის საკითხს უდიდეს ყურადღებას აქცევდა. საქართველოს შემეცირებული მოსახლეობის ხელოვნურად გაზრდა მეფეს აუცილებლად მიაჩნდა. ადერბაიჯანიდან, ანატოლიიდან, ერევნისა თუ განჯა-ყარაბაღის საზანოებიდან ერეკლე ქრისტიან მოახალშენეთა მოზიდვას ცდილობდა.

მაგრამ გადმოსახლების მსურველებს მეფე მხოლოდ ერთ-ოსმალეთში როდი ეძებდა. ამ მიზნით ეს იმიერ-კავკასიას დიდი ხანია ზეერავდა. 1778 წელს, როცა რუსეთი იმიერ-კავკასიას საბოლოოდ ეუფლებოდა, ყაბარდოში დიდი უკმაყოფილება იყო. ამ დროს ერეკლეს აგენტები ყაბარდოელებს საქართველოში გადმოსახლებისაკენ მოუწოდებდნენ. ერეკლე მათ სურამ-ქვიშხეთის მიდამოებში დასახლებას პირდებოდა. ყაბარდოს ერთერთი მთავარი თავისი ხალხით მზად იყო კიდევ წამოსასვლელად, რომ რუსთა ჯარის სარდლობამ ერეკლეს აგენტები დააპატიმრა. ხოლო ყაბარდოელთა ასეთი განზრახვის წინააღმდეგ სასტიკი ზომები მიიღო. ყაბარდოელთა საქართველოში გადმოსახლების ცდა ამის შედეგაც განმეორდა. 1780 წელს 800 კომლი კაცი მოზღოვიდან უკან დააბრუნეს. ცოტა ხნის შემდეგ ასეთივე ბედი ეწია 500 კომლ ყაბარ-

დოელს. ერეკლეს მიერ მათ გადმოსაცვანად დარიელში გაგზავნილი სამხედრო რაზმი ხელცარიელი დაბრუნდა. რუსეთის მიერ იმიერ-კავკასიის დაპყრობას საქართველოსათვის სხვა უარყოფითი შედეგაც მოჰყვა. ამიერიდან რუსეთის ხელისუფლება იმიერ-კავკასიელებს ქართველთა ლაშქარში დაქირავების ნებას არ აძლევდა. ასე რომ ერეკლე „მფარველი“ რუსეთის მიერ მოაკლდა იმ საშუალებას, რომლითაც ის მე-18 საუკუნის მესამე მეოთხედში ყიზილბაშების თუ ლეკების სამიშ მეშოსელებს წარმატებით იგერიებდა.

მრეკლეს პოლიტიკური აქტივობა ამიერ-კავკასიაში.

ერეკლე და ყუბა-ხანი. ოსმალეთთან კეთილმეზობლობის დამყარება ერეკლეს საშუალებას აძლევდა აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში უფრო აქტიურად, ვიდრე აქამდის, გამოსულიყო. საამისო დროც იყო. მოხუცი ქერიმ-ხანი სწეულობდა და ერანი ახალი ანარქიის მოლოდინში იყო. აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში ერეკლეს მთავარი მეტოქე ყუბა-დარუბანდელი ფათალი-ხანი იყო. უკანასკნელს ფართე დაპყრობითი გეგმები ჰქონდა. ერანის ყაენობასაც კი აპირებდა. ხერხიანი პოლიტიკური მოღვაწე იყო და საკმაოდ ძლიერი მფლობელი. ამიერ-კავკასიისა და აღერბაიჯანის ხანებს შორის მომხრეებიც მრავლად ჰყავდა. ზოგი კიდევ მას ემორჩილებოდა. ერეკლე ფათალი-ხანის განზრახვებს წინ ელობეზოდა. ქართლ-კახეთის მეფეს განჯა-ერევანი მოხარკეობაში ჰყავდა, ხოლო შაქისა და ყარაბაღის ხანებს ფათალი-ხანის წინააღმდეგ ბრძოლაში ერეკლე ენერგიულად მხარს უჭერდა. ფათალი-ხანიც კარგად ხედავდა, რომ მისი უმთავრესი მტერი ერეკლე იყო და თავის მხრით მეფის წინააღმდეგ ოსტატურად საქმიანობდა. განჯისა და ერევნის ხანებს აჯანყებისაკენ მოუწოდებდა, ქრისტიანი ერეკლეს წინააღმდეგ მაჰმადიანი სახანოების და ლეკების გაერთიანებას ცდილობდა და ყველას ერთად საქართველოს მოსათხრელად სალაშქროდ ეპატიყდებოდა. ერეკლე ფხიზლობდა და საპასუხო ზომებით ობობა მტრის ქსელს ოსტატურად არღვევდა.

ერევნის სახანო. 1778 წელს ერევნელი ჰუსეინ-ხანის საქციელი ერეკლეს საეჭვოდ ერევნა. 27 სექტემბერს მეფემ ჯარი შემოიყარა და ერევნისაკენ წავიდა. ჰუსეინ ალი-ხანმა ერევანი დახიზნა და თითონაც ციხეში ჩაკეტა. მეფემ მირზა მისაილი და სულხან მდივანი მიუგზავნა ხანს და ბრძანება შეუთვალა. ხანი დამორჩილდა. 40000 მანეთი ხარკი გამოგზავნა და მეფის სხვა ბრძანებაც გაათავა. ერეკლე უკუიქცა.

განჯის სახანო. ამასობაში (10 მარტს 1779 წელს) ქერიმ-ხანი გარდაიცვალა. ერანში ანარქია დაიწყო. ხანები ერთი მეორეს დაერივნენ. ყაენობის მაძიებლები წამოიშალნენ. აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაშიც

შფოთიანი ხანა დადგა. ფათალი-ხანსა და ერეკლეს შორის მტრობა კიდევ უფრო გამწვავდა. ჩქარა განჯელ მაჰმად-ხანს ერეკლეს ურჩობა დაეტყო. ერევნის ხანიც კვლავ განდგომას აპირებდა. ყველა ამაში ფათალი-ხანის ხელი ჩანდა.

ერეკლე და იბრეიმ-ხანი. ყუბა-დარუბანდის ხანს და მის მომხრეებს ერეკლემ ყარაბაღელ იბრეიმ-ხანთან კავშირი დაუპირისპირა. ქართლ-კახეთის მეფემ და ყარაბაღის ხანმა განჯა დაიპყრეს. დატყვევებულნი განჯის ხანი ერეკლემ მოკავშირეს მიაბარა. ამიერიდან იბრეიმ-ხანისა და ერეკლეს მოხელეები განჯის სახანოს საზიაროდ მართავდნენ. ამის უწინარეს ფათალი-ხანმა იბრეიმ-ხანს თავისი მოკავშირე ბაქოს ხანი მიუგზავნა და ერეკლეს წინააღმდეგ კავშირი შესთავაზა. ყარაბაღის ხანმა ისეთი კავშირი არ ისურვა, ხოლო ამ საქმის მოსაშუალებ ბაქოს ხანი შეიპყრო და თავისთან პატიმრად დაიჭირა.

ერევანს ლაშქრობა. რაკი განჯის საქმეებისაგან მიიცალა, ერეკლემ, ისევ ერევანს მიჰმართა. ერევენელი ჰუსეინ ალი-ხანი აჯანყებულყო. ხარკის გადახდაზე უარს აცხადებდა. 29 აგვისტოს 1779 წელს ერეკლე 8 ათასი კაცით ერევნისაკენ წავიდა და 7 სექტემბერს ერევნის ციხეს შემოადგა. ქართლ-კახეთის მეფეს მოკავშირე იბრეიმ-ხანისაგან განჯა-ყარაბაღის ლაშქარიც მოუვიდა, ქართველებმა ერევნის სახანო მოარბიეს. შეზობელ ბაიბაზეთის საფაშოშიც გადავიდნენ. იქ ერევნის სახანოდან გაქცეული ელები იდგნენ. ერევანთან მდგომ მეფეს „სიყვარულისა“ და „პატივისცემის“ ნიშნად ელჩები მოუვიდნენ ახლობელ სახანო-საფაშოებიდან. ამასობაში ერევნის მეციხოვნეებთან მწვავე ბრძოლები გრძელდებოდა. შევიწროვებული ხანი მორჩილებას აცხადებდა და შეცოდების პატივებს ითხოვდა. ერეკლე აჯანყებულის შემორიგებას არ აპირებდა. მას ერევნის საკუთრად დაპყრობა გადაეწყვიტა. სწორედ ამ დროს ტფილისიდან მეფეს მეტად საშიში ცნობები მიუვიდა ქართლში არეულობის შესახებ და ისიც იძულებული გახდა ერევნის საქმის საბოლოოდ გადაწყვეტა სხვა დროისათვის გადაედო. ერევნის ხანი გადარჩა. მან ერეკლეს ერთგულების ფიცი მიიღო და 40000 მან. ყოველწლიური ხარკი იკისრა. მაინც ამიერიდან ერეკლემ ერევანში საქმეების მეთვალყურედ თავის მაგიერი კაციც დატოვა — იოანე მუხრანბატონი. ამავე დროს მეფემ ერევნის სახანოდან მრავლად გადმოიყვანა სომხები, რომლებიც ჯერ ყარაიას, ხოლო შემდეგ ტფილისს, გორს, თელავს, სიღნაღს დაასახლა.

უთანხმოება ერეკლესა და სოლომონს შორის. ქართლისა და იმერეთის რეაქციონერები დიდად ეცადნენ 1773 წელს დადებული კავშირი ერეკლე-სოლომონს შორის დაერღვიათ. მოლაღატე თავადებს ამ საქმეში ახალციხის ფაშა და ლიხთიქითის მთავრებიც შეელოდნენ. ყველანი ერთად მეფეებს შორის უნდობლობას მოხერხებულად სთესდნენ და შათ თანხმობას ძირს უთხრიდნენ. მოლაღატეებმა მიზანს მიაღწიეს. მეფეებს ჯერ სამღურავი შემოერიათ, ამას უნდობლობა მოჰყვა და ჩქარა ურთიერთის წინააღმდეგ მტრობაც იწყეს. თანდათან ტფილისისა და ქუ-

თაისის სამეფო კარი სოლომონისა თუ ერეკლეს წინააღმდეგ გამდგარ. აჯანყებულ თავადების თავშესაფარად იქცა. მეფეებს შორის ურთიერთობა განსაკუთრებით გამწვავდა მას შემდეგ, რაც ოსმალეთსა და ერეკლეს შორის თანხმობა დამყარდა. სოლომონ მეფე ოსმალეთის მიმართ შეურიგებელი იყო: აგრესორი ლიხთიქითის დამონების განზრახვას თავს არ ანებებდა.

1778 წელს ერეკლეს შემოეფარა მამის წინააღმდეგ აჯანყებული იმერეთის ტახტის მემკვიდრე ალექსანდრე სოლომონისძე თავისი მომხრეებით. თავისი მხრით სოლომონმა შეიფარა აჯანყებული ქსნის ერისთავის შვილი ელიზბარი. სოლომონის კარზედვე ეპოვა ბინა ქართლიდან განდევნილ ზაქარია გაბაშვილს თავისი შვილებით. ამის შემდეგ მეფეებს შორის დამოკიდებულობა კიდევ უფრო გამწვავდა.

1779 წელს აგვისტოში სოლომონმა მასთან შეხიზნული ქართლელი ემიგრანტი პოეტი ბესარიონ გაბაშვილი შირაზს ქერიმ-ხანთან გაგზავნა. ბესარიონს დავალებული ჰქონდა შირაზიდან ქართლის ტახტის მაძიებელის ალექსანდრე ბაქარისძის მოყვანა. სოლომონს გადაეწყვიტა მხარი დაეჭირა ალექსანდრესათვის ერეკლეს წინააღმდეგ. ამ დროს ქერიმ-ხანი უკვე გარდაცვალებული იყო. ერანში იმედ დაწურული ალექსანდრე სწრაფად წამოვიდა, იმერეთს გაჩნდა და ქართლის აჯანყების თადარიგს შეუდგა.

ქსნის საერისთავოს გაუქმება. „მემკვიდრე ბატონიშვილის“ იმერეთში გამოჩენამ ქართლის თავადებს ჩამორალი იმედები გაუცოცხლა. ზოგი იქვე იმერეთს ეახლა, ზოგი კიდევ მის ქართლში გადმოსვლას ელოდა, რომ აჯანყებულიყო. ამ ხანებში ერეკლეს მოწინააღმდეგეებს ქართლში ძლიერი ქსნის ერისთავის სახლი მიჰმატებოდა. 1778 წელს განდგა გიორგი ქსნის ერისთავი, მეფის ყულარ-ალასი. აჯანყებულ ერისთავს ლეკების დასტები მოეყვანა და მათი შემწეობით ქართლს არბევდა. ერისთავის წინააღმდეგ ერეკლემ გიორგი და ლეონ ბატონიშვილები გაგზავნა. ბატონიშვილებმა დაამარცხეს გიორგი ერისთავი, გამოიყვანეს იგი სიათის ციხიდან და მეფეს მოჰგვარეს. ერეკლემ ერისთავის სახლს ქსანი და ლიახვი ჩამოართვა. ქსანი სამმართველოდ მეფისძე გიორგის მისცა, ხოლო ლიახვი ბატონიშვილს იულონს. გიორგი ყულარალასი მეფემ ტფილისში დაატუსაღა, ხოლო სხვა ერისთავისშვილებს საჩოლ გვერდისძირის სოფლები მისცა. ქსნის საერისთავოს გაუქმებით ერეკლემ კიდევ ერთი მახვილი ჩასცა თავადურ სისტემას. ამით „მარკოზაშვილის დარბაზელებსა“ და ერეკლეს შორის მტრობა კიდევ უფრო გაღრმავდა.

ალექსანდრე ბატონიშვილის გამოჩენამ ერეკლე შეაშფოთა. მეფემ სწრაფად დატოვა ერევანი და ქართლს მოაშურა. ენერგიული ზომების მიღებით, ქართლის თავადებს აჯანყების ხალისი დაუქარგა, მაგრამ მდგომარეობა ამის შემდეგაც მეტად რთული რჩებოდა. ალექსანდრე ბა-

ტონიშვილი ცდას არ აკლებდა და სოლომონის ხელის შეწყობით ქართლის საშოვნად ძალებს იკრებდა.

ბრძოლა ყუბა-ხანის წინააღმდეგ. ამავე დროს აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში საშიში მდგომარეობა შეიქმნა. ქერიმ-ხანის გარდაცვალების უბედ ყუბა-დარუბანდელი, ფათალი-ხანი ენერგიულად ამოქმედდა. უკვე 1779 წელს მან გილანს ილაშქრა. ყუბა-ხანს ფართე გეგმები ჰქონდა. თავრიზ-ადერბაიჯანის დამორჩილება და ყაენის ტახტის შოვნაც კი განეზრახა. მაგრამ აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში გაბატონება ასეთი საქმის წარმატებისათვის აუცილებელი იყო. აქ კი ფათალი-ხანს დიდი მეტოქე ჰყავდა — ერეკლე. ყუბა-ხანმა თავისი მოკავშირე ხანებით და ლეკებით ყარაბაღელი იბრეიმ-ხანის წინააღმდეგ გამოილაშქრა. მის ლაშქარში 15 ათასი მეომარი ითვლებოდა. ფათალი-ხანის განზრახვა იყო: იბრეიმ-ხანის დამარცხებით ერეკლესათვის მოკავშირე ჩამოემორებია, განჯისა და ბაქოს ხანები ტყვეობისაგან გაეთავისუფლებია და აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიის ხანები ყველა ერეკლეს წინააღმდეგ დაერაზმა. მაგრამ მტერმა დაიგვიანა. ამ დროისათვის, ეს იყო 1780 წლის დასაწყისს, ერეკლეს ერევნის საქმე უკვე მოგვარებული ჰქონდა და ქართლის რეაქციონერებიც ენერგიულად დაეტეჯა. ასე რომ მეფემ შეძლო 5000 მეომარი სწრაფად მიეშველებია მოკავშირე იბრეიმ-ხანისათვის. ფათალი-ხანის მეწინავე რაზმი ქართველებმა დაამარცხეს. ამავე დროს ქართველებმა მოისყიდეს მტრის ჯარის ლეკური ნაწილი. ლეკებმა ფათალი-ხანის ლაშქარი მოატოვეს, უკუიქცნენ და შირვან დარუბანდის ქვეყნები ძარცვა-რბევით გაიარეს. ამის შემდეგ ფათალი-ხანი უომრად უკუიქცა. ჩქარა, ამავე წლის აგვისტოში, ყუბა-დარუბანდის ხანმა კვლავ სცადა იბრეიმ-ხანის წინააღმდეგ ლაშქრობა. 11 ათასი მეომარი შემოიყარა, მაგრამ მისი ლაშქრის ლეკური ნაწილი ეხლაც არასაიმედო აღმოჩნდა. ჯამაგირის მიუღებლობის მომიზეზებით ლეკებმა ეხლაც ანაზღიულად მიატოვეს ფათალი-ხანი, უკუიქცნენ და დამქირავებელის ქვეყანა კვლავ დაარბიეს, მაგრამ ფათალი-ხანი არ ცხრებოდა და განაზრახის შესრულებას ამის შემდეგაც ენერგიულად ცდილობდა.

ერეკლეს ერანული გეგმები. სწორედ ამ დროს ერეკლემ ერთხელ კიდევ სცადა აქტიურად ჩარევა ერანის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. 1780 წლის დამდეგს განჯიდან ტფილისში ვილაც საპარსელი მოვიდა — ნასირულა მირზა, რომელმაც თავი შაჰროჰის შვილად გამოაცხადა. ერეკლემ ამ მომენტით სარგებლობა განიზრახა. მან ჩქარა დაარწმუნა მოკავშირე იბრეიმ-ხანი, რომ საქმე საერთოდ დაეწყათ. მთელი ძალებით უნდა ერანს გაელაშქრათ და ეს შაჰზადა ყაენად დაესვათ. ამ მიზნით მეფემ ჯარის შეყრა ბრძანა და კავკასია-ადერბაიჯანის ხანებს ამ საქმეში მონაწილეობის მისაღებად მოუწოდა. ერეკლეს მეტოქეებმა ამაში თავისთვის საფრთხე დაინახეს. ქართლ-კახეთის მეფე, ბუნებრივია, ამ საქმეს თავის გასაძლიერებლად გამოიყენებდა და ამიერ-კავკასიაში საბოლოოდ გაბატონდებოდა. განსაკუთრებით ვერ იხევენება ფათალი-ხანი. ამით სასიამოვნოდ ჩქარა აღმოჩნდა, რომ ეს ტახტის მძიებელი მატყუარა იყო

და არა შაჰზადა. ასეთი „მემკვიდრით“ საქმის დაწყება კი ერეკლეს, რათქმა უნდა, აღარ შეეძლო. ამ მარცხის მიუხედავად ქართლ-კახეთის მეფის გავლენა კავკასია-ადერბაიჯანის სახანოებში მეტად დიდი რჩებოდა და „ნადირშას გაზრდილი“ ერეკლეს აქტიურ ჩარევას ერანის პოლიტიკურ ცხოვრებაში დარწმუნებით ელოდნენ.

პოლიტიკური ვითარება 1781—1782 წლებში. 1781/2 წლებში პოლიტიკური მდგომარეობა ამიერ-კავკასიაში კიდევ უფრო დიქტომა. რუსეთთან მეტოქეობაში ოსმალეთი სულ უფრო და უფრო მეტ ყურადღებას აქცევდა ამიერ-კავკასიის საქმეებს. მას ესლა შავი ზღვის სანაპიროები განსაკუთრებით აინტერესებდა. ამასთან დაკავშირებით ოსმალეთი დასავლეთ-საქართველოში გაბატონებას დაჟინებით ცდილობდა. აღნიშნულ წლებში ოსმალებმა დასავლეთ-საქართველოს ზღვის პირზე რამოდენიმე ახალი ციხე წამოიწყეს. სოლომონ მეფე მხნედ ებრძოდა აგრესორს და მას განაზრახის შესრულების საშუალებას არ აძლევდა. მიიმე ბრძოლაში იმერეთის მეფე მოკავშირეს, ბუნებრივია, ოსმალეთის მეტოქე რუსეთში ჰხედავდა და მას ფოთისა და ბათუმის დაბრუნების საქმეში დახმარებას სთხოვდა. ამავე დროს 1782 წლის აგვისტომდის სოლომონისა და ერეკლეს დამოკიდებულება მტრული რჩებოდა. იმერეთში შეხიზნული ალექსანდრე ბატონიშვილი არ ისვენებდა. ლეკთა ბრბოებით შემოდიოდა და ქართლში აჯანყების გამოწვევას ცდილობდა. 1781 წელს ალექსანდრე ახალციხეს ავიდა და ქართლის დაქერის საქმეში ფაშას დახმარება სთხოვა. მეზობელ საფაშოებსა თუ სახანოებშიც მოციქულები დაგზავნა და ყველას ერეკლეს წინააღმდეგ მოუწოდა. ამ ცდამ ბატონიშვილს უნაყოფოდ ჩაუარა. ოსმალეთის მოკავშირე ერეკლეს წინააღმდეგ ფაშა მას არ დაეხმარა. არც სხვები გამოვიდნენ მის დაძახილზე და ქართლის ტახტის მაძიებელი ისევ სოლომონ მეფესთან დაბრუნდა. ამასობაში რუსეთიდან მასთან მოვიდა ერეკლეს დაუძინებელი მტერი, 1765 წლის შეთქმულების მონაწილე ალექსანდრე ამილახოროვილი. ჩქარა ამის შემდეგ ემიგრანტები ამიერკავკასიასა და დღესტანს წავიდნენ ჯარების საშოვნელად. ალექსანდრეს დახმარებას შეჰპირდნენ ყაბარდოელები, ოსები, შამხალი. 1782 წლის პირველ ოქტომბერს ემიგრანტები უკვე დარუბანდს იყვნენ. ფათალი-ხანისათვის ქართლის ტახტის მაძიებელი მეტად ძვირფასი სტუმარი იყო. ერეკლეს დასამარცხებლად ამაზედ უკეთეს შემთხვევას ის ვერ იპოვიდა. დარუხანდის ხანის მხარის დაქერით ემიგრანტებმა საქართველოში ლაშქრობის მოხალისეთა დიდი რაოდენობა იშოვეს. ამას გარდა მათ იმედი ჰქონდათ, რომ ლაშქრის მიახლოებისას ქართლი ერეკლეს წინააღმდეგ აჯანყდებოდა. სოლომონიც გამოილაშქრებდა და კარ-ბელაქანიც კახეთს დაეცემოდა. ასეთს პირობებში ემიგრანტებს ეჭვი არ ეპარებოდა, რომ ქართლს ადვილად იშოვნდნენ.

ღუონ ბატონიშვილის გარდაცვალება. სწორედ ამ გართულებულს ჟამს მოხუც ერეკლეს დიდი მარცხი მოუვიდა. 1781 წლის თებერვლის 12, ვეჯინში, ივანე აბაშიძის სახლში უეცრად გარდაიცვალა ლევან ბატონ-

ნიშვილი, მამის ღირსი მხედარი და პოლიტიკური მოღვაწე. უკანასკნელ წლებში ლეონი სამეფოს დაცვის საქმეს ხელმძღვანელობდა. მისთვისვე ჩაებარებია ერეკლეს მორიგე ლაშქრის მეთაურობაც. ლეონ ბატონიშვილის დაღუპვა აუნაზღაურებელი დანაკლისი იყო ერეკლესა და მის ერთგულ თანამოღვაწეთა მცირე ჯგუფისათვის.

რუსეთ-ოსმალეთის მებრძოლობა XVIII საუკუნეში.

მე-18 საუკუნის მთელს სივრცეზე რუსეთსა და ოსმალეთს შორის შეუწყობილი ბრძოლა სწარმოებდა. რუსეთი შავიზღვის სანაპიროებისკენ მიჰყვებოდა. ორი აგრესორი ურთიერთს იმიერ-კავკასიის და ყირიმს ეცილებოდნენ. 1739 წლის ბელგრადის ზავით დიდი და მცირე ყაბარდო როგორც ოსმალეთის, ისე რუსეთისგანაც დამოუკიდებელ ქვეყნად იქნა ცნობილი, ხოლო ყირიმი ოსმალეთის ხელშეწყობის ქვეშ დარჩა. თითოეული მეტოქე ამის შემდეგ მომავალი შეტაკების მოლოდინში თავის პოზიციებს ამაგრებდა. თავისი პოლიტიკური მომხრეების გასამრავლებლად ოსმალებმა მაჰმადიანობის ინტენსიური პროპაგანდა გააჩაღეს იმიერ-კავკასიის ხალხებში. თავის მხრით რუსეთი ქრისტიანობის გავრცელებით უპასუხებდა. 1750 წელს ამ მიზნით დაარსდა ეგრეთ წოდებული „ოსეთის კომისია“. ეს „კომისია“ ოსებს შორის ქრისტიანობას ავრცელებდა, კომისიის „მუშაკები უმთავრესად ქართველი მღვდელმთრეები იყვნენ.

1763 წელს რუსეთის მფლობელობა კასპიის ზღვის ჩრდილო-დასავლეთ სანაპიროებს დიდად გამოსცდა. ამ წელს მდინარე თურჯუე მცირე ყაბარდოს განაპირას ციხე მოზდოკი ააშენეს და ყიზლარიდან მოზდოკამდის ციხე-სიმაგრეთა მთელი წყება ააგეს („მოზდოკის ლინია“). 1771 წელს რუსეთის მთავრობამ ისარგებლა ოსმალეთთან ომით (1768—1774 წ.) და ყაბარდო დაიპყრო. 1774 წლის ქუჩუკ-კაინარჯის ზავით ოსმალეთმა ყაბარდო რუსეთის სამფლობელოდ იცნო. ამავე ზავის პირობებით ყირიმი ოსმალთა ბატონობისაგან განთავისუფლდა და „დამოუკიდებელ“ ქვეყნად გამოცხადდა. არც ერთი აგრესორი ამ პირობის კმაყოფილი არ ყოფილა: ოსმალო-მტაკებელს მსხვერპლი კლანჭებიდან გაუფარდა, ხოლო რუს-მტაკებელმა ის ვერ ჩაბლუჯა და მდგომარეობის „გამოსასწორებლად“ ორივე გამალებით ემზადებოდა. რუსეთი ყაბარდოს მსგავსად ყირიმის დაპყრობას ამზადებდა, ოსმალეთი კი ყირიმზეც და ყაბარდოზეც თავისი „უფლებების“ კვლავ აღდგენას აპირებდა. 1775 წლიდან რუსეთის მიერ დაპყრობილი ადგილების მმართველად იმიერ-კავკასიაში გრიგოლ პატომკინი დანიშნა. მისი პროექტით ყიზლარ-მოზდოკის გამაგრებული ხაზი მოზდოკიდან აზოვის ზღვამდის იქმნა გაგრძელებული—(1777—1780 წ.წ.) ამავე დროს მთელს ამ ხაზზე ვოლგის, დონის და ხობიორის ყაზახ-რუსები ჩამოსახლეს. ასე შეიქმნა ეგრედწოდებული „კავკასიის ლინია“. ამით იმპერიალისტურმა

რუსეთმა მთელს იმიერ-კავკასიაში მტკიცედ ფეხი მოიკიდა და შემდგომი მტაცებლობისათვის მოემზადა.

1778 წელს რუსეთ-ოსმალეთის დამოკიდებულება მეტად გართულდა, ოსმალეთმა ყირიმში აჯანყება გამოიწვია რუსეთის მომხრე ხანის წინააღმდეგ, ომი ბეწეზე ეკიდა. მაგრამ რუსთა ჯარმა ყირიმში ოსმალეთის მომხრეები სწრაფად დაამარცხა. ოსმალეთმაც უკან დაიხია, ომის საბაზით არც რუსეთმა ისარგებლა. ამ დროს მისი ყურადღება ერანისაკენ იყო მიპყრობილი.

რუსეთის მთავრობის აგრესიული გეგმები ერანის მიმართ. 1778 წელს რუსეთის მთავრობას უკვე მიეღო გადაწყვეტილება ერანში სავაჭრო კოლონიის შექმნის შესახებ. მცირე ცვლილებებით პეტრეს ერანული გეგმა ცოცხლდებოდა. ქერიმ-ხანი სიკვდილის პირს იყო და ერანში ანარქიის აუცილებელი ჩანდა. ეს კოლონია, ამ პროექტის ავტორთა აზრით, აღმოსავლეთის ვაჭრობის ცენტრი უნდა შექმნილიყო. აქ შემოვიდოდა საქონელი მთელი ერანიდან, ინდოეთიდან თუ სხვა აღმოსავლეთის ქვეყნებიდან. ამ სავაჭრო კოლონიის დაარსებით რუსეთის სავაჭრო ბურჟუაზია აღმოსავლეთში ევროპის სავაჭრო კოლონიების მეტოქეობას ლამობდა.

რუსეთის სამხედრო ფლოტი ვოინოვიჩის ამირბარობით 30 ივლისს 1781 წელს ასტრახადის ყურეში შევიდა. ვოინოვიჩი გადავიდა ერანის სანაპიროზე და ადგილობრივი ხანის „თანხმობით“ ასტრახადის ახლოს ახალ კოლონიას საძირკველი ჩაუყარა. აღნიშნული ადგილი მან ძლიერ გაამაგრა და თავისი მთავრობისაგან ამ ახალს ცაზეზედ რუსეთის დროშის ამართვის უფლება ითხოვა. ნებართვა მიიღო, მაგრამ ამის სისრულეში მოყვანა მას აღარ დასცალდა. ასტრახადის მფლობელმა ალა-მამამ ალა-ხანმა ვოინოვიჩის საქმიანობაში ჩქარა ეჭვი შეიტანა და „რუსეთის სავაჭრო ახალშენის“ დაარსებაში თავისთვის საფრთხე დაინახა. 1782 წელს ხანმა მოახერხა ამ არასასურველი სტუმრების გამოძევება ასტრახადის სანახებიდან. ამრიგად, ეს წამოწყება მარცხით დამთავრდა, მაგრამ რუსეთის მთავრობას ამით კასპის ზღვის ერანული სანაპიროების მიმართ აგრესიულ განზრახვებზე ხელი არ აუღია და ერანში შექმნილი ანარქიით სარგებლობას ის ამის შემდეგაც ამ მიზნით ცდილობდა.

ყირიმისა და იმიერ-კავკასიის დაპყრობა რუსეთის მიერ. ამავე დროს რუსეთის აგრესორებს მოსვენებას უკარგავდა „თავისუფალი“ ყირიმი, რომელსაც საკუთარ ფეხზედ დადგომა განეზრახა. ეკატერინე ხელმწიფის დიდმოხელე თავადი გრიგოლ პატიომკინი და მისი ხელქვეითები გამალებით საქმიანობდნენ. ყირიმის საბოლოოდ დასაპყრობად პროვოკაციებს აწყობდნენ, ხოლო იმიერ-კავკასიის მკვიდრთა გაჟლეტა-გადასახლებით „ნოვოროსიისათვის“ (რუსული ახალშენებისათვის) უმდიდრეს ქალებსა და ველებს ათავისუფლებდნენ.

რუსეთის შემოტევის წინააღმდეგ ოსმალეთი უძლური იყო, მაგრამ უბრალოდ არც ეს კბილებმოცვეთილი მტაცებელი სთმობდა თავის

მსხვერპლს. ყუბანს გადმოღმა გამოდევნილი ოსმალეთი ეხლა კავკასიის
ჭოიანეთის შენარჩუნებას განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა. ამავე
დროს ის ბუნებრივი იჭვის თვალთ უცქეროდა ქართულ სამეფოებს,
ზომელთა გულისწადილი მისთვის დიდი ზანია ცნობილი იყო.

რუსეთის მთავრობის აღმოსავლეთის პოლიტიკა XVIII საუკუნის 80-ან
წლებში და საქართველო

მე-18 საუკუნის 80-იანი წლებისათვის ამიერ-კავკასიაში ახალ გარე-
მოებათა მთელი რიგი ერთი მეორეს გადაეჯვარა. ამ დროს ევროპის
ბურჟუაზია ამიერ-კავკასიისადმი გარკვეულს ინტერესს იჩენდა და ამ
ქვეყნის „ასათვისებლად“ პრაქტიკულ გეგმებსაც აწყობდა. ერთი ასეთი
გეგმა თბილისში დიდი სავაჭრო ცენტრის შექმნას ითვლისწინებდა. ამ
ცენტრიდან უნდა გაეტანათ ევროპული საქონელი მთელს ახლობელს
აღმოსავლეთში. მეორეს მხრით რუსეთ-ოსმალეთის მეტოქეობის ასპა-
რები საქართველოს დიდად მოუახლოვდა. ამიერიდან ზვენი ქვეყანა ამ
ორი აგრესორის შორის ბრძოლის უშუალო ობიექტი ხდებოდა. არა ნაკ-
ლებ მნიშვნელოვანი გარემოება იყო, რომ რუსეთი ერთსა და იმავე დროს
ერანსაც დაუპირისპირდა და ოსმალეთსაც. აი ამ პირობათა წყალობით
საქართველო რუსეთისათვის „განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი“ შეიქმნა.

ამის შესაფერისად ამოქმედდნენ ეკატერინეს დიპლომატები. ერეკლეს
კარზედ იწყეს მიმოსვლა სხვადასხვა რუს მოხელეებმა, ელჩებმა, „მოგზა-
ურებმა“. ყველა ესენი ზვერავენენ საქართველოს, სწავლობდნენ მას. ამა-
თი ცნობების ნიადაგზე პატიომკინი და მისი შტაბი არკვევდნენ, თუ რა
ზირობებში იქნებოდა შესაძლებელი ამ ქვეყნის ჩათრევა რუსეთის ახლო-
ბელ აღმოსავლეთის პოლიტიკაში. რუს პოლიტიკოსებმა მოხერხებულად
ისარგებლეს ერეკლეს სიძნელეებით და ძლიერი „დიპლომატური გავ-
ლენაც“ გამოიყენეს. ბოლოს, 1782 წელს, პატიომკინმა თავისთან მი-
იწვია ერეკლეს კარზედ მყოფი გერმანელი „დოხტორი“ იაკობ რა-
ინეჟსი. ეს უკანასკნელი ადვილად დაეჭირა რუს დიდმოხელეს. პა-
ტიომკინმა ის ერეკლესთან თავის წარმომადგენლად დანიშნა და მნიშ-
ნელოვანი პოლიტიკური დავალებაც მისცა. რაინეჟსს უნდა დაერწმუ-
ნებია ერეკლე, რომ მას ეკატერინე ხელმწიფისაგან მფარველობა ეთხო-
ვა. 1782 წლის ნოემბერში რაინეჟსი ერეკლესთან დაბრუნდა.

ერეკლეს ცდები დასავლეთ ევროპასთან პოლიტიკური კავშირის ვასაბ-
შელად. საქართველოს მომავალის უზრუნველსაყოფად ოსმალეთთან.
„კავშირი“ ერეკლეს საკმაოდ არ მიანდა. ოსმალეთი თვით იყო საქარ-
თველოს უდიდესი ნაწილის მიმტაცებელი. ეხლა ოსმალეთს ერანში მე-
ტოქე აღარ ეგულებოდა. ასეთ პირობებში კი მოსალოდნელი არ იყო,
რომ ეს აგრესორი, რომელიც მაჰმადიანთა მფარველობას იჩემებდა,
ამიერ-კავკასიის მაჰმადიანების ზარჯზე ქრისტიანი „მოკავშირის“ გა-
მსლიერებას ხელს შეუწყობდა. ეს გარემოება ერეკლეს კარგად ესმოდა
და თავისი ქვეყნის მტკიცე მომავალის უზრუნველსაყოფად სხვა ღო-

წისმებებს ეძებდა. 1781 და 1782 წლებში ერეკლემ ევროპის ხელმწიფეებთან პოლიტიკური კავშირის გაბმა და მათგან დახმარების მიღება სცადა. აქედან მიღებული მატერიალური დახმარებით მეფეს გადაწყვეტილი ჰქონდა რამოდენიმე პოლიტიკური მხედრობა ევროპულ წესზე გაეწყობა, რომ ამით გარეშე მტრები საბოლოოდ აელაგმა და ფართე საშინაო აღმშენებლობას შედგომოდა. ერეკლეს ესმოდა, რომ საქართველოს გამოსხნა, გაძლიერება და მისი მომავლის უზრუნველყოფა ქვეყნის ევროპულად გარდაქმნას, მის სამხედრო-ტექნიკურს და პოლიტიკურ-ეკონომიურ დაწინაურებას შეეძლო მხოლოდ. ამიტომაც იყო, რომ მეფე „ისე არაფრისაჲც არ მიისწრაფოდა, როგორც თავისი ხალხის ევროპულად გარდაქმნისაჲც“.

ევროპის ხელმწიფეებისადმი მიმართვისაგან არაფერი გამოვიდა. არც მოსალოდნელი იყო. ევროპელებს სურვილიც რომ ჰქონოდათ, ოსმალეთისა და რუსეთის თანხმობის გარეშე მათი საქართველოსთან კავშირი შეუძლებელი იყო. ხოლო არც ოსმალეთს და არც რუსეთს საქართველოში ევროპელების მიერ ფეხის მოკიდება არაფრად ეჭაშნიკებოდათ.

ერეკლეს პოლიტიკური სიძნელეები 1781—1782 წლებში. ალექსანდრე ბაქარის ძის საქმიანობა ერეკლეს განსაკუთრებით სიძნელეებს უქმნიდა. ფათალი-ხანისა თუ სხვა იმიერ-კავკასიელების შემოსევის მოლოდინში მეფე უნდა ყოველ წამს მზად ყოფილიყო. ქართლის ჯარი ამ საქმისათვის სანდო არ იყო: ალექსანდრეს იქ მრავალი მომხრეები ჰყავდა. ამიტომ მეფე იძულებული იყო ლეკთა დიდი ჯარები დაექირავებია და შუღამ თავისთან ჰყოლოდა. ამ ჯარის ჯამაგირი („სალეკო“) მძიმე ტვირთად აწევბოდა მოსახლეობას და მის უკმაყოფილებას აძლიერებდა. ალექსანდრეს განდევნა დარუბანდიდან და საერთოდ იმიერ-კავკასიიდან მხოლოდ რუსეთს შეეძლო, მაგრამ უკანასკნელი ამ გარემოებას სწორედ ერეკლეზე ზეგავლენის იარაღად იყენებდა.

პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხი ერეკლეს წინაშე. ამრიგად, მე-18 საუკუნის უკანასკნელ ოცეულ წელში ახლობელ აღმოსავლეთის საერთაშორისო პოლიტიკა იმიერ-კავკასიაში გაინასკვა. ერეკლეს წინაშე დიდი ისტორიული მნიშვნელობის საკითხი იდგა. სამი დიდი მეტოქე: ერანი, ოსმალეთი და რუსეთი იმიერ-კავკასიის ერთი მეორეს ეცილებოდნენ. თავისუფალს და დამოუკიდებელს საქართველოს არც ერთი მათგანი არ დასტოვებდა. ერანს, ოსმალეთსა და რუსეთს შორის ერეკლეს უნდა არჩევანი მოეხდინა.

ქართველები დარწმუნებული იყვნენ, რომ რუსეთისა და საქართველოს პოლიტიკური ინტერესები იმიერ-კავკასიაში ერთმეორეს ეთანხმებოდნენ, რომ, მაშასადამე, რუსეთის მიერ საქართველოს მფარველობა საიმედო და სანდო იქნებოდა. პოლიტიკური დამოუკიდებლობის დათმობით და საქართველოს ბედის რუსეთთან დაკავშირებით ერეკლე ერან-ოსმალეთის აგრესორთაგან თავისი ქვეყნის სამუდამოდ გამოხსნასა და აღდგენას ლამობდა. ერეკლე ქართველი ხალხის საუკუნოვანი ბრძოლის განსაზიერება იყო. ეს იყო ბრძოლა ერან-ოსმალეთის დამ-

პურობელთა წინააღმდეგ, ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის. რაგინდ ჩაკეტილი არ იყო საქართველო დამპყრობელთა მიერ ამართული ზღუდეებით, საუკუნეთა სივრცეზე შორეულ ქრისტიანულ ქვეყნებთან კულტურულ კავშირს ის მაინც ახერხებდა. მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარი რუსეთთან პოლიტიკურ-ეკონომიური და კულტურული დაახლოების აღმავლობის ხანა იყო. ამ ხნის განმავლობაში ქართველმა ხალხმა საესეებით გაარკვია თავისი მომავალი განვითარების გზები: რუსეთით ევროპასთან. ასე რომ წარსულიცა და აწმყოც თანხმობით უკარნახებდნენ ერეკლეს იმ გადაწყვეტილებას, რომელიც მან მიიღო. „საქართველოს წინაშე მაშინ ალტერნატივი იდგა — მას შაჰის სპარსეთი ან სულთანის ოსმალეთი დაიპყრობდა, ან უნდა რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ შესულიყო... მეორე პერსპექტივი მაინც უმცირესი ბოროტება იყო“. (კრებული „К изучению истории“ გვ. 38. 1937 წ.; მთავრობის კომისიის ეიურის დადგენილებიდან...).

21 დეკემბერს 1782 წელს ერეკლემ რუსეთის მთავრობის სურვილის ხანახმად ხელმწიფის მფარველობის ქვეშ შესვლა ფორმალურად ითხოვა. მეფემ 1771 წელს წარდგენილი პირობები გაიმეორა და ახალი „სათხოვრის პუნქტებიც“ დაურთო. ეს „პუნქტები“ 1771 წელთან შედარებით შეცვლილი გარემოებით იყო გამოწვეული.

ერეკლეს მოთხოვნით რუსეთის მთავრობამ წინასწარ საქმით დაუმტკიცა მეფეს, რომ მასთან „მეგობრობითი პირობის“ შეკვრა სურდა. ხელმწიფის ბრძანებით დარუბანდელმა ფათალი-ხანმა ერეკლეს წინააღმდეგ შეყრილი ჯარები დაითხოვა, ხოლო ალექსანდრე ბაქარის ძე და ალექსანდრე ამილახორიშვილი აიძულა რუსეთს წასულიყვნენ. ისინი გზაშივე დააპატიმრეს.

1788 წლის ტრაქტატი. 24 ივლისს 1783 წელს ციხე გეორგიევსკში (იმიერ-კავკასიაში) რუსეთ-საქართველოს შორის „მეგობრობითი პირობის“ („ტრაქტატს“) ხელი მოაწერეს. ერეკლე მეფის მხრით აქ იყვნენ იოანე მუხრანბატონი და გარსევან ჭავჭავაძე, ეკატერინე ხელმწიფის მხრით გენერალი პავლე პატიომკინი.

6 თვის გასულს, ე. ი. 24 იანვარს 1784 წელს ერეკლემ ტრაქტატს ხელი მიაწერა და ეს „მეგობრობითი პირობაც“ ძალაში შევიდა. ტრაქტატი ორმხრივ ვალდებულებებს ითვალისწინებდა. მისი უმთავრესი მუხლები შემდეგია:

ქართლ-კახეთის მეფე თავის დამოკიდებულებას ერანისა თუ სხვა ხელმწიფეთაგან საქვეყნოდ საუკუნოდ უარყოფდა და ამიერიდან მხოლოდ რუსეთის იმპერატორის უზენაეს უფლებასა სცნობდა და მის საფარველში შედიოდა.

ამის შესაბამისად ახალგამეფებული მემკვიდრე ქართლ-კახეთის ტახტზე ამიერიდან რუსეთის ხელმწიფეს უნდა დაემტკიცებია, რომელიც ასეთ შემთხვევაში დამტკიცების ნიშნებს გამოგზავნიდა ხოლმე. ამ ნიშნების მიღების შემდეგ ახალგამეფებული რუსეთის იმპერატორის წარმომადგე-

ნელის (რეზიდენტის) დასწრებით ხელმწიფისადმი ერთგულების ფიცს მიიღებდა.

ქართლ-კახეთის მეფე ამიერიდან უცხო სახელმწიფოებთან დიპლომატიურ ურთიერთობას დამოუკიდებლად არ აწარმოებდა. ყოველ ასეთ შემთხვევაში ის მოვალე იყო რუსთა ხელმწიფის რეზიდენტს ან კიდევ მენაპირე-უფროსს შეთანხმებოდა.

დასასრულ — ქართლ-კახეთის მეფე მოვალე იყო მთელი თავისი სამხედრო ძალით საქირო დროს ხელმწიფის სამსახურზედ გამოსულიყო.

თავისი მხრით რუსეთის ხელმწიფე ქართლ-კახეთის მეფეს საუკუნო მფარველობას აღუთქვამდა. ამის ნიშნად იმპერატორი ერეკლეს სამფლობელოს დაცვას ივალებდა. გარდა ამისა ხელმწიფის ეს თავდებობა იმ ქვეყნებზედაც გავრცელდებოდა, რომელნიც დროთა განმავლობაში საქართველოს შემოუერთდებოდნენ.

ამიერიდან უცხო ქვეყნების მიმართ რუსეთი და საქართველო ერთი იყო. ხელმწიფეც აღთქვამდა, რომ საქართველოს მტერს თავის მტრად იგულებდა, აგრეთვე რუსეთის ზავი ოსშაღეთთან, ერანთან თუ სხვა მეზობელ ქვეყანასთან საქართველოზედაც უნდა გავრცელდებულყო.

ხელმწიფე აღთქვამდა, რომ ერეკლესა და მის ჩამომავლობას ქართლ-კახეთის ტახტზედ უცვალებლად დაიცავდა.

ქვეყნის შინაურ მართვა-გამგეობაში ქართლ-კახეთის მეფე დამოუკიდებელი იყო და რუსეთის ხელმწიფე აღთქვამდა, რომ ის თავის სამხედრო თუ სამოქალაქო დიდ მოხელეებს ქართლ-კახეთის საშინაო ურთიერთობაში ჩარევას აუკრძალავდა.

ტრაქტატს ახლდა კერძო (საიდუმლო) პუნქტები. ამათ თანახმად ერეკლე სოლომონ იმერეთის მეფესთან თანხმობით ყოფნას ივალებდა, ხოლო უთანხმოების შემთხვევაში ის რუსეთის ხელმწიფეს „მეშუამავლედ“ სცნობდა და საცილობელ საკითხს მის მსჯავრს მიანდობდა.

ქართველთა ჯარის სიმტკიცედ და საქართველოს დასაცველად ყველა მეზობელთაგან რუსეთის ხელმწიფე საქართველოში მუდმივ სამყოფად ორ ბატალიონს ქვეით ჯარს ჰგზავნიდა.

ომის შემთხვევაში რუსეთის მენაპირე-უფროსს ქართლ-კახეთის მეფესთან შეთანხმების რწმუნება უნდა ჰქონოდა უკანასკნელისადმი შემწეობის აღმოსაჩენად და საერთო მტრის წინააღმდეგ სამოქმედოდ.

უკანასკნელ, რუსეთის ხელმწიფე აღთქვამდა, რომ ომისა თუ დაზავების დროს ის ყოველ ღონეს მოიხმარდა, რათა საქართველოს დაბრუნებოდა ყველა ქვეყნები, მტრებს რომ ჰქონდათ მისგან მიტაცებული.

ტრაქტატით გათვალისწინებული რუსთა ჯარი 1783 წელს სამ ნოემბერს მოვიდა თბილისში, ხოლო 23 იანვარს 1784 წელს ერეკლემ რუსეთის ხელმწიფისადმი ერთგულობის ფიცი მიიღო.

ტრაქტატი და ქართველების იმედები. ქართველები რუსეთთან დადებული ხელშეკრულებას დიდ გეგმებს უკავშირებდნენ. მფარველ-მოკავშირის დახმარებით ლეკებს ადილად ალაგმავდნენ და უმთავრეს ყურადღებას ქვეყნის შინაურ აღმშენებლობას მიაქცევდნენ. (ეს აღმშენებლობა სათავადოების პოლიტიკური სისტემის საბოლოო მოსაზრებას და ქვეყნის ცენტრალისტურად გაერთიანებულ სახელმწიფოდ გარდაქმნას გულისხმობდა). რუსეთ-ოსმალეთს შორის მომავალი ომისას, ქართველებს იმედი ჰქონდათ, სამცხე-საათაბაგოს დაიბრუნებდნენ. აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში კი ერეკლე არა მარტო საქართველოდან ჩამოგლეჯილი კავკასიის უმეორეთებას აპირებდა, არამედ შეზობელ შაქი-შირვანის სახანოებზედაც ხელს იწველიდა. ქართლ-კახეთის მეფის ასეთს განზრახვებს მფარველ-მოკავშირე მხარს უჭერდა. ერეკლე მეფის მფლობელობაშივე სცნობდა რუსეთი განჯა-ერევნის სახანოებსაც.

ასეთივე ტრაქტატის დადებას რუსეთის მთავრობა სოლომონ იმერეთის მეფესთანაც აპირებდა.

ტრაქტატი და რუსეთი. საქართველოში შემოსვლით რუსეთი ვეება პოლიტიკურ ნახტომს აკეთებდა. ამით ოსმალეთთან ბრძოლა მას იმერ-კავკასიიდან ამიერ-კავკასიაში გადმოქონდა. ამერ-იმერეთში ფეხის მტკიცედ მოკიდებით რუსეთი იმერ-კავკასიისა, კავკასიის მთიანეთისა და შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროების საკითხებს თავის სასარგებლოდ სწევტდა. ამიერ-კავკასიაში დამკვიდრების შემდეგ, რუსეთის წინაშე ოსმალეთის თუ ერანის მიმართულებით, უსაზღვრო სარბიელი გაიშლებოდა. აქედან ის მომავალში ძლიერად შეაფერხებდა ევროპის ბურჟუაზიის ახლო-აღმოსავლეთში უმეტეკო ბატონობას... შორს არ იყო აქედან გილანი თუ ტრაპიზონი...

ტრაქტატი და ამიერ-კავკასიის სახანოები. ერეკლეს გადაჭრით დადგომამ რუსეთის მხარეზე და რუსთა ჯარის საქართველოში შემოსვლამ ამიერ-კავკასია ააფორიაქა. ხანებს შიშის ზარი დაეცათ, და ეს მით უფრო, რომ რუსეთის მთავრობა ამ სახანოების მიმართ თავისი აგრესიული ზრახვების დაფარვას საჭიროდ არ სცნობდა. ნაძალადევი „მორჩილებით“ ხანები თავის გადარჩენას სცდილობდნენ. დარუბანდის, ყარაბაღის თუ ხოის ხანები „ერთგულებას“ ეფიცებოდნენ რუსეთის მენაპირე-უფროსს. „მორჩილება“ გააცხადეს დლისტნის მთავრებმაც.

მაგრამ პირველმა შიშმა ჩქარა გაიარა და მალე სულ სხვა სინამდვილე გამოჩნდა. მაჰმადიანი ხანები შიშისა და დაბნეულობისაგან ოსმალეთმა გამოიყვანა.

ტრაქტატი და ოსმალეთი. რუსეთის პირველი მარცხი იმაში იყო, რომ ის იძულებული შეიქნა იმერეთის მეფესთან განზრახული ტრაქტატის დადებაზე უარი ეთქვა. რუსეთის სტამბოლელმა ელჩმა გამოაკრეცა, რომ ასეთს რასმე ოსმალეთი უომრად არ დასთმობდა. ასე რომ, იმერეთის ოფიციალურად მფარველობაზე რუსეთმა ძალაუფლებურად ხელი აიღო,

თუმცა ამ ქვეყანაზედ გავლენის შენარჩუნებას სხვა საშუალებებით ის ამის შემდეგაც დაეინებით ცდილობდა.

თავის მხრით არც ოსმალეთს მიაჩნდა საკმაოდ მიღწეული წარმატება და რუსეთის ქართლ-კახეთიდან განდევნას დიდ ენერგიას ალევდა. ჩქარა ოსმალეთი ერანის სახანოების მფარველის როლში გამოვიდა. ოსმალეთის ემისრები „სჯულის სარჩელზედ“ მოუწოდებდნენ მაჰმადიანობას. ფულით, საჩუქრებით. დაპირებებით მათ ადვილად აამოძრავეს ადერბაიჯანის და მიერ-კავკასიის ხანები, დალისტნის მთავრები.

„ლეკობის“ განახლება. ყველა ესენი ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ წამოიშალნენ. ამ საქმის მთავარ ორგანიზატორად სულეიმან ახალციხის ფაშა გამოვიდა. ფაშამ ახალციხე ლეკების საბუდარად გადააქცია, საიდანაც ზეაზაკთა ბრბოები გამუდმებით თავს ესხმოდნენ ქართლის სოფლებს. ძველი „ლეკობა“ განახლდა, მაგრამ განახლდა გაცილებით უარეს პირობებში, ვიდრე ოდესმე. საქმე ის იყო, რომ ტრაქტატის თანახმად ერეკლეს უფლება არ ჰქონდა ომით იმ სახელმწიფოს საზღვრებში შეჭრილიყო, რომელთანაც რუსეთს ზავი ჰქონდა. ახალციხის საფაშო კი ოსმალეთი იყო და რუსეთ-ოსმალეთს შორის ამდროს ზავი გრძელდებოდა. ერეკლე დაეინებით სთხოვდა რუსეთის მთავრობას სათანადო ზომების მიღებას ოსმალეთის მთავრობის წინაშე. მაგრამ შედეგი ყოვლად უნუგეშო იყო: საქართველოს რბევა ახალციხის მხრით შეუწყობლად გრძელდებოდა.

ამიერ-კავკასიისა და ადერბაიჯანის ხანები ზოგი ოსმალთა „სამსახურში“ შევიდნენ, ზვანთქრის ხელდებული გახდნენ. ხოის ხანი და იბრეიმ ყარაბაღის ხანი ორივე საქართველოზე ლაშქრობას აპირებდნენ. ხანები აყვედრიდნენ ერეკლეს. აფრთხილებდნენ, ემუქრებოდნენ. კიდევ მეტი: მეფეს გადაუდგნენ და ხარკი შეუწყვიტეს განჯამ. ერევანმა. შანდინ-ალა ქურთმა. თვით ყაზახ-შამშადილუს თათრებიც კი შფოთავდნენ და მეფეს აღარ მორჩილებდნენ.

სამ წელს გრძელდებოდა ლეკთა თარეშები. ქვეყანამ კვლავ დაცლა იწყო. მოსახლეობა სახიზარებს უბრუნდებოდა, ვისაც შეეძლო, უცხოეთში გარბოდა. ერეკლე ტრაქტატით გათვალისწინებულ დახმარებას ითხოვდა მენაპირე-უფროსისაგან. პატიომკინი კი მეფეს უსარგებლო რჩევებით ან დაპირებებით ჰკვებავდა.

ომარ-ხანის შემოსევა. 1785 წელს ხუნძახის ბატონი ომარ-ხანი 20.000 კაცით კახეთის საზღვარს მოადგა. ერეკლე ხელშეკრული იყო. ქართლიდან ჯარის გაწვევის საშუალება არა ჰქონდა: ახალციხის მხრით ლეკ-ოსმალთა შემოსევის ემინოდა. კახელებით და რუსთა რაზმით, სიმცირის გამო. შეგმა ძნელი ჩანდა. ომარ-ხანმა გავლო ყარაია, აიღო ბორჩალოს ციხე. აიღო დებედას ხეობა და ახტალას ავიდა. აიღო ახტალა და მადნები სულ გააოხრა. ტყვე-ალაფით ხანი ახალციხეს მივიდა. აქედან ის ჩქარა ვახანის ციხეს ეწვია, აიღო და დიდძალი ტყვევებით უკუიქცა. ახალციხიდან ომარ-ხანი ყარაბაღს თავის მოკავშირე იბრეიმ-ხანთან წავიდა. ბოლოს და ბოლოს ერეკლე იძულებული იყო მორიგებოდა

ომარ-ხანს და მისთვის ყოველწლიური „ჯამაგირი“ 5.000 მანეთი გაეჩინა. არსებითად ეს ხარკი იყო, რომელსაც ქართლ-კახეთის მეფე ხუნძახის ბატონს მშვიდობიანობის საფასურად უხდიდა.

ერეკლე განსაკუთრებულ გასაჭირში ჩავარდა. შემოსავალი აღარსაიდან შემოდიოდა. აოხრებული ქვეყანა გადასახადებს ვერ იხდიდა. ერეკლე იძულებული იყო მოსახლეობა სამი წლით სამეფო გადასახადებისაგან გაეთავისუფლებია. მოხარკე აღარავინ ჰყავდა. ახტალის მადნები ამის შემდეგ ორ წელიწადს სულ არ მოქმედებდნენ. ვაჭრობა დაეცა და საბაჟო შემოსავალმაც სათანადოდ იკლო.

ერანისადმი ინტერესების განელემა რუსეთში. ამავე დროს მფარველი-მოკავშირე კი ყველა ამებისადმი ერთობ გულგრილი იყო. მართლაც, რუსეთში ერანის საკითხებით გატაცება, ქიარიმ-ხანის გარდაცვალებისას რომ დაიწყო, თანდათან განელდა. საქმე არც ისე ადვილი აღმოჩნდა, როგორც ეს გეგმის ავტორებს ეხატებოდათ. ასტრახადის მიდამოებში სავაჭრო ახალშენის გეგმას, ალა-მაჰმად ხანმა, რომ დაასამარა, თან გაყვა ერანული სახანოებისაგან სომეხთა სამეფოს შექმნის უღლეური გეგმაც. ამის შემდეგ რუსეთის პოლიტიკოსები ერანის საქმეებში მეტსიფრთხილეს იჩენდნენ. გასაგებია, თუ რუსეთის პოლიტიკის მესაქეთა თელში ქართლ-კახეთსაც ფასი მოაკლდა. ამაოდ ცდილობდნენ ერეკლე და მისი ელჩი გარსევან ჰავჭავაძე რუსეთის პოლიტიკის მესვეურთა საქართველოს ბედით განსაკუთრებით დინტერესებას. ასეთს პირობებში პოლიტიკური ორიენტაციის გადასინჯვის საკითხი ბუნებრივად დგებოდა.

ოსმალეთის ცდები ერეკლეს გადასაზირებლად. ამ დროს ოსმალეთის მთავრობის საიდუმლო ბრძანებით არზრუმისა და ახალციხის ფაშები ერეკლეს მეგობრობა-კავშირისაკენ მოუწოდებდნენ. არზრუმის ფაშა მეფეს მოაგონებდა იმ მშვიდობას, მას რომ ჰქონდა ოსმალეთთან კეთილმეზობლობის უამს და მიუთითებდა იმ უბედურებაზე, რომელსაც ქართლ რუსთა მხარეზე დადგომის შემდეგ განიცდიდა. ფაშა ურჩევდა მეფეს უარეყო რუსეთი, დაეთხოვა რუსის ჯარი, უკან გამოეწვია რუსეთიდან შვილები და დაეხშო „ანანურის გზა“. სულეიმან ფაშა ერეკლეს აღუთქვამდა რომ საათაბაგოში ლეკს ბინას არ მისცემდა. ერეკლეს ქვეშევრდომების ყიდვა-გაყიდვას აკრძალავდა, ქართლის სამზღვრებთან ოსმალთა ჯარს არ დააყენებდა. სამაგიეროდ ფაშა მოითხოვდა, რომ ერეკლეს რუსეთიდან ახალი ჯარი არ მოეწვია და სიმტიციის სახედ ფაშისათვის ორი თავადიშვილი მძევლად მიეცა. მეფემ 16/XII 1786 წელს საგარეჯოში ბჭობა მოიწვია. დარბაისლებმა მეფეს მძევლების მიცემა გაუბირეს. რუსეთის წარმომადგენელი ერეკლეს კარზე ბურნაშოვი და მენაპირე-უფროსი პავლე პატრიოქიანი ბევრს ეცადნენ, რომ დაეშალათ მეფისათვის მძევლების მიცემის განზრახვა, მაგრამ ამაოდ.

ეს, რათქმაუნდა, ის არ იყო, რასაც ოსმალეთი ეძებდა. ერეკლე ამის შემდეგაც მტკიცედ ადგა რუსეთის მომხრეობას. მას ოსმალეთის მხარე-

ზე საბოლოოდ დადგომა არც შეეძლო: ეს ერეკლეს მოღვაწეობის უარყოფა იქნებოდა. საქართველოს აღდგომას ოსმალეთი ხელს ვერ შეუწყობდა: საქართველოს გაერთიანება ოსმალეთისათვის მიუღებელი იყო.

პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხი ქართლ-კახეთში. საერთოდ პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხში საქართველოში ამ დროს დიდი აზრთა სხვადასხვაობა იყო. ქართველი ფეოდალების პროგრესული ნაწილი ერეკლესთან ერთად რუსეთის მომხრეობას იცავდა. რუსეთის მომხრეობა დასს ეკუთვნოდა აგრეთვე საქართველოს ფეოდალური საზოგადოების სომხური ნაწილი და სომეხი დიდვაჭრები. სომეხთა ასეთი პოზიცია სომხური სამეფოს აღდგენის რუსულ გეგმას უკავშირდებოდა. მნიშვნელოვანი იყო ის გარემოებაც, რომ სომეხ ვაჭრებს ამ დროისათვის რუსეთში საკმაოდ ძლიერი ეკონომიური ინტერესები გააჩნდათ. ქართველი ფეოდალები ორ ჯგუფად იყოფებოდნენ. რეაქციონერები, „მარკოზაშვილის დარბაზელები“ უმთავრესად რუსთ-მოდულენი იყვნენ და ეს იმიტომ, რომ ერეკლე რუსეთთან ერთობას ამ რეაქციონერებისათვის არასასურველი პოლიტიკური რეფორმების გატარებას უკავშირებდა. რეაქციონერებმა ჩქარა საიმედო დასაყრდენი იპოვეს: დედოფალი დარეჯანი და მისი შვილები. ერეკლეს მრავალი შვილები ჰყავდა. ტანტის მემკვიდრე გიორგი სხვა დედის ნაშობი იყო, სხვები კი დედე დარეჯანის შვილები იყვნენ. თავისი მრავალრიცხოვანი მოსწრებული ვაჟებით და კიდევ უფრო მრავალი სიძეებით დარეჯანი დიდი გავლენით სარგებლობდა და სახელმწიფო საქმეებში სულ უფროდაუფრო მეტის ენერგიით მონაწილეობდა. თავისი შვილების პოლიტიკური ბედით ეს პატივმოყვარე მანდილოსანი დიდად იყო დაინტერესებული და სწორედ აქ იპოვა სარბიელი რეაქციულმა თავადობამ. გაერთიანებული ქვეყნის საუფლისწულოებად დაყოფა საუკეთესო გარანტია იქნებოდა თავადების შეუზღუდველი პოლიტიკური უფლებების შენარჩუნებისათვის. ამ საუფლისწულოების შექმნისათვის იბრძოდნენ ამიერიდან დარეჯანი, მისი ვაჟები და მათი მიმდგომი რეაქციონერი თავადები. რუსეთ-ოსმალეთის საკითხში დარეჯანი და ბატონიშვილები ოსმალეთთან მორიგების პოზიციას ადგენენ.

ყარაბაღს ლაშქრობა და რუსის ჯარის უკან გაწვევა. ერეკლემ სულიმან ფაშას მძევლები გაუგზავნა. ფაშამ ლეკები საათაბაგოდან დაითხოვა და ქართლ-კახეთს მშვიდობა ელირსა. ამის შემდეგ ერეკლემ განჯა-ერევნის საქმეები ადვილად მოაგვარა. 1787 წელს შეხვემ რუს-ქართველთა ჯარით ყარაბაღს ილაშქრა. აქ შემოხიზნული ყაზახ-შამშადილუს ელების უკან წამოყვანა სურდა. გარდა ამისა ერეკლეს განზრახვა ჰქონდა ყარაბაღელი სომეხი მელიქები მათი ყმებით საქართველოში გადმოესახლებია. მელიქებს მეფისათვის ამის პირობა მიეცათ. ეს ლაშქრობა შუაზედ შეწყდა. რუს-ქართველთა ჯარი განჯის სანახებში იღდა, რომ რუსთა ჯარის სარდალს ბურნაშოვს თავისი რაზმით რუსეთში სასწრაფოდ დაბრუნების შესახებ ბრძანება მოუვიდა. ლაშქრობა მოიშალა. ბურნაშოვი ჯარით რუსეთს წავიდა. რუსის ჯარის გაწვევის

მიზეზი ის იყო, რომ რუსეთის მთავრობა ოსმალეთთან საომრად ემზადებოდა, მაგრამ ამიერ-კავკასიაში საომარი ოპერაციების გაშლის ხელსაყრელად არ სთვლიდა. ასეთს პირობებში აქედან ჯარის გაყვანა აუცილებელი იყო.

რუსეთ-ოსმალეთის ახალი ომი და საქართველო. მართლაც, 1787 წლის აგვისტოში რუსეთ-ოსმალეთს შორის ახალი ომი დაიწყო. ტრაქტატის ძალით ერეკლეს საომარ მდგომარეობაში იყო ოსმალეთთან. მაგრამ ეხლა როგორც ერეკლე, ისე რუსეთის მთავრობაც ამის შესახებ ღუმილს არჩევდნენ: ერეკლეს ომის თავი არა ჰქონდა, ხოლო რუსეთის დახმარება უმძიმდა. ქართლ-კახეთის მეფე ამ ომის დროს მანც მოაგონებდა მფარველს ტრაქტატით ნაკისრ ზოგიერთ მოვალეობას და ითხოვდა, რომ რუსეთ-ოსმალეთის მომავალ საზავო ხელშეკრულებაში საქართველოც შეტანილი ყოფილიყო და რუსეთი ოსმალეთისაგან სამცხე-საათაბაგოს მიღებას ცდილიყო.

რუსეთ-ოსმალეთის ომი 1791 წელს დასრულდა. საქართველოსათვის მას არა მოუტანია რა.

რუსეთ-ოსმალეთის ომის განმავლობაში მშვიდობა არც საქართველოს ჰქონია. ჯერ 1788 წელს ხვანთქარი ქართლ-კახეთს სულ მთლად აიხრებოდა და დაპყრობით ემუქრებოდა, შემდეგ, 1789 წელს, თითქო „მშვიდობა და სიყვარული“ დამყარდა, მაგრამ, ეს მხოლოდ მოსაჩვენარი აღმოჩნდა. ახალციხის სულეიმან ფაშა კიდევ მეტის ენერჯით ატყდა. ეხლა ახალციხე ლეკებთან ერთად ქართველ მოლაღატათა ბუდეთ გადაიქცა. ქსნის ერისთავის შვილები, თუ სხვა „აუღუნაკლო“ თავადები გადმოდირდნენ ლეკთა რაზმებით და საკუთარ ქვეყანას უწყალოდ ანადგურებდნენ. მაინც ერეკლეს მდგომარეობა ეხლა უმჯობესი იმ მხრით იყო, რომ მტრისათვის სამაგიეროს მიზღვას ტრაქტატი მას არ უშლიდა. 1789 წელს, მაგალითად, დავით ბატონიშვილმა 1000 კაცით მწარე გაკვეთილი აკემა მტერს. მან სასტიკად დაარბია ყარსის საფაშო, ხოლო ოსმალო მდევრები ძლიერად დაამარცხა.

რეაქციის შემოტევა. თავადურ რეაქციას, ბატონიშვილებს შორის უთანხმოებას, მორიგე ჯარის მოშლას, ბოლომოსულებელ მოლაღატათობას, ლეკთა გამუდმებულ თარეშებს სასოწარკვეთილებამდის მიჰყავდათ მოღლილ-მოხუცებული ერეკლე. მორიგე ჯარის გაუქმებასთან ერთად თავადები თანდათან აუქმებდნენ ერეკლეს მიერ გამოცემულ საგლეხო კანონებს და გლეხების ძველებურად დამონებას ცდილობდნენ. 1791 და 1792 წლები რეაქციის ზეიმი იყო. დარეჯანმა და მისმა შვილებმა მოხუც მეფეს ორი კანონი გამოჰგლიჯეს: ტახტის მემკვიდრეობისა და საუფლისწულოების შესახებ. პირველით ერეკლემ ტახტის მემკვიდრეობის წესი შეცვალა. ამიერიდან სამეფო ტახტი უნდა გვარში უფროსს სჭეროდა და არა მამიდან შვილს. ეს კანონი ნახევრად ნატყუარ-ნამალადევი იყო და ერეკლემ ის ხელის მოწერის უმაღლეს უარყო. სამაგიეროდ დარჩა მეორე კანონი: თითოეულ უფლისწულს მეფემ 1003 კომლი ყმა მისცა (ასეთი უფლისწული 5 იყო). ხოლო მემკვიდრე გიორგის 4.000

კომლი. ამნაირად, ამდენი შრომითა და ბრძოლით შექმნილი სამეფო ქონება ამიერიდან კიდევ უფრო რეაქციული ფეოდალების ხელში მოექცა, ვიდრე თავადები იყვნენ. თავიანთ საუფლისწულოებში ბატონიშვილებს თავი სრულ ხელმწიფეებად მოჰქონდათ, ესენი იქცნენ ამიერიდან თავადური რეაქციის ბურჯებად.

მეორეს მხრით იმავე 1792 წელს ისეთი მოვლენაც მოხდა, რომელიც ზროგრესული ძალების მოქმედებას უეჭველად მოწმობდა. ეს იყო ამერეთ-იმერეთის გაერთიანების ცდა.

იმერეთი 1784-1790 წლებში. იმერეთის მეფე სოლომონ 1784 წელს გარდაიცვალა. მას ვაჟი არ დარჩენია. ტახტის მემკვიდრედ მეფის ძმისწული დავით არჩილისძე და მეფის ბიძაშვილი დავით გიორგისძე გამოვიდნენ. პირველის მცირე წლოვანობის გამო მეფედ დავით გიორგის ძე იქმნა. მას მხარსუჭერდნენ დადიან-გურიელი. იმერეთის თავადებმაც იცნეს ის მეფედ. ჩქარა დავითმა ქართლიდან ლტოლვილი ქსნის ერისთვის შვილი ელიზბარ დაიახლოვა და თავის პირველ მრჩევლად დანიშნა. ამავე დროს მან როსტომ ერისთვის შვილი გიორგი მოიწვია და კაცია დადიანის რჩევით მას რაჭა ისევ მისცა. სოლომონის პირველკაცები: სარდალი ბერი წულუკიძე და სარდალი ჰაპუნა წერეთელი მეფეს გადაუდგნენ. მათვის მიუღებელი იყო ელიზბარ ერისთვის გაპირველკაცება. ასევე მიუღებელი იყო მათთვის გიორგის გაერისთავება. წულუკიძე და წერეთელი ლეკების რაზმით შემოვიდნენ და დავით არჩილისძის გამეფება სცადეს, მაგრამ ბრძოლაში დამარცხდნენ. დავით გიორგის ძე 1789 წლამდის მეფობდა. ის რუსთა მომხრედ ითვლებოდა და არაერთგზის ახალციხის ფაშისა თუ ბათუმის ფაშის მიერ გამოგზავნილ ლეკ-ოსმალთა ჯარებთან ომი ჰქონდა. ამ ბრძოლებში ის დიდ სიმამაცეს იჩენდა. 1789 წელს დავით არჩილის ძეს მომხრეები გაუმრავლდა. ახალგაზრდა გრიგოლ დადიანმა მას დახმარება აღუთქვა. წერეთელი და წულუკიძეც მას მიუვიდნენ. ბრძოლა მოხდა მათხოჯს. დავით მეფე დამარცხდა. ტახტის მამიებელი გაამეფეს. სოლომონ მეორე უწოდეს. ჩქარა-ნამეფარმა ლეკ-ოსმალთა ჯარი მოიყვანა და სოლომონი განდევნა. ასეთ პირობებში იმერეთის ფეოდალებმა გამოარჩიეს მიმართონ ერეკლეს იმერეთის ქართლ-კახეთთან შეერთების წინადადებით.

იმერეთის საერო და საეკლესიო ფეოდალების წარმომადგენლები ერეკლესთან მოვიდნენ. მეფემ დარბაზი შეყარა. ბჭობა სამ დღეს გაგრძელდა. ერეკლემ ბოლოს და ბოლოს უარყო შეერთების წინადადება. ასეთი გადაწყვეტილების სასარგებლოდ მეფეს სხვათა შორის ერთი მძიმე საბუთიც ჰქონდა. ერეკლე რუსეთის ხელდებული იყო, იმერეთი კი ოსმალეთს თავისად მიაჩნდა. ამიტომ ამერ-იმერეთის შეერთებას ოსმალეთი არ მოითმენდა.

მაინც ამ ცდისაგან კარგად ჩანდა, რომ ამერ-იმერეთის გაერთიანების ხდენა მჭიდროდ და დღეს-ხვალ ის ხორცსაც შეისხამდა.

ერეკლემ სოლომონს ჯარი მიაშველა. დაკითი დამარცხდა და სოლომონმა ტახტი დაიჭირა.

ამერ-იმერეთის პოლიტიკური კავშირი ერეკლეს უზენაესობით. მართალია, გაერთიანება ამხელად შეუძლებელი აღმოჩნდა, მაგრამ პროგრესულ ძალებს მაინც თვალსაჩინო წარმატება ჰქონდათ. ერეკლეს თანამოღვაწის, ნიჭიერი პოლიტიკოსის სოლომონ ლიონიძის ცდიით ერეკლე მეორესა ერთის მხრით, ხოლო სოლომონ მეორესა, გრიგოლ დიანსა და სიმონ გურიელს შორის მეორე მხრით, 1790 წელს „ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტყიცებული“ ტრაქტატი დაიდო. ეს ტრაქტატი საერთო მტრის წინააღმდეგ სამხედრო კავშირს წარმოადგენდა. 1793 წელს ყველა ეს ტრაქტატით შეერთებულნი საერთო მფარველობას სთხოვედნენ რუსეთის იმპერატორს.

კრწანისის ომი. ამასობაში ერანში ფეოდალური ომები დასასრულს მიუახლოვდა. მრავალწლოვანი დაუღალავი ბრძოლით, მრავალ განსაცუდელთა გამოვლით საბოლოოდ გამარჯვებული აღამაჰმად-ხან ყაჯარი გამოვიდა. მან ჯერ კიდევ 1786 წელს მოაგონა თავი ერეკლეს: „ძმობისა და სიყვარულის“ სიტყვები შემოუთვალა „გურჯისტანის“ მეფეს. 1786-1790 წლებში აღა-მაჰმად-ხანი სულ უფრო და უფრო ძლიერდებოდა და ადერბაიჯანისკენ მოიწევედა. მისმა მოახლოვებამ ადგილობრივი ხანები ააფორიაქა. ზოგი შებრძოლებას აპირებდა, ზოგი მორჩილებით მიგებებას, ზოგი კიდევ გასაქცევად მზად იყო.

აღა-მაჰმად-ხანი ქართლ-კახეთში ერანის ძველი ბატონობის აღდგენას ცდილობდა. ერეკლესაგან ის რუსეთ-საქართველოს ტრაქტატის გაუქმებას და ქართლ-კახეთის ერანისადმი დამორჩილებას მოითხოვდა. სამაგიეროდ ხანი დიდ წყალობას და პატივს ჰპირდებოდა „გურჯისტანის“ მეფეს. აღა-მაჰმად-ხანის წინადადება ერეკლესათვის ყოველად მიუღებელი იყო. მეფემ დიდი ხანია საქართველოს მომავალი პროგრესულ „ევროპას“ სამუდამოდ დაუკავშირა. ამ პირობებში ომი ერანსა და საქართველოს შორის აუცილებელი ჩანდა.

მფარველ-მოკავშირეს ერეკლე აღა-მაჰმად-ხანის შესახებ ჯერ კიდევ 1788 წელს ატყობინებდა და ჯარით ან ფულით დახმარებას სთხოვდა. 1793 წელს ერეკლემ უკვე იცოდა, რომ აღა-მაჰმად-ხანს საქართველოზედ ლაშქრობა გადაწყვეტილი ჰქონდა. აქეთკენ ეპატიებოდნენ მას ქართლ-კახეთის მეფის მეტოქე ხანებიც. ერეკლე რუსეთს ჯარით და არტილერიით დახმარებასა სთხოვდა.

ხელშეკრულების თანახმად რუსეთის მთავრობა მოვალე იყო ერეკლეს დახმარებოდა. მაგრამ მოკავშირე-მფარველმა დახმარება არ იწება. მენაპირე-უფროსი გუდოვიჩი ერეკლეს დაუსრულებლად აიძულებდა. მეფეც დახმარების მოლოდინში იყო, ხოლო აღა-მაჰმად-ხანს მგლის თვალები თბილისისათვის გაეყარა.

ავგისტოს ბოლო რიცხვებში აღა-მაჰმად-ხანის ჯარები შუშასა და ერევანს შემოსდგომოდნენ. ერმიადინის სომეხთა კათალიკოზმა თავი დი-

დის ქრთამით დაიხსნა, ალა-მაჰმად-ხანი სექტემბრის დასაწყისის თბილისისაკენ წამოვიდა.

ათასომაგადახდილი ერეკლე სრულიად მოუშზადებელი აღმოჩნდა. საჭირო თადარიგი მან თავის დროზედ მიიღო, მაგრამ თავადურ რეაქციის ქვეყანა ისე დაეძალა, რომ 40.000 მეომრის ნაცვლად მეფეს 4.000 ძლიეს მოუყვიდა. ბატონიშვილები საჭიროდ არ სთვლიდნენ თავიანთი საუფლისწულოებიდან დაძრულიყვნენ, ზოგი კიდევ სულ მცირე ამალით მოდიოდა. „მარკოზაშვილის დარბაზელები“ დაძრვოდნენ სოფლითი-სოფლად და მეფის პირით ზალხს მტრის წინააღმდეგ ბრძოლის უიმედობას ატყობინებდნენ და შორს დახიზნვას უბრძანებდნენ. ზაქარია ანდრონიკაშვილმა კი 2.000 ქიზიყელი ომის წინა დამეს სოლანლულის ბანაკიდან გააპარა. გიორგი ბატონიშვილი არხენად სიღნაღში იჯდა, ხოლო იულონი ქართლში ნებიერობდა იმ დროს, როცა სამშობლოს თავისუფლებისა და მომავალის ბედი წყდებოდა.

საქართველოს ასაოხრებლად ალა-მაჰმად-ხანმა 35 ათასი კაცი წამოიყვანა. 10 სექტემბერს მტერი თბილისს მოუახლოვდა. ერეკლეს ამ ძალებისათვის შეეძლო მხოლოდ ხუთი ათასი კაცი დაეპირისპირებია. აქედან სამი ათასი სოლომონ იმერთა მეფის მიერ მოყვანილი დამხმარე ჯარი იყო. სიმცირის მიუხედავად მეფემ ომი გადაწყვიტა. ალა-მაჰმად-ხანმა საქართველოს ვითარება არ იცოდა და ერეკლესაგან ძლიერ წინააღმდეგობას მოელოდა. 10 სექტემბერს ქართველებმა დაამარცხეს მტრის მეწინავე რაზმი და დიდის ზარალით უკუაქციეს. მტერი შეფიქრდა და თავისი საქმის წარმატებაში შეეჭვდა. ამ დროს მოლაღატებმა თბილისიდან მტრის ელჩი გააპარეს. მან მეფის სისუსტე ხანს აცნობა. მტერს იმედი მოეცა და 11 სექტემბერს გულსრულად შემოუტია. კ რ წ ა ნ ი ს ი ს მ ი ნ დ ო რ ზ ე გადამწყვეტი ომი მოხდა. ქართველები დამარცხდნენ. ერეკლე ძლიეს გადურჩა სამარცხვინო ტყვეობას. მეფის ერთგულებმა მებრძოლი მოხუცი ძლიეს გამოიყვანეს ომის ცეცხლიდან. ერეკლე მთიულეთს გაიქცა. სოლომონი თავისი ჯარით იმერეთს წავიდა. გამარჯვებული ალა-მაჰმად-ხანი თბილისში შემოვიდა. მტერმა ქალაქი გაძარცვა, დასწვა, დაანგრია. ხანი მეფის სასაზღვში შევიდა. ჯერ გაძარცვა ის, შემდეგ დაანგრეინა. მისივე ბრძანებით საგანგებოდ დაანგრიეს ზარბაზნების ჩამოსასხმელი ქარხანა, იარალის საწყობი, აბანოები. ზარაფხანა. ამავე დროს ხანმა ქვეყანას მარბიელი რაზმები გაუსია. ერთი ასეთი რაზმი ახტალას ავიდა. აქ ვერცხლისა და სპილენძის ქარხნები ეგულებოდათ. 1785 წელს ომარ-ხანის მიერ დანგრეული წარმოება კვლავ აღედგინა ერეკლეს. მარბიელებმა გაძარცვეს და დაანგრიეს ქარხნები, მრავლად დაატყვევეს მადნის მუშები. შიდა-ქართლი მარბიელთა რაზმებმა გორი-ცხინვალამდის მოითარეშეს. მოსახლეობა დახიზნულიყო და ზევრი ვერაფერი იშოვეს. არაგვზე მარბიელებს 300 კაცისგან შემდგარი ხევსურთა რაზმი გადაეყარა. ხევსურები ერეკლეს მოწოდებაზედ წამოსულიყვნენ. ქართველთა დამარცხების შესახებ მათ ჯერ არ შეეტყუთ და თბილისს მეფესთან მიდიოდნენ. ხევსურებმა მარბიელთა ეს რაზმი

თითქმის სულ გაწყვიტეს. გაქცეულებმა თბილისში ხანს მძიმე ამბავი იცნობეს.

ვიღრე ალა-მაჰმად-ხანი საქართველოში იყო, მას და ერეკლეს შორის მოლაპარაკება გაიმართა. ამ დროს ერეკლე ანანურს იღვა. მეფე დროს მოგებას ცდილობდა. მტერთან მოლაპარაკებას აწარმოებდა, მაგრამ ამავე დროს ამის შესახებ მენაპირე-უფროსის გუღოვის ატყობინებდა და მისგან სასწრაფოდ დახმარებას მოითხოვდა. არც ალა-მაჰმად-ხანს სწამდა ერეკლეს გულწრფელობისა.

საქართველოში მტერი დიდხანს არ დარჩენილა. ჯერ კიდევ მოლაპარაკება გრძელდებოდა, რომ სექტემბრის მიწურულს ხანი აიყარა და სასწრაფოდ ერანს წავიდა: იქ, ხორასანში, მდგომარეობა გართულდებოდა.

ალა-მაჰმად-ხანის ლაშქრობის გამოძახილი უცხოეთში. ალა-მაჰმად-ხანის საქართველოში ლაშქრობამ სიხარული და კმაყოფილება არა მარტო ზოგიერთ მეზობელ ხანებში გამოიწვია. სიხარულით ცას ეწია ოსმალეთი. ხვანთქარმა ხანს საგანგებოდ მიულოცა გამარჯვება და კავშირი შესთავაზა. დიდად კმაყოფილი იყო საფრანგეთიც. ხსენებული სახელმწიფოები ამ ფაქტში რუსეთის დამარცხებას ჰხედავდნენ და ამიერკავკასიიდან ამ მეტოქის საბოლოოდ გასაღწევად ალა-მაჰმად-ხანს კვლავ საქართველოში ლაშქრობას ურჩევდნენ.

საქართველოს გასაჭირით სარგებლობა ლეკებმაც მოინდომეს. ლეკთა ბრბოები წამოიშლნენ და დაუცველ სოფლებს შოებდნენ.

რუსთა ჯარის ლაშქრობა ერანს. რუსეთის მთავრობამ თავისი შეცდომა ენლა დაინახა. გასაჭირში მიტოვებული და მტრის ბირში მიცემული მოკავშირე მას ეკარგებოდა. ხოლო საქართველოს დაკარგვით რუსეთი მთელი ასლობელ-აღმოსავლეთიდან ფეხს ამოიკეთდა. ალა-მაჰმად-ხანი თბილისიდან წასული იყო, როცა გუღოვიჩმა პეტერბურგიდან ერეკლესადმი დახმარების აღმოჩენის ნებართვა მიიღო. ორი ათასი კაცისაგან შემდგარი რუსის ჯარი დეკემბერში საქართველოში შემოვიდა. ამ დროს რუსეთში ერთხელ კიდევ გაცოცხლდა ჩრდილო ერანის დაპყრობისა და ინდოეთის ვაჭრობის რუსეთში მოზიდვის პეტრესული გეგმა. ხელდებული საქართველოს დაცვისა და „თახედი“ ალა-მაჰმად-ხანის დასჯის საბაბით 1796 წელს გაზაფხულზე 30 ათასი კაცისაგან შემდგარი რუსთა ჯარი ვალერიანე ზუბოვის სარდლობით დაიბრუნდა გზით ამიერ-კავკასიაში შემოიჭრა.

ერეკლეს ლაშქრობა განჯას. მტრის წასვლის შემდეგ ერეკლე თელავს დადგა. დახინჯული მოსახლეობა სოფლებს დაუბრუნდა. თბილისმაც ნელ-ნელა მოშენება იწყო.

1796 წლის გაზაფხულზე მეფემ ბატონიშვილები დავით და ალექსანდრე განჯას ჯავად-ხანის წინააღმდეგ გაგზავნა. განჯის მფლობელი ერეკლეს მოლაღატე იყო. ის ალა-მაჰმად-ხანს თბილისზე წამოუძღვა და საქართველოს აოხრების დროს ყიზილბაში მოლაშქრებისგან მრავალი ტყვე და დიდი ალაფი შეიძინა. ქართველებმა სამ აპრილს

განჯა აიღეს. ჯავად-ხანი ციხეში ჩაიკეტა. ცოტა ხნის შემდეგ ერეკლეს განჯას ჩავიდა. ხანგრძლივი ალყით შეწუხებულმა ჯავად-ხანმა პატივება ითხოვა. მეფემ განჯას ძველებურად ხარკი დასდვა, ათასი ტყვე. ჯავად-ხანს რომ შეეძინა ყოზილბაშებისაგან, გაათავისუფლა, ამ ლაშქრობის ხარჯებიც მას აზღვევინა და უკან დაბრუნდა.

ამავე ხანებში მეფემ ერევნის საქმეც მოაგვარა. მან იქ ალა-მაჰმად-ხანის მიერ დევნილი მაჰმად-ხანი გააბატონა და ძველებურად ხარკი შეუკვეთა.

რუსთა ჯარმა წუბოვის სარდლობით ჩქარა აიღო დარუბანდი, ყუბა, ბაქო, სალიანი, შამახია, გავიდა მულანს და შიგნით ერანში სალაშქროდ ემზადებოდა. პეტერბურგში ერანს ლაშქრობის გეგმასთან ერთად პეტრეს გეგმის სხვა ნაწილიც გაცოცხლდა: ამიერ-კავკასიაში ძლიერ ქრისტიანული სახელმწიფოს შექმნა. ასეთი სახელმწიფო გეგმის ავტორების აზრით ერეკლეს სამეფო უნდა ყოფილიყო. უხვ იმედებს აძლევდნენ სომხებსაც. ალა-მაჰმად-ხანი დიდს შიშში იყო.

ამ დროს, 1796 წელს 6 ნოემბერს, ეკატერინე ხელმწიფე გარდაიცვალა. მისმა მემკვიდრე პავლემ ერანს ლაშქრობა მოშალა და ჯარი უკან გაიწვია. ალა-მაჰმად-ხანი თავს გამარჯვებულად სთვლიდა და კვლავ საქართველოში სალაშქროდ ემზადებოდა.

პოლიტიკური რეფორმების გატარების ცდა. ერეკლე დაჟინებით სთხოვდა მფარველ-მოკავშირეს ტრაქტატით ნაკისრი მოვალეობის შესრულებას, საქართველოს დასაცველად ჯარის დატოვებას. მოკავშირის დინტერესების მიზნით ერეკლე მზად იყო რუსეთის სასარგებლოდ ახალ პოლიტიკურ დათმობებზე წასულიყო. ამავე დროს ერეკლემ მიიღო ის ერთად ერთი გადაწყვეტილება, რომლის განხორციელებას შეეძლო საქართველოს პოლიტიკური არსებობა დაღუპვისაგან ეხსნა. მოხუც მეფეს რუსეთის დახმარებით საქართველოს პოლიტიკური წესწყობილების ძირითადი რეფორმების გატარება გადაეწყვიტა.

ერეკლე ამ საქმეში მარტო არ იყო. მასთან იყო ქართული ფეოდალური საზოგადოების პროგრესული ნაწილი. ამ დროს მრავალი ჰხედავდა და ესმოდა. თუ რა იყო საქართველოს ამდენი უბედურების მთავარი მიზეზი. კარგად არჩევდნენ „ევროპული“ წესების უპირატესობას და ამ წესების საქართველოში გადმონერგვას ცდილობდნენ. არაერთი კანონ-პროექტი იწერებოდა ამ დროს საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური, ეკონომიური თუ ადმინისტრაციული ცხოვრების მოწესრიგების მიზნით. თან და თან სულ უფრო და უფრო ძლიერდებოდა რწმენა, რომ არსებული პოლიტიკური სიდუხჭირე უნდა დაძლეულ იქმნას, რომ, დღეს არა ხვალ, „ევროპული“ წესები უნდა შემოვიდეს. რომ სათავადოების პოლიტიკურ სისტემას უნდა დღე დაეღიოს.

მაგრამ ჯერ რეაქცია მაგრობდა და პოზიციების დათმობას უბრძოლველად არ აპირებდა.

პავლე იმპერატორი ერეკლეს ვედრებისადმი ყრუ იყო. 1797 წელს რუსეთის მთავრობამ საქართველოდან ჯარი გაიყვანა და „მოკავშირე“ კვლავ გააფთვრებული მტრის მსხვერპლად დააგდო.

აღა-მაჰმად-ხანის სიკვდილი. აღა-მაჰმად-ხანი ყარაბაღს მოვიდა. იბრე-იმ-ხანი გაიქცა. საქართველო ახალი აზრებისაგან მკვლელის დანამ იხსნა. 4 ივნისს 1797 წელს სისხლით გაუმძღარი ტირანი იქვე ყარაბაღში მოკლეს.

მცირე ხნით ერანში ანარქია გამეფდა. შემდეგ ძალა-უფლება აღა-მაჰმად-ხანის ძმისწულმა ბაბა-ხანმა იგდო ხელთ. საქართველოს მიმართ ისიც თავისი ბიძის პოლიტიკას განაგრძობდა.

ჭართლ-კახეთში კი თავადური რეაქცია პარპაზობდა. ყველა მისი შედეგებით: ლეკთა გამუდმებული თარეში. გლეხთა აყრა-დაკარგვა, ვაჭარ-ხელოსანთა რუსეთს გაქცევა.

ერეკლეს გარდაცვალება. ასეთ მდგომარეობაში იყო სამეფო, როცა 11 იანვარს 1798 წელს 80 წლის ერეკლე თელავს გარდაიცვალა, — ქვეყნის თავდადებული მოამაგე, დიდი პოლიტიკური მოღვაწე, ბრწყინვალე სარდალი და თავისი დროის მოწინავე კაცი. მოხუცებულობის მიუხედავად მისი დაკარგვა აუნაზღაურებელი დანაკლისი იყო აფორიაქებული ქვეყნისათვის.

გიორგის გამეფება. სამეფო ტახტზედ გიორგი ერეკლეს ძე ავიდა. მისი მდგომარეობა იმთავითვე მეტად მძიმე იყო. თავისი ურჩი ძმების შემორიგების მიზნით გიორგი ჩქარა იძულებული შეიქნა დაემტკიცებინა 1791 წელს დარეჯან დედოფლის თაოსნობით შედგენილი ტახტის მემკვიდრეობის ის წესი, რომლის უკანონობა თვით ერეკლემ დაუდასტურა იმავე გიორგის. არც ამის შემდეგ, რათქმაუნდა, ძმებს შორის ნდობა არ დამყარებულა და ურთიერთის წინააღმდეგ ორივე მხარე ძალებს იკრებდა.

ლეკთა რაზმის დაჭირავება. რომ თავისი მდგომარეობა განემტკიცებია მეფემ ლეკთა დიდი რაზმი დაიჭირა. ამ ჯარის ჯამაგირი საშინელ ტვირთად დააწვა ათასჯერ ტყავგახდილ გლეხობას. საქირო ფულის შოვნის მიზნით მეფე ვაჭრებსა თუ თავადებს შორის სესხსაც მიჰპართავდა და უარის შემთხვევაში არც ამკარა ძალადობას ერიდებოდა. ამავე დროს ეს ლეკები მოსახლეობის მშვიდობიანობას სრულიად არ იცავდნენ. მათი მოძმე ავაზაკების ჭართლის სოფლებში თარეში დიდი ხანია ისე თავაშვებული არ ყოფილა, როგორც ეხლა.

მეფის მიერ ლეკთა რაზმის დაჭირავებამ მტრობა-უნდობლობა მეფესა და მის ძმებს შორის კიდევ უფრო გაამწვავა. ბატონიშვილები შიშობდნენ, რომ მეფე მის მიერვე დამტკიცებულ ტახტის მემკვიდრეობის კანონს შეცვლიდა და მართალიც იყვნენ. გიორგი არა მარტო ამ კანონის გაუქმებას, არამედ პოლიტიკური რეფორმის გატარებასაც პიტიქობდა. სათანადო კანონ-პროექტი მისმა შვილმა იოანემ შეადგინა კიდევ.

ლეთა ამოდენა რაზმის—1200 კაცი იყო—ჯამაგირით შენახვა სულ უფრო და უფრო ძნელი ხდებოდა და გართულებული შინაპოლიტიკური მდგომარეობა მეფეს გარედან დახმარების ძებნას აიძულებდა.

დამოუკიდებელი ფეოდალური საქართველოს უკანასკნელი წლები. 1797 წლის მიწურულში ჯერ კიდევ ერეკლემ უბრძანა თავის ელჩს გარსევან ჭავჭავაძეს, კატეგორიულად დაესვა საკითხი რუსეთის მთავრობის წინაშე, აპირებდა თუ არა უკანასკნელი ტრაქტატით ნაკისრ ვალდებულებათა შესრულებას. ერეკლე ისე გარდაიცვალა, რომ რუსეთის მთავრობისაგან პასუხი არ მიუღია. გიორგი მეფემ ტახტზედ ასვლა რუსეთის ხელმწიფეს აცნობა და მისგან „წყალობა“ ითხოვა. რუსეთის მთავრობა ეხლაც დუმილს განაგრძობდა.

3 ივლისს 1798 წელს გიორგი მეფეს ერანის შაჰისაგან სიგელი მოუვიდა. შაჰი გიორგისაგან ერან-საქართველოს ძველი ურთიერთობის აღდგენას მოითხოვდა, სამაგიეროდ დიდ წყალობას ჰპირდებოდა მეფეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში შაჰი საქართველოს მოთხრით ემუქრებოდა. მეფემ შაჰთან მოლაპარაკება გადაწყვიტა და ამის შესახებ პეტერბურგშიაც აცნობა. ცოტა ხნის შემდეგ მეფემ აცნობა თავის ელჩს გარსევან ჭავჭავაძეს, რომ მას გადაწყვეტილი აქვს, თუ რუსეთი არ დაენმარება, ტრაქტატი დარღვევულად გამოაცხადოს, ელჩი უკან გაიწვიოს და დახმარება სხვაგან ეძიოს. ამ დროს მეფეს ოსმალეთთანაც მოლაპარაკება ჰქონდა გამართული. მეფის ენერგიულმა ტონმა რუსეთის მთავრობა აამოქმედა. პავლე ხელმწიფემ გიორგი მეფეს წყალობის სიგელი გამოუგზავნა. 11 ოქტომბერს 1798 წელს გიორგიმ ტრაქტატის თანახმად პავლე ხელმწიფისაგან ტახტზედ დამტკიცების ნიშნები, თავისი შვილი დავითის მემკვიდრედ აღიარება და 3000 კაცისაგან შემდგარი ლაშქარი ითხოვა. რუსეთის მთავრობამ გიორგის თხოვნა დააკმაყოფილა. 18 აპრილს 1799 წელს პავლე ხელმწიფემ დამტკიცების სიგელი და სათანადო ნიშნები გამოუგზავნა გიორგი მეფეს. დავით გიორგისძის ტახტის მემკვიდრედ გამოცხადებამ მეფის ძმები ააჯანყა. ბატონიშვილები თავიანთ საუფლისწულოებში ჩასხდნენ და მეფის ხელისუფლებას აღარა სცნობდნენ. დარეჯან დედოფალი თბილისში იჯდა და გიორგი მეფისადმი მტრობას ენერგიულად აღვივებდა. ამის შემდეგ ჩქარა ალექსანდრე ბატონიშვილი ერანის შაჰთან გაიქცა. ბაბა-ხანი დიდის ხალისით გამოვიდა ერეკლეს შვილების „უფლების“ დამცველის როლში და ამიერიდან კიდევ მეტის ენერგიით ცდილობდა ქართლ-კახეთის დამონებას.

რუსთა ჯარი ჯერ კიდევ არ მოსულა. შიშისაგან გონება დაკარგულმა ავადმყოფმა მეფემ ისევ რუსეთს მიჰმართა. ტრაქტატის შეცვლა ითხოვა. რუსეთის მთავრობას სამეფოს საშინაო საქმეების მოწესრიგების უფლებას აძლევდა, ოღონდ საკუთარი თავისთვის და თავისი ჩამოშავლობისათვის მეფობის შენარჩუნებას მოითხოვდა.

ნოემბრის ბოლოს 1799 წელს რუსთა ჯარი გენერალი ლაზარევის სარდლობით საქართველოში შემოვიდა. ლაშქართან ერთად მოვიდა რუ-

სეთის მთავრობის მინისტრი საქართველოს მეფის კარზე — კოვალენსკი.

რუსის ჯარის საქართველოში შემოსვლამ ერანის შაჰი შეაშფოთა. ელჩების პირით შაჰი რუსეთისგან საქართველოს დაცლას მოითხოვდა. ამავე დროს ჯარებს აგრძელებდა და ომით იმუქრებოდა. პავლე ხელმწიფე ერთხელ კიდევ შეუყოვნადა, მაგრამ ამ დროს უკვე რუსეთის მთავრობის წრეებში ერთობ გაძლიერებულიყო საქართველოს ოკუპაციის მომხრეთა დასი. ერთიერთობის ამ გრძელ მანძილზე რუსმა პოლიტიკოსებმა შეისწავლეს საქართველო, კარგად შეათვაყეს მისი მნიშვნელობა ახლობელ აღმოსავლეთის პოლიტიკაში, შეისწავლეს საქართველოს ბუნებრივი სიმდიდრეები და გაითვალისწინეს მათი ეკონომიური მნიშვნელობა და, თუ 1770-ან წლებში ტოტლებენის მიერ საქართველოს დაპყრობის ცდა უნიადაგო ავანტიურად გამოიქცირებოდა, ესლა ასეთი რამ ფრიად რეალურ სიკეთედ წარმოედგინათ მგლის მორალის პოლიტიკოსებს.

საქართველოში ანარქია არ ნელდებოდა. ბატონიშვილებმა ესლა ახალ დალატს მიჰმართეს. სამშობლოს ასაოხრებლად ომარ-ხანი მოიწვიეს: საქართველოს ამ მომხრელს ალექსანდრე ბატონიშვილიც მოჰყვებოდა. 7 ნოემბერს 1800 წელს რუს-ქართველთა მხედრობამ სასტიკად დაამარცხა ომარ-ხანის ლაშქარი ნიახურას (ივრის პირზე) და ქვეყანა საშინელი აოხრებისაგან იხსნა.

რუსეთის მთავრობას ამ დროისათვის კიდევ ერთი პოლკი ჯარი გამოეგზავნა გენერალი ფულაიკოვის სარდლობით. გიორგი მეფეს ამის შემდეგ მშვიდი ძილი შეეძლო. მის მემკვიდრეებს კი მეფობა სიზმარივით უქრებოდათ.

1783 წლიდან ვიდრე 1800 წლამდის ქართლ-კახეთი თანდათან დაცემის გზით მიდიოდა. იშვიათად რომ მას ასეთი ხანა სხვა განცუდოს. მთელი დუნია მტრად აუტყდა მცირე ქვეყანას, საგარეო ხასიათის სიმძიმეები შიგნით თავადურ რეაქციას დაუკავშირდა და ამ ძლიერმა კავშირმა ჯერ კიდევ სუსტი პროგრესული ძალები დაამარცხა.

1800-ანი წლებისათვის ქართლ-კახეთის ფეოდალურ საზოგადოებას პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხში მეტი ჩამოყალიბება ეტყობოდა, ვიდრე ამ ათიოდე წლის წინ. ამ დროისათვის შესაძრწევად ვაზრდილიყო მეფობის გაუქმებისა და ქვეყნის რუსეთისადმი უშუალოდ დამორჩილების მომხრეთა რიცხვი. მაინც დიდი უმრავლესობა რუსეთთან კავშირს 1783 წლის ტრაქტატის საფუძველზე იცავდა. მესამენი — ესენი უმცირესობა იყო — რუსეთთან როგორც შეერთების, ისე კავშირის წინააღმდეგნი იყვნენ. ბატონების აღვირახსნილობით თავმოქმედებული გლეხობა იმას მიემხრობოდა, ვინც კი ქვეყანაში მშვიდობიანობას და წესიერებას დაამყარებდა და ბატონების მძლავრობას, მცირედ მაინც, ალაგმავდა.

გიორგი მეფე ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, რომ რუსეთის მთავრობას მეფის სიკვდილის მოლოდინში უკვე მიეღო გადაწყვეტილება ქართლ-

კახეთის სამეფოს გაუქმებისა და ქვეყნის რუსეთთან შეერთების შესახებ. ეს იყო 22 დეკემბერს 1800 წელს. ექვსი დღის შემდეგ (28/XII 1800 წ.) გიორგი მეფე გარდაიცვალა. ადგილობრივ რუსის ჯარის სარდალს კარგა ხანია საიდუმლო განკარგულება ჰქონდა შიღებულნი, რათა დავით ბატონიშვილის მეფედ გამოცხადება არ დაეშვა. 1801 წლის 16 თებერვალს სიონის ტაძარში, გაძლიერებული სამხედრო დაცვის პირობებში. პავლეს მანიფესტი წაიკითხეს. 1801 წელს 12 სექტემბერს პავლე ხელმწიფის მემკვიდრის ალექსანდრე I ხელმოწერით გამოქვეყნდა მანიფესტი ამავე საგნის შესახებ. ქართლ-კახეთის სამეფო „საქართველოს გუბერნიად“ გამოცხადდა, მთავარმართებლად მენაპირე-უფროსი გენერალ-კნორინგი დაინიშნა, ხოლო სამოქალაქო საქმეების მმართველად — კოვალენსკი.

საქართველო მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში

§ 1. მმართველობის სისტემა

1801 წელს მეფის რუსეთს შეუერთეს აღმოსავლეთ საქართველო (ქართლ-კახეთის სამეფო). 1803 წელს რუსეთის იმპერატორის ვასალად გამოაცხადა თავისი თავი სამეგრელოს მთავარმა გრიგოლ დადიანმა. 1804 წელს იმერეთის მეფემ სოლომონ მეორემ ხელი მოაწერა რუსეთის ქვეშევრდომობის ხელშეკრულებას. იმავე წელს რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღო გურიამაც. 1809 წელს რუსეთის ბატონობა იცნო აფხაზეთის მთავარმა თავად -საფარ-ბეი ჩაჩბამ (შერვაშიძემ), 1810 წელს რუსეთის ჯარებმა სუხუმი დაიკავეს. 1834 წელს რუსეთის ქვეშევრდომობა აღიარეს საბატონო სვანეთის მთავრებმა. პოლიტიკური და ეკონომიური ხასიათის მოსაზრებებით. დასავლეთ საქართველოში ცარიზმს რუსული მმართველობა სრული მოცულობით ერთბაშად არ შემოუღია. მან ხელისუფლება დროებით დაუტოვა იმერეთის მეფეს და სამეგრელოს, გურიის, სვანეთისა და აფხაზეთის მთავრებს. მაგრამ ასეთი ავტონომია გრძელდებოდა მხოლოდ მანამდე, სანამ იმერეთის მეფე და დასახლებული მთავრები სიტყვა-შეუბრუნებლად ემორჩილებოდნენ კავკასიის მთავარსარდლის ნება-სურვილს. ოდნავი ურჩობა იწვევდა სამეფოს და სამთავროების მოსპობას. ასე. უკვე 1811 წელს ცარიზმმა საბოლოოდ შეუერთა რუსეთს იმერეთის სამეფო და ტახტი ჩამოართვა სოლომონ მეფეს. ეს უკანასკნელი მრავალჯერ შეეცადა თურქეთის დახმარებით დაებრუნებინა თავისი სამეფო. მაგრამ უშედეგოდ. ცარიზმმა სასტიკად ჩააქრო მომხდარი აჯანყებანი და ქვეყანა საბოლოოდ ააოხრა. იმერეთის სამეფო გარდაიქმნა იმერეთის ოლქად და აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად „საქართველო-იმერეთის გუბერნიად“ იქცა. ავტონომიური სამთავრო გაუქმებულ იქნა გურიაში 1826 წელს. სვანეთში — 1851 წელს, სამეგრელოში — 1857 წელს და აფხაზეთში — 1862 წელს.

როცა ცარიზმმა საქართველოს სამეფო რუსეთს შეუერთა, იგი საზეიმო აღთქმას იძლეოდა — საქართველოსთვის ერთგვარი დამოუკიდებლობა მიენიჭებინა შინაგან მმართველობაში, ადგილობრივი კანონებითა და ზნეჩვევებით ეხელმძღვანელნა სამართლის წარმოებაში. ანგარიში გაეწია ქართველი ხალხის მრავალსაუფუნოეანი კულტურისათვის.

მეგრამ ყოველივე ეს სიცრუე გამოდგა. საქართველოში შემოსვლის პირველი დღეებიდანვე მეფის მთავრობამ ამოცანად დაისახა ეს ქვეყანა რუსეთის ერთერთ გუბერნიად გადაეჭცია.

საქართველო შევიდა კავკასიის მხარის შემადგენლობაში, რომლის მთავარ სამხედრო და სამოქალაქო უფროსად ითვლებოდა კავკასიის ჯარების მთავარსარდალი; იგი ამავე დროს საქართველოს მთავარმართებელიც იყო.

საქართველოს გამგებლობისათვის დაწესდა „საქართველოს უმაღლესი მმართველობა“. მას სათავეში ედგა გუბერნატორის უფლებებით აღჭურვილი რუსი მოხელე, რომელსაც საქართველოს მმართველი ეწოდებოდა. საქართველო დაიყო მაზრებად, რომლებიც დაექვემდებარენ რუსი ოფიცრებისაგან შემდგარ ეგრეთწოდებულ „კაპიტან-ისპრავნიკებს“. ყველა დაწესებულებაში, მათ შორის სასამართლოშიც, საქმისწარმოება მიმდინარეობდა რუსულ ენაზე; რომელიც მოსახლეობისათვის გაუგებარი იყო.

საქართველო რუსეთის ჯარებით გაივსო. გამდიდრების მიზნით საქართველოს მოაწყდნენ და აქ სამსახურში მოიკალათეს ყველაზე ნაძირალმა რუსმა მოხელეებმა, ყოველგვარმა ჩარჩებმა და ბნელმა საქმოსნებმა. დაწესებულებებში გაბატონებული იყო მოხელეებისა და პოლიციის განუსაზღვრელი თვითნებობა. მექრთამეობა, მოსყიდვა, საქმის განსაკუთრებული გაჯანჯლება და ხალხის ბედისდობისადმი ბიუროკრატიული გულგრილობა ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. სასამართლოში შეუძლებელი იყო რაიმე სიმართლის შილწევა. უმნიშვნელო საკითხის გადაწყვეტა სხვადასხვა ინსტანციებში ზოგჯერ მთელი წლობით ჭიანჭურდებოდა.

§ 2. რუსეთის მიერ აზიურ-კავკასიის დაპყრობა

საქართველოში მეფის პოლიტიკის ყველაზე მტკიცე და უღმობელი გამტარებელი იყო კავკასიის მთავარსარდალი თავადი ციციანოვი (1802—1806 წწ.). წარმოშობით იგი ქართველი იყო. მისი პაპა გადასახლდა რუსეთში მეფე ვახტანგ მეექვსესთან ერთად. თავადმა ციციანოვმა გააძევა რუსეთში 70-მდე ქართველი ბატონიშვილი. თავის განკარგულება-მოქმედებაში იგი არავითარი კანონებით თავს არ იზღუდავდა. მის დროს დაიწყო ამიერ-კავკასიის სწრაფი დაპყრობა. 1803 წელს რუსეთს იარაღით დაუმორჩილეს ჭარი-ბელაქნის ლეკები. 1804 წელს იერიშით აიღეს განჯის (ამჟამად კიროვბადი) ციხე-სიმაგრე და დაიპყრეს განჯის სახანო. 1805 წელს რუსეთს შეუერთეს ყარაბაღის, შექის და შირვანის სახანოები.

თავად ციციანოვის სიკვდილის შემდეგ მთავარსარდალის გენერალ გულოვიჩის დროს (1806-1809 წწ.) დაიპყრეს ბაქოს და ყუბის სახანოები.

ცარიზმის დაპყრობითი პოლიტიკის ყველაზე გულმოდგინე განმგრძობი კავკასიაში იყო მთავარსარდალი გენერალი ა. ერმოლოვი (1816-1827 წწ.).

თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ ხალხთა სასტიკი დასჯისათვის მოსახლეობამ ერთობლივად ახალი ჩინგის-ხანი უწოდა.

კავკასიაში გენერალ ერმოლოვის საქმიანობა გამოიხატა ურიცხვი სამხედრო ლაშქრობით, რასაც თან სდევდა მშვიდობიანი მოსახლეობის უღმობელი დასჯა, სოფლების მოსპობა, ქონების განადგურება, ხოლო ცალკეულ შემთხვევებში ქაღალდი, ბავშვთა და მოხუცთა მკვლელობა. ერმოლოვის დროს იმერეთისა და გურიის მრავალი ათეული სოფელი ნანგრევებად და ფერფლად იქცა. ტყეებს ჩებდნენ, ნათესებს სპობდნენ, სოფლებს მიწასთან ასწორებდნენ. თვით გენერალი ერმოლოვი მეფე ალექსანდრე პირველისათვის წარდგენილ პატაკში აღიარებდა, სტიქიურმა უბედურებამ და აჯანყებამთა სისხლიანმა ჩაქრობამ იმერეთის მცხოვრებნი იქამდე მიიყვანა, რომ „მამები ლუგმა პურისათვის ბავშვებს საშუალოდ მონებდად ჰყიდდნენ, ხოლო სასოწარკვეთილი დედები შიმშილით დაუძლეურებულ ბალებს ტყეში და გზაზე ჰყრიდნენ“-ო.

ცარიზმის შემოტევა-წინსვლას ამიერ-კავკასიაში არ შეეძლო არ გამოეწვია მანამდე აქ გაბატონებული სახელმწიფოების—ირანისა და თურქეთის აქტიური წინააღმდეგობა. ინგლისისა და საფრანგეთის მხარდაჭერით, რომელნიც რუსეთს მეტოქეობას უწევდნენ კავკასიის ყელზე და შავი ზღვის სავაჭრო გზებისათვის, თურქეთმა და ირანმა მე-19 საუკუნის პირველი სამი ათეული წლის მანძილზე რამდენიმე ომი გადაიხადეს რუსეთთან. შავრამ ეს ომები ცარიზმისათვის ძლევაშისილი იყო. ირანსა და რუსეთს შორის ვილიუსტანში (1813 წ.) დადებული საზავო ტრაქტატის საფუძველზე რუსეთმა საშუალოდ დაიმკვიდრა ბაქოს, ყუბის, ტალიშის, ყარაბაღის, განჯის, შექის და დარუბანდის სახანოები, რომლებიც მას დაკავებული ჰქონდა წინათ. ირანს ჩამოერთვა კასპიის ზღვაზე ფლოტის ყოლის უფლება, აგრეთვე მან რუსეთის ვაჭრებს მიანიჭა მთელი რიგი შეღავათები ვაჭრობის დარგში. რუსეთთან წარმოებულ და მარცხით დამთავრებული მეორე ომის შემდეგ, თურქმენჩაის ზავის (1828 წ.) პირობების მიხედვით, ირანი იძულებული გახდა რუსეთისათვის გადაეცა ერევნის და ნახჭევანის სახანოები, რომელთაგან ცარიზმმა ამიერ-კავკასიაში შექმნა სომხეთის ოლქი.

თურქეთთან ძლევაშისილი ომის შემდეგ, ადრიანოპოლის ზავის (1829 წ.) პირობების თანახმად, რუსეთი მტკიცედ დამკვიდრდა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე შდინარე ჩოლოქამდე (სამხრეთით). ადრიანოპოლის ხელშეკრულების მიხედვით, რუსეთმა თურქეთისაგან მიიღო აგრეთვე ყოფ. ახალციხის საფაშოს საგარეშოში ნაწილი ახალციხის აწყურის, ახალქალაქის ციხეებითურთ, აგრეთვე ფოთის ციხე-სიმაგრე შავი ზღვის პირად. რუსეთის ქვეშევრდომთ მიენიჭათ თურქეთის იმპერიის ტერიტორიაზე თავისუფალი ვაჭრობის უფლება. რუსეთის ფლოტი აღიარებულ იქნა შავ ზღვაზე გაბატონებულ ფლოტად და მას მიეცა თავისუფალი გასაყალი ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებით ხმელთაშუა ზღვაში.

მე-19 საუკუნის 30-იანი წლებისათვის მეფის რუსეთმა სამხედრო ძალით საბოლოოდ დაიკავა ამიერ-კავკასიაში თანამედროვე საქართველოს (გარდა აჭარისა, რომელიც შემოერთებულ იქნა 1878 წელს), სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორია. დაპყრობილ პროვინციებში თავისი დიდმპყრობელური პოლიტიკის გატარებისათვის საიმედო დასაყრდენის შესაქმნელად, ცარიზმი მაშინვე იწყებს ამიერ-კავკასიაში დაპირველ ყოვლისა საქართველოში რუსთა. გერმანელთა და სხვების ახალშენების, როგორც ადგილობრივ მოსახლეობასთან ბრძოლაში დასაყრდენი წერტილების, მოწყობას. ასე, გენერალ ერმოლოვის დროს მოეწყო რუსეთის სამხედრო ახალშენები (სამსახურდამთავრებული ჯარისკაცებისაგან) გორში, მანგლისში, აღბულალში (თეთრი წყარო), გომბორში, მსხ. როვანში, მეფის წყაროში (წითელი წყარო) და სხვ. თვით თბილისის მიდამოებში და საქართველოს მთელ რივ რაიონებში მოეწყო გერმანელთა შვიდი ახალშენი. კოლონიებს საუკეთესო მიწებს აძლევდნენ, მათ ფულად დახმარებასაც უწყევდნენ. ადგილობრივ გლეხებს, ხელისუფლების ბრძანებით, უნდა მიეწოდებინათ მათთვის ხე-ტყე და სხვა მასალები საცხოვრებელი ბინების მოსაწყობად; გარდა ამისა. დასახლების პირველ წელს, უნდა მოეხნათ და დაეთესათ მათთვის ყანები. პასკევიჩის დროს ახალციხის ოლქში და წალკის რაიონში მიწის უზარმაზარი ფართობი გამოიყო მოსული სომხებისა და ბერძნების დასახლებლად.

§ 8. საქართველო კოლონიური და ბატონოური ულის ქვეშ

საქართველოში თავისი ბატონობის განსამტკიცებლად და ამიერ-კავკასიაში თავისი დაპყრობითი გეგმების განსახორციელებლად, მეფის მთავრობას უნდა ეძებნა დასაყრდენი ჩვენი ქვეყნის გაბატონებულ კლასებში და უწინარეს ყოვლისა ქართველ თავად-აზნაურობაში.

მას შემდეგ. რაც ცარიზმმა ადგილობრივ ფეოდალურ დიდკაცობას პოლიტიკური ძალაუფლება ჩამოართვა და ყოფილი მეფის გვარეულთა ბის წევრები და ურჩი თავადები საქართველოდან რუსეთში გააძევა. იგი გარკვეულ სოციალურ პოლიტიკას ატარებდა—იმხრობდა თავად-აზნაურობას.

ქართველი თავადები და აზნაურები რუსეთის თავად-აზნაურებს გაუთანაბრეს. კანონით. მხოლოდ თავად-აზნაურებს შეეძლოთ საქართველოში ყმების ყოლა. 1807 წელს გამოიკა კანონი. რომლითაც გლეხებს აეკრძალათ თავიანთ მემამულეებზე საჩივრის შეტანა. 1832 წელს ქართველ თავად-აზნაურებს მიენიჭათ უფლება თავიანთი გლეხების დასჯის წესით გაეგზავნათ ჯარისკაცებად, რომელთა სამსახური მაშინ 25 წელიწადს გრძელდებოდა. თავდააზნაურებს აგრეთვე უფლება ჰქონდათ სწართველოდან გადაესახლებინათ თავიანთი ყმები, რომელთაც რაიმე დააწავეს. მეფის მთავრობა სასტიკად ადევნებდა თვალყურს, რომ გლეხები თავიანთი პატრონების — თავად-აზნაურების მორჩილნი ყოფილიყვნენ. რომ მათ პირნათლად მოეხადნათ ყოველგვარი ფეოდალურ-ბატონო-

რი ბეგარა. ურჩ სოფლებში ხელისუფლება დამსჯელ რაზმებს აგზავნიდა და თავად-აზნაურებისადმი ოდნავი ურჩობისათვის სჯიდა გლეხებს. მემამულეთაგან გლეხთა გახიზნვის აღსაკვეთად 1830 წელს შემოღებულ იქნა საპასპორტო სისტემა. და გახიზნულ გლეხებს ადმინისტრაცია სასტიკად დევნიდა.

ქართველმა თავად-აზნაურებმა ჯერ კიდევ 1803 წელს ცარიზმისაგან მიიღეს უფლება ჰყოლოდათ საკუთარი კლასობრივი ორგანიზაცია, ეგრეთწოდებული თავად-აზნაურობის დეპუტატთა საკრებულო, თავიანთი უფლებებისა და პრივილეგიების დასაცავად და მთავრობის ღონისძიებების მოქმედების ერთიანობისათვის თავად-აზნაურები თავიანთი წრიდან ირჩევდნენ თავად-აზნაურების საგუბერნიო და სამაზრო წინამძღოლებს (მარშლებს), რომლებიც თავად-აზნაურთა წოდების რწმუნებულებს წარმოადგენდნენ. თავად-აზნაურებს ჰქონდათ განათლების უპირატესი უფლება: მათთვის საქართველოში გახსნილი იყო სპეციალური „კეთილშობილთა სასწავლებელი“. რომლის მოწაფეებს სტიპენდიები ეძლეოდათ. თავად-აზნაურთა შვილებს სწავლის მისაღებად აგზავნიდნენ რუსეთშიც, სადაც ისინი ეწყობოდნენ სამხედრო სასწავლებლებსა და უნივერსიტეტებში. სახელმწიფო სამსახურში შესასვლელად თავად-აზნაურებისათვის გზა ფართოდ იყო ხსნილი. მათ განსაკუთრებით თავისუფლად აძლევდნენ სამხედრო და საპოლიციო თანამდებობებს. ჯარში და ადმინისტრაციაში სამსახურისათვის თავად-აზნაურებს ეძლეოდათ პენსიები. ორდენები და ფულადი ჯილდოები.

მეფის მთავრობა აღნიშნული ღონისძიებებით იმხრობს თავად-აზნაურობას და ამავე დროს დასაყრდენს იძენს ქალაქის საეკპრო ბურჟუაზიაში. ეგრეთწოდებულ მოქალაქეებში. ბურჟუაზია მეფის მთავრობისაგან ღებულობს მთელ რიგ შეღავათებსა და პრივილეგიებს. მათ შორის: სახელმწიფო სამსახურში შესვლის უფლებას. მთელ ამირ-კავკასიაში უბაჟო ვაჭრობის უფლებას, უპირატესობას რუსეთის არმიისათვის სურსათისა და სხვა საგნების მიწოდების, თევზის, ნავთის და სხვა სარეწაოს ოჯართ აღების საქმეში.

ბურჟუაზიის ბევრი მდიდარი და გავლენიანი წარმომადგენელი ეწყობა სახელმწიფო სამსახურში. ღებულობს ხარისხს. ორდენებს და მასთან ერთად რუსეთის აზნაურის უფლებებს.

ცარიზმი ყოველმხრივ ზრუნავდა მრავალრიცხოვან ქართველ, სომეხ და მაჰმადიან სამღვდელეობაზეც. რომ მისი დანხარებით გაეტარებინა მშრომელი მასების იდეოლოგიური დამონების პოლიტიკა. საქართველოს ეკლესიებსა და მეჩითებში გუნდრუქს აკმევდნენ და დაულალავდნენ ცულობდნენ „თეთრი მეფის“ კოლონიზატორული პოლიტიკის წარმატებისათვის.

ქართველმა ხალხმა, რომელიც წინათაც უპარესად მძიმე მდგომარეობაში იყო და საგარეო მტრების ხშირი შემოსევისა და თავისი ფეოდალების მხრით ჩაგვრა-ექსპლოატაციის გამო იტანჯებოდა, ცარიზმის ბატონობის დამყარებასთან ერთად თუმცა საგარეო უშიშროება მოიპოვა.

მაგრამ მას აქვთ მისი უსირცხვილო ყველფა, აშკარა ძარცვა უფრო მეტად გაიზარდა. ამიერ-კავკასიის დაპყრობისას რუსეთის ცარიზმის თითოეული ნაბიჯი აღბეჭდილი იყო ცეცხლით, სისხლით და ძალადობით. სიღატაკე და დაუსრულებელი ვაიეაგლახი მასების ზეგდრად იქცა. გლეხებს უნდა გაესტუმრებინათ უზარმაზარი სახაზინო გადასახადები, მოენადათ აურაცხელი ნატურალური ბეგარა გზების გასაყვანად, არმიისათვის სურსათისა და ალაფის მისაწოდებლად და სხვ. გლეხებისათვის განსაკუთრებით მძიმე იყო საჭაპანე ბეგარა. მშვიდობიან დროსაც კი მარტოდ-მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს გლეხებს უნდა გამოეყვანად ყოველწლიურად (დღეების მიხედვით რომ ვიანგარიშოთ) 112 ათასზე მეტი ურემი ხარ-კამჩით და 100 ათასამდე სასაპალნე ცხენი მდევრებით. გლეხებს ატილებდა ჯარების დაუსრულებელი ჩაყენება და საშენდრო პირების თვითნებობა. მებატონენი გლეხებს სასტიკ ექსპლოატაციას უწყევდნენ. მათ მრავალგვარი ბეგარა უნდა მოეხადათ მემამულეთა სასარგებლოდ, უნდა დამეშავებინათ მათი ყანა და ვენახი, მოეწიათ მათი მოსავალი, მიეტანათ მარცვლეული მემამულის მიერ დანიშნულ ადგილას.

მემამულეთა სასარგებლოდ მიდიოდა აგრეთვე მათი ყმების ყანა-ბაღებში მოწეული მოსავლის ნაწილი (ღალა, ქულუხი). მთელი წლის განმავლობაში გლეხებს მემამულისათვის უნდა მიეწოდებინათ: ხორცი, თევზი, ფრინველი, ყველი, ერო-კარაჭი. მემამულეს ყმები აპყავდა შინა-მოსამსახურეებად: მზარეულებად, ლაქიებად, მეჯინიბეებად, მეფრინველეებად და ა. შ. ოდნავი დანაშაულისათვის მემამულე სასტიკად სჯიდა ყმებს: ბორკილს უყრიდა, სარდაფებში ალპობდა და ზშირად შოლტის ცემით ჰკლავდა.

როცა მემამულეს ფული დასჭირდებოდა, იგი ყმებს ჰყიდდა თითო-თითოდ და მთელი ოჯახობითაც. თუმცა ეს კანონით აკრძალული იყო. მაგრამ დასავლეთ საქართველოს მემამულენი ყმებს ზშირად მონებად ჰყიდდნენ თურქეთში.

§ 4. გრეწველობის, ვაჭრობისა და სოფლის მემანეობის მდგომარეობა

„მისი (ამიერ-კავკასიის და მასთან ერთად საქართველოს) ეკონომიური დაპყრობა რუსეთის მიერ გაცილებით უფრო გვიან მოხდა, ვიდრე პოლიტიკური დაპყრობა“ (ლენინი). მე-19 საუკუნის დამლევს საქართველოში სრულებით არ იყო ფაბრიკა-ქარხნები. არსებობდა მხოლოდ აგურის, კრამიტის, კირის, საპნის, სანთლის დამამზადებელი, ტყავის დამამუშავებელი და სხვ. მომცრო საწარმონი. ბორჩალოს რაიონში სწარმოებდა სპილენძის, ვერცხლისა და ტყავის უმნიშვნელო მოპოვება.

1823 წელს თბილისში ფრანგმა კასტელომ გახსნა აბრეშუმსახვევი ფაბრიკა. იქ ქალთა იძულებითს შრომას იყენებდნენ. მაგრამ ამ ფაბრიკამ მხოლოდ 1835 წლამდე იარსება და დაიხურა. რუსეთთან საქართველოს

„შეერთების“ პირველი დღეებიდანვე მრავალჯერ აღიძრა თბილისში მათულის ფაბრიკის გახსნის საკითხი, მაგრამ ეს წამოწყება მხოლოდ 1853 წელს განხორციელდა, ისიც ძალიან მცირე ხნით. ხანმოკლე იყო გორის გაზარაში გახსნილი მინის ქარხნების არსებობაც. მეფის მთავრობას განზრახული ჰქონდა შაქრის ქარხნის აგება, მაგრამ ესეც განუხორციელებელი დარჩა.

უკეთეს მდგომარეობაში იყო საქართველოში ვაჭრობა. ადგილობრივი ვაჭრები საქონლის შესასყიდად მიემგზავრებოდნენ მოსკოვს, ნიჟნი-ნოვეგოროდს და საზღვარგარეთაც: ლაიპციგში, ტრიესტში და სხვა სავაჭრო ქალაქებში.

მე-19 საუკუნის 30-იანი წლებიდან ძლიერდება რუსეთის ფაბრიკების საქონლის შემოტანა საქართველოში. თბილისში იხსნება რუსეთის საქონლის გამსაღებელი სავაჭრო კანტორები. რუსეთთან ვაჭრობა სწარმოებდა საქართველოს სამხედრო გზით, აგრეთვე შავი ზღვით ყულევისა და ფოთის მეშვეობით.

საქართველოდან როგორც რუსეთში, ისე საზღვარგარეთ გაჰქონდათ აბრეშუმი, მურცული, ღვინო, ძვირფასი ხე-ტყე.

ვაჭრობის გაცხოველებასთან ერთად შესამჩნევად იზრდებოდა საქართველოს ქალაქები, განსაკუთრებით თბილისი, რომელიც მთელი კავკასიის მხარის ადმინისტრატიულ ცენტრს წარმოადგენდა. 1825 წელს საქართველოში ითვლებოდა 6 ქალაქი: თბილისი, ქუთაისი, გორი, თელავი, სიღნაღი და ყულევი (სამეგრელოში, სადაც მოწყობილი იყო ნავსადგური). ამ ქალაქების მოსახლეობა ორივე სქესისა რამდენადმე აღემატებოდა 53 ათას კაცს. მაგრამ 1850-52 წლებში საქართველოში უკვე 12-მდე ქალაქია, რომელთა მოსახლეობა 74 ათას კაცამდე აღწევს. იწყება ქალაქების კეთილმოწყობა. თბილისში, მაგალითად, იწყებენ ქუჩების მოკირწყლვას, ქვაფენილების დაგებას, ევროპული ყაიღის შენობების აგებას. თბილისში ხსნიან საავადმყოფოს, საჯარო ბიბლიოთეკას, აშენებენ თეატრის საუცხოო შენობას. 1840 წელს თბილისში შემოიღეს „ქალაქის საზოგადოებრივი სამმართველო“, რომელიც შესდგებოდა ქალაქის მოსახლეობის შეძლებული კლასების წრიდან გამოსულ ქალაქის თავისა და ექვსი ხმოსნისაგან.

საქართველოს სოფლის მეურნეობა საერთოდ დაბალ დონეზე იდგა. ამის ძირითადი მიზეზი იყო ტარიზმის სასტიკი კოლონიური პოლიტიკა, რომელიც აფერხებდა უმდიდრეს ბუნებრივ შესაძლებლობათა გამოყენებას ქვეყნის ეკონომიური განვითარებისათვის და სოფლად ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის ბატონობა.

მართალია, მეფის მთავრობამ რუსეთის მრეწველობის საქიროების გამო მიიღო ერთგვარი ზომები საქართველოში ტექნიკური კულტურების დასაწერგავად. ასე, ამერიკიდან გამოიწერეს ბამბის საუკეთესო თესლი. ხდებოდა ინდიგოს, შაქრის ლერწმის, ევროპული ჯიშების ვაზის და ხეხილის გაშენების ცდები. საქართველოში ძველთაგან გავრცელებული იყო მებარეშუმეობა. სოფლის მეურნეობის ამ დარგის შემდგომი განვი-

თარებისა და მოსკოვის საფეიქრო მრეწველობისათვის ხამი აბრეშუნის რაოდენობის გადიდების მიზნით, მთავრობა ღებულობდა ზომებს საქართველოში თუთის ნარგავების გასაფართოებლად და მოსახლეობისათვის საუკეთესო ჯიშის აბრეშუმის თესლის მისაწოდებლად.

რუსეთის მრეწველობის საქროების გამო საქართველოს სოფლის მეურნეობისადმი ყურადღება განსაკუთრებით შესამჩნევად მკლავნდება კავკასიის მეფისნაცვლის თავად მ. ს. ვორონცოვის დროს (1845-1854). მის დროს თბილისში იხსნება ბოტანიკური ბაღი, ეწყობა და ფართოვდება საცდელ-საჩვენებელი ბაღები ქუთაისში, ოზურგეთში, სუხუმში. სოფლის მეურნეებს აწვდიან საუკეთესო ჯიშის ვაზს, ხეხილის ნერგებს, დასავლეთ საქართველოში ფართოდ ვრცელდება „იზაბელას“ ჯიშის ვაზი, რომელმაც ადგილობრივ მიიღო სახელწოდება „ადესა“. იგი დიდ მოვლას არ მოითხოვს და სოკოს ავადმყოფობის გამძლეა. ამ ვაზის ნარგავები ჩნდება არა მარტო საქარმიდამო მიწაზე, და ბაღებში. არამედ სოფლის მომიჯნავე ქალაქებშიაც. საქართველოში იწყება ჩაის კულტურის გაშენების პირველი ცდები. 1847 წელს ჩაის პირველი ბუჩქები დარგეს სუხუმის ბოტანიკურ ბაღში და ოზურგეთის საცდელ ბაღში. ფოთში ჩაყარეს ფორთოხლისა და მანდარინის სანერგები. დაიწყო საუკეთესო ჯიშების თამბაქოს გაშენება სამრეწველო მასშტაბით. ეს კულტურა ისე სწრაფად გავრცელდა, რომ ძალიან მალე დაიწყო ქართული თამბაქოს გატანა მოსკოვში, სადაც იგი წარმატებით უწევდა მეტოქეობას თურქეთის საუკეთესო თამბაქოს. საქართველოში რუსი კოლონიზატორების მეშვეობით ქალაქების მოსამარაგებლად ფართოდ ვრცელდება ბოსტნეული კულტურები: კარტოფილი, კარხალი, კომბოსტო და სხვ. ცალკეული მსხვილი შემამულენი იწყებენ მთავრობის მიერ სახელგანთქმული და უცხოეთიდან გამოწერილი სასოფლო-სამეურნეო მანქანების გამოყენებას. 1850 წელს თბილისში ეწყობა „კავკასიის სოფლის მეურნეობის საზოგადოება“. დიდ როლს თამაშობდა სასოფლო-სამეურნეო გამოფენები. რასაც ეს საზოგადოება დროგამოშვებით აწყობდა თბილისში.

რა თქმა უნდა, უეჭველია, ერთგვარი დადებითი მნიშვნელობა ყველა ამ ღონისძიებისა, რასაც განსაკუთრებით ფართოდ ატარებდა თავადი მ. ს. ვორონცოვი. მაგრამ მხედველობაში უნდა მივიღოთ, რომ ყველა ჩამოთვლილი ღონისძიება თითქმის არ ეხებოდა გლეხურ მეურნეობას. გაუმჯობესებული სასოფლო-სამეურნეო მანქანების გამოყენება, ახალი სასოფლო-სამეურნეო კულტურების გაშენება იწყება მხოლოდ ზოგიერთი შემამულის მეურნეობაში, რომლებიც კაპიტალისტური განვითარების გზას ადგებიან. როგორც წესი, გლეხურ მეურნეობაში თითქმის არ ხდებოდა არავითარი გაუმჯობესება. ტექნიკა და ნიადაგის დამუშავება იქ კვლავ უადრესად პრიმიტიული იყო. ყმები მიწის წყრილ, დაქსაქსულ, შეუსვენებლივ ერთიდაიმავე კულტურების თესვით გამოფიტულ ნაკვეთებზე განაგრძობდნენ ძველი, მამა-პაპური წესით მუშაობას, პრიმიტიული კავი და ფიჩხის ფარცხი იყო ძირითადი სამიწათმოქმედო იარაღი საქართველოში.

§ 5. გლეხთა აჯანყებანი

საქართველოს გლეხთა მასები, რომელნიც ორმაგი უღლის — კოლონიური და ბატონყმური უღლის ქვეშ აღმოჩნდნენ, ვერ შეურიგდებოდნენ თავიანთ მძიმე მდგომარეობას. ისინი მრავალჯერ ცდილან ამ უღლის გადაგდებას. აწყობდნენ შეიარაღებულ აჯანყებებს რუსთა ხელისუფლებისა და თავიანთი ფეოდალების წინააღმდეგ. უფრო ხშირად გლეხთა ბრძოლა გამოიხატებოდა იმით, რომ ისინი ჰკლავდნენ ყველაზე საძულველ მემამულეებს. მეფის ჰოხელეებს, უარს ამბობდნენ გადასახადების გასტუმრებასა და ბატონყმური ბეგარის შესრულებაზე. გლეხები ცეცხლს უკიდებდნენ მემამულეთა სახლკარს. სპობდნენ მათს ბაღებს, ჩეხდნენ მემამულურ და სახაზინო ტყეებს და სხვ. საყოველთაო მოვლენად გადაიქცა გლეხების განხიზნვა მიუვალ ტყეებსა და მთებში. იქ ისინი ჰქმნიდნენ შეიარაღებულ რაზმებს, რომლებიც გლეხთა მასების დახმარებით პარტიზანულ ბრძოლას აწარმოებდნენ მემატონეთა და მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ.

მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში აღმოსავლეთ საქართველოში: განსაკუთრებით ცნობილი გახდა ერთ-ერთი შეიარაღებული რაზმი, რომლის სათავეში იდგა გლეხი არსენა ოძელაშვილი. ხალხი არსენაში ხედავდა გლეხთა საქმისათვის და შჩაგვრელ-ექსპლოატატორთა წინააღმდეგ მებრძოლს. არსენას გმირობა მრავალი ხალხური თქმულებისა და ლექსის საგნად იქცა და ფართოდ აისახა ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში.

გლეხთა პირველი მასობრივი აჯანყება მოხდა 1804 წელს, აღმოსავლეთ საქართველოს მთავარიან რაიონში, სადაც საქართველოს სამხედრო გზა გადის. აქ იარაღი აღმართეს მთიულებმა. ხევსურებმა, მოხევეებმა და ოსებმა. აჯანყებულებმა ბრძოლა გამოუცხადეს ცარიზმის მხრით არადადამიანურ ჩაგვრას და მემამულურ ექსპლოატაციას. ისინი აცხადებდნენ უკუთესია ჩვენს ცოლ-შვილთან დაეხოცეთ, ვიდრე ასეთ ცხოვრებას ვითმენდეთო. მთავარსარდალმა თავადმა ციციშვილმა დიდძალი ჯარი დასძრა აჯანყებულთა წინააღმდეგ და გასცა ბრძანება. არაიან დაინდოთ. ეს დირექტივა ზუსტად შესრულდა. არ ინდობდნენ არც ქალებს, არც ბავშვებს. არც მოხუცებს. მრავალი ათეული სოფელი მიწასთან გაასწორეს. შეიპყრეს და სასტიკად დასაჯეს აჯანყების ხელმძღვანელები — 70 კაცზე მეტი.

1812 წელს კახეთში მოხდა უფრო დიდი აჯანყება, რომელიც შემდეგ მეზობელ რაიონებსაც მოედო. აჯანყება დაიწყო ნოზათის ზარის ხმაზე 1812 წლის 31 იანვარს თელავის მაზრის სოფელ ახმეტში. რამდენიმე დღის განმავლობაში იგი მოედო მთელ კახეთს და მის მომიჯნავე დუშეთის (მაშინდელი ანანურის) მაზრას. გლეხები მოულოდნელად თავს დაესხნენ მეფის ჯარის რაზმებს, რომლებიც დაბანაკებული იყვნენ მთელ რიგ სოფლებში, და ამოწყვიტეს ისინი, თავს დაესხნენ სიღნაღის და თელავის ციხე-სიმაგრეებს და პირველში მოკლეს ყველა რუსი მოხელე; სასტიკად უმკლავდებოდნენ ცალკეულ, ყველაზე საძულველ მემამულე-მემატონეებს, ჰბუგავდნენ და ანადგურებდნენ მათ სახლკარს.

ამ აჯანყების საბოლოოდ ჩაქრობა მეფის ჯარებმა შესძლეს მხოლოდ 1813 წლის ზაფხულში. „ბუნტის თავებს“ გაუსამართლებლად და გამოუძიებლად ადგილობრივ ახრჩობდნენ სხვების დასაშინებლად.

1819-20 წლებში იმერეთში მოხდა მასობრივი აჯანყება. იგი მოედო იმერეთის ოთხსავე ოლქს, მან გამოიხმაურება ჰოვია გურიისი და ნაწილობრივ სამეგრელოში. აჯანყება განსაკუთრებული სისასტიკით ჩააქრეს. გენერალმა ერმოლოვმა გასცა ბრძანება, „ის სოფლები, სადაც მოსახლეობამ იარაღი აღმართა, საბოლოოდ მოსრეთო“.

1829 წელს მეფის მთავრობამ განიზრახა მილიციის შეგროვება საქართველოს მოსახლეობაში თურქეთის წინააღმდეგ ომში გასაგზავნად. ამასთან დაკავშირებით საქართველოში დაიწყო გლეხთა საყოველთაო აჯანყებანი. თბილისში, თელავში და სხვაგან ტარდებოდა ფარული კრებები, სადაც ერთმანეთს ფიცს აძლევდნენ: „მთავრობის მოთხოვნებს არ დავემორჩილოთ“, „გვიჯობს დავიხოცოთ, მაგრამ მოლაშქრენი არ მივცეთ“. ამ მუქარის ზეგავლენით, სახალხო მოძრაობის ზრდის შიშით ხელისუფლებამ ამჯერად ხელი აიღო თავის ამ განზრახვაზე.

საქართველოს გლეხთა აჯანყებებს შორის განსაკუთრებული ორგანიზებულობით განირჩეოდა გურიის 1841 წლის აჯანყება. ამ აჯანყების თვალსაზრისით ხელმძღვანელები იყვნენ თვით გლეხები. ისინი მთელ გურიისი და ქეზობელ იმერეთსა და სამეგრელოში აგზავნიდნენ აგენტებს და „ამაღლეებელ“ წერილებს. რომლებიც ხალხს მოუწოდებდა იარაღი აღეშრათ ცარიზმისა და მემამულეთა წინააღმდეგ. აჯანყება დაიწყო 1841 წლის 22 მაისს. აგვისტოს დამდეგისათვის იგი უკვე მთელს გურიას მოედო. შეიარაღებულ აჯანყებულთა რიცხვმა 7000 კაცს გადაამეტა. გლეხებმა სერიოზული წარმატებანი მოიპოვეს მეფის ჯარებთან შეტაკებაში. ბოლოსდაბოლოს მთავრობის ხელში რჩებოდა მხოლოდ ციხე-სიმაგრე და ქალაქი ოზურგეთი (ამჟამად ქ. მახარაძე), სადაც თავი შეაფარეს გურულმა აზნაურებმაც თავიანთი ცოლ-შვილითურთ; მათაც აჯანყებულთა ალყა ერტყათ. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც კავკასიის ხელისუფლებამ გურიაში გაგზავნა მსხვილი სამხედრო ერთეულები და პარტილერია, მეტი ძალა მთავრობის მხარეზე აღმოჩნდა. შედგარი უთანასწორო ბრძოლის შემდეგ გლეხები იძულებული იყვნენ ოზურგეთიდან ალყა მოეხსნათ და გაფანტულიყვნენ. მეფის სადამსჯელო რაზმები გაიგზავნა გურიის ყველა რაიონში. აჯანყების ათმა მეთაურმა მოასწრო მეზობელ თურქეთში გადამალვა, 50 კაცი შეიპყრეს და სამხედრო სასამართლოს გადასცეს. აჯანყება ჩააქრეს.

ცარიზმის კოლონიურ ჩაგვრასა და ბატონყმურ ექსპლოატაციას გადამწყვეტ წინააღმდეგობას უწევდნენ ოსი გლეხები. ოსი გლეხების ყველაზე დიდი აჯანყებანი მოხდა 1804 წელს, 1807-1810 წლებში, 1821, 1830 და 1840 წლებში. 1840 წლის აჯანყებას მეთაურობდა ბაბე ბაბისაშვილი. იგი ყველაზე ორგანიზებული აჯანყება იყო. ოსებმა კავშირი დაამყარეს შამილთან, რომელიც მეთაურობდა ჩრდილო კავკასიის მთიელთა შეურიგებელ ბრძოლას ცარიზმის წინააღმდეგ. რუსეთის სარდლობამ

ისებს წინადადება ზისცა იარაღი აეყარათ, მაგრამ მათ უპასუხეს. შემაგულეთა მონობაში ყოფნა სამარცხვინოდ მიგვაჩნია და უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე ვიბრძოლებთო. მართლაც, ოსი გლეხები განსაკუთრებით გმირულად იბრძოდნენ. ქალები, მოხუცები და ბავშვებიც აბჯობინებდნენ ცეცხლში და ნანგრევებქვეშ დაღუპვას, ვიდრე ტყვედ ჩაეარდნას. როცა აჯანყებულებს ტყვია-წამალი უთავებდობდათ და წინააღმდეგობის გაწევის არავითარი შესაძლებლობა არ იყო, ისინი უფსკრულში ვარდებოდნენ და იღუპებოდნენ, მაგრამ ცოცხლად არ ნებდებოდნენ. სოფელ ბაგიეთკარში მოხდა ასეთი შემთხვევა. ერთერთ კოშკში ჩასაფრებული იყო და არ ნებდებოდა რამდენიმე კაცი. რუსთა რაზმის უფროსმა თავადმა ანდრონიკაშვილმა წინადადება მისცა დანებებულ იყვნენ ან. უკიდურეს შემთხვევაში, ქალები და ბავშვები მინც გამოეშვათ, კოშკში ალყაშემორტყმულებმა უპასუხეს: „ეს კოშკი ჩვენ სამარედ გავიხადეთ. დაე ცოლები და შვილები ჩვენთან ერთად დაიღუპონ. ვიდრე მტრებს ზელთ ჩაუვარდნენო“.

მეფისა და ფეოდალების მხრით ჩაგვრის წინააღმდეგ მრავალჯერ აჯანყდნენ აფხაზეთის გლეხებიც. 1830 წელს მოხდა კოდორის რაიონის აფხაზი გლეხების მღელვარება. ისინი თავს დაესხნენ ილორის მონასტერს და იქ აფხაზეთის მთავრის ჩაჩბა-შერვაშიძის სახლი გადასწვეს. 1840 წელს აფხაზეთში მოხდა დ.ი. აჯანყება. ამ აჯანყების ხელმძღვანელი იყო გლეხი ისმაილ ჯოჯუა. ფეოდალებმა, რუსეთის ჯარების დახმარებით, ეს აჯანყება ჩააქრეს. აჯანყებული აფხაზები დასაჯეს, ბევრი უჩიო აფხაზი გადაასახლეს თურქეთში. 1841 წელს აფხაზეთიდან გადაასახლეს დალის ზეობის მცხოვრებნი. 1850-60 წლების პერიოდში აფხაზეთიდან თურქეთში გადაასახლეს 20 ათას კაცზე მეტი.

§ 6. ქართველ თავად-აზნაურთა შეთქმულება ცარიზმის წინააღმდეგ

რუსეთთან საქართველოს „შეერთების“ შემდეგ ქართველი დიდაკუობის ერთმა ნაწილმა არ მოისურვა შერიგებოდა თავის პოლიტიკურ უფლებათა დაკარგვას. მას დამცირებად მიაჩნდა რუსეთის მეფის „უბრალო ქვეშევრდობობა“. მას სურდა საქართველოს სათავეში დაეყენებინა ქართველი მეფეები და თავად-აზნაურობა და მათთვის ჩაებარებინა ქართველი ხალხის ზედი. ამ თავად-აზნაურულ მოძრაობას ამხანაგმა სტალინმა „ფეოდალურ-მონარქიული ნაციონალიზმი“ უწოდა.

თავად-აზნაურობას არ შესწევდა ძალა ცარიზმის წინააღმდეგ დამოუკიდებლად გამოსვლისათვის. ამიტომ ის ცდილობდა ამ მიზნით გლენთა მასობრივი ბრძოლის გამოყენებას და მის წარმართვას თავისი ინტერესებისათვის. ასე იყო, მავალითად. 1812 წელს კახეთის გლენთა აჯანყების დროს, მაშინ კახეთის მრავალ თავად-აზნაურს შორის მოძრაობას მიემხრო ბატონიშვილი ალექსანდრე, რომელიც მაშინ ირანში იმყოფებოდა და ინგლისისა და ირანის ოქროს მეოხებით შესაძლებლობა ჰქონდა აჯან-

ყებულთა დასახმარებლად გამოეგზავნა ლექთა რაზმები. მაგრამ გლეხებმა ალექსანდრე ბატონიშვილის დროშას მალე ზურგი შეაქციეს. ვინაიდან, თავად-აზნაურები, ლეკებთან ერთად, რუსეთის ჯარებზე არანაკლებ ძალადობას ჩადიოდნენ და აპარტახებდნენ გლეხთა სახლკარს. 1832 წელს მეფის ხელისუფლებამ თბილისში აღმოაჩინა თავად-აზნაურთა შეთქმულება ცარიზმის წინააღმდეგ. თუ ეს შეთქმულება გაიმარჯვებდა, შეთქმულთა განზრახვით, საქართველოში ხელისუფლება უნდა გადასულიყო ქართველ თავად-აზნაურთა ხელში ალექსანდრე ბატონიშვილის მეთაურობით, რომელიც ამ საქმეში იმედებს ირანისა და ინგლისის დახმარებაზე ამყარებდა.

შეთქმულება გახსნა მისმა ერთერთმა მონაწილემ. მეფის მთავრობას ამ შეთქმულებისათვის განსაკუთრებით სერიოზული მნიშვნელობა არ მიუკუთვნებია; ვინაიდან მან მხედველობაში მიიღო შეთქმულთა ძალების სისუსტე. შეთქმულების მონაწილენი შედარებით მსუბუქად დასაჯეს. შემდეგ ყველამ ძალიან მალე მოინანია თავისი „ცოდვები“. ისინი გადასახლებიდან დაბრუნდნენ და მეფის სამსახურში მოეწყენ. ერთერთი შეთქმული თავადი გრ. ორბელიანი შემდეგ კავკასიის მეფისნაცვლის თანაშემწეც კი იყო.

თავად-აზნაურულ მოძრაობას ქართველი ხალხის ცხოვრებაში არავითარი კვალი არ დაუტოვებია. თავად-აზნაურობა უყოყმანოდ ჩადგა ცარიზმის სამსახურში და, მასთან კავშირში მყოფი, ბრძოლას აწარმოებდა ქართველ მუშათა და გლეხთა რევოლუციური გამოსვლების წინააღმდეგ.

§ 7. ქართველი ხალხი რუსული კულტურის ზეგავლენის ქვეშ

საქართველოს რუსეთთან შეერთებამ, უეჭველია, ხელი შეუწყო დიდი რუსი ხალხის უშუალო დაახლოებას ქართველ ხალხთან. თუ ჯარები, პოლიციელები და მოხელეები საქართველოში ცარიზმის ძალაუფლების დასამკვიდრებლად და ადგილობრივი მოსახლეობის ძალდატანებით გასარუსებლად იგზავნებოდნენ, სამაგიეროდ აქ ჩამოდიოდნენ რუსი ხალხის მოწინავე წარმომადგენლებიც. კავკასიაში გადმოასახლეს ბევრი დეკაბრისტი. 1825 წელს ცარიზმის წინააღმდეგ მომხდარი შეიარაღებული აჯანყების მონაწილენი, საქართველოში დიდხანს ცხოვრობდა და პასუხსაგებ სამსახურებრივ პოსტზე მუშაობდა დიდი რუსი მწერალი ა. ს. გრიბოედოვი. ის დაახლოებული იყო ქართველი საზოგადოების მოწინავე პროგრესულ ნაწილთან, მან ცოლად შეირთო ცნობილი ქართველი პოეტის ა. ჭავჭავაძის ქალიშვილი. საქართველოს ესტუმრა დიდი პოეტი, გენიოსი, რუსი ხალხის სიამაყე და დიდება ა. ს. პუშკინი, რომელმაც კავკასიას და საქართველოს თავისი მთელი რიგი შესანიშნავი ნაწარმოებები უძღვნა. პუშკინის ნაწარმოებთა ქართულად თარგმნა, ჯერ კიდევ პოეტის სიცოცხლითვე დაიწყო. ასე პოეტმა ა. ჭავჭავაძემ სთარგმნა „ინჩი-ჩარი“, „ნანგრევი“, „სიზმარი“, „ყვავილი“ და სხვ.

კავკასიაში ორჯერ გადმოსახლეს დიდი რუსი პოეტი მ. ი. ლერმონტოვი. ის ესტუმრა საქართველოს, მან იმგზავრა კახეთში და თავის შესანიშნავ ნაწარმოებებში საკმაოდ დიდი ყურადღება დაუთმო მზიურ საქართველოს და თავისუფლებისმოყვარულ შის ხალხს.

1851 წელს თითქმის ექვსი თვე დაჰყო თბილისში მხატვრული სიტყვის დიდმა გენიოსმა ლევ ტოლსტოიმ. რომელმაც აქ დასწერა თავისი პირველი დიდი ნაწარმოები „ბავშვობა და სიყრმე“.

მაშინ, როცა თვითმპყრობელობა „ევროპის ქანდაკმად“, თავისუფლებისა და რევოლუციური აზროვნების ჩამწმობად გამოდიოდა, დიდმა რუსმა ხალხმა ლიტერატურის, ხელოვნების, მეცნიერებისა და პოლიტიკის გენიალურ წარმომადგენელთა სახით თვალსაჩინო ადგილი დაიკავა მოწინავე პროგრესულ კაცობრიობაში, რუსმა ხალხმა შექმნა ძლიერი კულტურა, აღზარდა და მსოფლიოს მისცა ისეთი დიდი ტალანტები, როგორიცაა პუშკინი, ლერმონტოვი, ტურგენევი, დოსტოევსკი, ლ. ტოლსტოი, გერცენი, ნეკრასოვი, ბელინსკი, ჩერნიშევსკი, დობროლუბოვი და დიდ მეცნიერთა, მხატვართა და მსახიობთა მთელი გალერეა. რუსი ხალხის ამ ჭეშმარიტმა შეილებმა სახელი მოუხვეჭეს რუსულ ნაციონალურ კულტურას. მათ ძლიერი ვავლენა მოახდინეს მსოფლიო კულტურაზე. ეს ვავლენა, რა თქმა უნდა, ქართველი ხალხის კულტურასაც დაეტყობოდა.

§ 8. ბანათლებსა და კულტურის გდმომავამობა საქართველოში გმ-19 საუკუნის პირველ ნახევარში

ცარიზმმა ანგარიში არ გაუწია ქართველი ხალხის მდიდარ კულტურულ მემკვიდრეობას და საქართველოს შემოერთების შემდეგ აქ მძვინვარე და შეურიგებელი რუსიფიკატორული პოლიტიკის გატარება დაიწყო. საქართველოში 1801 წლამდე არსებული სკოლები დახურეს. 1802 წელს თბილისში გაიხსნა ორკლასიანი სკოლა თავად-აზნაურთა ბავშვებისათვის. ეს იყო ერთადერთი სასწავლებელი მთელ საქართველოში. 1804 წელს ეს სკოლა გადაკეთდა „თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლად“. 1817 წელს თბილისში გაიხსნა მართლმადიდებელთა სასულიერო სემინარია, ხოლო 1822 წელს — სომეხ-გრიგორიანთა სემინარია. ეს ორი სკოლა ამზადებდა კულტის მსახურთ.

1830 წელს „კეთილშობილთა“ სასწავლებელი გიმნაზიად გადაკეთეს. თავად-აზნაურთა ქალიშვილების სწავლებისათვის დაარსდა საეკიალური პანსიონი, რომელიც 1840 წელს ამიერ-კავკასიის ქალთა ინსტიტუტად გადაკეთდა.

1830 წლიდან საქართველოს მავრებში იწყება ორკლასიან სასწავლებელთა გახსნა. 1853 წელს თბილისში გაიხსნა პირველი კომერციული სასწავლებელი. ჩვენი ჭვეენის მთელი სასკოლო ქსელი მაშინ შესდგებოდა ორი გიმნაზიისაგან, 14 სამაზრო სასწავლებლისა, 11 დაწყებითი და 12 კერძო სკოლისაგან. მოსწავლე ბავშვთა რაოდენობა 3000 კაცს არ აღე-

მატებოდა. თუ მხედველობაში მივიღებთ. რომ საქართველოს ორივე სქესის მოსახლეობა მაშინ 800 ათასამდე მცხოვრებს შეადგენდა. მოსწავლეთა რიცხვი 0,4 პროცენტს არ აღემატებოდა.

1819 წელს დაიწყო პირველი გაზეთის — „საქართველოს გაზეთის“ გამოცემა. ეს იყო ოფიციალური გამოცემა. მან იარსება 1821 წლამდე და შემდეგ მისი გამოცემა შეაჩერეს. 1829 წლიდან სოლომონ დოდაშვილის რედაქტორობით გამოვიდა ქართულ ენაზე „თბილისის უწყებანი“. ამ გაზეთში იბეჭდებოდა ორიგინალური სტატიები, ცნობილი რუსი მწერლებისა და პოეტების ნაწარმოებთა თარგმანი. ამ გაზეთში დაიბეჭდა ა. ს. პუშკინის რომანის „ევგენი ონეგინის“ ცალკეული თავები. „თბილისის უწყებანის“ არსებობა ხანმოკლე იყო, ის დახურეს 1832 წლის შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის ამ გაზეთის რედაქტორის სოლომონ დოდაშვილის დაპატიმრებასთან დაკავშირებით.

1852 წლიდან ცნობილი ქართველი დრამატურგის გ. ერისთავის რედაქტორობით გამოდის პირველი ქართული ყოველთვიური ჟურნალი „ცისკარი“. ჟურნალი ეხებოდა და იხილავდა აქტუალურ საზოგადოებრივ საკითხებს. აქ იბეჭდებოდა ა. ჭავჭავაძის, ნ. ბარათაშვილის, გ. ერისთავის და სხვათა ნაწარმოებნი, რუსეთის და უცხოეთის მწერლების თარგმანი. ჟურნალმა უსახსრობის გამო მხოლოდ ორ წელიწადს იარსება. 1857 წელს ამ ჟურნალის გამოცემა განახლდა ი. კერესელიძის რედაქტორობით.

1846 წელს თბილისში დაარსდა მუდმივი რუსული თეატრი. მალე მას შემდეგ თბილისში მოიწვიეს იტალიური ოპერა.

1850 წლის 2 იანვარს თბილისის ვაჟთა პირველი გიმნაზიის პატარა სცენაზე პირველად დაიდგა ქართულ ენაზე ახალგაზრდა დრამატურგის გ. ერისთავის კომედია „გაყრა“. მეფისნაცვალმა თავადმა ევრონცოვმა დაავალა გ. ერისთავს პირველი ქართული პროფესიული დასის მოწყობა. 1850 წლის 1-ლი ნოემბრიდან ქართული თეატრის შესანახად მთავრობა ყოველწლიურად იღებს 4.000 მანეთს. 1851 წლის 1-ლ იანვარს გაიმართა ქართული თეატრის პირველი წარმოდგენა სათეატრო შენობაში (ყოფილი მანეჟი), სადაც იდგმებოდა რუსული წარმოდგენებიც; დაიდგა კომედია „გაყრა“. გარდა გ. ერისთავისა, პირველი ქართული დრამატურგები იყვნენ ი. კერესელიძე, ზ. ანტონოვი, მეიპარიანი, გ. ჯაფარიძე, გ. დვანაძე. იგივე პირველი იყვნენ ქართული დრამატიული დასის პირველი კადრებიც. მსახიობ ქალებში გამოირჩეოდნენ კორძაია, ნათიშვილი და სხვ. გ. ერისთავის თეატრმა იარსება სულ ხუთი სეზონის განმავლობაში და დადგა 30-მდე პიესა, მაგრამ უაღრესად დიდი იყო მისი კულტურული მნიშვნელობა. ამ თეატრმა მტკიცე წინამძღვარი შეუქმნა ქართული სასცენო ხელოვნების შედგომ განვითარებას. გ. ერისთავის პიესა „გაყრა“. ზ. ანტონოვის „მზის დაბნელება საქართველოში“ დღემდე იდგმება სცენაზე როგორც კლასიკური დრამატურგიის საუკეთესო ნიმუშები.

ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში მომხდარი ცვლილებების გავლენით, საქართველოში იწყება ქართული ნაციონალური ლიტერატურის სწრაფი აღორძინება და შემდგომი განვითარება.

ამ პერიოდის რომანტიკული მიმართულების წარმომადგენელი იყვნენ პოეტები ვ. ორბელიანი (1812-1890 წწ.), ა. ქავჭავაძე (1786-1845 წწ.), გ. ორბელიანი (1800-1883 წწ.), ნ. ბარათაშვილი (1816-1845 წწ.). ამ პერიოდის ყველაზე უფრო გამოჩენილი პოეტი ბარათაშვილია. მას აკუთვნებენ „მსოფლიო მწუხარების“ პოეტთა რიცხვს. მას უწოდებენ ხან „ქართულ ბაირონს“, ხან „ქართულ ლერმონტოს“. ნ. ბარათაშვილი ახალი ქართული პოეზიის ფუძემდებელია. მას მხურვალედ უყვარდა სამშობლო, თავისი ხალხი. პოეტის დანიშნულებად მას მიაჩნია ხალხის სამსახური. მისი იდეალია — პოეტი-მოქალაქე.

ქართულ ლიტერატურაში რეალისტური მიმართულების პირველ წარმომადგენლად ითვლება უკვე მოხსენიებული გიორგი ერისთავი (1811-1864 წწ.) — ჟურნალ „ცისკარის“ რედაქტორი და პირველი ქართული თეატრის შემქმნელი. ამ პერიოდის ქართულ ლიტერატურაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია დანიელ ჟონქაძეს (1830-1860 წწ.). დ. ჟონქაძე გლეხთა წრიდან გამოვიდა, იგი რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატების უძლიერესი გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. თავის ერთ-ერთ ნაწარმოებში — „სურამის ციხეში“ (დაწერილია ჯერ კიდევ 1847 წელს, მაგრამ დაბეჭდა ჟურნალ „ცისკარში“ მხოლოდ 1859 წელს) დ. ჟონქაძემ გაბედულად გაილაშქრა მაშინ საქართველოში არსებული ბატონყმობის წინააღმდეგ.

მოთხრობა „სურამის ციხეში“ ქართულ ხალხში დიდი პოპულარობა მოიპოვა და უძლიერესი გავლენა მოახდინა ქართული რევოლუციური ლიტერატურის შემდგომ განვითარებაზე.

თავი მეორე

კავიგალიზების განვითარება საქართველოში

§ 9. რუსეთ-თურქეთის ომი 1853-58 წლებში

ახალი ტერიტორიების დასაპყრობად და შავ ზღვაზე სრულ ბატონობასთან დაკავშირებით, რუსეთმა 1853 წლის 14 იანვარს დაიწყო ომი თურქეთთან, მაგრამ ინგლისსა და საფრანგეთს არ უნდოდათ დაეშვათ რუსეთის გაძლიერება და თურქეთის განადგურება. მათ კავშირი შექმნეს და თურქეთის მხარეზე გამოვიდნენ. ომის ძირითად ასპარეზად იქცა ყირიმში, ამიტომ მას „ყირიმის ომი“ ეწოდა. 1854 წლის სექტემბრიდან ინგლისელების, ფრანგების და თურქების ჯარებმა ზღვითა და ხმელეთით ალყა შემოარტყეს რუსეთის საზღვაო ციხე-სიმაგრეს — სევოსტოპოლს, რომელიც შავ ზღვაზე ცარიზმის მთავარი დასაყრდენი იყო. თავისი ეკონომიური, სამხედრო და პოლიტიკური ჩამორჩენილობის გამო რუსეთი დამარცხდა ყირიმის ომში. მიუხედავად რუსი ჯარისკაცებისა და მეზღვაუ-

რების განსაკუთრებული სიზამაცისა და გმირობისა, სევოსტოპოლი, 11 თვის თავდაცვის შემდეგ, 1856 წლის 9 სექტემბერს იძულებული იყო მტერს დანებებოდა. ყირიმის ომის დროს საომარი მოქმედება კავკასიაშიც სწარმოებდა. თურქეთის ჯარებმა დაიკავეს სამეგრელო, მაგრამ შემდეგ წინ ვერ წაიწიეს. რუსეთის ჯარებმა აიღეს არტაანი. მათვე წარმატებითი იერიშის შემდეგ, 1855 წლის 15 ნოემბერს აიღეს თურქეთის უძლიერესი ციხე-სიმაგრე ყარსი.¹ თურქები იძულებული იყვნენ დაეტოვებინათ სამეგრელო.

საზავო ხელშეკრულებით, რომელიც დაიდო პარიზში 1856 წელს, რუსეთს ჩამოერთვა უფლება წავ ზღვაზე ჰყოლოდა სამხედრო ფლოტი ან ჰქონოდა ციხე-სიმაგრეები. სევოსტოპოლის სანაცვლოდ რუსეთი იძულებული გახდა თურქეთისათვის დაებრუნებინა უკვე აღებული არტაანი და ყარსი.

§ 10. კავკასიის საბოლოოდ დაპყრობა

რუსეთ-თურქეთის ომის დამთავრების შემდეგ დაიწყო მეფის ჯარების გადამწყვეტი შეტევა კავკასიის მთიელი ხალხების წინააღმდეგ, რომლებიც რუსეთს ეთრჩებოდნენ. ჩრდილო კავკასიის მთიელები, კ. მარქსის მიერ „დიდ დემოკრატად“ წოდებული, ნიჭიერი და ენერგიული ბელადის — შამილის ხელმძღვანელობით 25 წელზე მეტი ხნის განმავლობაში გმირულად ებრძოდნენ მეფის ჯარებს. შამილს ჰყავდა 30 ათასზე მეტი კარგად შეიარაღებული მეომარი, ჰქონდა ზარბაზნებიც. მაგრამ მის წინააღმდეგ მეფე ნიკოლოზ პირველი სულ ახალ-ახალ ჯარს აგზავნიდა კავკასიაში. მთიელთა სოფლებზე შეტევისას მეფის ჯარი სპობდა ნათესებს, იტაცებდა ჯოგს, ჩეხდა ტყეებს და სულ უფრო ახევიებდა მთიელებს ნაყოფიერი ხეობიდან უნაყოფო და თოვლიანი მწვერვალებისაკენ. შამილის ჯარი თანდათან დნებოდა. ბევრი მთიელი მოჰკლეს და ტყვედ წაიგდეს. ვარდა ამისა, რუსმა გენერლებმა მოახერხეს დაღესტნის ცალკეული თემების უხუცესთა მიმხრობა. შამილს უღალატა მისმა ერთ-ერთმა უახლოესმა თანამებრძოლმა ჰაჯი-მურატმა. 1859 წელს, განსაკუთრებით გმირული თავდაცვის შემდეგ, შამილი იძულებული იყო მეფის გენერლისათვის ჩაებარებინა უკანასკნელი სიმაგრე — სოფელი გუნიბი (დაღესტანი) და თვითონაც ტყვედ დანებებოდა. 1864 წელს იარალი აიყარეს დასავლეთ კავკასიის მთიელმა ტომებმაც. ამ მთიელებიდან ძალდატანებით გადაასახლეს თურქეთში 400 ათას კაცზე მეტი. ასე დამთავრდა ცარიზმის მიერ კავკასიის საბოლოოდ დაპყრობა.

¹ რუსეთის ჯარებს ტყვედ ჩუფვარდათ ანატოლიის არმიის მთავარსარდალი მუშირ ვასიფ-ფაშა, რვა ფაშა, ბევრი შტაბ-ოფიცერი და ობერ-ოფიცერი და მათთან ერთად — ყარსის თავდაცვის ხელმძღვანელი ინგლისელი გენერალი ელიამსი მთელი თავისი შტაბითურთ.

§ 11. ბატონყმობის გაუქმება საქართველოში

1861 წლის 19 თებერვალს მეფე ალექსანდრე მეორემ გამოსცა მანიფესტი რუსეთში ბატონყმობისაგან გლეხთა განთავისუფლების შესახებ. მეფის მთავრობა იძულებული იყო გაეუქმებინა ბატონყმობა. ვინაიდან ეს აუცილებელი გახდა რუსეთში კაპიტალიზმის განვითარებამ: თანაც მას ეშინოდა, ვაი თუ გლეხები აჯანყდნენ და ბატონყმური წესწყობილება თვითონ ქვემოდან დაანგრეონ. დასასრულ. ყირიმის ომში დამარცხებამ თვალსაჩინოდ გამოავლინა ბატონყმური რუსეთის სიღამპლე და უძლურება.

აღნიშნული მიზეზები უკარნახებდნენ მეფის მთავრობას, რომ აუცილებელია დაისვას ბატონყმობის გაუქმების საკითხი საქართველოშიცო. განსაკუთრებით კი აქ მომხდარი გლეხთა მღელვარებანი და გლეხური რევოლუციის საშიშროება აიძულებდნენ მთავრობას ასეთუისე გადაეჭრა ეს საკითხი.

გლეხთა ყველაზე დიდი აჯანყება ბატონყმობის წინააღმდეგ მოხდა სამეგრელოში 1857 წელს. ამ აჯანყებას ხელმძღვანელობდა შვედელი უტუ მიჭავა. 1858 წელს მემამულეთა წინააღმდეგ გაილაშქრეს და ბატონყმობის გაუქმება მოითხოვეს იმერეთის (ამალღებისა და ბაღდათის რაიონების) გლეხებმა. გლეხთა მასობრივი გამოსვლა მოხდა 1862 წელს გურიაში. 1863 წელს კი — სამეგრელოში (სენაკის რაიონი). ყმების მღელვარება საქართველოში განსაკუთრებით გაძლიერდა, როცა ხმები გავრცელდა, მეფის მთავრობა რუსეთში ბატონყმობის გაუქმებას ამზადებს. საქართველოში კი, ქართველ თავად-აზნაურთა ზეგავლენით, ყველაფერს უცვლელად დასტოვებსო.

ჩაგრული და ექსპლოატირებული ყმა გლეხების დასაცავად ხმა აღიმალა დიდმა ქართველმა მწერალმა ილია ჭავჭავაძემ.

ბატონყმობა საქართველოს ცალკეულ რაიონებში სხვადასხვა დროს გაუქმდა. კანონი გლეხთა განთავისუფლების შესახებ ქართლ-კახეთში გამოქვეყნდა 1864 წლის 8 ნოემბერს. იმერეთსა და გურიაში — 1865 წლის 13 ოქტომბერს. სამეგრელოსა და ლეჩხუმში — 1866 წლის 1-ლ დეკემბერს. აფხაზეთში — 1870 წელს და სვანეთში — 1871 წელს. ამ კანონების თანახმად, საქართველოს გლეხები თავისუფალნი გახდნენ. მათი ყიდვა-გაყიდვა აკრძალული იყო, ისინი უკვე თავად-აზნაურთა საკუთრებას არ შეადგენდნენ. მაგრამ ბატონ-ყმობის გაუქმება საქართველოში ევროპის რუსეთთან შედარებით მოხდა თავად-აზნაურთათვის უაღრესად ხელსაყრელ პირობებში და გლეხთათვის უკიდურესად მძიმე პირობებში. მცირე მამულიან თავად-აზნაურებს შეეძლოთ სრულებით არ გამოეყოთ მიწა გლეხებისათვის. თავად-აზნაურები საუკეთესო მიწას, როგორც წესი, თვითონ ინარჩუნებდნენ, ხოლო უარეს მიწას გლეხებს არგუნებდნენ. გლეხებს მიეცათ გაცილებით ნაკლები მიწა, ვიდრე მათ მანამდე ჰქონდათ მუდმივ სარგებლობაში. ასე, თბილისის გუბერნიაში გლეხებს დააკლდათ 40 პროცენტი მიწა. მიწა სრულებით არ მიუღიათ ყოფილ შინაყმებს.

მოჯალაბებებს. ამის შემდეგ, საქართველოში ბატონყმობის გაუქმების პირველ დღეებიდანვე 28 ათასზე მეტი ყმა უმიწაწყლოთ აღმოჩნდა და მათ საკუთარი მეურნეობა ვერ გაიჩინეს.

გლეხებს წაართვეს ტყე და საბალახო. მშრალ რაიონებში მემამულის თანხმობის გარეშე გლეხებს არ შეეძლოთ სარწყავი წყლით სარგებლობა. მათთვის გამოყოფილი უმნიშვნელო მიწის ნაკვეთებისა და თავიანთი განთავისუფლებისათვის გლეხებს მემამულეთათვის უნდა ეხადათ დიდი გამოსასყიდი თანხა. ვიდრე გლეხები მთლიანად არ დაფარავდნენ გამო-სასყიდ თანხას, ისინი ჩრებიოდნენ დროებით-ვალდებულებად მემამულეთა მიმართ (დროებითი ვალდებულება საქართველოში კანონით მხოლოდ 1912 წელს გაუქმდა). ბატონყმობის გაუქმების შემდეგაც საქართველო-ში დროებით-ვალდებული გლეხები მემამულეს აძლევდნენ მოსავლის ნა-წილს, ასრულებდნენ დადგენილ ბეგარას, ხოლო ტყითა და მდელოთი სარგებლობისათვის განსაკუთრებულ ქირას იხდიდნენ. საგლეხო რეფორ-მა საქართველოში სრულებით არ შეხებია გლეხთა განსაკუთრებულ კა-ტეგორიას, ეგრეთწოდებულ ხიზნებს. ხიზნები მეტწილად იყვნენ ან ყმა გლეხები, რომელნიც თავის დროზე გამოექცნენ თავიანთ მემამულეებს და კაბალურ პირობებში თავშესაფარი ჰპოვეს საქართველოს სხვა კუთ-ხის მემამულეებთან, ან მთიელები (ოსები და სხვ.), რომელნიც სახლდე-ბოდნენ მემამულეთა მიწაზე განსაკუთრებული ხელშეკრულებით. ხიზ-ნები მემამულეს უხდიდნენ საკმაო გადასახადს. აგრეთვე მიწის (ყანის, ბალის, ბოსტნის და სხვა) ყოველგვარი ნაწარმოების ერთი მეათედინან ერთ მეხუთედამდე. რეფორმის შემდეგ მიწის საიჯარო ქირის ზრდასთან დაკავშირებით, მემამულენი ხიზნებს თვითნებურად უდიდებდნენ ბეგა-რას ან ზოგჯერ შეჩვეული ადგილებიდან კიდევაც ერეკებოდნენ მათ. ამასთან ხიზნებს, რა თქმა უნდა, ეკარგებოდათ მთელ რიგ თაობათა შრო-მის ნაყოფი: ბალი, ვენახი, სამეურნეო ნაგებობანი. ასეთი აღმოჩნდა ნამ-დვილად „მემამულური თავისუფლება“, რომელიც მიიღეს საქართველოს გლეხებმა ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ.

§ 12. გლეხთა ბრძოლა „მემამულური თავისუფლების“ წინა-აღმდეგ

საგლეხო რეფორმა ვერ დააკმაყოფილებდა გლეხებს, რომელნიც ვერ კიდევ მის გატარებამდე მოითხოვდნენ მემამულეთა ბატონობისაგან სრულ განთავისუფლებას და მათ სარგებლობაში მყოფი, მათ მიერ დამუ-შავებული მიწის უსასყიდლოდ მათთვის გადმოცემას. აი რატომ იყო, რომ საქართველოში ბატონყმობის გაუქმების კანონის გამოცხადების შემ-დეგ მოხდა გლეხთა მთელი რიგი გამოსვლები.

გლეხთა ყველაზე დიდი აჯანყება, საგლეხო რეფორმასთან დაკავში-რებული, მოხდა 1866 წელს აფხაზეთში. აფხაზი გლეხები ვერ შეურიგ-დებოდნენ იმას, რომ მათ ჩამოაჭრეს საკუთარი მიწები და ისინი მემამუ-ლეებს დაუტოვეს. რომ მათ დააკისრეს გამოსასყიდი თანხის გადახდა და

სხვადასხვა ბეგარის შესრულება. ეს აჯანყება სწრაფად მოედო მთელს აფხაზეთს. აჯანყებულებმა აღმართეს წითელი დროშა, ალყა შემოარტყეს სუხუმს და იგი ხელთ იგდეს, მეფის მთავრობამ აჯანყებულ აფხაზთა წინააღმდეგ გაგზავნა რეგულარული ჯარი 8 ათას კაცამდე და უდიდესი სისასტიკით ჩააქრო აჯანყება.

1876 წელს სამეგრელოში მოხდა გლეხთა აჯანყება იმ ნიადაგზე, რომ მემამულენი გლეხებისაგან მოითხოვდნენ უზომო ბეგარის გადახდას, ხოლო გლეხებს არ სურდათ დროებით-ვალდებულთა მდგომარეობაში დარჩენა. მემამულეთა დასაცავად გაიგზავნა ჯარი. ჯართან შეტაკებისას სოფელ ლეწურწუმში მოჰკლეს 18 და დასჭრეს 30 გლეხი.

§ 18. სასოფლო მმართველობის და სხვა ჩეზოკრემის შემოღება საქართველოში

1865 წლის 14 ოქტომბრის კანონით საქართველოში შემოღებულ იქნა სასოფლო მმართველობა და მოეწყო განსაკუთრებული ადმინისტრაციული ერთეულები—სასოფლო საზოგადოებანი, რომელნიც რამდენიმე სოფელს აერთიანებდნენ. თავიანთ საქმეთა განსახილველად თითოეული საზოგადოების გლეხებს უფლება ჰქონდათ შეკრებილიყვნენ სასოფლო ყრილობაზე და აერჩიათ თანამდებობის პირნი: მამასახლისი, ნაცვალნი, და სხვ. მაგრამ ამასთან ძალაუფლება სოფლად ფაქტიურად ეკუთვნოდა არა ყრილობას, არამედ მამასახლისს, რომელსაც ჩვეულებრივ გლეხები კი არ ირჩევდნენ, არამედ მაზრის უფროსი ნიშნავდა ადგილობრივ მემამულეებთან შეთანხმებით. იმ შემთხვევაშიც, როცა მამასახლისად არჩეული პირი იყო, ამ თანამდებობაზე ჩვეულებრივ მდიდარი, ბობოლა გლეხი იკალათებდა. იგი ართმევდა გლეხებს გადასახადებს და ეხმარებოდა პოლიციას გლეხთა დამარჩილებაში. მთელი საქმე სასოფლო სამმართველოთა კანცელარიებში სწარმოებდა რუსულ ენაზე, რომელიც გლეხებისათვის გაუგებარი იყო. მმართველობაში გაბატონებული იყო თვითნებობა და უკანონობა. ტიპი სოფლის ბატონ-პატრონისა, რომელიც უსირცხვილოდ ჩაგრავდა და ყველგდა ღარიბ გლეხობას, კარგად აქვს დასურათებული ცნობილ მწერალს ე. ნინოშვილს თავის მოთხრობაში— „მოსე მწერალი“.

გლეხთა განთავისუფლების შემდეგ რუსეთში შემოიღეს საერობო თვითმმართველობა. ერობის გამგეობა მაზრაში განაგებდა სკოლებს, საავადმყოფოს და სამეურნეო საქმეებს. საქართველოში ეს რეფორმა არ გაუტარებიათ. თუმცა აქ საერობო გადასახადებით მოსახლეობას ბეგარადნენ, მაგრამ აკრეფილ თანხას ადმინისტრაცია თავისი შეზღუდულებისამებრ ხარჯავდა. საერობო გადასახადები უმთავრესად სოფლის „სტრაჟნიკების“ (პოლიციელების) შენახვას ხმარდებოდა და არა კულტურულ და სამეურნეო საჭიროებებს.

მსხვილ ქალაქებში საქალაქო საქმეების მართვა-გამგეობისათვის შეიქმნა არჩევითი საქალაქო სამმართველოები (ქალაქის საბჭოები, რომლე-

ბიც თავისი წრიდან ქალაქის გამგეობებს ირჩევდნენ). მაგრამ საარჩევნო უფლება ქალაქებში კანონით მინიჭებული ჰქონდა მხოლოდ ბურჟუაზიას, სამრეწველო და სავაჭრო წამოწყებათა პატრონებს და მსხვილ სახლთმფლობელებს. ასეთი სამმართველოები მოეწყო თბილისში, ბათუმში, ქუთაისში, ფოთში და სოხუმში. სამაზრო ქალაქებში ქალაქის გამგეობის ნაცვლად ირჩევდნენ ქალაქის მამასახლისს. საქართველოს არ მისცეს არც ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოც იმ საბუთით, რომ ასეთი სასამართლო შეიძლება მხოლოდ კულტურულ და განვითარებულ ქვეყნებში არსებობდესო. სასამართლო მარტო დანიშნული მოხელეებისაგან შესდგებოდა. მოსამართლის თანამდებობაზე უმთავრესად რუსებს ნიშნავდნენ. სასამართლოში ყველა საქმე, როგორც წინათაც, სწარმოებდა რუსულ ენაზე, რომელიც მოსახლეობის უმრავლესობისათვის გაუგებარი იყო.

§ 14. სოფლის მეურნეობის განვითარება რევოლუციის შემდეგ და გლეხების ფენებად დანაწილება

სოფლად დარჩენილი ბატონყმობის ნაშთები (ეგრეთწოდებული დროებითი ვალდებულება, ხიზნობა და სხვ.) ხელს ვერ შეუწყობდა საქართველოში როგორც სოფლის მეურნეობის. ისე მრეწველობის განვითარებას. ბატონყმობის ეს ნაშთები დიდად აფერხებდა აქ კაპიტალიზმის სწრაფ განვითარებას.

გლეხთა მასები კვლავ უუფლებონი რჩებოდნენ. ისინი სილატაკეში ცხოვრობდნენ. რათა სიმშლით არ ამომწყდარიყვნენ და გაესტუმრებინათ უზომო გადასახადები, ეხდათ ბეგარა მემამულეთათვის, გლეხები იძულებული იყვნენ უღარესად მძიმე პირობებში იჯარით აეღოთ მემამულეთა მიწები.

მეურნეობათა გატიალება და გაპარტახება სოფლად ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. ამის გამო გლეხთა მნიშვნელოვანი ნაწილი სოფლიდან საშოვარზე გადიოდა. გლეხები მიდიოდნენ ბათუმსა და თბილისში ფაბრიკა-ქარხნებში მოსაწყობად. ბაქოში ნავთის სარეწაოებზე. ტყიბულის ქვანახშირის მალაროებში და ჭიათურის შავი ქვის წარმოებაში. ქართველ გლეხებს გაჭირვება აიძულებდა საშოვარი ეძებნათ ამიერ-კავკასიის გარეშეც, ევროპის რუსეთში. შორეულ აღმოსავლეთში. შუა აზიაში და შორეულ ამერიკაშიც კი.

კაპიტალიზმის შეჭრა სოფლის მეურნეობაში არღვევდა მის ნატურალურ-პატრიარქალურ ფორმებს. სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის ზრდა იწვევდა სოფლის ფენებად დანაწილებას. კულაკთა ჯგუფების შექმნას და გლეხობის ძირითადი მასის გალატაკებას. სოფლად მწვეადებოდა წინააღმდეგობა არა მარტო გლეხებსა და მემამულეთა შორის, არამედ გლეხობის ძირითად მასასა და კულაკობას შორისაც.

მემამულური მეურნეობა საქართველოში რევოლუციის შემდეგაც ძირითადად კვლავ ბატონყმური ხასიათისა იყო. როგორც წესი, მემამულენი

მიწას საკუთარი ინვენტარით კი არ ამუშავებდნენ, არამედ გლეხებს „სა-
ზიაროდ“ აძლევდნენ და მათ მოსავლის ერთ ნაწილს ახდევინებდნენ. მე-
19 საუკუნის დამლევს მთელ ქართლში ოთხი-ხუთი კაპიტალისტურად
მოწყობილი მემამულური მეურნეობა თუ მოიძებნებოდა.

§ 15. კაპიტალიზმის განვითარება მკაფელოზაში

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის მანძილზე ამიერ-კავკასიასა და საქარ-
თველოში კაპიტალიზმი ჯერ ნელა, შემდეგ კი უფრო სწრაფი ტემპებით
ვითარდება. განსაკუთრებით სწრაფად ვითარდება ნავთიანი ბაქო—კავკა-
სიის მსხვილი სამრეწველო და მუშური ცენტრი. გარდა ადგილობრივი
კაპიტალისა, ბაქოს ნავთის მრეწველობაში მოთავსებული იყო უცხოეთის
კაპიტალი: სააქციო საზოგადოების „ნობელისა“. როტშვილდის სინდიკა-
ტისა, ინგლის-ჰოლანდიის ტრესტის „შელისა“. 1898-1903 წლების მან-
ძილზე ბაქოს ნავთის მრეწველობაში უცხოელმა კაპიტალისტებმა მოა-
თავსეს 47 მილიონი მანეთი. ნავთის მოპოება ნაცვლად 1865 წლის 557
ათასი ფუთისა 1902 წლისათვის გაიზარდა 637,7 მილიონ ფუთამდე. ამი-
ერ-კავკასიაში კაპიტალიზმის განვითარებაზე უდიდესი გავლენა მოახდი-
ნა სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარებამ რუსეთში. „ამნაირად, —
სწერდა ლენინი — რუსეთის კაპიტალიზმი ითრევდა კავკასიას საქონლის
მსოფლიო ბრუნვაში, ანიველირებდა მის ადგილობრივ თავისებურებას—
ძველებური პატრიარქალური კარჩაკეტილობის ნაშთს. — ჰქმნიდა თ ა-
ვის ფ ა ბ რ ი კ ე ბ ის ა თ ვ ის ბ ა ზ ა რ ს. რეფორმის შემდგომ-
დროინდელი ხანის დასაწყისში ქვეყანა, ოდნავ დასახლებული მთიელე-
ბით. რომელნიც მსოფლიო მეურნეობიდან და ისტორიიდანაც კი შორს
იდგნენ, თანდათან ნავთის მრეწველების, ლენინის ვაჭრების, ზორბლის და
თამბაქოს ფაბრიკანტების ქვეყნად ხდებოდა“.

იმ პერიოდში მიმოსვლის განვითარებას დიდი ეკონომიური მნიშვნე-
ლობა ჰქონდა მთელი ამიერ-კავკასიისათვის. 1857 წლიდან დაიწყო რე-
გულარული ნაოსნობა ოდესასა. ყუღევისა და ტრაპიზონს შორის. 1858
წელს მოეწყო ფოთის ნავსადგური და დაიწყო ნაოსნობა მდინარე რიონ-
ზე. 1865 წლიდან დაიწყო ამიერ-კავკასიის რკინიგზის მშენებლობა. უდი-
დესი მნიშვნელობა ჰქონდა ისეთი რკინიგზის გაყვანას, რომელიც სალიან-
დაგო ხაზით შეაერთებდა შავ და კასპიის ზღვებს, ამიერ-კავკასიის
მთავარ ქალაქებს, და ამ მხარეს ევროპის რუსეთთან დააკავშირებდა.
რკინიგზამ დააჩქარა ძველი წყობილების სოციალური და პოლიტიკური
რღვევა და წანამძღვარი შეუქმნა მანქანური ინდუსტრიის განვითარებას
ამიერ-კავკასიაში.

უკვე 1860 წელს თბილისში იხსნება პირველი მექანიკური ქარხანა.
აქვე 1865 წელს ამუშავდა საქართველოში პირველი საფეიქრო ფაბრიკა
მირზოვეისა.

1879 წლიდან კიათურაში იწყება შავი ქვის მრეწველობის განვითარე-
ბა. 1897 წელს საქართველოს შავი ქვის საწარმოები იძლეოდნენ უკვე 200

ათას ტონა შავ ქვას, ხოლო 1900 წელს — 600 ათას ტონას. ამავე დროს, ვითარდება ქვანახშირის მოპოება ტყიბულში.

1883 წელს თბილისში შეიქმნა რკინიგზის მთავარი სახელოსნო და დეპო, სადაც დასაქმებული იყო 4 ათასამდე მუშა.

90-იან წლებში თბილისში აგებულ იქნა მთელი რიგი ფაბრიკა-ქარხნები და სახელოსნოები, სადაც ჩაბმული იყო მუშათა მნიშვნელოვანი რაოდენობა.

საქართველოს მრეწველობის მსხვილ ცენტრად გადაიქცა ქალაქი ბათუმი. 1890 წელს იქ ირიცხებოდა 10-ზე მეტი მსხვილი სამრეწველო საწარმო. 1900 წელს დამთავრდა ბაქო-ბათუმის ნავთსადენის გაყვანა.

საქართველოში კაპიტალიზმის განვითარებასთან ერთად ჩნდება მისი მუდმივი თანამგზავრი — პროლეტარიატი. მუშათა საერთო რაოდენობა საქართველოში რკინიგზელთა ჩათვლით, მე-19 საუკუნის დამლევს, 24.000 კაცამდე აღწევდა.

მეტად მძიმე იყო მუშათა ცხოვრებისა და შრომის პირობები. საგანდებულო საზეგანაკვეთო მუშაობასთან ერთად, სამუშაო დღის ხანგრძლივობა 15-17 საათამდე აღწევდა. ასეთი აუტანელი შრომისათვის მუშებს უხდიდნენ გროშებს, რაც მათ მათხოვრული არსებობისათვის ძლიერ ჰყოფნიდათ. ფართოდ იყო გამოყენებული მკირეწლოვანთა და ქალთა შრომა. ისინი იმდენსავე ხანს მუშაობდნენ, როგორც მოზრდილი მამაკაცები, მაგრამ მათ გაცილებით ნაკლები ხელფასი ეძლეოდათ. მუშათა დაზღვევაზე ლაპარაკიც ზედმეტი იყო, მოხუცებულობის, სახიჩრობისა და ინვალიდობის შემთხვევისათვის ისინი არაფრით უზრუნველყოფილნი არ იყვნენ. მუშებს თვითნებურად, ყოველგვარი საბაბით აჯარიმებდნენ. უკაცვებდნენ ხელფასის ნაწილს. მუშების ცემა-ტყეპა, მათი ფიზიკური დასჯა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო საწარმოებში. მუშები ბინით უზრუნველყოფილი არ იყვნენ. თბილისში ისინი ცხოვრობდნენ განაპირა უბნებში, მეტწილად ნაძალადევის (ამჟამად ლენინის რაიონია), ვიწრო ქოხმახებში. ქიათურაში მუშათა უმრავლესობა ღია ცისქვეშ იძინებდა, ხოლო უამინდობისას და ზამთრობით მალაროებს აფარებდნენ თავს. მუშათა კაპიტალისტურ ექსპლოატაციას საქართველოში აორკეცებდა სასტიკი პოლიტიკური და ნაციონალურ-კოლონიური ჩაგვრა.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოში მიმდინარეობს ქალაქებისა და მოსახლეობის საერთო რიცხვის სწრაფი ზრდა. 1897 წლის აღწერით. საქართველოს ორივე სქესის მოსახლეობამ 2 მილიონ 34 ათას კაცამდე მიაღწია. ამ ხანებში ქართველი ხალხი ტერიტორიული, ეკონომიური და კულტურული ერთობის საფუძველზე ერთად ყალიბდება.

§ 16. რუსეთ-თურქეთის ომი 1877-78 წლებში და აჭარის შემოღობვა რუსეთთან

სრუტეებისა და კონსტანტინეპოლის დაპყრობის მიზნით რუსეთმა 1877 წლის გაზაფხულზე დაიწყო ომი თურქეთთან.

ომი ერთსადაიმევე დროს სწარმოებდა როგორც ბალკანეთის ნახევარ-

კონსტანტინე, ისე კავკასიაშიც. მამაკაცთა მობილიზაცია მილიციაში, გაძლიერებული საქაანე ბეგარა, ფრონტისპირა სამხედრო რეჟიმი კვლავ მძიმე ტვირთად დააწვა საქართველოს მოსახლეობას. რუსეთის ჯარების მიერ კავკასიის ფრონტზე მოპოვებულმა წარმატებებმა შესაძლებლობა არ მისცეს თურქეთის ჯარებს გაეჩაღებინათ სამხედრო მოქმედება საქართველოს ფარგლებში. ომიანობის დროს თურქეთის ფლოტმა მხოლოდ ერთხელ — 1877 წ. 5 მაისს — დაუშინა ყუმბარები ქალაქ სუხუმს, თურქებმა პატარა დესანტი გადმოსხეს ოჩემჩირეშიც. მაგრამ ამას არავითარი გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ ჰქონდა ომის მსვლელობაში, რომელიც საერთოდ წარმატებით ვითარდებოდა რუსეთის სასარგებლოდ. ბერლინის 1878 წლის ტრაქტატით რუსეთის ხელში გადავიდა ყარსის ოლქი ყარსის და არტაანის ციხე-სიმაგრეებით. ართვინის ოლქი და აჭარა ბათუმითურთ.

ამ შენაძენიდან განსაკუთრებით დიდი ეკონომიური და სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა ბათუმს. აქ იყო შავი ზღვის მთელი აღმოსავლეთი სანაპიროს საუკეთესო ბუნებრივი ნავსადგური და მოიპოვებოდა ყველა პირობა პირველხარისხოვანი ციხე-სიმაგრის ასაგებად.

აჭარისაგან მოეწყო ბათუმის ოლქი. რომელიც 1885 წელს შეუერთდა ქუთაისის გუბერნიას. მაშინვე დაიწყო „მხარის გარუსება“. ზღვისპირა ზოლის საუკეთესო მიწები მეფის მთავრობამ გადასცა საუფლისწულო უწყებას (ჩაქვის მამული) ან მცირე ნაკვეთებად დაურიგა რუს სამხედრო პირებს და მსხვილ მოხელეებს. ამავე დროს დაიწყო რუსი კოლონისტების დასახლება აჭარაში. აქ გაჩნდა რუსების ახალშენები: სმეკალოვკა, ყიზილ-თოფრახი, დაბა რომანოვსკი და სხვ. ადგილობრივი მსხვილი მიწათმფლობელების და მაჰმადიანი სამღვდელოების მისამზრობად, მეფის მთავრობამ, როგორც ეს იყო თურქეთის ბატონობის დროსაც, აჭარის ადგილ-მამულების მნიშვნელოვანი ნაწილი ფეოდალ-ბეგებს და სამღვდელოებას დაუტოვა. ისინი წინანდებურად ჩაგრავენენ, და ყვლეფდნენ გლეხთა მასებს. აჭარელი გლეხები სილატაკე-სისაწყლეში და უმეცრებაში სულს ღაფავდნენ.

მას აქეთ, რაც 1883 წელს ბათუმი რკინიგზით თბილისსა და ბაქოს დაუტკავშირდა. იწყება ამ სანავსადგურო ქალაქის სწრაფი სამრეწველო განვითარება. ბათუმით საზღვარგარეთ ნავთის გატანის მეოხებით, ამ ქალაქმა ევროპული სავაჭრო ცენტრის მნიშვნელობა მოიპოვა.

§ 17. გლეხთა მოძრაობა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში

პოლიტიკურ უუფლებობას, ნაციონალურ ჩაგვრასა და მემამულურ ექსპლოატაციას მედგარ წინააღმდეგობას უწყევდნენ საქართველოს გლეხთა მასები. მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში აქ ზდება გლეხთა მასობრივი გამოსვლები. გლეხები უარს ამბობდნენ გადასახადების შეტანაზე, მრავალი საბაზინო და მემამულური ბეგარის შესრულებაზე, სპობდნენ ყველაზე საძულველ მემამულეებს. კულაკებს და ხელისუფლების იმ წარ-

მომადგენლებს, რომელთაც სისასტიკით სახელი გაითქვეს. 1875-76 წ.წ. იფეთქა აჯანყებამ თავისუფალ სვანეთში, რომელსაც არ სურდა თავისუფლების დაკარგვა და მეფის ხელისუფლებისადმი დამორჩილება. აჯანყების ცენტრად იქცა სოფელი ხალდე. აჯანყებულებმა დაამარცხეს დამსჯელი რაზმი ლეუსისა და გრინეცკის მეთაურობით. და მხოლოდ ხელახლა გაგზავნილმა დიდმა სამხედრო ექსპედიციამ შესძლო სვანების აჯანყების ჩაქრობა. ხალდე სრულებით დაანგრიეს. 29 აჯანყებული გადასცეს სამხედრო-საველე სისამართლოს და გადაასახლეს ციმბირში საკატორღო სამუშაოზე.

1877 წელს მოხდა კახეთის აჯანყება. ამ აჯანყების უახლოესი საბაზი იყო მთავრობის განკარგულება რუსეთ-თურქეთის 1875 წლის ომთან დაკავშირებით სამხედრო მილიციაში ჩასარიცხად ხალხის სავალდებულო შეგროვების შესახებ. ეს აჯანყება დაიწყო ლოზუნგით: „არ მივცეთ მილიციას ტრანსპორტი და ხალხი“. აჯანყება გადაიქცა მემამულეების კულაკებისა და სამღვდელოების წინააღმდეგ მიმართულ მასობრივ მოძრაობად, რომლის ჩაქრობა მთავრობას გაუჭირდა.

რუსეთ-თურქეთის ომის დროს კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ ღვანყდა აფხაზი გლეხობაც. მაშინ აფხაზეთში გაიგზავნა დიდი დამსჯელი რაზმები, სოფლების უმეტესობა დაანგრიეს. გლეხთა ნათესები მოსპეს, ბალები გაჩეხეს. მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი იძულებული იყო თურქეთში გადახიზნულიყო, ადგილობრივ დარჩენილნი კი განწირულნი იყვნენ დასამწყვდელ და გასატილებლად. დარჩენილი აფხაზი მოსახლეობის გასათიშად მთავრობამ დაიწყო აფხაზეთში რუსი კოლონისტების დასახლება. მათ აძლევდნენ თურქეთში გადასახლებულ აფხაზთა ადგილმამულებს. იმ მიზნით, რომ აღეკვეთათ თურქეთში გადასახლებულ თანამოძმეებთან აქ დარჩენილი აფხაზების საზღვაო მიმოსვლა, ისინი ზღვის სანაპიროდან აყარეს და მთებისაკენ გადაასახლეს, მათ ადგილზე კი რუსების, ესტონელების, ბერძენების და სხვათა ახალშენები გამართეს.

1881-82 წ.წ. გურიაში დაიწყო მასობრივი მოძრაობა, რომელიც მიმართული იყო მეფის მხრით ჩაგვრის, მემამულეთა და სოფლის ბურჟუაზიის მხრივ ექსპლოატაციის წინააღმდეგ. გურულ გლეხებს მხარში ამოუდგნენ აჭარელი გლეხები ქობულეთის რაიონიდან. გლეხთა რაზმებმა გლეხების დ. სურგულაძის, გ. ლომჯარიას, გ. ჭყონიას და სხვების მეთაურობით შიშის ზარი დასცეს ადგილობრივ ადმინისტრაციას, მემამულეებსა და სოფლის ბურჟუაზიას. მათ დასაცავად გაიგზავნა სადამსჯელო რაზმები გენერალ სმეკალოვის მეთაურობით, რომელმაც მოიარა გურია-აჭარა და სასტიკად ჩააქრო გლეხთა მოძრაობა.

§ 18. ხალხოსნური მოძრაობა

მიწისათვის და ფეოდალურ-ბატონყმური ნაშთების ლიკვიდაციისათვის გლეხთა ბრძოლის ზეგავლენით, რუსეთში მე-19 საუკუნის 60-70-იან წლებში აღმოცენდა რევოლუციური მოძრაობა, რომელიც ცნობილია „ხალხოსნური“ მოძრაობის სახელწოდებით.

ხალხოსნები ამოცანად ისახავდნენ რევოლუციური ბრძოლას მეფის მთავრობასთან და ცდილობდნენ გლეხების აჯანყებას მეფისა და მემამულეთა წინააღმდეგ, ისინი გლეხებს ჰპირდებოდნენ მთელი მიწის გადმოცემას. მათ ეგონათ. მეფისა და მემამულეთა ძალა-უფლების დამხობა მხოლოდ გლეხთა ამბოხების გზით არის შესაძლებელიო. მაგრამ ხალხოსნების პროგრამა და ტაქტიკა მცდარი და საზიანო იყო. ისინი, როგორც უტოპისტები. გულუბრყვილოდ ოცნებობდნენ. სოციალიზმს საგლეხო თემის გზით მივალწევთო. ხალხოსნები ცდილობდნენ გლეხების ამოძრავებას ცარიზმის წინააღმდეგ საბრძოლველად, მაგრამ ისინი ვერ ხედავდნენ, არ იცნობდნენ თვითმპყრობელობის დამხობის ნამდვილ გზებს. ისინი არ იცნობდნენ მუშათა კლასს. მათ არ ესმოდათ, რომ მუშებთან კავშირის გარეშე. ამ უაღრესად მოწინავე და რევოლუციური კლასის ხელმძღვანელობის გარეშე, — მარტო გლეხები ვერ მოსპობენ მეფისა და მემამულეთა ძალაუფლებას. შეჰქმნა რა „ხალხის თავისუფლების“ პარტია, ხალხოსნების ერთმა ნაწილმა შემდგომ სრულებით ხელი აიღო მიწისათვის ბრძოლაზე. ის დაადგა მარტოდენ ტერორის გზას და უწინარეს ყოვლისა დაიწყო მზადება მეფის მოსაკლავად. ეს გზა მცდარი და რევოლუციონისათვის მეტად საზიანო იყო. ხალხოსნების ტერორი ხელს უშლიდა მასების რევოლუციურ ბრძოლას, ქააქსავდა მუშათა და გლეხთა ძალებს და ამავე დროს აძლიერებდა რეაქციას მთავრობის მხრით. „ხალხის თავისუფლების“ პარტიის განადგურების შემდეგ ხალხოსნების უმრავლესობამ სრულებით ხელი აიღო რევოლუციურ ბრძოლაზე მეფის მთავრობის წინააღმდეგ. მე-19 საუკუნის 80-იან და 90-იან წლებში ხალხოსნები კულაკობის ინტერესთა გამომხატველნი გახდნენ.

70-იან წლებში დაიწყო ხალხოსნური იდეების გავრცელება ქართულ დემოკრატიულ ახალგაზრდობაში. ხალხოსნური ორგანიზაცია საქართველოში ჩამოყალიბდა 1872-1873 წლებში. რუსული საგლეხო თემის მსგავსი რამ საქართველოში არ ყოფილა, მაგრამ ქართველ ხალხოსნებსაც სოციალიზმისაკენ სავალ ერთადერთ გზად თემი მიაჩნდათ, ამიტომ ისინი ამოცანად ისახავდნენ საქართველოში სათემო მიწათსარგებლობის დანერგვას. სოფლად არტელების, კოოპერატივების მოწყობას და სხვ.

1876 წელს მთავრობამ დაარბია ქართული ხალხოსნური ორგანიზაცია. ბევრი ქართველი ხალხოსანი მონაწილეობას იღებდა რუსეთის ხალხოსნების საერთო მუშაობაში. მაგრამ ქართველი ხალხოსნების ერთი ნაწილი ეწინააღმდეგებოდა რუს ხალხთან ერთად საერთო ბრძოლას ცარიზმის წინააღმდეგ და მოითხოვდა დამოუკიდებელი ამიერ-კავკასიის ფედერაციის დაარსებას. 1880 წელს საქართველოს ხალხოსანთა შორის ორი მიმართულება იყო. ერთი აღიარებდა პოლიტიკური ბრძოლის აუცილებლობას და ინდივიდუალურ ტერორს იცავდა, მეორე მოუწოდებდა მხოლოდ მშვიდობიანი კულტურული მუშაობისაკენ.

მარქსისტები საქართველოში თავიანთი მოღვაწეობის პირველი ნაბიჯებიდანვე შეუორიგებელ ბრძოლას ეწეოდნენ ხალხოსნური იდეოლოგიისა და პრაქტიკის წინააღმდეგ.

§ 19. ნაციონალურ-კოლონიური ჩაგვრა

როცა 1881 წელს ხალხოსნებმა მეფე ალექსანდრე მეორე მოჰკლეს, მისი მემკვიდრის ალექსანდრე მესამის დროს რუსეთში კიდევ უფრო სასტიკი თავად-აზნაურული რეაქცია დამყარდა. ხოლო საქართველოში, როგორც მეფის რუსეთის კოლონიაში, მას აქეთ უფრო მეტად გაძლიერდა ნაციონალურ-კოლონიური ჩაგვრა.

1882 წელს გაუქმდა კავკასიის სამეფისნაცვლო. მეფისნაცვლის მაგიერ შეიქმნა თანამდებობა მთავარმართებლისა, რომელიც თავისი უფლებებით ბევრად არ განსხვავდებოდა რუსეთის რიგითი გენერალ-გუბერნატორისაგან.

ეს ჩაიდინეს იმ მიზნით, რომ მოესპოთ ყოველგვარი დამოუკიდებლობა მხარის მართვა-გამგეობის საქმეში და იგი მთლიანად შეედუღებინათ იმპერიასთან. კავკასიის მთავარმართებლად დანიშნა თავადი დონდუკოვ-კორსაკოვი (1882-1890 წ.წ.). პოლიტიკის „ახალი“ გეზი იმაში მდგომარეობდა, რომ მხარე საბოლოოდ გაერუსებინა. აკრძალული იყო თვით სიტყვა „საქართველოს“ ოფიციალური ხმარებაც. სახელმძღვანელოებსა და გაზეთებში „საქართველოს“ ნაცვლად სწერდნენ: „თბილისის და ქუთაისის გუბერნია“.

თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ბრძოლაში კავკასიის ხალხთა გაერთიანების თავიდან ასაცილებლად, მეფის მთავრობა აღვივებდა ნაციონალურ შუღლს და ამიერ-კავკასიის ერებს ერთმანეთს უსისიანებდა. ამ გზით ის ცდილობდა ხალხის მასები ჩამოეშორებინა მემამულეთა და მეფის წყობილების წინააღმდეგ ბრძოლისაგან. იმხანად უფრო მეტად გაძლიერდა სასწავლებლებში დედაენისა და ნაციონალური კულტურის ყოველგვარი გამოვლინების დევნა. დაწესდა უსასტიკესი ცენზურა პრესასა და ლიტერატურაზე. ხელისუფლებისა და მოხელეთა მოქმედების ოდნავი კრიტიკისათვის ეურნალ-გაზეთებს დაუყოვნებლივ ხურავდნენ. საქართველოში ხელმძღვანელ სახელმწიფოებრივ თანამდებობებზე მხოლოდ რუსებს ნიშნავდნენ.

§ 20. განათლება, ხალხმწიფობა და მემკვიდრეობა იმ-იანი წლების ჩავსორების შემდეგ

ა) რუს ხალხთან მართლმადიდებელი ხალხის კავშირ-შერთიერთობის განმტკიცება

ბატონყმობის გაუქმებამ და კაპიტალიზმის ზრდამ უეჭველად ხელი შეუწყო საქართველოში განათლების განვითარებას, ნაციონალური ხელოვნებისა და მეცნიერების გამოცოცხლებას. ამავე დროს ხდებდა რუსი ხალხის მოწინავე კულტურასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებასთან ქართველი ხალხის კავშირურთიერთობის შემდგომი განმტკიცება და განვითარება.

ამ კავშირურთიერთობის განმტკიცება ხდებდა, უწინარეს ყოვლისა: ქართველი ახალგაზრდობის მეშვეობით, რომელიც უმაღლესი განათლების

მისაღებად მოსკოვსა, პეტერბურგსა და რუსეთის სხვა კულტურულ ცენტრებში მიდიოდა. უნივერსიტეტებში ახალგაზრდობა ისმენდა ცნობილ რუს პროფესორთა ლექციებს და ეცნობოდა დასავლეთ ევროპისა და რუსეთის მოწინავე იდეებს. მოწინავე ქართველ საზოგადოებაზე უდიდესი გავლენა ჰქონდათ რუსეთის დიდ რევოლუციონერ-დემოკრატებს: ბელინსკის, ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვს, ავრეთვე ძლიერ რუს პუბლიცისტს, რევოლუციონერ მწერალს ა. გერცენს. პროგრესიულ ქართველ საზოგადოებაში განსაკუთრებული ავტორიტეტითა და სიყვარულით სარგებლობდა ჩერნიშევსკი, რომელსაც ლენინმა „მარქსამდელი პერიოდის დიდი რუსი სოციალისტი“ უწოდა.

სახალხო განათლება

ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ საქართველოში იზრდება სასკოლო ქსელი. 1867-72 წლებში მთელს საქართველოში სხვადასხვა ტიპის 187 სკოლა ითვლებოდა. მათში 6.616 ბავშვი სწავლობდა. მე-19 საუკუნის დამლევს კი საქართველოში 1199 სასწავლებელი იყო. სადაც 73.045 ბავშვი სწავლობდა.

მიუხედავად სასწავლებელთა რიცხვის ზრდისა, წერა-კითხვის მცოდნეთა პროცენტი საქართველოში, განსაკუთრებით ქალთა შორის, ჯერ კიდევ მეტისმეტად დაბალი იყო. ასე, მოსახლეობის 1897 წლის ოფიციალური აღწერის მიხედვით, ყოფილ თბილისის გუბერნიაში წერა-კითხვის მცოდნე იყო: მამაკაცთა შორის — 20,6 პროცენტი და ქალთა შორის 13,4 პროცენტი. ყოფილ ქუთაისის გუბერნიაში: მამაკაცთა შორის — 20,2 პროცენტი და ქალთა შორის 10,7 პროცენტი. ბათუმის ოლქში: მამაკაცთა შორის — 19,4 პროცენტი და ქალთა შორის — 6,0 პროცენტი. სოხუმის ოლქში: მამაკაცთა შორის — 14,3 პროცენტი და ქალთა შორის — 3,8 პროცენტი. საშუალო სასწავლებლებში ქართველთა შეილები შედარებით უმცირესობას შეადგენდნენ. ასე, 1898 წელს საქართველოს ყველა საშუალო სასწავლებელში ქართველები მოსწავლეთა საერთო რიცხვის მხოლოდ 28 პროცენტს შეადგენდნენ. საშუალო განათლება მშრომელი მოსახლეობისათვის თითქმის მიუწვდომელი იყო. იმავე 1898 წელს ქალაქ თბილისის საშუალო სასწავლებლებში გლეხთა შეილები დაახლოებით 2 პროცენტს შეადგენდნენ. 1881 წლიდან დედა-ენის სწავლება ქართულ სკოლებში ნებადართული იყო მხოლოდ პირველი სასწავლო წლის პირველ ნახევარში, შემდეგ ყველა საგანი რუსულ ენაზე უნდა ესწავლებინათ.

მოწინავე ქართველ საზოგადოებას მრავალჯერ წამოუყენებია საკითხი თბილისში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის შესახებ, მაგრამ მეფის მთავრობა იმით დაკმაყოფილდა, რომ თბილისში გახსნა კადეტთა კორპუსი, სადაც ლებულობდნენ თავად-აზნაურთა შეილებს მეფის ჯარში სამსახურისათვის ოფიცრებად მოსამზადებლად.

მოწინავე ქართველი საზოგადოება იბრძოდა სახალხო სკოლისათვის, სკოლაში დედა-ენისათვის. მთელ რიგ საზოგადო მოღვაწეთა დიდი მეცადინეობით მთავრობამ 1879 წელს, როგორც იქნა, დაამტკიცა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ წესდება. საზოგადოება მიზნად ისახავდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გავრცელებას. ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების გახსნას, ქართულ ენაზე სახელმძღვანელოთა ბეჭდვას. ქართველ კლასიკოსთა ნაწარმოებების იაფფასიან გამოცემას და სხვ.

გარდა იმისა, რომ ეს საზოგადოება საქართველოს სხვადასხვა რაიონებში საკუთარ სკოლებს ხსნიდა და მათ მატერიალურად ეხმარებოდა, იგი იბრძოდა იმისათვის, რომ ქართული ენის სწავლება უკეთ ყოფილიყო დაყენებული სახელმწიფო სასწავლებლებშიაც. ამ მიზნით საზოგადოება ცდილობდა მიეღო ნებართვა და საშუალო სკოლებში ქართული ენის საკუთარი მასწავლებლები პეოლოდა. საქართველოს სხვადასხვა რაიონებში საზოგადოებამ გახსნა ბიბლიოთეკა-სამკითხველო. 1892 წელს მან თბილისში გახსნა პირველი საბავშვო ბიბლიოთეკა. თავისი მოღვაწეობის პერიოდში საზოგადოებამ გამოცა მთელი რიგი სახელმძღვანელოები ქართულ ენაზე. საზოგადოებამ გახსნა მუზეუმი. სადაც თავს იყრიდა საქართველოს მატერიალური კულტურის ძეგლები. ინახებოდა ხელნაწერები და იშვიათი გამოცემანი ქართველი ხალხის ისტორიიდან.

დ) პართული პაპიოღული პაპა

1863 წელს დიდი ქართველი მწერლის ილია ჭავჭავაძის რედაქტორობით დაიწყო ჟურნალ „საქართველოს მოამბის“ გამოცემა ქართულ ენაზე. ჟურნალში თანაშრომლობდნენ საქართველოს მაშინდელი საუკეთესო ლიტერატურულ-მატერული ძალები. ეს იყო იმ დროის საუკეთესო ჟურნალი. იქ, სხვათა შორის, დაბეჭდილია მთელი რიგი ბრწყინვალე და შინაარსიანი სტატიები. რომლებშიც დასაბუთებულია საქართველოში ბატონყმობის დაუყოვნებლივ გაუქმების აუცილებლობა. ამავე ჟურნალში იბეჭდებოდა ქართველ მწერალთა საუკეთესო ნაწარმოებები. აგრეთვე ბელინსკის, ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვის და სხვ. ნაწარმოებთა თარგმანი. 1866 წლიდან იწყება ქართული გაზეთის „დროების“ გამოსვლა. მის რედაქტორად სხვადასხვა დროს იყვნენ ცნობილი ჟურნალისტები და საზოგადო მოღვაწენი: გ. წერეთელი, ჰ. მესხი, ი. მაჩაბელი.

საქართველოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში „დროებამ“ დიდი როლი ითამაშა. გაზეთი ეხმაურებოდა საქართველოს ცხოვრების ყველა მნიშვნელოვან მოვლენას. იგი გაბედულად ამხილებდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა ნაკლოვანებას, უღმობლად ამათრახებდა მებატონეებს, სამღვდლოებას და ქალაქისა და სოფლის ბურჟუაზიას. როგორც ქართველი ხალხის მეგობარი და მისი ინტერესების დამცველი, „დროება“ იბრძოდა კოლონიზატორთა და რუსიფიკატორთა წინააღმდეგ, დედაენისა, ლიტერატურისა და კულტურისათვის. გაზეთი ქადაგებდა და იცა

ედა ამიერ-კავკასიის ყველა ხალხის ძმობასა და თანამეგობრობას. 1885 წლის სექტემბერს „დროება“ დახურა მთავრობამ. 1866 წლიდან ერთადერთი გაზეთად. რომელიც თბილისში ქართულ ენაზე გამოდიოდა, დარჩა ილია ჭავჭავაძის მიერ დაარსებული და მისი რედაქტორობით გამოდიოდა „ივერია“.

მ) მხატვრული ლიტერატურა

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში თავის განვითარებაში განსაკუთრებული წარმატება მოიპოვა ქართულმა მხატვრულმა ლიტერატურამ.

ახალი ქართული ლიტერატურის ფუძემდებელი და ახალი სალიტერატურო ენის შემქნელი იყო ილია ჭავჭავაძე (1837-1907 წ. წ.). ილია ჭავჭავაძე, ჩერნიშევსკისა და დობროლიუბოვის მიმდევარი, თავის მხატვრულ და პუბლიცისტურ ნაწარმოებებში ატარებდა ხალხის მსახურების, მისი უანათლების იდეას. ის სასტიკად ამოთრახებდა ბატონყმობას და უმღეროდა გლეხის შრომას („აკაკო ყაჩაღი“, „გლახის ნაამბობი“). თავის ნაწარმოებებში ილია ჭავჭავაძე აგრეთვე გვიხატავდა თავად-აზნაურობის გადაშენებას. მის წარმომადგენელთა პარაზიტულ სახეს (მოთხრობა „კაცია აღამიანი?“). იგი იდგა თავისი სამშობლოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების ცენტრში და გადაიქცა ნაციონალურ-განმანათავისუფლებელი მოძრაობის მედროვედ საქართველოში. ილია ჭავჭავაძემ, რომელიც ერთსადიამავე დროს იყო დიდი ქართველი მწერალი, შესანიშნავი პუბლიცისტი, კრიტიკოსი, ისტორიკოსი და საზოგადო მოღვაწე, თავისი მრავალმხრივი ნიჭი შესწირა ხალხის სამსახურს, ბრძოლას თვითმპყრობელობისა და ბატონყმობის წინააღმდეგ.

ილია ჭავჭავაძის უახლოესი თანამებრძოლი იყო პოეტი აკაკი წერეთელი (1840-1915 წ. წ.). ილია ჭავჭავაძისთან ერთად, აკაკი წერეთელი საქართველოში ნაციონალურ-განმანათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი გამოჩენილი მოღვაწე იყო. აკაკის ღრმად სწამდა თავისი სამშობლოს ბრწყინვალე მომავალი, მას სწამდა მისი განთავისუფლება თვითმპყრობელობის უღლისაგან, თავის ნაწარმოებებში აკაკი წერეთელი ამეტყველდა ნამდვილი ხალხური ენით. აკაკი წერეთლის ლიტერატურული მოღვაწეობა ფართო და მრავალფეროვანია, მაგრამ განსაკუთრებულ სრულყოფას და სინარჩარეს მან პოეზიაში მიაღწია. მისი ლექსები დაწერილია მატრიცი, მსუბუქი და ხალხური ენით. ბევრი მისი სიმღერა ფართოდ არის გავრცელებული ქართველ მშრომელ მასებში და კემშარიტად ხალხურ სიმღერებად იქცა.

ქართულ ლიტერატურაში შესამჩნევი კვალი დასტოვა აგრეთვე გიორგი წერეთელმა (1842-1900 წ. წ.), რომელმაც რომანში „პირველი ნაბიჯი“, მოთხრობაში — „ჩვენი ცხოვრების ყვავილი“ და სხვა ნაწარმოებებში ნიჭიერად დაგვიხატა ის ცვლილებები, რაც მაშინ ხდებოდა ქართველი ხალხის სოციალურ-ეკონომიურ ცხოვრებაში.

ქართულ ლიტერატურაში ხალხოსნურ მიმართულებას მიეკუთვნება მწერალთა მთელი ჯგუფი, მათ შორის ყველაზე ცნობილია ანტონ ფურ-

ცელაძე (1839-1913 წ.წ.) და სოფრომ მგალობლიშვილი (1851-1925 წ.წ.) 80-იან წლებში ასპარეზზე გამოვიდა ორი შესანიშნავი მწერალი: ვაჟა-ფშაველა (1861-1915 წ. წ.) და ალექსანდრე ყაზბეგი (1848-1899 წ. წ.). ორივე განსაკუთრებით მკაფიოდ გვიხატავდა ქართველ მთიელთა ცხოვრებას. ვაჟა-ფშაველა ლექსის ოსტატია, ალექსანდრე ყაზბეგი კი — პროზის ოსტატი. მათი შემოქმედების ძირითადი მოტივია — პროტესტი ხალხის მასების კოლონიური და სოციალური ჩაგვრის და ექსპლოატაციის წინააღმდეგ. მოწოდება ხალხისადმი თავისუფლებისათვის საბრძოლველად.

90-იან წლებში იწყება ახალი გარდამავალი პერიოდი ქართულ ლიტერატურაში. იგი წინ უძღვოდა საქართველოში მუშათა მოძრაობის წარმოშობას. ამ პერიოდის მხატვრული შემოქმედების ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელია ცნობილი ქართველი მწერალი ეგნატე ნინოშვილი (1859-1894 წ. წ.). თავის ნაწარმოებებში ნინოშვილი ასურათებდა სოფლად მემამულეთა და გლეხთა შორის, სოფლის ბურჟუაზიასა და უღარიბეს გლეხობას შორის კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებას. ეგნატე ნინოშვილის ყველაზე პოპულარულ და მხატვრულ ნაწარმოებებად ითვლება „ჯანყი ვურიაში“, „პალიასტომის ტბა“, „გოგია უიშვილი“, „მოსე მწერალი“ და სხვ.

3) ქართული თეატრი და სახვითი ხელოვნების სხვა სახეები

პირველმა ქართულმა თეატრმა 1856 წელს უსახსრობის გამო შესწყვიტა თავისი არსებობა, მაგრამ ინტერესი თეატრისადმი ამის შემდეგაც ერთი წუთითაც არ შენელებულა. სცენის მოყვარულთა დასები სდგამდნენ წარმოდგენებს ქართულ ენაზე როგორც კლუბებში, ისე კერძო სახლებში. 1879 წელს დაარსდა „ქართული დრამატიული საზოგადოება“ მუდმივი ქართული დრამატიული დასი. მას აქეთ სათეატრო საქმე საქართველოში სწრაფად ვითარდება. გვევლინებიან სცენის შესანიშნავი მოღვაწენი: ლადო ალექსი-მესხიშვილი, ვ. აბაშიძე, ვ. გუნია, კ. ყიფიანი, კ. მესხი და სხვ. ქართული თეატრის რეპერტუარი მდიდრდება როგორც ორიგინალური, ისე თარგმნილი პიესებით.

ამ პერიოდის ორიგინალურ დრამატიულ მწერალთა შორის აღსანიშნავია: დ. ყიფიანი, ა. ცაგარელი, ვ. აბაშიძე, რომელიც, სხვათა შორის, უშვებდა პირველ ქართულ სათეატრო გაზეთს „თეატრის“ სახელწოდებით, კ. ყიფიანი, პ. უმიკაშვილი, ვ. გუნია და სხვ.

დრამატიული პიესების მთარგმნელთა შორის განსაკუთრებით გამოირჩევა ი. მაჩაბელი, რომელმაც ნიჭიერად სთარგმნა ქართულად შექსპირის პიესები: „მეფე ლირი“, „ჰამლეტი“, „მაკბეტი“, „ოტელო“ და სხვ.

1874 წელს თბილისში იხსნება პირველი მუსიკალური სკოლა (რომელიც შემდეგ კონსერვატორიად გადაკეთდა). ამ სკოლამ საკმაოდ შეუწყო ხელი ქართული ხალხური მუსიკის აღორძინებას და შემდგომში ქართული საოპერო ხელოვნების წარმოშობას, ნაციონალური ქართული

ობერების პირველ შემომქმედთა — ლ. არაყიშვილის, ზ. ფალიაშვილის, მ. ბალანჩივაძის და სხვათა გამოჩენას.

იმავე პერიოდში ვითარდება ქართული ფერწერა და ქანდაკება. ამიერკავკასიის ვარეშეც ცნობილი ხდებიან მხატვრები: გ. ვაბაშვილი, მ. თოძიძე, მოქანდაკე ი. ნიკოლაძე, თავისებური სახალხო მხატვარი ნიკო ფიროსმანიშვილი და სხვ.

ზ) მხატვრობის კადრები

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში განათლებულ ქართველთა შორის ჩნდებიან მეცნიერთა კადრები, რომლებიც თავიანთი სამეცნიერო გამოკვლევებით ფართოდ ცნობილი ხდებიან არა მარტო რუსეთში, არამედ საზღვარგარეთაც. ასე, პროფ. დ. ჩუბინაშვილმა გამოსცა ქართულ-რუსული და რუსულ-ქართული ლექსიკონები, პროფ. ი. ოქრომქედლიშვილი აქვეყნებს „ისტორიულ ცნობებს საქართველოს და სომხეთის უძველესი ისტორიიდან“, პროფ. ა. ცაგარელი აქვეყნებს დიდ სამეცნიერო შრომებს: „ქართული ენის გრამატიკული ლიტერატურის შესახებ“, „ცნობები ქართული სიტყვიერების ძეგლებზე“, „სიგელები“, და სხვ., პროფ. ა. ხახანაშვილი აქვეყნებს: „ქართული სიტყვიერების ისტორიის ნარკვევებს“. საყურადღებო შრომებით ისტორიისა და ლიტერატურის დარგში სახელი მოიხვეჭეს პ. უმიკაშვილმა, დ. ბაქრაძემ, მ. ჯანაშვილმა და სხვებმა, ბუნებისმეტყველების დარგში — პროფ. მელიქიშვილმა, პროფ. პეტრიაშვილმა, ზაალიშვილმა, თარხნიშვილმა და სხვებმა; პედაგოგიკის დარგში — ი. გოგებაშვილმა („დედა-ენის“, „ბუნების კარის“ და სხვა ავტორი). მე-19 საუკუნის დამლევს თავისი მეცნიერული მოღვაწეობა დაიწყო მომავალმა აკადემიკოსმა, აღმოსავლეთის ცნობილმა მკოდნემ, ლინგვისტმა და არქეოლოგმა, იაფეტური თეორიის შემქმნელმა ნ. ი. მარმა.

თავი მესამე

დასაწყისი მუშათა კლასის ბრძოლისა სარიზმის წინააღმდეგ

§ 21. პირველი მუშური ორგანიზაციები საქართველოში

ნაციონალურ-კოლონიური ჩვერა და უზომო კაპიტალისტური ექსპლოატაცია საქართველოს ახალგაზრდა მუშათა კლასს ამხედრებდა თვითმპყრობელობისა და ბურჟუაზიის წინააღმდეგ საბრძოლველად. მუშები ჯერ თავად ერთიანდებოდნენ ცალკეულ საწარმოებში და კაპიტალისტებს უყენებდნენ მუშათა ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესების მოთხოვნას.

მაგრამ ქართველ მუშათა ეს პირველი გაფიცვები სტიქიური და არაორგანიზებული იყო. პოლიტიკის და ქანდაკების დახმარებით კაპიტალისტები ამარცხებდნენ მუშათა გამოსვლებს, ამ გამოსვლების მწარე გამოცდილებას იმდროინდელი მოწინავე მუშები იმ დასკვნამდე მიჰყავდა, რომ საჭიროა ორგანიზებული ბრძოლა, წინააღმდეგ შემთხვევაში რაიმე

წარმატების მოპოება შეუძლებელიაო. მუშებში თანდათან იზრდება ინტერესთა ერთობისა და საერთო მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაერთიანების აუცილებლობის შეგნება. ჯერ კიდევ 70-იან წლებში თბილისში აღმოცენდა მუშათა წრეები, რომელთა წევრები იხდიდნენ საწევრო გამოსაღებს, თვითგანვითარებას მოსდევდნენ და სხვ. 1884 წელს მუშებში ავროვებენ სახსრებს არალეგალური სტამბის გასახსნელად. მუშათა წრეებში იკითხება არალეგალური ლიტერატურა. იმხანად საქართველოს მუშათა და ხელოსანთა შორის დიდი პოპულარობით სარგებლობდა პოეტი ი. დავითაშვილი (1850-1887 წ. წ.). ი. დავითაშვილი გამოსული იყო ლარიბი გლეხობის წრიდან, მას არაერთი განათლება არ მიუღია. დავითაშვილი თავის პოეზიაში გვიხატავდა ლარიბი გლეხისა და ქალაქის მუშის ბედსაც ცხოვრებას და მათ თავიანთ მჩაგვრელთა და ექსპლოატატორთა წინააღმდეგ საბრძოლველად მოუწოდებდა.

1887 წელს ამა თბილისელმა მუშამ გაზეთ „ივერიის“ რედაქციას გაუგზავნა წერილი, რომელშიც გამოსთქვამდნენ ღრმა მწუხარებას საყვარელი პოეტის ნაადრევი სიკვდილის გამო. რედაქციას წერილები გამოუგზავნეს თელავისა და გორის მუშებმაც. ი. დავითაშვილის საფლავზე განსაკუთრებით ბრწყინვალე ზიტყვა წარმოსთქვა მუშა-ხელოსანმა გიორგიძემ.

საქართველოში რომ იმ ხანებში საკმაოდ მაღალი კულტურული დონის მჭკნე მოწინავე და შეგნებულნი მუშები იყვნენ, ამას, სხვათა შორის, მოწმობს ამჟამად გამოქვეყნებული შესანიშნავი წერილი, რომელიც შეადგინეს თბილისელმა მუშებმა დიდი რუსი მწერალ-სატირიკოსის სალტიკოვ-შჩედრინის გარდაცვალების გამო და გაუგზავნეს მის ცოლს.

„მისი (სალტიკოვ-შჩედრინის) სახით, — სწერდნენ მუშები, — რუსეთში დაჰკარგა სიმართლისა და თავისუფლების საუკეთესო, სამართლიანი და ენერგიული დამცველი, მეტროპოლი ბოროტების წინააღმდეგ, რომელსაც ის თავისი ძლიერი გონებით და სიტყვით ძირშივე ჰგმობდა, და ჩვენ, მუშები, ვუერთდებით საერთო გლოვას დიდ ადამიანზე“. შემდეგ მუშები სწერდნენ, რომ სალტიკოვ-შჩედრინის უკვდავი მოთხოვნები გაამზნევენ და მოუწოდებენ მშრომელებს „ბოროტებისა და ჩაგვრის წინააღმდეგ საბრძოლველად და სიმართლისა და სინათლის საძიებლად“.

1889-1892 წლებში თბილისში გამოდიოდა ქართულ ენაზე არალეგალური მუშური ჟურნალები: „მუშა“. „განთიადი“ და „სინათლე“. ისინი ავებრდნენ პროლეტარიატის მდგომარეობას საქართველოში. მიუხედავად ამ ჟურნალების პრიმიტიული ტექნიკის და შედარებით ხანმოკლე არსებობისა, მათ ერთგვარი დადებითი როლი ითამაშეს მუშათა აღზრდის, მათ შორის ერთობისა და სოლიდარობის იდეების გავრცელების საქმეში.

§ 22. პირველი სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაცია საქართველოში — „მესამე დანი“

რუსეთში იმხანად სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარებისა და მუშათა მოძრაობის ზრდის ნიადაგზე დაიწყო მარქსიზმის ფართოდ გავრცე-

ლებს. ლენინის მიერ შექმნილმა და მისი ხელმძღვანელობით მომქმედმა „მუშათა კლასის განთავისუფლებისათვის ბრძოლის პეტერბურგის კავშირმა“ მძლავრი ბიძგი მისცა სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობის განვითარებას მთელს რუსეთში.

ცარიზმის მძარცველური ნაციონალურ-კოლონიური პოლიტიკა, ბატონობის ნაშთები სოფლად და კაპიტალიზმის გაძლიერებული განვითარება ნამდვილ რევოლუციურ ვითარებას ჰქმნიდნენ საქართველოში. ეს ვითარება თავის მხრივ ამზადებს ნიადაგს მარქსიზმის დიადი რევოლუციური იდეების გავრცელებისათვის. ამიერ-კავკასიაში და საქართველოში ამ იდეების გავრცელებას დიდად ზეღს უწყობდნენ ცენტრალური რუსეთიდან გადმოსახლებული რუსი სოციალ-დემოკრატები (ი. კოვანი, ი. ლუზინი, გ. ფრანჩესკი და სხვ.), აგრეთვე საზღვარგარეთ ნამყოფი ან რუსეთის უმალეს სასწავლებლებში ნასწავლი ქართველი ახალგაზრდობა.

1893 წელს საქართველოში წარმოიშვა პირველი ქართული მარქსისტული ორგანიზაცია — „მესამე დასი“. თავის შეხედულებათა პროპაგანდას ეს ორგანიზაცია ეწეოდა ქართულ ლეგალურ გამოცემებში — გაზეთ „ქვალსა“ და ჟურნალ „მოაბევი“.

1893-1898 წლებში „მესამე დასმა“ ერთგვარი დადებითი როლი ითამაშა მარქსიზმის იდეების გავრცელების საქმეში. „მესამე დასის“ იდეოლოგიები სცნობდნენ კაპიტალიზმის განვითარების პროგრესიულ მნიშვნელობას და ამ მიმართულებით ეწეოდნენ ბრძოლას ხალხოსნების წინააღმდეგ. ისინი სცნობდნენ საზოგადოების კლასობრივ დანაწილებას და კლასთა ბრძოლას, მაგრამ გადაჭრით ილაშქრებდნენ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციაში პროლეტარიატის ჰეგემონიისა და პროლეტარიატის დიქტატურის იდეების წინააღმდეგ. ნაციონალურ საკითხში „მესამე დასის“ უმრავლესობა ნაციონალისტურ პოზიციას იცავდა და ჰქადაგებდა ყველა ქართველის ინტერესთა ერთობას საქართველოს ნაციონალური აღორძინების საქმეში. „მესამე დასის“ უმრავლესობა საქართველოს პირობებში წარმოადგენდა „ლეგალურ მარქსისტებს“. რომლებიც აეუღმარებდნენ და ამახინჯებდნენ პროლეტარიატის დიად მოძღვრებას — რევოლუციურ მარქსიზმს და ცდილობდნენ პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლა დაემორჩილებინათ ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური მოძრაობის ინტერესებისადმი.

1895 წელს „მესამე დასში“ შევიდა რევოლუციონერი მარქსისტი ალექსანდრე წულუკიძე, 1897 წელს — პროფესიონალი რევოლუციონერი, ლენინურ-ისკრული იატაკქვეშეთის გამოჩენილი ორგანიზატორი ლ. კეცხოველი, ხოლო 1898 წელს — ლენინის ყველაზე ღრმა და ბოლომდე თანამიმდევარი მოწაფე და თანამოღვაწე ი. ბ. სტალინი.

§ 23. ი. ბ. სტალინი

იოსებ ბესარიონის-ძე სტალინი (ჯუღაშვილი) დაიბადა 1879 წლის 21 დეკემბერს ქალაქ გორში. მისი მამა — ბესარიონ ივანეს-ძე ჯუღაშვილი წარმოშობით იყო გლეხი სოფელ დიდი ლილოდან. სტალინის მამა

ხელობით ხარაზი იყო, მუშაობდა თბილისში ადელხანოვის ფეხსაცმლის ფაბრიკაში. დედა—ეკატერინე გიორგის-ასული ჯულაშვილი სოფელ გამბარეულის მცხოვრები ყმის გელაძის ქალიშვილი იყო. 1894 წელს სტალინი დაამთავრა გორის სასულიერო სასწავლებელი და იმავე წელს შევიდა თბილისის სასულიერო სემინარიაში. სემინარია დახურული სასწავლებელი იყო. მოსწავლეებს აკრძალული ჰქონდათ თეატრში სიარული, ბიბლიოთეკიდან წიგნების გამოტანა. მათ უთვალთვალდნენ, უჭრძალავდნენ დედა-ენაზე ლაპარაკს და ფიქრსაც კი, წარამარა სჯიდნენ. სტალინი დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა თავის ამხანაგებში — სემინარიელებში. სემინარიის უფროსებისაგან მალულად სტალინი სწავლობდა ბუნებისმეტყველებას, ბიოლოგიას, ქიმიას, გეოლოგიას. სწავლობდა დარვინს. სწავლობდა ქართული მწერლობის კლასიკოსებს, დიდ რუს რევოლუციონერებს გერცენს, ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვს. სტალინი სწავლობდა ლ. ფეიერბახის წიგნს — „ქრისტიანობის დედაარსი“ და მარქსიზმის კლასიკოსებს. თბილისის ერთ-ერთ ბიბლიოთეკაში სტალინი იშოვა მარქსის „კაპიტალის“ პირველი ტომის რუსული გამოცემა.

სემინარიაში სტალინი უშეგებდა არაღვეგალურ ხელნაწერ ეურნალს, მან იქ მოაწყო მარქსისტული წრე. 1895 წელს, ი. ჭავჭავაძის რედაქტორობით გამომაველი გაზეთის „ივერიას“ № 123-ში დაიბეჭდა სტალინის ლექსი „ვარდს გაეფურჩქნა კოკორი“ ი. ჯ-შვილის ხელმოწერით. ეს ლექსი შემდეგ გადაიბეჭდა ი. გოგებაშვილის „დედა-ენაში“. სტალინი დაბეჭდა აგრეთვე მთელი რიგი ლექსები: „როდესაც ბადრად მნათობი მთვარე...“, „მთვარეს“, რ. ერისთავს“, „მოხუცი ნანიკა“ და სხვ.

სემინარიაში ყოფნისას, 1894 წლის დამლევს სტალინი კავშირი დაამყარა რუსეთიდან თბილისში გადმოსახლებულ რუს რევოლუციონერებთან (ი. კოჯანთან, ი. ლუზინთან, ფრანჩესკისთან და სხვ.), რომელთაც დიდი გავლენა იქონიეს სტალინზე და მას გააცნეს მარქსიზმი. სტალინი განათლებული მარქსისტი ხდება. ლენინის ნაშრომებმა უკვე მაშინაც ღრმა შთაბეჭდილება მოახდინეს სტალინზე. ერთერთი ამხანაგი, რომელიც სტალინს იმხანად ახლო იცნობდა, თავის მოგონებებში აღნიშნავს, რომ ტულინის (ლენინის) ნაშრომის წაკითხვის შემდეგ სტალინს უთქვამს: რაღაც უნდა დამიჯდეს, ის უნდა ვნახო.

1898 წელს სტალინი და მისი თანამებრძოლნი დაუკავშირდნენ თბილისის საწარმოთა მოწინავე მუშებს. მარქსიზმის პროპაგანდისათვის სტალინი 1899 წლის 29 მაისს ვარიცხეს თბილისის სასულიერო სემინარიიდან. მას აქეთ სტალინიმ გასწია პროფესიონალი რევოლუციონერის მძიმე, მაგრამ სახელოვანი ვზით, თავისი ძალღონე, ენერჯია და ნიჭი მთლიანად მიუძღვნა პარტიულ და რევოლუციურ მუშაობას.

სტალინიმ მკიდრო კავშირი დაამყარა ამიერ-კავკასიის რკინიგზის მთავარი სახელოსნოების და დეპოს მუშებთან.

90-იან წლებში ამ სახელოსნოებში მუშაობდნენ რუსი რევოლუციონერები მ. ი. კალინინი, ს. ი. ალილუევნი, დიდი რუსი რევოლუციონერი მწერალი ა. მ. გორკი. ამ პერიოდში ქართველ მუშათა წრეში გამოირჩე-

ოდნენ მასების მტკიცე ხელმძღვანელები — მუშები მიხობ ჩოდრიშვილი, ზაქარო ჩოდრიშვილი, გიორგი თელია, ვანო სტურუა და სხვ.

სტალინმა 1898 წლის დასაწყისში რკინიგზის სახელოსნოების და დუქოს მოწინავე მუშებისაგან მოაწყო ხუთი არალეგალური წრე, რომელთაც პირადად ხელმძღვანელობდა. სტალინი მონაწილეობას იღებს მუშათა არალეგალურ კრებებში, სწერს ფურცლებს, აწყობს გაფიცვებს. ეს იყო რევოლუციური პრაქტიკული მუშაობის პირველი სკოლა, რომელიც განვლო სტალინმა თბილისის მოწინავე მუშათა შორის.

„მე მაგონდება, — ამბობდა სტალინი — 1898 წელი, როცა მე პირველად მივიღე რკინიგზის სახელოსნოების მუშათა წრე. აქ, ამ ამხანაგების წრეში, მივიღე მაშინ ჩემი პირველი საბრძოლო რევოლუციური ნათლობა... ჩემი პირველი მასწავლებლები იყვნენ თბილისელი მუშები“.

§ 24. ლენინურ-ისკრული მიმართულების პირველი სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციები საქართველოში

„მესამე დასის“ რევოლუციური უმცირესობის ბელადმა სტალინმა თავის მეგობრებთან — ლადო კეცხოველთან და ალექსანდრე წულუკიძესთან ერთად გადამწყვეტი ბრძოლა გააჩაღა ქართული „ლეგალური მარქსიზმის“ წინააღმდეგ. სტალინი და მისი თანამებრძოლნი მოითხოვდნენ საწრეო პროპაგანდიდან მუშათა შორის მასობრივ პოლიტიკურ-აგიტაციულად გადასვლას, მათ დარაზმვას თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ აშკარა ბრძოლისათვის, ეკონომიური გაფიცვების გადაყვანას პოლიტიკური ბრძოლის რეკლამებზე, არალეგალური სტამბების შექმნას და სხვ.

1898-1900-იანი წლების პერიოდში თბილისში სტალინის ხელმძღვანელობით ჩამოყალიბდა და გაფორმდა ცენტრალური სოციალ-დემოკრატიული ჯგუფი.

რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიის ჩამოყალიბებისა და განმტკიცების საქმეში დიდი როლი ითამაშა ცნობილმა რევოლუციონერმა და ვ. ი. ლენინის მიმდევარმა, რუსეთიდან გადმოსასწავლელმა ვ. კურნატოვსკიმ. 1901 წლის სექტემბრიდან სტალინის და კეცხოველის თაოსნობით გამოდის პირველი არალეგალური ქართული სოციალ-დემოკრატიული გაზეთი „ბრძოლა“. სტალინის უახლოესი მეგობარი ლადო კეცხოველი ბაქოში ჰქმნის ლენინურ-ისკრული მიმართულების კომიტეტს და აწყობს არალეგალურ სტამბას, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მთელი რუსეთის მასშტაბით.

1901 წლის 11 ნოემბერს შესდგა თბილისის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციის კონფერენცია, რომელზედაც არჩეულ იქნა პირველი ლენინურ-ისკრული მიმართულების თბილისის სოციალ-დემოკრატიული კომიტეტი სტალინის მეთაურობით.

ამ კომიტეტის დავალებით, სტალინი ნოემბრის დამლევს მიემგზავრება მათუშში. სტალინი მათუშში აჩაღებს დიდ რევოლუციურ მუშაობას, ჰქმნის სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციას და ააჩვენებს რსდმპ მათუშის კომიტეტს.

ამრიგად, რუსეთის რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიის მშენებლობის პირველ დღეებიდანვე მარქს-ენგელს-ლენინის დიადი იდეები იჭრება ამიერ-კავკასიასა და საქართველოში.

ქართველი ხალხის საუკეთესო შვილები — ი. სტალინი, ლ. კეცხოველი, ა. წულუკიძე და სხვ. ერთბაშად დადგნენ ლენინის დროშის ქვეშ. პეტროპოლის მუშებსა და საქართველოს ახალგაზრდა პროლეტარიატს შორის დამყარდა მტკიცე ურდევითი კავშირი. ამიერ-კავკასიის ლენინურ-ისკრულ ორგანიზაციას სათავეში ჩაუდგა მარქსიზმ-ლენინიზმის დიადი მოძღვრების ერთერთი ფუძემდებელი, ვ. ი. ლენინის უახლოესი თანამებრძოლი, საერთაშორისო პროლეტარიატის ბელადი. ახალი კაცობრიობის ბელადი — სტალინი.

„სტალინი განიმსჯვალა უსაზღვრო რწმენით ლენინის რევოლუციურ გენიისადმი და მან ლენინის გზით გასწია. ამ გზიდან მას არასოდეს არ გადაუხვევია და ლენინის სიკვდილის შემდეგ გაბედულად და რწმენით განაგრძობს მის საქმეს“.

§ 25. მუშათა მასობრივი პოლიტიკური მოძრაობის დასაწყისი

თბილისის ლენინურ-ისკრული მიმართულების სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციის ხელმძღვანელობით მუშები ნაკლებად ორგანიზებულნი და სტიქიური ეკონომიური გაფიცვებიდან გადადიან ორგანიზებულ პოლიტიკურ ბრძოლაზე.

1898 წელს თბილისში სტალინის ხელმძღვანელობით ჩატარდა რკინიგზის სახელოსნოების მუშათა დიდი გაფიცვა. რკინიგზის ადმინისტრაცია იძულებული გახდა დაეკმაყოფილებინა გაფიცულ მუშათა მოთხოვნები.

1900 წელს მიმდინარეობდა ცხენის რკინიგზის („კონკის“). თამბაქოს ფაბრიკებისა და სტამბების მუშათა გაფიცვები. 1900 წლის აგვისტოში სტალინის ხელმძღვანელობით ჩატარდა რკინიგზის მთავარი სახელოსნოების და დეპოს მუშათა დიდი გაფიცვა. ამ გაფიცვაში აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა მ. ი. კალინინი, რომელიც რკინიგზის სახელოსნოებში ხარტად მუშაობდა.

რკინიგზელთა აგვისტოს გაფიცვას მეტად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. აგვისტოს გაფიცვის წლისთავეზე რსდმპ თბილისის კომიტეტი სწორდა:

„... მაშ წინ, მეგობრებო, ბედნიერი და თავისუფალი ცხოვრების უფლებისათვის საბრძოლველად! უკვე შორს არაა გამარჯვება! მუშათა მოძრაობა რუსეთს მძლავრ ტალღად მოედო! მაშ გაერთიანდით, დაირაზმეთ კავშირებში, სალაროებში, და მაშინ მალე განხორციელდება სიტყვები პირველი მუშა-მებრძოლის პეტრე ალექსეევისა, რომელმაც გასამართლებიას შესძახა: „როცა აღიმართება მუშის ძარღვმავარი ხელი, მაშინ ჯარისკაცთა ზიშტებით დაცული უღელი დესპოტიზმისა გაცამტვერდება“.

მუშათა მოძრაობა საქართველოში ხდება სერიოზულ ძალად. რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიის ხელმძღვანელობით ხორციელდება

სოციალიზმის შეერთება მუშათა მოძრაობასთან. პროლეტართა ბრძოლა თავიანთი ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის უცავზორდება პოლიტიკურ ბრძოლას ცარიზმის წინააღმდეგ.

1899 წლის 19 აპრილს რამდენიმე ათეულმა მუშამ საქართველოში პირველად იდღესასწაულა პირველი მაისობა — მუშათა საერთაშორისო სოლიდარობის დღე. ერთი წლის შემდეგ ამ დღესასწაულში მონაწილეობას ლებულობს ოთხასი-ხუთასი მუშა. ხოლო 1901 წელს საპირველმანო დღესასწაული თბილისში აღინიშნა საქართველოს პროლეტარიატის პირველი აშკარა პოლიტიკური გამოსვლით.

დემონსტრაცია სტალინის უშუალო ხელმძღვანელობით გაიმართა 22 აპრილს ყოფ. ალექსანდრეს ბაღის უბანში. ჯარისკაცთა ბაზარზე.

დემონსტრაციაში მონაწილეობა მიიღო ორ ათასამდე მუშამ. მუშებმა ვაშალეს წითელი დროშა. დემონსტრაციის დროს მოხდა მუშების შეტაკება პოლიციასთან და ყაზახებთან. დასტურეს 14 მუშა და დააპატიმრეს 50-ზე მეტი. აფასებდა რა 1901 წლის დემონსტრაციის მნიშვნელობას. ლენინური „ისკრა“ სწერდა: „კვირას, 22 აპრილს. თბილისში მომხდარი ამბავი ისტორიულად ფრიად მნიშვნელოვანია მთელ კავკასიისათვის: ამ დღიდან კავკასიაში იწყება აშკარა რევოლუციური მოძრაობა“.

1902 წლის დასაწყისიდანვე ბათუმში სტალინის ხელმძღვანელობით ჩაღდება მასობრივი საგაფიცო ბრძოლა, რომელიც მუშების ორგანიზებულიობისა და დარაზმულობის მეოხებით წარმატებით დამთავრდა. კაპიტალისტები იძულებული გახდნენ დაეკმაყოფილებინათ მუშათა მოთხოვნები. 1902 წლის 27 თებერვალს გამოცხადდა გაფიცვა როტშილდის ქარხანაში, სადაც წინააღმდეგობით აღმინისტრაციამ გამოაქრა სია 389 მუშისა. რომელთაც ითხოვდნენ რევოლუციურ მოძრაობაში მონაწილეობისათვის. 7 მარტს ღამით დააპატიმრეს 32 მუშა. როგორც როტშილდის ქარხანაში მომხდარი გაფიცვის ხელმძღვანელები. ამის სპასუხოდ 8 მარტს სტალინმა მოაწყო მასობრივი მანიფესტაცია მუშებისა, რომელთაც მოითხოვეს დაპატიმრებული ამხანაგების განთავისუფლება. პოლიციამ ხალხს ალყა შემოარტყა, დააპატიმრა და საპრობილეში ჩამწყვდია 348 მუშა. მეორე დღეს, 1902 წლის 9 მარტს. შესდგა დიდი დემონსტრაცია, რომელშიც მონაწილეობა მიიღო ბათუმის სხვადასხვა საწარმოთა 6 ათასამდე მუშამ. დემონსტრანტები სტალინის მეთაურობით, წითელი დროშებით, რევოლუციური სიმღერებით მიადგნენ საპრობილეს და მოითხოვეს დაპატიმრებული ამხანაგების განთავისუფლება. მოხდა სისხლიანი შეტაკება ჯართან და პოლიციასთან. მოჰკლეს 15 მუშა და დასტურეს 54. 9 მარტის ამბებთან დაკავშირებით სტალინმა დასწერა პროკლამაცია, რომელიც გავრცელდა მუშათა და გლეხთა შორის. 9 მარტის მსხვერპლთა დასაფლავება ბათუმში ახალ პოლიტიკურ დემონსტრაციად გადაიქცა.

9 მარტის ამბებს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ამიერკავკასიაში რევოლუციური მოძრაობის შემდგომი განვითარებისათვის.

რუსეთის მთლიანი სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის შექმნის აუცილებლობის ლენინური იდეების გავლენით. აგრეთვე რევოლუციური მოძრაობის ზრდისა და რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიის წარმატებათა საფუძველზე ამიერ-კავკასიაში იქმნება ყველა პირობა ცალკეული სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების გაერთიანებისათვის ერთ მტკიცე ორგანიზაციად ხელმძღვანელი ცენტრის მეთაურობით. 1903 წლის მარტს თბილისში შესდგა კავკასიის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების პირველი ყრილობა, რომელსაც 15 დელეგატი დაესწრო. ყრილობამ მიიღო გადაწყვეტილება რსდმპ კავკასიის კავშირის შექმნის შესახებ და აირჩია კომიტეტი, სადაც შევიდნენ ი. ბ. სტალინი, მ. ცხაკაია, ფ. მახარაძე, მ. ბოჭორიძე და სხვ.

ყრილობამ მიიღო რსდმპ კავკასიის კავშირის წესდება და პროგრამა და დაადგინა ვაზეთ „პროლეტარიატის ბრძოლის“ გამოსცემა ქართულ-სომხურ და რუსულ ენებზე.

სტალინი ყრილობას არ დასწრებია. ის დაუსწრებლად აირჩიეს რსდმპ კავკასიის კავშირში. 1902 წლის 5 აპრილს სტალინი დააპატიმრეს და 1903 წლის ნოემბრის დამლევს სამი წლით გადაასახლეს აღმოსავლეთ ციმბირში, ირკუტსკის გუბერნიის ბალაგანის მაზრის სოფელ ნოვია უდაში. დაარსებისთანავე რსდმპ კავკასიის კავშირმა დიდი მუშაობა გააჩაღა. კავკასიის კავშირი უშვებს საპირველმანისო პროკლამაციას და ხელმძღვანელობას უწევს პროლეტარიატის საპირველმანისო გამოსვლას 1903 წელს. ჯერ კიდევ 1902 წლიდან მუშათა რევოლუციური გამოსვლების გავლენით გურიაში იწყება გლეხთა მასობრივი მოძრაობა, რომელიც მართლული იყო ცარიზმისა და მემშლური ექსპლოატაციის წინააღმდეგ. 1903 წლის მაისში რსდმპ კავკასიის კავშირმა 70 ათასი ცალის რაოდენობით გამოსცა პროკლამაცია „გურიის გლეხობას“.

იმავე ხანებში კავკასიის კავშირმა ქართულად სთარგუნა და დაბეჭდა ვ. ი. ლენინის ცნობილი ბროშურა: „სოფლის ღარიბებისადმი“, რომელშიც განსაკუთრებული დამაჯერებლობით არის ნაამბობი, თუ როგორ უნდა დაირჩეოს ღარიბი გლეხობა და როგორ იბრძოდოს მან, პროლეტარიატის ხელმძღვანელობით, თავისი დაუძინებელი მტრების წინააღმდეგ.

იმხანად ამიერ-კავკასიის მუშათა მოძრაობის ავანგარდად იქცა ბაქოს პროლეტარიატი. 1903 წლის ივლისში რსდმპ კავკასიის კავშირის ხელმძღვანელობით ბაქოს პროლეტარებმა დაიწყეს ცნობილი ვაფიციკა, რომელიც სწრაფად მოედო მთელს სამხრეთ რუსეთს და ისტორიაში შევიდა „სამხრეთ რუსეთის 1903 წლის საყოველთაო ვაფიციკის“ სახელწოდებით.

რსდმპ კავკასიის კავშირის თბილისის კომიტეტის ერთერთ პროკლამაციაში ნათქვამი იყო: „ამხანაგებო! ჩვენ განგაშსა ვცემთ! ყველგან გაჩაღდა ბრძოლა ბუდნიერებისა, თავისუფლებისა და უკეთესი ზვედრისათ-

ვის. ჩვენ დიდი ამბების წინაშე ვდგევართ. რუსეთი შეინძრა. კავკასია ფეხზე დადგა... დაე შეფის მთაურობამ მიმართოს მისთვის სასურველ ყოველგვარ ზომებს, დაე მან ქვეყნიერებას უჩვენოს ჯერ გაუგონარი სისასტიკისა და ბარბაროსობის მაგალითები! ბრძოლა გააჩაღდა და ახლოა ის ეპოქა, როცა აღსდგებიან ყველა ქალაქის მუშები! კიდით-კიდემდე გაისმის ძახილი: „ძირს მეფე! ძირს კაპიტალისტები!“ და მაშინ მტერი შედრება! ამხანაგებო! ჩვენ განგაშს ვცემთ! ძირს თვითმპყრობელობა! გაუმარჯოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას! ძირს კაპიტალიზმი! გაუმარჯოს საერთაშორისო სოციალ-დემოკრატია!

1903 წლის საყოველთაო გაფიცვა ამიერ-კავკასიაში შეამზადა რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიის მთელმა წინანდელმა მუშაობამ, რომელსაც სათავეში უდგა სტალინი. ამ გაფიცვამ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა მუშათა კლასის პოლიტიკური შეგნების შემდგომი ზრდის საქმეში და დასაბამი მისცა პროლეტარიატის ცალკეული ადგილობრივი გამოსვლებიდან გადასვლას რუსეთის საერთო მასშტაბით ბრძოლაზე. საყოველთაო გაფიცვა სამხრეთ რუსეთში 1903 წელს და გლენთა მასობრივი გამოსვლები მკაფიო მარცენებელი იყო იმისა, რომ რუსეთში მწიფდებოდა რევოლუცია.

1902 წლის სექტემბერს ბაქოში დააპატიმრეს მუშათა რევოლუციური ბრძოლის ერთერთი ორგანიზატორი, სტალინის უახლოესი მეგობარი და თანამებრძოლი — ლადო კეცხოველი. ლადო კეცხოველი ჯერ ბაქოს საპყრობილეში ჩაამწყვდიეს, სექტემბრის დამლევს კი გადმოიყვანეს თბილისში, მეტეხის საპყრობილეში. 1903 წლის 17 აგვისტოს ლადო კეცხოველი მოკლულ იქნა თავის საკანში მოსყიდული მკვლელის, გუშაგ დერგილევის მიერ ფანჯარაში გასროლილი ტყვიით.

ასე დაიღუპა რევოლუციურ პოსტზე ქართველი ხალხის ერთერთი საუკეთესო შვილი — ლადო კეცხოველი; „ხალხის თავისუფლებისათვის სახელოვანი მებრძოლი, რომელმაც ძვირფას საქმეს შესწირა ყველაფერი, რის შეწირვაც ადამიანს შეუძლია: თავისი ბედნიერება, თავისი ძალღონე, თავისი სიცოცხლე“.

თავი მეოთხე

რუსეთის პირველი რევოლუცია (1905 — 1907 წლები)

§ 27. ბრძოლა პარტიისათვის

1903 წლის ივლის-აგვისტოს ბრიუსელში, შემდეგ კი ლონდონში მიმდინარეობდა პარტიის II ყრილობა, რომელმაც შეჰქმნა რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია. ამ ყრილობაზე მოხდა გათიშვა ბოლშევიკებად და მენშევიკებად. II ყრილობის შემდეგ მენშევიკებმა დაიწყეს დეზორგანიზატორული მუშაობა, ისინი ცდილობდნენ დაენგრიათ პარტია, დაეყენებიათ იგი რაპორტუნისზმის გზაზე. ბოლშევიკებმა, ლენინის მეთაურობით, გადაწყვეტი ბრძოლა გააჩაღეს მენშევიკების წინააღმდეგ, მებრძოლი პროლეტარული პარტიის განმტკიცებისათვის. ლენინი

მოუწოდებდა პარტიის ახალი. მესამე ყრილობის მოწვევისაკენ. 1903 წლის დეკემბრის დამლევს ციმბირში. გადასახლებაში ყოფნისას, სტალინმა ლენინისაგან მიიღო წერილი. რომელიც შეეხებოდა პარტიაში არსებულ მდგომარეობას.

შემდეგ, 1924 წელს, სტალინი მოგვითხრობდა: „ლენინის წერილი შედარებით პატარა იყო. მაგრამ ის იძლეოდა ჩვენი პარტიის პრაქტიკის გაბედულს. უშიშარ კრიტიკას და მასში შესანიშნავი სიცხადით და შეკუმშულად იყო მოცემული პარტიის მუშაობის მთელი გეგმა უახლოესი პერიოდისათვის... ამ უბრალო და გაბედულმა პატარა წერილმა კიდევ უფრო განამტკიცა ჩემში ის აზრი, რომ ლენინის სახით ჩვენ გვყავს ჩვენი პარტიის მთის არწივი“.

სტალინი მტკიცედ დადგა ბოლშევიკურ პოზიციაზე.

1904 წლის 5 იანვარს სტალინი გამოიქცა გადასახლებიდან ჯერ ლაიპციგში, იქიდან კი ბათუმში. 1904 წლის თებერვალს სტალინი არალევალოურად ჩამოვიდა თბილისში და სათავეში ჩაუდგა ამიერ-კავკასიის ბოლშევიკურ ორგანიზაციებს. სტალინმა მოაწყო ბოძოლა მენშევიკების წინააღმდეგ, მოაწყო ბოძოლა პარტიისა და პარტიულობისათვის, III ყრილობის მოწვევისათვის. რსდმპ კავკასიის კავშირმა, რომელსაც სათავეში სტალინი ედგა, 1904 წლის ნოემბერს თბილისში მოიწვია ბოლშევიკური კონფერენცია, რომელმაც გამოიტანა გადაწყვეტილება პარტიის III ყრილობის დაუყოვნებლივ მოწვევის აუცილებლობის შესახებ.

ჯერ კიდევ 1904 წლის ივნისში კავკასიის კავშირმა დაშალა მენშევიკური ბაქოს კომიტეტი, რომელიც გამოვიდა III ყრილობის მოწვევის წინააღმდეგ.

სტალინი დიდ და დაუცხრომელ მუშაობას ეწევა. ის ხშირად მიემგზავრება ამიერ-კავკასიის სხვადასხვა რაიონებში (ბაქო, ბათუმი, ქიათურა, ქუთაისი, დანავლეთ საქართველოს გლეხური რაიონები), გამოდის მენშევიკების წინააღმდეგ, მარქსიზმის სხვა მტრების წინააღმდეგ, ამაგრებს ძველ პარტიულ ორგანიზაციებს და ჰქმნის ახლებს. სტალინის ხელმძღვანელობით ქუთაისში იქმნება რსდმპ ბოლშევიკური იმერეთ-სამეგრელოს კომიტეტი.

ბოლშევიკური კომიტეტები იქმნება ქიათურაში, ფოთში, ხონში და სხვაგან. 1904 წლის დეკემბერს სტალინის ხელმძღვანელობით ჩატარდა ბაქოს მუშების დიდი გაფიცვა, რომელიც დამთავრდა რუსეთის მუშათა მოძრაობის ისტორიაში კოლექტიური ხელშეკრულების დადებით ნავთის მრეწველებთან.

ეს გაფიცვა, — როგორც ნათქვამია „საჯ. კ. პ. (ბ) ისტორიის მოკლე კურსში“. — თითქოს იყო ქეჭა-ქუხლის წინამორბედი ელვა დიდი რევოლუციური ქარიშხლის წინ და „მთელს რუსეთში იანვარ-თებერვლის სახელოვანი გამოსვლების სიგნალი გახდა“ (სტალინი). 1905 წლის თებერვალს რსდმპ კავკასიის კავშირმა დაშალა მენშევიკური თბილისის კომიტეტი და მოაწყო ბოლშევიკური კომიტეტი. სტალინი მტკიცედ ატარებს ლენინის დოქტრინებს. ლენინსა და კავკასიის კავშირს შორის მუ-

დამ გაბმული იყო მქედრო კავშირი. რსდმპ კავკასიის კავშირს თბილის-ში თავის განკარგულებაში ჰქონდა ავლაბრის საიდუმლო სტამბა, რომელიც, სტალინის მითითებით, 1903 წლის ივლისის დამლევეს მოაწყო მუშა-ბოლშევიკმა მიხო ბოკოროძემ.

ავლაბრის სტამბა ბოლშევიკური არალეგალური ტექნიკის ნიმუშს წა-ჩმოადგენდა. მან 1906 წლის აპრილამდე იარსება.

სტამბაში ქართულ, რუსულ და სომხურ ენებზე ათას ცალობით იბეჭ-დებოდა წიგნები, ბროშურები, გაზეთები, პროკლამაციები.

ამ სტამბაში დაიბეჭდა პარტიის პროგრამა და წესდება, ლენინისა და სტალინის ნაშრომები. კავკასიაში ბოლშევიზმის დაცვეს საქმეში უდიდეს როლს თამაშობდა კავკასიის კავშირის ორგანო „პროლეტარიატის ბრძო-ლა“. რომელიც სტალინის რედაქტორობით გამოვიდა. პარტიის ლენინუ-რი ცენტრალური ორგანოს „პროლეტარის“ შემდეგ, „პროლეტარის ბრძოლა“ ყველაზე დიდი და საუკეთესო ბოლშევიკური გაზეთი იყო ამ გაზეთს ლენინი დიდად აფასებდა.

§ 28. რევოლუციური კარიზისი ჩვენს კვამანაში 1905 წლის წინ

1904 წლის დამლევეს დაიწყო რუსეთ-იაპონიის ომი. მენშევიკები იდგ-ნენ „სამშობლოს“, მეფის, მემამულეთა და კაპიტალისტთა დაცვის პოზი-ციასზე. ლენინი ამხილებდა ომის მტაცებლურ ხასიათს, მომხრე იყო ომ-ში მეფის მთავრობის დამარცხებისა, ვინაიდან ამას უნდა გამოეწვია ცა-რიზმის დასუსტება და რევოლუციის გაძლიერება.

ამიერ-კავკასიის ბოლშევიკები, სტალინის მეთაურობით, თანმიმდევ-რულად ანხორციელებდნენ ომში ცარიზმის დამარცხების ლენინურ ხაზს და მასებს მოუწოდებდნენ ცარიზმის წინააღმდეგ შეიარაღებული ბრძო-ლისაკენ. მეფის ჯარები ომში ზედიზედ მარცხდებოდნენ. 1904 წლის 20 დეკემბერს იაპონელებმა აიღეს პორტ-არტური და სასტიკად დაამარცხეს მეფის ჯარები მუკდენტან. რუსეთ-იაპონიის ომმა შეიწირა უამრავი ადა-მიანი და სახსარი. ომის შემდეგ უფრო მეტად გაუარესდა რუსეთის მშრომელი მასების ეკონომიური მდგომარეობა. მუშები თანდათან უფ-რო ხშირად მიმართავდნენ საგაფიცვო ბრძოლას. მუშათა მოძრაობის ზრდით და ომში ცარიზმის დამარცხებით დამფრთხალი რუსი ლიბერა-ლური ბურჟუაზია მოურიდებლად გამოსთქვამს სურვილს, რომ ცა-რიზმმა უბოძოს ქვეყანას პოლიტიკური თავისუფლება.

ლიბერალური ბურჟუაზია ჩვეულებრივ ბანკეტებს აწყობდა და შამპა-ნურის სმისას გამოსთქვამდა თავის სურვილებს, ამიტომ ბურჟუაზიის ამ მოძრაობას „საბანკეტო კამპანია“ ეწოდა. რუსეთის ბურჟუაზიის მაგალითისამებრ საბანკეტო კამპანიას აწყობდნენ საქართველოს ლიბე-რალურ-ბურჟუაზიული და თავად-აზნაურული ჯგუფებიც. ქართველი მენშევიკები წინადადებას აძლევენ მუშებს მხარი დაეჭირათ ბურჟუა-ზიისა და თავად-აზნაურობისათვის და მონაწილეობა მიეღოთ „წოდება-თა წარმომადგენლების კრებაში“, რომელიც, თანახმად ხელისუფალთა

დაპირებისა, უნდა მოეწყობოთ თბილისში. რსდმპ კავკასიის კავშირი ულ-
მობლად ამხილებდა ლიბერალთა „ოპოზიციას“ და მენშევიკების შემ-
თანხმებლობას. ამის თაობაზე რსდმპ კავკასიის კავშირის თბილისის კო-
მიტეტის პროკლამაციაში ნათქვამი იყო:

„არა ლიბერალების ლაჩრული სიტყვა, არამედ ჩვენი პირდაპირი და
გაბედული სიტყვა უნდა გაისმოდეს მთელს რუსეთში. არა ლიბერალე-
ბი, არამედ ჩვენ უნდა ვაძლევდეთ ტონს მთელ რევოლუციურ მოძრაო-
ბას. ჩვენ უნდა მოვითხოვოთ დემოკრატიული რესპუბლიკა საყოველ-
თაო საარჩევნო უფლებით, ჩვენ უნდა ვიბრძოლოთ თვითმპყრობელობის
წინააღმდეგ და ბურჟუაზიის წინააღმდეგაც“.

რუსეთის პირველი რევოლუციის პერიოდში ამიერ-კავკასიის რევო-
ლუციური მასები, რომელთაც ხელმძღვანელობას უწყევდა რსდმპ კავ-
კასიის კავშირი, სტალინის მეთაურობით, ბოლშევიკური დროშით მიდი-
ოდნენ. კავკასიის კავშირი რევოლუციაში მტკიცედ იცავდა და ატარებ-
და ლენინურ სტრატეგიასა და ტაქტიკას, იბრძოდა ბურჟუაზიულ-დემოკ-
რატიულ რევოლუციაში პროლეტარიატის ჰეგემონიის განხორციელები-
სათვის, ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის სოციალისტურ
რევოლუციად გადაზრდისათვის საჭირო პირობების უზრუნველსაყოფად.
რსდმპ კავკასიის კავშირი შეუწოდებულ ბრძოლას ეწევა მენშევიზმისა და
სხვა ანტიპროლეტარულ მიმდინარეობათა წინააღმდეგ. ქართული მენშე-
ვიზმის წინააღმდეგ წარმოებულ თეორიულ და პრაქტიკულ ბრძოლას
დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მთელი რუსეთის მასშტაბით, ვინაიდან ქარ-
თველი მენშევიკები წარმოადგენდნენ რუსეთის მენშევიზმის ერთერთ
ძლიერ და ბოროტ რაზმს.

§ 29. 1905 წლის 9 იანვარი — ჩუხეთის პირველი რევოლუ- ციის დასაწყისი

პირველი რევოლუციის დასაწყისად რუსეთში ითვლება 1905 წლის 9
იანვარი, რომელიც ისტორიაში „სისხლიანი კვირის“ სახელწოდებით
შევიდა.

მუშებმა იმ დღეს სისხლიანი გაკვეთილი მიიღეს. მეფის ავაზაკობის
საპასუხოდ, რომელმაც იმ დღეს პეტერბურგში რამდენიმე ათასი მუშა
დასვრიტა. მთელს რუსეთში, პროტესტის ნიშნად, დაიწყო გაფიცვები.
„სისხლიანმა კვირამ“ დიდი აღშფოთება გამოიწვია ამიერ-კავკასიის მუ-
შათა კლასშიაც. ფართოდ გავრცელდა რსდმპ კავკასიის კავშირის მო-
წოდება „კავკასიის მუშებო, დროა შური ვიძიოთ!“ ეს მოწოდება დასწე-
რა სტალინმა. 1905 წლის 18 იანვარს თბილისში დაიწყო რკინიგზელთა
გაფიცვა. გაფიცვას შეუერთდნენ ფაბრიკა-ქარხნების მუშები და ის მა-
ლე საყოველთაო გახდა. 23 იანვარს გოლოვინის პროსპექტზე (ამჟამად
რუსთაველის პროსპექტი) გაიმართა მასობრივი დემონსტრაცია. დემონ-
სტრანტები მიდიოდნენ წითელი ბაირაკებით და ლოზუნგებით „ძირს
თვითმპყრობელობა“ და სხვ. ვრცელდება რსდმპ კავკასიის კავშირის
თბილისის კომიტეტის პროკლამაცია „ამშანაგებო!“ პოლიციასა და ყა-

ჯახებთან შეტაკებებისას დასჭრეს და მოჰკლეს ბევრი დემონსტრანტი. 20 იანვარს გაიფიცნენ სუხუმის მუშები. 21 იანვარს სამტრედიის საღვურზე გაიმართა მუშათა და გლეხთა მძლავრი დემონსტრაცია. პოლიტიკური დემონსტრაციები ჩატარდა აგრეთვე ფოთში, ტყაბულში, ქიათურაში, ქუთაისში. 1905 წლის იანვარს საგაფიცო ბრძოლას განსაკუთრებით შეუპოვარი და მასობრივი ხასიათი ჰქონდა ბათუმში. რსდმპ ბათუმის კომიტეტი აღგენდა მუშათა რაზმებს და მათ შეიარაღებული აჯანყებისათვის ამზადებდა.

§ 80. გლეხთა მოძრაობა

ქალაქად მიმდინარე მასობრივმა პოლიტიკურმა გამოხვედებმა და ცარიზმის წინააღმდეგ გაჩაღებულმა ბრძოლამ დაუყოვნებლივ გამოძახილი ჰპოვა საქართველოს სოფლებში. გლეხთა მოძრაობამ განსაკუთრებით მასობრივი ხასიათი მიღო გურიაში. გლეხები აშკარად იარაღდებოდნენ და ემზადებოდნენ ცარიზმის წინააღმდეგ გადამწყვეტი ბრძოლისათვის. პოლიცია, ადმინისტრაცია და სასამართლო ორგანოები გურიაში იძულებული იყვნენ შეეწყვიტათ თავისი საქმიანობა. გლეხებმა უარი სთქვეს ეზადათ შემამულისათვის რაიმე ბეგარა, მოუხსნეს მათ მსახური, შეწყვიტეს სახაზინო გადასახადების შეტანა და სამღვდელოებისათვის „დრამის“ ფულის გადახდა. ბევრი მემამულე განდევნეს თავიანთი სახლ-კარიდან. მემამულეთა და ხელისუფლების წარმომადგენელთა შორის ყველაზე საძულველი პირები მოჰკლეს.

გურიიდან რევოლუციური მოძრაობა სწრაფად გავრცელდა მეზობელ რაიონებში: აჭარაში, აფხაზეთში. სამეგრელოში, იმერეთში. სვანეთში. შემდეგ კი აღმოსავლეთ საქართველოსაც მოედო. ასე მაგალითად, თებერვალში აჭარულმა გლეხებმა უარი სთქვეს სახაზინო გადასახადების შეტანასა და მემამულე-მატონებისათვის ბეგარის შესრულებაზე.

ყველგან იქმნებოდა გლეხთა რევოლუციური კომიტეტები რომლებიც ხელმძღვანელობდნენ გლეხთა მოძრაობას და ანბორციალებდნენ გლეხთა თვითმართველობას.

ყველგან ზდებოდა გლეხთა რაზმების შეიარაღებული შეტაკება პოლიციასთან და ყაზახებთან.

ერთერთი ასეთი შეტაკება მოხდა სოფელ კახათში. სამეგრელოში. აქ 14 თებერვალს 1000-ზე მეტი შეიარაღებული გლეხი თავს დაესხა პოლიციას და სტრაჟენაცებს დაპატიმრებულ გლეხთა განთავისუფლების მიზნით. აპრილში შეიარაღებული შეტაკებანი მოხდა თიანეთის და გორის მაზრებში, აგრეთვე კახეთში. 1905 წლის გაზაფხულზე დაიწყო ორგანიზებული გამოსვლები სასოფლო-სამეურნეო მუშებისა, რომლებიც პოლიტიკურ და ეკონომიურ მოთხოვნებს აყენებდნენ. გამოვიდნენ, უმთავრესად, ნათარეულის, წინანდლის. მუხრანის, ჩაჭვის და სხვა საუფლისწულო მამულების მუშები.

§ 31. ცარიზმის ღონისძიებანი ჩვეოლუციის წინააღმდეგ ბრძოლაში

რევოლუციის შემდგომი განვითარების შესაჩერებლად და ამიერ-კავკასიაში ყველა ჩაგრული ხალხის მთლიანი ინტერნაციონალური ფონტის შექმნისათვის ხელის შესაშლელად. ცარიზმი, გარდა იარაღით რევოლუციის ჩაქრობისა, მიმართავს აგრეთვე ძველ და ნაცად საშუალებას— ნაციონალური მტრობის გაღვივებას.

1905 წლის 6-9 თებერვალს მეფის საზოგადოება აგენტებმა ბაქოში პროვოკაციულად გამოიწვიეს სომეხ-აზერბაიჯანელთა ხოცვა-ჟლეტა, რამაც მრაველი მსხვერპლი შეიწირა.

მხოლოდ რევოლუციური სიფხიზლის მეოხებით ქართველმა მუშებმა შესძლეს სომეხ-აზერბაიჯანელთა ხოცვა-ჟლეტის თავიდან აცილება თბილისში და საქართველოს სხვა ქალაქებში.

ჩაიშალა ცარიზმის გეგმა — ამიერ-კავკასიის ხალხთა შორის ნაციონალური მტრობის ხელოვნურად გამწვავებით ჩაეხშო რევოლუცია. თებერვალში მომხდარი სისხლიანი ამბების შემდეგ რევოლუციური ბრძოლა არა თუ ნელდება, არამედ ახალი ძალით იზრდება. სტალინი სწერდა, რომ „1905 წელს ბაქოს პროლეტარიატი ერთბაშად წელში სწორდება სომეხ-თათართა ხოცვა-ჟლეტის შემდეგ, ებმება ბრძოლაში და თავის ენტუზიაზმს მთელს კავკასიას გადასდებს“.

გლებთა რევოლუციური მოძრაობის ჩასაქრობად გურიაში და სხვა რაიონებში გაიგზავნა დამსჯელი რაზმები. გურიაში გაგზავნილი დამსჯელი რაზმის მეთაურად დაინიშნა მეფის ცნობილი ჯალათი გენერალი ალიხანოვაგარსკი.

ცარიზმი გრძობდა თავის უძლეურებას ხალხის რევოლუციური მასების წინაშე. სასებით არ ენდობოდა ჯარსაც, სადაც რევოლუციური პროპაგანდა შეიქრა, ამიტომ მან თავი შეიკავა გურიის სისხლიანი განადგურებისაგან. რევოლუციური მასების ძალდატანებით ცარიზმი იძულებული იყო დათმობაზე წასულიყო. 1905 წლის თებერვალს კავკასიაში აღდგენილ იქნა სამეფისნაცვლო. კავკასიის მეფისნაცვლად დაინიშნა გრაფი ი. ი. ვორონცოვ-დაშკოვო. მეფის ნაცადმა დიპლომატმა და ადმინისტრატორმა ვორონცოვ-დაშკოვმა დაიწყო თვალთმაქცური პოლიტიკა— მოსახლეობის მიძინება და მოტყუება მთელი რიგი რეფორმების გატარებისა და მშრომელთა მდგომარეობის გაუმჯობესების შეპირებით. გრაფი ი. ი. ვორონცოვ-დაშკოვმა შესცვალა ადმინისტრაციის ის პირები, რომლებიც ყველაზე მეტად სძულდა მოსახლეობას. ასე, მაგალითად, ქუთაისის გუბერნიაში გუბერნატორად დაინიშნა ლიბერალი აგრონომი სტაროსელსკი. გურიაში მოხსნეს სამხედრო წესები და იქ გლებთა მღელვარების მიზეზთა გამოსარკვევად გაგზავნეს მოხელე სულთან კრიმ-გირეი. ამავე მიზნით კახეთში გაიგზავნა გენერალი ჭავჭავაძე და ქართლში — გენერალი ამილახვარი. თბილისში ჩატარდა რამდენიმე თათბირი დროებითი ვალდებულების გაუქმებისა და ამიერ-კავკასიაში ერობის და ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოს შემოღების საკითხზე.

მეფის სატრაპმა გრაფ ი. ი. ვორონცოვ-დაშკოვმა, რომელიც ამ ღონისძიებებით ცდილობდა მასების ყურადღება რევოლუციური ბრძოლიდან ჩამოეშორებინა, ამავე დროს გამოითხოვა რუსეთიდან საიმედო ჯარები, ის ამზადებდა სომეხ-აზერბაიჯანელთა ახალ ბოცვა-ქლეტვას, მას სტრადა სისხლითა და რკინით ჩაეხშო რევოლუცია.

§ 32. ჩსდმ III ყრილობა „კავკასიის აზგუზის გამო“

ვ. ი. ლენინი ყურადღებით ადევნებდა თვალს რევოლუციური მოძრაობის საერთო აღმავლობას კავკასიაში, გმირულ მუშაობას ჩსდმ კავკასიის კავშირისას, რომელსაც სათავეში სტალინი ედგა.

პარტიის III ბოლშევიკურმა ყრილობამ, რომელიც 1905 წლის აპრილს შესდგა, აღინიშნა, რომ „კავკასიის სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრების განსაკუთრებული პირობები ხელს უწყობდნენ იქ ჩვენი პარტიის ყველაზე მეტბრძოლი ორგანიზაციების შექმნას“. ვ. ი. ლენინის წინადადებით III ყრილობამ მოისმინა ამიერ-კავკასიის ბოლშევიკების წარმომადგენლის მიხა ცხაკაიას (ბარსოვის) სპეციალური მოხსენება საქართველოში გლეხთა მოძრაობის შესახებ. ვ. ი. ლენინის წინადადებით III ყრილობამ რუსეთის შეგნებული პროლეტარიატის სახელით მსურველ სალაში გამოუგზავნა კავკასიის გმირ პროლეტარიატსა და გლეხობას და დავალა პარტიის ცენტრალურ და ადგილობრივ კომიტეტებს „მიიღონ უაღრესად ენერგიული ზომები კავკასიაში არსებული საქმის ვითარების შესახებ ცნობების რაც შეიძლება ფართოდ გასავრცელებლად ბროშურების, მიტინგების, მუშათა კრებების, საწრო საუბრებისა და სხვა გზით, აგრეთვე კავკასიისათვის დროზე დასახმარებლად მათს განკარგულებაში არსებული ყველა საშუალებით“.

ვ. ი. ლენინი დიდ მნიშვნელობას აკუთვნებდა გლეხთა კომიტეტებს, რომლებიც საქართველოში ეწყობოდა. მათში, მუშათა დემუტატების საბჭოებთან ერთად, ვ. ი. ლენინი ხედავდა რევოლუციური ხელისუფლების ჩანასახს. 1905 წლის 8 ივნისს გარდაიცვალა მეზნებარე და ურყევი რევოლუციონერი, სტალინის უახლოესი მეგობარი და თანამებრძოლი ა. წულუკიძე. ა. წულუკიძის დასაფლავება მოხდა მის სამშობლოში, დაბა ხონში, ქუთაისიდან 28 კილომეტრის მანძილზე. მისი დასაფლავების დღეს, 1905 წლის 12 ივნისს, თავი მოიყარა 10 ათასზე მეტმა რევოლუციონერმა მუშამ და გლეხმა. დასაფლავებაზე ბრწყინვალე პოლიტიკურის სიტყვით გამოვიდა სტალინი, რომელმაც შეაფასა პროლეტარული რევოლუციონერის ა. წულუკიძის მოღვაწეობა და დასახა თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ბრძოლის ამოცანები.

პარტიის III ყრილობის შემდეგ რევოლუციური მოძრაობა საქართველოში ახალ, უფრო მაღალ საფეხურზე აღის და ედება ახალ რაიონებს, რომელთაც მანამდე რევოლუცია არ შეეხებია.

§ 33. შეიარაღებული აჯანყების მზადება

1905 წლის 20 იანვარს თბილისში დაიწყო გაფიცვა, რომელმაც საყოველთაო ხასიათი მიიღო. მუშათა მიტინგები მოითხოვდნენ სახალხო დამფუძნებელი კრების მოწვევას, პრესის თავისუფლებას.

ბოლშევიკები სტალინის მეთაურობით დიდ მუშაობას ეწეოდნენ იმისათვის, რომ ამიერ-კავკასიის მუშები და მშრომელები დაერაზმათ რუსეთის ხალხთა ერთიან ოჯახში.

ბოლშევიკები მასებს მოუწოდებდნენ საყოველთაო შეიარაღებისაკენ და შეიარაღებული აჯანყებისათვის მზადებისაკენ. ეს მოწოდება მხურვალე გამოძახილს პოულობდა მშრომელ მასებში. საქართველოს ყველა რაიონში იქმნებოდა წითელი რაზმები და მიმდინარეობდა ხალხის გაძლიერებული თვითშეიარაღება.

1905 წლის აგვისტოს ყველგან ტარდება რევოლუციური ძალების დანთავისუფლება. სამეგრელოში, გურიისში და სხვა რაიონებში ჩატარდა შეიარაღებული პოლიტიკური დემონსტრაციები. თითოეულ დემონსტრაციასი მონაწილეობას ღებულობდა რამდენიმე ათასი კაცი.

29 აგვისტოს თბილისში ყოფილი საქალაქო თვითმართველობის (ამჟამად თბილისის საბჭოს) შენობაში მეფის ხელისუფლებამ დახვრიტა მიტინგი. მუშებმა და მშრომელმა მასებმა თავი მოიყარეს, რომ განეხილათ სახელმწიფო სათათბიროს მოწვევის და ამიერ-კავკასიის ერობის შემოღების საკითხი. სხდომის დარბაზში გამოცხადდა ბოქაული და მოითხოვა კრების დახურვა. როცა ეს მოთხოვნა არ შეასრულეს, დარბაზში შემოიჭრნენ ყაზახები და გაუფრთხილებლად სროლა აუტეხეს დამსწრეთ. ბევრი მოჰკლეს და დასჭრეს. 29 აგვისტოს სისხლისღვრის გამო რსდმპ კავკასიის კავშირის თბილისის კომიტეტმა გამოუშვა პროკლამაცია სათაურით: „სისხლი იღვრება, ვემზადოთ აჯანყებისათვის!“ პროკლამაცია თავდებოდა მოწოდებით: „სისხლი სისხლისათვის და სიკვდილი სიკვდილისათვის“ — აი რით უნდა ეუპასუხოთ ჯალათებს. შეიარაღება და სისხლის აღება! გაუმარჯოს აჯანყებას! — აი როგორი უნდა იყოს ჩვენი ლოზუნგები, ამხანაგო მუშებო!“

29 აგვისტოს ამბების საპასუხოდ თბილისში, ქუთაისში, ბათუმში, სუხუმში, ჭიათურაში და სხვაგან მოეწყო დემონსტრაციები და გაფიცვები.

§ 34. სრულიად-რუსეთის ოქტომბრის გაფიცვა

სექტემბრის თვიდან საქართველოში ყველგან ძლიერდება რევოლუციური გამოსვლები. სამეგრელოში, ქუთაისში, თბილისში, აჭარაში და სხვაგან ხდება თავდასხმა ჯარის რაზმებზე იარაღის აყრის და პოლიტიკურ პატიმართა განთავისუფლების მიზნით.

სრულიად-რუსეთის ოქტომბრის გაფიცვამ ერთსულოვანი გამოძახილი ჰპოვა საქართველოში. თბილისში 14 სექტემბერს დაიწყო მუშათა გამოსვლა. შემდეგ საგაფიცვო მოძრაობა მთელს ქვეყანას მოედო. გაფიცვა გამოცხადდა რკინიგზაზე. შეწყვიტა მუშაობა ფოსტა-ტელეგრაფმა. მუ-

შეხვედრის კვალდაკვალ ბრძოლაში ჩაებნენ მასწავლებლები, ექიმები, მოწაფენი.

დაიწყო პოლიტიკური გაფიცვების გადაზრდა შეიარაღებულ ბრძოლად. იმხანად შეიარაღებულმა ბრძოლამ განსაკუთრებით ფართო ხასიათი მიიღო ბათუმში, სადაც მებრძოლი რაზმები თავს ესხმოდნენ ყაზახთა ნაწილებს, პოლიციას, საყოველთაო პოლიტიკურმა გაფიცვამ გამოიწვია გლეხთა მოძრაობის ახალი აღმავლობა. ბრძოლამ განსაკუთრებით ორგანიზებული და მასობრივი ხასიათი მიიღო გურიისში. გლეხებმა აყარეს რკინიგზის ლიანდაგი და შეწყვიტეს მატარებელთა მიმოსვლა ქუთაისსა და ბათუმს შორის. დაბა ჩოხატაურში გლეხთა რაზმმა ტყვედ ჩაიგდო პოლიციის ბოქაული და 18 სტრაენიკი. ნასაკირალზე გლეხთა რაზმები თავს დაესხნენ ყაზახთა რაზმს და მოსპეს იგი.

§ 45. რევოლუციური მოძრაობის ზრდა არმიაში

ბოლშევიკების მუშაობისა და რევოლუციის საერთო აღმავლობის მეოხებით, რევოლუციური მოძრაობა მეფის ჯარებშიაც შეიჭრა. უკვე 1905 წლის ზაფხულში ამიერ-კავკასიის მრავალ ქალაქში მოეწყო „ჯარისკაცთა კავშირები“, რომელთაც ბოლშევიკები ხელმძღვანელობდნენ. ხშირდებოდა შემთხვევები, როცა ჯარისკაცები უარს ამბობენ მუშათა და გლეხთა რევოლუციური გამოსვლების ჩაქრობაზე. ხშირად ტარდებოდა ჯარისკაცთა მიტინგები, სადაც გამოდიოდნენ პოლიტიკური სიტყვებით. ჯარისკაცები მოითხოვდნენ დამფუძნებელი კრების მოწვევას, „საღდათობის“ გაუქმებას და მის სახალხო მილიციით შეცვლას. სიტყვის, კრების თავისუფლებას, პოლიტიკურ ამნისტიას და სხვა.

ასე, მაგალითად, 21 ნოემბერს თბილისში შესდგა ჯარისკაცთა დიდი მიტინგი, რომელსაც 3000-მდე კაცი დაესწრო. რევოლუციური სულისკვეთება იჭრებოდა ისეთ სამხედრო ნაწილებშიც, რომლებიც ყველაზე საიმედოდ ითვლებოდნენ და ახლახან იყვნენ გადმოყვანილი ამიერ-კავკასიაში კიევის ოლქიდან.

16 ნოემბერს ქალაქ ბათუმის სამხედრო გუბერნატორი გენერალი ფონ-პარკაუ სწერდა მეფის ნაცვალს ვორონცოვ-დაშკოვს: რევოლუციური პროპაგანდის მეოხებით დისციპლინა ჯარებში დაეცა და მათზე იმედის დამყარება შეუძლებელია, ყოველ წუთს მოსალოდნელია, რომ ჯარისკაცები აჯანყდნენ, ოფიცრები ამოწყვიტონ და ბათუმის ციხე ზელში ჩაიგდონო.

§ 46. დემოკრატების შეიარაღებული აჯანყება

ოქტომბრის საყოველთაო გაფიცვამ, რომელმაც გამოაჩინა პროლეტარული მოძრაობის ძალა, აიძულა დამფრთხალი მეფე გამოეცა 17 ოქტომბრის მანიფესტი. ეს მანიფესტი შეიცავდა ყოველგვარი თავისუფლების დაპირებას. ხალხის მასების მოსატყუებლად, მეფეს სურდა მიეძინებინა გულუბრყვილონი, მოეკრიბა ძალღონე და შემდეგ დაეცა რევოლუციისათვის. ბოლშევიკები ურჩევდნენ მასებს ყური არ დაეგდოთ მატყუა-

რა მეფისათვის და შეიარაღებული აჯანყებისათვის მომზადებულიყვნენ, რათა „გადაეწყვიტათ რუსეთის ხალხის მუღმივი დაეა მეფის თვითმ. ყრობელობასთან და თავი გაეჭეჭყათ ამ საზიზღარო ურჩხულისათვის“.

თბილისში 17 ოქტომბრის მანიფესტის გამოცხადების დღეს მუშათა მიტინგზე გამოვიდა სტალინი, რომელიც ამბობდა:

„რა გვესაჭიროება ჩვენ, რომ მართლა გავიმარჯვოთ? ამისათვის გვესაჭიროება სამი რამ: პირველი — შეიარაღება, მეორე — შეიარაღება, მესამე — კიდევ და კიდევ შეიარაღება“.

1905 წლის ნოემბერს თბილისში სტალინის ხელმძღვანელობით შესდგა IV ბოლშევიკური კონფერენცია, რომელმაც გამოიტანა გადაწყვეტილება შეიარაღებული აჯანყების მომზადებისა და ჩატარების შესახებ.

1905 წლის 30 ნოემბერს ბათუმში დაიწყო შეიარაღებული აჯანყება. აჯანყებულებმა ხელთ იგდეს ვაგზალი, ქალაქის გამგეობის შენობა. ქალაქის ქუჩები სწრაფად მოიფინა ბარიკადებით. აჯანყება ჩააქრეს იმის მეოხებით, რომ ხელისუფლებამ მოახერხა ყაზახთა მსხვილი ნაწილების გადმოსროლა ართვინიდან. ნოემბრის დამლევს ყაზახებმა ქუთაისში მოკლეს რამდენიმე მოქალაქე. ეს საკმარისი იყო იმისათვის, რომ ქალაქი სწრაფად მოფენილიყო ბარიკადებით. ქუთაისში არ მომხდარა ცარიზმის აშკარა შეტაკება აჯანყებულ ხალხთან, ვინაიდან გუბერნატორმა შესრულა რევოლუციონერთა მოთხოვნა და ყაზახები ქალაქიდან გაიყვანა.

რსდმპ კავკასიის კავშირის ხელმძღვანელობით, მოსკოვის შეიარაღებული აჯანყებისათვის ზურგის გასამაგრებლად, აჯანყების ალი მთელს საქართველოს მოედო. თბილისის მუშათა შეიარაღებული ბრძოლა გაიმართა დიდუბეში და სალდათის ბაზრის რაიონში. აჯანყებულთა ხელში იყო მუშური რაიონი ნაძალადევი. რევოლუციურმა კომიტეტმა ხელთ იგდო ამიერ-კავკასიის რკინიგზის სამართველოს შენობა, ტელეგრაფი და ტელეფონი.

რევოლუციური აჯანყება მოედო მთელს დასავლეთ საქართველოს. სახელმწიფო დაწესებულებებმა შეწყვიტეს მუშაობა. პოლიცია, ჟანდარმები და სტრაჟნიკები ხალხმა განიარაღა.

მაგრამ მიუხედავად საქართველოს მუშათა და გლეხთა გმირული ბრძოლისა, მიუხედავად რსდმპ კავკასიის კავშირის შეუუსუსტებლო ხელმძღვანელობისა, მოსკოვის შეიარაღებული აჯანყების დამარცხებამ და მენშევიკების, სოციალ-ფედერალისტების, დაშნაკების და სხვა ნაციონალისტური პარტიების მოღალატურმა ტაქტიკამ გადაწყვიტა ბრძოლის ბედი საქართველოშიც. მოსკოვში გამარჯვების შემდეგ ცარიზმი შეტევაზე გადავიდა განაპირა მხარეებშიაც: კავკასიაში, პოლონეთში და სხვაგან. დაიწყო რევოლუციის განადგურება საქართველოშიც. თბილისში ნაძალადევის რაიონი სისხლით მოირწყო. ყველგან გაიგზავნა სადამსჯელო ექსპედიციები, რომელთა გზა აღიბეჭდა ცეცხლით, სისხლით და ძალადობით. ათობით ქალაქები და სოფლები ნანგრევებად და ფერფლად აქციეს. მეფის ოპრიჩნიკები გაუსამართლებლად და გამოუძიებლად ხერხე-

დნენ ყოველ პროლეტარსა და გლეხს. რომელზედაც ექვს მიიტანდნენ. რევოლუციაში მონაწილეობას ლებულობდაო.

რევოლუციის დამარცხების შემდეგ, 1906 წელს, ვ. ი. ლენინი პარტიის ყურადღებას მიაპყრობდა კავკასიის რევოლუციურ მონაპოვრებზე.

„ჩვენ გავგისწრეს ამ მხრივ, — სწერდა ვ. ი. ლენინი, — კავკასიაშიც, პოლონეთშიც და ბალტიის მხარეშიც. ე. ი. სწორედ ისეთმა ცენტრებმა, სადაც მოძრაობა ყველაზე მეტად გასცილდა ძველ ტერორს, სადაც აჯანყება ყველაზე უკეთესად არის მომზადებული. სადაც პროლეტარული ბრძოლის მასობრივი ხასიათი ყველაზე ძლიერ და მკაფიოდ არის გამოხატული“.

§ 37. რევოლუციური ბრძოლა 1905 წლის შემდეგ

მიუხედავად აჯანყებულ ხალხთან სასტიკი ანგარიშის გასწორებისა, რევოლუცია გრძელდებოდა. მუშები კვლავ მონაწილეობას ლებულობდნენ საგაფიცვო ბრძოლაში. 1906 წელს საქართველოს მუშებმა განსაკუთრებით ფართო მონაწილეობა მიიღეს საპირველმანისო დღესასწაულის ჩატარებაში. შეიარაღებული ძალის ზეგავლენით გლეხები აწარმოებდნენ გადამწვარი სასოფლო კანცელარიების შენობათა აღდგენას. შეჭჭონდით გადასახადები, მაგრამ ვადაჭრით უარს ამბობდნენ რევოლუციური მოძრაობის ხელმძღვანელთა გაცემაზე და იარაღის ჩაბარებაზე.

ნთებში და ტყეებში გადამალული გლეხთა პარტიზანული რაზმები კვლავ თავს ესხმოდნენ დამსჯელ რაზმებს. ჯარის ნაწილებში გრძელდებოდა მღელვარება 1905 წლის შემდეგაც. თბილისში და სხვა ქალაქებში ეწყობოდა ჯარისკაცთა მიტინგები, სადაც ადგენდნენ პოლიტიკურ და ჟეონომიურ მოთხოვნებს. 1906 წელს, მარტში, განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აჯანყებას სამეგრელოს პოლკში. ხელისუფლებამ ძლივს ჩააქრო ეს აჯანყება. 27 ჯარისკაცი გადასცეს სამხედრო სასამართლოს. გასამართლების დღეს, 22 ივნისს, თბილისში და საქართველოს სხვა ადგილებში ჩატარდა საყოველთაო გაფიცვა. ნავთლულში დაბანაკებული მე-4 სარკინიგზო ბატალიონი გამოვიდა იარაღით ხელში. მუშათა და ჯარისკაცთა გამოსვლების ზეგავლენით მეფის სასამართლო იძულებული იყო არ გამოეტანა სასიკვდილო განაჩენი.

§ 38. სტალინის მუშაობა ბაქოში

1905 წლის დეკემბერს ფინეთში, ბოლშევიკთა ტამერფორსის კონფერენციაზე პირველად შეხვდნენ ერთმანეთს ლენინი და სტალინი. ლენინთან შეხვედრამ უდიდესი შთაბეჭდილება მოახდინა სტალინზე. ტამერფორსის კონფერენციის გადაწყვეტილების საფუძველზე ხდება ბოლშევიკური და მენშევიკური ორგანიზაციების გაერთიანება. მენშევიკებთან გაერთიანებაში ბოლშევიკები ხედავდნენ მენშევიკების მზილებისა და ჯერ კიდევ მათი მიმდევარი მუშათა ერთი ნაწილის მიმხრობის საშუალებას. შეწყვიტა არსებობა რსდმპ კავკასიის კავშირმა, რომელმაც სტალინის ხელმძღვანელობით უდიდესი როლი ითამაშა ბოლშევიკური პარტიის ისტო-

რიაში. შეიქმნა რსდმპ გაერთიანებული თბილისისა და ბაქოს კომიტეტები და ამიერ-კავკასიის საოლქო კომიტეტი. მაგრამ რსდმპ „გაერთიანებული“ ამიერ-კავკასიის კომიტეტის გვერდით არსებობდა ბოლშევიკთა საოლქო ბიურო, რომელშიც შედიოდნენ სტალინი, ს. შაუმიანი, ა. ჯაფარიძე, მ. ცხაკაია, ფ. მახარაძე, მ. დავითაშვილი და სხვ.

პარტიის ნება-სურვილით. 1907 წელს, სტალინი, განაგრძობს რა საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციების ხელმძღვანელობას, გადადის ბაქოში, რომელიც ამიერ-კავკასიის უმსხვილესი სამრეწველო რაიონი და რუსეთის მუშათა მოძრაობის უმნიშვნელოვანესი ცენტრი იყო. სტალინი შემოიკრიბა ნაცადი ბოლშევიკ-ლენინელები: ს. ორჯონიკიძე, ა. ჯაფარიძე, კ. ვოროშილოვი, ს. სპანდარიანი, ვაცეკი და სხვ. და სრული გამარჯვება მოუპოვა ბოლშევიკებს ბაქოს ორგანიზაციის რიგებში. ბაქო ამიერ-კავკასიაში ბოლშევიზმის ციხე-სიმაგრე გახდა. ცარიზმი განუწყვეტლივ სდევნიდა სტალინს. 1902 წლიდან 1913 წლამდე სტალინი რვაჯერ დააპატიმრეს, შეიდგერ გადასახლეს, გადასახლებიდან ის ექვსჯერ გამოიქცა. მხოლოდ უკანასკნელი გადასახლებიდან სტალინი გაათავისუფლა 1917 წლის თებერვლის რევოლუციამ. სტალინი, ლენინთან ერთად, როგორც მისი უერთგულესი თანამებრძოლი, აშენებს და ქედს მძლავრ ბოლშევიკურ პარტიას, მათ პარტია და მუშათა კლასი მიჰყავთ სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებისაკენ.

§ 89. მცენიერება, ლიტერატურა, ხელოვნება მე-20 საუკუნის დამდეგს

ა) ზრძოლა მარქსისტული მცენიერებისათვის

მარქსისა და ენგელსის გენიალური ნაშრომები „კაბიტალი“, „კომუნისტური მანიფესტი“, „ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა“ და სხვ. საქართველოში ცნობილი ხდება ჯერ კიდევ 1890-ანი წლების პირველ ნახევარში. მე-19 საუკუნის დამლევდიან საქართველოს სოციალ-დემოკრატებისათვის ცნობილი იყო და წრეებში ისწავლებოდა ლენინის ნაშრომები: „კაბიტალიზმის განვითარება რუსეთში“, „რანი არიან „ხალხის შეგობრები“ და როგორ ომობენ ისინი სოციალ-დემოკრატების წინააღმდეგ?“, „რა ვაკეთოთ?“ და სხვ.

ლენინური „ისკრის“ რედაქცია კავშირს ამყარებს საქართველოს რევოლუციურ სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციასთან და წშირად ბეკდავს „ისკრის“ ფურცლებზე კორესპონდენციებს ამიერ-კავკასიის და საქართველოს რევოლუციურ მოძრაობაზე. 1901 წელს „ისკრის“ რედაქციამ გამოსცა სპეციალური ბროშურა „თბილისის მუშათა მოძრაობიდან (მუშის ნაამბობი).“

სტალინის თანამებრძოლი ა. წულუკიძე ერთერთი განათლებული მარქსისტი იყო. მის კალამს ეკუთვნის მთელი რიგი ნაშრომები და სტატიები.

სტალინი, რომელმაც შესანიშნავი როლი ითამაშა მენშევიზმის იდე-

ურ განადგურებაში და მარქსისტული პარტიის იდეოლოგიურ, ორგანიზაციულ და ტაქტიკურ საფუძველთა დაცვაში, მთელ რიგ უმნიშვნელოვანეს ნაშრომთა ავტორია. ამიერ-კავკასიის ბოლშევიკურ პრესაში გამოქვეყნებული სტატიების უმრავლესობა, პროკლამაციები, ბროშურები და წერილია სტალინის მიერ. სტალინს ეკუთვნის ისეთი ნაშრომები, როგორცაა: „გაკვერთ პარტიულ უთანხმოებაზე“, „პასუხად სოციალ-დემოკრატს“, „ანარქიზმი და სოციალიზმი“, „ორი შეჯახება“, „შეიარაღებული აჯანყება და ჩვენი ტაქტიკა“ და სხვ.

სტალინის რედაქტორობით გამოდის კავკასიის კავშირის ორგანო „პროლეტარიატის ბრძოლა“. 1905 წლის შემდეგ სტალინის წელმძღვანელობით და უახლოესი მონაწილეობით გამოდის გაზეთები: „ახალი დროება“, „დრო“, „ახალი ცხოვრება“, „ჩვენი ცხოვრება“ და სხვ.

ბ) პარტიული ლიტერატურა

მუშათა მოძრაობის განვითარება და რევოლუციის ზრდა დაეტყო მხატვრულ ლიტერატურასაც.

საქართველოში გაჩნდა პროლეტარიატისა და უღარიბესი გლეხობის რევოლუციური სულისკვეთების გამომხატველი მწერლებისა და პოეტების მთელი ჯგუფი. ლიტერატურაში ამ რევოლუციურ-დემოკრატიული მიმართულების თვალსაჩინო წარმომადგენლებია იროდიონ ევდოშვილი (1873-1915 წწ.), ჭოლა ლომთათიძე (1878-1915 წწ.) და სხვ. დიდი ენტუზიაზმით და თანაგრძნობით შეხვდა რევოლუციას დიდი ქართველი მწერალი აკაკი წერეთელი. მან ქართულად სთარგმნა პროლეტარული ჰიმნი „ინტერნაციონალი“, დასწერა რევოლუციისადმი მიძღვნილი მთელი რიგი ბრწყინვალე ლექსები: „სურვილი“, „ძირს“, „ხანჯალს“ და სხვ.

ბ) მ. გორაკი, ვ. ვ. მაიაკოვსკი და ქართველი ხალხი

რუსეთის დიდი პროლეტარული მწერალი ა. მ. გორაკი პირველად ჩამოდის თბილისში 1891 წელს. აქ მან დასწერა თავისი პირველი მოთხრობა „მაკარ ჩუღრა“, რომელიც 1892 წელს დაიბეჭდა გაზეთ „კავკაზში“. ა. მ. გორაკი ახლო იცნობდა მწერალ ე. ნინოშვილს და რევოლუციონერ მუშას შიო ჩიტაძეს.

შემდეგ ა. მ. გორაკი ჩამოვიდა 1903 წელს.

ქართველი ხალხი უდიდესი სიყვარულით ეპყრობოდა რუს მწერლებსა და პოეტებს. ქართულად ითარგმნა ბელინსკის, პუშკინის, ლერმონტოვის, ტოლსტოის, ნეკრასოვის, ჩერნიშევსკის, სალტიკოვ-შჩედრინის, ჩეხოვის ნაწარმოებნი. განსაკუთრებული სიყვარულით და სახელით სარგებლობდა „რევოლუციის გრივალა“ ა. მ. გორაკის, რომლის ნაწარმოებნი რუსულ პრესაში გამოქვეყნებისთანავე დაუყოვნებლივ ითარგმნებოდა ქართულად.

ახალგაზრდობისას საქართველოსთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული საბჭოთა ეპოქის საუკეთესო პოეტი ვ. ვ. მაიაკოვსკი, რომელიც დაიბადა

1893 წელს სოფელ ბაღდათში, ქუთაისის ახლო. ვ. ვ. მაიაკოვსკი ქუთაისის გიმნაზიაში სწავლობდა და 1905 წლის რევოლუციური დემონსტრაციების მონაწილე იყო.

დიდ პოეტად ქცეულ ვ. ვ. მაიაკოვსკის არასოდეს არ გამოუთქმია თავისი ცხოვრება ქართველი ხალხის ცხოვრებისაგან, რომლის წრეშიც გაატარა მან თავისი ბავშვობა. ვ. ვ. მაიაკოვსკიმ საქართველოსა და ქართველ ხალხს მიუძღვნა მთელი რიგი ბრწყინვალე ლექსები. ვ. ვ. მაიაკოვსკი ბევრჯერ ჩამოსულა საბჭოთა საქართველოში.

დ) თეატრი და მუშათა კლუბები

რევოლუციის პერიოდში ხდება ქართული სათეატრო-ხელოვნების შემდგომი განვითარება. ფართოდ ცნობილი ხდებიან ქართული სცენის მსახიობნი: ლ. მესხიშვილი, ტ. აბაშიძე, ნ. გოცირიძე, შ. დადიანი, ა. იმედაშვილი, ნ. ჩხეიძე, ა. წულუჭიანი, მ. ქორელი, ი. ზარდალიშვილი, კ. ანდრონიკაშვილი, ნ. გაბუნია. 1906 წელს ოპერის თეატრში პირველად გამოვიდა ახალგაზრდა მსახიობი ვ. სარაჯიშვილი რომელმაც თავისი ბრწყინვალე ნიჭით ეთბამად მოიპოვა წარმატება.

ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნის დამლევს კაპიკობით მოგროვილი სახსრებით რკინიგზის მთავარი სახელოსნოების და თბილისის დეპოს მუშებმა შექმნეს მუშათა კლუბი, რომელიც მასობრივი რევოლუციური აგიტაციისა და პროპაგანდის ადგილად იქცა. კლუბთან მოეწყო პირველი მუშათა ბიბლიოთეკა და მუშათა თეატრი, რომლის მუშაობაში აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდნენ ნ. გოცირიძე, შ. დადიანი და სხვ. მუშათა წრიდან გამოვიდა საკუთარი დრამატურები ტ. რამიშვილი და სხვ.

კლუბში გამართულ წარმოდგენებს და კონცერტებს იყენებდნენ პროლეტარული რევოლუციური ლიტერატურის გასავრცელებლად, მიტინგების მოსაწყობად და სხვ. მეფის ხელისუფლებამ დახურა კლუბი და დაანგრია მისი შენობა.

მეგრამ 1905 წელს რკინიგზელმა მუშებმა შექმნეს ახალი „ნაძალადევის კლუბი“. კლუბთან აღადგინეს მუშათა თეატრიც.

რევოლუციის პერიოდში მუშათა თეატრები შეიქმნა თბილისის სხვა მუშურ რაიონებშიც: ვერაზე, ავლაბარში, აგრეთვე ქალაქებში: ბათუმში, ფოთში, ჭიათურაში.

დრამატურებისა და მსახიობის შ. დადიანის ხელმძღვანელობით შეიქმნა მოძრავი თეატრი, რომელიც სახალხო წარმოდგენებს აწყობდა საქართველოს ყველა რაიონში.

თავი მხართ

რეპუბლიკის და მუშათა მოძრაობის ახალი აღმავლობის პერიოდი

§ 40. ნაციონალურ-კოლონიური ჩაგვრის გაქრობა

რუსეთის პირველი რევოლუციის დამარცხების შემდეგ დადგა სასტიკი რეაქციის წლები. მეფის მინისტრმა სტოლიპინმა გამოსცა კანონი რევო-

ლუციონერთა დაუზოგავად მოსაზრის შესახებ. კავკასიის მეფისნაცვალთა გრაფი ევრონიკოვ-დაშკოვი სასტიკად უსწორდებოდა რევოლუციონერ მუშებსა და გლეხებს. 1908 წლის მეორე ნახევარამდე სამხედრო-საველე სასამართლოზე გადაცემული იყო 192 კაცი. მათ შორის სიკვდილით დასაჯეს 73, კატორღა მიუსაჯეს 62 კაცი. სამხედრო-საველე სასამართლოები 1911 წლამდე განაგრძობდნენ მუშაობას და კვლავ სასტიკი განაჩენები გამოჰქონდათ. დაპატიმრებულ რევოლუციონერებს ყოველნაირად აბუჩად იგდებდნენ, აწამებდნენ, ამშვედნენ. საპრობილეებში ხალხი არ უტეოდა. ასე მაგალითად, სუხუმის საპრობილეში, რომელიც განკუთვნილი იყო 30 პატიმრისათვის, 1907 წლის ივნისში პატიმართა რიცხვი 225 კაცამდე აღწევდა. საპრობილეში ისეთი სიციწროვე იყო, რომ მწოლიარედ ძილი შეეძლო პატიმართა მხოლოდ ერთ მესამედს, დანარჩენებს უნდა სძინებოდათ მსხდომიარეთ ან ზეზეულად კედელზე მიჯრდნობით. საპრობილეებში მძვინვარებდა ტიფი, ლაზარეთში კი თითო საწოლზე მოთავსებული იყო ორ-ორი პატიმარი. ავადმყოფთა ერთი ნაწილი პირდაპირ იატაკზე იწვია. ადმინისტრაციული წესით გადასახლებულ რევოლუციონერთა რიცხვი 1907 წელს 3.700 კაცს უდრიდა. საქართველოს ბევრ საშუალო სასწავლებელში დაბურეს უფროსი კლასები, ამ კლასების მოწაფეები დაითხოვეს სხვა სკოლებში შესვლის აკრძალვით.

1907 წელს ცარიზმმა დაქირავებულ პირებს საზიზღრად მოაკვლევინა დიდი ქართველი მწერალი ილია ჭავჭავაძე, როცა ის თბილისიდან შინ, საგურამოში მიემგზავრებოდა.

მეფის კონსტიტუციის საფუძველზე 1906 წელს მოწვეული იქნა სახელმწიფო სათათბირო. სათათბიროს არჩევნების კანონის მიხედვით, ერთ მუჟა მემამულეებსა და კაპიტალისტებს უფლება ჰქონდათ სათათბიროში გაეგზავნათ დეპუტატთა მეტი რიცხვი, ვიდრე ათეული მილიონობით მუშებსა და გლეხებს. ქალები საარჩევნო უფლებებს მოკლებულნი იყვნენ. მეფემ გარეჯა I და II სახელმწიფო სათათბირო, ვინაიდან ისინი ყოველთვის არ იყვნენ მეფისა და მისი მინისტრების გამგონე და მორჩილი. 1907 წლის 3 ივნისს გამოიცა ახალი კანონი სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნების შესახებ. მუშათა და გლეხთა უფლებები უფრო მეტად შეკვეცეს. III სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატთა რიცხვი შემცირდა. ნაცვლად შეიდგვიდა დეპუტატისა, რაც საქართველოდან I და II სათათბიროში გაიგზავნა, III სათათბიროში გაიგზავნა მხოლოდ სამი დეპუტატი.

§ 41. კაპიტალის უფრობა და მუშათა კლასის ვდგომარეობა

რევოლუციის დამარცხების შემდეგ, ცარიზმის პირდაპირი დახმარებით, ბურჟუაზიამ დაიწყო გაძლიერებული შეტევა მუშათა კლასზე. ის ცდილობდა მუშათა კლასისათვის წაერთმია 1905 წლის ყველა მონაპოვარი. კაპიტალისტებმა სამუშაოდლე კვლავ გააღიდეს 10-12 საათამდე. შრომის ხელფასი შეამცირეს, აღადგინეს ჯარიმების სისტემა. მუშებს ითხოვ-

დნენ ოდნავი საბაბით, ამასთან მოწინავე და შეგნებული მუშები დათხოვნისას შეჰქონდათ ეგრეთწოდებულ „შავ სიებში“. ერთ საწარმოოდან დათხოვნილ მუშებს მეორე საწარმოში უკვე არ ლეზულობდნენ.

1905 წლის რევოლუციაში ავანგარდულ როლს თამაშობდნენ რკინიგზელი მუშები, ამიტომ ცარიზში განსაკუთრებული ძალით მათ უძგერა. ამიერ-კავკასიის რკინიგზა დაუქვემდებარეს განსაკუთრებულ გენერალ-გუბერნატორს, რკინიგზის რაიონში მოქმედებდა ომიანობის დროის კანონები. მუშათა წინააღმდეგ ბრძოლაში კაპიტალისტებმ ერთიანდებოდნენ კავშირებში. მუშათა გაფიცვის საპასუხოდ ისინი არ ჩერდებოდნენ საწარმოთა დახურვის წინაშეც. ასე მოიქცნენ კაპიტალისტები ბათუმში, სადაც 1906 წელს დაიხურა როტმილდის და მანთაშევის დიდი ქარხნები. ამის შეთხებით სამრეწველო მუშათა რიცხვი თითქმის ერთი-ოთხედ შემცირდა (5142-დან 2730-მდე).

1905 წლის შემდეგ საქართველოს მრეწველობა პირველ ხანებში ყრიზის განიცდიდა. სამრეწველო საწარმოთა რიცხვი თითქმის სანახევროდ შემცირდა, ხოლო მუშათა რიცხვი ოდნავ სჭარბობდა 18 ათას კაცს. თუ 1906 წელს ამოიღეს 836 ათასი ტონა შავი ქვა, 1908 წელს ამოიღეს მხოლოდ 180 ათასი ტონა. ასევე შემცირდა ქვანახშირის ამოღებაც.

§ 42. სოფლის მეურნეობა

რეაქციის წლებმა მძიმე შედეგები მოუტანა სოფელსაც.

ამიერ-კავკასიაში ერობა არ შემოიღეს იმ საბაბით, რომ ამან ცალკეულ ხალხებს შეიძლება რუსეთიდან გამოყოფის მისწრაფება გაუძლიერესო. 1905 წლის 3 ნოემბრის მანიფესტით, 1907 წლის იანვრიდან ცენტრალური რუსეთის გლეხები განთავისუფლებულ იქნენ საგლეხო რეფორმის შემდეგ მათ მიერ მიღებული მიწების გამოსასყიდი თანხის შემდგომი გადახდისაგან. საქართველოზე ეს კანონი არ გავრცელებულა. საქართველოში სოფლად კვლავ არსებობდა ფეოდალურ-ბატონყმური ნაშთები, რაც გლეხებს გაჭირვებაში აგდებდა და უფრო მეტად ატილებდა. სოფლად აღადგინეს ყველა რევოლუციამდელი წესი. ხელისუფლების დახმარებით მემამულენი გლეხებს ახდევინებდნენ გადასახადების ნაწილებს.

ცარიზში კვლავ აძლიერებდა საქართველოს კოლონიზაციას, აქ რუსების გადმოსახლებას. საქართველოს გლეხებს წლითი-წლიობით სულ უფრო მეტად უნდა განეცადათ მიწის ნაკლებობა. ბევრი გლეხი, რომ სიმშლით არ ამომწყდარიყო, ახალ დასასახლებელ ადგილებს ეძებდა. ასე, მაგალითად, მარტო 1912 წელს რაჭის მაზრიდან ყოფილ თერგის ოლქში გადასახლდა 302 გლეხის ოჯახი.

1912 წლის 20 დეკემბერს გამოიცა კანონი ამიერ-კავკასიაში დროებით ვალდებულ გლეხთა მიწების სავალდებულო გამოსყიდვის შესახებ (რუსეთში კანონი მიწების სავალდებულო გამოსყიდვის შესახებ 1818 წელს გამოიცა).

გლეხებს მემამულეთათვის ფაქტიურად დიდი ხანია გადახდილი ჰქონდათ მიღებული მიწების ღირებულება, მაგრამ 1912 წლის კანონით

ამიერ-კავკასიის გლეხებს დაეკისრათ კიდევ 5.894.000 მანეთის ვადახდა. 1912 წლის კანონი მაინც არ შეხებია ხიზნებს, რომელთა რიცხვი საქართველოში მაშინ 6.200 მეკომურს შეადგენდა. მიწის გამოსყიდვის აქტებს ისე წელა ადგენდნენ, რომ ამიერ-კავკასიაში 1917 წლის 1-ლი იანვრისათვის გლეხთა 55 პროცენტი ფაქტურად კვლავ მემამულეთაგან დამოკიდებული რჩებოდა.

§ 43. ბოლშევიკების გმირული ბრძოლა

რევოლუციის დამარცხების შემდეგ ცარიზმმა განსაკუთრებით გააძლიერა ბოლშევიკების დევნა ბევრი პარტიული ორგანიზაცია დაარბიეს, დახურეს ბოლშევიკური პროფკავშირები და განვითები.

მაშინ, როცა მენშევიკებმა სამარცხინოდ და გამცემლურად ზურგი შეაქციეს რევოლუციას და ცარიზმს უთანხმდებოდნენ, ბოლშევიკები, მიუხედავად მრავალი სიკვდილით დასჯისა და დაპატიმრებისა, კვლავ განაგრძობდნენ რევოლუციურ ბრძოლას. ბოლშევიკები ბევრადღწენ ფურცლებს, ბროშურებს, იყენებდნენ სახელმწიფო სათათბიროს საარჩევნო კრებებს, რათა ამ კრებებზე აშკარად წამოეყენებინათ თავისი რევოლუციური მოთხოვნები.

ლენინი საზღვარგარეთიდან ხელმძღვანელობას უწყვედა რევოლუციურ ბრძოლას. ლენინის თანამებრძოლი და თანამემწე — სტალინი ამიერ-კავკასიაში რჩებოდა. სტალინი, რომელიც სათავეში ედგა ამიერ-კავკასიის ბოლშევიკებს, იცავდა ლენინურ სტრატეგიასა და ტაქტიკას. ბოლშევიკები ანხორციელებდნენ ლეგალური და არალეგალური მუშაობის შეხამებას, დაუტრომველ მუშაობას ეწეოდნენ მუშათა, გლეხთა და ჯარისკაცთა შორის. ბოლშევიკები განაგრძობდნენ სოციალიზმისათვის ბრძოლის დიად საქმეს, ემარებოდნენ მუშათა კლასს ვლენობასთან კავშირის განმტკიცებით გადაეტანა რევოლუციის დამარცხების მძიმე დროება და კვლავ ფეხზე დამდგარიყო რევოლუციური ბრძოლისათვის თვითმპყრობელოური წყობილების წინააღმდეგ.

§ 44. ახალი რევოლუციური აღმავლობა

1911 წლის ზაფხულში სტალინმა, სერგო ორჯონიკიძესთან ერთად, ლენინის დავალებით, დიდი მუშაობა ჩაატარა პრახდის კონფერენციის მოწვევისათვის.

1912 წელს ქალაქ პრახაში, ჩეხოსლოვაკიაში, შესდგა ბოლშევიკური კონფერენცია, რომელმაც დაადგინა პარტიიდან გაქვევებინა ყველა მენშევიკი და მერყევი. შეიქმნა ბოლშევიკთა ერთიანი მებრძოლი პარტია.

რევოლუციის ახალი ზრდა წინასწარ ვენიალურად განკვირტეს ლენინმა და სტალინმა. რსდმპ თბილისის კომიტეტის პროკლამაციაში, რომელიც სტალინმა დასწერა და 1911 წელს გამოიცა, ნათქვამი იყო:

„სამინელი რეაქციის შავი სისბლიანი ღრუბლები, რომლებიც ჩვენს ქვეყანაზე ჩამოწვა, უკვე იფანტება და მათ ხალხის გულისწყრომისა და

აღშფოთების ჭეჭა-ჭუნთილის მომასწავებელი ღრუბლები სცვლიან. ჩვენი ცხოვრების შავ ფონს ელვა ჰკვეთს და შორს უკვე მოსჩანს ციალი, ახლოვდება ქარიშხალი, რომელიც დედამიწის პირიდან აღვვის ძალადობისა და ჩაგვრის საუკუნოებრივ ბურჯს — ჯალათი მფევის, ხალხის მკვლელობის, რუსეთს თვითმპყრობელის ნიკოლოზ-ნაბოლარას ტახტს!“

მუშათა მოძრაობის ახალ აღმავლობას დასაბამი მისცა ცარიზმის სისხლიანმა ბოროტმოქმედებამ, როცა 1912 წლის აპრილს, ციმბირში, ლენის ოლქის სარეწაოებზე, დახვრიტეს რამდენიმე ასეული გაფიცული მუშა. მდინარე ლენაზე მომხდარი დახვრეტის ამბავი მთელ რუსეთს მოეფინა. ასეული ათასობით მუშები გამოვიდნენ მხურვალე პროტესტით ცარიზმის ბოროტმოქმედების წინააღმდეგ. პოლიტიკური გაფიცების ტალღამ საქართველოსაც გადაურბინა. 1912 წლის 1-ლ მაისს რუსეთში გაფიცული იყო ნახევარი მილიონი მუშა. რევოლუციური ბრძოლა დაიწყო სოფლადაც. 1910-1914 წლების მანძილზე რუსეთში მოხდა გლეხთა 13 ათასზე მეტი რევოლუციური გამოსვლა.

1913 წელს კიათურაში მოხდა მუშათა დიდი გაფიცვა. იმავე წელს რამდენიმე გაფიცვა მოხდა ბათუმშიაც. აფასებდა რა ამ პერიოდში მომხდარი გაფიცვების მნიშვნელობას, სტალინი სწერდა: „ეს იყო დაწყებული მძლავრი მოძრაობის პირველი მერცხალები“.

თავი მეთექვსმეტი

მეორე რევოლუცია რუსეთში

§ 45. მსოფლიო იმპერიალისტური ომი

1914 წლის ივლისში დაიწყო მსოფლიო იმპერიალისტური ომი. ომში თურქეთის მონაწილეობას გერმანიის მხარეზე ის შედეგი მოჰყვა, რომ ამიერ-კავკასია 1914 წლის შემოდგომიდან ფაშონტისპირა ზოლად იქცა.

ომმა ძლიერ დააქვეითა საქართველოს სახალხო მეურნეობა; შემცირდა მოპოვება შავი ჭების, რომელიც უმთავრესად საზღვარგარეთ გაჰქონდათ. დაიხურა ლენინო-კონიაკის ქარხნები. თავისი წარმოება შეჰკვეცა მსუბუქტმა მრეწელობამ. დარღანელის დაკეტვასთან ერთად შემცირდა მთელი საზღვარგარეთული ვაჭრობა.

რკინიგზა ომის პერიოდში, უმთავრესად, სამხედრო საჭიროებებს ემსახურებოდა. ომის დროს რკინიგზის ტრანსპორტი თვიდან თვემდე სულ უფრო მეტად იზღუბოდა. მკვეთრად გაუარესდა ქალაქების სურსათით მომარაგება.

გაჭინურებულმა ომმა სოფელს განსაკუთრებით მძიმე შედეგები მოუტანა. გლეხებს არმიის საჭიროებისათვის წაართვეს უამრავი ჯენი და რქიანი საქონელი. ყველაზე შრომისუნარიანი გლეხები მობილიზაციით ჯარში ვაიწვიეს. სოფლად დარჩნენ მხოლოდ მოხუცი, ქალები და ბავ-

შეები. მუშა-ხელისა და მუშა-საქონელის უყოლობით ნათესების ფართობი საქართველოს ცალკეულ რაიონებში, 1914 წელთან შედარებით, 75 პროცენტით შემცირდა.

ხალხი ჩაუცმელი და ფეხშიშველი იყო. მოსახლეობა შიმშილობდა. გაქინურებული ომის სიძიმე, თავს დაატყდა მუშებსა და გლეხებს.

ნაციონალური ბურჟუაზია, რომელიც უზომოდ მდიდრდებოდა სამხედრო მოვებითა და სპეკულაციით, აგრეთვე მემამულენი ცარიზმს სრულ დახმარებას უწევდნენ ომის წარმოებაში.

1915 წელს კავკასიის მეფისნაცვლად, სამსახურიდან განთავისუფლებულ გრაფ ვორონცოვ-დაშკოვის მაგიერ, დინიშნა მეფე ნიკოლოზ მეორის ბიძა ნ. ნ. რომანოვი. ახალმა მეფისნაცვალმა, რომელიც ბურჟუაზიას და მემამულეებს ელაქტუცებოდა, 1916 წლის აპრილს მოიწვია თათბირი ამიერ-კავკასიაში ერობის შემოღების შესახებ.

თუმცა ბურჟუაზია და მემამულენი ყოველგვარ შეკვეცილ რეფორმაზე თანხმდებოდნენ, მაგრამ ცარიზმის დროს ამიერ-კავკასიაში საერობო რეფორმა მაინც ვერ განხორციელდა.

§ 46. ბოლშევიკები ომიანობის წლებში

ლენინ-სტალინის მიერ აღზრდილმა საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციამ ომის პირველ დღეებიდანვე სწორი პოზიცია დაიკავა ომისადმი დამოკიდებულების საკითხში. საძნელო იყო ბოლშევიკების მუშაობა ომიანობის წლებში. რევოლუციური მუშაობაში მონაწილეობისათვის მათ სამხედრო გასამართლება და დახვრეტა მოელოდათ.

ბოლშევიკები ამხილებდნენ მენშევიკებისა და ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიების სისაძაგლეს. ბოლშევიკები იცავდნენ თავისი მთავრობის დამარცხებისა და „იმპერიალისტური ომის სამოქალაქო ომად გადაქცევის“ ლენინურ-სტალინურ ლოზუნგს. ბოლშევიკები მოუწოდებდნენ მუშებსა და გლეხებს იარაღი აეხსათ მეფის, მემამულეთა და კაპიტალისტთა წინააღმდეგ. პროლეტარიატის სტიქიურად ზრდადი ბრძოლა ბოლშევიკებს გადაჰყავდათ შეგნებული პოლიტიკური ბრძოლის ღიანდაგზე. ისინი დაუტყობმელ მუშაობას ეწეოდნენ ფაბრიკა-ქარხნებში მუშათა შორის, აწყობდნენ არალეგალურ კრებებს. მონაწილეობას ღებულობდნენ პროფკავშირებში. კულტურულ-საგანმანათლებლო ორგანიზაციებში, ეწეოდნენ ბოლშევიკური ლოზუნგების პროპაგანდა-აგიტაციას.

ბოლშევიკები მუშაობას ეწეოდნენ ჯარისკაცთა შორის ფრონტზე და ზურგში, აწყობდნენ პარტიულ უჯრედებს და მათ ბოლშევიკურ ლიტერატურას აწვდიდნენ. ბოლშევიკები მუშაობას ეწეოდნენ გლეხთა შორისაც.

1915 წლის შემოდგომაზე ბაქოში ს. შაუმიანის ხელმძღვანელობით ჩატარდა კავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების თათბირი. თათბირში მიიღო გადაწყვეტილებანი პარტიის მიმდინარე პოლიტიკის ყველა უმნიშ-

ენელოვანეს საკითხზე და აირჩია ხელმძღვანელი პარტიული ორგანო — „ბოლშევიკთა კავკასიის ბიურო.“

1915 წლის 1-ლ დეკემბერს ლენინისათვის გაგზავნილ წერილში ს. შაუმიანი ამიერ-კავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების მუშაობის შესახებ სწერდა: „საერთოდ, ნებას მივცემ ჩემს თავს ვიფიქრო, რომ მთელ ჩვენს ნათესავობასაც მალეა ეჭირა ჩვენი ოჯახური დროშა და თქვენ შეგიძლიათ დამშვიდებული იყოთ ჩვენი რეპუტაციისათვის.“

§ 47. ჩავოლუციური მოძრაობა ომიანობის წლებში

მალე თურქეთის ფრონტზე საომარი მოქმედების დაწყების შემდეგ, აჭარაში დაიწყო აჯანყება ცარიზმის წინააღმდეგ. ეს აჯანყება განსაკუთრებული სისასტიკით ჩაატარეს. საქართველოში, ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით, დაიწყო მასობრივი გაფიცვები. უკვე 1915 წელს გაფიცული იყვნენ ადელხანოვის, ბოზარჯიანის, ალიხანოვის, თაიროვის და სხვ. ფაბრიკა-ქარხნების მუშები. ტყიბულში გაფიცული იყვნენ ჭვანაშირის მალაროთა მუშები.

1916 წელს უფრო მეტად იზრდება საგაფიცო ბრძოლა. თბილისში გაფიცული იყვნენ ტრამვაის, თამბაქოს ფაბრიკების, ტყავის ქარხნების და სხვ. მუშები. გაიფიცნენ აგრეთვე ბათუმის, ფოთის, ჭიათურის, ტყიბულის და სხვ. მუშები. გაფიცვები რაზმავდა მუშებს, აძლიერებდა მათს პოლიტიკურ აქტივობას და გადადიოდა ბრძოლაში ომის და მეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ.

ქალაქებსა და მუშათა ცენტრებში რევოლუციური მოძრაობის ზრდის გავლენა მალე სოფელსაც დაეტყო. გლეხები მხარს უჭერდნენ მუშებს და იწყებდნენ ბრძოლას ომის, მეფისა და მემამულეთა წინააღმდეგ.

ბოლშევიკების მუშაობის გავლენით დაიწყო ომის წინააღმდეგ ჯარისკაცთა გამოსვლებიც.

კავკასიის ფრონტზე იყო 700 ათასზე მეტი ჯარისკაცი. არასრული ცნობებით, მარტო 1916 წელს ირიცხებოდა 80 ათასზე მეტი მოკლული და დაჭრილი. არმიის მომარაგება საძაგლად იყო დაყენებული. ჯარისკაცები შიმშილობდნენ, ცუდად იყვნენ ჩაცმულნი, მათ შორის მძვინვარებდა მალარია, ტიფი და სხვა სნეულებანი, რაც ათასობით აღამიანთა სიცოცხლეს იწირავდა. ჯარისკაცები მასობრივად დღეგრეტირობდნენ, უარს ამბობდნენ შეტევაზე, ჰკლავდნენ ყველაზე საძულველ ოფიცრებს. ჯარისკაცები მოითხოვდნენ ხოცვა-ჟლეტის შეწყვეტას, მათ დაიწყეს დაძმობილება მოწინააღმდეგის ჯარისკაცებთან.

ამიერ-კავკასიაში, ისე როგორც დანარჩენ რუსეთში, ახლოვდებოდა რევოლუცია. რევოლუციურ მოძრაობას სათავეში ედგა და მას წინ უძღოდა მუშათა კლასი — რუსეთის გმირი პროლეტარიატის ერთ-ერთი რაზმი.

§ 48. განათლება და კულტურა ჩავოლუციის წინ

(1907 — 1917 წ. წ.)

1908 წელს კავკასიაში მთლიანად სახალხო განათლების საქმეზე გამოყოფილი იყო საეროობო ხარჯთაღრიცხვის 6 პროცენტი. მთელი სასკოლო ბიუჯეტი საშუალოდ თითო მცხოვრებზე 80 კაპიკს შეადგენდა.

1916 წელს სკოლებში ირიცხებოდა 138.613 მოწაფე; მაგრამ ეს უმნიშვნელო ციფრი იყო ხალხის ნამდვილი მოთხოვნილების თვალსაზრისით. საცოდავ მდგომარეობაში იყო სასკოლო შენობები. მასწავლებლებს გროშებს აძლევდნენ. 1905 წლის რევოლუციის შემდეგ ამიერ-კავკასიის და საქართველოს მოწინავე საზოგადოებრიობა ცდილობდა ამიერ-კავკასიის ხალხებისათვის უმალესი სკოლის გახსნას, მაგრამ მეფის მთავრობა ამის ნებართვას არ იძლეოდა.

მიუხედავად ყოველგვარი დაბრკოლების და დევნისა, საქართველოში ვითარდება საზოგადოებრივი და კერძო ინიციატივა სახალხო განათლების საქმეში. ასე, მაგალითად, 1907 წელს თბილისში, ვერაზე, კერძო სახ. სრებით, მთავრდება ქართული გიმნაზიის შენობის აგება. ამ შენობაში ამჟამად მოთავსებულია თბილისის სტალინის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ფართოდ გაშალა თავისი მუშაობა „წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“.

1907 წელს თავის მუშაობას იწყებს „საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საზოგადოება“. ამ საზოგადოებამ შექმნა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი. ის აგრეთვე აქვეყნებდა სამეცნიერო ნაშრომთა კრებულებს: „ძველი საქართველო“ და „საქართველოს სიძველენი“.

დიდი კულტურული მნიშვნელობა ჰქონდა თბილისის სახალხო უნივერსიტეტის მოწყობას, სადაც იკითხებოდა სამეცნიერო-პოპულარული ლექციები მეცნიერების ყველა დარგში.

რუსეთის უმალეს სასწავლებლებსა და სამეცნიერო დაწესებულებებში მუშაობით განაგრძობდნენ ზრდას საქართველოს მეცნიერთა კადრები. ამ პერიოდს ეკუთვნის ახალგაზრდა მეცნიერ-ისტორიკოსის, პეტერბურგის უნივერსიტეტის პრირატ-დოცენტის, ამჟამად აკადემიკოსი ი. ა. ჯავახიშვილის მოღვაწეობა.

1908 წლის ნოემბერს ქართველმა ხალხმა დიდი ზემოთ და განსაკუთრებული სიყვარულით აღინიშნა იუბილე დიდი ქართველი პოეტის, მოქალაქისა და პატრიოტის აკაკი წერეთლის დაბადებიდან 50 წლის შესრულების გამო.

მიუხედავად ნაციონალურ-კოლონიური ჩაგვრის გაძლიერებისა, კვლავ ცოცხლობს და ვითარდება მხატვრული ლიტერატურა. გვევლინებიან ახალი მწერლები და პოეტები: ლ. ქიაჩელი, ა. შანშიაშვილი, შ. არაგვისპირელი, ი. გრიშაშვილი, გ. ტაბიძე, ვ. რუხაძე, ნ. ჩხიკვაძე, ხ. ვარდოშვილი, გ. ქუჭიშვილი, ა. აბაშელი, ს. ეული და სხვ.

საბავშვო ლიტერატურის განვითარებას დიდად უწყობენ ხელს ჟურნალები „ჯეჯელი“ და „ნაკადული“. საბავშვო მწერალთა შორის ყველაზე მეტი პოპულარობით სარგებლობს შ. მღვიმელი.

§ 49. თებერვლის ჩემოლუსია

1917 წლის თებერვალში ცარიზმის დამხობის შემდეგ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ გაიმარჯვა ამიერ-კავკასიაშიც.

ბურჟუაზიულმა დროებითმა მთავრობამ მხარის მართვა-გამგეობისათვის შექმნა ეგრეთწოდებული ამიერ-კავკასიის საგანგებო კომიტეტი. მის შემადგენლობაში შევიდა IV სახელმწიფო სათათბიროს ხუთი წევრი კადეტ ხარლამოვის მეთაურობით. ხელმძღვანელ როლს ამიერ-კავკასიის საგანგებო კომიტეტში თამაშობდა მენშევიკი ა. ჩხენკელი, რომელმაც ხელთ აიღო ამიერ-კავკასიის შინაგანი მმართველობის საქმე. თებერვლის რევოლუციის პირველ დღეებიდანვე ამიერ-კავკასიაში, როგორც დანარჩენ რუსეთშიაც, შეიქმნა მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭოები.

რევოლუციის შემდეგ ყველაზე ადრე შეკავშირება მოახერხეს ქართველმა მენშევიკებმა, რომელთაც ომიანობის დროს ცარიზმის მხრით არავითარი დევნა არ განუტყდიათ.

ისარგებლეს რა მუშათა და ჯარისკაცთა ზედმეტი მიმდობლობით, მენშევიკებმა ესერებთან ერთად უმრავლესობა მოიპოვეს საბჭოებში. ქართველი მენშევიკები, რომლებიც ამიერ-კავკასიაში ხელმძღვანელ როლს თამაშობდნენ, იცავდნენ ნაციონალური ბურჟუაზიის და მემამულეთა ინტერესებს. მენშევიკები იბრძოდნენ რევოლუციის შემდგომი განვითარების და სოციალისტურ რევოლუციად მისი გადაზრდის წინააღმდეგ. ისინი არც კი ფიქრობდნენ ომის ლიკვიდაციაზე, ზაეის მოპოვებაზე. მენშევიკები ილაშქრობდნენ მუშათა გაფიცვებისა და მუშათა კონტროლის წინააღმდეგ. ისინი მუშებსა და გლეხებს წინადადებას აძლევდნენ დამფუძნებელ კრებამდე გადაედოთ მ-სათიანი სამუშაო დღის, მიწის, ნაციონალური და სხვა საკითხების გადაჭრა.

ამიერ-კავკასიაში მთლიანად შენარჩუნებულ იქნა ნაციონალურ-კოლონიური ჩაგვრის ძველი აპარატი. მთელი ძალაუფლება კვლავ შეძლებული კლასების ხელში რჩებოდა. მენშევიკები ბურჟუაზიასთან და მემამულეებთან ერთად ცდილობდნენ ბურჟუაზიული წყობილების შენარჩუნებას. ამრიგად, თებერვლის რევოლუციამ ვერ გააუმჯობესა ამიერ-კავკასიის მშრომელი კლასების მდგომარეობა.

§ 50. ბოლშევიკები აფხაზეთში სოციალისტურ ჩამოღობვას

თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ამიერ-კავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციები იატაკქვეშეთიდან ამოვიდნენ და გააჩაღეს აშკარა პოლიტიკური და ორგანიზაციული მუშაობა. მათ წინაშე იდგა უმნიშვნელოვანესი ამოცანა—მუშათა, ჯარისკაცთა და გლეხთა დეპუტატების საბჭოებში უმრავლესობის მოპოვება, იქიდან მენშევიკების, ესერებისა და სხვა ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიების ფაძევება.

რუსეთში მთელი ბოლშევიკური პარტიისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ლენინის საზღვარგარეთიდან რუსეთში ჩამოსვლას და ბოლშევიკთა VII (აპრილის) კონფერენციას, რომელიც 1917 წლის 24 აპრილს გაიხსნა. კონფერენციას დაესწრნენ ამიერ-კავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების დელეგატებიც. აპრილის კონფერენციამ პარტიას გეზი მისცა ბურ-

ეთაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციიდან სოციალისტურ რევოლუციაზე გადასვლისათვის საბრძოლველად.

ამიერ-კავკასიის და საქართველოს ბოლშევიკებმა დიდი მუშაობა გააჩაღეს მუშათა, გლეხთა და ჯარისკაცთა მასებში. მათ ამზილეს მენშევიკებისა და ესერების გამცემლობა, ისინი ხალხს მოუწოდებდნენ დროებითი მთავრობის წინააღმდეგ, ომის შეწყვეტისათვის, მთელი მიწის გლეხებისათვის დაუყოვნებლივ გადაცემისათვის საბრძოლველად.

ინგლის-საფრანგეთის იმპერიალისტთა ნება-სურვილის ამსრულებელი დროებითი მთავრობის მიერ იენისში ფრონტზე დაწყებული შეტევის დამარცხების შემდეგ, პეტროგრადში ივლისის დემონსტრაციის დახვედრის შემდეგ, ამიერ-კავკასიაში ძლიერ გაიზარდა ბოლშევიკური გავლენა. საქართველოში ბოლშევიკები სარგებლობენ უპირატესი გავლენით მთელი პროფკავშირებში: მეღვინეთა, ელექტრიკოსთა, მეტყავეთა, მეთამბაქოეთა შორის და სხვ. ბოლშევიკური გავლენა განსაკუთრებით ძლიერ გაიზარდა პროლეტარულ ბაქოში. აქ დაუცხრომელ მუშაობას ეწეოდნენ და ლენინ-სტალინის პოლიტიკის თანმიმდევარი გამტარებელი იყვნენ სტეფანე შაჟმიანი, ა. ჯაფარიძე, ა. მიქოიანი, მ. აზიზბეკოვი, ი. ფიოლეროვი, მ. ბასინი და სხვ.

ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით ბაქოს პროლეტარიატმა 1917 წლის სექტემბერს გამოაცხადა ვაფიკვა, რომელიც ძლიერამოსილად დამთავრდა. ამ ვაფიკვის გამო ჩსდმ (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა გამოუზავნა შემდეგი დეკრეტი: „მივყავართ ქალაქ ბაქოს პროლეტარიატს, რომელმაც აშკარა ბრძოლაში დაამარცხა ორგანიზებული კაპიტალი.“

ბოლშევიკური აგიტაციის გავლენით მასებში ძლიერდება ბოლშევიკების გავლენა. გლეხები რევოლუციური გზით ხელთ იგდებენ მემამულეთა მიწებს. გლეხები რწმუნდებიან, რომ მათი ინტერესების ნამდვილი დამცველები ბოლშევიკები არიან.

ბოლშევიკების პროცესი ძლიერდება ჯარისკაცთა შორისაც. არმაში ფართოდ ვრცელდებოდა ბოლშევიკური განათებით. თავის რეზოლუციებსა და დადგენილებებში ჯარისკაცთა მასები ჰგმობდნენ კონტრრევოლუციურ დროებით მთავრობას და მენშევიკებისა და ესერების პარტიებს.

12 ივნისს თბილისში შესდგა 10 ათასი ჯარისკაცის მიტინგი, რომელმაც გამოიტანა ბოლშევიკური რეზოლუცია. 25 ივნისს თბილისშივე შესდგა ჯარისკაცთა მასობრივი დემონსტრაცია, რომელიც მოეწყო ფრონტზე ივლისის შეტევის წინააღმდეგ პროტესტის ნიშნად.

ძლიერ გაიზარდა ბოლშევიკების გავლენა მუშა ახალგაზრდობაზეც. თბილისში, ბაქოში, ბათუმში, სუხუმში, ქუთაისში, სამხრეთ-ოსეთში მოეწყო ახალგაზრდობის სოციალისტური კავშირები, რომლებიც მუშაობდნენ ბოლშევიკურ ორგანიზაციათა უშუალო ხელმძღვანელობით.

ოქტომბრის დიდი სოციალისტური რევოლუცია რუსეთსა და ამიერ-კავკასიაში

§ 51. კავკასიის ბოლშევიკურ ორგანიზაციათა ქრილობა

1917 წლის აგვისტოს პეტროგრადში არსლევალურად შეიჭრიბა ბოლშევიკური პარტიის VI ყრილობა. ყრილობა გაერთიანდა სტალინის გარშემო, რომელიც იცავდა ლენინის მოძღვრებას ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის შესახებ. პარტიის VI ყრილობის ყველა გადაწყვეტილება მიმართული იყო შეიარაღებული აჯანყებისათვის პროლეტარიატის და ულარიბესი გლეხობის მომზადებისაკენ. VI ყრილობა იქცა აჯანყების მომზადების ყრილობად, მან პარტიას მისცა გეზი სოციალისტური რევოლუციისაკენ.

1917 წლის 2 ოქტომბერს თბილისში გაიხსნა კავკასიის ბოლშევიკურ ორგანიზაციათა ყრილობა, რომელსაც 52 დელეგატი დაესწრო. ადგილობრივი დელეგატების მოხსენებები ცხადყოფდა, რომ კავკასიაში ისევე, როგორც მთელს რუსეთში, გიგანტურად იზრდებოდა რევოლუცია.

პარტიის VI ყრილობის გადაწყვეტილებათა შესაბამისად, კავკასიის ბოლშევიკურ ორგანიზაციათა ყრილობა მტკიცედ დაადგა სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებისათვის შეიარაღებული აჯანყების აუცილებლობის პოზიციას. VI ყრილობის დადგენილებათა შესაბამისად გამოტანილ იქნა გადაწყვეტილებანი აგრეთვე ისეთ უმნიშვნელოვანეს საკითხებზე, როგორც იყო ნაციონალური საკითხი, აგრარული საკითხი, საკითხი დამფუძნებელი კრებისადმი დამოკიდებულების შესახებ.

ყრილობამ მისალმება გაუგზავნა „რუსეთის რევოლუციის სახელოვან ბელადს“ ლენინს და გამოსთქვა მტკიცე რწმენა, რომ მალე შეიქმნება ისეთი პირობები, როცა ლენინი შესძლებს თავი დააწიოს იატაკქვეშეთს და „დაიკავოს ჩვენი პარტიის ბელადის, რუსეთის დიდი რევოლუციის ბელადის პოსტი.“

§ 52. ამიერ-კავკასიის შემღებულ კლასთა კონტრრევოლუციური ბლოკი საგმობთა რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში

1917 წლის ოქტომბერს, ბოლშევიკთა პარტიის მეთაურობით, მუშათა კლასმა, ლარიბ გლეხობასთან კავშირის მქონემ, ჯარისკაცთა და მეწვანურთა დანაშარებით, დაამხო ბურჟუაზიის ძალაუფლება და დაამყარა საბჭოთა ხელისუფლება.

ოქტომბრის დიდმა სოციალისტურმა რევოლუციამ მსოფლიო ვათიშა ორ სისტემად — სოციალიზმის სისტემად და კაპიტალიზმის სისტემად.

ქართველი მენშევიკები და ამიერ-კავკასიის სხვა ნაციონალისტური პარტიები მთლიანი რუსეთის მომხრენი იყვნენ და დროებითი მთავრობის განკარგულებებს ემორჩილებოდნენ. მაგრამ ყველა ნაციონალისტური

პარტია მტრულად შეხვდა სოციალისტური საბჭოთა მთავრობის შექმნას. ლენინის მეთაურობით, მათ უარი სთქვეს მისადმი დამორჩილებაზე და დაიწყეს აშკარა მზადება საბჭოთა რუსეთიდან ამიერ-კავკასიის ჩამოშორებისათვის.

1917 წლის 11 ნოემბერს თბილისში შეიქმნა ამიერ-კავკასიის განსაკუთრებული მთავრობა, აგრეთწოდებული ამიერ-კავკასიის კომისარიატი, რომლის სათავეში დააყენეს მენშევიკი ე. გუგუშვილი.

ამიერ-კავკასიაში ჩამოყალიბდა საქართველოს, სომხეთის, აზერბაიჯანის და სხვ. ბურჟუაზიულ-შემამულური ნაციონალური საბჭოები. მთელს ამიერ-კავკასიაში დაიწყო განსაკუთრებული ნაციონალური სამხედრო-ნაწილების შექმნა, აგრეთვე სპეციალური ბურჟუაზიულ-შემამულური ბანდების შეიარაღება რევოლუციონერი მუშებისა და გლეხების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამიერ-კავკასიის კონტრრევოლუციურმა ხელისუფლებამ ფაქტიური კავშირი შეკრა რუს თეთრგვარდიელებთან საბჭოთა ქვეყნის წინააღმდეგ ბრძოლის მოსაწყობად.

მაგრამ არავითარ ძალას არ შეეძლო ამიერ-კავკასიაში ოქტომბრის დიდი რევოლუციის გავლენის შეჩერება. მან მძლავრი ბიძგი მისცა რევოლუციის შემდგომ განვითარებას. იმ ბრძოლაში, რომელიც სწარმოებდა ამიერ-კავკასიაში საბჭოთა ხელისუფლებისათვის, მოწინავე რაზმს ბაქოს პროლეტარიატი წარმოადგენდა. ბაქოს საბჭომ აირჩია აღმასრულებელი კომიტეტის ახალი შემადგენლობა ბაქოს პროლეტარიატის საყვარელი ხელმძღვანელის სტეფანე შაუმიანის მეთაურობით. ბაქოს საბჭომ მოაწყო წითელი გვარდია და ინტერნაციონალური პოლკები როგორც კონტრრევოლუციის წინააღმდეგ ბრძოლაში აუცილებელი შეიარაღებული ძალა.

ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ კავკასიის ფრონტის არმიაში გაბატონებული იყო ბოლშევიკური გავლენა. 1917 წლის დეკემბერს თბილისში ჩატარდა კავკასიის არმიის II ყრილობა. არმიის სამხარეო საბჭო, რომელიც ამ ყრილობამ აირჩია, მეტწილად ბოლშევიკური აღმოჩნდა. საბჭომ მთელს არმიას მიმართა მოწოდებით ეცნო საბჭოთა ხელისუფლებას.

ფრონტიდან და ქალაქებიდან დაბრუნებულ ჯარისკაცთა საშუალებით საქართველოს სოფლებში ცნობილი გახდა ლენინურ-სტალინური დეკრეტები მიწაზე, ზავზე, რუსეთის ხალხების უფლებათა დეკლარაცია და სხვ. სოფლად იზრდებოდა აგრარული რევოლუცია.

§ 58. ამიერ-კავკასიაში სამოქალაქო ომის დაწყება

1917 წლის დამლევს და 1918 წლის დამდეგს ამიერ-კავკასიაში შექმნილი იყო რევოლუციური ვითარება საბჭოთა ხელისუფლებისათვის გამომწვევითი ბრძოლის გასაჩაღებლად.

მაგრამ ბოლშევიკთა თბილისის კომიტეტში შემავალმა მ. ტოროშელიძემ, ს. ქავთარაძემ, მ. ოკუჯავამ, ლ. დუმბაძემ, კ. ცინცაძემ და სხვებმა, რომლებიც ამჟამად მხილებული არიან როგორც ხალხის მტრები, ლენინ-

სტალინის მითითებათა წინააღმდეგ, ხელი აიღეს საბჭოთა ხელისუფლებისათვის შეიარაღებული ბრძოლის მომზადებასა და ჩატარებაზე.

1917 წლის 12 დეკემბერს მენშევიკებმა ხელთ იგდეს თბილისის არსენალი, რომელსაც ბოლშევიკური ყარაული იცავდა.

რევოლუციის განვითარების შესაჩერებლად, ამიერ-კავკასიის კონტრ-რევოლუციონერები, ქართველი მენშევიკების მეთაურობით, სდევნიან ბოლშევიკებს, ჰგზავნიან სოფლად დამსჯელ ექსპედიციებს, იარაღსა ჰყრიან ბოლშევიკურ სამხედრო ნაწილებს. ასე, მაგალითად, ამიერ-კავკასიის რკინიგზის შემქორის სადგურზე ჯარისკაცთა ეშვლონების განიარაღებისას მოჰკლეს 2 ათასამდე რუსი ჯარისკაცი.

თებერვალს თბილისში დახურეს ბოლშევიკური გაზეთები: „ბრძოლა“, „კავკასიის რაზმი“, „ბანვორი კრივი“.

10 თებერვალს თბილისში გაიხსნა ეგრეთწოდებული „ამიერ-კავკასიის სეიმი“. მუშათა და გლეხთა უბოროტეს მტრებს — მენშევიკებს, ესტრებს, დაშნაკებს, მუსავატელებს და სეიმიშე შემავალ სხვა კონტრრევოლუციურ პარტიებს უნდოდათ იურიდიულად გაეფორმებინათ საბჭოთა რუსეთიდან ამიერ-კავკასიის გამოყოფა, აგრეთვე დაესახათ შემდგომი ღონისძიებანი ბოლშევიზმთან ბრძოლის გასაძლიერებლად. 1918 წლის 10 თებერვალს ალექსანდრეს ბაღში (ამჟამად კომუნართა ბაღი) შეიკრიბა ხალხმრავალი ბოლშევიკური მიტინგი ნიშნად პროტესტისა ამიერ-კავკასიის კონტრრევოლუციონერთა პოლიტიკისა და ამიერ-კავკასიის სეიმის გახსნის წინააღმდეგ. ქართველმა მენშევიკებმა ამ დღეს ჩაიღინეს ახალი ავაზაკობა. მენშევიკურმა რაზმმა სროლა აუტეხა ბოლშევიკურ მიტინგს. ბევრი მოჰკლეს და დასჭრეს.

შემქორის სადგურზე რუს ჯარისკაცთა დახვერტამ და ალექსანდრეს ბაღში ბოლშევიკური მიტინგის დახვერტამ სოციალიზმის ნიღაბი საბოლოოდ ჩამოგლიჯა მენშევიკ კონტრრევოლუციონერებს.

ამიერ-კავკასიის სეიმმა უარი სთქვა ეცნო ბრესტის ზავი და დაიწყო ომი თურქეთთან. მაგრამ მენშევიკები და დაშნაკები უძლური აღმოჩნდნენ წინააღმდეგობა გაეწიათ თურქეთის ჯარებისათვის, ხოლო მუსავატელებმა საერთოდ უარი სთქვეს თურქეთთან ბრძოლაზე. თურქებმა მენშევიკებსა და დაშნაკებს თავს მოახვიეს კაბალური და სამარტხვინო ზავი.

1918 წლის 22 აპრილს (ახალი სტილით) ამიერ-კავკასიის სეიმმა ამიერ-კავკასია „დამოუკიდებელ“ ფედერატიულ დემოკრატიულ რუსუბლიკად გამოაცხადა. შეიქმნა ახალი მთავრობა მენშევიკ ა. ჩხენკელის მეთაურობით.

§ 64. საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვება ბაქოში და საქართველოს ცალკეულ რაიონებში

საბჭოთა ხელისუფლებისათვის ბრძოლას ამიერ-კავკასიაში ხელმძღვანელობდა სტეფანე შალუმიანი. რსფსრ სახალხო კომისართა საბჭომ ის დანიშნა კავკასიის საქმეთა სავანგებო კომისრად საბჭოთა ხელისუფლების შექმნამდე.

ბაქოს ბოლშევიკებმა, რომელნიც ლენინისა და სტალინის მითითებებს მისდევდნენ, ამოცანად დაისახეს ბაქოს გადაქცევა ამიერ-კავკასიაში საბჭოთა ხელისუფლებისათვის ბრძოლის დასაყრდენ პუნქტად, დაიწყეს შეიარაღებული ბრძოლა მუსავატური კონტრრევოლუციის წინააღმდეგ და სრული გამარჯვება მოიპოვეს. 1918 წლის 12 (25) აპრილს ბაქოს მუშათა, ჯარისკაცთა და მეზღვაურთა დეპუტატების საბჭოს სხდომაზე ჩამოყალიბებულ იქნა ბაქოს სახალხო კომისართა საბჭო. თავჯდომარედ არჩეულ იქნა სტეფანე შაჟმინი. საბჭოთა ხელისუფლებამ ბაქოში დიდი მუშაობა გააჩაღა სოციალისტური მშენებლობის ყველა დარგში. ნავთის სარეწაოებში, ქარხნებში და კასპიის ფლოტიგამოცხადებულ იქნა სახელმწიფოს საკუთრებად. მიწა მემამულეებს ჩამოერთვა და გლეხებს გადაეცა. ბაქოს ბოლშევიკები ნავთს აგზავნიდნენ საბჭოთა რუსეთში ასტრახანითა და ვოლგით. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო წითელი არმიის შექმნას, რაც აუცილებელი იყო იმპერიალისტებისა და შინაგანი კონტრრევოლუციის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

ბაქოში საბჭოთა ხელისუფლების არსებობა დიდ გავლენას ახდენდა საქართველოს პროლეტარიატსა და გლეხობის მასებზე. გლეხთა აჯანყებანი, ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით, მოედო გორის, დუშეთის, ბორჩალოს, სენაკის, ზუგდიდის, ლეჩხუმის და სხვ. მაზრებს. ბოლშევიკური აჯანყება მოხდა სამხრეთ ოსეთსა და აფხაზეთში. 6 აპრილს წითელმა აჯანყებულებმა აიღეს სუხუმი. საბჭოთა ხელისუფლება გამოცხადებულ იქნა მთელს აფხაზეთში, სადაც მან 42 დღეს იარსება.

ამიერ-კავკასიაში მეტად გამწვავებული იყო ნაციონალური წინააღმდეგობანი. ამიტომ ამიერ-კავკასიის ფედერაცია დაიშალა. 1918 წლის მაისში საქართველომ, სომხეთმა და აზერბაიჯანმა თავის თავი „დამოუკიდებელ“ რესპუბლიკებად გამოაცხადეს. მენშევიკებს, დაშნაკებს და მუსავატელებს ყველაზე მეტად ეშინოდათ ამიერ-კავკასიაში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისა, ამიტომ ბოლშევიკების გასანადგურებლად მათ მოაწვიეს გერმანიის და თურქეთის ჯარები.

თავი მარცხ

მენშევიკური ხელისუფლება საქართველოში და ბრძოლა აბჭოთა ხელისუფლებისათვის

§ 56. მენშევიკების საზინაო და საბარაო პოლიტიკა და მხრომელი მასების მდგომარეობა

მენშევიკების მიერ საქართველოს „დამოუკიდებლობის“ გამოცხადებისთანავე იწყება გერმანელი ოკუპანტების ჩამოსვლა. 1918 წლის ნოემბერს გერმანიაში მომხდარი რევოლუციის შემდეგ ისინი იძულებული იყვნენ დაეტოვებინათ საქართველო. მათ ადგილზე მოვიდნენ ინგლისელი იმპერიალისტები. მათ საქართველოში თავი ისე ეჭირათ, როგორც ქვეყნის ნამდვილ ბატონ-პატრონთ. მენშევიკები ფაქტიურად იმპერიალისტ-მპყრობელთა ნება-სურვილის ამსრულებელნი იყვნენ.

მენშევიკურმა მთავრობამ კავშირი შეკრა რუსეთის კონტრევოლუციასთანაც, რომელიც უცხოელი ინტერვენტების დახმარებით ბრძოლას აწარმოებდა საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ. საბჭოთა მთავრობა წინადადებას აძლევდა მენშევიკებს გამოსულიყვნენ ყოფილი მეფის რუსეთის ტერიტორიაზე დასახლებული ყველა ეროვნული უმცირესობის მტრის—გენერალ დენიკინის წინააღმდეგ, რომელიც ანტანტის დახმარებით ისწრაფოდა აღედგინა რუსეთში კაპიტალისტთა და მემამულეთა ბატონობა.

მენშევიკებმა უკუაგდეს ეს წინადადება და უარი სთქვეს რუსეთის კონტრევოლუციის წინააღმდეგ ბრძოლის ერთიანი ფრონტის შექმნაზე. ამიერ-კავკასიაში მენშევიკების, დაშნაკებისა და მუსავაგატელების ბატონობის პერიოდი იყო ნაციონალურ გართულებათა და ძმობისაღმდეგ ომების ხანა. ასე, მაგალითად, 1918 წლის დეკემბერს საქართველოს და სომხეთს შორის დაიწყო სამარცხენო ძმობისაღმდეგ ომი, რომლის საბაზად ვადაიქცა სადავო ტერიტორია ყოფილ ახალქალაქის და ბორჩალოს მაზრებში. ძმური ნდობის ძველი კავშირი, რომელიც ამიერ-კავკასიის ხალხთა შორის არსებობდა, ძლიერ შესუსტდა ნაციონალისტურ მთავრობათა დანაშაულებრივი პოლიტიკის მეოხებით.

მენშევიკები სიგრავედნენ და ძლიერ სდევნიდნენ საქართველოს ნაციონალურ უმცირესობათ — აფხაზებს, ოსებს, სომხებს და სხვ. არაერთხელ აჯანყებულან სამხრეთ ოსეთის, აფხაზეთისა და აჭარის მშრომელები. ამ აჯანყებებს განსაკუთრებული სისასტიკით აქრობდნენ.

ეყრდნობოდნენ რა დასავლეთის იმპერიალისტებს და ფაქტიური კავშირი ჰქონდათ რუს თეთრგვარდიელებთან, ქართველი მენშევიკები ანმტყიცებდნენ კაპიტალიზმს. ხალხთა მასები მათ განწირული ჰყავდათ დასახავრავად და საექსპლოატაციოდ.

მენშევიკები თავის რესპუბლიკას „დემოკრატიულს“ და სახალხო რესპუბლიკას უწოდებდნენ. ნამდვილად კი მენშევიკურ რესპუბლიკაში ხალხს არავითარი ძალა-უფლება არ მოუბოვეწოდა. მთავრობაში არ იყო არც ერთი მუშა, არც ერთი გლეხი.

ფაბრიკა-ქარხნები კვლავ კაპიტალისტთა ხელში რჩებოდა. კანონი მ საათიანი სამუშაო დღის შესახებ ფაქტიურად არ სრულდებოდა. ბევრ წარმოებაში მუშები კვლავ 12-14 საათს მუშაობდნენ. არ სწარმოებდა მუშა-მოსამსახურეთა დაზღვევა ავადმყოფობისა და ინვალიდობის შემთხვევისათვის. სასტიკად სდევნიდნენ მუშათა გაფიცვებს. მენშევიკები იცავდნენ მემამულეთა და კულაკთა ინტერესებს. საადგილმამულო რეფორმა მათ ისე გაატარეს, რომ საუკეთესო მიწები მემამულეებსა და კულაკებს შერჩათ.

§ 56. ბრძოლა საბჭოთა ხელისუფლებისათვის

საქართველოში მენშევიკების ბატონობის დროს ბოლშევიკებს მუშაობა უხდებოდათ განსაკუთრებით მძიმე პირობებში. საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაცია შექმნილია სტალინის მიერ. სტალინის ხელმძღვ-

ნელობით, საქართველოს მუშები და გლეხები ურღვევი მეგობრობით იყვნენ შედღეობული დიდი რუს ხალხთან ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. 1917-1920 წლებში ქართველი ბოლშევიკები მეთაურობდნენ ქართველ ხალხს მის ბრძოლაში მენშევიკური ხელისუფლებისა და უცხოელი ინტერვენტების წინააღმდეგ. 1918 წელს ბოლშევიკები ხელმძღვანელობდნენ მუშათა გაფიცვებს, რომელთა შორის ყველაზე დიდი და შეუპოვარი იყო ტყიბულის ქვანახშირის მადარობის მუშათა გაფიცვა. 1918 წლის ზაფხულში, ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით, მოხდა გლეხთა დიდი აჯანყებანი დუშეთის მაზრაში, იმერეთში და სამეგრელოში.

საგაფიცვო მოძრაობამ განსაკუთრებით მასობრივი ხასიათი მიიღო 1919 წელს. ამ პერიოდში ყველაზე დიდი იყო თბილისის ქალაქის გამგეობის მუშა-მოსამსახურეთა გაფიცვა.

1919 წლის გაზაფხულზე ჩრდილო კავკასიიდან თბილისში ჩამოვიდა საბჭოთა რუსეთში მიმავალი სერგო ორჯონიკიძე, რომლის მონაწილეობით საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციამ გამოიტანა გადაწყვეტილება საყოველთაო აჯანყების მომზადებისა და ჩატარების შესახებ. აჯანყება მოხდა 1919 წლის შემოდგომაზე. მენშევიკურმა მთავრობამ ინტერვენტების დახმარებით ჩააქრო ეს აჯანყება. მიუხედავად დამარცხებისა და მძიმე მსხვერპლებისა, ბოლშევიკებმა უფრო მეტი ენერგიით დაიწყეს მზადება ახალი შეიარაღებული აჯანყებისათვის.

1920 წლის დასაწყისში რუსეთში აღინიშნა საბჭოთა ხელისუფლების გადაშეწყვეტი გამარჯვებით სამოქალაქო ომის ფრონტებზე. ძლიერამოსილი წითელი არმია სულ უფრო უახლოვდებოდა ამიერ-კავკასიის საზღვრებს.

1920 წლის მარტში კავკასიის ხალხთა მშრომელმა მასებმა საბჭოთა მთავრობას და წითელ არმიას მიმართეს მოწოდებით — კონტრრევოლუციასთან ბრძოლაში დაგვეხმარეთო.

„ჩვენ არ გვინდა მონებად დაფრჩეთ, — ეწერა ამ მიმართვაში, — განსაკუთრებით ახლა, როცა ჩვენს გვერდით დგას რუსეთის განთავისუფლებული პროლეტარიატი, რომელთან ერთად ჩვენ გვსურს შევიდეთ ერთიან პროლეტარულ ინტერნაციონალურ ოჯახში.“

1920 წლის აპრილს აზერბაიჯანის მუშებმა და გლეხებმა, რომელთაც ხელმძღვანელობდნენ სტალინის თანამებრძოლნი — ს. ორჯონიკიძე, ს. კიროვი და ა. მიქოიანი, რუსეთის გმირი პროლეტარიატისა და მისი მამაცი წითელი არმიის დახმარებით, დაიწყეს შეიარაღებული აჯანყება მწავერელი ინტერვენტებისა და მათი დამქაშების — მუსავატელების წინააღმდეგ. 1920 წლის 28 აპრილს აზერბაიჯანში გამოცხადებულ იქნა საბჭოთა ხელისუფლება.

ქართველ მენშევიკებს ეზინოდათ წითელი არმიის მოახლოებისა და საბჭოთა რუსეთს შესთავაზეს სამშვიდობო ხელშეკრულება. 1920 წლის 7 მაისს მოსკოვში ხელმოწერილ იქნა სამშვიდობო ხელშეკრულება, რომლის მიხედვით მენშევიკებს უნდა გაეწმინდათ საქართველო ინტერვენტებისა და რუსი თეთრგვარდიელებისაგან და თავისუფალი არსებობის ნება

დაერთოთ საქართველოს კომუნისტური პარტიისათვის (ბოლშევიკებისათვის).

საბჭოთა მთავრობის სრულუფლებიან წარმომადგენლად საქართველოში დაინიშნა სერგეი მირონის-ძე კიროვი. ის იყო საბჭოთა ქვეყნის ნამდვილი წარმომადგენელი, ლენინ-სტალინის წარმომადგენელი, ეხმარებოდა და ფაქტიურად ხელმძღვანელობდა საქართველოს კომუნისტურ პარტიას (ბოლშევიკებისას).

მაგრამ მალე გამოიჩინა, რომ მენშევიკური მთავრობა არ აპირებდა საბჭოთა რუსეთთან დადებული სამშვიდობო ხელშეკრულების კეთილსინდისიერად შესრულებას.

საქართველოში წინანდებურად თარეშობდნენ თეთრგვარდიელები და ინტერვენტები. მენშევიკებმა დახურეს ბოლშევიკური გაზეთები, ისინი აპატიმრებდნენ და სდევნიდნენ კომუნისტებს. მაგრამ მენშევიკების თვითნებობა და უხეში ძალადობა მუშათა და გლეხთა წინააღმდეგ უკვე ვერ შეაჩერებდა ჩვენს ქვეყანაში პროლეტარული რევოლუციის ზრდას.

§ 57. საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვება საქართველოში

1920 წლის შემოდგომისათვის მენშევიკური საქართველოს მთელი სახალხო მეურნეობა საბოლოოდ დაზარეული იქნა. ფაბრიკა-ქარხნების უმრავლესობა არ მუშაობდა. შეწყდა მატარებელთა ნორჩმაღურის მიმოსვლა რკინიგზაზე. ქალაქისა და სოფლის მშრომელი მოსახლეობა უდიდეს გაჭირვებას განიცდიდა, იგი გაღატაკებული და დამშფული იყო.

ამ დროისათვის მოხდა მნიშვნელოვანი საგარეო-პოლიტიკური ამბები. საბჭოთა რუსეთმა დაამთავრა ომი პოლონეთთან, საბოლოოდ გაანადგურა ვრანგელი ყირიმში, ეს მოასწავებდა საბჭოთა ხელისუფლების სრულ გამარჯვებას სამოქალაქო ომის ყველა ძირითად ფრონტზე.

ნოემბრის დამლევს საბჭოთა ხელისუფლებამ გაიმარჯვა სომხეთში.

ასეთ პირობებში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვება საქართველოში გარდუვალი ხდება.

1921 წლის 11 თებერვალს ღამით, კომპარტიის დირექტივის მიხედვით, საქართველოში დაიწყო აჯანყება კონტრრევოლუციური მენშევიკური მთავრობის წინააღმდეგ. მან იფეთქა ბორჩალოს მაზრაში და სივანლად იქცა საქართველოს სხვა რაიონებისათვის.

16 თებერვალს აჯანყებულებისათვის ხელმძღვანელობის გასაწევად შეიქმნა საქართველოს რევოლუციური კომიტეტი, რომელმაც გამოაცხადა საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა.

საქართველოს აჯანყებულ მუშათა და გლეხთა დასახმარებლად მოვიდა XI წითელი არმია, რომელსაც ს. ორჯონიკიძე ხელმძღვანელობდა. წითელი არმიის მხარეზე მასობრივად ვადმოდიოდნენ ქართველი მუშები, გლეხები და ჯარისკაცები.

1921 წლის 25 თებერვალს რევკომის სამხედრო ძალებმა დაიკავეს თბილისი. სერგო ორჯონიკიძემ ლენინსა და სტალინს შემდეგი დებუმა

გაუგზავნა: „თბილისის თავზე ფრიალებს საბჭოთა ხელისუფლების წითელი დროშა. ვაუმარჯოს საბჭოთა საქართველოს!“

აფხაზეთშიაც აჯანყდნენ მუშები და გლეხები. მათ დასახმარებლად დაიძრა მე-31 დივიზიის ნაწილები. 1921 წლის 4 მარტს აფხაზეთის რევკომმა ლენინსა და სტალინს რადიოთი შეატყობინა: „მშრომელთა სურვილით იშვა ახალი სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკა — აფხაზეთი. პატარა ხალხის საბჭოთა რესპუბლიკა წითელი არმიის დიდი განმათავისუფლებელი როლის თვალსაჩინო მაგალითია.“

მენშევიკურმა მთავრობამ თავი შეაფარა ქუთაისს. მაგრამ ოსეთიდან თოვლით დაფარული და ზამთრობით გაუვალი მამისონის უღელტეხილით ჩამოვიდა XI წითელი არმიის მე-96 ბრიგადა ს. მ. კიროვის ხელმძღვანელობით. მენშევიკურმა მთავრობამ მოკუროცხლა ბათუმისაკენ. მენშევიკებმა მოლაპარაკება დაიწყეს საბჭოთა მთავრობასთან და ამავე დროს ბათუმში თურქეთს გადასცეს. მშრომელი მასები აღაშფოთა ახალმა გამცემლობამ. წითელი არმიის ნაწილების დახმარებით ბათუმი გაიჭმინდა თურქებისა და მენშევიკებისაგან. იტალიის გემმა საზღვარგარეთ წაასხა საქართველოს გაქცეული მენშევიკური მთავრობა. 1921 წლის 18 მარტს ქალაქ ბათუმსა და მთელს აჭარაში დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება.

თავი მესამე

საქართველოს საბჭოთა სოხიალისტური რესპუბლიკა

§ 58. ამიერ-კავკასიის საბჭოთა ფედერატიული სოციალისტური რესპუბლიკა

ამიერ-კავკასიაში საბჭოთა ხელისუფლების განსამტკიცებლად, ნაციონალური მშვიდობიანობისა და თანამეგობრობის ნიმუშის შესაქმნელად, ლენინსა და სტალინს არაერთხელ მოუციათ ბოლშევიკებისათვის დირექტივები ამიერ-კავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკების ერთიან და მჭიდრო კავშირში გაერთიანების შესახებ.

ამ დირექტივების, აგრეთვე რკპ (ბოლშევიკების) ცენტრალური კომიტეტის 1921 წლის 29 ნოემბრის გადაწყვეტილების შესასრულებლად, 1922 წელს ბოლშევიკებმა, სერგო ორჯონიკიძის უშუალო ხელმძღვანელობით, შექმნეს ამიერ-კავკასიის საბჭოთა ფედერატიული სოციალისტური რესპუბლიკა.

ამიერ-კავკასიის საბჭოთა ფედერატიული სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნა გააფრთხილებს წინააღმდეგობას წააწყდა საქართველოში განადგურებული კონტრრევოლუციური პარტიების — მენშევიკების, ფედერალისტების, ნაციონალ-დემოკრატების და სხვ., აგრეთვე ქართველ კომუნისტთა მემარჯვენე-ამორტუნისტული ნაწილის მხრით. კომუნისტურმა პარტიამ (ბოლშევიკებისამ) განადგურა ამიერ-კავკასიის საბჭოთა ფე-

დერატიული სოციალისტური რესპუბლიკის ყველა მტერი. ნაციონალ-უკლონისტთა ერთი ნაწილი შემდგომ კონტრრევოლუციური ტროცკიზ-მის ბანაკში გადავიდა.

ამიერ-კავკასიის საბჭოთა ფედერატიულმა სოციალისტურმა რესპუბ-ლიკამ დიდი როლი ითამაშა საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცებისა და სოციალისტური მშენებლობის უდიდეს წარმატებათა მოპოვების საქმეში.

საბჭოთა ხელისუფლებამ ამიერ-კავკასიის რესპუბლიკებში შექმნა მძლავრი მრეწველობა. უდიდესი გამარჯვება იქნა მოპოვებული სოცია-ლისტურ სოფლის მეურნეობაში. საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის მანძილზე გაიზარდა ამიერ-კავკასიის ხალხთა კულტურა.

ამიერ-კავკასიის მრავალრიცხოვან ხალხთა შორის დამყარდა მტკიცე მშვიდობიანობა და ურღვევი მეგობრობა. ამიერ-კავკასიის ხალხთა მეგობ-რობის შესახებ ამხანაგმა მოლოტოვმა 1935 წელს სთქვა: „ჩვენ მივალ-წიეთ იმას, რომ მრავალრიცხოვანი ამიერ-კავკასიაში, სადაც დიდი ხნის გან-მავლობაში სწარმოებდა გააფთრებული ბრძოლა სხვადასხვა ეროვნების მშრომელთა შორის, ბრძოლა, რომელსაც ყოველნაირად აღვიფებდნენ კა-პიტალისტები და მეფის მსახურნი, რომ ახლა ეს ბრძოლა საბოლოოდ ლიკვიდირებულია და რომ ამ ბრძოლის ადგილზე იფურჩქნება ამიერ-კავკასიის ყველა მშრომლის მეგობრული ცხოვრება“.

15 წლის მანძილზე ამიერ-კავკასიის საბჭოთა ფედერატიულმა სოცია-ლისტურმა რესპუბლიკამ საესებით გადასჭრა მის წინაშე მდგარი ამოცა-ნები.

1936 წლის დამლევს, დიადი სტალინური კონსტიტუციის მიღების შემ-დეგ, ამიერ-კავკასიის საბჭოთა ფედერატიული სოციალისტური რესპუბ-ლიკა, ლიკვიდირებულ იქნა. მასში შემავალი: საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკა, სომხეთის საბჭოთა რესპუბლიკა, აზერბაიჯანის საბჭოთა რესპუბლიკა, თურთმეტი საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის რიცხვ-ში, უშუალოდ შევიდნენ სსრ კავშირში.

§ 59. საქართველოს მკვიფელობა

სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებით ახალი ხანა დადგა ქართ-ველი ხალხის ისტორიაში. ჩამორჩენილი, გააპრტახებული და შემდგომ ქართველი ხალხის უბოროტესი მტრების—მენშევიკების და მათ ბატონ-პატრონთა — ინგლისელ-ფრანგი იმპერიალისტების მიერ გაძარცვუ- ჯოლონიიდან საქართველო აყვავებულ რესპუბლიკად, სსრ კავშირის მარ-გალიტად გადაიქცა.

მთელი სახალხო მეურნეობის განვითარების უზრუნველსაყოფად საქარ-თველოში შეიქმნა ჰიდროელექტროსადურები, რომელთა სიმძლავრე 100 ათას კილოვატს აღემატება.

თბილისში აგებულია დიდი დაზგათმშენებელი ქარხანა, ფოლად-თუჯ-სამსხმელო ქარხანა, ავტოსარემონტო ქარხანა, ფეხსაცმელის ფაბრიკა და სხვ.

შავი ქვის სამრეწველო მარაგით საქართველოს მსოფლიოში პირველი ადგილი უკავია: შავი ქვის მრეწველობა, რომელმაც საბჭოთა ხელისუფლების დროს სრული რეკონსტრუქცია განიცადა, წლითი-წლობით ვითარდება. ჭიათურის შავი ქვისა და იაფი ელექტროენერჯის ბაზაზე ქალაქ ზესტაფონში შეიქმნა ფეროშენადნობთა ქარხანა, რომელიც ერთ-ერთი უმსხვილესი ქარხანა სსრ კავშირში.

სავსებით რეკონსტრუირებულია ტყიბულის ქვანახშირის ძველი მაღაროები. შეიქმნა მაღალხარისხოვანი ქვანახშირის ახალი ბაზა ტყვარჩელში. საბჭოთა საქართველოში მოპოვებული ქვანახშირი სავსებით აკმაყოფილებს ამიერ-კავკასიის ყველა რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის მოთხენილებას.

საქართველოს სახალხო მეურნეობის ნორჩ დარგს წარმოადგენს ნათის მრეწველობა: ამჟამად ნათის ძიება-მოპოვება სწარმოებს შირაქში, ნორიოში (თბილისის ახლო), სუფსაში, შავი ზღვის პირად, სამხრეთ-ოსეთში და სხვ. საბჭოთა ხელისუფლებამ ბათუმში ააგო ნათისახდელი უდიდესი ქარხნები, სადაც ყოველწლიურად სწარმოებს ბაქოს 3 მილიონ ტონაზე მეტო ნედლი ნათის გადამუშავება. საქართველოში აგებულია აგარის შაქრის ქარხანა, ჩაის 34 ფაბრიკა. თბილისში შენდება შამპანური ღვინოების ქარხანა, რომელიც უდიდესია სსრ კავშირში, ფართოდ განვითარდა მსუბუქი მრეწველობა, კვების მრეწველობა.

იზრდება და კეთილდევსება საბჭოთა საქართველოს ქალაქები. სრულიად შეიცვალა საქართველოს სსრ დედა-ქალაქის — თბილისის სახე. ის გახდა სანიმუშო, კეთილმოწყობილი, სსრ კავშირის ერთ-ერთი ულამაზესი ქალაქი. ვეღარ იცნობთ ახლა საბჭოთა აქაჩის დედა-ქალაქს — ბათუმს. საბჭოთა აფხაზეთის დედა-ქალაქს — სუხუმს, სამხრეთ-ოსეთის საოლქო ცენტრს — სტალინის და საქართველოს სხვა ქალაქებს.

§ 60. სოციალისტური სოფლის მეურნეობა

საქართველოს კომუნისტურმა პარტიამ (ბოლშევიკებისამ), რომელმაც შექმნა მძლავრი სოციალისტური ინდუსტრია, მოკლე ხანში განახორციელა სოფლის სოციალისტური გარდაქმნის გენიალური სტალინური გეგმა. საბჭოთა საქართველოს სოფლის მეურნეობა მრავალფეროვანი და მდიდარია. საქართველო, უწინარეს ყოვლისა, სუბტროპიკულ კულტურათა აყვავებული ბაღია. აქ სამრეწველო მასშტაბით მოჰყავთ ჩაი, ციტრუსები, ტუნჯო, მაღალხარისხოვანი თამბაქო, რასაც საქართველო აწვდის მთელ სსრ კავშირს.

სოფლის მეურნეობის უმნიშვნელოვანესი დარგებია მევენახეობა, მეხილეობა, მეაბრეშუმეობა, მეცხოველეობა, მარცვლეული მეურნეობა. სოფლის მეურნეობა უზეად არის აღჭურვილი ახალი ტექნიკით, რასაც იგი წინათ არ იცნობდა. საქართველოს რაიონებში შექმნილია მანქანატრაქტორთა სადღურები. მის სოციალისტურ მიწდერებზე მუშაობენ ათასობით ტრაქტორები და სხვა სასოფლო-სამეურნეო მანქანები: კომბაინები, საღებო, სათესი და სამკალი მანქანები.

საქართველოში ათობით მოაპოვება მსხვილი საბჭოთა მეურნეობანი, მათ შორის სანიმუშო მეურნეობანი. საბჭოთა ხელისუფლებამ საქართველოს მშრომელი გლეხობა იხსნა სიღატაკისა და დამპყვეობიდან.

ბოლშევიკურმა პარტიამ მიიღწია საკომუნიკაციო წყობილების საბოლოოდ გამარჯვებას და სოფლის მეურნეობის სოციალისტური სისტემის განუყოფელ ბატონობას.

§ 61. ორდენოსანი საქართველოს კულტურის ახმაზი

საბჭოთა ხელისუფლების დროს ქართველი ხალხის კულტურა განსაკუთრებით გაიფურჩქნა. მოსახლეობაში წერა-კითხვის უცოდინრობა ძირითადად აღმოფხვრილია. სასკოლო ქსელი რამდენჯერმე გაიზარდა, მოსწავლეთა რიცხვმა 1914 წელთან შედარებით 375 პროცენტით იმატა. დაწყებითი და საშუალო სკოლაში სწავლობს 750 ათასამდე მოწაფე. საბავშვო ბაღებსა და კერებში იზრდება 40 ათასზე მეტი ბავშვი.

რევოლუციამდე საქართველოში არც ერთი უმაღლესი სასწავლებელი არ იყო. ამჟამად არის 18 უმაღლესი სასწავლებელი, სადაც სწავლობს 22 ათასი სტუდენტი.

მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დროს მიიღო ფართო გაქანება და განვითარება ქეშმარიტად მოწინავე მეცნიერებამ.

საქართველოში ირიცხება ბევრი პროფესორი და მეცნიერი მუშაკი, რომელთა სახელი ცნობილია მთელს საბჭოთა კავშირში.

კულტურის უდიდესი განვითარების მკაფიო მაჩვენებელია პრესა. საქართველოში გამოდის 120 გაზეთი და 58 ჟურნალი. ასევე ათასი ცალიბით გამოცემულია მარქსის, ენგელსის, ლენინის, სტალინის ნაწარმოებნი. 1935 წელს გამოიცა 130 სახელწოდების სახელმძღვანელოები 3 მილიონი ტირაჟით.

ჩვენს ქვეყანაში უდიდეს განვითარებას მიიღწია ფიზკულტურამ და სპორტმა. დიდი ყურადღება ეთმობა ხალხის ჯანმრთელობის დაცვას. მარტო მაღარაისთან საბრძოლველად, რომელიც წინათ ათასობით ადამიანთა სიცოცხლეს იწირავდა, 1937 წ. გაიცა 10 მილიონი მანეთი.

მთელს საბჭოთა კავშირში ცნობილია საქართველოს კურორტები: ბორჯომი, წყალტუბო, მენჯი, აბასთუმანი, სუხუმი და სხვ. ამ კურორტებმა სამართლიანად მოუხვეჭეს საქართველოს სრულიად-საკავშირო სანატორიუმის სახელი.

ლენინურ-სტალინური ნაციონალური პოლიტიკის განუხრეგლად გატარებამ ნიადაგი შეუმზადა ქართული ლიტერატურისა და ხელოვნების უმაღალითო აყვავებას. ქართულმა ლიტერატურამ ერთერთი პირველი ადგილი დაიკავა საბჭოთა კავშირის მოწინავე მოძვე ლიტერატურათა რიგებში. საუკეთესო ქართველმა მწერლებმა და პოეტებმა თავიანთი ბედი სოციალისტურ რევოლუციას დაუკავშირეს, მათი ბრწყინვალე მხატვრული ნაწარმოებნი მიძღვნილია ქართველი ხალხის გმირული წარსულისადმი, პროლეტარული რევოლუციისადმი, სტალინური ცხოვრებისა და მოღვა-

წეობისადმი, წითელი არმიისადმი, სოციალისტური ინდუსტრიისა და საკოლმეურნეო წყობილების გამარჯვებისადმი.

1937 წლის დეკემბერში საყოველთაო-სახალხო ზეიმით აღინიშნა ქართველი ხალხის დიდებული შვილის, გენიალური პოეტის შოთა რუსთაველის დაბადებიდან 750 წლისათვის შესრულება. ის ახლობელი და ღვიძლი გახდა სსრ კავშირის ყველა ხალხისათვის.

ფართოდ გამოცხადდნენ საბჭოთა კავშირის ძმური ხალხები აგრეთვე მე-19 საუკუნის დიდი ქართველი მწერლის ილია ჭავჭავაძის იუბილეს, ქართველი ხალხის უსაყვარლესი პოეტის აკაკი წერეთლის დაბადების 100 წლისათვის. უკანასკნელ წლებში ქართველმა ხალხმა აღინიშნა თავისი დიდი კლასიკოსების — ნიკოლოზ ბარათაშვილის, ვაჟა ფშაველას, ალ. ყაზბეგის, ე. ნინოშვილის და სხვათა საიუბილეო დღეები.

ქართველ კლასიკოსთა ნაწარმოებში დიდი ტირაჟით გამოდის და ხელმისაწვდომია ხალხის უფართოესი მასებისათვის.

ქართველ კლასიკოსთა საუკეთესო ნაწარმოებში ითარგმნება სსრ კავშირის ყველა ხალხის ენაზე. ფართოდ გავრცელებულია აგრეთვე რუსი და სხვა მოძმე ხალხების, აგრეთვე უცხოეთის ლიტერატურის საუკეთესო ნიმუშების ქართული თარგმანები.

დიდი წარმატებანი მოიპოვა სათეატრო ხელოვნებამაც. რევოლუციამდე საქართველოში იყო მხოლოდ 5 თეატრი, სადაც მუშაობდა 150-მდე მსახიობი. 1939 წელს საქართველოში უკვე 48 თეატრი ირიცხებოდა. ამ თეატრებში მუშაობს 1650 მსახიობი, 200 სამხატვრო ხელმძღვანელი და რეჟისორი. ქართული სათეატრო ხელოვნების სიამაყეა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო დრამატიული თეატრი, ზაქარია ფალიაშვილის სახელობის სახელმწიფო საოპერო თეატრი, რომლებიც დაჯილდოვებულია ლენინის ორდენით. ქართული საბჭოთა ხელოვნების განვითარებაში თვალსაჩინო ადგილი უკავია აგრეთვე კ. მარჯანიშვილის სახელობის დრამატიულ თეატრს. საბჭოთა საქართველოში წარმატებით ვითარდება აგრეთვე რუსული, აზერბაიჯანული, სომხური სათეატრო კულტურა. საუცხოო თეატრები აქვთ აფხაზ, ოს და სხვა ხალხებს.

გაიფურჩქნა ქართული ხალხური შემოქმედება. თბილისში და საქართველოს ყველა რაიონში შექმნილია სახალხო გუნდები.

დიდი მიღწევები მოუპოვებდა ქართულ კინემატოგრაფიულ ხელოვნებას. შექმნილია მთელი რიგი შესანიშნავი კინოფილმები, რომლებსაც დიდი წარმატებით უჩვენებენ სსრ კავშირის კინოთეატრებში.

აღორძინდა და გაიფურჩქნა ქართული სახვითი ხელოვნება.

ქართველმა მხატვრებმა შექმნეს შესანიშნავი სურათები სტალინის ცხოვრება-მოღვაწეობაზე, რევოლუციური მოძრაობის ისტორიიდან, ძლევა-გამოსილი სოციალისტური მშენებლობის თემებზე.

ბევრი მსახიობი, რეჟისორი, მხატვარი, მოქანდაკე, კომპოზიტორი, კინოს და ხალხური შემოქმედების მოღვაწე დაჯილდოვებულია სსრ კავშირის ორდენებით.

ქართული თეატრის გამოჩენილ მოღვაწეებს ა. ვასაძეს და ა. ხორავას მიენიჭათ სსრ კავშირის სახალხო არტისტთა სახელწოდება. ქართული ხელოვნების საუკეთესო ადამიანები არჩეული არიან სსრ კავშირის და საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოების დეპუტატებად.

§ 62. დიადი სტალინური კონსტიტუციის მზის შვეშ

სოციალისტური მშენებლობის წარმატებათათვის საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკა დაჯილდოებულია ლენინის ორდენით.

საბჭოთა საქართველო გადაიქცა ინდუსტრიულ-აგრარულ ქვეყნად, გაძვითარებული მრეწველობით, აყვავებული სოფლის მეურნეობით და მოწინავე სოციალისტური კულტურით. სოციალისტური საქართველოს გამარჯვება მოპოვებულია უღმობელ ბრძოლაში ყოველგვარ მტრებთან, რომელნიც ცდილობდნენ ქართველი ხალხისათვის წაერთმიათ ბედნიერი და საამური ცხოვრება.

დიადი სტალინური კონსტიტუციის საფუძველზე, 1938 წლის 12 ივნისს ქართველმა ხალხმა აირჩია თავისი უმაღლესი საბჭო.

საბჭოთა საქართველოს მწრომელებმა ერთსულოვნად ხმა მისცეს კომუნისტთა და უპარტიოთა მძლავრი ბლოკის კანდიდატებს, ხალხთა დიდ და საყვარელ ბელადს — მშობ ლიურ სტალინს, ბოლშევიკური პარტიის პოლიტიკას.

ჩვენი პარტიისა და საბჭოთა კავშირის ხალხთა დიდი ბელადი სტალინი, რომლის სახელი სოციალიზმის გამარჯვებათა სიმბოლოდ იქცა, არჩეულ იქნა საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პირველ დეპუტატად.

უმაღლესი საბჭოს შემადგენლობაში არჩეულია დიდი სტალინის უახლრესი თანამებრძოლი — სსრ კავშირის სახალხო კომისართა საბჭოს თავჯდომარე ვ. მ. მოლოტოვი, არჩეულია ერთგული სტალინელი, ქართველი ხალხის ერთერთი საუკეთესო შვილი ლ. პ. ბერია, რომლის სახელთან დაკავშირებულია სოციალიზმის გამარჯვებანი საქართველოში.

თავის გამარჯვებებს ქართველი ხალხი უნდა უმაღლოდეს ლენინ-სტალინის დიად პარტიას, უნდა უმაღლოდეს მოძმე დიდი რუსი ხალხის უდიდეს დახმარებას.

დიდი სტალინის სახელით ბედნიერი ქართველი ხალხი, მძლავრი და უძლეველი საბჭოთა კავშირის სხვა ხალხებთან ერთად, ამჟამად მიიწეეს საკაცობრიო ბედნიერების მწვერვალისაკენ — კომუნისმის სრული გამარჯვებისაკენ.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

საქართველო და ქართველი ტომები უძველეს ხანაში	5
საქართველო მონათმფლობელობის ხანაში	23
საქართველო ადრინდელ-ფიონდალურ ხანაში	56
ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისთვის	102
საქართველოს საფიფხოს პოლიტიკური და კულტურული გაძლიერების ხანა	116
საქართველო, ვითარცა მახლობელი აღმოსავლეთის მოწინავე და უძლიერესი სახელმწიფო	136
საქართველოს კულტურული ვითარება მესოკრიბთ საუკუნეში	165
საქართველოს მთლიანობის აღდგენა	218
ერანის მონღოლთა ხელისუფლების დასუსტება, მათი დახრება და საქართველოს მთლიანობისა და დამოუკიდებლობის აღდგენა	231
ბრძოლა საქართველოს მთლიანობის წარღვევის წინააღმდეგ	263
საქართველოს პოლიტიკური მიჯნობა	285
საქართველოს პოლიტიკური დაშლილობა	287
ქართლი 16-17 საუკუნეში	289
ქახეთი	295
დასავლეთ-საქართველო	299
მესხეთი	302
ერა-ოსმალეთის მეორე ომი და საქართველო	304
შაჰაბაზი და ქართველთა ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის	
— XVII საუკუნის პირველ მეოთხედში	311
ერანის ბატონობის ხანა ქართლ-ქახეთში და ბრძოლა მის წინააღმდეგ	332
ქართლი საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში XVII—XVIII საუკუნეთა მიჯნაზე	338
დასავლეთ-საქართველო XVII საუკუნეში	339
მანტანების მოღვაწეობა	341
ქახეთი XVII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში	346
ერანის, ოსმალეთის და რუსეთის ურთიერთობის ბრძოლა და საქართველო XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში	347
ბრძოლა საქართველოს „გამოხსნისა და აღდგომისათვის“	352
ერეკლეს სოციალური ღონისძიებანი	366
დასავლეთ საქართველო XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში	370
რუსეთ-ოსმალეთის ომი 1774 წლებში და საქართველო	375
ერეკლეს საგარეო პოლიტიკა XVIII საუკუნეში 80-90 წლებში	384
საქართველოს განვითარების ახალ გზაზედ გამოსვლისათვის ბრძოლა	385
ერეკლეს პოლიტიკური აქტივობა ამიერ-კავკასიაში	390
რუსეთ-ოსმალეთის მებრძობა XVIII საუკუნეში	395
რუსეთ-ოსმალეთის მებრძობა XVIII საუკუნეში	395

რუსეთის მთავრობის აღმოსავლეთის პოლიტიკა XVIII საუკუნის 80-ან წლებში და საქართველო	397
ტრაქტატიდან ანექსიამდის	401
საქართველო 80-19 საუკუნის პირველ ნახევარში	415
კაპიტალიზმის ბანვეთარება საქართველოში	429
დასაწყისი ვუშათა კლასის ბრძოლისა ცარიზმის წინააღმდეგ რუსეთის პირველი რევოლუცია (1905—1907 წლები)	445
რევოლუციის და ვუშათა მოძრაობის ახალი აღმავლობის პერიოდი მეორე რევოლუცია რუსეთში	466
ოქტომბრის დიდი სოციალისტური რევოლუცია რუსეთსა და ამიერ-კავკასიაში	476
მენშევიკური ხელისუფლება საქართველოში და ბრძოლა საბ- შოთა ხელისუფლებისათვის	479
საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა	483

გადაეცა წარმოებას 12/VII-40 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდათ 31/VII-40 წ. სასტამბო
ფორმათა რაოდენობა 30^{წი}, ანაწყოების ზომა 6¼ X 11. ქალაქის ზომა 60 X 92.
შეკვეთის № 1285. მთავლიტის რწმუნებული № 2462. ტირაჟი 105.

სახელგამის ბეჭდვითი სიტყვის კომბინატი, უორესის ქ. № 5.